

K. MARX - F. ENGELS

DE LA

Karl Marx
Friedrich Engels

Karl Marx
Friedrich Engels
Dela
Četrdeset šesti tom

Redaktor

Zdravko Kučinar

Prevodioci

Olga Kostrešević,
Ljubica Bauer — Protić i
Mile Joka

Institut
za međunarodni
radnički pokret

1953

Prosveta
izdavačka radna organizacija

KARL
MARX
FRIEDRICH
ENGELS

DELA

TOM 46

BEOGRAD 1979

Predgovor

Ovaj tom sadrži Engelsova pisma iz tri poslednje godine njegovog života, tj. iz vremena od 1893. do 1895. god. On daje građu za upoznavanje ne samo poslednjih godina Engelsovog života, već i kraja veka u kome je živeo i borio se, i od čijih je poslednjih godina ovaj revolucionar očekivao značajne događaje za dalji tok svetske istorije. »Priprema se, pisao je on, sve lepši kraj stoleća«. Očekivao je i mogućnost izbijanja revolucije. Nadao se da bi možda i on mogao da doživi te dane i da, kako to on reče, zaviri u novo stoleće.

Šta je donosio kraj stoleća? S jedne strane bio je to period velike ekspanzije kapitalističke privrede, stvaranja krupnih preduzeća, nastanak monopola i žestoke borbe za kolonije, za jeftine izvore sirovina i široka tržišta; to je vreme izrastanja krupnih kapitalističkih imperija i sukoba njihovih interesa, stvaranje vojnih blokova, ratne napetosti i stalne pretnje da se lokalni sukobi pretvore u svetsku kataklizmu. Sve to najjače se osećalo u središtu kapitalističkog sveta i svetske politike, u Evropi, gde su se sukobi interesa već ispoljili u stvaranju blokova — trojnog saveza Nemačke, Austrije i Italije i alijanse Rusije i Francuske — gde su ratne pretnje bivale sve otvorenije.

S druge strane, jačao je radnički pokret i mimo Engelsovih očekivanja. Putujući Evropom posle ciriškog kongresa Internacionale 1894. god., bio je iznenađen industrijalizacijom i promenama koje je kapitalizam doneo kontinentu, a još i više porastom radničke klase, jačanjem svesti radništva, porastom snage i marksističke opredeljenosti radničkih partija. S ponosom je isticao da sa svakim izborima dolazi do prodora radničkih predstavnika u parlamente. Očekivao je da do kraja veka i neće ni biti evropskog parlamenta bez radnika, i da će u Nemačkoj socijaldemokrati već moći da osvoje većinu u parlamentu i početi da bitno utiču na politiku zemlje. U takvom razvitku, i saradnji radničkih partija, vidio je jedinu nadu za suzbijanje svetskog rata ili njegovo preokretanje u proletersku revoluciju. Ovi osnovni uvidi u kretanja društva na kraju prošlog stoleća, i ova očekivanja, određivala su celokupnu Engelsovu delatnost.

Ta delatnost je i u poslednjim godinama njegovog života bila vrlo intenzivna i raznovrsna, kako u pogledu vlastitog naučnog rada, tako isto i u međunarodnom radničkom pokretu, gde je bio centralna ličnost, inicijator i strateg, savetnik i oštar kritičar i, ono što mu je naj-

manje prijalo — slavna ličnost, koja je morala da ponese i, njemu uvek neprijatni, teret počasti i popularnosti.

Da bi se stekao jasan uvid u srazmere i karakter Engelsove aktivnosti u starosti od 74 godine, i njegove planove u poslednjoj godini života, dovoljno je samo pogledati pismo Lauri Lafargue iz poslednjih dana 1894. god. Znao je da nije dovoljno samo poznavati materijalističko shvatanje istorije i opšte dijalektičke zakone i samo ih »primenjivati« na svaku konkretnu situaciju, već da se stalno mora istraživati i upoznavati stvarni tok kretanja društva, u svim njegovim oblicima i u svetskim razmerama. Individualne snage postajale su nedovoljne za takav poduhvat u vreme značajnih i složenih promena u prirodi kapitalizma i organizovanog nastupa radničke klase, ali Engels je nastojao da uvek bude obavešten blagovremeno i iz prve ruke. »Moram«, govorio je Lauri Lafargue, »pratiti pokret u pet velikih i mnogo malih evropskih zemalja i u SAD. U tom cilju primam *dnevne listove* — 3 nemačka, 2 engleska, 1 italijanski a od 1. januara i bečki dnevnik, svega 7. Od *nedeljnika* primam 2 iz Nemačke, 7 iz Austrije, 1 iz Francuske, 3 iz Amerike (2 na engleskom i 1 na njemačkom), 2 iz Italije i po jedan na poljskom, bugarskom, španskom i češkom; tri od ovih jezika polako učim« (str. 307).

Engels je dobro osećao da bi već i praćenje samog razvitka radničkog pokreta zahtevalo svu njegovu snagu i vreme, a uz to preostajali su poslovi oko izučavanja daljeg razvitka kapitalizma, tumačenja marksizma, publikovanja Marxovih dela — naročito trećeg toma Kapitala — i završavanja vlastitih naučnih istraživanja. Shvatao je sve više, a naročito kada je počeo da poboljeva, da postaje starac (vidi pismo 127) i da, kako je govorio, 74 godine nisu isto što i 47 godina. Primećivao je nesklad između svojih planova i godina, pa je pokušao da utvrdi redosled najvažnijih zadataka. Među svim poslovima bio je jedan koji se isticao važnošću i neodložnošću. Reč je o završavanju redigovanja i pripremanja za štampu trećeg toma Marxovog *Kapitala*.

U godini 1893, sa kojom i počinje ovaj tom, Engels je ušao sa čvrstim namerama da već jednom okonča redakciju trećeg toma i da ga najzad preda štamparu. Taj posao trebalo je da bude već davno gotov, ali potrajao je celu deceniju. Marta 1893. god. pisao je Lauri Lafargue da je posao pri kraju i da očekuje da će njegovim okončanjem na najbolji način obeležiti desetogodišnjicu Marxove smrti (vidi pismo 26). Međutim, proći će još puna godina do trenutka kada će moći da kaže da je treći tom gotov, a tek poslednjih dana 1894. doživeće da pošalje prve tomove svojim saradnicima.

Zbog čega je ovaj posao potrajao celu deceniju? O tome dosta govore Engelsova pisma iz devedesetih godina.¹ Posle Marxove smrti Engels je preuzeo sve Marxove obaveze u međunarodnom radničkom

¹ Vidi o tome i predgovor za tom 45. ovog izdanja.

pokretu. Pomagao je stvaranje radničkih partija, njihovu programsku orijentaciju i međunarodno povezivanje u tzv. Drugu internacionalu. Radio je na širenju marksizma i razjašnjavanju njegove suštine i teorijskog stanovišta. Upozoravao je na njegove simplifikacije i ekonomistička sužavanja, neodržive simbioze sa građanskim učenjima i sl. Izdavao je Marxova i svoja dela, naročito ona davno rasprodana i zaboravljena, aktualizujući ih uvek novim predgovorima, uvodima, komentarima i napomenama. Najzad, radio je na svojim vlastitim spisima. Uz sve to bio je lično u centru svih komunikacija u međunarodnom radničkom pokretu i dugogodišnjom korespondencijom učestvovao u održavanju živih i stalnih kontakata sa svim partijama i vodećim ličnostima socijaldemokratije, njenom štampom i literaturom. Uz sav taj posao trebalo je naći mira za složen i obiman posao redigovanja trećeg toma *Kapitala*. Često se žalio da to nije posao koji se radi usput i povremeno. Godinama se jadao da ne može da sastavi ni nekoliko meseci da bi, oslobođen svega ostalog, učinio onaj odlučujući posao u redigovanju petog odeljka trećeg toma, za koji nije postojala ni skica, niti kakva shema izlaganja. Svi planovi da se rastereti od svakodnevnih obaveza obustavljanjem velike prepiske, izbegavanjem javnih istupanja i predavanja, i poslova koje su drugi mogli da obave, nisu donosili onoliko vremena koliko je očekivao. S druge strane, prvi uspesi radničkih partija, njihovi ulasci u parlamente, traženje novih oblika borbe zahtevali su i njegovu pomoć, njegovo angažovanje, što je opet vodilo intenzivnijem praćenju političkih zbivanja, novoj korespondenciji i publicističkoj delatnosti. Oslobođanje jednih obaveza plaćao je novim. Iz tog kruga nije bilo trajnijeg izlaza, a najviše je trpeo rad na *Kapitalu*.

Nekoliko okolnosti posebno je podsticalo Engelsa da ubrza ovaj posao. Prvo, i najvažnije, bilo je to što je želeo da radnička klasa i nauka uopšte dobiju celovito osnovno delo marksizma i komunizma. Bez trećeg toma nije bilo moguće do kraja razumeti celinu procesa kapitalističke proizvodnje, a naročito pretvaranje viška vrednosti u profit, profita u prosečni profit, pad profitne stope i sve oblike kretanja profita u kapitalističkom načinu privređivanja. Bez toga nisu bile dovoljno shvatljive ni tendencije koje je sve više pokazivao kapitalizam u svom daljnjem razvitku.

S druge strane, javljala su se gledišta o temama koje se raspravljaju u trećem tomu *Kapitala*, koja, međutim, nisu bila prihvatljiva, tim pre što su dolazila iz »Marxove škole«. Valjalo je što pre svim pogrešnim nemarksističkim i »marksističkim« teorijama suprotstaviti Marxove analize. Svemu ovome valja dodati da je desetogodišnje nepojavljivanje trećeg toma *Kapitala* sve više išlo naruku onoj spletki koju je još 1883. god., povodom Marxove smrti, lansirao Achile Loria, da Marx nije ni napisao treći tom, da on i ne postoji! Razloga za završetak posla oko pripreme i publikovanja trećeg toma bilo je, dakle, sasvim dosta.

Bilo je, međutim, dosta i teškoća. U brojnim pismima Engels je u toku rada na trećem tomu pisao saradnicima da tu uopšte nije reč o nekom tehničkom poslu. »Za treću knjigu postojala je samo jedna, i to krajnje manjkava skica«, objašnjavao je on.² Posao pripreme te skice bio je krajnje složen. Nije se radilo samo o dešifrovanju rukopisa i njegovom uobličavanju, već je trebalo napisati cele odeljke. Za pomenuti peti odeljak postojala je samo gomila beležaka, napomena i izvoda iz ekonomske literature. »Pokušao sam isprva, kaže Engels, da ovaj odeljak doradim popunjavanjem praznina i obradom samo naznačenih odlomaka... pokušao sam to najmanje triput, ali nijednom nisam uspeo, i u vremenu koje sam na ovo izgubio leži jedan od glavnih uzroka zakašnjenja.«³

I pored svega što je učinio na trećem tomu *Kapitala* Engels je nastojao da sačuva sve ono što je ostalo od Marxa, kako bi delo bilo u što većoj meri Marxovo, iako je sasvim jasno da trećeg toma u tom vremenu i tako celovitom obliku ne bi ni bilo bez Engelsa. Kada se to kaže valja imati na umu da je on ne samo pripremio rukopis za štampu, već je, kako se žalio u pismima, sam morao da obavi i ispravljujući posao korekture (vidi pismo 134). On je bdeo nad celokupnim poslom i obavio ga na najbolji način. Činio je to jer je znao da se radi o poslu koji ne može prepustiti nikom drugom. Odbijao je mišljenja — kao ono Sombartovo — da je on sam mogao napraviti i bolji tekst od Marxovog trećeg toma. On je želeo, međutim, da u tekstu na najbolji način dođe do izraza samo Marxova misao (vidi pismo 223).

Angažovanje oko trećeg toma *Kapitala* nije prestalo njegovim objavljivanjem. Pisma C. Schmidtu i W. Sombartu govore o tome koliko se Engels trudio oko pravilnog razumevanja stanovišta koje se izlaže u trećem tomu *Kapitala*, a posebno zakona vrednosti i profitne stope (vidi pisma 223 i 224). Naročito je isticao neodrživost tvrdnji o postojanju nesklada i razlika između prvog i trećeg toma. Napisao je dopunu i dodatak trećem tomu, koji su objavljeni odmah po njegovoj smrti. Cilj ovih tekstova bio je da, kako je to sam kazao, tekst koji je pisan u 1865. učini razumljivim u 1895. godini.⁴

Radom na trećem tomu, kako se to vidi iz ove prepiske, nisu bila zapostavljena ni druga dva toma. Engels se angažovao oko njihovog prevođenja i razjašnjavanja. Davao je instrukcije najbližim saradnicima o tome kako čitati *Kapital*. U tom pogledu svakog čitaoca ovog dela zanimaće pismo V. Adleru od 16. marta 1895. g. u kome Engels ukazuje na najvažnije delove Marxovog dela. Rezime svih uputstava o tome kako čitati Marxa sadržan je u rečima upućenim Sombartu: »Ali celo Marxovo shvaćanje nije nikakva doktrina, već metoda.

² Vidi Engelsov *Predgovor* trećem tomu *Kapitala* u: Marx - Engels, *Dela*, ovo izd., t. 23, str. 10. — ³ *Ibid.*, str. 11 - 12 — ⁴ *Ibid.*, str. 739.

Ono ne daje nikakve gotove dogme, već polazne tačke za dalje ispitivanje i metodu za to ispitivanje.« (Pismo 223).

Kada je posle publikovanja trećeg toma malo predahnuo, Engels je otpočeo rad na tzv. četvrtom tomu *Kapitala*, tj. Marxovom rukopisu o teorijama o višku vrednosti. Naime, još pet godina ranije dao je taj rukopis K. Kautskom na dešifrovanje i prepisivanje. Krajem marta 1895. piše Lauri Lafargue da je počeo da radi na delovima teksta koje je Kautsky prepisao. Smrt koja je uskoro nastupila prekinula je tek započeti posao, koji je završio sam Kautsky tek nakon petnaest godina i izdao tzv. *Teorije o višku vrednosti* u tri toma. Kautsky nikada nije postigao Engelsovu temeljitost u radu, tako da je ovaj posao morao biti posle 50 godina obnovljen i ponovo urađen.⁵ Iskustvo sa publikovanjem tzv. četvrtog toma pomaže da se shvati kakvo je dragoceno delo napravio Engels izdanjem trećeg toma Marxovog glavnog dela.

Objavljivanje trećeg toma *Kapitala* bilo je preduslov za realizaciju mnogo šireg Engelsovog projekta — objavljivanja celokupnih Marxovih dela. Smatrao je da što pre mora da objavi Marxove i svoje rane spise iz perioda 1842 - 1852. god., ali za najhitniji zadatak držao je, ipak, pisanje Marxove političke biografije, za period Internacionale i razdoblje od 1842. do 1852. g., kao i objavljivanje i komentarisanje Lassalle-ovih pisama Marxu.

U situaciji kada su postojala i širila se vrlo pogrešna shvatanja o Marxovoj delatnosti, naročito u vezi sa Internacionalom, Lassalle-om i anarhistima, Engels je smatrao da se mora suprotstaviti politički vrlo štetnom uticaju neistine o Marxu i Internacionali. »Nije mi baš važno šta su pisali buržoaski listovi o staroj Internacionali, ali kad se njena istorija izvrće u organima same partije, to je druga stvar«, pisao je Engels L. Hértieru (vidi str. 11). Marxov najbliži saborac znao je da nije reč samo o napadu na Marxa kao ličnost, već da se radi o napadu na marksističku struju u Internacionali i rehabilitovanju sitnoburžoaskih i anarhističkih tendencija. Zašto je Marx izložen napadima objasnio je Engels, u jednom drugom kontekstu, u pismu F. A. Sorgeu. »Otuda i njihova fanatična mržnja prema Marxu i nama svima«, kaže on, dolazi »zbog klasne borbe«, zbog organizovanja te borbe (vidi pismo 5).

*

Engelsova delatnost na razjašnjavanju Marxovog i svog stano-
višta, njegove suštine, i borba protiv njegovih različitih simplifikacija,
karakterise poslednju deceniju njegovog života. O tome svedoče i ova
pisma iz poslednje tri godine njegovog rada. Neka od njih, koja su
ušla u ovaj tom, postala su čuvena i imaju izuzetan značaj za interpre-

⁵ Vidi o tom *Predgovor* Mare Fran za 24, 25. i 26. tom *Dela* Marxa i Engelsa, ovo izdanje, t. 24, str. XII i dalje.

taciju osnova Marxovog stanovišta. To se odnosi pre svega na pismo W. Borgiusu od 25. januara 1894, koje je decenijama bilo poznato kao pismo H. Starkenburgu⁶, i pismo F. Mehringu od 14. jula 1893. g. To su samo dva od nekoliko poznatih tzv. pisama o istorijskom materijalizmu, tj. onih pisama u kojima Engels razbija zablude koje su nastale oko Marxovog i njegovog shvatanja istorije.

Potrebu za pomenutim razjašnjenjima izazvalo je širenje ekonomističke interpretacije materijalističkog shvatanja istorije, stanovišta rigidnog ekonomskog determinizma, s jedne, i idealističkog osporavanja materijalističkog tumačenja istorije, s druge strane. Engels je nedvosmisleno ostao na stanovištu da ekonomski odnosi odlučujuće određuju istoriju društva. Pod ekonomskim odnosima podrazumevao je način na koji ljudi jednog određenog društva proizvode svoja sredstva za život i vrše njihovu razmenu. Tako je u te odnose, kako piše Borgiusu, uračunata celokupna tehnika proizvodnje i transporta. Tvrdnjom da je tehnika određena naukom, da je zavisna od razvitka nauke, ne može se, kaže on, srušiti navedena osnova materijalističkog razumevanja istorije, jer nauka »ne pada s neba«, već sama daleko više zavisi »od stanja i potreba tehnike« (vidi pismo 104).

Kako je Engels rekao da ekonomski odnosi uključuju celokupnu tehniku — što znači da su širi od nje, a zatim da »tehnika... određuje način razmene, zatim raspodele proizvoda a time... i podelu na klase, a time i odnose vlasti i ropstva, time i državu, politiku, pravo itd.« (pismo 104), moglo bi se zaključiti da ovakvim pokušajem razjašnjavanja, u kome se prenaglašava uloga tehnike, on samo dalje pada u još veće teškoće, a naročito ako se ima u vidu Marxov stav da je čovek osnovna proizvodna snaga. Ali, Marxovog tumača ne treba hvatati za reč. On sam upravo skreće pažnju Borgiusu da u pismu ne meri svaku reč, već da pazi na celinu. On je svestan nepreciznosti koje se dešavaju u prepisci, zbog brzine i skučenosti prostora, pa upozorava da stvari nije izložio onako jasno kako bi to morao da učini za javnost. To se mora imati u vidu kada ova pisma, i protiv Engelseve volje, idu u javnost i na osnovu njih se, čak, presuđuje o osnovnim uverenjima ovog marksiste.

Ona osnovna misao ovih pisama je u tome da ekonomski uslovi u poslednjoj instanci određuju istorijski razvitak, ali da oni nisu jedini uzrok istorijskih zbivanja. Za Engelsa je neprihvatljiv jednosmerni kauzalitet u kome »u osnovi leži obična nedijalektička predstava o uzroku i posledici, kao polovima koji su jedan drugom kruto suprotstavljeni, apsolutno zaboravljanje uzajamnog dejstva« (pismo 54). Ako je ekonomski odnos uzet kao bitan faktor istorijskog kretanja, ne sme se shvatiti da je on jedini, i da neposredno određuje oblike

⁶ H. Starkenburg je još 1895. g. objavio ovo pismo u »Der Sozialistische Akademiker«, bez navođenja adrese, pa se sve doskora mislilo da je i bilo njemu upućeno.

društvene svesti. Oni su višestruko posredovani celinom društvenih odnosa. Poricanje apsolutne samostalnosti oblika društvene svesti, nauke, morala, religije itd. ne svodi ih na epifenomene koji nisu delatni u istoriji. Oni imaju relativnu samostalnost i ulogu u kretanju istorije. Engels upućuje na to da se ne bi trebalo držati samo izjava koje su dali u različitim prilikama on i Marx o svojim pogledima, već da bi trebalo, kada je reč o materijalističkom razumevanju istorije, pogledati kako se kretala sama Marxova analiza naročito u spisu *18 brimer Luja Bonaparte*, a i u drugim sličnim radovima.

U ovim pismima ponovljene su i ideje iz ranijih dela Marxa i Engelsa. Objašnjenje fenomena iskrivljavanja društvene svesti, ideologije, u pismu Mehringu, ponavlja osnovnu ideju prvog dela *Nemačke ideologije*. Ali to ne umanjuje značaj ovih pisama. Naprotiv, s obzirom na činjenicu da je ovo delo ostalo dugo vremena nepoznato, samo pismo dobilo je na značaju. »Ideologija je, piše Engels Mehringu, proces koji se, istina, odvija sa svešču takozvanog mislioca, ali sa lažnom svešču. Prave pogonske sile koje ga pokreću ostaju mu nepoznate; inače to ne bi bio nikakav ideološki proces. Dakle, on zamišlja lažne odnosno prividne pokretačke sile. Zato što je to misaoni proces, on sadržaj i svoju formu izvodi iz čistog mišljenja, svog sopstvenog, ili svojih prethodnika. On ima posla samo s pukim misaonim materijalom, koji uzima takav kakav je, kao nešto stvoreno mišljenjem, a ne traga ni za kakvim drugim daljim od mišljenja nezavisnim poreklom, i to je za njega samo po sebi razumljivo, pošto mu se čini da je svako delanje, zato što je *posredovano* mišljenjem, takođe u krajnjoj liniji i *zasnovano* u mišljenju« (vidi pismo 54).

Engels je uviđao potrebu da se u marksizmu više pažnje posveti razjašnjavanju načina obrazovanja ideologija. Smatrao je da Marx i on u tom pogledu nisu mnogo ostavili. Čak je bio spreman da i u tome vidi deo uzroka tadašnjih nesporazuma oko istorijskog materijalizma, pa i Marxovu i svoju krivicu što su u početku pridavali najveću važnost izvođenju političkih, pravnih i drugih ideoloških shvatanja, i njima uslovljenih delanja, iz ekonomskih činilaca i pri tom, zbog sadržajne, zanemarivali formalnu stranu, naime, to *na koji način se obrazuju ideološka shvatanja*. Time su njegovi komentari Marxa bili i uputstvo marksistima u kome pravcu valja dalje istraživati. Kod marksista savremenika vredna istraživanja u sferi ideologije, u duhu istorijskog materijalizma, nalazio je u Mehringovim književnoistorijskim studijama. Odao je priznanje i A. Labrioli za njegovo izlaganje tog stanovišta, a upućivao je i na svoj spis iz 1894. god. o istoriji ranog hrišćanstva. U njemu, jednom od svojih poslednjih radova, Engels je zaključio istraživanja hrišćanstva kojima je i počeo svoju literarnu aktivnost. On podseća Kautskog da je u duhu mladohegelovskog raspoloženja još 1841. počeo sa kritikom otkrovenja i da u toku 53 godine temu o religiji nikada nije sasvim napustio (vidi pismo 147).

U središtu Engelsove prepiske stoje ipak pitanja o organizovanju, ciljevima i taktici borbe radničke klase, o odnosu partije i klase. Kraj stolecia doneo je brojni porast radničke klase i veliko širenje socijalističkih osećanja. Engels vidi da je zadatak radničkih partija da ova socijalistička osećanja uzdiže do nivoa jasnih predstava i klasne svesti. U razvijenoj klasnoj svesti video je preduslov za revolucionarnu akciju, a ovu je smatrao nemogućom bez organizovanja proletarijata u posebnu, nezavisnu, partiju. Zato je ovaj istaknuti marksista ukazivao na ostatke starih zabluda o proletarijatu i njegovom klasnom interesu. U pismu V. Adleru objašnjava da proletarijat nije nikakav »četvrti stalež« već »sasvim moderna mladalačka klasa« koja mora da raščisti sa svim staleškim odnosima, i buržoazijom, i ostvari svoje vlastite interese (vidi pismo 101).

Engels je znao da za interese proletarijata može da se bori samo ona partija koja je p svom sastavu i interesima proleterska. Zato je isticao potrebu da se demaskiraju pokušaji sitnoburžoaskih partija da govore u ime radništva, kao i onih radničkih partija čija su rukovodstva bila zaslepljena buržoaskim iluzijama o tome da se radnička klasa ne može sama osloboditi. U pismima Sorgeu, koga je redovno obavestavao o stanju u evropskom radničkom pokretu, govori se u više navrata o sitnoburžoaskom i sektaškom duhu u nekim radničkim partijama gde se išlo čak dotle da se radnici pozivaju da glasaju za liberale ili čak za monarhiste, da se prepuste njihovoj milosti kako bi proletarijat bio oslobođen »odozgo«, pošto se već kao »sirova i neobražovana masa« ne može sam osloboditi (vidi pismo 82). Engels kaže da su neke partije, kao npr. Socijaldemokratska federacija, »Marxovu teoriju o razvitku spustile na nivo krute ortodoksije... do koje radnici ne treba da se uzdignu na osnovu svog sopstvenog klasnog osećanja, već koju treba odmah i bez ikakvog razvoja da progutaju kao kakvo vjeruju« (pismo 127); da ova partija svodi marksističku teoriju na »krutu dogmu pravoverne sekte« (pismo 164) i sl.

U situaciji različitog stepena kapitalističkog razvika pojedinih zemalja i nejednake organizovanosti proletarijata i snage njegovih partija, javljala su se, sasvim prirodno, i različita mišljenja o taktici borbe za oslobođenje radničke klase. Pitanju taktike Engels je posvećivao mnogo pažnje, ali je bio protiv njegovog mistifikovanja. Jednom američkom socijalisti objašnio je to ovako: »Prvi cilj radničkog pokreta je svakako: osvajanje političke vlasti za radničku klasu. Ako se u tome slažemo, onda teško da sukob mišljenja o sredstvima i metodima borbe koje za to treba upotrebiti može dovesti do principijelnih razlika kod iskrenih ljudi, koji su na svom mestu. Po mom mišljenju u svakoj zemlji najbolja je ona taktika koja najbrže i najsigurnije vodi cilju« (pismo 25). On je prozreo pokušaje nametanja taktike kao nastojanja za uspostavljanjem hegemonije u radničkom pokretu. U mistificiranju

problema taktike video je prikrivanje razlika u osnovnim strateškim opredeljenjima. U borbi za jedinstvo međunarodnog radničkog pokreta, za koje se zalagao od pristupanja njegovim redovima, insistirao je na usaglašavanju strateških opredeljenja u duhu marksizma, a nikada na univormnosti taktičkih ponašanja.

Tvorac Druge internacionale odlučno je ustao protiv svih pokušaja dominacije u međunarodnom radničkom pokretu i tvrdio da »međunarodno jedinstvo može postojati samo među nacijama čije je postojanje, autonomija i nezavisnost u pogledu unutrašnjih poslova, sadržano, prema tome, u samom pojmu internacionalizma« (pismo 50). Kratko rečeno, kaže Engels, »jednakost među nacijama je isto tako neophodna kao i jednakost među ljudima« (pismo 51). Ovaj marksista smatrao je nedozvoljenim stanovište po kome se jedna partija javlja kao vodeća i računa da bi sve druge trebalo da je slede (vidi pismo 94). Nijedna nacionalna radnička partija ne može računati na posebno mesto u međunarodnom radničkom pokretu samo zbog toga što u određenoj konstelaciji odnosa može da igra značajniju ulogu ili zbog toga što je prva započela rušenje kapitalizma jer nijedna ne može sama da ga sruši. Ni Nemci, ni Francuzi, ni Englezi neće se moći proslaviti time da će srušiti kapitalizam, pisao je Engels Lafargue-u, zaključujući da »oslobođenje proletarijata može biti samo međunarodno djelo« (pismo 51).

U situaciji kada je nedostajalo veće iskustvo u revolucionarnoj borbi proletarijata Engels je podsećao i na iskustva francuske buržoaske revolucije. To što je buržoaska revolucija sticajem okolnosti postala u jednom momentu samo francuska stvar, kaže on Lafargue-u, dovelo je do Napoleona, osvajanja i invazije svete alijanse! Identifikacija interesa Francuske i buržoaske revolucije vodilo je izvrgavanju te revolucije i ponovnom uspostavljanju carstva. Iz te istorijske istine valjalo je izvući pouke u borbi za socijalizam.

Engels je bio odlučan uvek kada je trebalo razbijati iluzije koje su politiku radničkih partija mogle odvesti na stranputicu. U pismu Lafargue-u od 6. marta 1894. g. reč je o dve takve iluzije: prvo, o državnom socijalizmu, koji Engels naziva dečijom bolesti proleterskog socijalizma, i o republici kao cilju proleterske revolucije. Cilj proletarijata, objašnjava on, nije republika, već proleterska republika. Proletarijat u monarhijama — kao u Nemačkoj — ne može da teži samo novoj političkoj formi, već i sadržaju, jer »republika je kao i svaki drugi oblik vladavine, određena svojim sadržajem; ukoliko je ona oblik buržoaske vladavine, neprijateljska je prema nama«, piše Engels, »isto tako kao i svaka monarhija... Stoga je sasvim neopravdana iluzija uvjerenje da je republika već po svojoj suštini socijalistička forma i da joj povjeravamo, sve dok njome vlada buržoazija, socijalističke zadatke« (pismo 110). Proleterska partija u buržoaskoj republici ima prednost utoliko što republikanska forma omogućava, uz posto-

janje opšteg prava glasa, lakše prodiranje u parlament, uticaj na politiku i osvajanje vlasti.

Sledeća važna tema partijske politike, koja u Engelsovim pismima ima vidno mesto, je seljačko pitanje. Ideje koje je izložio u brojnim pismima Engels je razvio u radu *Seljačko pitanje u Francuskoj i Nemačkoj*, koji je, uz *Uvod u novo izdanje Marxovih »Klasnih borbi u Francuskoj«* i dodatke trećem tomu *Kapitala* poslednji teorijski tekst ovog autora, i tekst od izuzetnog značaja.

Francuski socijalisti su, da bi pridobili seljaštvo, formulisali program kojim se uzimaju u zaštitu i srednji seljaci, koji drže najamne radnike. U Nemačkoj, gde je položaj seljaka bio znatno drukčiji, prihvatanje ovakvog programa vodilo je reviziji temeljnih principa socijaldemokratije. I upravo se i desilo da su sitnoburžoaski elementi u partiji, na čelu sa Volmarom, zatražili politiku poput francuske, koja bi otvorila partiju prema srednjim i bogatim seljacima, što je vodilo rascepu u partiji. Engels je upozorio Lafargue-a — pisca tzv. motivacije agrarnog programa — da obavezivanje socijalista da održe i zaštite seoski posed koji drži nadničare, znači stvar koju izvan Francuske malo ko može da prihvati (vidi pismo 158). I u pismima koja su ovde sakupljena, i u spisu o seljačkom pitanju, nastojao je da otkloni zabunu koju je stvorio program francuskih socijalista i da objasni nužnost proletarizacije seljaka, koji pauperizacijom postaje prirodan saveznik proletarijata, i da ukaže na potrebu preokretanja seljaštva od »reakcionarne mase« i zaloge opstanka junkerstva, u saborca radništva.

Kako je pod Volmarovim uticajem bavarska partija stala na oportunističko stanovište, na pomolu je bio rascep u nemačkoj partiji. W. Liebknecht je htio da zataška taj rascep. U pismu od 24. novembra 1894. g. Engels oštro kritikuje njegovo držanje, smatrajući da u principijelnim pitanjima ne sme biti kompromisa, da se o krupnim razlikama u gledištima ne sme ćutati, već da se mora povesti otvorena diskusija. U toj diskusiji on je odlučno podržao Bebela i njegovu akciju protiv oportuniste.

Značajno mesto u ovom tomu imaju ona pisma koja govore o borbi za opšte pravo glasa, o učešću radničkih partija na izborima i načinu ponašanja u parlamentu. Marxov saborac pomno je pratio naročito one manje očekivane događaje kao uspehe radničkih kandidata u Belgiji i borbu za izborne reforme u Austriji. Smatrao je da je neophodno pratiti iskustva svih radničkih partija i stalno razvijati saradnju. Preporučivao je povezivanje različitih grupa socijalističkih poslanika u parlamentu, s tim da se održi organizaciona i programska samostalnost partije. Ukazivao je na potrebu saradnje socijalističkih poslanika parlamenata nekih evropskih zemalja, kako bi se zajednički delovalo protiv širenja sukoba među tim zemljama i uticalo na njihovu spoljnu politiku. Engels je bio uveren da takvu saradnju

mogu da ostvare samo socijalisti, jer je nalazio da je agresivnost već bila zahvatila sve buržoaske partije vodećih zemalja sveta.

Ovo insistiranje na međunarodnoj saradnji radničkih partija bilo je u vezi sa Engelsovim procenama o mogućnostima izbijanja ratnog sukoba. Pisao je da je posle 1870. g. došlo do pravog prevrata u naoružanju i načinu vođenja rata, i da konstelacija interesa i priroda naoružanja čine da rat, koji bi, po njegovom mišljenju, mogao da izbije krajem stoleća, više ne može ostati lokalni, ni kontinentalni, već mora prerasti u svetski sukob. Opominjao je one radničke vođe, koje je počeo da zahvata »patriotizam«, da radničkoj klasi rat ne može koristiti i da ona nije zainteresovana za njega. Rat, štaviše, preti, pisao je, da upropasti sve ono što je radnička klasa stvorila na putu pripreme svoje emancipacije (vidi pismo 5).

Kako su u evropskim parlamentima dolazile na dnevni red i stvari u vezi sa ratom, naoružanjem i sl., bilo je neophodno odrediti politiku i držanje radničkih poslanika. Taj zadatak je, na Bebelovu molbu, imao da obavi najiskusniji radnički vođa, Engels. Za te potrebe on je napisao 1893. g. seriju članaka pod naslovom *Može li se Evropa razoružati?* Osnovni stavovi tih članaka nalaze se i u pismima iz ovoga vremena. U pomenutim člancima dat je prvi program radničke klase o ograničavanju naoružanja. Engels je predlagao i ukidanje stajaće vojske, naoružavanje naroda i stvaranje milicije. U tom smislu sugerisao je održavanje kongresa o razoružanju i uvođenju sistema milicije, kongresa koji bi održali radnički predstavnici u parlamentima Nemačke, Francuske i Italije (vidi pismo 94). Znao je da njegove ideje nisu prihvatljive za buržoaske vlade, koje vojsku drže ne samo zbog vanjskog, nego i zbog unutrašnjeg neprijatelja. Njegovi predlozi išli su za stvaranjem programa za radničke partije, za njihovu borbu za vlast i politiku posle njenog osvajanja. U pismu Lafargue-u od 3. januara 1894. g. razvio je vrlo detaljno sistem pripremanja omladine za odbrambeni rat. Sve ove ideje o razoružanju i transformisanju stajaće vojske u naoružani narod, ne samo da nisu izgubile svoj značaj, već su postale aktuelnije, pošto su i naoružanje i agresivnost danas porasli do srazmera koje Engels, iz perspektive 19-og veka, nije mogao ni da sluti.

*

Partijska korespondencija imala je za Engelsa uvek prednost pred privatnom. To potvrđuju i njegova pisma iz poslednjih godina života. Engelsovi sabesednici su mahom vodeće ličnosti radničkog pokreta, a pre svih Laura i Paul Lafargue, August Bebel, Karl Kautsky, Victor Adler, Wilhelm Liebknecht, Eduard Bernstein, Filippo Turati, F. A. Sorge te Pablo Iglesias, Marija i Stanislav Mendelson, N. F. Danielson i drugi. Pisma koja su im upućena sadrže Engelsova opažanja, sugestije i kritike u vezi sa radničkim pokretom u njihovim zemljama. Zato se iz pisama koja su sabrana u ovom tomu, stvara jasna

slika o stanju pokreta, naročito u Nemačkoj, Francuskoj, Engleskoj, Austriji, SAD i Rusiji.

Ali, u celini gledano, ova prepiska ne može strogo da se deli na partijsku i privatnu. Vodeće ličnosti radničkog pokreta bili su uglavnom i njegovi najbliži prijatelji. Zato pisma sadrže kako najozbiljnija teorijska razmatranja, tako i izveštaje od onih o izborima do onih o kostoboljama, putovanjima i svakodnevnim zgodama. Tako npr. u pismima o ciriškom kongresu Internationale, koji je Engelsa očigledno impresionirao, nije reč samo o kongresnim odlukama i uspesima, već i o razboritim i otrešitim radničkim delegatima, o šarmu austrijske predstavnice »male Dvoržakove«, u koju se skoro zaljubio, o očima delegatkinja iz Rusije, o atmosferi drugarstva i poleta i sl. Takva pisma najviše govore o Engelsu, koji nije apstraktni teoretičar, strogi revolucionar, već i dobar i pažljiv prijatelj, čovek koji je znao da uživa u svim životnim radostima i imao razumevanja za teškoće saboraca i volje da svima pomogne, ne samo dobrim savetima već i čestim čekovima. Iz pisma Plehanovu od 26. februara 1895. g. saznajemo sa koliko je brige i pažnje pomagao revolucionarima u emigraciji. Engels hoće da pomogne bolesnoj Veri Zasulić, ali tako da se ne zna da pomoć dolazi od njega. On moli Plehanova da mu u tome pomogne (vidi pismo 218).

Ovaj energični i preduzimljivi, nemirni, revolucionar u poslednje dve-tri godine svog života i u dobi od 75 godina, pravi planove za koje je bila potrebna najmanje jedna decenija. Nije se predavao, iako su sve češće nailazili trenuci koji su ga opominjali da je osamdesetogodišnjak. U jednom takvom momentu priznaje Sorgeu: »Ovih dana sam imao nazeb, koji mi je pokazao da sam konačno ostario. Ono prema čemu sam se ranije mogao odnositi kao prema tričariji, ovog puta me je za osam dana miniralo, i zato sam još punih 14 dana bio pod medicinskim policijskim nadzorom. A sad se moram pričuvati punih 14 dana« (pismo 127). Kada ga je u ljeto 1895. jače zahvatila bolest koju je dugo nosio, još 13 dana pre smrti, pisao je svom najdražem sabesedniku, Lauri Lafargue, da se nada da će u bolesti doći do zaokreta i da će se spasti. Te reči nade su poslednje u njegovoj prepisci. Uz njih ide izveštaj o izborima u Engleskoj, briga za saradnju Paula Lafargue-a sa bečkim listom, i sl. — sve u svemu, i poslednje pismo karakteriše celokupno njegovo ponašanje. Brigu za stvari pokreta, za saborce i prijatelje nije uspela da potisne ni briga za poslednju bitku u životu koju je vodio u ljeto 1895. godine, mučna bitka sa zloćutnim tumorom u grlu.

U svojim poslednjim godinama najveći tada živi socijalista doživio je popularnost koju nije volio i koja mu je čak i smetala. »I ja ću sigurno morati da učinim nešto što će upropastiti moju popularnost koja opasno raste«, pisao je Kautskom (pismo 159). Ali iz prepiske sa Kautskim saznajemo da je u svojim poslednjim danima doživio i

stvar koja ga je teško povredila. Kada su, naime, Kautsky i Bernstein pristupili pisanju *Istorije socijalizma u vlastitim izlaganjima*, ne samo da nisu pozvali Engelsa na saradnju, već su sav posao krili od njega. Tek kada je on saznao za taj poduhvat, pozvali su ga na saradnju, koju je on tada odbio. Sa teškim osećanjem čoveka na koga se više ne računa, saopštio je Kautskom da sebe s pravom smatra jedinim živim čovekom koji u poduhvatu pisanja istorije socijalizma nije mogao biti zaobiden, čovekom koji je mogao da pruži dragocenu pomoć (vidi pismo 252). Spreman da do poslednjeg trenutka života svoje veliko znanje i iskustvo posveti isključivo stvari radničke klase, ovaj saosnivač modernog radničkog pokreta, ne samo da je polagao pravo da učestvuje u pisanju istorije socijalizma, već je osećao obavezu da u tome pomogne. Znao je da ni Kautsky ni Bernstein nisu još na nivou tako velikog zadatka. U to ga je uverio članak Kautskog *Od Platona do anabaptista*, koji komentariše u pomenutom pismu, a i Bernsteinovi članci o trećem tomu *Kapitala* sve više su ga uveravali da je ovaj autor površan i konfuzan (vidi pismo 226).

Engels nije tražio nikakvo izuzetno mesto u međunarodnom radničkom pokretu, a još manje je hteo da njegova reč bude poslednja. On je uvek bio sasvim svestan svog mesta i značaja. Bio je protiv prećenjivanja, ali isto tako i protiv potcenjivanja njegovog doprinosa marksizmu. O tome je pisao Mehringu: »Kad neko ima sreću da četrdeset godina radi zajedno sa čovekom kakav je Marx, onda obično za njegova života nije tako priznat koliko se misli da to zaslužuje; a kad umre onaj veći, manjeg često precenjuju i čini mi se da je takav slučaj sada sa mnom; istorija će sve to na kraju srediti, a dotle čovek srećom nestane i više ni o čemu ništa ne zna« (pismo 54).

Istorija je, svakako, učinila svoje. Kada je reč o Engelsu, ona je nedvosmisleno potvrdila da je njegov teorijski i praktični doprinos svetskom radničkom pokretu bio izuzetno veliki, tako da je Lenjin mogao reći: »Posle svog prijatelja Karla Marxa, Engels je bio najznačajniji naučnik i učitelj modernog proletarijata u celom civilizovanom svetlu«. Upravo o takvom Engelsu i govori celokupna njegova prepiska, od koje ova knjiga sadrži i značajan i zanimljiv deo.

ZDRAVKO KUČINAR

FRIEDRICH ENGELS

PISMA

JANUAR 1893 — JULI 1895

1893.

1

Engels Filippu Turatiju

u Milano

[London] 7. januara [18]93.

Dragi građanine Turati,

Sa velikim zadovoljstvom sam video prevod *Manifesta* u listu »*Lotta di classe*«, ali sam toliko pretrpan poslom da nisam mogao da ga uporedim sa originalom. Za Vaše izdanje kao brošure poslaću Vam kroz nekoliko dana jedan primerak poslednjeg nemačkog izdanja (objavljenog u Londonu) sa svim predgovorima.

Što se tiče mog predgovora, evo kako stoji stvar. Drugi moj italijanski prijatelj, bez sumnje ćete pogoditi koji, sprema prevod i možda obimniji rad o ovom spisu^[1]. Pošto me je izvestio o svojoj nameri pre izlaska prvog broja nedeljnika »*Lotta di classe*«, smatram se obaveznim da se posavetujem s njim pre nego što vam dam konačan odgovor. Sem toga, ovi predgovori počinju da me dovode u nepriliku. Nedavno sam morao da napišem jedan za poljski prevod. Šta novo mogu da vam kažem?

Mnogo pozdrava Vama i gospođi Kulišov od gospođe Kautsky, od Bebela, koji je sada kod nas,^[2] i od mene; insieme coi nostri auguri per il nuovo anno.¹

Uvek Vaš

F. Engels

Prevod s francuskog

---

¹ primite takođe naše čestitke povodom Nove godine

2

Engels Mariji Mendelson
u London^[3]

[London] 10. januara [18]93.

Draga gospodo Mendelson,

Hvala Vam na izveštaju. Smesta sam napisao mali članak o pari-
skim hapšenjima, koji je još večeras otpremljen u Berlin — verovatno
ćete ga videti u listu »V[orwärts]« kroz nekoliko dana.^[4]

Stojim Vam uvek na usluzi

F. E.

B[ebel] je otputovao danas posle podne.
Pozdravi od gospođe Kautsky.

Prevod s francuskog

3

Engels Philippu Pauliju

u Frankfurt na Majni

London, 11. jan. 1893.

Dragi Pauli,

Potpuno se slažem sa tvojim predlogom da svako od nas pošalje Perkinu prilog za osnivanje laboratorije u spomen Schorl[emmera],^[5] ali se zato nikako ne slažem sa tim da iznos odredim ja bez ikakvog prethodnog dogovora i bez poznavanja postojećih okolnosti. Pitanje koliko tu treba predložiti zavisi stvarno od mnogih okolnosti koje su mi potpuno nepoznate. Verovatno će Comité u Mančesteru izdati, ili je već izdao, neki proglas u kome se bar približno navodi suma koju treba nabaviti i privremeni spisak prvih upisanih svota itd. itd. Sve bi to bilo nužno znati da bi se dobila neka približna predstava o tome koliko ne bi trebalo ići iznad ili ispod te sume.

Dakle, budi dobar pa se raspitaj kod Perkinsa o tome šta je već učinjeno u tom pogledu i, ako smatraš da je to potrebno, zamoli ga da me obavesti o tome da bismo imali neko merilo po kome bismo se mogli upravljati.

Sramota je kakvi su tipovi ti univerzitetski magarci. Čak sam i Roscoe-a morao da opomenem da napiše članak u »Nature«. A tek Nemci, koji bi se mogli ponositi Sch[orlemmerom]! Ali on nije pripadao toj kliku u kojoj ruka ruku mije i zato posle smrti mora da ispašta u Panami nauke na univerzitetu.^[6] Kud god se okreneš Panama, svuda Panama, čak i u hemiji na univerzitetu!

Srdačni pozdravi tvojoj ženi i deci, a i tebi lično od

tvog starog

F. Engelsa

Pumps je sa porodicom bila ovde za Božić i Novu godinu, novorođena devojčica je vrlo nežan stvor, ali su se oni, i pored hladnoće, vratili zdravi u Rajd.

4

Engels Mariji Mendelson

u London

[London] 16. januara [18]93.

Draga gospođo Mendelson,

Članak u listu »Vorwärts« o kome govorite napisan je u Parizu. Autoru je, po svemu sudeći, rečeno da petorica uhapšenih Poljaka pripadaju istoj socijalističkoj školi kojoj među Rusima pripadaju Plehanov i njegovi prijatelji; i dopisnik je tada izvršio *Qui proquo*¹, koju smo svi pročitali sa žaljenjem.^[7]

Ono što sam ja poslao listu »V[orwärts]« nalazi se u sledećem broju (br. 11) od 13. januara.^[4]

Čestitajmo ipak sebi što je ova nova niskost francuske vlade dovela samo do proterivanja.

Pozdrav od gospođe Kautsky i vašeg vrlo odanog

F. Engelsa

Prevod s francuskog

---

¹ zamenu (latinski)

Engels Friedrichu Adolphu Sorgeu

u Hoboken

London, 18. jan. [18]93.

Dragi Sorge,

Danas ti šaljem 2 stara broja lista »Berliner Volks-Tribüne«, koji je prestao da izlazi, a ostali su zatureni za vreme zbrke o Božiću; ako ih nađem, poslaću ti ih naknadno. Razlog iz kojeg ih nisam slao bio je članak o Bakunjinu, koji me je na kraju naterao da odgovorim, pa sam morao da zadržim taj broj za slučaj da dođe do polemike. U poslednjem (13-om¹) članku, koji je, na žalost, zaturen — taj broj ti je gospođa K[autsky] u međuvremenu poslala, čega smo se sada setili² — ponavlja se još više anarhističkih lagarija i autor navodi svoje ime; to je neki Héritier (mladi Ženevljanin koga je stari J. Ph. Becker otrhario na svojim grudima), on pokušava da se lažima opravda u vezi s mojim odgovorom. Pošto mi je pisao, odgovoriću mu i ukazaću da ću ga dobro potkačiti bude li isto tako postupio u najavljenom opusu.^[8]

Ovde, u Bradfordu, održana je konferencija Independent Labour Party^[9] o čemu si saznao iz »Workman's Times«. Ni Social Democratic Federation^[10], ni fabijevci^[11], s obzirom na njihovo sektaško držanje, ne apsorbuju priliv socijalističkih snaga u provinciji. Zato je osnivanje 3. partije sasvim u radu. Međutim, sad je taj priliv naročito u industrijskim okruzima na severu toliko porastao da se ta nova partija već na ovom prvom kongresu pokazala snažnija nego Social Democratic Federation ili fabijevci, ako ne i snažnija nego svi ovi zajedno. I pošto je masa članova nesumnjivo vrlo dobra, pošto je težište u provinciji, a ne u centru klike u Londonu, i pošto je program u glavnom pitanju isti kao i naš, Aveling je bio u pravu što se priključio i zauzeo mesto u izvršnom organu. Ako se ovde malo obuzdaju sitničave lične težnje i intrige londonskih hvalisavaca i taktika ne bude *suviše* menjana, Independent Labour Party će možda uspjeti da odvoji mase od Social Democratic Federation, a u provinciji čak i od fabijevaca, i da time iznudi jedinstvo.

Social Democratic Federation je potisnula Hyndmana sasvim u pozadinu. Usled njegove intrigantske politike ona je prošla tako loše da je — pod pritiskom delegata iz provincije — Hyndman izišao na rđav glas i kod svojih sopstvenih ljudi. Pokušaj da se, hvaleći se

¹ u rukopisu: 12-om. — ² Ovu umetnutu rečenicu Engels je naknadno za-
beležio na margini.

revolucionarnošću, ponovo stekne popularnost u Unemployed Committee, gde su i drugi saradivali (pri čemu je njegov lični kukavičluk opšte poznat njegovim najboljim prijateljima!), doveo je samo do toga da su Tussy i Aveling stekli još jači uticaj u tom Committee. Social Democratic Federation razmeće se samo svojim starešinstvom kao najstarija socijalistička organizacija ovde, ali je inače postala mnogo tolerantnija prema drugima, prestala je da grdi i oseća se uopšte znatno važnijom nego što jeste, ali je mnogo manje važna nego što se ranije prikazivala.

Fabijanci su ovde u Londonu banda karijerista koji imaju dovoljno mozga da uvide neizbežnost društvenog prevrata, ali koji nikako ne mogu poveriti taj ogroman posao samo prostom proletarijatu, i zato su stekli naviku da se stavljaju na čelo. Njihov osnovni princip je strah od revolucije. Oni su »obrazovani«³ par excellence. Njihov socijalizam je opštinski socijalizam; *komuna*, a ne nacija, treba, bar privremeno, da postane vlasnik sredstava za proizvodnju. Zatim, taj njihov socijalizam se prikazuje kao krajnja ali neizbežna posledica buržoaskog liberalizma, a odatle sledi njihova taktika da se ne bore odlučno protiv liberala kao protivnika, već da ih gone ka socijalističkim konsekvencama, ergo da šuruju s njima, da *permeate* liberalism with socialism⁴ i da liberalima ne suprotstavljaju svoje kandidate već da ih njima nakačinju i nameću, odnosno da ih naturaju služeći se lažima. To da su pri tom ili sami obmanuti i prevareni, ili da prikazuju socijalizam u pogrešnom svetlu, to oni, naravno, ne uviđaju.

Među svakakvim šundom oni su vrlo vredno izdali i neke dobre propagandne spise i, u stvari, najbolje što su Englezi dali na ovom polju. Ali čim se vrate svojoj specifičnoj taktici: zataškavanju klasne borbe — pođe im loše. Otuda i njihova fanatična mržnja prema Marxu i nama svima, zbog klasne borbe.

Ti ljudi imaju, naravno, veliku buržoasku svitu, a otuda i novac, i u provinciji je mnogo njihovih valjanih radnika koji nisu hteli da imaju posla sa Social Democratic Federation. Ali $\frac{5}{6}$ provincijskih članova stoje manje-više na našem stanovištu i u kritičnom trenutku će se odlučno odvojiti od njih. Oni su se u Bradfordu — gde su imali svoje predstavnike — više puta odlučno izjasnili protiv londonskog izvršnog organa fabijevaca.

Vidiš, to je kritička tačka za ovdašnji pokret i od te nove organizacije može nešto i postati. U jednom trenutku umalo nije pala pod okrilje Championa i njegovog saveznika Maltmana Barryja, koga poznaješ iz Haga¹²⁾, (Barry je sada, kako sam priznaje, stalno plaćeni torijevski agent i manager of the Socialistic Wing of the Conservatives!¹⁵⁾ — vidi »Workman's Times« od nov. i dec., ali je Ch[ampion]

³ u originalu na berlinskom dijalektu »die Jebildeten« — ⁴ da *prožimaju* liberalizam socijalizmom — ⁵ socijalističkog krila konzervativaca!

na kraju više želeo da ponovo izda »Labour Elector« i da se tako suprotstavi listu »W[orkman's] T[imes]« i novoj partiji.

Keir Hardie je razumno postupio postavivši se na čelo ove nove partije, a John Burns, kome je apsolutna neaktivnost van svog izbornog okruga ionako nanela već mnogo štete, postupio je ponovo kao magarac ostavši i tu po strani. Bojim se da se zaglibio u neodrživo stanje.

Po sebi se razume da i ovdje ljudi kakvi su K. Hardie, Shaw Maxwell i drugi teže ostvarenju svakakvih ličnih ambicija i sporednih ciljeva. Ali opasnost koja odatle proizilazi opada u poređenju s tim koliko se sama partija omasovljuje i jača, i ta opasnost je već smanjena zahvaljujući nužnosti da se konkurentskim sektama ne otkrivaju slaba mesta. Poslednjih godina u industrijskim oblastima socijalizam je duboko prodreo u mase, i ja računam s tim da će te mase sačuvati svoje vođe od pogrešaka. Naravno, biće dosta gluposti, pa i stvaranja klika svih vrsta, samo kad bi se uspelo u tome da to ostane u pristojnim granicama.

U najgorem slučaju, osnivanje nove organizacije znači prednost utoliko što je *tri* konkurentske sekte lakše ujediniti nego dve koje su međusobno dijametralno suprotne.

U vezi sa onim što si ²³23. decembra pisao o Poljskoj: Posle Kronštata Prusi su spremni za rat sa Rusijom, zato su *prijateljski raspoloženi* prema Poljacima (a i dokazali su nam).^[13] Ovo bi dotični Poljaci verovatno iskoristili *da bi izazvali rat koji bi im uz pomoć Nemačke doneo slobodu*. Ali to u Berlinu *ni u kom slučaju* ne žele i, ako dođe do udara, Caprivi će ih sigurno ostaviti na cedilu. *Nama* rat trenutno apsolutno nije potreban, imamo sigurnija sredstva za postizanje napretka, i njima bi rat naneo samo štete.

Srdačni pozdravi tvojoj ženi i tebi od gospođe K[autsky], koja ti je pisala u subotu, ali je, na žalost, zakasnila da odnese poštu.

Tvoj
F. E.

6

Engels Louis-u Héritier-u

u Ženevu

(koncept)

[London] 20. januara [18]93.

Dragi građanine,

Sa iskrenim zadovoljstvom saznao sam iz Vašeg pisma od 25. dec. da je onom mestu iz Vašeg članka koje se odnosi na Beckera¹ izmenjen smisao pri prevodu. U stvari, začudio sam se kad sam na kraju članka ugledao Vaš potpis. Pričali su mi o Vama sa istinski bratskom nežnošću, sa kojom Vaše prezrive reči stoje u suviše mučnoj suprotnosti. Na žalost, Vi još uvek dozvoljavate da javnost ove reči pripisuje Vama kao i ostali deo članka.

Ono što ste na moje primedbe odgovorili u listu »V[olks]-T[ribüne]« nije me navelo da promenim mišljenje. Vama nije nepoznato da su anarhisti izmislili klevetu o konferenciji^[24] održanoj u Marxovom domu sa jedinim ciljem da dokažu da je on svim sredstvima, poštenim ili nepoštenim, nastojao da delegatima nametne svoju volju. Po Vašem nahodanju vredelo je ispričati ovu izmišljotinu. Ali kad ja dokazujem njenu lažnost, Vi to proglašavate pojedinošću bez ikakvog značaja!

Vi ste izjavili da je londonska konferencija dovela delegate iz Jure *pod komandu Ženevskog federalnog veća*. Nalazim da je to suprotno istini. Vi odgovarate: to što sam rekao izgleda mi i danas *izraz sušte istine*. Pozivate me na učtivost, ne znam kojim povodom; hoćete li da i ja Vas pozovem na iskrenost?

Vaš br. XIII² dokazuje još jednom da Vi ne znate gotovo ništa o onome što se dogodilo izvan anarhističke sredine. Sudeći po Vašim opaskama o ženevskim članovima Internacionale, čini mi se nemoguće da ste imali pred očima ceo komplet ženevskog nedeljnika »L'Égalité«. Ako su tadašnji ženevski članovi Internacionale bili *delimično* zaraženi sitnoburžoaskim idejama, oni su taj porok delili sa svojim protivnicima, anarhistima koje im Vi pretpostavljate a koji, međutim, predstavljaju samo obrnutu stranu sitnoburžoaske medalje, i koji su, sa gotovo svim francuskim i belgijskim članovima Internacionale, svi, sa malim izuzetkom, prudonisti. Od svih grupa romanskih jezika samo su španske organizacije pristalice Generalnog veća bile u to vreme socijaldemokrat-

---

¹ Johann Philipp Becker — ² u rukopisu: XII

ske u pravom smislu reči. Uostalom, zar sadašnji Ženevljani nisu dokazali da vrede više od svojih prethodnika?

U istom br. XIII³ vi reprodukujete priličnu gomilu anarhističkih zabluda i laži i primete ih na veru, koja je posle mog upozorenja morala izgubiti malo svoje prvobitne naivnosti. Vi obećavate drugi rad na istu temu. Nadam se da ćete se, pre nego što pristupite poslu, snabdeti dokumentima koji rasvetljavaju tvrđenja i mahinacije anarhista i koji Vas mogu učiniti sposobnim da sudite nepristrasno. Inače biste me prinudili da Vam ponovo odgovorim. Nije mi baš važno šta su pisali buržcaski listovi o staroj Internacionali, ali kad se njena istorija izvrće u organima same partije, to je druga stvar. Sve što Vas molim jeste da se ne izjašnjavate ni o jednom pitanju ove vrste ne proučivši prethodno obe njegove strane, dokumente i jednog i drugog tabora. Naši radnički čitaoci moraju otkidati od odmora i sna ono nekoliko časaka koje su u stanju da posvete čitanju; stoga su u pravu da traže da sve što im nudimo bude proizvod savesnog rada i da ne daje povoda za jalove polemike koje je nemoguće pratiti.

Prevod s francuskog

---

³ u rukopisu: XII

Engels Augustu Bebelu

u Berlin

London, 24. januara [18]93.

Dragi Auguste,

Nastavljam.^[15] Ono što mi je Aveling ispričao potvrdilo je sumnju koju već od ranije nosim u sebi, naime da K. Hardie potajno želi da novom partijom^[9] rukovodi diktatorski isto onako kao što je Parnell rukovodio Ircima, i da su pri tom njegove simpatije više na strani konzervativne nego liberalne suprotne partije. On javno priča da na sledećim izborima treba ponoviti onaj Parnellov eksperimenat kojim je Parnell naterao Gladstone-a da popusti, i da tamo gde ne bude moguće istaći radničkog kandidata treba glasati za konzervativce, da bi se liberalima pokazala moć.^[16] Doduše, to je politika kakvu sam i ja sâm u izvesnim okolnostima tražio od Engleza, ali kad se to tako unapred proglašava, ne za moguć taktički korak, već za taktiku koju treba sprovesti *po svaku cenu*, onda mi to mnogo miriše na Championa. Naročito kad istovremeno K. H[ardie] s prezirom govori o proširenju izbornog prava i o drugim reformama, kojima se jedino i može ovde ostvariti izborno pravo radnika, kao o drugorazrednim, čisto *političkim* stvarima, koje treba potisnuti u drugi plan, iza socijalnih zahteva, osmočasovnog radnog dana, zaštite rada itd. A pri tom — kad se već odriče toga da predstavnici radnika treba da *izmude* ostvarenje socijalnih zahteva — ne kaže kako misli da ostvari te zahteve, ako ne pouzdavajući se u milost buržoazije, odnosno koristeći indirektan pritisak presudnih glasova radnika na izborima. Skrećem ti pažnju na tu nejasnu tačku, da bi za svaki slučaj bio obavešten. Zasada ne pridajem preveliki značaj toj stvari, zato što se K. H[ardie] u najgorem slučaju može prevariti u svojoj računici kad su u pitanju radnici fabričkih okruga na severu Engleske, koji nisu ovce, i zato što bi on naišao na dovoljno jak otpor već u Izvršnom organu. Ali takvu struju ne treba potpuno ignorisati.

Stenogram Singerovog govora o berzi čekam vrlo nestrpljivo, u listu »Vorwärts« o njemu je odlično napisano. Ali svi naši ljudi olako zanemaruju jednu tačku: kad je ta tema posredi, berza je institucija u kojoj buržuji ne izrabljuju radnike već jedan drugog; višak vrednosti, koji na berzi prelazi iz ruke u ruku, predstavlja već postojeći višak vrednosti, proizvod prošle eksploatacije radnika. Tek kad se ta eksploatacija završi, višak vrednosti može da posluži za berzansku špekulaciju. Berza nas interesuje pre svega samo indirektno, kao što je i njen

uticaj, njeno reaktivno dejstvo na kapitalističku eksploataciju radnika samo indirektno, ostvarivo zaobilaznim putem. Zahtevati da se radnici direktno interesuju i uzbude zbog guljenja kojima su izloženi junkeri, fabrikanti i sitni buržujci na berzi, to znači zahtevati da se radnici late oružja da bi zaštitili direktne eksploatore viška vrednosti zakinutog tim istim radnicima. Najlepše hvala. Ali kao najplemenitiji plod buržoaskog društva, kao ognjište najveće korupcije, kao rasadnik Paname^[6] i drugih skandala, i, stoga, i kao najbolje sredstvo za koncentraciju kapitala, za rasturanje i raskidanje poslednjih ostataka spontano nastale povezanosti u buržoaskom društvu i istovremeno za uništavanje i pretvaranje u suprotnost svih neizostavnih moralnih pojmova — kao neuporedivi razorni elemenat, kao najjači ubrzatelj nastupajuće revolucije, — u ovom istorijskom smislu nas berza interesuje i direktno.

Vidim da Centar^[17] predlaže zadržavanje roka zastarevanja za vreme dok Rajhstag zaustavlja progone. Pošto je Centar odlučujuća partija, ima izgleda da će ovaj predlog biti prihvaćen.^[18] U tom slučaju, po mom mišljenju, ne bi bilo zgodno bez naknade dati vladi to ograničenje prava Rajhstaga. Tada bi se ta naknada morala sastojati u tome što bi Rajhstagu trebalo priznati izričito pravo da zadržava i hapšenje. Inače bi to opet bilo povlačenje Rajhstaga, koliko god jurišćkih razloga govorilo u prilog tom koraku.

Ratno režanje opet počinje. Priloženi telegram Dalziela uzet je iz današnjeg broja lista »Daily Chronicle« — Dalziel kao mladi konkurent Reutera, Wolffa, Havasa, više je sklon takvim manevrima reptilske štampe. Sama stvar je apsurdna. Rusi su apsolutno nesposobni za rat, morali bi biti ludi pa da ga sad započnu. Mogućno je, doduše, da bi posle propasti pariskog zajma^[19] oni mogli dobiti novac u Parizu samo ako bi rat stvarno predstojao ili bio u toku — ali to bi bilo stanje očajanja. Nije sasvim nemoguće da oportunisti^[20] i radikali^[21] u Francuskoj teže da se od Paname spasu ratom ili to imaju u vidu kao spas u najgorem slučaju. Ali gde da nađu povod koji će ih opravdati pred svetom? Već ranije sam rekao da će u idućem ratu Engleska odigrati odlučujuću ulogu zahvaljujući dominaciji na moru.^[22] I Engleska je upravo sada dobro podvalila Francuzima u Egiptu.^[23] Da bi se u ovako zategnutim odnosima između dve vlade Engleska privukla na svoju stranu, morao bi da postoji neki povod za rat koji će filistru izgledati kao veoma jaka provokacija, a Caprivi ne daje taj povod.

Što više vesti sakupljam o toj temi, to više uviđam da je Bismarck osnovao austrijsku alijansu odnosno trojni savez^[24] samo s ciljem da u predvečerje neizbežnog rata Rusiji da Austriju u zamenu za Francusku: prepustite mi Francusku, ja ću vama prepustiti Austriju i Tursku i, uz to, nahušćaću Italiju na Austriju, koristeći Trst i Trent. I on je još i uobražavao da će mu to uspeti. Zaviriš li malo u istoriju počev od 1878, verujem da ćeš doći do ovog mog zaključka.

Nejasan mi je i Tutzauerov govor o otplatama u izveštaju Rajhsta-

gu («Vorwärts») od 21. Pa on i ne govori kao socijaldemokrat, već kao trgovac nameštajem.^[25] Kako je to bilo moguće? Mladi^[26] će klicati.

Sinoć je bio koncert i bal u čast društva.^[27] Bio sam tamo do 11 sati, a sad ću se valjda neko vreme odmarati od takvih obaveza; Louise je morala da ostane kod kuće usled svoje neuralgije rebara. Malo joj je bolje, ali još ima jake bolove, Freyberger kaže da će tako biti još nekoliko dana. Inače, znaci nazeba nestaju, glas i opšte stanje se popravljaju. Tebi i tvojoj ženi ona šalje srdačne pozdrave, kojima se pridružuje

Tvoj
F. E.

8

Engels Mariji Mendelson

u London

122 Regent's Park Road N.W.
[London] 24. januara [18]93.

Draga gospođo Mendelson,

Budite tako ljubazni i pošaljite mi još šest primeraka cirkulara koji je izdat kao odgovor na cirkular »Free Russia«¹. Poslao bih ga prijateljima u Nemačkoj i drugim zemljama; možda ćete biti tako dobri da mi javite da li je on upućen Bebelu i listu »Vorwärts«.

Zar se na prvoj strani u četvrtom redu ne nalazi jedna štamparska greška? Šta predlaže Dragomanov — Polonizaciju Litvanije ili pak njenu kolonizaciju (ruskim kolonistima)?

Prijateljski pozdrav od gospođe Kautsky.

Iskreno Vas pozdravlja

F. Engels

Gospođa Kautsky ima kijavicu i napad neuralgije, inače bi Vas već posetila.

Prevod s francuskog

---

¹ »Slobodna Rusija«

9

Engels Karlu Kautskom
u Štuttgart

London, 26. jan. [18]93.

Dragi barone,

Gine mi upravo reče da čekaš moj odgovor u vezi sa Marxovom biografijom.^[28] U stvari, prevideo sam da je to hitno. Molim te, izvini. Ne znam šta bi trebalo dodati materijalu koji si pomenuo, osim možda nešto iz poslatog ti koncepta u »Priručniku političkih nauka«.¹ Elster — rođak Conrada Schmidta, koji ga je i uputio na mene — zamolio me je da nešto napišem, ja sam to napisao, i to potpuno u našem duhu, i ne sluteći da će on to štampati, izostavivši neka mesta sasvim nepovoljna za buržoaziju. Pa, nemam ništa protiv.

Pitanje o »N[eue] Z[eit]« je zasada na duže vreme odloženo usled Dietzovog lečenja, a, uz to, ti si već govorio sa Augustom.^[29] On kaže da je nemoguće vratiti se na mesečni časopis. Onda će svakako stvari *spolja* ostati otprilike takve kakve su, i redakciji se prepušta brigda da list učini poučnijim i zabavnijim za čitaoce. U svakom slučaju, čini mi se da nema nikakve radikalne promene sve dok Dietz ponovo ne bude sposoban za rad. A ti ćeš i sam biti ionako obasut dobrim i dobronamernim savetima za svoj deo, pa ću te zato poštediti njih.

Tussy je strašno zauzeta agitacijom, bila je u Midlendu, Edinburgu i Aberdinu, danas bi trebalo da dođe. Čim je vidim, pitaću je za njene lične uspomene na Mohra.^[30]

Brazilski list sam dao Edeu,^[31] ali sam mu rekao da značaj ovih južnoameričkih partija stalno stoji u obrnutoj razmeri prema hvalisavosti njihovih programa.

Inače, Ede se postepeno oporavlja od svoje neurastenije, ponovo je oživeo, o čemu, pored njegovog ličnog istupanja, svedoči i njegov članak o Wolfu, kome on, uostalom, ukazuje previše počasti. Mislim da mu je sada najnužnije izvesno bodrenje i rasonodenje, da bi njegov zdrav sud opet ponovo nadvladao njegovu još uvek unekoliko preteranu težnju za pravičnošću.

Inače, ništa novo. Najzad, čestitam ti Novu godinu.

Tvoj
F. E.

---

¹ Friedrich Engels: *Marx, Heinrich Karl*

10

Engels Hermannu Engelsu

u Barmen

London, 26. jan. [18]93.

Dragi Hermanne,

Šta je to, dovraga? Juče prvo dođe jedan telegram iz Beča, zatim drugi iz Drezdena, pa u 5 sati ujutru jedan iz Njujorka i jutros u 11 [sati] tvoj, — i u svima se raspitujete za moje zdravlje. Već davno se nisam osećao tako dobro kao sada, mogu opet da prepešačim celu englesku milju, za Božić sam baš prekardašio, odlično sam raspoložen i sposoban za rad, a, eto, počelo da se priča da sam ozbiljno bolestan!

Odmah sam ti poslao teleram.^[32] Sasvim sam zdrav i čio i to ovim potvrđujem. Nadam se da ću idućeg leta moći da vam to lično i dokážem.

Srdačni pozdravi svoj braći i sestrama, a i Emmi¹ i tvojoj deci i unučićima i, najzad, tebi lično od

tvog starog

Friedricha

---

¹ Emmi Engels

11

Engels Wilhelmu Liebknechtu

u Berlin

London, 29. jan. [18]93.

Dragi Liebknechte,

Ovo ti je mali dokaz »velikog opadanja mojih snaga«, posle čega ćeš ti, nadam se, »svakog časa očekivati moj kraj«. ¹ Gde li se prvo pojavila ta budalaština? Voleo bih da uđem u trag tom bedniku.

Članak ² sam tako pripremio da ga možeš doneti bilo u tri broja ili u nekom prilogu, ³ a ovo drugo bi možda i bilo najbolje. Nisam ga potpisao jer bih time mogao navesti one u Rimu na trag mojih italijanskih izvora ⁴; taj čovek nije bio obazriv sa prepiskom, a nju su očigledno dobro kontrolisali. Uz to, još ne znam da li su dotična dokumenta u bezbednosti u inostranstvu, pa je nužno izbegavati sve što bi ih moglo dovesti u ruke italijanske vlade.

Navodio sam imena samo u onim slučajevima kad su dotične činjenice već pomenute u italijanskim listovima, pa se one mogu navesti kao dokaz. Izuzetak predstavljaju samo *dva* imena na str. 3 — *Arbib* i *Martini* za koje ne mogu da navedem dokaze, pa ako sumnjaš, precrtaj ih.

Osoba koja nosi časno ime je Menotti Garibaldi, mladić koji se *već godinama* bavi sumnjivim poslovima itd.

Nedavno je u »Vorwärts« Bonghi nazvan *republikancem* ^[33], — taj čovek je arhireakcionar i bivši ministar *desničara*. Uopšte, »Vorwärts« vrlo često pravi takve greške kad govori o inostranstvu, a *ne malo kad govori o Engleskoj!*

Pozdravi svoju ženu i decu.

tvoj
F. E.

---

¹ Vidi u ovom tomu fotografiju Engelsa iz poslednjih godina života. — ² O italijanskoj *Panami* — ³ lista »Vorwärts« — ⁴ Antonio Labriola

12

Engels Filippu Turatiju

u Milano^[34]

London, 30. jan. [18]93.

Dragi građanine Turati,

Imaćete nekoliko reči predgovora, ako je moguće, sutra. Ali bih Vas molio da u prilogu *Manifestu* od 1848. godine ne dajete program engleske Socijalističke lige od 1884. godine.^[35] *Manifest* je istorijski dokument *sui generis* i ako biste mu priključili dokument koji je izašao 40 godina docnije, ovom poslednjem biste dali poseban karakter. Pored toga, u ovom trenutku ne raspolazem engleskim originalom radi upoređenja, jer ga nisam video od vremena njegove pojave i nemam nikakve veze sa programima i drugim publikacijama Socijalističke lige, organizacije koja je dosta brzo dobila anarhistički karakter, tako da su svi članovi koji nisu hteli da učestvuju u toj promeni fronta (Avelingovi, Bax itd.) istupili iz nje. Iz tih razloga ovde se Liga, mrtva od pre nekog vremena, spominje samo kao *anarhistička* organizacija. Prema tome, vidite do kakvog bi Quiproquo moglo dovesti preštampavanje njenog prvobitnog programa zajedno sa *Manifestom* od 1848. godine.

Pozdrav gospodi Kulišov i Vama od gospode Kautsky i

Vašeg
F. Engelsa

Prevod s francuskog

13

Engels Filippu Turatiju
u Milano

[London, 1. februara 1893]

Dragi građanine Turati,
Evo predgovora.¹

Vi u Italiji, po mom mišljenju, idete odveć brzo. Vaša mala Panama [Panamino], koja preti pretvaranjem u veliku Panamu [Panamone], prolazi kroz tolike evolucije i peripetije, i to tako povećanom brzinom, da mi ovde u Londonu ne možemo da idemo ukorak sa događajima u Rimu. Zbog toga sam se čuvao da o njima govorim, iz straha da me u najskorije vreme ne preteknu. Ovo treba da Vam objasni zašto je moje pisanje malo aktuelno.

Ali gde su do vraga bili socijalistički poslanici ovih presudnih dana? Našima u Nemačkoj nikada ne bi oprostili neprisustvovanje sednici na kojoj je govorio Colajanni — to bi ih koštalo mandata!^[36]

Vaš odani
F. E.

Prevod s francuskog

---

¹ Italijanskom čitaocu

14

Engels Mariji Mendelson

u London

122 Regent's Park Road, N.W.
[London] 7. februara 1893.

Draga gospodo Mendelson,

Hiljadu puta hvala na trudu koji ste uložili da mi prevedete ova dva članka.^[37] Što se tiče *upozorenja* — ostrzeženje — već sam se i sam razabrao u njemu pomoću poljskog rečnika, koji sam nasledio od Marxa. A broj lista »Gazeta Robotnicza« zaista mi je bio od neočekivane koristi za proučavanje poljskog jezika — Vi kažete da je poljski ovog lista suviše ponemčen, dakle, isti slučaj kao sa ruskim jezikom Lavrova, i to objašnjava zašto mi ruski jednog i poljski drugog zadaju tako malo teškoća. Stvarno napredujem, i kad bih imao vremena da se njime ozbiljno pozabavim u toku tri meseca, usudio bih se da nešto natucam na poljskom.

Postaraću se da iskoristim Vaše rukopise — u očekivanju bih Vas zamolio da mi kažete da li mogu da objavim činjenice sadržane u Vašem pismu o moskovskim studentima i ruskim oficirama — razume se, ne odajući izvor iz koga sam ih dobio.^[38]

Pozdrav od gospođe Kautsky.

Vaš
F. Engels

Prevod s francuskog

15

Engels Vladimiru Jakovljeviču Šmuilovu

u Drezden

122, Regent's Park Road, N.W.
London, 7. febr. 1893.

Poštovani družo,

Najlepše hvala za Vaše prijateljske želje da doživim 90 godina; ako ostanem ovakav kakav sam, nemam ništa protiv toga, ali ako treba da propadnem i fizički i duhovno kao poneki, onda najlepše molim da me izvinite — više bih voleo da mi se to ne desi.

Na žalost, u stanju sam da ispunim samo mali broj Vaših želja u vezi sa Marxovom biografijom^[99]; za to nemam dovoljno vremena, radim na 3. tomu *Kapitala* i ne smem sebi da dozvolim da to prekidam.

Ad. I. Ne mogu Vam dati više biografskog materijala nego što ga Vi već imate. Bar ne nešto pouzdano.

Ad. II. Marxova praktična delatnost 1844 - 49. odvijala se delimično u radničkim udruženjima, naročito u briselskom udruženju 1846 - 1848, i u »Savezu«^[40]. Samo o ovom poslednjem naći ćete nešto objavljeno, naime u našim predgovorima *Manifestu* (**poslednje berlinsko** izdanje 1892) i u *Otkrićima o komunističkom procesu* s mojim uvodom¹, ciriško izdanje 1885. — O Internacionali — pouzdan je samo Eichhoff, koji je radio po M[arxovim] beleškama; kod svih drugih ima puno laži i legendi, počev od Fribourga do Laveleye-a i Zachera. Na to se pre može napisati cela jedna debela knjiga ispravki, nego što se nekom drugom može dati materijal za obradu. Ali mogu Vam dati dve publikacije Generalnog veća (*Prétendues scissions* i *L'Alliance de la D[émocratie] S[ocialiste]*²) u vezi sa odlučujućom bitkom protiv Bakunjinina. — Ono što je Héritier napisao u »Berliner Volks-Tribüne o *Jurskoj federaciji* i *M. Bakunjinu* ispunjeno je takvom slepom verom u sve što su izmislili anarhisti^[6] koja premaša svaku naivnost, i — kako mi piše Héritier — njegov prevodilac je to preneo u još više anarhističkom duhu. (Tu će Vas, uostalom, ruska cenzura precrtavanjem spasiti od nekih grešaka.)

Ad. III. Svetu porodicu ćete hteli-ne hteli morati da nabavite, svoj primerak ne dajem ni pod kakvim uslovima, a navoditi sadržaj je nemoguće; nije moguće ni izvaditi glavna mesta. Morate se upoznati s *celinom*. Verovatno se ona može nabaviti u Berlinu.

---

¹ Prilog istoriji Saveza komunista — ² Karl Marx/Friedrich Engels: *Tobožnji rascepi u Internacionali* i *Zavera protiv Međunarodnog udruženja radnika*

O *genezi* istorijskog materijalizma naći ćete, po mom mišljenju, sasvim dovoljno materijala u mom *Feuerbachu* (*L. Feuerbach i kraj nemačke klasične filozofije*) — pa sam Marxov dodatak³ i *jeste* geneza! Zatim, u predgovorima *Manifestu* (novo berlinsko izdanje 1892) i *Otkrićima o komunističkom procesu*.

Teoriju o višku vrednosti Marx je razradio pedesetih godina sasvim sam i po strani, i svim silama se bunio protiv toga da se nešto odatle objavi, pre nego što bude načisto sa svim konsekvencama. Zato se i nisu pojavile druga i sledeće sveske *Priloga pol[itičke] ek[onomije]*.

Šaljem Vam poštom *Scissions* i *Alliance* i nadam se da će Vam to biti dovoljno; na žalost, to je sve što za Vas mogu da učinim.

Srdačni pozdravi G[radnaueru] i svim drugovima tamo.

Vaš
F. Engels

Prema kopiji koju je
svojeručno načinio V. J. Šmuilov

---

³ *Teze o Feuerbachu*

16

Engels Augustu Bebelu

u Berlin

London, 9. febr. [18]93.

Dragi Auguste,

Pre svega moje čestitanje na tvom sjajnom govoru od 3. februara, čijem smo se izvodu u listu »Vorwärts« neizmerno obradovali, ali čiji stenogram izgleda još bolje. On je remek-delo čiju vrednost ne umanjuju ni neke sitne teorijske netačnosti, neizbežne u usmenom predavanju. Vi ste sasvim u pravu što ovaj govor rasturate u stotinama hiljada primeraka, i pored objavljivanja cele debate u vidu brošure^[41].

Ova debata, kojom bi gospoda buržuji hteli da rasteraju dosadu na sednicama, što su postale monotone zahvaljujući intrigama iza kulisa, i kojom bi želeli da nas, kad im se za to ukaže prilika, lepo navedu na tanak led, — ta debata se za nas pretvorila u zaista ogromnu pobedu. A o činjenici da i oni sami to osećaju svedoči okolnost da im je posle Liebk[nechtovog] govora svega dosta i to i saopštavaju — preko Stoeckera! Dakle, sad najzad primećuju ta gospoda da kao pokazatelj nove pobeđe radničke partije može poslužiti to što se jedan parlamenat čitavih pet dana bavi društvenom reorganizacijom u našem smislu i što je, još uz to, taj parlamenat nemački Rajhstag. Ova poslednja okolnost utvrđuje pred celim svetom, pred prijateljima i neprijateljima trijumfalni položaj koji je sebi osvojila nemačka partija. Ako se ovako nastavi, uskoro ćemo, i ne radeći ništa, moći da živimo već i od gluposti naših protivnika.

Bilo je jasno da ćeš ti morati da platiš za debatu. Koliko ja mogu da ocenim Frohmeov govor, on je sigurno poslužio kao izgovor za trijumfalni poklič Richtera, Bachema i Hitzea i tu priču o Tomi Akvinskom i Aristotelu trebalo bi tačno ispitati; ako je Hitzeova tvrdnja tačna, onda Fr[ohme] ne zna da citira, a ako nije, on se morao opravdati nekom ličnom napomenom.^[42] Inače je sve lepo prošlo, čak je i L[ie]b-k[nechtov] završni govor, mada po sadržaju nije značajan, ipak kao polemika dobar i »oštar«. Ukratko, to je trijumf. Od radosti zbog toga Veštica me je juče pogrdno nazvala Spar-Agnes, na šta sam joj ja primetio da je ona prava Strampel-Annie, što može da posvedoči svako ko je poznaje, a ona je čak i gora od nje, ona se ne batrga nogama već glavom.^[43]

Ima dosta tačnog u onome što ti govoriš u vezi sa najveštijim ruskim planom za slučaj rata.^[44] Ali treba misliti i na to da, ako Rusija ne

može da toleriše osvajanje Francuske, ni Italija ni Engleska ne mogu tolerisati tlačenje Nemačke. *Svaki lokalizovani rat* stoji više ili manje pod kontrolom neutralnih. Međutim, sledeći rat, ako do njega uopšte dođe, neće uopšte biti moguće lokalizovati, oni će — bar kontinentalci — svi biti u prvim mesecima uvučeni, na Balkanu će rat sam od sebe započeti, a, u krajnjem slučaju, Engleska može neko vreme ostati neutralna. Ali tvoj ruski plan pretpostavlja upravo jedan lokalizovan rat, a za mene, s obzirom na današnje ogromne armije i na porazne rezultate za pobeđenog, on više i nije moguć.

U Egiptu se prosto radi o tome (što se tiče Rusa, jer Francuzi su samo marionete) da se Englezima stvori teška situacija i da se time što više vežu njihove trupe i vojska. Ako onda dođe do rata, Rusija će Englezima imati šta da ponudi u naknadu za njihovo savezništvo ili bar za njihovu neutralnost, i u jednom takvom trenutku Francuzi sa nasladom razmenjuju Egipat za Elzas. Tu istu igru igraju sad Rusi u Centralnoj Aziji na indijskoj granici, gde će oni još mnogo godina biti isuviše slabi za ozbiljne napade, i teren još dugo neće biti pripremljen za to. U slučaju Egipta uzgred treba za Rusiju osvojiti i Tursku.

(Ovde je upravo opet bio jedan ruski posetilac koji me je zadržao više od jednog sata, tako je već 4 sata i pismo će zbog toga biti kraće.)

Vidim da u vojnoj komisiji imate i nekog majora Wachsa. Ako je to onaj koji u Mančesteru ima rođaka, dr Gumperta, onda sam se ja već sreo s njim pre nekih 25 godina. Tada je, kao bivši poručnik vojske Izborne Kneževine Hesens, stupio u prusku službu i bio je veoma razočaran kad je kod svojih pobednika iz 1866. naišao na istu onu stegu koju je smatrao uzrokom poraza Izborne Kneževine Hesens, ali ja sam ga bodrio da ipak izdrži kod Prusa, jer će sigurno upoznati i dobre strane vojske. Zatim se kod Špiherna^[45] kao komandir čete veoma istakao zauzevši samoinicijativno, *uprkos naredbi svog majora*, jedan železnički prolaz, pa je u delu generalštaba^[46] pohvaljen, kao jedan od inače vrlo malog broja poručnika koji su tu pomenuti. Posle toga sam pročitao neke strateško-političke članke od njega — većinom o Istoku — u kojima ima stvarno dobrih stvari pored drugih (političkih) s kojima se ne slažem. U svakom slučaju, on je valjan oficir, — ako je to taj.

Uostalom, čini se da je sada više nego ikad verovatno da će doći do kompromisa; 28 000 ljudi daće sami slobodoumni^[47] i Centar^[17], 40 000 nudi Bennigsen; a izneveriće taman još toliko njih da će vlada umesto 60 000 dobiti 50 000 (ako bude zavela vojničku stegu, možda će dobiti i nešto malo više) i buržoaska otadžbina će još jednom biti spašena rasula i sukoba.^[48]

Sa »balom« se zamlaćivala ljubazna Veštica. »Društvo«^[27] je priredilo koncert, za kojim je sledio bal. U 11 sati završio se *prvi* deo koncerta, posle čega sam se ja najposlušnije oprostio, prema tome, nisu

moгли da počnu da plešu pre jedan sat. A ona sama govori o plesanju sa takvom snishodljivošću kakva odgovara čoveku starijem nego što je ona, a ako treba da igra valcer, moraćeš je odvesti čak na pozornicu. Nisam baš siguran da tad opet neće uzavreti bečka krv.

U poljskom »Przedświt«, koji ovde izlazi, u sledećem (februarskom) broju, koji je u štampi, biće izneto sledeće. U Grajevu, na granici Istočne Pruske zaposlen je jedan niži ruski činovnik po imenu Spatzek, Čeh po rođenju, koji prevodi tovarne listove. Uprkos bednoj plati, taj čovek ide na velika putovanja, sve do Carigrada, živi raskalašno, prelazi često na prusku teritoriju pod izgovorom da ide u lov, veliki je prijatelj sa okružnim načelnikom iz Grebena u Liku, koji mu izdaje gomilu dozvola za lov i drugih dozvola za putovanje. Za vreme blokade granice zavedene zbog kolere niko nije smeo da prelazi granicu, ali gospodin Spatzek sa ženom i još jednim ruskim činovnikom H-n, osumnjičenim za špijunažu, mogao je nesmetano da putuje u Kenigsberg. Cilj tog švrljanja po nemačkoj teritoriji jeste, po mišljenju ljudi s one strane granice, samo i jedino špijuniranje zaprečnih forova koji su postavljeni između morá Istočne Pruske, i prepartetni pruski okružni načelnik dozvoljava da ga u tome iskorišćava njegov rusko-češki prijatelj. Nadmoćnost pruskih birokrata svuda vlada.

Zatim, ruskim trupama na granici stigla je ovih dana municija u vidu literature: mnogo primeraka jedne brošure artiljerijskog poručnika Aleksandrova iz Taškenta o *uzrocima i neophodnosti predstojećeg rata*. Svaka četa je dobila po jedan primerak, da bi oficiri mogli valjano da prosvetuju vojnike.

Možda ćeš moći da iskoristiš ove vesti u privatnim vezama sa ljudima iz vojne komisije.

Ovde je Keir Hardie istupio u parlamentu sa amandmanom u vezi sa nezaposlenima povodom adrese (odgovor na prestonu besedu¹). Stvar je po sebi bila vrlo dobra. Ali K. H[ardie] je napravio dve ogromne greške: 1. amandman je bio formulisan kao *direktno izglasavanje nepoverenja vladi*, sasvim nepotrebno, tako da bi prihvatanje vladu prinudilo na povlačenje, i cela priča se praktično pretvorila u torijevski manevar; 2. uzeo je za sekundanta protekcionističkog torijevca (pristalicu zaštitnih carina) Howarda Vincenta, umesto nekog radničkog predstavnika, čime je upotpunjen utisak da je to torijevski manevar i da je on torijevski marioneta. Takođe, za njega su glasala 102 torijevca i samo 2 liberalna radikala⁽⁴⁹⁾, a nijedan radnički predstavnik. Burns je agitovao u Jorkširu. On je, kao što sam ti već pisao², posle Bradforda⁽⁹⁾ već više puta manevrisao i davao izjave koje ukazuju na uticaj Championa, i sad je to više nego sumnjivo; ne zna se otkuda mu sredstva za život, a u toku poslednje dve godine mnogo novaca je dao za putovanja, odakle mu to? Engleski radnici zahtevaju od svojih poslanika i

¹ kraljice Viktorije — ² Vidi u ovom tomu pismo br. 7

drugih vođa da sve svoje vreme žrtvuju pokretu, ali neće da ih plaćaju i stoga su sami krivi ako ovi od drugih partija uzimaju novac za izdržavanje i izborne ciljeve. Dokle god je to tako, uvek će biti panamista⁶⁾ među ovdašnjim radničkim vođama.

Uostalom, gospodin K. H[ardie] uskoro će biti sprečen u tome ili će se sam sprečiti. Radnici u Lankaširu i Jorkširu ne spadaju u ljude koji će dozvoliti da im konzervativci stave brnjicu niti će za torijevce vaditi kestenje iz vatre. K. H[ardie]ju treba samo ostaviti dovoljno vremena da na svojoj sopstvenoj koži oseti posledice svoje politike i da svi to primete.

Burns je išao u Halifax na agitaciju za izbore i zato nije učestvovao u glasanju za predlog K. H[ardie]ja. Naime, u Hadersfildu i Halifaxu, 2 fabrička grada u Jorkširu, od kojih svaki ima više od 100 000 stanovnika, obavljaju se vanredni izbori. Independent Labour Party istakla je u Halifaxu svog kandidata³⁾, a i dve druge partije. Sad je ona ponudila liberalima: povucite svog kandidata⁴⁾, tako da nam protivnik bude samo torijevac⁵⁾ pa ćemo mi u Hadersfildu glasati za vas. Liberali su odbili. Posle toga, *u četvrtak je liberal⁶⁾ izgubio na izborima u Hadersfildu protiv torijevaca⁷⁾* zato što se Independent Labour Party uzdržala od glasanja. Dalje, liberali su izgubili na jednim drugim naknadnim izborima u Barnliju, u Lankaširu, u blizini Halifaxa, 750 glasova u poređenju sa prošlim izborima, — takođe zato što su se naši uzdržali od glasanja. Danas su izbori u Halifaxu i verovatno će torijevac biti izabran. To će Gladstone-ovu većinu, koja sada iznosi 36, svesti na 34. Zbog ovih priča liberali se svakodnevno preznojavaju; dosad su se stvari odlično razvijale, Gladstone će morati da kapitulira pred radnicima. Glavna stvar su političke mere, proširenje izbornog prava za radnike ostvarivanjem onoga što sada stoji na papiru i što bi broj radničkih glasova povećalo za 50%; skraćenje mandata parlamenta (sada važi 7 godina!), plaćanje izbornih troškova i dnevnica iz javnih sredstava.

Louisino pismo je otišlo noćnim brodom u 5³⁰ uveče. Ovo šaljem u 9 uveče, dakle, odlazi prvim jutarnjim brodom. Napiši nam, molim te, u koje vreme si dobio i jedno i drugo, pa ćemo znati koja je pošta najbolja.

Srdačni pozdravi tvojoj ženi i tebi lično još jednom od Louise i od

tvog
F. E.

³⁾ Johna Listera — ⁴⁾ Williama Rawsona Shawa — ⁵⁾ Alfred Arnold — ⁶⁾ Joseph Woodhead — ⁷⁾ Josepha Croslanda

17

Engels Lauri Lafargue

u Le Pere

London, 12. febr. [18]93.

Draga moja Löhr,

Zaista mi je bilo drago što sam vidio tvoj pravi rukopis, a ne samo na stranicama listova »Intransigeant« ili »Figaro«, i odmah odgovaram, jer je danas nedjelja i imam nekoliko slobodnih minuta, a sutra ću se morati opet baciti u džunglu banaka, kredita, novčanog kapitala, kamatne stope, da bih dovršio *Kapital*, knjigu III, od 30. do 36. poglavlja. Taj odjeljak V je, da tako kažem, dovršen ukoliko je riječ o stvarnim teškoćama, ali ga treba »dotjerati« u literarnom smislu: srediti, izbaciti ponavljanja itd. Nadam se da ću to učiniti za 8-10 dana, zatim dolaze odjeljci VI i VII, pa onda — kraj. Moja prepiska je, međutim, odložena i moja polica s pregradama je puna, krcata pisama sa svih strana — od Rima do Njujorka i od Petrograda do Teksasa — na koja nisam odgovorio; ako sam, dakle, ugrabio trenutak da tebi pišem, činim to samo zato što *si to ti*, i niko drugi.

Louise ti je poslala pismo od *sedam stranica* nešto prije tjedan dana — zar ga stvarno nisi primila? Molim te, potjeraj to, i mi ćemo to ovdje potjerati.

Da, sviđa ti se »Arbeiterinnen-Zeitung«. Ima zdrav proleterski karakter, uključujući i literarne manjkavosti, po čemu se vrlo lijepo ističe od ostalih ženskih listova. I ti možeš zbog njega biti ponosna, jer si i ti bila jedna od njegovih majki!

Žao mi je što čujem da se Paul i dalje osjeća slabo. Zar se još nije oslobodio te proklete trakavice? Sigurno u Parizu nema *filix mas* ili kousso,^[50] da je istjera čak bez uobičajene opsade. Naravno, dok god je hrani, neće se osjećati bolje, i beštija će ga jesti. I zašto do đavola mora toliko da putuje? Nitko izvan Francuske ne može sebi objasniti zašto on i drugi dozvoljavaju da im izmiče tako divna prilika.^[51] Posve mogu shvatiti što ta nestalna grupa takozvanih socijalističkih poslanika ne želi da on govori; svaki od njih vuče na svoju stranu i radi za svoj račun, a znaju da bi Paul, kad bi se jednom popeo na tribinu, izbjegao njihovoj kontroli i vlasti, a, s našeg gledišta, to je ono zbog čega bi, u stvari, *trebalo* da govori. Zar socijalisti treba da se baš uoči izbora^[52] izlažu svojom šutnjom sumnji da nisu bolji od panamaša i da zbog nekih

posebnih razloga štite i prikrivaju aferu? To je slučaj u Italiji; dva poslanika, izabrana u Romanji (kao socijalisti), nalaze se u vladinim rukama zbog *subvencija koje je vlada dala takozvanim kooperativnim zadrugama kojima rukovode ti poslanici*, a vjerovatno je subvencija došla iz kase Banca Romana. Time se objašnjava njihova šutnja.^[36] A u Francuskoj? Mogu te uvjeriti da ta neobjašnjiva šutnja nije doprinijela ugledu koji francuski socijalisti uživaju u inostranstvu. Naravno, Brousse i komp.^[53] imaju udjela u tajnim fondovima Paname, ali zar to nije *razlog više* da naši prijatelji glasno govore? À la guerre comme à la guerre¹ bila je ranije *francuska* poslovnica; je li još?

Prema pisanju majke Crawford, oštre osude Lessepsa i komp. predstavljaju samo bacanje prašine u oči gogos². Kasacioni sud će poništiti te presude pod izgovorom da Prinetova istraga nije prekinula rok zastarelosti i da zato *délits en question sont prescrits*³.^[54] Ako to tako bude, znači da »upućeni«, *ceux qui ont touché*⁴, imaju dovoljno smjelosti da cijeloj Francuskoj kažu da je ona sva samo jedan gogo. To bi značilo itekakvo *moquer du monde*⁵.

No, nadam se da će se napokon probuditi bijes naroda i da će se osvetiti. Vrijeme je.

Bebel će ti poslati stenogram svog govora od 3. februara. Zaista je divan, i možda ćeš smatrati da bi bio vrlo prikladan za »Le Socialiste«^[55]. Naši ljudi su bili gospodari Rajhstaga tokom petnaest dana. Najprije *Notstandsdebatte*⁶, koja je trajala *tri dana* — sve stranke, uključivši i vladu, zaklinjali su naše poslanike da upotrebe svoju moć, te da uredi stvari s rudarima-štrajkašima^[56]. Zatim, krupna greška buržuja, što su izazvali naše ljude na raspravu o budućoj organizaciji društva, — to je trajalo *pet dana*!^[41] Po prvi put je o tome raspravljano u *nekom* parlamentu. I samo tri govornika s naše strane — Bebel, koji je dvaput govorio, Frohme i Liebknecht — i buržuji su nam morali prepustiti *posljednju riječ* i predati se očajanju (jer smo mogli spriječiti *clôture*⁷ naprosto zahtijevajući odlaganje — nikada nije bilo kvoruma od 201 prisutnog).

Dok si bila poplavljena, ja sam — ako je vjerovati novinama — »bio na samrti«. Prošlog utorka brzjav iz Beča — da li sam stvarno umro? Zatim, drugi iz Drezdena; u pet izjutra, kucanje — brzjav iz Njujorka. I tako još dva dana, dok nismo pronašli da je gotovo većina berlinskih listova objavila člančić da sam bio in einem so hochgradigen Kräfteverlust, daß mein Ableben stündlich erwartet wurde⁸.

¹ U ratu se ponašaj kao ratnik — ² lako: jernim ljudima — ³ zastarjela sporna krivična djela — ⁴ oni koji su primili — ⁵ izrugivanje svijetu — ⁶ debata o oskudici — ⁷ zaključivanje rasprave — ⁸ u tako velikom gubitku snage da se svakog časa očekivala moja smrt

Ne mogu ni da zamislim tko je izmislio tu glupost? Uostalom, do-
davola!

Pozdrav od Louise.

Tvoj odani

F. Engels

Paulu: Exeat taenia!⁹

Sam Moore je 28. januara opet otputovao u Niger.

---

⁹ Napolje sa trakavicom!

18

Engels Augustu Bebelu

u Berlin

[London] 24. febr. [18]93.

Dragi Auguste,

Verovatno si već dobio materijal koji sam ti poslao preporučenom poštom. Još nekoliko reči o tome.

Tu publikaciju sam bio zamislio u vidu 8 članaka u 8 uzastopnih brojeva lista »Vorwärts«. Ali vi možda imate neki način koji vam se čini bolji; u tom slučaju se nemojte ustezati.^[57]

Naslov: *Može li se Evropa razoružati?* ne dopada mi se naročito. Ali ne znam nijedan bolji. To se ipak ne može tek tako nazvati »socijal-demokratskim predlogom u vezi s vojnim pitanjima«; moglo bi se u krajnjem slučaju, ako predlog prihvatite en bloc.

Poslao sam tebi a ne L[iebknechtu] tu stvar, zato što ti sediš u vojnoj komisiji i zato što si od mene zahtevao »lekciju«. To će me opravdati kod njega. A zatim, i zato što eventualne nužne izmene usled zakona o štampi poveravam radije tebi nego njemu, a i uopšte, taj rukopis nije interesantan samo za »Vorwärts« već za sve vas, i vi možda imate svoje sopstveno mišljenje o tome na koji način i u koje vreme je najbolje objaviti ovo, — u svakom slučaju, *pre* ponovne obrade na plenumu.

Iz »Workman's Times« si verovatno video da je Aveling sada u njima bolje upoznao engleske radnike sa problemima partija na Kontinentu, i, posebno, nemačkih partija.^[58]

Liberalna vlada je posle poslednjih iskustava na izborima morala početi da radi ubrzanije. Mere su upravo »liberalne«, ali ipak bolje nego što se moglo očekivati. Novi zakon o biračkim spiskovima, ako bude prihvaćen, povećaće 1. broj glasova birača bar za nekih 20 - 30% i doneće radnicima još u 40 - 50 izbornih okruga apsolutnu većinu, i 2. uštedeće kandidatima znatne godišnje izdatke; oni su se *sami* morali starati o tome da njihovi birači uđu u spiskove, a to ovde staje mnogo novaca. To se može priznati već unapred.^[59] — Postoje veliki izgledi za dobijanje dnevnica, ako ne ove, onda skoro sigurno iduće sezone, Gladstone ih je prihvatio u *principu*. U tom slučaju je veliki dobitak to što za sve javne izbore postoji samo *jedno* biračko pravo, a to je utoliko važnije što će biti podnet i jedan predlog zakona o parohijskim (ovde — opština u selu) savetima^[60], čime se uklanja i poslednji ostatak dosadašnjeg polufeudalnog upravljanja na selu. Prođe li to sve u parlamentu i postane li zakon u toku ovog zasedanja, politički položaj rad-

ničke klase biće znatno poboljšana, a to je već nov podsticaj za ljude da i iskoriste ovaj novi položaj. Pored svih intriga i gluposti kojih ovde još ima, i to u velikom broju, ipak je sigurno to da se mnogo napreduje; možda ćete se kroz nekoliko godina još i diviti Englezima.

Ne vidim zašto ti ne bi direktno izneo priču o Spatzeku.¹ Uostalom, ona je štampana na poljskom u »Przedświt« u februaru.

Ako je taj Wachs visokog rasta, onda to nije onaj. Onaj je, koliko se sećam, bio otprilike tvoje visine i smeđe kose. Ali neshvatljivo je otkud svi ti voštani² majori.

Veštica je baš sad završila, dakle, pismo otpravljamo . . . Srdačan pozdrav tvojoj ženi i tebi.

Tvoj
F. E.

---

¹ Vidi u ovom tomu pismo br. 16 — ² Igra reči: Wachs-vosak, wächsern-voštan; vidi o tome u ovom tomu pismo br. 16

19

Engels Nikolaju Franceviču Danijelsonu

u Petrograd^[61]

London, 24. febr. 1893.

Poštovani gospodine,

Izvinite što se dugo nisam javljao. To nije bilo dobrovoljno. Moram se napretnuti — izvanredno napretnuti — da ove zime i proleća završim III tom.¹ Da bih to postigao, moram se odreći svakog drugog rada pa čak i svake prepiske koja nije apsolutno neophodna. Inače me ništa ne bi moglo sprečiti u tome da s Vama nastavim diskusiju o našim veoma interesantnim i važnim problemima.^[62]

Sad sam završio — osim nekoliko formalnih stvari — rédaction odeljka V (Banke i krediti), najtežeg od svih, i u pogledu predmeta i u pogledu stanja u kome se nalazi rukopis. Sad ostaju još samo dva odeljka — $\frac{1}{3}$ celine, od kojih se u jednom — zemljišna renta — radi takođe o vrlo teškom predmetu, ali, koliko se sećam, taj rukopis je mnogo više završen nego rukopis odeljka V. Tako da se još nadam da ću biti u stanju da u naznačenom vremenu izvršim svoj zadatak. Velika teškoća je bila u tome da se 3 - 5 meseci apsolutno oslobodim svih prekida, tako da bih sve vreme mogao posvetiti odeljku V, a to je sad uspešno obavljeno. Radeći, često sam razmišljao o velikom zadovoljstvu koje će Vam pričiniti pojava ovog toma. Poslaću Vam tabake korekture, kao što sam učinio sa II tomom.^[63]

Maintenant revenons à nos moutons.²

Čini se da se slažemo u pogledu svih tačaka osim jedne, kojom se bavite u oba svoja pisma od 3. oktobra i 27. januara, mada u svakom od njih sa različitim stanovišta.

U prvom pitate: Da li su ekonomske promene, koje su posle 1854. postale neizbežne, ma kakve da su, umesto da razviju istorijske institucije Rusije, naprotiv, morale da ih poljuljaju iz korena? Drugim rečima, zar se seoska opština ne bi mogla uzeti za osnovu novog ekonomskog razvitka?

A 27. januara Vi tu istu misao izražavate u ovoj formi: krupna industrija je postala nužnost za Rusiju, ali zar je bilo neizbežno da se ona razvije u kapitalističkom obliku?

Pa, negde oko 1854. Rusija je započela sa opštinom s jedne strane, i nužnošću stvaranja krupne industrije s druge strane. Ako uzmete u

---

¹ Kapitala — ² Vratimo se sad svom predmetu.

obzir celokupno stanje Vaše zemlje, kakvo je tada bilo, vidite li neku mogućnost da se krupna industrija nakalemi na seosku opštinu u formi koja bi, s jedne strane, omogućila razvoj te krupne industrije i, s druge strane, primitivnu opštinu podigla na nivo socijalne institucije koja premaša sve što je svet dosad video? I to u vreme kad ceo Zapad još ži vi pod kapitalističkim režimom? Čini mi se da bi za takav razvitak, koji bi nadmašio sve što je poznato u istoriji, bili potrebni drukčiji ekonomski, politički i intelektualni uslovi od onih koji su tada postojali u Rusiji.

Nema sumnje, opština i do izvesnog stepena artel sadržavali su klice koje bi se pod izvesnim uslovima mogle razviti i pošeteti Rusiju nužnosti da prođe kroz muke kapitalističkog režima. Potpuno se slažem sa pismom našeg autora o Жуковском^{3[64]}. Ali po njegovom, kao i po mom mišljenju, prvi uslov za to bio je *podstrek spolja*, promena ekonomskog sistema u zapadnoj Evropi, razaranje kapitalizma u zemljama u kojima je ponikao. U izvesnom predgovoru izvesnom starom *Manifestu* u januaru 1882.^[65] naš autor je, odgovarajući na pitanje: da li bi ruska opština možda mogla poslužiti kao polazna tačka višeg socijalnog razvitka, rekao: ako se promena ekonomskog sistema u Rusiji poklopi sa promenom ekonomskog sistema na Zapadu, такъ, што об'ѣ онѣ пополнить другъ друга, то современное русское землевладѣніе можетъ явиться исходнымъ пунктомъ новаго общественнаго развитія⁴.

Da smo mi na Zapadu bili brži u svom ekonomskom razvitku, da smo bili kadri da svrgnemo kapitalistički sistem pre nekih 10 ili 20 godina, možda bi Rusija još imala vremena da zaustavi tendenciju svog sopstvenog razvitka ka kapitalizmu. Na žalost, mi smo isuviše spori, i te ekonomske posledice kapitalističkog sistema koje ga nužno dovode do kritične tačke tek sad počinju da se razvijaju u raznim zemljama oko nas: dok Engleska brzo gubi svoj industrijski monopol, Francuska i Nemačka se približavaju nivou industrije Engleske, a Amerika preti da ih sve istisne sa svetskog tržišta, kako industrijskih tako i poljoprivrednih proizvoda. Uvođenje politike — bar relativno — slobodne trgovine u Americi sigurno će potpuno upropastiti industrijski monopol Engleske i istovremeno uništiti izvoz industrijskih proizvoda Nemačke i Francuske; tad mora nastupiti kriza, tout se qu'il y a de plus *fin de siècle*.⁵ A u međuvremenu, kod Vas će propasti opština i možemo se samo nadati da će kod nas do prelaska na neki bolji sistem doći dovoljno brzo da se, bar u nekim od udaljenijih krajeva Vaše zemlje, spasu institucije koje će možda, u takvim okolnostima, biti pozvane da posluže ostvarenju ciljeva velike budućnosti. Ali činjenice su činjenice, i ne smemo zaboraviti da se te mogućnosti smanjuju iz godine u godinu.

³ U originalu napisano na ruskom jeziku. — ⁴ tako da one jedna drugu dopunjavaju, onda sadašnja ruska opšta svojina može postati polazna tačka jednog novog društvenog razvitka — ⁵ potpuno uskladu s dekadencijom s kraja veka.

Uostalom, priznajem Vam da okolnost da je Rusija *poslednja* zemlja zahvaćena razvitkom kapitalističke krupne industrije, i istovremeno zemlja sa daleko *najvećim brojem seoskôg stanovništva*, — mora dovesti do toga da bouleversement⁶ izazvan ovom ekonomskom promenom bude akutniji nego što je bio igde drugde. Proces zamene oko 500 000 помѣщиковъ⁷ i oko 80 miliona seljaka novom klasom *buržoaskih* zemljoposjednika ne može se ostvariti bez strašnih patnji i konvulzija. Ali, eto, istorija je najsurovija od всѣхъ богинъ⁸ i prevozi svoja pobjednička kola preko gomila tela, ne samo u ratu već i u »mirnom« ekonomskom razvitku. A mi muškarci i žene smo, na nesreću, tako glupi da nikad ne možemo smoći hrabrosti za stvarni napredak, osim ako nas na to ne prinude stradanja koja su skoro bezmerna.

Uvek Vaš

P. W. R.^[66]

Pišite, molim Vas, u adresi *gospoda K[autsky]* a ne gospođa R[osher].

Prevod s engleskog

---

⁶ potres — ⁷ zemljoposjednika — ⁸ svih boginja

20

Engels Paulu Lafargue-u

u Le Pere

London, 25. febr. 1893.

Dragi Lafargue,

Kako vrijeme prolazi! Stari Harney me jutros podsjeti da je juče bila godišnjica februarske revolucije. »Živjela Republika!«, bože, imamo toliko godišnjica za slavljenje, da se zaboravljaju te poluburžoaske godišnjice. Nezamislivo je da će za pet godina proći pola vijeka otkad se to dogodilo. Tada su se oduševljavali republikom — s malim slovom *r*; otkad se piše s velikim *R*, ona više ništa ne vrijedi, osim kao historijska etapa, gotovo zastarjela.

Vaš govor bio je vrlo dobar i samo žalim što nije održan prije dva mjeseca. Ali, bolje ikad nego nikad; ne čudim se što ga skupština i štampa smatraju nezgodnim; ako bismo htjeli čekati njihovo *odobrenje*, nikada ne bismo odvezali jezik.^[67] Što se tiče radikal-socijalista poput Millerand-a i komp., apsolutno je potrebno da savez s njima bude zasnovan na činjenici da je naša partija^[68] zasebna partija, i da oni to moraju priznati.^[69] To uopće ne isključuje zajedničku akciju na idućim izborima da se dicba poslaničkih mjesta, općenito osporavanih, izvrši prema stvarnom stanju postojećih snaga; ta gospoda su navikli da za sebe traže lavovski dio.

Nemojte gubiti hrabrost, ako vaši govori u skupštini nemaju isti odjek kao ranije. Pogledajte naše prijatelje u Njemačkoj, godinama su im zviždali, a sada njih 36 dominira Rajhstagom. Bebel mi piše: da nas ima osamdeset ili stotinu (na 400 poslanika) Rajhstag se ne bi mogao održati. Nema rasprave o bilo kome pitanju, gdje mi ne interveniramo, i slušaju nas sve stranke. Rasprava o socijalističkoj organizaciji u budućnosti trajala je pet dana, a Bebelov govor je štampan u *tri i po miliona primjeraka*. Sada će štampati cijelu raspravu u obliku brošure uz cijenu od 5 sua i, taj inače ogromni efekat, bit će dvaput veći.^[41]

Sasvim imate pravo što se pripremate za izbore. Morali bismo dobiti bar 20 sjedišta. Imate ogromnu prednost što znate, prema rezultatima općinskih izbora *najmanji* broj vaših snaga u svakom izboru; jer računam da ste poslije prošlog maja^[70] znatno ojačali. To će vam mnogo pomoći prilikom podjele kandidatura između vas i radikal-socijalista. Ali možda ćete radije postaviti svoje kandidature svuda gdje imate izgleda pod uslovom da ih povučete, ako bude potrebno, u korist radikala na užitim izborima, u slučaju da radikali dobiju više glasova.

Najvažnije je na izborima da se jednom zauvijek potvrdi da naša partija u Francuskoj predstavlja socijalizam, a da su sve ostale manje-više socijalističke frakcije — brusisti^[53], alemanisti^[71], čisti i nečisti blankisti^[72] — mogle igrati izvjesnu ulogu pored nas zbog momentane pocijepanosti u više ili manje dječjoj fazi proleterskog pokreta; ali da je sada prošlo vrijeme dječjih bolesti, da je francuski proletarijat postao potpuno svjestan svog historijskog položaja. Ako dobijemo 20 poslaničkih mjesta, ostali svi zajedno neće imati toliko, jer će više izgubiti nego dobiti. I tada će stvar poći naprijed. Međutim, *pobrinite se da budete opet izabrani*, izgleda mi da Vaše često odsustvovanje iz skupštine nije mnogo doprinijelo Vašem sigurnom ponovnom izboru.^[51]

Panamska afera nije završena, ni izdaleka.^[6] Sramota je što je rojalistima i njihovim sumnjivim saveznicima prepuštena briga i čast oko otkrivanja afere. Oni ne mogu imati bolje parole od — dolje lopovi! i ako njima a ne republikancima — ogromna masa u *zatucanom* selu da za pravo, poželjet će uspjeh zbog podlosti *radikalnih* republikanaca.^[21] Velite da republika nije u opasnosti, da su se poslanici vratili s odmora u to uvjereni; onda je trebalo zapeti iz petnih žila pa ne dozvoliti da vas zbog šutnje stave u isti red s lopovima. Sasvim ste u pravu: takvu političku inferiornost cijele buržoazije nemoguće je i zamisliti.

Engleska je jedina zemlja, u kojoj buržoazija ima još nešto zdravog razuma. Ovdje je stvaranje nezavisne radničke partije^[9] (iako još u začetku) i njeno djelovanje na izborima u Lankaširu i Jorkširu¹ dobro oznojilo vladu; vlada čini stvari nečuvane za jednu liberalnu vladu. Registration bill² l. izjednačuje izbornu pravo za sve izbore, parlamentarne, općinske i dr.; 2. dodaje radničkom glasu najmanje 20 - 30%, 3. skida troškove za izborne liste s leđa kandidata i prebacuje ih na vladu; poslanicima je plaća osigurana na slijedećim izborima:^[59] zatim niz pravnih i ekonomskih mjera u korist radnika. Napokon, liberali shvataju da im, ako žele da zasad osiguraju vlast, ostaje jedino da pojačaju političku moć radničke klase koja će ih, naravno, poslije izbaci kroz vrata. S druge strane, torijevci se zasad nalaze u bezgranično glupom položaju. Ali kad se ozakoni Home rule³, vidjet će da im ostaje jedino da započnu borbu za osvajanje vlasti, i da za to postoji samo jedno sredstvo: dobiti radničke glasove političkim i ekonomskim ustupcima; dakle, liberali i konzervativci ne mogu bez jačanja moći radničke klase, ne mogu da ne ubrzavaju trenutak kad će biti onemogućeni i jedni i drugi.

¹ Vidi u ovom tomu pismo br. 16 — ² Zakon o izbornim spiskovima —
— ³ samouprava

Ovdje među radnicima stvar napreduje. Radnici postaju sve više svjesni svoje snage i da za to postoji samo jedno sredstvo, to jest stvaranje nezavisne stranke.

U isto vrijeme jača duh međunarodne saradnje. Ukratko, svuda stvar napreduje.

U Njemačkoj je još moguće raspuštanje Rajhstaga; međutim, to je sve manje vjerovatno, jer se, izuzev nas, svi boje. Mi bi dobili 50 - 60 mandata.^[48]

Dvadeset šestog marta bit će u Briselu održana međunarodna konferencija radi pripreme ciriškog kongresa.^[73] Da li ćete ići?^[12]

Good riddance to your taenia⁴. Čuvajte svoja crijeva! Umalo da napravim irish bull⁵ i kažem: to vrijedi zlata!

Vaš odani

F. Engels

Prevod s francuskog

---

⁴ Prava sreća da ste se oslobodili trakavice — ⁵ smiješnu besmislicu

21

Engels Lauri Lafargue

u Le Pere

London, 25. febr. [18]93.

Draga moja Laura,

Ti znaš onu poslovicu da je najvažniji dio ženina pisma — postskriptum. Ali to je odvratna kleveta, sad ću ti to dokazati. U prošlom pismu ne samo da nisam ono glavno što sam htio reći stavio usred pisma, nego čak ni u postskriptumu, pa sada moram da ti o tome pišem posebno pisamce.

Riječ je o tvom srebrnom piru, koji će ovdje biti proslavljen 2. aprila! Znaš što si obećala i držim te za riječ. Sad kad je dosta vjerovatno i više nego vjerovatno da će Paul morati otići na konferenciju u Brisel 26. marta^[73], zar ne bi bilo najbolje da ti kreneš direktno iz Pariza u isto vrijeme kad on pođe u Brisel, odakle on može doći k nama. Osim ukoliko ne bi ipak više voljela da ga pratiš i pogledaš svoje rodno mjesto, koje je, vele mi, postalo mnogo ljepše da bi bilo dostojno časti koju si mu ukazala.

Uostalom, izgleda mi da je vrijeme da se pripremiš za sretan događaj i, budući da nisam mogao, ili tačnije, budući sam zaboravio dodati ovaj postskriptum mom prošlom pismu, prilažem ga sada uz Paulovo; nadam se da ćeš ga najozbiljnije razmotriti i da ćeš nam što prije javiti kakve su tvoje namjere.

Pozdrav od Louise i

tvog starog obožavaoca

F. Engels

Prevod s engleskog

22

Engels Thomasu Cooku & sinu

u London^[74]

(koncept)

[Istborn, oko 6. marta 1893]^[75]

Poštovana gospodo,

Vaše pismo od 3. poslato mi je ovamo.

Dotični gospodin¹ je jedan mlad lekar sa Bečkog univerziteta iz Austrije gde je diplomirao i uspešno obavljao praksu. Njega mi je toplo preporučio jedan istaknuti član austrijskog parlamenta² i ne sumnjam u to da ćete u njemu imati dobru mušteriju.

Prevod s engleskog

---

¹ Ludwig Freyberger — ² Engelbert Pernerstorfer

23

Engels Wilhelmu Liebknechtu

u Berlin^[76]

Pošalji mi 6 ili, ako je moguće, 12 primeraka članaka¹ u *London*. Od pre nekoliko dana sam u Istbornu^[75] da se malo nadišem svežeg vazduha; neobična klima, ponekad se može sasvim lepo sedeti napolju, pa onda opet zahladni i počne da duva vetar, na sreću, do sada nije mnogo padala kiša.

Srdačni pozdravi svima.

Tvoj
F. E.

Eastbourne, 7. marta 1893.
28, Merine Parade

---

¹ Friedrich Engels: *Može li se Evropa razoružati?*

24

Engels Filippu Turatiju

u Milano^[77]

[Istborn] 12. marta [18]93.

Dragi građanine Turati,

Vraćam vam korekturne šifove, pošto nemam mogućnosti da ih temeljno pregledam za ono malo vremena koje mi ostavljate.^[78] Ovde sam na moru na nekoliko dana;^[75] paket mi je upućen ovamo, to je još oduzelo vremena.

Možete dodati program Internacionale — to jest ili statut i obrazloženje¹, ili Inauguralnu adresu od 1864. godine²; pošto nemam ovde rusko izdanje *M[anifesta]*, ne znam tačno o kome od ta dva govorite.

Zahvaljujem na dvema brošurama koje ću čitati s velikim interesovanjem.

Gospođa Kulišov je verovatno već dobila pismo od gospođe Kautsky.

Pozdrav gospođi K[ulišov] i Vama od gospođe Kautsky i

Vašeg
F. E.

Prevod s francuskog

---

¹ K. Marx, *Opšti statut i Organizaciona pravila Međunarodnog udruženja radnika* — ² K. Marx, *Inauguralna adresa Međunarodnog udruženja radnika*

25

Engels F. Wiesenu

u Berd⁽⁷⁹⁾122, Regent's Park Road, N.W.
London, 14. mart 1893.

Poštovani družo,

Gomila poslova me je sprečila da ranije odgovorim na Vaše pismo od 29. januara.

Ne vidim u čemu je povreda socijaldemokratskog principa ako se za bilo koju političku funkciju na koju se dolazi biranjem ističu kandidati, odnosno ako se glasa za te kandidate, čak i ako se radi na tome da se ta funkcija ukloni.

Neki možda misle da je najbolji način za ukidanje funkcija predsednika i ukidanje senata u Americi ako se na ova mesta biraju ljudi koji su obavezni da izvrše ovo ukidanje; tada će se shodno tome i delati. Drugi, možda, misle da je ovaj način nesvrshodan; o tome se može raspravljati. Okolnosti mogu biti takve da u njima takav način delanja u sebi može uključivati i opovrgavanje¹ revolucionarnog principa; nije mi jasno zašto takav slučaj mora biti uvek i svuda.

Prvi cilj radničkog pokreta je svakako: osvajanje političke vlasti za radničku klasu i od strane te klase. Ako se u tome slažemo, onda teško da sukob mišljenja o sredstvima i metodima borbe koje za to treba upotrebiti može dovesti do principijelnih razlika kod iskrenih ljudi koji su na svom mestu. Po mom mišljenju, u svakoj zemlji je najbolja ona taktika koja najbrže i najsigurnije vodi cilju. Ali upravo u Americi je taj cilj još vrlo daleko i mislim da se ne varam kad upravo ovom okolnošću objašnjavam značaj koji se tamo još ponekad pridaje takvim akademskim spornim pitanjima.

Ostavljam Vam na volju da ove redove — neskracene — objavite.

Najiskrenije Vaš odani

F. Engels

---

¹ U prepisu: u kojima takav način delanja i povredu

26

Engels Lauri Lafargue

u Le Pere

Eastbourne, 28. Marine Parade
14. marta 1893.

Draga moja Laura,

Dakle, tvoje pismo vrlo je ugodno. Nadamo se da ćemo te ovdje vidjeti, ako je moguće, početkom iduće nedjelje¹, a kada jednom budeš ovdje, nećemo te pustiti da se vratiš preko Kanala dok s nama ne provedeš *najmanje* dva ili tri tjedna; čak i ako «cijenjeni poslanik»² za to vrijeme ne bude mogao prekinuti svoju agitatorsku turneju.

U petak³ ćemo se vratiti u London. Za subotu smo Louise i ja obećali da ćemo govoriti na proslavi Komune, koju zajednički priređuju Verein^[27] i Bloomsbury Society^[80] — na *zajedničkoj* proslavi, iako bih više volio da pojedem dobar komad mesa⁴. Iduće nedjelje održava se briselska konferencija^[73], tačnije — one *druge* nedjelje, to jest 26. Ne pišeš da li će Paul biti tamo; bilo bi to *vrlo* važno zbog izvjesnih spleta koje iznosi stara klika Hyndman-Brousse-Alleman, koju sada potpomaže Seidel, sekretar ciriškog komiteta;^[81] očito propala grupa po posljednji put pokušava da se dokopa povoljnijeg položaja na kongresu. Iz Brisela će Bebel gotovo sigurno doći u London^[82] na nekoliko dana, a možda i Liebknecht. Bilo bi mi neobično drago da ovdje nekoliko dana budu zajedno Paul i Bebel, da jednom zauvijek otpadnu predrasude Francuza prema B[ebel], koji je po najbolji čovjek kojeg imamo u Njemačkoj, usprkos onom što Francuzi mogu smatrati njegovom teutonskom grubošću. Vidiš, dakle, da pridajem naročiti politički interes, osim ličnog, vašem dolasku ovamo početkom tjedna.

Uopće ne prigovaram Paulovoj turneji po Francuskoj u toku organizirane izborne kampanje; naprotiv, to je sjajan potez. Ali poslanik ipak ima izvjesnih dužnosti u skupštini, naročito u vrijeme ove panamske afere^[6] i budući da svaki izbor konačno zavisi od dobrog broja glasova plus ou moins indifférent philistines⁵, smatram da njegov ponovni izbor može biti doveden u pitanje zato što zanemaruje svoje parlamentarne dužnosti. Stvarno sam čuo izvjesne aluzije u tom smislu. A kada sam vidio da se njegovo odsustvo produžava za

¹ Vidi u ovom tomu pismo br. 21 — ² Paul Lafargue — ³ 18. marta —

⁴ Igra riječi: *joint* na engleskom znači zajednički, ali i komad mesa — ⁵ više-manje nezainteresiranih filistara

vrijeme vrlo važnih časova panamske krize, morao sam pomisliti da propušta vrlo važne mogućnosti i da se sve to može jednog dana okrenuti protiv njega. Après tout⁶, bila bi to prevelika plemenitost s njegove strane da drugima osigurava sjedišta, a svoje da gubi. Da ste jaki u Francuskoj, kao što su naši prijatelji u Njemačkoj, gdje preko dvadeset sjedišta pripada skoro et par droit de conquête et par droit de maïssance⁷, tada bi bilo drukčije i onda ne bi bila potrebna tako žestoka kampanja.

Danas je godišnjica Mohrove smrti, deseta godišnjica. A u strogom povjerenju mogu ti reći da je III tom⁸ tako reći gotov. Najteži odjeljak — o bankama i kreditu — je završen; ostaju još dva odjeljka, od kojih jedan (o zemljišnoj renti) može predstavljati izvjesne *formalne* teškoće. Ali sve što ostaje da se učini obična je dječja igrarija prema onom što sam morao učiniti. Sada se više ne moram bojati prekida u radu. Prije prošle zime nisam mogao izboriti 4 - 5 mjeseci bez ikakvih takvih prekida u radu; sada ih može biti i s tim je svršeno. Ali nikom to ne govori, jer ipak prije dva mjeseca neću moći odrediti vrijeme kad će rukopis moći ići u štampu.

To što kažeš o Jaurèsu ispunjava me užasom. Normalien et ami, sinon protégé, de Malon⁹ — šta je od to dvoje gore? I još k tome, nijedna od ovih osobina ne može se usporediti sa superiornošću čovjeka koji može na latinskom pisati o porijeklu njemačkog socijalizma.⁽⁸⁹⁾

Sad moram završiti. Što prije saznamo dan tvog dolaska u London i što prije odrediš datum, to bolje. Ainsi donc, au revoir¹⁰ od Louise i

Tvog starog

F. Engelsa

Naravno, poslat ću ti dokumenat koji obavezuje, sitnicu . . . ček, koji će osigurati tvoj dolazak! Nemam nijednog pri sebi, inače bih ga priložio.

Prevod s engleskog

---

⁶ Sve u svemu — ⁷ i po pravu tečevine i po pravu rođenja — ⁸ *Kapitala* — ⁹ slušač pariske visoke škole »École normale supérieure« i prijatelj, ako ne šticenik, Malona — ¹⁰ Tako dakle, doviđenja

27

Engels Mariji Mendelson

u London

28 Marine Parade
Eastbourne, 15. marta [18]93.

Draga gospodo Mendelson,

Ne bih mogao da Vam opišem radost sa kojom smo gospođa K[autsky] i ja primili jutros vest da je St.¹ opet izvan opasnosti — još sinoć smo ne bez brige razgovarali o njemu. E pa lepo, sve je dobro što se dobro svrši, i ja jedva čekam da ga ponovo vidim u subotu uveče — u svakom slučaju se nadamo da ćemo imati zadovoljstvo da Vas oboje vidimo kod nas u nedelju.²

Ovde smo petnaestak dana i vraćamo se u London prekosutra. Vreme je bilo sjajno i morski povetarac nam je mnogo koristio.

Dakle, do viđenja! Mnogo lepih želja od gospođe Kautsky.

Vaš uvek odani

F. Engels

U ponedeljak ili utorak očekujemo Bebela^[82] a nekoliko dana kasnije gospodina i gospođu Lafargue.

Prevod s francuskog

---

¹ Stanislaw Mendelson — ² 19. marta

28

Engels Henryju Demarestu Lloyd

u Čikago^[84]

(koncept)

[London, sredinom marta 1893]

Veoma poštovani gospodine,

Blagovremeno sam dobio Vaša dva cenjena pisma od 3. 2. i 9. 3. s prilogima. Veoma žalim što nisam u stanju ni da lično učestvujem u radu Vaših kongresa ni da pošaljem materijale za koje me molite.^[85] Poslao bih Vam ih s najvećim zadovoljstvom, da mi sad sve vreme ne oduzima priprema za objavljivanje rukopisa trećeg toma velikog dela o *Kapitalu* mog pokojnog prijatelja Karla Marxa. Taj treći tom trebalo je da izađe pre nekoliko godina; ali nikad dosad nisam mogao da obezbedim duže vreme bez prekida koje mi jedino omogućava da ispunim svoj zadatak. Bio sam prinuđen da odbijem sve druge, ma koliko primamljive poslove, osim apsolutno neophodnih. U vreme zasedanja Vašeg kongresa rukopis treba da ide u štampu, a tako ne bi bilo, kad bih izišao u susret Vašoj želji. Jer rad za koji me molite ne bi smeo da bude običan žurnalistički; to treba da bude stvarno najbolje što mogu dati, zahtevao bi zrelo proučavanje i razmišljanje; a to znači znatan vremenski period koji nisam u stanju da žrtvujem iz navedenih razloga.

Međutim, kao štampanu stvar sam Vam poslao jedan primerak engleskog izdanja dela *Communist Manifesto* iz 1848 (od K. Marxa i mene) i jedan primerak mog dela *Socialism, Utopian and Scientific*, koje je objavljeno pre nekoliko meseci, kao mali doprinos, koji će, nadam se, možda, biti interesantan za neke članove Vašeg radničkog kongresa.

Prevod s engleskog

29

Engels Friedrichu Adolphu Sorgeu

u Hoboken

London, 18. marta 1893.

Dragi Sorge,

Bili smo 14 dana na moru, u Istbornu^[75] imali smo sjajno vreme, vratili smo se vrlo osveženi, pa sad se opet može krenuti na posao. Ali, istina, sad počinje vreme poseta, sledeće nedelje (od sutra osam dana) održaće se briselska konferencija u vezi sa ciriškim kongresom^[73], pa će Bebel otuda skoknuti ovamo na nekoliko dana^[82], a u isto to vreme doći će i Lafargue-ovi, radujem se što će mi ovaj drugi momak opet malo doći, pa ću moći da s njim podrobno porazgovaram o francuskim pitanjima. Međutim, ostaće mi ipak toliko vremena da završim III tom¹, pošto sam već prebrodio glavnu teškoću.

Ona stvar sa »Socialiste« dovedena je u red. Čini se da će se u Americi ta priča sa srebrom moći smiriti samo ako dođe do sloma.^[86] Izgleda da Cleveland neće imati moći i hrabrosti da prekine taj lanac korupcije. I zaista bi bilo dobro da se to do kraja zaoštri. Nacija koja je toliko uobražena u svoju »praksu« i koja je uz to tako strašno tupava kad je posredi teorija — mlada nacija — kakvi su Amerikanci može se potpuno osloboditi jedne tako ukorenjene fiksne ideje samo ako sama pretrpi štetu. Takva prihvatljiva ideja koja se sastoji u tome da čovek, ako nema novaca a on mu je potreban, uобрази da je razlog za to u tome što u svetu uopšte nema dovoljno novaca, — ta detinjasta predstava, zajednička Paper Currency prevari² à la Kellogg i prevari sa srebrom, najsigurnije se leči eksperimentom i bankrotom, koji za nas inače može biti sasvim koristan. Ako se samo sprovede malo tarifne reforme ove jeseni, možete biti zadovoljni, ostalo će već doći potom, glavna stvar je da američka industrija postane kadra da bude konkurentna.

Ovde stvari idu vrlo dobro. Mase su nesumnjivo u pokretu, po jedinosti ćeš saznati iz Avelingovih — istina malo opširnih — izveštaja u listu »Volkszeitung«. Najbolji dokaz je to što stare sekte gube tlo i moraju da promene mišljenje. Social Democratic Federation^[10] je stvarno smenila gospodina Hyndmana, dozvoljeno mu je da katkad još pomalo gundča i jada se u rubrici o internacionalnoj politici u »Justice«, ali s njim je svršeno, his own people have found him out³.

¹ Kapitala — ² prevari sa papirnim novcem — ³ njegovi sopstveni ljudi su ga prozreli

Taj čovek me je deset godina lično i politički provocirao gde god je to mogao, nikad ga nisam počastvovao svojim odgovorom, uveren da je kadar da samog sebe upropasti, i na kraju se pokazalo da sam bio u pravu. Posle svih tih desetogodišnjih napada nedavno su zatražili od Tussy da za »Justice« piše izveštaj o međunarodnom pokretu, što je ona, naravno, odbila sve dok se javno ne povuku sramne klevete koje je »Justice« godinama donosila protiv nje i Avelinga.

Isto tako se stvari odvijaju sa fabijevcima^[11]. Ove ljude, kao i Social Democratic Federation, prerasle su njihove sopstvene podružnice u provinciji, Lankašir i Jorkšir staju ponovo na čelo i ovog pokreta, a i čartističkog. Ljudi kakvi su Sidney Webb, Bernard Schaw itd., koji wanted to permeate the liberals with socialism⁴, moraće sad sami da pristanu to be permeated by the spirit of the workingmen members of their own society⁵. Oni se bune i prenemažu se, ali it's no use⁶, ili će ostati sami, oficiri bez vojnika, ili moraju da se pridruže. Prvo je verovatnije a i poželjnije.

Independent Labour Party^[9], kao poslednja koja je pristupila, donela je sobom slabije predrasude, ima dobre elemente — presudnu ulogu imaju radnici Severa — i utoliko predstavlja najnepatvoreniji izraz trenutnog pokreta. Istina, među vođama ima svakakvih smešnih ljudi, čak i većina najboljih ima fatalne navike parlamentarnog režima da stvara klike, baš kao kod vas u Americi, ali iza njih stoje mase i one će ih ili naučiti pameti ili će ih izbaciti. Ima još dosta grešaka, ali glavna opasnost je prebrođena i ja sad čekam brzi napredak koji će izazvati reakciju i u Americi.

U Nemačkoj se situacija zaoštava i vodi krizi. Sudeći po poslednjim izveštajima o sednicama vojne komisije teško da je još moguć kompromis^[46], vlada onemogućava gospodi sa Centra^[17] i slobodoumnima^[47] da promene mišljenje a bez 40 - 50 njih nije moguća većina. Dakle raspuštanje i novi izbori. Računam sa 2¹/₂ miliona glasova za nas, ako bude dobro išlo, pošto smo strahovito narasli. Bebel računa sa 50 - 60 mesta, pošto je izborna geometrija protiv nas a i svi drugi su udruženi protiv nas, tako da mi i velike manjine na užim izborima ne možemo pretvoriti u većine. Bilo bi mi milije kad bi se napredovalo do 95, u kom slučaju bismo imali sasvim drugi efekat, ali što god da se dogodi, to će nam sigurno pomoći da idemo napred, od Richtera do malog Wilhelma.⁷

Jedan momak iz Teksasa, F. Wiesen iz Berda, tražio je od mene da nešto izjavim u vezi sa isticanjem kandidata »za predsednika«, pošto se teži ukidanju mesta predsednika, pa je to, onda, opovrgavanje revolucionarnog principa. Odgovorio sam mu ovo što ti šaljem u prilogu,⁸

⁴ su hteli da liberale prožmu socijalizmom — ⁵ da budu prožeti duhom radnika — članova svog sopstvenog društva — ⁶ nema koristi — ⁷ Wilhelma II — ⁸ Vidi u ovom tomu pismo br. 25

pa ako bi to izašlo *izmenjeno* u javnost, budi dobar i ovo odštampaj u listu »Volkszeitung«.

Nadam se da je zdravlje tvoje i tvoje žene sad bolje. Vama dvoma srdačni pozdravi od gospođe K[autsky] i tvog

F. Engelsa

Poslali smo ti debatu o budućoj državi^[41]. Novine su išle malo neredovno dok smo bili odsutni, ali trebalo bi da su sve na broju.

30

Engels Karlu Kautskom

u Štuttgart

London, 20. marta [18]93.

Dragi barone,

Leßnerov rad je dobra lektira; istina, Ede je imao mnogo posla dok mu je dao neku literarnu formu. Što se tiče revije »N[eue] Rh[einische] Z[eitung]«, jednom sam pomenuo — ta ideja mi je iznenada sinula u glavi — da uopšte ne bi bilo loše da se cela ta stvar en bloc opet štampa, to se može predložiti Dietzu^[87]; naravno, razmislivši bolje, uvideo sam da je to škakljiva stvar i da bi mi natovarila nov posao, a ja ga ne bih mogao započeti sve dok ne bude gotov III tom¹, i posle nisam više ni mislio o tome. Ali čini se da se Leßner bacio na literaturu isto tako žustro kao svojevremeno na slikanje.

O profitnoj stopi više iz principa ništa ne čitam, nisam pročitao ni drugi članak malog Schmidta² ni onaj od Landéa, to će morati da pričeka dok ja ne pređem na predgovor za 3. tom. U međuvremenu mi je tvoj nesavladljivi doživotni protivnik Stiebeling opet poslao svoj najnoviji opus, on se nada — verovatno uzalud — da će na njega biti obraćena pažnja.

Sasvim mi je nejasno odakle potiče lažna vest da sam oboleo, a za to nije bilo ni najmanje povoda. Ne mogu ni da otkrijem gde se i u kom listu prvo pojavila, tako da nemam polaznu tačku. U svakom slučaju, mi smo ispili razne flaše u slavu tog velikog opadanja snage i smrti koja se očekuje svakog časa.

U 3. tomu završena su pet od sedam odeljaka do — formalne — konačne redakcije, savladana je glavna teškoća, odeljak o kreditu³. Sad sam na zemljišnoj renti⁴, koja će mi, možda, uzeti još nešto vremena, tako da još ne mogu reći *kad ću završiti*. Ovo — među nama rečeno.

Da sam znao da hoćeš i dalje da radiš na rukopisu *Teorija o višku vrednosti*, prepustio bih ti to^[88], ali pošto već godinama nisam ništa čuo o tome, a za rad na 3. tomu je poželjno ponekad vršiti porođenje rukopisa, pisao sam da mi pošalješ.⁵ S obzirom na tvoje druge poslove, bilo je veoma neizvesno kad ćeš s tom i sa ostalim sveskama biti gotov. U najskorije vreme ćemo napraviti taj račun.

---

¹ *Kapitala* — ² Conrada Schmidta — ³ Vidi u tomu 23. ovog izdanja, str. 282 - 519 — ⁴ Vidi u 23. tomu ovog izdanja, str. 570 - 676 — ⁵ Vidi u tomu 45. ovog izdanja, pismo br. 252

Čini se da su prilično pali u zaborav raznovrsni planovi u vezi sa »Neue Zeit« — nadajmo se da će proći i bez tako snažnih revolucija. Čini mi se da je osnovni nedostatak u tome što je sadržaj određen za jednu publiku a cena proračunata za drugu publiku.^[29]

Ovde pokret vrlo dobro napreduje. Opasnost od sektašenja — kako od strane Social Democratic Federation^[10] tako i fabijevaca^[11] — uglavnom je prebrođena, Independent Labour Party^[9] će ih ili apsorbovati ili će ići još dalje, odnosno otrešće se neupotrebljivih vođa. Mase, naročito na Severu, u industrijskim okruzima, konačno su nesumnjivo pokrenute. Događaće se još dosta gluposti i svinjarija, ali i s njima će se izaći na kraj. Aveling je prekuče bio u Mančesteru, gde je izvršni organ Independent Labour Party održao svoju prvu sednicu, zaključci su sasvim zadovoljavajući, A[veling] je izabran za predstavnika koji će ići u Brisel, a kasnije, sa K. Hardieom i Shaw Maxwellom, i u Cirih^[73]. Više o ovome ćeš svakako čuti od Edea. (To, naravno, privatno, ne znam šta ti ljudi žele da objave.)

Najsrdalniji pozdrav.

Tvoj
F. E.

31

Engels Lauri Lafargue

u Le Pere

London, 21. marta [18]93.

Draga moja Löhr,

Nadam se da si primila moje pismo iz Istborna^[75]. Vratili smo se ovamo u petak, svi se bolje osjećamo poslije odmora.

Danas sam primio pismo od onog vječnog gnjavatora Argyriadèsa (zu deutsch Silbermannssohn¹ koji nije na cijeni kao ni kovina od koje mu potječe ime); traži »članak« (rien que ça!²) za numero unique³ svog majskog lista, i to u ime Commission d'organisation de la Manifestation du 1er mai — cet Argyriadès argenté n'est pas l'homme aux trois cheveux comme Cadet Roussel[le], mais bien l'homme aux trois adresses:⁴ 1. »Question sociale«, 5 bould. S. Michel, u crvenoj pruži na lijevoj strani pisma; 2. Commission d'organisation, 108, rue du Temple, timbre⁵ na desnoj; 3. samog P. Argyr., 49, rue de Rivoli, pri dnu druge strane lista.

No, budući da posve ništa ne znam o vladi i o opoziciji, o amitiés immitiés i neutralités⁶ raznih grupa u Parizu, ne znam šta da odgovorim; i zato budi ljubazna pa mi javi kakav je stav naših prijatelja općenito prema Commission d'organisation i posebno prema srebrnastom Grku i njegovim blankističkim prijateljima, i što treba da učinim? O član-ku nema ni govora; u najboljem slučaju, izručit ću mu ono što Jenki nazivaju »sentiment«⁷.

Možda ćeš mi moći istovremeno javiti kada te možemo ovdje očekivati? To me podsjeća na nešto drugo, naime da ne smijem zaboraviti da ti u prilogu pošaljem ček na 10 funti. Primi pozdrav od Louise i

tebi odanog

F. Engelsa

Prevod s engleskog

¹ na njemačkom — sin srebrnog čovjeka — ² samo to! — ³ vanredni broj — ⁴ Organizacione komisije za proslavu 1. maja — taj srebrnasti Argyriadès nije čovjek sa tri slabosti kao Cadet Rousselle nego čovjek sa tri adrese — ⁵ obilježene — ⁶ prijateljstvima, neprijateljstvima i neutralnosti — ⁷ želju za uspjehom

32

Engels Augustu Radimskýju

u Beč

London, 21. marta 1893.

Cenjeni družo Radimský,

U odgovoru na Vaše cenjeno pismo od 18. o. m. mogu Vam samo izraziti svoju radost što će *Komunistički manifest* izaći i u češkom prevodu⁽⁸⁹⁾; samo po sebi se razume da, što se mene tiče, za to nema apsolutno nikakvih smetnji, naprotiv, to će ne samo za mene, već i za Marxove kćeri biti najveće zadovoljstvo.

Ali ako Vam je Adler ispričao da ja »vladam« češkim jezikom, onda je preterao s hvalom na moj račun, ja sam sretan kad na jedvite jade i uz pomoć rečnika uspem da razumem koji novinski stubac. Ipak, veoma se radujem brojevima lista »Dělnické Listy«, koji su mi ljubazno obećani, bar ću moći opet malo više da vežbam.

S prijateljskim pozdravom češkim drugovima i Vama lično

Vaš

F. Engels

Prema: Victor Adler,
»Aufsätze, Reden und Briefe«
Heft 1, Wien 1922.

33

Engels Juliji Bebel

u Berlin

London, 31. marta 1893.

Draga gospodo Bebel,

Augustovo prisustvo^[82] me podseća na sramnu činjenicu da Vam već duže vreme dugujem odgovor na Vaše drago pismo, pa ću se zato odmah latiti pera da mi to moje odugovlačenje ne biste i dalje uzimali za zlo. Uveravam Vas da se August oseća izvanredno dobro, sirova jaja sa konjakom uzima tako tačno na vreme da to zaslužuje divljenje, a to da mu se stomak nalazi u odličnom stanju najbolje je dokazao sinoć kod Mendelsonovih, a zatim ovde još bolje, kad je posle ove vrlo dobre ali i vrlo obilate večere spavao najbolje od svih nas.

Danas ovde očekujemo Burnsa, i tako će se po prvi put u svetskoj istoriji sastati tri socijalistička poslanika Nemačke, Francuske¹ i Engleske. Činjenica da je moguć takav sastanak na kome će troje ljudi predstavljati tri prva parlamenta u Evropi, trojica vođa socijalističkih partija tri presudne evropske nacije, ta činjenica samo dokazuje kakav smo ogroman napredak počinili. Jedino bih voleo da je Marx to doživeo.

A sada je došlo i vreme da Vas podsetim na Vaše obećanje da nas ovde posetite u leto i da mene povedete u Nemačku.^[90] Istina, August se boji da eventualno raspuštanje Rajhstaga može sve to da pokvari, ali meni nije jasno zašto, jer ako uopšte bude raspušten, onda će to biti još ovog meseca, tj. u aprilu (u koji ulazimo sutra) i izbori će biti najkasnije u junu^[48], a tek onda će — i Augustu i Vama — oporavak stvarno biti potreban, a kad biste mogli da vidite kako je kod nas vreme lepo, i sve ovo prolećno zelenilo na kome će do kraja juna izbiti masa cvetova, došli biste sigurno uprkos svim raspuštanjima i novim izborima. Dakle, računam, kao i uvek, na Vašu reč, a posle ću i ja u Berlin, jer Vaš put ovamo i moj tamo nerazdvojno su povezani od prošle jeseni.

I sad još jedna stvar. August je uvrteo sebi u glavu da se vrati idućeg ponedeljka. Ali od pre desetak godina Veliki ponedeljak je ovde postao pravi praznik — jedan od četiri takozvana praznika banke^[91] — i ovde se održava prava narodna svetkovina. Tada sve železnice imaju vanredne vozove i zabave, sve stanice su prepune, administracija zanemaruje sve redovne vozove, jer je najvažnije ostvariti ekstra-profit. Ti praznici banke su jedini dani u godini kad je u neku ruku opasno

¹ Paul Lafargue

putovati engleskom železnicom i zato tih dana putuje samo onaj ko mora. I, tako, zamolili smo Augusta da napusti taj plan i otputuje tek u utorak, pa nam je on to i obećao. Uveren sam da ćete i Vi biti saglasni s tim da on ne putuje onog dana kad se na vreme niti polazi niti dolazi, i kad se obično tog jednog dana događaju sve saobraćajne nesreće koje se nisu dogodile za poslednja tri meseca.

A sada, da jednim dobrim gutljajem nazdravimo Vašem dolasku — naime, upravo ispijamo svoje jutarnje čaše piva.

Srdačni pozdravi od

Vašeg
F. Engelsa

34

Engels M. R. Cotaru

u Pariz^[92]

(koncept)

[London] 8. 4. [18]93.¹

Poštovani druže,

Vaše pismo od 21. 3. ostavio sam izvesno vreme bez odgovora. Pošto su se Lafargue i gospođa L[afargue] spremali da dođu ovamo, hteo sam da iskoristim priliku da se u vezi sa Vašim pitanjem posave-
tujem sa *obema* Marxovim kćerima lično.

Ne samo da Vas uopšte ne poznajem ja, već Vas ne poznaju ni Lafargue-ovi, pa ćete razumeti da ne ide da se jednom sasvim nepozna-
tom čoveku poveri tako značajna i teška stvar kakva je francuski prevod
II toma *Kapitala*.

Osim temeljnog znanja nemačkog jezika, za to je potrebno i pret-
hodno temeljno ekonomsko obrazovanje, koje se, na žalost, retko mo-
že naći kod mladih socijalista. O ovome bi čak i pre onoga trebalo
govoriti.

Zatim, Vi apelujete da i ja saradujem, — a u vezi s tim mogu
Vam samo reći da ću sledećih godina biti apsolutno zauzet drugim,
u najmanju ruku isto toliko važnim radovima.

Ali glavna stvar koja Vaše pitanje može učiniti aktuelnim jeste
to što postoji izdavač prevoda. Jedino ako takvog imate, vredelo bi
truda razmotriti ostala pitanja.

Najiskrenije odani Vam

---

¹ u rukopisu: 92

35

Engels George-u Williamu Lamplugh-u

u Port Erin^[93]

122, Regent's Park Road, N.W.
London, 11. aprila [18]93.

Dragi moj Lamplugh,

Hvala Vam što ste odbacili sve formalnosti i, kao što vidite, i ja to isto činim. Bilo bi nam vrlo drago da Vas, Vašu ženu i decu vidimo ovde, ali znam šta London znači za čoveka koji ga posećuje sa celom porodicom, pa ćemo Vam zato oprostiti to, ali ovo je poslednji put.

Drago mi je što Vam se toliko sviđa život geometra. To mora biti veliko olakšanje za Vas posle dosadnog rada u kancelariji i žitnoj berzi Ist Rajdinga. I meni bi se to sviđalo kratko vreme, ali samo kratko vreme. Ja ne bih mogao dugo da izdržim bez živosti velikog grada. Uvek sam živeo u njima. Priroda je veličanstvena i uvek sam joj se rado vraćao da bih se odmorio od kretanja istorije, ali istorija mi se čini čak veličanstvenijom od prirode. Prirodi su bili potrebni milioni godina da stvori svesna bića a sad su tim svesnim bićima potrebne hiljade godina da zajednički delaju svesno; svesni ne samo svojih postupaka kao individua već i svojih postupaka kao mase; delajući zajedno i postižući zajedno opšti cilj koji su unapred postavili. To smo sad skoro postigli. I, posmatrati ovaj proces, ovo sve skorije ostvarenje nečega što još nikad ranije nije postignuto u istoriji naše planete, čini mi se da je prizor koji vredi posmatrati, i celog svog života dosada nisam mogao da skinem pogled s toga. Ali to je zamorno, naročito ako čovek misli da je pozvan da učestvuje u tom procesu; i onda proučavanje prirode dolazi kao veliko olakšanje i lek. Jer, najzad, priroda i istorija su dve komponente sredine u kojoj mi živimo, krećemo se i postojimo.

Srdačni pozdravi od svih prijatelja ovde.

Uvek Vaš

F. Engels

Prevod s engleskog

36

Engels Franzu Mehringu
u Berlin^[94]

London, 11. april 1893.

Veoma poštovani gospodine Mehring!

Ja, naravno, nemam apsolutno ništa protiv toga da se štampa ono mesto iz mog pisma od 28. septembra koje mi je poslato u rukopisu^[95], samo bih Vas zamolio za izmenu reda reči u poslednjoj rečenici:

»i L[avergne]-P[eguilhen]ova generalizacija opet na njen istinski sadržaj svodi: da feudalno društvo stvara feudalni poredak u svetu.«^[96]

Originalan tekst je nemarno napisan.

Radujem se što će posebno izaći *Legenda o Lessingu*, takve stvari mnogo gube rasparčavanjem. Zaista ste stekli zasluge time što ste se ispetljali iz tog darmara pruske istorije i što ste tu dokazali pravu uzajamnu vezu; za prusku sadašnjost to je apsolutno nužno, koliko god da je taj posao po sebi neprijatan. Na pojedinim tačkama, osobito tu i tamo u slučajevima povezivanja sa prethodnim dobom, ne delim Vaše mišljenje, ali to nimalo ne osporava činjenicu da je Vaš rad dosada daleko najbolje delo o ovom periodu nemačke istorije.

S poštovanjem Vaš

F. Engels

Prema jednom rukopisnom
prepisu Franza Mehringa

37

Engels Jules-u Guesde-u
u Pariz

[London] 14. aprila 1893.

Dragi moj Guesde,

Prilažem nekoliko reči za Vaš majski broj^[97].

Lafargue mi je rekao da ste bolesni; želim Vam brzo i potpuno ozdravljenje.

Veoma ste nam potrebni kao poslanik za Rube. Ovog puta treba da uspemo da prodremo u Burbonsku palatu sa malim zbijenim odredom,^[98] koji će jednom zauvek i bez ikakvih dvosmislenosti odrediti karakter francuskog socijalizma, tako da se svi rastureni elementi nađu prinudeni da se okupe oko njega.

Tek onda će francuski socijalisti ponovo zauzeti mesto u svetu koje im pripada i značajan položaj koji moraju imati u opštem interesu.

Vaš odani

Fr. Engels

Prevod s francuskog

38

Engels Pablu Iglesiasu

u Madrid

(koncept)

[London, sredinom aprila 1893]

Dragi prijatelju Iglesias,

Odgovarajući na tvoje pismo, pre svega hoću da kažem da me vredi obraćajući mi se sa Vi. Mislim da to nisam zaslužio. Mi smo stari članovi Internacionale, više od dvadeset godina borili smo se rame uz rame u istim bitkama; kad sam bio dopisni sekretar za Španiju, vaši su mi ukazivali čast oslovljavajući me sa ti, onda molim da se nastavi kao i u prošlosti.

Prilažem nekoliko redaka za vaš majski broj; pisao sam Eleonori M[arx]-A[veling] i Bebelu i zamolio ih da pošalju svoj prilog.^[99]

Pozdrav i revolucija
tvoj

Prevod sa šanskog

39

Engels Lauri Lafargue

u Le Pere

London, 25. aprila 1893.

Draga moja Laura,

Budući da već nekoliko dana nismo ništa čuli o tebi, niti smo videli bilo kakav papir sa tvojim potpisom, počeli smo brinuti za tvoje zdravlje a Raveovo pismo, u prilogu, koje govori o gripoznoj atmosferi, nije ohrabrujuće. Zato danas uzimam pero u ruku. Ne znam ništa ni o jednom jedinom mestu koje je spomenuo Ravé.^[100] Ne želim mu pisati nešto što može naškoditi radu, koji si tako ljubazno obavila.

Zato:

1. Prilažem sliku, ali zar se ne bi mogao nabaviti cliché¹ slike koja je objavljena (vjerujem) u »Illustration« negdje prošlog maja? To bi bilo jeftinije.^[101]

2. Nemam nikakve primjedbe na naslov, jer ne znam što predlažeš ili čemu daješ prednost. Prepuštam ti da o tome, kao i ostalom, posve sama odlučiš.

3. Otisci mi nisu potrebni. Pišem mu da ovo pismo šaljem tebi, da si ti zadužena da sve urediš i da ću biti sasvim zadovoljan ako ti pošalje otiske.

Sinoć sam se vratio iz Mančestera, gdje sam prisustvovao pogrebu jadnog Gumperta (spaljen je). Razbolio se, kao što si čula kad si ovdje bila, prošlog decembra, od angine pectoris, koja je prouzrokovala moždanu emboliju s djelomičnom paralizom, i preminuo je prošlog četvrtka nakon novog napada, poslije strašnih bolova.

Proslava 1. maja priprema se ovdje u zamršenoj situaciji, kao i u Parizu. Komitet za osmosatni radni dan^[102] i Trades Council^[103] sigurno će održati zasebne manifestacije. I u tom kritičnom času Aveling se razbolio, izbio je štrajk dokera u Halu^[104], koji može dovesti do generalnog štrajka radnika u dokovima i lukama širom kraljevstva, i zato Tussy ima više posla nego što može savladati — tako da nitko ne zna kako će stvari ići.

Nadam se da si primila pismo koje ti je Louise poslala u subotu i nadam se da ćeš mi uskoro javiti da te je prošao napad gripe.

Salut au citoyen représentant², ako je blizu.

Pozdrav od Louise.

Voli te tvoj

F. Engels

Prevod s engleskog

---

¹ kliše — ² Pozdrav građaninu — narodnom poslaniku

40

Engels Ludwigu Schorlemmeru

u Darmštat

London, 29. aprila 1893.

Dragi moj Schorlemmer,

Dobio sam Vaše pismo od 22. marta a sad i posmrtni oglas o smrti Vaše kćeri. Primite moje iskreno saučešće. Vaša ranija pisma već su me pripremila za to i, sudeći po njima, teško se moglo očekivati da će ona preživeti proleće, i kad je čovek, kao što ste Vi, neprekidno svedok patnji koje donosi bolest a zna da tome nema leka, onda će se sigurno na kraju ipak lakše pomiriti s krajem koji predstavlja spasenje. I gospođa Kautsky me moli da Vam izrazim njeno iskreno saučešće.

I ovde smrt kosi. Prošlog decembra doktor Gumpert je iznenada oboleo od neke neizlečive bolesti srca i 20. ovog meseca podlegao joj je. Prošlog ponedeljka¹ sam bio na sahrani, bolje rečeno na kremaciji u Mančesteru; na žalost, morao sam da se vratim istog dana tako da sam propustio priliku da posetim Siebolda ili Klepscha, pa tako ništa bliže nisam ni mogao da saznam o pitanju zaostavštine. Gumpertova smrt će naneti štete i ovoj stvari, Gumpert je bio energičan čovek, koji je naročito kod bolešljivog Siebolda mogao uspešno da nastoji da se stvar ubrza i koji je bio spreman da mi to učini zbog naših dugogodišnjih prijateljskih veza. Nisam čuo više ništa o rukopisima i ugovorima sa izdavačima i, ako mi Vi o tome ne možete ništa reći, uskoro ću još jednom pisati Sieboldu.^[105]

Sećam se da sam doktora Spiegela ovde video pre nekoliko godina i mislim da će on sasvim dobro napisati o hemiji u Carlovoj karijeri i delima; na žalost u stručni časopis ne ide nešto drugo.^[106]

Vaša želja da se Rajhstag raspusti najverovatnije će se ispuniti kroz 8 - 14 dana; Caprivi se toliko zaleteo da sigurno neće moći da popusti onoliko koliko gospođa iz Centra^[17] i od slobodoumnih^[47], spremna na kompromise, mogu da popuste bez opasnosti da ugroze svoje partije.^[48] Ja bih više voleo da do raspuštanja dođe tek 1895, dotle ćemo imati sasvim drukčiji položaj i može se desiti da postanemo presudna partija u Rajhstagu. Ali ovako ili onako, nama će uvek biti potaman.

¹ 24. aprila

Za Uskrs, odnosno, tačnije, na Veliki petak kod mene su se prvi put sastali jedan nemački poslanik Rajhstaga — Bebel, jedan francuski poslanik — Lafargue, i jedan član engleskog parlamenta — Burns, — sva trojica socijalisti. I to je kamen međaš u svetskoj istoriji.

Srdačni pozdravi od gospođe Kautsky i mene lično.

Vaš
F. Engels

41

Engels Friedrichu Adolphu Sorgeu

u Hoboken

London, 17. maja 1893.

Dragi Sorge,

To sa Lincolnom je bilo dok sam još bio u Mančesteru — krajem 1864 — ali se toga veoma malo sećam, a među mojim i Marxovim papiri-
ma nikad nisam zapazio Lincolnov odgovor¹⁰⁷. Moguće je da je on
negde zagubljen i da se može naći ako jednom budem imao vremena
da sredim taj golemi darmar i da ga obradim, ali bez 3 - 4 nedelje
rada na tome ne može se ni pomisliti. Sve što mogu da nađem jeste
sledeće u Eichhoffovoj brošuri o Internacionali, Berlin 1868 (prema
beleškama i materijalima Marxa), str. 53:

»Ponovna Lincolnova pobeda na izborima osigurana glasanjem
od 8. nov. 1864. pružila je Generalnom veću priliku da pošalje čestitku.
Istovremeno je ono sazvalo masovni miting radi pružanja podrške
stvari Unije. Zato je Lincoln u svom odgovoru izričito priznao zasluge
Međunarodnog udruženja radnika za borbu za dobru stvar.«

Uopšte, mogu reći samo to da su moji materijali o Međunarodnom
udruženju radnika *pre* 70. veoma oskudni, tu je deo zapisnika Ge-
neralnog veća, M[arxova] i Lešnerova, a delimično i Beckerova¹ zbirka
isečaka iz novina, najzad, M[arxova] pisma upućena meni. Nemam
kompletna čak ni zvanična akta Generalnog veća, proglaše itd., a ka-
moli prepisku sekretara, koju oni skoro celu zadržavaju. Zvanični
zapisnici sa kongresa uopšte ne postoje. Uprkos tome, ovo je daleko
bolje nego išta što drugi imaju, i preradiću to čim budem mogao.
Samo kada? S 3. tomom² stalno napredujem. Radim na dva posled-
nja odeljka³ i mislim da sam već prebrodio glavnu teškoću. Ali još
nekoliko nedelja radiću na tome. Zatim prelazim na konačnu redakciju,
hteo bih da pre letovanja pošaljem jedan deo na štampanje, ali ne znam
da li ću uspeti. Konačna redakcija se može izvršiti za vreme štampanja.
A ta stvar je sve hitnija, sve mi se čini da u Nemačkoj nastupa doba
puno nemira i borbe, i zato ovo mora biti prethodno već gotovo.

Moje mišljenje o nemačkim pitanjima možeš da vidiš iz inter-
vjua u »Figaru«⁴, koji ti šaljem poštom. On je, kao i svi intervjui, u do-

---

¹ Johanna Philippa Beckera — ² *Kapitala* — ³ Vidi u tomu 23. ovog izda-
nja, str. 520 - 676 i 677 - 755 — ⁴ *Intervju Friedricha Engelsa: dopisniku lista »Le
Figaros» od 8. maja 1893.*

slovnom tekstu tu i tamo malo ublažen, tu i tamo nepovezan, ali je inače korektno dat. Među našim ljudima u Nemačkoj vlada izvanredno dobro raspoloženje, za njih je izborni pokret prava sreća i zadovoljstvo uprkos svim naporima i trudu koji ih on staje. Bebel, koji je za Uskrs bio ovde 8 dana — posle briselske konferencije^[73] — piše kao preporođen, njegova kandidatura je istaknuta, pored Hamburga, i u Štrasburgu u Elzasu, gde smo 1890. imali 4800 protiv 8200 glasova, i mnoge pristalice Francuza glasaće za njega. Mi imamo oko 100 - 110 izbornih okruga gde ćemo nastupiti sa preko $\frac{1}{3}$ ukupnih glasova (računajući prema rezultatima iz 1890-tih godina), i mislim da ćemo u nekih 80 izbornih okruga odmah proći ili ući u uži izbor. Koliko će biti zadržano na njima — zavisi od protivničkog kandidata. Protiv konzervativaca^[108] ili nacional-liberala^[109] imamo velike šanse, protiv slobodoumnih^[47] manje, protiv Centra^[17] veoma malo, ukoliko kandidat protivnika ima čvrst stav u odnosu na vojno pitanje^[48]. Bebel se nada da dobijemo 50 - 60 mesta ukupno^[110].

Raspoloženje u Nemačkoj se veoma izmenilo, buržoaska štampa možda još piše nekadašnjim povišenim tonom, ali poštovanje koje su prema sebi izvojevali naši ljudi u Rajhstagu obezbedilo im je sasvim drukčiji položaj. Uz to, ne mogu se zatvarati oči pred stalno rastućom moći partije. Ako prilikom sledećih izbora opet pokažemo snažan porast, porašće, s jedne strane, poštovanje, a, s druge strane, i strah. A on će onda gospodu čifte naterati da složno pređu u logor vlade.

Ovde je proslava 1. maja bila vrlo lepa; ali ona postaje nešto svakodnevno ili, bolje rečeno, uobičajeno za svaku godinu; iščezla je draž novog. Ograničenost Trades Council^[103] i socijalističkih sekta — fabijevaca^[11] i Social Democratic Federation^[10] — nametnula nam je opet dve demonstracije, ali sve je prošlo po želji, i kod nas — u komitetu za osmočasovni radni dan^[102] — bilo je više sveta nego kod udružene opozicije. Naročito je na našoj međunarodnoj tribini^[111] bilo vrlo mnogo publike. Računam da je sve u svemu u parku bilo 240 000 ljudi, od čega naših 140 000 i najviše 100 000 iz opozicije.

Naš stari Maltman Barry potpuno je izbrukao Championa u vezi s njegovim torijevskim i liberal-junionističkim novcem^[12] (navodno po 100 funti za svakih 100 radničkih kandidata koji žele da se kandiduju u nepovoljnim izbornim okruzima, samo zato da se liberalima oduzmu glasovi). Taj klip, a uz to škotski špekulant, otišao je u torijevce, čiji je plaćeni agent bio, kako je to sam i priznao, i prikazivao se kao tajni ortak i čuvar, socius, kako to zovu jezuiti, uz Championa, u koga gospoda torijevski finansijeri nemaju dovoljno poverenja. Dok je Ch[ampion] bio bolestan, on je sam uređivao »Labour Elector« i tad se hvalisanjem izdobljao toliko da mu je sasvim pokvario račune, pa je Independent Labour Party^[9] zasad obezbeđena od opasnosti da postane igračka u rukama te gospode. Na žalost, Aveling je već mesec dana ozbiljno bolestan, a bez njega je teško snaći se u ovim beskonačnim grupašenjima. On je u Hestingsu, otišao je da se leći.

Ako u Nemačkoj mnogo poraste broj naših glasova, to će i u Francuskoj dobro uticati na jesenje izbore.^[52] Ako naši ljudi tamo dovedu njih dvanaestak u skupštinu (samo u departmanu Sever oni računaju na 4 mesta), onda će to biti dovoljno jako jezgro koje će blankiste^[72] i alemaniste^[71] prinuditi da se priključe.

Radujem se što ste i tvoja žena i ti opet bolje. Srdačni pozdravi njoj i tebi od L. Kautsky i

tvog

F. Engelsa

42

Engels Pjotru Lavroviču Lavrovu

u Pariz

London, 21. maja 1893.

Dragi moj Lavrove,

Prekjuče sam vam otpremio poštom knjigu N. F. D[anijelsova]
Очерки нашеіо ѿреформеннаіо хозяйсѣва.

Ovaj mi je takođe javio da su rođaci našeg prijatelja G. L[opatina] dobili od njega vesti, prema kojima je on dobro sa zdravljem.^[13]

Obećali ste mi da ćete mi poslati primerak brošure gde ste se spremali da objavite pismo L[opatina], u kome i ja figuriram^[14] — do sada je nisam primio. Kako sam čuo da je brošura već izašla, mora da se pošiljka izgubila na pošti. Da li biste mi mogli poslati drugi primerak?

Nadam se da se osećate isto tako dobro kao i ja, a ja nemam na šta da se žalim.

Vaš odani

F. Engels

Prevod s francuskog

43

Engels Isaku Adolfoviču Gurviču

u Čikago

122, Regent's Park Road, N.W.
London, 27. maja [18]93.

Poštovani gospodine,

Veliko hvala za Vašu interesantnu studiju o *The economics of the Russian village* koju sam pročitao, nadam se, ne bez koristi.^[15]

Što se tiče gorućih pitanja ruskog revolucionarnog pokreta i uloge koju bi u njemu moglo igrati seljaštvo, to su teme o kojima ne bih mogao savesno izneti svoje mišljenje za objavljivanje, a da prethodno ponovo ne proučim ceo predmet i novijim podacima upotpunim svoje nepotpuno poznavanje činjenica o tome. Ali za to ja, na žalost, sada nemam vremena. I zatim, imam dobre razloge da sumnjam u to da bi takvo moje javno istupanje imalo ono dejstvo koje Vi očekujete. Iz sopstvenog iskustva stečenog 1849 - 1852. znam kako se neizbežno svaka politička emigracija cepa na izvestan broj grupa koje se razmimoilaze, sve dok je u otadžbini mir. Strasna želja za delanjem, uporedo s nemogućnošću da se učini išta korisno izaziva u mnogim inteligentnim i energičnim glavama prekomerno razmišljanje, težnju da se pokušaju otkriti ili smisliti novi i skoro čudesni načini delanja. Reč čoveka sa strane imala bi neznatno, u najboljem slučaju prolazno dejstvo. Ako ste pratili rusku emigrantsku literaturu poslednje decenije, znaćete i sami kako su, na primer, neka mesta iz Marxovih spisa i prepiske razne grupe ruskih emigranata tumačile na najkontradiktornije načine, baš kao da su to tekstovi klasika ili iz Novog zaveta. Što god bih ja rekao o toj temi koju Vi pominjete doživelo bi verovatno istu sudbinu, ako bi uopšte neko obratio pažnju na to. I tako, iz svih ovih raznih razloga mislim da je za sve koji su s tim u vezi, uključujući i mene, najbolje uzdržati se od toga.

S poštovanjem

F. Engels

Prema kopiji prepisanoj mašinom

Prevod s engleskog

Engels Karlu Kautskom
u Štuttgart

London, 1. juna [18]93.

Dragi barone,

Mnogo ti hvala za upućivanje na Brentana^[116]. Taj čovek očigledno ne može da mi oprostí što sam ga opet zakačio u vezi sa starom stvari, sa »Concordia«. On će, verovatno, zajedno sa A. Müllbergerom zaključiti savez doživotnog neprijateljstva prema meni.^[117] Meni je to nevažno. Ali tog gospodina bih voleo da upoznam na ovom novom polju, sve mi se čini da bi se u praistoriji sjajno osramotio. Samo nisam sasvim siguran da li misliš na »1.« ili na »3.« svesku dotičnog časopisa, molim te, javi mi to dopisnicom, i da li se ona može dobiti *kao separat*, pa ću je ja onda sebi poručiti. Već i sama činjenica da on brani Westermarcka^[118] sasvim je dovoljna, ovaj poslednji je veoma vredan, ali isto tako plitak i zbrkan klipán.

Upravo sam pročitao *Primitive Folks* od Élie Reclusa, ne znam kako glasi francuski naslov. To je takođe zbrka i pragmatizam bez premca, uz to je i materijal strašno nabacan bez reda, tako da se često ne zna o kojim je plemenima i narodima reč; materijal koji bi se odatle mogao koristiti apsolutno je neupotrebljiv usled nemogućnosti da se tačno uporede izvori. A uz sve to i antiteološke predrasude anarhiste, koji je povrh toga i sin protestantskog pastora. Tu i tamo po koja dobra cinička opaska. Za Engleze je korisno utoliko što šiba po njihovim poštovanim predrasudama.

Na izborima^[119] smejele se samo dve strane: mi i Caprivi. Stara je komedija kako obe partije, koje bi najradije sasvim prošle mimo raspuštanja^[120], Centar^[121] i slobodoumnih^[122], zato što su se najviše plašile birača, sada *posle* raspuštanja velikim delom pokazuju da više strahuju od vlade i mogućeg sukoba nego od birača, tako da su se još pre izbora raspale na dva dela, od kojih se jedan izjašnjava direktno za vladu, dok se drugi još pomalo koprcá. Moram da priznam da nisam mislio da će tako brzo doći do razvoja u »reakcionarnu masu«. Otpor Richtera i Liebera je takođe samo polovičan i mlak, i ako budemo imali uspeha — u broju glasova, mandati su manje važni — što nam obećava ova zbrka, on može sasvim popustiti. A onda ćemo mi biti jedina opoziciona partija i onda je gotovo.

Čudno, koliko su svi ti »obrazovani staleži« vezani za svoj društveni krug. Ovi brbljivci iz Centra i partije slobodoumnih, koji još ostaju u opoziciji, zastupaju seljake, sitne buržuje, čak i radnike. I kod ovih

nesumnjivo još postoji gnev zbog povećavanja poreza i broja regruta. Ali taj gnev gospodi predstavnicima prenose obrazovani organi, advokati, trgovci, popovi, učitelji, doktori itd., ljudi koji, zahvaljujući svom opštijem obrazovanju, vide malo dalje nego partijske mase, koji su naučili toliko da znaju da će ih jedan veliki sukob između vlade i nas smrviti, pa zato žele da izbegnu taj sukob i poslanicima u Rajhstagu prenose da je taj narodni gnev slabiji nego što jeste — samo kompromis! Naravno, oni ne uviđaju da se *ovakvim* načinom odgađanja sukoba mase guraju ka nama, da nam se, dakle, daje snaga da pobedimo u tom sukobu ako do njega dođe. Računam na znatan napredak na ovim izborima — 2¹/₄ miliona glasova, možda i više, ali i još *mnogo više* idući put!

Uostalom, Caprivi se neće još dugo smeјati. Ako, kako se sad čini, njegov zahtev prođe, to će nam dovesti mase sa svih strana. I tih nekoliko godina Nemačka će svakako izdržati taj izuzetan poreski pritisak. Ali ovaj zahtev nije poslednji. Za nekoliko godina Rusija se može *prividno* malo oporaviti, pa će se tad opet zahtevati nešto više, i tad će možda čak i ta reakcionarna masa biti naterana na novo raspuštanje. U celoj Evropi upašćemo opet u revolucionarnu maticu — *vive la fin de siècle!*¹

Svakako ćeš imati muke sa Baxovim skicama^[119]. Ono malo zgodnih stvari u njima sve je manje, i ceo taj način pisanja je podešen za ovdašnju, još uz to prilično malobrojnu fabijansku i ostalu školovanu publiku.

Tvoj berlinski dopisnik² ima sigurno jako razvijenu subjektivnost, ali ume da piše, i vrlo dobro razume materijalističko shvatanje istorijskih događaja — ne mislim uvek i tekućih. Njegova *Legenda o Lessingu* bila je stvarno odlična, mada ja u nekim tačkama sasvim drukčije shvatam stvar.

Kongres u Cirihi^[120] možete sami da održite. Planovi mi još nisu čvrsti, ali ću najverovatnije sredinom avgusta doći u Cirihi, gde ću te, nadam se, naći.^[90] Inače, ostaj mi zdravo i veselo.

Tvoj
F. E.

¹ Živeo kraj veka! — ² Franz Mehring

45

Engels Hermannu Bahru

u London

(koncept)

[London, početkom juna 1893]

Poštovani gospodine,

Žalim što ne mogu da izađem u susret Vašoj želji.^[121]

Prvo, moji partijski drugovi u Nemačkoj upravo sada vode izbornu borbu i protiv antisemitskih kandidata^[122], pa mi interesi partije ne dozvoljavaju da u to vreme dajem nepartijski sud o antisemitizmu.

A drugo, mišljenja sam da mi moje Bečlije, i uopšte austrijski partijski drugovi, nikad ne bi oprostili kad bih dao intervju listu »D[eutsche] Z[eitung]«.

S dostojnim poštovanjem

46

Engels Filippu Turatiju

u Milano

London, 6. juna 1893.

Dragi građanine Turati,

Mnogo Vam hvala na ljubaznom izveštaju povodom projekta *Domanico*^[123]. Voleo bih da mogu da mu odgovorim onako kako je meni pre više od pedeset godina jedna mlada devojka u Beladu,^[124] kad sam joj rekao: *Bella tosa, damm un basi*¹ — odgovorila: »domani!»² Na žalost, to je nemoguće. On odlično zna da sam ja prema njemu zakonski nemoćan; on od mene ne traži nikakvu autorizaciju, on mi prosto-naprosto predlaže da se na neki način pridružim njegovom sasvim nezainteresovanom poduhvatu. Kako apsolutno nisam u stanju da uzmem na sebe pregled prevoda (čak i kad bi D[omanico] išao na to), nemam nikakvih sredstava za pritisak na njega; verujem da bi za sada bolje bilo dobiti u vremenu i zatražiti mu obaveštenja; naći ćete na kraju ovog pisma kopiju mog odgovora njemu.³

Da li je izdanje *Kapitala* u Torinu u ediciji »Biblioteca dell'economista«, o kome govorite, italijansko izdanje? To me veoma zanima, pošto o njemu do sada nisam ništa znao; da li biste bili tako dobri da mi javite potpun naziv? i ime prevodioca i izdavača? da bih mogao da nabavim taj prevod i kažem o njemu nekoliko reči u novom nemačkom izdanju ili u predgovoru III tomu.

Što se tiče Deville-ovog »rezimea«, pregledao sam prvi deo ali ne drugu polovinu, izdavač se mnogo žurio. Deville je ponekad dao *apsolutnu* formu tezama Marxa, koje je ovaj postavio samo kao *relativne*, kao istinite pod izvesnim uslovima ili ograničenjima. Ali to je jedina greška koju sam našao kod Deville-a.^[125]

Uskoro će izaći drugo izdanje II toma *Kapitala*; čitam sada šifove poslednjeg dela, za kratko vreme će se pojaviti. Treba samo ispraviti štamparske greške, ali u knjizi ovog karaktera to je uvek važno.

Hvala na prevodu *Manifesta*.^[1]

Mnogo prijateljskih pozdrava gospođi Kulišov i Vama od gospođe Kautsky i

Vašeg iskreno odanog

F. Engelsa

Prevod s francuskog

¹ Lepotice, poljubi me — ² »sutra!« U pitanju je igra reči: »sutra« se italijanski kaže »domani« a prezime potencijalnog izdavača je Domanico — ³ Vidi u ovom tomu pismo br. 47

47

Engels Giovanniju Domanicu

u Prato (Toskana)

(koncept)

[London] 7. juna [1893]

U odgovor na vaše ljubazno pismo od 2. ov. m. zahvaljujem Vam što ste mi javili o svojoj nameri da objavite italijansko izdanje Marxovog *Kap[itala]*.^[123]

Ali pre nego što budem imao mogućnosti da Vam odgovorim na Vaša razna pitanja, biće mi neophodno da znam ko će i kako prevesti delo, jer je to veoma težak posao, koji pretpostavlja kod prevodioca duboko poznavanje ne samo nemačkog jezika nego i političke ekonomije. Prevod jedino sa francuskog izdanja ne bi bio savršen, pošto italijanski jezik daleko više nego francuski odgovara filozofskom stilu autora.

Mislim da neće nedostajati sredstva da se dovede do kraja tako značajan poduhvat i da izade novo izdanje dostojno sadržine knjige.

Iskreno Vas pozdravlja

Vaš
F. E.

Copy to Turati 6./6./93¹

Prevod s italijanskog

---

¹ Kopija poslata Turatiju 6. 6. 93

48

Engels Stojanu Nokovu

u Ženevu^[126]

122, Regent's Park Road N.W.
London, 9. juna [18]93.

Dragi građanine Nokove,

Hiljadu puta hvala na trudu koji ste uložili kao posrednik između redakcije i mene u vezi sa slanjem br. 2 bugarskog lista »Socijal-demokrat«. Usuđujem se da računam sa svoje strane na Vašu ljubaznost moleći Vas da na adresu lista uputite priložene redove¹. Ako ne tražim suviše, molio bih Vas takođe da mi javite običnom dopisnicom da li se ne varam poistovećujući Севлиево² sa gradom nekada poznatim pod imenom Filippopolis? Nema bugarski rečnik, moj srpski rečnik mi ne daje objašnjenje, ali se sećam kao kroz maglu da sam negde pročitao da je to bugarsko ime ovog grada. Ako sam u pravu, Vaše ćutanje će biti dovoljno.

Primite moje iskrene pozdrave.

F. Engels

Prevod s francuskog

---

¹ F. Engels, *Uredništvu časopisa »Socijal-demokrat«* — ² Sevlijevo

49

Engels Pjotru Lavroviču Lavrovu
u Pariz

London, 13. juna 1893.

Dragi Lavrove,

Sutra navršavate sedamdeset godina. Dozvolite nam da Vam povodom tog dana izrazimo svoje najiskrenije čestitke. Želimo Vam da doživite dan kad ruski socijal-revolucionarni pokret, kome ste požrtvovano posvetili ceo svoj život, bude pobedonosno istakao svoju zastavu na ruševinama carizma.

Vaši iskreni prijatelji
Friedrich Engels
Louise Kautsky
Eleanor Marx-Aveling
Edward Aveling

Engels Lauri Lafargue

u Le Pere

London, 20. juna 1893.

Draga moja Löhr,

Drago mi je bilo kad sam razabrao iz tvog pisma da još ima vremena za unošenje u tvog amendé et corrige Ravéa¹, onih mojih ispravaka, koje sam predložio, a ti ih prihvatila.^[100] Zbog toga nisam smatrao da je tako važno da ovdje imam otiske: kad je jednom izvršen mise en page², teško je unositi izmjene, koje iziskuju izbacivanje ili dodavanje jednog ili nekoliko redaka; bar u Njemačkoj imao sam više vrlo ozbiljnih sporova zbog naknadnih troškova, koji zbog toga nastaju, i gospodin Sonnenschein pazi da u ugovoru odredi tačnu granicu preko koje se za takve ispravke posebno plaća. A što se tiče tvoja dva cilja: postići vjeran prevod i da se može čitati kao originalno djelo, — sigurno si ih oba postigla i želim da pročitam ponovo tvoj francuski prevod, ali da mi pogled nije stalno uperen na štamparske greške i čisto formalne stvari; kad sam čitao tvoj prevod, rekao sam Louisi da postoji samo jedan čovjek u Parizu i u okolini koji zna francuski, a to nije ni Francuz ni muškarac, već Laura.

Alzašaninu Ravéu opraštam njegove alzašizme s obzirom na njegove sugrađane radnike; dali su 12 000 glasova u Milhauzenu za Bueba, 6200 u Štrasburgu za Bebelu (on će gotovo sigurno biti izabran), 3200 u Mecu za Liebknechta, osim glasova datih po cijelom kraju. Bebel je više puta išao u Alzas u posljednje vrijeme, posve je oduševljen alzaškim radnicima i krajem u cjelini, iako su ga u nedjelju, prije dva tjedna, u Štrasburgu u oduševljenju gotovo ugušili u pivari Hämmerle.

Naši izbori su prošli divno.^[110] U 1890. godini — 20 sjedišta, sada 24 u prvom jurišu; godine 1890. izašli smo na oko 60 užih izbora, ovaj puta 85. Izgubili smo dva sjedišta, dobili šest novih; od ovih 85 užih izbora — 1890. godine u 38 nismo mogli postaviti candidature (samo su dva kandidata stekla pravo jer su dobila najveći broj glasova); i od 85 postoji isto tako 38 u kojima imamo izgleda (u ostalih 47 smo u manjini, bez nade, ako se ne dogodi čudo), a od ovih 38 logično je da u 25 možemo računati s izbornom pobjedom. Ali praznina, prouzrokovana potpunim raspadom radikalne stranke (Frei-

---

¹ izmijenjenog i popravljenog — ² prelom

sinnige)³, izazvala je takvu zabunu,^[127] da se moramo pripremiti na niz iznenađenja; među radikalima nema više stranačke discipline i u svakom mjestu ljudi će postupati upravo kao što misle da je zgodno. Prikupljajući sve svoje snage za uže izbore, uz pomoć buržoaskih demokrata Južne Njemačke i zahvaljujući uzajamnom nepovjerenju i svađama među ostalim strankama, moći ćemo ponovo doseći našu nekadašnju brojku — 36 sjedišta; zato bi prebacivanje tog broja zavisilo jedino od aktivne podrške radikala, antisemita^[122] i katolika^[17], to jest od jake antimilitarističke struje, koja se stvara među seljaštvom i sitnom buržoazijom.

Ali broj sjedišta ima posve drugostepeno značenje. Glavno je — povećanje broja glasova, a to će sigurno biti veliko. Međutim, to nećemo znati dok službeni i potpuni rezultati ne budu izneseni u Rajhstagu; najvažniji vid tog povećanja sastojat će se u — relativno malom — broju glasova, dobijenih u sasvim *novim* zabačenim poljoprivrednim mjestima; što će pokazati kako počinjemo utjecati na te poljoprivredne krajeve, koji su nam do sada bili nepristupačni i u kojima nismo mogli očekivati pobjedu. Kad svi rezultati budu prebrojani, čvrsto vjerujem da ćemo imati nešto oko dva miliona i 250 000 glasova, više nego što je dobila ijedna druga stranka u Njemačkoj.

U cjelini, ostavljen je izvanredan dojam na svu njemačku i englesku buržoasku štampu. I s punim pravom. Ni u jednoj zemlji nikad nije viđen takav siguran, neprekidan i neodoljiv napredak jedne partije. A najbolje je to što naš uspjeh 1893. godine — to nam pokazuje rasprostranjenost i raznolikost novoosvojenih područja — sadrži u sebi izvjesna očekivanja da će doći do toliko većeg porasta na idućim općim izborima.

Ponovno odustajanje parti ouvrier^[68] od pitanja »patriotizma« vrlo je razumno samo po sebi:^[128] međunarodno jedinstvo može postojati samo među *nacijama*, čije je postojanje, autonomija i nezavisnost u pogledu unutarnjih poslova, sadržano, prema tome, u samom pojmu internacionalizam. Pritisak pseudo-patriota morao je, prije ili kasnije, neizbježno dovesti do takve izjave, čak bez sporazuma s Millerand-om i Jaurèsom^[69], koji su, bez sumnje, naglašavali nužnost takvog postupka. Guesde-ov intervju u listu »Figaro« je izvrstan^[129], ništa mu se ne može prigovoriti. Poziv Nacionalnog vijeća — eto, prekidaju me. Treba da idem na stanicu. Gđa Gumpert (znaš, da je dr Gumpert umro prije izvjesnog vremena) odlazi u Njemačku, i na prolazu, nekoliko dana ostaje s nama, te je moram dovesti s voza. Zato ti moram reći do viđenja za dan-dva, jer moje primjedbe na govor nisu mnogo važne niti su bitne. Mnogo sreće vječnom putniku!⁴ Jadni Clemenceau sigurno se mnogo izmijenio kad čak protiv njega

³ U originalu napisano na nemačkom jeziku. — ⁴ Paulu Lafargue-u

može povesti hajku jedan Déroulède!^[180] Sic transit gloria mundi!⁵
Čini se da ti antisemitski patriotski bukvanu mogu raditi sve što žele
u Francuskoj, kao i u Njemačkoj, ukoliko se to odnosi na građane!
Pozdrav od Louise i

tvog starog
Generala

Prevod s engleskog

---

⁵ Tako prolazi slava svijeta.

51

Engels Paulu Lafargue-u

u Le Pere

London, 27. juna 1893.

Dragi Lafargue,

Imali ste potpuno pravo da protestirate protiv anarhističkih i bulanžističko-rodoljubivih gluposti^[128]; ne znači ništa čak ni to ako su Millerand i Jaurès (koji su sigurno u tom ispred Vas) tome doprinijeli. Naročito uoči općih izbora ne može se dopustiti posve slobodno klevetanje. Dakle, saglasni smo u ovom; Nijemci su činili to isto više puta — na veliku žalost Bonniera, koji se kreće po idealnoj antipatriotskoj putanji (no načelno antipatriotskoj za *ostale*, jer nitko ne želi više od njega da »Francuska stane na čelo pokreta«). I eto, Nacionalno vijeće se odlučno izjašnjava kao patriotsko — u samom trenutku kada izbori u Njemačkoj^[110] isto tako odlučno pokazuju da sada Francuska ne staje na čelo pokreta; — jadni Bonnier, bio je ovdje u nedjelju, izgledao je sav postuđen.

Vaš proglas imat će, nadam se, učinka u Francuskoj, a isto tako se nadam da će proći nezapažen u Njemačkoj. Evo zašto: to nisu ozbiljne stvari, ali vjerujem da ću morati da Vam skrenem pažnju na to da ih slijedeći put nastojite izbjeći:

Neću govoriti o upotrebi riječi patriot, o tome da se postavljate kao jedini »istinski« patrioti. Ta riječ ima tako ograničen smisao — ili tačnije, tako neodređen smisao, zavisno od prilika — da se nikad ne bih usudio da sebi pripišem taj naziv. Govorio sam ne — Nijemcima kao Nijemac, kao što govorim Nijemcima kao obični internacionalist; vjerujem, da biste mogli mnogo više postići da ste se izjasnili da ste obični *Francuz* — što označava **činjenicu**, činjenicu, u kojoj se podrazumijevaju sve logične posljedice koje iz nje proističu. No ostavimo, to je stvar stila.

Još jednom ste potpuno u pravu što veličate revolucionarnu prošlost Francuske i što vjerujete da će ta revolucionarna prošlost odgovarati svojoj socijalističkoj budućnosti. Ali mi se čini da tu malo previše upadate u blankizam^[72], to jest u teoriju da je Francuska određena da u proleterskoj revoluciji igra istu ulogu (ne samo *inicijatora* nego i *vode*) kakvu je igrala u buržoaskoj revoluciji 1789—98. To je suprotno današnjim ekonomskim i političkim činjenicama. Industrijski razvoj Francuske je slabiji nego u Engleskoj; čak je sada slabiji nego u Njemačkoj, koja je gigantski zakoračila poslije 1860. godine; radnički pokret u današnjoj Francuskoj ne može se usporediti s pok-

retom u Njemačkoj. Ali ni Francuzi, ni Nijemci, ni Englezi neće sami za sebe pobrati slavu da su razbili kapitalizam; ako Francuska **možda** — dá znak, u Njemačkoj, u zemlji gdje je najdublje zasaden socijalizam i gdje je teorija najdublje prožela mase, bit će odlučena bitka, a opet ni Francuska ni Njemačka neće konačno osigurati pobjedniku sve, dok Engleska ostane u rukama buržoazije. Oslobođenje proletarijata može biti samo međunarodno djelo; ako pokušavate da ga učinite samo francuskim, onemogućit ćete ga. Isključivo francusko rukovođenje buržoaskom revolucijom, iako je bilo neizbježno, zahvaljujući gluposti i kukavičluku ostalih nacija, dovelo je, znate dokle? — do Napoleona, osvajanja i invazije Svete alijanse. Nastojanje da se Francuskoj prida ista uloga u budućnosti, znači izopačiti međunarodni proleterski pokret, znači isto ono što čine i blankisti, izvrgnuti Francusku ruglu, jer van vaših granica ismijavaju takve pretenzije.

No, vidite gdje to vodi. Vi kažete da je Francuska 1889. na **svom** besmrtnom pariskom kongresu^[131] ponovo digla zastavu itd., itd. Kako biste se u Parizu smijali kad bi Belgijanci rekli da je Belgija učinila to isto na **svom** besmrtnom briselskom kongresu 1891,^[132] ili Švajcarci na **svom** besmrtnom ciriškom kongresu!^[120] Štaviše, djela ostvarena na tom kongresu nisu francuska, belgijska ili švajcarska već međunarodna.

A zatim kažete: Francuska radnička partija^[68] jedinstvena je s njemačkom s[ocijal] d[emokracijom] protiv *Njemačkog carstva*, s belgijskom radničkom partijom^[133] protiv kob[urške] monarhije, s Italijanima protiv savojske monarhije itd., itd.

Svemu tome ne bi se moglo prigovoriti da ste dodali: *i sve ove partije jedinstvene su s nama protiv buržoaske republike koja nas ugnjetava, uništava panamskim aferama i veže uz ruskog cara*. Vašu Republiku, napokon, stvorili su stari Wilhelm¹ i Bismarck, ona je isto tako buržoaska kao i sve naše monarhističke vlade i ne treba vjerovati da ćete s poklicem Živjela republika! sutradan poslije panamske afere^[6], naći i jednog pristalicu u cijeloj Evropi. Republikanski oblik vladavine nije više prosta negacija monarhije — i obaranje monarhije događa se kao prosta posljedica revolucije; u Njemačkoj su sve buržoaske stranke načisto s time, da ćemo odmah morati prijeći iz monarhije u *socijalnu* republiku. Dakle, više ne možete suprotstavljati vašu buržoasku republiku monarhijama kao nešto čemu ostale nacije treba da teže. Vaša republika i naše monarhije jesu jedno te isto u odnosu na proletarijat²; ako nam pomognete protiv *naših* buržoaskih monarhija, mi ćemo vama pomoći protiv vaših buržoaskih republikanaca. *To je slučaj uzajamnog pomaganja, nipošto zbacivanje jednih monarhija od strane plemenitih francuskih republikanaca*; to se ne slaže

¹ Wilhelm I — ² Ovdje sledi pasus koji je Engels prekrizio: i ako se već o ujedinjenju i međunarodnom jedinstvu govori, tako da...

s idejom internacionalizma i još manje s historijskom situacijom, u kojoj je vaša republika bačena pred careve noge. Ne zaboravite, ako Francuska zarati s Njemačkom u interesu i uz pomoć cara, Njemačka će postati revolucionarni centar.

Ali još jedna druga stvar ispala je vrlo nesretno. Vi ste »s njemačkom s[ocijal] d[emokracijom] protiv Njemačkog carstva. To je u buržoaskoj štampi prevedeno: »gegen das deutsche Reich«³. To bi svatko zapazio. Jer carstvo znači »Reich«, kao i »Kaisertum« (carski režim); ali u riječi »Reich« naglasak je stavljen na centralnu vlast kao predstavnika *nacionalnog jedinstva*, a za ono što je politički uslov njihova postojanja borit će se njemački socijalisti na život i smrt. *Nikada* ne bismo htjeli svesti Njemačku na podijeljenu i nemoćnu državu prije 1866. Da ste se izrazili protiv cara ili carskog režima, ne biste mogli mnogo reći; premda taj jadni Wilhelm⁴ nije takav da tako nešto zasluguje; neprijatelj je vladajuća klasa — krupni zemljoposednici i kapitalisti; u Njemačkoj je to tako dobro shvaćeno da naši radnici ne bi shvatili smisao vaše ponude da im pomožete u svladavanju berlinskog luckastog čovjeka.

Zato sam zamolio Liebk[nehta] da ne govori o vašem proglašenju dok o njemu ne progovore buržoaske novine; ali, ako progovore, oslanjajući se na taj nesretni izraz, napast će naše ljude kao izdajnike; to će izazvati dosta mučnu raspravu.

Kao rezime: malo više uzajamnog pomaganja ne bi bilo na štetu — jednakost među nacijama je isto tako neophodna kao i jednakost među ljudima.

S druge strane, vaš način govora o republici kao da je ona sama po sebi poželjna za proletarijat i o Francuzima kao izabranom narodu, sprečava vas da govorite o činjenici — neugodnoj ali nepobitnoj — o ruskom savezu, ili tačnije — o ruskom vazalstvu.

No, mislim da je već dosta. Nadam se da sam Vas uvjerio da ste u prvom vašem patriotskom zanosu malo prešli svoj cilj. To nije naročito loše i nadam se da će to proći bez dizanja prašine, ali ako se to ponovi, moglo bi dovesti do neugodnih rasprava. Vaši objavljeni dokumenti, iako namijenjeni Francuskoj, moraju isto tako biti »pass muster«⁵ u inostranstvu. Uostalom, ni naši dobri Nijemci nisu uvijek bili korektni u svim svojim izrazima.

U pogledu njemačkih izbora, ponosniji sam na poraze no na pobjede. U Štutgartu smo izgubili sa 128 glasova manjine na 31 000 glasača, u Libeku sa 154 na 20 000 i tako dalje. Ovaj su se put stranke udružile protiv nas, čak i demokrati s Juga, koji su nas napustili u Štutgartu, Manhajmu, Forchajmu, Špejeru, za nas su glasali samó u Frankfurtu. To što smo osvojili, dugujemo — po prvi put — samo našim vlastitim snagama. Na taj način ova 44 sjedišta vrijede deset puta više nego 100 sjedišta osvojenih pomoću liberala i demokrata.

³ protiv njemačkog carstva — ⁴ Wilhelm II — ⁵ »prihvatljivije

Liberali su se posve povukli u Njemačkoj. Više nema ozbiljne opozicije osim naše partije. Wilhelm će imati svoje vojnike, svoje poreze i svoje socijaliste u armiji i van armije, bit će ih sve više. Ukupan broj socijalističkih glasova bit će poznat tek za 10 do 15 dana; Bebel vjeruje da neće biti više od dva miliona, vrijeme je bilo protiv nas, mnogi radnici ljeti se razidu po selima i nisu uneseni u biračke spiskove — zbog toga smo dobili manje nekih 100 000 glasova.

Javno priznanje učinjenog prestupa u Amijenu je odlično! Jedino Francuzi mogu biti tako duhoviti prema zastarjelim zakonima.^[134]

Poljubite Lauru umjesto mene!

Vaš odani
F. E.

Prevod s francuskog

52

Engels Paulu Lafargue-u

u Le Pere

London, 29. juna [18]93.

Dragi Lafargue,

Pisao sam Bebelu i izložio mu situaciju^[135]; sigurno ima mnogo razloga, koji govore za odgodu kongresa za kasniji datum.^[136] Ali

1. novembar ne dolazi u pitanje, nitko ne ide u Cirihi zimi, po kiši i hladnoći. Štaviše, vaša će skupština, Rajhstag i engleski parlament tada zasjedati. Okanite se tog datuma. Kasnije će se utvrditi drugi.

2. Bilo bi nezgodno da sami francuski *marksisti* i Nijemci predlože odlaganje kongresa. Ali drukčije bi bilo da *sve francuske socijalističke frakcije* jednoglasno postavljaju taj zahtjev. Pogledajte što se u tom smislu da učiniti, ali *radite brzo*, jer,

3. bit će potrebno da Švajcarci iznesu vaš zahtjev drugima i dobiju njihovo mišljenje — bar će se zaklanjati iza takve potrebe s obzirom da je Seidel, sekretar komiteta, zagriženi antimarksist i kuje spletke sa svim našim protivnicima i ovdje i u Francuskoj.

Teško ćete pridobiti blankiste^[72] i obje posibilističke grupe^[71] da podrže vaš prijedlog, ali to je vrlo važno. Ako se ostali slažu s datumom od 6 - 12. avgusta, vi sami nećete uopće uspjeti.

Vaš odani — u žurbi

F. Engels

Prevod s francuskog

53

Engels Filippu Turatiju

u Milano^[187]

London, 12. jula 1893.

Dragi građanine Turati,

U subotu sam Vam sa zahvalnošću vratio poštom *preporučeno* italijansko izdanje *Kapitala*¹. Upoređivao sam nekoliko odlomaka, naročito iz I i poslednje glave (opšta tendencija kapitalističke akumulacije). Kao što kažete, prevod je rađen potpuno prema francuskom tekstu, svakako popularnijem nego nemački. Delovi koje sam upoređivao preneseni su dosta verno, što uostalom i nije suviše teško, s obzirom na bliskost dva jezika i daleko veću slobodu manevrisanja koju pruža italijanski jezik u poređenju sa francuskim.

Zapazio sam na poledini naslovne strane reči: »Proprietà letteraria«², što će smetati Domanicu da se koristi ovim prevodom takvim kakav je.^[123] Do danas nemam od njega nikakav odgovor³, možda je počeo da uviđa teškoće svog poduhvata.

»Poslednji deo«, o kome sam govorio u svom pismu odnosi se, naravno, na drugo izdanje II toma, koji će izaći oko septembra. Treći tom mi još zadaje posla, ali, srećom, kraj se bliži. Međutim, nisam uspeo, kako sam pretpostavljao, da taj rad završim pre letnjeg odmora. A to može prouzrokovati novo odlaganje od nekoliko meseci.

Što se tiče francuskog izdanja II i III toma, bilo bi dosta teško naći podesnog prevodioca. U pitanju je rad koji bi malo ljudi imalo i želju i sposobnost i istrajnost da završi. Drugi tom broji 500 stranica, u III će biti 1100—1200.

Jadni Martignetti! Zar ne postoji mogućnost da se on izvuče iz te benedetto⁴ rupe Benevento i da mu se nađe neko zanimanje u kakvom mestu, gde bi istovremeno naučio književni jezik svoje domovine? Izvanredno je prilježan i pun dobre volje, prevodi me sa fanatizmom dostojnim neke najbolje stvari; ali u poslovima njemu izgleda ništa ne polazi za rukom i svuda ga prati nesrećna zvezda.

Hoćemo li se videti u Cirihu?^[90] Istinu govoreći, ako mi sve pođe kako treba, možda ću moći da budem u Cirihu bar poslednji dan kongresa; imam takvu nameru; no, pošto to ne zavisi samo od mene nego od sticaja okolnosti, više ili manje nepredviđenih, sve je vrlo neizvesno, i verovatno ćemo obojica dobro učiniti da o tome

¹ Vidi u ovom tomu pismo br. 46 — ² autorsko pravo — ³ Vidi u ovom tomu pismo br. 47 — ⁴ vraške

ne govorimo. Ako postoji stvar koja me plaši onda je to Vaša pretnja da ćete sa mnom razgovarati na *meneghino*⁵. Godine 1841. ja sam ga prilično govorio i savršeno razumevao.^[124] Ali kad sam se otprilike posle 30 godina ponovo našao u Komo dan-dva^[138], nisam razumeo nijednu rečenicu; uho mi se potpuno odviklo. Tako da mogu reći sasvim otvoreno da još govorim nekoliko reči Vašeg tako izrazitog dijalekta, ali da ga uopšte više ništa ne razumem. Što se tiče Vašeg francuskog jezika, on je svakako mnogo bolji od mog, a uostalom, ništa Vas ne sprečava da mi pišete na italijanskom.

Čitate li engleski? u tom slučaju bih s vremena na vreme mogao da Vam pošaljem poneki list.

Salut cordial.⁶

Vaš
F. Engels

Pozdrav gospođi Kulišov od gospođe Kautsky i od mene.

Prevod s francuskog

---

⁵ milanskom dijalektu — ⁶ Srdačan pozdrav.

54

Engels Franzu Mehringu

u Berlin

London, 14. jula [18]93.

Dragi gospodine Mehring,

Tek danas sam stigao da Vam zahvalim za *Legendu o Lessingu* koju ste bili tako dobri da mi pošaljete. Nisam hteo da Vas samo formalno obavestim o prijemu knjige, već i da Vam istovremeno kažem nešto o njoj — o njenom sadržaju. Otuda ovo odlaganje.

Počecu od kraja — od dodatka *O istorijskom materijalizmu*, u kome ste glavne činjenice izneli odlično i ubedljivo za svakog ko nema predrasuda. Ako imam čemu da prigovorim, onda je to zbog toga što mi pripisujete više zasluge nego što mi pripada, čak i ako sračunam sve što sam možda mogao sâm da pronađem — vremenom — ali što je Marx mnogo brže otkrio zahvaljujući svom brzom coup d'oeil¹ i širem pogledu. Kad neko ima sreću da četrdeset godina radi zajedno sa čovekom kakav je Marx, onda obično za njegova života nije tako priznat koliko misli da to zaslužuje; a kad umre onaj veći, manjeg često precenjaju, — i čini mi se da je baš takav slučaj sada sa mnom; istorija će sve to na kraju srediti, a dotle čovek srećom nestane i više ni o čemu ništa ne zna.

Inače, nedostaje još jedna tačka, koja, međutim, u Marxovim i mojim stvarima redovno nije dovoljno isticana i za koju mi svi podjednako snosimo krivicu. Naime, mi svi smo glavni akcenat stavljali i *morali da stavljamo* pre svega na *izvođenje* političkih, pravnih i ostalih ideoloških predstava i postupaka, posredovanih ovim predstavama, iz osnovnih ekonomskih činjenica. Pri tom smo formalnu stranu zanemarili zbog sadržine: način na koji se ove predstave obrazuju. A to je protivnicima služilo kao dobrodošao povod za nerazumevanje odnosno izopačavanje, za šta je Paul Barth odličan primer.^[139]

Ideologija je proces koji se, istina, odvija sa svešču takozvanog mislioca, ali sa lažnom svešču. Prave pogonske sile koje ga pokreću ostaju mu nepoznate; inače to i ne bi bio nikakav ideološki proces. Dakle, on zamišlja lažne odnosno prividne pokretačke sile. Zato što je to misaoni proces, on svoj sadržaj i svoju formu izvodi iz čistog mišljenja, svog sopstvenog, ili svojih prethodnika. On ima posla samo s pukim misaonim materijalom, koji uzima takav kakav je, kao nešto stvoreno mišljenjem, i ne traga ni za kakvim drugim daljim, od mišljenja ne-

¹ uvidu

zavisnim poreklom, i to je za njega samo po sebi razumljivo, pošto mu se čini da je svako delanje, zato što je *posredovano* mišljenjem, takođe u krajnjoj liniji *zasnovano* u mišljenju.

Istorijski ideolog (istorijski ovde treba da stoji kao rezime za političku, pravnu, filozofsku, teološku, ukratko, za sve oblasti koje pripadaju *društvu* a ne samo prirodi) — istorijski ideolog ima, dakle, u svakoj naučnoj oblasti materijal koji se samostalno formirao iz mišljenja ranijih generacija i u mozgu tih generacija koje su sledile jedna za drugom prošao samostalan, sopstven razvojni put. Svakako, spoljne činjenice, koje spadaju u tu ili drugu oblast, mogu takođe uticati na ovaj razvitak, ali ove činjenice su kako se to prećutno pretpostavlja, i same opet samo plodovi jednog misaonog procesa, i tako još ostajemo samo u sferi čistog mišljenja, koje je, izgleda, uspešno svarilo i najtvrdokornije činjenice.

Taj privid samostalne istorije državnih ustrojstava, pravnih sistema, ideoloških predstava u svakoj posebnoj oblasti jeste ono što pre svega opsenjuje većinu ljudi. Kad Luther i Calvin »pobeduju« zvaničnu katoličku veru, Hegel Fichtea i Kanta, a Rousseau indirektno svojim republikanskim *Contrat social*² konstitucionalnog Montesquieu-a, onda je to proces koji ostaje u okviru teologije, filozofije, nauke o državi, koji predstavlja etapu u istoriji ovog misaonog područja i uopšte ne izlazi iz oblasti mišljenja. A otkako se uz to javila i buržoaska iluzija o večnosti i savršenstvu kapitalističke proizvodnje, čak i pobeda fiziokrata i A. Smitha nad merkantilizmom važi samo za pobedu mišljenja; ne za misaoni odraz izmenjenih ekonomskih činjenica, već za konačno ostvaren tačan uvid u stalno i svuda postojeće stvarne uslove; da su Ričard Lavlje Srce i Philippe Auguste uveli slobodnu trgovinu, umesto što su se zapleli u krstaške ratove, bili bismo pošteđeni pet stotina godina bede i gluposti.

Ovu stranu stvari, koju ovde mogu samo da nagovestim, svi smo, mislim, zanemarili više nego što to ona zaslužuje. To je stara priča: Na početku se forma stalno zanemaruje zbog sadržaja. Kao što rekoh, i ja sam to činio, a grešku sam uvek tek post festum uviđao. Dakle, ne samo da sam daleko od pomisli da Vama zbog toga nešto prebacujem — jer ja, naprotiv, kao stariji sukrivac na to i nemam prava — već bih hteo da Vam na tu tačku skrenem pažnju za budućnost.

S tim je povezana i glupa predstava ideologa: Pošto raznim ideološkim sferama koje u istoriji igraju neku ulogu osporavamo samostalan istorijski razvitak, osporavamo im i svaku *istorijsku delotvornost*. Ovde u osnovi leži obična nedijalektička predstava o uzroku i posledici kao polovima koji su jedan drugom kruto suprotstavljeni, apsolutno zaboravljanje uzajamnog dejstva. To da jedan istorijski momenat čim ga drugi, na kraju krajeva, ekonomski uzroci donesu na svet i sam reaguje, da može da utiče na svoju okolinu i čak na svoje

² *Društvenim ugovorom*

sopstvene uzroke — ova gospoda to često skoro namerno zaboravljaju. Tako, na primer, Barth kod svešteničkog staleža i religije, kod Vas str. 475. Veoma me je obradovalo to kako ste Vi sredili tog momka; površnog preko svakog očekivanja. I tog čoveka oni postavljaju za profesora istorije u Lajpcigu! Pa, tu je bio stari Wachsmuth, koji je takođe bio plitkouman, ali je imao veoma mnogo smisla za činjenice, — sasvim drukčiji momak.

Inače, o knjizi mogu da ponovim samo ono što sam više puta rekao još za članke kad su izlazili u »N[eue] Z[eit]«: To je od svih postojećih daleko najbolji prikaz geneze pruske države, čak bih rekao, jedini dobar, koji kod većine stvari tačno povezuje sve do pojedinosti. Za žaljenje je samo to što niste mogli da unesete odmah i ceo dalji razvitak sve do Bismarcka, i nehotice se javlja nada da ćete to učiniti drugi put i da ćete dati povezanu celokupnu sliku od izbornog kneza Friedricha Wilhelma do starog Wilhelma³. Pa Vi ste već izvršili prethodna proučavanja i završili ste bar glavnu stvar. A to se ionako jednom mora uraditi pre nego što se ta krtinja raspadne; rušenje monarhijsko-patriotske legende, ako i nije baš nužna pretpostavka uklanjanja monarhije koja prikriva klasnu vladavinu (pošto je jedna čista, buržoaska republika u Nemačkoj nadmašena pre nego što je ostvarena), ono je ipak jedan od najefikasnijih pokretača tog uklanjanja.

Tada ćete imati i više mesta i prilike da prusku lokalnu istoriju prikazete kao deo celokupne nemačke bede. To je ta tačka na kojoj se tu i tamo moje mišljenje pomalo razlikuje od Vašeg, osobito kad je posredi shvatanje o preduslovima rascepkavanja Nemačke i neuspeha nemačke buržoaske revolucije u 16. veku. Kad budem stigao da preradim istorijski uvod za svoj *Seljački rat*, što će, nadam se, biti iduće zime, tamo ću moći da izložim stvari koje se na to odnose^[140]. Ne zato što smatram da su one koje ste Vi naveli netačne, već zato što hoću da uz njih dodam i druge i da ih malo drukčije grupišem.

Kad god sam proučavao nemačku istoriju — koja predstavlja jedinstvenu neprekidnu bedu — uviđao sam da tek upoređivanje sa odgovarajućim francuskim epohama predstavlja pravo merilo zato što se tamo događa upravo suprotno od onoga što se događa kod nas. Tamo se uspostavlja nacionalna država od *disjectis membris*⁴ feudalne države, dok je kod nas najveći raspad. Tamo je retko objektivna logika u celom toku procesa, a kod nas jedna i sve jasnija rastrojenost. Tamo engleski osvajač u srednjem veku predstavlja stranu intervenciju kad interveniše u korist provansalske narodnosti a protiv severno-francuske; engleski ratovi predstavljaju tako reći tridesetogodišnji rat, koji se, međutim, završava proterivanjem stranih intervencionista i podčinjavanjem Juga Severu. Zatim dolazi borba centralne vlasti sa burgundskim vazalom⁵, koji se oslanja na strane posede i igra ulogu

³ Wilhelma I — ⁴ rasutih članova — ⁵ Karlom Smelim

Brandenburg-Pruske, ali se ona završava pobedom centralne vlasti i čini konačnom uspostavljanje nacionalne države. I baš u tom trenutku kod nas potpuno propada nacionalna država (ukoliko se »nemačko kraljevstvo« u okviru Svetog Nemačkog Carstva može nazvati nacionalnom državom) i počinje pljačkanje nemačkog područja u velikim razmerama. To je u najvećoj meri za Nemačku sramno porođenje ali baš zato utoliko poučnije, i otkako su naši nemački radnici opet stupili u prvi red istorijskog kretanja, malo nam je lakše da progutamo tu sramotu prošlosti.

Za nemački razvitak je posebno karakteristično još i to da od obe države, koje su konačno među sobom podelile celu Nemačku, nijedna nije čisto nemačka, već predstavljaju kolonije na osvojenom slovenskom području: Austrija je bavarska, Brandenburg saksonska kolonija, i da su one sebi pribavile moć u Nemačkoj samo time što se oslanjaju na tuđi, nenemački posed: Austrija na Mađarsku (da i ne pominjemo Češku), a Brandenburg na Prusku. Na zapadnoj granici koja je najviše ugrožena tako nešto se nije dogodilo, na severnoj granici prepušteno je Dancima da Nemačku štite od Danaca a na jugu je bila potrebna tako mala zaštita da su se graničari, Švajcarci, mogli čak i sami otepeti od Nemačke!

Ali, ja stigoh do sasvim drugih stvari, — neka Vam ova priča posluži bar kao dokaz koliko me Vaš rad podstiče.

Još jednom srdačno hvala i pozdrav od

Vašeg
F. Engelsa

Engels Rudolphu Meyeru

u Pihonice kod Praga^[141]

London, 19. jula 1893.

Dragi gospodine Meyer,

Veoma je interesantno to što gospoda konzervativci veruju (žele) da će Caprivi uništiti socijaldemokratiju. Neka samo pokuša^[142]. Neki nov zakon protiv socijalista^[143] može partiju samo ojačati u onoj meri u kojoj će uništiti pojedine egzistencije; onaj ko je izašao na kraj sa Bismarckom nema potrebe da se plaši naslednika. Ukinuti ili falsifikovati opšte pravo glasa? Tu opet važi staro proročanstvo: »Kreze, ako predeš Hal, razorićeš jedno veliko carstvo!« Ako Caprivi ukine opšte pravo glasa, uništiće jedno veliko carstvo, naime carstvo Hoencolerna.

Dakle, u Bebelovoj *Die Frau* možete naći kako se on ogrešio o teoriju i praksu poljoprivrede^[144]. Sad je skoro nemoguće dati kritiku današnjeg rasipničkog i uopšte nedomaćinskog gazdovanja u zemljoradnji i industriji, uz savet kako bi se u društvenom poretku koji sam od sebe proizilazi iz ekonomskih uslova to moglo raditi drukčije i bolje i ujedno u ograničenom radnom vremenu svakog pojedinačno dati ipak znatno više proizvoda; — sve to je, kažem, skoro nemoguće, a da se ljudima koji se praktično razumeju u ovu ili onu branžu ne otkriju slabe strane. Tako se Bebel očigledno loše izrazio ili je loše shvatio izvor kad kaže da se potpunim korišćenjem proteina u gluteinu može tri pa i više puta uvećati prinos sa žitnog polja. O tome nema ni govora. Takvih sitnih netačnosti mogao bih Vam navesti još čitavo tucete; ali to nimalo ne menja glavnu stvar.

Tako isto stoji stvar i sa transportima mesa iz prekomorskih krajeva. Dosad ima još dovoljno toga da se u ovom ili onom vidu može izvoziti u Evropu; ali u uslovima rastuće tražnje i sve češćeg pretvaranja pašnjaka — što se događa i tamo — u oranice to će uskoro *morati* da dostigne svoj maksimum i zatim opadne. Prilično je nevažno da li će to potrajati koju deceniju duže ili kraće.

Međutim, Vaš glavni prigovor se odnosi na to da poljoprivredni rad ne mogu obavljati industrijski radnici i da je nemoguće skraćanje radnog dana u zemljoradnji na broj časova jednak za celu godinu. Ali tu ste Vi pogrešno shvatili burgijaša Bebela.

Što se tiče radnog vremena, ništa nas ne sprečava da u vreme setve i žetve, i svaki put kad je potrebno brzo pojačanje radne snage, uposlamo onoliko radnika koliko je potrebno. Ako je radni dan os-

močasovni, mogu se uvesti dve, čak i tri smene dnevno; čak i ako svako treba da radi samo dva sata dnevno — na tom posebnom poslu — mogu se uvesti 8, 9, 10 smena jedna za drugom, kad budemo imali dovoljno ljudi obučениh za takav rad. A to i ništa drugo kaže Bebel. I u industriji niko neće biti tako ograničen da u uslovima dvočasovnog rada, koji se, kažem, primenjuje na predionice, toliko poveća broj vretena da se potreba podmiruje u uslovima dvočasovnog rada svakog vretena; već će se vretena zaposliti 10 - 12 časova, a rad će trajati samo dva sata, i posle svaka dva sata počće nova smena.

Što se tiče Vašeg prigovora u vezi sa siromašnim građanima, koji su doživotno neupotrebljivi za poljoprivredni rad, to je, možda, sasvim tačno. Spreman sam da priznam svoju nesposobnost da orem, sejem, kosim, pa čak i da vadim krompire, ali, srećom, mi u Nemačkoj imamo tako ogroman broj poljoprivrednih stanovnika da bismo racionalnim radom bez daljeg veoma mnogo skratili radno vreme svakoga od njih, pa ipak bi njihov broj ostao prevelik. Pretvorite celu Nemačku u poljoprivredna preduzeća od 2000 - 3000 jutara — više-manje, zavisno od prirodnih uslova, — uvedite mašine i sva moderna poboljšanja: zar tad nećemo imati više nego dovoljno kvalifikovanih radnika među seljačkim stanovništvom? Međutim, zemljoradničkog posla nema dovoljno da bi mogao da zaposli to stanovništvo cele godine. Dugo vremena bi velike mase dembelisale dok ih ne bismo zaposlili u industriji. I isto tako bi i naši industrijski radnici telesno zakržljali ako im se ne bi pružilo dovoljno prilike da rade na čistom vazduhu i naročito u poljoprivredi. Pa dobro, možda sadašnja generacija odraslih i nije sposobna za to. Ali omladina se tome može naučiti. Ako mladići i devojke nekoliko godina uzostopce budu išli na selo u leto kad ima posla, — koliko im to semestra treba da bubaju da doktoriraju na oranju, žetvi itd.? Valjda nećete da tvrdite da čovek celog svog života ne sme da radi ništa drugo, da mora zaglupaviti kao naši seljaci dok nauči nešto korisno o poljoprivredi? I to i ništa drugo ja čitam u Bebelovoj knjizi: »da se sama proizvodnja kao i obuka, duhovna i telesna, kod ljudi može podići na viši stupanj tek onda kad bude uklonjena stara podela rada na grad i selo, zemljoradnju i industriju«.

Što se tiče pitanja rentabilnosti latifundija u poređenju sa sitnim posedom, ono se, po mom mišljenju, može rešiti prosto tako što bi latifundija trajno stvarala sitni posed a ovaj opet isto toliko i isto tako nužno nju. Upravo onako kao što nesputana konkurencija izaziva pojavu monopola a ovaj opet tu konkurenciju. Ali ovaj krug je neizbežno povezan sa krizama, akutnim i hroničnim bolestima i periodično ponavljanim upropašćivanjem svih narodnih slojeva, a isto tako i sa ogromnim rasipanjem proizvodnih sredstava i proizvoda; i pošto smo mi sad srećom stigli dotle da se možemo lišiti gospode posednika latifundija a ne manje i seljačkih poseda, i pošto je zemljoradnička proizvodnja, ne manje nego industrija, stigla do takvog ste-

pena razvitka koji, po našem mišljenju, ne samo da dopušta već i zahteva preuzimanje od strane društva en bloc, moramo preseći circulus vitiosus. A za to su latifundije i krupna ritterska dobra isto tako znatno bolje oruđe nego što su to sitna seljačka dobra, kao što su u industriji velike fabrike za to podesnije nego sitna zanatska preduzeća. A to se u političkom pogledu odražava tako što poljoprivredni proletari sa krupnih dobara postaju socijaldemokrati, isto kao i gradski proletari, čim ih ovi poslednji pritesne, dok seljak koji propada i gradski zanatlija postaje socijaldemokrat tek zaobilaznim putem preko antisemitizma^[122].

To da će posednik ritterskog dobra, izrastao u uslovima feudalizma — lord ili skvajer, ikad naučiti da privređuje kao buržuj, i da, kao i ovaj smatra svojom najprečom dužnošću da u svim uslovima svake godine pretvara u kapital jedan deo ušićarenog viška vrednosti, — to protivreči svakom iskustvu u svim bivšim feudalnim zemljama. Spreman sam da Vam verujem da gospoda, pritešnjena nuždom, moraju sebi i da zakinu ponešto što spada u staleški način života; ali to da će ikad naučiti to live within their incomes and lay beyond something for a rainy day¹, — to moram prvo sam da doživim, to se još nikad nije desilo, ili se desilo u krajnjem slučaju izuzetno, a sigurno ne kod klase kao takve. Pa ti ljudi već 200 godina žive samo od državne pomoći, koja im je pomagala da se iz svake krize ispetljaju . . .

Vaš
Friedrich Engels

Prema: »Monatsschrift für
Christliche Social-Reform«,
Wien-Leipzig 1897, Heft 3.

---

¹ da žive u granicama svojih prihoda i ostavljaju nešto za crne dane

Engels Lauri Lafargue

u Le Pere

London, 20. jula 1893.

Draga moja Löhr,

D'abord¹ hvala za prevod intervjua iz lista »Cronicle«, iako to nije bilo vrijedno truda^[145]. A sada jedno pitanje:

Prije izvjesnog vremena Bonnier mi je poslao pismo nekog Diamandija (Rumuna), u kome traži da mu pišem za njegov novi časopis², i javlja da je unaprijed uzeo ovlašćenje i preveo za prvi broj, koji će mi poslati, poglavlje o barbarstvu i civilizaciji. Čekao sam, ali ništa nisam primio. Zatim sam prije nekoliko dana^[135] pisao tom čovjeku da nisam primio časopis, ali da ionako nemam vremena da pišem za njega.

Poslije toga šalju meni Separatabdruck³ tog poglavlja s naznakom na koverti da su najprije namjeravali sve objaviti u časopisu, a zatim u knjizi.^[146] Ali časopis nisu poslali meni već Tussy. Ona mi ga je dostavila danas popodne, i vidim da sam naveden kao stalni suradnik s Kautskym, Paulom i drugima, koje možda isto tako nije kao ni mene pitao za mišljenje — da su, međutim, Guesde i Paul obećali članke, a da je Paulova studija o Mohrovu materijalizmu dijelom preštampana. — Prevod moga poglavlja čini se da je od Roya. No sve to, kao i činjenica da Leo Frankel vodi administrativne poslove, otvara pred mojim zbunjenim očima moguće i nemoguće perspektive, pa moram od tebe zatražiti obavještenje i savjet prije nego nešto poduzmem u toj stvari. Pariz je unberechenbar⁴, ali Pariz doublé⁵ s Bukureštom postaje tri puta »tajanstveniji« i ja dižem ruke od toga.

Kako su čudni ljudi u francuskoj vladi i parlamentu! Panamska afera^[6] prolazi kao šištanje umjesto kao eksplozija, coup d'état⁶ protiv Bourse du travail^[147] ostavlja radnike blasés⁷ i prolazi mirno, ali si-jamska prevara izaziva u tim istim parlamentarnim patriotima burno oduševljenje za kolonijalna osvajanja — u istim ljudima koji su prije nekoliko godina gotovo ubili »den Tonkinois«⁸ Ferryja jer je pokušao da ih uplete u istu stvar!^[148] Stvarno, buržoazija je svuda sebe preživjela.

Sutra Louise i ja idemo na tjedan dana u Istborn (adresa kao i prije: 28, Marine Parade) jer osjećam potrebu da prikupim malo

---

¹ Najprije — ² »L'Ère nouvelle« — ³ posebni otisak — ⁴ nepredvidljiv, neprocenljiv — ⁵ podvostručan — ⁶ udar — ⁷ hladnim — ⁸ Tong-kineza

snage prije nego krenem na put u Njemačku.^[90] Zbog prošlogodišnje nezgode postao sam pažljiviji; ne želim da opet ležim hrom u naslo-njaču šest tjedana. Iz Istborna ćemo krenuti u petak 28. jula, a iz Londona putujemo na Kontinent 1. avgusta. U Kelnu ćemo sresti Bebela i njegovu ženu i poći ćemo preko Štrasburga u Švajcarsku, gdje ću se sresti sa svojim bratom⁹ i nadam se da ću biti u Cirihi na završetku kongresa, 12. ili 13. avgusta. Zatim ću s Bebelom poći u Beč i Berlin.

Da li ćete vas dvoje, Paul i ti, biti u Cirihi?^[149] Prema pismima koja su primili Švajcarci od ostalih pariskih organizacija, izgleda da se izbori neće održati u avgustu, iako tako javljaju novine, nego u septembru^[52]; ta činjenica i engleski prigovori prouzrokovali su odbacivanje zahtjeva za odlaganje kongresa^[136].

Vrijeme za zatvaranje pošte — 9 sati, iako možda ovo pismo nećeš primiti do subote ujutro.

Pozdrav od Louise i tvog

uvijek zahvalnog »prevedenog«

F. Engelsa

Prevod s engleskog

---

⁹ Hermannom Engelsom

57

Engels Filippu Turatiju

u Milano^[150]

London, 20. jula 1893.

Dragi građanine Turati,

Hitam da odgovorim na Vaše pismo od 17. koje sam primio sinoć.

Gospoda Marx-Aveling je izvršilac Marxovog testamenta. Što se pak tiče literarnog dela zaostavštine, meni je stavljeno u zadatak da njome upravljam. Ni ona ni ja nikada nismo čuli za neko Tipografsko-izdavačko udruženje iz Torina, a još manje smo tom Udruženju prodali »pravo svojine na Marxova dela«, koja nam pripadaju (srećom) u potpunosti do današnjeg dana. Nikada naše ruke nisu dotakle nijedan groš tog Udruženja.^[151]

U pogledu I toma *Kapitala* ta svojina obuhvata i nemačko i francusko izdanje. Prema odgovarajućim međunarodnim ugovorima, svako je slobodan da u ovom času sa tih izdanja bilo kako prevodi; mi se tome ne možemo protiviti. Ako se od nas traži autorizacija, to je potpuno dobrovoljan čin.

Da je Udruženje zaključilo nekakav ugovor sa izdavačem francuskog izdanja g. Lachâtre-om — to nije apsolutno nemoguće, iako je malo verovatno, — ja o tome ništa ne znam. Ali dopustimo da je tako: g. Lachâtre je mogao prodati samo ono što u potpunosti poseduje; a to je u najboljem slučaju francusko izdanje. Prema tome, Udruženje bi moglo najviše da se suprotstavi italijanskom prevodu sa francuskog teksta.

No, evo, Deville-ova knjiga je objavljena i neometano cirkuliše po Francuskoj. Ako u *Francuskoj* niko nije pokušao da protiv ovog dela pokrene spor zbog krivotvorenja, još manje će se u ovom slučaju moći pokušati nešto slično.

Stvar je smešna, osim ako kod vas u Italiji ne važi neko sasvim izuzetno zakonodavstvo. Ali pošto je Napoleonov Code služio kao osnovica civilnom zakonodavstvu gotovo celog evropskog Zapada, ne verujem da grešim kad ovaj slučaj razmatram s tog gledišta.

Zabavna je drskost te gospode: kupili smo od naslednika pravo svojine itd. Očigledno su u tako nečem uspevali u drugim prilikama.

Što se tiče Ciriha, još je onako kako sam Vam pisao poslednji put; nadajmo se najboljem i jedni i drugi!

Pozdrav gospođi Anni i vama od gospođe Kautsky i

Vašeg iskreno odanog

F. Engelsa

58

Engels Wilhelmu Liebknechtu

u Berlin

Istborn, 27. jula 1893.

Dragi Liebknecht,

Prekosutra, tj. 30. o. m. je srebrna svadba tvoja i tvoje žene, pa želim da vam oboma izrazim svoje najsrdačnije čestitke povodom te radosne svečanosti. Želim vam da je proslavite u potpunom zdravlju i nepomućenoj veselosti i da vam bude suđeno da i ostalih 25 godina do zlatne svadbe proživite u zdravlju i veselju.

Kad neko od naših starih saboraca proslavlja takav događaj, tom prilikom se čovek seti starih vremena, starih borbi i juriša, poraza na početku i pobjeda na kraju, kroz koje smo zajedno prošli, i obraduje se što nam je suđeno da pod stare dane ne stojimo više na toj istoj breši — odavno smo sa odbrane prešli na opšti napad — već da u istoj borbenoj liniji zajednički koračamo napred. Da, stari, mi smo zajedno doživeli poneki juriš i nadajmo se da ćemo doživeti još i više od jednog, a, ako sve bude dobro, i onaj koji nam, istina, neće doneti konačnu pobjedu, ali će je konačno osigurati. Srećom, obojica još možemo da držimo glavu uspravno, a za svoje godine smo obojica i snažni, pa zašto onda da to ne uspe?

Bebel će tebi i tvojoj ženi u naše ime — Louise Kautsky i moje — predati malu uspomenu povodom vaše svečanosti, koju vas molimo da primite i da nas se setite.

Srdačni pozdravi i čestitke od

vašeg

F. Engelsa

59

Engels Nataliji Liebknecht

u Berlin

Istborn, 27. jula 1893.

Draga gospođo Liebknecht,

S velikom radošću sam primio sliku kuće u Bruhu¹ gde sam rođen i proveo detinjstvo^[152]. Fotografija je vrlo dobra i pokazuje sve detalje za koje su vezane mnoge uspomene. Stvarno je lepo od Liebknechta što je to snimio, molim Vas, najlepše mu zahvalite u moje ime.

Ako me nešto ne spreči, doći ću u septembru na nekoliko dana u Berlin i tad ću imati to zadovoljstvo da vas sve tamo pozdravim. Da bih se malo potkrepio za taj dug put^[90], došao sam na nekoliko dana ovamo na more^[153], gospođi Kautsky i meni je to odlično prijalo, a sutra se vraćamo.

To što Vašeg Karla tako maltretiraju tipično je za Prusku, birokrati mu prosto ne mogu oprostiti što je sin takvog oca^[154].

A sad još jednom srdačne čestitke povodom Vaše srebrne svadbe i srdačni pozdravi Vama i Vašim sinovima.

Vaš

F. Engels

[Dodatak Louise Kautsky]

U nedelju ćemo u društvu Avelingovih i drugih prijatelja ispiti u Vaše zdravlje porto iz 68. Nazdravlje!!

Vaša

Louise Kautsky

---

¹ u Barmenu

60

Engels Ludwigu Schorlemmeru

u Darmštat

London, 31. jula[18]93.

Dragi moj Schorlemmer,

Ne želim da krenem sutra na put na Kontinent^[90], pre nego što Vam napišem nekoliko redaka kao odgovor na Vaše pismo od 27.

Na žalost, neću imati vremena da Vas posetim u Darmštat, pošto ću otputovati pravo u Švajcarsku i Austriju.

Od Siebolda nema ničeg određenog, on je takođe poslat u Švajcarsku u alpsku klimu i neće se tako brzo vratiti. Pre mog povratka tu se ništa ne može učiniti^[105].

To je sve, moram da završim, danas sam imao posete od 10 - 4 sata, ni 5 minuta nisam mogao sebi da posvetim.

Mnogo pozdrava Vama i Vašoj porodici.

Vaš

F. Engels

Engels Hermannu Engelsu

u Tuzis (Graubinden)

Hottingen-Zürich, Merkurstraße 6
16. avg. [18]93.

Dragi Hermanne,

Od juče sam se uselio kod Anne Beust, konačno sam uspeo da se izvučem iz gužve i da počnem da ti pišem¹⁹⁰¹. Imao sam tako lepo putovanje, prvo je bilo prašine do mile volje, a onda je palo taman toliko kiše da zalepi prašinu za odeću. U Cirihi su me doveli u hotel Baur en ville, gde sam bio vrlo dobro smešten, ali se nikako nisam snalazio, a zatim je, konačno, u subotu uveče prebrođeno ono najteže, i postepeno se u punoj meri razvila pijanka (u punoj meri ne treba čitati kao dve reči: *puna mera*, bilo je samo *polo* litra) kao nastavak zabavâ na jezeru. Kaži Elsbeth¹ da su i ljudi ovde već otkrili kakav imam dar da mumlam. Bebel je nedavno napisao na jednoj dopisnici da cele večeri nisam ništa drugo radio nego mumlao od zadovoljstva.

Cirih se mnogo izgradio i nadmaša čak i Barmen. Tamo je ranije svaka treća kuća bila »Gostionica«; a ovde su u svake dve kuće tri gostionice. Beustovi imaju vrlo lepu kuću sa divnim izgledom s jednog balkona na kome bi se mogli priređivati balovi. Anna Beust se sjajno očuvala, ona je jedna od najlepših starih žena uopšte, a uz to je živahna i duhovita, pametna, energična, odlučna, pravo je zadovoljstvo biti kod nje. Njen sin Fritz rukovodi školom, a drugi, Adolf, ima vrlo dobru medicinsku praksu, obojica imaju zgodne žene i po dva živahna bučna mališana. Adolf stanuje u kući, a Fritz je sebi sagradio kuću tik uz njih.

Iduće nedelje ću svakako ići sa Bebelom u planinu, ali ću se vratiti otprilike kroz osam dana, oko 3, 4. ili 5. otputovaćemo u Minhen i Beč.

Na kongresu¹²⁰¹ su bile tri-četiri Ruskinje prekrasnih očiju, otprilike onakvih kakve je imala tvoja svastika Berta² kad sam je pre toliko godina video u Altenaru. Ali meni je najdraža bila, u stvari, najljupkija fabrička radnica iz Beča³, dražesnog lika i prijatnih manira, kakvu je retko naći. Nikad neću oprostiti Bismarcku što je Austriju isključio iz Nemačke već i zbog Bečlika.

---

¹ Elsbeth Engels — ² Berta Croon — ³ Adelheid Dworak

Ovde čujem da hotel Bellevue nije jedan od najboljih. Nadam se da ste ipak napravili dobar izbor. Javi mi kako ste prošli. Srdačni pozdravi Emmi⁴, Elsbethi, Walteru⁵ i tebi, neće grom u tvoje stare koprive.

Friedrich

Uostalom, mogli biste i da posetite Annu Beust, godinama vas nije ni videla niti ste joj se javljali.

---

⁴ Emmi Engels — ⁵ Walteru Engelsu

Engels Lauri Lafargue

u Le Pere

Merkurstr. 6, Zürich-Hottingen
21. avgusta 1893.

Draga moja Löhr,

U Švajcarskoj sam već nekoliko tjedana.^[90] Louise, dr Freyberger i ja krenuli smo 1. avgusta preko Huk van Holanda; Bebela i njegovu ženu sreli smo u Kelnu, proveli jednu noć u Majncu, drugu u Štrasburgu, treću u Cirihu. Odatle sam otišao u Tuzis u Graubindenu, gdje sam se našao s mojim bratom¹ i njegovom porodicom. Tu sam proveo jedan tjedan, vratio se u Cirih baš u vrijeme zaključenja kongresa^[20], a sad sam kod moje nećakinje gospođe Beust.

Baš ništa ne znamo o jučerašnjim izborima^[52], i nećemo znati do poslije podne — nikakve novine ne izlaze u Cirihu do ponedjeljka ujutro. Zato bilo kakav komentar o tome moram ostaviti za kraj ovog pisma.

Našao sam Njemačku sasvim preobraženu. Fabrički dimnjaci u cijeloj zemlji, ali kuda sam prolazio nije ih bilo toliko da bi zagadili zrak. Keln i Majnc su preobraženi. Još je tamo stari grad, ali okolo ili sa strane nikao je veći i moderniji grad sa sjajnim građevinama, građen po dobro smišljenom planu i s velikim industrijskim postrojenjima, koja zauzimaju posebne četvrti, te tako ne smetaju izgledu ili udobnosti ostalog dijela grada. Keln se najviše razvio, ima gotovo triput više stanovnika, — Ring je divna ulica, u cijeloj Engleskoj nema ništa tome slično. Majnc je rastao, ali sporijim tempom. U Štrasburgu je jasno odvojen stari grad od novog dijela, koji sačinjavaju Univerzitet i službene zgrade — to je vanjski dodatak, a ne prirodni rast.

Paula će, naravno, vrlo zanimati informacija o Alzasu. Zbilja, Francuz može biti zadovoljan. U Štrasburgu, na moje čuđenje, ljudi govore samo njemački. Samo jedanput, dvije djevojke Jevrejke, prošle su pored mene i govorile francuski. Ali to je vrlo varljivo. Jedan vrlo inteligentan mladi socijalist, koji živi u tom mjestu, rekao mi je da čim čovjek izađe izvan gradskih ulica, ljudi govore, i hotimice, samo francuski. U Milhauzenu isto tako, rekao mi je on, $\frac{4}{5}$ stanovništva, radnici i ostali, govore francuski. No, to nije bio slučaj prije aneksije. Otkad je željeznica uvedena, francuski jezik počeo se naglo širiti u poljoprivrednim predjelima, ali je čak sada francuski jezik kojim govore

---

¹ Hermannom Engelsom

u velikoj mjeri, njihova vlastita tvorevina. No, uostalom, to je ipak francuski jezik i pokazuje šta narod želi. Kad je aneksija izvršena, rekao sam Mohru: posljedice svih pokušaja ponovne germanizacije bit će da će narod u Alzasu govoriti francuski više nego ikada ranije. I to se dogodilo. Seljak i radnik ostali su vjerni svom njemačkom narječju dokle god su bili Francuzi; sada do kraja odbacuju njemački i umjesto njega govore francuski.

Nikad nisi vidjela takve notorne ludake kao što su ovi Prusi. Laskali su plemstvu i buržoaziji, koji su bili, morali su to znati, neizlječivo francuzirani i koji su tiranizirali seljake i radnike, koji su, bar u jeziku sačuvali izvjesne tragove njemačke nacionalnosti. Zemlja je pod vlasti maîtres, gendarmes², poreznika, koje imenuje centralna vlada i većinom uvezenim izvana, koji rade po svojoj volji i žive među sobom, odvojeni i omrznuti od naroda. Svi stari okrutni zakoni francuskog Drugog carstva pažljivo su sačuvani i pooštreni, katkad čak pogoršani starim naredbama iz vremena ancien régime³, koje su iskopali iskusni činovnici, naredbama za koje je revolucija zaboravila izričito naznačiti da su ukinute! Međutim, sav onaj duh šikaniranja, urođen pruskim činovnicima, unesen je i pogoršan. Posljedice su prirodne. Kad sam upitao moga prijatelja, da li bi Francuze, u slučaju da se vrate, dočekalo devet desetina stanovnika otvorenih ruku, rekao mi je da bi to bilo tako.

U Štrasburgu stara buržoazija drži se sama za sebe i ne miješa se nikako s uljezima. U ostalom dijelu naroda Bebel je vrlo popularan; kadgod bi ga prepoznali, izlazili su na vrata dućana i pozdravljali ga. Možeš biti sigurna da će on izložiti pred Rajhstagom situaciju u Alzasu drugačije nego oni glupaci prosvjedaši koji se izgleda raduju svakoj novoj ugnjetačkoj mjeri, da se narod ne bi mogao pomiriti s novim režimom i koji su zbog toga izgubili vrlo mnogo utjecaja na stanovništvo. U ovom slučaju, kao i u drugim, vidjet će se da jedino naša partija može i hoće da čini i učiniti će što stvarno treba.

(Ovog časa brzoplet iz Rubea na adresu Greulich, javlja da je Guesde izabran. Ura! Nadam se da ću popodne nešto saznati o Paulovoj pobjedi.^[155])

Šteta je što naši prijatelji nemaju na kongresu bar 5 - 6 delegata.^[156] Jedno je postignuto: blankisti^[72] i alemanisti^[71] zauvijek su se izvrgli ruglu i preziru devant de monde socialiste⁴. Ali sada se *to odnosi općenito na francuski socijalizam*; sada ostali govore naprosto o »Francuzima«, a to je, u stvari, vrlo žalosno. Da je bar postojala mala marksistička manjina, ne bi se to dogodilo. Ali ne treba da se čudiš ako u engleskim ili kontinentalnim novinama vidiš da pišu o francuskim socijalistima kao o gomili ljudi koja ne zna šta hoće u toku dvije minute, grupi koja će aklamacijom izglasati najveće besmislice, ako misli da

² načelnika, žandara — ³ starog režima (do 1789) — ⁴ pred socijalističkim svijetom

može ogorčiti »les Allemands«⁵. Čuo sam švajcarske socijaliste (a švajcarski *Nijemci* imaju mnogo simpatija za *Francuze*) kako govore da je sada jasno da je šovinizam neiskorjenjiv iz francuskog duha, te sam im morao reći da sam mogao iznijeti na francuskom u vašem *Almanahu* mnogo stvari — bolnih i gorkih za svakog šovinistu — a da nije došlo do loših posljedica.⁶ Dakle, vidiš da blamaža tih bukača pada na svu Francusku, podrazumijevajući i naše prijatelje. A Jaclard sa svojim zajedljivim člancima u »La Justice« još pogoršava stvari. Ali nadam se da će nam izbori omogućiti da pokažemo cijeloj Evropi da Jaclard i Allemane ne sont pas la France⁷. A ipak vjerujem da je Jaclard u vrlo mnogo slučajeva glasao sa Bonnierom i manjinom koja nestaje.

Žene su bile sjajno zastupljene. Pored Louise, Austrija je poslala malu Dworakovu, divnu mladu djevojku u svakom pogledu. Sasvim sam se u nju zaljubio i svaki put kada mi je Labriola pružio mogućnost, s njom sam izbjegavao njegove zapletene dosadne razgovore. Ove Bečlike sont Parisiennes néés, mais Parisiennes d'il y a 50 ans⁸, prave grisettes⁹. A ruske žene! Bilo ih je četiri ili pet s čudesno lijepim leuchten-de Augen¹⁰, pored Vere Zasulič bila je i Ana Kulišov. Zatim Klara Cetkin sa svojim ogromnim radnim kapacitetom i svojim malo histeričnim entuzijazmom, ali mi se mnogo svidela. Ona se popela na Glerniš, planinu punu ledenjaka, to je strašno naporno za ženu njene građe. Ukratko, imao sam sreću da idem od ruke jedne do ruku druge; Bebel je bio vrlo ljubomoran — on, čovjek poznate »Frau«¹⁵⁷), koji vjeruje da jedino on ima pravo na poljupce!

Sada malo mjesta za popodnevne vijesti. Beustovi mališani najsrdačnije te pozdravljaju. Louise je u Austriji, Bebel i Bernstein još su ovdje. Četvrtog septembra Bebel i ja odlazimo u Beč; dotle važi gornja adresa.

Mnogo sreće Paulu!

Tvoj odani stari

General

Četiri sata poslije podne. Čujem da je Paul en ballotage¹¹ — molim te javi kakvi su njegovi izgledi¹⁵⁸) da li je Ferroul poražen, i Jourde u užem izboru. Nekoliko redaka općenito o rezultatima bilo bi dobrodošlo jer se buržoaskim listovima ne može vjerovati.

Prevod s engleskog

⁵ »Nijemce« — ⁶ Friedrich Engels, *Socijalizam u Njemačkoj* — ⁷ nisu Francuska — ⁸ rođene su Parižanke, ali Parižanke od prije 50 godina — ⁹ grizete — ¹⁰ svijetlim očima — ¹¹ ušao u uži izbor (prilikom glasanja)

Engels Lauri Lafargue

u Le Pere

Cirih, 31. avg[usta] 1893.

Draga moja Löhr,

Hvala ti na tvome pismu i novinama koje su juče stigle. Proveo sam šest dana u berneskom Oberlandu s Augustom i St. Mendelsonom — vrijeme je bilo lijepo a pejzaž divan.^[90] Jungfrau je radi nas bila navukla posve svijetlu noćnu košulju. Jungfrau, Mon Blan i Monte Rosa tri su najljepša *masiva* u cijelim Alpama.

Juče smo bili na Itlbergu, brežuljku nedaleko od Ciriha, odakle je, iako iz poprilične daljine, divan pogled na sniježni lanac. Kada je, poslije 1870. godine, stari Thiers ovdje bio sa svojim prijateljima, jednom im je objašnjavao: pokazujući kažiprstom prema Glernišu (koji se, u stvari, nalazi na jugo-istoku od Itlija), reče da je to Mon Blan. Vlasnik hotela, sagrađenog na vrhu brda, savršen poznavalac svakog lanca, usudio se natuknuti da je to Glerniš, a da se Mon Blan nalazi gotovo u suprotnom pravcu i da se ne vidi s tog mjesta. Ali čovječuljak je odgovorio: Monsieur, je suis Adolphe Thiers, et je dois savoir cela! C'est bien là le Mont Blanc!¹

Drago mi je što rezultate izbora^[52] od 20. smatraš kao pobjedu. Nadajmo se da će biti potvrđena iduće nedjelje izborom Paula, Delcluza, pored još nekih drugih. Inače se bojim da naša partija neće moći igrati ulogu u Burbonskoj palači^[98] koju joj ja i mnogi drugi želimo. Ako imamo osam ili deset poslanika, oni će formirati prilično snažno jezgro da prisile blankiste^[72], posibiliste^[71] i nezavisne socijaliste da se oko njih okupe i da na taj način pripreme stvaranje jedinstvene grupe. Ali ako imamo 3 ili 4 poslanika, svaka druga frakcija bit će gotovo podjednako jaka, i neće biti samo teže postići jedinstvo, nego će također imati više karakter kompromisa. Zato se nadam da ćemo ući u Burbonsku palaču sa svom snagom.

Nadam se da »Le Socialiste« neće donijeti Guesde-ovo pismo njegovim biračima.^[159] Što god o njemu mislili u Francuskoj, u inostranstvu bi zvučalo naprosto groteskno. Izjaviti da njegov izbor znači revoluciju preko koje socijalizam *fait son entrée*² u Burbonsku palaču i da on označava početak nove ere u svijetu uopće — malo je previše za obične smrtnike.

¹ Gospodine, ja sam Adolphe Thiers i ja to sigurno znam. Tamo je sigurno Mon Blan! — ² ulazi

Šaljem ti u prilogu banknotu od 5 njemačkih maraka, da možeš brzojaviti rezultat izbora iduće nedjelje. August i ja krećemo odavde u ponedjeljak ujutro za Minhen, gdje ćemo boraviti cijeli utorak. Pretpostavljamo da ćeš u ponedjeljak naveče ili najkasnije u utorak ujutro imati sve rezultate koji nas interesuju. Što je prije moguće, ali prije utorka popodne, molim te *brzojavi imena naših poslanika i mjesta u kojima su izabrani*, a ako ti ostane dovoljno novca i svaku drugu interesantnu vijest. Brzojav treba da bude adresiran na njemačkom na:

Bebel, Hotel Deutscher Kaiser, München;

ali je možda bolje da ostali tekst pišeš na francuskom, da prenos bude sigurno tačan.

U utorak naveče ili u srijedu poći ćemo u Salzburg, odatle u Beč, gdje ostajemo nekoliko dana, i onda u Berlin. Da li bi bila dobra da pošalješ ostale informacije u pismu u Beč (gdje bi se mogle upotrebiti u listu »Arbeiter-Zeitung«), molim te, adresiraj na: Frau L. Kautsky, Hirschengasse 46, Oberdöbling, Beč, Austrija (ne treba da stavljaš duplu kovertu, jer ona zna da je pismo za mene).

A sada mnogo sreće svim našim kandidatima i naročito Paulu! Imam malo povjerenja u obećanja oportunist^[20], ali se nadam da bi u *njegovom* slučaju mogli iznimno održati riječ.^[158]

Kakvu nam je korist u ovoj kampanji donio savez Millerand — Jaurès^[69] Ovdje uopće ne mogu da o tome stvorim mišljenje.

Najljepši pozdrav

od tvog odanog

F. E.

Engels Lauri Lafargue

u Le Pere

Berlin W., 18. sept[embra] 1893.
Großgörschen-Straße 22a^[160]

Draga moja Löhr,

Enfin!¹ Stigli ovamo u subotu uveče poslije 6 dana boravka u Beču i jednog u Pragu^[90] (gdje smo sreli tvog starog obožavaoca Rudolfa Meyera). Beč je neobično lijep grad, sa starim bulevarom (Ringstraße) i ogromnim trgom kome nema ravna na svijetu, između Rathausa² i njemu nasuprot — novog Burgtheatera³, s parlamentom na desnoj strani i Univerzitetom na lijevoj. Ali Beč je suviše velik za njegovo stanovništvo koje jedva počinje da se uči da koristi te bulevare; za desetak godina sve će biti desetak puta ljepše, jer će deset puta više ljudi vrvjeti na ulicama.

U cijelosti, Kontinent je doživio potpunu revoluciju otkad sam ga posljednji put vidio.^[161] Svuda živost, zaposlenost, razvoj i, uspoređena s tim, Engleska izgleda nepromijenjena. Berlin sam slabo razgledao (ništa od onog što sam ostavio 1842. godine,^[162] jer ono što sam dosad vidio sasvim je novo), ali grad je izvana stvarno izvanredno divan premda je unutra, bojim se, jako neudoban. Bebel (kod njega smo odsjeli Louise i ja) ima vrlo lijep i udoban stan, ali Library, kod koga smo bili juče navečer, živi u stanu tako strašno konstruiranom da sam se užasnua. U Berlinu su izmislili »Berliner Zimmer«⁴, u kojoj se nalazi samo malo prozora i u kojoj Berlinčani provode najveći dio svog vremena. S prednje strane je blagovaonica (najljepša prostorija, rezervirana za izvanredne prilike) i soba za primanje (čak još otmenija i nepristupačnija), zatim »Berliner« Spelunke⁵, potom tamni hodnik, nekoliko spavaćih soba donnant sur la cour⁶ i kuhinja. Neudobno raspoređen prostor, specifično berlinerisch⁷ (to jest specifično buržoaski berlinerisch): prednji dio — sjaj i krasota, stražnji — mračan, neudoban i loše uređen; prednji dio samo za paradu, neudobni dio za obitavanje. Uostalom, takvi su *dosad* moji utisci; nadajmo se, da će biti bolji.

Jučer smo bili u Freie Volksbühne^[163] — Lessingovom kazalištu, jednom od najljepših i najboljih u Berlinu, koje je bilo iznajmljeno za tu priliku. Abonenti izvlače mjesta ždrijebom, i radnici i radnice su u parketu i ložama, dok su buržuji mogli ući na galeriju. Publika je

---

¹ napokon — ² Gradske vijećnice — ³ Gradskog kazališta — ⁴ berlinsku sobu — ⁵ »berlinska« jazbina — ⁶ koje gledaju na dvorište — ⁷ berlinsko

pažljiva, privržena, mogao bih reći — oduševljenje sans égal⁸. Bez i najmanjeg pljeska prije nego što se spusti zavjesa, onda prava bura. Ali u uzbudljivim scenama — potoci suza. Nije čudo što glumci više vole ovu publiku nego drugu. Komad je bio prilično dobar i glumci su igrali mnogo bolje nego što sam očekivao. Nekadašnja Kleinbürgeri⁹ je nestala s njemačke pozornice, kako iz igre glumaca tako i iz karaktera kazališnih komada. Poslat ću ti o tome kratak izvještaj.

U Beču sam se morao dvaput pojaviti pred »partijom«. ^[164] Posve su me oćarali ti drugovi. Puni su života i vatreni kao Francuzi, ali su nešto solidniji. Žene su naročito divne i poletne; vrlo su aktivne zahvaljujući u velikoj mjeri — Louisi. Adler je učinio čudo; taktičnost, stalna budnost i aktivnost — čime drži partiju na okupu (što nije lako s živahnim ljudima kao što su Bečlijci) — zaslužuju svaku hvalu, a ako se imaju u vidu i lične teškoće (žena je nervno slaba, troje djece i stalne novčane teškoće koje iz tog proizlaze), gotovo je neshvatljivo kako može sačuvati hladnokrvnost. A s tim Austrijancima — mješavinom svih rasa, keltske, germanske, slavenske — mnogo je teže rukovoditi nego s našim sjevernim Nijemcima.

Library izgleda vrlo dobro, počinje dobivati trbušinu. Njegova žena napravila nam je bolu s vinom i voćem; bilo je prilično brojno društvo. Stanuje au quatrième¹⁰, van centra Berlina, u Šarlotenburgu, ali ga stan košta nekih 1800 maraka = 2250 franaka.

Što se tiče vaših izbora^[52], želim da se ispune Paulove nade.^[158] Budući da o većini poslanika ne znam ništa, ne mogu oformiti nikakvo mišljenje. Vaillant-ovo pismo u »La Petite Rép[ublique] Fr[ançaise]«, čini se, budi velike nade;^[165] nadajmo se da će prilike biti takve da ga zadrže na tom putu. Ako su *naših dvanaest poslanika* stvarno *naši*, a ne kao Thivrier i Lachize, onda se može formirati dobro jezgro.

Kad smo stigli u Prag, bilo je zavedeno malo état de siège.^[166] *Nitko u našem hotelu nikad nije ni pomislio da nas pita za ime! Voilà ce que c'est l'Autriche: Despotismus gemildert durch Schlamperei.*¹²

Pozdrav Paulu.

Tvoj odani

F. Engels

Louise, Bebel und Frau grüßen euch beide herzlichst.¹³ Tvoj primjerak Paulova članka i njegovo pismo dali smo Adleru, koji ih je upotrebio za vrlo dobar članak u »A[rbeiter]-Z[eitung]«. ^[167]

Prevod s engleskog

⁸ izvanredno — ⁹ malogradanština — ¹⁰ na četvrtom katu — ¹¹ opasno stanje — ¹² Eto što je Austrija: Despotizam ublažen aljkavošću — ¹³ Louise, Bebel i njegova supruga vas srdačno pozdravljaju.

65

Engels Karlu Kautskom
u Štuttgart

Dragi barone,

Dotično pismo *nikako ne* mogu bez uvoda poslati u svet^[168]. Protivnici bi inače odmah ushićeno navalili na pisca¹ i primaoca², i to bi ionako dovelo do skandala. A pošto ovde nemam to pismo, ne mogu ni da napišem uvod. Trebalo je da to sredite ranije, ja tu ništa ne mogu da uradim do 30/1. oktobra.

Pozdravi.

Tvoj
F. E.

Berlin, 25. 9. [18]93.

---

¹ Heinricha Heinea — ² Karla Marxa

66

Engels Lauri Lafargue

u Le Pere

London, 30. sept. [18]93.

Draga moja Löhr,

Juče ujutru smo dobro stigli ovamo^[90] i moja prva prijatna dužnost jeste da ti u vidu priloženog čeka predam jednu trećinu Meißnerove doznake za 1892/93. od 60 £ = 20 £

i jednu petinu Sonnenscheinove doznake od

5 £ 10 sh 5 p

(²/₅ za prevodioca i ³/₅ za nasled-
nike^[169]) — znači

1 £ 2 sh 1 p
21 £ 2 sh 1 p

Molim te, potvrdi prijem.

Verovatno si već videla u novinama kako su me naveli da izađem iz svoje rezervisanosti — prvo u Cirihi, zatim u Beču i najzad u Berlinu.^[170] Protivio sam se koliko sam mogao, ali uzalud, bilo im je potrebno da istupim. Pa dobro, to će biti poslednji put, saopštio sam da više neću dolaziti ako ne dobijem pismenu garanciju da će mi biti dopušteno da putujem kao privatno lice. U svakom slučaju, oni su me svuda primili sjajno, daleko bolje nego što sam očekivao ili imao pravo da očekujem.

Što se tiče pokreta u Austriji i Nemačkoj, on je prevazišao i moja najsmelija očekivanja. Naši francuski prijatelji će morati da zapnu ako ne žele da ih drugi preteknu. Tamo je moć, i to znaju i naši ljudi i njihovi protivnici. U Beču sam bio na jednom skupu nekih 6000 ljudi, a u Berlinu na banketu u moju čast prisustvovalo je 4000, — samo muških i ženskih predstavnika Partije, — i, veruj mi, bilo je zadovoljstvo videti i čuti te ljude. Kad dođeš iz Engleske u kojoj je rascep-kana i razjedinjena radnička klasa, kad godinama ne čuješ ništa drugo do gloženje i svađu iz Francuske, iz Italije, iz Amerike, i kad se onda dođe među ove ljude — koji govore nemački — i vidi jedinstvo cilja, sjajna organizacija, entuzijazam, den unverwüstlichen Humor, der aus Siegersgewisheit quillt¹ — ne možeš a da te to ne ponese i ne kažeš: ovo je težište radničkog pokreta. I, ako naši francuski prijatelji ne pri-paze, Austrijanci će ih možda preteći. Oni su mešavina rasa — Nemci nakalemljeni na keltsko (noričko)^[171] stablo i veoma izmešani sa slo-

¹ neiscrpni humor koji izvire iz sigurnosti u pobedu

venskim elementom — pa tako sjedinjuju u svojoj krvi tri glavne evropske rase. Po temperamentu su veoma slični Francuzima, živahniji i sangviničniji nego Nemci koji su manje izmešani s drugim rasama, i impulsivnost ih čini sposobnijim za inicijativu. Dok Pariz bude oklevao. Beč će možda dati signal za buduću revoluciju. Ti mi se ljudi mnogo sviđaju i Bečlike me mnogo podsećaju na francuske radnice pre 40 godina; naravno, sasvim su uvereni u uspeh baš kao i Francuzi, ali mislim da su bistrije glave od onih Parižana koji su se zaljubili u Boulanger-a... Moram da završim, došli su gosti.

Pozdrav Paulu.

Uvek tvoj
General

Louise grüßt herzlich.²

Prevod s engleskog

---

² srdačno pozdravlja

67

Engels Juliji Bebel

u Berlin

London, 3. okt. 1893.

Draga Julija,

Našu dopisnicu od petka sigurno ste već primili.^[172] Zatekao sam ogromnu gomilu poslova i dosad sam se ispetljao iz najhitnijih uz pomoć Louise, koja još obema rukama kopa po štampanim stvarima. A zato sam ja uspeo da vam napišem nekoliko redaka.

Dakle, u četvrtak, posle našeg odlaska^[90], videli smo još za trenutak na stanici kod Zoološkog vrta Adolfa Brauna i potom smo se odvezli dalje. U kupeu smo imali dva momka u pohabanoj odeći, koji su se pokazali pomalo nametljivi; ali srećom, jedan od njih, neki Englez, bio je pijan kao majka još pre 10 sati, pa su onda obojica ostali deo dana proveli u hodniku kola.

U Hanoveru smo jeli supu i meso, zatim je došao dragi Kugelmann sa svojom kćeri¹, koja je mnogo lepša od njega. Opet mi je dao dugi niz medicinskih saveta kao pravilo za život, ali i koricu sa sendvičima, jabukama i flašom vina od pola litra. Kad smo je ugledali uskliknuli smo: Crno vino! — ali avaj, to je bilo samo navodno »crno porto vino«, neka slatka mešavina, koju smo mi poklonili kondukeru kao zahvalnost za njegovu ljubaznost.

Uskoro potom razvila se između raznih putnika i konduktera živa diskusija o pitanju: da li putnici za Huk van Holand treba da presednu u Leneu i putuju prugom Rajna-Salcborgen. Stali smo pred Oberhauzenom, kako nismo imali drugi izbor zbog Louisine karte za putovanje. A onda smo imali u Mindenu već više od pola sata zakašnjenja, i pošto je u Oberhauzenu bilo na raspolaganju samo 17 minuta, svi su izgledi bili da ćemo izgubiti vezu. Tu nam je bila od velike koristi karta koju mi je August dao tog jutra. Putovali smo starom prugom Keln-Minden, za koju sam znao da je jedna od najboljih u Nemačkoj. Po prugama kojima smo proputovali mogli smo da vidimo kako je znatno nadoknađeno izgubljeno vreme, pa smo tako blagovremeno stigli u Oberhauzen.

Okrug bogat ugljem od Hama do Oberhauzena predstavlja deo engleske black country. Vazduh i gradovi su isto tako puni dima i crni kao u Engleskoj, kuće — zato što su većinom svetlo okrečene — još su neprijatnije pocrnele nego engleska gola cigla.

---

¹ Franziska Kugelmann

Pošto smo i u Holandiji morali da slušamo više puta razne priče o gubljenju veze od putnika i konduktera, stigli smo u Rotterdam u 8.42 po *holandskom*, tj. 9.42 po nemačkom vremenu. Taj sat razlike u vremenu sve je sredio (iz Augustovog rasporeda nismo mogli tačno da vidimo *gde* je došlo do razlike u vremenu, i stoga nismo bili sigurni u to).

Nasuprot tome, u Rotterdamu smo morali da idemo s jedne stanice na drugu, oko 10 minuta hoda, imali smo još vremena i stigli smo *pre* ljudi koji su putovali prugom Lene-Rajna-Salcborgen.

Louise je, osim ono malo hrane od Kugelmanna, uzela još samo jednu šolju buljona u Arnhajmu i drugu u Rotterdamu, dok sam ja preživeo na hrani Kugelmannovih i piću. Prilično je duvalo kad smo krenuli. Ubrzo sam legao u postelju i zaspao uz veoma prijatno lju-ljanje, ali nisam pomislio ništa zlo dok se posle 8 sati po jakom dnevnom svetlu nisam probudio, — trebalo je odavno da budemo u Harviču! Ustao sam, imao sam zasebnu kabinu, niko se na brodu nije ni pomakao. Pošao sam na palubu, sve prazno, svuda vlažna paluba i znaci protekle burne noći. Najzad dođe jedan mladi Nemač i poveri mi da smo prošli kroz strašnu oluju. Ubrzo zatim dodoše neke mlade dame, a potom i Louise, — nju su, siroticu, bili sabili sa još 5 drugih u neku tesnu kabinu, — ona je junački prebrodila ono najgore, uprkos histeričnoj okolini koju je uhvatila morska bolest, ali je na kraju, kad su posle glavnog lju-ljanja naišli mali kratki talasi, za trenutak podlegla čudima starog Neptuna.

Sa dva sata zakašnjenja stigli smo u London. Avelingovi su bili na stanici, sve smo zatekli u najboljem rcdu i bacili se na posao s takvim prezrenjem prema smrti kakvo se obično oseća posle junački prebrođene male oluje. Čini se da se ovde nije dogodilo mnogo novih stvari, a o malim obrtima i promenama nastalim u ovdašnjem pokretu moramo se tek postepeno obavestiti.

A propos. Ede B[ernstein] tvrdi da Paul S[inger] uopšte ne shvata njegov članak.^[173] Naime, on nikad nije rekao da treba praviti kompromise — zavisno od okolnosti — sa konzervativcima,^[108] nacional-liberalima,^[109] ultramontanima^[174] itd., već je *imao u vidu samo Slobodoumnu narodnu partiju*.^[127] Rekao sam mu da *ja* to nisam mogao da vidim iz njegovog članka; u svakom slučaju, on je ostavio otvorenu i ovu mogućnost.

A sad, draga Julija, da još jednom zahvalim tebi i Augustu za toliku ljubav i prijateljstvo koje ste pokazali prema nama ne samo u Berlinu već i u Cirihi, — a August prema meni celim putem. Mogu samo da te podsetim na tvoje obećanje da ćeš nas ovde posetiti u proleće, da bismo i mi mogli da ti pokažemo London. Srdačni pozdravi vama dvoma i svim prijateljima.

Tvoj
F. Engels

[*Dodatak Louise Kautsky*]

Najdraža Julija,

Zaista sam zatrpana radom i dosad još ne mogu da vidim izlaz, osim za toliko da ti napišem pismo. G[eneral], koji je počeo da piše, ispričao ti je kako smo prošli na putu, ali je zaboravio da kaže da je on sam pojeo tvoje sendviče. Dobro je prošao na putu, bio je stalno vedar i dobre volje, stalno se brinuo da ne izgubimo vezu, i bio je pun života. Ja sam se u nedelju odmah prihvatila svoje stare uloge kućnog nabavljača. Ali gosti su bili milostivi prema meni. Molim te, reci Augustu da još ništa određeno nisam uspela da saznam o engleskom 2. izdanju.⁽¹⁷⁶⁾ Hoću sama da vidim tu knjigu i naručicu je, ali Reeves meni lično ne bi prodao knjigu.

Od srca se pridružujem G[eneralovoj] zahvalnosti, još nisam imala vremena da razmislim o svemu što sam doživela, pa živim kao u snu koji se prekida radom. A vi, siroti, namučeni, kako ste? Srdačni pozdravi Augustu i tebi.

Tvoja
Louise

68

Engels Hermannu Blocheru

u Bazel

122, Regent's Park Road, N. W.
London. 3. okt. [18]93.

Veoma poštovani gospodine,

Tek danas, neposredno posle mog povratka ovamo^[90], stižem da Vam odgovorim na Vaše pismo od 11. avgusta^[176].

U Berlinu ima više primeraka *Svete porodice* a u Švajcarskoj Vam možda može pomoći da dođete do nekog primerka gospodin dr Conrad Schmidt, privatni docent na Ciriškom univerzitetu, Klaus-Hegibachstr., Hirslanden.

Obaveštenja o karijeri B. Bauera do 1843. i o njegovoj sudbini i pogledima daće Vam Rugeove *»Hallische«* a kasnije *»Deutsche Jahrbücher«*, a tako isto i sami Brunovi spisi. Za 1844 - 46. daće Vam to takođe njegovi spisi i njegov list *»Allg[emeine] Literatur-Zeitung«*. Ni Marx ni ja nismo imali nikakve veze sa Bauerovima od 1843, oni su tek krajem pedesetih godina došli u London — Edgar na duže vreme, Bruno u posetu, gde ih je Marx ponovo video. Prema tome, koliko je meni poznato, Bruno uopšte nije imao nikakve veze sa materijalističkim shvatanjem istorije kao ni sa naučnim socijalizmom, a da je tako nešto bio slučaj, to bi se moglo naći samo u Brunovim spisima iz kasnijih pedesetih i šezdesetih godina. Teško se može osporiti da u kasnijim Brunovim radovima o prahrišćanstvu nije bilo uticaja Marxovih shvatanja, ali, u celini, Brunovo shvatanje sila koje pokreću istoriju ostaje bitno idealističko.

Po mom mišljenju, rad na izučavanju Bruna ne bi se mogao uspešno obaviti bez dužeg boravka u Berlinu, gde je skupljen sav materijal.

S poštovanjem Vaš odani

F. Engels

69

Engels Johnu B. Shipleyu

u London

(koncept)

[London] 3. 10. [18]93.

Poštovani gospodine,

Po povratku iz inostranstva^[90] našao sam Vaše pismo od 10. avgusta. Bojim se da Vam neću biti od neke koristi u Vašem sporu sa sopstvenom porodicom. Čak i kad bi mi Vaše *zakonsko* pravo na taj novac bilo mnogo jasnije nego što jeste, mogao bih samo reći to da biste Vi, kao siromašan čovek, teško imali ikakve izgleda da na engleskim sudovima dobijete spor protiv bogatih ljudi koji bi se osim toga protiv Vas mogli boriti Vašim sopstvenim novcem. Ali i pod pretpostavkom da imate novca za borbu, moj savet bi ipak bio: bolje ga zadržati nego trošiti na taj spor.

Što se tiče advokata kakvog Vi želite i koji bi bio spreman da preuzme Vaš slučaj, ne treba da Vas začudi ako Vam kažem da ne znam takvog.

Žalim što Vam ne mogu dati povoljniji odgovor.

Ostajem itd.

Prevod s engleskog

70

Engels Friedrichu Adolphu Sorgeu

u Hoboken

London, 7. okt. 1893.

Dragi Sorge,

U petak, 29. sept., opet smo stigli ovamo i ubrzo smo dobili tvoje pismo od 22. Dva meseca sam bio odsutan^[90], putovao sam sa Louise K[autsky] u Keln, gde smo se sastali sa Bebelom i njegovom ženom, zajedno smo prešli preko Majnca i Štrasburga u Cirihi, odakle sam se ja izvukao na 8 dana u Graubinden, gde sam se sastao sa jednim svojim bratom¹. Ali morao sam da obećam da ću opet tu biti za završetak kongresa, i tad su mi oni malgré moi² priredili završnu svečanost o kojoj si čitao^[177]. Međutim, time je dat i ton celom putovanju i tako su pokvarili moju nameru da putujem kao čisto privatno lice. Ostao sam još 14 dana u Švajcarskoj, pa sam onda s Bebelom otputovao preko Minhena i Salcburga u Beč. Tu je opet počela parada. Prvo sam morao na jednu gozbu, ali tu je bilo mesta samo za oko 600, a i drugi su hteli da me vide. Zato je poslednje večeri bio još jedan narodni skup, na kome sam morao da kažem i nekoliko reči.^[164] Odatle preko Praga u Berlin i tu sam, posle žestokog protesta protiv jednog planiranog narodnog skupa, prošao s gozбом na kojoj se okupilo 3 - 4000 ljudi^[170]. To je sve bilo vrlo lepo od tih ljudi, ali nije za mene, srećan sam što je to prošlo, a idući put ću tražiti a writtten agreement³ da neću morati da paradiram pred publikom već ću putovati kao privatno lice privatnim poslovima. Bio sam, a i sad sam zapanjen veličanstvenošću prijema koji su mi svuda priređivali, ali to radije prepuštam parlamentarcima i narodnim govornicima, u čiju ulogu tako nešto i spada, ali sa mojim načinom rada teško da se slaže.

Inače, posle sedamnaestogodišnje odsutnosti^[161] našao sam Nemačku potpuno revolucionisanu, — industriju jako razvijenu u poređenju s ranijom, zemljoradnja — krupna i sitna — *veoma* usavršena, i kao posledica toga naš pokret u izvanrednom zamahu. Naši ljudi su morali sami da osvoje to malo slobode koju imaju, — a posebno da je osvoje od policije i okružnih načelnika, *pošto* su dotični zakoni već bili proklamovani na papiru. I zato nailaziš na sigurno, stabilno istupanje, kakvo nikad ne možeš naći kod nemačkih buržuja. Poje-

¹ Hermannom Engelsom starijim — ² protiv moje volje — ³ pismenu saglasnost

dinačno gledano, tu se, naravno, ima još čemu zameriti — na primer, partijska štampa, naročito u Berlinu, nije na visini Partije — ali mase su odlične i većinom bolje nego vođe ili bar bolje nego mnogi koji su dobili uloge vođe. S tim ljudima se može učiniti sve, oni se samo u borbi osećaju stvarno srećnim, žive samo za borbu i dosaduju se kad im protivnici ne zadaju posla. Pozitivna činjenica je to da bi većina njih pozdravila jedan nov zakon protiv socijalista^[143] s porugom, ako ne i s pozitivnim klicanjem — tad bi opet imali da rade svakog dana nešto novo!

Ali, pored naših Nemaca iz Nemačke, ne treba zaboraviti ni Austrijance. Sve u svemu oni nisu stigli toliko daleko koliko Nemci u Nemačkoj, ali su živliji, više nalik Francuzima, lako se mogu oduševiti za velika dela, ali i za gluposti. Pojedinačno uzev, pojedinačni Austrijanac mi je draži od prosečnog Nemca, prosečni bečki radnik od berlinskog, a što se tiče žena, bečke radnice su mi daleko milije; one su pune neke naivne spontanosti, u poređenju sa kojom je mudrost na koju pretenduju Berlinke nepodnošljiva. Ako se gospoda Francuzi ne uzmu u pamet i uskoro opet nastave da neguju svoju staru tradiciju revolucionarne inicijative, može se desiti da im Austrijanci oduzmu vođstvo i sledećom prilikom zadaju prvi udarac.

Uostalom, Berlin i Beč su, pored Pariza, postali najlepši gradovi, London i Njujork su trice prema njima, naročito London, koji nam otkako smo se vratili, izgleda sasvim čudno.

Messieurs les Français⁴ će morati u novembru da pokažu šta znaju;^[178] 12 marksista i 4 blankista,^[72] 5 alemanista^[71] i 2 brusista^[53], uz još nekoliko nezavisnih i oko 24 socialistes radicaux⁵ à la Millerand predstavljaju dobru grudvu kvasca u skupštini i trebalo bi da dovedu do lepog vrenja ako se drže povezani. Ali da li će tako biti? Tih 12 marksista su većinom sasvim nepoznati ljudi, nema Lafargue-a, ali zato je tu Guesde, koji je daleko značajniji govornik, ali i mnogo lakoverniji optimist. Vrlo sam radoznao. Naši marksisti su još pre izbora stvorili neku vrstu kartela sa Millerand-om i komp.^[69], kome su se, čini se, sad priključili i blankisti, posebno Vaillant, saradnjom u Millerand-ovom »Petite Républ[ique] française«. I blankisti sad veoma odlučno istupaju protiv ruske alijanse. Ali, nemam direktnih vesti o trenutnom stanju raznih partija, verovatno zato što ni oni sami to još jasno ne vide.

Nadam se da ste ti i tvoja žena zdravi. Srdačni pozdravi oboma od

Tvoga
F. Engelsa

De Leona i Saniala video sam u Cirihi. Nisu mi imponovali.

⁴ Gospoda Francuzi — ⁵ radikalsocijalista

[*Dodatak Louise Kautsky*]

Dragi gospodine Sorge,

Htela bih da Vam opet zadam malo muke. Da li Vam je moguće da mi pošaljete 2 primerka lista »Woman's Journal«, ili možda smatrate da je korisnije da ga poručite za jednu moju prijateljicu u Beču; ako je tako, kako se najbolje plaća Amerikancima i kome treba da se obratim? Ali to još nije sve. Molim Vas, da li bih mogla da dobijem marku od 3 centa sa likom Kolumba; ako Vam to ne zadaje mnogo muke, molim Vas da je pošaljete. Imam toliko njih koji skupljaju marke i navaljuju na mene zbog toga. Unapred najlepše hvala i najsrdačniji pozdravi Vama i Vašoj ženi od

Vaše

L. K[autsky]

71

Engels Victoru Adleru

u Beč

London, 11. okt. 1893.

Dragi Victore,

Ovamo smo se vratili 29. septembra^[80], i sa još većim prezrenjem prema smrti bacili smo se na gomilu poslova koje smo zatekli.

Istina, u Berlinu gospodina Högera nisam mogao da otkrijem te »prstenaste ulice jednu za drugom«, ali je Berlin spolja zaista lep, čak su i u radničkim četvrtima sve same fasade palata. Ali šta je iza toga, o tome je najbolje ne govoriti. Svakako, beda radničkih četvrti postoji svuda, ali ono što me poražava to je »berlinska soba«, to skrovište mraka — kakvo je nemoguće u svem ostalom svetu —, smrdljivog vazduha i berlinskog filisterstva koje se u njemu ugodno oseća.¹ Najlepše hvala! Augustov stan nema takvu sobu, on je jedini koji mi se sviđa, u svakom drugom ja bih propao.

Ali ovaj krik iz pritešnenih grudi nije cilj ovog današnjeg pisma, već je to, naprotiv, želja da čestitam tebi i Bečlijama.

Prvo, na onom tvom govoru u Švenderu koji je još jedan dokaz koliko si ti kadar da stalno tačno shvataš zamumljene i zakukuljene austrijske prilike i da se u tom darmaru stalno držiš niti vodilje.^[79] A to je upravo u sadašnjem trenutku od najveće važnosti.

A drugo, čestitam tebi i Austrijancima uopšte na vidnom uspehu koji je postigla vaša agitacija za izborna prava: na nacrtu za izbornu reformu Taaffea.^[80] Ovde moram da razvezem izdaleka.

Otkako posmatram vašu zemlju, narod i vladu sve mi je jasnije da mi tu možemo postići izuzetno velike uspehe. Industrija koja se nalazi u stadijumu velikog razvitka, ali — usled dugogodišnjih velikih zaštitnih carina — radi većinom još uvek sa zaostalim proizvodnim snagama (to su mi dokazala češka fabrička postrojenja koja sam video); sami industrijalci većinom — mislim oni najveći — isto tako su srasli sa berzom koliko i sa samom industrijom; u gradovima su filistri koji su prilično ravnodušni prema politici, utapaju se u feačanski način života i pre svega hoće svoj mir i svoje uživanje; na selu — rapidno zaduživanje, odgovarajuće apsorbovanje sitnog poseda; stvarno vladajuće klase su krupni zemljoposednici, koji su, opet, sasvim zadovoljni svojim političkim položajem koji im obezbeđuje indirektnju

---

¹ Vidi u ovom tomu pismo br. 64

vladavinu, i krupna buržoazija, malobrojna haute finance² i sa njom tesno povezana krupna industrija, čija politička moć dolazi do izražaja još mnogo indirektnije, ali koja je takođe time sasvim zadovoljna; među vladajućim klasama, dakle među velikima, nema želje da se indirektna vladavina pretvori u direktnu, ustavnu, a kod malih nema ozbiljne težnje za stvarnim učešćem u političkoj vlasti; rezultat: indiferentnost i stagnacija, koje samo remete međusobne nacionalističke borbe raznih plemića i buržuja i razvitak saveza s Mađarima.

Nad njima je vlada, koja je formalno samo malo i većinom samo prividno sputana u svojim apsolutističkim prohtevima i koja objektivno nailazi na malo prepreka; jer ona je po svojoj prirodi konzervativna, a to je i plemić, buržuj i filistar bonvivan. A seljak — u uslovima rascjepkanosti zemlje — ne može da stvori organizovanu opoziciju. Od vlade se traži *da živi i pusti druge da žive*, i to je austrijska vlada odvajkada znala. Otuda to fabrikovanje zakona i propisa — koji su to samo na papiru — koje se može objasniti i drugim razlozima, ali su ga ovi doveli do vrhunca i podigli na nivo principa; otuda i ta čudesna aljkavost u administraciji, koja, u stvari, premaša sve što sam u vezi sa tim ikad mogao da zamislim.

Pa, dobro. U jednom takvom stanju stagnacije države u kome se vlada i pored svog izvanredno povoljnog položaja u odnosu na klase pojedinačno ipak nalazi u većitim teškoćama: 1. zato što su te klase podeljene na x nacionalnosti i, stoga, protivno pravilu strategije, udružuje marširaju (protiv radnika) ali kao podvojene udaraju (naime jedne na druge), 2. usled većitih finansijskih teškoća, 3. usled Mađarske, 4. usled zapleta u inostranstvu, — ukratko u ovakvoj situaciji, rekoh sebi, radnička partija, koja ima program i taktiku, koja zna šta hoće i kako to hoće, koja ima dovoljno volje i uz to veseli, razdražljiv temperamenat koji duguje srećnoj mešavini keltsko-germansko-slovenskih rasa s pretežno nemačkim elementom, — takva partija mora samo dovoljno razviti svoje sposobnosti pa da postigne sasvim izuzetne uspehe. Među partijama koje, sve do jedne, ne znaju šta hoće i pod vladom koja takođe ne zna šta hoće i živi od danas do sutra, — partija koja zna šta hoće, i u toj svojoj želji je uporna i istrajna, mora konačno uvek da pobedi. I to utoliko pre što sve što austrijska radnička partija^[181] hoće i može hteti jeste samo ono što zahteva i progresivni ekonomski razvitak zemlje.

Dakle, za brze uspehe ovde je situacija povoljnija nego igde drugde, nego u samoj Nemačkoj, gde je razvitak istina brži i partija jača, ali je i otpor daleko veći. Uz to, imamo još nešto: propala velika država Austrija još oseća stid od Evrope, — osećanje koje je uvek bilo tuđe maloj državi Pruskoj koja se uzdigla. A otkad se 1866. ušlo u niz »modernih« država, u Austriji se stide i zbog unutrašnjih slabosti, što nije

² krupni finansijeri

bilo potrebno u slučaju bivše otvoreno reakcionarne Austrije. Štaviše, što se manje želi da se stvarno postane moderna država, to se više želi da se njoj naliči, i što više reakcija u Pruskoj — koja je tamo spustana više nego u Austriji — diže glavu, to se, iz zluрадosti, liberalnijima prikazuju u Austriji.

Elem, situacija u Evropi — mislim *unutrašnja* situacija pojedinačnih država — sve je više slična situaciji iz 1845. Proletarijat sve više i više zauzima pozicije kao onda buržoazija. Tada su započele Švajcarska i Italija; Švajcarska sa unutrašnjom kavgom demokratskih i katoličkih kantona, koja se završila ratom Separatnog saveza^[182]; Italija s liberalnim pokušajima Pija Nonoa, liberalnim promenama u Toskani, malim kneževstvima, Pijemontom, Napuljom, Sicilijom; kao što je poznato, rat Separatnog saveza i bombardovanje Palerma^[183] postali su neposredna uvertira u parisku februarsku revoluciju 1848.

Danas kad kriza može sazreti već za pet-šest godina, čini se da Belgija hoće da preuzme ulogu Švajcarske, Austrija Italije a Nemačka Francuske. Borba za izborno pravo počinje u Belgiji^[184] i nju u veličanstvenim razmerama prihvata Austrija. Ne može biti ni govora o tome da se ta stvar može srediti nekom polovičnom izbornom reformom; kad kamen jednom počne da se kotrlja, podsticaj će delovati na sve strane, pa će tad odmah jedna zemlja uticati na drugu. Pored mogućnosti da se postignu veliki uspesi, postoji i prilika, pa, znači, i verovatnoća.

Takav je otprilike sadržaj onoga što sam juče posle podne izložio Louise kao svoje gledanje na budući poziv Austrije. A uveče u 8 sati »Evening Standard« je doneo — još sasvim nepotvrđenu — vest o Taaffeovoj kapitulaciji i danas smo se upoznali s tim predlogom bar u njegovim najopštijim crtama. Pa, sad je stvar krenula i vi ćete se već pobrinuti da se to ne zaboravi. Neću ništa da kažem o tom nacrtu dok o njemu ne budem znao nešto više, ali čini mi se da je sigurno bar to da Taaffe à la Bismarck hoće da predstavništvo gradova pretvori od liberalnog u podeljeno, da radnike upotrebi protiv buržoazije. Nama to može da odgovara; liberali i druge buržoaske partije će pokušati da još više suze krug onih koji uživaju biračko pravo, tako da vi možete doći u prijatnu situaciju da valjanog Taaffea podržite protiv njegovog parlamenta. U svakom slučaju, taj avans treba prihvatiti, i tako češ ti svakako, pre nego što ja opet dodem, biti dobro stojeći poslanik Državnog saveta. »Daily Chronicle« već govori o 20 ljudi koji će sigurno biti radnički predstavnici. Sa tih 20, pa čak i sa manje njih, Državni savet će biti sasvim drukčije telo nego dosada. Ta gospoda će se čuditi kako će onda oživeti ta klimava čatrlja. I ako se uspe da, pored nemačkih, uđe i nekoliko čeških ljudi, onda će se podići prepreka razdorima nacionalnosti, i Mladočesi i Staročesi^[185] i nemački nacionalisti gledaće jedni druge sasvim drukčijim očima.

Ovde se može reći: sa stupanjem prvih socijaldemokrata u Državni savet počinje nova epoha za Austriju.

I to ste vi postigli, i zato što sada počinje ta nova epoha, mi smo svi radosni što od naših u Državni savet ulazi jedna tako bistra glava kakva si ti.

Srdačni pozdravi od Louise i

tvog

F. Engelsa

Pozdrav od Louise tebi i od mene Poppu, Reumannu, Adelheid, Ulbingu i tutti quanti.

Prema: Victor Adler,
»Aufsätze, Reden und Briefe«,
Heft 1, Wien 1922.

72

Engels Augustu Bebelu
u Berlin

London, 12. okt. [18]93.

Dragi Auguste,

Šaljemo ti Reevesovo izdanje *Woman*^[175]. Po mom mišljenju pravna situacija (koja je, kad je posredi tip kakav je R[eeves], jedino i važna) jeste ovakva:

1. Međunarodno autorsko pravo u odnosu na nekog prevodioca zaštićeno je 3 godine posle pojave originala, ali samo ako je već u *prvoj* godini stvarno počelo objavljivanje nekog prevoda koji je dozvolio autor. Prema tome, bilo bi ti onemogućeno svako pravo žalbe, ukoliko prevod gospođe Walther nije izašao u toku prve godine posle objavljivanja nemačkog novog izdanja, koje sadrži *bitne* izmene i dopune ranijeg; što teško da je bio slučaj.

2. Ostalo bi pravo žalbe gospođe A[dams] Walther. Da li ga ona ima zavisi od toga da li je prilikom objavljivanja 1. engleskog izdanja za sebe rezervisala literarnu svojinu, ili ju je izričito ili prećutno ustupila Modern Press, izdavaču. To bi trebalo utvrditi. Ako ga nije izričito rezervisala, mogli bismo se kladiti sa 10 prema 1 da je ono — u uslovima ovdašnjeg zakonodavstva — prećutno prešlo u ruke izdavača i da ni ona više nema nikakva prava.

3. A ovaj, neki Foulger, morao je, koliko znam, da odavno obustavi svoje poslovanje i sigurno je bio srećan da sa Reevesom zaključi bilo kakav sporazum.

Prema tome, skoro je sigurno da u pravnom pogledu ne možeš ništa da učiniš, a nije ni mnogo verovatno da gospođa A[dams] W[alther] može nešto da učini, samo bi to još trebalo utvrditi. Možeš li mi pribaviti prepis ugovora između gospođe W[alther] i Modern Press, pa bih mogao da, ako je potrebno, zatražim savet advokata. Ali ako stvar nije *mnogo čista*, sa takvim momkom kakav je Reeves ne može se ništa učiniti, on je skroz-naskroz beskrupulozan u svojim poslovnim špekulacijama i iz njega je skoro nemoguće izvući novac; i ja sam, na žalost, imao posla s njim, tu mnogo ne pomaže čak ni pretnja procesom; takvi momci prenose u sličnim slučajevima sve na ime svoje žene ili isfabrikuju bill of sale (pismenu obavezu kojom se njihova roba na skladištu itd. prenosi na nekog izmišljenog ili stvarnog poverioca).

Juče smo ovde dobili dve divne vesti.

Prvo, početak kraja štrajka radnika ugljenokopa. Kriza je došla

posle isključenja radnika s posla koje su vlasnici *velikih* ugljenokopa sproveli u delo 28. jula, da bi 1. podigli cene i ograničili proizvodnju, 2. *nekažnjeno mogli da raskinu* ugovore o godišnjoj isporuci uglja plinarama i drugim gradskim fabrikama, koji su za njih značili propast i u koje su lakomisleno ušli, — *nekažnjeno* zato što u slučajevima svih takvih ugovora *štrajk opravdava raskid ugovora*; 3. da bi mogli da snize nadnice i 4. upropaste male radnike i zatim ih kupe jevtino — to sve više i više postaje motiv svih velikih lokauta; dakle, kriza je došla pošto je ovo isključenje trajalo 2 meseca i javno mnjenje i same buržoazije, koja je trpela nestašicu uglja, počelo da se okreće protiv vlasnika rudnika. S prvom nedeljom u oktobru istekao je rok dogovoru po kome su se vlasnici rudnika uzajamno obavezali, uz kaznu od 1000 funti, da će svoja okna otvoriti tek kad nadnica bude smanjena za 25% (od povišenih 40% stare nadnice, dobijenih 1889, dakle na nadnicu iz 1889. plus 15%) i ako štrajk bude okončan po odluci rudarskog komiteta. Odmah se odvojilo niz manjih rudnika i prihvatilo se posla uz nadnicu koja je važila *pre* jula (dakle, nadnica iz 1889. plus 40% dodatka). Tad su se sastali predsednici opština glavnih mesta ugljenih okruga Jorkšira i Midlenda i sačinili predlog za posredovanje koji se u stvari svodio na smanjenje nadnica od 10%. To je bilo opasno; da su predlog masters prihvatili, to je moglo da natera radnike da ga i sami prihvate ili da protiv sebe okrenu mlako javno mnjenje koje se divi svakom kompromisu. Ali, srećom, masters su u svojoj zaslepljenosti — na čelu s velikima — odmah odbili, i tako je očigledno došlo do prskanja njihovog prstena u roku od 24 sata. Od juče je 30 - 40 000 rudara opet stupilo na rad uz nadnicu koja je važila *pre* jula, dakle uz potpuni poraz zahteva mastersa i potpuni slom prstena vlasnika okana je izvestan. To je prvi primer da je jedan veliki štrajk koji su sami masters organizovali, i to u trenutku koji su sami za to izabrali, potpuno propao, i u tome i jeste njegov značaj. Oni to neće skoro ponovo pokušati, ali i radnici su toliko pretrpeli i prošli kroz takvu bedu da ih je sigurno prošla volja za »sveopštim štrajkom«.

(Upravo stiže tvoje i Julijino pismo.)

Druga vest je bila o novom austrijskom nacrtu zakona o izborima.^[180] To je sjajna pobeda naših ljudi, i ja sam Victoru odmah čestitao na tome.¹ »Daily News« smatra da će broj birača u Beču porasti sa 80 000 na 350 000 i »Cronicle« ocenjuje da će taj broj u celoj Austriji tada biti 3 miliona, — to su naravno procene iz bečkih izvora. U svakom slučaju, to je predračun koji treba prihvatiti, na 20 socijaldemokratskih poslanika bečka buržoazija već sad računa.

Verovatno je dovoljno to što Taaffe računa na to da će parlament da pokvari njegov nacrt, ali to je smela računica i naši ljudi će to već sprečiti. Krasne li ironije istorije, kad naši ljudi dolaze u pri-

¹ Vidi u ovom tomu pismo br. 71

liku da moraju da štite premijer-ministra od njegovog parlamenta i od njegovog sopstvenog skrivenog ja! Glavna stvar je da je stvar već jednom krenula; naš pokret je dovoljno jak u Austriji da spreči njegov zastoj. I Taaffe ne može lako da uguši demonstracije u korist svog predloga.

Moj utisak o Austriji je uopšte takav da ćemo tamo doživeti još mnogo radosti u najskorije vreme. U uslovima opšte učmalosti svih partija, opšte bespomoćnosti, razdora među nacionalnostima, uz vladu koja nikad ne zna šta hoće i živi samo od danas do sutra, uz većinu zakona koji postoje samo na papiru i uz takvu opštu aljkavost uprave o kojoj sam dobio stvarnu predstavu tek kad sam je video svojim očima, — tu će partija koja zna šta hoće i kako to hoće, i koja to stvarno hoće i ima dovoljno upornosti, sigurno trajno ostati čvrsta, naročito ako, kao što i jeste slučaj, svi njeni zahtevi idu u istom pravcu u kome i sam ekonomski razvitak zemlje i predstavljaju samo njen politički izraz. Naša partija je u Austriji⁽¹⁸¹⁾ jedina živa snaga na političkom polju, ostale pružaju pasivan otpor ili pokušavaju napade koji su sve slabiji, i to nam omogućava izuzetno povoljan položaj u Austriji. Uz to, i promenljive grupacije buržoaskih partija s vremena na vreme onemogućavaju vladi da bude konzervativna, i ona, kad prestane da bude konzervativna, postaje prosto nepredvidljiva, upravo zato što su nepredvidljive i partijske grupacije s kojima treba da računa. A austrijska vlada je vlada jedne — istina propale — velike države, ali ipak još velike države, i još je, nasuprot maloj državi Pruskoj koja se uzdigla, kadra za velike odluke u trenucima kad joj se onemogućiti da se drži konzervativizma, jedinog što je čvrsto vezuje za postojeće. Tako ja sebi objašnjavam »korak nasumce« gospodina Taaffea.

Uz to, porast proleterskih pokreta u svim zemljama vodi u pravcu krize i, prema tome, uspeši postignuti u *jednoj* zemlji snažno deluju na sve druge. Pokret za izbornu pravu postiže prvu pobjedu u Belgiji⁽¹⁸⁴⁾, sad sledi Austrija, koja nam obezbeđuje pre svega *očuvanje* opšteg prava glasa, ali i daje podstrek za nove zahteve — kod nas kao i u Francuskoj i Italiji. Februarsku revoluciju⁽¹⁸⁶⁾ su pripremile unutrašnje borbe u Švajcarskoj i konstitucionalni prevrati u Italiji, sve dok rat Separatnog saveza⁽¹⁸²⁾ i bombardovanje Mesine koje su izvršili Napuljci⁽¹⁸³⁾ (febr. 1848) nisu dali neposredni signal za izbijanje pariske revolucije. Imamo još 5-6 godina do krize, ali čini mi se da će ovog puta Belgija i naročito Austrija odigrati ulogu onoga ko će pripremiti odluku koja će se ovog puta doneti u Nemačkoj.

Za to da stvar u Austriji opet ne zapadne u stanje učmalosti već će se pobrinuti naši ljudi tamo. Austrijski Državni savet je daleko ustajalija žabokrečina od nemačkog Rajhstaga, pa čak i saksonska ili bavorska skupština. Prisustvo dvanaestine socijalističkih poslanika tamo će se odraziti sasvim drukčije nego kod nas, a posebno imamo sreću što u Victoru imamo takvog čoveka koji jasno shvata austrijske zamumljene prilike i ume da ih analizira tako oštroumno. Njegov

govor u poslednjem broju lista »Arbeiter-Zeitung« prava je dragocenost.^[179]

Jutros su ovde bili Ede i Gina. On još nije onako kako bi trebalo da bude, ima maniju sitničarenja i sve više i više podseća na mudrost svog strica iz »Volks-Zeitung«², — često mi se učini da preda mnom stoji stari Aaron glavom i bradom. Ono u Švajcarskoj sam je sebi pokvario: u Bernu mu je rečeno da će jednog svakako pustiti, a da dvojicu odjednom neće — tu, mu je politika bila jasna: isturiti bolesnog Julijusa a onda, posle 6 meseci, oslanjajući se na to, doći opet; tad bi teško ili samo za kratko vreme mogli da ga odbiju. Ali njegovo nestrpljenje to ne može da podnese. Najlepše je to što on sad pokatkad kaže da bi *on* radije ostao ovde, a da Gina navaljuje da se ide u Švajcarsku. Njegov san sada i ubuduće biće povratak u Berlin, i on stvarno uobražava da može to da ostvari i sa svim pravnicima raspravlja o tome. Videćemo!

Ako je Schlüter pametan, on će i sebi i svojoj ženi učiniti uslugu i povesti brakorazvodnu parnicu. Takav proces protiv *odsutne* žene koja ga je zlonamerno napustila ima samo malo neprijatnih strana za obe strane, a sigurno i on sam ipak želi potpunu slobodu. Svakako, i on je sebi inače obično uzimao tu slobodu kad god je to mogao. Uostalom, uvek je prijatno čuti da se neka žena koju poznajemo osamostalila. Odluka da se konačno rastane od svog Hermanna možda ju je stajala duge borbe sa samom sobom, zbog čega je ranije ostavljala utisak neodlučne osobe. Kakvo rasipanje energije predstavlja građanski brak, — prvo, dok čovek uđe u njega, zatim, sve dok ta rabota traje, pa onda, dok je se oslobodi.

Upravo smo došli iz šetnje po parku, sjajan jesenji dan, divan sunčev zalazak, nebo bez oblaka i lepa boja lišća. Dole postavljaju sto, imamo velški ovnujski but spremljen kao pečenje od divljači i čuvene rezance. Zato žurim da završim. Louise i ja zahvaljujemo Juliji za njena draga pisma i spremamo se da u najskorije vreme odgovorimo na njih. Srdačni pozdravi vama dvoma od nas dvoje, isto i Singeru i sestri, Liebknechtovima i svim onim dragim prijateljima čija imena ne mogu da nabrajam samo zato što će se inače pečenje ohladiti.

Tvoj

F. Engels

² Aarona Bernsteina

Engels Paulu Lafargue-u

u Le Pere

London, 13. okt[obra] 1893.

Dragi Lafargue,

Da li je to Vaš dopis iz Pariza, koji je danas objavljen u listu »Vorwärts?«^[187] A pitam Vas iz ovih razloga:

Kada sam bio u Berlinu, Liebk[necht] mi je rekao da je upravo Vas angažirao kao dopisnika za »V[or]wärts«, ali da plaćanje honorara treba još da odobri partijski komitet; međutim, on me moli da Vam javim da se radi o redovnom poslu, o dopisima koji će se slati u dogovoreno vrijeme, na primjer, jedanput tjedno ili u četrnaest dana, što nije mogao dosad imati od svojih francuskih dopisnika. Obećao sam mu da ću Vam o tome pisati čim mi javi da je stvar između vas dvojice dogovorena.

Iskoristio sam priliku da mu prigovorim zbog odnosa prema svakom proturuskom Vaillant-ovu članku^[188] koji je uvijek vjerno prenosio, dok su mnogo odlučniji proturuski članci, koje »Le Socialiste« već odavno objavljuje, gotovo nezapaženo pored njega prolazili. Ispričava se i obećava da će učiniti sve što može.

Ali nije mi napisao ni riječi o Vašoj suradnji, te nastavlja da prevodi i visoko cijeni blankističke izjave; čak prevodi *Chauvière-a*.

Osim toga, prenosi Arndtov članak^[189] iako je on u Cirihi uvijek glasao s Argyriadèsom i komp. protiv Nijemaca.^[156] A Arndt je član C[entralnog] k[omiteta] revolucionarnih blankista.

Dakle, vidite da L[ie]bk[necht] jako naginje blankistima;^[72] ne tražim uzroke zašto, naprosto konstatiram činjenicu. Zato je važno da učinite sve kako biste zadržali, usprkos njemu, poziciju koju ste zauzeli prema njemačkoj partiji; poziciju glavnog saveznika u Francuskoj, koji ima pravo da na prvom mjestu bude uzet u obzir u odnosima njemačke partije s francuskim socijalistima uopće. I zato treba da budete zastupljeni u listu »Vorwärts«, da izvještaji iz Pariza, bar dijelom, budu Vaši.

Sada se stvar ne rješava u samoj redakciji. Glavni odbor treba da kaže svoju riječ. Uvjeren sam da ćete tamo imati podršku, ako bude trebalo. Razumije se samo po sebi da ću učiniti sve što mogu kako bi se osigurao stalan tijesan savez između njemačke partije i Vaše partije u Francuskoj (to Vas ne sprečava da primete njihov novac, ići će blankistima, ako ga Vi nećete; kao što kažete, oni će ga sa zadovoljstvom uzeti).^[190] Zato mi javite dokle ste došli s L[ie]bk[nechtom]

u pogledu svog angažovanja kao stalnog dopisnika za »Vorwärts«, bez odlaganja, jer ima teškoća; potrebno je da nešto učinim prije kongresa u Kelnu, 22. ovog mjeseca.^[191]

Prema listu »Le Socialiste«, računao sam s 12 naših poslanika. Istina je, pošto sam poznavao samo polovinu imena izabраниh, sumnjao sam u njihovu pouzdanost. Ali, prema Vašem pismu, čini se da ni Vi ne znate za više od polovice da li pripadaju nama ili ne. To je nezgodno. S dvanaest solidnih momaka, s kojima bi Guesde rukovodio, ubrzo bismo prisilili blankiste, alemaniste i druge da za nama pođu. Ali ako raspoložemo samo sa šest sigurnih ljudi, morat ćemo se odnositi prema toj gospodi više-manje kao sa sebi ravnima, a tada se mogu produžiti stare nesloge, ili ako bi došlo do sjedinjenja, ono bi se ostvarilo samo žrtvovanjem principa.

Istina, Vaillant poslije izbora izgleda mnogo razboritiji nego prije šest mjeseci, ali da li će on uvijek biti siguran da će dobiti većinu u svom Centralnom komitetu? Neće li morati — da bi osigurao većinu — da u važnim pitanjima žrtvuje svoje lično mišljenje pred-rasudama te zavjereničke gamadi?

Kobno je što ste poraženi u Lilu. Vi ste se žrtvovali za Partiju: umjesto da ste utjecali na svoje birače stalnom parlamentarnom djelatnošću, putovali ste i skupljali glasove za druge. Međutim, Vi ste nam potrebni isto tako u Nacionalnoj skupštini, nadam se da ćete zauzeti prvo slobodno sjedište.

Da se novi list neće, kao i prošli, »pojavit u oktobru?«^[192] Da vam »La Petite Rép[ublique] fr[ançaise]« ne blokira put? Opet jedna od posljedica saveza Millerand-Goblet;^[193] pružili ste im veću podršku nego što su Vam uzvratili. Slažem se za Milleranda, ali za Goblet-a, bivšeg ministra i kandidata za predsjedništvo Savjeta!!

Sutra ću napisati nekoliko redaka Lauri o poslovima — danas ne mogu stići. Cijelo jutro su me prekidali, a sada je prošlo 5 sati. U međuvremenu, poljubite je mjesto mene.

Pozdrav od Louise.

Vaš odani
F. E.

Prevod s francuskog

Engels Lauri Lafargue

u Le Pere

London, 14. okt[obra] 1893.

Draga moja Löhr,

Primio sam tri primjerka francuskog izdanja *Origine de la Famille*, itd.¹ Na moje veliko iznenađenje, sada su nestale riječi »entièrement revue par Mme Laura Lafargue«² koje su bile na otisku naslova.^[194] Je li to, kao što pretpostavljam, Ravéova sitna podvala? Ako jest, protestirat ću.

Voilà³ Fortin iz Bovea mi javlja da namjerava prevesti:

1. *Kritik der Hegelschen Rechtsphilosophie* iz »Deutsch Franz[ösische] Jahrbücher« (od Mohra, 1844);

2. tri poglavlja o *Gewaltstheorie*⁴ iz mog *Anti-Dühringa*.^[195]

Nemam uopće vremena da pregledam njegov rad, a ovaj pod br. 1 je izvanredno težak. Možda bi radije sve sama učinila, nego da pregledaš Fortinov rad (koji iz iskustva znaš). Smatram da je Fortin osobno nesposoban da prevede ovo prvo djelo s obzirom na Mohrov epigramatski stil. Jedino bi ti mogla to učiniti.

On namjerava objaviti ta djela u »L'Ère nouvelle«.

Šta misliš, šta bi mu bilo najbolje odgovoriti?

Sjajna pobjeda u Austriji.⁵ Taaffe predlaže izborni zakon^[180] koji se svodi na opće izborno pravo bar u gradovima i industrijskim okruzima — kako veli Adler. Taaffeova politika ide za tim da slomi moć njemačke liberalne stranke (koja predstavlja njemačku i jevrejsku buržoaziju) i vjerojatno isto tako da omogući socijalistima da uzmu izvjestan broj sjedišta od liberalnih buržuja, — koliko je potrebno da bi prisilio ostale stranke na užu saradnju i da tako dobije radnu većinu. Austrijski Donji dom sačinjava 85 predstavnika krupnih zemljoposjednika, 21 iz Trgovinske komore (na ovih 106 članova ne odnosi se novi nacrt zakona), 97 iz gradova i 150 iz poljoprivrednih krajeva (iz gradova i sela bit će poslanici birani po novom zakonu).

Za sada će poljoprivredni krajevi izabrati gotovo iste katoličke i konzervativne poslanike kao i ranije, a isključivanje nepismenih znatno će smanjiti broj glasača; ali u zapadnim i sjevernim industrijskim centrima (Forarlberg, Austrija u užem smislu, Češka, Moravska, možda Štajerska) novi zakon će u stvari uspostaviti gotovo opće pravo

---

¹ F. Engels, *Porijeklo porodice itd.* — ² potpuno pregledala gđa Laura Lafargue — ³ Eto — ⁴ Teoriji sile — ⁵ Vidi u ovom tomu pisma br. 71 i 72

glasa. Prema računu buržoaskih novina, bit će 5 200 000 glasača umjesto 1 770 000, a broj socijalističkih sjedišta cijeni se od 20 do 60! Kad bi dobili 20 do 24 (toliko je potpisa potrebno za neki prijedlog da bi se o njemu pavela debata) potresli bi cijelu zastarjelu skupštinu. To je čitava revolucija; naši ljudi u Beču se vesele iako, naravno, uporno traže *potpuno* opće pravo glasa, neposredne izbore i ukidanje onih 106 privilegiranih članova.

Prijateljski pozdrav od Louise.

Tvoj odani

F. E.

Prevod s engleskog

Engels Nikolaju Franceviču Danijelsonu

u Petrograd

London, 17. oktobra 1893.

Poštovani gospodine,

Kad sam dobio Vaše pismo od 26. jula kojim mi najavljujete svoj povratak kući, i sâm sam se spremao da odem u inostranstvo na dva meseca, i upravo sam se vratio^[90]. To je razlog mog dugog ćutanja.

Mnogo hvala za primerke *Очерки*^[196], od kojih sam tri poslao prijateljima koji su kadri da ocene njihovu vrednost. Milo mi je što je ta knjiga izazvala znatno interesovanje, pa čak i senzaciju, kao što je stvarno i zaslužila. Među Rusima koje ja susrećem ona je bila glavna tema razgovora. Tek juče je jedan od njih¹ napisao: у насъ на Руси идетъ споръ о «судьбахъ капитализма въ Россіи».²

U berlinskom »Sozialpolitisches Centralblatt«* izvestan gospodin P. v. Struve objavio je jedan veliki članak o Vašoj knjizi; sa njim se moram složiti u jednoj tački, naime, da je i za mene sadašnja kapitalistička faza razvitka u Rusiji neizbežna posledica istorijskih uslova stvorenih krimskim ratom, načina na koji je 1861. izvršena promena u agrarnim odnosima, i političke stagnacije u Evropi uopšte. On apsolutno nije u pravu kad upoređuje sadašnje stanje u Rusiji sa stanjem u Sjedinjenim Državama, da bi opovrgao ono što on naziva Vašim pesimističkim pogledima na budućnost. On kaže da će loše posledice modernog kapitalizma u Rusiji biti isto tako lako prebrođene kao i u Sjedinjenim Državama. Tu on sasvim zaboravlja da su Sjedinjene Države od samog početka moderne, buržoaske; da su ih osnovali sitni buržuj i seljaci koji su pobjegli od evropskog feudalizma s namerom da uspostave čisto buržoasko društvo. Međutim u Rusiji imamo osnovu primitivno komunističkog karaktera, *Gentilgesellschaft*⁴ koje potiče iz perioda pre civilizacije, koje se, istina, raspada, ali još služi kao osnova, materijal na kome kapitalistička revolucija (jer ona je stvarna socijalna revolucija) dela i operiše. U Americi je potpuno uspostavljena *Geldwirtschaft*⁵ već više od jednog veka, u Rusiji je po pravilu bila isključivo

---

* III godina izlaženja, br. 1, 2. okt.⁹ 1893.

---

¹ J. P. Goldenberg — ² kod nas u Rusiji vodi se rasprava o »sudbini kapitalizma u Rusiji«. — ³ U rukopisu: 1. okt. — ⁴ rodovsko društvo — ⁵ novčana privreda

Naturalwirtschaft⁶. Zato je razumljivo da će promena u Rusiji nužno biti jača, oštrija i propraćena neizmerno većim stradanjima nego što to može biti u Americi.

Ali, pri svem tom, još mi se čini da Vi na stvar gledate mračnije nego što se to može opravdati činjenicama. Bez sumnje, prelaz od primitivnog agrarnog komunizma na kapitalistički industrijalizam ne može se izvršiti bez strašnog potresa društva, bez iščezavanja čitavih klasa i njihove transformacije u druge klase; a kakve silne patnje i gubitke ljudskih života i proizvodnih snaga to nužno sobom donosi videli smo — u manjoj razmeri — u Zapadnoj Evropi. E odatle do potpune propasti velike i veoma obdarene nacije put je još dugačak. Može se sprečiti brzi porast stanovništva na koji ste se Vi navikli; bezobzirno krčenje šuma povezano sa eksproprijacijom starih помещика⁷, kao i seljaka, može prouzrokovati kolosalni gubitak proizvodnih snaga; ali, posle svega, stanovništvo od više nego stotinu miliona najzad će stvoriti veoma značajno domaće tržište za veoma značajnu grande industrie⁸, pa će i kod Vas, kao i drugde, sve naći svoju meru — ako se kapitalizam dovoljno dugo zadrži u Zapadnoj Evropi.

Vi i sami priznajete da »socijalni uslovi u Rusiji posle krimskog rata nisu bili povoljni za razvitak one forme proizvodnje koju smo nasledili iz naše istorijske prošlosti«. Ja bih otišao još dalje i rekao da ni u Rusiji, kao ni igde drugde, nije bilo moguće razviti viši socijalni oblik iz primitivnog agrarnog komunizma, osim ako već nije postojala ta viša forma u nekom drugom društvu, tako da je mogla da posluži kao uzor. Pošto je ta viša forma, gde god je istorijski moguća, nužna posledica kapitalističke forme proizvodnje i socijalnog dualističkog antagonizma koji je ona stvorila, — ona se nije ni mogla razviti direktno iz seoske opštine, osim kao podražavanje primera koji je negde već postojao. Da je evropski Zapad 1860 - 70. bio zreo za takvu transformaciju, da je takva transformacija tada započeta u Engleskoj, Francuskoj itd., Rusi bi bili pozvani da pokažu šta se moglo napraviti od njihove opštine, koja je tada bila manje-više netaknuta. Ali na Zapadu je nastao zastoј, nije učinjen pokušaj da se izvrši takva transformacija, i kapitalizam se sve brže i brže razvijao. A pošto Rusija nije imala drugi izbor osim ovoga: ili da razvije opštinu u takvu formu proizvodnje od koje ju je delio niz istorijskih stupnjeva i za koju čak ni na Zapadu nisu bili sazreli uslovi — očigledno, nemoguć zadatak, — ili da se razvije u kapitalizam, — šta joj je ostalo drugo nego ovaj poslednji izbor?

Što se tiče opštine, ona je moguća samo dotle dok su imovinske razlike među njenim članovima samo neznatne. Čim te razlike porastu, čim neki od njenih članova postanu robovi zbog duga bogatijim članovima, ona više neće moći da opstane. Кулаки⁹ и мироѣды¹⁰ Atine pre

⁶ naturalna privreda — ⁷ zemljoposjednika — ⁸ krupnu industriju — ⁹ kulaci — ¹⁰ izrabljivači

Solomona, razorili su atinski *gens* sa istom onom nemilosrdnošću s kojom takvi u Vašoj zemlji razaraju opštinu. Bojim se da je ta ustanova osuđena na propast. Ali, s druge strane, kapitalizam otvara nove izgledе i nove nade. Pogledajte šta je on učinio i šta čini na Zapadu. Takva velika nacija kakva je Vaša preživeće sve krize. Nema velike istorijske nesreće koju neće nadoknaditi neki istorijski progres. Promenio se samo modus operandi¹¹. *Que les destinées s'accomplissent!*¹²

Uvek Vaš

Kad III tom¹³ bude u štampi, postaraću se da Vam pošaljem korektorske tabake.

Prevod s engleskog

---

¹¹ način delovanja — ¹² Neka se ispuni sudbina! — ¹³ *Kapitala*

76

Engels Lauri Lafargue

u Le Pere

London, 18. okt[obra] [18]93.

Draga moja Löhr,

Liebknecht mi javlja da honorarium¹ za Paulove dopise treba da odobri Parteivorstand² pa zato još ne može da odgovori³. To je opravdan razlog. Kad smo odlazili iz Berlina Parteivorstand je bio zauzet vrlo važnim poslovima; zatim, Liebk[necht] i Bebel su morali ići na agitacione tournées⁴ u Sasku, gdje će se sutra održati izbori za saksonski Landtag⁵,^[197] Neposredno poslije toga mora se u Kelnu održati Parteitag⁶,^[191] koji će opet odvojiti članove Vorstand-a od njihovih redovnih poslova.

Govoreći o Parteitag-u u Kelnu, Bonnier veli: il est possible que nous n'irons pas à Cologne, n'ayant pas reçu d'adresse du parti allemand.⁷ Adresa se vidi svakog dana u listu »Vorwärts«: »Das Central-Empfangsbureau befindet sich: Hotel Durst (nomen est omen!), früher Gasthof zur Post, Marzellenstr. 5., in der Nähe des Centralbahnhofs und des Doms.«⁸ Adresa lista »Rheinische Zeitung« je Großer Griechenmarkt 115.

Pišem Fortinu^[195] da ostavi *Dühringa* i da je Mohrov članak⁹ gotovo nemoguće prevesti i, osim toga, da se ne mogu prihvatiti pregleda njegova rada.¹⁰ Rekao sam mu da *tebi* »pripada« *Dühring* i da si ti pregledala Ravéov rad! Još sam rekao da ti ne poznaješ Mohrov članak i možda ti može dati svoj primjerak da ga pogledaš; ništa više; ne treba da se nada da bi ti htjela ili *mogla* izvršiti reviziju njegovog rada.

Vrlo mi je žao što si izbrisala svoje ime s one naslovne strane.^[194] To bi bila izvrsna preporuka izdavačima, izdavačima koji *plaćaju*, za tvoje druge prevode. Nemaš prava da se stidiš svoga dobrog rada, ili da dopustiš Ravéu da se kiti tuđim perjem. Nema nikakva razloga da »ostaneš u sjeni«. A ta vrst posla danas bi morala da ti donese novca

---

¹ honorar — ² Glavni odbor partije — ³ Vidi u ovom tomu pismo br. 73 — ⁴ turneje — ⁵ zemaljsku skupštinu — ⁶ partijski kongres — ⁷ moguće je da nećemo ići na kongres u Kelnu, jer nemamo adrese njemačke partije — ⁸ Glavna kancelarija za doček nalazi se u hotelu Žeđ (samo ime govori!), bivši hotel Pošta, Marzellenstr. 5, u blizini glavnog kolodvora i katedrale. — ⁹ Karl Marx: *Prilog kritici Hegelove filozofije prava. Uvod*. — ¹⁰ Vidi u ovom tomu pismo br. 74

— *Ravéu* je sigurno plaćeno, pristojno plaćeno za njegov loš rad, kome si ti morala dati prikladan oblik — i ne razumijem zašto ne bi požnjela što si posijala.

Pozdrav od Louise.

Tvoj odani
F. Engels

Prevod s engleskog

77

Engels Augustu Bebelu

u Keln

London, 18. okt. [18]93.

Dragi Auguste,

Upravo sam dobio obaveštenje da izdavačka kuća »Vorwärts« itd. »namerava« da ponovo izda *Anti-Dühring*, i od mene se samo traži da novom izdanju dodam jednu kratku napomenu. A šta možda ja »nameravam« — za to me čak i ne pitaju.

Sećaš se da smo na putu^[90] sredili da *Anti-Dühringa* damo Dietzu, a manje, popularne stvari izdavačkoj kući »Vorwärts«. Prema tome, ja ću gospodi u Berlinu to prethodno staviti do znanja, da ne bi sebi i dalje stvarali iluzije, a ovo ti pišem pravo u Keln, zato što čujem od Louise da ćeš ti otuda ići pravo u Štuttgart, pa, znači, možeš da porazgovaraš sa Dietzom o toj stvari. Postavljam mu sledeće uslove za jedno izdanje, čiji tiraž on sam može da odredi, ali o kome onda treba da me izvesti:

1. Honorar od 15% prodajne cene, dakle 15 pfeninga za svaku marku. To ovde u Engleskoj dobijamo za *prevode* mojih radova. A pošto je ta knjiga samo u ograničenom broju pogodna za masovnu prodaju, i cenu može da odredi u skladu sa tim.

2. Honorar će biti isplaćen dr Victoru Adleru.^[198]

3. Dietz se obavezuje da bez moje pismene saglasnosti neće spuštati cenu niti davati popust. Ovo zato da izvesni knjižari tu knjigu ne bi, kao što se dešava, koristili tako da time olakšaju prođu.

To je sve.

Ti znaš da je Liebk[necht] (one nedelje u Grunevaldu) tražio od mene da opomenem Lafargue-a da počne redovno da daje radove kao dopisnik, što sam mu i obećao da ću učiniti čim me izvesti da je Glavni odbor odobrio davanje honorara Laf[argue]-u. U listu »Vorwärts« bio je sada neki izveštaj, dopis iz Pariza, o pariskom kongresu marksista^[199]; pitao sam L[afargue]-a¹ (pošto se Liebknecht uopšte nije javio) da li je to njegovo i on mi je odgovorio da *nije*. Zatim sam pitao L[ie]b[knecht]-a^[135] kako stoji stvar s tim i on mi sad piše: »Pre svog odlaska u Saksonsku, odakle sam se upravo vratio, pisao sam Augustu da sredi stvar sa Laf[argue]-om. U svemu što je vezano za izdatke zavisim od Glavnog odbora.« Čini se, dakle, da će tebe opet proglasiti odgovornim za propuste drugih ljudi. Znam da je Glavni

¹ Vidi u ovom tomu pismo br. 73

odbor u poslednje vreme pretrpan poslom, ali prepuštam vam da prosudite zar se pitanje novinskog dopisnika ne može srediti za nekoliko minuta. Skoro da mi se čini da L[ie]bk[necht] u svom sve većem isključivom prijateljstvu sa Vaillant-om uopšte i nema naročito mnogo volje da zaključi ugovor sa Laf[argue]-om, inače bi tu stvar sudio *pre* pariskog kongresa i potom dobio *autentičan* izveštaj o njemu (Francuzi ne dozvoljavaju pristup reporterima ili publici).

Ovde sve vri. Prekjuče je došao Lehmann i gospođa Adams Walther, danas dolazi Šmuilov, koji će se ovde oženiti. Pitao sam gospođu A[dams] W[alther] o njenom sporazumu sa Foulgerom, nije znala da kaže ništa određeno, ali će se obavestiti kod prijatelja koji je to sudio, pa će mi onda saopštiti rezultat. Sudeći po onome što je znala da mi kaže, veoma je verovatno da je literarno vlasništvo nad njenim prevodom prećutno prešlo na F[oulgera], a onda se apsolutno ništa ne može učiniti protiv Reevesa, osim da se dâ beleška u novinama da je taj tekst već godinama zastareo.^[175]

Hteo sam da ti pošaljem 20 maraka, koje sam od tebe uzajmio poslednjeg dana, ali ne stižem da odem u grad i uzmem nemački papirni novac. Dobićeš ga idući put. Ako ti dugujem još nešto, što je, naravno, moguće, podseti me svakako u svom sledećem pismu.

Lassalle-ova pisma su kod Tussy da bi ih prepisala na pisačkoj mašini.^[200] Ona će vam zaračunati uobičajenu cenu koju ću joj ja platiti. A kakav ćete honorar dati naslednicima? Koliko će to biti — ovako u rukopisu ne mogu još da vidim.

21. okt. Ovo pismo je juče opet ostalo zato što sam Šmuilova, koji ne zna engleski i nije mogao da nađe nekog drugog, morao da vodim u matični ured i pomognem mu da sredi uvodne formalnosti. Treba da prođu četiri nedelje dok se ne obavi akt vezivanja bračnim okovima.

Stvari u Austriji idu divno. Opšta bespomoćnost partija, kolebanje cara², skoro sigurno raspuštanje parlamenta i novi izbori pružaju priliku za najsajjniju agitaciju naših i za temeljno potresanje stare baruštinne. Razne aristokratske i građanske partije gamižu i vrve u neredu kao mravi u rasturenoj mravljivoj gomili. Stari poredak, ionako klimav, sad propada zauvek, i mi se moramo pobrinuti za to da se istorija opet ne zaustavi. A to nije teško.

Naravno, povratni uticaj na Nemačku je neizbežan. Isto onako kao što je 1848. Beč započeo akciju 13. marta i time naterao Berlin da 18. sledi njegovom primeru. Brise[184] — Beč^[180] — Berlin je sada prirodan »poredak u abecedi«. Prusko i druga lokalna izborna prava, hamburški ustav itd., svi redom će morati da misle na to. Završava se period zatišja i reakcija u zakonodavstvu, koji je usledio posle 1870, vlade opet padaju pod kontrolu živog političkog pokreta u narodu, u čijoj pozadini *mi* sedimo i koji mi — ovde negativno, tamo pozitivno

² Franza Josepha I

— opredeljujemo. Ono što su bili liberali pre 1848. to smo mi sada, i belgijsko-austrijske izborne pobjede dokazuju da smo mi dovoljno jak kvasac i da možemo sprovesti započeto vrenje. A taj proces će početi da se odvija brzo i slobodno čim se mi u Nemačkoj izborimo za direktne i indirektne uspehe — izvojevanje sloboda, povećanje političke moći radnika, širenje njihove slobode kretanja. A i to će doći.

Ako hoćeš da se poslužiš mestima iz Miquelovih pisama, ne troši svoj barut odmah. Seti se da, kad se stvari već *obelodane*, efekta više nema niti se može ponoviti, — osim ako imamo municije u rezervi.

Generalni štrajk je bio velika opasnost u Austriji, još nije isključeno da će izbiti *u korist* Taaffeove vlade i njegove izborne reforme, što bi uostalom bilo vrhunac istorijske ironije. Prilikom isključenja engleskih rudara³ pokazalo se koliko je obmanjujuće delovala ova konfuzna predstava. Osnovna ideja je: pritisak na buržoaziju izvršiti opštom nestašicom uglja. To ima nekog smisla ako radnici uzmu inicijativu, tj. ako je stanje poslova dobro. Naprotiv, ako poslovi idu loše, pa industrijalci imaju prevelike zalihe i radnici više uglja nego što mogu da prodaju, znači, ako kapitalisti preuzmu inicijativu da lokautom smanje proizvodnju i pri tom snize nadnice, — onda opšti štrajk znači navrtati vodu na vodenicu kapitalista, proizvodnja uglja se smanjuje u *njihovom* interesu. Pravilna politika Engleza je bila da rudarima na Kontinentu preporuče da *nikako ne* organizuju štrajk, da bi, ako je ikako moguće, ugaj sa Kontinenta išao u Englesku. Ali fraza o opštem štrajku svuda im je zavrtela glavu, belgijski i francuski štrajkovi^[201] usledili su za engleskim lokautom, i, ukoliko su uticali na Englesku, to je moglo biti samo u korist kapitalista.

Vlasnici velikih rudnika još se brane; manji sve više i više popuštaju. Oko 80 000 ljudi ponovo radi, nekih 200 000 još nije na poslu. Veliki prete najgorom merom: iseljavanjem radnika iz stambenih zgrada koje pripadaju rudnicima. Da ima štrajkbrehera spremnih da se usele u te kuće, rudnici bi to bezuslovno i sproveli i za to dobili vojnu pomoć. Ali to nije slučaj, a radi nekog akta samovolje, čiji bi cilj bio jedino to da se radnici isteraju pred kuće *koje bi ostale prazne*, vlada će teško biti spremna da se još jednom upusti u nepopularnu pucnjavu kao što je nedavno bila ona u Federstounu.^[202] A ako se to ipak dogodi, poteći će mnogo krvi. Radnicima se ova najgora mera neće svideti.

Upravo dolaze Avelingovi koji su se prijavili za ručak. Ovo ti je Svratina kuća. Dakle, zbogom, pozdravi sve i ako ideš u Štuttgart pozdravi i Dietza, K. K[autskog] i suprugu.

Tvoj
F. E.

³ Vidi u ovom tomu pismo br. 72

Engels Lauri Lafargue

u Le Pere

London, 27. okt[obra] [18]93.

Draga moja Löhr,

Iako je Fortin poslovan čovjek, ipak je uspio uz pomoć nekog Rumuna¹ (čiji postupci podsjećaju donekle na poljskog Jevrejina, donekle na rasipnog bojara) da stvori pravu pravcatu zbrku.

Pisao sam F[ortinu]^[135] da ti ne poznaješ *Kritik der Rechtsphilosophie*² i da, ako smatra da je to potrebno, može da ti pošalje svoj primjerak časopisa »D[eutsch]-F[ranzösische] Jahrbücher»³, tako da ga možeš pročitati i donijeti mišljenje o uputnosti — s obzirom na sadržaj i formu — iznošenja tog rada pred francuske radnike. Diamandi, u želji da dođe do primjerka za svoj časopis⁴, navaljuje na tebe i štaviše prekraja članak u plusieurs⁵ članaka (Glavno načelo poljskog Jevrejina je — tražiti mnogo tako da bi se moglo popustiti, na primjer:

Was kostet die Elle von dem Stoff?

— Fünfzehn Groschen.

— Fünfzehn sagt er, zwölfeneinhalb meint er, zehn wird er nehmen, sieben und einen halben ist die Sache wert, fünf möcht ich ihm geben, werd'ich ihm bieten zwei und einen halben Groschen!)⁶

Voilà c'est que c'est.⁷ Neka ti F[ortin] najprije pošalje svoj primjerak i onda ćeš vidjeti što ćeš učiniti.

Što se tiče Gewaltstheorie⁸, ništa me u Fortinovu pismu ne navodi na zaključak da je stvar već gotova, uostalom, to ne vjerujem. Učiniti da vjeruješ da stojiš en face d'un fait accompli⁹, druga je istočnjačka smicalica, koju smatraju potpuno opravdanom ako služi stvari. Nikad nećeš doći do činjeničnog stanja, još manje do stvarnog zaključka, sve dok se ne oslobodiš Diamandija i ne saobračaš neposredno s Fortinom.

Diamandi se poslužio istom igrom prilikom prevodenja *Porijekla* za »Ère nouvelle».¹⁰

---

¹ George Diamandi — ² *Kritika filozofije prava*, tj. Marxov spis: *Prilog kritici Hegelove filozofije prava. Uvod* — ³ »Njemačko-francuski godišnjaci» (u kojima je objavljen Marxov spis). — ⁴ »L'Ère nouvelle» — ⁵ više — ⁶ Šta košta aršin ovog štofa? Petnaest groša. On veli petnaest, misli dvanaest i pol, uzet će za deset, stvar vrijedi sedam i pol, njemu ću dati za pet, ponudit ću mu dva i pol groša! — ⁷ Tako je to — ⁸ *Teorije sile* — ⁹ pred svršenim činom — ¹⁰ Vidi u ovom tomu pismo br. 56

Primio sam danas od Bebela pisamce o Paulovoj stvari.¹¹ Do odlaganja je došlo zbog — 1. saksonskih izbora;^[1897] 2. kongresa u Kelnu^[1891], koji je onemogućio svaki sastanak Glavnog odbora u punom sastavu, i zatrpao ih poslovima. Čim se B[ebel] i L[iebknicht] vrate u Berlin, stvar će biti uređena. Ali B[ebel] istovremeno kaže da postoji veliko nepovjerenje prema pariskim dopisnicima francuske nacionalnosti, jer su dosad uvijek prestajali slati izvještaje u onom času kad je u Francuskoj situacija postajala naročito interesantna; tada su se brinuli za svoje vlastite poslove i ostavljali »Vorwärts« da se sam snalazi kako zna. Učinit ću sve što mogu da ih uvjerim da Paul više nema besplatne željezničke karte, da toga neće biti ukoliko je *on* u pitanju, ali se nadam da će naši pariski prijatelji napokon naučiti da dužnosti smatraju kao dužnosti, a preuzete obaveze kao stvari koje treba ispuniti — bar *u pravilu*.

Srdačan pozdrav od Louise

Tvoj odani

F. Engels

Prevod s engleskog

---

¹¹ Vidi u ovom tomu pismo br. 73

79

Engels Ferdinandu Wolffu

u Oksford^[208]

(koncept)

[London, krajem oktobra 1893]

Ti pišeš: Ja sam . . . obelodanio. Ne znam na koju staru intrigu ti aludiraš, a i sasvim mi je svejedno. Ali kad se sad šepuriš sa svojim »ćutanjem«, izgleda kao da pretiš da bi mogao i da prekineš to ćutanje. Tu si se baš namerio na pravog. Ako stvarno imaš nameru da mi pretiš, mogu da ti odgovorim samo ovo: do your worst¹. Briga me za tvoje ćutanje i tvoje pričanje.

Ali uopšte ne shvatam kako ti pada na pamet da mi pišeš takve gluposti.

To mogu da objasnim jedino time da su ti nervi prenapregnuti. Inače bi shvatio da mi to apsolutno onemogućava da s tobom ostanem u bilo kakvoj vezi sve dok se ne rehabilituješ kod mene.

---

¹ radi šta hoćeš

80

Engels Karlu Kautskom u Štuttgart

London, 3. nov. [18]93.

Dragi barone,

1. Howell. Knjiga *Conflicts* itd. je velika kompilacija, 536 strana, i, po mom mišljenju, u Nemačkoj bi slabo išla, pošto je, uz to, i cela predistorija a i ono kasnije prepisano od — Brentana.^[204] Kraći izvod je H[owellova] knjiga *Trades Unionism new and old*, 235 strana, koja je izašla 1891. i sadrži podatke novije za godinu dana. To bi — skraćeno i prevedeno uz redakciju i s beleškama — možda i išlo.

Samo, Dietz ne sme više dozvoliti da ga ucenjuju, kao što je to učinio Sonnenschein preko Stepnjaka sa onih 25 funti, koje su prosto bačene kroz prozor i, povrh toga, engleskim izdavačima stvaraju pogrešnu predstavu o poslovnosti njihovih nemačkih kolega. Ne treba dozvoliti da ti se takvi ljudi smeju, Englezima čovek može imponovati time što insistira na svom pravu.^[205]

Dakle, po međunarodnom pravu — u roku od godinu dana od pojave originala mora se objaviti početak dotičnog prevoda, pa si onda u dotičnoj zemlji i dotičnom jeziku zaštićen za 3 godine. Ako nije, nije. Prema tome, ni Howell ni njegov izdavač¹ ne mogu imati nikakve zahteve s pravne strane. U pitanje mogu doći samo moralni obziri. Ako Dietz hoće da usmeno pregovara sa H[owell]om preko Avelinga (koji se dobro razume u te stvari) i ovoga ovlasti da u slučaju potrebe H[owell] u ponudi, recimo 2,10 funte = 50 maraka, onda će H[owell] verovatno sasvim besplatno dati dozvolu za prevođenje. Ne vidim zašto bi uobraženim Englezima bez nužde trebalo bacati novac u čeljusti, da bi se pred nama kontinentalcima pravili važni ističući komercijalnu vrednost svojih knjiga i tamo preko, dok mi, siromasi, treba da budemo zahvalni ako nam ukažu čast da nas, i bez pitanja, prevedu. I još uz to taj bednik Howell!

2. Shvatam tvoju želju da ideš u Beč.^[206] Austrija je sada najvažnija zemlja u Evropi, bar u ovom trenutku. Tu je inicijativa, koja će delovati na Nemačku i druge zemlje kroz 1-2 godine. Valjani Taaffe je pokrenuo kamen koji se tako brzo više neće moći zaustaviti.^[180] Onda je sasvim prirodno što svaki Austrijanac želi da saraduje; posla će biti dosta. Bečlije su me mnogo obradovale, to su sjajni momci,

---

¹ Frederick Orridge Macmillan

ali sangvinični, sangviničniji nego i sami Francuzi, a tu ne treba: podsticati, već pre: kočiti, da se plodovi dugogodišnjeg rada ne bi upropastili za jedan dan. Ede mi je sinoć pročitao šta si mu napisao u vezi s jednim člankom o štrajku kao političkoj borbi. Ja sam ga odlučno odvrtao od toga da piše taj članak.^[207] Po mom mišljenju, on je onom stvari sa tri klase birača već dovoljno stekao glas čoveka koji je izgubio dodir sa masama i spolja, iz kabineta, doktrinarno rasuđuje o pitanjima neposredne prakse.^[208] A ja sam uopšte mišljenja da bi takav članak upravo sada nužno delovao veoma štetno. On bi se mogao držati koliko god hoće oprezno, mogao bi davati koliko god hoće nepristrasne ocene, bečki »Volkstribüne« bi odatle izvukao mesta koja mu *odgovaraju*, odštampao bi ih masnim slovima i upotrebio protiv ljudi koji ionako imaju dovoljno muke da Bečlije spreče da ne navale kao muve bez glave. Ti i sam kažeš da su barikade zastarele (ali one mogu biti od koristi kad je $\frac{1}{3}$ - $\frac{2}{5}$ vojske socijalističkih ubeđenja i kad joj treba pružiti priliku da izvrši izdaju), ali politički štrajk mora ili odmah da pobedi — samo pretnjom (kao u Belgiji^[184]) gde je vojska bila *vrlo kolebljiva*) — ili da se završi velikom sramotom, ili, najzad, *da odvede direktno na barikade*. I to u Beču, gde mogu dovesti Čehe, Hrvate, Rusine itd. da vas bez daljeg postreljaju sve na gomilu. Ako se stvari u Beču odluče ovako ili onako, političkim generalnim štrajkom ili bez njega, onda je to pitanje još dovoljno aktuelno za »N[eue] Z[eit]«. Ali javno diskutovati sada o opštim teorijskim razlozima za i protiv ovog sredstva borbe moglo bi samo da znači navijati vodu na vodenicu firebrands² u Beču. Ja znam koliko se Victor muči da oslabi čarobnu moć koju fraza o generalnom štrajku ima na bečke mase, i koliko je srećan kad uspe makar samo da odgodi odluku, pa bismo se mi, po mom mišljenju, morali apsolutno čuvati toga da uradimo ili kažemo išta što bi moglo da pomogne toj vatrenoj struji.

Bečki radnici treba da pričekaju da u vidu prava glasa dobiju sredstvo za *prebrljanje* svojih glasova i glasova svojih prijatelja u provinciji, pa će tada znati kolike su im snage i u kakvom su odnosu prema protivničkim.

Uostalom, može doći i do toga da se opšti štrajk sprovede pod zaštitom i manje-više u korist izborne reforme ministra Taaffea. To bi bio vrhunac ironije.

3. *Parlamentarismus* si mi u Cirihu lično poklonio, još jednom ti zahvaljujem za to.^[209]

4. Što se tiče Heineovog pisma,^[168] Tussy mi kaže da je u odnosu na tebe zadržala pravo da dobije saglasnost i od Laure. U poslednje vreme, otkako sam se ovamo vratio^[90], T[ussy] gotovo da i nisam vidao, ili samo po koji trenutak, oni su oboje mnogo zauzeti i zbog mitinga ih ne možemo videti skoro nijedne nedelje. A ja bih hteo još jednom

² usijanih glava

da pogledam to pismo pre nego što kažem nešto određeno, tu stvar je moguće pogrešno protumačiti i o tome se mora vrlo dobro razmisliti.

5. III tom³, odobreni tabaci. Postaraću se da kad stvar dotle stigne stavim tebi ili Edeu te tabake deo po deo na raspolaganje, naime ako ih izvučem od Meißnera. Jer potreban mi je jedan poseban otisak za ruski prevod, a M[eißner] počinje da stari i nije više tako predusretljiv kao ranije. Ali učiniću sve što mogu; sve u svemu ima 6 odeljaka, od kojih bih vam ja svaki posebno slao.

Otkad sam se vratio nisam na njemu ništa radio, nadam se da ću ga se iduće nedelje konačno opet prihvatiti.

6. Upravo sam dobio od Laf[argue]-a onaj rad od Guillaumina i V. Pareta. Izvodi su od Laf[argue]-a, a uvod je, čini se, od nekog šarlatana, vulgarnog ekonomiste.^[210]

Da se još jednom vratim na generalni štrajk, — ne smeš da zaboraviš da niko nije bio srećniji od belgijskih vođa kad se stvar tako izvršila. Oni su pretrpeli dosta straha da će ih naterati da svoje pretnje stvarno sprovedu; oni su sami isuviše dobro znali koliko su malo kadri da učine. I to u jednoj pretežno industrijskoj zemlji i uz sasvim kolebljivu, malo disciplinovanu vojsku koja liči na miliciju. A ako je tu bilo još izgleda da se nešto postigne oružjem, kako će onda biti u Austriji gde seljak prevladuje, industrija je sporadična i relativno slaba, veliki gradovi su malobrojni i daleko jedni od drugih, narodi nahuškani jedni na druge, a socijalisti ne čine ni 10% celokupnog stanovništva (naravno, odraslog muškog)! Za ime sveta, izbegnimo svaki korak koji bi ionako nestrpljivo radništvo željno akcije mogao navesti da sve stavi na jednu kartu, — i povrh svega, u vreme kad vlada to želi i u stanju je da to provokacijom izazove.

»Vorwärts« će uvek ostati »Vorwärts«, u to sam se uverio u Berlinu. Zato mi je drago što izlazi nedeljni list⁴, da bi Partija bar pred inostranstvom mogla da se pojavljuje u formi u kojoj neće biti osramoćena. »Vorwärts« izlazi u Berlinu, čita se skoro isključivo u Berlinu (⁹/₁₀ tiraža) i tamo se o njemu kao o berlinskom čedu blago sudi. Nedeljni list će biti i protivteža uticaju lista »V[or]w[ärts]« na ostalu partijsku štampu. Mora se pričekati da se vidi kakvi će se međusobni odnosi stvoriti između ta dva organa; ne verujem da će doći do najgoreg. Nije važan podnaslov lista »V[or]w[ärts]« kao »centralnog organa«, ta mu se fraza može ostaviti.

U svakom slučaju, u našoj partijskoj štampi ima svakakvih promena, radoznao sam da vidim šta će biti od »N[eue] Z[eit]«^[29], ponovno pretvaranje u mesečnik uvek je opasno; ne verujem da će mu nedeljni list trajno ozbiljno konkurisati.

³ *Kapitala* — ⁴ »Der Sozialdemokrat«

Pa, mnogo sreće na putu u Beč! Kad tamo stigneš, pozdravi mi »Löwenbräu« kraj Burgteatra, tamo nam je bilo glavno podnevno sastajalište.

Pozdravi od mojih ukućana tvojima.

Tvoj
F. E.

81

Engels Viktoru Adleru

u Beč

London, 10. nov. [18]93.

Dragi Victore,

Ovom prilikom ti šaljem deo jednog Augustovog pisma. Ne strahujem kao on; te mogućnosti čine mi se previše dalekim i delimično već sad isključenim. Postaraj se da pismo bude uništeno, kao što on želi.

Moje pismo od 11. okt.¹ mimoišlo se sa tvojim od istog dana. Verovatno si video da je naša opšta ocena situacije u Austriji potpuno ista. Čini mi se da je ta situacija još povoljnija nego tada. Izborna reforma sa Taaffeovim predlogom^[180] kao minimumom više se neće moći potisnuti u drugi plan u Beču. Car² ju je odobrio a car ne može natrag; a on predstavlja Austriju daleko više nego Državni savet. Čini se da će koaliciona vlada propasti već na svom početku, ali čak i ako to ne bude slučaj, raspašće se prilikom svoje prve pozitivne akcije. Čak i kad bi, kao što pretpostavlja Aug[ust], istupila sa predlogom Baernreithera^[211], to bi bilo samo trenutno sredstvo za nevolju i ne bi sprečilo raspad u slučaju svakog drugog pitanja akcije koje bi iskrslilo. Sigurno je to da Austrija sada prednjači u političkom pokretu Evrope, a mi ostali skakućemo za njom — čak i zemlje koje već imaju opšte pravo glasa neće moći da izbegnu podstrek Austrije. Kod Ronachera su *hteli* da naprave rusvaj^[212]; ako vam uspe da ljude obuzdate, mislim da ćete uspeti; jedino što bi moglo da sjedini Windischgrätza, Plenara, Jaworskog — bio bi neki rusvaj u Beču i pobeda s pucnjavom.

Ovde stvari idu vrlo dobro. Vlada liberala bedno će se raspasti prilikom prve ozbiljnije reforme, poslušnost im otkazuje čak i Fabian Society^[11] i potpuno odbacuje politiku permeation³. Pogledaj članak Autolyca (Burgessa) na prvoj strani lista »Workm[an's] Times« o fabijevskom manifestu, koji je izašao u »Fortnightly Review«^[213]. Ako se liberali ne poprave, na sledećim izborima biće mnoštvo radničkih kandidata, i njih 30 - 40 će svakako ući. Na opštinskim izborima 1. nov. radnici na severu su počeli da se prebrajaju i imali su izvesne uspehe.

Pozdrav od Louise i

tvog
F. E.

¹ U štampanom primerku (u : Victor Adler *Aufsätze, Reden und Briefe*, sv. 1., Beč 1922) stoji: 10 okt. -- ² Franz Joseph — ³ proboja

82

Engels Friedrichu Adolphu Sorgeu

u Hoboken

London, 11. nov. [18]93.

Dragi Sorge,

Ovim ti šaljem pismo za gospođu Kelley (bivšu Wischnewetzky) koje ćeš joj dostaviti. Čim budeš imao njenu tačnu sadašnju adresu, budi tako dobar pa joj dostavi i priloženi ček na 1 funtu 12 šilinga i 11 penija Union Bank of London.

U današnjem »Workman's Times« pročitaj na 1. strani članak Autolycusa (Burgessa) o manifestu fabijevaca.^[213] Pošto su godinama proklamovali: the emancipation of the working class can only be accomplished through the Great Liberal Party¹, i svaku samostalnu izbornu akciju radnika, i protiv liberalnih kandidata, proglašavali za prikriveno torijevstvo, i the permeation of the Liberal Party by Socialist principles² prikazivali kao jedini životni zadatak socijalista, — ta gospoda sada objavljuju da su liberali izdajnici, da se s njima ništa ne može postići, i da na sledećim izborima radnici treba da, ne obzirući se na liberale i torijevce, istaknu sopstvene kandidate uz pomoć 30 000 funti, koje u međuvremenu treba da pribave Trades-Unions, — ako ovi, što se sigurno neće desiti, fabijevcima učine tu uslugu. To je potpuni pater peccavi tih uobraženih buržuja, koji su se milostivo saglasili da proletarijat oslobode odozgo, samo ako on bude toliko razborit da shvati da se jedna tako sirova neobrazovana masa ne može sama osloboditi niti do nečega doći, osim zahvaljujući milosti tih pametnih advokata, literata i sentimentalne ženskadije. A sad je prvi pokušaj ove gospode, najavljen bubnjevim i fanfarama kao nešto što će potresti svet, tako sjajno propao, da to čak i oni sami moraju priznati. To ti je humor istorije.

Srdačni pozdravi tebi i tvojoj ženi. Nadam se da ćete bolje progurati ovu zimu nego prošli put. Ovdje je već počelo zimsko vreme.

Tvoj
F. E.

---

¹ oslobađanje radničke klase može izvršiti samo Velika liberalna partija —
— ² proboj Liberalne partije pomoću socijalističkih principa

Engels Paulu Lafargue-u

u Le Pere

London, 19. novembra [18]93.

Dragi Lafargue,

Liebk[necht] Vam je zacijelo pisao da Vas žele angažirati kao dopisnika za »Vorwärts« i »Hamburger Echo« da šaljete jedanput nedjeljno posve jednak članak i u isto vrijeme za oba lista, ali članke traže na njemačkom i predlažu da ih prevodi Laura.

Evo zašto hoće na njemačkom, i to je vrlo važno. Oba lista bi mogla objaviti *istog dana* isti dopis, tako da to bude originalan članak u svakom listu. Ako nije objavljen u isto vrijeme, ako ga jedan list objavi dan kasnije, smatrat će se da je članak prenesen iz jučerašnjeg broja drugog lista, kao i mnoštvo drugih raznih događja u tom istom broju.

Sada bi se možda u Hamburgu netko našao tko bi prevodio Vaše napise — ne pitajte kako! — ali u Berlinu! U Berlinu je L[ie]bk[necht] zaveo običaj da sve prevodi gđa L[ie]bknecht ili jedan od njegovih sinova. Rukopis odlazi u Šarlotenburg, u L[ie]bk[nechtov] dom i bogzna kada bi prevod stigao u redakciju. Uvijek bi bilo odgađanja i, što je još gore, odgađanja neizvjesno dugih.

Tako dakle mogućnost korišćenja Vaših dopisa u oba lista i Vaš dopisnički honorar zavisi potpuno od slanja Vaših dopisa na njemačkom. To bi Vam, osim toga, bilo jamstvo protiv redakcijske cenzure. Bonnier mi veli da je L[ie]bk[necht] jako cenzurirao Guesde-ove dopise, što je otime dojadilo. Budući da je hamburška redakcija sasvim nezavisna i, osim toga, ne zna šta se događa u Berlinu i *vice versa*, Vaši članci će se pojavljivati, a da neće biti kresani, u jednom ili drugom listu, ili, što je vjerojatnije, u oba lista.

A sad, da li Laura pristaje da prevodi? Nadam se — da, to bi Vam omogućilo da stvar odmah sredite. Siguran sam da bi s malo prakse pisala isto tako dobro na njemačkom kao i na engleskom i francuskom.

Ali zar se, u protivnom slučaju, ne bi moglo doći do prevoda? Zar nema nikoga ko bi obavljao taj posao i za to dobijao dio Vašeg honorara. Recimo 10 franaka po dopisu za prevod i dvije kopije — Vama bi ostalo 40 fr. po dopisu, to bi ipak bilo primamljivo za prevodioca. Možda Frankel? Ali možda je on dopisnik lista »Vorwärts« (uopće ne znam tko im šalje dopise iz Pariza, koje vidim s vremena na vrijeme). Napokon, razmislite i nastojte to urediti. Vidite da naši berlinski prijatelji čine sve što mogu, nastojte im olakšati posao. I ne zaboravite

da će Vam to pružiti mogućnost da pišete za 60 - 70 000 pretplatnika, tj. najmanje 250 000 čitalaca, a da ne računate čitaoce drugih listova, koji prenose članke iz ta dva organa, najvažnija, koja ima naša partija u Njemačkoj.

U svakom slučaju, počnite ipak s listom »Vorwärts«, s tim da kasnije sredite stvar za »Echo« i prevod. A što se tiče prevoda, nemojte gubiti vrijeme. I uz to: B[ebel], kao i L[iebknecht] zahtijevaju *redovno* slanje dopisa, u kojima će biti iznete važne činjenice s Vašim komentarijima i izvještajima o općoj situaciji. Jedan dopis nedjeljno i u određen dan koji sami izaberete (ne vjerujem da će Vam odrediti dan).

Srdačan pozdrav Lauri, od koje čekam dijamantske i druge vijesti.^[214]

Pozdrav od Louise

Vaš odani
F. E.

Prevod s francuskog

84

Engels Nataliji Liebknecht

u Berlin^[215]

London, 1. dec. [18]93.

122, Regent's Park Road, N.W

Poštovana gospodo Liebknecht,

Najlepše Vam zahvaljujem za Vaše pismo i Vaše prijateljske čestitke povodom mog 73. rođendana, koji sam proveo stvarno čio i zdrav. Te večeri su kod nas bili Avelingovi i Bernsteinovi, i prazne flaše su svedoci opšteg dobrog raspoloženja i veselosti. Ako se tako produži, s *moje strane* svakako neće biti smetnji za ponovnu moju posetu Berlinu^[90], i tad ćemo opet moći da pijemo kafu u Zoološkom vrtu i da pravimo opaske o četvoronožnim, dvonožnim, pernatim i nepernatim zoološkim primercima, kao i onima koji riču i onima koji govore, koji se tamo prikazuju zatvoreni ili slobodni.

Siromah Giżycki! Ionako ne ume da hoda, a sad hoće da mu zabrane i da govori; i to samo zato što održava zabranjene veze sa socijaldemokratima. Da, Pruska nije samo kulturna država već i država inteligencije!

Veoma mi je žao što je Vaš Karl u službi njegovog veličanstva dobio zapaljenje tetiva, ali nadam se da će to brzo proći. U svakom slučaju, najbolje je da čovek svoju službu obavlja kako valja kad je to u stanju. Sklon sam da verujem da će se gospoda oficiri čuvati toga da se pred Vašim sinovima¹ otkriju; ta dva pionira stoje isuviše blizu vratima Rajhstaga, i, što god rekao ministar vojni², oni se ipak plaše da budu lično pomenuti u tamošnjim debatama. I ako Vaši sinovi sad još postanu »uzor čete«, kao što je to od nas dobrovoljaca^[82] zatevao moj stari kapetan, onda će uspeti i na kraju će ipak napredovati, uprkos svom ocu, do podoficira. I to bi i bilo sasvim u redu. Ako je Bebel sin jednog podoficira, zašto ne bi Liebknecht mogao da bude otac jednog ili više podoficira? Treba samo da vidite koliko širiti ulepšavaju uniformu, a u Berlinu je, kažu, lepi pol daleko naklonjeniji Molohu kad nosi širite; istina, to nije sve, jer kao što Heine kaže:

Ipak najlepše su uvek

Cezarove zlatne epolete.^[216]

Samo, teško da ćemo se mi tako visoko uzdići.

¹ Karlom i Theodorom Liebknechtom — ² Walter Bronsart von Schellendorff

Pa, tužna godina u uniformi proći će takođe, a onda će Karl otići u Ham⁽²¹⁷⁾, što je isto tako vrlo lep kraj ili je bar to bio — moja majka je tamo rođena, i ja sam kao mali često boravio tamo, ali sad je to drukčije, zagušljivo industrijsko mesto, pa ipak, i tamo se može živeti.

A sad ostajte zbogom i mnogo pozdravite Liebknechta i svoju decu. Lieb[nechta] držimo za reč da će doći posle Nove godine. Gospođa Kautsky Vas sve takođe najsrdačnije pozdravlja.

Vaš odani

F. Engels

85

Engels Friedrichu Adolphu Sorgeu

u Hoboken

London, 2. dec. [18]93.
122, Regent's Park Road, N. W.

Dragi Sorge,
Najlepše hvala tebi i tvojoj ženi za vaše prijateljske želje i pismo od 19. nov.

Veoma mi je žao što boluješ od gihta, nadam se da će vremenom popustiti, to je podmukla bolest.

Ukidanje zakona o kupovini srebra^[86] sačuvalo je Ameriku od teške novčane krize i ubrzaće industrijski razvitak. Samo, ne znam da nije možda bilo bolje da je do tog sloma zaista i došlo. Čini se da je fraza o cheap money¹ ušla u srž vaših seljaka sa zapada. Prvo, oni uobražavaju da, ako u zemlji ima mnogo sredstava prometa, mora pasti kamatna stopa, pri čemu mešaju sredstva prometa i raspoloživi novčani kapital, o čemu će u III tomu² izaći vrlo poučne stvari.³ A drugo, svim dužnicima odgovara da se zadužuju u dobroj valuti i da posle te dugove vraćaju u valuti manje vrednosti. Otuda i pruski zaduženi junkeri traže dvostruko važenje novca, koje bi im pomoglo da se na prikriiven, solomonski način reše dugova. Da se u Sjedinjenim Državama moglo sačekati sa reformom srebra dok se posledice te budalaštine ne odraze i na seljacima, otvorile bi se oči mnogim tu-pavcima.

Koliko god da se polako uvodi, tarifna reforma^[218] je, čini se, ipak, u Novoj Engleskoj prouzrokovala već neku vrstu panike među fabrikantima. Čujem — privatno i iz novina — o mnogim slučajevima otpuštanja radnika. Ali to će se srediti čim bude ukinut taj zakon, a time nestane i nesigurnost; uveren sam da Amerika može smelo da konkuriše svim krupnim industrijskim granama u Engleskoj.

Sa nemačkim socijalistima u Americi stvari stoje fatalno. Ljudi koji vam tamo dolaze iz Nemačke većinom nisu oni najbolji — takvi ostaju ovde — a u svakom slučaju uopšte nisu neki fair sample⁴ nemačke partije. I kao i svuda, svaki pridošlica oseća se pozvanim da sve što je zatekao odmah prevrne i preinači, da bi s njim počela nova epoha. Uz to, većina tih novajlija ostaje vezana za Njujork duže vreme ili doživotno, stalno dobija pojačanje dolaskom novih i oslobođena

¹ jevtinom novcu — ² *Kapitala* — ³ Vidi u 23. tomu, str. 282 - 479.
— ⁴ uzorni primerici

je nužnosti da uči jezik ili da valjano upozna američke prilike. Sve to sigurno mnogo šteti, ali, s druge strane, ne može se ni poricati da američke prilike nose u sebi vrlo krupne i svojevrsne teškoće za *stalan* razvitak jedne radničke partije.

Prvo, ustav zasnovan, kao u Engleskoj, na party government⁵, zahvaljujući kome izgleda *izgubljen* glas dat za kandidata koga nije istakla nijedna od vladajućih partija. A Amerikanac, kao i Englez želi da utiče na svoju državu, neće da uludo daje svoj glas.

Zatim i posebno, useljavanje, koje radnike deli na 2 grupe, domoroce i tuđine; a ovi poslednji, opet, dele se na 1. Irce, 2. Nemce, 3. mnoge male grupe, kod kojih se članovi mogu sporazumevati samo u okviru svoje grupe, Čehe, Poljake, Italijane, Skandinavce itd. Uz to, tu su još i Crnci. Da bi se od njih obrazovala jedna partija, treba da postoje posebno jake ponude. Ponekad se iznenada pojavi jak elan, ali buržujji treba samo da izdrže da ostanu pasivni i raznoliki elementi radništva opet će se raspasti.

3. Najzad, i sistem zaštitnih carina i sve veće unutrašnje tržište mora radnicima doneti prosperitet od kakvog ovde u Evropi (osim Rusije, gde, međutim, od toga ima koristi ne radnik već samo buržuj) već godinama nema ni traga.

Zemlju kakva je Amerika, ukoliko je stvarno spremna za socijalističku radničku partiju, sigurno u tome ne može sprečiti nekolicina nemačkih socijalističkih doktrinara.

Od III toma⁶ gotov je za štampu odeljak I (246 strana rukopisa od otprilike 1855⁷.) *Ovo među nama*. Sad će ići brzo, nadam se.

Srdačni pozdravi tebi i tvojoj ženi i uspešan oporavak! Od L. K[autsky] i

tvog
F. Engelsa

L. K[autsky] će uskoro odgovoriti, zahvaliće ti za ljubaznost, već je pisala u vezi sa »Arb[eiter]-Ztg.« (Beč), »Pionierkalender« *nije* stigao.

⁵ vladavini partija — ⁶ *Kapitala* — ⁷ Vidi u 23. tomu, str. 27 - 119.

86

Engels Hermannu Schlüтеру

u Hoboken^[219]

Br. 1

Dragi S[chlüter],

Najlepše hvala za čestitke i za *Census Compendium I*^[220], koji mi je *stvarno* dobrodošao i čiji će mi II još više dobrodoći. Znači, i Amerikanci nisu više liberalni kao ranije i čak ni jedan veliki žurnal¹ ne može više da dobije stvari kad ih potraži! Ovdje je sve dobro, opet radim na III tomu² i sa zadovoljstvom se sećam svog poslednjeg puta letos^[90]. Dakle, vi ste najzad na putu da se oslobodite bimetalizma i MacKinley-eve tarife^[218], što će znatno ubrzati tamošnji razvoj, mada bi za prosvjećivanje čudesno glupog američkog seljaka i objašnjenje njegovog cheap money³ stvarno dobrodošao jak pad srebra.^[86]

Pozdrav od gospode K[autsky].

Tvoj
F. E.

Za knjigu o censusu vidi drugu dopisnicu!

[London] 2. dec. 1893.

---

¹ „New Yorker Volkszeitung“ — ² *Kapitala* — ³ jevtinog novca

87

Engels Hermannu Schlüтеру

u Hoboken⁽²¹⁹⁾

Br. 2!!

Dragi S[chlüter],

U vezi sa *Census I*⁽²²⁰⁾ dobio sam prvo jedno pismo od General Post Office iz Vašingtona: knjiga je, kažu, tako spakovana da se mora platiti kao *pismo*, treba za to da pošaljem 10,36 dolara ili adresu pošiljaoca (nisam znao šta je unutra i ko šalje) ili, možda, želim da je dobijem kao *ekspres* pošiljku. Zamolio sam za bliža obaveštenja, ali sam im ostavio na volju da mi je pošalju *ekspres*, što se i dogodilo, i ja sam je dobio on payment of¹ 6 šilinga. Kod budućih pošiljki budi tako dobar pa *svoju adresu* spolja napiši, da bi se izbegla slična odgađanja, odnosno da bi se tamo direktno obavila stvar. Iz pisma vašingtonske General Post Office nije se jasno videlo da li je samo pakovanje ili možda i nedovoljna bookpost porto² bila izgovor što knjiga nije poslata. Još jednom hvala.

Tvoj

F. E.

[London] 2. dec. 1893.

---

¹ po uplati — ² poštarina za štampane stvari

88

Engels Karlu Kautskom

u Štuttgart

London, 4. dec. [18]93.

122, Regent's Park Road, N. W.

Dragi barone,

Pre svega najsrdačnije ti zahvaljujem za čestitke povodom 73. rođendana koji sam prebrodio bodar i zdrav.

Ili ste vi pogrešno protumačili moje primedbe u vezi sa »izdavačem«¹ ili sam se ja pogrešno izrazio. Nije mi ni palo na um da stavljam neke prigovore *Dietzu* ili bilo kom; premalo znam o tome šta se *tamo preko* dogodilo u vezi sa *Stepnjakom*^[205], pre nego što sam ja za to saznao. To sam naveo samo u vidu opomene kao primer koji ne treba ponoviti. A s obzirom na ovdašnji položaj izdavača bilo je jasno da je *Sonnenschein* od nemačkog *izdavača* (on to mora tako da shvati) nepotrebno dobio kao poklon 25 funti i da ga to sigurno navodi da s prilično omalovažavanja gleda na poslovnost nemačkih izdavača. A to vi u Štuttgartu nećete moći da osporite. I kao na najsigurnije sredstvo da slične stvari izbegnete ukazao sam vam na to da ovde odobrenje *samog* autora nije nikakva garancija, pošto u 9 od 10 slučajeva presudnu reč ima engleski *izdavač*, jer je, većinom, literarna svojina prešla na njega uključujući sva prava na prevođenje (to stoji, na primer, u svim *Sonnenscheinovim* formularima ugovora *već odštampano*), ili je on sebi zadržao pravo da učestvuje u donošenju odluke. Dakle, molim te, kaži *Dietzu* da mi nije ni palo na um da makar i posumnjam u *njegovu* poslovnost.

A što se tiče međunarodnih ugovora, *Sam Moore* ih je tada pregledao u *parliamentary publications*² i napravio izvode, i to je *tada* bezuslovno bilo tačno za 1 ili 3 godine. Nije mi ništa poznato o *bernskoj* konvenciji i o njenom zaštitnom roku od 10 godina za *prevode*, i molim te da mi navedeš datum te konvencije^[221], pa ću onda moći da ti pribavim kopiju izrađenu za parlamenat.

Victor piše da je generalni štrajk u Austriji zamro i pokopan, pa, znači, teško da bi diskusija mogla naneti štete.³ A istovremeno nam iz *austrijske provincije* upućuju pitanje: šta mi ovde mislimo o generalnom štrajku.

¹ Vidi u ovom tomu, pismo br. 80. — ² publikacijama parlamenta — ³ Vidi u ovom tomu, pismo br. 80.

Još uvek verujem da će do izborne reforme, u najmanju ruku u onoj formi koju su izmislili Taaffe i Franz Joseph, u Austriji sigurno doći.^[180] Čak i ako koaliciona vlada izradi predlog za proširenje izbornog prava za kurije, pa on bude i usvojen i, pri tom, ili bilo kad u međuvremenu, ne doživi neizbežan poraz, stvar time još ni izdaleka neće biti okončana. U državi u kojoj je veštački uspostavljena ravnoteža, kakva je Austrija, ako se jednom ta stabilna ravnoteža naruši, samo se teškom mukom može ponovo uspostaviti, — skoro isključivo merama nasilja a vlada previše dobro zna da i one pomažu samo privremeno i da posle njih država ostaje slabija nego što je pre bila. A i činjenica da Franz Joseph odobrava ovu vrstu izborne reforme, čak je proglašava sopstvenim delom, jednom zauvek je onemogućila *dosašnju* Austriju. Sad važi ono

Humptius in muro sedebat, Dumptius alto,
 Humptius de muro Dumptius, heu! cecidit
 Nec equites regis, nec agmina cuncta tyranni
 Humpti te Dumpti restituere queunt.

Ili:

Humpty Dumpty sat on a wall,
 Humpty Dumpty had a great fall,
 All the king's horses and all the king's men,
 Cannot put Humpty Dumpty together again.^[222]

Najverovatnije će Taaffe posle izvesnog intervala opet doći na to, čini se da je uzeo sebi za uzor Disraelija iz 1867. Taj prepredenko preko svake mere i slabotinja Franz Joseph i protiv svoje volje dovede sadašnju Austriju na čelo političkog pokreta u Evropi, kao što je to učinio Pije IX 1846. sa Italijom.

Dobro je što zasad ostavljate »N[eue] Z[eit]« takav kakav je^[221]. U takve stvari ne treba dirati bez preke potrebe, *ako je* jednom nedeljno, onda sve dok ne postoji stvarna potreba za izmenu.

U vezi sa III tomom⁴ budi spokojan. Ovako ili onako vi ćete biti u situaciji da date kritiku odmah kad knjiga bude izašla.

Mnogo pozdrava od mojih ukućana tvojima.

Tvoj
 F. E.

⁴ Kapitala

89

Engels Paulu Arndtu

u London^[223]

(koncept)

[London] 5. 12. [18]93.

Vrlo poštovani gospodine Arndt,

I ja razumem što me niste hteli posetiti jedne nedelje, pošto mi je, posle raznih stvari koje su se u međuvremenu dogodile, nemoguće da s Vama opštim tako nepristrasno kao ranije.

Ali ako želite da razgovarate sa mnom, biću kod kuće prekosutra, u četvrtak, posle 8 sati uveče.

Odani Vam

F. E.

Engels Lauri Lafargue

u Le Pere

London, 19. dec[embra] [18]93.
122, Regent's Park Road, N. W.

Draga moja Löhr,

Zbog dva razloga nisam još odgovorio na tvoje pismo od prije tačno mjesec dana: jer sam morao prije Božića dati konačnu redakciju odjeljcima I-IV toma III¹, tako da oni mogu u štampu odmah poslije Nove godine. Sada je to gotovo. Nadam se da ću do Uskrsa cijeli rukopis (nad ²/₃ rukopisa još moram izvršiti *konačnu* redakciju) predati izdavaču, da izađe u septembru iz štampe; 2. jer sam Bebelu predložio drugi plan² u vezi sa prevodom na njemački itd. Paulovih članaka³, te sam čekao odgovor. Ali ništa nije došlo, i zato *vogue la galère*³ sa sadašnjim planom, koji, kako čujem, dobija konačan oblik. Biće najbolje ne dirati više u tu stvar. L[ie]bk[necht] je prilično čudan svat kada se radi o tim poslovima njegove redakcije. Nadamo se da će nas posjetiti poslije Nove godine.

No sada ein anderes Bild⁴. Jučer smo ti poslali paket s pudingom kolačima za Paula itd. grande vitesse⁵, da bi k tebi stigao u srijedu ili četvrtak — preko Continental Daily Parcels Expressa, vozarina plaćena; nadam se da će neoštećen stići i da će vam prijati. Bonnier je morao dobiti dio pudinga jer je došao da miješa tijesto, i miješao ga je svom snagom. Mnogo je bolji, oslobađa se svog germanizma i postaje pravi Francuz. Prije izvjesnog vremena pošao sam u Oksford na jedan dan, da razgledam grad i isto tako da vidim jadnog starog *Roten Wolff*⁶, tvog prvog obožavaoca, jer on te je obožavao u Briselu prije nego što si napunila dvije godine. Jadnik, opet mu se sasvim pomutila pamet. Napisao je nešto o Bucheru u listu »Neue Zeit« i otada, svaki put kad se spomene neki Wolf ili Wolff (a ti znaš da ih ima toliko mnogo; kao što ima Smitha i Jonesa), zamišlja da se o njemu radi i zaključuje da postoji prava zavjera protiv njega zato što on ne zna latinski — a ti znaš, neznanje latinskog je najstrašniji zločin za koji čovjeka mogu optužiti u Oksfordu. A zar to nije tužna ironija sudbine da jedan od *najoštroumnijih* ljudi završava svoj život s uvjerenjem da je Maßmann, ne jednog Heinea, nego smišljene zavjere koju su skovali drugorazredni ili trećerazredni njemački literati! Ali

¹ *Kapitala* — ² Vidi u ovom tomu, pismo br. 83. — ³ sretno — ⁴ druga stvar — ⁵ vrlo hitno — ⁶ Crvenog Wolffa

on ima 81 godinu i nezavisno od svakog drugog razloga, uopće nije moguće očekivati da se oslobodi te fiksne ideje, koju nitko ne može istjerati iz njegove glave.

Mnogo me je razveselio tvoj opis Guesde-ova egzaltiranog stanja. Primjetio sam nešto slično u njegovim bučnim proglasima, koje je uputio iz svog novog Jerusalima na sjeveru, i bilo mi je drago što ih nije primjetila strana buržoaska štampa; uspoređeni s ulogom koju je francuska delegacija igrala u Cirihu^[256], ti proglašiti bi mogli poslužiti kao hrana mnogim neukusnim šalama. Ali le bon sens français quelquefois n'a pas le sens commun⁷, i u tome je baš njegova ljepota. Pogledaj parti socialiste⁸ u Nacionalnoj skupštini. Koliko je prošlo otkad je Clara Zetkin izbrojila u »Neue Zeit« 24 élus ± socialistes⁹,^[224] a Paul nije znao koliko će od tih 12 poslanika, izabranih na marksističkom programu, ostati na visini svog položaja; a sada, gle! parlamentarna grupa od 54 socijalistička poslanika, koji jurišaju na većinu kao konjička brigada, obaraju jednu vladu, gotovo lome drugu^[225] sve do trenutka kad se taj pobjedonosni tok iznenada zbog Vaillant-ove bombe^[226] pretvorio u okupljanje pozadine i kada se novi članovi većine, lišeni svih idealističkih iluzija što su ih sobom donijeli iz provincije, mijenjaju u poslušne oportunističke panamaše.^[6]

U cjelini mislim da je to prilično korisno za nas. Ne mogu da ne mislim kako među 54 poslanika, od kojih se većina nenadano okrenula onom što se naziva socijalizam, ne bi moglo biti one kohezije koja je potrebna za ozbiljnu borbu. Ostavimo po strani stare razmirice između *istinskih* starih socijalista »de la veille«¹⁰ unutar grupe, — razmirice za čije će konačno uklanjanje biti potrebno izvjesno vrijeme. Da se ta heterogena grupa od 54 poslanika i održala izvjesno vrijeme u prvim redovima skupštine, pocijepala bi se, ali bi staro radikalno krilo — Millerand i komp. — moralo postati odlučujući element. Kako stvari stoje, razni članovi grupe imat će vremena da se poblizje međusobno upoznaju, da učvrste grupu i, ako bude potrebno, postepeno uklone one pojedince koji su, u stvari, zabunom prišli grupi. Uostalom, u kampanji protiv Dupuy-a i Casimir-Périer-a sasvim su preuzeli inicijativu Millerand i Jaurès, a to nećemo moći dopustiti ubuduće, iako odobravam Guesde-u i Vaillant-u to što su *dosad* i u sadašnjim okolnostima bili povučeni.

Paulovi dopisi, objavljeni u listu »Vorwärts«, dosad su vrlo dobri, tražimo ih u listu svakog tjedna. I nisu *baš* tako loše prevedeni na njemački, kao što sam to inače vidao.

Taj ti je *Feuerbach* sigurno zadao mnogo muka.^[227] Ali sudeći po onom tvom radu koji sam vidio, siguran sam da si »preskočila« sve prepreke »u letu«, da malo upotrebim jezik konjičkog sporta. Jesi li našla izdavača?

⁷ katkada francuski zdrav razum nije zdrav razum — ⁸ socijalističku partiju — ⁹ 24 poslanika koji su više ili manje socijalisti — ¹⁰ »od ranije«

Hoćeš li primiti priloženi ček na pet funti — kao božićni poklon?

Louise je izašla u kupovinu po jakoj kiši — ovaj Božić skupo će je stajati s prehladom i zuboboljom.

Najljepši pozdrav od nje i

tvog odanog

F. E.

Srdačan pozdrav Paulu, koji je, pretpostavljam, sretan što opet *nije* u parlamentu.

Prevod s engleskog

Engels Ludwigu Schorlemmeru
u Štuttgart

London, 19. dec. 1893.
122, Regent's Park Road, N. W.

Dragi moj Schorlemmer,

Treći tom *Kapitala* je krivac za to što Vam tek sada zahvaljujem za Vaše prijateljske čestitke povodom mog 73. rođendana. Njega sad konačno moram završiti, pa sam zato morao bez milosti da odgodim svu prepisku; sad sam došao do jednog odeljka, i ovih nekoliko dana do praznika mogu da iskoristim da to nadoknadim.

Kroz Darmštat sam samo proputovao^[90] — gospođa K[autsky], Bebel i njegova žena, jedan ovdašnji lekar iz Beča¹ i ja nismo mogli unapred da se odlučimo kojim ćemo vozom putovati, a ionako smo ostali samo oko 10 minuta, inače bih Vam ja telefonirao. Inače, put je bio vrlo prijatan, ako se izuzmu svečani govori koje sam morao da držim kad sam u Cirihi već s tim počeo. Putovao sam sa Bebelom u Salcburg, Beč, Prag i Berlin, i punih 8 nedelja sam bio odsutan od kuće, što mi je veoma prijalo. Vredelo je videti sopstvenim očima napredak u Nemačkoj, kako industrije tako i radničkog pokreta, a bilo je lepo videti i naše Bečlije na poslu.

U vezi sa Carlovom zaostavštinom^[105] čuo sam vrlo malo stvari od Siebolda, a ništa o tome šta je bilo sa rukopisima i koji su ugovori zaključeni sa izdavačima. Radi se o tri stvari:

1. o velikoj knjizi Roscoe-a i Schorlemmera u izdanju na engleskom i nemačkom jeziku;^[228]
2. o Carlovom udžbeniku o jedinjenjima ugljenika, na čijem se novom izdanju radilo;
3. o njegovim rukopisima o *starijoj* istoriji hemije (nju će, kako Spiegel kaže u nekrologu, izdati sam Siebold).^[229]

Englesko izdanje Carlovog *Porekla i razvitka organske hemije* prirediće u Londonu jedan od njegovih učenika², tamošnji profesor.^[230]

Ali o ostale tri tačke Siebold ne kaže baš ništa. Pre nego što mu napišem, molio bih Vas da mi kažete da li Vas je on o tome izvestio i šta je rekao, i da li Vi želite da ja od njega tražim detaljniji izveštaj o tome. Naime, s pravne tačke gledišta, ja nemam nikakva prava da se u to mešam i ne bih voleo da Siebold to makar i nagovesti. Ali ako

¹ Ludwig Freyberger — ² Arthur Smithells

se pojavim i potražim obaveštenje za koje ste se *Vi* meni obratili, onda je to nešto drugo i stavlja me u sasvim drukčiji položaj.

Siebold je poštenjačina, ali po prirodi nije baš preterano energičan, a poslednjih godina je i oslabio od bolesti, pa možda ne bi smetalo malo pripomoći.

Nadam se da ste dobro prošli *Vi* sa svojom influencom i Vaša žena sa posledicama zapaljenja pluća i da ste u stanju da nastupajuće praznike dočekate jaki, bodri i veseli.

Mnogo pozdrava.

Vaš
F. Engels

92

Engels Wilhelmu Liebknechtu

u Berlin

London, 21. dec. [18]93

Dragi Liebknecht,

Sinoć sam ti poslao jedan članak o Italiji. *Molim te da ga ne štampaš do daljeg*. Bojim se da sam pogrešno shvatio datu mi dozvolu za objavljivanje; čini se da se ona **ne** odnosi na stvari u vezi sa kraljevim privatnim novcem. Pošto se radi o stvarima koje bi moj izvor¹ uvalile u najveće teškoće i možda me lišile samog tog izvora, istovremeno ti šaljem i telegram. Ako ti ne javim nešto drugo, možeš mi taj rukopis doneti ovamo u januaru, pa ćemo ga preraditi.

Još jednom mnogo pozdrava svima vama!

Tvoj
F. E.

---

¹ Antonio Labriola

93

Engels Friedrichu Adolphu Sorgeu

u Hoboken

London, 30. dec. [18]93.

122, Regent's Park Road, N. W.

Dragi Sorge,

Dobio sam dopisnice od 29. nov. i 17. dec., na kojima ti zahvaljujem. Pre svega, tebi i tvojoj ženi želimo srećnu Novu godinu L. K[autsky] i ja.

Sigurno si se začudio kad si video da se u francuskoj skupštini obrazovala jedna socijalistička frakcija od 50 - 60 ljudi (čini se da ni oni sami ne znaju tačno koliko ih je). Neposredno posle izbora^[52] bilo ih je, tačno prebrojano, 24, od toga se 12 izabраниh drži marksističkog programa, ali se od njih samo 6 izjasnilo za pariski partijski program^[199] i samo njih 4 su se dosad *saglasili* da, u skladu sa odlukom kongresa, svoj deo dnevnica plate u partijsku blagajnu, (što još nije identično sa stvarnim uplaćivanjem — u Francuskoj je još 1870. važno les cotisations ne rentrent pas¹⁾). A sad ih odjednom ima 60, zahvaljujući tome što su se priključili radicaux socialistes² grupe Millerand-Jaurès, koji su se odlučili da podruštvljenje sredstava za proizvodnju unesu u svoj program kao cilj koji je za neke blizak a za druge svakako vrlo dalek. Koncentracija je sada u Francuskoj lozinka; ako se ranije govorilo concentration républicaine³ (tj. podređivanje svih republikanaca *desnom* krilu, oportunisti^[200]), sad se govori concentration socialiste⁴, i ja ću biti vrlo srećan ako to ne znači podređivanje svih socijalista pristalicama Millerand-a, čiji je *praktični* program sigurno više radikalski nego socijalistički.

Prva posledica ovog saveza je to što su naši ljudi izgubili šansu da dobiju sopstveni dnevni list. Millerand-ov »Petite Républi[que] française«⁵ već je zauzeo to mesto, pa će onda biti teško stvoriti konkurentski organ, — teže je nabaviti novac a i drugi bi se ljutili: to bi značilo cepati partiju! Utoliko pre što je »Petite R[épublique] française«⁶ dovoljno lukav, pa će *svakoj* socijalističkoj frakciji otvoriti svoje stupce.

Druga posledica je to što na sednicama frakcije pristalice Millerand-a imaju apsolutnu većinu (oko 30 ili više protiv najviše 24, marksista (12), alemanista (3 - 5), brusista (2) i blankista (4 - 6)).

---

¹ prilozi nikako da stignu! — ² radikalsocijalisti — ³ republikanska koncentracija — ⁴ socijalistička koncentracija

Uprkos svemu tome, gospoda Francuzi, opijeni pobjedom, opet grakću pred celim svetom i ponovo bi hteli da stanu na čelo pokreta. Oni su podneli predlog za pretvaranje stajaće vojske u miliciju (Vailant)^[231], a i Guesde će podneti jedan predlog za održavanje evropskog kongresa o razoružavanju.⁵ Plan je takav da Nemci i Italijani podnesu sličan predlog u svojim parlamentima, gde bi onda, razumese, nastupili kao sledbenici »vodećih« Francuza. Nevažno je šta će učiniti onih nekoliko — uz to još i veoma konfuznih — Italijana, ali sumnjam u to da će naši Nemci tek tako, bez daljeg, prikačiti svoj brod za francuski. Kad je neko dvadesetpetogodišnjom teškom borbom osvojio svoj jak položaj i za sobom ima 2 miliona birača, onda ima pravo da prvo izbliza pogleda tu scratch lot⁶ koja je iznenada poželela da komanduje. Utoliko pre što su ta gospoda Francuzi i sama vrlo osetljiva kad se u odnosu na njih i najmanje povredi etiketa.

Pa, pričekajmo! U nepredvidljivoj Francuskoj je uvek moguće da se ovaj iznenadni trenutni uspeh razvije u trajan napredak. Ali, bolje da ipak pričekamo.

Zatim, treba da te izvestim — ali da ostane strogo među nama — da je prva trećina rukopisa III toma⁷ juče spakovana u jako voštano platno (kao svojevremeno čuvena kelnska knjiga lažnih zapisnika^[232]) i da ovih dana odlazi u štampu. Na dve poslednje trećine potrebno je izvršiti još — većinom tehničku — konačnu redakciju. Ako sve prođe dobro, knjiga će izaći u septembru.

A sad još nešto. Profesor Labriola⁸ iz Rima, sa kojim se dopisujem već nekoliko godina i sa kojim sam se sastao u Cirihu, drži na tamošnjem univerzitetu kurs o istoriji nastanka marksističke teorije. On je čisti marksist. U tu svrhu je pribavio svu potrebnu literaturu, ali nikad nije mogao da vidi *Svetu porodicu*, mada je u »Buchhändlerblatt⁹ iz Lajpciga a i u drugim listovima dao oglas da za nju plaća »svaku cenu«. Iz Švajcarske je obavешten da postoje izgledi da dobije jedan primerak na korišćenje, ali je vlasnik¹⁰ iznenada isčezao i priča se da putuje po Mađarskoj. Sad on navaljuje na mene da mu po svaku cenu nabavim jedan primerak na 3 - 4 nedelje. Ali ja i sam imam samo jedan i ako se on izgubi, apsolutno će mi biti nemoguće da priredim kasnije novo izdanje u planiranim *Sabranim delima*.^[233] Znači, taj jedan primerak ni po koju cenu ne smem dati iz ruke. A pre nekoliko godina poslao sam ti svoj rezervni primerak. Da li bi bio tako dobar da mi ga za tu svrhu pozajmiš na 5 - 6 nedelja? Mogao bi mi ga poslati kao bookpacket poštom *registered*¹¹ ili, ako ti se to više sviđa, preko neke expres agency¹² *osiguranu* na bilo koji iznos, pa bih ti ga i ja vratio onako kako mi ti odrediš. Ja bih knjigu poslao u Rim, ako

⁵ Vidi u ovom tomu, pismo br. 94. — ⁶ nasumce skupljenu družinu — ⁷ *Kapitala* — ⁸ Antonio Labriola — ⁹ »Börsenblatt für den Deutschen Buchhandel und die mit ihm verwandten Geschäftszweige« — ¹⁰ Paul Ernst — ¹¹ preporučeno — ¹² ekspres agencije

ikako može preko neke agencije, osiguranu na veliku sumu (recimo 10 funti), a, ako tako ne može, poštom *registered*. L[abrioli] bi se moglo odrediti *najviše* 4 nedelje za korišćenje. Nema potrebe da ti govorim da taj čovek ne može da drži planirani kurs ako ne poznaje tu knjigu, a još manje da objavi ta predavanja, što namerava da učini kasnije.

U celoj nemačkoj partiji nema ni 6 primeraka, a nije mi poznato ko ih ima. Dakle, molim te, razmisli o toj stvari.

Laura La[fargue] prevodi na francuski moj spis *Feuerbach*, on će uskoro izaći u Parizu.^[227]

Srdačni pozdravi tvojoj ženi i tebi od L. K[autsky] i

tvog
F. E.

Nadam se da ti je zdravlje bolje! L. K[autsky] ti poručuje da list¹³ koji šalješ u Beč redovno stiže.

Hvala ti za čestitku!

1894.

94

Engels Paulu Lafargue-u

u Le Pere

London, 3. januara 94.

122, Regent's Park Road, N. W.

Dragi Lafargue,

Najprije all the compliments of the season¹ Lauri i Vama od Louise i mene.

Zatim o Vašem prijedlogu za razoružanje. Vidio sam Vaillant-ov prijedlog u »Le Parti socialiste«,^[231] nisam ga primio od Laure. Ne vidim ni iz tih novina niti iz Vašeg pisma da li je prijedlog već podnesen ili tek treba da se podnese.

Nijemci već godinama traže pretvaranje stajaće vojske u miliciju, ponavljaju to do besvijesti u svim svojim govorima u Rajhstagu o militarizmu, vojnom budžetu itd. Ne shvaćam šta bi podnošenje jednog formalnog zakonskog prijedloga moglo tome pomoći. Ipak oni će to učiniti.

O podnošenju prijedloga za održavanje kongresa za razoružanje, kao i Vaillant-ovu prijedlogu, trebalo bi da riješi konferencija delegata triju parlamenata — francuskog, njemačkog i talijanskog, bio bi dovoljan jedan delegat za svaku naciju. Svaka međunarodna akcija nužno pretpostavlja prethodni sporazum o suštini i formi. Izgleda mi neprihvatljivo da samo jedna nacija uzme javno inicijativu i zatim pozove ostale da je slijede. Gospoda Francuzi, i sami katkada dosta sitničavi u pitanjima uljudnosti, trebalo bi da se i sa svoje strane pridržavaju demokratskih obzira. Neću na to upozoriti Nijemce, ali se ne bih začudio ako ne bi bio odmah prihvaćen taj pomalo naivni poziv da se slijedi francuska partija koja tek što je ušla u parlament a sastoji se od toliko različitih elemenata i dijelom tako malo poznatih.

Sada o suštini.

Vaillant-ov prijedlog napast će vojnici pod izgovorom da je milicija po švajcarskom uzoru možda prilično dobra za planinske zemlje,

---

¹ najljepše želje za blagdan

ali nema dovoljno čvrstine za veliku vojsku koja mora biti sposobna za akciju na raznovrsnim terenima. I u tom će biti u pravu. Da bi se imala dobra milicijska armija, potrebno je početi s gimnastičkim i vojničkim odgojem omladine; za to je potrebno pet do osam godina; oni bi imali takvu miliciju tek krajem stoljeća. Ako dakle želimo da podnesemo prijedlog zakona protiv koga buržuji i vojnici neće moći iznijeti jake argumente, treba voditi računa o ovoj činjenici.

Pokušao sam to učiniti u člancima, koji su prošle godine objavljeni u listu »Vorwärts«² i koje sam Vam poslao. Danas Vam ih šaljem ponovo. U njima predlažem međunarodni sporazum o istovremenom i postepenom smanjenju vojnog roka, što bi se unaprijed i zajednički utvrdilo. Da se prilagodim stečenim predrasudama koliko god je moguće, predlažem da se počne od *dvogodišnjeg* služenja u uniformi, pa da se ono čim je moguće smanji na 18 mjeseci (dva ljeta i zimu koja ih spaja), zatim na jednu godinu i tako dalje sve dok jedna klasa mladića ne dosegne vojničku dob, koja bi dobila gimnastičko i vojničko vaspitanje, što bi je osposobilo da se služi oružjem bez drugih priprema. Onda bismo imali miliciju, koja bi trebalo još samo da održava velike manevre jedanput svake dvije ili tri godine, da se upozna sama sa sobom i da se nauči djelovati u velikim skupinama.

Sada, kada je dvogodišnji period već općenito usvojen, mogli bi odmah zahtijevati 18 mjeseci, i za dvije ili tri godine tražiti smanjenje na godinu dana; za to vrijeme organiziralo bi se gimnastičko i vojničko vaspitanje mladića od 15 do 18 godina, a ne bi se zanemarili ni dječaci od 10 do 15 godina.

Vaillant-ov prijedlog treba posve da izmijeni netko tko poznaje vojna pitanja, u njemu ima stvari pisanih u žurbi koje ne bismo mogli podržati u ozbiljnoj diskusiji. Prema čl. 9 (*sva djeca zemlje*), sve mlade djevojke bit će isto tako obučavane u pogledu »cjelokupnog razvoja pješadije, konjice, artiljerije« itd., itd.

Šaljem Vaillant-u takođe po jedan primjerak mojih članaka.

Ako se sada možete sporazumjeti s Nijemcima i Italijanima o podnošenju prijedloga u kome se zahtijeva održavanje kongresa za razoružanje i za postepeni prelaz na utvrđen milicijski sistem — bit će to lijepo i vrlo efektno. Ali, molim vas, nemojte stvar pokvariti, time što ćete javno uzeti inicijativu bez prethodnog savjetovanja s drugima. Unutrašnje političke prilike, a isto tako i određene pozicije svakog parlamenta toliko se razlikuju, da takav postupak može biti izvrstan u jednoj zemlji, a apsolutno nemoguć ili čak štetan u drugoj zemlji.

Anarhistička bomba^[226] će proći sasvim kao što je prošlo slavni njeimačkih 2500 franaka.^[190] To će djelovati na policiju; pogledajte presudu u Madridu u aferi Munoz, gdje je priznato da je i policija

² Može li se Evropa razoružati?

kriva;^[234] i u Francuskoj ona rizikuje da se javno uplete u bombaške afere; ako se izvuče ovog puta, moći će se smatrati sretnom. Taj krčag išao je dosta dugo na vodu, vrijeme je da se razbije.

Nadam se da je Laura primila svoj rukopis.^[227]

Poljubite Lauru umjesto mene. Pozdrav od Louise.

Vaš odani

F. Engels

Prevod s francuskog

95

Engels Pjotru Lavroviču Lavrovu
u Pariz

London, 4. januara [18]94.
122, Regent's Park Road, N. W.

Dragi moj Lavrove,
Hvala Vam na krizi — primite moje najbolje želje za Novu godinu.

Očigledno, uprkos harmoniji između Carnot-a i cara¹,^[235] upravo će Francuzi a ne ruski izgnanici podnositi progone i mučenje, neizbežne posledice anarhističko-polijskih bombi.^[220] Utoliko bolje. Na kraju krajeva, postoje simptomi da će se čak pariski *filister*, izgleda, malo postideti svojih histeričnih mahinacija od oktobra prošle godine.

Da li biste mi mogli dati adresu g. Rappoport-a, koji se upravo vratio u Švajcarsku?

Srdačan pozdrav od

Vašeg
F. Engelsa

Najzad ima nade da ćete dobiti III tom *Kapitala* pre kraja ove godine. Ruski prevod će se raditi kao i za II tom, poslaću korekturu D[anijelsonu].²

Prevod s francuskog

---

¹ Aleksandra III — ² Vidi u ovom tomu, pisma br. 113 i 133.

96

Engels Guissepeu Canepi

u Diano Marina

(koncept)

[London, 9. januara 1894]

Dragi građanine,

Izvinite, molim Vas, što Vam pišem francuski. Ali ima već dva-deset godina otkako sam izgubio ono malo lakoće s kojom sam koristio italijanski jezik.

Pokušao sam da Vam za epigraf potražim jedan red, kakav ste želeli,^[236] u delima Marxa, koji je, čini mi se, jedini od savremenih socijalista dorastao da stane pored velikog fiorentinca¹. Međutim, nisam mogao ništa da nađem sem sledećeg odlomka iz *Komunističkog manifesta* (italijansko izdanje »Critica sociale«, str. 35): »Al posto della vecchia società borghese divista in classi cozzanti fra loro, subentra un'associazione, nella quale il libero sviluppo di ciascuno è la condizione per il libero sviluppo di tutti.«²

Sažeti u malo reči duh nove ere budućnosti gotovo je nemoguće a da se ne upadne bilo u utopizam ili u šuplje fraziranje.

Zato Vas molim da budete tako dobri da mi oprostite ako ovo što Vam predlažem ne ispunjava sve željene uslove. Ali, pošto morate biti gotovi do 21. (datum dobrog predskazanja — dan pogubljenja građanina Louis-a Capet-a) vremena nema za gubljenje.

E con distinti saluti

Suo³

Prevod s francuskog

---

¹ Dantea — ² »Na mesto starog buržoaskog društva s njegovim klasama i klasnim suprotnostima stupa udruživanje u kome je slobodni razvitak svakog pojedinca uslov slobodnog razvitka za sve.« — ³ Sa najlepšim pozdravima Vaš

97

Engels Karlu Kautskom
u Štuttgart

London, 9. jan. [18]94.
122, Regent's Park Road, N. W.

Dragi barone,

Ede ti je već svakako saopštio da je poslat deo rukopisa III toma (oko $\frac{1}{3}$ kubne stope). Sad, kad je on srećno stigao u Hamburg, mogu ti dati kratku belešku¹ o tome za »N[eue] Z[eit]«, pa je i prilažem. Molim te da jedan primerak sa člankom, koji ćeš posebno označiti, pošalješ izdavačkoj kući Otto Meißner u Hamburg.

Na drugoj trećini se radi, nadam se da će uskoro biti gotova.

Tvoje prijateljske želje za Xmas² i Novu godinu uzvratili smo ti sa zahvalnošću.

Sad ću svakako moći da nabavim bernsku konvenciju.³

Radoznao sam da vidim Cunowljevu knjigu. Taj čovek radi kao konj u svojoj struci i drži otvorene oči.

Dietza će interesovati vest da Laura Laf[argue] prevodi na francuski moj spis *Feuerbach* za »Ère nouvele« i kasnije posebno izdanje; već sam pregledao prvu polovinu. Ona prevodi savesno i brzo.

Ravé, koji manje zaslužuje takvu pohvalu, opet mi je pisao; pokušao je sa tvojim *Thomas Morus*, mais c'est bien indigeste⁴! Naime, taj čovek, u stvari, ne zna dovoljno nemački, mada je Elzašanin i verovatno mu je pravo ime Rawe.

Raduje me što se Victor odmah prihvatio najboljih mesta iz tvog poslednjeg članka i učinio ih dostupnim Bečlijama.^[237] Ona sjajno odgovaraju tamošnjoj situaciji. Sudeći po Victorovom poslednjem pismu, sad je prošla svaka opasnost od gluposti. U stvari, i kongres sindikata i češki kongres^[238] odložili su generalni štrajk do partijskog kongresa,^[239] a Victor će se već pobrinuti da se on i dalje odlaže.

Dosta za danas — imam još mnoštvo pisama. Svi mi iz kuće pozdravljamo sve tvoje.

Tvoj
F. E.

¹ O sadržini trećeg toma »Kapitala« — ² Christmas (Božić) — ³ Vidi u ovom tomu, pismo br. 88. — ⁴ ali to se teško može svariti

98

Engels Pjotru Lavroviču Lavrovu

u Pariz

London, 10. januara 1894.
122, Regent's Park Road, N. W.

Dragi moj Lavrove,

Hvala Vam na karti od 6-og. Priloženo pismo^[135] sadrži lično saopštenje koje smatram važnim i koje ne bih želeo da izložim opasnosti da bude izgubljeno. Hoćete li biti tako ljubazni da ga pošaljete g. Rappoportu, čim saznate njegovu tačnu adresu. Nije hitno, nedelja dana ne igra ulogu.

Prva trećina rukopisa¹ III toma već je kod štampara (20 glava). Bavim se konačnim redigovanjem ostatka. Ako sve ide glatko, pojavićemo se u septembru.

Ako, kako se nadam, Vaše zdravlje nije lošije od moga, nemamo na šta da se žalimo ni jedan ni drugi.

Vaš
F. Engels

Prevod s francuskog

---

¹ *Kapitala*

99

Engels George-u Williamu Lamplugh-u
u London^[240]

London, 10. jan. [18]94.
122, Regent's Park Road, N. W.

Dragi moj Lamplugh,

Vaš paket je zaista bio prijatno iznenađenje. Veliko hvala! Skoro se stidim da priznam da sam u svom neznanju zamišljao da je *Anatomy of Melancholy*^[241] jedna od najozboljnijih psiholoških rasprava 18. veka, koja me užasava. A sad otkrivam da je i ona proizvod najveće epohe engleske literature, početka 17. veka. Sa zadovoljstvom se prihvatam nje i već sam video dovoljno toga što me uverava da će ona biti stalni izvor uživanja.

To me podseća da sam zaboravio da Vam pošaljem jedina dva moja dela objavljena na engleskom¹; bio sam slobodan da ih pošaljem poštom i nadam se da ćete mi učiniti to zadovoljstvo da ih primite.

Dakyns mi je rekao u nedelju da se bojite da će Vaš mali sin dobiti grip. Mada te odvratne bolesti ovde ima mnogo, nadam se da je opasnost prošla.

Uzvracam Vaše prijateljske želje za Novu godinu i šaljem srdačne pozdrave gospodi L.[amplugh].

Ostajem s poštovanjem

F. Engels

Prevod s engleskog

---

¹ Položaj radničke klase u Engleskoj i Razvitak socijalizma od utopije do nauke

100

Engels Henriju Ravéu

u Poatje^[242]

(koncept)

[London] 10. 1. [18]94.

Dragi građanine,

Hiljadu puta hvala na Vašim lepim željama za novu godinu, koja će, nadam se, i Vama doneti sreću!

Prevod moje knjige^[100] u sadašnjem obliku čini mi se vrlo dobar. Uostalom, pošto sam izvršio reviziju, i ja u tome snosim svoj deo odgovornosti.

Stil *Tomasa Mora*¹ će francuskim čitaocima zaista izgledati dosta težak. Ali u knjizi ima i uspelih stvari i istorijskih pregleda koji nisu samo prolazne vrednosti.

U ovom trenutku ne bih znao da Vam predložim neku knjigu za prevod, ako nešto nađem, javiću Vam.

Vaš odani

Prevod s francuskog

---

¹ Vidi u ovom tomu, pismo br. 97.

101

Engels Victoru Adleru

u Beč

London, 11. januara [18]94.

Dragi Victore,

Pre svega mnogo hvala za čestitke svih vas, naročito tvoje, tvoje žene i dece, što vam od sveg srca uzvraćam, a hvala i za iglu za mašnu, nju ću nositi kad budem imao odgovarajuću kravatu, treba da nabavim jednu posebno za tu iglu.

Verujem ti da kod vas ima mnogo posla, i nas samo čudi kako ti sve to stižeš i to pod najtežim uslovima. Divimo se tvojoj upornosti i zavidimo ti na njoj. A mene posebno raduje tvoje uveravanje da je gotovo sa glupostima kojih smo se tamo bojali.¹ Posle toga sam video izveštaje o oba kongresa^[238] i bar jedan deo pojedinosti za njih. U pogledu tog glavnog pitanja sve je proteklo, u stvari, odlično.

Za zdrav razvoj pokreta bila je prava sreća to što je pametni Höger izjavio da je izborno pravo buržoaska obmana i da se radi njega ne može štrajkovati^[243], kao i to što su se rudari na svoj način izjasnili protiv svakog štrajka koji nije i štrajk radi osmočasovnog radnog dana. A pomogli su nam i Česi iz Budvajza time što su pristup uslovili priznavanjem programa i taktike (à la Cirihi^[120]) i generalni štrajk, koji je, čini se, tamo najviše pretio da izbije, odgodili sve do partijskog kongresa^[239], a ovaj će ga opet odložiti.

Članak K. K[autskog] koji si prešampao^[237] biće vam od vrlo velike koristi. Ali on je karakterističan po tome što pokazuje koliko je autor izgubio dodir sa živim partijskim pokretom. Pre nekoliko meseci neshvatljiva netaktičnost: u sred pokreta koji se na život i smrt bori protiv fraze o opštem štrajku ubacivati čisto akademsko proučavanje generalnog štrajka in abstracto i opšte razloge za i protiv.^[207] I sad taj članak, koji bar na tim mestima izvanredno pogađa pravu stvar!

U svakom slučaju, kod vas će idućeg meseca opet biti vesela agitacija u vezi sa predlogom za izbornu reformu. Sasvim je dobro što je prva akutna groznica imala prilike da prođe kroz svoj tok, pa će sad ljudi malo hladnije gledati na te stvari. Kako bilo da bilo, vlada i Državni savet *morace* da vam daju novo oružje u ruke i iduće godine će vas tridesetak ili šezdesetak sedeti u parlamentu. I to proleteru u toj starofranačkoj, staleški uređenoj skupštini! Oni će dokazati Fran-

---

¹ Vidi u ovom tomu, pismo br. 97.

cuzima da proletarijat nije le quatrième état², kako oni imaju običaj da prave pogrešnu analogiju, već sasvim moderna mladalačka klasa koja je nespojiva sa svom tom starom staleškom rabotom i mora je uništiti *pre nego što* bude u stanju da preuzme svoj zadatak, uništenje buržoazije. Već se radujem prvoj pojavi naših ljudi u Državnom savetu.

Uostalom, ja još mislim da će se koaliciona vlada sigurno raspasti čim bude htela da započne ozbiljnu akciju. Čini mi se da u Austriji još nije došlo vreme za jednu reakcionarnu masu, bar ne za trajno obrazovanje ove mase. Pa čak i kad bi se šefovi koji sede u kabinetu složili, ljudi dole u parlamentu ne bi to postigli; a ako iza svega toga stoji Franz Joseph koji čezne za svojim Taaffeom, onda mi se čini da su dani Windischgrätzu odbrojani. A Taaffe, to sad znači *praktično* opšte pravo glasa.

Radoznao sam da vidim kako će se pokazati navodno 60 socijalista u francuskom parlamentu³. To je mešana družina, čak su i socialistes de la veille⁴ delimično vrlo neodređene prirode i, pri tom, uprkos svoj volji za fuzionisanjem, ispunjeni svakakvim starim, ružnim uspomenama, a uz to su svi oni zajedno samo manjina nasuprot većini Millerand-Jaurèsu koja se sastoji od socialistes du lendemain⁵. Francuzi uporno čute na sva pitanja o karakteru svoje frakcije. U nedelju će ovuda proći Bonnier na putu iz Pariza, pa ću ga ja ispitati i valjda nešto saznati.

Treći tom⁶ je konačno u štampi. Prvih 20 glava (664 str. od oko 1870 str. rukopisa) već su poslate, na drugoj trećini radim, potrebna joj je još samo konačna redakcija, a onda će brzo doći na red i treća trećina, na kojoj će svakako biti potrebno nešto više raditi. Mislim da će izaći u septembru.

A sad moram da se opet prihvatim svoje voljene 23. glave, za vreme praznika izgubio sam, na žalost, mnogo vremena.

Srdačni pozdravi tvojoj ženi i deci, Poppu, Ulbingu, Pernertstorferu, Reumannu, Schrammelu, Adelheidi, maloj Ryba i tutti quanti a posebno tebi lično od

tvog
F. Engelsa

Prema: Victor Adler,
•Aufsätze, Reden und Briefe•
Heft 1, Wien 1922.

² četvrti stalež — ³ Vidi u ovom tomu, pismo br. 93. — ⁴ socijalisti juče-rašnjice — ⁵ socijalista sutrašnjice — ⁶ Kapitala

102

Engels George-u Williamu Lamplugh-u

u London

[London] 1894, 12. jan.

122, Regent's Park Road, N. W.

Dragi moj Lamplugh,

Setio sam se da sam Vam ranije dao *Socijalizam*¹, ali nisam bio siguran. Moje pamćenje kad su posredi takve stvari postaje strašno staračko. Molim Vas, dajte jedan primerak svom prijatelju, kao što nameravate, i ja se samo nadam da će ga on moći svariti.

Pozdravi gospodi Lamplugh.

S poštovanjem

F. Engels

Možda će Vam vreme sad dozvoljavati da posetite Zoološki vrt, pa kad to bude, molim Vas, pošaljite nam dopisnicu i javite u koje vreme ćete, pošto budete razgledali divlje životinje, moći da navratite i ovamo sa svojom porodicom.

Prevod s engleskog

---

¹ Friedrich Engels: *Razvitak socijalizma od utopije do nauke*

103

Engels Adalbertu Delonu

u Nimes^[244]

(beleška)

[London, oko 21. januara 1894]

Treba tek da pročita 2. tom, pa onda da se opet javi.
Sudeći po pismu Diamandiju, on još ne zna potpuno nemački
već ga još izučava, naročito jezik političke ekonomije.

104

Engels W. Borgiusu

u Breslavu^[245]

London, 25. januar 1894.
122, Regent's Park Road, N. W.

Vrlo poštovani gospodine,
Evo odgovora na Vaša pitanja!

1. Pod ekonomskim odnosima koje smatramo odlučujućom osnovom istorije društva podrazumevamo način na koji ljudi jednog određenog društva proizvode ono što im je potrebno za život i međusobno razmenjuju te proizvode (ukoliko postoji podela rada). Dakle, tu je uključena *čitava tehnika* proizvodnje i transporta. Po našem shvatanju, ta tehnika određuje i način razmene, zatim raspodele proizvoda a time, posle raspada rodovskog društva, i podelu na klase, a time i odnose vlasti i ropstva, time i državu, politiku, pravo itd. Dalje, u ekonomske odnose su uključeni i *geografska osnova* na kojoj se oni razvijaju i stvarno nasleđeni ostaci ranijih stupnjeva ekonomskog razvitka, koji su se očuvali često samo zahvaljujući tradiciji ili vis inertiae¹, a, naravno, i sredina u kojoj se nalazi ovaj oblik društva.

Ako, kao što Vi kažete, tehnika najvećim delom zavisi od nivoa nauke, onda ova još daleko više zavisi od *nivoa* i *potreba* tehnike. Ako društvo ima neku tehničku potrebu, ona nauci pomaže da napreduje više nego deset univerziteta. Cela hidrostatika (Torricelli itd.) je rezultat potrebe da se regulišu planinske reke u Italiji u 16. i 17. veku. O elektricitetu znamo nešto racionalno tek otkad je otkrivena njegova tehnička primenljivost. Na žalost, u Nemačkoj postoji navika da se istorija nauka piše tako kao da su one pale s neba.

2. Na ekonomske uslove gledamo kao na nešto što u krajnjoj liniji uslovljava istorijski razvitak. Ali i sama rasa je ekonomski faktor. A ovde ne treba prevideti dve tačke:

a) Razvitak politike, prava, filozofije, religije, književnosti, umetnosti itd. počiva na ekonomskom razvitku. Ali svi oni deluju jedan na drugog i na ekonomsku bazu. Nije tačno da je ekonomska situacija *uzrok, jedina aktivna*, a da je sve ostalo samo pasivna posledica; već postoji uzajamno dejstvo na osnovu ekonomske nužnosti koja se u *krajnjoj liniji* stalno nameće. Na primer, država deluje zaštitnim carinama, slobodnom trgovinom, dobrim ili lošim stanjem finansija,

---

¹ sili inercije

pa čak ni ubistvena malaksalost i nemoć nemačkog ćifte, nastala kao posledica ekonomske bede u Nemačkoj od 1648. do 1830. i izražena prvo u pijetizmu, zatim u sentimentalnosti i ulizičkom služenju kneževima i plemstvu, nije bila bez ekonomskih posledica. Ona je bila jedna od najvećih prepreka ponovnom usponu i uzdrmana je tek time što su ratovi revolucije i Napoleonovi ratovi učinili tu hroničnu bedu akutnom. Dakle, ne postoji, kako to ljudi pokatkad pretpostavljaju zato što im je tako ugodnije, automatski uticaj ekonomske situacije, već ljudi sami prave svoju istoriju, ali u datoj sredini koja ih uslovljava, na osnovu zatečenih stvarnih odnosa, od kojih su oni ekonomski — koliko god da su pod uticajem ostalih političkih i ideoloških — ipak, u krajnjoj liniji odlučujući i čine crvenu nit koja se kroz sve druge provlači i samo ih razjašnjava.

b) Ljudi sami prave svoju istoriju, ali dosad to nisu činili zajedničkom voljom s jednim zajedničkim planom, čak ni u jednom na određeni način ograničenom datom društvu. Njihove težnje se ukrštaju, i u svim takvim društvima upravo zbog toga vlada *nužnost*, čija je dopuna i javni oblik *slučajnost*. Ta nužnost, koja se ovde probija kroz svaku slučajnost, jeste opet, na kraju krajeva, ekonomska. Tu se sad javlja pitanje takozvanih velikih ličnosti. Naravno, čista je slučajnost da se pojavi jedna takva ličnost i to upravo u to određeno vreme u toj datoj zemlji. Ali ako nju izbrišemo, ostane tražnja za zamenom, i ta se zamena nalazi, tant bien que mal², ali se nalazi trajno. Slučajnost je bila to što je Napoleon, baš taj Korzikanac, bio vojni diktator čiju je pojavu učinila nužnom francuska republika iscrpljena sopstvenim ratom; a da bi, da nije bilo Napoleona, neko drugi popunio njegovo mesto, to je dokazano time što se takva ličnost i našla svaki put kad je bila potrebna: Cezar, Avgust, Cromwell itd. Ako je Marx otkrio materijalističko shvatanje istorije, Thierry, Mignet, Guizot, svi engleski istoriografi do 1850, dokazuju da se tome težilo, i Morganovo otkriće tog istog shvatanja dokazuje da je vreme za njega bilo došlo i da je ono prosto *moralo* biti otkriveno.

Tako je sa svim drugim slučajnostima i prividnim slučajnostima u istoriji. Što se oblast koju istražujemo više udaljava od ekonomskog i približava čisto apstraktno ideološkom, to ćemo više videti da ona u svom razvitku pokazuje slučajnosti, to njena krivulja ima više cik-cak oblik. Ali ako nacrtate osovinu preseka krivulje, videćete da, ukoliko je duži posmatrani period i veća oblast koja se obrađuje, utoliko je ta osnovica paralelnija sa osnovicom ekonomskog razvitka.

Najveća smetnja ispravnom razumevanju u Nemačkoj je to neodgovorno zanemarivanje u literaturi ekonomske istorije. Teško je ne samo odvići se onih predstava o istoriji koje su nabubane u školi već i sakupiti materijal potreban za to. Ko je, na primer, čitao starog G.

² kakva-takva

v. Gülicha, koji u svojoj suvoj zbirci materijala ipak ima toliko građe za razjašnjenje bezbrojnih političkih činjenica!

Uostalom, mislim da bi Vam lep primer koji je Marx dao u spisu *18. brimer* trebalo da dá prilično odgovora na Vaša pitanja, baš zato što je to praktičan primer. Ali, čini mi se da je većina tačaka već dotaknuta u spisu *Anti-Dühring* I, Gl. 9 - 11 i II, 2 - 4 kao i III, 1 ili u Uvodu a zatim u poslednjem odeljku spisa *Feuerbach*.

Molim Vas da u ovom tekstu gore ne merite baš svaku reč, već da imate u vidu kontekst. Žalim što nemam dovoljno vremena da Vam pišem tako tačno razrađeno kako bih to morao da učinim za javnost.

Molim da gospodinu ...³ prenesete izraze mog poštovanja da mu u moje ime zahvalite za slanje ...³, što me je vrlo razvedrilo.

S poštovanjem odani Vam

F. Engels

---

³ tako je u štampanom tekstu, objavljenom u »Der sozialistische Akademiker«, br. 20, Berlin 1895.

105

Engels Richardu Fischeru

u Berlin

London, 1. febr. [18]94.

122, Regent's Park Road, N. W.

Dragi Fischer,

Sa Avelingom sam juče razgovarao o onoj stvari^[246]. Posle erfurtskog partijskog kongresa^[247] i sa aktima koje si mu ti pribavio Aveling je otišao još jednom u »D[aily] Chronicle« i saopštio im činjeničko stanje (ranije je već jednom bio tamo i ukazao je na to da je Reuß špijun, pa su mu tada rekli da će ga udaljiti). A sad odjednom ispade da vlasnik lista *hoće* da drži Reußa i da se tu ništa ne može. Ali ako Reuß kaže da je on *sam* 9. nov. 1891, dakle neposredno posle toga, podneo otkaz, onda ti dokazuje da su, zbog Avelingovog saopštenja, prema njemu postupali tako da je *morao* da podnese otkaz, — u stvari je primoran da ode.

Međutim, o svim ovim stvarima ne možete javno raspravljati, jer rizikujete da vas ljudi iz »Chronicle« javno dezavuišu, pošto je po ovdašnjoj etiketi zabranjeno iznositi pred javnost unutrašnje stvari redakcije jednog lista, pa ljudi mogu nekažnjeno da lažu što god im je volja. Da sam na tvom mestu, ja bih tu stvar sasvim odbacio, pošto više nema apsolutno nikakvog značaja. U krajnjem slučaju, mogao bi samo da kažeš: erfurtski kongres je bio u oktobru 1891, odmah posle toga poslate su u London vesti koje se odnose na Reußa, a već 9. nov. Reuß je, kako sam izjavljuje, smatrao da je prinuđen da podnese otkaz — pa, neka sam čitalac to sebi objasni kako zna. Ako učiniš i korak dalje, »Chr[onicle]« će, što se *njega samog* tiče, izjaviti da to nije tačno, niti će i jedan drugi londonski list štampati ijedan redak vaše ispravke. To je etiketa ovdašnje štampe.

O tom drugom napadu na R[euß]-a u listu »Vorwärts« ovde ne znamo ništa, to sami morate da vidite.

Molim da se moj honorar^[248] isplati partijskom blagajniku, koji račun F. E. iz Londona može da podmiri prilikom mesečnog obračuna.

106

Engels Karlu Kautskom
u Štuttgart

Dragi barone,

Opet sam ovde u Istbornu zbog one moje, tebi već poznate, ne- sposobnosti da se krećem, ali mi je već bolje.^[249] Ostaću ovde bar još do 23. o. m. Ukoliko pišeš, adresa mi je 28. Marine Parade, East- bourne. Članak iz »Critica Soc[iale]« ugrabio ti je Victor, prevodi ga^[250], sad apsolutno nemam vremena, moram da završim korekturu ostalog dela III toma¹, a, uz to, štampani tabaci pljušte kao batine u Kameru- nu^[251].

Zamoli Dietza da tih 8 maraka pošalje sa sledećom *većom* pošilj- kom u Beč^[252].

Izraz »komunizam« danas više ne smatram za *opšte* odgovara- jući, štaviše, ostavio bih ga za slučajeve kad je potreban *tačniji* opis, i čak i tu bi mu sad bio potreban komentar, pošto je već 30 godina praktično van upotrebe.^[253]

Zasad još smatram Burnsa boljim i Jaurèsa manje značajnim, nego što ih obično predstavljaju.

Srdačni pozdravi od svih mojih ukućana svim tvojim ukućanima.

Tvoj
F. E.

[Istborn] 13/2/ [18]94.

---

¹ *Kapitala*

107

Engels Georgu von Gižyckyju

u Berlin^[254]

(koncept)

28, Marine Parade, Eastbour^[249]

17. febr. [18]94.

Vrlo poštovani gospodine profesore,

U odgovoru na Vaše cenjeno pismo od 14. o. m. izveštavam Vas da sam za duže vreme toliko pretrpan poslovima da mi je nemoguće da šaljem radove čak i za periodiku svoje sopstvene partije. Utoliko mi je manje dopušteno da saradujem u časopisima koji su, koliko god da su njihove tendencije iskrene i čestite, ipak daleko od moje neposredne usmerenosti.¹ Iz ovih i drugih razloga žalim što moram da odbijem Vaš prijateljski poziv i ostajem sa izrazima izvanrednog poštovanja.

F. E.

---

¹ U konceptu precrtano: Ako bih Vam dao neki članak o temi koju Vi želite (koju — otvoreno rečeno — ne razumem sasvim dobro) ili o nekoj drugoj, time bih se verovatno upleo u neku debatu o svojoj materijalističkoj polaznoj tacki.

108

Engels Eduardu Bernsteinu

u London^[255]

[Istborn,^[249] 22. februara 1894.]

Dragi Ede,

Hvala za pismo i savet u vezi sa G. Brunom^[256]. Ali ja sam upravo na 41 Glavi¹ (Zemljišna renta) i nadam se da ću do svog povratka kroz 8 dana, u četvrtak, završiti još neke glave, pa bih tu knjigu ostavio do povratka, kad ću je sigurno rado pročitati. Dobili smo feljton iz »F[rank]f[ur]ter [Zeitung]« *Bebel i Vollmar*. — Na žalost, ovde je vreme isuviše hladno pa se ne može dugo *sedeti* napolju, a još nisam sasvim u stanju da se krećem. Dakle, do iduće nedelje! Mnogo pozdrava Gini, Käte² i tebi od

tvog
F. E.

---

¹ trećeg toma *Kapitala* — ² Käte Schattner

109

Engels Friedrichu Adolphu Sorgeu

u Hoboken

Istborn, 23. febr. [18]94.

Dragi Sorge,

Zbog privremene nesposobnosti da se krećem opet sam došao ovamo na nekoliko nedelja, ali kroz 6 dana biću ponovo u Londonu.^[249]

Verovatno si već dobio Louisino obaveštenje o udaji. Njen muž, dr. Freyberger, mladi bečki lekar prekinuo je svoju karijeru na bečkom univerzitetu zato što mu nisu dozvoljavali da radnicima otkrije *socijalne* uzroke njihove bolesti; on se sad ovde nastanio. Englezima je već pokazao da se na Kontinentu uči više medicine nego ovde. Zasad ostajemo svi zajedno u Regent's Park Road.

*Sveta porodica*¹ je u ispravnom stanju stigla u Rim i vратиće mi se sredinom marta, kad ću ti je ja odmah poslati.²

Naša neobična socijalistička frakcija u francuskoj skupštini je još nekako tajanstvena. Dosad nije jasan ni njen cilj ni pravac. Guesde podnosi gomilu nacrtu zakona, od kojih, naravno, nijedan ne prolazi. Prvi senzacionalni Jaurèsovi uspesi teško da će se ponoviti, pošto su bombe gospode anarhista^[226] brzo uspele da vladi i stvari poretka pribave većinu koja čini celinu za sebe.

Među oficijelnim političarima ovde vlada potpuno rasulo, kako kod liberala tako i kod konzervativaca. Liberali se mogu održati samo novim političkim i socijalnim ustupcima radnicima; ali za to nemaju hrabrosti. Stoga pokušavaju jednom *electoin cry*³ uperenom protiv House of Lords, da predlože umesto *payment of members, payment of election expenses by the government, and second ballot*.⁴ To znači, umesto da radnicima daju veću moć uperenu protiv buržuja i lordova, oni prosto hoće da buržujima daju veću moć uperenu protiv lordova, a radnici više ne nasedaju na to. U svakom slučaju, u leto će ovde biti novi opšti izbori, i ako se liberali *sasvim* ne priberu i daju *stvarne* ustupke radnicima, biće potučeni i raspašće se; sad ih još samo Gladstone drži na okupu, a on svakog dana može da odapne. Tad će nastati buržoasko-demokratska partija sa proradničkim tendencijama, a ostatak liberala prići će Chamberlainu. I to sve samo pod pritiskom

---

¹ Karl Marx i Friedrich Engels: *Sveta porodica* — ² Vidi u ovom tomu, pismo br. 93. — ³ izbornom parolom — ⁴ dnevnicu za poslanike, plaćanje izbornih troškova od strane vlade, i uže izbore

radničke klase koja je i sama u sebi podeljena i polusvesna. Dođe li ona postepeno do svesti, onda će se stvari odvijati sasvim drukčije.

U Italiji se svakog dana može dogoditi neki jak potres. Buržuji su sačuvali sve gnusobe feudalizma, koji propada i na njih nakalemili sopstvene infamije i šikane. Zemlja je skoro potpuno iscrpla svoje rezerve, tamo mora doći do promene, ali je socijalistička partija^[257] dosad još *vrlo* slaba i *vrlo* konfuzna, mada su u njoj i neki stvarno valjani marksisti.

I u Austriji imamo šta da čekamo. Tamo se događa smešna stvar, naime, socijalisti se oslanjaju na cara⁵, koji se, odobrivši Taaffeov plan za izbornu reformu^[180], izjasnio za približno opšte pravo glasa i stvarno veruje da je to neophodna dopuna opštoj vojnoj obavezi. Koaliciona vlada neće uspeti da učini ništa, ili, ako i donese zakon o izborima, to će se uzeti samo kao otplata duga, a pokret će — uz tajno carevo odobrenje — napredovati i dalje sve dok se bar ne sprovede Taaffeova reforma. A tad će se naši ljudi pobrinuti za ostalo.

Ukratko, stvari svuda lepo idu, i priprema se sve lepši fin de siècle.⁶

Po svemu sudeći, »Workman's Times« je na umoru. Ni Independent Labour Party^[9] nije mnogo življa, čudno je koliko se ovde sve kreće polako i u cik-cak.

Mnogo pozdrava tebi i tvojoj ženi od ovo dvoje Freybergerovih i

tvog
F. Engelsa

---

⁵ Franza Josepha — ⁶ kraj veka

110

Engels Paulu Lafargue-u

u Le Pere

London, 6. marta [18]94.
122, Regent's Park Road, N. W.Dragi Lafargue,¹

Upravo sam pročitao govore Jaurès-a i Guesde-a o carinskim tarifama za žito.^[258] J[aurès-ov] govor je, u stvari, čudan i čini mi se da je vrlo nezgodno što mu je dozvoljeno da podnese svoj amandman u ime partije. Ne želim govoriti o njegovom prijedlogu da se uz pomoć države održi cijena žitu od najmanje 25 franaka, što predstavlja najčistiji protekcionizam, i to jedino u korist krupnih zemljoposjednika, jer sitni *nemaju žito za prodaju*; njihova proizvodnja nije čak dovoljna za njihovu ličnu potrošnju. Guesde je to lijepo rekao, ali *prema Léonu Sayu*; međutim, mi to moramo prvi javno obznaniti umjesto da idemo za gospodinom Sayom. I u tom nas je spriječila Jaurès-ova predstava.

Ali pogledajmo samo prijedlog prema kome država treba da se bavi uvozom žita. J[aurès] želi spriječiti spekulaciju. Ali šta on radi? Traži da država kupuje strano žito. Vlada je izvršni komitet *parlamentarne većine*, a parlamentarna većina je što je moguće vjerniji predstavnik tih istih spekulanata žitom, akcijama, državnim papirima itd. Isto kao u prošloj skupštini, koja je naložila panamašima sprovođenje ankete o Panami!^[6] A te panamaše, ponovo izabrane prošlog avgusta, hoćete da zadužite da ukinu spekulaciju! Nije vam dovoljno što krađu Francusku putem godišnjeg budžeta i Burze, gdje se bar služe svojim vlastitim kapitalom i svojim vlastitim kreditima — hoćete da im stavite na raspolaganje više milijardi i nacionalni zajam, da još više do dna isprazne džepove pomoću *državnog socijalizma!*

Zatim, Jaurès zamišlja da je podnio sasvim nov i nečuven prijedlog. Ali *sitnoburžoaski* socijalisti iz ciriškog kantona učinili su to prije njega; oni već godinama traže da država preuzme monopol trgovine žitom; *njihova* je država bar mnogo demokratskija od francuske republike, ona čak može sebi dopustiti da ima šefa policije — *sitnoburžoaskog* socijalistu (gosp. Vogelsangera) koji nema nad sobom svemoćnih prefekata; uostalom, taj kanton je tako malen da može sebi dopustiti ludorije, koje tamo ne predstavljaju ništa, dok velika nacija neće moći proći nekažnjeno zbog takvih djetinjarija.

---

¹ Sledi jedan precrtani red u kome je stajalo: •Evo čeka na 20 funti. •

Guesde-ov je govor, naravno, trpio od toga što je on, makar formalno, morao podržati neke Jaurès-ove prolazne prohtjeve. Srećom, njegovi slušaoci su ga navukli na opće principijelno područje, to nas je spasilo; morao se zadovoljiti s tim da samo dodirne Jaurès-ov prijedlog. Ja bih, međutim, više volio da sam vidio kako Guesde ulazi svečano, nezavisno od Jaurès-a, i kao izvjestitelj naše grupe. No, napokon, učinio je što je mogao.

To je sve posljedica saveza s bivšim radikalima, saveza na koji smo bili prisiljeni.² Najprije, zašto je Jaurès davao obećanja radikalnim biračima kad je znao da ih ne može održati? Radikalски običaj^[21], ali nikako ne socijalistički i dobro ćemo učiniti da to ne podupiremo. Zatim taj gospodin Jaurès, doktrinar profesor, ali neznanica, naročito u političkoj ekonomiji, jako površnih sposobnosti, preko mjere zloupotrebljava svoju rječitost da zauzme prvo mjesto i da se postavi kao govornik socijalizma, koji čak ne shvaća. Inače se ne bi usudio istupiti s *državnim socijalizmom*, koji predstavlja *dječju bolest* proleterskog socijalizma, bolest od koje su, na primjer, bolovali u Njemačkoj prije desetak godina, pod režimom zakona protiv socijalista^[143], *kada je to bila jedina forma koju je dopuštala vlada* (i čak je štitila). Ipak, samo je beznačajna manjina u Partiji za trenutak pala u tu zamku; poslije kongresa u Videnu^[259], sve je posve iščezlo.

Ali mi imamo republiku u Francuskoj, reći će vam bivši radikali — u Francuskoj je to nešto drugo, mi se možemo koristiti vladom radi donošenja socijalističkih mjera! — Republika se u odnosu na proletarijat razlikuje od monarhije samo po tome što je politički oblik *sasvim gotov* za buduću vladavinu proletarijata. U prednosti ste pred nama što je imate; nama drugima trebat će da je stvorimo u roku od 24 sata. Ali republika je, kao i svaki drugi oblik vladavine, određena svojim sadržajem; ukoliko je ona oblik *buržoaskе* vladavine, neprijateljska je prema nama isto tako kao i svaka monarhija (bez obzira na *oblike* tog neprijateljstva). Stoga je sasvim neopravdana iluzija uvjerenje da je republika već po svojoj suštini socijalistička forma i da joj povjeravamo, sve dok njome vlada buržoazija, socijalističke zadatke. Moći ćemo dobiti od nje povlastice, ali nikada ne možemo na nju prenijeti izvršavanje naših zadataka. Kad bismo je bar mogli kontrolirati s dosta jakom manjinom, koja bi se jednog dana pretvorila u većinu.

Napokon, to je činjenica, nju nije moguće odbaciti. Bit će još prilika kad će naši moći otići naprijed i obznanimi, iznošenjem zakonskih prijedloga, svoje vlastite težnje.

Dakle, sve vas je iznenadila Louisina udaja? To se pripremalo već mjesecima. Freyberger je ostavio Beč i napustio sjajnu karijeru na univerzitetu, jer su mu zabranili da svojim predavanjima objašnjava

² Vidi u ovom tomu, pismo br. 93.

radnicima socijalne uzroke njihovih bolesti. Onda je došao ovamo i našao vrlo dobre uslove u ovdašnjim bolnicama. Kad se jednom sredio, nije bilo razloga za odgađanje ženidbe. Očekujući ostvarenje svojih nadanja, preselio je ovamo svojoj ženi. Vidite da je to sasvim matrijarhalna ženidba, muž je boarder³ svoje žene!

To me podsjeća na moje studije o matrijarhatu i na Laurin prevod koji je ona pristala da načini.^[99] Nadam se da se složila s malom promjenom, koju sam joj predložio i da ćete joj reći koliko mi se dopao prevod 3. i 4. dijela.

Šaljem joj poljubac by your proxy⁴.

Vaš odani
F. E.

Prevod s francuskog

---

³ gost — ⁴ posredstvom Vas

111

Engels Augustu Mombergeru

u Visbaden

London, 9. marta [18]94.

122, Regent's Park Road, N. W.

Vrlo poštovani gospodine,

Usled odsutnosti iz Londona^[249] malo je odložen odgovor na Vaše pismo od 26. II^[260].

Kad je reč o engleskoj socijalističkoj literaturi, može se reći da ona ne izgleda baš sjajno. Glavni izdavač knjiga te vrste je Sonnenschein (W. Swan Sonnenschein i komp., Paternoster Square), u njegovoj »Social Science Series« ima mnoge loše robe, ali ima i sledećih stvari:

W. Morris i E. B. Bax: *Socialism, its Growth and Outcome*;

E. B. Bax: *The Religion of Socialism*;

'' : *The Ethics of Socialism*;

Aveling, E. i E. M[arx-Aveling]: *The Working Class Movement in America*;

Lafargue: *The Evolution of Property*;

E. B. Bax: *Outlooks from the New Standpoint*;

Hyndman: *Commercial Panics of the 19-th Century*;

Engels: *The Condition of Working Class in England in 1844*¹;

'' : *Socialism, Scientific and Utopian*²

itd., a i to su stvari vrlo različite vrednosti.

Ima i mnoštvo manjih propagandnih brošura vrlo različitog sadržaja; neke su stvarno dobre, neke sasvim loše, one se teško mogu dobiti preko knjižara. Većinu su izdali Social Democratic Federation^[10] i Fabian Society^[11].

Ovde nema časopisa kakav je »Neu Zeit«. Socijalistički nedeljni listovi su:

»Justice« (organ Social Democratic Federation), izdavač: H. Quelch, 37a, Clerkenwell Green, E. C. London;

»Workman's Times«, 59 Tile st. Manchester (Manchester Labour Press Society).

---

¹ Položaj radničke klase u Engleskoj — ² Razvitak socijalizma od utopije do nauke

To su otprilike sva obaveštenja koja Vam ja mogu dati. Ali, bojim se da ta vrsta Engleza koju susrećete u Visbadenu ne predstavlja baš neke podesne kandidate za našu partiju.

S poštovanjem odani Vam

F. Engels

112

Engels Victoru Adleru

u Beč

London, 20. marta [18]94.

Dragi Victore,

Pre izvesnog vremena pitao si me o prevodu članka u »Critica Sociale« o položaju itd. Italije^[250]. Louise ti je odmah odgovorila dopisnicom u moje ime that you were wellcome to it¹; i ja sam ti to i potvrdio jednim pismom posle nekoliko dana.^[235] Ubrzo potom postavio mi je K. K[autsky] pitanje da li bih mu to prepustio za »N[eue] Zeit«. Na to sam mu odgovorio da si ti to ugrabio pre njega.²

Ali posle toga se članak *nije* pojavio u »Arb[eiter]-Ztg.«, i to me dovodi u nepriliku pred K. K[autskym]. Zato bih te molio da mi kažeš kako s tim stoji stvar. Ovako sebi ličim na onu englesku stanodavku koja ima, s jedne strane, kćer željnu da se uda a, s druge strane, kirajdziju, Nemca, koji se lako »zagreva«, i koja na prvi nagoveštaj flerta pita tog kirajdziju: what are your intentions with regard to my daughter³? — ali, pravda me to što ti K. K[autsky] konkuriše.

Ovde sve ide u pravcu novih izbora^[261], sve što se događa predstavlja samo pripremu za njih. Liberali su kukavice, kao i obično. Oni bi morali znati da se mogu održati samo jačanjem političke moći radnika, pa ipak se skanjuju, bojažljivo koprcaju i batrgaju. Ni reči o odlučnom proširenju prava glasa, ni o uklanjanju cenzusa koji kandidatu omogućava da bude biran a sastoji se u opterećenju tog kandidata *svim* troškovima oko izbora i u neisplaćivanju dnevnica, ni reči o omogućavanju isticanja *trećeg* kandidata (osim kandidatâ dve zvanične partije) na užem izboru. A pri tom se želi ukidanje Doma lordova, ali se ne čini ni jedan jedini korak da se stvori Donji dom, koji bi za to imao hrabrosti i sposobnosti. S druge strane, torijevci čine glupost za glupošću, dve godine su ceo parlament pretvarali u farsu pod izgovorom da žele da unište Homerule; s liberalima, koji su to dozvolili, sprdali su se, a — kako je to sinoć Randy Churchill i dokazao — čine to sad i dalje^[262], mada to sad, kad se bliže izbori, postaje opasno i moglo bi žestoko da poljulja poverenje britanskog miroljubivog[?]⁴ filistra u konzervativizam. Salisbury je pokušao da i kod Parish Councils Bill^[60] izigra svoje unionističko-liberalne saveznike^[112] Devonshire-a i Chamberlaina i da ih iskoristi za čisto

¹ da ti stoji na raspolaganju — ² Vidi u ovom tomu, pismo br. 106. — ³ kakve su Vaše namere u vezi s mojom kćeri? — ⁴ tako je u štampanom tekstu

torijevske mere, tako da ovaj savez i nije više tako čvrst kao nekad. Ukratko, stvar postaje strašno zamršena i zasad je teško pogoditi kako će se odvijati.

Čestitam ti na načinu na koji si uspavao generalni štrajk, a isto toliko i na članku o koalicionoj izbornoj reformi^[283] i o čitavoj situaciji u Austriji. Naročito je bio sjajan članak u broju od 6. o. m. Ni za trenutak ne sumnjam u sjajan tok vašeg partijskog kongresa^[239]; pozdravi sve prijatelje, i Augusta i Paula S[inger]-a i Gerischa, kad tamo dođu.

Mnogo pozdrava od Louise i

tvog
F. E.

Prema: Victor Adler,
«Aufsätze, Reden und Briefe»
Heft 1, Wien 1922.

113

Engels Nikolaju Franceviču Danijelsonu
u Petrograd

London, 20. marta [18]94.
122, Regent's Park Road, N. W.

Danas sam Vam poslao *preporučeno* »šifove« br. 1 - 6 (sve do strane 96) za III tom¹, koji sadrže veći deo Odeljka I. Nastavak sledi čim ga dobijem.

Dobio sam Vaša pisma od 4. i 23. XI. i 24. II, odgovoriću čim budem mogao.

S poštovanjem
L. K.^[264]

Prevod s engleskog

---

¹ *Kapitala*

114

Engels Panaitu Muşoiu
u Bukurešt^[265]

London, 20. marta 1894.
122, Regent's Park Road, N. W.

Poštovani družo,

Zbog svoje odsutnosti iz Londona^[249] bio sam sprečen da ranije odgovorim na Vaše pismo od 24. februara koje sam dobio na vreme, kao i *Manifestul comunist* i *Socialism utopic și soc[ialism] științific*, na čemu Vam najlepše zahvaljujem. Na žalost, u rumunskom jeziku nisam stigao dotle da mogu da dajem sud o vrednosti Vašeg prevoda, ali bih hteo da Vam skrenem pažnju na to da radeći na nemačkim knjigama ne uzimate za osnovu njihov francuski prevod.

Na žalost, vreme mi ne dozvoljava da izađem u susret Vašoj želji i da napišem predgovor novom izdanju. Završavam III tom Marxovog *Kapitala* i, pošto štampanje brzo napreduje, moram sve svoje vreme da upotrebim na završavanje ostalog dela rukopisa, da ne bi došlo do zastoja.

Mnogo pozdrava.

F. Engels

115

Engels Friedrichu Adolphu Sorgeu

u Hoboken

London, 21. marta [18]94.
122, Regent's Park Road, N. W.

Dragi Sorge,

Danas sam ti per book post, *registered*¹, vratio *Svetu porodicu* uz najveću zahvalnost, pošto je uspešno prebrodila svoj put u Rim².

Odmah posle Uskrsa poslaću ti Bax-Morrisa i berlinsko Bernsteinovo celokupno izdanje Lassalle-a.

Ovde je upravo bila tetka Motteler sa Gertrud Liebknecht, izgleda da ova druga hoće da se privremeno nastani kod prve. Šta će Liebknecht (ona kaže da je on želeo da se vrati ona) s njom, to je tajna, verovatno i za njega samog. Njegova starija kćer, gospođa Geiser, i sama je u veoma teškoj situaciji, a njegova žena i Gertrud žive kao pas i mačka. A ni ja ne verujem da je on navaljivao da se ona vrati.

Jesi li video u listu »Vorwärts« roman *Helena* od staramajke Kautsky? Ona izvodi na scenu mnoštvo živih partijskih drugova, među ostalima i Mottelera i njegovu ženu, to je loša kopija reklamnih romana Gregora Samarowa³ (špijuna Medinga). Radoznao sam da vidim da li će to tako mirno proći; ja se unekoliko čudim da je »V[or]w[ärts]« to uzeo; tu mama Natalie Liebknecht cenzuriše feljton.

Dobio sam »Pionierkalender« i zahvaljujem ti. Prilikom novih izbora⁽²⁶¹⁾ istaći će se više radničkih kandidata nego ikad ranije, ali još ni izdaleka nije dovoljno, i nisam siguran da se opet čitavo mnoštvo njih neće kandidovati zahvaljujući torijevskom novcu. Liberali se, kao i torijevci, strogo pridržavaju cenzusa koji se traži za indirektnu izbore i leži u opterećenju kandidata celokupnim troškovima oko izbora — od 100 funti minimalno do 4 - 600 funti pa čak i više samo za *službene* troškove: *polling places*⁴ itd. Ako tu radnici padnu u kandže Championa, koji im nudi 100 funti po izbornom okrugu (on je novac dobio od fabrikanta sapuna Hudsona), liberali neće imati razloga da se žale. Uopšte, oni idu u susret izborima sa čudesno upornim neshvatanjem situacije. Prave se da hoće da ukinu *Gornji dom*, ali odbijaju da *Donji dom* preurede tako (jačanjem radničke klase) da on jedini bude kadar da tako nešto preduzme. S druge strane, torijevci su gluplji nego ikad, i to mnogo znači. Već dve godine s li-

¹ kao štampanu stvar, *preporučeno* — ² Vidi u ovom tomu, pismo br. 93.

— ³ u rukopisu: Samarina — ⁴ birališta

beralnom vladom upravo teraju šegu u Donjem i Gornjem domu; liberali su to mirno dopustili i filistri, od kojih je masa postala konzervativna, radovali su se tome, jer se to činilo pod izgovorom da treba ukinuti veleizdajnički antidržavni Homerule-bill — sama vlada Homerule-a. Ali oni nastavljaju tu igru i sad kad se primenjuju ozbiljne engleske mere, a to bi miroljubivom filistru moglo dozlogrditi. Tako su sad stvari vrlo neizvesne i novi izbori će svakako dati iznenađujuće rezultate, a u svakom slučaju — jačanje radnika i neophodnost za liberala da radnicima daju još neke ustupke.

U Austriji, Belgiji, Holandiji izborna reforma je takođe na dnevnom redu; uskoro neće biti više nijednog evropskog parlamenta bez radničkih predstavnika. U Austriji stvari se vrlo dobro odvijaju. Adler izvanredno vešto vodi pokret a u tome će pomoći i partijski kongres^[239] u nedelju.

Tek kad se kod vas ta stvar sa tarifom^[218] dovede u red i kad se ukine carina na sirovine, kriza će verovatno oslabiti i nadmoćnost američke industrije nad evropskom ubedljivo će se pokazati. Tek tad će ovde u Engleskoj nastati ozbiljna situacija, ali će onda sve i ići brzo.

S prve dve trećine 3. toma⁵ završio sam brže nego što sam očekivao i pošto je štampanje napredovalo brzo (12 tabaka korekture su već ovde) bio sam prinuđen da izradim kratku belešku⁶. Poslednja trećina još nije konačno redigovana, iduće nedelje ću se opet prihvatiti nje.

Louise K[autsky] te je obavestila o svojoj udaji za dr med Freybergera iz Beča. To je jedan mladi lekar koji, po mom mišljenju, pred sobom ima značajnu naučnu karijeru, i sad radi u ovdašnjim bolnicama. Zasad se preselio k nama, tako da je Louisina adresa ostala ista, izuzimajući prezime.

Tvoj
F. Engels

Srdačni pozdravi tebi i tvojoj ženi od Louise i mene.
Nadam se da si sad bolje sa zdravljem.

---

⁵ *Kapitala* — ⁶ *Treći tom »Kapitala«* Karla Marxa, *O sadržini trećeg toma »Kapitala«*

116

Engels Victoru Adleru

u Beč

London, 22. marta 1894.

Dragi Victore,

Prekjuče sam ti pisao¹. Juče ti je Louise pisala »preporučeno« na Kopernikovu ulicu.

Vrlo su nas obradovale tvoje vesti o stanju stvari, a manje perspektiva da svoj godišnji odmor provedeš u »zatvorenim prostorijama«^[266], od kojih su nam neke već poznate iz »Arbeiter-Zeitung« ♂ (za razliku od »Arbeiter-Zeitung« ♀)^[267]. O ovdašnjim problemima pisao sam ti prekjuče.

To iščezavanje pisama koja su ti upućena prevršilo je malo po malo svaku meru. Pošto ti je Louise juče napisala, mi smo, koliko je to bilo moguće, po sećanju sastavili spisak pisama koja je ona tamo poslala. On ide ovako:

1. Sredinom decembra ona je poslala jedan članak o *Zenskim fabričkim inspektorima* Adelheidi D[worak], uz to, razne beleške za »Arbeiter-Zeitung« ♂ Adelheid piše da to pismo nije dobila.

2. Neposredno pre Božića L[ouise] je pisala *tebi* s molbom za obaveštenje u vezi sa doktorom koga si ti preporučio Tussy.

3. U januaru je pisala *tebi*, između ostalog moleći te da me izviniš kod svoje žene, jer se ne osećam dobro.

4. Krajem januara, kad je Lafargue bio ovde i kad se Burns sa njim sastao ovde kod nas, jedno pismo o njegovoj poseti i o engleskim prilikama uopšte — pisala je L[ouise] *tebi*.

5. U februaru *ti* je ona pisala da možeš da koristiš moj članak iz »Critica Sociale«^[250].

6. i 7. Dva njena pisma *tebi* iz Istborna, između 9. februara i 1. marta.

8. Pisala je *Schacherlu*, na adresu »Arbeiter-Zeitung«, da ne može odmah da pošalje članak.^[268]

9. Četvrtog marta pisala je *tebi* s molbom da »Arbeiterinnen-Zeitung«, pošalješ dr. Bonnier-u, 19, Regent st., Oxford, i poslala je neka obaveštenja o Jaurèsu i socijalističkoj frakciji u francuskoj skupštini.

Pisma za tebe upućena su i na adresu redakcije lista »Arbeiter-Zeitung« i na tvoj privatni stan, a čini se da su oba isto tako kao po pra-

¹ Vidi u ovom tomu, pismo br. 112.

vilu iščezla. Naprotiv, Louisina ostala prepiska sa Bečom, pa i sa radnicima plinskih postrojenja, stizala je redovno, a i odgovori.

Tvoje pismo napisano na 8 stranica takođe nije stiglo Louisu.

Prema tome, pokušajmo sad neko vreme sa *preporučenim* pismima. Možda bi koristila neka druga adresa u Beču.

Ovim ti šaljem ono što si tražio² za partijski kongres⁽²³⁰⁾. Molim te da mnogo pozdraviš sve prijatelje a i Berlinge. Louise i Freyberger šalju srdačne pozdrave, isto tako i

tvoj
F. E.

Prema: Victor Adler,
«Aufsätze, Reden und Briefe»,
Heft 1, Wien 1922.

---

² Friedrich Engels: *Četvrtom austrijskom kongresu*

117

Engels Pablu Iglesiasu

u Madrid

(koncept)

[London, 26. marta 1894]

Dragi prijatelju Iglesias,

U svoje vreme sam dobio tvoje pismo od 24. novembra i počinjem odgovor izjavom da će ovo moje pismo biti poslednje, ako ostaneš uporan i ako mi se i dalje obraćaš na »vi«. Zaista imam razloga da se osećam uvređenim što mi uskraćuješ oslovljavanje uobičajeno među starim članovima Internacionale i drugovima po borbi, oslovljavanje kojim su me udostojavali 1872. godine Anselmo Lorenzo i mnogi drugovi, kako stari tako i mladi¹. Dakle, prelazimo na *ti!*

Nastavljam na francuskom; nisam pisao španski već preko dvadeset godina i trebalo bi mi ceo dan da napišem pismo na kastiljanskom. Molim te, izvini!²

Dakle, evo. Veoma mi je žao što sam u Cirihu propustio priliku da te vidim.^[80] U subotu pre podne kad sam stigao u Tonhalle, pre nego što sam ušao u dvoranu, mnogi prijatelji su došli u restoran da razgovaraju sa mnom; molio sam gotovo sve da idu da nađu špansku delegaciju i da ti kažu da te čekam; ali niko nije došao. Posle završetka kongresa uveravali su me da ću te svakako videti posle podne na parobrodu. No, uzalud sam te tražio, i sada znam zbog čega: u nedelju mi niko nije mogao reći gde si odseo, ponavljali su mi da si oputovao, i tada sam izgubio nadu da ću te sresti. To mi je mnogo žao, jer među pobudama koje su me dovele u Cirih nije na poslednjem mestu bila nada da ću tamo videti svog starog prijatelja Iglesiasa i stisnuti mu ruku.

Hvala na redovnom slanju nedeljnika »El Socialista«, koji sa uživanjem čitam svake subote uveče; iz njega vidim, na svoje zadovoljstvo, da svoje ogranke postepeno širite po celoj Španiji; da se u zemlji Baskijaca socijalizam učvršćuje na razvalinama karlizma i da udaljene pokrajine Galicije i Austrije počinju da stupaju u pokret. Enhora-buena!³

Što se tiče anarhista, oni su možda pred samouništenjem. Ova plahovita groznica, ova salva atentata, bezumnih i u krajnjoj liniji

---

¹ U konceptu je precrtano: francuski, nemački, austrijski, Švajcarci itd.

— ² Rukopis je do ovog mesta na španskom, dalje na francuskom, a poslednji stav opet španski — ³ Neka je sa srećom!

plaćenih i isprovociranih od strane policije, ne može da ne otvori oči čak i buržujima u pogledu karaktera ove propagande ludaka i agenata-provokatora. Čak će i buržoazija na kraju krajeva uvideti da je besmisleno plaćati policiju i preko policije anarhiste da bi dizali u vazduh te iste buržuje koji ih plaćaju. I dok se sada mi takođe izlažemo opasnosti da stradamo od buržoaske reakcije, vremenom ćemo biti u dobitku, jer ćemo ovog puta uspeti da dokažemo svima da nas od anarhista razdvaja čitava provalija.

Ovde se pokret razvija dosta sporo. Postoji neosporno snažno stremljenje ka socijalizmu u radničkim masama. Ali, istorijski uslovi u Engleskoj su takvi da ovo stremljenje u radničkim masama proizvodi kod vođa mnoštvo različitih struja koje se ukrštaju pa čak su i međusobno zavađene. Ovde, kao i u Francuskoj, jedinstvo će se postići tek kad izvestan broj socijalističkih poslanika bude zasedao u parlamentu; danas ih ima samo dvojica — to je suviše mnogo ili bar suviše malo.

U Italiji situacija postaje kritična i revolucionarna. Šaljem ti časopis »Critica Sociale« sa člankom koji sam napisao na molbu milanskih prijatelja^[250].

U Nemačkoj idemo napred kao obično. To je dobro organizovana i dobro disciplinovana armija koja svakodnevno raste i koja stremljenjem svom cilju sigurnim i nesavladljivim korakom. U Nemačkoj možemo gotovo izračunati dan kad⁴ će državna vlast pasti u naše ruke.

A dotle, skrećem ti pažnju na Austriju. Tamo se priprema velika borba. Vladajuće klase, feudalno plemstvo kao i buržoazija, iscrpli su sva svoja sredstva. Izborna reforma je neizbežna. Pokušavaju da stvari udese tako da radnička klasa ne dobije suviše predstavnika u parlamentu. Ali, radnici su odlučni⁵, oni će naterati buržuje da odstupe korak po korak, dok ne bude dato opšte pravo glasa. Posle Ciriha sam posetio Beč; prema onome što sam video, čini mi se da austrijski socijalisti imaju veliku budućnost.

Kad sam došao dovede, stiglo mi je tvoje pismo od 22. marta. Na žalost, ne mogu ti poslati nekoliko redova za 1. maj, pošto završavam konačnu redakciju III toma Marxovog *Kapitala*, te sam bio prinuđen da se odrekнем *svake* saradnje kako u vezi sa 18. martom tako i sa 1. majem. I ono što sam odbio Francuzima, Nemcima, Austrijancima itd. neću moći učiniti za vas.

Grlim te od sveg srca.

Prevod s francuskog i španskog

⁴ U rukopisu je precrtano: ćemo mi biti jedina partija koja je u stanju —

⁵ u rukopisu precrtano: da dobiju opšte pravo izbora

118

Engels Benno Karpelesu

u Beč

London, 29. marta 1894.

122, Regent's Park Road, N. W.

Vrlo poštovani gospodine,

Dobio sam Vaše cenjeno pismo od 19. o. m. (poštanski žig Rima) a upravo sada stiže iz Beča i prvi polutom Vaše knjige^[269], za koji Vam najlepše zahvaljujem.

Koliko su nauka i događaji napredovali posle pojava rada iz moje mladosti iz 1845, čijim mi pominjanjem ukazujete čast, ali koji je, po mom mišljenju, mnogo precenjen, — najbolje pokazuje plan koji ste Vi mogli napraviti za izradu svog dela. Samo po sebi je napredak već i to što je jedno privatno lice moglo da započne jedno takvo ispitivanje koje obuhvata sve, čak i prividno najbeznačajnije, okolnosti koje se odnose na postavljeno pitanje.

Želim Vam da uspete u potpunom ostvarenju svog plana rada i da time date takvu sliku celokupnog položaja brojnog i veoma interesantnog radničkog stanovništva kakvu dosad još niko nije dao!

S poštovanjem

odani Vam

F. Engels

119

Engels Johnu Hunteru Wattsu

u London

(koncept)

[London] 3. aprila [18]94.

Dragi druže,

Veoma sam obavezan Vama i drugovima iz Social Democratic Federation^[10], čija osećanja Vi izražavate, za to što mi ukazujete čast moleći me da održim predavanje u Vašoj sali. Ali, na žalost, moram odbiti. Moj rad za našu zajedničku stvar leži u drugoj sferi delatnosti, gde, mislim, mogu biti korisniji i na šta trošim sve vreme kojim raspolazem. Ako bih jednom počeo da držim predavanja (što je, uz to posao kome sam malo vičan), više ne bih imao dovoljno osnova da odbijam druge pozive, a onda bih morao sasvim da napustim svoj sadašnji posao. Iz tog razloga redovno sam odbijamo sve slične pozive iz Fabian Society^[11], Independent Labour Party^[9] i drugih tela, izuzev ove godine starog Komunističkog udruženja^[27], što se moglo opravdati mojim pedesetogodišnjim radom u njemu.

A kad je posredi Social Democratic Federation, treba uzeti u obzir još jednu okolnost. Vi svakako znate da je »Justice«, zvanični organ Social Democratic Federation godinama, do srazmerno skorog vremena, imao običaj da me okrivljuje za svakakve prestupe. Te optužbe, većinom čiste insinucije koje se odnose na tajanstvene grehove, »Justice« nikad nije podrobno izložio, nikad nije pokušao da dokaže, ali ih nikad nije ni povukao.¹

Prevod s engleskog

---

¹ Iz poslednjeg dela koncepta, punog precrtanih i nečitkih mesta može se izvući sledeći sadržaj: »Stoga sam prinuđen da razmotrim da nije možda, u ovakvim okolnostima, u mom interesu da se uzdržim od istupanja kao govornik u sali Social Democratic Federation i, zatim, da, možda, moja pojava u tom svojstvu ne bi bila nepoželjna za veći broj, možda čak i većinu onih kojima sala pripada.«

120

Engels Lauri Lafargue

u Le Pere

London, 11. aprila [18]94.
122, Regent's Park Road, N. W.

Draga moja Löhr,

Tvoje drago pismo stiglo je baš na vrijeme. Jutros sam namjeravao pisati Paulu, ali zato sada imam dobar izgovor da promijenim adresu na pismu. Upravo sam pročitao tvoj prevod u »L'Ère nouvelle« i posve sam oduševljen.^[227] Ljepše se čita od originala; samo dvije ili tri neznatne ispravke htio bih predložiti za eventualno ponovno izdanje.

To me odmah navodi da govorim o onom libertaire¹, avaj ne libertain², Dühringu.^[270] Drago dijete, vous avez fait vos preuves!³ Uredi s Bonnet-om kako ti najbolje odgovara. Pod *uslovom da rukopis prođe kroz tvoje ruke*, bit će sve u redu i rado ću ga pregledati — u granicama vremena kojim raspolazem, cela s'entend⁴, granicama koje su, žao mi je što to moram reći, skućene i koje se, čini mi se, neće proširiti, nego naprotiv!

Ali želio bih da ti možeš upotrebiti svoje sposobnosti i svoju energiju u neki drugi posao koji bi, osim ugleda, donio i novaca. Zar se ne može s Carréom dogovoriti za nešto slično?

Šaljem ti broj lista »Rheinische Zeitung«, koji izdaje, kao što možda znaš, veliki Karl Hirsch (od 1. aprila). Ali ne šaljem ti ga zato da bi ti dao primjerak njegove mukotrpane rabote, već zato što donosi izvještaj o prijedlogu što ga je u Rajhstagu podnio *grof Kanitz*, jedna od najbistrijih glava među pruskim junckerima,^[271] koji su, prema Hermannu Wageneru, njihovom teorijskom poborniku, Ochsen von Geburt oder Ochsen aus Prinzip.⁵ Taj prijedlog, podnesen u ime zemljoposjedničke aristokracije istočne Njemačke *gotovo je doslovno isti s Jaurès-ovim prijedlogom*,⁶ koji je trebalo da pouči socijalistički svijet kako da iskoristi svoj parlamentarni položaj u interesu radničke klase i seljaštva. Taj grof Kanitz je nedavno objavio nov način plaćanja starih dugova u korist njemačkog carstva: prodajte sav svoj zlatni novac i zamijenite ga otprilike s četiri milijarde srebrnog novca, od čega će ostati 2 milijarde, čisti dobitak (srebro se kupovalo po 28 penija za jednu uncu i mijenjalo se u novac po 60 penija za uncu) —

---

¹ liberteru — ² slobodoumniku — ³ ti si svoje dokazala — ⁴ razumije se — ⁵ volovi po rođenju ili iz principa — ⁶ Vidi u ovom tomu, pismo br. 110

čime će se izbrisati carski dugovi. Ali ako bih htio biti zloban, mogao bih zapitati gospodina Jaurès-a da li bi on htio, ako bi Kanitz prihvatio njegov prijedlog o žitu, kao naknadu prihvatiti Kanitzov prijedlog o srebru, koji isto tako izgleda socijalistički i kome se, s ekonomskog gledišta, ne može mnogo više prigovoriti. Ali bit ću velikodušan, čak prema Jaurès-u, i ostavit ću ga na miru; naši francuski drugovi, međutim, ne mogu se uzdržati da to ne primjetim, trebalo bi stvarno malo poblize da pogledaju prijedloge svojih saveznika⁷, bivših radikala, prije nego što ih lijepo prime. Još nekoliko takvih ispada i njihov ugled kao znalaca političke ekonomije bit će uveliko ugrožen.

Postoji samo jedan primjerak *Discours sur le libre échange*⁸, koji sam slučajno našao razgledajući jedan antikvarni katalog. Kad bi se to izgubilo, cijela stvar, bar francuski original, *zauvijek* bi bila izgubljena. Mogu ga poslati samo ako postoji čvrsta garancija da neće biti izgubljen. Večeras očekujem novi *Postal guide*⁹, koji sadrži najnovija obaveštenja o međunarodnim sporazumima o poštanskom osiguranju; ako su povoljna, odmah ću ti poslati taj primjerak; inače, snadi se na drugi način. Svakako bi ponovno izdanje bilo neobično poželjno u svakom pogledu.^[272] Međutim, poslat ću ti jedan drugi primjerak engleskog prevoda, objavljenog u Bostonu.^[273]

Stvarno još nisam imao vremena da pročitam Sorelovu *Métaphysique*. Imam vrlo mnogo posla; zadubio sam se u zemljišnu rentu (tom III¹⁰), s kojom se mnogo mučim, jer u Mohrovim tabelama, gotovo bez izuzetka, ima računskih grešaka — ti znaš kakav je on bio genije za brojke! — i treba ih iznova proračunati. A 15 araka već je štampano, tako da nemam vremena za gubljenje s ostalim rukopisom. A onda ovo toplo vrijeme — baš kao kod vas u Le Pereu. *Ima li išta zanimljivo u toj Sorelovoj studiji?*

Louise ti zahvaljuje na tvom pismu i uskoro će ti pisati. Šalje ti srdačan pozdrav. Njen muž ovdje posve stječe ugled kao anatomski preparator; mnogo radi za anatomski muzej u bolnici u Midleseksu; ovdašnji nespretnjakovići nalaze se ispod bečke razine u tim osjetljivim stvarima.

Kod nas je u posjeti Gertrud Liebknecht. Vraća se iz Amerike, ali nije se tamo mnogo popravila.

Ovaj čas sam pročitao Paulovo pismo u listu »Vorwärts« — sjajno!^[274] Tako dobro da ga čak ni berlinski prevodioci nisu mogli pokvariti.

Tvoj odani stari

F. Engels

Prevod s engleskog

⁷ Vidi u ovom tomu, pismo br. 93. — ⁸ Reč je o Marxovom spisu *Discours sur la question du libre échange (Govor o slobodnoj trgovini)* — ⁹ poštanski vodič — ¹⁰ *Kapitala*

121

Engels Filippu Turatiju

u Milano^[275]

London, 12. aprila [18]94.
122, Regent's Park Road, N. W.

Dragi Turati,

Šaljem vam poštom anglo-američko izdanje govora koji vas interesuje (K. Marx, *Discourse on free trade*^[273]) kao i nemački prevod *Bede filozofije*, gde je taj govor štampan u prilogu. Što se tiče francuskog teksta, njega će preštampati pariski časopis »L'Ère nouvelle«^[272]. Od tog francuskog teksta postoji samo moj lični primerak; ako se on izgubi, nema mogućnosti da se nadoknadi. Zato još ne znam kako ću ga otpremiti u Pariz, jer bi se izgubilo u vremenu ako bi se ovde prepisivao. Imao sam isuviše iskustva s poštom da bih joj poverio original.

II tom *Kapitala* je izišao, kao i I, kod *Otta Meißnera*, 1893. godine (drugo izdanje), cena mu je, čini mi se, 6 maraka. Tamo će takođe izići u septembru III tom, na veliko zadovoljstvo slavnog Achille-a Lorije; taj šarlatan je objavio svetu da Marx uopšte i nije napisao ovaj III tom nego da je stalno upućivao na njega čitaoce prosto da bi im se narugao!^[276]

Mnogo pozdrava gospođi Kulišov od mene i gospođe Freyberger (bivše Kautsky, koja se upravo udala za jednog ovdašnjeg mladog lekara Austrijanca).

Vaš odani
F. Engels

Prevod s francuskog

---

¹ Govor o slobodnoj trgovini

122

Engels Henryju Williamu Leeju

u London

(koncept)

[London] 16. aprila [18]94.

Dragi druže,

I Vi i oni koji su Vas naveli na pomisao da Vam držim predavanja^[277] sigurno su znali da sam se dosad držao pravila da nigde ne držim predavanja. Ali bez obzira na to, nalazim se u posebnom položaju u odnosu na Vas, tj. ako sam tačno razumeo Vaše pismo, u odnosu na Social Democratic Federation.^[10]

Sigurno Vam nije nepoznato da me je, u toku dugog niza godina i sve do srazmerno skorog perioda, »Justice«, organ Social Democratic Federation, neprekidno napadao i iznosio sve moguće optužbe protiv mene. Nikad nije učinjen pokušaj da se dokažu ove optužbe niti su one ikad povučene a Social Democratic Federation nikad nije odbacio odgovornost za ono što je »Justice« pisao. Usled toga, bio sam prinuđen da se držim sasvim po strani od Social Democratic Federation i ne vidim razlog da promenim svoj stav, osim ako se ova prepreka potpuno ne ukloni.

S poštovanjem

H. W. Lee

sekretar Social Democratic Federation

Prevod s engleskog

123

Engels uredniku
jednog francuskog socijalističkog lista^[278]

(koncept)

London, 24. aprila 1894.
122, Regent's Park Road, N. W.

Dragi građanine,

Primio sam Vaše pismo od 20. ovog meseca, ali beskrajno žalim što mi je apsolutno nemoguće da Vam priložim članak za prvomajski broj Vašeg lista.

Pre svega, u ovom trenutku se ne osećam dobro. No, i kad bih bio zdrav, neodložan rad kojim se sada bavim (objavljivanje III toma Marxovog *Kapitala*), a koji ne mogu da prekinem, sprečava svaku moju saradnju na drugim literarnim poduhvatima. O tome sam blagovremeno obavestio one naše prijatelje sa kojima sam u prepisci, moleći ih da me izvine. Shvatićete da za Vas ne bih mogao da učinim ono što sam kategorički odbio da učinim za naše prijatelje u Španiji, Austriji itd.

Želim mnogo uspeha Vašem listu i šaljem članovima redakcije bratske pozdrave.

Vaš odani
F. E.

Prevod s francuskog

124

Engels Carlu Eberleu

u Barmen^[279]

London, 24. aprila 1894.

122, Regent's Park Road, N. W.

Cenjeni partijski druže,

Vaše pismo od 21. prošlog meseca i album Berlina, koji ste bili tako dobri da mi pošaljete, dobio sam pre nekoliko dana, i molim Vas da socijaldemokratskom udruženju Barmena i posebno izrađivaču albuma izrazite moju najlepšu zahvalnost za ovaj prijateljski i za mene koliko prijatan toliko i laskav dar. On mi je, u stvari, pricinio to neočekivano zadovoljstvo da vidim velike promene koje su izvršene u toku ovih dvadeset godina moje odsutnosti iz Barmena. Ja više apsolutno ništa ne prepoznajem. Osim željezničke stanice i jedne, starije strane Wertherovog napisa nigde više na slikama ne mogu da se snađem. Čak mi je sasvim nepoznat i pogled s mesta snimljenog na novom putu, koje je možda samo nekoliko minuta udaljeno od Bruha. Samo je naša stara kuća neizmenjena.

Koliko god da me raduju ovi dokazi velikih promena koje su Barmen od malog čitinskog mesta iz moje mladosti pretvorile u veliki industrijski grad, najviše se ipak radujem tome što su se i ljudi tamo znatno promenili na bolje. Jer kad to ne bi bilo tako, Barmen bi još i danas u Rajhstagu imao kao svog predstavnika nekog zadržtog konzervativca, neku stvarno podmuklu »dangubu«, ne bi bilo ni govora o socijaldemokratskom udruženju Barmena, i ponajmanje bi barmenskim radnicima palo na um da mi poklone album. Ali, srećom, revoluciji u spoljašnjosti grada odgovara i revolucija u glavama radnika, a ona nam jamči još moćniju i obuhvatniju revoluciju u celom svetskom pokretu.

Srdačan pozdrav.

Vaš

F. Engels

125

Engels Lauri Lafargue

u Le Pere

London, 11. maja 1894.

122, Regent s Park Road, N. W.

Draga moja Laura,
Samo dva retka.

Da li su korekturni tabaci *Discour sur le libre échange*⁽²⁷²⁾ poslati u Milano? Ako nisu, postaraj se molim te da *odmah* budu poslati. Turati je u »Critica Sociale« objavio tekst koji je traduction¹ sa ruskog neke stvari koja je napravljena od nekog nemačkog prevoda i, povrh svega, tako skraćena da je sve drugo samo ne Mohr.⁽²⁷³⁾ Sad oni prete da to objave en brochure². I ako uskoro ne dobiju francuski tekst, neću moći ni da ih izbrusim za to, pošto objavljuju »svoj tekst«.

Sigurno će biti moguće ubediti naše francuske prijatelje da se to ne može odlagati!

Upravo sam se vratio iz grada, gde smo poslali *poslednji deo* rukopisa III toma.³

Ako dobiješ »*Neue Welt*« sa listom »Vorwärts« ili nekim drugim nemačkim listom, pogledaj članak *Iz mračnih vremena* u br. 18. Tamo ćeš naći svoju babu i dedu i Mohra romantično prikazane i nadam se da će te to zabaviti.

Srdačni pozdravi od Louise.

Monsieur Guesde se nije ni pojavio niti je napisao koju reč izvinjenja. Les français sont si polis!⁴

Uvek tvoj

F. E.

Lenjivica⁵ kaže da upravo sada piše 30 pisama tredjunionima i drugima u vezi sa austrijskim štrajkom, i da bi se vrlo radovala tvojoj pomoći kad bi je mogla dobiti.

Avvocato F. Turati.
Portici Galleria V. E. 23
Milano, Italija

Prevod s engleskog

---

¹ prevod — ² kao brošuru — ³ *Kapitala* — ⁴ Francuzi su tako učtivi!
— ⁵ Luise Freyberger

126

Engels Filippu Turatiju

u Milano^[280]

London, 11. maja [18]94.

122, Regent's Park Road, N. W.

Dragi moj Turati,

Vraćam Vam *preporučeno* korekturne šifove »*Libero Scambio etc.*¹« zajedno sa engleskim izdanjem članka, koje, molim Vas, sačuvajte.^[273] Prevod mog predgovora je vrlo dobar, izuzev nekoliko mesta koja predstavljaju tehničke teškoće; naći ćete tamo potrebna uputstva. Ali Marxov govor — stvar objavljena u časopisu »*Cr[itica] Soc[iale]*« nije prevod već kratak *izvod* koji nisam u stanju da popravim. Pišem ponovo u Pariz^[135] da Vam pošalju francuski original, a dotle se potrudite da uporedite engleski tekst. Ako objavite tekst prema onome iz časopisa »*Cr[itica] Soc[iale]*«, naići ćete na prigovore da to nije autorov tekst, da taj postupak znači slobodu gotovo istovetnu s *falsifikatom* itd. itd., a ja, na žalost, ne bih mogao da Vam pritekнем u pomoć. Bolje bi bilo sve preraditi — to neće oduzeti mnogo vremena — nego se izložiti sličnim prigovorima.

Vaš odani

F. Engels

Luiza Kautsky-Freyberger šalje najlepše pozdrave gospodi Anni Kulišov i Vama, a ja joj se pridružujem.

Prevod s francuskog

---

¹ *Slobodne trgovine itd.*, tj. *Govora o slobodnoj trgovini od K. Marxa*

127

Engels Friedrichu Adolphu Sorgeu

u Hoboken

London, 12. maja 1894.

122, Regent's Park Road, N. W

Dragi Sorge,

Juče smo ti preko G. W. Wheatley i komp. (njujorška adresa, US. Express Co. 49, Brodway) poslali paket sa Moris-Baxom i berlinskim Lassalle-om u 50 svezaka^[281], što ćeš, nadajmo se, uskoro dobiti. Carriage *paid*¹. Istovremeno je poslat u Hamburg i ostali deo rukopisa 3. toma² i time mi je pao težak kamen sa srca. Zbog poslednja dva odeljka još sam se »pošteno preznojio«. Biće 60 tabaka, od čega je složeno već 20.

Veliko spokojstvo mi je donela vest o srećnom povratku *Svete porodice* u tvoje okrilje posle njene čudesne odiseje.³ Ali zato me je veoma ožalostila vest u vezi s tvojim očima. Nadam se da ćeš se posavetovati sa nekim dobrim specijalistom, tu se može dosta učiniti ako se blagovremeno preduzmu mere. Već 15 godina i ja s vremena na vreme imam nevolje s očima, ali sam poslušao savet lekara i sad sam stigao dotle da me ta stvar uopšte ne gnjavi, osim ako ne pišem predugo po noćnom svetlu.

Ovih dana sam imao nazeb, koji mi je pokazao da sam konačno ostario. Ono prema čemu sam se ranije mogao odnositi kao prema tričariji, ovog puta me je za 8 dana prilično ruiniralo i zato sam još punih 14 dana bio pod medicinskim policijskim nadzorom. A i sad se moram pričuvati punih 14 dana. Bio je to blag bronhitis i njega nikad ne treba olako uzimati kod starijih ljudi, naročito kad, ovako kao ja, vole uz to malo da probanče. Istina, to čuvanje mi dosta teško pada, ali, najzad, Freyberger je sigurno u pravu u tome što mi ga propisuje, a što se tiče sprovođenja toga u delo, za to se brine stara Louise koja me nadzire dvostruko i trostruko više od Argusa. Mislim da sam ti još ranije pisao⁴ da smo mi u kući uveli što je moguće manje promena, jer smo mladog supružnika uzeli na stan i hranu, i to je sve lepo, ali, na žalost, samo dok si zdrav; nijedan me lekar u toku

---

¹ Podvoz plaćen — ²Kapitala — ³ Vidi u ovom tomu, pisma br. 93. i 115.

— ⁴ vidi u ovom tomu, pismo br. 115.

celog mog života nije secao toliko koliko on za ove poslednje 4 nedelje, ali moram se, najzad, utešiti time što se sve to radi za moje sopstveno dobro.

Dietzgen i njegova žena bili su ovde na nekoliko sati u nedelju popodne, ali, na žalost, nisu zatekli Tussy. Dao sam mu preporuke za Bebela i Kautskog. To su vrlo simpatični ljudi.

Nadam se da je tvoj sin u međuvremenu opet našao službu, tako otnesit i u poslovima iskusan mlad čovek kakav je on, koji se verovatno sada u praksi izlečio od nekih iluzija, trebalo bi da uvek bude kadar da se snađe u Americi.

Ovde stvari idu kao i obično. Nema mogućnosti da se postigne ikakvo jedinstvo radničkih vođa. Ali uprkos tome, *mase* idu napred, istina polako i tek se boreći da dođu do svesti, ali nepogrešivo. Ovde će biti kao u Francuskoj i ranije u Nemačkoj: Iznudiće se ujedinjenje, čim u parlamentu bude sedeo izvestan broj nezavisnih radnika (koji nisu izabrani posebno uz pomoć liberala). Liberali čine sve što mogu da to spreče. Oni 1. ne proširuju glasačko pravo čak ni na ljude koji ga već sad imaju — *na papiru*; oni, naprotiv, 2. čine da birački spiskovi budu *za kandidate* još skuplji nego dosad, pošto se oni moraju sastavljati dvaput godišnje, a troškovi *tačno* sastavljenih spiskova padaju na teret kandidata odn. predstavnika političkih *partija*, a ne na državu; oni izričito odbijaju 3. preuzimanje izbornih troškova od strane države ili opštine; dalje, 4. dnevnice i 5. uže izbore. Sve ovo očuvanje starih zloupotreba predstavlja direktnu zabranu izbornosti radničkih kandidata u $\frac{3}{4}$ i više izbornih okruga. Parlament treba da ostane *klub bogatih ljudi*. I to u vreme kad svi bogati ljudi postaju konzervativni, zato što su zadovoljni status quo-om, i kad liberalna partija *izumire* i postaje sve više i više zavisna od radničkih glasova; ali liberali ostaju pri tom da radnici treba da biraju samo buržuje, a ne radnike, i nipošto nezavisne radnike.

Zbog toga će liberali i propasti. Nedostatak hrabrosti otuđuje od njih radničke glasove u zemlji, rastura njihovu malu većinu u parlamentu, i ako još u zadnji čas ne učine neke *vrlo smele* korake, biće, verovatno, izgubljeni. Tad će doći na red torijevci i *izvršiće* ono što su liberali u stvari nameravali da sprovedu — a ne samo da obećaju. A tad je prilično sigurno da će se pojaviti jedna nezavisna radnička partija.

Social Democratic Federation^[10] ovde odlikuje se, kao i vaši Nemačkoamerički socijalisti^[282], time što predstavlja jedinu partiju koja je uspela da Marxovu teoriju o razvitku spusti na nivo krute ortodoksije, do koje radnici ne treba da se uzdignu na osnovu svog sopstvenog klasnog osećanja, već koju treba odmah i bez ikakvog razvoja da progutaju kao kakvo vjeruju. Zato obe te partije ostaju samo sekte i, kako to Hegel kaže, dolaze od ničega ničim do ničega. Još nisam imao vremena da pročitam Sch[ü]ter-ovu polemiku sa

vašim Nemcima, ali nameravam da to učinim sutra; sudeći po ranijim člancima u »Volksztg«, čini se da je pogođen pravi ton.

Srdačan pozdrav tvojoj ženi i javi nam uskoro bolje vesti.

Srdačni pozdravi.

Tvoj
F. E.

Srdačni pozdravi od Louise.

128

Engels Borisu Naumoviču Kričevskom

u Vegis

(koncept)

[London] 20. maja [18]94.

Poštovani gospodine,

Iz Vašeg pisma od 10. o. m. vidim da ste moje radove o Rusiji, koji su upravo izašli u Berlinu, preveli na ruski i već dali u štampu, kao što ste to i ranije činili sa drugim Marxovim i mojim spisima.^[283]

Ne mogu da propustim priliku da Vas upozorim da su i moj *Uvod u »Najamni rad i kapital« od Marxa* (1891) i gore pomenuti radovi shodno bernskoj konvenciji^[221] moja literarna svojina i da se njihovi prevodi na strane jezike u zemljama potpisnicama konvencije ne smeju objavljivati bez moje saglasnosti. Iako pitanje honorara u takvim slučajevima, kad su u pitanju stvarno poduhvati Partije, igra samo podređenu ili čak nikakvu ulogu, ipak sam u interesu stvari obavezan da ta svoja prava ostvarim, pošto bih inače i ja snosio odgovornost za objavljivanje prevoda koje vrše nesposobne ili neovlašćene osobe. A ja sam na to dvostruko obavezan, ako sam se već obavezao prema nekom trećem.

Dosad je, koliko mi je poznato, u Partiji bio običaj da se, čak i u vezi sa prevodima radova oslobođenih bernskom konvencijom, prema autoru pokazuje toliko obzira da se od njega traži odobrenje. A u vezi sa radovima koji potpadaju pod bernsku konvenciju, to nije samo forma učtivosti, već prosto obaveza i dužnost prevodioca. Vi o tome niste vodili računa; ovim izražavam svoj protest protiv Vašeg postupka i zadržavam sva svoja prava.

Protiv objavljivanja neodobrenog ruskog prevoda mojih radova o Rusiji iz *Međunarodnih tema »Volksstaat«-a* protestujem utoliko više što sam pravo prevođenja na ruski jezik za ove i druge radove već dao, naime gospodi Veri Zasulič.

To je konačan odgovor na Vaše pitanje u vezi sa mojim predgovorom.

S poštovanjem

129

Engels Georgiju Valentinoviču Plehanovu

u Morne

London, 21. maja [18]94.

Dragi moj Plehanove,

Pre svega, molim Vas da me poštedite naziva »učitelj« — zovem se sasvim kratko Engels.

Zatim, hvala Vam na obaveštenjima. Pisao sam, preporučenim pismom, g. Kričevskom¹ da su *Einleitung zu »Наёмный трудъ и кан[ума]ль»*² kao i članci o Rusiji iz *Medunarodnih tema iz »Volksstaat«-a* prema bernskoj konvenciji^[221], moja književna svojina i da je za svaki prevod potrebna moja dozvola; da sam, u interesu stvari, obavezan da se koristim svojim pravima kako bih sprečio prevode koje vrše nesposobna ili inače nepozvana lica, da je, prema tome, njegova najobičnija dužnost bila da prethodno traži moju autorizaciju, što nije učinio; da u vezi s tim *odlučno protestujem protiv njegovih postupaka i sebi zadržavam sva prava*; da u pogledu članaka o Rusiji protestujem utoliko odlučnije što sam se već obavezao, jer sam gospodi Veri Zasulič ustupio pravo na ruski prevod ovih i drugih radova.

Ako pak on ostane uporan u svojoj nameri da objavi te radove, videćemo; u svakom slučaju, budite tako ljubazni pa me izvestite ako se izdanje pojavi i pošaljite mi jedan primerak.

Pošto on takođe najavljuje i prevod knjige Kautskog *Эрфуртская программа*,^{3[284]} smatrao sam za potrebno da i njega upozorim na ove postupke prema meni^[135]. Nisam mu ništa rekao šta ste mi Vi pisali, ali sam mu rekao da tu postoji nešto prljavo i da treba da se obrati Vama da bi o tome više saznao.

Nadao sam se da ću sinoć videti Mendels[ona], ali čujem da mu je žena bolesna. Ako budem mogao, ići ću da ga posetim ove nedelje.

Hvala unapred za primerak Vašeg *Černišeuskog*, čekam ga sa nestrpljenjem.

Ovde stvar napreduje, iako sporo i u cik-cak. Uzmite, na primer, Mawdsleya, vođu lankaširskih tekstilnih radnika. On je *torijevac*, u politici konzervativac, u religiji — pobožan vernik. Pre tri godine ti ljudi su besneli protiv zahteva o uvođenju osmočasovnog radnog dana, sada to uporno traže. U jednom sasvim nedavnom manifestu Mawdsley, koji je pre godinu dana bio ogorčeni protivnik svake po-

¹ Vidi u ovom tomu, pismo br. 128. — ² *Uvod za »Najamni rad i kapital« Karla Marxa* — ³ *Erfurtski program*

sebene politike radničke klase, izjavljuje da se tekstilni radnici moraju pozabaviti pitanjem svog neposrednog zastupništva u parlamentu, a jedan mančesterski radnički list računa da lankaširski tekstilni radnici samo u ovoj grofoviji mogu dobiti dvanaest sedišta u parlamentu. Kao što vidite, tredjunion će ući u parlament; nije klasa ta koja traži da bude predstavljena nego jedna industrijska grana. Ali ipak je ovo korak napred. Najpre da savladamo potčinjenost radnika dvema velikim buržoaskim partijama, i neka u parlament uđu tekstilni radnici, kao što tamo već imamo rudare. Čim bude zastupljeno desetak industrijskih grana, klasna svest će sama od sebe izbiti.

I kao vrhunac komike, u tom istom manifestu Mawdsley zahteva bimetalizam da bi se očuvala nadmoćnost engleskih pamučnih tkanina na indijskom tržištu!

Zaista se može pasti u očajanje zbog takvih ljudi kakvi su engleski radnici sa svojim osećanjem uobražene nacionalne nadmoći, sa svojim, u suštini buržoaskim idejama i stavovima, sa ograničenošću svog »praktičnog« poggleda na stvari, sa svojim vođama potpuno zahvaćenim zarazom parlamentarne korupcije. Pa ipak stvar napreduje. Samo, »praktični« Englezi stići će poslednji, aii kad budu stigli, oni će na tas terazija staviti pozamašan teg.

Pozdrav Akseljrodu i njegovoj porodici.

Vaš odani

F. Engels

130

Engels Stanislawu Mendelsonu

u London

[London] 22. maja [18]94.
122, Regent's Park Road, N. W.

Dragi moj Mendelsone,

Dobio sam dugo pismo od G. P[lehanova] i ono sadrži mnoge stvari koje se tiču Vas lično i poljskog pokreta. Računao sam da ću Vam ga pročitati u prošlu nedelju, ali sam saznao da je gospođa M[endelson] bolesna i da ste zbog toga ostali kod kuće. Ako Vam odgovara, doći ću k Vama prekosutra, u četvrtak, između 2 i 2.30 posle podne sa gospodom Freyberger, koja bi želela da vidi kako je gospođa M[endelson].

Vaš odani

F. Engels

Isporučite od nas pozdrave gospođi M[endelson], koja je, nadamo se, bolje.

Prevod s francuskog

131

Engels Georgiju Valentinoviču Plehanovu
u Morne

London, 22. maja [18]94.
122, Regent's Park Road, N. W.

Dragi moj Plehanove,

Juče, ubrzo pošto sam Vam poslao pismo,¹ stigli su k meni Bernstein i Kautsky. To je neminovno izmenilo moje planove. Smatrao sam da treba, i to ne čekajući Vašu izričitu dozvolu, da im pročitam Vaše pismo i da obojici pružim mogućnost da sami prosude postupke Kričevskog. Utisak koji je to proizvelo na njih biće, čini mi se, onakav kakav možete poželeti. Stvarno, čak i sa najiskrenijom željom da se sačuva neutralnost u poslovima i ličnim rasprama ruske emigracije, teško je opravdati ponašanje Kr[ičevskog] u pogledu prevoda članka *O društvenim odnosima u Rusiji*^[283], pošto je bio upozoren da je prevođenje preduzela V[era] Z[asulič]². Uostalom, ova gospoda su sebi obezbedila pristanak K[arla] K[autskog] na prevod njegovog *Erfurtskog programa*; on je međutim mislio da će se delo štampati u Rusiji i uopšte nije imao pojma da će biti objavljeno u Švajcarskoj.

Игнаѣевъ³ je, po rečima K[autskog], pseudonim Helfonda (ili nekog sličnog imena), koji je u Štuttgartu; mora da ga poznajete. Ali pošto ne raspolazem dozvolom K[autskog] da iskoristim njegovo saopštenje, molim Vas da ovo smatrate poverljivim. Kako mi kažu K[autsky] i B[ernstein], izgleda da je H[elfond] pošten mladić koji je pre iz nepažnje nego iz zle volje pao u klopku koju mu je postavio Jogiches.

Vaš odani
F. E.

Prevod s francuskog

¹ Vidi u ovom tomu, pismo br. 129. — ² Vidi u ovom tomu, pismo br. 128.
— ³ Ignjatijev

132

Engels Borisu Naumoviču Kričevskom

u Vegis

(koncept)

London, 31. maja [18]94.

Gospodinu dr B. Kričevskom, Vegis.

Već štampane primerke Vašeg ruskog izdanja *Najamnog rada i kapitala* sa mojim uvodom dozvoljavam Vam da rasprodate i zadovoljan sam što vidim da ste odustali od objavljivanja mojih ostalih radova.^[283]

Inače, zahvaljujem Vam za pismo od 25. kao za vrlo dragocen doprinos karakteristikici izvesnih struja u ruskoj emigraciji. U sadržaj ulazim utoliko manje što Vi sami verovatno ne računate na to da s ovim otrcanim frazama à la Nečajev imponujete bilo kome i da verovatno i sami osećate kako je smešno hteti igrati socijaldemokratu a dejstvovati kao anarhista.

Ali to što kažete: »da mi *nismo* mogli *ni* imati *pojma* da . . . ste Vi već nekom drugom dali pravo prevođenja«, — mogli ste sebe ipak da poštedite te direktne neistine. Mnogo pre Vašeg pisma od 10. o. m. znali ste da Vera Zasulič i Plehanov pripremaju ruski prevod spisa *O društvenim odnosima u Rusiji*; s obzirom na karakter tih ljudi i njihove dugogodišnje prijateljske odnose sa mnom, bilo je po sebi razumljivo da to nije učinjeno bez moje saglasnosti i o tome ste morali sasvim sigurno imati više nego »pojma«.

133

Engels Nikolaju Franceviču Danijelsonu
u Petrograd

London, 1. juna 1894.

Poštovani gospodine,

Prošle nedelje sam Vam poslao tabake 7 - 16 zaključno za III tom¹ i nadam se da ste ih dobili². Poslao sam ih *preporučenom poštom* i na poledini je kao pošiljalac napisano moje ime (L. K[autsky]).^[285]

Milo mi je što čujem da su *Eseji* imali uspeha i nadam se da je novo izdanje u štampi. Radovao bih se da nađem nemačkog prevodioca za tu knjigu, ali, na nesreću, većinu prevoda sa ruskog na nemački obavljaju dame, koje uopšte nisu spremne za ekonomske radove.

S velikom zahvalnošću dobio sam rusko izdanje *Porekla itd.*,^[286] čini mi se da je prevod, koliko sam ga ja pročitao, vrlo dobar, a i cenzor je, čini se, bio vrlo blag prema toj knjizi.

Tabaci su Vam poslali prilično kasno, ali za to je kriv izdavač³, koji ih je dugo zadržao. Vrlo je naporno čitati korekture jedne takve knjige. U poslatim tabacima naći ćete rešenje pitanja kako se različite stope viška vrednosti izjednačuju u jednoj istoj prosečnoj profitnoj stopi, a i zakon o tendenciji te profitne stope da konstantno opada, i način na koji trgovački kapital učestvuje u raspodeli viška vrednosti. To se završava na 21. tabaku, tamo gde počinje 5. odeljak: Cepenje profita na kamatu i »preduzetnička dobit«, novčani kapital uopšte, banke i kredit. Taj odeljak zahvata *celu trećinu* knjige: on mi je oduzeo više truda nego sve ostalo. — Poslednja trećina se sastoji od Odeljka VI: Zemljišna renta, i VII: Tri vrste dohotka: renta, profit (kamata), radna najamnina.

Poslednji deo rukopisa je u rukama štampara. Ali tek sada vidim koliko mi se mnogo posla nakupilo, pošto sam, da bih završio 3. tom, morao odložiti sve što nije apsolutno nužno. To mi mora poslužiti i kao izvinjenje za to što se sad ne vraćam na neka ekonomska pitanja o kojima smo nas dvojica ranije diskutovali. Kako stvari stoje, mislim da obojica imamo dovoljno posla i da je bolje da tu diskusiju ostavimo za neku drugu priliku.

Vaš odani
L. K.

¹ *Kapitala* — ² Vidi u ovom tomu, pismo br. 141. — ³ Otto Meißner

Tomove o industrijskom i poljoprivrednom razvitku Rusije (izložba u Čikagu)^[287] dobio sam. Najlepše se zahvaljujem. Oni su zaista vrlo korisni, naročito kad se uporede sa *Esejima*.

Prevod s engleskog

134

Engels Paulu Lafargue-u
u Le Pere

London, 2. juna [18]94.

Dragi Lafargue,

Evo čeka na 20 funti. Budite ljubazni pa mi potvrdite primitak. Posljednji dio rukopisa III toma¹ je u štampariji. Uh! Ali otisci mi zadaju težak posao; iziskuju stalnu, neprekidnu pažnju, to je zamorno! A Meißner se koristi dosta zapušenom štamparijom, što podvostručava moj rad. Dodajte tome da se kod Dietza štampa treće izdanje moga *Anti-Dühringa* i sigurno ćete mi povjerovati kad Vam kažem da sam doslovno pretrpan otiscima.

Vaš opis pomodarskog socijalizma u Francuskoj vrlo me je nasmijao. Ali to će se moći preokrenuti na ozbiljno. Kad biste imali čvrstu i jaku armiju, kao što su ona dva miliona glasača u Njemačkoj, ona bi jednostavno ovladala zbunjenom masom pridošlica. Ali s partijom, podijeljenom na marksiste, blankiste, alemaniste, brusiste i mnoge druge »iste«, da ne računamo bivše radikale à la Millerand, koji dominiraju nad svima drugima u Skupštini, dosta je teško reći kuda će vas odvesti ta nova moda. Vi to uspoređujete s bulanžizmom^[288] — bulanžizam je, pošto je nekoliko mjeseci pirovao, završio u blatu i sramu. U pokretu takve vrste gotovo je sigurno da će dominirati frazeri, kao Jaurès, koji sebi već prisvajaju pravo da govore sami u ime svijeta u Skupštini. Danas imaju povjerenja Skupštine, u kojoj će ušutkati naše poslanike; sutra će imati povjerenje zemlje.

Ipak je moguće da sve to ne svrši suviše loše, nego čak dobro; međutim, Vi ćete doživjeti čudne stvari i ja smatram da smo svi mi sretni što imamo snažnu, borbenu glavninu u Njemačkoj, čija će akcija riješiti bitku. Ta socijalistička strast koja se manifestira kod vas može vas odvesti do presudnog sukoba u kojem ćete izvojevati prve pobjede; revolucionarna tradicija zemlje i prijestolnice, karakter vaše armije, reorganizirane poslije 1870. godine na vrlo širokoj narodnoj osnovi, — sve to omogućava takvu slučajnost. Ali da biste osigurali pobjedu, srušili temelje kapitalističkog društva, bit će vam potrebna aktivna podrška snažnije, brojnije, prokušnije, svjesnije socijalističke partije od ove koju imate. Bilo bi to ispunjenje onog što smo predvidjeli i predskazali već prije mnogo godina. Francuzi daju znak, otvaraju vatru, a Nijemci odlučuju bitku.

¹ *Kapitalu*

Međutim, sada smo još daleko od toga i vrlo sam znatiželjan kako će se razriješiti taj konfuzni zanos koji vas okružuje.

Čak je Karl Hirsch u listu »Rheinische Zeitung« primjetio da se iza sve te buke oko Turpina^[289] nalaze berzanski špekulanti. Samo je u engleskoj štampi o tome zabranjeno govoriti; ona dosljedno govori da u tome vidi veliku i nisku politiku. Ovdje su ljudi uvjereni da iza čitave velike političke afere stoji berza i — pokretači afera — i zato je to baš strogo zabranjeno govoriti. Protestantsko-buržoasko licemerje. Pogledajte Jabeza Balfoura i Mundella, koji su se odrekli svog ministarskog položaja, i to iz opravdanog razloga, sir J. Fergussona i sir J. Gorsta, koji su u to umiješani i koji su vjerovatno onemogućeni da uđu u bilo koju buduću torijevsku vladu.^[290]

Neki dan k nama je došao Kautsky; dolazio nam je četiri puta. Louise i njen muž primili su ga neobično lijepo; ako je netko bio zbuđen, njih dvoje nisu.

U pogledu Vašeg medaljona (to jest moga), bit će teškoća. Jednom u svom životu počinio sam glupost, te sam se slikao iz profila, ali više to neću učiniti. Izgledam tako glupo, da ću dobro paziti da potomstvu ne ostavim svoj portret u profilu. Ipak ću rado vidjeti Marxov portret (molim, pošaljite jedan i za Tussy) i vrlo sam znatiželjan da li je taj Vaš umjetnik uspio u prikazivanju nosa, koji u profilu ima zaista čudne crte.

Poljubite Lauru umjesto mene!

Pozdrav od Louise i Ludwiga. Ludwig i dalje pokazuje engleskim liječnicima koliko su bolje njihove kolege na Kontinentu u stvarnoj nauci, anatomiji, psihologiji, patologiji itd.

Srdačno

F. Engels

135

Engels Witoldu Jodko-Narkiewiczzu

u London

122, Regent's Park Road, N. W.
[London] 5. juna [18]94.

Dragi moj Jodko,

Ne sećam se tačno da li ste preveli i objavili u listu »Przedświt« moj članak *Eine polnische Proklamation (Internationales aus dem »Volksstaat«)*.¹ Ako jeste, onda mi pošaljite, molim Vas, još jedan primerak lista »Przedświt« s tim člankom; nekolicina poljskih studenata iz Beča traže mi dozvolu da ga prevedu.

Vaš odani

F. Engels

Prevod s francuskog

---

¹ Jedan poljski proglas (Medunarodne teme iz »Volksstaat«-a)

136

Engels Stanisláwu Zabłockom

u Beč

(koncept)

[London] 7. 6. [18]94.

Veoma poštovani gospodine,

Kao što vidite iz priloga, članak o kome se radi^[291] već je štampan ovde u Londonu na poljskom jeziku, prvo u ovdašnjem časopisu »Przedświt« br. 1 - 3, mart 1894, a sad treba da izađe kao brošura, zajedno sa dva moja rada *Bakunjinisti na delu* i *O društvenim odnosima u Rusiji*. Pošto će ova brošura uskoro izaći — u džepnom formatu koji je lako prokrijumčariti, nov prevod teško da bi bio vredan truda.

Dalja obaveštenja najpre Vam može dati redakcija časopisa »Przedświt« (Al. Debski), 7 Beaumont Square, Mile End, London E.

S poštovanjem odani

»Przedświt« Vam šaljem u krstopletu.

137

Engels Karlu Kautskom
u Štuttgart

London, 19. juna [18]94.
122, Regent's Park Road, N. W.

Dragi barone,

Ako hoćeš da uzmeš za »N[eue] Z[eit]« dve glave iz 3. toma¹:

1. Kamata i preduzetnička dobit (Gl. 23)

2. Ospoljavanje kapitalskog odnosa u obliku kamatonosnog kapitala (Gl. 24)^[292]

rado ću ti ih staviti na raspolaganje. Sadržaj je vrlo podesan za ovu vrstu objavljivanja, i, s druge strane, u njima nema nijednog od krupnih rešenja, koja se daju samo u kontekstu i koja su takođe rezervisana za celu publikaciju. Broj 2 sadrži između ostalog i istoriju prevare sa kamatom na kamatu od dr Price-a i Pitta. Ako je želiš, precrtaću beleške itd. — suviše za to — u prvim tabacima za korekturu i poslaću ti čim budem dobio tabak za reviziju, kroz nekih 8 - 16 dana.

Osim toga, ponovo sam izvadio i onaj stari članak »o poslednjim stvarima« i konačno ću ti ga završiti (produžavam posle dvoipola-sovnog prekida zbog L[ie]bknechta^[293] i Juliusa, koji su upravo otišli) ali on će izgledati drukčije i imaće drugi naslov²; otkad sam ga počeo, bio sam u situaciji da proučim još neke nove stvari i na polju prahrišćanstva.

A da bih njega završio, zaključujem ovo pismo, iz koga ćeš sigurno videti da počinjem da mislim na »N[eue] Z[eit]« čim mi to staro vreme dopusti.

Mnogo pozdrava od svih mojih ukućana tvojima.

Tvoj

F. Engels

---

¹ Kapitala — ² Prilog istoriji ranog hrišćanstva

138

Engels Karlu Kautskom

u Štuttgart

London, 26. juna [18]94.
122, Regent's Park Road, N. W.

Dragi barone,

Istovremeno šaljem preporučeno 2 glave iz Marxa¹. Možete im dati naslov: Iz treće knjige *Kapitala*. Od K. M[arx]a — I i II, i reći u jednoj napomeni da su to Glave 23 i 24 i to iz 5. odeljka: *Podela profita na kamatu i preduzetničku dobit. Kamatonosni kapital*. Nadnaslovi bi morali ostati za svaku glavu. Radi pojednostavljivanja precrtao sam grčki tekst i sve beleške osim jedne, važne.

Rad na članku: *Prilog istoriji ranog hrišćanstva* — tako ću ga svakako nazvati — sad je u toku i well advanced². Ali juče je bila proslava Händelove godišnjice u Kristalnoj palati, pa smo Louise i ja išli sa Avelingovima da slušamo *Mesiju*. Danas se moram rešiti pisama, sutra ću ga se svakako opet prihvatiti, ali L[ie]bkn[echt]^[293] je ovde, i vrućina je velika.

Hvala za komad *Volksanwalt*. Sa onom stvari iz »Crit[ica] Soc[ia]le»^[250] Victor me je pošteno nasamario. Pošto sam mu je obećao, on ju je onda ostavio, i sad hoće malo da pričeka dok ona opet ne »postane aktuelna». Idući put ću malo pripaziti kad se radi o njemu, vrlo čudno se ponaša prema svojim saradnicima. Inače, radoznao sam šta će to biti sa tim dnevnim listom.^[294] Nadam se ne isto što i sa Guesde-ovim i Lafargue-ovim »Socialiste» quotidien »pour paraître en octobre»^[192], čime smo koliko juče zavitalavali sirotog Bonnier-a, kad je proputovao ovuda.

Dakle, Carnot-a su ubili. To siroto, glupo, dosadno goveće — prvi Francuz koji je napravio karijeru zahvaljujući tome što je dosadan — i to u *Francuskoj!* A sad će se Aleksandar III zahvaliti za francuski savez i reći: merci, sve to mogu da imam i kod kuće i to jevtinije! Uostalom, u tome svakako donekle ima i osvete za Egismort^[295]. Radoznao sam samo da vidim kako će se sada ponašati onih 60 tzv. »socijalista» u skupštini³. Svakako, nema sumnje da će se stvar iskoristiti à la Hödel, ali, s druge strane, ta šezdesetorica će dobro pregnuti tas u sredu na izborima za predsednika.

¹ Vidi u ovom tomu, pismo br. 137. — ² dobro je napredovao — ³ Vidi u ovom tomu, pismo br. 93.

Mnogo pozdrava od svih mojih ukucana svima tvojima.

Tvoj
F. E.

27. 6. Juče sam ležao.

B. Karpeles je došao u međuvremenu. Već 3 dana 1. neki H. v. Gerlach iz Berlina, 2. Liebkn[echt], 3. Karpeles, 4. danas prof. Tönnies iz Kila — uz to prekjuče proslava Händelove godišnjice — pa, hajde, onda radi!

139

Engels Otto Wachsu

u Berlin^[296]

(koncept)

[London, krajem juna/početkom jula 1894]

Majstoru Wachsu^[297]

Na žalost, s obzirom na postojeće odnose u Partiji, donekle sam rezervisan prema njegovoj¹ saradnji u listu »*Volk*«. Ne zbog stano-
višta lista, to bi imalo malo značaja za čisto lični odnos, ali glavni ured-
nik Hr. Oberw[inder] je u najskorijoj prošlosti u socijaldemokratskoj
partiji i oko nje igrao takvu ulogu da je apsolutno potrebno da bude-
mo donekle rezervisani i prema njegovim saradnicima.^[298] Naravno,
meni ni na pamet ne pada da zahtevam — ne sumnjajući uopšte u
dobru nameru te gospode — da ti saradnici gospodina O[berwinder]a
veruju u ono što mi znamo o njemu. Svaka društvena grupa ima,
kao što znate, svoje sopstveno point d'honneur², i to se sad pokreće
ovde kod nas socijaldemokrata.

---

¹ Hellmuta von Gerlacha — ² osećanje časti

140

Engels Borisu Naumoviču Kričevskom

u Vegis^[283]

(koncept)

[London, juli 1894.]

Gospodinu dr Kričevskom — Vegis.

1. Vi kažete: »Za nameru V. Z[asulič] i Pleh[anov]a znali smo, istina, mnogo pre 10. maja, ali samo iz druge ruke«. Ta druga ruka bio je gospodin J. Blumenfeld, koji je na koricama Vašeg izdanja *Наетный трудъ и^[137] капитал¹* naveden kao jedina adresa — 3 Ch. de la Roseaie, Genève. Na tu istu adresu (*pošto nijedna druga nije navedena*) treba po tom istom oglasu slati čak i *materijalne priloge* za objavljivanje Kautskog *Эрфуртская¹¹ прогp[амма]^[284]*. Dakle, kad su V. Z[asulič] i Pl[ehanov] poslali svoje dotično saopštenje na tu jedinu zvaničnu adresu Vaše biblioteke, to je bilo sasvim dovoljno, i to saopštenje nazvati saopštenjem iz druge ruke predstavlja detinjasti, anarhistički jezuitizam.

2. Čim ste dobili ovo saopštenje, bili ste posebno i iznova obavezni da se obratite *meni* kao jedinom koji ima pravo da se odluči za jednog od dva pretendenta. Vi to niste učinili, jer ste unapred znali kakav će biti moj odgovor, jer ste hteli na nepošten način da preteknete V. Z[asulič] i Pl[ehanov]a i računali ste s tim da ću se ja pomiriti sa fait accompli. Potpuno ste se prevarili zato što se uopšte ne snalazite u vremenu i uobražavate da se na današnjem stupnju razvitka evropskog kao i ruskog socijalističkog pokreta još jednom, i to ovog puta čak i uspešno, mogu iskoristiti stare bakunjinističko-nečajevske besramnosti i neistinitosti.

---

¹ Najamni rad i kapital

141

Engels Lauri Lafargue

u Le Pere

London, 4. jula [18]94.

Draga moja Löhr,

Tussy javlja da vrućina u Parizu ometa normalan rad njenog uma, a kao dokaz za to stavila je na svoje pismo 4 marke po 25 santima — mogao sam to povjerovati i bez toga! Uostalom, vraćam ti marke jer će ona možda otputovati prije nego što one stignu.

Rekao sam Liebkechtu da su Paulova pisma *das beste im ganzen »Vorwärts«*¹(290), ali on u to ne vjeruje — pa ipak su najbolja; njegovo današnje pismo o Carnot-u je isto tako vrlo dobro, mirno i razborito, i nema ničeg zajedničkog s grozničavim člančicima koje »Vorwärts« tako rado objavljuje o engleskoj i francuskoj politici.

Možeš li mi poslati nekoliko primjeraka »Petite République«? Baš sada su Jaurès i Millerand-i *pritjerani uza zid* i jako me zanima kako će se držati.² Moje povjerenje u njihove političke i ekonomske sposobnosti nije stvarno poraslo; ali bilo bi mi ipak drago ako pokažu da se varam.

L[ie]bk[necht] je otputovao u ponedjeljak naveče, u utorak treba da govori u Eks-la-Šapelu³.

Jučer se vratilo 10 araka 3. toma *Kapitala*, koje smo bili poslali u Petrograd radi prevođenja: »Défendu«!⁴

Treba da završim — drugi otisak za korekturu treba da bude gotov, a zatim moram u grad.

Pozdrav svima!

Tvoj odani

F. Engels

Prevod s engleskog

---

¹ najbolja u cijelom »Vorwärts« u — ² Vidi u ovom tomu, pismo br. 93. —
³ Ahenu — ⁴ »Zabranjeno!«

142

Engels Ludwigu Schorlemmeru

u Darmštat

London, 5. jula [18]94.

122, Regent's Park Road, N. W.

Dragi moj Schorlemmer,

Sad kad je i poslednji deo rukopisa 3. knjige *Kapitala* u štampariji, mogao sam opet malo da se prihvatim Vaših stvari^[105] i da Vam sad dam dugo odlagani odgovor na Vaše pismo od 25. 4.

Dalje objavljivanje velikog dela koje je izašlo kod Viewega škakljiva je stvar. Ja sam svojevremeno u Mančesteru video ugovore i u njima stoji da, ako Carl npr. umre pre završetka celog dela, Vieweg može *imenovati nekog drugog čoveka* da to delo završi. To je razlog iz koga se on uopšte nije javljao i iz koga se ne upušta u izdavanje radova iz Carlove zaostavštine; očigledno hoće da mu ostanu određene ruke. Ne treba očekivati ni to da će dalje isplaćivati honorare. Jer 1. po ugovoru, on honorise samo rukopis *pripremljen za štampu*, dakle, ne radove koji nisu završeni, i 2. ne isplaćuje ni honorar za neizmjenjena nova izdanja.

Ukratko, Vieweg može da radi šta hoće, i kad izađe 5. tom, svakako će imati drugog autora za nemačko izdanje.^[228]

Carlov rad o istoriji hemije Siebold još nije mogao da pripremi za štampu — kako mi sam piše — zbog toga što neprekidno boluje, a još nije gotov ni njegov engleski prevod.^[229] Siromah, baš je baksuz sa zdravljem i nervi su mu opet sasvim propali, biće mu dugo potreban mir i čist vazduh dok se ne oporavi. Što se tiče pitanja novca, možete biti spokojni, to je u dobrim rukama i, kako stvari sad stoje, Roscoe i to drži u rukama i morate se najzad zadovoljiti podacima koje je on naveo o plaćanju rada na reviziji itd. Mogućno je da je Roscoe-u išlo na ruku to što je pregovarao sa Sieboldom direktno, umesto — kao što je obećao — sa mnom, ali tu nema mnogo razlike, jer bih ga i ja morao za sve sporazume uputiti Sieboldu i Klepschu, pa sam u krajnjoj liniji morao prihvatiti njegova uveravanja. Odlučujuća stvar je bila to što — s obzirom na to tako brz napredak hemije — svaki udžbenik zastareva već za godinu dana ukoliko se neprekidno ne revidira, i stoga, kako za izdavača tako i za publiku, u udžbenicima je u pravu samo onaj ko je živ.

Nadao sam se da ću ovog leta opet ići u Nemačku, ali neću moći zato što se baš u toku letnjih meseci ne smem udaljavati iz Londona zbog poslova oko ugovora o zakupu, da bih u slučaju potrebe

stalno mogao da dođem ovamo, a ni sam još ne znam kad ću moći da odem malo na more. U stvari, trebalo je da te stvari obavim prošle godine, ali tad sam propustio pravo vreme dok sam bio tamo na Kontinentu¹⁹⁰), a kad sam se vratio bilo je isuviše kasno.

Verovatno ćete u najskorije vreme moći da pročitate iz 3. toma *Kapitala* 2 Glave u »Neue Zeite«, a i od mene će možda izaći nešto.²

Liebknicht je u ponedeljak otputovao odavde, bio je ovde više od nedelju dana.

Žega je velika, verovatno i kod Vas, priča se da je u Parizu nezdržljivo.

Mnogo pozdrava od

Vašeg
F. Engelsa

---

¹ Uporedi u ovom tomu, pismo br. 137. — ² Prilog istoriji ranog hrišćanstva

143

Engels redakciji »Neue Zeit«

u Štuttgart⁽³⁰⁰⁾

Po nalogu gospodina K. Kautskog i u vezi sa njegovim pitanjem upućenim iz Hirsaua 7. 7. 1894. izveštavam Vas da u Glavi 23 *Kapitala* str. 359, red 9 - 10 odozgo mora da stoji: »kakav mu bruto-profit donosi . . . kao delatni kapital«. Isto tako na str. 368, red 3 odozgo tačan je izraz »delatni kapital«.¹

Zatim, na str. 363, red 14, odozgo u rečenici: »u obliku kojih postoji celokupni kapital izuzev njegovog relativno malog dela koji postoji u novcu« — može se, u stvari, posle »njegovog« staviti zarez, čime sadržaj postaje jasniji.²

Vrlo mi je *milo* što je na strani 359 otkrivena štamparska greška: stoji delatnom umesto delatni, i molim Vas da K. K[autskom] zato izrazite moju najveću zahvalnost.

Najodaniji Vam

F. Engels

[London] 9. 7. 94.

---

¹ Vidi u 23. tomu ovog izdanja, str. 313. i 320. — ² Vidi u 23. tomu ovog izdanja, str. 316.

144

Engels Karlu Kautskom
u Štuttgart

London, 16. jula [18]94.
122, Regent's Park Road, N. W.

Dragi barone,

Današnjom poštom odlazi moj članak o ranom hrišćanstvu¹ kao preporučena pošiljka redakciji lista »N[eue] Z[eit]«, Furthbachst. 12, a i ovo pismo, pošto nemam neku tačniju adresu u Hirsau i ne znam dokle ćeš tamo ostati.

Pošto je rukopis vrlo nečitak i pun ispravki, bilo bi mi drago kad bi mi mogao poslati otiske za korekturu u »šifovima«. Kod tako opširne materije moguće su i male izmene, odnosno dopune.

Na onom mestu u *Kapitalu*, Glava 23 bila je stvarno greška u pisanju i stvarno je tvoja zasluga što mi je na to skrenuta pažnja.²

Trenutno zbog raznih poslova ne mogu nikud odavde, nadam se da ću početkom avgusta moći da idem na more, ove godine mi pade u vodu put na Kontinent. Trenutno kiša pada bukvalno bez prekida.

Mnogo pozdrava od svih mojih ukućana svima tvojima.

Tvoj
F. E.

---

¹ Prilog istoriji ranog hrišćanstva — ² Vidi u ovom tomu, pismo br. 143.

145

Engels Victoru Adleru

u Beč

London, 17. jula 1894.

Dragi Victore,

Raduje me što ti je onih nekoliko maraka tako dobrodošlo, i nadam se da ćeš ih iskoristiti da sebi obezbediš apsolutno potreban mir i oporavak na selu. Apsolutno *moraš* da ideš, lečenje posle napora u zatvoru^[268] potrebnije ti je nego ikad. Ti sam kažeš da osećaš da su ti nervi napeti a to zaista i nije nikakvo čudo, dakle, čim izadeš, odmah na selo! To je najbolje i za potpuni oporavak tvoje žene.

Dodatna glava *Anti-Dühringu* (a to je samo proširenje jedne već postojeće) je Marxova; morao sam, znači, samo da radim na njenom prepisivanju i redigovanju.^[301]

Od trećeg toma¹ složeno je oko 36 tabaka, biće ih valjda preko 50. Pošto je Meißner zainteresovan da u septembru izađe s tim u javnost, dotle će valjda biti gotovo.

Čestitam vam na vašem dnevnom listu i već mu se radujem.^[294] Zaista je potrebno pokazati tom nepodnošljivom listu »Vorwärts« primerom »kako se to radi«. Tad će i ti ljudi morati da slede taj primer. Svakako dok ti sediš u zatvoru, s vremena na vreme primećuje se i na listu »Arb[eiter]-Ztg.« da i vi imate neupotrebljive ljude, koji se guraju tamo gde im nije mesto. Ali kad se pojavi dnevni list, moraćeš svoju delatnost govornika — to je jasno samo po sebi da ograničiš na nekoliko presudnih momenata pa ćeš i manje sedeti, a u samom listu je urednik koji sedi u redakciji ionako neophodan, — to je žrtva koja snosi odgovornost za grehe redakcije.

A zatim, vi u Beču trenutno imate bolje tlo za dnevni list nego što ga ima Berlin. Vi ste u političkom pokretu koji je u usponu; izborna reforma^[180] je kod vas sigurna i već i sama borba za takav cilj, za neposredni politički napredak, predstavlja ogromnu korist za vaš list; ali izborna reforma je samo podstrek koji će pokrenuti kamen i mora imati za posledicu druge koncesije u vezi sa štampom, udruživanjem, skupovima, sudskom praksom itd. Ukratko, vi ste u ofanzivi, i to u ofanzivi za koju je, uz to, još i sigurno da će pobediti. Naprotiv, u Francuskoj, Nemačkoj, Italiji naši ljudi su u defanzivi koja ne daje čak ni mnogo nade i moraju da izdržavaju napad reakcije koja se sve više udružuje iz najrazličitijih partija. To je dokaz — bar u

¹ *Kapitala*

Nemačkoj — da su naši postali stvarno velika sila u zemlji, a u Francuskoj je to dokaz da na tom revolucionarno potkopanom tlu naše bar *smatraju* za veliku silu. A pri svemu tom, vaš položaj je trenutno povoljniji — vi napadate, stopu po stopu osvajate teren, svaki feudalnih i zaposednuti novi komad tla ne samo da jača vaš položaj već vam dovodi i masovna nova pojačanja: u uslovima vašeg primitivnog konstitucionalizma radnici mogu da osvoje još neke pozicije i to zakonskim putem, dakle, putem koji za njih same predstavlja političku školu, — pozicije koje je *trebalo* da osvoji buržoazija. I kod nas ima još takvih pozicija koje treba zauzeti, ali mi ćemo ih dobiti tek kad dođe podstrek spolja, iz zemlje u kojoj je stapanje starih feudalnih, birokratskih, policijskih formi sa približno modernim buržoaskim institucijama tim formama dalo tako jaku premoć da takva situacija dovodi do nemogućih zapleta. I vi ste u tako srećnoj situaciji, a i u još srećnijoj jer je vaš radnički pokret dovoljno veliki i jak da tu bude presudan, a time, nadam se, i da Nemačkoj, Francuskoj i Italiji dá podstrek koji im je potreban da opet odmah razbiju »jednu reakcionarnu masu« koja se obrazuje isuviše rano, i da umesto hroničnog reakcionarnog pritiska uvede nekoliko buržoaskih reformi u smislu slobode kretanja masa. Tek onog dana kad se budete izborili za — bilo kakvu — izbornu reformu, tek tog dana dobiće neki smisao agitacija protiv troklasnog izbora u Pruskoj^[302]. I već sada je sama činjenica da će u Austriji biti izborne reforme bilo koje vrste obezbedila ugroženo opšte pravo glasa u Nemačkoj. Znači, u ovom trenutku vi imate vrlo značajnu istorijsku misiju. Vi treba da predstavljate avangardu evropskog proletarijata, da započnete opštu ofanzivu, koja, nadajmo se, neće ponovo zapeti, sve dok ne osvojimo pobjedu na čitavoj liniji — i ti treba da povedeš tu avangardu; ako u najskorije vreme ne odeš u selo i ne sakupiš dovoljno novih snaga, propustićeš da izvršiš svoju najpreču obavezu.

A ta obaveza je utoliko ozbiljnija ukoliko više pomišljaš na jedine rivale koje biste mogli imati kao avangardu — na Francuze. Pisao si Louise da bi voleo da te ja o tome obavestim. Ja sam to do danas odgađao zato što se 1. Tussy prošle nedelje vratila iz Pariza sa kongresa staklarskih radnika, i zato što je 2. prekjuče Bonnier bio kod nas, i ja sam prvo hteo da čujem šta *oni* pričaju. Pa, koliko ja vidim, stvari ovako stoje.

Poslednji izbori^[52] doveli su nekih 25 »socijalista« — marksista, brusista, alemanista, blankista, nezavisnih — u Skupštinu. Istovremeno, oni su uništili dotadašnju »radikalnu frakciju«, grupu koja se naziva i *républicains socialistes*², osobito isključenjem svih ranijih vođa. Tad ih se tridesetak ponovo izabranih članova ove grupe udružilo pod Millerand-om i Jaurèsom i ponudilo je »socijalistima« fuziju. To je bio vrlo siguran manevar s njihovih strane; jer ne samo da

² socijalistički republikanci

su bili brojniji od starosocijalista već i od jedinstvenih, dok su ovi pocepani na x grupa. Oni su, dakle, opet postali značajna grupa od 50 - 60 ljudi u Skupštini, iako starosocijalistima nisu morali da ponude ništa više od jednog vrlo platonskog socijalističkog programa, čije su politički radikalne članove i opšte simpatije prema radnicima već i ranije imali u programu, dok je *socialisation des moyens de production*³ još bila čedna muzika budućnosti, koja je mogla dobiti praktičan značaj možda za treću ili četvrtu generaciju, a pre sigurno ne.

Naših 25 starosocijalista prihvatili su se toga oberučke. Nisu bili kadri da postavljaju uslove, za to su bili isuviše nejedinstveni. Istina, postojala je želja, kao i prilikom izbora, da se zajedno uđe u Skupštinu, ali, uostalom, trebalo je da sve podvojene organizacije ostanu da postoje uporedo. I, uz to, oni ne bi bili Francuzi kad se ne bi oduševili čim se iznenada pojave izgledi da se broj njihovih ljudi u Skupštini od 25 popne na 55 ili 60, i kad ne bi izgubili iz vida buduće opasnosti, zaslepljeni trenutnim prividom ili stvarnim uspehom. Šta se, dovruga, Nemci hvališu sa njihovih 44, a mi prekonoci dobijamo 55 ako ne i 60! La France reprend sa place à la tête du mouvement⁴!

Onih 30 ili 35 novosocijalista stupili su u razumni brak sa socijalizmom. Oni bi to isto tako rado izbegli, ali za njih je bilo najpametnije da učine taj skok. Oni primećuju da se prosto ne mogu održati bez radnika i da se hteli-ne hteli moraju priključiti njima. Ali to priključenje nije bilo na početku sasvim dobrovoljno kod svih, a kod nekih sigurno to još ni sad nije.

Od glavnih predstavnika Millerand je jedan od najpametnijih, a ja verujem i najiskrenijih, samo, bojim se da su neke njegove buržoasko-jurističke predrasude još jače nego što je on toga svestan. U političkom pogledu, on je najveštiji u celoj grupi. Jaurès je profesor, doktrinar, koji voli da drži govore i čije govore Skupština radije sluša nego Guesde-ove ili Vaillant-ove, zato što je on ipak sličniji gospodi iz većine. Mislim da on ima poštnu nameru da se razvije u valjanog socijalistu, ali ti znaš da potreba za delanjem kod svih neofita stoji u pravoj srazmeri sa njihovim nepoznavanjem stvari, a ono je kod J[aurès]a vrlo veliko. Zato se moglo dogoditi da J[aurès] u Parizu podnese kao socijalistički onaj isti predlog koji je grof Kanitz u Berlinu podneo u interesu junkera: podržavljenje uvoza žitarica u cilju određivanja visokih cena žitu.^[271] I pošto starosocijalisti u Skupštini isto tako prilično malo poznaju stvari u *oeconomicis*, — otkako je Lafargue propao u Lilu u njoj više nema nikog ko nešto o tome zna, — Guesde nije mogao da propusti priliku da bar jedan deo tog predloga brani kao »socijalistički« i uperen protiv »špekulacije«. Kakva sjajna socijalistička ideja onemogućiti »špekulaciju« time što će se trgovina žitom preneti na vladu i vladinu partiju koje sačinjavaju

³ područstvljenje sredstava za proizvodnju — ⁴ Francuska opet zauzima svoje mesto na čelu pokreta!

prevaranti iz panamske afere⁶⁾! Preko Bonnier-a i Lafargue-a toj gospodi sam otvoreno poručio šta mislim o toj krupnoj pogrešci.

Dalje, rekao sam im: fuzija, umesto običnog saveza, sa novosocijalistima bila je možda neizbežna sudbina. Ali onda imajte u vidu mogućnost da tu ima buržoaskih elemenata sa kojima možete doći u načelan sukob, pa da, znači, razdvajanje može biti neizbežno. Pripremite se na to, pa će se onda u datom slučaju lakše preći u običan savez i nema potrebe praviti gluposti koje se prave kad su ljudi iznenađeni. Pre svega, ako ljudi u zajedničkoj frakciji predlažu stvari koje vi ne možete da odobrite, i budete nadglasani, pripremite se za to da ne morate te mere u Skupštini braniti Millerand i Jaurès dosad nisu bili poznati kao socijalisti; otuda ta sasvim prirodna sumnja u ispravnost tih 60, osobito posle sjajnog utiska koji su ostavili francuski delegati u Cirihi.¹⁵⁶⁾

Dakle, s jedne strane, novosocijalisti su ti koji raznim grupama starosocijalista nameću izvesnu slogu. S druge strane, ljudi u inostranstvu nikako da shvate da je sad odjednom »iz ničega« nastala grupa od 60 ljudi, i da glavni govornici Millerand i Jaurès dosad nisu bili poznati kao socijalisti; otuda ta sasvim prirodna sumnja u ispravnost tih 60, osobito posle sjajnog utiska koji su ostavili francuski delegati u Cirihi.¹⁵⁶⁾

Intrige i neprijateljstva raznih sekta potajno i dalje postoje. Osobito marksisti optužuju Vaillant-a, koji mnogo putuje u propagandne svrhe po provinciji i tamo, kažu, pronosi svakakve lažne, klevetničke vesti o marksistima. Ranije je Vaillant skoro uvek išao zajedno sa marksistima, ali on je 1. strogo blankistički partijac, koji partijske odluke sprovodi po svaku cenu, a već dve godine postoji razdor između blankista i marksista; i 2. u njegovom izbornom okrugu ima mnogo posibilista, oni su mu potrebni i delimično otuda dolazi njegovo skretanje ka njima.

Vrlo je moguće da će nove mere reakcije u Francuskoj³⁰⁸⁾ naterati novosocijaliste da idu još dalje i da će postepeno od tih 60 postati jedna stvarno socijalistička frakcija. Ali još nije stvarno tako, a može biti i drukčije.

Ovde i dalje vlada stari engleski javašluk. Ekonomski i politički razvitak goni mase engleskih radnika sve više u našem pravcu, ali dok ovi »praktičari«, odviknuti od svakog teorijskog posmatranja i naviknuti da ne vide dalje od svog nosa, izgrade sebi svest o sops-tvenim osećanjima i potrebama, mogu proteći godine, osim ako se direktno ne suče s tim. U međuvremenu cvetaju među »vodama« političke prevare na buržoasko-parlamentarni način, i tu čovek svakodnevno doživljava nova čuda!

Ludwig je danas na ispitu za member⁵ (ne više samo licencijat) of the Royal College of Physicians. To traje 14 dana. Posle toga ćemo,

⁵ člana

nadam se, ubrzo moći da odemo na more, — zbog poslova oko kuće ne mogu ove godine da se udaljavam iz Engleske.

Louise šalje srdačne pozdrave, kaže da nema ni govora o nekoj ljutnji, uskoro ćeš saznati razlog zašto još nisi dobio odgovor.

Srdačni pozdravi tvojoj ženi, Adelheidi, Poppu i svim prijateljima.

Tvoj
F. E.

Prema: Victor Adler,
«Aufsätze, Reden und Briefe»
Heft 1, Wien 1922.

146

Engels Juliusu Motteleru

u London

[London] 21. jula [18]94.

Dragi Juliuse,

Prilažem pismo od Siegela o kome treba da te obavestim.^[304] Pisao sam Glavnom odboru u vezi sa 300 maraka.^[135] Ako možeš ovde u Društvu^[27] ili gde drugde da učiniš nešto za te ljude, to bi bilo dobro delo; ja sam im zasad poslao jednu funtu.

Mnogo pozdrava tvojoj ženi. Kod nas u porodici vlada žalost, kanarinka je umrla sedeći na svoja četiri jajeta, — čini se do «šloga».

Tvoj
F. E.

147

Engels Karlu Kautskom
u Štuttgart

London, 28. jula [18]94.
122, Regent's Park Road, N. W.

Dragi barone,

Ne treba žuriti sa preštampavanjem članka.¹ Kad budem uradio korekturu, možeš da ga štampaš kad god hoćeš, u septembru ili čak u oktobru. Tim predmetom se bavim još od 1841. kad sam kod F. Benaryja pročitao jedno predavanje o »Otkrivenju«. Otada mi je jasno da je to najstarija i najvažnija knjiga *Novog zaveta*. Posle te 53-godišnje bremenitosti, nema potrebe toliko žuriti s porudajem.

Što se tiče tvojih pitanja.

1. Možda sam se netačno izrazio, ali ja ni u kom slučaju ne ubrajam sitne seljake² i seoske robove među prave *pristalice* hrišćanstva, nego ih samo nabrajam među klasama u kojima je ono moglo računati da će naći pristalice. A oni su u njih sasvim sigurno spadali — naročito u 2. i 3. veku. Nema nikakve sumnje da se hrišćanstvo — otako je prvi put izašlo iz Judeje u Severnu Siriju i Malu Aziju, odnosno u Grčku, Egipat i Italiju — razvijalo i našlo svoje prve pristalice u *gradovima*.

2. Da li je 1000-godišnje carstvo od ovoga ili onoga sveta? — zavisi od toga kako se ono shvati. Onim svetom nazivam ono što je *posle smrti*. A o tome »Otkrivenje« ne ostavlja apsolutno nikakve sumnje. Hiljadugodišnje carstvo je samo za mučenike i, ako ustreba, za hrišćane koji budu još u životu kad ono bude uspostavljeno, — pa je utoliko za *ove poslednje ovostrano*, dok je za *mučenike*, koji tek vaskrsavaju, *onostrano*. Dakle, to ti je ona stara priča: you pays-your money and you takes your choice.³ Za mene je presudno to što se ne može bez predstave o besmrtnosti i vere u onostranu nagradu i kaznu. A tek još manje ovostrani je novi Jerusalem koji treba da nastane posle 1000-godišnjeg carstva i Strašnog suda.

Ali i posle takozvanih Pavlovih poslanica treba vernike koji budu još u životu prilikom Hristovog povratka »pretvoriti«, uzdići ih od smrtnih u besmrtni.

Razume se da se pri tom ovo 1000-godišnje carstvo slikalo u *ovozemaljskim bojama*. Čak ni »Otkrivenje« ne može da se zadovolji

¹ Prilog istoriji ranog hrišćanstva — ² u rukopisu: sitne građane — ³ plati pa uzmi šta hoćeš .

nebeskim blaženstvom koje se sastoji u tome što se golom zadnjicom sedi na vlažnom oblaku i više-manje okrvavljenom rukom prebira po harfi i pevaju korali na vjeki vjekov.

Predgovor 3. tomu⁴ 1. još nije napisan i 2. ne mogu ti ga dati. To rešenje pitanja cene profitne stope i raspodele cena može se valjano dati jedino u samoj knjizi.

U celoj Americi ne može se naći ni jedan jedini inteligentan dopisnik osim Sorgea i Schlütera, zato što se Nemci tamo tvrdoglavo drže onog istog sektaškog stava prema radničkoj masi od koga ovde ne odustaje Social Democratic Federation^[10]. Umesto da u pokretu Amerikanaca vide onaj elemenat koji će ga nužno, makar i stranputicama i zaobilaznim putevima, najzad dovesti do istog onog rezultata koji su oni sami doneli iz Evrope, oni u tom pokretu vide samo stranputice, gledaju s visine na glupe i slepe Amerikance, hvališu se svojom nadmoćnom ortodoksnošću, odbijaju Amerikance, umesto da ih privlače, i zato sami ostaju nemoćna mala sekta. Otuda i njihovi pisci padaju u čistu ideologiju i pogrešno i usko shvataju sve odnose. Hepner je uvek bio čovečuljak koji živi u svetu mašte, a kad postane sentimentaln postiče neopisive stvari. Jednom sam pročitao jednu njegovu komediju: duhovite stvari — vrlo dobre ali one ozbiljne, ljubavne scene — krajnje su preterane, — da pukneš od smeha.

Mnogo pozdrava od svih mojih ukućana svima tvojima.

Tvoj
F. E.

---

⁴ *Kapitala*

148

Engels Lauri Lafargue

u Le Pere

London, 28. jula 1894.

122, Regent's Park Road, N. W.

Draga moja Löhr,

Jutros sam dobio pismo od Paula, ali koliko god da sam mu zahvalan za to, tvoje pismo je došlo ranije i zaslužuje da prvo na njega odgovorim; i zaista, cele nedelje sam pokušavao da nađem vreme da pišem i svaki put su me u tome omele beskonačno mnoge i beskonačno različite stvari. Činjenica je da nisam siguran da ću i dalje ostati u broju 122; trebalo je da tu stvar sredim prošle godine, ali sam tada uživao na Kontinentu^[90], i sad sam pred dilemom: ili da celu kuću generalno opravim ili da potražim drugu. Razmotrio sam obe mogućnosti i možda ću kroz koju nedelju znati na čemu sam, ili bar gde ću biti ubuduće¹.

Pitaš za Pumps. Poslednjih meseci nisam imao vesti od njih. Percy je izgubio ili napustio agenciju koju je držao za svoju braću na ostrvu Vajt; potrošio je mnogo novaca (ne svog) i nagovorio me da mu budem žirant za jedan zajam koji će mu omogućiti da nađe neku drugu agenciju u istoj struci, gde će mu se, kako reče, moći da vrati taj zajam. Odjednom, u junu, obavestio me je da će, u dogovoru sa svojom porodicom, prodati svoj nameštaj i vratiti se u London; na moj prigovor, rekao je da je sada isuviše kasno i da se taj plan mora ostvariti. Zatim sam čuo da su oni u jednoj školi u Kentu u kojoj je njihov mali sin, i najzad, prošlog ponedeljka pojavili su se ovde. Koliko sam mogao saznati, dogovor sa porodicom je čista fantazija, u najmanju ruku, to ga ostavlja u istoj takvoj bespomoćnoj situaciji u kakvoj je bio i ranije. Posle svega što sam učinio za njih, nemam nameru da trpim takvo ponašanje i nisam ih primio naročito srdačno.

Ne znam šta će Percy učiniti i kako će se to završiti. Deca su u školi. Lily je u Hern Beju i, kažu, da uči dobro; dečak je u blizini Sitingborna, vrlo je nežan i bio je opet bolestan kad je Pumps bila tamo prošle nedelje. Najmlađa devojčica je s njima.

Hvala ti za Jaurès-ov članak u »R[evue] soc[ialiste]«^[305], čini se da je on, koliko ja vidim, strašno prazan, ali izgleda da je taj čovek

¹ Vidi u ovom tomu, pismo br. 165.

posle svega nešto i naučio, pa nećemo gubiti nadu. »Petite R[épublique]« je zaista strašno teško čitati, kako dugačka izlaganja tako i soi-disant² izveštaje o činjenicama, i nećeš se čuditi kad čuješ da je više ne želim, sve dok ne bude donosila stvarne novosti, stvarne izveštaje ili članke od Jaurès-a (čiji bih razvoj voleo da pratim) i Millerand-a. Les élucubrations de MM. Rouanet, Fournière, Viviani etc. ne me laissent que trop froid.³

Zaista sam zahvalan časopisu »Ère nouvelle« što ti pruža priliku da obnoviš u francuskom *Manifestu*, koji je objavio »Socialiste«, ona mesta gde je revizor pariskog teksta dans l'intérêt et de la langue française et des auteurs du *Manifeste*⁴ neke pojmove znatno suzio. Naravno, voleo bih to da vidim odštampano čim budeš uspela u tome.

Čestitam Paulu što je pridobio Delagrave-a.^[306] Neka to dovede do novih uspeha!

Kuda ću ići letos? Avaj, svaku nadu da dođem u Le Pere uništio je taj lepi novi zakon^[308]! I što je najgore, stara izreka engleskih pravnika ovog puta se može primeniti na Francusku: zakon je tu, a šta će od toga napraviti sudovi — to ne znamo. Moj utisak je da vladi neće biti potrebno mnogo vremena da uvidi da taj zakon stvara predsedan za njegovu primenu na socijaliste, i da se socijalizam može podvesti pod anarhizam. Cour de cassation⁵ je sasvim sposoban za to. Nemački zakon protiv socijalista^[143] trinaest godina mi nije dozvolio da odem u Nemačku; nadajmo se da ovaj novi zakon neće potrajati toliko da me spreči da još jednom u životu odem u Francusku.

Paul nije tako oduševljen situacijom u Francuskoj kao što je to ce cher Bonnier⁶, koji na celu debatu — rezultat i sve ostalo — gleda kao na nesumnjivu pobedu francuskog socijalizma, ali čini mi se da je njegov način gledanja na tu stvar prilično couleur de rose⁷. Glavnim uspehom smatram neosporan dokaz da je naša Partija jedina stvarna i ozbiljna opoziciona partija kako u Francuskoj tako i u Nemačkoj; i da tobožnja opozicija francuskih radikala^[23] nije nimalo ozbiljnija od opozicije nemačkih Richtera i komp.^[127] Odatle mora, kako Paul kaže, poteći stvarno ujedinjenje svih socijalističkih elemenata, i progoni koji sada počinju ubrzaće to; i ako to ujedinjavanje pod pokroviteljstvom Jaurès-a, Millerand-a i komp. i njihove grupe⁸, bude značilo opadanje nivoa javnog istupanja Partije, un abaissement de niveau intellectuel et politique⁹, do toga će doći usled ranijeg uživanja u revolucionarnoj frazeologiji, što Paul takođe vrlo jasno uviđa, i to će biti nužna posledica toga.

---

² takozvane — ³ Maštarije gospode Rouanet-a, Fournière-a, Vivianija itd. uopšte me ne diraju. — ⁴ u skladu sa zakonima francuskog jezika i u interesu autora *Manifesta* — ⁵ Kasacioni sud — ⁶ dragi Bonnier — ⁷ ružičast — ⁸ Vidi u ovom tomu, pismo br. 93. — ⁹ opadanje intelektualnog i političkog nivoa

Pozdrav od Louise. Freyberger, koji srdačno pozdravlja, položio je ispit i postao član Royal College of Physicians. Salut à Paul. Uvek

tvoj
F. E.

Prevod s engleskog

149

Engels Filippu Turatiju
u Milano⁽³⁰⁷⁾

London, 31. jula 1894.¹
122, Regent's Park Road, N. W.

Dragi moj Turati,

Ovih dana je stigao ovamo neki gospodin Pasquali, koji tvrdi za sebe da je prognan zbog događaja na Siciliji⁽³⁰⁸⁾ i da je bio prinuđen da napusti Pariz, gde se (po nalogu uredništva) nalazio u svojstvu dopisnika lista »Punto Nero« ali stalno pod udarom policijskih pretnji.

U Torinu je služio kao pastor propovednik ili misionar engleske sekte baptista i pokazao mi je pismo svog crkvenog starešine, kojim mu je saopšteno da je smenjen sa ove dužnosti zbog socijalističkih ubedenja.

Njemu je potrebna pomoć, jer čak i pod pretpostavkom da ozbiljno traži posao, on ne govori ni reči engleski.

Sada, kao i u drugim zemljama, mi imamo čudna iskustva sa bivšim sveštenicima hrišćanske, jevrejske i drugih religija; obavezali biste mene kao i ostale ovdašnje prijatelje, ako biste bili tako ljubazni da nam date nekoliko obaveštenja o ovom gospodinu, koji tvrdi da vas poznaje.

Da li je stvarno prognan iz Italije?

Da li je stvarno bio prinuđen da napusti Pariz da bi umakao progonima?

Da li je igrao neku ulogu, i kakvu, u događajima na Siciliji i u socijalističkom pokretu u Italiji uopšte?

Pozdrav vama i gospođi Anni od Louise Kautsky-Freyberger i mene.

Vaš odani
F. Engels

Prevod s francuskog

---

¹ Ovaj red je u rukopisu precrtan.

150

Engels Victoru Adleru

u Beč

London, 4. avgusta [18]94.

Dragi Victore,

Priloženo pismo i paket predati su ovde za mene zajedno sa anonimnim tekstom na poleđini.^[300] Verovatno je od anarhističkog filologa Nettlaua [...],¹ Ti ćeš valjda odrediti šta treba učiniti s tim paketom.

Zamolio sam Černija da vam prenese ponovljenu molbu španskog nacionalnog saveta da im pošaljete kratku čestitku na španskom ili francuskom jeziku povodom njihovog kongresa koji će se održati 29. avgusta.^[310] Ovo ponavljam iz predostrožnosti. Adresa:

Pablo Iglesias, Hernán Cortés 8, pral. *Madrid*.

Srdačni pozdravi tvojoj ženi i tebi.

Tvoj
F. E.

Louise i Ludwig pozdravljaju te isto tako srdačno.

Prema: Victor Adler,
»Aufsätze, Reden und Briefe«
Heft 1, Wien 1922.

---

¹ prazno mesto u tekstu

151

Engels Pablu Iglesiasu

u Madrid

(koncept)

[London, između 9. i 14. avgusta 1894]

Dragi Ig[lesias],

Primio sam tvoja pisma od 8. juna i 27. jula. Povodom vašeg kongresa^[310] pisao sam u Berlin (odgovor pozitivan) i u Beč (odgovora još nema); pisao sam takođe ovdašnjoj Social Democratic Federation^[10] (sekretar H. W. Lee), Independent Labour Party^[9] (sekretar Tom Mann) i radnicima plinara^[311] (sekretar W. Thorne, drugačica Aveling je član Izvršnog veća), oni će vam svi poslati po nekoliko redova. Dalje, stalnom Parlamentarnom komitetu Kongresa tredjuniona^[312] (sekretar Fenwick, član parlamenta), Legal Eight Hours League^[102] (sekretar Sheridan — pišaće vam sigurno) i Fabian Society^[11] (sekretar E. K. Pease) od koga nisam dobio odgovor.

Iz ovog spiska ćeš videti pocepanost, suparništvo i lične svade koji odlikuju ovdašnji radnički pokret. Sudi sam: u ponedjeljak 6. ovog meseca održana je konferencija Social Democratic Federation. Na njoj je predloženo da na predstojećim parlamentarnim izborima Social Democratic Federation podrži kandidate Nezavisne partije, ako se otvoreno izjasne kao socijalisti. Predlog je odbačen. Međutim, ako »nezavisni« odbiju da glasaju za kandidate Federacije i da ih podrže, smatraće ih izdajnicima! Dalje, Social Democratic Federation odlučila je na konferenciji, pošto međunarodni kongres u Londonu 1896.^[313] godine neće biti isključivo socijalistički, da ona, Social Democratic Federation, sazove *isključivo socijalistički* međunarodni kongres, koji će se održati tri dana pre opšteg radničkog kongresa! Šta će reći socijalisti ostalih nacija? Sve ovo, kao i mnogo drugih stvari, iako nema praktični značaj, predstavlja pokušaje raznih grupa da za svoje posebne interese iskoriste sazivanje i održavanje međunarodnog kongresa. Dok sve ne dobije određenu formu, bolje je ne pridavati mu suviše veliku važnost u štampi. Pri svem tom, pokret među radničkim masama napreduje, ideja podruštvljenja sredstava za proizvodnju sve više osvaja tle, i nastaćće vreme kad će svesne mase izbaciti sve intrigante i korupcionaše.

Drugarica Eleonor Marx-Aveling objavljuje svake nedelje u nedeljniku »Workman's Times« izveštaje o razvoju međunarodnog

pokreta. Dobro bi učinio, ako bi joj, po mogućstvu, slao list *«El Socialista»*, ona razume španski. Adresuj ga: Eleonor Marx-Aveling itd.
Ostaj mi zdravo. Snažno te grli tvoj stari i verni prijatelj

Prevod sa španskog

152

Engels Eduardu Bernsteinu

u Broudsters

4, Royal Parade, Eastbourne
14. avg. [18]94.

Dragi Ede,

Ovde smo lepo smešteni^[314], a dosad, tj. od pola 3, dopada nam se i kako se ophode s nama, pa se nadamo da će tako i ostati.

Radoznao sam da vidim kako će L[ie]bk[necht] reagovati na tvoje napade u vezi sa Arndtom. Ta stvar ne bi trebalo da prođe tek tako; da vidimo šta će biti. Čoveku koji se tako ponašao u Cirihi nije mesto u listu »Vorwärts«¹.

Vratio sam ti tvog tekstilca². To je preganjanje. Ako neko hoće da dejstvuje na takvoj pravnoj osnovi, mora prethodno da obezbedi sebi saveznika, inače će se osramotiti.^[315]

Što se tiče Social Democratic Federation^[10] i njenog posebnog kongresa, o toj stvari sam već poslao saopštenje u Španiju i učiniću to isto i sa Italijom i Parizom³, ali molim te ljude da dotle ne dižu veliku galamu oko toga; jer Social Democratic Federation mora ili da izda cirkular da bi obrazložila rezoluciju i pokrenula agitaciju u njenom smislu, ili će se cela ta stvar završiti prostim izjavama u kontinentalnoj štampi da se na takav kongres uopšte neće slati kandidati. A ako stigne cirkular, svuda će se o njemu voditi zvanična debata, a to bi bilo mnogo bolje.

Mora biti da su ljudi u Social Democratic Federation nanjušili da Parliamentary Committee^[312] namerava (kako se to odavno zucka) da kongres 1896.^[313] pretvori u kongres tredjuniona i da sve što je potrebno obavi u Norviču^[316]; zato su, očigledno, hteli prvi da izađu na bojište. Ti sitni planovi lako bi mogli dovesti do toga da ljudi na Kontinentu kažu: kongres koji vi *treba* da sazovete nije ni jedan ni drugi, i pošto takav *nećete* da sazovete, mi ćemo otići nekom drugom a vi se sami međusobno svadajte.

Neshvatljiva je glupost da Social Democratic Federation ujedno donosi odluku u vezi sa kandidatima Independent Labour Party^[9], čak i kad su oni socijalisti. Stara priča: ili ste socijalisti i spadate u Social Democratic Federation, ili nećete da uđete u Social Democratic Federation, i onda niste socijalisti. A čini se da ti ljudi uopšte

---

¹ Vidi u ovom tomu, pismo br. 73. — ² »Der Textil-Arbeiter« — ³ Vidi u ovom tomu, pismo br. 151, 154 i 155.

ne primećuju da će zbog tih dveju odluka, uporedo datih, oni na Kontinentu sigurno izgubiti volju da imaju bilo kakve veze sa Social Democratic Federation.

Uostalom, to sve me nimalo ne onespokojava, — do kongresa će Temzom proteći još mnogo vode, čiji se kvalitet i kvantitet danas još ne mogu proceniti.

Augustu ću pisati takođe u vezi sa *svim* ovim stvarima uključujući i Arndta.^[185]

Srdačni pozdravi Gini, Ernstu, Käte⁴ i tebi lično od Louise, Ludwiga i

tvog
F. E.

Jesu li Mendelsonovi takođe u Broudstersu?

---

⁴ Ernstu i Kāti Schatner

153

Engels Thomasu Clarke-u

u London^[317]

(koncept)

[London, ne pre 15. avgusta 1894]

Na osnovu dugotrajnog ličnog poznanstva smatram gospodina S. M[endelson]a časnom i odgovornom osobom, i, da sam na Vašem mestu, ne bih oklevao da li da ga prihvatim kao zakupca prostorija koje pominjete.

Prevod s engleskog

154

Engels Filippu Turatiju

u Milano

4, Royal Parade,
Eastbourne, 16. avgust 1894.

Dragi građanine Turati,

Beskrajno Vam zahvaljujem na trudu koji ste tako ljubazno uložili u vezi sa P[asqualijem].¹ Srećom, »seccatore di prima sfera« ha cessato di seccare la *nostra* sfera.^{2[318]} U moje vreme^[319] u Milanu se govorilo o onima koji su zbog pronevere bežali u Švajcarsku: l'è andà à Varés³; P[asquali] je otišao u Edinburg, gde će, verovatno, okušati sreću. Javio mi je da će me posetiti »colla mia moglie e col mio piccolo Marx Guglielmo«⁴; ali uopšte nije došao i kad je jedan od naših prijatelja svratio k njemu u stan, saopštili su mu da je g. P[asquali] otputovao sa svojom porodicom u Edinburg. Verovatno će se neki »hrišćanski socijalisti«, kojih ovde ima priličan broj, kao i članovi neke verske sekte zainteresovati za ovu zanimljivu ličnost. Poželimo mu srećan put!

Vaša bista Marxa nije ovde naišla na veliko divljenje.^[320] U toj glavi ima odveć malo Marxa a odveć mnogo Garibaldija. Sem toga, čak i kad bi bista bila slična, teško da bi se za nju našli kupci izvan Italije. U Parizu su upravo napravili dosta veliki medaljon, koji nastoje da rasprodaju, a u Nemačkoj, Austriji i Švajcarskoj je toliko tih gipsanih Marxovih poprsja da se ne mogu ni prodati.

Vaš zakon protiv sumnjivih^[321] zaista prevazilazi naš od 1878.^[143] i francuski od 1894. godine^[303]. To je progonoštvo administrativnim putem kao i u Rusiji. Međutim, nadam se da se ovde radi o jednom od onih slučajeva kada će se potvrditi nemačka poslovice: Es wird nichts so gegessen, wie es gekocht wird.⁵ Izvesno je da je od svih evropskih zemalja Italija ta gde sve političke bolesti dobijaju oštru zapaljivu formu: s jedne strane, otvorena pobuna a s druge — žestoka neobuzdana reakcija. Ali tamo gde je Bismarck pretrpeo neuspeh, Geroni sigurno neće ništa postići: progoni će na kraju ojačati socijalizam u Italiji, i sve što želim jeste da ova oluja prođe pre nego što vas privremeno ne satera ili u eritrejski pakao ili u londonsko čistište.

¹ Vidi u ovom tomu, pismo br. 149 — ² »gnjavator prvog stepena« prestao je da dosađuje u *našoj* sferi — ³ Otišao je u Varese — ⁴ »sa svojom ženom i svojim malim Marxom Guglielmom« — ⁵ Đavo nije tako crn kako ga slikaju.

Kad je reč o Londonu, Social Democratic Federation, jedna od pet ili šest ovdašnjih socijalističkih sekti — ima marksistički program ali joj je taktika isključivo sektaška^[10] — upravo je održala konferenciju⁶, na kojoj su usvojene dve dosta važne rezolucije. Prva je karakteristična za tu Federaciju: podnesen je predlog da Federacija na predstojećim parlamentarnim izborima podrži kandidature Nezavisne radničke partije, ako se ovi kandidati otvoreno izjasne kao socijalisti. Predlog je odbačen jakom većinom. »Independent Labour Party«^[9] je suparnička grupa, koja je u svoj program takođe unela »podruštvljenje sredstava za proizvodnju« i koja, prema tome, jeste socijalistička, mada taj naziv ne oglašava, i koja je sebi postavila za cilj izbor radničkih kandidata nezavisnih od dve stranke, konzervativaca i liberala. Svi su se nadali da će na izborima ove dve grupe ići zajedno. Ali ne, kaže Federacija: ili ste socijalisti i tada je vaše mesto u našim redovima ili odbijate da u njih stupite i obrazujete zasebnu grupu, a onda niste socijalisti. Kakav se pokret može stvoriti sa sličnim elementima!

No, evo šta nas se više tiče: Federacija je posle debate, na kojoj je podvučena činjenica da kongresi u Parizu,^[131] Briselu^[132] i Cirihi^[120] nisu bili čisto socijalistički i da je vreme za socijaliste da se reše tredjunionističkog (korporativnog) elementa koji nije socijalistički, donela formalnu odluku da 1896. godine sazove u Londonu *isključivo socijalistički kongres koji će biti otvoren tri dana pre opšteg londonskog kongresa*.^[313]

Obratite pažnju da grupa koja saziva socijalistički savet na poseban kongres, a nema za to nikakav mandat, izjavljuje na gore pomenutoj konferenciji da broji 4500 članova; no, po rečima njenog sekretara⁷, prošle godine je 7000 imena uneto u spisak članova, što znači da je izgubljeno gotovo isto toliko koliko je i ostalo; a drugi jedan član federacije se hvalio da je u toku četrnaest godina postojanja ove organizacije u nju stupilo a zatim je napustilo ne manje od *milijon članova* ne računajući gore navedenih 4500!

Organizacija koja raspolaže sličnom privlačnom i odbojnom snagom, koja odbacuje sve socijalističke kandidature sem svojih (imajte na umu da Independent Labour Party u unutrašnjosti zemlje živi u najvećoj slozi sa Social Democratic Federation!) i koja isto tako hoće da odbaci tredjunione, upravo u trenutku kad će se oni (za našu propagandu šire i povoljnije polje) verovatno izjasniti u Norviču^[316] po drugi put za podruštvljenje sredstava za proizvodnju (usvojeno u Belfastu 1893. godine^[322] i ponovo usvojili u Londonu Trades Council^[103] 1894. godine) —, takva organizacija je zaista stvorena da uzme na sebe inicijativu u sličnom pitanju.

Socijalisti Kontinenta, sada ujedinjeni u svim zemljama, prođuće da li im odgovara da budu sazvani na kongres, na kome bi

⁶ Vidi u ovom tomu, pismo br. 151. — ⁷ Henrya Mayersa Hyndmanna

morali da usvoje rezolucije koje bi ih *unapred* obavezale kako da delaju na opštem kongresu. Ovo bi moglo samo naljutiti — i to s pravom — delegate velikog kongresa upućene od strane grupa koje nisu sasvim socijalističke. I pošto znamo iz iskustva da su te grupe samom činjenicom svog prisustva na našim kongresima nesvesno privučene pod okrilje socijalizma — engleski tredjunioni su najbolji dokaz — hoćemo li biti toliko uskogrudi da sami sebi zatvorimo ta vrata?

Nemate pojma o intrigama koje se ovde pletu u vezi s tim kongresom. Parlamentarni komitet kongresa tredjuniona,^[312] *kažu*, hoće da se dočepa našeg kongresa da bi ga pretvorio u čisto tredjunionistički kongres, kakav je ovde održan 1888.^[323] godine a o kome C. Lazzari može štošta da Vam ispriča. Prirodno, na kontinentu bi na taj pokušaj odgovorili grohotnim smehom. Ali, Social Democratic Federation je, izgleda, uzela sve te glasove ozbiljno i hoće da ih iskoristi da bi sa svoje strane zavladala kongresom i načinila od njega nešto posebno. Pošto je rezolucija Federacije zvanična i objavljena, o njoj se može govoriti u štampi. Međutim, ne bi joj trebalo pridavati suviše veliku važnost, ona je očigledno probni balon, koji će imati značaja samo u slučaju ako bi rezolucija bila praćena početkom sprovođenja, slanjem cirkularnog poziva itd. itd.

Pozdrav Vama i gospodi Anni od gospode Freyberger i

Vašeg odanog
F. E.

Molim vas da ovo pismo smatrate kao privatno i poverljivo.

Prevod s francuskog

155

Engels Paulu Lafargue-u

u Le Pere

4, Royal Parade
Eastbourne, 22. avgusta 1894.

Dragi Lafargue,

Evo već smo osam dana u Istbornu^[314], Louise, njen muž i ja. To mi je bilo vrlo potrebno i ozonizirani morski zrak već djeluje. Na nesreću, od juče pada kiša više nego što bi trebalo.

Dobit ćete svoj č[ek] u prvim danima idućeg mjeseca, čim primim novac.

Mnogo me zanima kako će se primjenjivati novi zakon protiv sumnjivih^[303]. Uopće nisam siguran da ga u datom momentu neće upotrebiti protiv socijalista isto tako, kao i protiv anarhista. Ali i ako nekoliko ljudi od njega i strada, taj zakon predstavljat će za nas ono što je za Nijemce bio zakon od 78. godine^[143], slomit ćete ga i izići iz borbe neizmjereno jači nego što u nju uđete.

Ovdje je Social Democratic Federation^[10], za koju je izvjesno vrijeme izgledalo da će usvojiti razumnu i snošljivu liniju, najednom pala u ruke nekadašnjih hajndmanista. Na konferenciji, koju su održali u Londonu prije petnaest dana ili tri tjedna, delegat iz Liverpula je predložio da na idućim općim izborima podrže kandidate Independent Labour Party^[9], pod uslovom da se otvoreno izjasne kao socijalisti. Suprotno svim pravilima o engleskim debatama, ovo je *odbačeno* samim usvajanjem rezolucije s 42 prema 12 glasova, koja glasi da je dužnost svakog socijaliste da uđe u otvoreno socijalističku revolucionarnu organizaciju, kao što je Social Democratic Federation (a budući da Social Democratic Federation smatra da osim nje ne postoji nijedna druga, to znači: ući u S[ocial] D[emocratic] F[ederation]). Za izbornu politiku ovlašćen je jedan komitet koji će podnijeti izvještaj Izvršnom vijeću. Vi svakako znate da nacionalizacija sredstva za proizvodnju predstavlja suštinski deo programa Independent Labour Party. Dakle, saradnja, koja je dosad postojala na sjeveru naročito (Lankašir i Jorkšir) između dviju grupa, stvarno je odbačena od strane Social Democratic Federation, koja proklamira politiku kalifa Omara, koji je spalio aleksandrijsku biblioteku: ove knjige su suprotne Koranu, onda ih treba spaliti; ali ako sadrže isto, onda su suviše — dakle u vatru s njima! I ti ljudi žele da rukovode socijalističkim pokretom u Engleskoj!

Ali ima nešto još gore. Hyndman je izjavio da je došlo vrijeme da se socijalizam jasno odvoji od tredjunionizma, i da će, umjesto opšteg

kongresa, održati jedan otvoreno socijalistički kongres. A kako su istovremeno uvidjeli da je još prerano pokušati direktan udar na kongres 1896^[313], odlučili su da *Social Democratic Federation* sazove izvanredni socijalistički kongres, koji treba održati u Londonu tri dana prije glavnog kongresa 1896. godine.

Što će reći kontinentalci? Da li će ići na takav kongres da bi zatim došli na veliki, na naš kongres, vezanih nogu i ruku odlukama koje su preuzeli dva ili tri dana poslije u malom društvu. Da li će izazvati rascjep između delegata koji se iskreno osjećaju kao socijalisti i delegata koji još nisu socijalisti, ali koji će postati? Da li će zadati takav šamar engleskim tredjunionima, koji su toliko uznapredovali otkako ih je New Unionism^[324] poveo putem socijalizma, koji je u Belfastu godine 1893. izglasao nacionalizaciju sredstava za proizvodnju^[322] (što je štaviše prije nekoliko tjedana u svoj politički program unijeo čak tvrdokorni London Trades Council^[108] i koji će za 15 dana u Norviču^[316] ponovo morati iznijeti svoj stav prema nama?

Ali znate li kako je *Social Democratic Federation* u svom godišnjem izvještaju i u govorima na konferenciji prikazala snagu te organizacije, koja nastoji izmijeniti ciriške odluke (jer baš tim opipljivim kvarenjem teksta falsificira ciriške rezolucije)?^[120] Ona ima — 4500 članova. Prošle godine imala je na spisku 7000 članova, dakle, izgubila je 2500! Ali šta to znači? — veli Hyndman. U toku 14 godina svoga postojanja, *Social Democratic Federation* je vidjela kako kroz njene redove prolazi *milijun ljudi*. Kakva organizacija! Od jednog miliona — pobeglo je 995 500, ali — 4500 je ostalo!

A sada ključ za sve te ludosti koje su neshvatljive bez njega. Kongres, koji se održava 1896. godine, ne da mira nijednoj sekti, frakciji, grupi itd., od kojih se sastoje, kako se ovdje naziva, *organized labour*¹. Parlamentarni komitet *Trades Congress-a*^[312] rado bi htio to *boss the Congress*². Već ima prijedloga za dnevni red Kongresa tredjuniona u Norviču (u septembru) i da se dopusti pristup na kongres 1896. samo onim engleskim delegatima koje odredi *Trades Congress*: *bona fide working men, or having worked at the trade they represent*.³ I tvrde da ne žele proširivati taj sistem i na kontinentalce, što će izazvati tako silan smijeh da će se tresti svi temelji Londona. Dakle, *Social Democratic Federation*, koja misli da je sad na nju red da ovlada kongresom, a preko kongresa engleskim pokretom, ta *Social Democratic Federation* uzela je te glasove kao izgovor da istupi sa svojim slabim protuprijedlogom.

Do sada je to bio samo probni balon. Ali čim *Social Democratic Federation* izda svoju okružnicu — poziv ili nešto slično, stvar će stupiti u dejstvo, i kontinentalne partije bit će pozvane da se izjasne.

¹ organizirani radnici — ² da gospodari kongresom — ³ pravi radnici ili oni koji su radili u struci koju predstavljaju

Jedno pitanje! »Le Socialiste«, lebt er noch, oder aber ist er tot?⁴ Od aprila ga više ne vidimo. Ako ste uspjeli da ga uništite, da li to računate kao pobjedu partije u Francuskoj?

Svakako će oba mjeseca — i septembar i oktobar — biti interesantni. Oko 5-og, Trades Congress u Norviču (poslije španskog kongresa koji se održava iduće nedjelje^[310]), zatim vaš kongres u Nantu^[325], zatim kongres njemačke partije u Frankfurtu^[326], 21. oktobra. Vaš i njemački kongres raspravljat će o pitanju seljaka i poljoprivrednih radnika. Uopće, pogledi obiju nacionalni grupa su isti, samo što vi, nekadašnji nepomirljivi revolucionari, sada malo više naginjete k oportunističkom nego Nijemci, koji, vjerovatno, neće podržati nikakvu mjeru koja bi mogla održati ili sačuvati sitni posjed od zaraznog kapitalističkog djelovanja. S druge strane, složiti ću se s vama da nije naš zadatak da ubrzavamo ili jačamo to razorno djelovanje i da važnu stvar predstavlja okupljanje sitnih posjednika u poljoprivredne zadruge za zajedničku obradu zemlje, i to krupnu. Zanima me koji će kongres biti napredniji u ekonomskoj teoriji i efikasniji u predlaganju praktičnih sredstava.

Poljubite Lauru umjesto mene i podsjetite je da mi duguje pismo. Pozdrav od Freybergerovih!

Vaš odani
F. E.

Za nekoliko nedjelja »Neue Zeit« će dobiti moj članak o porijeklu kršćanstva. Treći tom dobro napreduje, 45 araka je složeno; pišem predgovor.

Prevod s francuskog

---

⁴ Da li je »Le Socialiste« još u životu ili je već zamro?

156

Engels Eduardu Bernsteinu

u London

4, Royal Parade, Eastbourne
6. 9. [18]94.

Dragi Ede,

Pisaću Schlüтеру^[135] i saopštiti mu da nemaš vremena i da može da preštampa iz »N[eue] Z[eit]«.

Štamparske greške mogu da pričekaju dok se ja vratim, 18. sept.^[314] Predgovor¹ će biti gotov tek kasnije, ali ga možeš videti kod mene pre nego što ga pošaljem. Ono o profitnoj stopi naći ćeš u samoj knjizi, u predgovoru neće biti ničeg novog o toj stvari, samo kritika pokušaja rešenja.^[327]

Što se tiče Edwardsa, ja bih se, da sam na tvom mestu, prvo malo raspitao kod Avelingovih *zašto* su odbili i šta znaju o tom čoveku, to: don't know him² na engleskom nije sasvim jasno. Ako hoćeš da žrtvuješ vreme, onda je sigurno dobro da nekog Arndta ili Hyndmana sprečiš da napiše članak. S druge strane, čovek može sakupiti svakakva iskustva saradjući na takvim zbornicima koje iznenada počnu da prave nepoznati ljudi. Taj čovek neće moći da ti uzme za zlo ako ga upitaš koje je druge saradnike već pridobio, pa ćeš onda ipak moći da doneseš neki određeniji sud.^[328]

Pinkau će svakako dobiti fotografiju čim je budem i ja sam imao, — kao što znaš, Inkini pokušaji su propali, a posle toga još nijednom nisam stao pred objektiv.

Mnogo pozdrava Gini i deci od Louise i

tvog

F. Engelsa

Freyberger je danas u Londonu na službi u bolnici.

---

¹ Predgovor trećem tomu *Kapitala* — ² ne poznajem ga

157

Engels Eduardu Bernsteinu
u London^[329]

Večeras smo stigli.^[314] Baron želi da mu dam nešto »neštampano« o Internacionali, pa sam ja odmah pregledao stare papire i našao nešto što može da odgovara; možeš li da to odneseš odavde na prevođenje pošto je, sudeći po baronovom pismu, hitno? Sutra ću biti u gradu od 10 do 1, a posle ovde, ali Louise zna gde su te stvari. Pozdrav Gini i deci od svih nas.

Tvoj
F. E.

[London] utorak, 18. 9. [18]94.

158

Engels Lauri Lafargue

u Le Pere

(koncept)

[London, druga polovina septembra 1894.]

A sad da pređem na nešto drugo. Trades Union Congress^[316] pokazuje vidan napredak u poređenju sa prošlom godinom,^[322] i, zajedno sa izborima u Lesteru i drugim simptomima, dokazuje da se stvari kreću u Engleskoj. Naravno, ovde nema progressa bez stagnacije: uzmi rezoluciju protiv useljavanja stranih radnika, donetu u Norviču; ali s takvim protivrečnostima i nedoslednostima čovek se još neko vreme mora miriti u »ovoj slobodnoj zemlji«. Najzad će doći trenutak kad će mase, čim u dovoljnoj meri postanu svesne, raskinuti složenu mrežu intriga i sektaških svađa »voda«.

Čini mi se da je ruska vlada, koja Japan koristi kao svoje oruđe, podsticala na rat između Kine i Japana^[330]. Ali kakve god inače bile neposredne posledice tog rata, on mora dovesti do jednoga: do potpunog sloma celog tradicionalnog sistema stare Kine. Tamo se jedan zastareli sistem poljoprivrede, povezan sa kućnom radinošću, veštački održavao nemilosrdnim isključivanjem svih suprotnih elemenata. To isključivanje svega što je strano delimično je narušeno ratovima s Englezima i Francuzima; ovaj rat sa *Azijatima*, rivalima koji žive u najbližem susedstvu s Kinezima, nužno će tome učiniti kraj. Kinezi, vezani za zemlju i more, moraće da se evropeiziraju, da potpuno otvore svoje luke za trgovinu, izgrade željeznice i fabrike, i tako potpuno slome taj stari sistem koji je omogućavao da se ishrane toliki milioni. Odjednom će se pojaviti višak stanovništva, koji će stalno rasti, prognani seljaci koji će krenuti ka obali u potrazi za sredstvima za život u stranim zemljama. Dok su se dosad selile hiljade, tada će milioni želeći da odu. I tad će kineskih kulija biti svuda, u Evropi kao i Americi i Australiji, i oni će pokušati da snize nadnice i životni standard svih radnika na standard Kineza. A tada će doći vreme za naše evropske radnike¹. I Englezi će prvi osetiti ovu invaziju i *boriti se*. Ja apsolutno očekujem da će ovaj japansko-kineski rat ubrzati našu pobjedu u Evropi bar za pet godina, i da će je neizmerno olakšati, pošto će sve nekapitalističke klase naterati da pređu na našu stranu. Samo krupni zemljoposjednici i industrijalci biće *za* Kineze.

¹ U rukopisu slede reči koje je Engels precrtao: da se bore

Paulovi članci u »Neue Zeit«⁽³³¹⁾ su u celini *vrlo* dobri. U njima ima takvih gledanja na istorijske događaje koja mu služe na čast. Objašnjenje uzroka i toka francuske istorije posle 1871. jeste najbolje od svega što sam dosad video, mnogo sam naučio odatle.

Ali considérant² agrarnog programa iz Nanta⁽³²⁵⁾, koji proglašava da je dužnost socijalista da *čuvaju* i *brane* imovinu seljaka, pa čak i imovinu fermiers u métayers³ koji *zapošljavaju radnike* — to je više nego što će većina ljudi van Francuske biti u stanju da proguta.

Srdačni pozdravi od Freybergerovih.

Uvek tvoj
F. Engels

Prevod s engleskog

---

² motivisanje — ³ zakupaca i poluzakupaca

159

Engels Karlu Kautskom

u Štuttgart

London, 23. sept. 1894.

122, Regent's Park Road N. W.

Dragi barone,

Tvoj apel u vezi sa međunarodnim dokumentima zatekao me je još u Istbornu.¹ Na žalost, nisam mogao da naložim Edeu da ti nešto izabere, pošto su ključevi mojih ormana bili kod mene a trebalo je pretražiti *više njih*; i ja se jedva snalazim u neredu u kome se nalaze stari papiri. Uz to, idućeg dana (u utorak) vratili smo se, našao sam nešto za Edea, pa smo ga zamolili da dođe te večeri, ali je on tada morao da završi članak za »N[eue] Z[eit]«^[332]; u sredu ujutru je Ernst² odneo te stvari ali ih je Ede uveče vratio rekavši da su zakasnele i da vi ionako već nešto imate. Ono što sam bio našao i inače nije bilo ništa posebno, teško je naći neki *nepoznati* dokumenat Internacionale koji bi danas još mogao imati neki naročiti efekat.

Mnogo ti hvala za jermenski *Razvitak*.^[333] Srećom, ne znam da ga pročitam.

Molim da se honorar za glave iz Marxa odbije od honorara za moj članak odnosno da se preračuna i meni ovamo pošalje za naslednike.^[334] Ukoliko moj honorar nije dovoljan za to, molim da se tom razlikom tereti moj honorar za buduće radove.

Samo po sebi je razumljivo da će mi primerci *celog* broja poslužiti isto toliko koliko i posebni otisci članka. Potrebni su mi samo za neke sasvim određene sporedne svrhe.

Obaveza na isplatu honorara Austrijancima ostaje neprekidno na snazi sve do daljeg.^[186]

Italijani mi postaju sve teži. Juče mi je onaj trućavac Enrico Ferri poslao sve svoje spise iz poslednjeg perioda i jedno pismo puno ushićenja, koje samo čini da osećam da sam sve manje ushićen njime. A ipak treba čoveku učtivo odgovoriti! Njegova knjiga *Darwin-Spencer-Marx* je strašno konfuzna, prazno trućanje. Italijani će se još dugo natezati s tom svojom obrazovanom buržoaskom omladinom. I ja ću sigurno morati da učinim nešto što će upropastiti moju popularnost koja opasno raste (koju ti ljudi ne unapređuju without a considerable eye to business³). Zasad ću u predgovoru 3. tomu istaći kao mali primer Achille Loria.⁴

¹ Vidi u ovom tomu, pismo br. 157. — ² Ernst Schattner — ³ a da pri tom ne misle mnogo na posao — ⁴ Vidi u 23. tomu, ovog izdanja, str. 20 - 23.

Rat između Kine i Japana^[330] znači kraj stare Kine, potpunu, mada postepenu revoluciju celokupne ekonomske baze, sve do raskidanja stare veze zemljoradnje sa industrijom na selu, koje će izvršiti krupna industrija, železnice itd., a time i do masovnog iseljavanja kineskih coolies⁵ i u Evropu, — dakle, za nas ubrzanje débacle⁶ i pojačanje sukoba koje dovodi do krize. To je opet ta sjajna ironija istorije: za kapitalističku proizvodnju ostaje još samo da osvoji Kinu, i, osvojivši je konačno, ona samu sebe onemogućava u sopstvenoj domovini.

Mnogo pozdrava od svih mojih ukućana svima tvojima.

Tvoj
F. E.

Uskoro se selimo u 41, Regent's Park Road, blizu crkve sv. Marka; sledi detaljnije obaveštenje.

---

⁵ kulija — ⁶ sloma

160

Engels Emile-u Vandervelde-u

u Brisel

(koncept)

[London, posle 21. oktobra 1894]

Dragi građanine Vandervelde,

Dozvolite mi da Vam uputim svoje čestitke, Vama lično na izboru, a belgijskim drugovima uopšte na sjajnim uspesima postignutim dve poslednje nedelje^[335]. Ova druga pobeda belgijskog proletarijata^[336] ima za sve nas ogroman značaj.¹ Male zemlje poput Belgije i Švajcarske su savremene političke laboratorije, opitna polja gde se vrše eksperimenti, koji se docnije primenjuju u velikim državama. Vrlo često ove male zemlje daju prvi podsticaj pokretu čija je namena da uzburka Evropu. Takav je, na primer, uoči februarske revolucije rat švajcarskog Sonderbunda.^[182]

U ovom trenutku, kako mi se čini, nalazimo se u periodu plime, periodu koji je počeo osvajanjem prava glasa od strane belgijskih radnika. Posle Belgije Austrija je stupila u pokret za izbornu reformu; posle Austrije proletarijat u Nemačkoj je nedavno zahtevao da se opšte pravo glasa proširi sa Rajhstaga na parlamente država članica federacije. Represivni zakoni doneti protiv radničkih partija u Francuskoj^[303] i Italiji^[321], kao i slični zakoni koji se pripremaju u Nemačkoj, neće imati veći uspeh od nasilnih mera austrijske vlade. Danas je socijalistički pokret svuda jači od takozvane javne vlasti.²

Što se tiče belgijskih radnika, 14. oktobar im obezbeđuje daleko jači položaj. Oni su prvi naučili da tačno procene svoje snage i snage svojih protivnika; ubuduće će moći da određuju svoju taktiku s punim poznavanjem stvari; a Vi i drugi socijalistički predstavnici bićete još više cenjeni i slušaće vas sa više pažnje posle zvaničnog priznanja činjenice da ste dobili glasove 350 000 belgijskih građana. Sa Vama »svečano ulazi« u parlament belgijski proletarijat, i taj ulazak će biti radostan ne samo za Vas nego i za proletere cele Evrope!

Prevod s francuskog

¹ U rukopisu se nalazi i rečenica koju je Engels precrtao: Ako jednoj malozi zemlji kakva je vaša nije dato da sama reši najveće istorijske zadatke naše epohe . . .

— ² U rukopisu je precrtana rečenica: Izvanredni uspeh belgijskih socijalista označava novu etapu.

161

Engels Mariji Mendelson

u London

41, Regent's Park Road, N. W.^[337]
[London] 26. okt[obra] 1894.

Draga gospođo Mendelson,
Najzad smo u stanju da primamo prijatelje, mada kuća kao da još nosi tragove opsade i bombardovanja — radovaćemo se da vas oboje vidimo u nedelju uveče.

Pozdrav od Louise i doktora.¹

Vaš odani

F. Engels

Prevod s francuskog

---

¹ Ludwiga Freybergera

162

Engels Georgiju Valentinoviču Plehanovu
u London

41, Regent's Park Road, N. W.
[London] 1. nov[embra] 1894.

Dragi moj Plehanove,

Samo se po sebi razume da ću Vam olakšati, ukoliko je to moguće, pregled lista »Neue Rh[einische] Zeitung« itd. i uopšte ne shvatam zašto ste se ustezali da mi o tome govorite otvoreno.^[338] U ovom trenutku moje knjige još nisu dovedene u red; taj posao je prekinut mnoštvom drugih koje je trebalo obaviti, trčkanjem po gradu, konsultovanjem sa advokatima kao i drugim neprijatnostima, prouzrokovanim zakonskim formalnostima i materijalnim teškoćama, bez kojih je nemoguće iznajmiti kuću u Engleskoj a naročito u Londonu. To još nije završeno . . .

Dok ne sredim svoje knjige, teško da se možete latiti posla i zato bih Vas molio da imate još malo strpljenja. No budite uvereni da ćete dobiti sve što uzmognem da nađem od knjiga, novina itd. iz književne oblasti koja Vas zanima. Dogovorićemo se o tome prvi put kad budem imao zadovoljstvo da Vas vidim.

Vaš odani

F. Engels

Upravo sam saznao da će nam u kuhinji menjati štednjak i to će nas sprečiti da kuvamo do sledeće sedmice. Prema tome, nećemo moći da Vas primimo u nedelju uveče, jer ne bismo imali čime da Vas ugostimo. Međutim, ako želite da svratite k meni ma koje veće posle 8 sati, porazgovaraćemo o toj stvari sa knjigama.

Prevod s francuskog

163

Engels Carlu Hirschu

u Keln^[389]

Dragi Hirsch,

Najlepše zahvaljujem za redovno slanje lista »Rh[einische] Ztg.«
i molim da adresu s brojem 122 promeniš u

Nr. 41, Regent's Park Road, N. W. London, to je na drugoj
strani te ulice, ali *ispod* Primrose Hill-a i bliže ulazu u park. Inače,
sve je dobro!

Tvoj
F. E.

[London] 8. nov. [18]94.

164

Engels Friedrichu Adolphu Sorgeu

u Hoboken

London, 41, Regent's Park Road, N. W.
10. nov. 1894.

Dragi Sorge,

Po gornjoj adresi vidiš da sam se preselio. Posle Louisine udaje stari stan nam je postao ipak tesan, i pošto su se posledice udaje brzo pokazale, nije se moglo drukčije. Tako smo uzeli ponuđenu veću kuću malo dalje nizbrdo, uz samu kapiju Regent's Park-a i uselili smo se pre 4 nedelje posle velike gužve — gužve sa agentima za poslovanje zgradama, advokatima, ugovaračima, trgovcima nameštajem itd. i još nisam završio, knjige su mi još u velikom neredu. Dole su nam zajedničke prostorije za dnevni boravak, na 1. spratu su moja radna i moja spavaća soba, na 2. spratu su Louise, njen muž i mala devojčica — rođena 6. o.m., u utorak — sa svojom dadiljom, na 3. spratu su dve devojke koje poslužuju, soba za starudiju i gostinska soba. Moja radna soba je sa ulice, 3 prozora, tako je velika da mogu da smestim skoro sve knjige (8 sanduka), i, uprkos veličini, zagreva se vrlo lako i dobro. Ukratko, mnogo smo popravili svoje stanje. Louise i njena beba se, s obzirom na situaciju, vrlo dobro osećaju, sve je prošlo dobro.

Danas ćeš dobiti 2 debela paketa: 3 berlinska »Sozialdemokrat«-a, 3 lista »Volksstimme«, iz Pešte, ostatak debate sa partijskog kongresa u listu »Vorwärts«^[326] i jedan broj »Critica Sociale« s mojim pismom.¹ Preseljenje je malo poremetilo redovne pošiljke. »Workman's Times« je prestao da izlazi. Velika šteta. Tussyni članci u njemu bili su jedini u kojima engleskim radnicima nije bila prečutana ili falsifikovana istina o pokretu na Kontinentu.

Ovdašnji pokret još je sličan američkom, samo što je *malo* ispred vas. Instinkt masa da radnici moraju obrazovati sopstvenu partiju protiv dveju zvaničnih partija sve više jača i na opštinskim izborima 1. nov. pokazao se opet više nego ikad. Ali stare tradicionalne uspomene razne vrste i nedovoljan broj ljudi koji bi bili u stanju da ovaj instinkt pretvore u svesnu akciju i njom obuhvate celu zemlju, idu na ruku upornom zadržavanju u ovom predstadijumu neodređenosti misli i lokalne izolovanosti akcije. Anglosaksonsko sektaštvo vlada i u radničkom pokretu. Social Democratic Federation^[10] je, upravo kao i vaša nemačka Socijalistička radnička partija^[282], uspela da našu teoriju

¹ Međunarodni socijalizam i italijanski socijalizam

pretvori u krupnu dogmu pravoverne sekte, ona je uskogrudo separatistička i, uz to, zahvaljujući Hyndmanu, u međunarodnoj politici ima sasvim lošu tradiciju, koja, istina, s vremena na vreme biva poljuljana, ali s kojom još nije prekinuto. Independent Labour Party⁽⁹⁾ je sasvim neodređena u svojoj taktici i njen vođa, Keir Hardie, veoma je lukav Škotlandanin, u čije demagoške majstorije ne treba verovati. Iako je ubogi škotski ugljar, osnovao je veliki nedeljni list: »The Labour Leader«, čije objavljivanje nije moglo početi bez mnogo novaca, a taj novac dobija od torijevaca ili liberal-junionista⁽¹¹²⁾, tj. od protivnika Gladstone-a i Homerule-a, u šta ne može biti sumnje, a to potvrđuju kako njegove poznate literarne veze u Londonu tako i direktne vesti, a i njegovo političko držanje. Usled toga, on može — ako otpadnu irski birači i birači radikala — vrlo lako izgubiti svoje mesto u parlamentu prilikom opštih izbora 1895⁽²⁶¹⁾, a to bi bila prava sreća, jer je taj čovek trenutno najveća prepreka. U parlamentu se pojavljuje samo kad ima prilike za demagogiju: da bi se frazama o unemployed² pravio važan, a da time ništa ne postiže, ili da bi prilikom rođenja princa izrekao gluposti kraljici³, što je ovde neizmerno otrcano i jevtino itd. Inače su, naročito u provinciji, vrlo dobri ali rastureni elementi kako u Social Democratic Federation tako i u Independent Labour Party; ipak su uspeli da postignu bar to da se nikako ne ostvare svi pokušaji vođa da nahuškaju obe ove organizacije jednu protiv druge. John Burns je u političkom pogledu skoro usamljen, njega besno napadaju, kako Hyndman tako i K. Hardie, da on, navodno, sumnja u političku organizaciju radnika i polaže sve nade samo u tredjunione. Istina, on je s radnicima imao loša iskustva i umro bi od gladi da mu Engineers union nije dala platu kao članu parlamenta. On je sujetan i dopustio je da ga liberali tj. »socijalno krilo« radikala malo više obmane, i pridaje isuviše značaja mnogim pojedinačnim koncesijama koje je napravio, ali je, pri svem tom, jedini stvarno pošten momak u celom pokretu tj. među vođama, i ima skroz-naskroz proleterski instinkt, koji će ga, verujem, u odlučujućem trenutku voditi ispravnijim putem nego što će druge voditi lukavost i sračunata zainteresovanost.

Na Kontinentu zajedno sa uspesima raste želja za još većim uspehom, i lov na seljake u bukvalnom smislu postaje moda. Prvo su Francuzi u Nantu kroz Lafargue-ova usta⁽³⁴⁰⁾ izjavili o čemu sam im pisao⁴, ne samo da mi nismo pozvani da direktnim mešanjem sa svoje strane ubrzamo propast sitnih seljaka, za koji nam se brine kapitalizam, već i to da se: Sitni seljak mora direktno *štititi* od državne blagajne, zelenaša i krupnih zemljoposjednika. A mi u tome ne možemo učestvovati, prvo zato što je to glupo i, drugo, zato što je nemoguće. A sad dolazi Vollmar u Frankfurt sa željom da podmiti *seljaka uopšte*, a seljak sa kojim on ima posla u Gornjoj Bavarskoj nije zadužen rajnski

² nezaposlenima — ³ Victoriji — ⁴ Vidi u ovom tomu, pismo br. 155.

sitni seljak već srednjak, pa čak i kulak, koji eksploatiše slugu i sluškinju i masovno prodaje stoku i žito. A to nije moguće bez napuštanja čitavog principa. Alpskog seljaka, donjosaksonskog i šlezvigholštajnskog kulaka možemo pridobiti samo time ako mu ostavimo slugu i nadničare i, pri tom, politički izgubimo više nego što dobijamo. Frankfurtski partijski kongres nije doneo odluku o tom pitanju i to je dobro utoliko što se ta stvar sad temeljno proučava; ljudi koji su tamo bili znali su isuviše malo o seljacima i o odnosima na selu, koji se toliko razlikuju u raznim provincijama, pa ne bi ni mogli da ne zaključuju koješta. Ali o toj stvari se ipak jednom mora doneti odluka.

Uz to mi pade na pamet: da li je pariski »Socialiste« još u životu ili je zamro? Niko to ne zna; kad je Tussy letos bila u Parizu, još nije bio zamro, ali ko je hteo da ga dobije morao je da ga podigne u redakciji!! Od februara ili marta nisam ga nijednom video. Dereure je poludeo, on je bio direktor, i kako ga je on uvalio u nevolju, tako se i zaglibio. Sasvim u francuskom stilu.

Posle posledica belgijskih izbora^[336] Belgijanci i Francuzi pripremaju uspostavljanje redovnih veza sa periodičnim konferencijama između socijalističkih parlamentaraca raznih zemalja. Pitanje je šta će od toga ispasti. Zasad onih 50 francuskih parlamentaraca⁵ (među kojima ima 26 preobraćenih radikala sumnjive vrste) čine vrlo mnogo, ali stvar je vrlo škakljiva: među 24 starih socijalista vlada potajna ali uporna svađa između marksista, s jedne strane, i blankista i alemanista (posibilista), s druge, i nije izvesno da neće doći do otvorenog raskida.

Pored drugih socijalističkih listova sad dobijam i rumunski (»Munca«) i bugarski (ranije »Rabotnik« (Radnik), sad »Socialist«) i postepeno ulazim u te jezike. Rumuni će u Bukureštu izdati jedan dnevni list.⁶

Pre svih drugih svetskih događaja, smrt ruskog cara će verovatno izazvati neku promenu, bilo kao posledica unutrašnjeg pokreta, bilo kao posledica finansijskih nevolja i nemogućnosti da se novac dobije u inostranstvu. Ne mogu da zamislim da će ostati na snazi sadašnji sistem smene na prestolu, koji će na vlast dovesti idiota, telesno i duhovno poremećenog onanijom. (Ta činjenica je poznata na svim medicinskim fakultetima; profesor Krause iz Dorpata, koji je posmatrao Nikolaja, naveo je caru Aleksandru, na njegov zahtev da sazna uzrok, onaniju kao uzrok bolesti, zašta je od njega dobio šamar; zatim je profesor dao ostavku, vratio mu Vladimirov orden, koji mu je bio naknadno poslat, i vratio se u Nemačku, gde to prepričava.) Ali počne li nešto u Rusiji, i mladi Wilhelm⁷ će imati štošta da vidi. Tad će celom Evropom duvati liberalni vetar koji nam sad može biti samo od koristi.

Rat u Kini^[330] je zadao smrtni udarac staroj Kini. Izolovanje je postalo nemoguće, uvođenje željeznica, parnih mašina, korišćenje elektriciteta, krupna industrija postali su nužnost već iz razloga vojne

⁶ Vidi u ovom tomu, pismo br. 93. — ⁶ »Lumea nouă« — ⁷ Wilhelm II

odbrane. Ali time se slama i stari ekonomski sistem zemljoradnje sitnih seljaka, u kome je porodica pravila čak i industrijske proizvode, a time i ceo stari društveni sistem koji je dopuštao relativno gustu naseljenost. Milioni su izbačeni na ulicu i prinuđeni da se iseljavaju; i ti milioni će naći put ka Evropi, i to masovno. Ali kineska konkurencija će i kod vas i kod nas brzo zaoštriti stvari, pošto je masovna, i tako će osvajanje Kine od strane kapitalizma ujedno dati i podstrek za slom kapitalizma u Evropi i Americi.

Nadam se da ste ti i tvoja žena sad bolje nego kad si se zadnji put javio. Ja nisam loše, ali čovek vremenom ipak počne da primećuje da je velika razlika između 73 i 37.

Srdačni pozdravi tebi i tvojoj ženi.

Tvoj

F. Engels

165

Engels Lauri Lafargue

u Le Pere

41, Regent's Park Road, N.W.
London, 12. nov. [18]94.

Draga moja Löhr,

Qui s'excuse c'accuse¹, tako si počela svoje pismo od 24. oktobra, i tvoje poslednje pisamce od subote, koje sam jutros dobio, pokazuje koliko ti je malo vremena bilo potrebno da pređeš od »izvinjavanja« na »optuživanje«. Ipak, trebalo bi to da učiniš mnogo jače, pa da mi pokvariš dobro raspoloženje, pa ću ti, tako, sada samo saopštiti da smo od 9. oktobra u broju 41,² da sam neprekidno imao nevolje sa advokatima, agentima za unajmljivanje zgrada, ugovoračima itd., sve dok kuća nije dovedena u takvo stanje da se u njoj može stanovati, i to toliko da sam tek juče poslednju gomilu knjiga s poda svoje radne sobe smestio u ormane za knjige, gde sad čekaju da ih rasporedim; samo što je sve dovedeno koliko-toliko u red, kad u prošli utorak Louise postade majka jedne devojčice (obe su vrlo dobro); a kao kruna svega, London je preplavljen proscrits³ Rusima, Italijanima, Jermenima itd. itd., koji me u dobar čas počastvuju svojim posetama, a u isto vreme morao sam brzo da pošaljem vrlo loše odštampane korekturne otiske poslednjeg 5. i 6. tabaka *Kapitala* (korektura i revizija); kao posledica svega ovoga, ozbiljno je zanemarena ne samo moja prepiska već i tvoj francuski *Manifest* u »Ère nouvelle«.

Jutros sam izvukao iz nabacane gomile knjiga oktobarski i septembarski broj ovog časopisa i uporedio ih s originalom. Je vous en fais mes compliments⁴ — to je bolje tako i od *Feuerbacha*^(22?)! To je prvi francuski prevod starog *Manifesta* koji sam pročitao sa pravim i bezrezervnim uživanjem. Na žalost, *novembarski* brojevi u kojima je kraj⁵, još nisu stigli, pa ne mogu da ih pregledam. Slede neki predlozi koji su sasvim beznačajni.

S pravom se može reći: trois démnagements valent un incendie⁶ — više nego jednom sam osetio želju da spalim sve svoje knjige i kuću i sve, toliko mi je sve to dosadilo. Ali sad se nadam da je ono najgore prošlo — tj. *jedina* mala nevolja koju treba sada savladati jeste poplavljen podrum za ugajl i ovlažene flaše u vinskom podrumu! Ali i to se najzad mora prebroditi.

¹ Ko se izvinjava, optužuje sebe — ² Vidi u ovom tomu, pismo br. 148.
— ³ izgnanim — ⁴ Moji komplimenti — ⁵ Vidi u 7. tomu ovog izdanja, str. 396 - 405.
— ⁶ seliti se tri puta je isto što i doživeti požar

Car⁷ je mrtav, vive le czar⁸, i zaista, tom bednom prosjaku potrebno je svako ohrabrenje koje mu francuska buržoazija i njena štampa mogu dati svojim klicanjem. On je skoro idiot, slabouman i slab telesno, i upravo to obećava nepostojanu vladavinu čoveka koji će biti prosta igračka u rukama ljudi koji pletu intrige jedni protiv drugih, a to je potrebno da bi se konačno slomio ruski despotski sistem. U tome će pomoći finansijske teškoće. Majka Crawford je nedavno izbrbljala da su u Francuskoj sada ništa manje nego osam milijardi ruskih *rentes*⁹, čime se može objasniti i neuspeh poslednjeg ruskog zajma^[19] a što veoma dovodi u pitanje uspeh predstojećeg zajma u *Francuskoj*. Izvan Francuske Nikolaj nigde neće dobiti novac. Kad je pre 6 ili 7 godina učinjen pokušaj da se u Berlinu nađe novac, bankari su jedno-glasno odgovorili: Uz jemstvo Nacionalne skupštine svaki iznos, bez njega ni prebijene pare! Zar se taj poklič ne bi mogao čuti sada, kad se prilika pruža, u »Petite République«? Zar se ne bi moglo reći francuskim gogos¹⁰ da se u Rusiji *mora* uvesti ustav i da zato nije sigurno poveravati novac apsolutizmu koji umire? Ili le patriotisme čini takav postupak isuviše opasnim?

Mnogo ti hvala za ponudu da prevedesh moje *Prahrišćanstvo*^[341]; ali zar zaista misliš da je ta teološka tema — naročito delovi II i III — dovoljno privlačna za francuske čitaoce? Veoma sumnjam u to. Prvi članak bi možda i prošao: les Internationaux sous l'empire des Césars¹¹ ili nešto slično — međutim, to potpuno prepuštam tebi.

Bebel potvrđuje danas u jednom pismu^[342] da je Vollmar u Frankfurtu rekao da sam ja izričito odobrio nov agrarni program iz Nanta^[325]; a jedina kojoj sam nešto napisao bila si ti¹²: tj. da se bojim da će Francuzi u sadašnjim uslovima ostati usamljeni sa svojom molbom za podršku *petites propriétés*¹³ pa čak i *les fermiers qui sont obligés d'exploiter des ouvriers*¹⁴. Tako je Vollmarova tvrdnja njegova sopstvena izmišljotina. Na žalost, ona će me prinuditi da javno odgovorim¹⁵ i, da bih izbegao nove nesporazume, biću primoran da govorim o seljačkom pitanju opširnije¹⁶, pa neću moći da mimoidem ni debate iz Nanta. To ću poslati u »Neue Zeit«, možda će ti to biti interesantnije nego hrišćanstvo.

Eto, kako čoveka stalno prekidaju! To prokletu seljačko pitanje oduzeće mi još jednu nedelju. A imam pune ruke posla koje treba hitno obaviti, pre nego što započnem ono što u stvari treba da radim: istoriju Mohrovog učešća u *Internacionali*. I to me podseti na nešto drugo: u berlinskom (anarhističkom) listu »Sozialist« preštampano je iz »Société Nouvelle« jedno Bakunjinovo pismo — vrlo dugačko — u kome on daje *svoju* verziju haške afere^[12] itd. Može li se to dobiti u Parizu?

⁷ Aleksandar III — ⁸ Nikolaj II — ⁹ obveznica — ¹⁰ glupcima — ¹¹ Internacionale među rimskim carevima — ¹² Vidi u ovom tomu, pismo br. 158. — ¹³ sitnih seljaka — ¹⁴ zakupaca koji su prinudeni da izrabljuju radnike — ¹⁵ Pismo uređništvu lista »Vorwärts« — ¹⁶ Seljačko pitanje u *Francuskoj i Nemačkoj*

Ili izlazi u Briselu? Nemački tekst sam dobio samo u fragmentima, možda zbog policijske zaplene.

Paul kaže da želi da mi posveti svoju *Évol[ution] de la propriété*.^[343] Veoma sam mu zahvalan. Uopšte, bilo bi mi milije da mi se ništa ne posvećuje, ali to sasvim prepuštam njemu.

Ne slavi kao srećnika nikoga dok ne umre, rekao je Solomon. Mora da je predvideo slučaj moje présidence d'honneur zajedno sa présidence effective¹⁷ Regnard-a! Ko bi tako nešto pomislio: od svih, baš Regnard!^[344]

Uvek Tvoj
F. E.

Septembarski broj.

Strana 4 — alineja 2, Verkehrsmittel je prevedeno sa moyens de communication¹⁸. Verkehr smo u *Manifestu* upotrebljavali uglavnom u smislu Handelsverkehr¹⁹ i kasnije je to uvek tačno prevedeno sa échange, mada to nije važno.

Strana 7 alineja 1: La bourgeoisie, ovo *e* je izostavljeno u tekstu.

Strana 10 alineja 2: Hausbesitzer, Krämer²⁰ je prevedeno: le petit propriétaire; zar ne bi bilo bliže tekstu reći: le propriétaire, le boutiquier, le prêtre sur gages?

Strana 12 red 5: štamparska greška: garantie locale umesto *légale*.

Strana 15 red 3: Courgeoisie umesto Bourg[eoisie].

Vidiš da moram pribeći štamparskim greškama da bih našao greške! S tekstom u oktobarskom broju ne mogu ni to da uradim.

Prevod s engleskog

¹⁷ počasno predsedništvo zajedno sa stvarnim predsedništvom — ¹⁸ sredstva komunikacije — ¹⁹ trgovačko opštenje — ²⁰ kućevlasnik, dućandžija

166

Engels Augustu Bebelu i Paulu Singeru
u Berlin

Augustu Bebelu i Paulu Singeru

Hiljadu funti koje sam vam zaveštao¹ »za izborne ciljeve« — od čega treba odbiti porez na nasljedstvo — morao sam da vam zaveštam u ovoj formi, jer novac nisam mogao ni u kakvoj drugoj formi da zaveštam partiji tako da taj legat ovde bude zakonski važeći. To je jedini razlog iz koga je učinjeno ovo ograničenje. Znači, pobrinite se pre svega za to da dobijete novac i, kad ga budete imali, da ne padne u ruke Prusima. I kad donesete odluku o ovim tačkama, popijte flašu dobrog vina i to učinite za uspomenu na mene.

London, 14. nov. 1894.

Friedrich Engels

---

¹ Vidi Engelsov testament u ovom tomu.

167

Engels Eduardu Bernsteinu

u London^[345]

Dragi Ede,

U prilogu 2 tabaka¹, br. 21/22.

Meißner pita ima li još štamparskih grešaka. Ako si još neke našao javi mi, inače se dalje nemoj truditi: sutra ću napisati M[eißneru] da zaključi listu.

Ako *danas* budeš pisao baronu, molim te, napomeni mu da mu po Labriolinom nalogu šaljem Ferrijev *Socialismo e scienza positiva* — sa Labriolinim napomenama. Ako si već poslao pismo, nije ništa hitno.

Mnogo pozdrava, ovde je sve dobro.

Tvoj
F. E.

[London] 14. 11. [18]94.

---

¹ trećeg toma *Kapitala*

Engels Lauri Lafargue i Eleanori Marx-Aveling

Lauri Lafargue i Eleanori Marx-Aveling

Drage moje djevojke,

Moram vam uputiti nekoliko riječi u pogledu moje oporuke.¹

Prvo, vidjet ćete da sam bio tako slobodan da sam stavio sve moje knjige na raspolaganje njemačkoj partiji, uključivši i knjige koje sam od vas dobio poslije Mohrove smrti. Te knjige kao cjelina sačinjavaju tako jedinstvenu i u isti mah tako potpunu biblioteku kako za historiju i izučavanje modernog socijalizma tako i svih njemu bliskih naučnih grana, da bi bilo šteta to opet rasuti. Već odavno su Bebel i ostali njemački rukovodioci izrazili želju da knjige ostanu na okupu, i da se u isto vrijeme stave na raspolaganje ljudima, koji žele da se njima služe; i kako mi se oni čine u stvari najpodobniji za ostvarenje tog cilja, pristao sam. Nadam se da ćete mi pod ovim uslovima oprostiti ovaj moj postupak i da ćete dati svoj pristanak.

Drugo. Dugo sam raspravljao sa Samom Moore-om o tome kako je moguće u mojoj oporuci nešto učiniti u korist djece naše drage Jenny. Na nesreću, engleski zakoni to onemogućavaju. To bi se moglo učiniti jedino pod gotovo nemogućim uslovima, troškovi bi bili veći od iznosa koji bi se dao. Zato sam morao odustati. Umjesto toga, svakoj od vas ostavio sam *tri* osmine preostalog iznosa mog imetka, poslije plaćanja svih troškova nasljedstva itd. Od toga, *dvije* osmine namijenjene su za vas dvije, a treća osmina bit će pohranjena kod vas dviju za Jennyinu djecu i moći će biti upotrebljena kada vi ili skrbnik djece, Paul Lafargue, budete to smatrali za najbolje. Na taj način, nemate nikakve odgovornosti pred engleskim zakonom i možete postupati, kako vam nalažu vaša osjećanja i ljubav prema djeci.

Novac, koji dugujem djeci kao dio dobiti od Mohrovih djela usesen je u moju računsku knjigu, i isplatit će ga izvršitelj moje oporuke stranci, koja će, prema engleskom zakonu, biti legalni zastupnik djece.

A sada zbogom, drage moje, drage djevojke. Poživite dugo, zdrave tjelesno i duhovno, i uživajte!

London, 14. nov[embra] 1894.

Friedrich Engels

---

¹ Vidi Engelsov testament u ovom tomu.

Tussy treba da javi Meißneru, Dietzu i u »Vorwärts«-Buchhandlung² u Berlinu da odsad treba *njoj direktno* plaćati sve iznose koji pripadaju nasljednicima Karla Marxa, kao honorarium³ itd. Sa Sonnenscheinom trebat će to urediti na neki drugi način, jer je ugovor koji se odnosi na *Kapital*⁴ zaključen između njega i mene.

Prevod s engleskog

---

² knjižaru lista »Vorwärts« — ³ honorar — ⁴ tj. engleski prevod prvog toma *Kapitala*

169

Engels Karlu Kautskom

u Štuttgart

Dragi barone,

Upravo sam sa T[ussy] pregledao njen članak^[346], na jednom mestu ima jedna izmena do koje joj je, čini mi se, s pravom stalo, ali tu izmenu, napisanu na listu papira, ona nije unela. Izmenu treba izvršiti na kraju uvoda, naime treba da stoji: uopšte, način na koji gospodin Brentano piše istoriju karakterišu tri svojstva: 1. itd.

Možeš li to još naknadno da uneseš?

Dok ovo stigne, ti ćeš možda već videti iz lista »Vorwärts«^[347] da sam bio prinuđen na članak o seljacima¹, koji upravo pišem i koji ću imati čast da ti u najskorije vreme stavim na raspolaganje.

Tvoj

F. E.

[London] 15. 11 [18]94.

---

¹ *Seljačko pitanje u Francuskoj i Nemačkoj*

170

Engels Eduardu Bernsteinu

u London^[348]

Dragi Ede,

U listu »Soz[ial]demokrat« (Berlin) bio je preveden Lafargue-ov izveštaj o programme agraire.^[340] Lafargue me upućuje na njega, pošto pri ruci nema nijedan primerak originala. A ja, opet, ne mogu da nađem svoj primerak lista »S[ozial]d[emokrat]« (to je bio broj od 18. nov. a možda i jedan ranije). Možeš li mi ga pozajmiti za jedan dan?

Tvoj strašno prehladen ali sve zdraviji

F. E.

Mnogo pozdrava.

[London] 20. 11. 1894.

171

Engels Karlu Kautskom

u Štuttgart

41, Regent's Park Road, N. W.
London, 22. nov. [18]94.

Dragi barone,

Članak o seljačkom pitanju^[349] šaljem ti danas u krstopletu *preporučeno*. Pošto je rukopis grozan, želeo bih da uradim korekturu, bila bi najbrže moguće urađena.

Upravo čitam Ledebourov odgovor tebi^[350]. To je prekomerno mudrijašenje. Kao da si ti pre 2 godine morao da predviđiš današnjeg Vollmara. Iz toga što se sitnim seljacima kaže da ih neće silom isterivati sa imanja izvlačiti zaključak da će im se staviti na raspolaganje i ekonomski uslovi za dalji razvoj inokosne privrede — ipak je isuviše. Jasno je da bi ti, kako stvari danas stoje, ponešto postavio drukčije. Ali niko nije siguran od cepidlačenja, meni se to isto može desiti sa ovim člankom.

Radoznao sam samo da vidim kako će se dalje odvijati polemika koju je započeo Bebel.^[351] Bilo je krajnje vreme.

Sad apsolutno nemam vremena da se upuštam u to kakav je bio stav Internacionale prema pitanju zemlje. Osim toga, za Internacionalu je to bila škakljiva stvar; s jedne strane, zbog prudonista, koji su idealizovali sitne parcele, u Francuskoj, Belgiji itd., i, s druge strane, zbog ukidanja naslednog prava, čime se Bakunjin poslužio kao adutom i koje je sve zasenilo.^[352]

»V[or]w[är]ts« se, naravno, pridružuje slozi, tj. zataškavanju. Zasad se protiv toga ne može ništa učiniti. Ali onaj ko zataškava sad samo pomaže Vollmaru i moraće da snosi posledice. Smatram da je jedino ispravno ako *ja* istupim čisto trezveno, ako te osobe uopšte u to ne mešam. Inače će se opet reći da želim da rukovodim partijom spolja itd.

A propos. Možeš li priloženu belešku^[353] zgodnom prilikom ubaciti a da se ne primeti da ona potiče od mene? Ne želim da dam izveštaj, u »V[or]w[är]ts«, tu bi L[ie]b[knecht] opet nešto prikačio, a ne mogu ni da dopustim da to tako prođe.

Čestitam na dečaku br. III; kao što si sigurno već čuo, i mi ovde imamo porodilju, Louise ima naprednu devojčicu, sve je dobro prošlo i beba bi trebalo da se zove »Amalie-sisanče!?!«.

Tvoj
F. E.

172

Engels Paulu Lafargue-u

u Le Pere

London, 22. nove[mbra] 1894.

Dragi Lafargue,

Našao sam Vaš izvještaj u listu »Soz[ial] D[emokrat]«^[340]. To je dobrodošlo, jer sam za dosta toga mogao prebaciti odgovornost na pomalo nebrižnu redakciju i zaključiti da ako već nisam bio saglasan s onim što kaže rezolucija kongresa u Nantu^[325] — mislim da se slažem s onim što ona namjerava reći. Uostalom, nastojao sam da budem što ljubazniji; ali, poslije zloupotrebe koju čine s tom rezolucijom u Njemačkoj, preko toga više nije moguće šutke prijeći.

Stvarno ste dopustili da Vas malo previše odvuku na oportunističku stranu. U Nantu ste upravo žrtvovali budućnost Partije zbog momentanog uspjeha. Još ima vremena da se tome stane na kraj, i ako moj članak¹ može tome koristiti, bit ću sretan. U Njemačkoj, gdje je Vollmar sebi dozvolio da dâ prednost krupnim bavarskim seljacima koji posjeduju 10 - 30 hektara, prednost koju ste Vi obećali sitnim francuskim seljacima, u toj Njemačkoj Bebel je prihvatio izazov i pitanje će biti temeljito raspravljeno, neće se na dnevnom redu pojaviti prije nego što bude raščišćeno. Vidjeli ste u listu »Vorwärts« Bebelov govor u drugom izbornom berlinskom okrugu^[351]. S pravom se žali da će se Partija poburžoaziti. Tu nesreću imaju sve ekstremne partije kad se približi čas u kome one postaju »prihvatljive«. Ali naša partija u tom smislu ne može prijeći izvjesnu granicu a da ne izda sebe samu, i čini mi se da smo u Francuskoj, kao i u Njemačkoj, baš stigli do te tačke. Srećom, još ima vremena da se zaustavimo.

Već izvjesno vrijeme nisam vidao Vaše dopise u listu »V[or]-w[är]ts« i mislio sam da je došlo do nekog nesporazuma; srećom, u prošlu srijedu primio sam broj u kome piše »Gallus«^[354]. Ako ima teškoća s redakcijom, javite mi, možda ću Vam moći koristiti.

Ako ruska vlada traži srebro da bi digla kurs svog novca to je siguran znak da namjerava tražiti novi zajam; jedini bi Francuzi mogli u to zagristi; nadajmo se da neće. Ali, kad Rusu treba zlato, on mora i pokušati da ga dobije!

Loria će biti još zadovoljniji kad pročita predgovor², u njemu je prikazan kako zaslužuje, bez najmanjih obzira prema »il primo economista dell'Italia«.³

¹ Seljačko pitanje u Francuskoj i Njemačkoj — ² Vidi u 23. tomu ovog izdanja, str. 20 - 23 — ³ prvom ekonomisti Italije

Mali Wilhelm⁴ ponaša se divno. On je uvratio sebi u glavu da se bori protiv »prevratničkih tendencija«^[355] i počinje potresanjem svoje vlastite vlade.^[356] Ministri padaju kao olovni vojnici. Ovaj jadni mladić morao je šutjeti više od osam mjeseci; više nije mogao izdržati, planuo je — i eto! U času kada mi osvajamo četvrtinu Belgije,^[356] kad u Austriji izborna reforma dovodi naše u parlament ili kad u Rusiji svi osjećaju neizvjesnost u pogledu budućnosti, — u tom času taj mladić sebi uvrta u glavu kako mora premašiti Crispia^[321] i Casimir-Périer-a.^[357] Kakve bi to posljedice imalo u Njemačkoj vidite po tome što su delegati na frankfurtskom kongresu^[326], bar mnogi među njima, zahtijevali nov represivni zakon, kao najbolje sredstvo da se Partija ojača!

U Austriji je situacija interesantna. Poslije smrti svoga sina⁵, car⁶ se boji propasti dinastije u bliskoj budućnosti. Njegov zakoniti nasljednik⁷ je slabouman, naduvenko, krajnje nepopularan! Madžari ga nikako ne podnose, najprije zahtijevaju čistu i prostu personalnu uniju, zatim potpuno otcjepljenje i potpunu nezavisnost. Da bi unaprijed vezao ruke svome nasljedniku, Franz Joseph želi da ojača parlament i da ga učini stvarnijim predstavništvom. Zato se sporazumio sa svojim prijateljem Taaffe-om o sprovođenju dosta široke izborne reforme.^[380] Ali parlamenat, skupština privilegiranih, pravih državnih staleža⁸ (izabranih po grupama: krupni zemljišni posjed, trgovina, gradovi, selo) tome se protivi i Taaffe odlazi. Onda car, kao prvi ustavni monarh, uzima ministra iz većine⁹, koalicije liberala, Poljaka itd., sve krajnjih reakcionara. Stvorio je situaciju da su oni obećali da će sa svoje strane i po svojoj zamisli provesti izbornu reformu, i to u toku godine dana. Godina prolazi u svakovrsnim besplodnim pokušajima. Onda ih car natjeruje da održe riječ — eto zašto već tri tjedna u Beču govore samo o izornoj reformi. Ali koalicija je nemoćna da učini bilo šta, prvi pozitivni prijedlog doveo je do borbe među njenim članovima. Tako će uskoro Taaffe zamijeniti vladu koalicije, ponovo predložiti svoj zakon, pa ako ga parlamenat odbaci, raspustit će parlament i oktroirati reformu, što mu ustav dozvoljava. Eto, dakle, »kompanjon« Franz Joseph gura s jedne strane, a Viktor Adler s druge! Kakva ironija historije da je taj car, ustoličen 1848. godine naročito zato da bi ugušio revoluciju, poslije 46 godina pozvan da je ponovo inaugurira!

Poljubite Lauru umjesto mene.

Vaš odani

F. E.

Louise i dijete su dobro. Ona i Freyberger šalju vam pozdrav.

Prevod sa francuskog

⁴ Wilhelm II — ⁵ Rudolfa Franza Karla Josepha — ⁶ Franz Joseph I — ⁷ Franz Ferdinand — ⁸ u rukopisu precrtano: iz 1789. — ⁹ Alfreda, kneza von Winischgrätza

173

Engels Josifu Nersesoviču Atabekjancu

u Štutgart^[358]41, Regent's Park Road, N. W.
London, 23. nov. 1894.

Cenjeni partijski druže,

Najlepše Vam zahvaljujem za Vaš prevod mog *Razvitka socijalizma*^[333] i, u najnovije vreme, *Komunističkog manifesta* na Vaš maternji jermenski jezik. Ali, na žalost, nisam u stanju da ispunim Vašu želju da napišem nekoliko redaka uvoda za taj poslednji prevod. Ne mogu dobro da napišem nešto što treba da bude objavljeno na jeziku koji ja ne razumem. Ako Vama učinim tu uslugu, onda ne mogu ni drugima da je odbijem, a tad bi mi se moglo desiti da moje reči izađu u svet nenamerno ili čak namerno izvrnute, i da možda ja to saznam tek posle nekoliko godina ili uopšte ne saznam.

A zatim i — koliko god da sam Vam zahvalan za Vaš interesantan prikaz jermenske situacije — zato što ne smatram da je to ispravno i pošteno, ne bih hteo da dajem sud o stvarima koje *sam* nisam *proučio*. I to utoliko pre što se ovde radi o jednom potlačenom narodu, koji ima tu nesreću da je uklješten između *Scile* turskog i *Haribde* ruskog despotizma; gde ruski car špekuliše ulogom oslobodioca i slugeranjska ruska štampa nikad ne propušta priliku da svaku reč koja predstavlja izraz simpatija za jermensko oslobođenje koristi u prilog osvajačkog carizma.

A moje iskreno privatno mišljenje je da će oslobođenje Jermenije od Turaka i od Rusa biti moguće tek onog dana kad ruski carizam bude srušen.

S najlepšim željama Vašem narodu

Vaš
F. Engels

174

Engels Nikolaju Franceviču Danijelsonu

u Petrograd

41, Regent's Park Road, N. W.
London, 24. nov. 1894.

Poštovani gospodine,

Dobio sam Vaša prijateljska pisma od 7. i 11. juna, 15. oktobra i 12. novembra.

Od radova gospodina Struvea video sam samo članak u Braunovom »Centralblatt« i zato ne mogu da kažem ništa u vezi s nekim tvrdnjama koje je možda iskazao. Ako u mojim pismima nadete bilo kakve *činjenice* koje Vam mogu koristiti u Vašem odgovoru, upotrebite ih slobodno.^[359] Ali što se tiče mojih *mišljenja*, bojim se da će ih Vaši protivnici — možda ne gospodin Struve, ali ruska štampa uopšte — upotrebiti na nedopušten način. Ruski prijatelji me svakodnevno saleću molbom da odgovorim na ruske časopise i knjige u kojima su reči našeg autora¹ ne samo pogrešno protumačene već i pogrešno citirane, i kažu da bi već samo to što bih se ja umešao bilo dovoljno da stvar dovede u red. Ja sam stalno odbijao da to učinim zato što ne mogu, bez napuštanja stvarnog i ozbiljnog rada, biti uvučen u kontraverze koje se vode u jednoj dalekoj zemlji na jeziku koji još ne mogu da čitam tako lako kao poznatije jezike Zapada, i u literaturi od koje ja, u najboljem slučaju, mogu videti povremeno samo fragmente i sasvim mi je nemoguće da potpuno pratim debatu u svim njenim fazama i pojedinostima. Svuda ima ljudi koji, da bi branili poziciju koju su jednom zauzeli, ne prezaju ni od kakvog izvrtanja i nepoštenih manevara; i ako je takav slučaj sa spisima našeg autora, bojim se da se ni prema meni ne bi bolje odnosili i da bih konačno bio prinuđen da se umešam u debatu, u interesu drugih i u svom interesu. U stvari, ako bi se moja mišljenja, onakva kakva sam ih izrazio u privatnim pismima, s mojom dozvolom pojavila u ruskoj štampi, više se ne bih mogao odbraniti od mojih ruskih prijatelja ovde i na Kontinentu, koji me nagone da se aktivno umešam u ruske debate i da ovog ili onog čoveka postavim na pravo mesto; ne bih imao nikakav valjan razlog da to odbijem, pošto bi mi oni rekli: već *ste* se jednom umešali u ruske debate; morate priznati da je ovaj naš slučaj isto toliko važan koliko i slučaj gospodina D., pa molim Vas da se i prema nama odnosite isto tako kao što *ste* prema njima. A onda više neću biti gospodar svog

---

¹ Karla Marxa

vremena, a moje mešanje u ruske debate bilo bi, ipak, sasvim neefikasno i nepotpuno.

To su razlozi koji me navode da Vas, na svoje veliko žaljenje, zamolim da ne insistirate na tome da citirate moja mišljenja, bar ne *kao moja*.

Pokušaću da Vam pošaljem nastavak onoga što ste već dobili.²

S poštovanjem

L. K.^[264]

Prevod s engleskog

—

---

² korektorske tabake za treći tom *Kapitala*

175

Engels Wilhelmu Liebknechtu
u Berlin^[360]

41, Regent's Park Road, N. W.
[London] nov. 24. 1894.

Dragi Liebknecht!

Pisao sam B[ebel]u^[355] i objasnio mu da se u političkim debatama o svemu mora mirno razmisliti i da ništa ne treba učiniti u žurbi ili u naglosti, pošto sam ja sam češće tako opekao prste. A tebe sad moram, naprotiv, da opomenem.

Da li je B[ebel] nevešto postupio na skupu — o tome se može diskutovati. Ali što se tiče stvari on je apsolutno u pravu.^[351] Ti si, istina, kao urednik centralnog organa obavezan da izglađiš razmirice, da u diskusiji uklanjaš čak i stvarno postojeće razlike, to make things pleasant all round¹, da radiš na jedinstvenosti Partije sve do dana sloma. U tome za tebe kao *urednika* može biti fatalan Bebelov postupak. Ali ono što je *uredniku* neprijatno, trebalo bi da priželjkuje *partijski vođa*: da postoje ljudi koji nisu uvek prinuđeni da nose one obavezne uredničke naočari a i da podsećaju urednika na to da će on u svom svojstvu partijskog vođe učiniti dobro ako s vremena na vreme osmotri svet svojim rođenim očima skidajući naočare koje daju sliku harmonije.

Bavarci formiraju direktno pred frankfurtski partijski kongres formalni *separatni savez* u Nirnbergu.^[361] Oni dolaze u Frankfurt neosporno sa *ultimatumom*. Da bi to upotpunio, Vollmar govori o *odvojenim putevima*, a Grillo² o tome: Odlučite šta hoćete, *mi nećemo poslušati*. Oni proglašavaju posebna prava za Bavarsku i prema svojim protivnicima u Partiji odnose se kao prema »Prusima« i »Berlincima«.^[362] Oni zahtevaju potvrdu odobrenja budžeta i odobrenje takve politike prema seljacima koja skreće *udesno* čak i više od sitnoburžoasko. Umesto da, kao što se ranije stalno događalo, to omete, partijski kongres se ne usuđuje da donese odluku. Ako tad nije bio trenutak da Bebel govori o prodiranju sitnoburžoaskog elementa u Partiju, onda ne znam kad će taj trenutak doći.

A šta radi »Vorwärts«? Kači se za formu B[ebel]ovog napada, kaže da stvari nisu tako loše, i zauzima stav tako »dijametralno suprotan« njemu da tebe tek — posle toga neizbežno — »nerazumevanje« B[ebel]ovih protivnika primorava na izjavu da se tvoj dijametralno suprotan stav odnosi samo na *formu* Bebelovog napada, a da što se

¹ da činiš da stvari sa svih strana budu prijatne — ² Karl Grillenberger

tiče stvari — afere sa budžetom i seljačkog pitanja — on ima pravo i da si ti na njegovoj strani. Rekao bih da ti već i sama činjenica da si *naknadno bio prinuđen* na takvu izjavu dokazuje da si skrenuo više udesno nego što je B[ebel] mogao da skrene ulevo.^[363]

I u celoj debati radi se konačno samo o akciji Bavaraca koja se najjasnije izražava u ovim dvema tačkama: u oportunističkom odobrenju budžeta da bi se ulovili sitni buržuj i u oportunističkoj Vollmarovoj propagandi na selu da bi se ulovili seljaci-srednjaci i kulaci. To i separatistički položaj Bavaraca predstavljaju jedina postojeća praktična pitanja, i ako B[ebel] pokušava da učini nešto onda kad je partijski kongres ostavio Partiju na cedilu, onda treba da ste mu zahvalni. Ako on nepodnošljivu situaciju, stvorenu partijskim kongresom, prikazuje kao posledicu uticaja sve jačeg čitinskog elementa u Partiji, on na to posebno pitanje gleda samo sa ispravnog opšteg stanovišta, i to takođe zaslužuje priznanje. I kad forsira debatu o svemu ovome, on samo obavlja svoju tešku dužnost i stara se da sledeći partijski kongres s potpunim poznavanjem stvari reši ona hitna pitanja u koja je frankfurtski kongres blenuo kao tele.

Opasnost od rascepa ne predstavlja B[ebel], koji je stvar nazvao pravim imenom. Nju predstavljaju Bavarci koji se usuđuju da postupaju na način kakav je dosad bio nečuven u Partiji, i koji su izazvali oduševljenje vulgarnih demokrata — koji u Vollmaru i Bavarcima prepoznaju *svoje* ljude — iz »Frankfurter Zeitung«, koji se raduje i postaje sve bezobrazniji.

Ti kažeš da V[ollmar] nije izdajnik. Može biti. I ja ne verujem da on sam sebe smatra izdajnikom. Ali kako ti nazivaš čoveka koji od jedne proleterske partije traži da ovekoveči sadašnje stanje u kome su gornjobavarski kulaci i seljaci-srednjaci vlasnici 10 - 30 hektara, — stanje čija je osnova izrabljivanje slugu i nadničara. Proleterska partija, ekspresno osnovana za ovekovečavanje najamnog ropstva! Možda je taj čovek antisemit, buržoaski demokrat, sve drugo, ali socijaldemokrat?! Uostalom, porast sitnoburžoaskog elementa u radničkoj partiji *koja raste* neizbežan je i nije ni štetan. Isto kao i porast »akademskog sveta«, propalih studenata itd. Pre nekoliko godina oni su još bili izvesna opasnost. Sad ih mi možemo svariti. Ali i procesu varenja treba dati da ide svojim tokom. A za to je potrebna sona kiselina; ako je nema dovoljno (kako je to konstatovano u Frankfurtu), treba zahvaliti B[ebel]u što je doliva da bismo neproleterske elemente mogli dobro svariti.

U tome se upravo i sastoji uspostavljanje harmonije u Partiji, a ne u tome što se osporava i prećutkuje svako stvarno unutrašnje sporno pitanje.

Kažeš da se radi o »izazivanju efikasnog delanja«. To bi mi bilo stvarno milo, ali kad će to delanje stvarno i da počne?

176

Engels gospođi Karpeles

u Beč

41, Regent's Park Road, N. W.
[London] 30. nov. 1894.

Poštovana gospođo doktor,

Primite moju najiskreniju zahvalnost za najdraži poklon koji ste bili tako ljubazni da mi pošaljete za moj rođendan. Ja ga toliko cenim ne samo zato što je to Vaš sopstveni rad, već takođe i pretežno zbog toga što ste na njega utrošili svoje slobodne trenutke u vreme kad ste imali do guše posla u vezi sa predstojećim rođenjem bebe. Istovremeno sam i sam opet u sopstvenoj kući imao prilike da vidim koliko beskonačno briga i posla donosi sobom očekivanje materinstva. Utoliko se više ponosim poklonom koji je za mene izrađen u takvom periodu.

Upotrebio sam ga odmah na svoj rođendan prilikom popodnevnog odmora. Na njemu se spava bar isto tako mirno kao i u onoj poznatoj posloviци »čista savest — miran san«. Čak sam prilično siguran da bi on bez teškoća izašao na kraj i sa prilično klimavom savešću.

Radujem se što čujem od Ludwiga da ste Vi i Vaša mala dobro i nadam se da će tako biti i dalje.

Još jednom iskrena zahvalnost i mnogo pozdrava Vama i gospođinu dr Karpelesu od Vama

iskreno odanog

F. Engelsa

177

Engels Friedrichu Adolphu Sorgeu

u Hoboken

London, 4. dec. 1894.

Dragi Sorge,

Hvala za čestitku od tebe i tvoje žene! U 75. godini, među nama rečeno, čovek više nije takav dida kao ranijih godina. Istina, još se držim čilo i dobro na nogama, imam i volju za rad i relativno sam i sposoban da radim, ali ipak osećam da stomačne tegobe i nazebi, prema kojima sam se ranije mogao odnositi sa suverenim prezirom, sad zah-tevaju odnos pun poštovanja. Ipak, to nije ništa ako i dalje ostane samo na tome.

Juče sam ti poslao 3 otiska *Predgovora* za 3. tom.¹ Jedan za nesrećnog Stiebelinga koji mi je poslao svoja pisanija u nekoliko primeraka. Jedan za dr phil. Firemana, ukoliko znaš ili možeš da saznaš njegovu adresu. Treći primerak, molim te, kad pročitaš predaj Schlüteru, koji ga možda može iskoristiti. Nadam se da ću najdalje kroz 8 dana moći da ti pošaljem primerak same knjige; javljeno je da su primerci na putu. Dalje, danas ti šaljem kao štampanu stvar:

1. »Sozialdemokrat«

2. »Justice«, koji ću ti ponovo redovno slati zbog zađevica sa Nemcima sa kojima ovi ne mogu da prestanu.^[364] Skoro sve što taj list kaže o trijumfima Social Democratic Federation^[10] čista je laž, Social Democratic Federation opada u poređenju sa drugim organizacijama, naročito sa Independent Labour Party^[9]; ako se tako nastavi, ona će, uskoro početi i apsolutno da opada. Na žalost, Independent Labour Party nema više nijedan valjani list.

3. »Glühlichter« iz Beča i »Wahrer Jakob« iz Štutgarta, da bi upoznao i humor kojim raspolaže Partija.

4. Bebelov govor u Berlinu i njegova 4 članka protiv Grillenberga i Vollmara.^[365]

Ovaj poslednji slučaj je najinteresantniji. Bavarci, koji su postali veoma, veoma veliki oportunisti i skoro da već predstavljaju običnu narodnu partiju (tj. većina vođa i mnogo novajlija u partiji) glasali su u bavarskom lantagu za budžet u celini, i naročito je Vollmar sproveo agitaciju u korist seljaka, da bi namamio gornjobavarske kulake sa 25 - 80 akri zemlje (10 - 30 hektara) — koji, znači, *ne mogu opstati*

¹ *Kapitala*

bez najamnih radnika — a ne njihove sluge. Oni za sebe nisu očekivali ništa dobro od frankfurtskog partijskog kongresa.^[326] Zato, 8 dana pre njega organizuju poseban bavarski partijski kongres^[361] i tamo se konstituišu u formalni separatni savez, dogovorivši se da bavarski delegati u Frankfurtu o svim bavarskim pitanjima glasaju *zajednički*, u skladu sa odlukama unapred donetim na bavarskom kongresu. I tako oni odlaze tamo, izjavljuju da su u Bavarskoj *moralni* odobriti budžet u celini, jer se drukčije nije moglo; uz to, to je čisto bavarsko pitanje u koje drugi ne treba da se mešaju. Drugim rečima: ako vi donesete neku odluku neprijatnu za nas Bavarce, ako odbacite naš ultimatum, onda će biti vaša krivica dođe li do rascepa!

Sa ovim pretenzijama, dosad nečuvenim u Partiji, oni su istupili pred ostale delegate nepripremljene na to. A kako je poslednjih godina vapaj za jedinstvenošću postao najglasniji, nije ni bilo čudo što je, s obzirom na mnogobrojne elemente koji su poslednjih godina ušli u Partiju i nisu još dovoljno izgrađeni, takvo ponašanje, koje onemogućava opstanak Partije, prošlo neopaženo, ne naišavši na zašluženi odlučni otpor, i što o pitanju budžeta nije doneta nikakva odluka.

Sad bi, zamisli, Prusi, koji imaju većinu na partijskom kongresu, hteli takođe da održe pripremni kongres, da na njemu donesu odluku o stavu Bavaraca ili neke druge odluke, koje bi bile obavezne za sve pruske delegate, tako da svi, većina ili manjina, na opštem partijskom kongresu *zajednički* glasaju za ove rezolucije; zašto bi onda uopšte bili potrebni opšti partijski kongresi? I šta bi rekli Bavarci ako bi Prusi učinili isto ono što su nedavno oni sami učinili?

Ukratko, stvar nije mogla tako ostati, i tu je uskočio Bebel. On je to pitanje ponovo postavio na dnevni red, i sad se o njemu diskutuje. Bebel je neuporedivo najbistrija i najdalekovidija glava od svih njih; već nekih 15 godina redovno se dopisujem s njim i skoro uvek smo istog mišljenja. Naprotiv, Liebknechtove ideje su dosta uvele, u njemu još uvek izbija onaj stari južnonemački demokrat, federalista i partikularista i, što je najgore, on ne može da podnese to što Bebel, koji ga je davno prerastao ali ga ipak ljubazno trpi kraj sebe, neće više da dozvoli da mu on bude rukovodilac. Uz to, on je centralni organ »Vorwärts« organizovao tako loše — uglavnom iz strahovanja za svoje leadership², jer on hoće da rukovodi svim a stvarno ne rukovodi ničim, dakle, u svemu predstavlja prepreku — da taj list, koji bi mogao biti prvi u Berlinu, vredi samo zato što Partiji donosi 50 000 maraka zarade, ali joj ne obezbeđuje nikakav politički uticaj. Naravno, Liebknecht hoće sad silom da posreduje i grdi Bebelu, ali ovaj, po mom mišljenju, ima pravo. U Berlinu je Glavni odbor i najbolji ljudi su već sad na njegovoj strani, i uveren sam da će, ako apeluje na partijske mase,

² vodstvo

dobiti veliku većinu. Zasad treba pričekati. Poslaću ti i folmarijade itd., ali imam samo jedan primerak toga za sopstvenu upotrebu.

Louise i beba su dobro.

Srdačni pozdravi tebi i tvojoj ženi i mnogo želja da ti oči ozdrave i da se izlečiš i od drugih bolesti!

Tvoj stari

F. E.

178

Engels Filippu Turatiju

u Milano

41, Regent's Park Road
[London] 4. dec[embra] [18]94.

Dragi moj Turati,

Odakle, dovraga, crpите strpljenje da stalno pišete tom dragom *gospodinu E.* Odbacimo ta buržoaska oslovljavanja. Što se tiče Vaših studenata, beskrajno žalim što im mogu priteći u pomoć jedino svojim lepim željama.^[366] Vreme mi je toliko ispunjeno da ne stižem čak ni da obavim najhitnije poslove. Istog dana kad sam primio Vašu kartu, istu molbu su mi uputili berlinski studenti; primoran sam da ih odbijem isto tako kao i Vaše prijatelje. To su sitnice koje ne znače gotovo ništa, ako se uzmu svaka za sebe, no pošto takve molbe stižu iz dana u dan, i to očajnički redovno, uzete zajedno one bi izazvale znatan gubitak vremena. Izvinite me, molim Vas, kod Vaših mladih prijatelja, kojima uz to želim pun uspeh.

Šaljem Vam za građanku Annu moj *predgovor* za III tom *Kapitala* — ima nekoliko redova za koje će se možda zainteresovati u Italiji.¹

Dobro ste uradili što ste u časopisu »C[ritica] S[ociale]« citirali Bebel.^[351] Bebel je rekao gorku ali nužnu istinu. To je oportuniste od oportunizma njegovih protivnika.

Vaš odani
F. E.

Molim Vas da obratite pažnju na promenu adrese.

Prevod s francuskog

---

¹ Vidi u 23. tomu ovog izdanja, str. 20 - 23.

179

Engels Friedrichu Adolphu Sorgeu

u Hoboken

London, 12. 12. [18]94.

Dragi Sorge,

Danas ti je 1 primerak Marxovog *Kapitala*, III tom, poslat preporučeno per Book Post¹, što ćeš, nadam se, dobiti.

Nikako ne mogu da dokučim čime smo zaslužili nezasluženu sreću da mali Wilhelm² naše ljude u *Rajhstagu* proganja zbog »uvrede Veličanstva« nanete time što su ostali da sede^[367]. Veću uslugu nam nisu ni mogli učiniti. Čini se da su mali Wilhelm i »gospodin von Köller, koji je sve ljudi« mali par pogodan da sve ubrlja i da nas izbaci u prvi plan.

Bebel je pobedio. Prvo, posle Bebelovih članaka Vollmar je prekinuo debatu^[365], drugo, njegov apel Glavnom odboru sasvim odlučno je odbijen, i, treće, on je uputio apel frakciji, ali je ona, pošto ju je Bebel proglasio nekompetentnom, priznala tu nekompetentnost, pa će tako stvar biti izneta na idućem partijskom kongresu, gde je B[ebel]u obezbedena većina od $\frac{2}{3}$ - $\frac{3}{4}$ glasova.

To je treća Vollmarova kampanja za vodeće mesto u Partiji i izvan Bavorske. Prvi put je zahtevao da aktivno podržimo Caprivija i postanemo vladini socijalisti.^[368] Drugi put je trebalo da se bavimo državnim socijalizmom, da pomognemo sadašnjem Nemačkom Rajhu u socijalističkim eksperimentima^[369]. Oba puta je propao. Sad opet.

Scena u *Rajhstagu* kad su naši ljudi ostali da sede imponovala je Francuzima više nego sav tridesetogodišnji rad partije. Među nama rečeno, Parižani — neću da kažem Francuzi, već Parižani — mnogo su nisko pali. Vremenom postaju nepodnošljivi to frazerstvo i poštovanje melodrame.

Nadam se da si ti i tvoja žena dobro.

Srdačni pozdravi oboma.

Tvoj

F. E.

U znak zahvalnosti za poslate mi *Census Reports* etc.^[220] poslao sam Schlüтеру jedan primerak III toma, *preporučeno*, Book Post. Ali pošto ne znam da li još važi adresa 935 Washington, poslao sam mu na adresu »*Volkszeitung*«, P. O. Box 1512, N. Y. City. Da li bi bio tako dobar da mu to saopštiš?

¹ kao štampana stvar — ² Wilhelm II

180

Engels Victoru Adleru

u Beč

41, Regent's Park Road, N. W.
London, 14. decembra 1894.

Dragi Victore,

Dobio sam blagovremeno tvoja pisma od 12. i 26. Dakle, završena je ta priča sa K. K[autsky]m. Iskreno ti zahvaljujem za čestitku povodom mog rođendana i uveravam te da sam u svojoj sedamdeset petoj shvatio i osetio da više ne smem sebi dozvoliti neopreznosti zbog kojih me ti prekorevaš. Naprotiv! Držim strogu dijetu, prema svom probavnom traktu odnosim se kao prema mrzovoljnom pretpostavljenom birokrati, igram samo onako kako mi on svira i, da ne bih zaradio kašalj, bronhijalni katar i slično, dopuštam da me umotavaju, zagrevaju i uopšte maltretiraju sa svih strana onako kako to i priliči bolešljivom starcu. Toliko o tome.

Nema potrebe ni da ti kažem da sam se radovao Bebelovom odlučnom istupanju posle mlakog partijskog kongresa.^[351] Isto tako i tome što me je Vollmar indirektno prinudio na to da i ja kažem svoje u vezi sa tom stvari.¹ Mi smo pobedili stvarno na celom frontu. Prvo, Vollmarovo napuštanje borbe posle četiri Bebelova članka^[365], što je već bilo odlučno povlačenje; zatim, otpor Glavnog odbora; zatim, odbijanje zahteva postavljenog frakciji da ona, umesto partijskog kongresa, donese odluku. Dakle, jedan poraz za drugim u ovoj trećoj nesrećnoj Vollmarovoj kampanji. To bi trebalo da bude dovoljno čak i jednom bivšem papskom zuavu.^[370] Liebknechtu sam napisao dva pisma o toj stvari², koja su ga malo obradovala.^[371] Taj čovek postaje sve veća prepreka. On kaže da još ima najbolje nerve u Partiji; to se i vidi, loš mu je i preokučerašnji govor u Rajhstagu.^[372] Čini se da to primećuju i u vladi i očito hoće da mu pomognu da opet stane na noge tom uvredom Veličanstva koju je on tobože a posteriori naneo.

Uostalom, ova priča dokazuje da su Wilhelm³ i v. Köller ili sasvim ljudi ili planski pripremaju državni udar. Hohenlohe dokazuje svojim govorom da je potpuno zaglupaveo, malouman, bezvoljan stari gospodin, čista marioneta gospodina v. Köllera. A ovaj je prosto jedan uobraženi, energični, ograničeni junker, spreman da u malom Wilhelmu vidi čoveka koji će učiniti kraj »prevratu« i do kraja sprovesti u delo kao Veličanstvo svoje intencije u vezi sa vaspostavljanjem potpune

¹ Seljačko pitanje u Francuskoj i Nemačkoj — ² Vidi u ovom tomu, pismo br. 135. — ³ Wilhelm 11

J. Neijon

Das Kapital.

Kritik der politischen Oekonomie.

Von

Karl Marx.

Dritter Band, erster Theil.

Buch III:

Der Gesamtprocess der kapitalistischen Produktion.
Kapitel I bis XXVIII.

Herausgegeben von Friedrich Engels.

Das Recht der Uebersetzung ist vorbehalten.

*A son camarade de combat Plekha
Londres le 27/12/1894* *F. Engels*

Hamburg
Verlag von Otto Meissner,
1894.

Naslovna strana trećeg toma «Kapitala»
s Engelsovom posvetom G. V. Plehanovu

kraljevske vlasti. I Wilhelm je spreman da odgovori: Vi ste mi potrebni! Ako stvar tako stoji — a svakog dana ima novih nagoveštaja u tom pravcu — onda vogue la galère!⁴, tad će biti veselo.

A sad glavna stvar. Čudiš se što nemaš vesti od Louise. Ali onda budi tako dobar, pa prvo odgovori na najhitnija pisma koja ti je ona napisala, ne samo u vezi sa uređivanjem njene prepiske odavde, da li treba još neko da piše i ko to? — već posebno u vezi sa ponudjenim novcem.

Još pre nekoliko meseci, u septembru ili početkom oktobra, pisala ti je: ovde se obrazovao konzorcijum ljudi koji nisu u Partiji, ali imaju poverenja u tebe i posebno veruju u to da si ti čovek koji bi dnevnom listu »Arb[eiter]-Ztg«⁽²⁹⁴⁾ mogao pomoći da ostvari i finansijski uspeh pod uslovom da *dobiješ rukovodeće mesto*. Dakle, oni su spremni da ti za dnevni »Arbeiter-Zeitung« pošalju priličnu sumu, pominju do nekih 5000 forinti, pod uslovom da

1. ti preuzmeš rukovodeće mesto u listu,
2. da se to smatra čisto poslovnim ulogom i da se redovno plaćaju kamate,
3. da sve pregovore, plaćanje itd. obavljate ti u Beču i Louise ovde.

To su, koliko se sećam, uslovi ponude. Ali ni na njega kao ni na sva kasnija Louisina pisma nije stigao nikakav odgovor od tebe. Prošle nedelje je još jednom pisala i zamolila te da je odmah obavestiš; odgovor je trebalo da bude ovde najkasnije u utorak, 11. o. m. Uzalud. Dve stvari su moguće: ili je tvoja prepiska tolika žrtva poštanskih i drugih intriga da je skoro nemoguće dostaviti ti pismo, ili tvoja odvratnost prema pisanju pisama ide toliko daleko da više voliš da izgubiš novac koji ti nude nego da napišeš Louisi.

U svakom slučaju, moramo znati na čemu smo. *Ljudi zahtevaju obaveštenje*, jer ako se ti odričeš novca, oni će ga uložiti u nešto drugo. Dakle, prinuđeni smo da ovo pismo pošaljemo gospođi Anni P[ernerstorfer] s molbom da ga uruči *isključivo* tebi, i molimo sada, *i to poslednji put*, da budeš ljubazan da nas obavestiš da li hoćeš s nama, odnosno s Louise da stupiš u pregovore u vezi sa novcem. Ako pristaješ, reci joj kuda ti treba slati pisma, a mi ćemo onda poslati odgovor »preporučeno«.

Louis i beba su vrlo dobro, beba raste, napreduje i plače, ona je sama hrani i ima hrane više nego dovoljno. Ona i Ludwig takođe šalju pozdrave.

Tvoj
F. E.

Prema: Victor Adler,
»Aufsätze, Reden und Briefe«
Heft 1, Wien 1922.

⁴ nek' bude što bude

181

Engels Witoldu Jodko-Narkiewiczzu

u London^[378]

41, Regent's Park Road, N. W.
[London] 14. 12. [18]94.

Dragi Jodko,

U stvari, nemam apsolutno ništa protiv Vašeg prevoda mog članka o seljačkom pitanju i radoću se ako on i kod Vas može biti od koristi.

Vaš
F. Engels

Kao što vidite, preselili smo se.

182

Engels Lauri Lafargue

u Le Pere

[London] 17. decembra [18]94.

Draga moja Löhr,

Pišeš mi da se moram malo odmoriti kad završim treći tom¹ i prije nego pređem na četvrti. Ali reći ću ti u kakvoj sam sad situaciji.

Moram pratiti pokret u pet velikih i u mnogo malih evropskih zemalja, i u SAD. U tom cilju primam *dnevne listove* — 3 njemačka, 2 engleska i jedan italijanski, a od 1. januara bečki dnevnik², svega 7. Od *nedjeljnika* primam 2 iz Njemačke, 7 iz Austrije, 1 iz Francuske, 3 iz Amerike (2 na engleskom i jedan na njemačkom), 2 iz Italije i po 1 na poljskom, bugarskom, španskom i češkom jeziku — tri od ovih jezika polako učim. Osim toga, posjete raznovrsnih ljudi (upravo sad, prije nekoliko minuta, Polak iz Amsterdama, poslao mi je nekog njemačkog kipara, koji nema ni pare i traži posao) i neprekidna gomila dopisnika, više nego u vrijeme Internacionale! Mnogi očekuju duga objašnjenja, i svi mi oduzimaju vrijeme. S tim i s 3. tomom, nisam mogao, čak ni za vrijeme korekture otisaka, to jest tokom cijele 1894. godine, pročitati *više no jednu knjigu*.

Ali dalji rad je — objavljivanje Lassalle-ovih pisama Mohru. Tussy ih je pretipkala, na mom su stolu, ali zbog selidbe nisam ih mogao ni dirnuti. Znači, napisati bilješke, uputiti na davne događaje, kao i na moju staru prepisku s Mohrom — i predgovor koji treba da je diplomatski napisan.^[200]

Zatim — ogroman zaostatak u mom radu. Najprije treba da potpuno nanovo napišem *Bauernkrieg*³, koji je već odavno rasprodan, a to je prvi rad koji sam obećao da ću obaviti poslije III toma.^[140] Za to je potreban znatan trud, nadao sam se da ću to učiniti za vrijeme korekture otisaka, ali to nije bilo moguće. Svakako ću nastojati da nađem mogućnosti da to učinim.

Zatim — da ne govorim o drugim *sitnim* poslovima koji nada mnom vise — želim napisati bar glavna poglavlja iz Mohrova političkog života: 1842 - 1852. godina i Internacionala. Ovo posljednje poglavlje je najvažnije i najhitnije. To ću najprije da učinim. Ali za to treba biti slobodan, potpuno neometan, a kad ću ja to biti?

---

¹ *Kapitala* — ² *Arbeiter-Zeitung* — ³ *Njemački seljački rat*

Sve se to od mene traži, a prije svega novo izdanje Mohrovih i mojih ranijih kraćih radova. Sakupio sam neke tekstove, ali nisam mnogo uspio — ima još raznih u Parteiarchiv⁴ u Berlinu^[374]. Ali mnogo nam još nedostaje, na primjer primjerak prvog broja »Rheinische Zeitung«. Kad bih mogao sakupiti, recimo, $\frac{2}{3}$ starih članaka od 1842 - 1850. godine, započeo bih, jer sam onda siguran da bi se za drugo izdanje našlo mnogo više. Ali još nismo tako daleko odmakli.

I onda IV tom.^[88] Sada postoji samo *vrlo grubo* skiciran rukopis, nemoguće je sada reći koliko će se on moći upotrebiti. Ja sâm ne mogu opet da se prihvatim odgonetanja i diktiranja, kao što sam učinio za II i III tom. Moj bi vid sasvim oslabio prije nego što bih i pola posla svršio. Rukopis sam već odavno našao i tražio sam izlaz. Smatrao sam da bi bilo najkorisnije uzeti jednog ili dvojicu inteligentnih ljudi iz mlade generacije da dešifriraju Marxov rukopis. Mislio sam na Kautskog i Bernsteina. K[autsky] je onda još bio u Londonu (prije nekih 6 ili 7 godina). Pitao sam ga i prihvatio je; rekao sam mu da ću mu platiti 100 funti za potpuno »načisto prepisan tekst« onog što smo imali i da ću mu pomoći gdje ne bude mogao dešifrirati. Počeo je. Zatim je otišao iz Londona, uzeo Heft⁵ sa sobom, i godinama o tome nisam čuo ni riječi. Imao je mnogo posla sa »Neue Zeit«, zato sam povratio rukopis i bilježnicu, prepisano je bilo možda $\frac{1}{8}$ do $\frac{1}{6}$ cijelog rukopisa.⁶ Bernstein isto tako ne samo da ima mnogo posla nego je i pretjerano zamoren; nije se još sasvim oporavio od neurastenije, ne usudjem se ni da ga zapitam. Vidjet ću da li Tussy hoće; ako Bernstein hoće, odlično; ako neće, ne želim se izložiti opasnosti da se kaže kako mu se bolest povratila zato što sam ga ja pretovario radom.

Takav je moj položaj: imam 74 godine koje počinjem osjećati i posla za dvojicu četrdesetogodišnjaka. Da, kad bih se mogao razdvojiti na dva dijela — na F. E. od 40 godina i F. E. od 34 godine, što zapravo iznosi 74, onda bi ubrzo sve bilo u redu. Ali budući da treba uzeti stvari onako kako stoje, sve što mogu učiniti jest da nastavim svoj posao i da ga obavim što je moguće bolje.

Sada znaš moj položaj; i ako katkad moraš čekati na moje pismo, znat ćeš zašto.

Prošle noći došao je Bonnier iz Edinburga, a danas je otišao u Oksford. Znatno se primirio poslije prve provale bijesa zbog mog *Bauernfrage* — vous nous traitez d'imbéciles⁷, pisao mi je on. Ipak, bio je vrlo uljudan i mislim da je uvidio kako je počinjena krupna greška u Nantu.^[325] Stvarno je vjerovao da nije samo moguće nego da je nužno pridobiti za socijalizam francuske seljačke mase odsad pa do slijedećih općih izbora.

⁴ partijskoj arhivi (u rukopisu napisano na nemačkom jeziku) — ⁵ bilježnicu — ⁶ Vidi u ovom tomu, pismo br. 30. — ⁷ *Seljačkog pitanja* ... Vi nas tretirate kao glupane

Vrijeme pošte. Moram završiti. Dugujem ti kao tvoj dio prihoda od Sonnescheina za <i>Kapital</i> (na engleskom)	— £ 1. 3.1.
$\frac{1}{3}$ prihoda od 5 funti primljenih od »Neue Zeit«	
za 2 poglavlja III toma	£ 1.13.4.
I dozvoli mi da dodam kao sjećanje da se Božić bliži	£ 5.—
Pokriveno priloženim čekovima	£ 7.16.5.

Puding nije mogao biti načinjen ove godine; mala Louisina djevojčica (divna je i svakog tjedna dobiva blizu funtu u težini) omela je to. Ali Paul će dobiti svoje kolače.

Tvoj odani

F. Engels

Prevod s engleskog

183

Engels Pjotru Lavroviču Lavrovu

u Pariz^[375]

London, 41, Regent's Park Road, N. W.
18. dec[embra] 1894.

Dragi moj Lavrove,

Gospođa Lafargue mi šalje Vaše pismo. Hitam da Vas uverim da Vas uopšte ne zaboravljam. Ali

1) *Dühring, treće izdanje* — imao sam svega šest primeraka koje nisam nikome poslao sem gospođi Lafargue, gospođi Aveling, ostalo su mi uzeli, kako to uvek biva — našao sam još jedan primerak koji ću Vam odmah poslati.

2) *Kapital, III tom*. Ako se nalazi u prodaji u Parizu i drugde, onda je to stoga što je izdavač škrtario prema meni u primercima. U *Rimu* se knjiga pojavila pre nego što mi je stigao i jedan jedini! Međutim, očekujem novu pošiljku kroz nekoliko dana, i tada ću moći da Vam uputim primerak koji Vam je davno namenjen.

Nadam se da ste dobro sa zdravljem — što se tiče mene, nemam na šta da se požalim, ali počinjem da zapažam da 74 godine nisu 47. No događaji nam moraju pomoći da očuvamo životne snage, cela Evropa ključa, svuda se pripremaju krize, naročito u Rusiji. Tamo više neće moći tako da potraje. Utoliko bolje.

Vaš odani
F. Engels

Molim, obratite pažnju na promenu adrese!

184

Engels Paulu Lafargue-u

u Le Pere

London, 18/12/94
41, Regent's Park Road

Dragi Lafargue,

Vraćam Vam pismo Lavrova Lauri. Odmah sam mu odgovorio da će dobiti obje knjige čim dobijem primjerke.¹ Meißner me opskrbljuje, ali tek kad opskrbi sve ostale. Šaljem Vam također pr[imjerak]² za Deville-a.

Kao što sam rekao — sam *program* (nantski)^[325] sadrži samo jedan član, koji ne valja: smanjenje **zakonskih** kamatnih stopa; to jest vraćanje starih zakona protiv zelenastva, čija je apsolutna beskorisnost dokazana već 2000-te godine.³ Vi možete stvarno smanjiti kamatnu stopu, koju plaća seljak, čije je imanje pod hipotekom, samo ako pretvorite sve hipoteke na nekretninama u dug prema državi, a tada možete slobodno smanjivati kamate osim ako ne želite da izgubite svoj novac u datom slučaju. I još član o lovu, tako kako je napisan, proturječi sam sebi.

Mladi Wilhelm⁴ nije samo lud nego će ovog puta izazvati i krizu. Novi kancelar⁵ je naprosto figura, duša novog režima je Köller (der machtesimmer döller,⁶ rekao je za njega list »Kladderadatsch« prije nekoliko godina). Izaziva se sukob sa Rajhstagom. Progonit će Liebk[nehta] zbog uvrede Veličanstva poslije zaključenog zasjedanja^[367]. Sve vodi raspuštanju parlamenta što će dovesti u Berlinu do neposlušnog Rajhstaga, i zatim — do malog državnog udara. Moći ćemo vidjeti lijepih stvari u Njemačkoj, ako se sve dogodi tako kako ta gospoda zamišljaju.

U Italiji se monarhija nalazi u beznadnom položaju. Princ nasljednik⁷ vezao se sa Banca Romana sa 300 000 franaka, a kralj⁸ preko raznih posrednika i sa daleko većim iznosom. To je sve poznato. Crispiju je zadan smrtni udarac Giolittijevim^[370] neočekivanim preokretom — cijeli parlament je kompromitiran kao i svi visoki činovnici, a u bezazlenoj Italiji ljudi su još katolici, to jest *pogani* do takvog stepena da sve čine javno, da nema mogućnosti sakrivanja korupcije, naprotiv njome se hvale — sve do krize.

---

¹ Vidi u ovom tomu, pismo br. 183. — ² trećeg toma *Kapitala* — ³ Vidi u ovom tomu, pismo br. 172. — ⁴ Wilhelm II — ⁵ Knez von Hohenlohe — ⁶ sve je ljudi — ⁷ Vittorio Emanuele — ⁸ Umberto I.

Zatim Rusija — nepoznanica, u kojoj je samo jedno sigurno: da današnji režim neće moći preživjeti promjenu na carskom prijestolju i da će također izbiti kriza. Ono što rekoste o dojmu proizvedenom na maloj sceni Rajhstaga, to važi isto tako i za Englesku. Tolike godine rada, toliki izborni i stvarni uspjesi, ne znače ništa; mala melodramska pozornica — udara u glavu, zasljepljuje. Kako su ljudi ipak mali!

Pisat ću Adleru u vezi sa Vašim dopisništvom. Ali s obzirom na malo radne snage koju tamo imaju, malo mi je vjerovatno da će im odgovarati dopisi ukoliko nisu napisani na njemačkom i pripremljeni za štampu. Također će biti neophodno potrebno najprije se obratiti na Frankela. Ali vidjet ćemo.

Vaš odani
F. E.

Laura je sigurno primila moje jučerašnje pismo.

Prevod s francuskog

185

Engels George-u Williamu Lamplugh-u
u London^[377]

Preselili smo se u 41, Regent's Park Road. Videćete ime dr Freybergera na vratima, i biće nam drago da Vas ovde vidimo kad god za to nađete vremena. U međuvremenu, srećan Božić Vama i Vašoj porodici.

Iskreno Vaš
F. Engels

41, R[egent's] P[ark] R[oad], N. W.
[London] 21. 12. [18]94, najkraći dan u pravom smislu te reči.

Prevod s engleskog

186

Engels Vكتورu Adleru

u Beč

41, Regent's Park Road, N. W.
London, 22. dec. [18]94.

Dragi Victore,

Dakle, najzad smo sa novčanom ponudom¹ stigli dotle da mogu početi poslovni pregovori. Louise će te o tome podrobno obavestiti.

Što se tiče ovdašnjih dopisnika, molim te, daj M. Beeru dopisničku šifru koja će se tako jasno razlikovati od svih drugih da neće biti moguće zabune. Taj čovek je *umnogome* žutokljunac u Engleskoj i gleda kroz galicijsko-talmudističke naočari. — Teško da će E. Bernstein moći mnogo da šalje, i za dopise za »Vorwärts« često ima malo vremena radije radi za »N[eue] Z[eit]«.

Lafargue pita da li Vam je potrebna njegova saradnja? Rekao sam mu da vi u prvom redu morate misliti na Frankela, ali da, ipak, ne znam ništa podrobnije i da ću pisati². On—Laf[argue]— piše živo i interesantno ali, kao i svoje dopise sa potpisom Gallus u listu »Vorwärts«^[299], samo na francuskom, a ni njegova žena ne piše na nemačkom, a i govori ga prilično retko i ne tako tečno kao Tussy. Da li vam možda odgovara da tamo sami prevodite, to ne znam. Naravno, L[afargue] će reflektirati na honorar, pošto su se iscrple njegove dnevnice kao poslanika; ni o tome nisam mu mogao ništa reći.

Stvari na Kontinentu se zapliću. Dok je kod vas sigurna izborna reforma — i kamenje koje je danas počelo da se kotrlja neće tako skoro stati — u Rusiji je početak kraja carske svemoći, jer teško da će samodržavlje preživeti tu poslednju smenu na prestolu; u Italiji stvari idu direktno ka revoluciji, koja će monarhiju stajati glave, a u Nemačkom Rajhu mali Wilhelm³ hoće silom da pređe preko Halisa i sruši jedno veliko carstvo. Bolji trenutak za osnivanje lista ne možeš poželeti; ima dovoljno materijala i to takvog na koji će druge partije gledati pogrešno i nužno procenjivati pogrešno, dok je naša partija jedina koja će ga od samog početka ocenjivati pravilno.

¹ Vidi u ovom tomu, pismo br. 180. — ² Vidi u ovom tomu, pismo br. 184.

— ³ Wilhelm II

A sad, želim tebi, tvojoj ženi (kojoj, molim te izruči moje srdačne pozdrave) i tvojoj deci srećan Božić!

Tvoj
F. E.

Prema: Victor Adler,
•Aufsätze, Reden und Briefe•
Heft 1, Wien 1922.

187

Engels Victoru Adleru

u Beč^[378]

(koncept)

[London, 27. decembra 1894]

Dragi V[ictore],

Molim te da austrijskim radnicima preneseš moje čestirke na njihovom dnevnom listu. Prvi dnevni list označava svuda snažan napredak u životu partije, i naročito radničke partije. To je prva pozicija sa koje ona može, bar u sferi štampe, tući svoje protivnike istim oružjem. Vi ste sebi osvojili tu poziciju; sad treba drugu: izborno pravo, parlament. I to vam je takođe obezbeđeno, ako političku situaciju, koja postaje sve povoljnija za vas, iskoristite isto tako vešto kao što ste to činili poslednjih petnaest meseci, ako znate da blagovremeno počnete da delate, ali i, što je toliko često potrebno, blagovremeno da čekate i prepustite okolnostima da delaju za vas.

Sreću i uspeh dnevnom listu »Arbeiter-Zeitung« želi

tvoj

188

Engels Lauri Lafargue

u Le Pere

41, Regent's Park Road N. W.
London, 29. dec[embra] 94.

Draga moja Löhr,

Hvala na novostima od 23. o alemanistima^[71] i nesuglasicama među njima — tako sam opet u toku stvari bar kad se tiče *personalia* pariskog pokreta. Nadam se da će cijela alemanistička grupa uskoro biti uništena i da će pošteno među njima prići našima, koji, ako budu strpljivo čekali, izgleda da imaju najbolje izgleda da postepeno privuku ostale.¹

Neka cvjetaju novi dnevni listovi^[379] i ubrzo dovedu do novog pariskog dnevnika!

Za predgovor *Manifestu* na francuskom, predložio bih da ti načiniš neku vrstu predgovora od četiri njemačka predgovora, dodajući informacije, s obzirom na namjenu djela, koje mogu zanimati vaše čitaoce; zatim mi pošalji rukopis da predložim dodatke (upravo sam dobio jermenski prevod)² i da mogu dodati nekoliko riječi u svoje ime. Ne misliš li da bi tako prebrodili teškoće?^[380]

Tussy mi je prošle nedjelje — ona je u Mančesteru — poslala pismo, koje si joj pisala u vezi sa IV tomom^[89]. Posve sam voljan i rado ću joj pomoći ako se želi prihvatiti prepisivanja originalnog rukopisa.

U pogledu onog što mi govoriš o Mohrovim papirima i njihovoj sudbini u slučaju moje smrti, stvar je dosta prosta. Sve te stvari, kao što znaš, držim u *pohrani za vas*; i prema tome, poslije moje smrti vraćaju se vama. U posljednjoj oporuci, koju sam načinio (kada je Sam Moore pretprošli put bio ovdje), nema nikakve naročite odredbe, ali u uputama izvršiteljima moje oporuke, koje se nalaze uz oporuku, stoji jasno uputstvo za njih, da uruče Tussy kao izvršitelju oporuke sve Mohrove rukopise koje je sam napisao, kao i pisma njemu učupena, izuzevši samo moju prepisku s njim.³ Budući da se čini da je Tussy u toj stvari malo neodlučna, zamolit ću Sam M[oo]reja, čim se slijedećeg ljeta vrati, da sastavi novu oporuku u kojoj će to biti jasno i nedvosmisleno izraženo⁴. Ako nešto drugo želiš, molim te, javi mi.

¹ Vidi u ovom tomu, pismo br. 145. — ² Vidi u ovom tomu, pismo br. 173.
— ³ Vidi u ovom tomu, str. 449/450 — ⁴ Vidi u ovom tomu, str. 451/452.

Adler mi piše o Paulovoj suradnji za dnevnik »Arbeiter-Zeitung«:⁵ »Was Lafargue anlangt, so habe ich nicht gegen *französische* Korrespondenzen, ich werde viel übersetzen müssen. Natürlich wird Frankel regelmäßig schreiben — Lafargue ist ein Korrespondent wie ich es für den »Vorwärts« bin, selten, aber dann lang. Nun wäre mir ja mit seinen geistsprühenden Artikeln sehr gedient, wenn ich nicht fürchtete, daß er mir dieselben schickt, wie an »V[or]w[är]ts« und »Echo«⁶ — Kannst Du arrangieren, daß er mir *etwa zweimal im Monat* oder bei besonderen Anlässen schreibt, so wäre es mir ein großer *Gefallen, wir können nur nicht viel zahlen, 20 fr. für den Artikel müßte ihm genügen*«. ⁷

Eto! Paul bi mogao pisati za Beč onog tjedna kad ne piše za Berlin — o nekom drugom općem pitanju.

Ništa nismo mogli naći u engleskim listovima o izboru G[érault]-Richarda. Da li je on en ballotage?⁸ Tvoja brojka od 1802 glasa ne izgleda baš ohrabrujuća^[361].

U Njemačkoj ćemo imati vrlo bogatu godinu. Na Božić smo pili u zdravlje Umsturz-Kaisers^[355]. Možda će biti zadovoljan.

Tussy je ovdje — želimo Paulu i tebi sretnu i ugodnu Novu godinu.

Tvoj odani

F. Engels

Prevod s engleskog

---

⁵ Vidi u ovom tomu, pismo br. 186. — ⁶ »Hamburger Echo« — ⁷ »Što se tiče Lafargue-a, nemam ništa protiv objavljivanja *francuskih* dopisa, imat ću mnogo posla oko prevođenja. Naravno, Frankel će redovno pisati — Lafargue je isti onakav dopisnik kao što sam ja za »Vorwärts«, rijedak, ali onda opširan. Njegovi blistavi članci vrlo bi bili korisni kad se ne bih bojao da će meni slati iste članke kao i listovima »Vorwärts« i »Echo«. — Možeš li urediti da mi piše *otprilike dva puta mjesečno*, ili u izvanrednim slučajevima? To bi mi činilo veliko zadovoljstvo; ali ne možemo mu mnogo platiti, morao bi se zadovoljiti s 20 franaka za svaki članak.« — ⁸ ušao u uži izbor? — ⁹ pada cara, ali i: cara prevrata — što je igra riječi i aluzija na carev prijedlog zakona koji je podnio Rajhstagu, naime zakona protiv prevratničkih pokušaja.

1895.

189

Engels Emmi Adler

u Beč

41, Regent's Park Road, N. W.
London, 1. jan[uara] [18]95.

Poštovana gospođo Adler,

Mnogo hvala za ljubaznu čestitku od Vas, Vašeg muža i dece! Uzvracam je od srca i nadam se da će Vam nova godina u svakom pogledu doneti mnogo radosti. Vama i Victoru otvara se danas novo i perspektivno polje delatnosti, tamo ćemo sigurno neretko otkrivati i delo Vaše ruke. Tom novom poduhvatu, dnevnom listu »Arbeiter-Zeitung«^[294], svi mi ovde želimo najveći uspeh u praksi.

Molim Vas, recite Victoru da ću na njegova poslednja pisma odgovoriti ovih dana¹, da sam mu danas »preporučenom« poštom poslao jedan primerak 3. toma Marxovog *Kapitala*^[382] koji bi trebalo da stigne pre ovog pisma. Adresiran je, kao i ovo pismo: Windmühl-gasse 30A.

Još jednom srdačne čestitke i pozdravi vama svima od vašeg

F. Engelsa

Prema: Victor Adler,
»Aufsätze, Reden und Briefe«
Heft 1, Wien 1922.

¹ Vidi u ovom tomu, pismo br. 196.

190

Engels Ludwigu Kugelmannu

u Hanover

41, Regent's Park Road, N. W.
London, 1. jan. [18]95.

Dragi Kugelmann,

Od sveg srca zahvaljujem tebi, tvojoj ženi i kćeri za vaše prijateljske želje, koje vam najiskrenije uzvraćam. A sad, odmah na posao, jer sam pretrpan prepiskom itd.^[383]

Koliko sam te razumeo, zbirka u Americi sadržava uglavnom Marxove članke iz »Tribune«. Njih imam u dve zbirke ovde, od kojih je u svakom slučaju jedna nepotpuna, a verovatno i obe, pošto je »Trib[une]« donosila M[arxove] članke i kao uvodnike, bez potpisa. Dakle, treća zbirka bi mi mogla poslužiti samo za upotpunjavanje, i to je bio razlog iz kojeg sam svojevremeno savetovao da se ona privremeno smesti u arhiv, odakle je u slučaju potrebe uvek mogu dobiti.

Sad govoriš o *starijim* stvarima, znači o radovima iz perioda do 1851, a to je svakako nešto sasvim drugo, ja to tako nisam shvatio u Berlinu.^[384] Te stvari su zaista od najveće vrednosti, i samo to što njih nemam sprečilo me je da priredim celokupno izdanje ovih manjih radova, kako Marxovih tako i mojih članaka izašlih 1842 - 1852. Želja mi je odavno da, čim budem u stanju, izdam te stvari, i, prema tome, ako mi možeš staviti na raspolaganje što je moguće veći broj njih, i to će biti tvoj doprinos toj stvari. Ja ću takođe ponovo pokušati da nađem jedan komplet »Rheinische Zeitung« iz 1842, pretežno zbog M[arxovih] članaka.

Molim te, javi mi još jednom ko je napravio zbirku^[385], i nabavi mi, ako je moguće, ako ne same radove, ono spisak knjiga, časopisa itd. koji su ušli i nju, osim članaka iz »Tribune«.

Gospođa Kautsky se od početka prošle godine ne preziva više gospođa K[autsky], već gospođa doktora Freybergera. Njen muž je veoma sposoban mladi bečki lekar, bivši asistent Nothnagela, i sa tamošnjim fakultetom se zakačio zato što je radnicima držao predavanja prikazujući im leševe i objašnjavajući socijalne uzroke njihovih bolesti. Ovde je sad na višoj medicinskoj praksi i ne sumnjam da će vrlo skoro postići uspehe, jer zna mnogo više nego većina Engleza. Da ne bih unosio više izmena u svoj dom nego što je to nužno, uzeli smo jednu veću kuću u istoj ulici, gde zajedno stanujemo sve troje, ili, bolje rečeno, sve četvoro (jer već 7 nedelja ovde je i jedna mala devojčica).

Dakle, još jednom od sveg srca svima vama želimo srećnu Novu godinu Louise i ja uz mnogo pozdrava.

Tvoj
F. Engels

Što se tiče štamparske greške koja se opet pojavila, pogledaću.

191

Engels Hermannu Schlüтеру

u Hoboken

41, Regent's Park Road. N. W.
London, 1. jan. [18]95.

Dragi Schlüter,

Još nisam odgovorio na tvoje pismo od 11. avgusta a dugujem ti i zahvalnost za *Census-Compendium*^[220], koji sam dobio blagovremeno. Ali, bio sam preopterećen svakakvim poslovima i hitna partijska i poslovna prepiska skoro mi je onemogućila vođenje svake privatne prepiske, zbog čega je Sorge morao da čeka. Od njega si sigurno čuo da je Louise Kautsky sad gospođa doktora Freybergera i majka jedne snažne i zdrave devojčice, i da smo se svi zajedno preselili u 41, Regent's Park Road.

Kao što ti je Sorge već sigurno rekao, poslao sam ti jedan primerak III toma *Kapitala* na adresu »Volkszeitung«, jer ne znam da li još važi tvoja adresa u Hobokenu. U svakom slučaju, »V[olkszeitung]« mi se činio sigurniji. Međutim, nisam mogao da izvršim tvoj nalog za Edea^[386], pošto je on odavno već u istu svrhu angažovan za »N[eue] Z[eit]«^[332], što je, u stvari, trebalo da ti napišem; molim te, izvini za to.

Ovde stvari stoje slično kao i kod vas. Kod *masa* sve više jača socijalistički instinkt, ali kad dođe do toga da se instinktivni nagoni pretvore u jasne zahteve i misli, ljudi se odmah razilaze, jedni prilaze Social Democratic Federation^[10], drugi Independent Labour Party^[9], treći ostaju uz organizaciju tredjuniona, itd. itd. Ukratko, sve same sekte a nigde nema partije. Skoro nijednom vodi se ne može verovati, kandidata za najviše rukovodstvo ima vrlo mnogo, ali oni nikako nisu sposobni za to mesto i, pri tom, obe velike buržoaske partije stoje s kesom novca u ruci i osmatraju koga mogu da kupe. Uz to, ovdašnja takozvana »demokratija« je vrlo ograničena *indirektnim* ograničenjima. Jedan časopis staje ogromnu svotu novaca, isto tako i kandidatura za parlament, isto i život člana parlamenta, već i zbog ogromne prepiske koja je s tim u vezi. Revizija loše sastavljenih biračkih spiskova staje isto tako mnogo novca, i samo dve zvanične partije mogle su dosad da snose te troškove. Dakle, onaj ko se ne obaveže prema jednoj od ovih partija teško da će ući u spisak. U svim ovim stvarima ljudi su ovde znatno zaostali za Kontinentom i počinju da to zapažaju; osim toga, nema užeg izbora i dovoljna je relativna većina, ili, kako vi Amerikanci kažete, plurality; pri tom, sve je organizovano *samo* za *dve*

partije, a treća može samo davati prevagu jednoj od njih, sve dok ne bude jaka koliko i one.

Ovdašnji tredjunioni nisu kadri da ostvare ni nešto slično bojkotu berlinskih pivara^[387]. Arbitraža kakva je tamo osvojena ovde bi sad bila nešto neostvarljivo.

A naprotiv — kao i kod vas — tek kad ovde radnici budu znali šta hoće, pripašće im i država, zemlja, industrija i sve.

Ovo je za tebe, a ne za »V[olkszeitung]«.

Louise šalje mnogo pozdrava i mi ti oboje od srca želimo srećnu Novu godinu!

Tvoj
F. Engels

192

Engels Karlu Kautskom

u Štuttgart

London, 3. jan. [18]95.

Dragi barone,

Pre svega, svi iz kuće od srca želimo svima u tvojoj kući srećnu Novu godinu i ja ti zahvaljujem za zabavno saopštenje o *mare's nest's*¹ koje je otkrio L[ie]bk[necht]. Čim sam kod tebe pročitao prve redove o tome, odmah sam video da je moglo biti posredi samo ono staro pismo Schweizeru i dvostruko sam uživao u komici situacije.^[388] Uostalom, dovoljno je da ti u svom primerku obeležiš razlike između originala i štampanog teksta, odnosno da mi ih zgodnom prilikom saopštiš da bih ih uneo u svoj primerak. Ne želim da se sa L[ie]bk[necht]om upuštam u prepisku oko prava na posedovanje originala, teško da bi ona do nečeg dovela.

Firemanov članak je, u stvari, usled pogrešnog upuštanja u druge strane Marxove teorije i svakakvih metafizičkih tj. antidijalektičkih skretanja s predmeta, mestimično tako zapetljan da je skoro nevidljiv onaj srećan zahvat kojim se on više nego iko drugi približava srži pitanja. Otuda apsolutna neefikasnost članka. Samo onaj ko ima na umu isključivo pitanje o kome se baš radi, može doći na to da tu ima nečeg što treba slediti da bi se stiglo do rešenja pitanja.

Vama u Nemačkoj, čini se, predstoji stvarno živa godina. Ako gospodin von Köller tako nastavi, ništa nije nemoguće: sukob, raspuštanje, oktroisanje, državni udar. Naravno, zadovoljićete se i nećim manjim. Junkeri bi bili zadovoljni i s većim darovima svojih seljaka, ali da bi se oni dobili, treba apelovati na izvesne prohteve za ličnom vlašću, do izvesnog stepena se nje odreći, a tu u igru ulaze i faktori otpora, a i slučaj — tj. neželjeno, nepredvidljivo. A da bi se obezbedili ti darovi, mora se zapretiti konfliktom — ode li se i korak dalje, prvobitni cilj, dar, postaće sporedna stvar, Kruna će ustati protiv Rajhstaga, biće: ili da se savije ili da se slomi, a onda može biti veselo. Upravo čitam Gardinerov *Personal Government of Charles I*, smešno je koliko se to često poklapa sa današnjom Nemačkom. Tako, na primer, argumenti za imunitet poslanika u vezi sa njihovim postupcima u parlamentu. Da je Nemačka romanska zemlja, revolucionarni konflikt bi bio neizbežan, a ovako — ne zna se ništa izvesno, kako je govorio Jollymeier.²

---

¹ maštarijama — ² Carl Schorlemmer

Priča o seljačkom pitanju je, međutim, potajno zamrla, ali je Augustov napad uprkos tome bio velika zasluga i popravio je mnoge stvari propuštene u Frankfurtu.^[351] Gospoda bavarski socijalisti sa posebnim pravima svakako se neće tako skoro ponovo igrati vatrom.

Ovde kod raznih frakcijica vlada i dalje stari javašluk. Nisu više tako žestoke u međusobnom kavženju, ali su zato revnosnije u intrigiranju iza kulisa. Ali zato sve više jača težnja masa, koje instinktivno teže socijalizmu, za svesnim i jedinstvenim delovanjem. Mada vide manje jasno nego pojedine vođe, mase su ipak mnogo bolje nego sve vođe zajedno, samo što je proces buđenja svesti sporiji nego negde drugde, zato što su skoro *sve* stare vođe zainteresovane da ovu svest koja se budi usmere u ovom ili onom posebnom pravcu, vulgo da je izopače. Pa, treba biti strpljiv.

Dakle, još jednom srećna Nova godina i mnogo pozdrava.

Tvoj
F. Engels

193

Engels Ludwigu Schorlemmeru

u Darmštat

London, 3. jan. [18]95.
41, Regent's Park Road, N. W.

Dragi Schorlemmer,

Još uvek Vam dugujem veliku zahvalnost za Vaše prijateljske želje povodom mog rođendana i za novogodišnju čestitku, na šta Vam odgovaram jednim gromkim: Srećna Nova godina!

Ovde je u međuvremenu došlo takođe do svakakvih promena. Početkom prošle godine gospođa Kautsky se udala za jednog ovdašnjeg mladog bečkog lekara, dr Freybergera i, pošto smo hteli da i dalje stanujemo svi zajedno, odlučili smo da uzmemo jednu veću kuću, kakvu smo i našli u susedstvu. Tek što smo se uselili i sredili, gospođa Freyberger je dobila devojčicu; majka i dete su zdravo i dobro. Pumps je sa porodicom od letos ponovo u Londonu, njenom mužu nisu dobro išli poslovi na ostrvu Vajt, i tako sad opet hoće ovde da okuša sreću.

Ovih dana mi je stigla i Carlova knjiga *Rise and Progress*^[230]. Od velikog priručnika izdatog zajedno sa Roscoe-om^[228] izašao je I tom (u novoj obradi dva mlada hemičara); teško da će na Carlove naslednike otpasti veliki deo, ako uopšte otpadne nešto, sudeći po uslovima koji su uobičajeni za honorar za takve radove.

Ako je partijski kongres u Frankfurtu^[326] ispao nekako mlak u poređenju sa ranijima, uglavnom zato što su Vollmar i Bavarci svojim bavarskim ultimatumom¹ formalno izvršili prepad na ostale poslanike i ovi, iz straha od mogućeg rascepa, nisu doneli nikakvu odluku u najvažnijim pitanjima — ipak nam glupost protivnika pomaže da savladamo sve ove sitnice. Ne zadovoljivši se predlogom koji se odnosi na prevrat^[355], ovi geniji smatraju da treba da proganjaju i Liebknechta zbog jedne afere u Rajhstagu^[367], dakle, da nas učine direktno zastupnicima ustavnih prava Rajhstaga! I upravo nam taj novi sukob pruža priliku da trijumfalno završimo bojkot berlinskih pivara^[387], koji je imao veliki efekat ovde u inostranstvu, i posebno ovde u Engleskoj. Jer, sa svom svojom sedamdesetogodišnjom javnom organizacijom strukovnih saveza i velikom slobodnom koalicijom, ovdašnji radnici su još daleko od toga da dobiju takvu arbitražu kakva je izvojevana u Berlinu. Jedan list kaže: »Neka car Wilhelm razmisli; ljudi koji su

---

¹ Vidi u ovom tomu, pismo br. 177.

umeli da izađu na kraj sa pivskim buretom umeće da izađu na kraj i sa skiptrom.« — I to smo postigli: u Nemačkoj su ostala još samo dva čoveka čije govore svi slušaju: car Wilhelm i August Bebel. Njegov poslednji govor je bio sjajan, ali treba pročitati njegov stenogram.^[389]

Moje zdravlje se popravlja, istina, zapažam da 74 nije isto što i 47 i da više ne mogu sebi da dozvolim potpunu slobodu u jelu, piću itd., a više nisam ni tako neosetljiv na vremenske prilike kao ranije, ali za svoje godine se još dobro držim i nadam se da ću još štošta doživeti, naročito ako gospoda u Berlinu hoće da se malo poigraju ustavnog konflikta, što će se, čini se, i dogoditi. Pruski junkeri su u stanju da dovedu dotle da se socijaldemokrati oseće prinuđeni da igraju ulogu zaštitnika državnog ustava protiv junkerstva spremnog da krši ustav i sprovede državni udar. Nama to odgovara. Samo napred!

Mnogo pozdrava od

Vašeg

F. Engelsa

194

Engels Paulu Stumpfju

u Majnc

41, Regent's Park Road, N. W.
London, 3. jan. [18]95.

Dragi stari,

Tvoju čestitku za moj 74. rođendan (toliko si ljubazan da si me podmladio za godinu dana) uzvraćam ti, kao što vidiš jednim gromkim: Srećna Nova godina. Nadam se da će nas iduća godina zateći još zdrave i čile, naime, ja mnogo želim da malo zavirim u novi vek, a tako oko 1. januara 1901. biću sasvim istrošen i onda može doći kraj.

Partijska svađa me nije naročito dirnula, mnogo je bolje da se tako nešto javlja s vremena na vreme i da se ljudi glasno ispričaju nego da zadremaju. Upravo stalno, nezadrživo širenje partije nosi sobom to da se novi elementi vare teže nego oni koji su se ulili ranije. Radnike glavnih gradova, dakle najinteligentnije i najbudnije već imamo; oni što sada dolaze jesu ili radnici malih gradova ili seoskih okruga ili studenti, trgovački pomoćnici itd., ili sitni buržuiji, koji se bore da ne propadnu, i seoski radnici u kućnoj industriji, koji poseduju još neki komadić zemlje ili ga zakupljuju, i sad, povrh toga, i pravi sitni seljaci. I pošto je, u stvari, naša partija jedina stvarno napredna partija, uz to, jedina koja je dovoljno jaka da izvojuje uspehe, lako se pada u iskušenje da se i kod pobunjenog zaduženog seljaka-srednjaka i kulaka malo propagira socijalizam, naročito u onim krajevima gde ti ljudi preovlađuju na selu. Pri tom se, svakako, i prelazi granica onoga što je u principu dopustivo za našu partiju, to onda izaziva svađu, ali naša partija ima tako zdravu konstituciju da sve to ne može da joj naškodi. Niko nije tako glup da bi ozbiljno pozeleo da se odvoji od velike partijske mase, i niko nije tako uobražen da poveruje da *pored* naše velike partije može obrazovati i neku malu privatnu partijicu, sličnu švapskoj narodnoj partiji^[390], u kojoj je broj od sedam Švaba uspešno doterao do jedanaest Švaba. Sva ova svađa služi samo za to da se razočaraju buržuiji koji stalno, već 20 godina računaju na rascep i takođe već 20 godina se staraju o tome da se kod nas ne javi čak ni opasnost od rascepa. Tako i sada sa predlogom u vezi sa prevratom^[355], sa uzdizanjem Liebknechta do zastupnika prava Rajhstaga i državnog ustava^[367] i sa pretnjama o državnom udaru i kršenju prava odozgo. Svakako, i kod nas se događaju gluposti, ali da bismo omogućili takvim protivnicima da nas pobede, morali bismo biti glupi kao vo, a takva glupost se danas ne može kupiti ni za kakav novac na svetu.

Inače, tvoj plan da se mladoj generaciji prepusti vodstvo u partiji, da bi se ona učvrstila, uopšte nije loš; ali, ja mislim da će se ona urazumiti i steći iskustva i bez tog eksperimenta.

Kao što vidiš po adresi, ja sam se, kako to kažu kod nas, preselio u kućicu dalje, mnogo je bolja i udobnija, i kraj samog ulaza u park.

Nadam se da Sveti duh, gde smo svojevremeno tamanili čaše raznih veličina^[391], još cveta, voleo bih da se opet jednog vrelog letnjeg dana rashladim pod tim gotskim svodovima. Ko zna šta će se još dogoditi, ništa ne treba smatrati nemogućim.

Dakle, još jednom: Srećna Nova godina i srdačan pozdrav od

tvoḡ

F. Engelsa

195

Engels Pasquale-u Martignettiju

u Benevento

41, Regent's Park Road, N. W.
London, 8. jan. [18]95.

Dragi prijatelju,

Dobio sam Vaša pisma od 6. sept., 16. dec. i 1. ovog meseca i preneo Vašu poruku Avelingu.^[392]

Najlepše hvala za trud koji ste uložili u vezi sa predgovorom III tomu *Kapitala*. Veoma je dobro što on izlazi u »Rassegna«^[393], u Italiji će to doprineti da se vidi da se lažna veličina Loria sasvim drukčije ocenjuje u inostranstvu nego kod kuće. S druge strane, shvatam zašto Turati u ovom trenutku smatra taktički ispravnijim ne napadati tog čoveka tako žestoko kao što to ja činim.¹ Kad su u Nemačkoj protiv nas važili zakoni protiv socijalista^[143], naša taktika je u izvesnom pogledu bila drukčija, i pojedini protivnici pošteđivani su iz razloga prolazne prirode, a posle toga su nemilosrdno napadani. U takvim slučajevima moram se pouzdati većinom u ocenu ljudi koji se bore, kao što je Turati; možda ti ljudi ne čine uvek ono što ja odavde, sa svog stanovišta, smatram najvažnijim i najboljim, ali oni ipak nešto čine, ispunjavaju svoju dužnost onako kako je oni shvataju i primaju odgovornost za posledice; da Turati i njegovi milanski prijatelji nisu tako opasni za vladu, ne bi ih ni poslali na 3 ili 5 meseci u domicilio coatto².

Obe glave 3. toma *Kapitala*, istina, ne rešavaju pitanja koja mogu postaviti svakojaki buržoaski ekonomisti u vezi sa teorijom o vrednosti. To se uopšte ne može naći u ovoj ili onoj glavi knjige. Ali ono što u ovom pogledu još nije moglo biti razrađeno u I tomu jasno je izloženo u odeljcima 1 - 4 u 3. tomu.

Sasvim su mi dovoljni 2 - 3 primerka Vašeg prevoda predgovora.

Vaše prijateljske želje za Novu godinu najiskrenije uzvraćam.
Ostajem

Vaš
F. Engels

¹ Vidi u 23. tomu ovog izdanja, str. 20 - 23. — ² mesto prinudnog boravka

196

Engels Victoru Adleru

u Beč

41, Regent's Park Road, N. W.
London, 9. jan. [18]95.

Dragi Victore,

Danas ti pišem, u stvari, samo zato da bih ti javio da je u nedelju uveče Louise poslala za redakciju »A[rbeiter]-Z[eitung]«, Nr. 10 Schwarzpanierstraße, jedan rukopis u krstopletu koji sadrži tri beleške; one sadrže

1. nešto o industriji pamuka,
2. nešto o akciji Parliamentary Committee kongresa tredjuni-ona^[312] (delimično već ušlo u »A[rbeiter]-Z[eitung]«);^[394]
3. nešto iz pariske prepiske gospode Crawford.^[395] Pošto smo ranije imali teškoće sa pošiljkama rukopisa u krstopletu, smatram da je ovo obaveštenje potrebno.

Ako bi opet pokušali da vam naplate dodatnu poštarinu, pod izgovorom da tu pošiljku smatraju *pismom*, bilo bi vreme podneti žalbu. Prema izvodu zvanično donetom (u navodnim znacima) u engleskom poštanskom priručniku, u krstopletu se mogu slati, uz poštarinu od $\frac{1}{2}$ penija za dve unce, u međunarodnom svetskom poštanskom saobraćaju »manuscript of books or other literary productions«¹. To se mora i tamo sprovesti, ili »A[rbeiter]-Z[eitung]« hoće dobrovoljno da plaća dvadesetostruko veću kaznenu poštarinu ($2\frac{1}{2}$ penija za $\frac{1}{2}$ unce)?

Dalje. Iz Rusije nam javljaju da se u »Europäischer Bote« (Věstnik Jevropy), decembarska sveska, nalazi jedan veoma oštar članak o Aleksandru III, čak nečuveno oštar u uslovima ruske cenzure.^[396] — Pošto tvoja žena savršeno poznaje ruski jezik, zar ne bi bilo vredno truda pogledati ga i ako je moguće iskoristiti? Bila bi dobra šala kad bi i u takvim stvarima »Arbeiter-Zeitung« pretekao buržoaske listove.

Dosad su ovde stigli brojevi 1 i 3 - 8 lista »A[rbeiter]-Z[eitung]«, svi adresirani na Ludwiga Freybergera, uz to jedan primerak broja 1 koji si ti svojom rukom adresirao na mene. Prelaz od nedeljnog na dnevni list^[294] još nije sasvim završen u pogledu rasporeda materijala, ali se vidi da je to u toku, i večernje izdanje lista od četvrtka i nedeljno izdanje ističu se među drugim brojevima svaki svojim posebnim karakterom i time što je namenjen posebnoj publici. Shvatam da zasad

¹ »rukopisi knjiga ili drugi literarni proizvodi«

nemaš vremena za uvodnike, sa Marxom je bilo isto tako u »N[eue] Rh[einische] Z[eitung]«, za ceo prvi mesec izašla su samo dva njegova uvodnika a za celo prvo tromesečje jedva pet. Glavni urednik ima na početku dosta organizacionih poslova i to i jeste najvažnije. Uostalom, list je već sasvim dobar za prvu nedelju, a već će se otkriti šta još nedostaje.

Tvoju poruku smo preneli Vandervelde-u 1. januara, kad je navratio ovamo.^[397]

Lauri sam saopštio ono što je potrebno iz tvog pisma², ali otada o tome nemam nikakvih vesti, možda je Laura pisala direktno tebi.

O »Marxu u Beču 1848« ne mogu ti dati mnogo materijala. Pregledaću malo »N[eue] Rh[einische] Z[eitung]« zbog datuma, a možda ću i naći nešto detaljnije o Becheru.^[398] Naš bečki dopisnik je bio neki Müller-Telling iz Koblenca, fanatik, kao i svi Koblenci i prvoklasni kavgađije; po povratku u Nemačku, došao je prvo u Keln krajem 1849. i započeo kavgu sa crvenim Beckerom,³ zatim je došao u London, zbog neke beznačajne lične afere (koja se mogla izglatiti u dva minuta razgovora, da je bilo manje izvrtanja s njegove strane) počeo je odmah kavgu i sa nama i odmah je izdao brošuru: *Vorgeschmack der Diktatur von Marx und Engels*.⁴ Zatim je otišao u Ameriku, pokušao je da rovari protiv nas, ali se brzo izgubio bez traga i glasa. Njegovi izveštaji iz Beča sve do ulaska Windischgräza bili su preterano revolucionarni, što je nama išlo sasvim na ruku s obzirom na reakciju koja je svuda moćno nastupala; ali ono što je govorio o ličnostima tada, izdaleka nismo mogli da procenimo, ali je u tome sigurno bilo mnogo subjektivnog. U to burno vreme za takve stvari morali smo upravo našim dopisnicima prepustiti mnogo odgovornosti i srazmerno i mnogo slobode.

Još jedna politička vest koja ti možda može biti od koristi kad se opet počne da govori o takvim stvarima: preksinoć su ovde kružile priče o ministarskoj krizi; kao: ministar finansija Harcourt hteo da podnese ostavku. Ali on je to odmah opovrgao izjavivši da je ta tvrdnja *takva kakva je (as made)* apsolutno izmišljena. Nije ni bilo verovatno da će se jedan ministar finansija *sam* povući u trenutku kad ima višak od 3 miliona funti, znači, kad može da napravi sjajan budžet. A stvar je stajala ovako: Harcourt je *za* uvođenje dnevnica za članove parlamenta *do* raspuštanja i nailazi na jak otpor u vladi, — verovatno i kod kraljice.⁵ Čini se da je pretio ostavkom i da je u vezi s tim pitanjem dobio ustupke, u svakom slučaju, zasad opet sve funkcioniše. Vidiš kako ovde u oficijelnom svetu stvari stoje nesigurno.

U vezi s novcem⁶ preduzeti su svi koraci, mislim da ćeš za nekoliko dana saznati detaljnije stvari a nadam se i dobiti gotovinu.

² Vidi u ovom tomu, pismo br. 188. — ³ Hermannom Beckerom — ⁴ *Ukus Marxove i Engelsove diktature* — ⁵ Victorije — ⁶ Vidi u ovom tomu, pismo br. 188.

Louise će dole napisati još nekoliko redaka. Ona i Ludwig šalju pozdrave. Isto tako tebi i tvojoj ženi

tvoj

F. Engels

Petog o. m. poslali smo ti tri primerka engleskih socijalističkih listova. »Clarion«, »Justice«, »Labour Leader« (Keir Hardie), i slaćemo i ubuduće s vremena na vreme razne brojeve ovih listova, da bi ti mogao sam da biraš koji ti se najviše dopada. Molim te, pregledaj ih.

[*Dodatak Louise Kautsky*]

Dragi V[ictore],

Finansijski poslovi su sad dotle stigli da će novac uskoro biti u Beču. Ali molim te još za jednu stvar: izdaj meni i Ludwigu legitimaciju. Ludwig će ući kao privremeni član u National-Liberal Club, prvi liberalni klub ovde u blizini Parlamenta gde se mogu susresti svi liberali, radikali-članovi Parlamenta i novinari svih boja. Ovde se mora imati legitimacija za sve, a vama to ne može da nanese štetu. Srdačan pozdrav od tri L. L. L.⁷

Prema: Victor Adler,
»Aufsätze, Reden und Briefe«
Heft 1, Wien 1922.

---

⁷ Louise, Ludwig, Lulu

197

Engels Nikolaju Franceviču Danijelsonu

u Petrograd

41, Regent's Park Road, N. W.
London, 9. jan. [18]95.

Poštovani gospodine,

Blagovremeno sam dobio Vaše pismo od 1. decembra. Ne shvatam šta to gospodin von Struve misli kad kaže da Marx *dopunjava* ali ne *opovrgava* Malthusovu teoriju stanovništva.^[399] Mislim da primedba o Malthusu u I tomu, napomena 75 uz Glavu XXIII¹ treba da bude dovoljno jasna svima. Osim toga, ne shvatam kako neko danas može da govori o *dopuni* Malthusove teorije kad se ta teorija zasniva na pretpostavci da *stanovništvo ubrzava razvitak sredstava za život*, dok žito u Londonu staje danas 20 šilinga po kvarteru ili manje od polovine prosečne cene iz perioda 1848. do 1870, i kad je opštepriznata činjenica da *sredstva za život sad ubrzavaju porast stanovništva* koje nije dovoljno veliko da ih može potrošiti! I kad je u Rusiji seljak prinuđen da prodaje žito koje treba da jede, onda njega na to sigurno ne nagoni porast stanovništva, već pritisak ubirača poreza, zemljoposjednika, kulaka itd. itd. Koliko ja znam, niska cena argentinske pšenice ima više veze sa agrarnom krizom u celoj Evropi, uključujući i Rusiju, nego s bilo čim drugim.

Upravo smo čuli da je jednom naučniku u Vašem gradu saopšteno da može dobiti III tom², ako se za njega specijalno obrati cenzorskim vlastima. Smatram da treba da Vam saopštim tu činjenicu zato što će Vas to možda navesti da mi date uputstva kako da Vam pošaljem ostale tabake koje čuvam za Vas.

S poštovanjem

L. K.^[264]

Molim Vas obratite pažnju na promenjeni kućni broj.

Prevod s engleskog

---

¹ Vidi u 21. tomu ovog izdanja, str. 544 - 546. — ² *Kapitala*

198

Engels Ludwigu Kugelmannu

u Hanover^[400]

Dragi K[ugelmann],

Molim te, piši odmah L[ivingston]u u Pitsburg za spisak *starijih* radova koji je napravio Meyer.^[385] Sudeći po tvom poslednjem pismu, njih tamo nema mnogo, ali i u starim časopisima i zbornicima iz perioda 1843 - 1847. može se naći svašta, delimično anonimno objavljeno. A možda ima i sabranih članaka iz »Tribune«. Istovremeno ću preko drugih prijatelja u Americi potražiti i druge stare »kupasare«, kojih tamo verovatno ima, tako da stvar krene.

Mnogo pozdrava ženi i kćeri.

Tvoj
F. E.

Možeš li da mi nabaviš neke
takve crvene metalne kopče
za knjige kao što ih ti imaš?

[London] 9.1. [18]95.

199

Engels Victoru Adleru

u Beč

London, 12. jan. [18]95.

Dragi Victore,

Poslednji put sam ti pisao 9. o. m. na adresu Schwarzspanier.¹ Danas ti, samo iz predostrožnosti, ponovo javljam da ti je Louise juče kao preporučeno pismo poslala na adresu Ferstelgasse 6 ček na 3500 guldena, koji je Anglo-Foreign Banking Company, limited, vukla 10. o. m. na Union Bank u Beču na ime dr Victora Adlera, payable dans les huit jours².

Ako si ga već dobio, onda molim te u dva reda javi o tome Louise, da bi se ljudi ovde mogli obavestiti o tome i da bi bili spokojni. Posle toga može prispeti formalni dokumenat sa raznim potpisima.³

Ali ako nisi dobio ček, trči odmah u Union-bank i stop payment.⁴ Na žalost, međunarodni poštanski saobraćaj ne dopušta nikakvo deklarisanje vrednosti odnosno potvrđivanje, otuda ovde postoji izvesna bojazan.

Pregledao sam »N[eue] Rh[einische] Ztg.« u vezi sa Marxom.⁵ Našao sam samo ovo: u broju od 25. avgusta 1848. saopštava se da je »K. M. juče otputovao na nekoliko dana u Beč«. (Naime, ne iz Kelna, iz njega je već bio otputovao; mislim da je iz Hamburga poručio da se ta vest štampa.) A zatim, kasnije iz Beča, 31. avgusta, vest da je Marx juče u bečkom radničkom udruženju u Jozefštatu održao predavanje o socijalnim prilikama u Zapadnoj Evropi (posle njega je u tom istom udruženju govorio *Stift*) (»N[eue] Rh[einische] Ztg.«, 6. sept.) i, sudeći po broju od 8. septembra, Marx je govorio 2. sept[embra] na skupštini prvog bečkog radničkog udruženja o socijalno-ekonomskim prilikama«. — To je sve. U međuvremenu je u Berlinu 7. sept[embra] održano odlučujuće glasanje o Steinovom predlogu⁶ ministarstvo Hansemanna je palo, do konflikta je došlo, i M[arx] se brzo vratio. Dvanaestog septembra napisao je ponovo jedan uvodnik, za broj od 13. septembra 1848, koji je izašao te iste večeri.

Sinoć je Louise opet poslala dve beleške u krstopletu.

Tvoj
F. E.

¹ Vidi u ovom tomu, pismo br. 196. — ² plativo u roku od osam dana — ³ Vidi u ovom tomu, pismo br. 180. — ⁴ spreči plaćanje — ⁵ Vidi u ovom tomu, pismo br. 196. — ⁶ *Kriza i kontrarevolucija*

»Clarion« i »Labour Leader« danas su opet poslali redakciji.
Tebi i tvojoj ženi najlepša hvala za divan kalendar!

Prema: Victor Adler,
»Aufsätze, Reden und Briefe«
Heft 1, Wien 1922.

200

Engels Karlu Kautskom
u Štuttgart

Dragi b[arcne],

Upravo sam dobio jedno preporučeno pismo od gospodina Stiebelinga sa smešnim odgovorom na moj predgovor¹ i sa još smešnijim zahtevom da mu obezbedim da se to objavi u »N[eue] Z[eit]«. ^[402] Tom čoveku mogu da odgovorim samo to da ne raspoložem stranicama u »N[eue] Z[eit]«, ali da ću se veoma radovati ako redakcija bude htela da dâ najširi mogući publicitet *tom* njegovom odgovoru. I time se ja opraštam sa Stiebelingom i prepuštam ga njegovoj sudbini.

O debati o prevratu: čini se da je Nazi vrlo dobro obavio svoj posao^[403], uostalom, bogu hvala, ima još magaraca u Berlinu!

Tvoj
F. E.

[London] 41, Regent's Park Road, 12. 1. [18]95.

---

¹ trećem tomu *Kapitala*

201

Engels Hermannu Engelsu

u Barmen

41, Regent's Park Road, N. W.
London, 12. jan[uara] [18]95.

Dragi Hermanne,

Dakle, konačno! Ali nemam vremena da se izvinjavam. Pre svega, hvala za obaveštenje koje mi je pomoglo da opet donekle budem au fait¹. Revanširaću ti se time što ću ti odmah ispričati svašta. Pre svega, gore ćeš otkriti promenjenu adresu. To se dogodilo ovako.

Pre otprilike godinu dana verila se moja ukućanka, gospoda Kautsky, s jednim zemljakom, mladim, veoma sposobnim lekarom iz Beča, dr Freybergerom, koji se ovde naselio od pre 2 godine; i uskoro se pojavila želja da se veridba završi brakom. A pošto ja nisam želeo da se pod stare dane predam nekom tuđinu u ruke, mi smo se dogovorili da sve troje stanujemo zajedno i tako se javila potreba za većom kućom. Međutim, mladi ljudi su se venčali početkom februara i mi smo ostali u broju 122, ali smo ubrzo zatim našli jednu lepu, veliku i izuzetno jevtinu kuću u neuporedivo boljem delu iste ulice i uzeli smo je. Od početka oktobra smo u njoj, a početkom novembra Louise je s retkom tačnošću poklonila svom suprugu devojčicu.

Kuća leži nekih 500 koraka bliže gradu, 100 koraka od Primrose Hill-a i još manje od ulaza u Regent's Park, dole u basement², osim kuhinje itd., nalazi se i udobna soba za služenje doručka, u prizemlju je salon i trpezarija, gde 24 ljudi mogu udobno sedeti za stolom, na prvom spratu s lica zgrade nalazi se moja radna soba — 3 prozora spreda a ipak se sasvim dobro greje — sa dvorišne strane je moja, takođe velika, spavaća soba; 2. sprat: 4 sobe, u kojima stanuje porodica Freyberger; 3. sprat: isto tako 4 sobe za poslugu, goste i ostava za stare stvari itd. Napred je vitić, iza kuće veći vrt, za ovdašnje prilike veoma lep. Sve to godišnje košta 85 funti, a ja sam ranije plaćao 60 funti! Tajna je u tome što vlasnik živi u Lankaširu i neće da ulaže novac u kuću, već samo da izvlači iz nje. Zato sam ja predujmio 200 funti za popravke i u toku 2¹/₂ godine zbog toga neću uopšte plaćati kiriju, stanovaču na račun tog novca. Poslednji stanar, neki lekar, plaćao je 130 funti; vidiš kako je ovde nestabilna vrednost kuća.

To sa kućom odigralo se u toku leta, i pošto sam kuću uzeo pod lease³ na 7 godina s pravom da ugovor obnovim još za 7 godina, zbog

---

¹ u toku — ² suterenu — ³ zakup

toga i u vezi sa obezbeđivanjem mog predujma bilo je potrebno obaviti duge razgovore sa advokatima, što me je sprečilo da ne otputujem daleko od Londona. Zato sam bio samo nekih 5 nedelja u Istbornu na južnoj obali.^{314]} To je najlepše primorsko mesto koje znam, ono u stvari već postaje primorsko predgrađe za one ljude koji ne treba da dolaze u London više nego dva puta u nedelji dana.

Molim te, još jednom, naknadno čestitaj Elsbeth⁴ na veridbi i Walteru⁵ na ispitu koji je, nadam se, uspešno položio. U stvari, Walteru još dugujem pismo, ali, na žalost, moram i njemu, kao i tebi, ostati dužan izvinjenje. Ne zamerite!

A sad o kresu. Les jours se suivent et ne se ressemblent pas⁶, i to se može reći za vinske godine; nabaviti *stari* kres — to premaša naše snage. Čekao sam da me poseti Brett, moj snabdevač, ali on je došao mnogo kasnije nego obično. Tad sam ga zamolio da mi pošalje 3 vrste kresa u 3 flaše za probu, što sličnije onome koji ti je prvo poslat. Sanduk je upravo stigao. Odneću ga u ponedeljak u Continental Parcels Express, dobićeš ga verovatno sporovozno, jer za međunarodni poštanski saobraćaj prelazi najveću dozvoljenu težinu od 7 funti. Savetovao bih ti da, kad budeš probao, izdvojiš pola flaše one vrste vina koja ti se dopada i da je zadržiš. Flaše su označene brojevima 1, 2, 3; navođenje tog broja dovoljno je za poručivanje. Cena za sve tri vrste je 42 šilinga za tuce, ili 3 šilinga i 6 penija za flašu franko London. Ako ne dobijem drukčija uputstva, otpremiću pošiljku za Keln ili Diseldorf.

Još jedna stvar. Pošto sada tamo imate da izvršite manje plaćanja za moj račun, moj saldo se kod vas opet povećava. Selidba je stajala novaca, a osim toga i predujam vlasniku; zato bi mi bilo milo, kad bi u toku ovog meseca poslao, recimo, 40 funti.

Na kraju da ti saopštim i jednu prijatnu vest da sam konačno postao starac. Prošlog proleća sam imao bronhitis, koji je, iako lak, prošao tek za 6 nedelja; zatim, prošle godine sam mnogo patio od bolova u želucu, zatvora itd. Najzad sam morao da poverujem Freybergeru da više sebi ne smem da dozvolim stare šale. I kad me sve veća čela sve prezrivije pogleda iz ogledala, ne mogu više da se pravim da ne vidim da su 74 i 47 dve vrlo različite stvari. Jelo i piće sam mnogo ograničio, a moram da se pomirim i sa svakakvim neuobičajenim merama zaštite od prehlade. Pa, tako mora biti, ali bar ne gubim smisao za humor.

Tako, nadam se da sam se sad revanširao. Molim te, srdačno pozdravi Emmu⁷ i tvoju decu i unuke, a i Rudolpha⁸ i Hedwigu⁹ i njihove porodice.

Uvek tvoj stari

Friedrich

⁴ Elsbeth Engels — ⁵ Walter Engels — ⁶ Dani prolaze ali ne liče jedan na drugi
— ⁷ Emmu Engels — ⁸ Rudolpha Engelsa — ⁹ Hedwigu Boelling

202

Engels Paulu Lafargue-u

u Le Pere

London, 13. januara 95.

Dragi Lafargue,

Drago mi je što vidim da ste se već dogovorili s Adlerom i da ste najzad našli prevodioca, koji bi sa Vama dobro saradivao.^[404]

Napreduje! Ako godina 95. završi kako je počela, moći ćemo vidjeti neobične stvari. U Njemačkoj je mali Wilhelm¹ pao u ruke »agraraca« (krupnih plemićkih posjednika istočnih provincija, junkera), koji žele da osiguraju vlast nad tim mladim lakoumnikom, a neće je moći osigurati ako ga ne kompromitiraju tako da više ne može natrag. Dakle, nagovještava se raspuštanje Rajhstaga, poslije čega će doći novi izbori, gori nego ikad ranije, a zatim, pošto je kruna i njegova čast u to umiješana, preostaje samo državni udar da bi se Wilhelmu pružila prilika za dobijanje novih vojnika i brodova, a junckerima za nove takse za uvoz poljoprivrednih proizvoda i premije na izvoz šećera, rakije itd. Eto, kako izgleda plan te gospode; nije moguće reći do koga će se stepena ostvariti. Međutim, igraju se vatrom — ministar rata² poziva usred Rajhstaga naše ljude da izađu na ulicu vrijeđajući ih — bezuvjetno traže priliku da pucaju na narod.^[405]

I kod Vas skandali s buržoaskim korupcionašima, koji preplavljuju i tjeraju u krizu. Ako vlada prijete većini da će je izvesti pred sud ako ne glasa protiv Gérault-Richard-a, to još neće moći dugo trajati.^[381] Uspjeh buržuja, kojima je pošlo za rukom da za predsjednika Republike izaberu tipičnog buržuja,³ može dovesti do rušenja cijelog buržoaskog poretka; približava se najvišoj tački sa koje se sunovraćuje. Čini mi se da se kod vas sama buržoazija brine za propagandu socijalizma među seljacima. Dug i zamoran posao predstavlja političko osvješćavanje seljaka, ali oni neće biti toliko glupi da u datom času neće vidjeti da su prevareni. A čim to jedanput opaze, ostaje im jedino da se okrenu prema socijalistima, jedinoj partiji koja nije kompromitirana krađama; jer, radikali^[21] su posve gotovi.

Tako dakle možemo sigurno uzviknuti: Prosit Neujahr!⁴

Povodom Nove godine: otvoren Vam je kredit na 60 funti; ako želite ček na 20 funti samo mi to javite.

---

¹ Wilhelm II — ² Bronsart von Schellendorf — ³ Jean Casimir-Périer-a
— ⁴ Sretna Nova godina (u rukopisu napisano na njemačkom jeziku)

Poslao sam Lauri nekoliko ovdašnjih radničkih novina — »Clairon«, koji izdaje Blatchford, alias Nunquam, i Keir Hardiev »Labour Leader«. Poslije gašenja lista »Workman's Times«, to je jedina literatura Independent Labour Party^[9]. Neugodno ali istinito.

Prije petnaest dana primio sam pismo od Vaillant-a i nekoliko njegovih zakonskih prijedloga. Obećao sam mu da ću o njima dati mišljenje čim budem imao vremena⁵. Međutim, javio sam mu^[135] da mi se Wroblewski, koji živi u Nici, obratio radi novca, da mu se dogodila nesreća, da je slomio ruku, da je bio u bolnici i da je u krajnjoj bijedi; da sam mu pomogao koliko sam mogao, ali da to prelazi moje mogućnosti i da mi se čini da komunari i socijalistički poslanici zaslužuju da ne umru od gladi. Odgovorio mi je da su htjeli sprovesti *javno* skupljanje priloga za W[roblewskog], ali da se on tome suprotstavio i da se ne može ništa učiniti.

Znate li nešto o tome? W[roblewski], kao pravi Poljak, ne zna da raspolaže novcem, troši ga na veliko kad ga ima; možda se slično ponio prema Vaillant-u i drugima, koji bi mu mogli pomoći. Njemu bi bila potrebna mala redovna potpora, koja bi se davala jedanput mjesečno u malim iznosima. Ali mi se čini da je u pitanju čast francuskog socijalizma koji neće više smjeti da svojata Komunu iz 1871. ako dozvoli da umre od gladi posljednji general Komune. Što mislite o tome Vi i ostali, Guesde, Nacionalno vijeće? Zar nema mogućnosti da se postide bivši »komunari«^[406]?

Poljubite Lauru umjesto mene!

Vaš odani

F. E.

Ponedjeljak: primio »Le Temps« i više brojeva »Petite Républiques«. Hvala! Rouanet poslije Gérault-Richard-a^[407], lijepo! Kakva sreća ako to vodi u krizu, raspuštanje parlamenta, u sve revolucionarniju situaciju kod vas i u Njemačkoj!

Ponedjeljak: Aveling nam je jučer rekao da se »Labour Leader« nalazi *in extremis*⁶, glavni davalac novca (neki Passmore Edwards, bogati liberal-unionist^[112]) neće više da pozajmljuje novac.

Louise me moli da Vam zahvalim na lijepoj čestitki, koju ste joj uputili Vi i Laura.^[408]

Prevod s francuskog

⁵ Vidi u ovom tomu, pismo br. 220. — ⁶ pred propašću

203

Engels Friedrichu Adolphu Sorgeu

u Hoboken

41, Regent's Park Road, N. W.
London, 16. jan. [18]95.

Dragi Sorge,

Dobio sam kartu od 6. i pisma od 19. i 31. decembra. Najlepše hvala i još jednom tebi i tvojoj ženi uzvraćam novogodišnje želje!

Stiebeling mi je kao novogodišnju želju poslao svoj groteskni odgovor⁽⁴⁰²⁾ s tim da mu ja obezbedim njegovo štampanje u »N[eue] Z[eit]«!! Odgovorio sam^[135] da ne raspoložem stranicama tog lista, ali da sam ja rekao K. K[autskom] (što je istina) da bi mi pričinio veliko zadovoljstvo kad bi toj stvari obezbedio najširi publicitet.¹ Tom čoveku nedostaje jedna daska. Nije mi jasno kako je moguće da si 3. tom² dobio tek 5 dana posle Schlütera. Oba sam predao istovremeno, 12. decembra, *još stoje zajedno* obe potvrde, prilažem ti ih za slučaj da hoćeš da uložiš žalbu.

Ima već neko vreme kako mi je pala u oči privremena stagnacija pokreta u Americi, i nemački socijalisti je ne mogu zaustaviti. Amerika je *najmlada* ali i *najstarija* zemlja na svetu. Isto onako kao što tamo imate najstarije oblike nameštaja pored onih koje ste sami izumeli, u Bostonu droške kakve sam zadnji put video u Londonu 1838, u planini stage coaches³ iz 17. veka, pored Pullman cars⁴ — isto tako čuvate i svu duhovnu staru odeću, već iznošenu u Evropi. Sve što je ovde preživelo svoj vek u Americi može živeti 1 - 2 generacije. Na primer, Karl Heinzen, a da i ne govorimo o religioznom i spiritističkom sujeverju. Tako kod vas još žive stari lasalovci, i ljudi kakav je Sanial, koji bi danas u Francuskoj bio antikvitet, tamo još mogu igrati neku ulogu. To dolazi, s jedne strane, otuda što Amerika tek sad počinje da nalazi vremena ne samo za staranje o materijalnoj proizvodnji i bogaćenju, već i za slobodan duhovni rad i prethodno obrazovanje potrebno za to. S druge strane, do toga dolazi i usled dvostrukosti razvitka Amerike, koja je, s jedne strane, još zaokupljena *prvim* zadatkom: krčenjem ogromne površine neobrađene zemlje, a, s druge strane, već je prinuđena da učestvuje u borbi za prvo mesto u industrijskoj proizvodnji. Otuda ups i downs⁵ pokreta, zavisno od toga da li u glavama prosečnih Amerikanaca prevlada razum industrijskog

¹ Vidi u ovom tomu, pismo br. 200. — ² *Kapitala* — ³ poštanske kočije — ⁴ Pullmanovih kola — ⁵ usponi i padovi

radnika ili seljaka koji krči zemlju. Kroz nekoliko godina stvari će biti drukčije i tad će se moći konstatovati veliki napredak. Razvoj anglosaksonske rase sa njenom starogermanskom slobodom je upravo svojevrsan, spor, ide cik-cak linijom (ovde u Engleskoj je to mala cik-cak linija, a kod vas ogromna), to je laviranje nasuprot vetru, ali se zato ipak kreće napred.

Ovde u Evropi će već u ovoj novoj godini biti guravo. Seljačko pitanje u Nemačkoj potisnuo je u pozadinu predlog zakona protiv prevrata^[355] i predlog mladog Wilhelma (njegova pesma Egiru^[409], gospodar bujica, jeste samo posledica morske bolesti, od koje pati svaki put, pa zato stalno sa svojom flotom i plovi u mirne norveške fjordove). Taj mladić je u Nemačkoj napravio potpuni nered, niko više ne zna na čemu je i šta će sutra biti, svakodnevno raste konfuzija u vladajućim slojevima, kao i uopšte u vladajućim klasama, tako da su jedino našim ljudima bila vesela lica prilikom debate o predlogu zakona protiv prevrata. A stvarno i jeste mnogo lepo: na čelu protivnika prevrata stoji čovek koji ni pet minuta ne može bez pokušaja prevrata. I taj mladi Wilhelm je sada pao u ruke junkera, koji ga — da bi sačuvali njegovu spremnost da im za njihova bankrotirana imanja dâ još veću državnu pomoć — sad mame perspektivom dobijanja novih poreza i novih vojnika i ratnih brodova, naduveno izjavljujući da je regis voluntas suprema lex⁶ i gone ga na raspuštanje Rajhstaga i državni udar. Ali ta gospoda, Köller i drugovi, toliko hrabri na rečima, istovremeno imaju tako malo hrabrosti da već sad osećaju svakakve bojazni i sasvim je neizvesno da li se neće uplašiti i u trenutku akcije.

A sad, Francuska! Tamo se, kao i u Španiji, buržoazija preko guše zaglibila u korupciju kakve bi se postideli i u Americi. Već 3 godine u tim dvema zemljama sve se vrti oko toga da se nađe buržoaska vlada koja ne mora biti nepotkupljiva, ali bar ne bi smela biti tako *direktno* kompromitovana *javnim* skandalima, pa bi je parlament mogao podržavati a da time previše ne krši pravila najobičnije pristojnosti. U Italiji će se Crispi držati još neko vreme zato što su se kralj⁷ i princ-prestolonaslednik⁸ zaglibili u skandalima sa bankama bar toliko koliko i on sam.⁹ U Francuskoj je sad naših 45 - 50 socijalističkih poslanika po treći put oborilo vladu usled direktne korupcije, a za njom je oboren i Casimir-Périer^[410]. On želi verovatno da ga ponovo izaberu ogromnom većinom kao jedinog spasioca društva, i da time obezbedi sebi jaču poziciju. Ali to je opasna igra. U svakom slučaju, i u Francuskoj se sve klima, i ove godine možemo, osim u Engleskoj, očekivati nove izbore i u Nemačkoj i Francuskoj, koji će ovog puta imati *odlučujući značaj*. Uz to, u Italiji je prvorazredna kriza i u Austriji neizbežna izborna reforma, ukratko, u celoj Evropi postaje kritično.

---

⁶ kraljeva volja najviši zakon — ⁷ Umberto I — ⁸ Vittorio Emanuele — ⁹ Vidi u ovom tomu, pismo br. 184.

Veoma me je obradovalo što si ti i tvoja žena dobro, nadam se da će tako i ostati.

Mnogo pozdrava od Freybergerovih i

tvog

F. Engelsa

tebi i tvojoj ženi!

204

Engels Lauri Lafargue

u Le Pere

41, Regent's Park Road, N. W.
London, 19. jan[uara] 95.

Draga moja Löhr,

Tvoje posljednje pismo zaista me je neugodno iznenadilo. Pokušao sam, ali bez uspjeha, da se prisjetim izraza iz mog pisma od 29. decembra; ipak, koliko se sjećam, u njemu nema ni riječi koja bi te morala uvrijediti. I zaista, ako ima bilo čega u tom pismu što ti se čini čudnim, onda je to posve protiv moje volje i želje.

Nikad mi ne bi moglo pasti na pamet, niti mi je ikad palo na pamet da i na čas posumnjam u tvoje pravo da se bilo kad raspituješ o mjerama koje sam poduzeo ili namjeravam poduzeti da bih zajemčio vama, zakonitim nasljednicima, u trenutku moje smrti, vraćanje onih Mohrovih spisa, koje ste mi vi povjerile.¹ Nikada čak nisam imao šta prigovoriti izrazima, riječima, koje si o toj stvari izgovorila Tussy. Zato mi izgleda krajnje čudno što misliš da sam ti pisao tonom koji te je naveo da se žališ.

Zaista me je iritirao način kojim se Tussy poslužila da mi postavi pitanje, i u tim okolnostima smatrao sam da sam dužan da joj o tom govorim. Tada sam joj rekao, *ne jednom, nego tri ili četiri puta*, da nemam šta prigovoriti tvom pismu, ni u pogledu sadržaja ni u pogledu izraza upotrebljenih u njemu. Međutim, Tussy i ja još jednom smo se objašnjavali kad je, koliko znam, uređeno sve što se odnosilo na to pitanje, i ostali smo dobri prijatelji kao i ranije; i vrlo bi mi bilo žao ako bi, i zbog jedne moje nesmotrene riječi ili zbog nečeg drugog, taj nezatni incident bacio svoju sjenu čak do Le Perea.

U međuvremenu, stvari su kod vas zapale u krizu. Namjeravao sam ti na dugo o tome pisati, ali Bebel je hitno zatražio da mu pošaljem historijski materijal koji se odnosi na razne i vrlo česte bune u Engleskoj, koje su smirivane i bez ikakva pokušaja unošenja oštrijih kaznenih zakona u Zakonik ili i bez donošenja izuzetnih zakona. On je član komisije za Umsturzvorlage²^[355] i zato mu to treba, te sam morao ostaviti sve na stranu da bih mu to danas poslao poštom, da izbjegnem uobičajena nedjeljnja zakašnjenja pošte.

---

¹ Vidi u ovom tomu, str. 449 - 454. — ² predlaganje zakona protiv subverzivnih postupaka (u rukopisu napisano na njemačkom jeziku)

Međutim, naših 50 francuskih socijalističkih poslanika ima sreću. Za manje od osamnaest mjeseci oborili su tri vlade i jednog predsjednika.^[410] To je dokaz šta može učiniti socijalistička manjina u parlamentu, koji je — u Francuskoj, kao i u Engleskoj — stvarna vrhovna vlast u zemlji. Naši ljudi u Njemačkoj mogu zadobiti takvu vlast jedino revolucijom; ipak, raspadom stranke Centra^[17] mogli bi postati arbitri u parlamentu i od njih bi mogla zavisiti ravnoteža snaga.

Kako se bijedno povukao taj Casimir! Poslije hvalisanja na početku — bijeg pred prvom ozbiljnom poteškoćom!^[411] Izgleda kao da su se naši buržoaski heroji osobno sasvim degenerirali, kao što se njihova klasa, kao cjelina, degenerirala. Izgleda da u Njemačkoj važi isti princip; čini se da Bebel ne smatra von Köllera i komp. ljudima sposobnim da sretno izvedu coup d'état³; svuda je to, čini se, ista priča, koju priča Béranger o onoj staroj budali koja se udvarala Babeti i prekasno spoznala da su davno prošli dani kada se može udvarati.^[412]

Čini mi se, ipak, da najveći uspjeh predstavlja ponovno ukazivanje na skandalozne afere oportunističke većine, da je Raynal satjeran u tjesnac i da se čini da nije moguće opet zabašuriti to pitanje.^[413] Orvorena korupcija svih ostalih stranaka mora divno djelovati u korist naše partije naročito u Francuskoj, i mora nam osigurati ogroman i neočekivan uspjeh na idućim općim izborima, koji se sada ne mogu dugo odlagati jer tko može vladati s takvom današnjom skupštinom?

Ča chauffe!⁴ Ni Félix Faure ni mladi Wilhelm⁵ neće moći da ugase požar.

Pisat ću Paulu čim budem imao malo slobodnog vremena. Hvala za novine, koje ću poslati Tussy kad ih pročitam.

Tvoj odani

F. Engels

Prevod s engleskog

³ državni udar — ⁴ Postaje gusto! — ⁵ Wilhelm II

205

Engels Paulu Lafargue-u

u Le Pere

London, 22. januar 95.

Dragi Lafargue,

Kako Vi imate sreće! Obarate jednog ministra¹; zatim posle njega pada cijela vlada, a kontraudarom je i predsjednik Republike² uvučen u opći pad. Tri vlade i jedan predsjednik srušeni^[410] — to je već nešto. Čini se, da je socijalistička grupa naslijedila žar Clemen-ceau-a^[414] — i bolje će igrati, nadam se. Sad je dokazano da nijedna vlada više neće moći opstojati, a da nema bar pristanak krajnje lijevice. Zbog toga će biti raspušten parlament, na što nagoni i sve veći smrad korupcije među oportunistima.^[20] Zatim ćete se vratiti u Skupštinu snažniji, brojčano i moralno; to bi moglo dovesti do stvaranja Lassalle-ove »velike reakcionarne mase«, udruživanja svih buržoaskih stranaka protiv socijalizma, mase koja se stvara uvijek u času opasnosti, da bi se ponovo raspršila u grupe raznih i među sobom suprotnih interesa: krupni zemljišni posjedi, krupna industrija, finansijska aristokracija, sitna i srednja buržoazija, seljaci itd. Ali svaki put kad se ponovo formira, ona postaje još snažnija sve do izbijanja krize, kad ćemo stajati nasuprot kompletnoj masi. Taj proces koncentracije i stalnog raspadanja imamo u Njemačkoj otkad naša partija broji preko 20 poslanika u Rajhstagu; ali kod vas će to ići brže jer vaša Narodna skupština ima presudnu moć.

Gosp. Faure učinit će što bude mogao, ali neće spriječiti taj proces svrstavanja u dva opoziciona tabora, ni zabunu, koja se neizbježno rađa iz te igre opozicionih snaga, privlačenja i odbijanja među buržoaskim strankama. Takav položaj upravo nam je potreban da svuda sazdamo socijalističku grupu ma koliko ona bila bez velikog uticaja u parlamentu. Vi ćete sada napredovati trčecim korakom, jer napredak partije će najprije ublažiti a zatim zauvijek smiriti unutrašnje i uobičajene svađe.

Dolazak 30 radikala³ donio vam je sreću; bez njih grupa ne bi imala kohezije. Bez Millerand-a ne biste znali iskoristiti političku situaciju kao što ste učinili. I Jaurès je, čini se, prožet dobrom voljom — ako se razvija presporo možda je to korisno i za njega i za nas. Ali ekonomska pitanja treba još da studira. Njegovi nacrti neposrednih

¹ Charles-Alexandre Dupuy — ² Jean Casimir-Périer — ³ Vidi u ovom tomu, pismo br. 93.

reformi, u članku objavljenom u »La Petite République«^[415] nisu više tako ekstravagantni kao onaj o monopolu na žito⁴, ali iziskuju od buržuja žrtve koje nisu u skladu sa razvitkom kapitalističke industrije, koje su u njihovim očima isto tolike kao i nepravedna ekspropriacija; dok Jaurès, s druge strane, predlaže amelioraciju zemlje na trošak nacije, zemlje, koja bi ostala privatno vlasništvo, i to pod uslovima koji bi ovjekovječili svojinu sitnih seljaka, stvara novu Panamu^[6] za krupne veleposjednike, koji bi izigrali »obavezu« itd., koju im nameće plan. To znači: ne obazirati se uopće na sredinu u kojoj se živi i gdje te reforme treba da budu opravdane. Sve dok zrak ne bude pročišćen deportiranjem svih parlamentarnih i finansijskih nitkova, ta amelioracija individualnog zemljišnog posjeda na račun svih građana završila bi se golemom krađom; a kad bismo se oslobodili te gospode, bili bismo prisiljeni da učinimo nešto bolje od toga.

Predsjednička kriza odlično će se odraziti na evropsku politiku. Francusko-ruski savez sve više slabi, ukoliko više Rusi gube nadu da će predsjedničke krize uroditi ponovnim uspostavljanjem monarhije. S druge strane, Trojni savez^[24] postoji samo na papiru; bankroterska Italija ga napušta, Austrija je u njemu samo iz straha od rata s Rusijom, koja će platiti troškove; te opasnosti nestaje ukoliko više Rusija gubi mogućnost da kad god joj se sviđa raspolaže francuskom armijom; mali Wilhelm⁵ postao je neugodniji svojim prijateljima nego neprijateljima. Na taj način s potpunom revolucijom u naoružanju poslije 1870. godine i, prema tome i taktike, sasvim je neizvjestan ishod rata, u kome će toliko nepoznatih elemenata početi da djeluje i u kome su sve unaprijed sračunate činjenice zasnovane na nepoznatim količinama. Svim tim mir će nam biti osiguran, i čak i najekstremniji buržoaski šovinisti, kao Déroulède, moći će biti mirni: Prusi su na sebe preuzeli održavanje i pothranjivanje francuskog patriotizma u Alzasu.

U prilogu ček na 20 funti. Ako Vam to bude dovoljno do početka aprila, bit će mi milo; tada ću primiti novac, što će omogućiti da postupam slobodnije. Ali, ako Vam treba novaca, možda ću Vam moći poslati desetak funti u martu — vidjet ćemo.

Primate pozdrav od Freybergerovih. Od srca poljubite Lauru umjesto mene.

Vaš odani
F. E.

Šaljem Vam izvještaj o Trades Union Congress u Norviču.^[316]

Prevod s francuskog

⁴ Vidi u ovom tomu, pismo br. 110. — ⁵ Wilhelm II

206

Engels Ferdinandu Tönniesu

u Kil

41, Regent's Park Road, N. W.
London, 24. jan. [18]95.

Poštovani gospodine profesore,

Još Vam dugujem zahvalnost što ste bili ljubazni da mi pošaljete svoju kritiku Barthove knjige i interesantnog članka o Pestalozziju.^[416] Razlog za moje zakašnjenje je moja prezauzetost, povećana selidbom (molim Vas da obratite pažnju na promjenjenu adresu!).

Čini mi se da sa gospodinom Barthom postupate nekako blago, on bi, bar kod mene, gore prošao. Istina, treba se navići na to da u literarnoj debati protivnik, slično advokatu, prećutkuje ono što mu ne odgovara i ubacuje ono što ne spada u tu stvar, ako misli da čitaoca može time da zaseni. Ali gospodin Barth to radi na takav način i u tolikoj mjeri da se nameće pitanje: da li je to obično neznanje i glupost ili namerno, svesno izvrtanje? Da pomenem samo njegov odeljak o Marxu: kako tu objasniti to silno nerazumevanje, koje je skoro nepojmljivo kad je posredi čovek koji tvrdi da je pročitao mog *Anti-Dühringa* i *Feuerbacha*, što mu je moglo dosta pomoći da ne pravi takve greške? I šta čovek da kaže o sumanutoj kauzalnoj vezi koju mi pripisuje na str. 135: »u Francuskoj je kalvinizam pobeđen i zato u 18. veku hrišćanstvo više nije bilo sposobno da bilo kojoj progresivnoj klasi posluži kao ideološka maska«? Kad uz to stavim original *Feuerbacha*, str. 65¹, skoro da ne mogu da ne poverujem da je to svesno izvrtanje.

Zainteresovale su me Vaše primedbe o Augustu Comte-u. Što se tiče tog »filozofa«, po mom mišljenju, tu treba obaviti još prilično posla. Comte je 5 godina bio sekretar i intimus Saint-Simona. Sigurno je da je ovaj drugi patio od obilja misli; on je bio genije i mističar ujedno. Nije bio u stanju da nešto razrađuje sve dok to ne postane jasno, da sređuje, da sistematizuje. U Comte-u je privukao čoveka koji je, možda, posle smrti učitelja trebalo da sredi i prikaže svetu ove kipuće ideje; izgleda da su matematičko obrazovanje i način mišljenja činili Comte-a posebno podесnim za to, nasuprot drugim učenicima sklonim maštanju. Ali Comte je iznenada prekinuo sa »učiteljem« i izašao iz škole; zatim je, posle dužeg vremena, istupio sa svojom »pozitivnom filozofijom«^[417]. U tom sistemu mogu se naći tri karakte-

---

¹ Vidi u 32. tomu ovog izdanja, str. 250.

ristična elementa: 1. niz genijalnih misli, koje su, skoro po pravilu, manje ili više upropašćene jer nisu potpuno razvijene, što je u skladu sa 2. ograničenim filistarskim shvatanjem, koje stoji u oštroj protivrečnosti sa pomenutom genijalnošću; 3. krajnje trezveno hijerarhijski organizovano religiozno ustrojstvo sa formalnim papom na čelu, što je omogućilo Huxleyju da kaže da je to katolicizam bez hrišćanstva⁽⁴¹⁸⁾, — ustrojstvo čiji je izvor apsolutno sen-simonizam, ali koje je oslobođeno svakog misticizma.

Kladio bih se da nam tačka 1 daje rešenje inače neshvatljive protivrečnosti između tačaka 2 i 3; da je Comte preuzeo sve svoje genijalne ideje od sen-simonizma, ali ih je iskvario grupišući ih na svoj sopstveni način: oslobodivši ih svojstvenog im misticizma, on ih je istovremeno svukao na nizak nivo, filistarski preradio u skladu sa sopstvenim moćima. Lako je dokazati sen-simonističko poreklo mnogih od tih ideja, i ubeđen sam da bi to uspelo i u odnosu na sve ostale, kad bi se našao neko ko bi se toga ozbiljno poduhvatio. To bi se sigurno otkrilo još odavno da spisi samog Saint-Simona, posle 1830. nisu potpuno zaglušeni galamom école i religion saint-simoniennes², koje su isticale pojedine strane učiteljevog učenja i njih razvijale na račun veličanstvenog shvatanja u celini.

Zatim, hteo bih da ispravim još jednu tačku, primedbu na str. 513⁽⁴¹⁹⁾. Marx nikad nije bio sekretar Internacionale, već samo sekretar za Nemačku i Rusiju. I od kontista iz Londona nijedan nije učestvovao u osnivanju Internacionale. Profesor E. Beesly je u vreme Komune stekao velike zasluge time što je u štampi branio Internacionalu od tadašnjih žestokih napada; i Fred. Harrison je javno branio Komunu.⁽⁴²⁰⁾ Ali samo nekoliko godina posle toga kontisti su se znatno ohladili prema radničkom pokretu; radnici su postali isuviše moćni i, da bi se sačuvala ravnoteža među kapitalistima i radnicima (i jedni i drugi su producteurs³ u smislu Saint-Simona⁽⁴²¹⁾), tad je trebalo opet podržati one prve, i otada kontisti prećutkuju radničko pitanje.

S poštovanjem Vaš

F. Engels

² sen-simonističke škole i religije — ³ proizvođači

207

Engels Ludwigu Kugelmannu
u Hanover^[400]

Dragi K[u]gelmann],

Sad još ne mogu da ti navedem zbornike^[422] itd. u kojima se nalaze dotične stvari, jer 1. moram prvo da saznam šta već imamo (delimično u Nemačkoj, što ću uskoro saznati, delimično u Americi, odakle čekam vesti) pored mojih sopstvenih stvari; 2. zato što to više ne znam ni sam i, kad dobijem nešto novo, opet mi svašta padne na um; 3. zato što, čim bude ispunjen uslov pod 1, moramo stvar srediti tako da nijedan od nas ne konkuriše drugom i tako podiže cene. Bilo bi dobro da se u međuvremenu postaraš da nađeš posebno *vestfalsku* literaturu iz 1845 - 1847: »Dampfboot«¹ i zbornike, a i ostale stvari od tih ljudi iz tog perioda.

Verujem da ovde *imam* Meyerovu zbirku članaka iz »Tribune«, biće da je ona potpunija od one dve zbirke, — M[arx] je ubrzo posle M[eyerove] smrti otuda dobio razne stvari.^[385]

Mnogo pozdrava od svih.

Tvoj
F. E.

Dobio sam »F[rank]f[ur]ter Ztg.«, na čemu ti zahvaljujem.

[London] 25. 1. [18]95.

---

¹ »Der Westphälische Dampfboot«

208

Engels Victoru Adleru

u Beč

London, 28. jan. [18]95.

Dragi Victore,

Od mene i od svih nas najlepše čestitke za brzo postignut uspeh lista »Arbeiter-Zeitung«^[294] Ja sam to, istina, i očekivao, ali mnogo vredi što to potvrđuju i činjenice.

Za redigovanje se ne brini mnogo. U prvim nedeljama si mnogo potrebniji kao organizator nego kao stvarni redaktor. Tek kad se sve bude dobro uhodalo, prispećeš da listu daš ispravan ton. Potpuno si u pravu, dosada je list još uvek malko preozbiljan, ne bi štetilo nešto više humora, naročito na prvoj strani koja je uvek bila vesela kad je list izlazio dva puta nedeljno.

Originalni telegrami iz inostranih glavnih gradova apsolutno vam ne bi koristili. Za to je potrebno da u svakom gradu postoji potpuno organizovan biro sa glavnim dopisnikom koji bi to obavljao profesionalno, specijalno za vas; ovde u Londonu to staje 600 - 1000 funti godišnje, pa ipak vam ne bi obezbedilo najvažnije informacije iz glavnih ministarskih odnosno opozicionih krugova, iz sasvim prostog razloga: zato što privilegiju da dobije takvu vrstu informacija *pre* svih drugih, i pre nego što one postanu zajedničko vlasništvo ima samo onaj ko informatorima može dati protivusluge podrškom i objavljivanjem pripremljenih reklamnih članaka. A naša štampa to ne može. Dakle, što se tiče vesti iz *zvaničnih* krugova nikad nećete moći da konkurišete velikim buržoaskim listovima koji ne samo da monopolizuju izvore već mogu organizovati službu informacija tipa krupnog industrijskog preduzeća.

Malerozni ste što se prvih nedelja morate zadovoljiti malim Landtagom, ali uskoro će opet početi da zaseda Rajhstag, pa ćete dobiti dovoljno materijala i tad će biti nužno i tvoje lično učešće.

Razmimoilaženja u ovašnjoj vladi ne znače mnogo u pogledu praktičnih posledica. U liberalnoj vladi ima toliko različitih mišljenja koliko i glava. Otkako su krupna buržoazija i s njom i vigovski aristokrati^[423] i univerzitetski ideolozi skrenuli u konzervativni tabor (to je počelo posle 1848, pojačalo se posle reforme 1867^[424]), postalo vrlo izrazito posle Homerule Bill-a^[425]), liberalizam pretežno predstavlja papazjaniju svih sekta i sektaških mušica ove zemlje bogate sektama. I pošto svaka pojedina sekta *svoje* posebne mušice smatra jedinim lekome — ovde je večita kavga.

Ali još jača od te kavgje je izvesnost da ih samo povezanost u odnosu na spoljni svet može održati na vlasti još nekoliko meseci. A onda samo od slučajnosti zavisi koja će struja preovladati.

Od tri radnička lista koja ovde još postoje slao sam ti naizmenično pojedine primerke. Pošto »Clarion« dobijaš na osnovu razmene, poštedecu te njega ubuduće. U sva tri nema bogznašta, ali je dobro da s vremena na vreme pogledaš koji broj: »Labour Leader« je institucija za obogotvorenje Keira Hardie-a, to je lukavi, prepredeni Škotlandanin, lažni poštenjaković i intrigant prvog reda, ali je, možda, isuviše lukav i isuviše sujetan. Njegovi novčani izvori kojima izdržava list vrlo su sumnjive prirode, što može dovesti do neprijatnosti na novim izborima.

A propos. Ovamo nije stigao ni jedan jedini primerak večernjeg izdanja¹ od četvrtka (zaplenjenog). A ja bih želeo da pročitam članak K. M. u Beču^[398]. Možeš li mi ipak nabaviti jedan primerak? Uostalom, nečuvana je drskost objaviti da je zaplena sprovedena tako sjajno da možete sebi uštedeti troškove drugog izdanja koje bi bilo sasvim besmisleno.^[426] Lako je vama u Austriji; reci tako nešto u Pruskoj i odmah će ti sručiti na glavu tri predloga zakona o prevratu.^[355]

Kad god bude nešto interesantno, slaćemo ti izvode iz pariskih pisama Crawfordove. Na njih ti posebno skrećem pažnju. Ona je već više od 40 godina u Parizu, poznaje svakog lično, ima dosijea sa biografijama svih političara i dobro procenjuje karaktere. Po ličnim poznanstvima niko u Parizu se ne može meriti s njom, i zato bi dobro uradio kad bi ostavljao za kasnije i one članke koji trenutno nisu upotrebljivi. Ona je bila svedok kad god bi se svi njeni prijatelji — radikali i republikanci — zaglibili u blato korupcije i zato je, iako buržujka, neobično naklonjena socijalistima. Samo jedno joj se ne može izbiti iz glave: da je J. Guesde Marxov zet.

Juče ti je opet poslat izvod iz njenih dopisa.^[427]

Louise se posebno raduje odlučnom odbacivanju peticije ženskog udruženja — vidi članak Clare Zetkin u prilogu lista »Vorwärts« od četvrtka.^[428] Clara ima pravo i uspela je da njen članak bude primljen uprkos prvom i drugom odbijanju. Bravo Clara!

Pozdrav od Louise, Ludwiga i bebe, koja vrišti od zadovoljstva uvek kad stigne »Arbeiter-Zeitung«, i od

tvog
F. E.

Prema: Victor Adler,
»Aufsätze, Reden und Briefe«
Heft 1, Wien 1922.

¹ lista »Arbeiter-Zeitung«

209

Engels Veri Ivanovnoj Zasulič

u London^[429]

[London, 30. januara 1895]

Draga građanko Vera,

Svakako ću biti kod kuće ili sutra između 3 i 5, ili u petak od 3 do 4 posle podne i radovaću se da Vas vidim.

Knjiga G[eorgija]^[430] dolazi baš kao poručena; danas listovi objavljuju da je Nikolaj upravo izjavio zemstvima da će se pridržavati Самодержавіе¹ isto tako čvrsto kao i njegov otac². Nema leka protiv gluposti vladara.^[431] Utoliko bolje ako je G[eorgij] napravio фуроръ³.

Uvek Vaš

F. E.

Prevod s francuskog

---

¹ samodržavlja — ² Aleksandar III — ³ senzaciju

210

Engels Witoldu Jodko-Narkiewiczzu

u London

41, Regent's Park Road, N. W.
[London] 2. feb[ruara] [18]95.

Poštovani družo,

Na žalost, ne mogu Vam apsolutno ništa reći o tome kako će nemački drugovi oceniti predlog o dodatku nazivu idućeg kongresa.^[432] Što se mene lično tiče, mislim da bi se tredjunionima *ovog puta* još i mogla učiniti ta usluga, pošto se kongres održava na engleskom tlu, gde tredjunioni ipak imaju za sobom najveću masu organizovanih radnika, pa bi, prema tome, kongres *bez* njihovog učešća ostavio loš efekat; s druge strane, nama je mnogo stalo do toga da pomazemo onu struju koja tredjunione sve više i više nosi u socijalistički tabor.

Srdačan pozdrav.

Vaš
F. Engels

Mnogo pozdrava i od
doktora Freybergera i njegove žene.

211

Engels Richardu Fischeru

u Berlin

41, Regent's Park Road, N. W.
London, 2. febr[uar] [18]95.

Dragi Fischer,

Vi imate neki svoj način da čoveku stavite nož pod grlo. Ako si imao plan u vezi s Marxovim člankom, mogao si me ipak malo ranije obavestiti o tome, a ne sada u poslednjem trenutku.^[433] U tim stvarima kad raspoložem vlasništvom drugih ne *moгу* da tako prelamam stvari preko kolena kao kad su posredi stvari koje se tiču samo mene lično. Uz to, upravo radim na tome da ti spremim Lassalle-ova pisma^[200], i za njih je predlog zakona o prevratu^[355] mnogo opasniji nego za Marxove članke — onda bih morao da napustim *taj* posao!

Zato mi pre svega reci: koji format i slog hoćeš da koristiš i koliki treba da bude tiraž i prodajna cena, jer ovog puta vam prodajem iz raznih razloga samo pravo na *jedno* izdanje s *određenim tiražom*. U međuvremenu ću razgovarati sa Tussy; čim dobijem tvoj odgovor, dobićeš definitivnu odluku.

Ako ne možeš tačno da navedeš prodajnu cenu, dovoljno je da kažeš za koliko ćeš prodavati jedan štamparski tabak.

Pretpostavljam da imate jedan primerak »Neue Rheinische Zeitung« prema kome možete da štampate. Naime, ja nemam nijedan svoj, a i da ga imam, ne bih ga mogao dati.

A sad još nešto. Kad je organizovana izdavačka kuća i knjižara »V[or]w[är]ts«, August mi je pisao da ću od svake vaše publikacije dobijati 2 *primerka*. A to se u poslednje vreme nije događalo. Na primer, od vašeg poslednjeg izdanja *Manifesta* nisam dobio *nijedan*, uopšte, nemam nijedan primerak berlinskog izdanja.^[434] Nedostaju mi još svakakve sitnice, od kojih ti navodim one koje mi sad padaju na pamet. Mnogo bi me zadužio ako bi mi ih poslao, i to vaše *izdanje debate o prevratu*^[435] u 2 sveske i *nekoliko* primeraka poslednjeg izdanja *Komunističkog manifesta*. — Od drugih stvari koje mi nedostaju vidim iz vašeg kataloga da vi za to niste krivi, jer kod vas nisu izišle. Inače, nedostaju mi još

knjiga zapisnika *videnskog* kongresa 1880^[259],

knjiga zapisnika *briselskog* kongresa 1891^[132],
a i *ciriškog*^[120] ako ste je objavili.

Katalog po kome sam upoređivao izišao je 1893^[436], pa možda tu nedostaje još ponešto.

Dakle, molim te, odmah me obavesti, i ja ću ti što je moguće brže poslati definitivni odgovor.

Pozdravi mnogo tvoju ženu i decu a i sve prijatelje.

Tvoj

F. Engels

212

Engels Georgiju Valentinoviču Plehanovu

u Cirih

London, 8. februara [18]95.

Dragi moj Plehanove,

F[reyberger] će rado pregledati V[eru]¹, ali šta da uradimo da ona to prihvati? Naravno, F[reyberger] ne može izaći pred nju sa rečima: G[eorgij] P[lehanov] mi je naložio da Vas pregledam. Treba Vi da razgovarate s njom o tome, da dobijete njen pristanak i u tom slučaju je najbolje da mi se ona lično obrati, a ostalo ja uzimam na sebe. Ili pak neka kaže Louise F[reyberger] ako joj se to više sviđa, i Louise će urediti stvar. Eto šta bih Vam predložio, ali ako verujete da postoji drugi put da se stigne do željenog cilja, javite mi pa ćemo razmisliti.^[437]

V[era] mi je predala Vašu knjigu^[430], na kojoj Vam zahvaljujem, počeo sam da je čitam, ali to će uzeti vremena. U svakom slučaju, veliki je uspeh što Vam je pošlo za rukom da je izdate u *samoj zemlji*. To je još jedna etapa, pa čak i kad ne bismo mogli da zadržimo novu tek osvojenu poziciju, ipak je ovo presedan, led je probijen. Zabranjena lista «Русская жизнь» izgleda da već označava početak reakcije. Nikolaj, očigledno, hoće da *pripremi* svoje mužike za slobodu pomoću prinudnog vaspitanja, tako da će tek buduće pokolenje sazreti za ustav; evo još jedne nove varijante za staru formulu: posle nas potop! Ali taj potop je kao đavo u *Faustu*:

»Den Teufel Spürt das Völkchen nie,
und weun er sie beim Kragen hätte.«

Und weun der Teufel der Revolution einen beim Kragen hätte, so hat er Nikolai II.²

Što se tiče mog zdravlja, ono je bolje nego što je odavno bilo. Varenje mi je dobro, disajni organ je u potpunom redu, spavam noću po sedam časova i radim sa zadovoljstvom — srećan što najzad mogu da se vratim poslu posle prekida od gotovo godinu dana: zbog korekture III toma, prepiske, preseljenja, crevnog oboljenja itd. itd.

¹ Vera Ivanovna Zasulič — ² »Đavola narod nikada ne oseća, čak i kad ga za šiju ščepa.« A ako je đavo revolucije nekoga ščepao za šiju, onda je to Nikolaja II.

Pozdravite gospođu Plehanov i Akseljroda u moje ime i u ime Ludwiga i Louise Freyberger.

Iskreno Vaš

F. Engels

Vi ne dajete posebnu adresu, zato pišem na staru.

Prevod s francuskog

213

Engels Hermannu Engelsu

u Barmen

London, 8. febr[uar] 1895.

Dragi Hermanne,

Tvoje pismo od 23. stiglo je zajedno sa lepim mrazom koji može da omete otpremu vina. Ipak sam poručio tvoj keres u Dablinu, ali sam zadržao pravo da nalog za otpremu dam tek kad Rajna ponovo bude plovna i kad ne bude postojala opasnost da se vino zamrzne. Ja sam se i sam prepao, jer se 5 sanduka sa 15 tuceta porto vina i bordoa nalazilo na putu iz Dablina ovamo i nekih 48 sati bilo izloženo iznenadnom mrazu. Ali čini se da je sve dobro prošlo; ono što sam dosad probao nije stradalo a ostalo će učiniti mirovanje u mom izvrsnom vinskom podrumu — ravnomerna temperatura i prostor skoro za 100 tuceta u 8 ozidanih odeljenja.

Posle mnogo godina imamo opet jednu pravu kontinentalnu zimu. Do Nove godine bilo je tako toplo da su svi žbunovi počeli da pupe, zatim je zahladnelo i već skoro 3 nedelje drži se jak mraz (noću 8 - 10° po Celzusu, 6 - 8 po Reaumuru) i sneg. Kad duva severoistočni vetar, strašno je hladno, ali kad ima malo vetra, kao juče i danas, divno je. Srećom, uvek imamo toliko vetra da magla ne može da se spusti, i nebo je divne plave boje.

Potpuno razumem tvoje nevolje sa preteranim jelom, pićem i plesom i serenade uz vojnu muziku.^[438] To se ovde zove social treadmill, društveni žrvanj, i koliko god da je to katkad u mladim danima zabavno, toliko je mučno čoveku kad ostari. Ja se iz petnih žila odupirem tome, ali oko Božića i čovek naših godina ne može sasvim da prođe bez toga.

Od Wilhelma Pf. dobio sam blagovremeno 40 funti, na čemu ti zahvaljujem.

Uostalom, ovog puta sam bolje prošao sa tom gužvom oko praznika, zato što sam stvarno pazio i baš se po ovom mrazu iz mog zavijača osećam bolje nego već duže vremena. Imao sam i prilike da do kraja proverim mogućnosti zagrevanja moje nove radne sobe, jer ne samo da je izuzetno hladno, već su, povrh toga, i obe susedne kuće prazne, dakle, ne greju se, a dva zida moje sobe graniče se s njima. Pa ipak sam mogao da je ugrijem. Tek juče mi je bilo malo hladno, ali svakoj se nevolji može doskočiti, tu je priskočila u pomoć Rudolfova¹ kućna haljina i ja sam odmah uskočio u nju.

¹ Rudolfa Engelsa

O mojim ukućanima² možeš se raspitati kod Oscara Jaegera koji ih je oboje video kod mene kad je zadnji put bio kod nas; Freyberger je baš tada dolazio da prosi devojku.

Upravo me je posetila deputacija komunalnog poreskog odbora; gospoda su htela da se uvere da ja stvarno ne plaćam više od 85 funti za kuću, pošto je poslednji stanar plaćao 130 funti i kuća bila oporezovana na 110 funti godišnje kirije, protiv čega sam ja, naravno, protestovao. Toj gospodi sam pokazao sva dokumenta i sad ću videti šta će da učine. Pošto tik uz mene od 8 kuća stoje 4 prazne, nadam se da će se milostivo ophoditi sa mnom.

Dakle, poručio sam 1^{1/2} tuce od broja 1 i 1^{1/2} tuce od broja 2 keresa, shodno probi.

Pošto o tome više ništa ne pišeš, pretpostavljam da je Walter³ uspešno položio svoj ispit i čestitam mu na tome. I Elsbeth⁴ čestitam još više na predstojećoj udaji, i neka mi ona javi koga dana će to biti, da bismo i mi ovde mogli da ispijemo u zdravlje njeno i mladoženjino⁵.

Mnogo pozdrava Emmi⁶ i svoj tvojoj deci, zetovima, snahama i unučićima.

Tvoj stari
Friedrich

Keres ću platiti u maju i to ću upisati na račun.

---

² Louisi i Ludwigu Freybergeru — ³ Walter Engels — ⁴ Elsbeth Engels
— ⁵ Arthura Schucharda — ⁶ Emmi Engels

214

Engels Richardu Fischeru

u Berlin

41, Regent's Park Road, N. W.
London, 12. febr[uara] [18]95.

Dragi Fischer,

Ako i sam smatraš da će se razlika u ceni između 60 feniga i 1 marke vrlo malo odraziti na prođu, onda sam, naravno, za izdanje po 1 marku. — Dakle, uz honorar od 400 maraka ustupam ti pravo na izdanje do 3000 primeraka, i sa štampanjem možeš odmah početi.^[433] *Uvoda* ću se odmah latiti i u najskorije vreme ću ti ga poslati. Ovdje sam dobio primerak »N[eue] Rh[einische] Z[ei]t[un]gs-Revue« pod izričitim uslovom da ga ne dajem iz kuće, i, osim toga, i meni samom je vrlo potreban zbog korekture, pošto je ovaj tekst korigovan u *Hamburgu* i vrvi od štamparskih grešaka — bio je preštampan sa Marxovog rukopisa. Isto tako, potreban mi je i za *Uvod*, radi poređenja. Dakle, molim te, da mi se pošalje prva korektura u »šifovima«, u koju ću onda moći da unesem potrebne primedbe kao objašnjenje.

Nota bene. Zadržavam sebi pravo na 36 besplatnih primeraka, mnoge od njih moram da ustupim naslednicima.

Znači, pisma Lassalle-^{al}²⁰⁰¹ zasad ću odložiti; pošto uvod sa objašnjenjima i beleške zahtevaju svakakva pretraživanja po mojim papirima, ne mogu unapred reći kad će se to završiti.

Molim da se prilikom slaganja Marxovog članka pripazi: u originalu je konstitucija, klasa, kolizija pisana većinom sa C, ali ponekad i sa K; *Molim da se svuda stavi K*; to će mnogo ubrzati korekturu.

Čestitam ti na tvom prvom govoru.^[439] Mora da je mnogo najedio buržoaziju!

Mnogo pozdrava od svih.

Tvoj
F. Engels

Razne brošure — 2 pošiljke — stigle su ispravne — najlepše hvala!

215

Engels Richardu Fischeru

u Berlin

London, 13. febr[uara] 1895.

Dragi Fischer,

Prilažem naslove kako za brošuru¹ tako i za glave. Da bi se upotpunila 3 članka^[433] potrebno je dodati kao 4. glavu mesta koja se odnose na Francusku iz 5. i 6 (dvo)broja. I to tako kako je raspoređeno na priloženom listu: prvo (u srednjim zagradama) nekoliko mojih uvodnih reči, zatim ono mesto sa str. 150/153², kako je navedeno, zatim red sa tačkicama, koji označava ispuštanje, i, najzad, glavno mesto sa str. 160 - 171.³ To čini sasvim pristojnu glavu i sa ukidanjem opšteg prava glasa, koje je Bonaparti poslužilo kao izgovor u decembru 1851^[440], predstavlja stvarni završetak rada u celini, bez čega bi to ostalo samo fragment.

Sutra ću početi uvod za ceo rad.

Kod vas se stvar takođe mnogo zaoštrava. Ne mogu ni da zamislim da bi Centar sam mogao seći granu na kojoj sedi.^[441] Ali glupost naših protivnika raste iz dana u dan, i onda je, na kraju krajeva, sve moguće. Ako ta gospoda sasvim propadaju, to znači da će nam potpuno ustupiti Rajnsku oblast i Vestfaliju.

Pozdrav.

Tvoj

F. E.

(Naslovu bi još trebalo dodati:

Preštampano iz »Neue Rhein[ische] Zeitung Polit[isch-]ökon[omische] Revue«, Hamburg 1850.)

---

¹ *Klasne borbe u Francuskoj 1848 - 1850* — ² Vidi u 10. tomu ovog izdanja, str. 370 - 372. — ³ Vidi u 10. tomu ovog izdanja, str. 376 - 384.

216

Engels Juliusu Motteleru

u London^[442]

41, Regent's Park Road, N. W.
[London] 23. febr[uara] [18]95.

Dragi Juliuse,

Neki Theodor Barlen¹ s članskom kartom Dortmundskog saveza, dezertar koji je pobjegao iz Špandaua, navodno, nekad vrlo aktivan član Partije u Herdeu, Dortmundu itd. bio je kod mene s molbom za pomoć. Uputio sam ga na Društvo.^[27] Danas opet dođe i reče da Društvo odbija da mu da preporuku za mene, zato što ne zna da li su papiri koje on pokazuje njegovi. Pošto bih voleo da dobijem obaveštenje o tom čoveku, da bih znao da li smem definitivno da ga odbijem, molim te da mi javiš da li stvari tako stoje i šta o njemu misle u Društvu pošto su ispitali slučaj.^[443]

Mnogo pozdrava tvojoj ženi i tebi lično od

tvog
F. Engelsa

---

¹ U rukopisu: Hermann Barlen

217

Engels Paulu Lafargue-u

u Le Pere

[London] 26. februara [18]95.
41, Regent's Park Road, N. W.

Dragi Lafargue,

Vraćam vam *registered*¹ rukopis sa nekoliko napomena — prevod je kao i uvek odličan.^[444] Nekoliko dana sam zakasnio — evo zbog čega: u Berlinu hoće da preštampaju tri Marxova članka o događajima u Francuskoj 1848 - 1849. (objavljena 1850 g. u časopisu »Neue Rheinische Zeitung. [Politisch-ökonomische] Revue«), a to se ne može učiniti bez uvoda^[433]; ovaj je ispao dosta dugačak pošto je pored opšteg pregleda događaja posle tog doba trebalo objasniti zašto smo tada bili u pravu da očekujemo blisku i konačnu pobjedu proletarijata, zašto se to nije zbilo i do koje su mere ovi događaji izmijenili naše tadašnje gledište. To je važno zbog novih zakona koji nam prete u Nemačkoj.^[366] Jedna komisija Rajhstaga se trudi da sve članove krivičnog zakonika pretvori u članove od gume, primenljive ili ne zavisno od toga kojoj političkoj stranki optuženi pripada. Pohvala neke radnje koja se smatra zločinom itd. kazniće se ako je izvršena pod okolnostima koje će opravdati mišljenje da je optuženi hteo da podstrekne ili pobudi na podražavanje itd. itd. To znači: vi, socijalisti bićete kažnjeni za reči koje svaki konzervativac, liberal ili klerikalac može izgovoriti nekažnjeno. U komisiji klerikalci su gori od same vlade. Zamislite da zahtevaju dve godine zatvora za onoga ko je javno ili putem štampe poricao postojanje boga ili besmrtnost duše.

Ovo mahnitaje reakcije je sasvim besciljno i apsolutno neobjašnjivo, sem ako se ne pretpostavi da svoj ovoj gospodi preti *državni udar*. Taj državni udar otvoreno propoveda *više činovništvo*. Konstantin Rößler, savetnik ministarstva, tražio je to u jednoj brošuri, penzionisani general Boguslawski upravo je učinio isto. Liberali i klerikalci znaju da im ostaje samo da se potčine sličnoj vladinoj odluci. U prisustvu 2 miliona socijalističkih birača ova gospoda nemaju smelosti da se otvoreno odupru državnom udaru — vlada ih pomoću ove pretnje razoružava, oni će glasati za sve da bi »spasli« ustav i mir u zemlji! Videćete kako će glasati za sve poreze, sve ratne brodove, sve nove pukove koje zahteva Wilhelm² — ako se u to ne umešaju

¹ preporučeno — ² Wilhelm II

biraii. Jer naši buržoaski poslanici su takve kukavice da bi ih čak mogla napustiti i hrabrost kukavičluka.

U svakom slučaju, koračamo krupnim koracima ka krizi, ako kriza uopšte može nastupiti u toj buržoaskoj Nemačkoj, gde se sve otupljuje. Sigurno je to da će za naše prijatelje nastati nova era progona. Što se tiče nas, naša politika se mora sastojati u tome da se u ovom trenutku ne damo isprovocirati; tukli bismo se bez ikakvog izgleda na uspeh i iskrvarili kao Pariz 1871. godine, dok će kroz dve ili tri godine naše snage moći da se udvostruče kao za vreme važenja vanrednog zakona.^[143] Danas bi se naša partija borila sama protiv svih ostalih okupljenih u vladi pod zastavom društvenog poretka; kroz dve ili tri godine imaćemo na našoj strani seljake i sitnu buržoaziju, upropašćene porezima. Glavnina borbenih trupa ne upušta se u birke prethodnice, ona se čuva za kritički trenutak.

Uostalom, videćemo kako će se to okončati.

Kakva ironija što ste Vi, jedan od pisaca sa najlepšim francuskim stilom, osuđeni da pišete gotovo stalno na nemačkom jeziku; i to na kakvom nemačkom jeziku! Berlinski i štutgartski prevodioci prevode sa istinski nemačkom glomaznošću, samo Vam Adler odaje dužno priznanje a on neće uvek imati vremena da Vas sam prevodi. Za utehu Vam mogu reći da, prevodeći ponovo u mislima Vašeg prevodioca, uvek pomalo dišem francuski duh; ponekad to uspeva.

Već 15 dana smo bez vode, cev ispod ulice se zamrzla; inače u kući je sve dobro. Nedelju dana gotovo nismo imali plina, parafini koji sadrže C₄, C₅, C₈ i više atoma ugljenika staložili su se usled hladnoće u čvrsta tela po zidovima cevi. Bio je to jedan od perioda kad se London vraća u varvarstvo. A »The Standard« vas uverava da je upravo u tome dokaz da Engleska dostiže vrhunac civilizacije!

Zahvalite Lauri na njenom lepom prevodu; još nisam primio pismo od nje koje ste mi obećali, ali se nadam da je ona dobila za Deville-a primerak III toma³ koji sam joj poslao 1. januara.

Pozdrav od Freybergerovih.

Iskreno Vaš

F. E.

Predgovor za III tom izašao je na italijanskom jeziku u časopisu »La Rassegna«^[393] u prevodu Martignettija i redakciji Labriole, ovaj je obradio mesta o Loriji sa uživanjem, koje izbija iz svakog reda. S druge strane, Loria je kritikovao III tom u časopisu »Nuova Antologia« sa površnošću bez premca. Pri tom — Napoleon I, drugi tom — rimski kralj, tuberkulozni bolesnik, treći tom — Louis Bonaparta III. — U Nemačkoj je lep članak o III tomu napisao Werner Sombart, profesor u Berlinu, marksista ali pomalo eklektičar.

Kako stoji stvar sa Prvim majem? S tim u vezi priča se samo o alemanistima^[71]. I kako ide ujedinjavanje ili razjedinjavanje grupa, naročito u odnosu na vašu? Vaillant mi je ponovo pisao, hoće da zna moje mišljenje o njegovim projektima zakona.⁴ Još nisam našao vremena da pročitam Jaurès-a o materio-idealizmu.^[446]

[Napomene F. Engelsa za francuski prevod njegovog rada
Prilog istoriji prahrišćanstva]^[446]

Za str. 17

U formiranju hrišćanstva, takvog kakvo je Konstantin podigao na rang državne religije, igrale su snažnu ulogu Filonova aleksandrijska škola i grčko-rimska vulgarna filozofija, platonovska a naročito stoička. Ta uloga još ni izdaleka nije utvrđena u pojedinostima itd. itd.

Za str. 34

Kakav je sveti gnev izazvala posle 1830. godine u tadašnjoj Nemačkoj, tom »bogobojažljivom detencetu«, kako ju je nazivao Heine, sensimonistička »rehabilitacija puti«! Najviše se razgnevio plemićki stalež koji je tada dominirao (ne kažem aristokratska klasa, s obzirom da 1830. godine kod nas još nisu postojale klase), koji itd.

Ista strana, poslednja reč »konceptija« — zar ne daje ovde suviše povoda za igru reči?

Prevod s francuskog

---

⁴ Vidi u ovom tomu, pismo br. 220.

218

Engels Georgiju Valentinoviču Plehanovu

u Ženevu

London, 26. febr[uara] [18]95.
41, Regent's Park Road, N. W.

Dragi moj Plehanove,

Pre nedelju dana sve je uređeno. Vera¹ mi je pisala da će joj biti milo da je leči Freyberger.² On je išao k njoj juče je bilo osam dana a zatim još dva puta posle toga. Našao je da ima jak bronhitis i prepisao neophodne lekove. Ali kaže da je za nju najvažnije da promeni način ishrane. Trebalo bi da jede meso umesto svakojakih voćnih želea i ostale biljne hrane. Freyb[erger] ovog trenutka nije kod kuće zato ću se još vratiti na pitanje njenog zdravlja pre nego što završim pismo.

Sada, pošto ste mi više-manje poverili brigu o njenom zdravlju, morate mi reći da li joj je potreban novac. U tom slučaju bih Vas molio da mi dozvolite da Vam ponudim za nju makar malu svotu, bar dok je bolesna. Poslao bih Vam, recimo, pet funti za početak, da je Vi naterate da ih primi kao da *dolaze od Vas*, tako da se pri tom ja uopšte ne pominjem. Kazali biste joj da joj šaljete taj novac da joj oduzmete svaki izgovor za odbijanje promene režima i da F[reyberger] smatra da je promena režima nužna. Ili, izmislite nešto drugo.

Neću imati vremena da pročitam kritiku koju daje »Русское Богатство« na moju knjigu. Već sam dovoljno pročitao o tome u broju za januar 1894. godine. Što se tiče Danijelona, bojim se da se s njim ništa ne može učiniti.^[447] Poslao sam mu *per Brief*³^[135] materijal o ruskim pitanjima iz brošure *Internationales aus dem »Volksstaat«*,⁴ a posebno prilog za 1894. godinu, koji je *delimično* napisan na njegovu adresu.^[448] On ga je primio, ali, kao što vidite, bez ikakvog dejstva. Nema načina da se diskutuje s tim pokolenjem Rusa kome on pripada i koje još veruje u stihijско-komunističku misiju kojom se odlikuje Rusija, istinska Святая Русь⁵ od drugih bezbožnih naroda.

Uostalom, u zemlji kao što je Vaša, gde je krupna savremena industrija nakalemljena na prvobitnu seljačku opštinu i gde su sve prelazne faze civilizacije istovremeno zastupljene, u zemlji više-manje efikasno ograđenoj intelektualnim kineskim zidom, koji je podigao despotizam, ne treba se čuditi ako niknu najnastraniji i najneobičniji

¹ Vera Ivanovna Zasulič — ² Vidi u ovom tomu, pismo br. 212. — ³ *pismom* — ⁴ *Međunarodne teme iz »Volksstaat-a* — ⁵ Sveta Rusija

spletovi ideja. Uzmite nesrećnika Flerovskog, koji uobražava da stolovi i postelje misle ali nemaju pamćenje. To je stadijum kroz koji zemlja mora proći. Malo-pomalo, sa porastom gradova izdvojenost darovitih ljudi će iščeznuti a sa njom i te duhovne zablude izazvane samoćom, nepovezanošću sporadičnih znanja tih čudaka-mislilaca a donekle takođe — kod народников⁶ — i očajanjem što vide kako se ruše njihove nade. U stvari, народникъ, bivši terorista, može na kraju postati u suštini carista.

Da bih se umešao u tu polemiku, trebalo bi da pročitam čitavu jednu literaturu, a zatim da je pratim i da odgovaram. Tada bi mi to progutalo čitavo moje vreme tokom godinu dana a jedini koristan rezultat bio bi, verovatno, što bih znao ruski mnogo bolje nego sada. Međutim, istu stvar me mole i za Italiju povodom znamenitog Lorije. A ja sam i tako pretpran poslom!

Jaurès je na pravom putu. On uči marksizam, ne treba ga odveć požurivati. Već je postigao dosta veliki napredak, mnogo veći nego što sam smeo da se nadam. Sem toga, ne zahtevajmo preteranu ortodoksnost! Partija je toliko velika a Marxova teorija toliko rasprostranjena da više-manje izolovani smetenjaci ne bi mogli naneti suviše štete na Zapadu. Kod vas je drukčije, onako kao kod nas od 1845. do 1859. godine.

Što se tiče Nikolaja delim vaše mišljenje. Земскій Соборъ⁷ će se sastati uprkos tom čovečuljku.^[449]

F[reyberger] se vratio i kaže mi da je Veri mnogo bolje i da do sada svojim pregledom nije kod nje ustanovio apsolutno ništa osim zastarelog i zapuštenog bronhijalnog katara.

Iskreno Vaš
F. E.

Prevod s francuskog

---

⁶ narodnjaka — ⁷ Zemski sabor, sabor staleža

219

Engels Juliusu Motteleru

u London^[442]

[London] 2. marta [18]95.

41, Regent's Park Road, N. W.

Dragi Julise,

Vraćam ti pismo Meyera¹ i pismo Lütgenaua iz Dortmunda, upućeno meni u vezi sa istom stvari,² za koje te molim da mi ga vratiš. Taj čovek je u stvari Barlen, čini se da je Barlwin čista pogreška ljudi koji nikad nisu videli njegovo ime napisano. *Mogao je* da navede ime poverenika B[ochum]a, a potvrdio je ono što je M[eyer] pisao u vezi sa Kritzlerom i novcem, ali je taj novac — on je pominjao 10 maraka — navodno, pao u ruke policije. Prvi put sam mu dao 3 šilinga, a, zatim, danas, kad je opet došao, 10 šilinga, ali je on rekao da sve to mora dati *gazdi*, pa opet neće imati ni prebijene pare, te sam mu dao još 5 šilinga, — sve u svemu, 18 šilinga, ali i to mu nije pomoglo da se izvuče iz najveće bede, — stanuje u jednoj razbojničkoj pećini u mornarskoj četvrti, ima oboljenje grkljana, ne može da govori, tako da nisam mogao dugo da ga ispitujem.

Ako Društvo^[27] ne može ništa više da učini, bar bi moglo toliko da se pozabavi tim jadnikom da mu pomogne da izađe iz mornarske četvrti i uđe u neki stan, gde ga neće tako izrabljivati i odakle će moći da potraži neki posao; ti ljudi bi ipak mogli nešto malo da učine. Morao bi imati bar neku stalnu adresu na koju bi mu mogla stizati pisma, jer sve što sada stiže u njegovu čatrlju verovatno mu zaplenjuje gazda. U vezi sa ovom pričom, sa tvojom bolešću i sa kohenijadom^[450] došao bih i sâm tebi, ali opet imam jedan od svojih prolećnih napada, koji mi trenutno onemogućava da hodam.

Inače, od sveg srca žalim zbog tvoje i ženine bolesti i nadam se da će uskoro proći; moje čestitanje na tome što si do krvi isprebijao velikog anarhistu. Opet može da legne u krevet kod Kropotkina.

Mnogo pozdrava tebi i tvojoj ženi od

tvojog

F. Engelsa

¹ Johanna Meyera — ² Vidi o ovom tomu, pismo br. 216.

220

Engels Édouard-u Vaillant-u

u Pariz

London, 5. marta 1895.
41, Regent's Park Road, N. W.

Dragi građanine Vaillant,

Bilo mi je nemoguće da odgovorim ranije na Vaše pismo od 8. januara — u ovom trenutku naši prijatelji u Nemačkoj sve više ubrzavaju objavljivanje svih radova, brošura, članaka itd. u pripremi, dok nije stupio na snagu novi reakcionarni zakon^[355] koji ih ugrožava. Ova okolnost me je obavezivala i još me obavezuje da se od jutra do mraka bavim kako neposrednim književnim poslovima tako i prepiskom u vezi sa njima.

Da se vratimo na vaše projekte zakona.^[451] Prvi, br. 384, o poljoprivrednim delegatima posvećen je neosporno korisnoj instituciji; kao propagandno sredstvo među poljoprivrednim radnicima, on će vršiti veoma povoljan uticaj; ali nema izgleda da prođe kao zakon, naročito u Francuskoj, gde je fabrička inspekcija tako zanemarena.

Br. 928 o poljoprivrednim opštinskim posedima. Taj projekt suviše ulazi u pojedinosti da bih mogao znalacki suditi o njemu. Najpre bi trebalo ustanoviti da li se u velikoj većini slučajeva opštinski posedi ne sastoje uglavnom iz šuma, vresišta, pustara ili pak najviše iz zemljišta pogodnog jedino za pašnjake i gde se poljoprivreda u pravom smislu reči ne bi mogla ni upražnjavati unosno. Tako stoji stvar u Nemačkoj, i, ako se ne varam, u znatnom delu severne i istočne Francuske. U tom slučaju, obrađivanjem ovakvih poseda, sem ako ono nije ograničeno na veoma uske okvire, izložili bismo se opasnosti da padnemo u greške Nacionalnih radionica iz 1848. godine.^[452] No, kako sam upravo rekao, nužna su čisto specijalna znanja da bi se stvorilo mišljenje o tom pitanju.

Br. 933 o osmočasovnom radnom danu i minimalnoj plati za državne radnike itd. odgovara više ili manje onome što je ovde zavelo Veće grofovije a delimično i ministarstvo vojske i ministarstvo mornarice. Mera veoma korisna kao primer za kapitaliste i kao propagandno sredstvo; ipak, prekjuche radnici nisu podržali *progresiste* Veća grofovije koji su sproveli ove mere. Trojica od tih progresista nije izabrana zato što je sramna manjina (50 do 300 glasova) data »socijalističkim«, više-manje »revolucionarnim«, kandidatima, ali ta manjina je bila dovoljna da se obezbedi izbor »umerenih« reakcionara.^[453]

Br. 939 o ministarstvu rada itd. Ova podrazdeoba rada koja bi od ministarstva unutrašnjih poslova izdvojila deo njegovih funkcija da bi ih sjedinila sa novim, do sada zanemarivanim funkcijama čini mi se vrlo korisnom. Što se tiče detaljnog određivanja nadležnosti novog ministarstva, o njoj bi se govorilo podrobnije kad to postane ostvarljivo.

Na ove predloge gledam samo kao na sredstva propagande, jer pri sadašnjem sastavu parlamenta nema nikakvih izgleda da će biti prihvaćeni. Sa tog stanovišta moglo bi najpre biti reći o njihovoj efikasnosti a zatim bi trebalo razjasniti da li oni nisu takvi da sputavaju buduću delatnost Partije u trenutku kad budemo u stanju da pristupimo donošenju pozitivnog zakonodavstva. Upravo polazeći od tog aspekta, dao sam svoje kritičke primedbe; i tu nalazim samo jednu tačku koja mi izgleda sumnjiva: da li je razumno obećavati seljacima 40 miliona u tako određenom obliku i za tako određenu svrhu? Seljaci će jednoga dana moći da prezentiraju tu menicu, i to u času kad se za tu svotu nađe bolja primena.

Hvala vam na napomenama u vezi sa Wróblewskim.¹ Izračunao sam da oko 45 socijalističkih poslanika primaju od države ukupno oko 400 000 franaka godišnje i možda ne bi bilo sasvim nemoguće obezbediti od ove svote jedinom preživlom generalu Komune godišnju rentu od, recimo, 1200 franaka. Odlično znam da zahtevi koje izborni okruzi postavljaju svojim poslanicima nisu mnogo srazmerni njihovim nagradama; ali, čini mi se da se ovde radi o časti cele revolucionarne Francuske. Biće teško navesti ljude da veruju da su preživeli učesnici Komune i njeni naslednici zastupljeni u skupštini sa 45 poslanika i da partija te snage ipak nije dovoljno jaka da zaštiti od krajnje bede svog nekadašnjeg generala. Doduše, još uvek se usuđujem da gajim nadu da će se naći način da mu se omogući da životari a da se ne izloži poniženju skupljanja priloga.

Ovde se socijalističko osećanje (to je daleko više osećanje nego jasna ideja) i dalje razvija u masama, ali postojeće organizacije i njihovi vođi takođe nastavljaju svoje raspre i suparništvo koji ih osuđuju na nemoć. Ovo baca u očajanje sve koji ne poznaju engleski karakter; u svakom slučaju, evropski kontinent očigledno se sprema da pruži Englezima podsticaj koji im je neophodan. U Francuskoj banda varalica koja njome upravlja i koja je bezočno eksploatiše neće još dugo uživati podršku. Isto tako u Italiji, gde je korupcija još bezobzirnija. U Nemačkoj sve vuče u krizu, generali i visoki činovnici otvoreno propovedaju državni udar. Kraj veka dobija odlučno revolucionaran obrt. U Francuskoj su socijalisti zapravo jedina poštena stranka, u Nemačkoj su jedina stvarno opoziciona stranka; u slučaju krize, sem nje nema nijedne stranke kojoj bi se moglo pribegli. U Austriji, svi

¹ Vidi u ovom tomu, pismo br. 202.

se slažu u mišljenju da će socijalisti ući u parlament, radi se samo o odluci kroz koja vrata. A u Rusiji mali Nikolaj² radi za nas čineći revoluciju apsolutno neizbežnom.

Srdačni pozdravi
F. Engels

Prevod s francuskog

---

² Nikolaj II

221

Engels Nikolaju Franceviču Danijelsonu

u Petrograd

London, 5. marta 1895.
41, Regent's Park Road, N. W.

Poštovani gospodine,

Veoma mi je žao što u odgovoru na Vaše prijateljsko pismo od 29. januara moram da Vas obavestim da naš autor¹ nije ostavio nikakve rukopise u kojima iznosi svoje gledanje na položaj zemljišne svojine u Rusiji i svoje zaključke o tome, koji bi mogli biti od koristi prevodiocu na ruski.^[454] Sve što sam mogao naći — to su obični i vrlo opširni izvodi iz ruskih statističkih i uopšte ekonomskih izvora, ali — više ili manje *suprotno* njegovoj navici — u njima nema njegovih ličnih primedbi.

Prilažem Vam pismo dobijeno iz Berlina za Vas. Gospodin E[ngels] koji je pomenut u njemu zamolio me je da pismo dopunim sledećim informacijama. Gospodinu E. je pre izvesnog vremena izvestan dr Lux, koji piše o ekonomskim temama, uputio pitanje: da li Vaše *Oreпку*^[196] vredi prevesti i, ako vredi, da li bi on pomogao da se objavi prevod na nemački? Na šta je on odgovorio da bi veoma želeo da vidi tu knjigu izdatu na nemačkom jeziku i da bi je ne samo lično preporučio Dietzu za objavljivanje, već bi želco da napiše i članak o njoj, kad izađe u »N[eue] Z[eit]«, u kome bi istakao značaj rezultata Vaših istraživanja, ali bi istovremeno izjavio da se ne slaže sa nekim zaključcima do kojih ste Vi došli. Istovremeno je konstatovao da on, E[ngels], nema prava da autorizuje prevod i da bi bolje bilo da Vam se prevodilac, jedan prijatelj dr Luxa, direktno obrati za dozvolu. Da bi se izbegla indiskretnost, on je insistirao da Vam se to pismo pošalje preko njega.

Za prevodioca, jednog mladog Rusa iz Berlina, kažu da je sposoban da preuzme taj posao (žena dr L[uxa] je Ruskinja) i dr L[ux] je obećao da će pregledati nemački tekst da bi se obezbedio tačan prevod. Za prevodioca takođe kažu da se bavio ekonomskim temama, pa da mu, prema tome, nije tuđ sadržaj Vaše knjige.

Čini se da se u priloženom pismu *pretpostavlja* da ste Vi već dali saglasnost; bar ja nisam mogao naći ni traga neke formalne molbe upućene Vama u vezi s tim. Znam da su neki mladi Rusi *заграницы*² mišljenja da je to nepotrebna formalnost³, ali ja ne mislim tako, i ako

¹ Karl Marx — ² u inostranstvu — ³ Vidi i u ovom tomu, pismo br. 128.

ste uopšte spremni da prihvatite predlog gospodina K[onov]a, mislim da tom mladiću ne bi naškodilo malo aluzije u tom smislu.

Što se mene tiče, ja ne znam ništa o planiranom prevodu.

Ako hoćete da budete tako ljubazni da svoj odgovor gospodinu K. pošaljete meni, postaraću se da mu on bude otpremljen.

S poštovanjem

L. K.^[264]

Prevod s engleskog

222

Engels Richardu Fischeru

u Berlin

[London] 8. marta [18]95.
41, Regent's Park Road, N. W.

Dragi Fischer,

Koliko je god bilo moguće vodio sam računa o vašoj teškoj ne-doumici, mada, i pored najbolje volje, nisam u stanju da vidim u čemu je to dvoumljenje kod polovine stvari.^[455] Ne mogu da pretpostavim da nameravate da se i dušom i telom obavežete apsolutnoj zakonitosti, zakonitosti po svaku cenu, zakonitosti čak i u odnosu na zakone koje su prekršili njihovi tvorci, ukratko, politici pružanja levog obraza onome ko je udario po desnom. U listu »Vorwärts« se, istina, revolucija katkad osporava svim silama, kao što se ranije — a možda će i uskoro opet — propovedala. Ali ja to ne mogu smatrati za merodavno.

Moje mišljenje je da ništa ne dobijate time ako propovedate apsolutno odricanje od napada. Niko u to neće poverovati i nijedna partija nijedne zemlje neće ići tako daleko da se odriče prava da se nezakonitosti suprotstavi s oružjem u ruci.

Moram da uzmem u obzir i to da moje radove čitaju i stranci — Francuzi, Englezi, Švajcarci, Austrijanci, Italijani itd., i pred njima se ne mogu tek tako kompromitovati.

Prema tome, vaše izmene sam prihvatio sa sledećim izuzecima: 1. »šif« 9, u vezi sa masama sad stoji: »moraju shvatiti za šta treba da se zalažu¹, — 2. sledeći pasus: *cela* rečenica o napadu precrtana, vaš predlog je u stvari sadržavao netačnost. *Tu reč* o napadu upotrebjavaju Francuzi, Italijani itd. celo vreme, samo to je manje ozbiljno. — 3. »Šif« 10: »Socijaldemokratski prevrat koji *trenutno* živi od toga«, želite da to »trenutno« izbacite, dakle da trenutnu taktiku pretvorite u trajnu, relativnu u apsolutno važeću. To neću učiniti, ne mogu učiniti a da se zauvek ne blamiram. Zato ću izbeći stav suprotnosti i reći: »Socijaldemokratski prevrat kome upravo sada *toliko* *prija* da drži zakone²».

Apsolutno mi je nejasno zašto smatrate da je opasno upućivanje na Bismarckov postupak 1866. prilikom kršenja ustava. Pa to je argumentum ad hominem kao nijedan drugi. Ipak, učiniću vam uslugu.

¹ Uporedi u 33. tomu ovog izdanja, str. 441. — ² Uporedi u 33. tomu ovog izdanja, str. 441.

Tako, ali dalje ja *apsolutno* ne mogu ići. Učinio sam sve što sam mogao da vas poštedim neprilika u debati. Ali bolje biste učinili kad biste ostali na stanovištu da je obaveza na zakonitost pravna a ne moralna, kako vam je lepo napričao Boguslawski (sa dugim s); i da ona potpuno prestaje kad vlastodršci krše zakon. Vi ste — ili bar neko među vama — pokazali slabost ne suprotstavivši se kako treba zahtevu protivnika: priznavši obavezu na zakonitost i kao *moralnu*, kao obavezu pod svim okolnostima, umesto da kažete: Vi imate vlast, vi pravite zakone, prekršimo li ih, vi sa nama možete postupiti po tim zakonima, mi to moramo trpeti, i time je stvar završena, mi nemamo dalje nikakvu obavezu, vi nemate dalje nikakva prava. Tako su učinili katolici u vreme majskih zakona, tako i staroluterovci u Majsenu, tako i onaj menonitski vojnik koji se javlja u svim novinama, i to stanovište ne smete osporavati. Zakonski predlog o prevratu^[355] propašće i tako i tako, tako se nešto uopšte ne može formulisati i još manje sprovesti, i ako ti ljudi budu imali vlast, gnjavice vas i secati na bilo koji način.

Ali ako hoćete da objasnite ljudima u vladi da ćemo mi čekati samo zato što još nismo dovoljno jaki da sami sebi pomognemo i zato što vojska još nije dovoljno zatrovana — onda, dragi moji, zašto se svakodnevno hvališete u listovima džinovskim napretkom i uspesima Partije? Pa ti ljudi znaju isto tako dobro kao i mi da snažno idemo u susret pobedi, da ćemo kroz nekoliko godina biti neodoljivi, pa zato i hoće da nas već sad uhvate za gušu, samo, na žalost, ne znaju kako. Tu naše priče ne mogu ništa da izmene, to oni znaju isto tako dobro kao i mi i isto tako znaju da, budemo li *imali* vlast, mi ćemo je i upotrebiti kako to odgovara nama a ne njima.

Dakle, dođe li do generalne debate u plenumu, razmislite malo o tome da pravo na otpor sačuvate isto onoliko koliko ga je Boguslawski od nas čuvao, da su među vašim slušaocima i stari revolucionari, Francuzi, Italijani, Španci, Mađari, Englezi, i da će, ko zna kad, možda opet doći vreme kad će se ozbiljno brisati reč »zakonski«, što je učinjeno »vo vremena ono« u Videnu.^[259] Pogledajte Austrijance koji prete neposredno nasiljem ako uskoro ne bude priznato izborno pravo!^[456] Setite se sopstvenih nezakonitosti u vreme zakona protiv socijalista^[449], koje bi vam sad opet rado prikačili! Zakonitost sve dotle dok to nama odgovara, ali ne zakonitost po svaku cenu, čak ne ni na rečima!

Tvoj
F. E.

Za prevođenje citata (većina ih je već u tekstu) sad je isuviše kasno, već je izvršen prelom.

Korektura će biti poslata odavde u Hamburg.

223

Engels Werneru Sombartu

u Breslavu

London, 11. marta 1895.

41, Regent's Park Road, N. W.

Veoma poštovani gospodine,

U odgovoru na Vaše pismo od 14. p. m. zahvaljujem Vam što ste bili tako ljubazni da mi pošaljete svoj rad o Marxu; ja sam ga već s velikim interesovanjem pročitao u svesci »Arhiva« koju mi je poslao dr H. Braun, i obradovao sam se što sam konačno naišao na takvo razumevanje *Kapitala*¹ i na jednom nemačkom univerzitetu. Samo se po sebi razume da ne mogu u potpunosti da se saglasim sa izrazima kojima ste Vi izlagali Marxove analize. Posebno mi se čini da su opisi pojma vrednosti dati na str. 576 i [5]77 nekako previše široki: ja bih ih prvo istorijski ograničio izričitim svodenjem na ekonomsku fazu u kojoj je dosad bilo i moglo biti reči samo o vrednosti — na forme društva kod kojih postoji *robna* razmena odnosno robna proizvodnja; prvobitni komunizam nije znao za vrednost. I drugo, čini mi se da taj stav može biti pojmovno uži. Ipak, to bi vodilo isuviše daleko, ono što ste rekli je uglavnom tačno.

Međutim, na str. 586 obraćate se neposredno meni pa sam se morao smejeti dobroćudnosti s kojom mi stavljate nož pod grlo. Ali, možete biti spokojni, jer ja Vas neću »uveravati u suprotno«. Pojmovni prelazi pomoću kojih Marx od raznih vrednosti $\frac{m}{c} = \frac{m}{c+v}$, proizvedenih u pojedinim kapitalističkim poslovima, dolazi do opšte jednake profitne stope — potpuno su tuđi svesti svakog pojedinačnog kapitaliste. Ukoliko ti prelazi imaju neku istorijsku paralelu ili neku realnost koja postoji izvan naših glava, oni nju i nalaze, recimo, u prelaženju odvojenih sastavnih delova viška vrednosti — koji je kapitalista A proizveo osim profitne stope, odnosno osim svog učešća u ukupnom višku vrednosti — u džep kapitaliste B, čiji višak vrednosti, koji je on sam proizveo, normaliter ostaje niži od dividendi koje mu prispevaju. Ali, taj proces se odvija objektivno u stvarima, nesvesno, i mi tek sada možemo proceniti koliko je rada stajalo to da ga pravilno shvatimo. Da je za stvaranje prosečne profitne stope bila potrebna *svesna* saradnja pojedinačnih kapitalista, da je pojedinačni kapitalista *znao* da proizvodi višak vrednosti, da je znao koliki je on i da u mnogim slučajevima

¹ trećeg toma

mora da dâ deo svog viška vrednosti, veza između viška vrednosti i profita bi od samog početka bila prilično jasna i mogla bi se naći sigurno već kod Adama Smitha, ako ne i još kod Pettyja.

Po Marxovom shvatanju, sva dosadašnja istorija — kad se radi o krupnim zbivanjima — odvijala se nesvesno tj. ta zbivanja i njihove dalje posledice nisu zavisile od ljudske volje; učesnici istorijskih zbivanja su ili hteli direktno nešto drugo nego što je postignuto, ili to što je postignuto povlači za sobom opet sasvim drukčije nepredviđene posledice. Primenjeno na ekonomiju: svaki pojedini kapitalista trči za većim profitom. Buržoaska ekonomija otkriva da je rezultat te trke svakog pojedinog za većim profitom opšta jednaka profitna stopa, približno jednaka suma profita za sve. Ali ni kapitalisti ni buržoaski ekonomisti nisu svesni da je stvarni cilj te trke ravnomerna procentna raspodela ukupnog viška vrednosti na celokupni kapital.

A kako se u stvarnosti odvijao proces izjednačavanja? To je vrlo interesantno pitanje o kome sâm Marx ne govori mnogo. Ali celo Marxovo shvatanje nije nikakva doktrina, već metoda. Ono ne daje nikakve gotove dogme, već polazne tačke za dalje ispitivanje i metodu za to ispitivanje. Dakle, tu treba obaviti još neka posla koja M[arx] sam nije svršio u ovom prvom nacrtu. Tu pre svega imamo navođenja str. 153 - 156, III, I², koja su važna i za Vaše izlaganje pojma vrednosti i dokazuju da taj pojam ima ili je imao više realnosti nego što mu je Vi pripisujete. Na početku razmene, kad su se proizvodi postepeno pretvarali u robu, razmena je vršena približno po njihovoj vrednosti. Jedini kriterijum za njihovo kvantitativno poređenje bio je upravo rad upotrebljen na ta dva predmeta. Dakle, tada je vrednost imala neposrednu realnu egzistenciju. Znamo da je to neposredno ostvarenje vrednosti u razmeni prestalo, da ono sada više ne postoji. I ja verujem da Vam neće biti naročito teško da ukažete, bar sve u svemu, na međučlanove koji od te neposredno-realne vrednosti vode ka vrednosti kapitalističkog oblika proizvodnje, tako duboko skrivenoj da naši ekonomisti mirne duše mogu da osporavaju njeno postojanje. Jedno stvarno istorijsko izlaganje tog procesa — koje istina, zahteva marljivo proučavanje, ali zato obećava rezultate koji bi to bogato nagradili, — bilo bi vrlo dragocena dopuna *Kapitala*.^[457]

Najzad, moram da Vam se zahvalim još i za Vaše dobro mišljenje o meni, koje Vas je navelo da izrazite svoje uverenje da sam od III toma mogao da napravim nešto bolje nego što on jeste. Ali, ja ne delim to mišljenje i mislim da sam ispunio svju dužnost izloživši Marxa Marxovim rečima, iako time rizikujem da čitaoca izlažem naporu da malo više sam razmišlja.

S dubokim poštovanjem i odanošću

F. Engels

² Vidi u 23. tomu ovog izdanja, str. 149 - 152.

224

Engels Conradu Schmidtu

u Cirih

London, 12. marta 1895.

41, Regent's Park Road, N. W.

Dragi Schmidte,

Preda mnogom su oba Vaša pisma od 13. novembra prošle godine i 1. marta ove godine. Počinjem sa br. 2 kao najaktuelnijim.

Što se tiče Firemana, pustite to. Lexis je to pitanje samo postavio^[458], Vi takođe u formuli $\frac{\sum m}{\Sigma(c+v)}$ ^[459]. Samo je on učinio korak

napred pravilnim putem, time što je red koji ste Vi sumirali $\frac{m'}{(c'+v')} + \frac{m''}{(c''+v'')} + \frac{m'''}{(c''' + v''')} \dots$ itd. klasifikovao, razdelio ga, po razli-

čitom sastavu kapitala, u grupe proizvodnih grana, među kojima zahvaljujući konkurenciji dolazi do poravnanja. Da je taj korak bio prvi sledeći najvažniji korak — to Vam pokazuje sam Marxov tekst gde se do te tačke upravo tako i postupalo. F[ireman]ova greška je bila to što je tu prekinuo, zadovoljio se time i stoga je nužno ostao nezapažen sve dok sama knjiga¹ nije izašla. — Ali, budite spokojni. Vi uistinu možete biti zadovoljni. Pa, Vi ste samostalno otkrili uzrok tendencije padanja profitne stope i obrazovanje trgovinskog profita, i to ne $\frac{2}{3}$, kao Fireman profitnu stopu, već sasvim i u potpunosti.

Mislim da mi Vaše pismo donekle objašnjava zašto ste u slučaju profitne stope krenuli zaobilaznim putem. Ja tu vidim onu istu metodu skretanja u detalje i povezujem je sa eklektičkom metodom filozofiranja, rasprostranjenom na nemačkim univerzitetima od 1848, pri kojoj se gubi svaki pregled i najčešće se zapada u beskonačno i prilično bezuspešno mozganje o pojedinostima. A Vi ste se ranije od svih klasika pretežno bavili Kantom, i Kant je usled nivoa nemačke filozofije svog doba i usled svoje suprotnosti u odnosu na pedantni Wolfov lajbnicizam, bio manje-više prinuđen da u pogledu forme čini očite usrupke tom Wolfovom mozganju. Tako ja sebi objašnjavam Vašu sklonost ka udublivanju u pojedinosti, koja se pokazuje i u Vašem pismenom ekskurzu o zakonu vrednosti, pri čemu, čini mi se, Vi ne vodite uvek računa o ukupnoj povezanosti, tako da zakon vrednosti degradirate

¹ K. Marx, *Kapital*, 3. tom

na fikciju, neophodnu fikciju, recimo kao Kant postojanje boga na postulat praktičnog uma.

Vaši prigovori zakonu vrednosti odnose se na sve pojmove, posmatrano sa stanovišta stvarnosti. Identitet mišljenja i bića, da se izrazim hegelovski, svuda se poklapa sa Vašim primerom kruga i poligona. Ili, oba, pojam stvari i njena stvarnost, kreću se uporedo kao dve asimptote, stalno se približavajući jedna drugoj, pa ipak, nikad se ne poklapajući. Ta razlika između njih jeste upravo ona razlika koja čini da pojam nije prosto neposredna realnost, niti realnost neposredno pojam same te realnosti. Zato što pojam ima bitnu prirodu pojma, što se on, znači, ne poklapa prosto prima facie² sa realnošću, iz koje se on tek morao izvesti, — zato je on uvek još više of fikcije, osim ako sve rezultate mišljenja ne proglasite fikcijama, jer im stvarnost odgovara samo vrlo okolišno, pa i to približavajući im se asimptotički.

Zar nije tako i sa opštom profitnom stopom? Ona u svakom trenutku postoji samo približno. Ako se ona nekad u dva preduzeća i poklopi u dlaku, ako oba u jednoj datoj godini ostvare *potpuno istu profitnu stopu*, onda je to čista slučajnost; u stvarnosti se profitne stope menjaju zavisno od raznih okolnosti u svakom pojedinom preduzeću iz godine u godinu, a opšta profitna stopa postoji samo kao prosek novih preduzeća i niza godina. Ali ako bismo zahtevali da profitna stopa — recimo 14,876934 . . . bude ista sve do stotog decimalnog mesta u svakom preduzeću i svake godine, rizikujući da je degradiramo na fikciju, onda bismo potpuno pogrešno shvatali prirodu profitne stope i ekonomskih zakona uopšte; svi oni nemaju drugu realnost osim u približavanju, tendenciji, u proseku, ali ne u *neposrednoj* stvarnosti. To dolazi delimično otuda što se njihovo dejstvo ukršta s istovremenim dejstvom drugih zakona, a delimično i od njihove prirode kao pojmova.

Ili, uzmite zakon radne najamnine, realizaciju vrednosti radne snage koja se ostvaruje samo, pa čak ni tad uvek, u proseku i varira u svakom mestu, čak u svakoj grani, u zavisnosti od uobičajenog životnog standarda. Ili, uzmite zemljišnu rentu koja predstavlja višak profita iznad opšte stope, nastao zahvaljujući monopolizovanoj prirodnoj sili. I tu se stvarni višak profita i stvarna renta nikako ne poklapaju naprosto, već samo približno u proseku.

Isto tako je i sa zakonom vrednosti i raspodelom viška vrednosti pomoću profitne stope.

1. I jedno i drugo postižu najpotpuniju približnu realizaciju pod pretpostavkom da je kapitalistička proizvodnja svuda potpuno ostvarena, tj. da je društvo svedeno na moderne klase: zemljoposjednike, kapitaliste (industrijalce i trgovce) i radnike, a svi međustupnjevi uklo-

² na prvi pogled

njeni. A to ne postoji čak ni u Engleskoj i nikad neće ni postojati, mi nećemo dopustiti da dotle dođe.

2. Profit, uključujući rentu, sastoji se od raznih sastavnih delova:

a) profita dobijenog kaišarenjem — koji se potire u algebarskoj sumi;

b) profita od povećanja vrednosti stovarišnih zaliha (na primer, ostatka poslednje žetve ako je iduća godina neplodna). Teorijski, taj profit *treba* takođe konačno da se izjednači, ukoliko već nije otpao usled pada vrednosti drugih roba, pri čemu ili kapitalisti-kupci moraju doplatiti onoliko koliko kapitalisti-prodavci dobijaju, ili se, kad su posredi sredstva za život radnika, trajno mora povisiti najamnina. Ali najbitnija od tih povećanja vrednosti *nisu trajna*, znači, izjednačavanje se vrši u prosečnoj od niza godina, i sasvim nepotpuno, notorno na račun radnika; oni proizvode više viška vrednosti jer njihova radna snaga nije potpuno plaćena;

c) od ukupne sume viška vrednosti, od koje opet otpada onaj deo koji se *poklanja kupcu*, naročito u periodu kriza kad se prekomerna proizvodnja svodi na stvarni sadržaj društveno potrebnog rada u njoj.

Odatle već samo po sebi sledi da se ukupan profit i ukupan višak vrednosti mogu poklapati samo približno. A ako uz to još dodate da kako ukupan višak vrednosti tako i ukupan kapital nisu postojane već promenljive veličine koje se menjaju od dana do dana, pokazaće se da je sasvim nemoguće bilo kakvo drugo izražavanje profitne stope formulom $\frac{\Sigma m}{\Sigma(c+v)}$ osim približnim nizom i da je sasvim nemoguće

bilo kakvo drugo poklapanje ukupne cene i ukupne vrednosti osim onoga koje stalno teži jedinstvu a ipak se stalno od njega udaljava. Drugim rečima, jedinstvo pojma i pojave pokazuje se kao bitno beskrajn proces, i ono je takvo u ovom kao i u svim drugim slučajevima.

Zar je feudalizam ikad odgovarao svom pojmu? Osnovan u Zapadnoj franačkoj državi, dalje razvijan u Normandiji zahvaljujući norveškim osvajačima, usavršen u Engleskoj i Južnoj Italiji zahvaljujući francuskim Normanima, on se najviše približio svom pojmu — u efemernom Jerusalemskom kraljevstvu, koje je u Assises de Jérusalem^[460] za sobom ostavilo najklasičniji izraz feudalnog porekla. Zar je ovaj poredak bio fikcija zato što je samo u Palestini postigao za kratko vreme potpuni klasični izraz, pa i to — najvećim delom — samo na papiru?

Ili, zar su pojmovi koji vladaju u prirodnim naukama fikcije zato što se ni u kom slučaju ne poklapaju uvek sa realnošću? Od trenutka kad smo prihvatili teoriju evolucije svi naši pojmovi o organskom životu samo približno odgovaraju stvarnosti. Inače ne bi bilo promene; onog dana kad se pojam i stvarnost u organskom svetu apsolutno podudare biće kraj razvitka. Pojam riba uključuje život u vodi i disanje na škrge; kako da pređete od ribe na vodozemca a da ne razvijete taj

pojam? I on je razvijen, i mi znamo čitav niz riba kod kojih se riblji mehur razvio u pluća i koje mogu da udišu vazduh. Kako da predete od gmizavca, koji polaže jaja, na sisara, koji donosi na svet živo mladunče, a da jedan ili oba pojma ne konfrontirate realnosti? I u stvarnosti u monotremima imamo celu podklasu sisara koji polažu jaja, — u Mančesteru sam 1843. video jaja kljunara i u nadmornoj ograničenosti smejao sam se gluposti onih koji tvrde da sisar može polagati jaja a sad je to dokazano! Dakle, ne činite sa pojmom vrednosti isto ono zbog čega sam ja naknadno morao zamoliti kljunara za izvinjenje!

I u Sombartovom, inače vrlo dobrom članku o III tomu³ naišao sam na tu sklonost da se ublaži teorija vrednosti, očito je i on očekivao neko malo drukčije rešenje.

Ali Vaš članak u listu »Centralblatt« je *vrlo dobar*, i dokazivanje specifične razlike između Marxove teorije o profitnoj stopi — zahvaljujući kvantitativnoj određenosti — i teorije starih ekonomista sprovedeno je vrlo dobro. Slavni Loria u svojoj mudrosti vidi u 3. tomu direktno napuštanje teorije vrednosti i Vaš članak je odličan odgovor na to. Sad su za to zainteresovana dva čoveka, Labriola u Rimu i Lafargue, koji u »Critica Sociale« polemizuje sa Loriom.^[461] Zato, ako biste mogli da pošaljete jedan primerak članka profesoru Antoniju Labrioli, Corso Vittorio Emanuele 251, Rim, on bi učinio sve što je do njega da se izda italijanski prevod tog članka; a drugi primerak da pošaljete Paulu Lafargue-u, Le Perreux, Seine, France, njemu bi to bila neophodna podrška i mogao bi da Vas citira. Stoga sam ja obojici pisao^[135] da Vaš članak sadrži odgovor na glavno pitanje. Ako ne možete da nabavite te primerke, molim Vas, javite mi to.

Ali, ovim moram da završim, inače nikad neću. Mnogo pozdrava.

Vaš

F. Engels

---

³ *Kapitala*

225

Engels Karlu Kautskom
u Štuttgart

Dragi b[arone],

Na brzinu samo saopštenje da je P[lehanov] nepravilno pročitao i pogrešno razumeo moje pismo.¹ I *ne pomišljam* da isprikačem L[oriju], i odmah sam napisao P[lehanov]u^[135] da to nikako ne treba da ga omete. L[oria] je odgovorio na predgovor, i ja ću samo u *slučaju krajnje nužde* na to odgovoriti sa nekoliko reči, — to je sve. Iz Rima sam dobio sve što je taj čovek izdao.

Zahvaljujem za Platterovu stvar.^[462] W. Somb[art]a imam, dobro je. Raduje me što si odbio Enrico F[erri]ja, taj čovek je apsolutno nesposoban da piše o III tomu². — Moj predgovor je izišao na italijanskom jeziku, kažu da je ostavio jak utisak.^[393]

Tvoj
F. E.

[London] 13. 3. 1895.

¹ Vidi u ovom tomu, pismo br. 218. — ² *Kapitala*

226

Engels Victoru Adleru

u Beč

London, 16. marta 1895.

Dragi Victore,

Odmah ti šaljem traženo obaveštenje. Sombartov članak je stvarno dobar, samo što se u njegovom shvatanju zakona vrednosti oseća izvesno razočaranje zbog rešenja pitanja profitne stope. Očito je očekivao čudo i umesto toga našao prosto racionalno objašnjenje koje je sve drugo samo ne čudotvorno. Otuda njegovo svodenje značaja zakona vrednosti na isticanje proizvodne snage rada kao odlučujuće ekonomske sile. To je isuviše uopšteno i neodređeno. — Vrlo je dobar članak malog Conrada Schmidta u listu »Soz[ial]pol[itisches] Centralblatt«. Članci E. Bernsteina bili su vrlo konfuzni,^[463] taj čovek je još neurastenik i pri tom strašno premoren radom, drži isuviše raznih stvari, bio je ostavio tu stvar, a onda je K. K[autsky] odjednom navalio na njega za taj članak.

Pošto se spremaš da u zatvoru^[464] radiš na II i III tomu *Kapitala*, daću ti nekoliko uputstava kao olakšice.

Knjiga II. Odeljak I. Čitaj temeljno Glavu 1, zatim možeš olako uzeti 2. i 3. glavu, glavu 4 opet pažljivije kao rezime; 5. i 6. su lake i naročito se u 6. obrađuju sporedne stvari.

Odeljak II. Glave 7 - 9 su važne. Naročito je važna 10. i 11. Isto tako 12. 13. i 14. naprotiv, 15. 16. i 17. uzmi pre svega kao tekuće tkivo.

Odeljak III. Jeste izvanredan prikaz celokupnog kružnog toka robe i novca u kapitalističkom društvu, razmatranog prvi put posle fiziokrata; izvanredan je po sadržaju, ali strašno težak po formi zato što je 1. skrpačen od dve obrade koje se služe dvema različitim metodama, i 2. zato što je druga obrada završena na silu, u bolesnom stanju, kad je Marxov mozak osećao posledice hronične nesаницe. To bih odložio *sasvim za kraj*, posle **prve** prorade III toma. Uz to, to je najmanje potrebno za tvoj rad.

Zatim III tom.

Tu je važno: U I odeljku glave 1 - 4, a za *opštu* povezanost manje su važne glave 5, 6, 7, dakle, pre svega na njih ne treba traćiti mnogo vremena.

Odeljak II. **Vrlo važne** su glave 8, 9, 10. Kao tekuće štivo treba čitati 11. i 12.

Odeljak III. **Vrlo važan, sve**, 13 - 15.

Odeljak IV. Isto tako vrlo važan, ali olako uzeti 16. do 20. glave.

Odeljak V. Vrlo važne — glave 21 - 27. Manje — glava 28. Važna — glava 29. U celini nevažne za tvoje svrhe glave 30 - 32; važne, ukoliko je reč o papirnom novcu itd. 33. i 34, u vezi sa međunarodnim meničnim kursom važna je 35, vrlo *interesantna za tebe* i laka za čitanje 36.

Odeljak VI. Zemljišna renta. 37 i 38. su važne. Manje, ali ipak značajne 39. i 40. Više zanemariti 41 - 43. (Diferencijalna renta II, konkretni slučajevi.) 44 - 47. opet važne i većinom se lako čitaju.

Odeljak VII je vrlo lep, na žalost, sredina i ono što ide uz nju nose mnogo tragova nesanice.

Znači, ako, držeći se ovoga, glavnu stvar pregledaš temeljno a ono što je manje važno površno (najbolje je prethodno još jednom pročitati glavne stvari iz I toma), dobićeš pregled celine i kasnije možeš lakše da obradiš zanemarena mesta.

Veoma su nas obradovale tvoje vesti o listu. Glavna stvar je *politički* efekat, finansijski će tek doći i njegova pojava će biti znatno olakšana i ubrzana, kad se obezbedi onaj prvi. Sa zadovoljstvom sam otkrio tvoju ruku u beleškama o izbornoj reformi na prvoj strani^[456] — tu je fulcrum¹ za presudni efekat.

Opet sam malo nepokretan usled one stare priče, koja me pomalo muči periodično, naročito u proleće, ali sad je to manje nego ranije i lakše, mislim da će proći za nekih 14 dana, a da neću morati na morski vazduh kao 1893. i 1894.

Rezime ovdašnjeg pokreta je ovakav: U masama se odvija instinktivno kretanje napred, *tendencija* sa zadržava; ali čim dođe do toga da se tom instinktu i toj nagonskoj tendenciji da svestan izraz, vođe sekta to čine na tako glup i ograničen način da čoveku dođe da i levo i desno podeli šamare. Ali takav ti je pravi anglosaksonski metod.

Mnogo pozdrava.

Tvoj
F. E.

Prema: Victor Adler,
•Aufsätze, Reden und Briefe•,
Heft 1, Wien 1922.

¹ osnova

227

Engels Pablu Iglesiasu

u Madrid

(koncept)

[London, 16. marta 1895]

Dragi prijatelju I[glesias],

Nisam mogao odgovoriti ranije na tvoje pismo od 19. oktobra [18]94, pošto nisam znao da li si već izašao iz zatvora u Malagi ili ne^[465]; a na tvoje pismo od 1. februara, zato što sam za berlinske prijatelje završavao pripreme nekih izdanja, koja je trebalo pustiti u promet pre nego što novi represivni projekti^[355] dobiju snagu zakona.

Prijatelji iz Barcelone još pre tvog pisma od 19. oktobra obratili su se drugarici E[leanor]i M[arx]-A[veling] sa molbom da obavesti engleske tredjunione o položaju štrajkača u Malagi, i ona je učinila sve što je mogla, tako da ja nemam više šta da radim. I, kao što znaš, neki tredjunioni su pružili pomoć.

Što se tiče pravih socijalističkih organizacija u Engleskoj, one su tako rascepkane i siromašne, da se ne treba ni nadati njihovoj pomoći.

S velikim interesovanjem sam pratio tok ovog štrajka, diveći se upornosti i hrabrosti radnika i radnica. Ime markiza Lariosa podsetilo me je na jedan događaj koji se zbio oko 1850. godine.

U to vreme je u Gibraltaru postojala trgovačka kuća braće Larios (Jevreja). Neki engleski trgovac poslao im je svoju robu u komision, s tim da je oni *prokrijumčare* drugim trgovcima na teritoriji Španije. Tu robu su španske carinske vlasti stalno zadržavale, i braća Larios, kako je to uobičajeno u pogodbama takve vrste, plaćali su Englezu garantovani iznos osiguranja. Međutim, Englezu to nije odgovaralo: izgubio je kupce u Španiji i lišavao se znatne dobiti. Dopotovao je u Gibraltar da lično razjasni zašto se te neprijatnosti uvek dešavaju s njegovom robom a ne s robom drugih. Ali nije mu pošlo za rukom da otkrije uzrok. Jednog dana, šetajući po gradu, spazio je taljige sa kojih se otkao točak i palo nekoliko sanduka s robom, koji su se pritom polomili. Ti sanduci su bili njegovi, na njima se video njegov žig, ali on je ugledao da se mesto robe u njima nalazi pesak. Zagonetka je bila odgonetnuta. Bilo je jasno da su braća Larios izveštavali španske carinike o odašiljanju sanduka s peskom, sanduci su zadržavani a Englez je dobijao osiguranje; zatim su braća Lariosi u svoje ime slali robu sigurnim putem svojim španskim saugovaračima, prisvajajući tako bez rizika celokupnu dobit od operacije.

Englez, besan, otišao je u kancelariju Lariosovih. »Izneću sve na javnost, napraviću skandal, izvešću Vas pred sud!« — »Senior, što se uzbudujete? Plaćićemo Vam Vašu robu i daćemo Vam zadovoljenje kakvo želite.« I posle dugih raspri Englezu je plaćena izvesna svota a braća Larios su potpisali sledeću izjavu:

»Mi, braća Larios, najveće smo varalice koje postoje u gradu Gibraltaru i nikome ne savetujemo da zaključuje s nama pogodbe, pošto obavezno podvaljujemo.

Gibraltar, tog i tog datuma i meseca, te i te godine.

Braća Larios«

Ova izjava je istaknuta svima na uvid na gibraltarskoj berzi upravo iznad glave starog Lariose na onom mestu gde je on još dvadeset godina nastavio da zaključuje kupoprodajne pogodbe.

Možda markiz pripada porodici ovih Lariosovih iz Gibraltara?

Prevod sa španskog

228

Engels Carlu Hirschu

u Keln^[360]

London, 19. marta 1895.

41, Regent's Park Road, N. W.

Dragi Hirsch,

Učiniću ti tu uslugu^[466] ali samo pod dva uslova: 1. Ta stvar će ostati *sasvim među nama*, jer će mi inače poslati 100 sličnih radova da dam prethodnu ocenu; što učinim jednom ne mogu da odbijem drugom — a onda mogu da se oprostim od života. 2. Ovo neka bude poslednji put da mi tako nešto tražiš. Svake nedelje šalju mi više stvari nego što mogu da ih pročitam za mesec dana, a ako uz to još treba da dam kritiku, još manje ću izaći s tim na kraj. — Str. 4. *jednostrano!* To je u *krupnoj* industriji daleko manje slučaj nego u *manufakturi*. Obrnuto, *krupna* industrija u velikoj meri *otklanja* obogaljenje koje postoji u *manufakturi*, mada prouzrokuje *svoje sopstveno*; ovo poslednje se može povećati intenzifikacijom rada. Koliko ja poznajem *krupnu* industriju, čini mi se da je ta tačka ovde naglašena *više* nego što to odgovara stvarnom stanju stvari. Podela rada jeste i ostaje glavni uzrok obogaljenja rada. Str. 6. — »Svaki put prekomerna proizvodnja, krize«. — *Može*, ima tendenciju — realizacija ni ukoliko nije neopohodna. »Kretanje po spirali« — čini mi se da je izraz i suviše uopšten. Koji se način proizvodnje ovde pretpostavlja? »Minimum društveno potrebnog radnog vremena« — ako to treba da bude vreme potrebno za proizvodnju ukupnog društvenog proizvoda onda to u kapitalističkom društvu nema nikakvog smisla, jer se pri njegovoj raspodeli pojedinim radnicima ne uzima u obzir cela industrijska rezervna armija. Str. 15. »Svuda tamo gde« (itd. do kraja rečenice) — ovo je u najmanju ruku vrlo nejasan izraz i, tako kako je, protivrečnost. Pre svega, iz povećanja proizvoda rada proističe »dobit po sebi« i »gubitak vrednosti koji je u najmanju ruku moguć«. To ne ide bez navođenja međučlanova koji služe za objašnjenje i ograničenje. Str. 18. »Kapital radnika jeste on sam.« To zvuči vrlo lepo. Ali reč kapital ovde gubi i poslednji ostatak svog smisla. Koga đavola razumne stvari prevodiš u nerazumne filistarske fraze; — to što tu kažeš sasvim je nejasno. Isto tako i niže na str. 18. br. 2. Zgušnjavanje rada, koje sledi iz poboljšanja mehanizma ovde je odjednom nazvano nezdravim. Ono to može biti, ono je to vrlo često u kapitalističkom sistemu, ali po sebi je isto toliko nezdravo koliko i jelo i varenje na sledećoj strani. Ono ne samo da neće prestati, već ćemo ga moći još više jačati zato što ćemo tu

imati kompenzacije za radnika. Ostale primedbe na margini. Ako kasnije budeš pravio drugo izdanje, savetovao bih ti da ta, ipak vrlo uopštena izlaganja obrazložiš dajući posebne primere, navodeći činjenice iz raznih grana industrije i uopšte iznoseći koje industrije imaš u vidu. Na primer, u odnosu na razvijenu englesku tekstilnu industriju tvoje rečenice važe samo u vrlo ograničenoj meri. Naprotiv, one možda mnogo više važe za Nemačku, gde je krupna industrija još mlada i tek se probija u čitavom nizu grana proizvodnje, uz potiskivanje starih metoda i iznenadno povećanje intenziteta rada. Ali to su samo prolazni stadijumi. Glavna stvar u takvim ekonomskim i specijalno industrijskim stvarima jeste ne potpasti pod uticaj lokalnog gledišta. Uzete onakve kakve su, te prolazne fraze imaju veliku važnost, ali treba biti svestan toga i reći da su one *to* i ništa drugo. I tebi se u najneposrednijoj blizini pruža najbolja prilika da sve svoje rečenice prikažeš kao dedukcije iz žive stvarnosti, i pri tom ćeš i sam nešto naučiti. — Sad vam želim uspeha na novim izborima u Kelnu^[467], da bismo bar ušli u nove izbore. I kad mi nekom prilikom budeš opet pisao, javi mi da li ona stara kuća, iza šeširdžije, gde su bile »N[eue] Rh[einische] Ztg.«, još nosi broj 17, i da li se krojač-gulikoža, koji sad tamo stanuje, zove Salomon ili Lewi, zaboravio sam.

Svoju borbu s Centrom^[17] vodili ste do sada sasvim dobro, ali mislim da bi u uvodnicima ipak malo češće mogao napadati držanje Libera i komp. u Rajhstagu.

Mnogo pozdrava.

Tvoj
F. E.

Prema kopiji prepisanoj mašinom.

229

Engels Ludwigu Kugelmannu

u Hanover

London, 19. marta 1895.

41, Regent's Park Road, N. W.

Dragi Kugelmanno,

Cachets Crampons¹ su stigli u dobrom stanju i već su u upotrebi, mehanizam ne stvara nikakve teškoće onome ko zatvara pisma a da li ih stvara onome ko ih otvara — o tome bi mogla nešto da kaže nemačka i austrijska pošta, koju smo već nekoliko puta stavili na probu. Mnogo ti hvala! Nadajmo se da će Köller smatrati da je besciljno podnošenje predloga o prevratu⁽³⁵⁵⁾ radi uništenja ovih crampons o koje se tako bedno slamaju najbolje namere crnog kabineta.

Hvala ti za trud uloženi u oblasti Bilefelda. Ako u listu »Dampfboot« ima nečeg od mene ili od Marxa, to će većinom biti nešto anonimno.⁽⁴⁶⁸⁾

Od Livingstona nema vesti.⁽⁴⁶⁹⁾

Hladnoća mi je mnogo prijala, kao kakav jak tonikum, osećao sam se 20 godina mladi, dok je trajala! Zato je ona vratila London u doba varvarstva. Vodovodne instalacije su zamrzle; imali smo vodu dok vodovodno društvo nije zatvorilo dovode u glavne cevi i sad se voda zamrzla u njima. Naša cev leži na dubini od oko $4\frac{1}{2}$ - 5 stopa, otkopana je posle 14 dana otkravlivanja, a ipak je bila puna leda. Zatim smo morali da čekamo još dva dana dok se nije otkrivila naša spojna cev. Pre 8 dana, uveče u 8 sati konačno je opet potekla voda. Tad se ispostavilo da je kanalizacija bila zapušena usled nedovoljnog priliva vode. I tako je kod nas konačno od kraja prošle nedelje opet sve u redu, pošto smo pune 4 nedelje svakodnevno davali da nam se na 4. sprat, pod krov iznosi 40 kofa vode, da bi se održavao rad vodovodnih instalacija u kući i da bismo se obezbedili od eksplozije kotla prilikom svakog paljenja kuhinjske peći.

Nepotrebno si se brinuo zbog carine na crampons, svi industrijski proizvodi ovde su oslobođeni carine.

Mnogo pozdrava tebi i tvojima od Louise i tvog

F. Engelsa

---

¹ metalni za varači za pisma

230

Engels Hermannu Engelsu

u Barmen

London, 20. marta 1895.
41, Regent's Park Road, N. W.

Dragi Hermanne,

Mnogo hvala za vaš ljubazan poziv na svadbu koji, na žalost, ne mogu da iskoristim. Ako se i izuzmu druge smetnje, opet me muči moja prolećna boljka, koja me od pre 4 - 5 godina redovno u ovo vreme onesposobljava za kretanje nekoliko nedelja. Malo mirovanja će svakako opet srediti stvar i omogućiti mi da kroz 8 dana ispijem koju čašu u zdravlje Elsbeth¹ i njenog mladoženje², što ću savesno obaviti.

Inače, dobro sam, sada sam se toliko navikao na režim života i ishrane koji odgovara starcu da svako odstupanje odmah osetim u vidu svakakvih malih tegoba i dobijam dobronameran ali ozbiljan savet, da se toga manem. Nisam ni mogao zamisliti da čoveku opet mogu nametnuti pedanteriju kao životnu i moralnu obavezu.

Pa, nadam se da ćete taj dan provesti u veselju i radosti i bez mene i želim Elsbeth mnogo sreće kao mladoj supruzi, kao i potomstvo, koje će se odlikovati ne toliko brojem koliko zdravljem.

Mnogo sreće Emmi³ i svoj deci.

Tvoj stari

Friedrich

---

¹ Elsbeth Engels — ² Arthura Schucharda — ³ Emmi Engels

231

Engels Veri Ivanovnoj Zasulič

u London

[London] petak, 22. marta [18]95.
41, Regent's Park Road, N. W.

Draga građanko Vera,

U nedelju uveče bićemo bez služavke i bez kuvarice, obe nas sutra napuštaju, to znači da će kuća biti u neredu i u stanju koje nam ne dozvoljava da primamo prijatelje — nadam se da ćete nas izviniti za to veče.

Prijateljski pozdrav od Freybergerovih — nadamo se da Vas je lepo vreme potpuno izlečilo.

Iskreno Vas pozdravlja

F. Engels

Prevod s francuskog

232

Engels Karlu Kautskom
u Štuttgart⁽⁴⁷⁰⁾

London, 25. marta 1895.
41, Regent's Park Road, N W.

Dragi barone,

Odmah odgovaram na tvoj telegram: »sa zadovoljstvom«. U krsto-pletu šaljem tekst u korekturnom otisku s naslovom: *Uvod u novo izdanje Marxovih »Klasnih borbi u Francuskoj 1848/50.« od F. E[ngelsa]*. U tekstu je rečeno da sadržaj čine preštampani stari članci iz »N[eue] Rh[einische] Z[eitung]. Revue«. Moj tekst je pretrpeo izvesne izmene zbog neodlučnosti naših berlinskih prijatelja, izazvane strahom od predloga o prevratu, o čemu sam u ovim uslovima svakako morao da povedem računa.⁽⁴⁵⁵⁾

Plehanovu sam odmah objasnio njegovu grešku. Apsolutno je dobro što si odbio tog Ferrija, taj čovek je u svakoj oblasti senzacionalistički beletrista i, kao i većina Italijana, smatra da je Loria veličina na polju ekonomije, što im je taj slavni čovek uvrteo u glavu pomoću »ponavljane pojave« (kako je govorio Ruge) i majstorski organizovane kamaraderije.

Nisam pročitao stenogram Liebk[nechtovog] govora o miliciji,⁽⁴⁷¹⁾ po novinskim izveštajima ne može se prosuđivati. O miliciji i stajaćoj vojsci moglo bi se pisati nadugačko i naširoko. Kad bi se Francuska i Nemačka saglasile da svoje vojske postepeno pretvore u milicijske vojske sa jednakim rokom obuke, stvar bi bila gotova; Rusiji se može dozvoliti da radi šta hoće a Austrija i Italija će sa zadovoljstvom slediti taj primer. Ali Francuska i Nemačka to ne mogu da učine zbog unutrašnjih odnosa, a i kad bi mogle, to ne ide zbog Elzas-Lotringije. I zato propada cela priča o miliciji.

Na žalost, ni do danas mi nije stiglo to što pišeš o preistoriji socijalizma,⁽⁴⁷²⁾ vrlo sam radoznao da je vidim, ne samo zbog anabaptista, mada zbog njih posebno; i u ranijim pokretima još neke stvari treba protumačiti. Za žaljenje je što nisi mogao da se pozoveš na češke izvore pišući o taborićanima, a to je apsolutno nemoguće bez dužeg boravka u Češkoj i bez posebne mogućnosti pristupa rukopisnim materijalima. Tamo, na licu mesta, može se sigurno naći kakav mlad Čeh koji bi pomogao u tome.

Ono što sam pročitao iz Edeovog rada veoma mi se svidelo, osobito u pogledu materijala i gledišta koja se ističu. Nasuprot tome, čini mi

se da se oseća da je raspored napravljen malo na brzinu, ali o tome se može suditi tek kad čovek pred sobom ima celinu.^[472]

Istorija Internacionale biće za vas škakljiva stvar. Tu bi pre svega trebalo sakupiti materijal iz pojedinih zemalja. Za Španiju to sada radi Mora — malo-pomalo — u feljtonu lista »Socialista«. Za Italiju do haškog kongresa ja imam prilično mnogo toga, ali tamo se mnogo stvari odigravalo iza kulisa. Za Francusku, do 1880. Frankel i Lafargue bi mogli svakako dosta skupiti, za Švajcarsku postoje »Tagwacht«, »Vorbote«, »Égalité«, »Bulletin Jurassien«.¹ (Héritier-ove članke u »Berliner Volks-Tribune« treba vrlo oprezno koristiti, sve je napisano nesvesno u težnji da se opravdaju bakunjinisti;^[9] taj čovek toliko nije znao šta radi da sam mu tek kasnije morao reći kako je time šamarao svog duhovnog poočima Beckera²!)³. Ostale zemlje su sporedne.

Materijal koji imam nameravam već godinama da iskoristim za Marxovu biografiju i počecu *prvo s tim najvažnijim delom*, na šta me primoravaju razne okolnosti. Prvo, u odlučujućem periodu 1870 - 72, i sâm sam u tome učestvovao i tu materijal mogu dopuniti na osnovu iskustva. Drugo, to je najvažnija epizoda u Marxovom javnom životu i istovremeno takva epizoda kakva se najmanje može predstaviti služeći se štampanim materijalom. Treće, tu ima najviše kleveta i njih treba pobiti. Četvrto, imam 74 godine i moram se požuriti i, peto, drugi period u kome je Marx javno delovao (1842 - 62) može biti opisan kasnije i čak, u slučaju potrebe, to može učiniti neko drugi a ne ja, pošto je tu javna polemika, do *Gospodina Vogta*, većinu stvari razjasnila i Marx je tako odlučno pobio tadašnje klevete vulgarnih ekonomista da njih ponaosob danas više i nije potrebno pobijati.

Na ovaj posao, kome se odavno radujem, preći ću čim budem mogao, i sad me u tome samo ometaju još neki sitni poslovi, u stvari, još samo prerada uvoda za novo izdanje *Seljačkog rata*^[140] (u kom cilju mi je i potrebna tvoja knjiga). Zatim ću se otrešti sve prepiske (koja mi oduzima strašno mnogo vremena) i svih prigodnih radova (svakako uz pomoć predloga o prevratu^[355]?!), pa će onda već ići.

Tvoje vesti o listu »Arbeiter-Zeitung« su stvarno vrlo žalosne, ali nadam se da će se on probiti. Možda su ljudi na početku tu stvar zamislili isuviše velelepno^[294] i sad moraju biti skromniji. Ali čini se da je *politički* uspeh obezbeđen i davo bi ga znao šta je posredi, ako konačno ne bude moguć i finansijski uspeh. Smatram da je u Austriji apsolutno obezbeđena izborna reforma, koja će nas dovesti u parlament, osim ako iznenada ne nastupi period opšte reakcije. Čini se da se u Berlinu silno trude da do toga dođe, ali, na žalost, tamo se nikad ne zna šta se hoće. Može da se desi isto što i sa onim regrutom iz Lan-kašira kome je podoficir na vežbi izdavao naredbe: Na rame — K nozi

¹ »Bulletin de la Fédération jurassienne de l'Association internationale des travailleurs« — ² Johanna Philippa Beckera — ³ Vidi u ovom tomu, pismo br. 6.

— Na rame — K nozi — Na rame — K nozi — I winnot, viknuo je regrut. You won't? — No, I winnot. — You refuse to obey your superior officer? — I winnot! — And why not? Because you dunnot know your own mind for two minutes together!⁴

Mnogo pozdrava od svih mojih ukućana svim tvojim ukućanima.

Tvoj
F. E.

Molim te da ono što sam ti rekao o svojim planovima ostane među nama, a u Partiji ima toliko indiskretnih literata!

---

⁴ Ja neću, viknuo je regrut. — Ti nećeš? — Ne, neću. — Odbijaš da poslušáš svog pretpostavljenog? — Ja neću! — A zašto nećeš? — Zato što ni sami ni dva minuta ne znate šta hoćete!

233

Engels Lauri Lafargue

u Le Pere

London, 28. marta 95.

41, Regent's Park Road, N. W.

Draga moja Löhr,

Ako ti za malo nisi bila poplavljena, s nama je upravo suprotno — četiri tjedna bez vode, a na koncu mraz, kanalizacija zatvorena. Kakva je zbrka nastala! London se bio vratio u barbarstvo tokom tog mjeseca oštrog mraza, a »Standard«, izraz pravog britanskog konzervatizma, čestitao nam je na tome tvrdeći da je pomanjkanje vode dokaz visokog stepena civilizacije koji smo dostigli, dok je sažaljevao necivilizirane gradove na Kontinentu gdje se kanalizacija nije smrzla. No, hvala bogu, prošlo je.

Ti se ljutiš na bajoslovno jedinstvo i stvarno gloženje francuskih socijalista — to je djetinjarija u poređenju s Englezima. Oni su naročito interesantni — mislim na engleske socijaliste — otkako se Social Democratic Federation^[10] i Independent Labour Party^[9] među sobom bore pod maskom tobožnje sloge. Ta sloga se upravo sastoji u njihovoj zajedničkoj mržnji prema John Burnsu i u omogućavanju Social Democratic Federation da pozove Keir H[ardie]a da govori na njenom izboru, koji organizira radi komemoracije godišnjice Komune; na tom zboru K[eir] H[ardie] (pročitaj njegov govor u listu »Labour Leader«) upućuje prikrivene napade na Social Democratic Federation, na što mu ona odgovara u »Justice«^[473] Social Democratic Federation veli da Independent Labour Party nema nikakva prava na postojanje, budući da je Social Democratic Federation jedina istinska pravovjerna crkva; Independent Labour Party veli da bi trebalo da se Social Democratic Federation uključi u Independent Labour Party. Njihov najnoviji podvig odigrao se prilikom izbora za County Council^[453] kada su obje ove organizacije postavile svoje kandidate, i to samo protiv »progressista«; rezultat je bio: svega 1300 glasova prema 486 000 i izbor četiri umjerena (konzervativca) na mjesta koja su ranije držali progresisti, i uz to trijumfalni podaci »Justice« i »Labour Leader« da su oni potukli progresiste.^[474] Zamisli da pariski socijalisti glasaju sa klerikalcima, monarhistima i oportunistima^[20] protiv stranaka koje zahtijevaju gradsku autonomiju Pariza pa ćeš imati jasnu sliku kako su glasali socijalisti u Londonu. Ali — podržati progresiste, značilo bi priznati da je John Burns imao pravilan stav u County Council i potvrditi politiku Sidney Webba i fabijevaca^[11], koji su, iako su šeptrlje kao *socijalisti*, učinili vrlo

mного na komunalnom planu, energično i pametno se bore za autonomiju Londona. Na taj način »socijalisti« radije podržavaju stranku, koja odbija da dá samoupravu Londonu i koja se bori svom snagom da County Council bude nemoćan. County Council sada predstavlja prvi i najlakši dio državnog aparata za osvajanje, — radnička klasa mogla bi ga sutra osvojiti ako bi bila jedinstvena. A šta bi bio parlament sa socijalističkim autonomnim vijećem Londona!

Berlinčani ponovo izdaju članke koje je Mohr objavio o Francuskoj 1848 - 50. U *Revue*¹ »N[eue] Rh[einische] Z[ei]tung«, a ja sam napisao predgovor, koji će se vjerovatno najprije pojaviti u »N[eue] Z[ei]t[ung]«. Predgovor je nešto izgubio, po mom mišljenju, zbog pretjeranog nastojanja naših berlinskih prijatelja da ne sadrži ništa što bi moglo biti iskorišćeno kao izgovor da se lakše progura Umsturzvorlage² (355) u Rajhstagu. U takvim okolnostima pristao sam.⁽⁴⁵⁵⁾ Ali taj Umsturzvorlage i sasvim neizvjesno stanje stvari u Njemačkoj — premda je to sjajno za opće napredovanje naše partije — brka mnoge moje račune. Vjerujem da znaš da sam upravo pripremao prepisku s Lassalle-om;⁽²⁰⁰⁾ za to moram usporediti mnogo starih novina, pisama itd. Ali ako prođe novi nacrt zakona, neće se u Njemačkoj moći štampati ni pisma, ni moje bilješke niti predgovor. Isto tako neće biti moguće ponovo štampati naše stare članke od 1843 - 52. Zato moram ostaviti po strani sve to dok ne vidimo jasnije odakle der Hase läuft³. U međuvremenu, prihvaćam se IV toma *Kapitala*,⁽⁸⁸⁾ čitam i ispravljam dijelove koje je ranije prepisao K[arl] K[autsky] i zatim ću se dogovoriti s Tussy da ona nastavi rad.

Situacija u Njemačkoj postaje nesumnjivo kritična. Posljednji ispad mladog Wilhelma⁴ — njegovo tiefste Entrüstung⁵ zbog antibizmarkovskog glasanja u Rajhstagu⁽⁴⁷⁵⁾ veliko je zbog ozbiljnih posljedica. Prvo, kao simptom — pokazuje da mu se razlabavio ne samo jedan šraf nego da se klima ceo mehanizam. Napokon, to je *défi*.⁶ Ne sumnjam da će naša partija na to odgovoriti u Rajhstagu i, premda stvar izgleda za sada pokopana, *sukob još postoji* i opet će izbiti. Mi se u Njemačkoj nesumnjivo nalazimo pred modernim Charlesom I, pred čovjekom obuzetim Cäsarenwahnsinn⁷.

Isto tako, pogledaj kakvu zabunu unosi taj veseljak u redove buržoaskih stranaka. Sad laska, sad odbija konzervativne junkere; on ne može zadovoljiti njihove bučne zahtjeve da im država garantira zakupnine; savez između zemljoposjedničke aristokracije i krupnih industrijalaca, koji je Bismarck zasnovao 1878. godine, zahvaljujući svojim zaštitnim carinama, raspao se zbog sukoba ekonomskih interesa;⁽⁴⁷⁶⁾ katolička stranka,⁽¹⁷⁾ koja održava ravnotežu snaga u Rajh-

¹ časopisu — ² prijedlog zakona o subverzivnoj djelatnosti (u rukopisu napisano na njemačkom jeziku) — ³ doslovce: trči zec; u stvari: otkud puše vjetar — ⁴ Wilhelma II — ⁵ najdublje ogorčenje — ⁶ izazov — ⁷ cesarskom mahnitosti

stagu sa svojih 100 poslanika, bila je na najboljem putu da bude potkupljena i da glasa za Umsturzvorlage, ali je glasanje protiv Bismarcka i Entrüstungskaisera⁸ odjednom baci u opoziciju — a to znači podupiranje rascjepa katoličkog centra na aristokratsko-buržoasko krilo i demokratsko, seljačko i radničko krilo. Svuda pometnja i razdor, koji podstiču Wilhelma na coup d'état⁹ da potvrdi svoje božansko pravo na apsolutnu vladavinu i da odbaci opće pravo glasa; a na drugoj strani mirni i neodoljivi napredak naše partije, koji se vidi na svakim izborima kada radnici imaju pravo da glasaju. To sve izgleda opasno — qui vivra verra!¹⁰

Za dan dva pisat ću Paulu o njegovoj dvokrevetnoj knjizi.¹¹ Dobio je čudnog ortaka!^[306]

Tvoj odani

F. Engels

Prevod s engleskog

---

⁸ ogorčenog cara — ⁹ državni udar — ¹⁰ živi bili pa vidjeli! — ¹¹ Vidi u ovom tomu, pismo br. 236.

234

Engels Karlu Kautskom

u Štuttgart

[London] 1. aprila [18]95.

Dragi barone,

Dobio sam dopisnicu. Na moje zaprepašćenje vidim danas u listu »Vorwärts« odštampan izvod iz mog *Uvoda bez mog znanja* i tako sređen da ispadoh miroljubivi poklonik zakonitosti quand même.¹[455] Utoliko mi je draže što to u celini sad izlazi u »N[eue] Z[eit]«, pa će sad biti zbrisan taj sramni utisak. Ja ću L[ieb]k[necht]u reći vrlo određeno svoje mišljenje o tome a i onima koji su mu, ko god da su, pružili tu priliku da izvrće moje mišljenje i to ne obaveštavajući me ni jednom rečju o tome.

Plattera sam dobio, hvala. Vrlo je beznačajno, ali taj čovek sve više i više skreće. Ako se tako nastavi, uskoro nećemo moći ni maći od sve samih profesora. Vrlo je lepo što J. Wolf takođe odgovara.² Ja ću ga uvrstiti u ostale uz Strebelinga i Loriju, sic transit mundi gloria.²

Mnogo pozdrava od svih mojih ukućana svima tvojima.

Tvoj
F. E.

»Deutsche Worte« dobićemo u 2 primerka, jedan za Freybergera, jedan za mene.

---

¹ pod svim uslovima — ² tako prolazi slava sveta

235

Engels Harryju Quelchu

u London^[478]

(koncept)

[London] 2. 4. [18]95.

Dragi druže,

Bio sam prinuđen da bar za ovu godinu odbijem sve zahteve za priložima vanrednim brojevima časopisa i za 18. mart i 1. maj, pa stoga nisam u stanju da napravim izuzetak u vidu »intervjua« za »Justice«. Međutim, to ne znači da uopšte nisam voljan da, ako Vi to želite, sa Vama *privatno* i prijateljski porazgovaram o razvoju i sadašnjem položaju pokreta u Engleskoj i van Engleske.

Ako to odgovara Vašim shvatanjima i Vi budete dobri da mi predložite dan i čas kad biste me mogli posetiti, ja ću pokušati da udesim tako da budem kod kuće.

S poštovanjem

Prevod s engleskog

236

Engels Paulu Lafargue-u

u Le Pere

41, Regent's Park Road, N. W.
London, 3. aprila 95.

Dragi Lafargue,

Još nisam bio završio čitanje Vaše polovine knjige,^[306] kada mi stigoše *Historija socijalizma*, tom I, od Kautskog, razni talijanski časopisi koji se odnose na Loriju (od Labriole) i hrpa ruskih časopisa od N[ikolaja] D[anijelsova]. Uništavaju me pošiljkama. Ali ipak sam do kraja pročitao Vaš dio knjige. Stil je sjajan, historijski prikazi vrlo snažni. Vaš rad je istinit i izvoran, a ne kao u knjizi njemačkog profesora u kojoj istina nije izvorna, a ono što je izvorno nije istinito. Glavna greška — po svoj prilici — je u tom što ste se previše žurili da knjigu dovršite; raspored odjeljaka, naročito o feudalnoj i kapitalističkoj svojini, mogao je biti ljepši, bolji, naročito s obzirom na pariskoj publiku, naviklu na laku lektiru koja je prilagođena čak i lijenim čitaocima; Parižanin zahtijeva svoje pravo na lijenost.^[479] Mnogi vrlo dobri pasusi izgubit će možda djelomično vrijednost time što su stavljeni u zagradu ili zato što ste isuviše pustili čitaoca da se sam muči izvlačenjem zaključaka i posljedica.

Što se tiče samog sadržaja, glavna tačka prigovora odnosi se na poglavlje o rodovskom komunizmu.^[480] Tu se, čini mi se, previše oslanjate na formu pod kojom se ta faza održala do današnjeg dana — u *Francuskoj* — i na samu formu njegovog raspada u toj zemlji. Oblik pod kojim se rodovska zajednica tako dugo održala u Francuskoj predstavlja već sam po sebi niži stupanj stare *velike* porodične zajednice, koja postoji do naših dana u *zadrugi*¹ kod Srba i Bugara. Tom obliku — to je, izgleda, sigurno — prethodila je u Rusiji i Njemačkoj itd. *seljačka komuna*; raspadajući se, slavenska zadruga, njemačka Hausgenossenschaft (rodoslovlje *lex Alamannorum*^[481]) prešla je u zajednicu zasebnih porodica (ili, vrlo često u početku, i još danas u Rusiji, kao nerazdjeljena baština) sa poljima koja se zasebno obrađuju ali su podvrgnuta periodičnim *diobama* — to jest, ono što je iz tog izašlo bio je ruski *mir*, njemačka *Markgenossenschaft*. Mnogo uža zajednica više porodica, koja se održala u Francuskoj, bila je, kako mi se čini, samo integralni dio takve *Markgenossenschaft*, bar na sjeveru (franačkom dijelu); na jugu (u nekadašnjoj Akvitaniji), možda je for-

¹ Engels ovu riječ piše srpskohrvatski.

mirala jednu cjelinu, koja je uživala svoje zemlje samo za vrijeme drevnog vlasništva vlastelina, a da nije bila podvrgnuta kontroli seoske zajednice. To je taj oblik specifično francuski, koji je mogao, raspadajući se, jednim skokom prijeći u privatno vlasništvo nad zemljom.²

To je upravo pitanje gdje još ima mnogo stvari za izučavanje. Zahvaljujući Vama shvatio sam taj posebni karakter rodovskog komunizma u Francuskoj i budući da ste jednom ušli u tu materiju dušom i tijelom, najbolje bi bilo da nastavite to proučavanje, koje mnogo obećava*

Sitni ispravci:

Str. 338 — Vi pišete da se voda penje u peruanske akvadukte budući da u Peruu ima gotovo samo prirodne vode »usred planina« i da su Vaši akvadukti izričito načinjeni da se voda u njih dovede, onda bi to, dakle, morala biti morska voda?

Str. 354 — Terra *salica* — Guérard se grdno vara kada riječ *Sala* izvodi iz kuća.^[482] Dakle, saliski Franci bili su *Franci*, koji su stanovali u kućama? Zvali su se saliski prema maloj teritoriji u Hollandiji, Salandu, gdje se skupina koja je bila osvojila Belgiju i Francusku između Ardena i Loire formirala za osvajanje; to ime postoji još danas. U vrijeme kad je saliski zakon bio napisan (oko 400. godina)^[483] *sala* je još bila, kao što i Vi sami primjećujete, *pokretna imovina* kod Germana.

Strana 386 — »Drugi voli da razapinje stupicu ili da postavlja (sauterelles) zamke za ptice.« Da li su 1787. godine ljudi jeli (sauterelles) skakavce u Beriju?³ — Tražim u svome rječniku i nalazim: *sauterolle*, zamka za ptice.

Str. 393 — Crne diobe — na ruskom čornoj, crn, upotrebljen umjesto *prljav*, a sekundarno je značenje riječi: narodni, običan, svagdašnji. Čornoj narod — crni narod = prost svijet, »dobri narod«. Čornoj perediel, crna podjela — znači dakle prije opću, sveopću podjelu u kojoj svatko ima svoj dio, i najsiromašniji. I u tom su smislu, novine »Narodnik« (prijatelj seljaka) u Švajcarskoj nosile naslov: »Tchornoj perediel«; to je trebalo da znači — ponovna podjela *plemičkih dobara* među seljacima.

To je sve što sam zapazio, i dosta Vam je. Što se tiče Yves Guyot-a, perem ruke.

Liebknecht se lijepo sa mnom poigrao.^[455] Uzeo je iz mog predgovora Marxovim člancima o Francuskoj 1848 - 50. godine sve što

---

* Potrebno je obratiti pažnju na podjelu Francuske na tri dijela: prava Francuska, do Loire, snažan germanski utjecaj; burgundski dio, na istoku od Saône Rone, manje germanski; Akvitanija, između mora, Loire i Rone, neznatan germanski utjecaj.

---

² Vidi u 32. tomu ovog izdanja, str. 50 - 52. — ³ Riječ »la sauterelle« u francuskom jeziku ima više značenja, među kojima i skakavac i zamka za ptice.

J. Kuzje

Die
Klassenkämpfe in Frankreich

1848 bis 1850.

Von
Karl Marx.

Abdruck aus der „Neuen Rheinischen Zeitung“
Politisch-ökonomische Revue, Hamburg 1850.

Mit Einleitung
von
Friedrich Engels.

*à moi Michail
Londres 12/18/95 Engels*

Berlin 1895
Druck der Expedition des „Vorwärts“, Berliner Volksblatt
(24. Klasse).

Naslovna strana s Engelsonom posvetom G. V. Plehanovu

mu je moglo poslužiti za obranu, pod svaku cijenu, miroljubive i protivnasilne taktike, koju on već neko vrijeme izvoljeva propovijedati, naročito sada kad se pripremaju vanredni zakoni u Berlinu.^[355] Ali ja preporučujem tu taktiku samo današnjoj Njemačkoj, i još sa znatnom rezervom. Ove se taktike u cijelosti ne mogu pridržavati u Francuskoj, Belgiji, Italiji, Austriji, a u Njemačkoj sutra može postati neprihvatljiva. Zato Vas molim da pričekate cijeli članak prije nego donesete sud — vjerovatno će se pojaviti u »N[eue] Z[eit]«, svakog dana očekujem primjerke brošure. Nesreća je što L[ie]bk[necht] vidi samo — bijelo ili crno. Nijanse za njega ne postoje.

Uostalom, u Njemačkoj postaje gusto, što obećava slavni konac stoljeća. Ogorčenje malog Wilhelma ne može se dovoljno platiti.^[475] Naši će mu odgovoriti, budimo u to sigurni, u Rajhstagu, gdje nema uvreda veličanstva.

Htio sam Vam pisati još o mnogo stvari, ali se više ne sjećam šta je to bilo. Pomalo sam ostario. Tako dakle, jer još moram napisati nekoliko redaka Lauri prije odlaska pošte — do viđenja! Pozdrav od Freybergerovih (njihova djevojčica je odlično) i od

Vašeg

F. Engelsa

Prevod s francuskog

237

Engels Richardu Fischeru

u Berlin

London, 5. aprila 1895.
41, Regent's Park Road, N. W.

Dragi Fischer,

Sigurno si dobio moje pismo od trećeg.^[185] Jutros je stigla tvoja dopisnica. Dakle, opet neprijatnost.^[484]

Molim te da odmah konsultuješ nekog advokata u kojoj meri *Marxovi naslednici još imaju pravo na literarnu svojinu nad Marxovim člancima u »Rh[einische] Z[ei]tung» od 1842.* Ti članci su izišli kao anonimni. Ali kao anonimni oni su bezvredni za gospodina Baakea. Oni dobijaju vrednost za njega zahvaljujući Marxovom imenu. A ako ih objavi pod M[arx]ovim imenom, zar nam time ne priznaje opet pravo na literarnu svojinu čak i ako je ono moglo biti ugroženo anonimnošću prvog štampanja?

Ako se juristički tu ništa ne može učiniti — što tek treba utvrditi da bismo dejstvovali u skladu s tim — najbolje bi bilo da odmah nekog pošalješ u biblioteku da prepíše sve članke — njih tri — i da mi pošalje prepis da ih brzo pregledam i napišem uvod za njih. To su tri članka

1. O debatama Rajnskog provincijskog landtaga,
2. O krađi drva,
3. O položaju vinogradara na Mozelu.

Morali biste odmah da objavite da ćete i *vi* izdati *moje* članke sa uvodom i (možda) beleškama.^[485]

Kod Rusa je običaj da, i ne pitajući za dozvolu, zadiru u autorsko pravo, »u interesu propagande«, i katkad ne manje u interesu svoje sopstvene posebne štampe i izdavačke delatnosti nasuprot drugima.^[486] Ali od Nemaca na to dosad nisam navikao.

Da sam znao ono što sam samo *pretpostavljao*: da su stare »Rh[einische] Z[ei]tung« u berlinskoj biblioteci, — otišao bih tamo još 1893,^[80] i pregledao ih, pa bismo i u drugim stvarima otišli malo napred.

Da li je taj Baake brat Kurta B[aake]ja?

Pozdravi od svih.

Tvoj
F. E.

238

Engels Conradu Schmidtu

u Cirihi

London, 6. aprila [18]95.
41, Regent's Park Road, N. W.

Dragi Schmidte,

Veoma ste me obavezali svojom upornošću u odnosu na »fikciju«. ¹ Tu, u stvari, postoji teškoća koju sam prebrodio tek zahvaljujući Vašem velikom insistiranju na »fikciji«. Rešenje se može naći u III, 1, strana 154 - 157^[487], ali ono nije sasvim razrađeno i istaknuto, i ta poslednja okolnost me navodi da u »N[eue] Z[eit]« ukratko izložim ovu tačku u vezi sa Sombartovim i Vašim prigovorima. Ionako imam u III tomu još i drugu tačku koju bih hteo da dopunim, odnosno da uskladim sa sadašnjom situacijom uzimajući u obzir izvesne promene u ekonomskim odnosima počev od 1865.^[457]

A izlaganje ovog pitanja o efikasnosti i važenju zakona vrednosti bilo bi mi olakšano, ako biste mi dopustili da se nadovežem ne samo na »hipotezu« iz Vašeg članka u »Centralblatt« već i na »fikciju« pomenutu u Vaša dva pisma, odnosno da citiram jedno ili dva mesta iz njih kao bližu odredbu onoga što Vi podrazumevate pod hipotezom u tom članku. Zato, molim Vas, pročitajte još jednom gore navedena mesta i onda mi kažite da li mi dopuštate da ih navedem kao citate iz pisama dr C. S[chmidt]a meni. Ako Vas ono mesto kod Marxa uveri da je zakon vrednosti za robnu proizvodnju ipak nešto više od neophodne fikcije, i naša mišljenja se tako usklade, ja bih, naravno, sa zadovoljstvom odustao od toga.

Žena dr Freybergera, bivša Louise Kautsky I, pozdravlja Vas srdačno zajedno sa svojom kćerkicom, a ja Vas molim da srdačno pozdravite svoju ženu.

Vaš
F. Engels

---

¹ Vidi u ovom tomu, pismo br. 224.

239

Engels Stephanu Baueru

u Brin

London, 10. aprila 1895.

41, Regent's Park Road, N. W.

Vrlo poštovani gospodine,

Izražavam Vam svoju najdublju zahvalnost za to što ste bili ljubazni da mi pošaljete faksimil Quesnay-eve *Tableau*, kao i svoju monografiju o tome, koju upravo čitam s velikim interesovanjem. Vi s pravom ističete da posle Baudeau-a ovaj značajni ekonomski rad nije shvatio niko osim Marxa, koji je uopšte prvi izvukao fiziokrate iz onog zaborava u koje su ih bacili kasniji uspjesi engleske škole. Ako mi bude dato da izdam još i IV knjigu *Kapitala*^[88], tamo ćete naći još podrobnije priznanje odati zaslugama Quesnay-a i njegovih učenika.¹

S poštovanjem

Vaš odani

F. Engels

Gospodinu dr Stephanu Baueru, Brin.

---

¹ Vidi u 24. tomu ovog izdanja, str. 226 - 254 i 287 - 289.

240

Engels Hermannu Engelsu

u Barmen

London, 12. aprila 1895.

41, Regent's Park Road, N. W.

Dragi Hermanne,

Otkad je poslat keres ništa više o njemu nisam čuo,¹ znam samo to da je, čim je mraz popustio, bilo objavljeno da su ovamo prispela dva kelnska parobroda »Energie« i »Industrie«; u novinama je teško pratiti odlazak brodova odavde, tako da ne znam da li su se već vratila oba i kada. Ako vino ne stigne u toku iduće nedelje, molim te, napiši mi dopisnicu, pa ću započeti istragu.

Mnogo me je obradovalo što vam je svadba tako veselo protekla i što se mladom paru² sviđa putovanje. Onih 80 maraka stigli su u redu. Nadam se da je sad sasvim prošlo i ono što je još bilo ostalo od tvoje influence, mene je ona, srećom, mimoišla, i sad polako počinjem da odlazim u šetnju. Najlepše hvala za obaveštenje o Šafhauzenu.^[488] Rado ću primiti dodeljenih mi 1000 maraka po kursu 120%. Za prvu isplatu 700 maraka sasvim je dovoljan moj stari saldo od 30. 4. 1894. i po odbitku onih 40 funti [. . .]³ za P. P. i komp., a za isplatu ostalog dela od 500 maraka biće otprilike dovoljne kamate i poslednje dividende Šafhauzenu. Ako bi nedostajala koja marka, budite dobri pa dajte predujam do sledeće dividende, — tj. ako je taj račun u redu; u protivnom slučaju, molim za obaveštenje.

Odgovaralo bi mi i pretvaranje u apoene po 1000 maraka, ako se to može izvesti a da ne dođe do nezgodnog i štetnog ostatka, što nisam mogao da učinim dosad dok su svi apoeni morali glasiti na 1000 — ili 450. — Ako tako ne ide, onda bolje nemojte. Ali, možda ipak postoji neki izlaz.

Tako, sad si brzo dobio odgovor, kako si i želeo. Ovdje već 4 dana divno prolećno vreme, sve prekonoci izbija iz zemlje ili pupi, preko dana je toplo i sunčano, potpuno suprotno pravom engleskom aprilskom vremenu sa sivim nebom i reskim severoistočnim vetrom.

¹ Vidi u ovom tomu, pismo br. 213. — ² Arthur Schuchard i gospođa Elsbeth, rođena Engels — ³ oštećen papir

Prošlog meseca sam prvi put u životu platio zubaru 10 šilinga i 6 penija da mi izvadi dva stara krnjatka. Sad imam još samo 17 zuba, sve prednje kompletno, ali nijedan zadnji. Možda ću morati da stavim protezu!

Srdačni pozdravi svima vama.

Tvoj

Friedrich

241

Engels Krastju Rakovskom

u Nansi

London, 13. aprila 1895.

41, Regent's Park Road, N. W.

Dragi gradanine,

Odmah odgovaram na Vašu molbu da napišem nekoliko reči za bugarske drugove. Zbog pretrpanosti poslom odgovorio sam negativno na molbe koje su mi uputili drugovi kako povodom 18. marta tako i povodom 1. maja. Takođe sam negativno odgovorio¹ prošle nedelje engleskoj Social Democratic Federation^[10]. Vi uvidate da ću, ako ispunim Vašu molbu, morati da ispunim molbe oko četrdeset grupa iz deset ili dvadeset raznih zemalja — a to mi je nemoguće. Molim Vas da budete tako dobri da me izvinite pred bugarskim drugovima i da im prenesete moje žaljenje što ne mogu da im učinim ovu uslugu i da im kažete da bih pod drugim uslovima sa zadovoljstvom napisao nešto *posebno* za Bugare, kao najmlađe pristalice socijalizma.

Primite moje iskrene pozdrave.

Vaš

F. Engels

Prevod sa bugarskog

---

¹ Vidi u ovom tomu, pismo br. 235.

242

Engels Richardu Fischeru

u Berlin

London, 15. april 1895.
41, Regent's Park Road, N. W.

Dragi Fischer,

Dobio sam onih 400 maraka i zahvaljujem ti; sutra ću ih razmeniti i podeliti naslednicima.^[489]

Dakle, sa člancima iz starih »Rh[einische] Ztg.« desilo se ono čega sam se i bojao:¹ autorsko pravo je zastarelo i svoje pravo vlasništva možemo spasti samo brzom akcijom. Prema tome, sasvim je u redu da ti odmah najaviš da ćete vi objaviti te članke, a da ću ja napisati uvod i napomene za njih. Recimo, pod naslovom.

»Literarni prvenci Karla Marxa. Tri članka iz (prvih) »Rheinische Zeitung« 1842. I. Rajnski provincijski landtag o slobodi štampe. II. On o zakonu o krađi drva. III. Položaj vinogradara na Mozelu. Izdao i uvod napisao F. E[ngels].«^[485]

Naslov mi se ne dopada naročito, morao bi izbeći navođenje jednog određenog naslova dok ne nademo odgovarajući. Što se tiče članka o Mozelu,^[490] sasvim sam siguran u tu stvar, pošto sam od M[arxa] mnogo puta čuo da ga je baš bavljenje zakonom o krađi drva i položajem mozelskih seljaka navelo da pređe sa čiste politike na ekonomske odnose i da tako dođe do socijalizma. U svojim razgovorima uvek smo pominjali članak o Mozelu kao članak koji je on napisao. Pročitao ga nisam, tada sam već bio u Engleskoj. Ali pošto smo mi o tome davno pričali, neću sasvim da isključim mogućnost nesporazuma. Kad budem video članak, apsolutno neće biti moguće da pogrešim.

Što se tiče tvog velikog plana^[491], verujem da je bolje da to sad ostaviš dok se ne reši sudbina predloga o prevratu.^[355] Biblioteka u kojoj se ponovo izdaju istorijska dokumenta, odnosno spisi iz ranijih perioda ne podnosi nikakvu cenzuru, — potpuno i doslovno — ili uopšte ne izdavati. A ponajmanje bih ja mogao da se složim s tim da dopustim da se M[arx]ovi i moji stari radovi podvrgnu ma koliko neznačajnoj proceduri kastriranja radi prilagođavanja trenutnim uslovima štampe. A pošto smo mi pisali prilično bezobzirno i svakog trenutka opravdavali stvari koje u carskim nemačkim pokrajinama predstavljaju prestup i zločin, novo štampanje u Berlinu posle usvajanja tog uzornog zakona uopšte ne bi bilo moguće bez mnogo precrtavanja.

---

¹ Vidi u ovom tomu, pismo br. 237.

A drugo, imam plan da pred javnost opet iznesem *sve* Marxove i moje manje radove u jednom *izdanju*, i to *ne* u sveskama već odmah u celim tomovima. O tome sam već vodio prepisku sa Augustom^[135] i još pregovaramo o toj stvari. Dakle, kad se on vrati, porazgovaraj malo s njim; još nisam ni siguran da li je takav poduhvat za vas, kao ni da li ste vi, tj. izdavačka kuća »Vorwärts«, najpogodniji ljudi za to, i da ne govorim o sećanju štampe, zbog koje već pomišljam na nekog izdavača izvan Nemačkog Rajha kao neizbežno sredstvo.

Marx se *nikad* ne bi složio sa izdanjem u sveskama, jednom je, u slučaju 2. izdanja *Kapitala* I, dopustio Meißneru da ga izda u 7 *velikih* svezaka po nekih 7 tabaka, ali i to mu je dosadilo. Nikako ne ide rasparčavati u sveske po 2 tabaka ili slično knjige kao što su *Sveta porodica*, *Gospodin Vogt* itd. Ljudi ne dobijaju ništa od takve lektire, to čitanje na parče dovodi samo do nerazumevanja.

Članci iz »Tribune« postoje samo na *engleskom*.^[492]

Praznici su prošli bez mnogo neprijatnosti uz vrlo lepo vreme. Inače nema ničeg novog. Čim budeš dobio prepis jednog od 3 članka iz »Rh[einische] Ztg.«, odmah mi ga pošalji, molim te, da bih mogao da počnem s radom; preporučeno u krstopletu ili bilo kako drukčije uz mere predostrožnosti.

Mnogo pozdrava od svih.

Tvoj
F. E.

243

Engels Lauri Lafargue

u Le Pere

London, 17. aprila [18]95.
41, Regent's Park Road, N. W.

Draga moja Löhr,

Jučer sam ti poslao ček na 6 funti, 9 šilinga i 9 penija, tvoj dio honorara za *Klassenkämpfe*¹. Danas ti vraćam *preporučeno*, kao štampanu stvar, prevod — zahvaljujem se, i nekoliko sugestija.^[341] U jednom pasusu morao sam učiniti jedan ispravak; i ti si ga označila kao nejasan, što je, u stvari, i bio zbog ispuštanja jedne riječi u njemačkom tekstu. Ispravka se nalazi na poleđini stranice i bilo bi dobro da je malo pofrancuziš. Nadam se da će te za tvoj trud nagraditi francuska čitalačka publika!

Napokon sam pronašao stare »*Rheinische Zeitung*«-e iz 1842. godine. Cijelo vrijeme nalazile su se u Berlinskoj biblioteci, a naši prijatelji iz Berlina, koji su to mogli odavno znati, jedva su to sad pronašli. U Berlinu se našao netko² od njih spretniji, koji je namjeravao objaviti Mohrove članke;^[485] nemamo pravo da to obustavimo jer, prema njemačkom zakonu, sva anonimna djela ili ona sa pseudonimom, postaju javna svojina poslije trideset godina od dana objavljivanja, ukoliko naknadno autorsko pravo nije ranije prijavio autor ili netko drugi, qui de droit³. Međutim, ta opasna konkurencija odjednom je osvijestila naše prijatelje. Fischer, koji sada rukovodi izdavačkim odjelom knjižarskog poduzeća »Vorwärts«, odmah je po mojem savjetu⁴, prepisao glavne Mohrove članke i najavit će da ću ih ja objaviti s mojim predgovorom itd. To će vjerovatno obeshrabriti konkurenciju. Financijski nam to neće donijeti mnogo, ali članci će svakako biti na sigurnom.

Za Lassalle-ova pisma^[200] i kasnije planove oko ponovnog izdavanja starih stvari morat ćemo pričekati da vidimo kakvu će sudbinu u Rajhstagu doživjeti nacrt zakona o vanrednim mjerama.^[355] Ako bude izglasan, ne znam kako bismo to mogli izvesti bez posljedica, bar u Berlinu. Možda bi Štuttgart bio mnogo pogodniji — međutim, qui vivra verrea⁵.

Nadam se da isto tako šalješ »*Devenir social*« u Madrid — naši madridski prijatelji gotovo sasvim zavise, u pogledu strane literature,

---

¹ Karl Marx, *Klasne borbe u Francuskoj 1848 - 1850* — ² Hans Baake —
³ tko je ovlašten — ⁴ Vidi u ovom tomu, pismo br. 237. — ⁵ živi bili pa vidjeli

od izdanja na francuskom jeziku; i smatram da imaju više publikacija od drugih grupa nego od nas. Jer ako način na koji se rukovodi listom »Socialiste« treba da služi kao primjer, jao nama! »Vorwärts« najavljuje potpunu reorganizaciju tog slavnog lista^[493] objavljivanog »mit Ausschluß der Öffentlichkeit«⁶ i da će Chauvin izmijeniti izdanje; ako je to tako, il est tellement chauvin⁷, da nitko ovdje od toga nije ni traga vidio. Ali čini se da »Vorwärts« ništa drugo ne zna o Francuskoj osim za Boulevard *Bonne Nouvelle*⁸, i ako nouvelles ne sont pas assez bonnes, il les fabrique lui-même⁹.

Velika hvala za tvoja obavještenja o Sganarelle-u¹⁰, sasvim su dovoljna za éclairage de ma tête¹¹ u tom pitanju. Mislio sam samo na Sganarelle-a iz *Le Médecin volant* i *Don Juana*.

Molim te reci Paulu, ako mu treba napitak sastavljen od L, s, i d¹² (u takvom slučaju britanski filistar to izgovara ček), rado ću mu jedan prepisati.¹³

Srdačan pozdrav od Louise.

Uvijek tvoj

F. Engels

Prevod s engleskog

---

⁶ »s isključenjem javnosti« — ⁷ on je toliko šoven — ⁸ Bulevar *Dobra vijest* — ⁹ ako vijesti nisu dovoljno dobre, sam ih pravi — ¹⁰ Sganarelle je lik iz Molière-ovih komedija — smiješan, prevrtljiv i surevnjiv čovjek. — ¹¹ razbistravanje moje glave — ¹² funti, šilinga i penija — ¹³ Engelsova igra riječi: u engleskom riječ *draught* znači napitak, a riječ *draft* koja se isto izgovara (draft) ček, plan i sl.

244

Engels Ludwigu Kugelmannu

u Hanover

London, 18. aprila 1895.
41, Regent's Park Road, N. W.

Dragi Kugelmann,

Molim te, izvini što sam prevideo tvoju želju da ti odmah napišem u vezi sa Liv[ingston]om, na čije pismo, kako mi se činilo, nije ni bilo potrebno posebno odgovoriti.^[469] Ne verujem da Jacobi ili M. Becker imaju nešto upotrebljivo, a ako im L[ivingston] bude pisao, to ćemo i saznati. Sa Sorgeom se već mnogo, mnogo godina redovno dopisujemo.

Inače, mnogo ti hvala za saopštenja. Istina, ni sam ne znam kako pronaći naše anonimne članke kojih možda ima u »Westph[älisches] Dampfboot«^[468]; možda ću se, kad pristupim poslu, prisjetiti ovog ili onog; inače, ako nečeg tamo ima, to je malo značajno, većinom kao dokaz našeg neslaganja sa tadašnjim bilefeldskim sentimentalnim socijalizmom.^[494]

Konačno ću verovatno morati da učinim onako kako ti kažeš^[495], odavno mislim da u najgorem slučaju tako treba postupiti. U međuvremenu se uvek nade još ponešto, tako i sada stare »Rh[einische] Z[ei]tung« u Berlinskoj biblioteci. Ali predlog o prevratu^[355] može mnogo da pobrka račune. Dok se to ne reši, ne treba ni razmišljati o planu akcije.

Mnogo pozdrava od Freybergera i mene tvojima i tebi lično od

tvog
F. E.

Jednu stvar ćeš dobiti poštom.^[496]

245

Engels Richardu Fischeru

u Berlin

London, 18. aprila 1895.

41, Regent's Park Road, N. W.

Dragi Fischer,

Naknadno još nešto: molim te, pogledaj ipak još jednom u starim »Rh[einische] Ztg.« u vezi sa mozelskim člancima⁽⁴⁹⁰⁾ da se tamo nije razvila i neka vrsta polemike o ovom predmetu i da nema i nekog članka s uobičajenom šifrom Marxa kao dopisnika i napisanog u njegovom stilu, — ukratko, stavovi zaoštreni u vidu antiteze — kao i još *nekih drugih* manjih članaka sa istom šifrom i napisanih u istom stilu, pa me obavesti o tome.

Više se ne mogu setiti svojih sopstvenih članaka — one najbolje je uništila cenzura — pa čak ni svoje šifre, većina dužih tj. oni koji predstavljaju nešto više od običnih svakodnevnih dopisa, nalaze se u prilogu i u feljtonu.

Osim članaka u »Rh[einische] Z[eitung]«⁽⁴⁸⁵⁾ otkrio sam još jedan M[arx]ov članak iz istog perioda i isto tako o cenzuri¹, koji se može štampati zajedno sa ostalima, ali o tome ne treba govoriti, pošto je takođe bio *anoniman*. Tu ima otprilike 1½ do 2 tabaka. Možda ću naći još neki drugi manji. Onda bismo imali sakupljene glavne radove iz M[arx]ovog *predsocijalističkog* perioda. Pobrini se samo za to da mi brzo pošalju prepis, a ostalo ćemo se dogovoriti.

Tvoj
F. E.

---

¹ Karl Marx: *Primeđbe povodom najnovije pruske instrukcije o cenzuri*

246

Engels Stanislawu Mendelsonu
u London

*[London] 23. aprila 1895.
41, Regent's Park Road, N. W.*

Dragi moj Mendelsone,
Ako Vam odgovara, svratiću k Vama sutra, u sredu između 3 i
4 sata posle podne — ako vreme dopusti.
Pozdrav gospodi M[endelson] i Vama od Vašeg

F. Engels

Prevod . francuskog

247

Engels Franzu Mehringu

u Berlin

London [krajem aprila 1895]
41, Regent's Park Road, N. W.

Poštovani gospodine Mehring,

S mnogo radosti i zahvalnosti primam Vašu ponudu da mi pomognete da iščeprkam stare Marxove radove za novo izdanje. Prvu teškoću su stvorile »Rh[einische] Ztg.« od 1842, za koje sam, doduše, pretpostavljao da postoje u Berlinskoj biblioteci, ali, uprkos tome što sam više puta postavljao to pitanje, nisam mogao sigurno da saznam da li je tamo. Sad je to pitanje rešeno i možemo početi.

Do oktobra 1842. M[arx] je bio u Bonu; kad sam krajem septembra ili početkom oktobra prošao na povratku iz Berlina, u redakciji su bili, koliko se sećam, samo M. Heß i dr Rave, bivši redaktor lista »Elberf[elder] Ztg.« (koji se tada, mislim, drukčije zvao); mislim da je Rutenberg već bio izgnan; ali u to nisam siguran. Kad sam krajem novembra na proputovanju za Englesku opet navratio, zatekao sam tamo Marxa i tom prilikom smo imali svoj prvi, vrlo hladan susret; Marx je u međuvremenu bio istupio protiv Bauerovih tj. izjasnio se protiv toga da »Rh[einische] Z[eitung]« budu pretežno organ za *teološku* propagandu, ateizam itd. umesto organ za političku diskusiju i akciju, i isto tako protiv frazerskog komunizma Edgara Bauera, koji je bio zasnovan samo na želji da se »ode najdalje« i ubrzo potom kod Edgara zamenjen drugim frazama koje su ekstremno zvučale. Pošto sam se dopisivao sa Bauerovima, važio sam za njihovog saveznika i zbog njih sam na M[arxa] gledao s podozrenjem.

Koliko se sećam, M[arx] se 1. jan[uara] [18]43. povukao sa mesta glavnog urednika, bar zvanično. Ali to nije omelo njegovu potajnu saradnju u novinama čak i u februaru. Isto tako, skoro sam siguran da je ukaz po kome je list trebalo da prestane da izlazi 31. marta [18]43. dostavljen redakciji najkasnije 31. dec[embra]; zatim su počeli pregovori, koji su doveli do negativnog rezultata. Zato je ukaz objavljen tek 28. jan[uara] i istovremeno zavedena posebna cenzura, koja je, u stvari, postojala odavno, jedno vreme čak i trostruka cenzura: 1. običan cenzor, 2. iz Berlina poslati asesor von Saint-Paul, 3. predsednik vlade. Saint-Paul je prisustvovao i daći datoj listu. Kolebanje 12/18. febr[uara] poklopilo bi se otprilike sa Marxovim putovanjem u Keln.^[497]

Ako možete da, upoređujući ove podatke sa samim novinama, podrobnije utvrdite odnosno ispravite još nešto, to bi bilo vrlo poželjno i za Vaš i za moj rad.

Biće da sa člankom o Mozelu^[490] stvari stoje tako kako Vi kažete. Marx je tada bio vezan za Keln i nikako nije mogao lično da skuplja materijal takve vrste.

Članak o kome sam pisao Fischeru¹ u stvari je članak o instrukciji o cenzuri u Rugeovim »Anekdota«.²

Jedan od najboljih radova u »Rh[einische] Z[ei]tung« je još u feljtonu duga kritika istorije francuske revolucije od Lea. Nju je napisao Marxov prijatelj C. F. Köppen (koji je pisao i o starom Fritzu³ i nordijskoj mitologiji) i ona daje (prvi put uopšte) tačno objašnjenje vremena terora.

To da ste period 1848. godine vrlo temeljno proučili dokazali su mi neki citati i osvrti u Vašim člancima u »N[eue] Z[ei]t«⁴. Raduje me što je Vama zapala u deo obrada ovog doba kao i kasnijeg perioda u Nemačkoj.

Možda će se u periodu od oktobra 1842. negde u priložima tu i tamo naći još ponešto od Marxa; ne bi se isplatilo tražiti manja saopštenja iz Bona u glavnom listu.

Moje iskreno saučešće povodom uništenja »Slobodnih narodnih pozornica«! Prevrat odozgo nije mogao mimoići tu ustanovu!^[496]

Još jednom najlepše hvala!

S iskrenim poštovanjem

Vaš

F. Engels

---

¹ Vidi u ovom tomu, pismo br. 245. — ² Karl Marx: *Primedbe povodom najnovije pruske instrukcije o cenzuri* — ³ Friedrichu II

248

Engels Richardu Fischeru

u Berlin

London, 9. maja [18]95.

41, Regent's Park Road, N. W.

Dragi Fischer,

Usled reumatičnih bolova u koži glave i s tim povezane nesаницe, trenutno sam toliko slab da uopšte nisam sposoban za rad. Mislim da ću do iduće nedelje opet biti dobro. A zasad je, mislim, najbolje da ti i Mehring — pošto obojica imate mogućnosti da pregledate taj primerak lista »Rh[einische] Z[ei]tung« — sami rešite šta učiniti s manjim člancima i onima o Mozelu^[490], i da mi pošaljete prepis samo onoga što je najnužnije. O tome ću napisati nekoliko redova i M[ehring]u.¹

Rukopis je upravo stigao.^[499]

Tvoj
F. E.

---

¹ Vidi u ovom tomu, pismo br. 249.

249

Engels Franzu Mehringu

u Berlin

London, 9. maja 1895.

41, Regent's Park Road, N. W.

Veoma poštovani gospodine Mehring,

Najlepše Vam se zahvaljujem za Vaše dugo pismo značajnog sadržaja i za priloge. Odgovoriću opširno na njega čim mi to bude dopustila lobanja, jer, na žalost, već osam dana u njoj osećam reumatične bolove kao da je okružena i stisnuta nekim gvozdanim obručem. Mislim da će u toku iduće nedelje to proći kao i nesаница povezana s tim. Saglasan sam s Vašim predlogom da se iz »Rh[einische] Z[eitung]« daju samo oba velika članka i oni o komunizmu¹ (kao i onaj članak iz »Anekdota«²). Od ostalih stvari trebalo bi prepisati samo najvažnija mesta (ne izvlačeći ih iz konteksta), koja, molim Vas, Vi označite. Što se tiče članaka o Mozelu^[490] za moj uvod bio bi mi potreban kratak pregled toka debate i sadržaja.

Da li biste bili dobri da se o tome sporazumete sa Fischerom?

Još jednom najlepše hvala i, do najskorijeg vremena kad ću više pisati, najiskrenije

Vaš

F. Engels

---

¹ Karl Marx: *Debate 6. rajnske skupštine. Prvi članak. Debate o slobodi štampe, Debate 6. rajnske skupštine. Treći članak. Debate povodom zakona o krađi drva, Komunizam i augzburški list »Allgemeine Zeitung«* — ² *Primedbe povodom najnovije pruske instrukcije o cenzuri*

250

Engels Lauri Lafargue

u Le Pere

London, 14. maja [18]95.

41, Regent's Park Road, N. W.

Draga moja Löhr,

Meni je, kao i Louisi i Ludwigu, bilo neobično milo kad smo saznali da ste Paul i ti spremni i voljni da nas malo posjetite; bio bih ti odmah odgovorio da nije bilo ovih prokletih bolova koji me već tjedan dana dovode gotovo do ludila i čak ni sada nisu posve prestali da me muče, te sam posve smušen i nisam ni za šta. Stvar stoji ovako. Prije izvjesnog vremena, javio mi se s desne strane vrata otok, koji se poslije nekog vremena pretvorio u grozd limfnih žlijezda, koje otiču iz nepoznatih razloga. Bolovi dolaze od direktnog pritiska te natekline na živac i, naravno, nestat će jedino kad iščezne taj pritisak. Za sada je resorpcioni proces vrlo zadovoljavajući, ali dvije druge žlijezde se gnoje i trebat će ih isjeći; budući da su duboko usađene i polako izlaze na površinu, a mi starci tako sporo jačamo, vrijeme operacije ne može se tačno odrediti, ali se nadam da će biti ovog tjedna. Kad to jednom svrši, naređuju mi da idem na more; ali još je neizvjesno kad će to biti.

Kako sada stvari stoje, zar ne bi bilo najbolje da ti dođeš ovamo, recimo tokom idućeg tjedna, i onda, čim bude moguće, mogli bismo se nas dvoje spakovati i krenuti u Istborn, smjestiti se u udoban stan i pripremiti se za doček posjetilaca iz Londona. Velim, ti i ja, jer želim da ovdje ostaneš malo dulje, dulje nego što bi možda Paul pristao da se odvoji od svojih studija, vaših životinja i vrtlarstva. Zato će on možda radije učiniti kako ti kažeš i doći po tebe.

Kad se odavde izgubim, Louise namjerava da izvrši veliko spremanje u moje dvije sobe, a poslije toga može doći k nama sa svojom djevojčicom na oko tjedan dana. Poslije toga mogu doći Tussy i Edward, a zatim Paul, koji će u to vrijeme sigurno biti zamoren od samoće; onda ćemo moći misliti na zajednički povratak u London da pokažemo Paulu naše novo kućanstvo.

To je u glavnim crtama grubi program čovjeka koji pati od neuralgičnih bolova u glavi poslije niza besanih noći u sadašnjim neizvjesnim okolnostima; zato se program može izmijeniti s obzirom na nove okolnosti i nove ideje. Podanički ga iznosim tebi na odobrenje ili na ispravku.

Vrućina je nepodnošljiva — 22 stupnja Celzija u sobi cijeli dan; bez vjetra, oblačno je, a oluja i dalje *samo* prijeti. I to dva mjeseca poslije onog jakog mraza!

Obadvoma srdačan pozdrav od Freybergerovih! Amitiés à Paul et au revoir.¹

Prilažem ček na 10 funti — za tvoj put u London i da se malo odjeneš, ako želiš.

Zato te molim da javiš kad te možemo očekivati.

Tvoj odani

F. Engels

Ima još jedan razlog da nepotrebno ne odlažeš dolazak: da idemo u Istborn prije *Duhova* zbog navale izletnika itd.

Prevod s engleskog

---

¹ Pozdrav Paulu i do viđenja!

251

Engels Carlu Hirschu

u Keln

London, 20 maja 1895.

41, Regent's Park Road, N. W.

Dragi . . .¹

Postavljate nam težak zadatak. Treba da pronađemo »žurnalistu Tollitta u Engleskoj« i »engleske listove« u kojima se nalazi ta stvar o Brauvajleru.^[500] Prvo, u izveštajima engleske dnevne štampe čak se i ne pominje ta stvar nazvana *Brauwajler*, a izveštaj parlamentarnog komiteta će izaći tek kad se završi rad tog komiteta. Prema tome, ta beleška sigurno potiče iz nekog opskurnog industrijskog stručnog lista, pa se zato ovde u zemlji ne može naći. Drugo, žurnalist Tollitt, koji se, po rečima drugih, zove Pollitt, ovde nije uopšte poznat. Dr Freyberger je u National Liberal Club, čiji su članovi masa žurnalista, uzalud tragao za njim. Preduzeli smo još neke korake da o tom čoveku išta dokučimo, — čini se da on i ne stanuje u Londonu i ne radi u *političkoj štampi*, verovatno je u nekom industrijskom stručnom listu, — ali za to je potrebno vreme. A vrlo je naivno što se nadate da će se taj čovek tamo pojaviti kao svedok u vašu korist. Pa on sam kaže da je tajno ušao u zatvore, pa bi, prema tome, u Kelnu odmah upao u haps i bio izveden na sud zbog podmićivanja činovnika ili nečeg sličnog. Neizvodljiva je i ideja Hofrichtera da se taj čovek ovde sasluša pred sudom. Istina, *ako hoće*, može dati affidavit (izjavu pod zakletvom, koja, — ako je lažna — povlači za sobom sve posledice krivokletstva) pred mirovnim sudijom, u kojoj će potvrditi sve što je rekao pred odborom, a to — uz overu nemačkog konzula — predstavlja sudski dokument i tamo preko.

Bernstein je celu nedelju bio odsutan iz Londona, a Beer nema apsolutno nikakvih veza u svetu u kome treba tražiti tog Tollitta.

Čim budemo saznali još nešto, obavestićemo te. Ali vremena ima strašno malo. *Otkuda* vam ta vest? Ispitujte tamo dok ne otkrijete *kako* i *preko koga* je ona dospela u nemačku štampu, to će nam biti polazna tačka.

Mnogo pozdrava.

Tvoj
F. E.

¹ Papir oštećen

252

Engels Karlu Kautskom

u Štutgart^[501]

London, 21. maja 1895.

41, Regent's Park Road, N. W.

Dragi barone,

Odgovorio bih ti odmah na tvoje pismo od 6, ali me je ovo odvrtno oticanje vratnih žljezda uz jake bolove i obaveznu nesanicu gotovo potpuno onesposobilo za rad u toku 14 dana. A sad nećeš više morati da čekaš.

Pre izvesnog vremena preduzeli ste izdavanje *Istorije socijalizma*.^[472] Od svih živih ljudi tada je — to smem slobodno reći — samo saradnja jednoga izgledala neophodna za to, i taj jedan sam bio ja. Čak mogu reći da bi bez moje pomoći takav rad danas mogao biti samo pun praznina i nedostataka. I to ste vi znali isto toliko koliko i ja. Ali od svih ljudi koje je bilo moguće koristiti za to baš sam ja jedini koji *nije* pozvan na saradnju. Znači da ste morali imati vrlo jake razloge kad ste baš mene isključili iz toga. Ne žalim se zbog toga, to nikako. Imali ste potpuno pravo da tako postupite. Ja samo konstataujem činjenicu.

Svakako, ono što me je, makar i za trenutak, pogodilo bila je ta čudna tajanstvenost s kojom ste preda mnom prikrivali tu stvar, dok je ceo svet govorio o njoj. Tek od trećih lica saznao sam za ceo taj plan, tek iz štampanog prospekta izdavačkog plana. Ni od tebe ni od Edea ni jedne reči; činilo se da vam savest nije čista. Uz to, potajno raspitivanje svakojakih ljudi kakav je moj stav prema toj stvari, da li sam odbio saradnju itd. I onda, konačno, kad se više nije moglo čutati, dobri Ede poče da priča o toj stvari postideno i zbunjeno kako priliči kad je posredi loš postupak, — tad kad nikakva krivica nije postojala već samo ta smešna komedija, koja mi je u međuvremenu donela mnoge stvarno vesele trenutke, što može da potvrdi Louise.

Pa dobro. Stavili ste me pred svršenu činjenicu: *Istoriju socijalizma* bez mog učešća. Tu činjenicu sam prihvatio od samog početka ne žaleći se. Ali tu činjenicu koju ste sami stvorili više ne možete izbrisati, ne možete je ignorisati ako vam to slučajno odgovara. A ni ja ne mogu da je izbrišem. Ako ste mi posle zrelog razmišljanja zatvorili glavna vrata u vreme kad su vam mogli bitno koristiti moj savet i pomoć, onda, molim vas, ne tražite sad od mene da se uvlačim na neka sporedna vratanca da bih vam pomogao da se ispetljate iz neprilike. Priznajem, da su uloge drukčije podeljene, ja bih vrlo, vrlo

dugo razmišljao pre nego što bih ti načinio ovakav predlog.^[502] Zar je tako teško uvideti da svako mora sam odgovarati za posledice sopstvenih postupaka? As you made your bed, so you must lie in it.¹ Ako za mene tu nema mesta, onda je to tako samo zato što ste vi tako hteli.

Tako, to je završeno. A sad mi učini uslugu i ovaj moj odgovor smatraj konačnim. Neka ceo ovaj incident ostane za nas obojicu završena stvar. Ni sa Edeom neću govoriti o tome, ako on sam ne počne.

U međuvremenu se spremam da ti za »N[eue] Z[eit]« napišem rad koji će te obradovati: *Dopune i dodaci III tomu Kapitala*, Br. 1: Zakon vrednosti i profita stopa, Odgovor na sumnje Sombarta i C. Schmidta. Kasnije sledi br. 2: veoma izmenjena uloga berze otkad je Marx pisao o tome 1865.^[457] Nastavak sledi ako bude potrebe i vremena za to. Prvi članak bi već bio gotov da mi je glava bistra.

Za tvoju knjigu mogu reći da je sve bolja što se dalje čita. Platon i rano hrišćanstvo još nisu dovoljno obrađeni prema prvobitnom planu. Srednjovekovne sekte su obrađene već mnogo bolje, i to crescendo: najbolje taboričani, Münzer, anabaptisti. Ima vrlo mnogo važnih ekonomskih redukcija političkih događaja, a uz to i opštih mesta, gde se oseća nedovoljno proučavanje. Iz knjige sam mnogo naučio; ona je neophodan pripremni rad za moju preradu *Seljačkog rata*.^[140] Čini mi se da su glavni nedostaci dve stvari: 1. Vrlo nepotpuno proučavanje razvitka i uloge elemenata koji stoje sasvim iznad feudalne strukture, deklasirani su i skoro u položaju parijski, i koji se nužno pojavljuju prilikom formiranja svakog grada i čine najniži bespravan sloj svakog gradskog stanovništva u srednjem veku, van svake zajednice-marke, bez veze sa feudalnom zavisnošću i cehovskim savezom. To jeste teško, ali predstavlja *glavnu osnovu*, jer postepeno, s raskidanjem feudalnih veza, od njih postaje *predproletarijat* koji je 1789. podigao revoluciju u pariskim faubourgs², apsorbujući sve izrode feudalnog i budućeg društva. Ti govoriš o proleterima, taj izraz je neodređen, i tu uključuješ tkače, čiji značaj sasvim ispravno opisuješ — ali tek *otkad* postoje deklasirani tkački pomoćnici koji stoje van esnafa i, samo *utoliko* što oni postoje, možeš tkače ubrojati u svoj »proletarijat«. Tu treba još mnogo raditi.

2. Nisi potpuno shvatio položaj na svetskom tržištu, — ukoliko o tome može biti govora, — međunarodni položaj Nemačke krajem XV veka. *Samo* taj stav daje objašnjenje zašto je buržoasko-plebejski pokret u religioznoj formi, koja je pretrpela poraz u Engleskoj, Holandiji, Češkoj, mogao imati *izvestan* uspeh u 16. veku u Nemačkoj: uspeh njene *religiozne maske*, dok je uspeh buržoaskog sadržaja ostao rezervisan za idući vek i za zemlje u međuvremenu nastalog novog pravca svetskog tržišta: Holandiju i Englesku. To je duga tema, koju ću, nadam se, in extenso razviti u *Seljačkom ratu* — kad bih mogao da stignem dotle!

¹ Što zaseješ, to požanješ. — ² predgrađima

Što se tiče stila, ti si — da bi ostao popularan — pisao čas stilom uvodnika čas kao kakav uča. To bi se moglo izbeći. I zatim: Zar, za ljubav Janssensu, još uvek ne želiš da shvatiš igru reči U. v. Huttena sa izrazom *obscuri viri*? Vic je u tome što on ima *dva* značenja: opskuran i obskurantan, i to je Hutten i *hteo* da kaže.^[503]

Ipak, sve to ide. Ti i Ede, vi ste obojica obradili sasvim novu temu, i to nikad ne može tek tako, prvi put da bude potpuno. Možete se radovati što ste spremili knjigu koja se može nazreti već sada kad postoji samo tako reći njena prva skica. Ali sad ste obojica obavezni da ne prekidate rad na toj oblasti, već da istražujete dalje, da biste kroz nekoliko godina pripremili prerađeno izdanje koje odgovara svim zahtevima.

Iz Petrograda mi šalju ruski prevod tvog starog rada o braku i porodici («Kosmos»). Ne znam ko je prevodilac. Poslaću to tebi.

Mnogo pozdrava od svih mojih ukućana svima tvojima.

Tvoj

F. Engels

Još jedna stvar. Predložio sam Sorgeu da izda kao posebnu knjigu svoje članke o američkom pokretu, kad budu završeni.^[504] On se s tim složio, ali kaže da tamo treba mnogo šta doraditi, popraviti i dopuniti, za šta svakako neće imati vremena pre idućeg letnjeg odmora. Prihvatio je moj predlog da tu stvar preda Dietzu. Budi tako dobar, pa pitaj D[ietz]a da li želi da se prihvati te stvari i, ako želi, pod kojim uslovima. Ti članci su najbolje i *jedine autentične* stvari koje imamo o američkom pokretu i smatram da je vrlo poželjno dati ih javnosti povezane i kao posebnu knjigu.

253

Engels redakciji lista »Rheinische Zeitung«

u Keln^[500]

London, 22. maja 1895.

41, Regent's Park Road, N. W.

Poštovana redakcijo,

Čovek je naden, zove se James Pollitt i spreman je na sve što se od njega traži. Već nam je dostavio sav materijal koji ima. Članci su u »The Hardwareman« od 11. i 18. maja: stenografski izveštaji sa sednica odbora za trgovinu (Board of Trade Committee) o radu u zatvorima u inostranstvu, gde je dao svoje iskaze. Izveštaji će Vam biti poslani u originalu sa prevodima onih mesta koja se odnose na Brauvajler. Dalje, on će nam pribaviti uzorke artikala koji su izrađeni u Brauvajleru i prodati ovde, a i overenu izjavu (umesto zakletve) o tačnosti kako njegovih iskaza pred odborom tako i izvoda koje ste Vi naveli.

Ali pošto je materijal vrlo obiman i za kratko vreme ne može se pismeno obraditi tako da biste ga Vi valjano mogli iskoristiti na sudu, poželjan je hitan usmeni dogovor, pa sam ja jutros telegrafisao Hirschu, 37 Hämergasse, Köln: Hirsch, Hofrichter ili advokat neka odmah dođu, vrlo je važno Engels.

Nadam se da je neko odmah krenuo na put i da će se, kad stig-ne, javiti u 41, Regent's Park Road, gde će biti smešten i moći odmah da pristupi poslu. Za 12 časova sve će se srediti i, ako je neophodno, može se odmah krenuti natrag.

Zasad ću ja platiti troškove oko toga, i kasnije ću Vam ispostaviti račun za to.

Čovek koji ovde u Engleskoj prodaje brauvajlške proizvode preko svog londonskog agenta S. A. Rothschilda zove se Christian Abner i iz Kelna je. To bi za Vas bio najvažniji svedok. On bi pod zakletvom morao odgovoriti na pitanja o robi koju dobija iz Brauvajlera i šalje u Englesku. Pollitt je pratio do vrha natovarena kola od radionice u Brauvajleru do njegove radnje u Kelnu. Abner je takođe štampao svoje izjave na engleskom jeziku u kojima stoji da ne prodaje robu izrađenu u zatvoru; on, naime, tvrdi da Brauvajler nije zatvor već samo popravni dom. Ali ovde niko ne naseda takvim razlikama.

Sutra više, ukoliko u međuvremenu niko ne dođe.

Mnogo pozdrava od Vašeg

F. Engelsa

254

Engels Richardu Fischeru

u Berlin^[505]

Dragi F[ischer],

Hvala na pošiljci. Još nisam u stanju da se toga prihvatim. U međuvremenu, molim te da mi pošalješ i prepis svih članaka o mozel-skim seljacima.^[490] Naime, Hofrichter iz Kelna bio je ovde i traži ih da bi ih tamo upotrebio. Tad sam se s njim dogovorio da potražim da mi ih pošalju, i ako ih ne budem mogao upotrebiti potpuno, ili uopšte nikako, on ih može dobiti, i u tom slučaju platiće Vam »Rh[eini-sche] Ztg.« troškove prepisivanja. Prema tome, vaši troškovi će u svakom slučaju biti pokriveni.

Mnogo pozdrava.

Tvoj

F. E.

[London] 29. 5. [18]95.

255

Engels Nikolaju Franceviču Danijelsonu

u Petrograd

London, 4. juna 1895.

41, Regent's Park Road, N. W.

Poštovani gospodine,

Trenutno se osećam prilično loše (mada to nije ništa ozbiljno) i moram se ograničiti na ono što je apsolutno neophodno.

Poslao sam gospodinu Konovu Vaše dopune i izmene^[506] i zamolio ga da vodi prepisku direktno s Vama, pa sam mu dao i Vašu adresu. Njegova adresa je:

Andrej Konov, Augsburgstr. 37^{III}, Berlin.

U nadi da ću uskoro moći da Vam javim bolje vesti, ostajem

s poštovanjem

L. K.^[264]

Prevod s engleskog

256

Engels Eduardu Bernsteinu

u London

4, Royal Parade,
Eastbourne^[507], 18. juna [18]95.

Dragi Ede,

Hvala ti na pismu, sad je bolje ali po principima dijalektike: i pozitivna i negativna strana jačaju. Ojačao sam, jedem više i sa više apetita, kažu mi da vrlo dobro izgledam; dakle, opšte stanje je bolje. Ali uporedo s tim napreduje i proces bolesti, veći je tumor, jači su bolovi, otežan je san, itd. Bolest je akutna, nije me smlatila tako kao u Londonu, ali se odvija normalno. Usled toga se moja patološki stečena glupavost još pojačala a isto tako i moja nesposobnost za rad. Danas opet imam specifično loš dan, a od 5 sati posle podne upravo mi je glava počela da se razbistrava.

Louise, Ludwig i beba došli su u subotu, a Ludwig se u nedelju opet vratio u bolnicu u London; verovatno će ponovo doći u petak ili subotu.

U subotu ili nedelju doći će Avelingovi, možda i Sam Moore. Na žalost, moraće se sami zabavljati, ja sam i subjektivno i objektivno dosadan.

Mnogo srdačnih pozdrava Gini i deci. Svi moji su napolju; pokušao sam malo da odspavam.

Tvoj
F. E.

257

Engels Bolesławu Antoniju Jędrzejowskiemu

u London

4, Royal Parade, Eastbourne, 28. 6. [18]95.

Poštovani družice,

U odgovoru na Vaše pismo od 25. o. m., koje mi je ovamo poslato, imam čast da Vas obavestim da nemam apsolutno nikakav prigovor Vašem prevodu mog članka iz »Commonwealth« i njegovom objavljivanju na navedeni način.^[500]

S poštovanjem

F. Engels

Red. »Przedświt«,

B. A. Jędrzejowskiemu

258

Engels Filippu Turatiju

u Milano^[509]4, Royal Parade, Eastbourne,
28. juna [18]95.

Dragi građanine Turati,

Kratak izvod iz tri toma *Kapitala* jedan je od najtežih zadataka koji pisac može sebi postaviti.^[510] U celoj Evropi nema, po mom mišljenju, više od pet-šest ljudi sposobnih da to učine. Pored ostalih neophodnih uslova treba temeljno poznavati građansku političku ekonomiju i potpuno vladati nemačkim jezikom. Međutim, Vi kažete da Vaš Labriolino¹ nije suviše jak u ovoj poslednjoj tački, dok mi njegovi članci u časopisu »C[ritica] S[ociale]«^[511] dokazuju da bi bolje uradio da dobro shvati i tom pre nego što se lati samostalnog rada nad delom u celini. Nemam zakonsko pravo da ga u tome sprečim ali moram potpuno skinuti odgovornost sa sebe.

Što se tiče drugog Labriole², opak jezik koji mu pripisujete možda ima izvesno pravo na opstanak u zemlji kao što je Italija, gde je socijalistička partija,^[257] kao i sve druge stranke, izložena najezdi neke vrste skakavaca, one »deklarirane buržoaske omladine«, kojom se Bakunjin tako ponosi. Posledica: prevlast književnog diletantizma, suviše često lakomog na senzacionalnost i neminovno propraćenog familijarnošću, koja dominira štampom. Nije Vaša greška što to postoji, ali Vi, kao i svi drugi, osećate na sebi uticaj te sredine. Uostalom, govorio bih Vam još o L[abrioli], ali kad u časopisu »C[ritica] S[ociale]« nalazim odlomke svojih privatnih pisama reprodukovanih bez mog znanja,^[512] priznaćete da je bolje da ćutim.

Uostalom, posle svih sporova i svađa, partija je, izgleda, na poslednjim izborima postupala, uopšte uzev, onako kako su prilike zahtevale: učvršćivala je svoju nezavisnost u prvoj turi tamo gde to nije pomagalo razne Crispije, podržavala radikale i republikance pri glasanju tamo gde o našima nije bilo reči.^[513]

Dr i gospođa Aveling, koji su sada kod mene, kao i ja lično šaljemo najsrdačnije pozdrave Vama i gospođi Kulišov.

Uvek Vaš
F. Engels

Prevod s francuskog

¹ Arturo Labriola — ² Antonio Labriola

259

Engels Paulu Lafargue-u

u Le Pere^[514]

[Istborn, 29. juna 1895]

Ako breg neće Muhamedu, Muhamed će bregu. Ako Paul ne želi da dođe u Istborn, Istborn će doći k njemu. I tako, ono što Muhamed nije mogao da ostvari, Paul ostvaruje u magnovenju. Potvrđujemo 29. juna 1895. godine mi dole potpisani

F. Engels
Tussy
Edward
Laura

Prevod s francuskog

260

Engels Richardu Fischeru

u Berlin^[516]

Dragi F[ischer],

Članci o M[ozelu]^[400] stigli su na vreme u London. Hvala.

Na žalost, ne mogu ti reći ništa određeno u vezi sa završavanjem rukopisa odnosno uvoda, koji se može napisati samo u Londonu; još nisam u stanju da radim, a i ne znam koliko će me, s obzirom na moje godine, zadržati ti procesi koji se odvijaju istina normalno, ali đavolski polako.

Lepo vreme se ovde zadržalo duže nego što to seljaci žele, ovde vlada prava suša.

Pozdrav tvojoj ženi i deci.

Tvoj

F. E.

Eastbourne, 4, Royal Parade, 29. 6 [18]95.

261

Engels Louise Freyberger

u London

Draga L[ouise],

Ponesi mi, molim te, i jednu malu flašicu sa rastvorom karbolne kiseline, koja se nalazi u mojoj spavaćoj sobi, moj nos opet ima halucinacije. Zatim, dobro bi uradila da sebe i bebu pripremiš za malo hladnije vreme; juče je ovde bilo sigurno samo 12 - 13°C. — Molim te da onaj članak E. Avelinga o Independent Labour Party^[516] koji sam ti dao na čuvanje prilikom odlaska pošalješ njemu na adresu Green Street, Green near¹ Chislehurst, Kent. E[dward] i T[ussy] su jutros otputovali. I Laura hoće da putuje već u sredu ujutru dnevnim brodom iz Njuhavena, pa će uveče biti kod kuće. Dakle, više je nećeš videti. Srdačno te pozdravlja. Jutros je lepo vreme, zatim kiša, a sad opet sunce. Prošle noći sam vrlo dobro spavao, ali prašak uzet u subotu uveče nije imao veliko dejstvo, pa sam juče uzeo još jedan, što je imalo jak efekat — zato sam danas malo malaksao. Pozdrav Ludwigu. Pozdrav i poljubac maloj i tebi od

Tvog

F. E.

Istborn, 1. jul [18]95.

---

¹ kod

262

Engels Eduardu Bernsteinu

u London^[517]

Dragi Ede,

Dobio sam pismo. Hvala. Zasad je sve po starom, tj. raspoloženje se stalno menja zavisno od fizičkog stanja. Još ne mogu ni da pomislim na posao, samo na najhitniju prepisku. Juče je otišla Laura i Louise se vratila i srdačno pozdravlja, kao i ja, tebe, decu i Gine.

Tvoj
F. E.

4, Royal Parade, Eastbourne, 4. 7. [18]95.

263

Engels Filippu Turatiju

u Milano^[518]

Pismo primljeno.
Budite zdravi.

Do videnja
F. Engels

4, Royal Parade
Eastbourne, 4. jula 1895.

Prevod s italijanskog

264

Engels Antoniju Labrioli

u Rim

[Istborn, rano ujutru 8. jula 1895]

Sve je vrlo dobro, samo neka mala faktička nerazumevanja i na početku pisano previše učeno. S nestrpljenjem čekam ostalo.^[519]

Prema: «La Critica. Rivista di Letteratura, Storia e Filosofia», Napoli 1938.

265

Engels Eleanori Marx-Aveling

u London

4, Royal Parade, Eastbourne, 9. 7. [18]95.

Draga moja Tussy,

Hvala ti za Johnnyjevo¹ pismo, koje ti u prilogu vraćam. Naravno, dečko ima pravo što se drži kuće. Čini se da je Edgar² pravi Norman-danin, koji misli samo na trenutnu korist. Utoliko gore.

Edwardov odgovor Glazgovu je dobar. Rešenje se može naći u »Labour Leader« od 6. jula, strana 2, K[eir] H[ardie] protiv E[dward]a A[veling]a u »Jeunesse socialiste«. ^[516] Sad se jasno ispoljava plemenita priroda K[eira] H[ardie-a]. Dok ga E. A[veling] napada, K[eir] H[ardie] mu velikodušno pribavlja mesto kandidata, koje bi, ako ga E. A[veling] prihvati, K[eir] H[ardie] mogao iz opštih razloga opozvati preko Izvršnog veća.

Do nedelje u noć osećao sam se vrlo dobro, a otada sam imao dve loše noći i dva dana, možda delimično zato što je morski vazduh ubrzao proces lučenja u mom grlu, ali poglavito zbog popuštanja dejstva anestetika koji sada upotrebljavam svakodnevno i u sve većim količinama već nekih osam nedelja. S druge strane, otkrio sam neke slabe tačke mog kapricioznog apetita i uzimam lati de poule³ sa bren-dijem, jaja sa skorupom i sa kompotom, do 9 ostriga dnevno itd.

Voli Vas oboje

F. E.

Prevod s engleskog

---

¹ Jean-Laurent-Frederick Longuet — ² Edgar Longuet — ³ žumanac umućen sa šećerom

266

Engels Lauri Lafargue

u Le Pere

Istborn, 23. jula [18]95.

Draga moja Löhr,

Sutra se vraćam u London. Čini se da je napokon nastala kriza u kvrgama na mom vratu, tako da će se otok moći otvoriti, i bit će mi lakše. Napokon! Dakle, može se očekivati da će u ovoj dugoj priči doći do preokreta. I krajnje je vrijeme, jer sam zbog pomanjkanja tijeka znatno oslabio.

Izbori su ovdje prošli kao što sam i rekao: ogromna torijevska većina, liberali sasvim potučeni i, nadam se, u potpunom rastrojstvu; hvalisanje Independent Labour Party^[9] i Social Democratic Federation^[10] našlo se licem u lice sa stvarnosti — sa 82 000 glasova do sada za radničke kandidate (na više nikako ne treba ni računati), i s izgubljenim K[eir] Hardievim mandatom. A ipak je to više nego što su s pravom mogli da očekuju.

Ovdje je Victor Adler. Da li Paul ili ti želite da mu postavite kakva pitanja u vezi sa planovima koje Paul ima s »Arbeiter-Zeitung«?¹ Mogu li vam u bilo čemu koristiti kod njega?

Nemam snage da pišem duga pisma. Zato, do viđenja! Pijem u tvoje zdravlje punu čašu lait de poule², pojačanog sa nešto cognac vieux³

Amitiés à Paul.⁴

Tvoj odani
F. Engels

Prevod s engleskog

---

¹ Vidi u ovom tomu, pismo br. 188. — ² žumanjka s mlijekom — ³ starog konjaka — ⁴ Pozdrav Paulu

Cardbourne 22 July 95

My dear Lohr

Tomorrow we return to London. There seems to be at last a crisis approaching in my political or my neck, so that the dealings may be opened & relief secured. Not lost! so there is hope of this long lane coming to a turning, and high time it is for with my deficient appetites &c I have been pulled down considerably.

The elections here have come off as I said: a large Tory majority, the Liberals hopelessly broken & I hope in full dissolution. The bag of P. L. & C. D. p. face to face with a reality of some 24,000 votes for Labour Candidates up to now / hardly any yet to come for the loss of St. Mark's seat, stills that was more than they had a right to expect.

Notes below is here. Often you would any questions to ask him about Paul's arrangement

with the tubercles, or could be of any use
in any way to you with him?

I am not in strength, to write long
letters, so good bye. Here's your good health
in a bumper of Caid de poule fortified by
a dose of equal wine.

Amities to Paul

Ever yours

P. Engel

Engelsov testament

Ja, Friedrich Engels, iz 122, Regent's Park Road, London, ovim opozivam sve svoje predašnje testamente^[520] i ovaj proglašavam svojom poslednjom voljom. Odradujem svoje prijatelje Samuela Moore-a, Lincoln's Inn^[521], advokata, Eduarda Bernsteina, 50 Highgate Road, London, žurnalistu, i Louise Kautsky, koja sada stanuje kod mene u 122, Regent's Park Road, za izvršioce ove moje poslednje volje i zaveštavam svakom od njih sumu od 250 funti (dvesta pedeset funti) za njegov odnosno njen trud. Zaveštavam svom bratu Hermannu uljani portret mog oca koji sada ja posedujem, a, u slučaju da taj moj brat umre pre mene, zaveštavam ga njegovom sinu Hermannu. Sav namrštaf i ostale stvari, koje se u trenutku moje smrti budu nalazile u kući u kojoj stanujem ili su njoj namenjene, s izuzetkom novca, hartija od vrednosti i onoga čime će se, po ovom mom testamentu ili po bilo kojoj dopuni njemu, drukčije raspolagati, zaveštavam pomenutoj Louisei Kautsky. Zaveštavam Augustu Bebelu iz Berlina u Nemačkoj, članu nemačkog Rajhstaga, i Paulu Singeru iz Berlina, takode članu nemačkog Rajhstaga, zajedničku sumu od hiljadu funti, koju će oni, ili onaj od njih koji to doživi, upotrebiti za troškove izbora u nemački Rajhstag onih lica, u ono vreme ili u onom mestu koje pomenuti August Bebel i Paul Singer, ili onaj od njih koji to doživi, isključivo po njihovoj ili njegovoj proceni bude smatrao podesehim za to. Zaveštavam svojoj nećaki Mary Ellen Rosher, ženi Percy White Roshera, The Firs, Brading Road, Ryde, zastupnika i knjigovode, sumu od tri hiljade funti. Odradujem da svi rukopisi literarne prirode koje je napisao moj pokojni prijatelj Karl Marx i sva porodična pisma koje je napisao on ili koja su upućena njemu, a koja budem ja posedovao ili kojima budem ja raspolagao u trenutku svoje smrti, izvršioci mog testamenta predaju Eleanor Marx-Aveling, 7 Gray's Inn Square, W. C., mladoj kećeri pomenutog Karla Marxa. Sve knjižice koje budem posedovao ili kojima budem raspolagao u trenutku svoje smrti i sva svoja autorska prava zaveštavam pomenutima Augustu Bebelu i Paulu Singeru. Sve rukopise koje budem posedovao ili kojima budem raspolagao u trenutku svoje smrti (s izuzetkom pomenutih literarnih rukopisa Karla Marxa) i sva pisma (s izuzetkom porodičnih pisma Karla Marxa) zaveštavam pomenutima Augustu Bebelu i Eduardu Bernsteinu. Sto se tiče ostale moje imovine, odradujem da ona bude podeljena na osam jednakah delova. Zaveštavam tri takva dela Lauri LaFargue,

od 29. jula 1893.

Engelsov testament

I

le Perreux kod Pariza, Francuska, starijoj kćeri pomenutog Karla Marxa i ženi Paula Lafargue-a, člana francuskog poslaničkog doma. *Zaveštavam* druga tri takva dela pomenutoj Eleanor Marx-Aveling i pomenutoj Louisi Kautsky. Ovlašćujem izvršioce mog testamenta da, u bilo koje vreme i po vlastitom nahodenju, daju ili prenesu bilo koji deo moje imovine, koja postoji u vidu uloga ili u nekom drugom stanju, za zadovoljavanje prava na moju zaostavštinu, ili na bilo koji deo pomenutog preostalog dela, i ovlašćujem ih da u tom cilju konačno utvrde vrednost moje pomenute zaostavštine ili jednog njenog dela ili delova onako kako to oni budu smatrali za potrebno. *U potvrdu* toga da je ovo tačno, ja, imenovani Friedrich Engels, potpisao sam ovaj svoj testament danas 29. jula 1893.

Friedrich Engels

Potpisao imenovani zaveštalac kao svoju poslednju volju u prisustvu nas, koji smo u isto vreme u njegovom prisustvu i u uzajamnom prisustvu potpisali kao svedoci.

Friedrich Leßner,
12, Fitzroy Street, Fitzroy Sq. W. C.
Ludwig Freyberger, M. D., L. R. C. P., 11,
Gower Street, Bedford Sq. W. C.

Prevod s engleskog

2

Engels izvršiocima svog testamenta¹ [522]

1. Sledeći redovi su dopuna i objašnjenje mog testamenta. Oni samo izražavaju moje želje i niukoliko ne obavezuju izvršioce mog testamenta *pravno*. Naprotiv, gde god se ispostavi da su oni protivrečni pravnom značenju mog testamenta ne treba ih uzimati u obzir.

2. Moja izričita² želja je da se moje telo spali i moj pepeo prvom prilikom prospe u more.

3. Želim da se odmah posle moje smrti jedna kopija mog testamenta pošalje mom bratu Hermannu Engelsu, Barmen, ili — u slučaju njegove smrti — Hermannu Engelsu mlađem, Engelskirhen kod Kelna.

4. Ukoliko Sam Moore ne bude u Engleskoj u vreme moje smrti i ne može odmah da se pobrine za izvršenje testamenta, Bernstein i Louise će morati da rade bez njegove pomoći. U tom slučaju i čak ako Sam Moore ne bi bio u Londonu već negde u Engleskoj, preporučujem im da izrade kopiju mog testamenta *za njihovu ličnu upotrebu* i original daju firmi Crosse and Sons, advokati, 7, Lancaster Place Strand, da bi ga oni overili i kao pravnici pomogli izvršiocima mog testamenta. Ovi poslednji moraće odmah da se pobrinu za sledeće stvari:

a) Da saznaju od gospode Crosse koje korake moraju preduzeti da bi im se što pre prepustila kontrola mog bilansa u Union Bank of London Limited, Regent's Street Branch i da bi stekli pravo raspolaganja onim delovima mojih investicija koji bi se možda mogli prodati da bi se podmirili tekući troškovi.

b) Da utvrde vrednost moje imovine. Biće potrebno proceniti moj nameštaj, knjige itd. Gospoda Crosse će se pobrinuti za to. Vrednost mojih investicija u vrednosnim papirima, akcijama itd. u vreme moje smrti može se izračunati po zvaničnoj kursnoj listi za vrednosne papire i akcije, koju će moji berzanski senzali, gospoda Clayton and Aston, 4, Tokenhouse buildings, Tokenhouse Yard, E. C. dati izvršiocima mog testamenta.

c) Kao što će gospoda Crosse objasniti izvršiocima mog testamenta, razna zaveštanja u novcu određena mojim testamentom neće biti isplaćena u njihovom punom nominalnom iznosu, već će se od njih odbiti onaj deo nasledne takse koji na njih otpada.

5) U mojim knjigama naći će se zabeležene razne sume novca koje sam u toku mnogih godina plaćao Lauri i Paulu Lafargue, Percyju i Elleni Rosher, Edwardu i Eleanor Marx-Aveling. Izričito izjavljujem

¹ Bernsteinov rukopis — ² Odavde rukopis Louise Kautsky

da ove sume ne predstavljaju pozajmice koje mi treba vraćati, već su to *i uvek su bili pokloni od mene*. Stoga, ni u kom obliku ne treba tražiti njihov povraćaj.

6) Za uplatu dela nasledstva koje ostavljam Elleni Rosher izvršioци mog testamenta treba da koriste povraćaj izvesne sume koju će naplatiti Percy Rosher posle smrti svog oca i majke, a na koju sam ja kupio pravo od imenovanog Percy Roshera. Želim da se Elleni Rosher zaračuna onoliko koliko je to mene stajalo, naime 250 funti, plaćenih Percy Rosheru, i 30 funti advokatskih troškova na ime ove transakcije, — ukupno 280 funti.

7) Želim da dopunim svoj testament sledećim pojedinostima u vezi sa raspolaganjem papirima koje ostavljam, naime:

a) Svi papiri ispisani rukopisom Karla Marxa (osim njegovih pisama upućenih meni) i sva pisma upućena njemu (osim onih koje sam mu ja pisao) treba vratiti Eleanor Marx-Aveling kao zakonskom zastupniku naslednika Karla Marxa.

b) Sva pisma koja su mi pisali Percy i Ellen Rosher, Laura i Paul Lafargue, Edward i Eleanor Marx-Aveling, ili moji rođaci iz Barmena i Engelskirhena, ili porodica Beust iz Ciriha, treba vratiti onima koji su ih pisali.

Mislim da je to sve što imam da kažem.

London, 14. novembra 1894.

Friedrich Engels

P. S. Razume se da honorar ili naknadu koju će platiti Sonnenschein za *Kapital* i za moj *Položaj radničke klase* treba plaćati, kao i dosad: za prvi-Marxovim naslednicima i prevodiocima ($\frac{1}{5}$ Lauri, $\frac{1}{5}$ Tussy, $\frac{1}{5}$ Jennynoj deci, $\frac{6}{25}$ Samu Moore-u, $\frac{4}{25}$ Ed. Avelingu), a za drugi-sve Florenci Kelley.

Prevod s engleskog

3

Dodatak Engelsovom testamentu

26. jula 1895.

Ja, Friedrich Engels, iz 41, Regent's Park Road, London, ranije iz 122, Regent's Park Road, isto, proglašavam ovo prvim dodatkom koji danas, 26. jula 1895. priključujem svom testamentu datiranom 29. jula 1893. Opozivam zaveštanje sume od tri hiljade funti učinjeno u mom pomenutom testamentu mojoj nećaki Mary Ellen Rosher, ženi Percy White Roshera, i umesto toga zaveštavam joj sumu od dve hiljade dvestotine trideset funti. Takođe joj zaveštavam pravo pomenutog Percy White Roshera da nasledi izvestan novac na čiju naplatu on polaže ili je polagao pravo u slučaju smrti njegovih roditelja prema njihovom bračnom ugovoru, a koje sam pravo ja otkupio od njega za sumu od dvestotine četrdeset funti, što me je stajalo još trideset funti za sudske troškove, — ukupno dvestotine sedamdeset funti. Nalažem da sva novčana plaćanja koja sam bez naknade izvršio tom istom Percy White Rosheru, njegovoj supruzi Mary Ellen Rosher, Paulu Lafargue, njegovoj supruzi Lauri Lafargue, doktoru Edwardu Avelingu, njegovoj supruzi Eleanor Marx, Eugenu Oswaldu i Friedrichu Leßneru ili bilo kome od njih, treba smatrati poklonima učinjenim njima, pa im ih, prema tome, i zaveštavam. Doktoru Ludwigu Freybergeru, iz 41, Regent's Park Road, London, u znak priznanja za njegovu istrajnu negu, koju mi je kao lekar godinama pružao ne primajući nikakvu naknadu, zaveštavam sumu od 80 funti za svaku punu godinu počev od 1. jula 1893. do moje smrti; i, zatim, sumu od 50 funti za onaj, ma koliko kratak period godine od 1. jula, do dana moje smrti. Ovo zaveštanje uslovljavam time da on u odnosu na mene ili moju imovinu ne podiže nikakve zahteve za naplatu svojih lekarskih usluga. Ovlašćujem izvršioce mog testamenta i nalažem im da, pre nego što javno oglase prodaju zakupa moje kuće u broju 41, Regent's Park Road, London, daju Louisi Freyberger, pomenutoj u mom testamentu kao Louise Kautsky i sada ženi doktora Freybergera, pravo da preuzme ovaj ugovor o zakupu pod uslovom da plati kiriju, da se ispune obaveze iz tog ugovora i da se moja imovina i izvršioци testamenta obezbede od svih zahteva zakupodavca na osnovu ovog ugovora o zakupu. Odluku o tome treba u roku od mesec dana posle moje smrti pismeno dostaviti bilo kom izvršiocu mog testamenta osim pomenute Louise Kautsky. Pošto sam u svom pomenutom testamentu naložio da sva porodična pisma koje je napisao Karl Marx ili koja su njemu upućena, a koja budem ja posedovao ili kojima budem raspolagao u vreme svoje smrti,

izvršioći mog testamenta treba da daju Eleanori Marx-Aveling, sada ovim *opozivam* to uputstvo u pogledu porodičnih pisama, i umesto toga *nalažem* da sva pisma koja je napisao imenovani Karl Marx ili koja su upućena njemu (osim mojih pisama upućenih njemu i njegovih pisama meni), a koja ja budem posedovao ili kojima budem raspolagao u vreme svoje smrti, izvršioći mog testamenta treba da daju imenovanoj Eleanori Marx-Aveling, koja je zakoniti lični zastupnik imenovanog Karla Marxa. Dalje, ovim dodatkom *nalažem* da sva pisma koja budu u mom posedu u vreme moje smrti a koja su napisali moji rođaci iz Barmena i Engelskirhena, Percy W. Rosher ili njegova žena Ellen, Paul Lafargue ili njegova žena Laura, doktor Edward Aveling ili njegova žena Eleanor Marx, doktor Ludwig Freyberger ili njegova žena Louise, i porodica Beust iz Ciriha, — izvršioći mog testamenta vrate onima koji su ih pisali. I, prema tome, ovim *opozivam* zaveštanje u svom pomenutom testamentu učinjeno Augustu Bebelu i Eduardu Bernsteinu u pogledu »svih pisama (osim pomenutih porodičnih pisama Karla Marxa)« i umesto toga *zaveštavam* imenovanom Augustu Bebelu i Eduardu Bernsteinu sva pisma (osim onih koja, po ovom dodatku, treba dati imenovanoj Eleanor Marx-Aveling i osim onih za koja je, po ovom dodatku, drukčije naloženo). Pod uslovom da se ispuni ovo što je gore rečeno, *potvrđujem* moj pomenuti testament. U *potvrdu* čega sam ga potpisao gore navedenog dana i godine.

Friedrich Engels

Potpisao i oglasio gore imenovani Friedrich Engels za dodatak svom testamentu u prisustvu nas dve i u isto vreme mi smo u njegovom prisustvu i u uzajamnom prisustvu potpisale kao svedoci.

Ada Pearce, bolničarka, 41 Regent's Park Road
S. Nichols Nichols, kuvarica, 41, Regent's Park Road

Prevod s engleskog

PRILOZI

1

Nataliji Liebknecht

u Berlin^[523]

[London, 1. jula 1894]

Draga gospodo Liebknecht,

Svi smo u 122, Regent's Park Road, pijemo nemačko pivo i čekamo telegram o izborima.

*F. Leßner**Ed. Bernstein**F. Demuth**W. Thorne**Wilhelm¹**F. Engels**Marie Mendelson**L. Freyberger**Otto Wittelshöfer**Gine Bernstein**Stanisław Mendelson Julius**Louise Freyberger*

---

¹ Wilhelm Liebknecht

2

Vera Ivanovna Zasulič Georgiju Valentinoviču Plehanovu
u Cirih
(izvod)

[London, 1. januara 1895]

... Došla sam kasno, a kraj F[ridriha] Kar[loviča]¹ mesta su bila zauzeta, tako da sam sela daleko. Sa svojom uobičajenom ljubaznošću on je odmah, čim se završila večera, privukao stolicu i seo pored mene. Odlučila sam da razgovaram o mačoru² i kao uvod zapodenula sam razgovor o beznađežnosti i potpunoj neprikladnosti ovdašnjeg socijalizma. On je počeo *renchérir*³ istu temu: ovde ni opšte pravo glasa neće imati nikakvog značaja — radnici se neće njime koristiti; za samostalno učešće u izborima treba trošiti novac ili ulagati napore, kao u Nemačkoj, a engleski radnik neće ni prstom mrdnuti niti žrtvovati jednu paru ako nije proračunao da će od toga dobiti neposrednu novčanu korist. Sreća je za Nemačku što je politička buržoaska revolucija u njoj tako zakasnila, što je pala u deo već probuđenog radničkoj klasi. To ne dozvoljava nemačkoj radničkoj klasi da krene u čisto zanatsku borbu, poput engleske radničke klase, to podržava kod nje društveno-političke interese. Ista sreća predstoji i Rusiji: po našim rečima, u njoj radnička klasa čita, budi se; prema tome, uzima svesno učešće u političkom oslobođenju. To me je upravo navelo da sam zaželela da mu izložim svoje mišljenje. Samo, šta će biti s Nemačkom bez nas? Zar njegove sopstvene (Engelsove) primedbe i dopune ne ukazuju da se anarhija u proizvodnji smanjuje — krizâ od 1867. godine nema i više ih neće ni biti one ranije vrste? — Schwindel⁴ je bio rezultat toga što kapitalisti nisu poznavali svetsko tržište, za koje su proizvodili. Sada su telegrafi, brzina izveštaja i sl. učinili da oni poznaju tržište i više ne fantaziraju da će negde neko pokupovati ma koliko se proizvelo. Marx kaže da koncentrisana u rukama veoma krupnih kapitalista proizvodnja mora *einschlummern*⁵, prestati da juri *Extraprofit*⁶, pa, prema tome, prestati da povećava proizvodnost rada, da »proširuje« proizvodnju itd. Upravo ovo i čine (i to svesno) karteli. Pošto je koncentrisao čitavu granu proizvodnje u svojim rukama, podelio među sobom tržište, kartel nema nikakvih razloga da padne u Schwindel i vrlo

¹ Friedricha Engelsa — ² III tomu *Kapitala* — ³ da razvija — ⁴ podvala — ⁵ zadremati — ⁶ ekstraprofit

malo razloga da povećava proizvodnost rada. Razume se, karteli samo olakšavaju plansko organizovanje proizvodnje od strane proletarijata koji je osvojio vlast, ali engleski proletarijat i nema nikakve psihološke pretpostavke za takvo osvajanje i organizovanje, a engleski život *an und für sich*⁷ uopšte ne ide ka razvitku te psihološke pretpostavke. Ali ja to izlažem Vama, a tek što sam se bila pribrala da počnem da izlažem njemu, objavljeno je da ostaje svega 5 minuta do Nove godine i da treba pripremiti čaše. Tako i nisam priznala da sam čitala mačora . . .

Prevod s ruskog

---

⁷ po sebi i za sebe

3

Laura Lafargue Isaku Adolfoviču Gurviču (Hurviču)

u Čikago

(koncept)

Istborn, 2. jula 1895.

Mr. I. A. Hourwich, Chicago

Gospodine,

U odgovoru na Vaše pismo od 18. maja upućeno gospodinu Friedrichu Engelsu⁽⁵²⁴⁾, slobodna sam da Vas izvestim da je gospodin vrlo ozbiljno bolestan i da se sada ne bavi literarnim radom.

Friedrich Engels mi je naložio da Vam saopštim da se on ne smatra ovlašćenim da trećim licima daje u cilju objavljivanja bilo koji rukopis ili fragmenat rukopisa iz zaostavštine mog oca, Karla Marxa.

Ostajem, gospodine,

s poštovanjem

Laura Lafargue

Prevod s engleskog

4

Samuel Moore Eleanori Marx-Aveling

u London

2, Stone Buildings Lincoln's Inn W. C.

[London] 21. jula 1895.¹

Draga moja Tussy,

U velikoj brizi da saznam kako je Generalu, sišao sam večeras na stanicu Viktorija da sačekam voz u 7^{15h} uveče iz Istborna, kojim se obično vraća Freyberger.

Našao sam ga i, na žalost, moram reći da je njegov izveštaj sve drugo samo ne ohrabrujući; on kaže da se bolest toliko razvila da je, s obzirom na Generalove godine, njegovo stanje opasno. Pored obolelih žljezda na vratu, preti opasnost ili od slabljenja srca ili od zapaljenja pluća, i u oba slučaja kraj bi nastupio iznenada. On može da izdrži nekoliko nedelja ako ne dođe do zapaljenja pluća, ali ako do njega dođe, onda je samo pitanje časova. Međutim, uprkos svemu tome, General je pun nade i ubeđen je da će se oporaviti — namerava, a i sredio je sa 2 lekara da se vrati u London u sredu uveče,² tako da, ako hoćeš da ga vidiš, bolje idi u 41, Regent's Park Road u četvrtak.

Ovo su tužne vesti i ja se nadam da lekari možda greše. Ima toliko poslova koje je samo General u stanju da obavi, i izgubiti njega bilo bi nenadoknadivo sa tačke gledišta javnosti, a za njegove prijatelje to će biti velika nesreća.

Imam samo toliko vremena da ovo napišem — u žurbi —

iskreno tvoj

S. Moore

Prevod s engleskog

---

¹ U rukopisu: 1891. — ² 24. jula 1895.

5

Hermann Engels Ludwigu Sieboldu

u Sejl (Češir)^[525]

(prema Engelsovom konceptu)

[London, 28. jula 1895]

Gospodinu L. Sieboldu, Sale Cheshire,

Poštovani gospodine,

Po nalogu gospodina F. Engelsa, koji je trenutno bolešću sprečen da sam piše, vraćam Vam priloženo pismo.^[526]

Gospodin E[ngels] smatra da ovi fragmenti nikako ne mogu proći kao *Istorija hemije*^[229]. Ali ako date naslov *Istraživanja magnetizma* [. . .]¹ (ili *Prilozi istoriji starije hemije, fragmenti iz zaostavštine C. S[chorlemmer]a* ili slično), onda Vam neće biti potreban redaktor ili neko ko će dopuniti rad. U najgorem slučaju, morali biste se obratiti nekom časopisu koji se interesuje za istoriju hemije.

Saopštavajući Vam ovo mišljenje gospodina E[ngels]a na njegovu želju itd. itd.

---

¹ nečitko

Pisma Marxa i Engelsa trećim licima

1846 - 1880

(naknadno pronađena)

I

Marx Josephu Weydemeyeru

u Šildeše kod Bilefelda

Moja *privatna adresa*: Au
Bois Sauvage, chez M. Lanoy,
Plaine Ste Gudule, Nr. 19.

Brisel, 14. maja [1846]

Pisma koja mi privatno pišeš piši
na adresu A. Mr.

Lanoy, Plaine Ste Gudule, Bru-
xelles, sa kovertom.

Dragi Weiwi!

Pismo ćeš dobiti sa zakašnjenjem. Omelo me je svašta. Hteo sam ti, po dogovoru, pisati već iz Litiha. Ali bilo mi je veoma neprijatno zbog one stvari sa novcem. Takve stvari više volim da odgađam dan za danom. A najzad čovek ipak mora zagristi.

Odavde ćeš uskoro dobiti *zvanično* pismo. Rukopise ćeš dobiti uskoro. Drugi tom¹ je skoro gotov. Čim stignu rukopisi za prvi tom (bolje je poslati u dve pošiljke), bilo bi vrlo poželjno početi sa štampanjem.^[527]

Što se tiče tvoje ideje sa Limburgom, to je možda dobro za brošure. Knjige sa više od 20 tabaka najbolje je štampati u samoj Nemačkoj.^[528] Mislim da sam za to našao način koji Meyer² *nominalno* uopšte ne uzima u obzir, 2. koji vladama veoma otežava stvar i 3. preporučljiv je utoliko pre što je ekspedicija poverena vrlo spretnim ljudima.

Naime, ovdašnji žitelj *Vogler*, koji u *Lajpcigu* ima jednog posrednika, čoveka koji poglavito radi na rasturanju konfiskovanih knjiga, preuzeo bi celu knjižarsku mrežu. Same knjige bile bi štampane u Nemačkoj. Kao knjižar bi stalno stajao *izdavač*, znači »u izdanju samog autora«. *Vogler* je ponudio svoje usluge pod sledećim uslovima, koje citiram bukvalno iz jednog njegovog pisma meni:

»Obavezujem se da za 10% od sajamskih prihoda preuzmem svu opskrbu, kao: troškove transporta, utovara, isporuke, naplate, posredovanja i druge troškove, pod uslovom da mi se knjige isporuče franko *Lajpcig*.«

Dakle, *Vogler* bi ovde pisao fakture, i knjige bi se slale iz mesta štampanja direktno njegovom posredniku u *Lajpcig*. Naravno, mesto

¹ *Nemačke ideologije* — ² *Julius Meyer*

štampanja ne bi smelo biti u *Pruskoj*. Na svakom uskršnjem sajmu vršio bi se obračun sa Voglerom.

Zasad mi se čini da je ovo najbolje za spise preko 20 tabaka. Za brošure je tvoj predlog sigurno dobar. U vezi sa akcionarskom knjižarom raspitaću se malo. Svakako će biti teškoća.

Ako Meyer prihvati Voglerov predlog, onda bi se odmah moglo — trebalo bi samo naći neko mesto *štampanja izvan Pruske*.

Što se mene tiče:

Bio sam dotle stigao kad je tvoje novo pismo stiglo, kako ono upućeno Ph. Gigot-u tako i meni lično. Engels upravo sedi kraj mene da ti odgovori na zajednički deo pisma. Otvoreno ti priznajem da su me vesti u njemu prilično neprijatno takle.^[529]

Ti znaš da sam u velikoj novčanoj krizi. Da bih se ovde trenutno još mogao održati, ja sam ovde u poslednje vreme založio poslednje stvari od zlata i srebra i veliki broj platna. Radi štednje, privremeno sam napustio vođenje svog domaćinstva i preselio se ovamo u Bois Sauvage. Inače bih morao da unajmim još i novu služavku, pošto se sad najmanje dete³ odbija od sise.

Uzalud sam se raspitivao u Trijeru (kod svoje majke) i u Kelnu kod jednog od njenih *poslovnih prijatelja* za zajam od 1200 franaka, koji su mi neophodni da se opet sredim. Utoliko su mi sad neprijatnije vesti o knjižari, pošto sam se nadao da ću taj novac dobiti kao predujam za »*Ekonomiju*«. ^[530]

U Kelnu ima još nekih buržuja koji bi mi verovatno za neki određeni rok dali taj predujam u novcu. Samo, pošto su se ti ljudi već odavno priklonili u principu direktno suprotnom pravcu, nikako ne bih hteo da im budem obavezan.

Što se tiče honorara za tu publikaciju, meni pripada, kao što znaš, samo polovina za 1. tom.

Kao da već nemam dovoljno ličnih nevolja, sa svih strana pristižu mi, kao izdavaču publikacije, hitna pisma. Osobito postoji jedna neprijatna stvar sa Bernays-om. Ti znaš da je on preko tebe dobio već 104 franka na otplatu. Bernays je dao menicu sa dospećem 12. maja (svom pekaru), nije mogao da plati, ona se morala protestovati, to je prouzrokovalo nove troškove itd. itd. Sad pekar hoće da traži njegovo *hapšenje*. On mi je pisao, najavio, nisam mu mogao pomoći, ali sam, da bih stvar trenutno odložio, učinio sve što je bilo jedino moguće:

1. napisao sam *bezuspešno* pismo Herweghu^[145] u Pariz, u kome sam ga zamolio da B[ernays]-u predujmi tu sumu dok njegov članak ne izađe;

2. napisao sam pismo na francuskom jeziku B[ernays]u^[135], da bih u slučaju potrebe zadržao njegove poverioce, i u njemu sam saop-

³ Laura

štio da će on posle objavljivanja dobiti honorar koji iznosi još toliko i toliko. Na to mu je taj građanin odložio rok do 2. juna. Bernays duguje, uključujući i troškove protesta itd., 120 franaka (ne znam tačnu sumu).

Vidiš, opšta beda! U ovom trenutku ne znam kako sebi da pomognem.

Drugi put pišaću ti pismo s više sadržaja. Oprosti mi za moje nepisanje, jer uz toliki posao, obaveze u kući itd. dođe još i sva ova novčana kriza.

Pozdrav.

Tvoj
M.

Moja žena i ja srdačno pozdravljamo tvoju nevestu.⁴

Uzged primećeno i da bih predupredio sve nesporazume, — *Heß* nema da dobije *više ništa* od ova dva toma koja ja sad izdajem, naprotiv ima još da nam *vрати*.

---

⁴ Louisu

2

Marx predstojništvu policije
u Kelnu^[531]

Poštovano predstojništvo policije,

Imam čast da Vas ovim putem zamolim da mi kod nadležnih vlasti izdejtstvujete pravo građanina grada Kelna.¹ Rođen sam 5. maja 1818. u Trijeru, gde sam učio gimnaziju, studirao sam na univerzitetu u Bonu i Berlinu, a 1842. i 1843. živeo sam u Kelnu kao urednik nekadašnjeg lista »Rheinische Zeitung«. Kad je list prestao da izlazi, otišao sam u inostranstvo, i odrekao se pruskog državljanstva. Posle svih događaja vraćam se u svoju otadžbinu i nameravam da se sada sa svojom porodicom nastanim u Kelnu.

S poštovanjem
dr Karl Marx

Keln, 13. aprila 1848.²

adresa stana: Apostelstraße No. 7

---

¹ Vidi i u 8. tomu ovog izdanja, str. 327 - 329. — ² Datum je napisan Marxovom rukom.

3

Marx predstojniku policije Geigeru

u Keln^[531]

Vašu visost izveštavam da sam odmah kod Ministarstva unutrašnjih poslova uložio žalbu na akt koji ste izdali protiv mene¹ i da se i sada, kao i pre, smatram nemačkim državljaninom.

Keln, 5. avgusta 1848.

Glavni urednik lista »N[eue] Rh[einische] Z[eitung]«

dr Karl Marx

Blagorodnom gospodinu predstojniku policije komesaru Geigeru.

Ovde

---

¹ Vidi u 8. tomu ovog izdanja, str. 327.

4

Marx Ferdinandu Lassalle-u

u Diseldorf

[Keln, 13. novembra 1848]

Dragi Lassalle!

Donesite u svom demokratsko-monarhijskom klubu^[532] odluke o

1. *opštem odbijanju plaćanja poreza* — posebno propagirati na selu;

2. slanju dobrovoljačkih četa u Berlin;

3. novčanim pošiljkama Centralnom odboru demokrata u Berlinu^[533].

Po nalogu demokratskog odbora
Rajnske oblasti^[534]

K. Marx

(privatno)

Dragi Lassalle!

Ako hoćeš da mi pošalješ novac, bilo 200 talira ili novac za menice, mnogo ćeš me obavezati. Pošalji ga mojoj ženi. Cecilienstraße 7. Danas sam dobio poziv^[535] i svi veruju da ću sutra biti uhapšen.

Tvoj

Marx

5

Marx, Engels i August Willich baronu Christianu Karlu
Josiasu von Bunsenu

u London^[536]

62, Dean Street, Soho Square
[London] 30. maja 1850.

Gospodine,

Iz javnih listova saznajemo da je »*Neue Preußische Zeitung*« ne-
davno objavio niz otkrića u vezi sa onim delom nemačke i posebno
pruske emigracije koji sada živi u Londonu; da je gore navedeni list
govorio o izvesnim vezama između Londona i Berlina; i da je u vezi
sa ovom stvari doneo ime jednog od dole potpisanih.

Društvo čiji smo mi članovi^[537] ne prima »*Neue Preußische
Zeitung*«. Stoga smo slobodni da Vam se obratimo i očekujemo od
Vaše lojalnosti da ćete Vi, gospodine, kao zvanični predstavnik naše
nacionalnosti u Engleskoj, biti tako ljubazni da nam pribavite dotične
brojeve lista »*Neue Preußische Zeitung*«.

Imamo čast, gospodine, da budemo Vaše

pokorne sluge
Karl Marx
August Willich
Friedrich Engels

Njegovoj ekselenciji
Chevalieru Bunsenu
pruskom ambasadoru u Londonu

Prevod s engleskog

6

Engels Marie Blank

u London

Mančester, 22. nov. 1852.

Draga Marie,

Stvarno ti dugujem veliko izvinjenje što ti već odavno nisam odgovorio na tvoje prvo pismo. Ali u kontoaru, gde sam ranije obično pisao privatna pisma, sad imam toliko posla da na to ne mogu ni pomišljati; a kod kuće, mon dieu¹, moj pisači pribor je uvek u tako lošem stanju (kao što to dokazuju, na primer, moji kaligrafski eksperimenti na početku ovog pisma) da se teško mogu odlučiti da se s njima uhvatim u koštac. Uprkos tome, to večeras radim; divi se mom osećanju dužnosti i na moj loš rukopis gledaj kao na nov dokaz bratske ljubavi.

Osim toga, imao sam još jedan razlog iz kojeg ti nisam pisao. Naime, kad si bila u Nemačkoj, palo mi je na um da sam hteo nešto da te pitam; ali kad si se vratila, više nikako nisam mogao da se setim šta to beše. Ti shvataš da je takav gubitak pamćenja ili, pre, gubitak pameti nužno izazvao veliku grižu savesti kod čoveka koji ima osećanje časti. Iskreno rečeno, nisam mogao da se odlučim da ti napišem sve dok nisam bio načisto s tim važnim pitanjem. Ali tvoje novo pismo i naporan intelektualan rad, potkrepljen jednim welsh rabbit² i nekoliko čašama keresa, konačno su me podigli na noge, pa sad opet znam šta sam hteo da te pitam. Naime, radi se o sledećem? Da nisam za Božić ili Uskrs kod tebe zaboravio dve pamučne košulje? One su u poslednje vreme nestale iz moje garderobe, i, ako su tamo nađene, to bi mi bilo vrlo prijatno, pošto bi odatle sledilo da ja nisam neuredan čovek.

Pitaš me za želje. Ma chere soeur³, željama se već odavno ne bavim, to ničemu ne vodi. Osim toga, stvarno nemam nikakav dar za to, jer ako po koji put uhvatim sebe u toj slabosti da nešto i poželim, to je svaki put nešto što ne mogu da imam, pa mi je zato bolje da se potpuno odviknem od toga da nešto želim. Kao što vidiš, kad god se govori o tome, počnem da govorim poučnim tonom propovednika Solomona i tako, the less we say about it, the better it will be.⁴ Dakle, ako nameravaš za Božić da me opet obavežeš nekim novim dokazom svoje ljubavi, u tome će ti biti malo od pomoći moj mali i

---

¹ bože moj — ² prepečenim hlebom s prženim sirom — ³ draga moja sestro — ⁴ što manje o tome govorimo, to bolje

nerazvijeni dar da se bavim željama; uostalom, teši me misao da tebi ta pomoć nije ni potrebna, à en juger par le passé.⁵

Radujem se što čujem da ste svi vi zdravi. Ako ne računam neke nazebe, i ja sam bio sasvim zdrav i naročito više nisam imao zubobolje pri promeni vremena, pa se nadam da je to sad sve prošlo. Još stanujem na Strangeways, samo nekoliko kuća dalje, ali mislim da ću idućeg meseca napustiti ovaj kraj i preseliti se bliže Maloj Nemačkoj; ovdje je čovek ipak isuviše usamljen, a ove zime ću radi promene dozvoliti sebi da se malo zabavljam ukoliko je to moguće u ovom dimu. Već šest meseci nemam prilike da koristim svoj priznati genije za spravljanje salate od jastoga — quelle horreur,⁶ ovako čovek može sasvim uskisnuti. Idućeg proleća ću ionako opet morati da napišem jednu knjigu, verovatno na engleskom, o mađarskom ratu ili o romanima pokojnog gospodina Balzaca ili o bilo čemu drugom. Ali to je velika tajna, inače ti je uopšte ne bih saopštio.

Šta radi Elise?⁷ Ako ume dobro da kuva i krpi čarape, mogla bi možda da dođe ovamo za Božić i da mi vodi domaćinstvo. Pošto je Gottfried⁸, svirač na flauti (ili to beše Franz⁹) sebi uredio sopstveno domaćinstvo, ja sam skoro obavezan da učinim to isto i da ga izbijem iz sedla, što će biti lako, jer će Elise sigurno umeti da sjajno očuva čast kuće, dok taj matori momak s perikom ima za domaćicu samo jednu staru, čaknutu, šest stopa dugačku, koščatu, zastrašujuću, gundavu, krmeljivu, raščupanu, isluženu kuvaricu, i uprkos svom ulaganju na koncertima, balovima i sl. nikad neće dobiti ženu, pauvre bonhomme que dieu le bénisse!¹⁰

Uostalom, vreme je da prekinem jer počinjem da pričam svakakve ružne stvari o svojim bližnjima i čak o jednom članu firme, a to nikad ne treba činiti, osim ako se pri tom može nešto zaraditi, kaže kveker.

Pozdravi Emila¹¹, Elisu i mališane i izruči srdačne pozdrave gospodinu i gospođi Heilgers. Za odlazak na sahranu Old Duke¹² vreme je bilo isuviše loše i posao u kontoaru neodložan, povodom toga nismo radili samo pola dana. Uostalom, kroz četiri nedelje dolazim.

Svim srcem

tvoj
Friedrich

---

⁵ sudeći po prošlosti — ⁶ kako je strašno — ⁷ Elise Engels — ⁸ Gottfried Ermen — ⁹ Franz Ermen — ¹⁰ siromah, bog ga blagoslovio! — ¹¹ Emila Blanca — ¹² Arthura Wellesleya Wellingtona

7

Marx Franzu Dunckeru
u Berlin^[538]

Cenjani gospodine,
U prilogu stiže *Predgovor*.¹

London, 23. febr. 1859.

Vaš odani
Karl Marx

---

¹ spisu *Prilog kritici političke ekonomije*

8

Marx Franzu Dunckeru
u Berlin

[London] 17. marta 1859.

Poštovani gospodine,

Vraćam tabake korekture¹ u pismu, jer mi je na ovdašnjoj pošti rečeno da se korekture mogu slati iz Berlina u London, ali da od Londona do Berlina moraju putovati kao pisma.

Na strani 32. u poslednjim redovima zaboravio sam da mesto »dublja *ekonomska* suprotnost između engleske i francuske itd. ekonomije« ispravim u »dublja *principijelna* itd.«²

Moguće je *da me sećanje vara*, ali čini mi se da su počeci rečenica na str. 33, kako u tekstu tako i u prvoj napomeni, pogrešno došli na str. 32.

Vaš odani
K. M.

---

¹ spisa *Prilog kritici političke ekonomije* — ² Vidi u 20. tomu našeg izdanja

9

Marx Franzu Dunckeru
u Berlin

London, 21. maja [1859]

Poštovani gospodine,

Iz jednog pisma koje sam dobio iz Severne Amerike^[539], vidim da su oko 100 primeraka prve sveske¹ poručili moji partijski drugovi. Da li su već dobili porudžbinu — ne znam. Ali istovremeno mi je saopšteno da se može računati na prodaju još 100 primeraka u istim krugovima čim *cena* bude poznata. Zato Vas molim da me *hitno* obavestite o ceni. Naravno, to ne isključuje kasnije oglašavanje dela u Severnoj Americi za ostalu publiku.

Čini mi se da Vama nije u interesu sporost s kojom se ta stvar obavlja. Meni sigurno nije.

Molim Vas da u *spisak stamparskih grešaka* tabaka koje sam dobio unesete još:^[540]

---

¹ *Priloga kritici političke ekonomije*

10

Marx Franzu Dunckeru

u Berlin

London, 28. maja 1859.

Poštovani gospodine,

Niste smatrali za potrebno da odgovorite na moje pismo u kome sam Vas molio da mi javite cenu sveske¹: Kako pošta za Ameriku ide samo dva puta nedeljno, to me je omelo da pišem svojim prijateljima.^[589]

Kad ste dobili moj rukopis trebalo je da protékne 14 dana dok nisam dobio potvrdu o prijemu. U njoj je pisalo da će štampanje početi kroz nedelju dana. Ta nedelja se pretvorila u više od 3 nedelje. Pre nekih 8 nedelja pisao je Lassalle da će sredinom maja stvar biti završena. Pre više od 3 nedelje dobio sam 3 poslednja tabaka korekture. Izmene koje je trebalo izvršiti bilo je moguće mirno završiti za jedan dan. Umesto toga, čini se da je u toku celog tog vremena, mada je štampanje *završeno*, opet potpuno prekinut rad. Ovim Vas izveštavam da mi je dosta tog *sistematskog i planskog odugovlačenja* i da Vas ovim pozivam, i to kategorički, da okončate taj manevar, čiji mi se cilj čini veoma sumnjiv. Svi moji poznanici u Engleskoj dele moje mišljenje i sami su me podstakli da učinim ovaj poslednji korak.

Vaš odani

dr K. Marx

---

¹ *Priloga kritici političke ekonomije*

11

Marx Franzu Dunckeru

u Berlin

London, 2. juna 1859.

Poštovani gospodine,

Zaista žalim što sam Vam napisao uvredljivo pismo. Stoga mi dozvolite da Vam u nekoliko reči navedem razloge koji me opravdavaju. Prvo, stvarno sam previše dugo van Nemačke i previše sam se navikao na londonske uslove da bih tačno mogao oceniti razvoj poslova u Nemačkoj. A zatim, kako je Lassalle već pre nekih 8 nedelja čuo od mene¹, vodim pregovore sa jednim londonskim knjižarom u vezi sa engleskim izdanjem prve sveske. Stalno pogrešna obaveštenja koja sam, i sâm stalno praveći pogrešne pretpostavke, morao davati tom čoveku o objavljivanju tog dela, bila su sasvim dovoljna da ja u očima tog Džona Bula ispadnem regular humbug². Neprekidna nestrpljiva pitanja mojih prijatelja i, najzad, vest da to delo uopšte neće izaći, koju je, iz meni nepoznatih pobuda brižljivo širila *ovdašnja* berlinska klika, — doprineli su da mom strpljenju dođe kraj.

Najzad, nadam se da ćete Vi, uzevši u obzir sve razloge, u mom pismu videti samo prebrz izraz razdraženosti izazvane svakojakim okolnostima i da ćete poverovati da nisam imao nikakve namere da Vas bilo kako povredim.

Vaš odani

dr K. Marx

---

¹ Vidi u 36. tomu ovog izdanja, Drugi deo, pismo br. 30. — ² prava varalica

12

Marx Franzu Dunckeru

u Berlin

Mančester^[540], 22. juna [1859]

Veoma poštovani gospodine,

Molim Vas da ostatak honorara za moje delo¹ pošaljete neposredno mojoj ženi u London.

U Vašem pismu krajem maja pisalo je da će »iduće nedelje« izići knjiga i da će honorar biti isplaćen. A do danas, 22. juna, nije se desilo ni jedno ni drugo.^[541] Čini se da je Vaš princip da »strogo naučno delo« ne može izići dovoljno kasno i da mora da čeka naročitu epohu u kojoj će zahvatanje svega ratom^[542] oživeti »strogo naučni« interes.

Te iste okolnosti koje su Vas navele na novo odlaganje možda će opravdati i odlaganje sve do 1860, naročito zato što ste mi pisali da je kod nemačkih knjižara, kad su posredi naučna dela *kod kojih ne postoji ugovor o vremenu objavljivanja*, u modi da stavljaju embargo na njihovo izdanje, sve dok im se to čini pogodnim za objavljivanja radova o aktuelnim pitanjima.

Pošto mi je nemoguće da privatim² odgovaram na pitanja koja mi upućuju — u vezi sa ovim otezanjem, pričekaću još nekoliko dana, pa ću dati *izjavu za javnost*^[543]

Vaš odani

dr K. Marx

---

¹ Prilog kritici političke ekonomije — ² privatno

13

Marx Móru Perczelu

u Sv. Helije^[544]

16. aprila 1860.

9. Grafton Terrace

Maitland Park, Haverstock Hill
London

Veoma poštovani gospodine generale,

U interesu jednog dela¹ o bonapartističkim prevarama koje objavljujem, slobodan sam da se obratim Vama kao jednom od najupornijih i prvih boraca za evropsku slobodu. Za vreme poslednjeg italijanskog rata dali ste izjavu u kojoj ste pokazali da ste prozreli prevaru i da ste se zato blagovremeno povukli sa scene — što je veliki dokaz da ste jači od komedijanta Kossuth-a i njegovih sikofanata. Na žalost, izgubio sam tu izjavu. Zato sam se obratio Szemere-u u Pariz². On me je uputio na Vas. Ako biste bili tako dobri da mi pošaljete kopiju te izjave zajedno sa objašnjenjima o tome kako su Mađari prevareni u Italiji, učinili biste uslugu dobroj stvari.

Još u leto 1859. u člancima koje sam štampao u listovima »*New-York Tribune*»³ i londonskom »*Free Press*»⁴ Vaše ime sam pominjao kao jedino u krugovima mađarske vojne emigracije koje nije spadalo ni u potkupljene, ni u one koje je prevarila francusko-ruska diplomatija, ni u one kojima su imponovale Kossuth-ove fantasmagorije, pa bih Vam rado dao zasluženo počasno mesto u novoj knjizi koju nameravam da objavim.⁵

Slobodan sam da Vas podsetim na to da sam još 1848 - 1849, kao glavni urednik lista »*Neue Rheinische Zeitung*» bio najodlučniji borac za revolucionarnu Mađarsku u Nemačkoj. Smatram i sada, kao i onda, da je nezavisnost i samostalnost Mađarske *conditio sine qua za izbacjenje Nemačke iz ropstva*. Ali isto tako bezuslovno osuđujem nastojanje da se *nacionalistima* služi kao izgovor za moskovsko-decembrističke intrige.

S posebnim poštovanjem

Vaš odani

dr Karl Marx

---

¹ *Gospodin Vogt* — ² Vidi u 37. tomu ovog izdanja, Drugi deo, pismo br. 25. — ³ *Kossuth i Louis-Napoleon* — ⁴ *Pojedinosti Kossuthovih transakcija sa Louis-Napoleonom* — ⁵ Vidi u 17. tomu ovog izdanja, str. 405.

14

Marx Thomasu Allsopu

u Eksmaut (Devon)^[545]

[London] 28. aprila 1878.

Moj dragi i poštovani prijatelju,

Stanje gospođe Marx se neprekidno menja, čas joj je bolje a čas gore. Čim vreme bude prijatnije, moraće, naravno, da napusti London. U međuvremenu, svi se nadamo da ćemo uskoro imati zadovoljstvo da Vas vidimo ovde.

Dobio sam čitavu gomilu najnovijih »ruskih« publikacija iz Petrograda. One svedoče o velikom unutrašnjem komešanju.

Čini se da Bismarcku ubrzano ide nagore, u fizičkom i drugom pogledu.

Vaš odani

K. M.

Prevod s engleskog

15

Marx Carlu Hirschu

u London^[546]

[London] 18. sept. 1879.

Dragi Hirsche,
Stigli smo u London.^[547]
Pozdrav.

Vaš
K. M.

16

Engels Carlu Hirschu

u London

[London] 17. febr. 1880.

Dragi Hirsche,

Najlepše hvala za pismo bankara koji ti ovim putem vraćam. Ali uopšte nemam pojma šta znači »po 340^e izdato«. Ne mogu da vidim baš nikakvu racionalnu vezu između ovog broja, vrednosti marke i austrijske valute. Kad bi mi taj čovek rekao koliko maraka misli da može da dobije za 200 austrijskih guldena, Bork[heim] bi mogao da odluči šta treba uraditi i mislim da bi mu ih poslao na realizaciju.

Tvoj
F. E.

Napomene i registri

Napomene

¹ Filippo Turati 4. januara 1893. obaveštava Engelsa da je u feljtonu lista »Lotta di Classe« objavljn italijanski prevod *Manifesta komunističke partije* prema trećem nemačkom izdanju od 1883, i saopštava mu svoju nameru da ga objavi kao posebno izdanje, koje će uskoro biti završeno, osim predgovora. Turati se raspitivao da li bi Engels mogao da za ovo izdanje napiše mali predgovor za italijanskog čitaoca. Ovo izdanje se pojavilo 1893. u Milanu u izdanju časopisa »Critica Sociale«, međutim, ova brošura se bazirala na petom autorizovanom nemačkom izdanju *Manifesta* (Berlin 1891). Predgovor *Italijanskom čitaocu* (vidi u 33. tomu ovog izdanja, str. 310/311), koji je Engels napisao na francuskom jeziku, Turati je preveo na italijanski. U ovoj brošuri takođe su doneti predgovori nemačkim izdanjima od 1872, 1883. i 1890. godine.

Italijanski prevod *Manifesta komunističke partije* koji je napravio Antonio Labriola nije tada štampan. Njegov rad *In memoria del manifesto dei comunisti* (Sećanje na Komunistički manifest) je izašao 1895. u Rimu. 3 73

² August Bebel je boravio u Londonu kod Engelsa u poseti od oko 3. do 10. januara 1893. 3

³ Ove redove napisao je Engels na dopisnici. Na njoj se nalazi sledeća adresa napisana Engelsovim rukopisom: Mrs. Mendelson 27, Stonor Road, West Kensington, W. 4

⁴ Poljska socijalistkinja Maria Mendelson informiše Engelsa 7. januara 1893. o hapšenju poljskih emigranata u Francuskoj koji su optuženi za pripremanje atentata na Aleksandra III. Engels se odmah založio za poljske revolucionare i napisao članak *Najnoviji podvig Pariske policije* (vidi u 33. tomu ovog izdanja, str. 302/303, u kome je raskrinkao saradnju francuske i carističke policije. Engelsov članak je izašao bez potpisa u listu »Vorwärts« od 13. januara 1893. u rubrici »Politički pregled«. 4 6

⁵ Posle smrti Carla Schorlemera njegovi prijatelji i učenici su osnovali *Schorlemерову лабораторију* na Victoria univerzitetu u Mančesteru. 5

⁶ Aluzija na panamski skandal, aferu zbog prevare u koju su bili umešani visoki francuski državnici, činovnici kao i štampa. Inženjer i biznismen Ferdinand-Marie Lesseps je osnovao 1879. u Francuskoj akcionarsko društvo koje je planiralo prosecanje Panamskog zemljouza. Godine 1888. društvo je propalo, što je imalo za posledicu masovno propadanje sitnih akcionara i mnogobrojna bankrotstva. Godine 1892. bilo je poznato da je društvo, da bi prikrilo svoje pravo finansijsko stanje, podmićivalo velikim sumama bivše predsednike vlade Francuske Charles-Louis de Freycinet-a, Pierre-Maurice Rouvier-a, Charles-Thomas Floquet-a, kao i druge vodeće političare. Panamski skandal je zahtevalo buržoasko pravosuđe. Ono se ograničilo na to da osudi predsednika

društva, Lessepse, kao i neke drugorazredne ličnosti. 5 13 27 37 44 81 94 161 191 244 349

- ⁷ U listu »Vorwärts« od 12. januara 1893. u rubrici »Politički pregled« objavljena je poduža beleška pariskog dopisnika pod naslovom *Russische Polizei-Allmacht in Frankreich* (Svemoć ruske policije u Francuskoj) u kojoj je pogrešno rečeno da uhapšeni Poljaci »pripadaju... socijaldemokratskoj partiji Rusije, u čije se glavne predstavnike ubraja i drug Plehanov.« 6
- ⁸ U prilogu lista »Berliner Volks-Tribüne« izlaziše je od 6. avgusta do 24. decembra serija članaka *Die Fura-föderation und Michail Bakunin*. Ime autora, švajcarskog socijaliste Louis Héritier-a, navedeno je tek u poslednjem članku. U ovim člancima je, na osnovu bakunjinističkih materijala, pogrešno predstavljena istorija organizacije Međunarodnog udruženja radnika u Švajcarskoj, a pokušalo se i sa pravdanjem otepljivačke delatnosti bakunjinista, posebno bakunjinističke Jurske federacije, koja se na kongresu u La Šo-d-Fonu od 4. do 5. aprila 1870. otepcila od sekcije Internacionale u romanskoj Švajcarskoj. Pored toga, u člancima je oklevetano Generalno veće, Marx i njegovi saborci, a pre svih Johann Philipp Becker. Naročito mnogo kleveta je sadržavao deseti članak koji je izašao 12. novembra 1892.

Engels je odlučio da napiše odgovor, ne sačekavši da izide cela serija članaka. On je poslao svoju izjavu sa ovim pismom Augustu Bebelu, da bi je ovaj dalje uputio redakciji lista »Berliner Volks-Tribüne«. Izjava je objavljena 19. novembra 1892. u listu »Berliner Volks-Tribüne« (vidi u 33. tomu ovog izdanja str. 293 - 297).

Na kraju tridesetog članka, 24. decembra 1892, izašao je Héritier-ov odgovor. U odgovoru, kao i u pismu Engesu od 25. decembra 1892, Héritier je pokušao da pobije optužbu o falsifikovanju istorije Internacionale. Engelson odgovor na Héritier-ove tvrdnje vidi u ovom tomu, str. 10/11. 7 10 22 396

- ⁹ *Independent Labour Party* (Nezavisna radnička partija) je osnovana u januaru 1893. Njoj su pristupili članovi starih i novih tredjuniona, Fabian Society, Social Democratic Federation i članovi drugih socijalističkih udruženja; na čelu partije je bio James Keir Hardie. U svom programu Independent Labour Party je zahtevala da sva sredstva proizvodnje, raspodele i razmene prede u zajedničku svojinu. Partija je zahtevala uvođenje osmočasovnog radnog dana, zabranu rada dece i uvođenje socijalnog osiguranja za nezaposlene. Engels je pozdravio osnivanje Independent Labour Party u nadi da će ona uspeti da izbegne dogmatske i sektaške greške Social Democratic Federation i da će se razviti u marksističku partiju, ali je ipak izrazio sumnju u njene vođe. Pozitivan Engelson stav odnosio se na period razvitka prvih meseci. Partija se kasnije, zbog nejasnih predstava i ličnih slabosti velikog broja njenih vođa sve više približavala reformizmu i fabijevskoj ideologiji. 7 12 26 37 49 52 66 190 207 254 260 262 276 297 322 342 398 444

- ¹⁰ *Social Democratic Federation* (Socijaldemokratska federacija) osnovana je 1884; proistekla je iz Democratic Federation (Demokratske federacije) i objedinjavala različite socijalističke elemente, pre svega iz krugova inteligencije. Rukovođenje Federacijom bilo je najvećim delom u rukama Henry Mayers Hyndmana, koji je sprovodio dogmatsko-sektašku politiku. Revolucionarne snage koje su pristupile Federaciji (Eleanor Marx-Aveling, Edward Aveling, William Morris i dr.) borile su se protiv Hyndmanove linije i zalagale se za uspostavljanje tesnijih veza Social Democratic Federation sa engleskim sindikatima. Zbog oportunističkog i diktatorskog Hyndmanovog stava, koji je činio nemogućim promenu kursa Federacije, došlo je u decembru 1884. do njenog rascepa; grupa koja je stajala u opoziciji prema Hyndmanu osnovala je samostalnu organizaciju, Socialist League (Socijalističku ligu). Pod uticajem revolucionarnog raspoloženja masa, unutar Federacije i dalje se odvijao proces formiranja revolucionarnih elemenata nezadovoljnih oportunističkim rukovodstvom. Novi junio-

nizam (vidi nap. 324), nastao krajem osamdesetih godina, približio je Federaciju radničkim masama i uvećao broj njenih članova. Njeno rukovodstvo je i dalje sprovodilo u suštini sektašku politiku. 7 48 52 66 194 207 211 218 248 254 256 260 262 275 297 322 398 413 444

¹¹ *Fabian Society* (Fabijevsko društvo) je osnovala 4. januara 1884. grupa intelektualaca koja se zalagala za rešavanje socijalnih nepravdi buržoaskog društva i težila prevladavanju kapitalizma ali samo putem reformi. Fabijevci su istupali protiv Marxovog učenja o klasnoj borbi i socijalnoj revoluciji. U najuticajnije ličnosti društva spadali su Sidney i Beatrice Webb, kao i George Bernard Shaw. Ideje fabijevaca su stvorile osnovu reformizma u engleskom radničkom pokretu. 7 49 52 147 194 207 254 398

¹² Engels misli na Haški kongres Međunarodnog udruženja radnika, održan od 2. do 7. septembra 1872. Kongres je doneo odluku o objavljivanju sadržaja rezolucije Londonske konferencije od 1871. o «Političkoj delatnosti radničke klase», kao i odluku o proširenju ovlašćenja Generalnog veća u statutu Međunarodnog udruženja radnika. Na kongresu je unutar Međunarodnog udruženja radnika završena dugogodišnja borba Marxa, Engelsa i njihovih pristalica protiv svih oblika sitnoburžoaskog sektašenja u radničkom pokretu. Osuđena je delatnost anarhista, a njihove vođe su isključene iz Međunarodnog udruženja radnika. Odluke Haškog kongresa su postavile temelj razviku samostalnih nacionalnih političkih partija radničke klase. 8 280

¹³ U Kronštatu je jula 1891. priređen svečan doček jednoj francuskoj eskadri koji je predstavljao otvorenu demonstraciju zbližavanja između carske Rusije i Francuske. U isto vreme su vođeni diplomatski pregovori, koji su se u avgustu 1892. završili potpisivanjem francusko-ruskog sporazuma. Francuska i Rusija su se obavezale da se u pitanjima međunarodne politike uzajamno konsultuju i da, u slučaju napada na jednu od zemalja, oba partnera preduzmu zajedničke vojne akcije. Ovaj sporazum je predstavljao značajnu etapu u pripremi francusko-ruskog saveza od 1893, koji je bio uperen protiv Trojnog saveza (vidi nap. 24).

Da bi obezbedila podršku u slučaju rata protiv Rusije, nemačka vlada je početkom devedesetih godina preduzela izvesne mere za ublažavanje nemačke politike u oblastima zapadne Poljske; tako je, između ostalog, oslabio policijski nadzor nad poljskim nacionalnim udruženjima i učinjeni su izvesni ustupci u pogledu nastave poljskog jezika u školama. 9

¹⁴ Misli se na Londonsku konferenciju Međunarodnog udruženja radnika koja je održana od 17. do 23. septembra 1871. Ona je predstavljala značajnu etapu Marxove i Engelsove borbe za proletersku partiju. Konferencija je donela odluku o «Političkoj delatnosti radničke klase», u kojoj je nužnost stvaranja nezavisne radničke partije formulisala kao osnovni princip međunarodnog radničkog pokreta. Najbitnije delove ove odluke Haški kongres je 1872 (vidi nap. 12) uneo u Opšti statut Internacionale. Londonska konferencija se odvijala u znaku nepomirljive borbe Marxa i Engelsa sa bakunjinistima koji su klevetnički istupali protiv odluka Londonske konferencije i njihove zakonitosti. U suštini, konferencija je doprinela pobjedi marksističkih principa nad bakunjinistima. 10

¹⁵ Nije sačuvano pismo koje Engels ovde nastavlja. 12

¹⁶ Juna 1885. irski poslanici su u britanskom Donjem domu pod vodstvom Charlesa Stewarta Parnella zajedno sa konzervativcima istupili protiv Gladstone-ove politike u Irskoj. Došlo je do pada Gladstone-ove vlade. Prilikom izbora 1885. konzervativci su dobili većinu; liberali su katkad u velikoj meri zavisili od glasova irskih poslanika. Kada je Gladstone 1886. ponovo došao na čelo vlade, podneo je dva predloga zakona u korist Irske: Home Rule bil

- (predlog zakona o samoupravi) i predlog zakona o irskom agrarnom zakonodavstvu. Gladstone je 1893. doneo drugi nacrt zakona o Home Rule; ni prvi ni drugi nacrt zakona nisu usvojeni. 12
- ¹⁷ *Centar* — politička partija, nastala 1870, koja se oslanjala na katoličku sitnu buržoaziju i na većinu katoličkih seljaka i radnika u južnoj i zapadnoj Nemačkoj kao i gornjoj Šleziji. Ona je najpre zastupala partikularističke, anti-pruske tendencije i u prvom redu se borila za interese katoličkog zemljoposeda i industrijskog kapitala. Kasnije se sve više približavala Bismarckovoj politici. Devedesetih godina, Centar je bio najjača partija u Rajhstagu. Centar je imao znatnog učešća u sprovođenju antinacionalne politike nemačkog imperijalizma, u čiju se vodeću partiju razvio. 13 25 49 63 66 70 78 347 391 399
- ¹⁸ Takav jedan predlog je podneo 15. decembra 1892. u Rajhstagu poslanik Centra Viktor Rintelen tokom debate o izmeni krivičnog zakona. 13
- ¹⁹ U septembru 1891. Rusija je u Francuskoj uzela troprocentni zajam u visini od 125 miliona zlatnih rubalja (500 miliona franaka). U početku je zajam dao dobre rezultate — suma od 125 miliona preupisivana je 7 1/2 puta. Usled naglog pada kursa ruskih vrednosnih papira na evropskim berzama, do koga je došlo zbog pogoršanja ekonomskih prilika u Rusiji izazvanog gladu od 1891, upisivači zajma su počeli da podižu obligacije. Da bi preduhitрила potpuno propadanje zajma, ruska vlada je morala da pokupi deo obligacije. Zajam je najzad realizovan sa oko 96 miliona rubalja. 13 280
- ²⁰ *Oportunistima* je u Francuskoj početkom osamdesetih godina nazivana partija umerenih republikanaca koja je zastupala interese francuske krupne buržoazije. 13 106 166 348 398
- ²¹ *Radikali* — parlamentarna grupa u Francuskoj osamdesetih i devedesetih godina koja se ocepila od oportuniste (vidi nap. 20). Njen vođa je bio Georges-Benjamineau. Grupa je podržavala niz buržoasko-demokratskih zahteva koje su umereni republikanci bili odbacili: ukidanje Senata, odvajanje crkve od države i dr. Da bi privukli mase birača, radikali su zahtevali uvođenje progresivnog oporezivanja i niz drugih socijalno-ekonomskih mera. Godine 1901. radikali su se organizovali u partiju koja je uglavnom zastupala interese srednje i sitne buržoazije. 13 37 192 250 241
- ²² Ove ideje Engels je razvio u svom radu *Spoljna politika ruskog carstva* (vidi u 33. tomu ovog izdanja, str. 35/36). 13
- ²³ Posle smrti egipatskog kediva Teufik-paše u januaru 1892, njegov naslednik kediv Abas II Hilmi je pokušao da sprovede samostalnu politiku nezavisnu od Engleske. Kad je u januaru 1893. pokušao da imenuje novog predsednika vlade, umešao se engleski generalni konzul u Egiptu i uspeo — uprkos nastojanju francuske vlade da se sačuva nezavisnost kediva — da istaknutu kandidaturu ukine i da imenuje jednu proengleski nastrojenu ličnost. Time je potvrđena vladavina Engleske u Egiptu. 13
- ²⁴ *Trojni savez* — agresivni vojno-politički blok kome su pripadale Nemačka, Austro-Ugarska i Italija, a koji je bio uperen protiv Francuske. On je definitivno оформljen 1882. priključivanjem Italije austro-nemačkom vojnom savezu, obrazovanom 1879. Obrazovanje Trojnog saveza je predstavljalo odraz podele Evrope na dva neprijateljska tabora. Zaoštravanje suprotnosti između dva imperijalistička bloka država dovelo je konačno do imperijalističkog svetskog rata 1914 - 1918. 13 349
- ²⁵ Socijaldemokratski poslanik Franz Tutzauer je 21. januara 1893. govorio u Rajhstagu na prvom čitanju nacrtu zakona o kreditnom poslovanju. Govornik, vlasnik radnje nameštaja, branio je interese vlasnika radnji, naročito njihovo pravo da naplaćuju dugovanja od neurednih dužnika, koji su po pravilu bili radnici. 14

- ²⁶ Predstavnici *Mladih* su iskoristili oportunističko držanje nekih socijaldemokratskih poslanika Rajhstaga za borbu protiv partijskog vodstva i marksističke strategije i taktike socijaldemokratije. Mladi su bili poluanarhistička, levičarska grupa u nenačkoj socijaldemokratiji koja se formirala 1890. Jezgro ove grupe su činili mladi intelektualci, pisci i urednici nekih lokalnih partijskih listova koji su hteli da partiji nametnu sektašku zavereničku politiku. U oktobru 1891. Erfurtski kongres Socijaldemokratske partije Nemačke isključio je iz partije predstavnike Mladih. 14
- ²⁷ Misli se na Komunističko udruženje za obrazovanje radnika u Londonu. Njega su 1840. osnovali Karl Schapper, Joseph Moll, Heinrich Bauer i druge vođe Saveza pravednih, kao Nemačko udruženje za obrazovanje radnika u Londonu. Posle organizovanja Saveza komunista, opštine Saveza su igrale vodeću ulogu u Udruženju. Godine 1847. i 1849/1850. Marx i Engels su aktivno učestvovali u njegovom radu. U septembru 1850. mnogi njihovi saborci su istupili iz Udruženja, jer se ono u borbi između većine Centralne uprave Saveza komunista na čelu sa Marxom i Engelsonom i frakcionaške, neznatne manjine (Willich, Schapper) sa avanturističkom taktikom, opredelilo za ovu drugu.
- Krajem pedesetih godina Marx i Engels su ponovo aktivno učestvovali u radu Udruženja.
- Komunističko udruženje za obrazovanje radnika je u januaru 1865. kroz jedna od prvih organizacija pristupilo Medunarodnom udruženju radnika. Većina njegovih članova, među njima Friedrich Leßner, Johann Georg Eccarius, Georg Lochner i Karl Pfänder, bili su članovi Generalnog veća, gde su podrževali Marxovu liniju. Udruženje je 1918. zabranila engleska vlada. 14
44 207 246 365 370
- ²⁸ U svom pismu Engelsingu od 5. januara 1893. Karl Kautsky saopštava da ima nameru da povodom desetogodišnjice Marxove smrti izda neku njegovu biografiju, odnosno neki njegov još neštampani ili manje poznati rad. Kautsky piše: »Ja bih rado povodom tog datuma doneo iscrpniju Marxovu biografiju, koja nam je dosad nedostajala. Izuzev tvoje u Brackeovom Kalendaru i Liebknechtovog članka od [18]83, mi imamo još samo Großov rad. Ako ti misliš da ova publikacija u okviru jednog članka ne bi mogla da donese ništa novo, ja bih mogao objaviti bar neki neobjavljeni ili manje poznati Marxov rad.« Kautskom nije pošlo za rukom da ostvari namere izražene u ovom pismu. 16
- ²⁹ Krajem 1892. postojali su razni planovi da se časopis »Neue Zeit« što više razvije i da mu se obezbedi veći broj kupaca. Tim povodom je Engel's opširno pisao već 3. decembra 1892. Augustu Bebelu i 4. decembra 1892. Karlu Kautskom (vidi u 45. tomu ovog izdanja pisma br. 244 i 245). 16 52 145 158
- ³⁰ Karl Kautsky se u svom pismu od 5. januara 1893. preko Engelsa obraća Eleanor Marx-Aveling s molbom da za časopis »Neue Zeit« napiše uspomene na Marxa. 16
- ³¹ Svom pismu Engelsingu od 5. januara 1893. Karl Kautsky je priložio i jedan broj lista koji je izlazio u Rio de Žaneiru, u kome se nalazio članak o brazilskoj radničkoj partiji i njenom programu. Ime lista nije poznato. 16
- ³² Nije poznato da je taj telegram sačuvan. 17
- ³³ Formulaciju koju Engels pominje dao je list »Vorwärts« 25. januara 1893. u belešci *Das italienische Panama*. 18
- ³⁴ Ove redove Engels je napisao na dopisnici. Na njoj je adresa, napisana Engelsonom rukom: Sig. Filippo Turati, Portici Galleria V. E. 23, Milano, Italy. 19
- ³⁵ Filippo Turati u svom pismu Engelsingu od 23. januara 1893. predlaže da se program (»The Manifesto of the Socialist League«) usvojen prilikom osnivanja

Socijalističke lige objavi kao dodatak italijanskom izdanju *Manifesta komunističke partije*.

Socijalistička liga (Socialist League) je osnovana 30. decembra 1884. Osnivačima i vodećim članovima organizacije su pripadali, između ostalih: William Morris, Eleanor Marx-Aveling, Edward Aveling i Ernest Belfort Bax. Socijalistička liga je 1887/1888. potpala pod uticaj anarhista i 1889/1890. iz nje su istupili Eleanor i Edward Aveling, Bax i drugi. 19

- ³⁶ U italijanskom parlamentu su od decembra 1892. do januara 1893. vođene debate o zloupotrebama u Banca Romana. Ove debate je izazvao govor poslanika Napoleona Colajannija. Tokom diskusije otkrivene su afere, u koje su bili upleteni, neki državnici, članovi parlamenta, pravobranioci, novinari i privatna lica, i za razliku od francuskog Panama-skandala (*Panamone*) (vidi nap. 6) nazvane su *Panamino* (mala Panama). (Vidi u 33. tomu ovog izdanja, str. 304 - 309). 20 29
- ³⁷ U jednom broju časopisa «Gazeta Robotnicza», koji je Maria Mendelson poslala Engelsu, skrenuta je pažnja poljskih socijaldemokrata na Marcina Kasprzaka. U njemu je saopšteno da je Kasprzak zbog pronevere partijske kase, zloupotrebe poverenja i veza sa policijom isključen iz partije. Pored toga u listu je štampana izjava berlinskih socijalista da je bilo nužno prekinuti veze sa Kasprzacom. Kasnije se, međutim, ispostavilo da optužbe nisu istinite. Kasprzak je aktivno učestvovao u revolucionarnom pokretu, a 1905. rehabilitovao ga je Centralni komitet Poljske socijalističke partije. 21
- ³⁸ Maria Mendelson je 5. februara 1893. pismeno obavestila Engelsa o nacionalističkom i antisemitskom stavu ruskih studenata i oficira u Moskvi i Petrogradu prema poljskim i jevrejskim studentima i oficirima. 21
- ³⁹ V. J. Šmuilov je 4. februara 1893. obavestio Engelsa da ga je Pavlenkov, izdavač «Biografija čuvenih ljudi» u Petrogradu, zamolio da napiše Marxovu iscrpnu biografiju od oko 6 do 8 štamparskih tabaka. U vezi s tim on je zamolio Engelsa da mu da uputstva o izvorima biografskih podataka, za materijal o Marxovom praktičnom radu, naročito za period od 1847. do 1849. i u vreme Međunarodnog udruženja radnika, kao i za genezu marksizma. Pošto on nije raspolagao ni jednim primerkom *Svete porodice* zamolio je Engelsa za prevod «glavnih ideja i karakterističnih mesta» iz ovog dela. U slučaju da ruska cenzura zabrani rad, nameravao je da ga štampa u inostranstvu. 22
- ⁴⁰ Marx i Engels su od početka 1845. boravili u Briselu i tamo su osnovali u proleće 1846. Komunistički dopisni komitet koji se razvio u ideološki i organizacioni centar socijalističkog pokreta.

Savez komunista je bio prva revolucionarna partija radničke klase. On je nastao 1847. i postojao je do 1852. Savez je bio, kako prema svom programu tako i prema svom sastavu, međunarodna organizacija radničke klase i preteča Međunarodnog udruženja radnika. Istovremeno, on je bio prva nemačka radnička partija. Nemački radnici, sve skoro zanatlijski pomoćnici, činili su većinu njegovih članova.

Nemačko radničko udruženje u Briselu osnovala je krajem avgusta 1847. opština Saveza komunista u Briselu pod vodstvom Marxa i Engelsa. Tokom druge polovine decembra 1847. Marx je u radničkom udruženju držao predavanja o najamnom radu i kapitalu. 22

- ⁴¹ Krajem januara 1893. buržoaski poslanici Rajhstaga su tokom debate o državnom budžetu 1893/1894. optužili socijaldemokratiju da je u narodne mase posejala nezadovoljstvo, a da nije u stanju da pruži objašnjenja o budućoj socijalističkoj državi. Na njih je odgovorio August Bebel dužim govorom 3. februara 1893, izloživši shvatanja socijaldemokratije o budućoj socijalističkoj državi. O ovom pitanju je po drugi put govorio 6. februara 1893. O temi se neko-

- liko dana vodila diskusija koju su socijaldemokratski poslanici iskoristili za propagandu svojih ciljeva. Sedmog februara 1893. Adolf Stoecker, predstavnik krajnje desnice (vidi nap. 122), izjavio je da on odbija da istupa posle govora Wilhelma Liebknechta; on je predložio da se debata okonča.
- Cela debata je pod naslovom *Der sozialdemokratische ‚Zukunftstaat‘. Verhandlungen des Deutschen Reichstags am 31. Januar, 3, 4, 6. und 7. Februar 1893* objavljena u Berlinu 1893. Prvi Bebelov govor je izašao kao brošura pod naslovom *Zukunftstaat und Sozialdemokratie. Eine Rede des Reichstagsabgeordneten August Bebel in der Sitzung des deutschen Reichstags vom 3. Februar 1893.* 24 29 36 50
- ⁴² U svom govoru u Rajhstagu 4. februara 1893. socijaldemokratski poslanik Karl Frohme je razobličio politiku partije Centra (vidi nap. 17). Da bi dokazao kako je crkva uvek odobravalala ropški položaj naroda, on je citirao izvesne stavove Tome Akvinskog. Franz Hitze, iz partije Centra, polemisao je sa ovim i tvrdio da citirane reči ne potiču od Tome Akvinskog nego od Aristotela. 24
- ⁴³ *Spar-Agnes i Strampel-Anni* — dve ličnosti iz neprijateljskog pamfleta Eugena Richtera *Sozialdemokratische Zukunftsbilder. Frei nach Bebel (Sozialdemokratische slike budućnosti. Slobodno po Bebelu)* (Berlin 1891), uperenog protiv socijaldemokratije. 24
- ⁴⁴ U pismu Engelsu od 31. januara 1893. August Bebel je izrazio misao da Rusija u savezu sa Francuskom može početi rat protiv Nemačke, ne uvlačeći Englesku, Italiju, Tursku i balkanske države. Ako bi Nemačka bila pobedena, Francuska bi mogla prigrabiti levu obalu Rajne, a Rusija Baltičke oblasti i Balkan sa Carigradom. 24
- ⁴⁶ U bici kod Šp:herna (Lotringija) 6. avgusta 1870. Prusi su potukli II korpus francuske armije. 25
- ⁴⁶ *Der deutsch-französische Krieg 1870 - 1871. Redigirt von der kriegsgeschichtlichen Abtheilung des Großen Generalstabes, Erster Theil, Erster Band, Berlin 1874, S. 341. (Nemačko-francuski rat 1870 - 1871. Redigovalo oželenje za istoriju rata glavnog generalštaba. Prvi deo, prvi tom, Berlin 1874, str. 341).*
- ⁴⁷ Misli se na *Nemačku slobodoumnu partiju (Deutsch-Freisunige Partei)*; nastala je 1884. spajanjem Napredne partije sa levim krilom nacionaliberala (vidi nap. 109). Ona je zastupala interese liberalne i sitne buržoazije i u pojedinim pitanjima bila u opoziciji prema Bismarckovoj vladi, ali je istovremeno istupala protiv socijaldemokratije. 25 49 63 66 70
- ⁴⁸ Vlada je u novembru 1892. podnela Rajhstagu dugo planirani nacrt zakona o vojsci, koji je predviđao ogromno pojačanje vojnih snaga, naročito oficirskog i podoficirskog kadra, a time i povišenje izdataka za vojsku. Predviđeno pojačanje vojske trebalo je da bude veće nego sva pojačanja od 1874. do 1890. Pod pritiskom antimilitarističkih akcija masa i zbog neslaganja unutar same vladajuće klase, Rajhstag je odbio predlog zakona o vojsci u maju 1893; neposredno zatim Rajhstag je raspušten. Novoizabrani Rajhstag je, najzad, u julu 1893. neznatnom većinom usvojio nešto izmenjen predlog zakona o vojsci. 25 38 49 55 63 66 70
- ⁴⁹ *Liberal-radikali* — struja unutar Liberalne partije; oni su prvenstveno zastupali industrijsku buržoaziju. Liberalna partija je vršila uticaj na tredjunione preko radikala koji nikada nisu predstavljali organizovanu grupu. 26
- ⁵⁰ Biljni lek koji se upotrebljavao protiv glista. 28
- ⁵¹ Engels aludira na to da su socijalistički poslanici od početka izbegavali diskusiju o panamskom skandalu (vidi nap. 6) na zasedanju Doma. 28 37

- ⁵² Prilikom izbora za poslanički dom 20. avgusta i 3. septembra 1893. socijalisti svih grupacija su dobili 700 000 glasova i 30 poslaničkih mandata; u skupštini im se priključilo oko 20 poslanika leve buržoaske grupacije, uglavnom radikala, koji su nazvani »nezavisnim socijalistima«. Socijalističkoj frakciji (vidi u ovom tomu pismo br. 93) je ukupno pripadalo oko 50 poslanika. 28 67 80 95 102 105 108 166 242
- ⁵³ *Brusisti (posibilisti)* — oportunistička struja unutar francuskog radničkog pokreta pod vodstvom Paula Brousse-a, Benoit Maloné i dr., koja se 1882. otepcila od Francuske radničke partije (Parti ouvrier français) (vidi nap. 68) i dobila naziv Fédération des Travailleurs socialistes. Vode ove struje su istakle reformistički princip: Težnja prema »mogućem« (possible)! Devedesetih godina uticaj posibilista je u znatnoj mjeri opao. Na kongresu u Šatebrou (oktobar 1890) desno krilo se odvojilo od posibilizma i obrazovalo grupu alemanista (vidi nap. 71). (O formiranju posibilista vidi u 32. tomu ovog izdanja, str. 422/423, 427/428 i 439-442). 29 105 118
- ⁵⁴ List »The Daily News« je 11. februara 1893. objavio članak svoje pariske dopisnice Emily Crawford pod naslovom *The Sentence on the Panama-Directors. Sympathy for M. de Lesseps (Presuda direktorima Paname. Saučeće g. Lessepsu)*. Devetog februara 1893. neke osobe, umešane u panamski skandal (vidi nap. 6), osuđene su na novčane kazne i kazne zatvora. Ferdinand-Marie Lesseps i njegov sin Charles su dobili po 5 godina zatvora, drugooptuženi Fontane, Cottu i Eiffel po 2 godine. Pored toga, Lesseps i Fontane su osuđeni na plaćanje novčane kazne u iznosu od 3000 fr., a Eiffel 20 000 fr. U junu 1893. ovu presudu je poništio Kasacioni sud. 29
- ⁵⁵ List »Le Socialiste« je 19. februara 1893. u skraćenom obliku objavio govor Augusta Bebel u Rajhstagu od 3. februara 1893. i izvode iz govora Wilhelma Liebknechta od 7. februara 1893. (vidi nap. 41). 29
- ⁵⁶ U Rajhstagu je sredinom januara došlo do debate o teškoj situaciji koja je pokrenuta interpelacijom socijaldemokratske frakcije Rajhstaga od 31. decembra 1892. Pogoršanje socijalnog položaja radničke klase, izazvano privrednom krizom i privrednom politikom vladajućih klasa, dovelo je do širenja štrajkačkog pokreta. U interpelaciji je pokrenuto pitanje mera koje vlada namerava da preduzme da bi otklonila postojeće teško stanje, izazvano nezaposlenošću i snižavanjem najamnina. 29
- ⁵⁷ U svom pismu od 11. februara 1893. August Bebel moli Engelsa za »malu lekciju« o tome kakav stav treba da zauzme socijaldemokratska frakcija Rajhstaga u debati oko predloga zakona o vojsci (vidi nap. 48). To je bio neposredni povod da Engels napiše rad *Može li se Evropa razoružati?* (vidi u 33. tomu ovog izdanja, str. 313-336). On je objavljen, kako je to Engels predložio, u listu »Vorwärts« od 1. do 5, 7, 9. i 10. marta 1893. 31
- ⁵⁸ List »Workman's Times« je 18. februara 1893. u rubrici »International Working-Class Movement« dao kratak pregled debate, vođene u Rajhstagu, o socijalističkoj državi budućnosti (vidi i nap. 41). 31
- ⁵⁹ Engleski izbori za parlament u leto 1892. završeni su za radnike uspešno. Socijalističke organizacije su istakle znatan broj nezavisnih kandidata i sa uspehom vodile izbornu kampanju. Trojica od ovih kandidata: Keir Hardie, John Burns i John Havelock Wilson — bili su izabrani u parlament. U Donjem domu 20. februara 1893. objavljeno je prvo čitanje nacrtu zakona o izbornim listama i o dnevnicama poslanika parlamenta, koji je podnela Gladstone-ova vlada pod pritiskom narodnih masa. Međutim, Gornji dom ga je odbio. 31 37
- ⁶⁰ *Zakon o opštinskim većima (Parish Councils Bill)* je Gladstone-ova vlada podnela parlamentu 1893, a usvojen je 1. marta 1894. Po ovom zakonu izmenjen je

- sistem mesnih samostalnih uprava. Do tada je crkva sama upravljala parohijama; sada je vršenje svetovne vlasti oduzeto crkvi i preneto na opštinsku skupštinu, koju su birali mesni poreski obveznici. U velikim selima opštinska skupština je iz svoje sredine birala opštinsko veće. 31 196
- ⁶¹ Od ovog pisma sačuvan je samo koverat sa sledećom adresom koju je Engels napisao: Н. Даниэльсонъ, Б. Коношленная 8 Квѣр. 7 Monsieur N. F. Danielson, 8 grande rue des Ecuries, logis No. 7. *Saint-Petersbourg*, Russia. 33
- ⁶² Vidi Engelsova pisma N. F. Danijelsonu od 29 - 31. oktobra 1891, od 15. marta, 18. juna i 22. septembra 1892 (vidi u 45. tomu ovog izdanja, pisma br. 88 i 132, 165 i 210). 33
- ⁶³ Da bi ubrzao izdanje drugog toma *Kapitala* na ruskom jeziku, Engels je 1885. poslao N. F. Danijelsonu korektorske tabake nemačkog izdanja. Rusko izdanje je izašlo te iste godine. 33
- ⁶⁴ Ovde Engels ukazuje na Marxove izvode sadržane u ovom istom pismu redakciji časopisa «Otečestvenie zapiski» (vidi u 30. tomu ovog izdanja, str. 91 - 95). 34
- ⁶⁵ Misli se na Marxov i Engelsov predgovor drugom ruskom izdanju *Manifesta komunističke partije* (vidi u 30. tomu ovog izdanja, str. 245/246). Ovo izdanje je izašlo 1882. u Ženevi u prevodu G. V. Plehanova. Ruski tekst, koji Engels citira nešto dalje, neznatno odstupa od odgovarajućeg nemačkog originala. 34
- ⁶⁶ U svojim pismima N. F. Danijelsonu Engels iz konspirativnih razloga koristi, između ostalih, i ime Percy White Roshera. 35
- ⁶⁷ Dvadeset trećeg februara 1893. Paul Lafargue piše Engeltu da je govorio u poslaničkom domu prilikom debate o panamskom skandalu. Njegov govor je objavio list «Le Socialiste» 19. februara 1893. Lafargue dalje saopštava da su skupština i štampa njegovo mešanje u debatu ocenili kao nezrelo i da su svi buržoaski listovi ignorisali njegov govor. 36
- ⁶⁸ *Francusku radničku partiju (Parti ouvrier français)* su osnovale pristalice marksističkog (kolektivističkog) pravca na marsejskom kongresu radnika 1879. U maju 1880. Program su izdali Jules Guesde i Paul Lafargue uz znatnu Marxovu i Engelsovu saradnju; teorijski deo, uvod i program (vidi u 30. tomu ovog izdanja), formulisao je Marx. Ovaj program je usvojen 1880. na kongresu u Avru, a Francuska radnička partija se potpuno konstituisala. Od samog osnivanja u njenim redovima je dolazilo do oštih ideoloških sukoba, koji su 1882. doveli do rasepa partije na marksiste (gediste) i posibiliste (vidi nap. 53). Gedisti su imali veliki uticaj na proletarijat industrijskih centara Francuske, dok je njihov uticaj u Parizu bio tako reći neznatan. Osamdesetih i devedesetih godina partija je postigla značajne rezultate u širenju marksizma u Francuskoj. U tome je krupnu ulogu igrao organ partije, list «Le Socialiste». Gedisti su imali veliki uticaj na sindikalni pokret i bili su na čelu mnogih štrajkova proletarijata. Živu agitatorsku delatnost razvila je partija i prilikom priprema za izbore. Lafargue-ov izbor u poslanički dom 1891. predstavljao je veliki uspeh francuskih socijalista. Partija je dala krupan doprinos učvršćenju međunarodnih veza socijalista. 36 78 81
- ⁶⁹ Paul Lafargue je 23. februara 1893. informisao Engelsa o tome da je između Francuske radničke partije i radikalnih socijalista pod vodstvom Étienne-Alexandre Millerand-a i Jean Jaurès-a postignut sporazum o saradnji na izborima za poslanički dom, zakazanim za avgust/septembar 1893, i o tome da 5. marta treba da počnu propagandne turneje u najvećim gradovima. 36 78 106 118
- ⁷⁰ Prilikom izbora za opštinska veća u Francuskoj od 1. do 8. maja 1892. francuski socijalisti su postigli zavidne rezultate. Oni su dobili više od 100 000 glasova; oko 635 socijalista je izabrano u opštinska predstavnštva. U 26 gra-

dova oni su dobili većinu u opštinskim većima, a u nekima od njih, kao što su Rube, Marsej, Narbon i Tulon, osigurali su rukovodstvo u opštinskim većima. 36

- ⁷¹ *Alemanisti* — pristalice sitnoburžoaskog socijaliste Jeana Allemane-a. Organizacija alemanista, nastala prilikom rascjepa posibilista (vidi nap. 53) na Kongresu u Šatelrou (9 - 15. oktobra 1890), nazvana je Parti ouvrier socialiste révolutionnaire (POSR) (Radnička partija revolucionarnih socijalista). Ostavši u celini na ideološkim i taktičkim pozicijama posibilista alemanisti su forsirali, za razliku od posibilista, propagandni rad u sindikatima, u kojima su videli glavni oblik organizacija radnika. Alemanisti su generalni štrajk proglasili osnovnim sredstvom borbe. Slično posibilistima i oni su bili protivnici jedinstvene, centralizovane partije. Oni su zastupali princip autonomije, a veliki značaj su pridavali zauzimanju položaja u opštinskim većima. 37 67 84 103 105 118 317 368
- ⁷² *Blankisti* — pristalice francuskog revolucionara Louis-Auguste Blanquija. Nakon 1860, oko Blanquija se formirao jedan samostalni pokret koji je u Pariskoj komuni odigrao značajnu ulogu. Blanqui je »nesumnjivo bio revolucionar i vatreni pristalica socijalizma« (Lenjin). Međutim, Blanqui i njegov pokret nisu videli u klasnoj borbi proletarijata nego u zaveri revolucionarne manjine sredstvo za oslobađanje čovečanstva od najamnog ropstva. Ali, i pored toga, blankizam je bio najznačajnija struja u revolucionarnom francuskom radničkom pokretu. U julu 1881. osnovao je Marie-Édouard Vaillant — osamdesetih i devedesetih godina jedan od vodećih predstavnika blankizma — i drugu organizaciju blankista, Comité révolutionnaire central (Centralni revolucionarni komitet) koja je od 1898. nazvana Parti socialiste révolutionnaire (Socijalistička revolucionarna partija). (Više o blankistima vidi u 29. tomu ovog izdanja.) 37 67 80 84 103 105 118 128
- ⁷³ U Briselu je na inicijativu ciriškog organizacionog komiteta 26. marta 1893. održana u »Maison du Peuple« predkonferencija koja se bavila pripremom trećeg Međunarodnog socijalističkog kongresa radnika u Cirihi (vidi nap. 120). Konferenciji su prisustvovali predstavnici socijalista iz 6 zemalja, među njima August Bebel, Wilhelm Liebknecht i Eleanor Marx-Aveling. Shodno odluci donetoj na predkonferenciji, kongresu su mogli prisustvovati samo predstavnici organizacija koje »priznaju nužnost radničkih organizacija i političku akciju«. Ovaj uslov je trebalo da spreči anarhiste da ne učestvuju na kongresu. Početak Ciriškog kongresa bio je zakazan za 6. avgust 1893. 38 39 44 48 52 66
- ⁷⁴ Ovim redovima Engels je hteo da odgovori na pitanje londonske firme Thomas Cook & Son od 3. marta 1893. koja ga je zamolila za obaveštenje o dr Ludwigu Freybergeru. 40
- ⁷⁵ Negde od 1. do 17. marta 1893. Engels je boravio u Istbornu radi opravka. 53
- ⁷⁶ Ove redove Engels je napisao na poštanskoj karti. Na njoj je adresa napisana Engelsonim rukopisom: W. Liebknecht Esq., 160, Kantstraße, Charlottenburg — Berlin. Germany. 41
- ⁷⁷ Ove redove Engels je napisao na poštanskoj karti. Na njoj je adresa koju je Engels napisao: Sigr. av. v. Filippo Turati, Portici Galleria V. E. 23, Milano, Italy. 42
- ⁷⁸ Filippo Turati je 7. marta 1893. poslao Engelsu korektorske tabake italijanskog prevoda *Manifesta komunističke partije* (upor. nap. 1) i zamolio ga da ih što brže vrati. Osim toga Turati je pitao da li »program Međunarodnog udruženja radnika« treba, kao u ruskom izdanju *Manifesta* od 1882, priključiti kao dodatak.

Od dve brošure, pomenute u tekstu, pronađena je samo jedna: Pasquale Di Fratta, *La socializzazione della terra (Podruštvljavanje zemlje)*, Milano 1893. 42

- ⁷⁹ Od ovog pisma je sačuvana i jedna skica, a pored toga i Engelsov prepis koji je on priključio svom pismu Friedrichu Adolphu Sorgeu od 18. marta 1893 (vidi u ovom tomu, str. 48). Odstupanja pisma od prepisa su data u fusnotama. Na sva tri dokumenta stavljen je London, iako je Engels u to vreme boravio u Istbornu (vidi nap. 75). Na kovertu se nalazi adresa koju je sam Engels napisao: Mr. F. Wiesen, Baird, Texas, U. S. America. 43
- ⁸⁰ *Bloomsbury Socialist Society* (Socijalističko društvo Blumsbenija) se konstituisalo kao samostalna organizacija u avgustu 1888, posle čega se ocepila od Socialist League (vidi nap. 35), u kojoj su prevladali anarhisti. Pod vodstvom Eleanor Marx-Aveling i Edwarda Avelinga, društvo je vršilo živu agitacionu i propagandnu delatnost među radnicima londonskog East End-a. 44
- ⁸¹ Drugi Međunarodni socijalistički kongres radnika u Briselu 1891 (vidi nap. 132) je dao nalog švajcarskim socijaldemokratima da sazovu sledeći kongres. Oni su u januaru 1892. obrazovali organizacioni komitet za pripremu kongresa u Cirihu, čiji je sekretar bio Robert Seidel. 44
- ⁸² August Bebel je negde od 28. marta do 4. aprila 1893. boravio kod Engelsa u Londonu. 44 46 48 55
- ⁸³ Jean Jaurès, *De primis socialismi germanici lineamentis apud Lutherum, Kant, Fichte et Hegel*, Tolosae MDCCCXCI.
- ⁸⁴ Skicu svog odgovora Engels je napisao na kraju mašinom pisanog pisma Henry Demarest Lloyd, koje mu je ovaj uputio 9. marta 1893. 47
- ⁸⁵ Američki publicista Henry Demarest Lloyd je u svom pismu od 3. februara 1893. pozvao Engelsa da prisustvuje radničkom kongresu koji je trebalo da se održi za vreme svetske izložbe u Čikagu u avgustu/septembru 1893. On je zamolio Engelsa da govori o radničkom pokretu u Engleskoj, ostavljajući mu na volju da se pozabavi i drugim pitanjima radničkog pokreta. 47
- ⁸⁶ Reč je o obračunu između pobornika bimetalizma i onih koji su priznavali samo važenje čistog zlata u SAD. Takozvanim Shermanovim aktom od 14. jula 1890. vlada je propisala mesečnu kupovinu od 4,5 miliona unci srebra za papirni novac da bi kurs srebra veštački održa'a u odnosu 16:1 prema zlatu. Uprkos tome, tržišni kurs srebra je neprestano padao. Zbog krize koja je počinjala, predsednik SAD, Stephen Grover Cleveland, u avgustu 1893, sazvao je vanrednu sednicu Kongresa i predložio ukidanje zakona o kupovini srebra. Odgovarajuću odluku predstavnički dom je doneo krajem avgusta, a Senat tek posle dugotrajne debate, krajem oktobra 1893. 48 153 155
- ⁸⁷ Engels odgovara na pismo Karla Kautskog od 16. februara 1893, u kome mu ovaj saopštava da mu je Friedrich Leßner pisao da radi na jednom članku o Marxu za časopis »Neue Zeit«. Pored toga, Leßner je spomenuo da je svoj primerak časopisa »Neue Rheinische Zeitung. Politisch-ökonomische Revue« predao J. H. W. Dietzu, s tim da ovaj taj tom ponovo izda. O tome Kautsky kaže sledeće: »Idea mi se veoma dopada. »Revue« je, naravno, potpuno nestala iz knjižara, a u njoj su značajni radovi.« 51
- ⁸⁸ Reč je o jednom delu rukopisa za četvrti tom *Kapitala*, koji sadrži *Teorije o višku vrednosti*. Ovaj deo Engels je 1889/1890. dao Karlu Kautskom da ga dešifruje (upor. 44. tom ovog izdanja pisma br. 75. i 254). Svoju nameru da *Teorije o višku vrednosti* izda kao četvrti tom *Kapitala* Engels nije nikada ostvario. *Teorije o višku vrednosti* prvi put je 1905-1910. objavio Kautsky. Ovo izdanje se međutim odlikovalo nizom odstupanja od Marxovog rukopisa, pogrešnim rasporedom materijala i čestim ispuštanjem značajnih odeljaka. Novo izdanje *Teorija o višku vrednosti* na nemačkom jeziku priredio je Institut marksizma-lenjinizma pri CK SED i objavio od 1956. do 1962. U ovom izdanju *Teorije o višku vrednosti* su u tomovima 24, 25 i 26. 51 308 317 399 410

- ⁸⁸ August Radimský je 18. marta 1893. saopštio Engelsu da bi izdavač češkog partijskog lista »Dělnické Listy«, koji je izlazio u Beču, hteo da *Manifest komunističke partije* izda kao brošuru na češkom jeziku. Da brošura ne bi bila zaplenjena, izlazila je kao prilog navedenom listu, u nastavcima. Radimský je poslao Engelsu odgovarajuće brojeve lista i pitao ga da li bi želeo i naredne. 54
- ⁹⁰ Engels je od 1. avgusta do 29. septembra 1893. putovao u Nemačku, Švajcarsku i Austro-Ugarsku. On je posetio Keln, zajedno sa Augustom Bebelom putovao je preko Majnca i Štrasburga za Cirihi, nekoliko dana je proveo kod svog brata Hermanna u Kantonu Graubinden i 12. avgusta se vratio u Cirihi. U Cirihiu je Engels učestvovao na poslednjoj sednici trećeg Međunarodnog socijalističkog kongresa radnika (vidi nap. 120); tamo je održao kratak govor na engleskom, francuskom i nemačkom jeziku (vidi u 33. tomu ovog izdanja, str. 344/345). Potom je boravio dve nedelje u Švajcarskoj i otputovao preko Minhena i Salcburga u Beč, gde je 14. septembra 1893. istupao na jednom socijaldemokratskom skupu (vidi nap. 164). Iz Beča je Engels preko Praga i Karlsbada otputovao u Berlin. Tamo je ostao od 16. do 28. septembra; 22. septembra održao je govor na sednici u Concordia-Festsälen, priredenoj u njegovu čast (vidi u 33. tomu ovog izdanja, str. 348/349). Preko Roterdama Engels se vratio u London. 55 71 85 95 98 - 100 102 105 107 110 112 115 - 117 120 132 137 144 151 155 163 204 238 249 408
- ⁹¹ *Bankarski praznici* (bank holidays) su zakonski uvedeni u Engleskoj 1871. Na uskršnji i duhovski ponedeljak, prvog ponedeljka u avgustu kao i 26. decembra sve banke su zatvorene. 55
- ⁹² Ovu skicu svog odgovora Engels je napisao na praznoj strani pisma koje mu je uputio 21. marta 1893. M. R. Cotar. U tom pismu Cotar ga je zamolio da da saglasnost da se prevede na francuski jezik drugi tom *Kapitala*, s tim da francuski čitalac bude upoznat s ovim delom u celini. On je naglasio da bi za ovo bila neophodna Engelsova pomoć. 57
- ⁹³ Od ovog pisma je sačuvan i koverat sa adresom koju je sam Engels uapisao: G. W. Lamplugh Esq., Ballafurt, Port Erin, *Isle of Man*. 58
- ⁹⁴ Tekst ovog pisma je dat prema prepisu Franza Mehringa. Na donjem rubu rukopisa se nalazi sledeća Mehringova beleška koja, očigledno, nema nikakve veze sa pismom: »Lassalle-ova patnja, Berlin 1887. Napravio sam inventar jednog života. On je bio veliki, čestit, pošten, hrabar i veoma blistav. Buduće vreme će pokazati da sam bio u pravu.« 59
- ⁹⁵ Jedan deo Engelsovog pisma Franzu Mehringu od 28. septembra 1892 (vidi u 45. tomu ovog izdanja, pismo br. 215) objavio je Mehring u svom članku *Über den historischen Materialismus (O istorijskom materijalizmu)* kao prilog prvom izdanju njegove knjige *Lessing-Legende (Legenda o Lessingu)* od 1893 (u kasnijim izdanjima ovaj prilog nije ponovo objavljivan). 59
- ⁹⁶ Ovaj citat je Franz Mehring preneo iz Engelsovog pisma od 28. septembra 1892 (vidi u 45. tomu ovog izdanja, pismo br. 215) kao što sledi: »a generalizacija Lavergne-Peguilhena svela bi se opet na svoj istinski sadržaj: da feudalno društvo stvara feudalni državni poredak.« 59
- ⁹⁷ Paul Lafargue je pisao Engelsu 14. aprila 1893. da ga je Jules Guesde zamolio da napiše nešto povodom 1. maja. Tako je Engels napisao pozdravnu adresu francuskim radnicima *Uprkos svemu!* (vidi u 33. tomu ovog izdanja, str. 341), koja je objavljena u listu »Le Socialiste« 23. aprila 1893. U istom broju su izašle pozdravne adrese Augusta Bebela, Filippo Turatija, Pabla Iglesiasa, G. V. Plehanova i dr. 60
- ⁹⁸ Engels aludira na izbore za francuski poslanički dom, održane u avgustu i septembru 1893 (vidi nap. 52). Sedište doma je bilo u Burbonskoj palati na Quai d'Orsayu u Parizu. 60 105

- ⁹⁹ Pablo Iglesias je početkom aprila 1893. pismeno informisao Engelsa o stanju radničkog pokreta u Španiji i zamolio ga kao «najznačajnijeg predstavnika revolucionarnog socijalizma» da za vanredni broj lista «El Socialista» napiše članak povodom 1. maja. Zatim je zamolio Engelsa da zainteresuje i Eleanor Marx-Aveling i neke druge poznatije socijaliste za podršku majskom broju njegovog lista. Engels je napisao pozdravnu adresu *Španskim radnicima povodom 1. maja 1893.* (vidi u 33. tomu ovog izdanja, str. 342), koja je objavljena 1. maja 1893. u listu «El Socialista» zajedno sa pozdravnom adresom Augusta Bebela. 61
- ¹⁰⁰ Očigledno je reč o nekim mestima u Revéovom prevodu na francuski Engelsovog rada *Poreklo porodice, privatne svojine i države* (vidi u 32. tomu ovog izdanja, str. 20 - 140). Laura Lafargue je redigovala prevod a Engels ga je pregleđao. Izdanje se pojavilo 1893. u Parizu pod naslovom *L'origine de la famille de la propriété privée et de l'état.* 62 77 177
- ¹⁰¹ Pariski nedeljni časopis «L'Illustration» je 30. aprila 1892. na dve strane objavio portrete istaknutih ličnosti međunarodnog socijalističkog pokreta, među njima je bila i Engelsova slika. 62
- ¹⁰² *Legal Eight Hours and International Labour League* je u julu 1890. formirala grupa engleskih socijalista uz Engelsovu saradnju. Polazna tačka Lige je bilo obrazovanje komiteta koji je 1890. organizovao prve engleske majske demonstracije (upor. 33. tom ovog izdanja, str. 50 - 54). Cilj Lige je borba za oslobođenje radničke klase i ostvarenje odluka Pariskog kongresa II Internacionale. Predstavnici Lige su 1893. učestvovali u osnivanju Nezavisne radničke partije (vidi nap. 9). 62 66 254
- ¹⁰³ *Council of all London Trades' Unions (London Trades Council)*—(*Veće svih londonskih sindikata*—*Londonsko sindikalno veće*) osnovano u maju 1860. na konferenciji delegata londonskih tredjuniona. Londonsko veće, pod čijim vodstvom je bilo ujedinjeno više desetina hiljada sindikalaca glavnog grada, izvršilo je veliki uticaj na radničku klasu cele Engleske. Osnivanjem kongresa tredjuniona šezdesetih godina Londonsko sindikalno veće, na čijem čelu su bile reformističke vode, prestalo je da igra ulogu centra engleskog sindikalnog pokreta, iako je kao i ranije zauzimalo uticajan položaj. Početkom devedesetih godina Londonsko sindikalno veće, koje je pretežno u svojim redovima ujedinjavalo stare tredjunione, neprijateljski se odnosilo prema osnivanju novih tredjuniona (vidi nap. 324) i prema pokretu za osmočasovni radni dan. Pod pritiskom masovnog pokreta ono je ipak bilo prinuđeno da uzme učešća u majskim demonstracijama devedesetih godina. 62 66 260 263
- ¹⁰⁴ *Štrajk lučkih radnika u Halu* počeo je aprila 1893. i trajao je do 19. maja. Povod je bila namera vlasnika brodova da prilikom zapošljavanja daju prednost radnicima koji nisu sindikalno organizovani. Uz pomoć trupa dovedeno je nekoliko stotina štrajkbrehera iz drugih gradova Engleske; u luku su uplovile topovnjače. Za vreme štrajka Hal je ličio na vojni logor. Iako su ga podržali rudari, železničari i drugi tredjunioni, štrajk je završen bez uspeha. Preduzetnici su učinili samo neznatne ustupke, a sindikat lučkih radnika je pretrpeo poraz. 62
- ¹⁰⁵ Reč je o izdavanju literarne zaostavštine Carla Schorlemmera. Ludvig Siebold i Philipp Klepsch su određeni da upravljaju zaostavštinom naučnika, preminulog 27. juna 1892. 63 99 163 237
- ¹⁰⁶ Ludvig Schorlemmer je pisao Engelsu 22. marta 1893. da bi dr Adolph Spiegel, direktor fabrike parafina i ulja, hteo da napišu biografiju Carla Schorlemmera. Ona je izašla u časopisu «Berichte der Deutschen Chemischen Gesellschaft», god. 25, tom III, 1892. 63
- ¹⁰⁷ Friedrich Adolph Sorge je 28. aprila 1893. pitao Engelsa da li je Abraham Lincoln odgovorio na adresu čestitke Generalnog veća Međunarodnog udru-

ženja radnika povodom njegovog ponovnog izbora u novembru 1864. Adresu *Abrahamu Lincolnu, predsedniku Sjedinjenih Država Amerike* (vidi u 27. tomu ovog izdanja str. 14/15) napisao je Marx. Dostavljena je Lincolnu preko američkog ambasadora u Londonu, Charlesa Francis Adamsa. Dvadeset osmog januara 1865. usledio je odgovor u Lincolnovo ime, koji je pročitao na sednici Generalnog veća od 31. januara, a objavljen u listu *«The Times»*, od 6. februara pod naslovom *Mr. Lincoln and the International Working Men's Association (g. Lincoln i Međunarodno udruženje radnika)*. U njemu je Lincoln pozdravio duboke simpatije radnika Evrope za njegovu politiku. 65

- ¹⁰⁸ *Konzervativna partija* je bila partija pruskih junkera, vojne kamarile, vrha birokratije i luteranskog klera. Njena politika je bila prožeta duhom šovinizma i militarizma. Već 1866. konzervativci su se odvojili od tzv. Slobodno-konzervativne partije (nazvane i Partija Rajha), koja je zastupala interese krupnih zemljoposjednika i jednog dela industrijskih magnata. Ona je bez rezerve podržavala Bismarckovu politiku. Početkom devedesetih godina u partiji je još jačalo ekstremno junkersko krilo, nasuprot umereno-konzervativnim snagama. 66 113
- ¹⁰⁹ *Nacionalliberalna partija* je obrazovana u jesen 1866. posle rascapa buržoaske Napredne partije. Ona je zastupala interese nemačke, u prvom redu pruske buržoazije. Njena politika je odražavala kapitulaciju nemačke liberalne buržoazije pred Bismarckom. Posle ujedinjenja Nemačke Nacionalliberalna partija se konačno pretvorila u partiju krupne buržoazije, pre svega industrijskih magnata. U unutrašnjoj politici Nacionalliberali su uvek bili pokorni, pri čemu su faktički izneveravali svoje osnovne liberalne zahteve. Devedesetih godina je, istina povremeno, dolazilo do zategnutih odnosa između nacionalliberala i konzervativno-klerikalnih snaga, kao i vlade. Međutim, nacionalliberali su se uglavnom držali kompromisa između junckerstva i buržoazije i potčinjavali se politici vlade. 66 113
- ¹¹⁰ Prilikom izbora za Rajstag u junu 1892. socijaldemokratija je postigla veliki uspeh. Ona je dobila 1 786 738 glasova, tj. oko 22 procenta i postavila 44 poslanika, među njima Wilhelma Liebknechta, Augusta Bebela i Paula Singera. Od šest berlinskih poslanika petorica su bili socijaldemokrati. Ocenu rezultata ovih izbora dao je Engels u svom intervjuu dopisniku lista *«Daily Chronicle»* (vidi u 33. tomu ovog izdanja, str. 459 - 463). 66 70 77 80
- ¹¹¹ Za majske demonstracije, održane u Londonu 7. maja 1893. *Legal Eight Hours and International Labour League* (vidi nap. 101) je u Hajd parku podigla dvanaest tribina, među njima i jednu internacionalnu, sa koje su govorili socijalisti raznih zemalja kao što su Alfred Delcluze, Louise Kautsky, Friedrich Leßner, Eleanor Marx-Aveling, S. M. Kravčinski (Stepnjak) i drugi. 66
- ¹¹² *Liberal-unionisti* — ekstremno imperijalističko krilo liberala na čelu sa Josephom Chamberlainom. Ono se otečepilo od liberala 1886. prilikom borbe oko Home Rule Billa, koji je podneo Gladstone, i koji je u izvesnoj meri predviđao samostalnu upravu za Irsku. Ova grupa je glasala protiv predloga i prinudila Gladstone-ovu vladu na povlačenje. Liberal-unionisti su se uskoro stopili s konzervativcima. 66 196 276 342
- ¹¹³ G. A. Lopatin je u to vreme bio zatočen u Šlisselburškoj tvrđavi kraj Petrograda. 68
- ¹¹⁴ Reč je o jednom isečku iz pisma G. A. Lopatina članu Izvršnog komiteta udruženja Narodnaja volja, M. N. Ošaninu (vidi u 32. tomu ovog izdanja, str. 397/398). U njemu Lopatin opisuje svoj susret sa Engelson 19. septembra 1883. Do prvog objavljivanja ovog isečka došlo je na inicijativu P. Z. Lavrova, uz Engelsovo odobrenje, u knjizi *Osnovi teoretičkog socializma i ih priloga k Rossii*, Ženeva 1893. 68

- ¹¹⁵ I. A. Gurvič (Hourwich) je, kako se vidi iz njegovog pisma Engelsu od 26. marta 1893, poslao ovome jedan primerak svoga rada *The economics of the Russian village*. Pored toga, on je poslao Engelsu i nekoliko članaka o pitanjima ruskog revolucionarnog pokreta i zamolio ga da dâ svoje mišljenje o tome. On je imao nameru da te članke objavi uz Engelsovu saglasnost u listu «The Progress». 69
- ¹¹⁶ Karl Kautsky je 19. maja 1893. pismeno obavestio Engelsa da je Lujo Brentano u časopisu «Zeitschrift für Social- und Wirtschaftsgeschichte» objavio članak pod naslovom *Die Volkswirtschaft und ihre konkreten Grundbedingungen* koji je uperen protiv Engelsovog rada *Poreklo porodice, privatne svojine i države* (vidi u 32. tomu ovog izdanja). Na Engelsovu molbu Kautsky mu je 8. juna 1893. dao dopunsku obaveštenje o tome da se Brentanov članak nalazi u prvoj svesci 1. toma pomenutog časopisa i da postoji i kao separat. 70
- ¹¹⁷ Lujo Brentano je 1872. pokušao da sa dva anonimna članka, objavljena u časopisu «Concordia», diskredituje Marxa i da ga optuži za naučnu nepouzdanost i falsifikovanje citata. Na oba članka Marx je odgovorio u listu «Volksstaat» (vidi u 29. tomu ovog izdanja, str. 73 - 76 i 91 - 97). I posle Marxove smrti Brentano je nastavio sa klevetama. Na Brentanovu brošuru *Meine Polemik mit Marx (Moja polemika sa Marxom)* odgovorio je Engels svojim radom *O polemici Brentano protiv Marxa zbog navodnog falsifikovanja citata* (vidi u 33. tomu ovog izdanja, str. 77 - 157).
- Sa shvatanjima prudoniste Arthura Mülbergera Engels je polemisao u svom radu *O Stambenom pitanju* (vidi u 29. tomu ovog izdanja, str. 175 - 237). 70
- ¹¹⁸ Misli se na rad Edwarda Westermarcka *The history of human marriage*, London 1891. 70
- ¹¹⁹ Reč je o prilogima Ernest Belforta Baxa *Der Flucht der Zivilisation i Menschenthum und Klasseninstinkt*. Oba članka je preveo Victor Adler i izašla su u časopisu «Neue Zeite», 11. Jg. 1892/1893. 2. Bd., Nr 45 i 47. 71
- ¹²⁰ Treći Međunarodni socijalistički kongres radnika održan je od 6. do 12. avgusta 1893. u Cirihu. Na njemu je učestvovalo preko 400 delegata iz 20 zemalja. U toku priprema samog kongresa marksisti su vodili oštru borbu protiv anarhista. Kongresna većina je potvrdila odluku predkonferencije (vidi nap. 73) da se dopusti pristup samo onim organizacijama koje «priznaju nužnost radničkih organizacija i političke akcije». Time je propao pokušaj anarhista da se na kongresu učvrste.

Rezolucije usvojene u vezi sa taktikom socijaldemokratije preporučivale su radničkim organizacijama da iskoriste parlamentarno uređenje u borbi za političku vlast. Kompromis sa buržoaskim partijama, po cenu napuštanja principa ili političke samostalnosti radničkih organizacija, u rezolucijama je ocenjen kao nedopustiv. Utvrđeno je da se borba za reforme mora podrediti krajnjem cilju radničkog pokreta.

Na kongresu je puno pažnje posvećeno odnosu radničke klase prema militarizmu. Rezolucijom koja je usvojena na kongresu, podržana je odluka Briselskog kongresa (vidi nap. 132) o ovom pitanju, a povrh toga zahtevano je od socijalističkih poslanika da odbijaju sve vojne i ratne kredite i da istupaju za razoružavanje i ukidanje stajaće vojske. Kongres je potvrdio odluku Briselskog kongresa o majskom prazniku, zahtevajući pored toga i to da se 1. maj proglasi danom borbe za svetski mir.

U ostalim rezolucijama kongres je ukazao na nužnost borbe za opšte izborno pravo, osmočasovni radni dan, pomoć radnicima i organizovanje poljoprivrednih radnika. Vrhunac kongresa je predstavljao Engelsov završni govor (vidi u 33. tomu ovog izdanja, str. 344/345). Engels je prisustvovao poslednjeg dana zasedanju u Cirihu.

- Ciriški kongres sa svojim rezolucijama predstavljao je dalji korak u povezivanju međunarodnog radničkog pokreta u borbi protiv kapitalističke eksploatacije i stalno rastuće ratne opasnosti. 71 81 100 102 178 260 263 357
- ¹²¹ Ovaj koncept napisao je Engels na pismu koje mu je 31. maja 1893. uputio Hermann Bahr. Bahr ga obaveštava da je za bečki list »Deutsche Zeitung« sproveo internacionalnu anketu o antisemitizmu i jevrejskom pitanju u Evropi i da je već intervjuisao niz ličnosti u Nemačkoj, Francuskoj i Španiji. On moli Engelsa da ga primi i da mu, takođe, izloži svoje mišljenje o ovom pitanju. 72
- ¹²² Ovde Engels misli na predstavnike *Hrišćanske-socijalističke partije*, koju je 1878. osnovao dvorski propovednik Adolf Stoecker pod imenom Hrišćansko-socijalistička radnička partija. Trebalo je da ona deluje protiv rastućeg uticaja socijaldemokratije među radnicima. Osamdesetih i devedesetih godina ova partija se razvila u najuticajniju organizaciju antisemitizma. Pod ovom lozinkom predstavnici ove struje su razvili demagošku agitaciju protiv finansijskog kapitala, što im je donelo priličan uspeh kod nazadnih slojeva seljaka i zanatlija u nekim delovima Nemačke. 72 78 93
- ¹²³ Filippo Turati je 1. juna 1893. obavestio Engelsa o tome da italijanski anarhista Giovanni Domanico namerava da izda Marxov *Kapital* na italijanskom jeziku po vrlo povoljnoj ceni. Drugog juna 1893. sam Domanico se istim povodom obratio Engelsu i izrazio uverenje da će Engels odobriti njegovu inicijativu; on moli Engelsa za korekture, napomene i dopune kao i za pismo s izjašnjenjem. 73 74 85
- ¹²⁴ Oko sredine maja 1841. Engels je zajedno sa svojim ocem putovao u južnu Nemačku, Švajcarsku i severnu Italiju (Lombardiju). 73 86
- ¹²⁵ Filippo Turati je 1. juna 1893. zamolio Engelsa za mišljenje o članku Gabriela Deville-a *Le Capital de Karl Marx. Résumé et accompagné d'un aperçu sur le socialisme scientifique* i saopštava mu, između ostalog, da bi italijanski socijalist Ettore Guindani hteo da ga izda. Rad je izašao 1893. u Kremoni. 73
- ¹²⁶ Od ovog pisma je sačuvan i koverat sa sledećom adresom, koju je napisao Engels: Monsieur Stojan Nokoff, Chemin de la Roseraie 8. Genève, Switzerland. 75
- ¹²⁷ Posle glasanja o vladinom predlogu vojnog zakona (vidi nap. 48) došlo je 6. maja 1893. do rascepa Nemačke slobodoumne partije (vidi nap. 47) na Slobodoumno udruženje (Freisinnige Vereinigung) sa Ludwigom Bambergerom, i na Slobodoumnu narodnu partiju (Freisinnige Volkspartei) sa Eugenom Richterom. Dok su prvi podržali predlog vojnog zakona, Richter i njegove pristalice su glasali protiv. 78 113 250
- ¹²⁸ U proleće 1893. u Francuskoj su monarhistički krugovi uz pomoć anarhista započeli kampanju protiv socijalista. Oni su princip proleterskog internacionalizma, koji su sledili socijalisti, proglasili antipatriotskim, a socijaliste ljudima bez otadžbine. Da bi radništvu razjasnili tu kampanju, Jules Guesde i Paul Lafargue održali su niz zborova u gradovima Severne Francuske, upućujući radnicima apel *Le Conseil national du Parti ouvrier aux travailleurs de France (Nacionalno veće Radničke partije radništvu Francuske)*. List »Le Socialiste« je objavio ovaj apel, koji je potpisalo Nacionalno veće Francuske radničke partije 17. juna 1893. 78 80
- ¹²⁹ Intervju Jules-a Guesde-a je poslužio rasvetljavanju principa proleterskog internacionalizma socijalističkog i radničkog pokreta. On je objavljen u listu »Figaro« od 17. juna 1893. pod naslovom *Les socialistes et la partie (Socijalisti i partija)*, a istog dana je izašao i u listu »Le Socialiste«. 78
- ¹³⁰ Reakcionarni francuski političari Paul Déroulède i Lucien Millevoye su u junu 1893. otpočeli kampanju protiv George-Benjamin Clemenceaua, vode

radikala (vidi nap. 21). Oni su ga optužili da je održavao veze sa jednim od učesnika u panamskom skandalu (vidi nap. 6) i da ga je plaćala engleska vlada. Monarhistička štampa je počela da objavljuje dokumenta ukradena iz engleske ambasade, da bi dokazala Clemanceau-ovu izdaju. Pošto su dokumenta pročitana u poslaničkom domu, ispostavilo se da su falsifikovana. 79

- ¹³¹ Međunarodni socijalistički kongres radnika je održan od 14. do 20. jula 1889. u Parizu. To je bio osnivački kongres II Internacionale. Na kongresu je bilo prisutno oko 400 delegata iz 22 zemlje Evrope i Amerike.

Kongres je prihvatio izveštaje predstavnika socijalističkih partija o radničkom pokretu u njihovim zemljama i izradio principe međunarodnog zakonodavstva za zaštitu radnika. On je zahtevao zakonsko uvođenje osmočasovnog radnog dana, zabranu rada dece i mere za zaštitu omladine i žena. Rezoluciju Augusta Bebela sa ovim zahtevima usvojila je, uz protivljenje anarhista, većina delegata. Kongres je međunarodni radnički pokret usmerio na njegovo političko organizovanje, na borbu za demokratska prava i korišćenje legalnih mogućnosti borbe i na osvajanje političke vlasti. Dalje, kongres je raspravljao o ukidanju stajaće vojske, umesto nje predložio je opštenarodno naoružanje i proglasio »mir za prvi i neophodan uslov svake emancipacije radnika«. Odluka kongresa da se 1. maja 1890. u svim zemljama organizuju demonstracije za osmočasovni radni dan i međunarodnu solidarnost, predstavlja rođendan proslave 1. maja. Na kongresu je došlo do oštih sukoba sa anarhističkim i reformističkim shvatanjima, ali je u svim bitnijim pitanjima usvojeno marksističko gledište. 81 260

- ¹³² Drugi međunarodni socijalistički kongres radnika je održan od 16. do 22. avgusta 1891. u Briselu. Kongres, na kome je učestvovalo oko 370 delegata iz 16 zemalja Evrope i SAD, bio je po svom sastavu, u suštini, marksistički kongres.

U središtu je bilo pitanje odnosa radničke klase prema militarizmu. Kongres je sa znatnom većinom odbio predlog Ferdinanda Domela Nieuwenhuis-a da se na svaki rat odgovori generalnim štrajkom. Usvojena je rezolucija koju su obrazložili Wilhelm Liebknecht i Édouard Vaillant; u njoj su razotkriveni ekonomski uzroci ratova i zahtevano je od radnika da protestuju protiv svake ratne pohlepe i ratnog saveza vladajućih klasa.

U jednoj rezoluciji o pitanju sindikata kongres je istakao nužnost stvaranja sindikalnih masovnih organizacija. On je preporučio radnicima štrajk i bojkot kao zaštitu protiv napada protivnika i kao metod za poboljšanje njihovog političkog i ekonomskog položaja. U ostalim rezolucijama kongres je zahtevao međunarodno zakonodavstvo za zaštitu radnika, ukidanje rada na akord i rada na komad, podržao zahteve za jednakim položajem žena u građanskopravnom i političkom smislu i ponovo proglasio 1. maj za dan borbe i praznik radničkog pokreta. Odluke Briselskog kongresa su imale veliki značaj za međunarodni radnički pokret. U jednoj oceni kongresa Engels je pisao da su »marksisti... pobedili i u principijelnim pitanjima i u pitanjima taktike« (vidi u 45. tomu ovog izdanja, pismo br. 70). 81 206 357

- ¹³³ *Belgijsku radničku partiju* su 5. aprila 1885. osnovali predstavnici raznih belgijskih radničkih organizacija. Njeno jezgro je predstavljala belgijska socijalistička partija, koja je nastala 1879. spajanjem Flamanske socijalističke partije sa Brabantskom socijalističkom partijom. Partija se borila za ispunjenje ekonomskih zahteva radničke klase kao i za opšte pravo glasa i rukovodila je štrajkovima proletarijata.

Proglaš principa, programski dokumenat partije, usvojen u martu 1894, sadržavao je niz marksističkih teza, ali je još pokazivao znatan uticaj prudinizma. 81

- ¹³⁴ Socijalist Charles Verecque iz Amijena je zbog uvrede činovnika osuđen na kaznu zatvora i na javno izvinjenje zbog uvrede časti po članu 226. krivičnog

zakona, koji nije primenjivan skoro čitavo stoleće. O jednom državnom tužiocu napisao je i objavio da bi mu pleđoaje trebalo zalepiti na leđa. U svom javnom izvinjenju Verecque je uz saglasnost socijalističke grupe iz Amijena pisao: «Ja se pokoravam, dakle, pismeno izjavljujem kako to zahteva čl. 226. da nisam bio u pravu što sam makar i za trenutak leđa jednog sudskog činovnika pobrkao sa zidom, na kome ćemo za nekoliko nedelja imati čast da lepimo pobedonosni program socijalizma.» 83

¹³⁵ Ovo pismo nije sačuvano. 84 94 135 137 140 148 160 175 196 215 220 246 257 265 294 342 369 384 385 408 415 466

¹³⁶ Paul Lafargue je 28. juna 1893. obavestio Engelsa o tome da je Nacionalno veće Francuske radničke partije zamolilo organizacioni komitet (vidi nap. 81) za pripremu Međunarodnog socijalističkog kongresa radnika u Cirihi (vidi nap. 120) da pomeri termin za održavanje kongresa od avgusta za novembar, jer su za 20. avgust u Francuskoj zakazani izbori za poslanički dom (vidi nap. 52). Lafargue moli Engelsa da nagovori Augusta Bebela da podrži ovu molbu. Ovom molbom se organizacioni komitet pozabavio 4. jula i odlučio da zbog organizacionih teškoća odustane od pomeranja. 84

¹³⁷ Od ovog pisma je sačuvan i koverat sa sledećom adresom koju je napisao sam Engels: Sig^r. Filippo Turati, Portici Galleria V.E. 23, Milano, Italy. 85

¹³⁸ Kada je Engels od kraja avgusta do sredine septembra 1865. putovao kroz Nemačku, Švajcarsku i Italiju, boravio je i u Komu. 86

¹³⁹ Misli se na knjigu Paul Bartha *Die Geschichtsphilosophie Hegel's und der Hegelianer bis auf Marx und Hartmann. Ein kritischer Versuch, (Filosofija istorije Hegela i hegelijanaca do Marxa i Hartmanna. Kritički ogled.)* Leipzig 1890. 87

¹⁴⁰ Engels je imao nameru da *Nemački seljački rat* (vidi u 10, tomu ovog izdanja) ponovo preradi i da ga proširi obimnim materijalom iz istorije Nemačke. Izdavanje 2. i 3. toma *Kapitala* kao i drugi neodložni poslovi su ga sprečili da tu nameru i ostvari. Skice i fragmentarni ispisi za ovo su sačuvani (vidi u 32. tomu ovog izdanja, str. 318 - 325). 89 307 396 429

¹⁴¹ Postoji samo nepotpuni tekst ovog pisma koji je objavio Rudolph Meyer. 91

¹⁴² U svom pismu od 22. juna 1893. Rudolph Meyer je između ostalog obavestio Engelsa o razgovoru sa jednim advokatom, naklonjenim konzervativcima. Ovaj mu je ispričao da u krugovima konzervativaca vlada mišljenje da će državni kancelar Caprivi «upotrebiti svu državnu vlast za ugušenje socijaldemokratije, kcja je odne-la „preveliku pobedu“ na poslednjim izborima. 91

¹⁴³ *Zakon protiv socijalista* («Zakon protiv težnji socijaldemokratije, koje su opasne za sve») je usvojen u Rajhstagu 19. oktobra 1878, a stupio je na snagu 21. oktobra 1878. Vanrednim zakonom su zabranjene sve organizacije i svi sindikati ukoliko su sledili socijalističke ciljeve. Svi značajniji socijalistički organi štampe su ukinuti, zabranjeni su skupovi socijalističkog karaktera. Trebalo je da zakon protiv socijalista liši rukovodstva svaki demokratski pokret u Nemačkoj i time ga onemoguću. Socijalistička radnička partija je organizovala ilegalnu borbu protiv vanrednog zakona. Tom prilikom ona je morala da se obračuna sa desnim oportunistima i jednom anarhističkom grupom u partiji. Marx i Engels su pomogli partiji da izgradi revolucionarnu strategiju i taktiku. Zahvaljujući svojoj revolucionarnoj taktici, kojom su povezani svi mogući oblici legalne i ilegalne borbe, partija je izdržala proveru sposobnosti i u borbi protiv zakona protiv socijalista razvila se u masovnu marksističku partiju. Prilikom izbora u februaru 1890. ona je dobila 19,7 procenata od svih glasova i tako postala najjača partija. Rajhstag je 25. januara 1890. pod pritiskom masa odbio produženje važenja zakona protiv socijalista. Ovaj zakon je prestao da važi 30. septembra 1890. Međutim, plan za obnovu vanrednog za-

- kona reakcija nije napustila (vidi i nap. 355). 91 118 192 250 259 262 330 367 378
- 144 Reč je o 22. glavi knjige Augusta Behela *Die Frau und der Sozialismus (Žena i socijalizam)*. Rudolph Meyer se u svom pismu Engelsu od 22. juna 1893. potanko bavio ovom glavom. 91
- 145 Krajem juna 1893. Engels je dao intervju dopisniku lista »Daily Chronicle« o rezultatima nemačke socijaldemokratije prilikom izbora za Rajhstag u junu 1893 (vidi nap. 110), koji je list objavio 1. jula (vidi u 33. tomu ovog izdanja, str. 459-463). Ovaj intervju prevela je Laura Lafargue na francuski. On je izašao u listu »Le Socialiste« od 15. jula 1893. pod naslovom »F. Engels et les élections allemandes«. 94
- 146 Glava IX Engelsovog spisa *Poreklo porodice, privatni svojine i države* objavljena je 1. jula 1893. pod naslovom *Varvarstvo i civilizacija* i glava V pod naslovom *Nastanak i razvitak atinske države* 2. avgusta 1893. u časopisu »L'Ère nouvelle«. 94
- 147 *Bourses du Travail* (Berze rada) su bile lokalne institucije u Francuskoj koje su se od druge polovine osamdesetih godina formirale pretežno pri gradskoj upravi većih gradova, a sastojale su se od predstavnika raznih sindikata. U početku su ih podržavali državni organi i neretko finansijski pomagali, jer su hteli da ih upotrebe za odvratanje radnika od klasne borbe. Međutim, uskoro je delatnost berzi rada počela da izaziva strahovanja vlade, pa se ona borila protiv njihovog širenja. Berze rada su se bavile ne samo zapošljavanjem nezaposlenih (pri svakoj berzi je postojao specijalni biro za te poslove), nego i organizovanjem novih sindikata, sindikalnom obukom radnika i štrajkovima.
- Sedmog jula 1893. francuska vlada je dopustila vojsci da zauzme parisku berzu rada. Berza je zatvorena pod izgovorom da su ovakve organizacije zakonom zabranjene i nije otvorena sve do 1896. 94
- 148 Trinaestog jula 1893. francuski ratni brodovi su prodrli do Bankoka (Sijam) i tom prilikom su ih Sijamci dočekali vatrom. Francuska vlada, sledeći kolonijalne ciljeve za ekspanzijom, iskoristila je ovaj događaj i 18. jula 1893. postavila Sijamu ultimatum zahtevajući da levu obalu Mekonga do kineske granice ustupi Francuskoj.
- Vlada Jules Ferrya je 1882. počela kolonijalni rat protiv Tonkina, koji se proširio u rat sa Kinom. U junu 1884. uspostavljen je francuski protektorat nad Tonkinom. Ratne operacije su i dalje nastavljene; u martu 1885. potučen je francuski ekspedicioni korpus, što je imalo za posledicu pad vlade Jules-a Ferrya. 94
- 149 Laura Lafargue odgovara 26. juna 1893. da ona i njen muž neće moći učestvovati na kongresu u Cirihu zbog priprema izbora za poslanički dom (vidi i nap. 156). 95
- 150 Od ovog pisma je sačuvan i koverat sa sledećom adresom koju je napisao sam Engels: Sig.^o. Filippo Turati, Portici Galleria V.E. 23, *Milano*, Italy. Na kovertu se nalazi i Turatijeva primedba: »Engels, Proprietà, operre Marx; slede neke nečitke reči. 96
- 151 Filippo Turati je 17. jula 1893. obavestio Engelsa da će torinski Unione tipografica-editrice (Tipografsko-izdavačko društvo) istupiti protiv namere Ettore Guindanija da izda članke Gabriela Deville-a »Le Capital de Karl Marx« na italijanskom jeziku (vidi nap. 125). Izdavačko društvo mu je pisalo da su oni jedini dobili autorsko pravo na Marxova dela od njegovih naslednika. 96
- 152 Natali Liebknecht je 24. jula 1893. poslala Engelsu fotografiju njegove rodne kuće u Bruhu, jednoj četvrti donjeg Barmena, da bi ga, kako ona piše, obradovala. Tu fotografiju je napravio Wilhelm Liebknecht za vreme svog agitacionog putovanja. 98

- ¹⁵³ Radi oporavka Engels je od 21. do 28. jula 1893. boravio u Istbornu. 98
- ¹⁵⁴ U svom pismu Engelsu od 24. jula 1893. Natalie Liebknecht saopštava da su njenom sinu Karlu u Berlinu pravili «teškoće oko nameštenja kao referenta». Tom prilikom se nadležna pruska služba poslužila izgovorom da je on još saksonski podanik. U stvari trebalo je sprečiti sina radničkog vođe Wilhelma Liebknechta da dobije nameštenje koje odgovara njegovim sposobnostima i znanju. 98
- ¹⁵⁵ Jules Guesde je na prvim izborima bio izabran sa 6887 glasova prema 2138 glasova umerenog republikanca Deschampa i 4403 katoličkog radnika Vienne-a. Paul Lafargue je u drugom izbornom okrugu Lila dobio 4745 glasova (vidi nap. 158). 103
- ¹⁵⁶ Pošto je Međunarodni socijalistički kongres radnika u Cirihu (vidi nap. 120) održan uoči izbora za poslanički dom (vidi nap. 52), vođe Francuske radničke partije nisu mogle učestvovati na Kongresu. Od 41 člana francuske delegacije radničku partiju su zastupali samo Charles Bonniér i Bonnet; ostali članovi delegacije su bili predstavnici nemarksiističkih grupa i u nizu principijelnih pitanja su istupali protiv marksističke većine Kongresa. 103 128 161 244
- ¹⁵⁷ Aluzija na knjigu Augusta Bebela *Die Frau und Sozialismus*. 104
- ¹⁵⁸ Očekivanja da će Paul Lafargue dobiti na izborima nisu se ispunila. Pošto je Lafargue-u, kao i kandidatu oportunistu (vidi nap. 20) Gustave-u Dronu, tada bilo potrebno 3000 glasova da bi pobedili svog reakcionarnog protivnika, bili su se sporazumeli da socijalisti glasaju za Drona, a oportunisti za Lafargue-a. Iako su socijalisti glasali za Drona i obezbedili njegovu pobjedu, oportunisti su se uzdržali od glasanja ili su glasali za Lafargue-ovog protivnika, tako da Lafargue nije izabran. 104 106 108
- ¹⁵⁹ Pismo Jules-a Guesde-a, u kome on zahvaljuje svojim biračima u 7. izbornom okrugu Lila (Rube) za njihovu podršku na izborima, bilo je objavljeno već 26. avgusta 1893. u listu «Le Socialiste». U njemu je Guesde, između ostalog, izjavio: «Izbori od nedelje su prava revolucija, početak revolucije, koja će vas učiniti slobodnim ljudima... Zahvaljujući Rubeu koji, je time što je socijalizam doveo u Burbonsku palatu..., postao uzorna opština... sveti grad za proletere celog sveta.» 105
- ¹⁶⁰ Ovo pismo napisao je Engels na tabaku hartije za pisma na kome je bila štampana adresa Augusta Bebela. 107
- ¹⁶¹ Početkom avgusta 1876. Engels je boravio na Kontinentu, pošto je zbog porodičnih poslova sa svojom suprugom Lizzy Burns putovao u Hajdelberg. 107 117
- ¹⁶² Od septembra 1841. do oktobra 1842. Engels je bio u Berlinu na odsluženju vojne obaveze i stanovao je u Dorotheenstraße (danas ulica Clare Zetkin) 56, ugao Friedrichstraße. 107 151
- ¹⁶³ Osnivanjem «Slobodnih narodnih pozornica» 1890. u Berlinu, u čemu je Franz Mehring igrao jednu od vodećih uloga, socijaldemokratija je pomogla, desetini hiljada klasno svesnih radnika da im se učini dostupnim blago nemačke nacionalne kulture. «Slobodne narodne pozornice» su bila pozorišna udruženja za propagandu realističke umetnosti bez obzira na pozorišnu cenzuru i novčanu zaradu. Mesta za izvođenje članovi udruženja su izvlačili žrebom. «Slobodne narodne pozornice» su brojale 4000 članova i bile su od 1892. do 1896. pod rukovodstvom Franza Mehringa. Na repertoaru su bili komadi Goethea, Schillera, Hauptmanna, Hebbela, ali i Gogolja, Ibsena, Tolstoja, Zole i drugih.
- Engles je verovatno 17. septembra 1893. prisustvovao izvođenju *Heimata* od Hermanna Sudermanna na popodnevnoj predstavi Slobodne narodne pozornice u Lessingovom pozorištu. 107

- ¹⁶⁴ Kada su se Engels i August Bebel posle Ciriškog kongresa vratili iz Švajcarske (vidi nap. 90) i proveli nekoliko dana u Beču, austrijski socijaldemokrati su priredili u Engelsovu čast 11. septembra 1893. svečano veče, na kome je, prema obaveštenju bečkog lista »Arbeiter-Zeitung«, bilo prisutno oko 600 osoba. Međutim, pošto je mnogo više ljudi htelo da vidi i pozdravi Engelsa, organizovan je 14. septembra socijaldemokratski skup, na kom je podnesen izveštaj o rezultatima Ciriškog kongresa. Engels je održao govor (vidi u 33. tomu ovog izdanja, str. 344/345), ali su reč uzeli i drugi učesnici Ciriškog kongresa. Na skupu je bilo oko 2000 ljudi. 108 110 117
- ¹⁶⁵ Pod naslovom *Unité socialiste* objavljen je 10. septembra 1893. u listu »La Petite République français« kratak članak Édouard Vaillant-a, u kome su pozvani svi socijalistički poslanici, bez obzira kojoj grupaciji pripadali, da se udruže za zajedničku akciju. 108
- ¹⁶⁶ Taaffeova vlada je 12. septembra 1893. zavela za Prag i okolinu vanredno stanje, navodno upereno »samo protiv nacionalnih ekscesa mladih Čeha« (vidi nap. 185). U stvari, time je trebalo ugušiti revolucionarnu borbu socijaldemokratije. 108
- ¹⁶⁷ Očigledno se misli na članak Paula Lafargue-a *Die politischen Parteien in Frankreich und die letzten Wahlen (Političke partije u Francuskoj i poslednji izbori)* objavljen u časopisu »Neue Zeit«, 12. Jg. 1893/94, 1. Bd., Nr. 3, 4 i 5, kao i na Lafargue-ovo pismo od 5. septembra 1893, u kome on obaveštava Engelsa o toku i rezultatima izbora za poslanički dom. Victor Adler je na osnovu ovih informacija napisao članak *Die Wahlen in Frankreich (Izbori u Francuskoj)*, koji je izašao 15. septembra u listu »Arbeiter-Zeitung«. 108
- ¹⁶⁸ Ovde Engels odgovara na pismo Karla Kautskog od 20. septembra 1893, u kome ga Kautsky moli za dopuštenje da se u časopisu »Neue Zeit« štampa jedno pismo Heinricha Heinea Marxu od 21. septembra 1844. Ovo Heineovo pismo je bilo u vlasništvu Eleanor Marx-Aveling. Kautsky moli Engelsa da napiše uvod za ovo pismo, što Engels, međutim, nije učinio. Pismo je objavljeno tek posle Engelsove smrti u časopisu »Neue Zeit«, 14. Jg., 1895/96, 1. Bd., Nr. 1 sa komentarom Kautskog, uz faksimil Engelsovog pisma. 109 144
- ¹⁶⁹ Radi se o delu honorara koji je izdavač *Kapitala* plaćao Marxovim naslednicima. 110
- ¹⁷⁰ Na povratku iz Švajcarske Engels je od 16. do 28. septembra 1893. proveo u Berlinu. Tamo mu je prireden još srdačniji doček nego u Beču (vidi nap. 164). Na dan 22. septembra 1893. u Berlinu je u sali Concordia, Andreasstraße 64 održana u Engelsovu čast svečana sednica sa 4000 učesnika, na kojoj je Wilhelm Liebknecht u pozdravnom govoru istakao Engelsovu ulogu u nemačkom radničkom pokretu i u kratkim crtama pokazao šta je Engels zajedno sa Marxom učinio. On je dao konture socijalističkog pokreta, koji tako mnogo duguje Marxu i Engelsu i zaključio rečima: »Friedrich Engels je s pravom nazvan izvršiocem naučnog testamenta Karla Marxa. Izvršioći njegovog političkog testamenta smo mi, međunarodna socijaldemokratija«. Engelsov govor na svečanoj sednici vidi u 33. tomu ovog izdanja, str. 348/349. 110 117
- ¹⁷¹ *Norici* — stanovnici starorimske provincije Norikum, koja je obuhvatala današnju gornju i donju Austriju južno od Dunava, kao i najveći deo Štajerske i Koroške. 110
- ¹⁷² Ova dopisnica nije sačuvana. 112
- ¹⁷³ Radi se o članku Eduarda Bernsteina *Die preußischen Landtagswahlen und die Sozialdemokratie. Ein Vorschlag zur Diskussion, (Pruski skupštinski izbori i socijaldemokratija. Predlog za diskusiju)*, koji je objavljen u časopisu »Neue Zeit« 11. Jg. 1892/93, 2. Bd., Nr. 52. 113

- 174 *Ultramontani* — predstavnici krajnje reakcionarnog pravca katolicizma koji su odbijali sva nacionalno-crkvena stremjenja i zalagali se za pravo pape na mešanje u unutrašnje poslove svake zemlje. Oni su bili koncentrisani u Nemačkoj u partiji Centra. Bliže o ovome vidi u 32. tomu ovog izdanja, str. 373. 113
- 175 Londonski izdavač William Reeves je 1893. objavio englesko izdanje knjige Augusta Bebela *Die Frau und der Sozialismus* pod naslovom *Woman in the past, present and future*, a prethodno se nije sporazumeo ni sa autorom ni sa suprugom Adama Walthera, koja je Bebelovo delo prevela za prvo englesko izdanje. Prvo englesko izdanje je izašlo 1885. u Londonu u izdanju «The Modern Press» i to pod istim naslovom. 114 124 138
- 176 Švajcarski socijaldemokrata Hermann Blocher je nameravao da napiše jedan red o Brunu Baueru. Iz tog razloga on se obratio Engelsu i zamolio ga da mu pomogne pri izboru odgovarajuće literature. Kao što je pisao Engelsu 11. avgusta 1893, želeo je da se spozabavi Bauerovim stavom prema drugim pristalicama Hegelove filozofije, osobito prema Marxu». U tom cilju on ga je zamolio za jedan primerak Marxove i Engelsove *Svete porodice* (vidi u 5. tomu ovog izdanja). 115
- 177 Engels misli na oduševljeni doček koji su mu priredili delegati Ciriškog kongresa (vidi nap. 120) na završnoj sednici 12. avgusta 1893. 117
- 178 U novembru 1893. trebalo je da počne zasedanje poslaničkog doma, izabranog u avgustu i septembru 1893 (vidi nap. 52). 118
- 179 U Beču je u Švenderskom koloseumu 2. oktobra 1893. održan narodni zbor, na kome je bilo preko 4000 ljudi. Victor Adler je održao govor protiv vanrednog stanja koje je u Pragu zavela Taaffeova vlada (vidi nap. 166). Njegov govor je objavljen 6. oktobra u bečkom listu «Arbeiter-Zeitung». 120 127
- 180 Početkom devedesetih godina razvila se u Austriji široka kampanja za reformu izbora. Devetog jula 1893. socijaldemokrati su u Beču i mnogim drugim gradovima organizovali velike radničke demonstracije i zborove na kojima je istican zahtev za opštim pravom glasa. Pod pritiskom masa predsednik vlade Eduard Taaffe je 10. oktobra 1893. podneo Državnom savetu nacrt za reformu izbora u Austriji. Njome je trebalo znatno proširiti krug birača, ali i sačuvati privilegije krupnih zemljoposjednika i buržoazije. Reakcionarne političke partije su bile protiv ovog nacrtu zakona i Taaffeova vlada ga je morala povući u oktobru 1893. Reforma je sprovedena tek 1896. 120 125 130 138 143 147 158 190 241 290
- 181 Socijaldemokratska radnička partija Austrije je osnovana na kongresu za ujediničenje u Hajnfeldu (donja Austrija), koji je zasedao od 30. decembra 1888. do 1. januara 1889. Kongres je kao program usvojio «Deklaraciju o principima», koja se, u stvari, oslanjala na tezu *Manifesta komunističke partije*. «Deklaracija o principima» je partiji stavila u zadatak da politički organizuje proletarijat, da pomogne razvitak njegove klasne svesti, da vodi borbu za to da sredstva za proizvodnju pređu u društvenu svojinu, da se bori za oslobođenje svih radnih ljudi od ekonomske zavisnosti, za otklanjanje njihove političke obespravljenosti i podizanje njihovog nivoa obrazovanja. Ona je proglasila princip proleterskog internacionalizma kao jedno od načela za organizaciju i rad partije. 121 126
- 182 U novembru 1847. počeo je u Švajcarskoj građanski rat, što ga je raspirio reakcionarni *Sonderbund*, (Separatni savez), koji su 1845. sklopili nazadni katolički kantoni. Sonderbund je postavio sebi za cilj suprotstavljanje sprovođenju buržoasko-liberalnih reformi i odbranu privilegija crkve i jezuita. Trupe Sonderbunda je 23. novembra 1847. potukla vojska švajcarske savezne vlade. 122 126 271

- ¹⁸³ U januaru 1848. napolitanske trupe Ferdinanda II, koji je kasnije zbog bezobzirnog bombardovanja Mesine nazvan Kralj bomba, iz topova su tukle grad Palermo. U Palermu je u borbi za ustav podignut ustanak koji je bio signal za buržoasku revoluciju 1848/1849. u italijanskim državama. 122 126
- ¹⁸⁴ U Belgiji se od 1890. do 1893. širio masovni pokret za opšte pravo glasa. Pošto je skupština prethodnog dana odbila uvođenje opšteg prava glasa, Generalno veće Belgijske radničke partije (vidi nap. 133), proglasilo je politički generalni štrajk, koji je uskoro zahvatio celu zemlju. Osamnaestog aprila zasedala je ustavotvorna skupština; ona je najzad pod pritiskom masa bila prinuđena da usvoji zakon o uvođenju opšteg prava glasa. Njega je potvrdio Senat 29. aprila. Svi muškarci stariji od 25 godina su dobili pravo glasa, broj birača se povećao sa 137 772 na 1 370 637. Tog dana Generalno veće Belgijske radničke partije je odlučilo da okonča generalni štrajk. 122 126 138 144
- ¹⁸⁵ *Mlada Češka* — opozicionarski buržoaski pokret koji je posebno štitio interese industrijske, a u početku i sitne buržoazije. Prvobitno je pripadao Nacionalnoj partiji (Stara Češka) i činio njeno liberalno krilo. Mlada Češka je 1847. obrazovala svoju sopstvenu partiju (Nacionalna slobodoumna partija), koja je devedesetih godina predstavljala vodeću buržoasku partiju Češke. Mlada Češka je zahtevala pretvaranje Austro-Ugarske u trojnu austro-ugarsko-češku monarhiju i stremila učvršćivanju ekonomskih i političkih pozicija češke buržoazije.
- Stara Češka* (Nacionalna partija) je u svojim redovima okupljala konzervativne krugove češke buržoazije kao i zemljoposjednike i bila je čvrsto povezana sa zemljišnim plemstvom. 122
- ¹⁸⁶ Misli se na februarsku revoluciju 1848. u Francuskoj. 126
- ¹⁸⁷ List »Vorwärts« od 12. oktobra je doneo pod naslovom *Der Kongreß der französischen Arbeiterpartei* (*Kongres Francuske radničke partije*) dopis iz Pariza, datiran 9. oktobra 1893. 128
- ¹⁸⁸ U listu »Vorwärts« od 21. septembra 1893. je izašao članak Edouard-a Vailant-a *Zarismus und Republikanismus* (*Carizam i republikanizam*). List »Le Socialiste« doneo ga je tek 23. septembra 1893. 128
- ¹⁸⁹ List »Vorwärts« je 20. septembra 1893. štampao pismo novinara Paula Arnda, koji je pokušao da opravda politiku vođe posibilista, Paula Brousse-a. 128
- ¹⁹⁰ Posle uspeha francuskih socijalista na izborima (vidi nap. 52) reakcionarna štampa je započela klevetničku kampanju i tvrdila je da je, između ostalog, Paula Lafargue-a korumpirala nemačka vlada. Tom prilikom su šovinistički krugovi iskoristili činjenicu da su nemački socijaldemokrati za pomoć izbornom fondu svojih francuskih drugova sakupili preko 2500 fr. S tim u vezi Lafargue je pisao Engelsu 5. septembra 1893. da bi bilo bolje da nemački socijaldemokrati ubuduće ne šalju više nikakav novac. 128 170
- ¹⁹¹ Kongres Socijaldemokratske partije Nemačke je održan od 22. do 28. oktobra 1893. u Kelnu. U izveštaju frakcije Rajhstaga na prvom mestu je bio sistem i klasni karakter militarizma kao i antimilitaristička borba. Centralna tačka debate je bio odnos partije i sindikata. Vodeći funkcioneri sindikata su pokušali da podvrgnu partiju sindikatima. Do polemike je došlo oko glavne tačke: socijalistička klasna politika ili ekonomska politika reformi. Kongres je odlučno odbio oportunističke napade iz tabora sindikalnog rukovodstva, ali ipak nije konkretno potvrdio rukovodeću funkciju partije u odnosu na sindikalni pokret. Kongres se izjasnio protiv učešća u izborima za pruski Landtag i kompromisa sa protivničkim partijama. Između ostalog, usvojena je i rezolucija protiv antisemitizma. 129 135
- ¹⁹² Paul Lafargue je pisao Engelsu 10. oktobra 1893. da su u toku pregovori o osnivanju novog dnevnog lista. Engels ovde podseća Lafargue-a na to da je list

- «Le Socialiste» već 25. septembra 1892. sa beleškom «Pour paraître en octobre» («Izlazi u oktobru») najavio da će «Le Socialiste» ubuduće izlaziti kao dnevni list. Međutim, to se nije dogodilo. A i pregovori koje Lafargue ovog puta pominje, ostali su bez rezultata. 129 232
- ¹⁸³ René Goblett i Étienne-Alexandre Millerand su pripadali uredništvu lista «Petite République française», čiji su stupci stajali na raspolaganju predstavnicima svih socijalističkih struja. 129
- ¹⁸⁴ Laura Lafargue odgovara Engelsu sredinom oktobra 1893. da Henri Ravé nije odgovoran za brisanje njenog imena sa naslovne strane francuskog prevoda *Porekla porodice, privatne svojine i države*, nego da ga je ona sama precrtala. Njoj je dovoljno što je Engels zadovoljan njenom redakcijom Ravéovog prevoda. 130 135
- ¹⁸⁵ Vidi u 31. tomu ovog izdanja str. 121 - 140. Nije poznato da je izašlo ovo planirano posebno francusko izdanje. 130
- ¹⁸⁶ Misli se na knjigu N. F. Danijelsca *Očerki naševo poreformenovo obšestvenovo hosajstva*, S. Petrograd 1893, koja je izašla anonimno. 132 375
- ¹⁸⁷ Prilikom izbora za saksonsku skupštinu u oktobru 1893. socijaldemokrati su u poređenju s poslednjim izborima dobili 14 303 glasa više. Ukupno su dobili 37 306 glasova, brcc njihovih mandata se popeo sa dva na pet. 135 141
- ¹⁸⁸ Po Engelsevcj želji honorar za njegove radove koji su izašli u izdavačkoj kući J. H. W. Dietz u Štutgartu trebalo je poslati Victoru Adleru za pomoć austrijskoj socijaldemokratiji. 137 269
- ¹⁸⁹ Ukazivanje na 11. kongres Francuske radničke partije (vidi nap. 68) u Parizu od 7. do 9. oktobra 1893. Bilo je prisutno 92 delegata, koji su zastupali 499 partijskih i sindikalnih organizacija. Kongres je usvojio deklaraciju o nužnosti međunarodnih akcija proletarijata, u kojoj je naglašeno, s obzirom na narasli talas šovinizma, da se radnička partija solidariše sa rudarima u štrajku u Francuskoj, Engleskoj i Belgiji kao i sa socijalistima — borcima drugih zemalja.
- Kongres je raspravljao o rezultatima izbora za poslanički dom (vidi nap. 52), zadacima socijalističkih poslanika, socijalističkoj propagandi itd. On je podvukao nužnost jedinstva socijalista svih pravaca i izjasnio se za konstituisanje frakcije svih socijalističkih poslanika. 137 166
- ²⁰⁰ Engels nije mogao ostvariti svoju nameru da izda pisma Ferdinanda Lassalle-a Marxu i Engelsu. Njih je 1902. objavio Franz Mehring pod naslovom «Briefe von Ferdinand Lassall an Karl Marx und Friedrich Engels 1849. bis 1862, (Pisma Ferdinanda Lassalle-a Karlu Marxu i Friedrichu Engelsu od 1849. do 1862) u: *Aus dem literarischen Nachlaß von Karl Marx, Friedrich Engels und Ferdinand Lassalle (Iz literarne zaostavštine Karla Marxa, Friedricha Engelsa i Ferdinanda Lassalle-a)*, tom četvrti: Pored originalnih pisama Mehring je za ovo izdanje koristio i pisma koja je Eleanor Marx-Aveling prepisala na pisaočoj mašini, a Engels pregledao. 138 307 357 363 399 416
- ²⁰¹ U drugoj polovini septembra 1893. u Francuskoj je u departmanima Sever i Pa-de-Kale počeo štrajk rudara; radnici su zahtevali veće najamnine i tražili da se radnici stariji od 40 godina ne mogu otpustiti. Štrajk je trajao oko dva meseca i završio se neuspehom radnika.
- Skoro u isto vreme u Belgiji su stupili rudari u štrajk sa zahtevom za desetoprocentno povećanje najamnine. Štrajk je završen sredinom oktobra. Radnici nisu uspeali da ostvare svoje zahteve. 139
- ²⁰² U leto 1893. u Engleskoj su poslodavci pokušali da posle otpuštanja rudara (vidi u ovom tomu, str. 125) uvedu na posao štrajkbrehere. Zbog ovoga je došlo u septembru 1893. do sukoba u Federstonu (Jorkšir) između vojnih

- trupa i rudara, kada su neki rudari ubijeni, a neki povređeni. Trupe su zaposle skoro sve rudarske oblasti. To je izazvalo protest u celoj zemlji, tako da su poslodavci bili prinuđeni pre svega da odustanu od smanjenja najamnine. 139
- ²⁰³ Ovaj koncept Engels je napisao na jednoj stranici pisma, koje mu je krajem oktobra uputio Ferdinand Wolff, Wolffovo pismo sadrži nerazumljive nagoveštaje i pretnje. Kada je Engels skicirao ovaj odgovor nije još ništa znao o Wolffovoj duševnoj bolesti, u koju se uverio kratko posle ovog, prilikom posete Oksfordu (vidi u ovom tomu, str. 160/161). Nije poznato da li je Engels slično pismo poslao Wclffu. 142
- ²⁰⁴ Misli se na rad Luja Brentana *Die Arbeitergilden der Gegenwart*, Bd. 1 - 2, Leipzig 1871 - 1872. 143
- ²⁰⁵ Victor Adler je prvi tom Stepnjakovog (S. M. Kravčinski) dela *The russian peasantry. Their agrarian condition, social life and religion*, koje je izašlo 1888. u izdanju Swan Sonnenschein & Co. u Londonu, preveo na nemački. On se 22. septembra 1892. obratio Engelsu sa molbom da Kravčinskom isplati odgovarajuću naknadu čim ovaj bude podneo na uvid izdavačevu formalno odobrenje za prevođenje. Kravčinski je pregledao Adlerov prevod i napisao kratak predgovor. Knjiga je izašla 1893. u izdavačkoj kući Dietz pod naslovom *Der russische Bauer*. 143 157
- ²⁰⁶ Karl Kautsky saopštava Engelsu 1. novembra 1893. da ima nameru da se preseli u Austriju. U svom pismu od 25. novembra 1893. on obrazlaže ovu svoju nameru time što je za vreme svog boravka u Štutgartu osetio da je izolovan od austrijskog radničkog pokreta. 143
- ²⁰⁷ Karl Kautsky je predložio Eduardu Bernsteinu da za časopis »Neue Zeite« napiše članak o generalnom štrajku. U pismu Engelsu od 25. novembra 1893. svoju nameru obrazlaže time što ga je na to podstakao iz Austrije »poslat članak protiv generalnog štrajka«.
- Engelsov savet da se ne piše članak nije prihvaćen, pa se u februaru 1894. pojavio Bernsteinov članak *Der Strike als politisches Kampfmittel* u časopisu »Neue Zeite«. 144 178
- ²⁰⁸ Upućivanje na članak Eduarda Bernsteina *Die preussischen Landtagswahlen und Sozialdemokratie*, objavljen u časopisu »Neue Zeite« 11. Jg. 1892/1893, 2. Bd., Nr. 52. 144
- ²⁰⁹ Misli se na spis Karla Kautskog *Der Parlamentarismus die Volksgesetzgebung und Sozialdemokratie*, koji je izašao u Štutgartu 1893. 144
- ²¹⁰ Radi se o knjizi *Karl Marx. Le Capital, Extraits faits par M. Paul Lafargue* koja je izašla 1893. u pariskoj izdavačkoj kući *Guillaumin*. Uvod je napisao Vilfredo Pareto. 145
- ²¹¹ Poslanik Joseph Baernreither je u ime Nemačko-liberalne partije 13. oktobra 1893. podneo austrijskom poslaničkom domu predlog izborne reforme, po kome bi se samo onim radnicima koji su bili obavezni da uplaćuju bolničko osiguranje, kao posebnoj klasi birača — priznalo neposredno pravo glasa. Broj poslanika koje su birali radnici bio je ograničen na 20. 147
- ²¹² Protivnici izborne reforme su 3. novembra održali skupštinu u Beču u sali Ronacher, koja je izazvala protestne demonstracije socijaldemokratskih radnika. Između demonstranata i policije je došlo do krvavog obračuna. 147
- ²¹³ Manifest Fabijevskog društva pod naslovom »To your tents, oh Israel!« je objavljen u časopisu »The Fortnightly Review«, New Series, od 1. novembra 1893. O sadržaju manifesta i o Autolycusovom članku vidi u ovom tomu str. 148. 147 148

- ²¹⁴ *dijamantske novosti* — aluzija na to što Laura Lafargue treba da dá obaveštenja o George-u Diamandiju (vidi u ovom tomu, str. 140). 150
- ²¹⁵ Od ovog pisma je sačuvan i koverat sa sledećom adresom, koju je napisao sam Engels: Frau Liebknecht, Kantstr. 160, Charlottenburg/Berlin (Germany). 151
- ²¹⁶ Heinrich Heine, *Himmelsbräute* iz *Romanzero*. 151
- ²¹⁷ Karl Liebknecht, koji je 1893/1894. sa svojim bratom Theodorom u Potsdamu služio u gardijskoj inženjeriji prebacio se u Ham zbog mesta sudskog referenta. On je konačno primljen u Arnsbergu i Paderbornu. 152
- ²¹⁸ U SAD je 1890. *MacKinley-eva tarifa* uvedena u interesu monopola, predviđala je znatno povišenje uvoznih carina za industrijske proizvode uvezene u SAD. Ona je dovela do povećanja cena artikala široke potrošnje i time do pogoršanja položaja radničke klase. Vidi i Engelsov članak *Američki predsednički izbori* (vidi u 33. tomu ovog izdanja, str. 282 - 284). Demokrati, koji su došli na vlast u SAD 1892, uveli su 1894. novu tarifu, kojom su doduše smanjeni iznosi tarife od 1890, ali je i ona imala izrazito protekcionistički karakter. 153 155 201
- ²¹⁹ Ove redove je Engels napisao na dopisnici. Na njoj je sledeća adresa koju je sam Engels napisao: H. Schlüter Esq., 936. Washington St., Hoboken N. Y., U. S. America. 155 156
- ²²⁰ Radi se o knjizi *Departement of the Interior, Census Office, Compendium of the eleventh census: 1890, Parts I - II*, Washington, 1892 - 1894. Deo III je izašao 1897. 155 156 301 322
- ²²¹ *Bernska konvencija* (Bernski sporazum, Bernska literarna konvencija) — u Bernu je od 9. septembra 1886. zaključen međunarodno-pravni sporazum o čuvanju autorskih prava za literarna i umetnička dela. Konvenciju su, između ostalih, potpisale Velika Britanija, Nemačka, Francuska i Italija. 157 219 220
- ²²² Ovo su stihovi iz engleske dečije pesme o jajetu, koje je palo sa zida, razbilo se pa ga niko više nije mogao sastaviti. 158
- ²²³ Ovaj koncept svog odgovora Engels je napisao na zadnjoj strani pisma koje mu je uputio 4. decembra 1893. Paul Arndt. 159
- ²²⁴ Članak Clare Zetkin *Die Wahlen in Frankreich* sa potpisom C. Z. je izašao u časopisu «Neue Zeite», 11. Jg. 1892/1893, 2. Bd., Nr. 52. U njemu se ističe da su socijalisti u poredenju s republikancima i buržoaskim radikalima postigli relativno najveći uspeh na izborima i da bi taj uspeh bio još veći da socijalisti nisu tako nejedinstveno istupili.
O izborima vidi nap. 52. 161
- ²²⁵ Vlada Charles Dupuya je pala u novembru 1893, pošto su ujedinjene grupe socijalista aktivno istupile u poslaničkom domu protiv vladine većine braneci rudare u štrajku u departmanu Pa-de-Kale i socijalne reforme. Nova vlada Jean Casimir-Périera je već početkom decembra iste godine naišla na velike teškoće kada je Jean Jaurès u debati o poreskoj reformi u ime socijalističkih grupa podneo predlog da se ukine porez na zemlju za sitne seljake. Predlog je primljen s velikom većinom glasova. Međutim, vlada nije doživela pad, jer je Casimir-Périer propao prilikom glasanja. 161
- ²²⁶ Tokom 1893. anarhisti su u Parizu, podstaknuti od policije, koja se njima poslužila protiv socijalista, izvršili niz terorističkih atentata i prepada. Anarhist Auguste Vaillant je 9. septembra 1893. bacio bombu u poslanički dom. Pošto su anarhisti ugrožavali i živote buržoaskih političara, vlada je tražila objavljivanje tzv. zakona o anarhistima (vidi nap. 303) i povišenje budžeta za policiju. 161 170 172 189

- ²²⁷ Laura Lafargue je prevela na francuski Engelsovo delo *Ludwig Feuerbach i kraj klasične nemačke filozofije* (vidi u 32. tomu ovog izdanja). Njen prevod je izašao u časopisu «L'Ère nouvelle» u maju/aprilu 1894. Engels je pregledao prevod Laure Lafargue u rukopisu. 161 168 171 208 279
- ²²⁸ Misli se na delo Henry Enfield Roscoe-a i Carla Schorlemmera *A Treatise on chemistry*, koje je izdato godine 1877 - 1892. u tri toma u Londonu i Njujorku. Celokupno izdanje obuhvata 9 tomova.
Nemačko izdanje je izašlo pod naslovom *Ausführliches Lehrbuch der Chemie*, tom I - IV, 1877 - 1889. u Braunšvajgu.
Posle Schorlemmerove smrti izdavanje je nastavio Julius Wilhelm Brühl. Godine 1901. je izašao i poslednji tom. 163 237 326
- ²²⁹ Poslednjih godina svog života Carl Schorlemmer je radio na *Istoriji hemije* i posle njegove smrti ostao je obiman, nezavršen rukopis. Ludwig Siebold je imao nameru da ga izda na nemačkom i engleskom jeziku. To je saopštio Adolf Spiegel u svom nekrologu *Carl Schorlemmer*. Nemački rukopis, koji obuhvata oko 650 strana, ostao je neobjavljen i vlasništvo je univerzitetske biblioteke u Mančesteru. 163 237 462
- ²³⁰ Upućivanje na knjigu Carla Schorlemmera *The rise and development of organic chemistry*, koje je izašlo 1879. u Mančesteru i Londonu. Godine 1889. delo je izašlo u nemačkom prevodu pod naslovom *Der Ursprung und die Entwicklung der organischen Chemie* u Braunšvajgu. Arthur Smithells je priredio novo englesko izdanje koje je izašlo 1894. u Londonu i Njujorku pod istim naslovom kao i englesko izdanje od 1879. 163 326
- ²³¹ Organ blankističkog Comité révolutionnaire central, list «Le Parti Socialiste» je od 17. decembra 1893. do 7. januara 1894. objavljivao nacrt zakona Mari-Edouard Vaillant-a o pretvaranju stajaće vojske u narodnu miliciju. Njega su potpisali i Jules Guesde i drugi socijalisti. List «Le Socialiste», organ Francuske radničke partije (vidi nap. 68) je štampao Vaillant-ov nacrt 20. januara 1894. 167 169
- ²³² Takozvanu originalnu knjigu zapisnika, koju su sačinili pruski policijski agenti, podneo je na kelnskom komunističkom procesu 1852. kao glavni materijal optužbe protiv članova Saveza komunista glavni svedok optužbe, policijski agent Wilhelm Stieber (vidi i u 11. tomu ovog izdanja). 167
- ²³³ Ove namere Engels nije mogao da ostvari. 167
- ²³⁴ U Madridu je 1890. održan proces protiv španskih anarhista na kome je anarhista Muñoz raskrinkan kao policijski agent. Svi optuženi su osuđeni na sedam godina prinudnog rada. 171
- ²³⁵ Engels aludira na ratifikaciju francusko-ruske vojne konvencije (vidi nap. 13). 172
- ²³⁶ Skicu svog odgovora Engels piše na zadnjoj strani pisma koje mu je 3. januara 1894. napisao Giuseppe Canepa. Canepa moli Engelsa da predloži moto za nedeljni časopis «L'Èra nuova», koji bi izlazio od marta 1894 — moto bi trebalo da u kratkoj formi izrazi osnovnu ideju predstojeće socijalističke epohe — za razliku od stare epohe, koju je nekada okarakterisao Dante rečima da jedni vladaju, dok drugi pate. Citat koji je Engels naveo nalazi se u 7. tomu ovog izdanja, str. 395/396. 173
- ²³⁷ Victor Adler je u listu «Arbeiter-Zeitung» od 5. januara 1894. objavio članak *Das allgemeine Wahlrecht, seine konservative Maßregeln*. On sadrži izvode iz članka Karla Kautskog *Ein sozialdemokratischer Katechismus*, objavljenog de-

- cembra 1893. u časopisu »Neue Zeit« 12. Jg. 1893/1894, 1. Bd., Nr 12 i 13, i ukazuje na beskorisnost i štetnost generalnog štrajka u borbi za reformu izbora. 174 178
- 238 U Beču je od 24. do 27. decembra 1893. zasedao prvi austrijski kongres sindikata. Na njemu je obrazovana jedinstvena centralna komisija sindikata i potvrđen zajednički jedinstveni pravilnik o štrajku za sve sindikate. Kongres je istupio protiv generalnog štrajka kao sredstva za dobijanje opšteg prava glasa.
Kongres *Čehoslovačke socijaldemokratske partije* (Československa sociálné demokratická strana) je održan 24. do 26. decembra 1893. u Češkoj Budejovici. On je proglasio opšte pravo glasa i osmočasovni radni dan za najpreči cilj i preneo četvrtom kongresu Socijaldemokratske partije Austrije (vidi nap. 239. odluku o načinu na koji treba postići ovaj cilj. Na osnovu »deklaracije o principima« kongres za ujedinjenje austrijske socijaldemokratije u Hajnfeldu (vidi nap. 181), kongres je doneo odluku o osnivanju samostalne partije. Usvajanjem rezolucije o povezivanju svih Čeha koji žive u raznim oblastima Austrije u redovima jedne partije, položen je kamen temeljac za organizovanje socijaldemokrata po nacionalnim obeležjima.
Izveštaji o kongresu sindikata i kongresu Partije su objavljeni u listu »Arbeiter-Zeitung« od 2. i 5. januara 1894. 174 178
- 239 Četvrti kongres Socijaldemokratske partije Austrije je zasedao od 25. do 31. marta 1894. u Beču. Najznačajnija tačka dnevnog reda je bila borba za opšte pravo glasa. Delegati su usvojili rezoluciju »da će se opšte, jednako i direktno pravo glasa postići svim sredstvima koja stoje na raspolaganju radničkoj klasi, u koja spada, pored primenjenih sredstava agitacije i organizovanja, i masovni štrajk«. Pored toga je donet i novi partijski statut i odlučeno je da se 1. maj i dalje proslavlja kao demonstracija za osmočasovni radni dan, opšte pravo glasa i internacionalno bratimljenje naroda. 174 178 197 201 203
- 240 Od ovog pisma je sačuvan i koverat sa sledećom adresom koju je sam Engels napisao: G. W. Lamplugh Esq., Geological Survey, 28 Jermyn st., S.W. 176
- 241 Knjiga Roberta Burtona *The anatomy of melancholy* je prvi put izašla 1621. pod pseudonimom Democritus Junior. George William Lamplugh je poslao Engelsu jedan primerak devetog izdanja, London 1800. 176
- 242 Francuski žurnalista Henri Ravé, koji je tada živeo u Poatjeu, 1. januara 1894 je čestitao Engelsu novu godinu i pitao ga da li je zadovoljan njegovim prevodom *Porekla porodice*. On saopštava da je kritika blagonaklono prihvatila delo i da je dekan Filozofskog fakulteta u Poatjeu napisao jedan vrlo pohvalan članak o tome. On napominje da je počeo da prevodi knjigu Karla Kautskog *Thomas More und seine Utopie*; »ali« to će se »teško svariti«. Ravé pita da li mu Engels može preporučiti druge knjige za prevodenje.
Ovaj koncept svog odgovora Engels je napisao na zadnjoj strani Ravéovog pisma. 177
- 243 U ovom smislu se izrazio Karl Höger na austrijskom kongresu sindikata (vidi nap. 238). 178
- 244 Nije poznato da je sačuvano Engelsovo pismo Albertu Delonu. Ovu belešku Engels je napisao na levoj ivici pisma koje mu je Delon napisao 19. januara 1894. U njemu Delon moli Engelsa za dozvolu da prevede na francuski drugi tom *Kapitala*. 181
- 245 Ovo pismo predstavlja odgovor na pismo koje je W. Borgius 19. januara 1894. uputio Engelsu. Heinz Starkenburg je ovaj Engelsov odgovor objavio u časopisu »Der sozialistische Akodemiker«, br. 20, 1895, ne navodeći ime primaoca. Prilikom svih kasnijih objavljivanja naveden je Starkenburg kao primalac. Pismo V. Borgiusa omogućuje nedvosmisleno određenje primaoca. 182

- ²⁴⁶ List »Vorwärts« je 26. januara 1894. u jednom podužem članku, pod naslovom *Ein edles Brüderpaar*, obavestio da su Theodora Reuša i Heinricha Oberwindera već od 1886. više puta čak i razni listovi javno raskrinkali i žigosali kao policijske agente.
- U svom pismu od 27. januara 1894. Richard Fischer piše da je Reuß protestovao protiv ovog članka i tvrdio da on nije otpušten iz lista »Daily Chronicle« zbog toga što je raskrinkan u »Vorwärts« od 14. januara 1891. Fischer se osim toga, interesovao da li se Engels seća kada je »Vorwärts« drugi put izvestio o Reušu. 185
- ²⁴⁷ Kongres Socijaldemokratske partije Nemačke u Erfurtu je održan od 14. do 21. oktobra 1891. Na njemu je učestvovalo 230 delegata. U diskusiji o politici i taktici partije delegati su se obračunali sa oportunističkim shvatanjem Georga von Vollmara i poluanarhističkim gledištem »Mladih« (vidi nap. 26). Oni su jednoglasno odobrili rezoluciju, koju je predložio August Bebel, o takvoj politici i taktici partije koja je uperena protiv desnog i levog skretanja. U najznačajnijem stavu rezolucije je naglašeno »da je osvajanje političke vlasti prvi i glavni cilj kome mora težiti svaki klasno svesni proleterski pokret«. Rezolucija je zahtevala od svih članova partije koji se pridržavaju partijskih odluka da deluju u smislu programa partije i da imaju u vidu »celoviti i krajnji cilj partije«. Time su konačno odstranjeni oportunisti.
- Centralna tačka kongresa je bilo usvajanje novog programa partije. Izvestilac je bio Wilhelm Liebknecht. Diskusija o strategiji i taktici je, u stvari, već bila vođena prilikom diskusije o programu. Liebknecht je obrazložio nacrt programa redakcije »Neue Zeit«, koji je komisija za program neznatno izmenila. On je jednoglasno potvrđen kao definitivni program partije. Kongres je zahvaljujući usvajanju programa i rezolucije o taktici postao najznačajniji događaj u razvitku partije i bio od velikog značaja za dalji razvitak socijalističkog pokreta. 185
- ²⁴⁸ Radi se verovatno o honoraru za Engelsovu brošuru *Članci o međunarodnim temama »Volkstaat«-a*, izdatu 1894. u Berlinu u izdavačkoj kući »Vorwärts«. 185
- ²⁴⁹ Negde oko 9. februara do 1. marta 1894. Engels je boravio u Istbornu radi oporavka. 186 - 189 194 199
- ²⁵⁰ Radi se o Engelsovom članku *Buduća italijanska revolucija i socijalistička partija* (vidi u 33. tomu ovog izdanja str. 372 - 375), napisanom na molbu Fillippa Turattija i Ane Kulišove; članak je Turatti sa francuskog preveo na italijanski i objavio 1. februara 1894. u listu »Critica Sociale«. Prevod koji je Victor Adler planirao za list »Arbeiter-Zeitung« nije izašao, međutim, članak je pod naslovom *Friedrich Engels o situaciji u Italiji* štampan 12. jula 1894. u listu »Sozialdemokrat«. 186 196 202 205 232
- ²⁵¹ Engels očigledno misli na surovo ugušenje pobune domorodačkih kolonijalnih trupa u Kamerunu, koje su bile naoružane i zaposlele zgradu vlade. Za ugušivanje ustanka kolonijalne vlasti su odredile posadu nemačke krstarice »Hyäne«. 186
- ²⁵² Radi se o honoraru za belešku o trećem tomu *Kapitala* koju je Engels napisao početkom januara 1894. za časopis »Neue Zeit« (vidi u 33. tomu ovog izdanja, str. 370/371). 186
- ²⁵³ U vezi sa pripremom za izdavanje serije radova Eduarda Bernsteina, Karla Kautskog i dr. o istoriji socijalizma Kautsky je 7. februara 1894. zamolio Englsa da razmisli da li bi bilo bolje da se ovaj rad nazove »Istorija komunizma«. Sveska je izašla 1895. u Štutgartu pod naslovom *Die Geschichte des Sozialismus in Einzeldarstellungen (Istorija socijalizma u zasebnim izlaganjima)*. 186

- ²⁵⁴ Koncept odgovora Engels je napisao na zadnjoj strani pisma koje mu je 14. februara 1894. uputio Georg von Giżycki. Giżycki je zamolio Engelsa da mu saopšti svoje mišljenje «o moralnoj odredbi žene» i da mu dozvoli da to objavi u nedeljnom časopisu «Ethische Kulture», koji je on izdavao. 187
- ²⁵⁵ Ove redove Engels je napisao na poštanskoj karti. Na njoj je sledeća adresa, ispisana Engelsovom rukom: Ed. Bernstein Esq., 50 Highgate Road, London N.W. 188
- ²⁵⁶ Eduard Bernstein je savetovao Engelsu da pročita nemački prevod knjige Giordana Bruna *Vom Unendlichen, dem All und den Welten* (O beskonačnom, aseljeni i svetovima), o kojoj je on objavio recenziju u časopisu «Neue Zeit» 12. Jg. 1893/1894, 1. Bd., Nr. 21 — pod naslovom *Die deutsche Ausgabe einer Hauptschrift des Giordano Bruno* (Nemačko izdanje glavnog spisa Giordana Bruna). Bernstein se interesovao da li treba da pošalje Engelsu feljton g. Brandea *Bebel und Vollmar*, objavljen u listu «Frankfurter Zeitung». 188
- ²⁵⁷ Engels misli na *Socijalističku partiju italijanskih radnika* (Partito socialista de' lavoratori italiani), osnovanu 1892. na kongresu partije u Đenovi. Ona je od 1895. nazvana Italijanska socijalistička partija (Partito socialista italiano). Socijalistička partija italijanskih radnika se odlučno ogradila od anarhista i devedesetih godina aktivno rukovodila, uprkos nekim reformističkim nedostacima, masovnim pokretom italijanske radničke klase. 190 436
- ²⁵⁸ Sredinom februara 1894. vođena je u poslaničkom domu debata o carinama na žito. U vezi s tim Jean Jaurès je 17. februara u govoru pred skupštinom branio nacrt zakona koji je predviđao stvaranje državnog monopola za uvoz žita. Jules Guesde, koji je uzeo reč 19. februara, podržao je Jaurès-ovu interpelaciju. 191
- ²⁵⁹ Prvi ilegalni kongres partije nemačke socijaldemokratije održan je od 20. do 23. avgusta 1880. u zamku Viden u Švajcarskoj. Njime je završen period kolebanja i zbuđenosti i sumirani su rezultati razračunavanja u vezi sa strategijom i taktikom socijalističke radničke partije u periodu važenja zakona protiv socijalista (vidi nap. 143). Odlukama je partija orijentisana — u obračunu sa desnim odnosno levo oportunističkim snagama — na jedinstvenu revolucionarnu taktiku u borbi protiv prusko-nemačke vojne države. Shodno novim uslovima klasne borbe, jednoglasno je odlučeno i utvrđeno u programu partije da se partija ponekad bori za svoje ciljeve «svim sredstvima», a ne samo «svim zakonskim sredstvima», kako je do tada glasilo u Gotskom programu. Zatim je odlučeno da se list «Sozialdemokrat» proglašuje za zvanični organ partije i da se pored toga razjasni njegova uloga i značaj u učvršćivanju partije i širenju marksističkih ideja. Kongres je time stvorio pretpostavke za kasnije pobjede nad zaonom protiv socijalista. 192 357 378
- ²⁶⁰ August Mombberger je obavestio Engelsa 26. februara 1894. da se može pristupiti širenju socijalističkih ideja među strancima, s kojima je on saobraćao, naročito među Englezima. Ali pošto ovo nije bilo moguće bez proučavanja odgovarajuće engleske literature, on je zamolio Engelsa da ga uputi na najznačajnije socijalističke, socijalnopolitičke i prirodnonaučne radove i da ga uputi na časopis sličan časopisu «Neue Zeit». 194
- ²⁶¹ U Engleskoj su od 12. do 29. jula 1895. održani izbori za parlament. Oni su obezbedili konzervativcima većinu u Donjem domu sa 150 glasova. Kandidati Independent Labour Party (vidi nap. 9). među njima i Keir Hardie, nisu prošli na izborima. 196 200 276 444
- ²⁶² Randolph Churchill je 19. marta 1894. podneo predlog da se usvoji odluka kojom se članovima liberalne vlade zabranjuje da se mešaju u izbornu kampanju i da govore istupaju u izbornim okruzima. 196

- ²⁶³ Engels misli na neke članke objavljene bez potpisa u listu »Arbeiter-Zeitung« od 6, 9, 13. i 16. marta 1894, koje je verovatno napisao Victor Adler.
Članak koji Engels pominje izašao je 6. marta pod naslovom *Die Wahlreform Stadtnicki*. U njemu Adler kritikuje izbornu reformu koju je pripremala Windischgrätzova koaliciona vlada, koja je dopuštala samo neznatno proširenje Državnog saveta obrazovanjem pete kurije (izborne klase). 197
- ²⁶⁴ U svojim pismima N. F. Danijelsonu Engels iz konspirativnih razloga koristi između ostalih i ime Louise Kautsky (vidi i u ovom tomu, str. 225). 198 293 334 376 433
- ²⁶⁵ Sačuvan je i koncept ovog pisma. Engels ga je napisao na poledini pisma koje mu je 24. februara 1894. poslao Panait Mişoiu. Koncept i pismo se potpuno slažu.
Mişoiu obaveštava Engelsa da je preveo na rumunski *Razvitak socijalizma od utopije do nauke i Manifest komunističke partije*. Svom pismu priložio je nemački prevod predgovora objavljenih uz njih. Zamolio je Engelsa da napiše predgovor za drugo izdanje ova dva spisa. 199
- ²⁶⁶ U leto 1894. Victor Adler je morao da izdrži dvomesečnu kaznu zatvora. 202 241
- ²⁶⁷ Engels misli na bečke listove »Arbeiter-Zeitung« kao i »Arbeiterinnen-Zeitung«. 202
- ²⁶⁸ Louise Freyberger: *Zum 13. März*, u »Arbeiter-Zeitung« od 13. marta 1894. Članak je potpisan sa L. K. 202
- ²⁶⁹ Austrijski socijaldemokrat Benno Karpeles je poslao Engelsu svoju knjigu *Die Arbeiter des mährisch-schlesischen Steinkohlen-Revieres*. Zeleo je da, kao što je i napisao u pismu od 19. marta 1894, izrazi svoju zahvalnost Engelsu kao autoru *Položaja radničke klase u Engleskoj*, objavljenog pre pedeset godina, i kao istaknutom socijalisti. 206
- ²⁷⁰ Laura Lafargue saopštava Engelsu pre 11. aprila 1894. da anarhisti u Francuskoj imaju nameru da izdaju jedan od radova Eugena Dühringa.
Sekretar redakcije časopisa »L'Ère nouvelle«, Bonnet, predložio je da se odmah počne s prevodenjem Engelsovog *Anti-Dühringa* na francuski, tako da i ovo delo može biti publikovano kad se objavi Dühringova knjiga. Medutim, delo ipak tada nije prevedeno. 208
- ²⁷¹ Predlog koji je grof von Kanitz podneo u Rajhstagu 7. aprila 1894. predviđao je da država preuzme na sebe uvoz i izvoz žita i utvrđivanje cene za njega. Socijaldemokrati su istupili protiv njega; on je odbijen 14. jula 1894. sa 159 prema 46 glasova. 208
- ²⁷² Marxov članak *Govor o slobodnoj trgovini* (vidi u 7. tomu ovog izdanja, str. 364) je prvi put izašao 1848. u Brislu na francuskom jeziku. Godine 1894. on je štampan u br. 6 časopisa »L'Ère nouvelle«; 23. i 30. juna kao i 7. jula u listu »Socialiste«. 209 210 214
- ²⁷³ Engleski prevod Marxovog *Govora o slobodnoj trgovini*, sa Engelsovim predgovorom (vidi u 32. tomu ovog izdanja, str. 292 - 304), izdat je u Bostonu 1888; jedan deo ovog izdanja je izašao 1889. u Bostonu i Londonu. Časopis »Neue Zeit« je 7. jula 1888. doneo Engelsov predgovor u nemačkom prevodu Eduarda Bernsteina i Karla Kautskog.
Na ruskom jeziku Marxov *Govor* je prvi put izašao 1885. u prevodu G. V. Plehanova, koji se oslanjao na prevod Bernsteina i Kautskog.
Na italijanskom jeziku Marxov *Govor* je objavljen u listu »Critica Sociale« od 1. i 16. aprila 1894, a Engelsov predgovor je objavljen u istom listu od 1. i 16. maja kao i od 1. juna 1894, a izdat je i 1894. u Milanu kao brošura. 209 210 214 215

- 274 Članak Paula Lafargue-a 'Die Heldenthaten der französischen Polizei' je izašao u listu »Vorwärts« od 10. aprila 1894. pod pseudonimom Gallus (vidi i nap. 299). 209
- 275 Od ovog pisma je sačuvan i koverat sa sledećom adresom, napisanom Engelsovom rukom: Sig. avv⁰ Filippo Turati, Portici Galleria V. E. 23, Milano, Italy. 210
- 276 Engels misli na članak Achilla Lorie *Karl Marx*, koji je izašao u časopisu »Nuova antologia di scienze, lettere ed arti« 1. aprila 1883. U vezi sa ovim vidi i Engelsovo pismo Achillu Lorii od kraja aprila 1883 (vidi u 43. tomu ovog izdanja pismo br. 12) i Engelsov predgovor uz treći tom *Kapitala* (vidi u 23. tomu ovog izdanja str. 20 - 23). 210
- 277 Henry William Lee je u svom pismu od 13. aprila 1894. Zamolio Engelsa da održi predavanje članovima Social Democratic Federation (vidi nap. 10). 211
- 278 Pismo je očigledno upućeno listu »Le Réveil ouvrier«, organu Francuske radničke partije u Kaleu. 212
- 279 Od ovog pisma je sačuvan koncept, datiran 19. aprila 1894, koji se slaže sa pismom. 213
- 280 Od ovog pisma je sačuvan i koverat sa sledećom adresom koju je sam Engels napisao: Sig. avv⁰ Filippo Turati, Portici Galleria V. E. 23, Milano, Italy. Na rukopisu pisma je Turatijeva beleška: R 17/5. 215
- 281 William Morris i Ernest Belfort, *Socialism, its growth & outcome*, London, New York 1893, i Ferdinand Lassalle, *Reden und Schriften*, Bd. 1 - 3, izdao Eduard Bernstein, Berlin 1892 - 1893. 216
- 282 *Socijalistička radnička partija Severne Amerike* (Socialist Labor Party of North America) je osnovana 1876. na kongresu ujedinjenja u Filadelfiji spajanjem marksističkih snaga I Internacionale pod vodstvom Friedricha Adolpha Sorgea i Otto Weydemeyera sa lasalovcima iz Labor Party of Illinois i Social Democratic Party. Program usvojen na kongresu je u stvari bio na pozicijama I Internacionale. Sukobi između marksista i lasalovaca su postojali, međutim, i u novoj partiji. Već 1877. lasalovci su uspeali da partiju podvrgnu svojoj kontroli, da sprovedu svoju antisindikalnu politiku i da radnike orijentiše isključivo na učešće na izborima. Pored toga, vrlo nepovoljno je delovala činjenica što se najveći deo partijskog članstva sastojao od nemačkih emigranata koji su imali neznatne veze sa domaćim radnicima. Zbog svoje sektaške politike, zbog odbijanja da saraduje u masovnim organizacijama američkih radnika, partija nije postala prava masovna revolucionarna marksistička partija. 217 275
- 283 B. N. Kričevski je poslao Engelsu svoje prevode *Osamnaestog brimera Louis-a Bonaparte* (vidi u 11. tomu ovog izdanja) i *Najamnog rada i kapitala* (vidi u 9. tomu ovog izdanja) sa Engelsovim uvodom za izdanje 1891, koji su izašli 1894. u Ženevi u »Socijaldemokratskaja biblioteka«. On je pisao da je tamo već u štampi prevod Engelsovog rada *O društvenim odnosima u Rusiji* iz serije »Flüchtlingsliteratur« (vidi u 29. tomu ovog izdanja, str. 449 - 458), i zamolio Engelsa za predgovor za ovo rusko izdanje. Zbog Engelsovog protesta štampanje je prekinuto. Engelsov rad je izašao u prevodu V. I. Zasulič 1894. u Ženevi u »Biblioteka sovremenova socializma« pod naslovom *Friedrich Engels o Rusii. I Otvet P. K. Tkačevu (1875). 2. Posleslovie k nemu. (1894)*. 219 223 224 235
- 284 Karl Kautsky, *Erfurter Programm* izašao 1894. u Ženevi pod naslovom *Osnovi socialdemokratii. (Erfurtskaja programma)*. 220 235
- 285 Sedmog juna 1894. N. F. Danijelson informiše Engelsa da ostale tabake trećeg toma *Kapitala* verovatno nije dobio zbog policijske samovolje. On

- preporučuje Engelsu jednog dobrog prevodioca za nemačko izdanje svojih *Eseja* (vidi nap. 196) i primećuje da se zbog mera pritisaka za sada ne može ni pomišljati na novo rusko izdanje *Eseja*. 225 343
- ²⁸⁶ Engelsov rad *Poreklo porodice, privatne svojine i države* (vidi u 32. tomu ovog izdanja) je u ruskom prevodu izašao 1894. u Petrogradu. Cenzura je neke strane precrtala, a mnoga mesta skratila. 225
- ²⁸⁷ N. F. Danijelson je poslao Engelsu prva dva toma petotomnog statističkog dela *The Industries of Russia. Manufactures and trade; with a general industrial map (Industrija Rusije. Manufaktura i trgovina — sa opštom kartom industrije)*, koje je izašlo 1893, u Petrogradu povodom svetske izložbe u Čikagu. 226
- ²⁸⁸ *Bulanžizam* — šovinistički i revanšistički pokret u Francuskoj (1886 - 1889), nazvan po generalu Georges-Ernestu Boulanger-u, koji je za svoje ciljeve koristio nezadovoljstvo masa. U svojim pismima osamdesetih i devedesetih godina Engels karakteriše bulanžizam kao oblik bonapartizma, ukazujući na opasnost od njega i zahtevajući od Francuske radničke partije da prema bulanžizmu zauzme jasan i jedinstven stav i da konsekventno razotkriva reakcionarnu suštinu bulanžizma i njegovu političku i socijalnu demagogiju. 227
- ²⁸⁹ Hemičar Eugène Turpin je 1885. otkrio eksploziv melinit. Zbog intervjua, objavljenog u listu «La Patrie», optužen je da je svoj pronalazak prodao nekoj stranoj sili. On je bio oslobođen, ali je kasnije zbog jedne brošure, objavljene 1889, osuđen na pet godina zatvora. Desetog aprila 1894. je pomilovan. List «Le Temps» od 2. juna 1894. je otkrio da se u stvari radi o reklamama za društvo koje je bilo opunomoćeno da koristi Turpinov pronalazak. 228
- ²⁹⁰ Engels aludira na afere Building Society (vidi u 45. tomu ovog izdanja pismo br. 251), čiji je direktor Spencer Jabez Balfour pobegao u inostranstvo. Anthony John Mundella, poslanik iz Šefilda, predsednik Board of Trade i od 1892. direktor New Leland Loan Company, morao je 12. maja 1894. da podnese ostavku. Njega je, zajedno sa James Fergusonom i John Gorstom pomenuto društvo otpustilo 1893, pošto su oni postali predmet javnog ispitivanja. 228
- ²⁹¹ Stanislaw Zablocki je u pismu od 3. juna 1894. zamolio za dozvolu da objavi Engelsov članak *Jedan poljski proglas* (vidi u 29. tomu ovog izdanja, str. 421 - 426) na poljskom jeziku. 230
- ²⁹² Obe ove glave iz trećeg toma *Kapitala* su objavljene u časopisu «Neue Zeit» 12. Jg., 1893/1894, 2. Bd., Nr. 42 (vidi u 23. tomu ovog izdanja, str. 310 - 335). 231
- ²⁹³ Između 19. juna i 2. jula 1894. Engelsa je često posećivao Wilhelm Liebknecht koji je u to vreme boravio u Londonu. 231 232
- ²⁹⁴ Bečki list «Arbeiter-Zeitung», koji je 1894. izlazio dva puta nedeljno, izlazio je od januara 1895. kao dnevni list. 232 241 305 319 331 353 396
- ²⁹⁵ U rudnicima soli u Aiguesmortes (južna Francuska) došlo je u avgustu 1893. do krvavog sukoba između francuskih i italijanskih radnika. On je bio izazvan time što su preduzetnici više plaćali francuske radnike od italijanskih. Francuskog predsednika Marie-François-Sadi Carnot-a je 24. juna 1894. ubio italijanski anarhista Santo Caserio. 232
- ²⁹⁶ Ovo pismo je Engels napisao pošto ga je 24. juna 1894. posetio nemački publicista Hellmut von Gerlach na preporuku majora Otto Wachsa. 234
- ²⁹⁷ Ove reči Engels je napisao na margini pisma. 234
- ²⁹⁸ List «Sozialdemokrat» iz Ciriha je 24. decembra 1887. objavio listu lica koja su bila angažovana kod berlinske komande policije kao tajni agenti.

- Među onim agentima koje su raskrinkali socijalisti u Ženevi bio je i Heinrich Oberwinder, bivši član Međunarodnog udruženja radnika (vidi u 43. tomu ovog izdanja, pismo br. 382). 234
- ²⁹⁹ Misli se na dopise Paula Lafargue-a, objavljene pod pseudonimom »Gallus« u listu »Vorwärts«. Prvi je izašao 24. novembra 1893. 236 314
- ³⁰⁰ Ove redove je Engels napisao na dopisnici. Na njoj je sledeća adresa koju je sam Engels napisao: Red. der Neuen Zeit, Furthbachstr. 12, Stuttgart. Germany. 239
- ³⁰¹ Za treće nemačko izdanje svog *Anti-Dühringa* Engels je preradio desetu glavu drugog odeljka *Iz »Kritičke istorije«* (vidi u 31. tomu ovog izdanja, str. 172 - 196), koju je napisao Marx. Treće izdanje je izašlo 1894. 241
- ³⁰² *Izborno pravo triju klasa* je u Pruskoj uvedeno posle revolucije 1848/1849. zakonom od 30. maja 1849. za izbore za pruski poslanički dom. Prema visini poreza podeljeni su birači na tri klase. Svaka od ove tri klase je javno birala jednak broj kandidata od kojih su birani poslanici. Time su vladajuće klase dobile odlučujući uticaj u parlamentu, iz koga su narodne mase i dalje ostale isključene. 242
- ³⁰³ Kada su 1893/1894. anarhisti u Parizu ponovo izvršili neke terorističke akcije to je poslužilo vladi kao izgovor da preduzme mere protiv revolucionarnog radničkog pokreta i da uvede tzv. zakone protiv anarhista. Prvi od ovih zakona je izdat decembra 1893. pošto je Auguste Vaillant ubacio bombu u poslanički dom, drugi je usvojen u poslaničkom domu, uprkos otporu socijalista i jednog dela radikala, krajem jula 1894. kada je jedan italijanski anarhista ubio predsednika republike Marie-François-Sadi Carnot-a (24. juni 1894). Zakoni su ograničili slobodu štampe, predvideli uvođenje prekih sudova, ovlastili poštu da otvara pisma i omogućili sudske progone ne samo pošiljalaca nego i primalaca pisama. Ovaj zakon je vladi služio u prvom redu protiv socijalista. Ovi zakoni su nazivani i »zakonima straha«, »zakonima protiv anarhista« i »zakonima podozrenja«. 244 250 259 262 271
- ³⁰⁴ Škotski rudari su u julu 1894. stupili u štrajk. U pismu od 19. jula 1894. August Siegel i drugi nemački rudari obaveštavaju Engelsa da su u ovom štrajku učestvovala i 22 nemačka emigranta. Oni ga mole da pošalje Glavnom odboru Socijaldemokratske partije Nemačke priloženo pismo s molbom da im odobri zajam od 300 maraka. Zatim mole Engelsa da se obrati Juliusu Motheleru i ostalim drugovima u Londonu, od kojih se oni nadaju materijalnoj pomoći. 246
- ³⁰⁵ Ukazivanje na članak Jean Jaurès-a *Introduction à la »Morale Sociale« de Benoît Malon»,* objavljen u časopisu »La Revue socialiste« od juna 1894. 249
- ³⁰⁶ Paul Lafargue je ponudio pariskom izdavaču Charles-Marie Delagrave-u rukopis svog rada *Origine et évolution de la propriété.* Ovaj je to u početku odbijao jer nije delio Lafargue-ova politička shvatanja. Pošto je Lafargue insistirao na objavljivanju, Delgrave se složio pod uslovom da Lafargue-ov rad izda zajedno sa antitezama Yves Guyot-a *La Propriété. Origine et évolution. Thèse communiste par Paul Lafargue. Réfutation par Yves Guyot.*
Lafargue-ov rad je izašao 1895. u Parizu u jednoj svesci sa Guyot-ovim odgovorom. 250 400 403
- ³⁰⁷ Na pismu je beleška Filippo Turatija: »Scritto a Treves. R[isposto] 2./8.94. Tornato a rispondere 8./8.94.« (Pisano Trevesu. Od[govoreno] 2./8.94. Odgovor primljen i ponovo pisano 6./8.94.) 252
- ³⁰⁸ Na Siciliji je došlo 1893/1894. do spontanog ustanka seljaka koji su protestovali zbog povišenja poreza koje je uvela Crispijeva vlada. Nemiri su krvavo ugušeni. 252

- ³⁰⁹ Na zadnjoj strani pomenutog pisma stoji: »Vrlo poštovani gospodine! Priloženi paket i pismo uz njega pripadaju gospodinu dr Victoru Adleru iz Beča, koji me je pre dužeg vremena zamolio da Vam ga predam. Paket sadrži listove koji se ne mogu poslati u Austriju; pismo u kome se nalazi oko 2 funte sterlinga, molim Vas, dostavite istom; on će tako biti na određen način obavešten o sadržaju paketa; ja ne znam njegovu sadašnju adresu i prilažem jednu marku od 2 1/2 penija. Vaš . . .« (potpis nečitak). 253
- ³¹⁰ Četvrti godišnji kongres Španske socijalističke partije održan je u Madridu od 29. avgusta do 1. septembra 1894. On je predstavljao značajnu etapu u organizacionom i ideološkom učvršćivanju partije. Kongres je usvojio izveštaj Nacionalnog veća partije i delegata na međunarodnom socijalističkom kongresu radnika u Cirihi (vidi nap. 120), raspravljao o pitanju partijske štampe i potvrdio nov statut partije. Kongresu su upućeni mnogobrojni pozdravi socijalista Engleske, Austrije, Nemačke i drugih zemalja. 253 254 264
- ³¹¹ *National Union of Gasworkers and General Labourers of Great Britain and Ireland* (Savez plinskih radnika i manualnih radnika) je u istoriji engleskog radničkog pokreta bio prvi sindikat za nekvalifikovane radnike. On je osnovan 1889. Rukovodstvu Saveza su pripadali Eleanor Marx-Aveling i Edward Aveling. Savez je istakao zahtev za zakonskim uvođenjem osmočasovnog radnog dana. U julu 1889. ova društva su bila prinuđena pod pretjnom štrajka da se saglase sa uvođenjem osmočasovnog radnog dana u svim londonskim plinarama. Savez je za kratko vreme stekao veliki uticaj na široke slojeve radnika, broj njegovih članova je za godinu dana porastao na 100 000. 254
- ³¹² *Parliamentary Committee of the Trades Union Congress* (Parlamentarni komitet kongresa tredjuniona) — izvršni organ kongresa tredjuniona, udruženja sindikata Engleske, nastalo šezdesetih godina; od 1871. Parlamentarni komitet je biran jedanput godišnje na kongresima tredjuniona i u periodu između kongresa smatran je njihovim rukovodećim organom. Komitet je isticao kandidate tredjuniona za parlament, podržavao zakonske predloge podnete u njihovom interesu i pripremao godišnje kongrese. U Komitetu su bili pretežno reformistički elementi koji su sprovodili svoju politiku u smislu starog junionizma i oslanjali se na radničku aristokratiju. 254 256 261 263 331
- ³¹³ Četvrti međunarodni socijalistički i sindikalni kongres radnika je održan u Londonu od 27. jula do 1. avgusta 1896. Na njemu je učestvovalo 700 delegata iz 16 zemalja, među njima 48 predstavnika Nemačke. Na dnevnom redu je bilo: agrarno pitanje, politička akcija, pitanje rata i dr. U vezi sa političkom akcijom kongres je doneo nekoliko rezolucija. Radi bolje organizacije zajedničkog rada radničkih organizacija svih zemalja utvrđene su prethodne mere za obrazovanje međunarodnog biroa. Londonski kongres je nastavio marksističku politiku II internacionale uz presudno učešće istaknutih nemačkih socijaldemokrata. 254 256 260 263
- ³¹⁴ Od 14. avgusta do 18. septembra 1894. Engels je boravio u Istbornu radi oporavka. 256 262 265 266 340
- ³¹⁵ Eduard Bernstein je u svom pismu od 12. avgusta 1894. saopštio Engelsing svoje mišljenje o međunarodnom kongresu tekstilnih radnika, održanom u Mančesteru jula 1894. i izneo svoj stav prema pokušaju da se kongres sindikata odvoji od međunarodnog socijalističkog kongresa. U vezi s tim on ga informiše i o članku Paul Arndta, u kome ovaj, u listu »Vorwärts« od 2. avgusta 1894, izveštava o kongresu tekstilnih radnika. Poslao je Engelsing i jedan broj lista »Textil-Arbeiter« u kome je data ocena ovog kongresa. Moli Engelsing da mu saopšti svoje mišljenje o ovome kao i odluci Social Democratic Federation, kojom je predviđeno sazivanje »čisto socijalističkog« kongresa (vidi u ovom tomu, pismo br. 151) pre međunarodnog kongresa od 1896. Ovo pismo predstavlja Engelsingov odgovor na Bernsteinova pitanja. 256

- ³¹⁴ Dvadeset sedmi godišnji kongres tredjuniona je održan od 3. do 8. septembra 1894. u Norviču. Kongres se izjasnio za zakonsko uvođenje osmočasovnog radnog dana i nacionalizaciju svih sredstava za proizvodnju, raspodelu i razmenu. 256 260 263 267 349
- ³¹⁷ Thomas Clarke je u pismu od 15. avgusta 1894. zamolio Engelsa da jamči za platežnu sposobnost Stanislawa Mendelzona, koji je hteo da iznajmi neke prostorije. 258
- ³¹⁸ Filippo Turati je 2. i 6. avgusta 1894. pisao Engelsu da je pribavio obaveštenja o Feliceu Pasqualiju. Međutim, ona su bila vrlo protivrečna. Šestog avgusta Turati piše da su neke osobe Pasqualija nazvale «seccatore di prima sfera». 259
- ³¹⁹ Engels je 1841. proveo tri meseca u Milanu. 259
- ³²⁰ Filippo Turati je sa svojim pismom Engelsu od 2. avgusta 1894. poslao i fotografiju Marxove biste u Firenci i dao svoje mišljenje o sličnosti sa Marxom, pošto ga je za to zamolila Eleanor Marx-Aveling. 259
- ³²¹ Italijanski parlament je 14. jula 1894. usvojio zakon o vanrednim merama za zaštitu javne bezbednosti. On je bio tobože uperen protiv anarhista, ali ga je reakcionarna Grispijeva vlada koristila za borbu protiv radničkog pokreta i pojačanog uticaja socijalista. Na osnovu ovog zakona zabranjena je Socijalistička partija Italije i druge radničke organizacije kao i radničke novine, izvršena masovna hapšenja, pretresi i sprovedeni sudski procesi. Uprkos svim represalijama, italijanski socijalisti nisu odustali od borbe, tako da je u januaru 1895. tajno održan u Parmi treći kongres Socijalističke partije Italije. 259 271 290
- ³²² Dvadeset šesti kongres tredjuniona je održan od 4. do 9. septembra 1893. u Belfastu. Najznačajnije odluke kongresa (vidi «Report of the twenty-sixth annual Trades Union Congress»), bile su, s obzirom na porast revolucionarnog raspoloženja članstva, odluka o priznavanju principa «kolektivne svojine nad sredstvima za proizvodnju i raspodelu» i zahtev za zakonskim osmočasovnim radnim danom. 260 263 267
- ³²³ Upućivanje na Londonski međunarodni kongres sindikata od 6. do 10. novembra 1888, koji su sazvali tredjunioni. Ocenu kongresa vidi u 32. tomu ovog izdanja, str. 421 - 424. 261
- ³²⁴ *New Unionism* (Novi junionizam) — novi pravac u engleskom sindikalnom pokretu koji je nastao krajem osamdesetih godina. Dublji uzroci njegovog nastanka su ležali u pogoršanju životnog položaja radnika, izazvanom gubitkom engleskog industrijskog monopola. Novi tredjunionizam se bitno razlikovao od starog. On je obuhvatio mase proletarijata, pre svega nekvalifikovane radnike koji su do tada bili izvan radničkog pokreta. Engleski socijalisti, naročito Eleanor Marx-Aveling i Tom Mann, igrali su istaknutu ulogu u formiranju novih tredjuniona, koje je Engels živo pozdravio i podržavao. Svoju ocenu novog junionizma Engels, između ostalog, daje u članku *Četvrti maj u Londonu* kao i u *Predgovoru engleskom izdanju (1892) «Položaja radničke klase u Engleskoj»* (vidi u 33. tomu ovog izdanja, str. 50 - 54 i 225 - 235). 263
- ³²⁵ U Nantu je od 14. do 16. septembra 1894. održan 12. kongres Francuske radničke partije. On je raspravljao o trenutku kada se rasplamsao seljački pokret na selu, kad je reakcija prešla u napad i kad su se zaoštrile razlike u shvatanjima u francuskom socijalističkom pokretu. Izveštaj Nacionalnog veća je napisao Paul Lafargue (vidi nap. 340). Kongres je konstatovao da je ojačala borba radnika protiv «zakona protiv anarhista» (vidi nap. 303) i da se odvojila od anarhista. Najznačajnija odluka kongresa je bila teorijska motivacija agrarnog programa partije i dopune programa. Kritičku ocenu nantskog agrar-

- nog programa dao je Engels u svom radu *Seljačko pitanje u Francuskoj i Nemačkoj* (vidi u 33. tomu ovog izdanja, str. 407 - 426). 264 268 280 289 308 311
- 326 U Frankfurtu na Majni je od 21. do 27. oktobra 1894. održan kongres Socijal-demokratske partije Nemačke. Najviše vremena je posvećeno sukobu sa Georgom von Villmarom i Karlom Grillenbergerom, koji su glasajući za budžet u bavar-skom landtagu (1. juna) ispoljili spremnost za saradnju sa vladajućim klasama i time prekršili principe partije. Ovu oportunističku politiku je pre svih odlučno osudio August Bebel. Iako većina nije izričito odobrila Vollmarov stav, nije ga ni odbacila, kako je zahtevao Bebel; tim je Vollmar u ovom pitanju dobio određene ruke. Najznačajniji novi problem je bilo agrarno pitanje, naročito savez sa seljacima. Vollmar je odbacio marksističko shvatanje, proglašivši očuvanje sitnih preduzeća za socijalistički cilj i predloživši odgovarajuće reforme koje bi postojeća država morala sprovesti u saradnji sa socijaldemokratijom. Time su oportunisti napali osnovne principe marksizma a pre svega podruštvljavanje sredstava za proizvodnju, učenje o državi, revoluciji i klasnoj borbi. Većina na kongresu, nedovoljno upoznata sa seljačkim pitanjem, bila je iznenađena i na brzinu je usvojila rezoluciju koja je suštinski bila oportunistička. Zatim je usvojena i odluka o ulozi proširivanja monopola u kojoj je bilo, takođe, oportunističkih zaključaka. Kongres je jasno pokazao porast oportunizma, ali nije odrazio i politički nivo i revolucionarni borbeni duh najvećeg dela socijalistički organizovanih radnika. To dokazuju protesti partijskog članstva koji su neposredno usledili. Engelsov rad *Seljačko pitanje u Francuskoj i Nemačkoj* (vidi u 33. tomu ovog izdanja str. 407 - 426) bio je za nemačku socijaldemokratiju značajno oružje u borbi protiv oportunizma. 264 275 290 298
- 327 Eduard Bernstein je pripremao članak o trećem tomu *Kapitala* za časopis »Neue Zeit« (vidi nap. 332). Čitao je korektorske tabake trećeg toma i obavestio je 5. septembra 1894. Engelsa o štamparskim greškama koje je zapazio. Osim toga, informisao je Engelsa o tome da ga je Hermann Schlüter zamolio za jedan članak o istoj temi za list »New Yorker Volkszeitung«. Bernstein je odbio Schlüterovu molbu i zamolio Engelsa da o tome obavesti Schlütera, napominjući, da će, u slučaju da Engels iz nekog razloga želi da on taj članak napiše, to i učiniti. 265
- 328 Kao što je Eduard Bernstein u svom pismu od 5. septembra 1894. i pomenuo Engelsu, Joseph Edwards iz Liverpula mu je tražio da napiše jedan članak o nemačkoj socijaldemokratiji za godišnjak (»The Labour Annual«) koji je on pripremao. Bernstein obavestava Engelsa da je već pitao Edwarda Avelinga za mišljenje i da mu je Aveling savetovao da to odbije. 265
- 329 Ove redove napisao je Engels na dopisnici. Na njoj je sledeća adresa napisana Engelsovom rukom: E. Bernstein Esq., 50, Highgate Road, N. W. 266
- 330 Japan, koji je od 1885. faktički zajedno sa Kinom imao protektorat nad Korejom, izazvao je u leto 1894. japansko-kineski rat da bi potpuno potčinio Koreju i da bi se učvrstio u severnoj Kini. Kineske trupe su pretrpele teške poraze, kako na moru, tako i na kopnu. Kina je najzad bila prinuđena na kapitulaciju. Godine 1895. je zaključen mirovni ugovor u Šimonoseki kojim je proglašena »nezavisnost« Koreje, ali Japan je osigurao prevlast u Koreji a utvrđena je i japanska aneksija Tajvana (Formoze) i nekih drugih ostrva. Pored toga, Kina je morala da plati Japanu kontribuciju u visini od 200 miliona taela. Japan je dobio pravo da u Kini osniva preduzeća; neke kineske luke su otvorene za trgovinu. 267 270 277
- 331 Paul Lafargue, *Der Klassenkampf in Frankreich*. In: »Die Neue Zeit« 12. Jg. 1894/95. 1. Bd., Nr. 11 - 14, 16, 17. i 20. 268

- ³³² Eduard Bernstein, *Der dritte Band des ‚Kapitals‘ (Treći tom ‚Kapitala‘)*. U *Die Neue Zeit*. 13. Jg. 1894/1895. Bd. 1, Nr. 11 - 14, 16, 17. i 20 269 322
- ³³³ Karl Kautsky je 17. septembra 1894. poslao Engeltu kao tiskovinu američki prevod *Razvitka socijalizma od utopije do nauke*, koji je dobio od jednog američkog studenta (vidi u ovom tomu, str. 291). 269 291
- ³³⁴ Honorar za *„Dve glave iz trećeg toma ‚Kapitala‘*, štampane u časopisu *„Neue Zeit“*, 12. Jg. 1893/94, 2. Bd., Nr. 42/43, Karl Kautsky je, kako je i pisao Engeltu 14. septembra 1894, omaškom poslao Victoru Adleru umesto Marxovim naslednicima (vidi nap. 198). 269
- ³³⁵ Krajem oktobra 1895. Émile Vandervelde zahvaljuje na ovim Engelsovim čestitkama, koje su, kako on piše, predstavljale veliko ohrabrenje za belgijske socijaliste. 271
- ³³⁶ U Belgiji su 14. i 21. oktobra održani izbori po novom zakonu o izborima od 18. aprila 1893 (vidi nap. 184). Belgijska radnička partija je ušla u skupštinu sa oko 30 poslanika. Ovaj uspeh na izborima u Belgiji Engels je nazvao drugom pobedom pošto je u aprilu 1894. izvojevano opšte pravo glasa. 271 277 290
- ³³⁷ U oktobru 1894. Engels se preselio iz 122, Regent's Park Road u 41, Regent's Park Road. 272
- ³³⁸ G. V. Plehanov je 30. oktobra 1894. pismeno zamolio Engelsa da mu dozvoli da pregleda list *„Neue Rheinische Zeitung“* i časopis *„Neue Rheinische Zeitung. Politisch-ökonomische Revue“*. U tom cilju je nekoliko puta odlazio Engeltu, ali ga nije zatekao kod kuće. 273
- ³³⁹ Ove redove Engels je napisao na dopisnici. Na njoj je sledeća adresa napisana Engelsovom rukom: Herr Karl Hirsch, Red, der *„Rheinischen Zeitung“*, Hämmergasse 37, Köln, Germany. 274
- ³⁴⁰ Misli se na referat Paula Lafargue-a *La Propriété paysanne et l'évolution économique*, održan na kongresu u Nantu (vidi nap. 325). On je objavljen u prilogu lista *„Sozialdemokrat“* od 18. oktobra 1894. pod naslovom *Das bäuerliche Eigentum und die wirtschaftliche Entwicklung. Referat auf dem Kongreß von Nantes im Namen des Nationalraths der Arbeiterpartei*. 276 287 289
- ³⁴¹ Laura Lafargue je 10. novembra 1894. predložila Engeltu da prevede na francuski njegovu *Istoriju ranog hrišćanstva* (vidi u 33. tomu ovog izdanja, str. 379 - 400). Engelsov rad, koji je prevela Laura Lafargue, objavljen je pod naslovom *Contributions à la Histoire du Christianisme primitif* u časopisu *„Le Devenir social“*, april/maj 1895. 280 416
- ³⁴² U svom pismu Engeltu od 10. novembra 1894. August Bebel daje podrobnu ocenu frankfurtskog kongresa (vidi nap. 326). On ga je informisao i o tome da je Georg von Vollmar na kongresu pokušavao da se za svoju oportunističku politiku u agrarnom pitanju zakloni za Engelsovim autoritetom. *„Volmarijada je potpuno prevršila meru“*, piše Bebel i moli Engelsa da se suprotstavi Vollmaru. 280
- ³⁴³ U pribeležci uz pismo Laure Lafargue od 24. oktobra 1894. Paul Lafargue je zamolio Engelsa da dozvoli da mu posveti svoju knjigu *Origine et évolution de la propriété* (vidi nap. 306). Na Lafargue-ovoj knjizi je posveta *„A Friedrich Engels — Son disciple et ami Paul Lafargue“* (Friedrichu Engeltu — njegov učenik i prijatelj Paul Lafargue). 281
- ³⁴⁴ Moguće je da se radi o Georges Regnard-u. Regnard je bio profesor na univerzitetu u Lozani, pristalica Benoît Malona, a od 1894. glavni urednik (directeur) časopisa *„Revue socialiste“*. 281

- ³⁴⁵ Ove redove napisao je Engels na dopisnici. Na njoj je sledeća adresa, koju je sam Engels napisao: Ed. Bernstein Esq., 50 Highgate Road, N. W. 283
- ³⁴⁶ Eleanor Marx-Aveling, *Wie Lujo Brentano zitirt (Kako citira Lujo Brentano)*, In: »Die Neue Zeit« 13. Jg. 1894/95 1. Bd., Nr. 9. 286
- ³⁴⁷ List »Vorwärts« od 16. novembra 1894. je objavio Engelsovo *Pismo uredništvu lista »Vorwärts«* (vidi u 33. tomu ovog izdanja, str. 406). U njemu se Engels izjašnjava o izjavi Georga von Vollmara na frankfurtskom kongresu (vidi nap. 342). 286
- ³⁴⁸ Ovc redove je Engels napisao na dopisnici. Na njoj je sledeća adresa koju je sam Engels napisao: Ed. Bernstein Esq., Red Lion Square, W. C. 287
- ³⁴⁹ Engelsov rad *Seljačko pitanje u Francuskoj i Nemačkoj* (vidi u 33. tomu ovog izdanja str. 407 - 426) predstavlja jedno od najznačajnijih dela marksizma o agrarnom pitanju. Engels ga je napisao za časopis »Neue Zeit«. Neposredan povod za ovaj rad su bile oportunističke izjave Georga von Vollmara o agrarnom pitanju, pre svega o agrarnoj rezoluciji frankfurtskog kongresa Socijaldemokratske partije Nemačke (vidi nap. 326). Obrazlažući mere koje je predložio, Vollmar se pozvao na agrarni program francuskih socijalista, koji je, kako je on tvrdio, naišao na Engelsovo izričito odobravanje. Engels, koji se već i ranije suprotstavljao sličnim tvrđenjima (vidi u 33. tomu ovog izdanja, str. 406), smatrao je neophodnim da u jednom posebnom članku izloži revolucionarno proletersko stanovište prema seljačkom pitanju. Engelsov članak je predstavljao važno oružje u borbi protiv oportunizma, posebno u agrarnom pitanju. U njemu on razvija bitne osnovne ideje socijalističkog preobražaja poljoprivrede i socijalističkog saveza između radnika i seljaka. 288 335
- ³⁵⁰ Prilikom diskusije o agrarnom pitanju, vođene u listu »Vorwärts« posle frankfurtskog kongresa (vidi nap. 326), došlo je do polemike između Karla Kautskog i Georga Ledeboura. List »Vorwärts« je 20. novembra 1894. objavio protest Kautskog protiv Ledebourovog tvrdjenja da je on, Kautsky, u svom napisu o Erfurtskom programu zastupao isto gledište kao i Georg von Vollmar i Bruno Schoenlank u agrarnoj debati na kongresu, naime da u socijalističkom društvu treba očuvati sitnoseljački posed. Ledebourov odgovor je doneo »Vorwärts« 21. novembra 1894. 288
- ³⁵¹ August Bebel je na jednom zboru u 2. berlinskom izbornom okrugu 14. novembra 1894. u dužem govoru kritikovao oportunističko držanje Georga von Vollmara i drugih bavarskih socijaldemokrata na frankfurtskom kongresu (vidi nap. 326). On je kritikovao nejasne formulacije rezolucije o agrarnom pitanju, usvojene na kongresu. Bebelov govor je objavljen 16. novembra 1894. u listu »Vorwärts«, a 1. decembra 1894. preštampan u listu »Critica Sociale«. 288 289 294 300 302
- ³⁵² Prilikom diskusije o agrarnom pitanju u Međunarodnom udruženju radnika došlo je do oštrog sukoba sa prudonistima i bakunjinistima; prvi su branili nepovredivost sitnog privatnog zemljišnog vlasništva, dok su bakunjinisti pokušavali da dokažu da će ukidanjem naslednog prava izčežnuti privatna svojina uopšte, kao i svojina nad zemljom. Briselski kongres Internacionale od 1868. i Bazelski kongres od 1869. su se izjasnili za marksističko stanovište u agrarnom pitanju. Oni su usvojili zahtev za ukidanjem privatne svojine na zemlju i njeno pretvaranje u društvenu svojinu. 288
- ³⁵³ Engelsovu anonimnu belešku *Uz četvrti tom Marxovog »Kapitala«* (vidi u 33 tomu ovog izdanja str. 427), objavio je Karl Kautsky u časopisu »Neue Zeit«, 13. Jg. 1894/95, 1. Bd., Nr. 9. 288
- ³⁵⁴ Članak Paula Lafargue-a *Der landwirtschaftliche Kredit in Frankreich (Poljoprivredni kredit u Francuskoj)*, potpisan sa Gallus, izašao je 6. novembra 1894. 289

- 355 Vlada je 6. decembra 1894. podnela Rajhstagu »Nacrt zakona koji se odnosi na izmene i dopune krivičnog zakonika, vojnog krivičnog zakonika i zakona o štampi«, tzv. Umsturzvorlage, predlog o prevratu, predlog protiv subverzija. Prema ovom zakonu trebalo je prevratničke, subverzivne namere, čak i bez počinjenog dela, kažnjavati robijom, a tobožnje napade na religiju, monarhiju, čast, porodicu ili svojinu zatvorom do dve godine. Većina buržoaskih poslanika Rajhstaga nije se usudila da glasa za ovaj predlog s obzirom na raspoloženje masa. Jedanaestog maja 1894. nacrt zakona je prilikom drugog čitanja konačno odbijen zbog masovnih protesta u svim krugovima stanovništva, energične borbe socijaldemokratije i opozicije buržoaskih partija. 290 318 326 328 344 346 354 357 366 372 378 388 392 396 399 414 416 418
- 356 Državni kancelar Leo von Caprivi je otpušten 26. oktobra 1894. zbog razilaženja u mišljenju oko metoda kojima se treba boriti protiv socijaldemokratije. Novi državni kancelar je postao knez Hohenlohe-Schillingsfürst. 290
- 357 Aluzija na proces protiv Alfred-Léon Gérault-Richard-a (vidi nap. 381) koji je inscenirao predsedndk republik: Jean Casimir-Périer. 290
- 358 Sačuvan je i koncept ovog pisma čiji se sadržaj uglavnom poklapa sa sadržajem pisma. 291
- 359 N. F. Danijelson je pisao Engelu 12. novembra 1894. i obavestio ga o tome da izlazi knjiga Petera von Struvea *Kritičeskija zametki k voprosu ob ekonomičeskom razvitii Rossii*. Danijelson, koji se nije slagao sa nekim Struveovim shvatanjima, nameravao je da komentariše knjigu, i zato je zamolio Engela da mu dopusti da citira neke podatke i mišljenja iz njegovih pisama. 292
- 360 Pismo je dato prema jednom prekucanom prepisu. 294 390
- 361 Radi se o drugom kongresu bavarke socijaldemokratije, odražnom 30. septembra u Minhenu. Na dnevnom redu je bio rad socijaldemokratskih poslanika bavarke skupštine i agitacija među seljacima. Za oba ova pitanja Georg von Vollmar i Karl Grillenberger su pridobili većinu kongresa. Izglasavanjem poverenja frakciji skupštine kongres je sankcionisao odobrenje budžeta. Doneta je i jedna odluka o stvaranju švršce organizacije bavarskih socijaldemokrata pod centralnim rukovodstvom njihovih predstavnika u skupštini — Vollmara Gillenbergera i dr. Time je Vollmar pokušao da stvori bastion za sprovođenje svoje oportunističke politike u celoj partiji. 294 298
- 362 Georg von Vollmar je na frankfurtskom kongresu (vidi nap. 326) istupio protiv predloga u kojima je osuđeno slaganje socijaldemokratskih poslanika bavarke skupštine sa budžetom bavarke pokrajinske vlade. On je pokušao da opravda svoj stav, između ostalog, i time što je istakao specifične »bavarske odnose i »bavarsko ponašanje«, kome se »severni Nemci« mogu dosta teško prilagoditi. On je govorio o »staropruskom kaplarskom duhu« i podsmevao se »Berlincima«. 294
- 363 Aluzija na članak objavljen u listu »Vorwärts« od 23. novembra 1894. pod naslovom *In eigener Sache (U vlastitoj stvari)*, koji je verovatno napisao Wilhelm Liebknecht. U njemu se ističe da je redakcija zauzela stav prema »*dijametralnim suprotnostima*« frankfurtskog kongresa (vidi nap. 326), o čemu je govorio August Bebel na zboru i 2. berlinskom izbornom okrugu (vidi i nap. 351), i da se već izjasnila u dva uvodnika. Dvadeset četvrtog novembra 1894. list »Vorwärts« je doneo drugu belešku: *Zur Diskussion über den Frankfurter Parteitag (O diskusiji o frankfurtskom kongresu)*, koja faktički predstavlja ispravku onog što je rečeno prethodnog dana. U njoj se kaže da je članak od 23. novembra proizašao samo iz »Bebelovog pesimističkog suda o čitavom toku rasprava i o duhovnom nivou kongresa...« koji redakcija lista »Vorwärts« ni u kom slučaju ne odobrava. Izjava nije bila uperena protiv Bebelovog stava; Bebelovu rezoluciju o taktici u skupštinama Liebknecht je

potpisao i redigoavo zajedno sa Bebelom, a u agrarnom pitanju je bio »već dva-
deset pet godina na istom stanovištu kao i Bebel«. 295

- ³⁶⁴ Očigledno se misli na anonimni članak *The Movement in Germany (Pokret u Nemačkoj)*, objavljen 1. decembra 1894. kao dopis iz Berlina u londonskom listu »Justice«, koji se bavi agrarnim pitanjem u Nemačkoj i sukobima među nemačkim socijaldemokratima. U njemu je list »Vorwärts« optužen da je ispoljio »znatnu uzdržanost«. Kao primer je naveden članak o socijaldemokratskoj štampi Engleske, objavljen u listu »Vorwärts« 1. novembra 1894, u kome nije pomenut list »Justice«. Pored toga je izražen protest protiv napada na Henry Mayers Hyndmana. Eduard Bernstein energično pobija ove napade u svom odgovoru *The »Vorwärts« and »Justice«. To the Editor od »Justice« (»Vorwärts« i »Justice«, Izdavaču lista »Justice«)*, štampanom u listu »Justice« 8. decembra 1894. 297
- ³⁶⁵ Govor Augusta Bebela od 14. novembra 1894 (vidi nap. 351) je izazvao oštru polemiku uglavnom sa Georgom von Vollmarom. Karl Grillenberger je već 17. i 21. novembra 1894. objavio jednu izjavu u listu »Frankfurter Tagespost«, koju je 20. i 24. novembra preštampao list »Vorwärts«. Vollmar je u listu »Münchener Post« 23, 24. i 27. novembra objavio seriju članaka *Bebels Fahnenhebung*. I ovu seriju je doneo list »Vorwärts«. Četiri Bebelova članka, u kojima se obračunavao sa Vollmarovim optužbama, izašla su pod naslovom *Zur Diskussion über den Frankfurter Parteitag. Zur Entgegnung (Prilog diskusiji o frankfurtskom kongresu. Odgovori)* 28, 29. i 30. novembra kao i 1. decembra 1894. u listu »Vorwärts«. 297 301 302
- ³⁶⁶ Filippo Turati je 28. novembra 1894. pisao Engelsu: »Imamo ovde neke mlade socijaliste koji se vrlo trude da za nas pripreme jedan socijalistički almanah povodom Nove godine. U njemu bi se trebalo setiti naših osuđenih, deportovanih, naših mučenika iz protekle godine... Oni bi rado doneli reči, ideje, pretežno aforizme vodećih ljudi međunarodnog socijalizma i vrlo bi cenili da dobiju par redova od Generala-komandanta. Ja nisam mogao da ih odbijem i obećao sam im da ću Vam pisati. Međutim ukoliko Vam to vreme ne dozvoli ili ako to ne želite, bićete opravdani unapred.«
Almanacco socialista per l'anno 1895, koji su pripremili mladi socijalisti, izašao je u Milanu sa Turatijevim uvodom. 300
- ³⁶⁷ Na sednici Rajhstaga od 6. decembra 1894. članovi socijaldemokratske frakcije nisu ustali kad je predsednik von Levetzow održao zdravicu Wilhelmu II. Jedanaestog decembra državni kancelar knez od Hohenlohea je predložio da se pokrene krivični postupak protiv Wilhelma Liebknechta, zbog uvrede Njegovog veličanstva. Ovaj predlog je odbijen 15. decembra sa 168 prema 58 glasova. 301 311 326 328
- ³⁶⁸ Georg von Vollmar je 1. juna 1891. govorio u Minhenu na jednom otvorenom partijskom sastanku o radnicima i taktici socijademokratije u uslovima tzv. novog kursa Caprivijeve vlade. U ovom glasovitom »Eldorado-govoru«, nazvanom po minhenskom lokalitetu Eldorado, gde je održan sastanak, Vollmar je izložio oportunistička shvatanja i pokušao da partiji rametne taktiku saradnje sa vladajućim klasama u pitanjima unutrašnje i spoljne politike, naročito u slučaju rata sa Rusijom. On je zahtevao takvu politiku koja bi trebalo da dovede do laganog reformističkog prevrata društva. Vollmarovi oportunistički zahtevi došli su u sukob sa osnovnim stavovima socijademokratije, pošto su išli na pomirenje radničke klase sa prusko-nemačkom vojnom državom i kapitalističkim društvenim poretkom. Njegov govor, koji je naišao na odobravanje buržoaske štampe, izazvao je u partiji oštre kritike i bio je odlučno osuđen na Erfurtskom kongresu (vidi nap. 247). 301
- ³⁶⁹ Misli se na polemiku lista »Vorwärts« sa Georgom von Vollmarom, izazvanu njegovim člankom *Le socialisme de M. de Bismarck et le socialisme de l'empereur*

- Guillaume*, (*Socijalizam g. Bismarcka i socijalizam cara Wilhelma*), objavljenim u pariskom časopisu «Revue bleue. Revue politique et littéraire» od juna 1892. Vollmar je u svom članku tvrdio da je Erfurtski program u nizu zahteva blizak državnom socijalizmu, koji su proklamovali Bismarck i Wilhelm II. Vollmarov članak je izazvao veliku diskusiju u socijaldemokratskoj štampi. List «Vorwärts» je svojim redakcijskim člancima «Staatssozialismus» od 6, 12, 21. i 22. jula 1892. istupio protiv Vollmarovih tvrdnji. 301
- 370 Aluzija na to što je Georg von Vollmar posećivao katoličku benediktinsku gimnaziju Sankt Stephan u Augsburgu. 302
- 371 Radi se o pismu od 24. novembra 1894 (vidi u ovom tomu, str. 294); nisu sačuvana ostala pisma koja Engels pominje. 302
- 372 Wilhelm Liebknecht je 12. decembra 1894. održao govor prilikom debate o državnom budžetu, u kome se, između ostalog, upustio u pitanja povezana sa predlogom zakona o prevratu» (vidi nap. 355) i tzv. uvredom Njegovog veličanstva (vidi nap. 367). Njegov govor je u skraćenom obliku štampan u listu «Vorwärts» od 13. decembra 1894. 302
- 373 Witold Jodko-Narkiewicz je 13. decembra 1894. pisao Engesu da je na III kongresu socijaldemokrata Galicije »podnet predlog sličan francuskom agrarnom programu«, koji je bio odbijen. Otada su se svi poljski listovi bavili agrarnim pitanjem. Zbog toga je on nameravao da prevede Engelson članak *Seljačko pitanje u Francuskoj i Nemačkoj*, objavljen u časopisu «Neue Zeit», i da ga objavi u listu «Przedświt». Jodko-Narkiewicz je molio Engelsa da mu to odobri. U listu «Przedświt» od decembra 1894. je izašao Engelson rad pod naslovom *Kwestya włościańska*. 306
- 374 Na konferenciji nemačke socijaldemokratije u Cirihi, održanoj od 19. do 21. avgusta 1882. jednoglasno je odlučeno da se osnuje partijski arhiv. Prve arhivske materijale je prikupio Eduard Bernstein u Cirihi. Od aprila 1883. arhivom je rukovodio Hermann Schlüter. Pošto su u maju 1886. urednici lista «Sozialdemokrat» morali da napuste Švajcarsku i izdavanje lista, uz Engelsonu pomoć, preselili su se u London, i partijski arhiv je prenet u Englesku i u junu 1888 ovaj arhiv se razvio zahvaljujući stvaranju i pomoći takvih ličnosti kao što su August Bebel, Wilhelm Liebknecht, Franz Mehring i Julius Motteler, u dragocenu zbirku dokumenata radničkog pokreta. Posle ukidanja zakona protiv socijalista (vidi nap. 143), prenet je u Berlin. U partijskom arhivu je skupljena literarna zaostavština vođa nemačkog radničkog pokreta, u prvom redu Marxa i Engelsa, literatura o istoriji nemačkog radničkog pokreta kao i radnička štampa. 308
- 375 Ove redove Engels je napisao na jednoj dopisnici. Na njoj je sledeća adresa koju je sam Engels napisao: Monsieur Pierre Lavroff, 328, rue Saint Jacques, Paris-France. 310
- 376 Posle povlačenja sa položaja predsednika vlade u novembru 1893. Giovanni Giolitti je 11. decembra 1894. poslaničkom domu predao dokumenta koja su teretila Banca Romana (vidi u 33. tomu ovog izdanja, str. 304 - 309), a koja iz državnih razloga nije još bio podneo pravosuđu. Posle toga je odmah imenovana istražna komisija. 311
- 377 Ove redove Engels je napisao na dopisnici. Na njoj je sledeća adresa koju je sam Engels napisao: G. W. Lamplugh Esq. 28 Jermyn St., S. W. 313
- 378 Tekst ovog pisma, osim prve rečenice, objavljen je kao *Pozdravna adresa austrijskim radnicima povodom izlaženja «Arbeiter-Zeitung» kao dnevnog lista* (vidi u 33. tomu ovog izdanja, str. 429). Pozdravna adresa je izašla 1. januara 1895. u listu «Arbeiter-Zeitung». 316

- ³⁷⁹ Laura Lafargue obaveštava Engelsa 23. decembra 1894. da listovi »Le Peuple« (Lion) i »Réveil du Nord« (Lil) neće više izlaziti kao dnevni listovi. 317
- ³⁸⁰ Jedno francusko izdanje *Manifesta komunističke partije* je objavljeno od septembra do novembra u časopisu »L'Ère nouvelle«. Pošto je, međutim, *Manifest* trebalo da izađe kod istog izdavača kao posebna brošura, to je Laura Lafargue u svom pismu od 23. decembra 1894. zamolila Engelsa za savet o tome kakav predgovor treba dati; prevod četiri predgovora data u nemačkom izdanju od 1890. Laura Lafargue nije smatrala pogodnim.
Manifest kao brošura, objavljen u Parizu 1895. sadržavao je kratak predgovor izdavača.
 Kad je reč o četiri predgovora radi se o predgovoru koji su Marx i Engels napisali za nemačko izdanje od 1832. kao i o Engelsovim predgovorima za nemačka izdanja od 1883. i 1890 (kod poslednjeg se radi o predgovoru koji su Marx i Engels napisali za rusko izdanje od 1882). (Vidi i u 29 tomu ovog izdanja str. 79/80, 32, str. 3 i 33. str. 44 - 49.) 317
- ³⁸¹ Prvi protiv koga je pokrenut proces na osnovu zakona protiv anarhista (vidi nap. 303), uvedenog u Francuskoj u julu 1894, bio je Alfred-Leon Gérault-Richard; on je osuđen na visoku kaznu — godinu dana zatvora i 3000 fr. novčane kazne — zbog jednog članka u listu »Le Chambard«, uperenog protiv predsednika Republike Jean Casimir-Périer-a. U decembru 1894. blankisti su Gérault-Richard-a istakli kao kandidata za poslanički dom u XIII arondismanu Pariza, a izabran je 6. januara 1895. Socijalistički poslanici su 10. januara 1895. zahtevali njegovo oslobađanje. Ova: predlog, koji je podneo Alexander Millerand, odbijen je sa 294 prema 205 glasova; Gérault-Richard je tek kasnije oslobođen. 318 341
- ³⁸² Primerak trećeg toma *Kapitala*, poslat Victoru Adleru, sadržavao je Engelsovu posvetu, datiranu 1. januara 1895. 319
- ³⁸³ Posle izlaženja trećeg toma *Kapitala* Engels je počeo pripreme za izdavanje Marxovih dela i svojih sopstvenih radova. On je nastojao da pronađe Marxove rane spise i razne svoje radove, koji su pedesetih godina izlazili u listu »New-York Daily Tribune«. Oko toga on vodi prepisku sa Ludwigm Kugelmannom, za koga je znao da je mnoge od ovin radova prikupio za svoju biblioteku. Kugelmann je pomogao Engelsu kod ostalih iznalaženja. 320
- ³⁸⁴ U septembru 1893. Engels se sreo sa Ludwigm Kugelmannom u Berlinu. Tom prilikom oni su vodili i razgovore o izdavanju sabranih dela Marxa i Engelsa, koja je pripremao Engels. 320
- ³⁸⁵ Ludwig Kugelmann je 5. januara 1895. obavestio Engelsa da je sakupljač Marxovih spisa u SAD bio Hermann Meyer, koji se u Ameriku preselio 1848. Pošto je Meyer izgubio život 1875. prilikom jednog brodoloma, mnoge njegove knjige i dokumenta su dospeli u ruke njegovog nećaka Maxa Livingstona u Pitsburgu. O tome je Kugelmann čuo već 1876. i tada je zamolio Livingstona da mu ustupi Marxove spise za izdanje celokupnih dela Marxa i Engelsa. Livingston je odgovorio Kugelmannu 21. marta 1876. da su mnoge knjige Hermanna Meyera propale prilikom brodoloma, ali da je on našao veliki broj dopisa i uvodnika iz lista »New-York Daily Tribune« od 1851. do 1858. brižljivo sruđenih i zalepljenih koji stoje na raspolaganju za izadnje celokupnih dela. (Vidi i nap. 469). 320 335 352
- ³⁸⁶ Hermann Schlüter je 11. avusta 1894. pismeno zamolio Engelsa da predloži Eduardu Bernsteinu da za nedeljni prilog lista »New-Yorker Volkszeitung« napiše seriju članaka o trećem tomu *Kapitala*. 322
- ³⁸⁷ Radnici berlinskih pivara su 3. maja 1894. proglasili tzv. pivski bojkot. Povod je bilo otpuštanje oko 300 bačvara Rixdorfer Vereinsbrauerei, zbog učešća u proslavi 1. maja 1894. Između ostalog, radnici su zahtevali priznavanje 1. maja kao

- praznika, skraćenje radnog dana na 9 časova, priznavanje postojećih organizacija pivarskih radnika, naknadu najamnine za otpuštene radnike kao i priznavanje berzi rada. Vlasnici pivara su na ove zahteve odgovorili masovnim otpuštanjem. Pivski bojkot je uzeo još veće razmere. Preduzetnici su konačno bili prinuđeni da u septembru 1894. stupe u pregovore. Zahtevi radnika su uglavnom bili usvojeni. Pivski bojkot je prekinut krajem decembra 1894. 323 326
- 388 Karl Kautsky je 29. decembra 1894. obavestio Engelsa da Wilhelm Liebknecht veruje da je otkrio jedno Marxovo pismo o Pierre-Joseph Proudhonu i da ga je ponudio J. W. H. Dietzu da ga štampa. Ovdje se međutim radi o Marxovom članku *Über P.-J. Proudhon*, objavljenom još 1865. u listu «Social-Demokrat» (vidi u 27. tomu ovog izdanja, str. 20 - 24), čiji je original Liebknecht pronašao. 324
- 389 August Bebel je u Rajhstagu 15. decembra 1894. održao govor u kome je oštro osudio pokušaj vlade da krivično goni Wilhelma Liebknechta zbog kršenja ustava (vidi nap. 367). Vlada je preduzela sve da član 31 ustava, koji je dozvoljavao pod određenim pretpostavkama krivično gonjenje poslanika Rajhstaga, iskoristi protiv Liebknechta. Pri tom je nastojala da zaobide član 30 ustava, koji kaže da se ni jedan član Rajhstaga ne sme sudski goniti zbog istupanja u Rajhstagu. Prema tome vlada je došla u konflikt sa svojim sopstvenim ustavom, dok su socijaldemokrati branili očuvanje demokratskih prava garantovanih ustavom. 327
- 390 Engels ovde upoređuje sukobe unutar nemačke socijaldemokratije povodom agrarnog pitanja (vidi nap. 326) sa pokušajima predstavnika južnonemačke Narodne partije da 1869/70. spreče Ajzenašku partiju da dâ saglasnost sa odlukom Bazelskog kongresa Međunarodnog udruženja radnika o nacionalizovanju zemlje. Stutgartski kongres (1870) Ajzenaške partije se definitivno obračunao sa ovim stremljenjima. 328
- 391 Engels se seća vremena kad je u aprilu 1848. zajedno sa Marxom napustio Pariz, da bi u Nemačkoj neposredno učestvovao u revoluciji. Od 7. do 9. aprila 1848. Marx i Engels su boravili u Majncu da bi se sa tamošnjim članovima Saveza komunista, među kojima je bio i Paul Stumpf, dogovorili o daljim zadacima radničkog udruženja. 329
- 392 Pasquale Martignetti je 6. septembra 1894. pisao Engelsu i zamolio ga da Avelinga obavesti da mu nije pošlo za rukom da na italijanskom jeziku izda Avelingov spis *The Student's Marx*. 330
- 393 Engelsov predgovor trećem tomu *Kapitala* preveo je na italijanski Pasquale Martignetti. On je izašao u časopisu «La Rassegna» od januara 1895. 330 367 385
- 394 Radi se o belešci Louise Kautsky *Aus den Traaen-Unions*, koja je izašla 15. januara 1895. u listu «Arbeiter-Zeitung». Još 5. januara 1895. isti list je u rubrici «Aus den Organisationen» objavio anonimnu belešku *England* o istom problemu 331
- 395 List «Arbeiter-Zeitung» od 10. januara 1895. je doneo belešku *Frankreich*, potpisanu sa l. k. (Louise Kautsky), u kojoj je dat i izvod iz pisma gospođe Crawford u londonskom listu «Weekly Dispatch» od 6. januara 1895. 331
- 396 Radi se o članku *Vnutrennje obosrenje* u petrogradskom časopisu «Vestnik Jewropy», tom VI, knjiga 12. od decembra 1894. 331
- 397 Victor Adler je u svom pismu od 27. decembra 1894. zamolio Engelsa da predloži Emile Vanderveldeu da kao dopisnik saraduje u bečkom listu «Arbeiter-Zeitung». 332

- ³⁹⁸ U svom pismu od 27. decembra 1894. Victor Adler je informisao Engelsa o tome da je u listu »Arbeiter-Zeitung« objavio feljton *Karl Marx in Wien*. On je neke važne elemente našao u Becherovom organu »Der Radikale«. Adler se, osim toga, interesovao da li se Engels može setiti Alfreda Juliusa Bechera.
- U listu »Arbeiter-Zeitung« je 24. januara izašao o ovome članak *Karl Mar. in Wien* od Maxa Bacha, koji se oslanjao na Engelseva obaveštenja (vidi u ovom tomu, pismo br. 199). 332 354
- ³⁹⁹ Ovu tvrdnju je izneo Peter von Struve u svojoj knjizi *Kritičeska zametki k voprosu ob ekonomičeskom razvitii Rossii* (vidi i nap. 359). N. F. Danijelson o ovome piše Engelsu 1. decembra 1894. 334
- ⁴⁰⁰ Ove redove Engels je napisao na jednoj dopisnici. Na njoj je adresa ispisana Engelsevom rukom: Herrn. Dr. L. Kugelmann, 20 BI Warmbüchenstr., Hannover, Germany. 335 352
- ⁴⁰¹ Poslanik Julius Stein je 9. avgusta 1848. podneo predlog pruskoj Nacionalnoj skupštini, u kome je od ministra rata von Schreckensteina zahtevano da zbog brutalnog postupka vojske prema narodu izda naredbu da se oficiri, koji se ne slažu sa ustavnim težnjama naroda, udalje iz armije. Međutim, uprkos odluci Nacionalne skupštine, takva naredba nije izdata. Svoj predlog Stein je ponovio 7. septembra i zahtevao hitno sprovođenje odluke. Predlog je usvojen sa 219 prema 143 glasa, što je imalo za posledicu da je vlada Auerswald-Hansemana morala podneti ostavku. Nova Pfuelova vlada je konačno izdala tu naredbu, ali ona nije izvršena. 336
- ⁴⁰² Engels se u svom predgovoru trećem tomu *Kapitala* kritički izrazio o nekim mestima iz rada Georgea Stiebellinga *Das Werthgesetz und Profit-Rate. Leichtfaßliche Auseinandersetzung einiger wissenschaftlicher Fragen, (Zakon vrednosti i profita stopa. Lako shvatljiva raspravljivanja nekih naučnih pitanja.)* New York, 1890. Stiebelling je pokušao da u svom *Offenen Brief an Herrn Friedrich Engels in London, (Otvoreno pismo gospodinu Friedrichu Engelsu u London),* objavljenota u časopisu »Neue Zeit« 13. Jg. 1894/1895, 1. Bd., Nr. 18, odgovori na Engelsevu kritiku. Časopis »Neue Zeit« se u svojoj redakcijskoj belešci pridružio Engelsevom mišljenju. 336 338
- ⁴⁰³ Misli se na istupanje Ignaza Auera u Rajhstagu 8. januara 1895. tokom debate o predlogu zakona o prevratu (vidi nap. 355). 338
- ⁴⁰⁴ Od januara 1895. Paul Lafargue je radio kao dopisnik za bečki list »Arbeiter-Zeitung«. Njegov prvi članak *Der »Panama-Bazillus«* je objavljen 18. januara 1895. 341
- ⁴⁰⁵ Aluzija na provokatorsko istupanje ministra rata generala Bronsarta von Schellendorfa 10. januara 1895. prilikom debate u Rajhstagu o predlogu zakona o prevratu (vidi nap. 355). 341
- ⁴⁰⁶ Blankistički emigranti Édouard Vaillant, Antoine Arnaud i Frédéric-Étienne Cournet su u junu 1874. izdali u Londonu brošuru pod naslovom *Aux Communeux.* 342
- ⁴⁰⁷ List »La Petite République« je 12. januara 1895. objavio članak Gustave-Armand Rouanet-a, koji je kao i članak Alfred-Léon Gérault-Richard-? u »Le Chombard« (vidi nap. 381), bio uperen protiv predsednika Republike Jean Casimir-Périer-a.
- Rouanet je 12. januara u poslaničkom domu podneo predlog da se uz orden Legije časti uskrati davanje počasne nagrade od 1000 fr., da bi se sprečilo samovoljno dodeljivanje ordenja. Istovremeno Rouanet je izjavio da, budući da je odbijen predlog za oslobađanje Gérault-Richard-a, on ne očekuje stvarnu saglasnost sa njegovim predlogom. Na ovo je predsednik skupštine zahte-

- vao da Rouanet napusti salu za sednciu. Uprkos protestu nekih poslanika, Rouanet je morao da se povinuje zahtevu. 342
- 408 Poslednja tri pasusa Engels je napisao na ivici ovog pisma. 342
- 409 Upućivanje na *Sang an Āgir (Pesmu Egiru)* Wilhelma II. 344
- 410 Od novembra 1893. u Francuskoj su zbačene tri vlade: Dupuyev kabinet (novembar 1893), kabinet Casimir Périer-a (maj 1894) i druga Dupuyeva vlada (januar 1895). Neposredno posle toga, 15. januara 1895, ponovo je na mesto predsednika stupio Casimir-Périer (vidi nap. 411). Sedamnaestog januara 1895. za novog predsednika Francuske Republike je izabran François-Félix, Faure. 344 347 348
- 411 Jean Casimir-Périer se kao zastupnik interesa krupnih industrijalaca Francuske bio upetljao u dugo godina skrivane mahinacije između francuske vlade i željezničkih društava (vidi nap. 413). Kad je otkrivena ova korupcija i kad je poslanički dom bio prinuđen da na osnovu predloga socijalističkog poslanika Alexandre Millerand-a podigne optužbu protiv bivšeg ministra David Raynala, odgovornog za potpisivanje ugovora, Casimir-Périer je podneo ostavku.
- Kako se vidi iz pisma Paula Lafargue-a Engeltu od 16. januara 1895 reakcija je na nekoliko dana pre pada vlade očigledno planirala državni udar, da bi mogla preduzeti odgovarajuće mere protiv socijalista. 347
- 412 Aluzija na pesmu Pierre-Jean de Béranger-a *Le vieux Célibataire*. 347
- 413 Krajem 1894. došlo je u poslaničkom domu do debate o izmeni ugovora koji su postojali od 1883. između vlade i železničkih društava. Ovi ugovori su omogućavali železničkim društvima desetogodišnje izvodenje špekulacija na račun poreskih obveznika. Vlada je odbila izmenu ugovora. Četrnaestog januara 1895. socijalistički poslanik Etienne-Alexandre Millerand je predložio da se ispitaју poslovi i uloga koju je igrao bivši ministar za javne radove David Raynal prilikom zaključivanja ovih ugovora. Skupština se složila sa ovim predlogom sa 263 prema 241 glasom i time Raynala stavila na optuženičku klupu. 347
- 414 Voda radikala (vidi nap. 21) Georges-Benjamin Clemenseau je stalnim interpelacijama u skupštini postigao da mnoge vlade među njima i vlade Gambette (1882), Freycinet-a (1882), Ferryja (1885) i Brissona (1886) budu prinuđene na ostavku. 348
- 415 Jean Jaurès je 20. januara 1895. objavio u listu «Petite République» uvodnik o svom planu reforme pod naslovom *La Situation*. 349
- 416 Misli se na rad Ferdinand Tönniesa, *Neuere Philosophie der Geschichte: Hegel, Marx, Comte*, u kome se on razračunava s knjigom Paul Bartha *Die Geschichtsphilosophie Hegels und Hegelianer bis Marx und Hartmann*, kao i na Tönniesov članak *Pestalozzi als Sozialpädagoge*, objavljen 3. decembra 1894. u nedeljnom listu «Sozialpolitisches Centralblatt». 350
- 417 «Pozitivna filozofija» Auguste Comte-a je formulisana u njegovom glavnom delu *Cours de philosophie positive*, koje je prvi put izašlo u šest tomova 1830. do 1842. u Parizu. 350
- 418 *Catholicism without christianity* (katolicizam bez hrišćanstva) — ovu formulaciju upotrebio je Thomas Henry Huxley u jednom predavanju, održanom 8. novembra 1868. u Edinburgu, koje je štampano pod naslovom *On the physical basis of life (O fizičkoj osnovi života)* u časopisu «The Fortnightly Review» od 1. februara 1869. 351
- 419 Engels upućuje na fusnotu u radu Ferdinand Tönniesa *Neuere Philosophie der Geschichte: Hegel, Marx, Comte*, gde je na str. 513 zabeleženo: «Istaknuti engleski kontisti su pripadali suosnivačima ‚Internationale‘, čiji je generalni sekretar bio K. Marx . . . » 351

- ⁴²⁰ Misli se na članke Edward Spencer Beeslyja o Pariskoj Komuni koji su pod naslovom *On the Paris Revolution* izlazili u listu «The Bee-Hive» od marta do juna 1871, kao i na razne govore Frederica Harrisona i na jedno pismo redakciji lista «The Times», objavljeno 26. februara 1872. 351
- ⁴²¹ Ove ideje Saint-Simon je razgovetnije izrazio u svom delu *Catéchisme des industriels*. U proizvođače, tzv. industrijalce, Saint-Simon je ubrojao, osim radnika, i fabrikante i trgovce, odnosno sve one koji proizvode materijalna dobra ili one za koje drugi proizvode kao i one koji se bave prometom tih dobara. Prvo izdanje ovog spisa je izašlo u Parizu 1823/1824. u 3 sveske. 351
- ⁴²² Ludwig Kugelmann je u svom pismu od 12. januara 1895. zamolio Engelsa da mu navede nemačke zbornike u kojima su publikovani članci Marxa i Engelsa sa ili bez navođenja autora (vidi u ovom tomu, str. 320). 352
- ⁴²³ *Vigovski aristokrati* — mala, ali za nastanak liberalizma u Engleskoj značajna grupacija koja je nastala kao rezultat rascepa Vigovske partije posle pobeđe francuske revolucije. Vigovski aristokrati su zastupali interese krupne buržoazije i zalagali se za reformu parlamenta. Oni su činili jezgro one struje liberala, nastale u 19. veku, koja je kasnije kao Liberalna partija zastupala interese razvijenog industrijskog kapitalizma. 353
- ⁴²⁴ Misli se na drugu reformu izbora u Engleskoj od 1867, koja je usled opasnosti od masovnog pokreta proletarijata usvojena kao zakon, ali kojom je dobijeno pravo glasa samo za sitnu buržoaziju i bolje stojeće slojeve radničke klase. Ona je predstavljala završetak borbe za političku vlast, koju je industrijska buržoazija vodila od prve reforme izbora (1832). Engleski parlament je 1884. doneo još jedan zakon o reformi. Njime je pravo glasa prošireno na zemljoradnike i poljoprivredne radnike. Veliki deo stanovništva, kao što je seoski proletarijat, siromašno gradsko stanovništvo i žene, i posle treće reforme izbora je ostao bez prava glasa. 353
- ⁴²⁵ *Home-Rule Bill* — zakonski predlog o samoupravi — koji je podneo britanskom parlamentu William Ewart Gladstone aprila 1886, predviđao je ograničenu samostalnu upravu Irske. Trebalo je obrazovati irski parlament i irsku vladu, koja bi bila pod kontrolom britanske vlade. Gladstone se nadao da će ovim obezbediti podršku irskih poslanika u parlamentu. Međutim, parlament je odbio predlog zakona zahvaljujući tome što su konzervativci i liberal-unionisti glasali protiv njega. 353
- ⁴²⁶ Aluzija na belešku redakcije lista «Arbeiter-Zeitung», objavljenu 16. januara 1895, koja se odnosi na zaplenu broja od 24. januara. Istovremeno je ukazano na to da je ipak veliki deo konfiskovanog izdanja dospao u ruke primalaca i da redakcija odustaje od drugog izdanja. 354
- ⁴²⁷ Ovaj izvod iz lista «The Weekly Dispatch» od 24. januara 1895. je objavljen u listu «Arbeiter-Zeitung» od 1. februara 1895. pod naslovom *Zur Charakteristik des neuen Präsidenten (O karakteristikci novog predsednika)*. 354
- ⁴²⁸ List «Vorwärts» od 9. januara 1895. je objavio peticiju «nemačkih žena svih klasa i svih partija», koja je poslata redakciji. Potpisnice ove peticije su uputile molbu «svim nemačkim ženama» da svojim potpisima podrže zahtev za pravo zbora i dogovora pripadnicama ženskog roda. List «Vorwärts» je 24. januara 1895. doneo članak Clare Zetkin u kome je oštro kritikovana ova peticija. Clara Zetkin je odlučno istupila protiv toga da proleterske žene potpisuju takvu peticiju i ukazala na stanovište partije «da se žensko pitanje može shvatiti i podržati samo u vezi sa opštim socijalnim pitanjima». Partija, pisala je između ostalog Clara Zetkin, zastupajući interese oba pola pokrenula je već pitanje prava zbora u Rajnhstagu, i ne postoji nikakav razlog da proleterske žene u tom momentu potpisuju peticiju koja «odiše potpuno buržoaskim duhom». 354

- 429 Ove redove Engels je napisao na dopisnici poslatoj u kovertu. Na njoj je sledeća adresa, napisana Engelsovim rukopisom: Madame Beldinsky, 2, Regent's Square. W. C. 355
- 430 Reč je o knjizi G. V. Plehanova *K voprosi o razvitii monističeskovo vsagljad na istoriju* koja je objavljena 1895. u Petrogradu pod pseudonimom N. Beljtov. 355 359
- 431 Car Nikolaj II je prilikom prijema izaslanika plemstva, gradova i zemstava 29 (17) januara 1895, kao odgovor na želju koju su u blagaj formi iznela neka zemstva da se prošire njihova prava i sazove staleška skupština, izjavio da je «apsurdno» verovati u takvu «besmislicu» da zemstva mogu učestvovati u državnim poslovima. 355
- 432 Privremeni komitet za pripreme međunarodnog socijalističkog kongresa radnika, planiranog za 1896. u Londonu, kome je pripadao i Witold Jodko-Narkiewicz, predložio je poljskim socijalistima u Londonu da ovaj kongres nazovu «Internationalnim kongresom socijalističkih radnika i tredjuniona». U vezi s tim Jodko-Narkiewicz piše Engelsu 31. januara 1895. da će poljski drugovi «u ovom pitanju postupiti saglasno s nemačkim drugovima»; on moli Engelsa za mišljenje o ovome i da on, ukoliko je to moguće, obavesti i nemačke drugove. 356
- 433 Richard Fischer je u svom pismu od 30. januara 1895. obavestio Engelsa da izdavačka kuća «Vorwärts» namerava da Marxov članak iz časopisa «Neue Rheinische Zeitung. Politisch-ökonomische Revue» 1850, posvećen revoluciji od 1848. u Francuskoj i objavljen u tri nastavka pod naslovom *1848 - 1849* (vidi u 10. tomu ovog izdanja), izda najkasnije do marta kao posebno izdanje. On moli Engelsa da uz njega napiše uvod (vidi u 33. tomu ovog izdanja, str. 430 - 444).
- Fischer obrazlaže hitnost sprovođenja ove namere time što bi posle usvajanja zakonskog predloga o prevratu (vidi nap. 355) bilo dovedeno u pitanje izlaženje ovakvog spisa. Brošura je izašla 1895. u Berlinu pod naslovom koji je Engels dao: *Klasne borbe u Francuskoj 1848 - 1850*. 357 363 364 366
- 434 Misli se na peto i šesto nemačko izdanje *Komunističkog manifesta* koje je izašlo u Berlinu 1891, odnosno 1894. 357
- 435 *Umsturz und Sozialdemokratie. Verhandlungen des Deutschen Reichstags am 17. Dezember 1894 und 8 - 12. Januar 1895 nach dem offiziellen stenographischen Bericht (Prevrat i socijaldemokratija. Debata nemačkog Rajhstaga 17. decembra 1894 i 8 - 12. januara 1895 — prema službenim stenografskim izveštajima)*, Berlin 1895. 357
- 436 Engels se poziva na *Schriften-Verzeichniß der Buchhandlung des Vorwärts in Berlin (Katalog knjigare Vorwärts u Berlinu)* od 1893. 357
- 437 G. V. Plehanov je 2. februara 1895. saopštio Engelsu da se V. I. Zasulič razbolela. Zamolio je da je pregleda Ludwig Freyberger i da ga Engels informiše o rezultatu. 359
- 438 Hermann Engels je u svom pismu od 23. januara izvestio, između ostalog, i o raznim porodičnim proslavama. 361
- 439 Upućivanje na govor Richarda Fischera u Rajhstagu 6. februara 1895. tokom debate o tzv. radničkom predstavništvu. Trodnevna debata je proizašla iz interpelacije Centra «koja se odnosi na osnivanje radničkih skupština i priznavanje strukovnih udruženja». Cilj ove politike je bio da se putem neznatnih socijalnih ustupaka zagospodari radničkim pokretom. U svom govoru Fischer je naglasio nedostatak radničkog zaštitnog zakonodavstva i postavio pitanje zašto se partija Centra nije u interesu svojih katoličkih radnika koncentrisala

- na odsudna pitanja kao što su npr. sprovođenje normalnog radnog dana, osiguranje radnika, garantovanje slobode udruživanja. Na kraju on je još jednom podvukao klasni karakter tzv. socijalne reforme. 363
- ¹⁴⁰ Louis Bonaparte je 2. decembra 1851. izvršio državni udar koji je doveo do uspostavljanja bonapartističke diktature u Francuskoj. 364
- ¹⁴¹ Partija Centra (vidi nap. 17) je prilikom prvog čitanja zakonskog predloga o prevratu (vidi nap. 355) 9. januara 1895. u Rajhstagu ispoljila prema predlogu prividnu uzdržljivost, dok je u savetodavnoj komisiji pojedine paragrafe nedvosmisleno podržala. Richard Fischer je u svom govoru u Rajhstagu od 6. februara 1895 (vidi nap. 439) ukazao na taktiku Centra koji je »s obzirom na *katoličko radništvo*, s obzirom na *svoje birače iz radničkih krugova*« bio »prinuden da ovo »izneveravanje« u komisiji za prevrate prikrije time što je sada izmenada opet u prvi plan istakao socijalni program partije Centra. U debati Rajhstaga 7. februara 1895. govornik frakcije Centra se upustio u ovo i pokušao da opravda stav svoje partije uperen protiv interesa radnika. 364
- ¹⁴² Od ovog pisma je sačuvan i koverat sa sledećom adresom, napisanom Engelsovom rukom: Julius Motteler Esq., 30, Hugo Street, Tufnell Park, N. 365 371
- ¹⁴³ Kako se vidi iz beleške Juliusa Mottelera na prednjoj i zadnjoj strani ovog pisma Motteler je 24. februara 1895. pisao Johannu Meyeru u Bohum i zamolio ga za obaveštenje koje je tražio Engels. On je 28. februara poslao Engelsu Meyerov odgovor (vidi u ovom tomu, pismo br. 219). 365
- ¹⁴⁴ Misli se na francuski prevod Engelsovog rada *Prilog istoriji ranog hrišćanstva* koji je izvršila Laura Lafargue (vidi nap. 341). 366
- ¹⁴⁵ Radi se o predavanju Jean Jaurès-a *L'Idéalisme de l'histoire (Idealizam istorije)*, održanom na jednoj konferenciji početkom 1895. u Parizu u Latinskom kvartu. 368
- ¹⁴⁶ Engelseve predloge Laura Lafargue je preuzela u francuskom prevodu. Tom prilikom Engels je neznatno odstupio od svoje nemačke verzije (upor. 33. tom ovog izdanja, str. 387 i 392). 368
- ¹⁴⁷ Mesečni časopis »Ruskoje bogatstvo« je u svom broju od januara 1895. objavio članak L. Saka *Istorijski materializam*. U broju 1 od 1894. ovog časopisa izašao je pregled N. K. Mihailovskog *Literatura i život*.
U svom pismu Engelsu od 20. februara 1895. G. V. Plehanov primećuje: »Poslao sam Veri januarski broj časopisa »Ruskoje bogatstvo«. U njemu je kritika Vašeg *Porekla porodice, privatne svojine* itd. od izvesnog Saka. Ovaj gospodin je u našoj literaturi potpuno nepoznat i ne obećava ništa dobro, sudeći po njegovom debiju. Kritika je glupa, kao i svi napadi ovog časopisa na Vas i Marxa.« 369
- ¹⁴⁸ U brošuri *Članci o međunarodnim temama »Volksstaat-a (1871-1875)* su štampani članci I, II i V Engelseve »Emigrantske literature«. Ovde se misli na članak V. *O društvenim odnosima u Rusiji* (vidi u 29. tomu ovog izdanja str. 449-458). Za ovaj članak Engels je napisao poseban pogovor (vidi u 33. tomu ovog izdanja str. 357-368) koji je objavljen 1894. u brošuri. 369
- ¹⁴⁹ G. V. Plehanov je u svom pismu Engelsu od 20. februara 1895. cara Nikolaja II nazvao »mladim idiotom iz zimskog dvorca« koji je svojim govorom od 29 (17) januara 1895 (vidi nap. 431) »revolucionarnoj partiji učinio ogromnu uslugu«. 370
- ¹⁵⁰ Engels je »kohenijadom« nazvao napad na Juliusa Mottelera i njegovu suprugu, o kome ga je Motteler informisao 28. februara 1895. Osamnaestog februara 1895. uveče anarhista Alexander Cohen je sa još jednim drugom nasilno prodro u Mottelerovu kuću. Motteler piše: »Moja volovska žila je rešila situaciju

- sa prva dva udaraca.* Dalje mu je saopštio da se Cohen početkom oktobra pojavio bolestan kod P. A. Kropotkina i da je «odmah stavljen u postelju». Na to aludira Engels na kraju ovog pisma. 371
- 451 Édouard Vaillant je 24. decembra 1894. Engelsu poslao svoj nacrt zakona. On posebno skreće pažnju Engelsu na dva predloga koji se odnose na agrarno pitanje. 372
- 452 *Nacionalne radionice* ili *nacionalni ateljei* su stvoreni odmah posle februarske revolucije 1848. jednim dekretom francuske privremene vlade. Time se imalo za cilj da se, s jedne strane, među radnicima diskredituju ideje Louis-a Blanc-a o organizaciji rada i, s druge strane, da se vojno organizovani radnici nacionalnih ateljea koriste u borbi protiv revolucionarnog proletarijata. Ovaj provokatorski plan da se izazove rascep u radničkoj klasi nije uspeo. Nacionalne radionice su naišle na ogroman odziv i postale su revolucionarni centri, tako da je Cavaignacova vlada bila prinuđena da ih ukine 3. jula 1848. 372
- 453 *London County Council*, Veće londonske grofovije, mogle su birati, posle reformi mesnih uprava od 1888, sve osobe koje su imale pravo da učestvuju u izborima za parlament, kao i žene starije od 30 godina. County Council je biran svake tri godine. Na izborima za London County Council 1889. i 1892. grupa progresista, kojima su pripadali buržoaski liberali, fabijevci i socijalisti, odnela je pobjedu nad grupom umerenjaka, koja je objedinjavala liberal-unioniste (vidi nap. 112) i konzervativce. Na izborima 2. marta 1895. umerenjaci su osvojili izvestan broj novih mesta, jer su socijalisti odbili da budu u jednom bloku sa progresistima. 372 398
- 454 N. F. Danijelson je u svom pismu od 29. januara 1895. obavestio Engelsa da je do kraja pročitao treći tom *Kapitala*. S tim u vezi on spominje jedno mesto iz Engelsovog predgovora, gde Engels piše o Marxovim opsežnim studijama zemljišne svojine u Rusiji i njegovom planu da ove studije iskoristi za odeljak o zemljišnoj renti (vidi u 23. tomu ovog izdanja, str. 12/13). Danijelson pita Engelsa da li zna na koji način je Marx htio da ostvari svoj plan i da li bi Engels za rusko izdanje trećeg toma *Kapitala* mogao ovim da dopuni predgovor. 375
- 455 *Uvod* za brošuru *Klasne borbe u Francuskoj 1848 - 1850.* (vidi u 33. tomu ovog izdanja str. 430 - 444), koja je izašla 1895. u Berlinu, Engels je napisao između 14. februara i 6. marta 1895. Iz pisma Richarda Fischera Engelsu od 6. marta 1895. jasno se vidi da je glavni odbor Socijaldemokratske partije Nemačke zahtevao od Engelsa da ublaži — po mišljenju Glavnog odbora — suviše revolucionaran ton *Uvoda*. Tom prilikom ukazano je na opasnost od novog zakona protiv socijalista u Nemačkoj (vidi nap. 355).
- U nedavno pronađenom Engelsovom odgovoru Fischeru od 8. marta 1895. Engels se iscrpno razrađuje sa nedoumicama Glavnog odbora partije i beskompromisno izlaže svoje stanovište. Engelsova kritika je uperena protiv neodlučnog stava partijskog rukovodstva i njegove namere da dela isključivo u okvirima zakonitog. Međutim, on je bio prinuđen da u nekim pitanjima povede računa o mišljenju Glavnog odbora, da izmeni određene formulacije kao i da precrti ona mesta u kojima je bilo govora o predstojećoj oružanoj borbi proletarijata protiv buržoazije. U isto vreme su neke vode Socijaldemokratske partije Nemačke pokušale da Engelsa prikažu na osnovu ovog *Uvoda* kao pristalicu — po svaku cenu — miroljubivog puta prelaska vlasti u ruke radničke klase. Tako je u listu «Vorwärts» 30. marta 1895. izašao uvodnik sa naslovom *Wie man heute Revolutionen macht (Kako se danas prave revolucije)*. U njemu su bez Engelsovog znanja citirani mnogi samovoljno izvučeni izvodi iz njegovog *Uvoda*, da bi se stvorio utisak da je Engels «pomirljivi obožavalac zakonitosti quand même» (vidi u ovom tomu, str. 401).

Neposredno pre nego što je Marxov spis izašao kao brošura, Engelsov *Uvod* je na autorov energičan zahtev objavljen u časopisu »Neue Zeit« 13. Jg. 1894/95, 2. Bd., Nr. 27 i 28. naravno sa gore pomenutim precrtavanjima i drugim izmenama koje je Engels zbog stava Glavnog odbora Partije bio prinuđen da unese u tekst za brošuru. Ali uprkos izmenjenoj verziji, Engelsov *Uvod* je sačuvao svoj revolucionarni karakter. Međutim, *Uvod* nije kompletno objavljen čak ni onda kada više nije pretila opasnost od novog zakona protiv socijalista u Nemačkoj.

Posle Engelsove smrti Eduard Bernstein i drugi predstavnici revizionizma i oportunističkog su *Uvod* tumačili u reformističkom duhu. Oni su čitaocu uskratili kompletni tekst uvoda iako im je rukopis stajao na raspolaganju — i prećutali okolnosti koje su Engelsa nagnale na ova precrtavanja. Povrh svega, oni su tvrdili da je Engels u svom uvodu, koji su oni izdali kao njegov politički testament, preispitao svoje ranije stavove i na kraju svog života zastupao reformističko stanovište. 377 395 399 401 404

- ⁴⁵⁶ U Austriji je 1895. ojačao široki pokret za uvođenje opšteg prava glasa koji su organizovali socijaldemokrati. Samo u Beču je npr. 19. februara održano dvanaest narodnih zborova za podršku ovom zahtevu. Victor Adler je u listu »Arbeiter-Zeitung« stalno objavljivao male beleške na ovu temu u rubrici »Vom Tage«. 378 387
- ⁴⁵⁷ Jednu takvu dopunu Engels je napisao u maju 1895. Radi se o članku *Zakon vrednosti i profitna stopa*, koji je ubrzo posle Engelsove smrti objavljen u časopisu »Neue Zeit« 14. Jg. 1895/96, 1. Bd., Nr. 1 i 2, pod naslovom *Poslednji rad Fr. Engelsa: Dopuna i dodatak trećoj knjizi »Kapitala«* (vidi u 23. tomu ovog izdanja, str. 737 - 753).
- Nameru da u jednom drugom članku izloži izmenjenu ulogu berze od 1865. Engels nije nikad ostvario. Postoji samo dispozicija (vidi u 23. tomu ovog izdanja, str. 753 - 755). 380 409 429
- ⁴⁵⁸ Upućivanje na članak Wilhelma Lexisa *Die Marx'sche Kapitaltheorie (Marxova teorija Kapitala)*, objavljen u časopisu »Jahrbücher für Nationalökonomie und Statistik«, nova serija, Bd. 11, 1885.
- ⁴⁵⁹ Conrad Schmidt, *Die Durchschnitts profitrate auf Grundlage des Marx'schen Werthgesetzes (Prosečna profitna stopa na osnovu Marxovog zakona vrednosti)*, Stuttgart 1889. 381
- ⁴⁶⁰ *Jerusalemska porota* — zbirka zakona kraljevine Jerusalem, nastala u 12. veku, koja je osnovana na kraju prvog krstaškog rata 1099. u Palestini i Siriji. 383
- ⁴⁶¹ Upućivanje na članke Paula Lafargue-a *Breve-risposta domanda ai critici di Marx circa la teoria del valore* i *Replica di Lafargue*, objavljene u časopisu »Critica Sociale« od 16. oktobra i 16. novembra 1894. U njima Lafargue vodi polemiku s nekim italijanskim ekonomistima koji su podržali shvatanja Achilla Lorie o trećem tomu Marxovog *Kapitala*, izražena u njegovom članku *L'opera postuma di Carlo Marx*. 384
- ⁴⁶² Engels misli na Platterov prikaz trećeg toma *Kapitala*, koji je pod naslovom »Die Lösung« (Rešenje) objavljen u časopisu »Schweizerische Blätter für Wirtschafts- und Socialpolitik«, 1. polovina marta 1895. 385
- ⁴⁶³ Misli se na članak Eduarda Bernsteina koji je pod naslovom *Der dritte Band des »Kapital«* objavljen u časopisu »Neue Zeit« 13. Jg. 1894/95, 1. Bd. Nr. 11 - 14, 16, 17 i 20. 386
- ⁴⁶⁴ Victor Adler je morao da izdrži sedmonedeljnu kaznu zatvora na koju je osuđen zbog toga što je u nekim svojim člancima, objavljenim u listu »Arbeiter-Zeitung«, kritikovao austrijsku vladu. 386

- 465 Pablo Iglesias je zbog rukovođenja štrajkom tekstilnih radnika iz Malage bio uhapšen i osuđen u oktobru 1894. na 40 dana zatvora.
U prvoj polovini oktobra 1894. u Malagi je izbio štrajk u fabrici pamučne robe firme Larios, jer su preduzetnici odlučili da ukinu strukovno udruženje tekstilnih radnika (koje je još pre četiri godine obrazovano radi poravnanja sporova) i da kazne 19 radnika koji su aktivno saradivali u ovom sindikatu. Štrajku su se priključili i radnici drugih gradova, pre svega radnici Madrida. Socijalistička radnička partija Španije na čelu sa Iglesiasom je rukovodila pokretom. Za podršku solidarnosti radnicima u štrajku Socijalistička radnička partija Španije se obratila i radnicima Engleske, Austrije i Nemačke. Iako se umešala i vlada, koja je fabrikantima pružala svaku vrstu pomoći, osamdesetodnevni štrajk se završio pobedom radnika. 388
- 466 Carl Hirsch je u svom pismu od 16. marta 1895. zamolio Engelsa da mu iznese svoje mišljenje o četiri njegova članka koja su pod naslovima *Intensifikation der Arbeit und Verkürzung der Arbeitszeit*, *Die Intensifikation der Arbeit und ihr Widerstand*, *Die ökonomische und sozialpolitische Schätzung der Arbeitskraft* i *Die Verdichtung der Arbeit unter sozialpolitischem Gesichtspunkt*, objavljena u listu »Sozialpolitisches Centralblatt« od 8. januara i 19. februara 1894. kao i od 14. januara i 18. februara 1895. Hirsch je nameravao da ove članke izda kao brošuru. 390
- 467 Radi se o ponovnim izborima za nemački Rajhstag u Kelnu 13. maja 1895. Kandidati su bili socijaldemokrat Franz Lütgenau i predstavnik partije Centra Adolf Greiß. Greiß je pobedio na ponovnim izborima. 391
- 468 U mesečnom časopisu »Das Westphälische Dampfboot« anonimno je izašao u julu 1846. Marxov i Engelsov *Cirkular protiv Kriegea* (vidi u 7. tomu ovog izdanja str. 3 - 15). U avgustu i septembru je izašla IV glava II toma *Nemačke ideologije*: »Karl Grün: »Die soziale Bewegung in Frankreich und Belgien« (Darmstadt 1845) ili istoriografija istinskog socijalizma« (vidi u 6. tomu ovog izdanja str. 402 - 443). 392 418
- 469 Engels je 9. januara 1895. zamolio Ludwiga Kugelmanna da se ponovo obrati Maxu Livingstonu za zbirku Marxovih spisa u Americi. Livingston je 9. marta 1895. odgovorio na Kugelmannovo pismo od 12. februara 1895. i informisao ga da se ova zbirka već 18 godina ne nalazi u njegovom vlasništvu i da ga je svojevremeno Friedrich Adolph Sorge nagovorio da zaostavštinu Hermanna Meyera (vidi nap. 385) pošalje u London. U svom pismu od 21. marta 1895. Kugelmann saopštava Engelsu sadržaj Livingstonovog odgovora. 392 418
- 470 Kratki izvodi iz ovog pisma su prvi put objavljeni u časopisu »Neue Zeit«, 13. Jg. 1894/95, 2. Bd., Nr. 47 u članku Karla Kautskog *Aus den letzten Briefen von Friedrich Engels (Iz posljednjih pisama Friedricha Engelsa)*. 395
- 471 Radi se o govoru Wilhelma Liebknechta u Rajhstagu 2. marta 1895. prilikom usvajanja budžeta za Upravu snabdevanja vojske. Liebknecht je istupio protiv povećanja vojnog budžeta; on je zahtevao ukidanje stajace vojske i umesto nje naoružavanje naroda u okvirima sistema milicije, po uzoru na Švajcarsku. 395
- 472 Karl Kautsky, Eduard Bernstein, Paul Lafargue, Franz Mehring i dr. su 1895. počeli da izdaju *Geschichte des Sozialismus in Einzeldarstellungen (Istorija socijalizma u zasebnim izlaganjima)*. Kao prvi tom je izašla u dva dela knjiga *Die Vorläufer des Neueren Sozialismus (Preteče novijeg socijalizma)*. Prvi deo prvog toma, *Von Plato bis zu den Wiedertäufern (Od Platona do anabaptista)*, napisao je Kautsky; u drugom delu je pored radova drugih autora izašao i Bernsteinov rad *Kommunistische und Demokratisch-sozialistische Strömungen*

- während der englischen Revolution des 17. Jahrhunderts* (Komunističke i demokratsko-socijalističke struje za vreme engleske revolucije u 17. veku). 395 396 403 428
- 473 Upućivanje na belešku u listu »Justice« od 23. marta 1895, objavljenu u rubrici »Topical Tattle«. 398
- 474 Radi se o člancima objavljenim u listu »Justice« 9. marta 1895: *A Pill for Palmer i A much-needed lesson for Progressives and Social Democrats* — poslednji je napisao Henry William Lee. Zatim o člancima u listu »The Labour Leader« od 9. marta 1895: *The L. C. C. Elections i The L. C. C. and the I. L. P.* 398
- 475 U Rajhstagu je 23. marta 1895. podnet predlog da se Bismarcku čestita 80. rođendan. Ovaj predlog je odbijen sa 163 prema 146 glasova. Oko tog pitanja su se saglasili socijaldemokrati, predstavnici Naprednjačke narodne partije, Centra, poslanici poljske frakcije i dr. Kada je Wilhelm II saznao za ovu odluku, poslao je Bismarcku telegram u kome je izrazio svoje »duboko ogorčenje« zbog ovoga i izjavio da je ova odluka »u potpunoj suprotnosti sa osećanjima svih nemačkih kneževa i njihovih naroda«. 399 407
- 476 U decembru 1878. Bismarck je jednoj specijalno obrazovanoj Komisiji u Rajhstagu podneo prvi nacrt za reformu carinskih tarifa. Od maja do jula 1879. u Rajhstagu je raspravljano o konačnom nacrtu koji je podnela komisija i koji je usvojen 12. jula 1879. Nova carinska tarifa je predviđala znatno povišenje uvoznih carina za gvožđe, mašine, tekstil, žitarice, stoku, masnoću, lan, drvo itd. i u početku je služila ne samo interesima krupnih industrijalaca nego i nekim veleposednicima. Upor. Friedrich Engels, *Zaštitne carine i slobodna trgovina*, u 32. tomu ovog izdanja, str. 292 - 304. 399
- 477 Julius Wolf je u uvodu za knjigu Friedricha Bertheau-a *Fünf Briefe über Marx an Herrn Dr. Julius Wolf* (*Pet pisama o Marxu gospodinu dr Juliusu Wolfu*) polemisao sa Engelsonim kritičkim primedbama, koje je ovaj na njegovu adresu uputio u predgovoru trećem tomu *Kxpitala* (vidi u 23. tomu ovog izdanja, str. 19/20.). 401
- 478 Ovaj koncept Engels je napisao na donjoj margini pisma koje mu je 1. aprila 1895. uputio Harry Quelch. Quelch je zamolio Engelsa za intervju o stanju radničkog pokreta za majski broj lista »Justice«, 402
- 479 Aluzija na spis Paula Lafargue-a *Le droit à la paresse. Réfutation du droit au travail de 1848*, Paris 1883. 403
- 480 Glava na koju Engels ovde upućuje kod Paula Lafargue-a se zove »Collectivisme consanguin«.
- 481 *Lex Alamannorum* — deo pribeležaka iz običajnog prava germanskog plemena Alemani koje potiču od 6. do 8. veka. 403
- 482 Engels ovde ukazuje na rad B. E. Guérard-a *La terre salique*, koji je prvi put objavljen u časopisu »Bibliothèque de l'École des chartes«, novembar-december 1841. 404
- 483 *Salijski zakon* (*Lex Salica*) — beleške iz običajnog prava germanskog plemena salijski Franci, koje potiču s početka 6. veka. On je sankcionisao i štitio pre svega privatnu svojinu i klasne odnose, nastale pri raspadanju rodovskih odnosa. 404.
- 484 Pripremajući se da izda zbirku Marxovih ranih članaka iz lista »Rheinische Zeitung«, Engels je saznao od Richarda Fischera da je socijalistički izdavač Hans Baake počeo pripreme za slično izdanje. 408

- ⁴⁸⁵ Radi se o sledećim Marxovim člancima: *Debate Šeste rajnske skupštine. Prvi članak. Debate o slobodi štampe i o publikovanju rasprava u staleškoj skupštini, Debate Šeste rajnske skupštine. Treći članak. Debate povodom zakona o kradi drva i Opravljanje dopisnika †† sa Mozela*. (Vidi u 1. tomu ovog izdanja, str. 198 - 240, 271 - 303 i 352 - 375). Engels nije uspeo da ostvari svoju nameru da ponovo izda ove članke. 408 414 416 419
- ⁴⁸⁶ Aluzija na postupak B. N. Kričevskog, koji je 1894. bez Engelsovog znanja izdao Marxov spis *Najamni rad i kapital* (vidi u 9. tomu ovog izdanja, str. 332 - 352) i neke druge spise. 408
- ⁴⁸⁷ Vidi u 23. tomu ovog izdanja, str. 150 - 153. 409
- ⁴⁸⁸ Misli se na *Šafhauzenško bankarsko udruženje*, akcionarsko društvo sa filijalama u Berlinu, Esenu i Diseldorfu. 411
- ⁴⁸⁹ Radi se o honoraru za Marxovu brošuru *Klasne borbe u Francuskoj 1848 - 1850*. 414
- ⁴⁹⁰ Pod mozelskim člankom Engels misli na *Opravljanje dopisnika †† sa Mozela* koji je Marx napisao i objavio u petom broju *«Rheinische Zeitung»* u januaru 1843. Prema Marxovoj zamisli, trebalo je da se ovaj članak sastoji od pet nastavaka, od kojih je, međutim, napisao i objavio samo dva (vidi u 1. tomu ovog izdanja, str. 352 - 375). 414 419 422 - 424 432 438
- ⁴⁹¹ Richard Fischer je 27. januara 1894. predložio Engelu da u malim sveskama izda Marxova i Engelsona dela. Po njegovom mišljenju ovim nije isključena mogućnost da se izdaju sabrana dela Marxa i Engelsa (vidi i nap. 383), kako je to Engels nameravao. 414
- ⁴⁹² Marx je pisao za list *«New-York Daily Tribune»* od avgusta 1851. po predlogu Charles-a Dane, urednika ovog naprednog buržoaskog lista. Njegova saradnja je trajala do 1862. Veliki broj članaka za *«New-York Daily Tribune»* napisao je, na Marxovu molbu, Engels. Oni su dati od 11. do 16. toma kao i u 18. tomu ovog izdanja. 415
- ⁴⁹³ List *«Vorwärts»* je 14. aprila 1895. doneo belešku pod naslovom *Parteiesspre (Partijska štampa)*, u kojoj je saopšteno da će list *«Le Socialiste»* od početka aprila izlaziti povećanog formata, da su premeštene poslovne prostorije i da je rukovođenje redakcijom preuzeo A. Zévaés, a administrativne poslove René-Auguste Chauvin. 417
- ⁴⁹⁴ Misli se na *«istinski»* socijalizam koji je nastao 1844/1845. Najznačajniji njegovi predstavnici bili su Karl Grün i Moses Heß. Uzroke zala kapitalističkog društva nisu videli u kapitalističkom načinu proizvodnje, nego u egoizmu čoveka. Marx i Engels su u mnogim radovima kritikovali poglede *«istinskih»* socijalista, pre svega u drugom delu *Nemačke ideologije* (vidi u 6. tomu ovog izdanja), kao i u radovima *Nemački socijalizam u stihu i prozi i Istinski socijalisti* (vidi u 7. tomu ovog izdanja). 418
- ⁴⁹⁵ Ludwig Kugelmann je 21. marta 1895. između ostalog predložio Engelu: *«Po mom mišljenju, izdaćeš kao sabrana dela vas dvojice ono što imaš, u slučaju potrebe, počevši od «Deutsch-französische Jahrbücher» i «Manifesta».*» 418
- ⁴⁹⁶ Verovatno se misli na Marxovu brošuru *Klasne borbe u Francuskoj 1848 - 1850* (vidi u 10. tomu ovog izdanja). 418
- ⁴⁹⁷ Neki biografski podaci dati u ovom pasusu nisu sasvim tačni: Marx je napustio redakciju lista *«Rheinische Zeitung»* 17. marta 1843. Njegova izjava o tome je objavljena u listu 18. marta 1843.
- Prusko državno ministarstvo je 19. januara 1843. izdalo naredbu o ukidanju lista *«Rheinische Zeitung»* za kojom je sledio odgovarajući ukaz, kojim je

- zabranjeno izlaženje lista od 1. aprila. Naredba je objavljena u listovima »Kölnische Zeitung« od 26. januara i »Disseldorfer-Zeitung« od 27. januara 1843. 421
- ⁴⁹⁸ Berlinska uprava policije je 18. februara 1895. izdala naredbu o uvođenju cenzure za sve komade koje je davalo pozorišno udruženje »Slobodne narodne pozornice« (vidi nap. 163). Rukovodstvo udruženja je uložilo žalbu protiv ovog samovoljnog postupka, odložilo sve predstave do sudske odluke i dobrovoljno ukinulo »Slobodne narodne pozornice«, jer je u martu 1895. doneta negativna odluka. U proleće 1897. udruženje se konstituisalo sa novim statutom. 422
- ⁴⁹⁹ Engels misli na prepise Marxovih članaka iz starih novina »Rheinische Zeitung«: *Debate o slobodi štampe* i *Debate povodom zakona o kradi drva* (vidi i nap. 485) koje mu je 6. maja 1895. poslao Richard Fischer. 423
- ⁵⁰⁰ Carl Hirsch je u svom pismu od 15. maja 1895. obavestio Engelsa da je protiv lista »Rheinische Zeitung«, odnosno njegovog odgovornog urednika A. Hofrichtera pokrenut proces i zakazan pretres 27. maja 1895 zbog uvrede direktora radionice u Brauvajleru, Schellmanna, »Rheinische Zeitung« su u jednom članku oštro napale prilike u radionici i loš odnos prema zatvorenicima. »Rheinische Zeitung« su nameravale da pronađu engleskog žurnalistu Jamesa Pollitta i da ga privole da bude svedok. Pollitt je po nalogu engleskih fabrikata posetio i radionicu u Braunvajleru i objavio svoje utiske u listu »Hardwareman« od 11. i 18. maja 1895. 427 431
- ⁵⁰¹ Sačuvan je i koncept ovog pisma, datiran 12. maja 1895. Pismo i koncept se po sadržaju potpuno slažu, osim što je pismo na nekim mestima opširnije. 428
- ⁵⁰² Karl Kautsky je u svom pismu od 6. maja 1895. predložio Engelsu da za četvrti tom *Geschichte des Sozialismus in Einzeldarstellungen* (*Istorija socijalizma u zasebnim izlaganjima*), koji je trebalo da izađe 1897, napiše jedan odeljak o I Internacionali. 429
- ⁵⁰³ U svom radu *Von Plato bis zu den Wiedertäufern* Karl Kautsky je *Epistolae obscurorum virorum* Ulricha von Huttena nazvao »Pismima nepoznatih ljudi«; on je, kao i Johannes Janssen, autor knjige *Geschichte des deutschen Volkes seit dem Ausgang des Mittelalters*, bio mišljenja da se ovaj naslov obično pogrešno prevodi. 430
- ⁵⁰⁴ Friedrich Adolph Sorge je od 1890. do 1895. za časopis »Neue Zeit« napisao niz članaka o razvoju radničkog pokreta u Sjedinjenim Državama od 1830. godine. Još 21. novembra 1895. Engels je predložio svom prijatelju Sorgeu da članke objavi kao knjigu (vidi u 45. tomu ovog izdanja pismo br. 95). Međutim, serija nije izašla kao knjiga. 430
- ⁵⁰⁵ Ove redove Engels je napisao na dopisnici. Na njoj je sledeća adresa, napisana Engelsovom rukom: Herrn Richard Fischer, Buchhandlung des »Vorwärts«, Beuthstr. 2, Berlin, Germany. 432
- ⁵⁰⁶ Radi se o dodacima i izmenama koje je N. F. Danijelson poslao Engelsu sa svojim pismom od 20. maja (1. juni) 1895, a koje je trebalo ubaciti u nemački prevod A. Konova njegove knjige *Očerki naševo poreformenovo obščestvenovo hozjajstva* (vidi i nap. 196). Prevod ove knjige je završio G. Polonski i izašla je tek posle Engelsove smrti. 433
- ⁵⁰⁷ Oko juna do 24. jula 1895. Engels je radi oporavka boravio u Istbornu. 434
- ⁵⁰⁸ Radi se o Engelsovom radu *Zašto je radničkoj klasi stalo do Poljske?* (vidi u 27. tomu ovog izdanja str. 125 - 132), koji je u poljskom prevodu objavljen u časopisu »Przedświt« od jula 1895, pod naslovom *Klasa robotnicza a kwestya polska*. 435

- 509 Sačuvan je i koverat ovog pisma sa sledećom adresom, napisanom Engelsovom rukopisom: Sig^r. avv^o Filippo Turati, 23, Portici Galleria V.E. Milano, Italy. Na prvoj strani ovog pisma se nalazi sledeća Turatijeva beleška: «Riferito al Arturo Labriola 1./7.95» («Arturo Labriola obavešten 1./7.95»). 436
- 510 Filippo Turati je u svom pismu od 19. juna 1895. predložio Engelsingu da izrađu rezimea za tri toma *Kapitala* poveri studentu- socijalististi Arturu Labrioli. 436
- 511 Misli se na priloge Artura Labriole, *La teoria marxista del valore e il saggio medio del proffito* u listu «Critica Sociale» od 1. februara 1895 i *La conclusioni postume di Marx sulla teoria del valore* u «Critica Sociale» od 1. marta 1895. 436
- 512 Filippo Turati u svom članku *Crispi re*, koji je izašao pod pseudonimom Noi u listu «Critica Sociale» od 16. maja 1895, koristi jedan izvod iz Engelsovog pisma Pasqualeu Martignettiju od 8. januara 1895 (vidi u ovom tomu str. 330). U svom pismu od 1. jula 1895. Turati se izvinjava Engelsingu što nije od njega tražio autorizaciju. 436
- 513 Prilikom izbora za italijanski parlament 26. maja i 3. juna 1895. italijanski socijalisti su, istupivši u koaliciji sa radikalima i republikancima protiv predstavnika Crispijeve vlade, dobili oko 20 predstavnika u parlamentu. 436
- 514 Ove redove je Engels napisao na razglednici sa slikom obale Istborna. Na njoj je sledeća adresa, koju je napisala Laura Lafargue: Monsieur Paul Lafargue, Le Perreux, Seine, France. 437
- 515 Ove redove Engels je napisao na dopisnici. Na njoj je adresa, napisana Engelsovom rukom: Herrn Richard Fischer, Buchhdlg. des «Vorwärts», Beuthstr. 2, Berlin S. W. 19, Germany. 438
- 516 U aprilu 1895. u pariskom mesečnom časopisu «Le Devenir social» je izašao članak Edwarda Avelinga *Les sans-travail en Angleterre* u kome je on tvrdio da Keir Hardie, vođa Independent Labour Party (vidi nap. 9), negira postojanje nezaposlenosti u Engleskoj. Isečak iz ovog članka je preštampan u časopisu «La Jeunesse socialiste» u junu 1895. Hardie je odgovarajući isečak preuzeo za svoj list «Labour Leader» od 6. jula dodajući mu komentar u kome je pobijao Avelingovu tvrdnju.
- U isto vreme je Glasgow Central Division branch Independent Labour Party predložila Avelinga da se kandiduje za Glazgov na predstojećim izborima za parlament. Aveling je odbio predlog zbog svog lošeg zdravstvenog stanja. Obaveštenje o tome su objavili listovi «Labour Leader» i «Justice» 13. jula 1895. 439 443
- 517 Ove redove je Engels napisao na dopisnici. Na njoj je sledeća adresa napisana Engelsovom rukom: Ed. Bernstein, Esq., 29. Red Lion Square, W. C. London. 440
- 518 Ove redove je Engels napisao na poštanskoj kartici sa pogledom na Istborn. Na njoj je sledeća adresa Engelsovom rukom: Sig^r Filippo Turati, Portici Galleria V. E. 23, Milano, Italy. 441
- 519 Radi se o prvom delu članka Antonia Labriole *En mémoire du Manifeste du parti communiste (Sećanje na Manifest komunističke partije)*; on je izašao u pariskom mesečnom časopisu «Le Devenir social» br. 3. od juna 1895. Drugi deo je izašao u broju četiri istog časopisa u julu 1895. 442
- 520 Engels je još za Marxova života u svom testamentu odredio Marxa za svog univerzalnog naslednika. Posle Marxove smrti Engels je napravio nov testament. Odredio je da Marxove kćeri Laura i Eleanor i deca najstarije

Marxove kćeri Jenny, koja je bila umrla, kao i Helene Demuth treba da naslede podjednake delove njegove zaostavštine. 449

- 521 *Lincoln' Inn* — jedna od advokatskih komora Londona; istovremeno sedište ovog tela i stan njegovih članova. 449
- 522 Ovaj dokumenat je dat prema rukopisnom prepisu Eduarda Bernsteina i Louise Freyberger. Njemu je pridodata i beleška koju je napisao August Bebel: »*Dopunsko pismo*, datirano 14. novembra 1894, uz Engelsov testament. Nalazilo se u fioci Engelsovog pisaćeg stola.» 451
- 523 Ovi redovi su napisani na dopisnici, na kojoj je sledeća adresa: Mrs. Natalie Liebknecht, 160, Kantstraße, Charlottenburg Berlin. 457
- 524 I. A. Gurvič (Hurvič) je 18. maja 1895. obavestio Engelsa da je njegova knjiga *The Economics of the Russian Village* u skraćenom obliku izašla na ruskom. On moli Engelsa za dozvolu da kao dodatak uz nju objavi Marxove izvode iz ruskih statističkih dela. 460
- 525 Ove redove napisao je Engels olovkom na zadnjoj strani pisma koje mu je 22. jula 1895. poslao Ludwig Siebold. Zbog teške bolesti — Engels je bolovao od raka grkljana — on nije bio više u stanju da lično piše Sieboldu niti je mogao da dikтира pismo. Ovaj koncept je verovatno po Engelsovom nalogu prepisala njegova sekretarica Louise Freyberger i poslala ga Sieboldu. 462
- 526 Ludwig Siebold je 22. jula 1895. obavestio Engelsa da je 20. jula poslao pismo Juliusa Springera Philippu Klepschu. Siebold je zamolio Klepscha da pismo preda Engelsu da ga pregleda. Iz Sieboldovog pisma se vidi da je Springer bio mišljenja da posthumni rukopis Carla Schorlemmera nije podesan za objavljivanje. Siebold izražava nameru da on sam ponudi rukopis izdavaču i traži Engelsovo mišljenje o tome. 462
- 527 Joseph Weydemeyer je krajem aprila 1846. glavni deo rukopisa *Nemačke ideologije* (vidi 6. tom ovog izdanja) odneo u Vestfaliju. Trebalo je da pripremi objavljivanje uz finansijsku pomoć tamošnjih preduzetnika, »istinskih« socijalista, Juliusa Meyera i Rudolpha Rempela. Međutim, Meyer i Rempel su odugovlačili početak štampanja. Pošto su sredinom jula 1846. prispele u Vestfaliju glava II i III prvog toma i veliki deo drugog toma, oni su konačno odbili. Svi dalji pokušaji da se nađe izdavač za ovaj rad propali su ili zbog cenzure ili simpatija izdavača prema onim filozofskim pravcima i njihovim predstavnicima koje su Marx i Engels kritikovali. 465
- 528 U svom pismu Marxu od 30. aprila 1846. Joseph Weydemeyer ga je obavestio da će predložiti Juliusu Meyeru »da u Limburgu osnuje izdavačku kuću«, jer u Nemačkoj svi radovi manji od 20 štamparskih tabaka podležu cenzuri. Za dela sa više od 20 štamparskih tabaka ovo nije bilo pravilo, što, međutim, nije značilo da se ona ne bi mogla zabraniti. Weydemeyer se nadao da će njemu samom posle sticanja holandskog državljanstva biti izdata koncesija. On moli Marxa da mu u vezi s tim prikupi obaveštenja. Ovaj plan da se izda *Nemačka ideologija* nije uspeo kao ni sporazum sa izdavačem C. G. Volgerom. 465
- 529 Iz pisma Josepha Weydemeyera od 14. maja 1846. Marx je saznao da su Rudolph Rempel i Julius Meyer zapali u finansijske teškoće. 466
- 530 Marx misli na planirani rad *Kritika politike i nacionalne ekonomije*, od koga je ostao sačuvan rukopis, prekinut u avgustu 1844, koji je poznat pod naslovom *Ekonomsko-filozofski rukopisi 1844*. (vidi u 3. tomu ovog izdanja, str. 179 - 276). 530

- ⁵³¹ Ovo pismo je tek nedavno pronađeno. Ono je najpre objavljeno u časopisu »Zeitschrift für Geschichtswissenschaft«, sveska 3, Berlin 1968. Pismo je napisano nepoznatim rukopisom, ali nosi Marxov vlastiti potpis. 468 469
- ⁵³² Početkom novembra 1848. demokratski krugovi su u Diseldorfu i u drugim rajnskim gradovima organizovali otpor protiv pruske vlade, koji je počeo 8. novembra 1848. sa premeštanjem pruske Narodne skupštine iz Bečlina u Brandenburg i odgađanjem kontrarevolucionarnog državnog udara. Protestna kampanja se odvijala u znaku ujedinjenja svih snaga koje su istupale protiv reakcije. Pod *demokratsko-monarhističkim klubom* Marx verovatno misli na permanentno zasjedanje diseldorfske Narodne skupštine u novembru 1848, u kojoj su saradivali članovi Demokratskog narodnog kluba, Udruženja za demokratsku monarhiju i građanske straže. Ferdinand Lassalle je 14. novembra 1848. u diseldorfskoj Narodnoj skupštini diskutovao o zadacima koje je Marx predložio. 470
- ⁵³³ *Centralni odbor demokrata Nemačke* je osnovan sredinom juna 1848. na prvom kongresu demokrata u Frankfurtu na Majni. On je sebi stavio u zadatak da usmeri zajedničku delatnost udruženja, da garantuje njihovu povezanost i da podstiče na obrazovanje okružnih odbora. 470
- ⁵³⁴ Misli se na *Okružni odbor rajnskih demokratskih udruženja*, konstituisan sredinom jula 1848, an čijem čelu je bio Marx. Njegovim obrazovanjem komunisti su osvojili više značajnih pozicija u rukovodstvu revolucionarne borbe svih demokratskih snaga protiv kontrarevolucije. Jedan od prvih koraka Okružnog odbora bio je sazivanje rajnskog kongresa demokrata, koji je održan 13. i 14. avgusta 1848. u Kelnu, a koji je doveo do zbližavanja između demokratskih i radničkih udruženja Rajnske oblasti. 470
- ⁵³⁵ Marx je 14. novembra 1848. izveden pred istražnog sudiju zbog svog članka *Državni prokurator »Hecker« i »Neue Rheinische Zeitung«* (vidi u 8. tomu ovog izdanja). Za vreme saslušanja pred zgradom suda su održane velike demonstracije solidarnosti sa Marxom, kojima je sprečeno njegovo hapšenje. 470
- ⁵³⁶ Od ovog pisma, napisanog Engelsovim rukopisom, sa potpisima Marxa, Augusta Willicha i Engelsa, sačuvan je i koverat, na kome stoji sledeća adresa, napisana Engelsovom rukom: To His Excellency Chevalier Bunsen Carlton Terrace, 471
- ⁵³⁷ Radi se o *Socijaldemokratskom emigrantskom komitetu* pri Nemačkom udruženju za obrazovanje radnika u Londonu (vidi nap. 27), koji je stvoren septembra 1849. pod nazivom Odbor za pomoć nemačkim političkim emigrantima u Londonu. Da bi se osujetili pokušaji sitnoburžoasko-demokratskih emigranata da proleterске elemente londonske emigracije potčine svom uticaju, na predlog Marxa i ostalih vođa Saveza komunista, 3. decembra 1848. Odbor je pretvoren u Socijal-demokratski emigrantski komitet, u čije je rukovodstvo sada stupio i Engels. Komitet je igrao važnu ulogu u ponovnom uspostavljanju veza između članova Saveza komunista, u učvršćivanju povezanosti pristalice Marxa i Engelsa u Londonu i u reorganizaciji Saveza komunista 1849/1850. Sredinom septembra 1850. Marx, Engels i njihove pristalice su najavile istupanje iz Nemačkog udruženja za obrazovanje radnika i istovremeno iz emigrantskog komiteta, jer je posle rascapa Saveza komunista većina članova emigrantskog komiteta pala pod uticaj frakcije Willich-Schapper. 471
- ⁵³⁸ Ovo i sledećih pet Marxovih pisama su upućeni berlinskom izdavaču Franzu Dunckeru, koji je izdao Marxov rad *Prilog kritici političke ekonomije*. 474
- ⁵³⁹ Albrecht Komp iz Njujorka je 24. aprila 1859. pisao Marxu i izvestio ga o povoljnim mogućnostima za prodaju u SAD 1. sveske *Priloga kritici političke ekonomije*. Njegovo pismo je bilo priloženo uz pismo Josepha Weydemeyera od

27. marta 1859. iz Milvokija, koje je po sadržaju isto (vidi u i 36. tomu ovog izdanja). 476 477
- ⁵⁴⁰ Kraj ovog pisma je odsečen i nije sačuvan. 476 479
- ⁵⁴¹ Od oko 12. juna do oko 12. jula Marx je boravio kod Engelsa u Mančesteru, gde su, između ostalog, raspravljali i o izdavanju lista »Das Volk«. 479
- ⁵⁴² Misli se na rat koji su Francuska i Kraljevina Sardinija (Pijemont) od aprila do jula 1859. vodile protiv Austrije. Posle nekoliko pobeda francusko-pijemontskih trupa Napoleon III je iza leđa Sardinaca sklopio sa Austrijom separatan mir u Vilafranki. Prema dogovoru, Francuska je dobila Savoju i Nicu, Lombardija je prisajedinjena Sardiniji. Venecija je i dalje ostala pod austrijskom vlašću. 479
- ⁵⁴³ Ovu izjavu Marx nije napisao, jer je njegov rad *Prilog kritici političke ekonomije* (vidi u 20. tomu ovog izdanja, str. 335 - 459) izišao još 11. juna 1859. 479
- ⁵⁴⁴ Rukopis ovog pisma se nalazi u Institutu za istoriju partije pri CK Mađarske socijalističke radničke partije. Tekst ovog pisma je prvi put objavljen u 4. svesci časopisa »Párttörténeti Közlemények«, Budimpešta 1966.
Kako se vidi iz Marxove napomene u njegovom radu *Gospodin Vogt* (vidi u 17. tomu ovog izdanja, str. 405) Mór Perczel je na ovo pismo odgovorio 19. aprila 1860. Perczelov odgovor Marx spominje i u pismu Bertalan Szemereu od 2. juna 1860 (vidi u 37. tomu ovog izdanja). 480
- ⁵⁴⁵ Ove redove Marx je napisao na dopisnici. Na njoj je i sledeća adresa ispisana Marxovom rukom: Th. Allsop Esq., Exmouth (Devon). 481
- ⁵⁴⁶ Ove redove Marx je napisao na dopisnici. Na njoj je sledeća adresa koju je sam napisao: Carl Hirsch Esq., 12, Fitzroy Street, Fitzroy Square, W. 482
- ⁵⁴⁷ Od oko 8. avgusta do 17. septembra 1879. Marx je radi oporavka boravio na ostrvu Džersi i u Remsejtu. 482

Literatura

A. Spisak citiranih i pomenutih dela i članaka Marxa i Engelsa

- Marx, Karl, *Abrahamu Lincolnu predsedniku Sjedinjenih Američkih Država*. (Dela, tom 27, str. 14/15.)
- An Abraham Lincoln, Präsident der Vereinigten Staaten von Amerika. U: Der Social-Demokrat, od 30. decembra 1864. 65
  - *Beda filozofije. Odgovor na »Filozofiju bede« gospodina Proudhona*. (Dela, tom 7, str. 51 - 144.)
  - Das Elend der Philosophie. Antwort auf Proudhons »Philosophie des Elends«. Deutsch von E. Bernstein und K. Kautsky. Mit Vorwort und Noten von Friedrich Engels. Stuttgart 1885. 210
  - *Debate Šeste rajnske skupštine. Debate o slobodi štampe i o publikovanju rasprava u staleškoj skupštini*. (Dela, tom 1, str. 198 - 240.)
  - Verhandlungen des 6. rheinischen Landtags. Erster Artikel. Debatten über Preßfreiheit und Publication der Landständischen Verhandlungen. U: Rheinische Zeitung. Beiblätter od 5, 8, 10, 12, 15. i 19. maja 1842. 408 414 - 416 419 423 424
  - *Debate Šeste rajnske skupštine. Debate povodom zakona o kradi drva*. (Dela, tom 1, str. 271 - 303.)
  - Verhandlungen des 6. rheinischen Landtags. Dritter Artikel. Debatten über das Holzdiebstahls-Gesetz. U: Rheinische Zeitung, Beiblätter od 25, 27, 30. oktobra, 1. i 3. novembra 1842. 408 414 - 416 419 423 424
  - *Ekonomsko-filozofski rukopisi iz 1844. godine*. (Dela, tom 3, str. 179 - 276.) 466
  - *Gospodin Vogt*. (Dela, tom 17, str. 301 - 557.)
  - Herr Vogt. London 1860. 396 415 480
  - *Govor o slobodnoj trgovini održan 9. januara 1848. u Demokratskom društvu u Briselu*. (Dela, tom 7, str. 364 - 375.)
  - Rede über die Frage des Freihandels, gehalten am 9. Januar 1849 [1848] in der demokratischen Gesellschaft zu Brüssel. U: Karl Marx: Das Elend der Philosophie. Antwort auf Proudhons »Philosophie des Elends«. Stuttgart 1885. Anhang II. 210 214
  - Discours sur la question du libre échange, prononcé a l'Association Démocratique de Bruxelles, dans la séance publique du 9 janvier 1848. [Bruxelles 1848.] 209 215

- Discours sur la question du libre-échange prononcé à l'Association Démocratique de Bruxelles. Dans la séance publique du 9 janvier 1848. U: L'Ère nouvelle, od juna 1894 (vidi i nap. 272). 209 210 214
- Free trade. A speech delivered before the Democratic Club, Brussels, Belgium, Jan. 9. 1848. With extract from La Misère de la Philosophie. By Karl Marx. Transl. into English by Florence Kelley Wischnewetzky. With preface by Frederick Engels. Boston, London 1889. 209 210 215
- Libero scambio e socialismo. U: Critica Sociale, od 1. i 16. aprila 1894. 214 215
- Discorso sul libera scambio, con proemio di Federico Engels. Milano 1894. 214 215
- Речь о свободѣ торговли. Переводъ съ нѣмецкаго Г. Плеханова. Женева 1885 (vidi i nap. 273). 214
- *Inauguralna adresa Medunarodnog udruženja radnika, osnovanog 28. septembra 1864. na javnom skupu u Sent Martins Holu, Long Ejkr, London.* (Dela, tom 27, str. 3 - 9.)
- Address. U: Address and Provisional Rules of the Working Men's International Association. Established September 28, 1864, at a Public Meeting held at St. Martin's Hall. Lond Acre, London. [London] 1864. 42
- *Kapital. Kritika političke ekonomije.* Prvi tom. Knjiga I: Proces proizvodnje kapitala. (Dela, tom 21.)
- Das Kapital. Kritik der politischen Oekonomie. Bd. 1. Buch 1: Der Produktionsprocess des Kapitals. Hamburg 1867. 96 210 330 334 387 436
- Das Kapital. Kritik der politischen Oekonomie. Bd. 1. Buch 1: Der Produktionsprocess des Kapitals. 2. verb. Aufl., Hamburg 1872. 210 387 415
- Le Capital. Trad. de J. Roy. entièrement rev. par l'auteur. Paris [1872 - 1875]. 74 96
- Capital: a critical analysis of capitalist production. Transl. from the 3rd German ed., by Samuel Moore and Edward Aveling and ed. by Frederick Engels. Vol 1 - 2. London 1887. 285 309 453
- Il Capitale. Critica dell' economia politica. Torino 1886. 73 85
- *Kapital. Kritika političke ekonomije.* Drugi tom. Knjiga II: Prometni proces kapitala. (Dela tom 22.)
- Das Kapital. Kritik der politischen Oekonomie. Bd. 2. Buch 2: Der Cirkulationsprocess des Kapitals. Hrsg. von Friedrich Engels. Hamburg 1885. 33 57 172 181 308 386 436
- Das Kapital. Kritik der politischen Oekonomie. Bd. 2. Buch 2: Der Cirkulationsprocess des Kapitals. 2. Aufl. Hrsg. von Friedrich Engels. Hamburg 1893. 73 85 181 210
- Капиталь. Критика политической экономии. Переводъ съ нѣмецкаго. Т. 2. кн. 2. Процессъ обращения капитала. С.— Петербургъ 1885. 33 172
- *Kapital. Kritika političke ekonomije.* Treći tom. Knjiga III: Celokupni proces kapitalističke proizvodnje. (Dela, tom 23.)
- Zwei Kapitel aus dem dritten Bande des »Kapitals«. 23. Kapitel. Zins und Unternehmervergewinn. 24. Kapitel. Veräußerlichung des Kapitalverhältnisses in der Form des zinstragenden Kapitals U: Die Neue Zeit. 12. Jg. 1893/94. 2. Bd. Nr. 42 und 43. 231 232 238 - 240 269 309
- Das Kapital. Kritik der politischen Oekonomie. Bd. 3. Buch 3: Der Gesamtprocess der Kapitalistischen Produktion. Hrsg. von Friedrich Engels. Hamburg 1894. 22 28 33 45 47 48 51 65 85 134 145 153 154 155 158 160 163 167 172 174 175 179 186 188 198 199 201 205 209

210 212 214 216 225 - 227 231 236 - 238 241 248 264 265 279 283 293
297 301 307 308 310 311 319 322 330 334 343 359 367 379 380 381
385 - 387 409 436 458 459

- *Капиталь. Критика политической экономии. Т. 3. Кн. 3. Процесс капиталистического производства взятый в целом.* С. — Петербург 1896. 145 172
- *Klasne borbe u Francuskoj 1848 - 1850.* (Dela, tom 10, str. 9 - 90.)
- 1848 - 1849. U: *Neue Rheinische Zeitung. Politisch-ökonomische Revue.* H. 1 - 3. (Vidi i nar. 433.) 363 364 366 395 399
- *Revue. Mai bis Oktober.* U: *Neue Rheinische Zeitung. Politisch-ökonomische Revue.* H. 5/6 1850. (Vidi i nar. 433.) 363 364 366 395 399
- *Die Klassenkämpfe in Frankreich 1848 bis 1850.* Abdruck aus der *Neuen Rheinischen Zeitungs.* Berlin 1895. (Vidi i nar. 433.) 357 363 364 366 395 399 404 416 418
- *Komunizam i augzburški list »Allgemeine Zeitungs.* (Dela, tom 1, str. 266 - 270.) U: *Rheinische Zeitung,* od 16. oktobra 1842. 424
- *Kossuth i Louis-Napoleon.* (Dela, tom 16, str. 281 - 286.)
- *Kossuth and Louis Napoleon.* U: *New-York Daily Tribune,* od 24. septembra 1859. 480
- *Particulars of Kossuth's Transaction with Louis Napoleon.* U: *The Free Press,* od 28. septembra 1859. 480
- *Kriza i kontrarevolucija.* (Dela, tom 8, str. 341 - 346.)
- *Die Krisis.* U: *Neue Rheinische Zeitung,* od 13. septembra 1848. 336
- *Najamni rad i kapital.* (Dela, tom 9, str. 332 - 352.)
- *Наемный труд и капитал. Съ введениемъ Фридриха Энгельса. Переводъ съ нѣмецкаго изданія 1891.* Б. К. Женева 1894. 219 224 235 408
- *O P. J. Proudhonu.* (Dela, tom 27, str. 20 - 26.) U: *Der Social-Demokrat,* od 1, 3. i 5. februara 1865. 324
- *Opravdanje dopisnika †† sa Mozella.* (Dela, tom 1, str. 352 - 375.)
- *Rechtfertigung des †† Korrespondenten von der Mosel.* U: *Rheinische Zeitung,* od 15, 17, 18, 19. i 20. januara 1843. 408 414 - 416 418 419 422 - 424 432 438
- *Opšti statut i Organizaciona pravila Medunarodnog udruženja radnika.* (Dela, tom 28, str. 360 - 372.)
- *Allgemeine Statuten und Verwaltungs-Verordnungen der Internationalen Arbeiterassoziation.* Amtliche deutsche Ausgabe, revidirt durch den Generalrath. Leipzig [1872]. 42
- *Osamnaesti brimer Louis-a Bonaparte.* (Dela, tom 11, str. 87 - 168.)
- *Der 18te Brumaire des Louis Napoleon.* U: *Die Revolution.* Eine Zeitschrift in zwanglosen Heften. 1. H. New York 1852. 184
- *Otkrića o komunističkom procesu u Kelnu.* (Dela, tom 11, str. 333 - 374.)
- *Enthüllungen über den Kommunisten-Prozeß zu Köln.* Neuer Abdruck, mit Einleitung von Friedrich Engels, und Dokumenten. Hottingen-Zürich 1885. 22 23
- *Pismo redakciji časopisa »Otečestvenije Zapiski».* (Dela, tom 30, str. 91 - 95.)
- *Письмо Карла Маркса.* U: *Вѣстникъ Народной Воли,* Nr. 5. Женева 1886. (Vidi i nar. 64.) 34

- *Prilog kritici Hegelove filozofije prava. Uvod.* (Dela, tom 3, str. 150 - 160.)
— Zur Kritik der Hegel'schen Rechts-Philosophie. Einleitung. U: Deutsch-Französische Jahrbucher. Lfg. 1 und 2. Paris 1844. 130 135 140
- *Prilog kritici političke ekonomije.* (Dela, tom 20, str. 335 - 459.)
— Zur Kritik der Politischen Oekonomie. Erstes Heft. Berlin 1859. 23 474 - 479
- *Primerbe povodom najnovije pruske instrukcije o cenzuri.* (Dela, tom 1, str. 177 - 195.)
— Bemerkungen über die neueste preußische Censurinstruction. U: Anekdoten zur neuesten deutschen Philosophie und Publicistik. Bd. 1. Zürich und Winterthur 1843. 419 422 424
- *Teorija o višku vrednosti.* (Dela, tomovi 24 - 26.) 51 317 399 410
- *Teze o Feuerbachu.* (Dela, tom 6, str. 5 - 7.)
— Karl Marx über Feuerbach. U: Friedrich Engels: Ludwig Feuerbach und der Ausgang der klassischen deutschen Philosophie. Revidirter Sonder-Abdruck aus der »Neuen Zeit«. Mit Anhang: Karl Marx über Feuerbach, vom Jahre 1845. Stuttgart 1888. 23
- Engels, Friedrich, *Bakunjinisti na djelu.* Spomenica o ustanku u Španjolskoj u ljeto 1873. godine. (Dela, tom 29, str. 385 - 398.) U: Internationales aus dem »Volksstaat« (1871 - 75). Berlin 1894. 230
- *Buduća italijanska revolucija i socijalistička partija.* (Dela, tom 33, str. 372 - 375.)
— La futura rivoluzione italiana e il partito socialista. U: Critica Sociale, od 1. februara 1894. 186 196 202 205 232
- *Četvrtom austrijskom kongresu.* (Dela, tom 33, str. 376.)
— Dem österreichischen Parteitag. U: Verhandlungen des vierten österreichischen sozialdemokratischen Parteitages. Wien 1894. 203
- *Dopuna i dodatak trećoj knjizi »Kapitala«.* (Dela, tom 23, str. 737 - 755.)
— Fr. Engels' letzte Arbeit: Ergänzung und Nachtrag zum dritten Buch des »Kapitals«. U: Die Neue Zeit. 14. Jg. 1895/96. 1. Bd. Nr. 1 und 2. 380 409 429
- *Govor na socijaldemokratskom skupu u Beču 14. septembra 1893.* (Dela, tom 33, str. 346/347.) U: Neue Freie Presse, od 15. septembra 1893. i Arbeiter-Zeitung, od 22. septembra 1893 (vidi i nap. 164). 108 110 117
- *Govor na socijaldemokratskom skupu u Berlinu 22. septembra 1893.* (Dela, tom 33, str. 348/349.) U: Vorwärts, od 16. septembra 1893. i Arbeiter-Zeitung, od 6. oktobra 1893 (vidi i nap. 170.) 110 117
- *Intervju Friedricha Engelsa dopismniku lista »The Daily Chronicle«.* (Dela, tom 33, str. 459 - 463.)
— The German elections. Interview with Herr Frederick Engels. U: The Daily Chronicle, od 1. jula 1893 (vidi i nap. 145). 94
— F. Engels et les élections allemandes. U: Le Socialiste, od 15. jula 1893. 94
- *Intervju Friedricha Engelsa dopismniku lista »Le Figaro« 8. maja 1893.* (Dela, tom 33, str. 454 - 458.)
— Conversation avec Frédéric Engels. U: Le Figaro, od 13. maja 1893. 65
- *Italijanskom čitaocu. Predgovor italijanskom izdanju (1893) »Manifesta Komunističke partije«.* (Dela, tom 33, str. 310 - 311.)
— Al lettore italiano. U: Carlo Marx e Federico Engels: Il Manifesto del

- Partito Comunista. Con un nuovo proemio al lettore italiano. Milano 1893. 3 19 20
- *Izbjeglička literatura. I. Jedan poljski proglas. (Dela, tom 29, str. 421 - 426.)*
- Eine polnische Proklamation. U: Internationales aus dem »Volksstaat« (1871 - 75). Berlin 1894. 229 230
- Proklamacya polska. U: Przedświt, Nr. 1 - 3, März 1894. 229 230
- *Izbjeglička literatura V. O društvenim odnosima u Rusiji. (Dela, tom 29, str. 449 - 458.)*
- Soziales aus Rußland. U: Internationales aus dem »Volksstaat« (1871 - 75). Berlin 1894. 219 220 223 224 230 369
- Ответъ П. К. Ткачеву (1875 г.) U: Фридрихъ Энгельсъ о Россіи. Женева 1894. (Vidi i nap. 283). 219 270 223 224
- Фридрихъ Энгельсъ о Россіи. Переводъ съ нѣмецкаго В. Засуличъ. Женева 1894. 219 220 223 224
- *Ludwig Feuerbach i kraj klasične nemačke filozofije. (Dela, tom 32, str. 213 - 251.)*
- Ludwig Feuerbach und der Ausgang der klassischen deutschen Philosophie. Revid. Sonder-Abdruck aus der »Neuen Zeit«. Mit Anhang: Karl Marx über Feuerbach vom Jahre 1845. Stuttgart 1888. 23 174 184 208 350
- Ludwig Feuerbach et la fin de la philosophie classique allemande. Traduction de Laura Lafargue. U: L'Ère nouvelle, od aprila i maja 1894 (vidi i nap. 227). 161 168 171 174 208 279
- *Marx, Heinrich Karl. (Dela, tom 33, str. 285 - 292.) U: Handwörterbuch der Staatswissenschaften. Bd. 4. Jena 1892. 16*
- *Internationales aus dem »Volksstaat« (1871 - 75). [Medunarodne teme iz lista »Volksstaat« (1871 - 75)]. Berlin 1894. 220 229 369*
- *Medunarodni socijalizam i italijanski socijalizam. (Dela, tom 33, str. 404/405.)*
- Il socialismo internazionale e il socialismo italiano. Alla Redazione delle *Critica Sociale*. U: *Critica Sociale*, od 1. novembra 1894. 275
- *Može li se Evropa razoružati? (Dela, tom 33, str. 313 - 336.)*
- Kann Europa abrüsten? U: Vorwärts, od 1 - 5, 7, 9, i 10. marta 1893
- Kann Europa abrüsten? Separatabdruck aus dem »Vorwärts«. Nürnberg 1893. (Vidi i nap. 57.) 170
- *Najnoviji podvig Pariske policije. (Dela, tom 33, str. 302 - 303.) U: Vorwärts, od 13. januara 1893 (vidi i nap. 4). 4 6*
- *Nemački seljački rat. (Dela, tom 10, str. 275 - 348.)*
- Der Deutsche Bauernkrieg. Dritter Abdr. Leipzig 1875. 89 307 396 429
- *O italijanskoj Panami. (Dela, tom 33, str. 304 - 309.) U: Vorwärts, od 1, 2. i 3. februara 1893. 18*
- *O plemici Brentana protiv Marxa zbog navodnog falsifikovanja citata. Istorijat i dokumenta. (Dela, tom 33, str. 77 - 157.)*
- In Sachen Brentano contra Marx wegen angeblicher Citatsfälschung. Geschichtserzählung und Dokumente. Hamburg 1891. 70
- *O sadržini trećeg toma »Kapitala«. (Dela, tom 33, str. 370 - 371.) U: Die Neue Zeit. 12. Jg. 1893/94. 1. Bd., Nr. 16. 174 201*
- *Pismo uredništvu lista »Vorwärts«. (Dela, tom 33, str. 406.) U: Vorwärts, od 16. novembra 1894 (vidi i nap. 347.) 280 286*

- *Pogovor (1894) uz spis »O društvenim odnosima u Rusiji«.* (Dela, tom 33, str. 357 - 368.)
- Nachwort (1894). U: Internationales aus dem »Volksstaat« (1871 - 75). Berlin 1894. 369
- Послѣсловіе къ нему (1894 г.). U: Фридрихъ Энгельсъ о Россіи. Женева 1894. 369
- *Položaj radničke klase u Engleskoj.* (Dela, tom 4, str. 107 - 327.)
- Die Lage der arbeitenden Klasse in England. Nach eigener Anschauung und authentischen Quellen. Leipzig 1845. 206
- The condition of the working-class in England in 1844. London, 1892. 176 194 453
- *Poneklo porodice, privatne svojine i države.* (Dela, tom 32, str. 20 - 140.)
- Der Ursprung der Familie, des Privateigenthums und des Staats. Im Anschluß an Lewis H. Morgan's Forschungen. 4. Aufl. Stuttgart 1892. 137
- Barbarie et civilisation. U: L'Ère nouvelle, od 1. jula 1893 (vidi i nap. 146.) 94 140
- Origine et développement de l'état athénien. U: L'Ère nouvelle, od 2. avgusta 1893. 94 140
- L'origine de la famille, de la propriété privée et de l'état. Trad. française par Henri Ravé. Paris 1893. (Vidi i nap. 99.) 62 77 130 135 177
- Происхождение семьи, частной собственности и государства. С. — Петербургъ 1894. 225
- *Predgovor četvrtom nemačkom izdanju (1890) »Manifesta Komunističke partije«.* (Dela, tom 33, str. 44 - 49.)
- Vorworte. III. U: Das Kommunistische Manifest. 4. autoris. deutsche Ausg. Mit einem neuen Vorwort von Friedrich Engels, London 1890. 3 317
- Vorreden. III. U: Das Kommunistische Manifest. 5. autoris. deutsche Ausg. Mit Vorreden von Karl Marx und Friedrich Engels, Berlin 1891. 22 23
- *Predgovor drugom poljskom izdanju (1892) »Manifesta Komunističke partije«.* (Dela, tom 33, str. 239 - 240.)
- Przedmowa. U: Przedświt, od 27. februara 1892. 3
- Przedmowa do 2^{go} wydania polskiego. U: Marx, K. i Fr. Engels: Manifest komunistyczny. Wydanie drugie. Londyn 1892. 3
- *Predgovor »Manifestu Komunističke partije« (njemačkom izdanju od 1883).* (Dela tom 32, str. 3.)
- Vorworte. II. U: Das Kommunistische Manifest. 4. autoris, deutsche Ausg. Mit einem neuen Vorwort von Friedrich Engels. London 1890. (Vidi i nap. 380.) 3 317
- Vorreden. II. U: Das Kommunistische Manifest. 5. autoris. deutsche Ausg. Mit Vorreden von Karl Marx und Friedrich Engels. Berlin 1891. 22 23
- *Predgovor za: Karl Marx, Kapital. Kritika političke ekonomije.* Treći tom. Knjiga III: Celokupni proces kapitalističke proizvodnje. Izdao Friedrich Engels. (Dela, tom 23, str. 9 - 24.)
- Vorwort: U: Karl Marx: Das Kapital. Kritik der politischen Oekonomie. Bd. 3. Buch 3. Der Gesamtprozess der kapitalistischen Produktion. Hrsg. von Friedrich Engels. Hamburg 1894. 51 73 248 264 265 269 289 297 300 330 338

- Il «Capitale» di Carlo Marx. Prefazione al 3.º volume di Federico Engels. U: La Rassegna, vom Januar 1895. 330 367 385
- *Prekrat u nauci koji je izvorsio gospodin Eugen Dühring.* (Dela, tom 31, str. 3 - 248.)
- Herrn Eugen Dühring's Umwälzung der Wissenschaft. Philosophie. Politische Oekonomie. Sozialismus. Leipzig 1878. 130 135 140 184
- Herrn Eugen Dühring's Umwälzung der Wissenschaft. 2. Aufl. Zürich 1886. 350
- Herrn Eugen Dühring's Umwälzung der Wissenschaft. 3. durchges und verm. Aufl. Stuttgart 1894. 227 241 310 311
- *Prilog istoriji Saveza komunista.* (Dela, tom 32, str. 168 - 182.)
- Zur Geschichte des «Bundes der Kommunisten». U: Karl Marx: Enthüllungen über den Kommunisten-Prozeß zu Köln. Hottingen-Zürich 1885. 22 23
- *Prilog istoriji ranog hrišćanstva.* (Dela, tom 33, str. 379 - 400.)
- Zur Geschichte des Urchristenthums. U: Die Neue Zeit. 13. Jg. 1894/95. 1. Bd. Nr. 1 und 2. 231 232 238 240 247 264 280
- Contributions à l'Histoire du Christianisme primitif. U: Le Devenir social, od aprila i maja 1895 (vidi i nap. 341). 280 366 368 416
- *Razvitak socijalizma od utopije do nauke.* (Dela, tom 30, str. 157 - 188.)
- Socialism utopian and scientific. Transl. by Edward Aveling... With a special introduction by the author. London 1892. 47 176 180 194
- Socialism utopic și socialistic științific. București 1891. 199
- Научный социализм. Вена 1894. (In armenischer Sprache.) 269 291
- *Seljačko pitanje u Francuskoj i Nemačkoj.* (Dela, tom 33, str. 407 - 426.) 280 286 289 302 308
- Kwestya włościańska. U: Przedświt, od decembra 1894. 306
- *Socijalizam u Nemačkoj.* (Dela, tom 33, str. 207 - 220.)
- Le Socialisme en Allemagne. U. Almanach du Parti Ouvrier pour 1892. Lille. 104
- *Spoljna politika ruskog carizma.* (Dela, tom 33, str. 11 - 41.)
- Die auswärtige Politik des russischen Zarenthums. U: Die Neue Zeit. 8. Jg. 1890. H. 5. 13
- *Španskim radnicima povodom 1. maja 1893.* (Dela, tom 33, str. 342.) U: El Socialiste, od 1. maja 1893. 61
- *Treći tom «Kpaitala» Karla Marxa.* (Dela, tom 33, str. 369.)
- Marx' «Kapital», drittes Buch. U: Vorwärts, od 12. januara 1894. 201
- *Uprkos svemu! Pozdravna adresa francuskim radnicima povodom 1. maja 1893.* (Dela, tom 33, str. 341.)
- Quand même! U: Le Socialiste, od 23. aprila 1893. 60
- *Uredništvu lista «Berliner Volks-Tribüne».* (Dela, tom 33, str. 293 - 297.) U: Berliner Volks-Tribüne, od 19. novembra 1892 (vidi i nap. 8). 7
- *Uredništvu časopisa «Sozial-Demokrat».* (Dela, tom 33, str. 343.)
- До редакцията на сборникъ «Социаль - демократъ». U: Социаль - демократъ, Nr. 3, 1893. 75

- *Uvod za »Klasne borbe u Francuskoj 1848 - 1850« Karla Marxa (1895).* (Dela, tom 33, str. 430 - 444.)
  - Einleitung. U: Karl Marx: Die Klassenkämpfe in Frankreich 1848. bis 1850. Berlin 1895. 363 364 366 377 395 399 404
  - Einleitung zum Neudruck von Marx' »Klassenkämpfe in Frankreich 1848 - 1850«. U: Die Neue Zeit. 13. Jg. 1894/95. 2. Bd. Nr. 27 und 28 (vidi i nap. 455). 377 395 399 401 404
- *Uvod za Marxov »Najamni rad i kapital« (izdanje 1891).* (Dela, tom 33, str. 172 - 178.)
  - Einleitung. U: Karl Marx: Lohnarbeit und Kapital. Berlin 1891. 219 220 224
- *Uz četvrti tom »Kapitala« Karla Marxa.* (Dela, tom 33, str. 427.) U: Die Neue Zeit. 13. Jg. 1894/95. 1. Bd., Nr. 9 (vidi i nap. 353). 288
- *Zaštitne carine i slobodna trgovina.* Predgovor američkom izdanju »Govora o slobodnoj trgovini« Karla Marxa. (Dela, tom 32, str. 292 - 304.) 215
  - Proemio. U: Discorso sul libero scambio. Milano 1894. 215
- *Zašto je radničkoj klasi stalo do Poljske?* (Dela, tom 27, str. 125 - 132.)
  - What have the working classes to do with Poland! U: Commonwealth, od 24, 31. marta i 5. maja 1866. 435
  - Klasa robotnicza a kwestya polska. U: Przedświt, od jula 1895. 435
- *Završni govor na međunarodnom radničkom kongresu u Cirihu.* (Dela, tom 33, str. 344 - 345.) U: Protokoll des Internationalen Sozialistischen Arbeiterkongresses in der Tonhalle Zürich od 6. do 12. augusta 1893. Zürich 1894. 110 117

Engels, Friedrich i Karl Marx, *Sveta porodica ili kritika kritičke kritike protiv Bruna Bauera i drugova.* (Dela, tom 5, str. 4 - 183.)

- Die heilige Familie, oder Kritik der kritischen Kritik. Gegen Bruno Bauer & Consorten. Frankfurt a. M. 1845. 22 115 167 189 200 216 415

Marx, Karl i Friedrich Engels, *Cirkular protiv Kriugea.* (Dela, tom 7, str. 3 - 15.)

- (anonimno) U: Das Westphälische Dampfboot. Juli 1846. 392 418
- *Manifest Komunističke partije.* (Dela, tom 7, str. 377 - 405.)
  - Manifest der Kommunistischen Partei. Veröffentlicht im Februar 1848. London. 19
  - Das Kommunistische Manifest. 3. autoris. deutsche Ausg. Mit Vorworten der Verfasser. Hottingen-Zürich 1883. 3
  - Das Kommunistische Manifest. 4. autoris. deutsche Ausg. Mit einem neuen Vorwort von Friedrich Engels. London 1890. 3
  - Das Kommunistische Manifest. 5. autoris. deutsche Ausg. Mit Vorreden von Karl Marx und Friedrich Engels. Berlin 1891. 22 23 357
  - Das Kommunistische Manifest. 6. autoris. deutsche Ausg. Mit Vorreden von Karl Marx und Friedrich Engles. Berlin 1894. 357
  - Manifeste du parti communiste. U: Le Socialiste, od 29. avgusta, 5, 12, 19, 26. septembra, 3, 10, 17, 24, 31. oktobra i 7. novembra 1885. 250
  - Le Manifeste du Parti Communiste. U: L'Ère nouvelle, od septembra, oktobra i novembra 1894. 250 279 281 317

- Manifesto of the Communist Party. Authorized English translation. Edited and annotated by Frederick Engels. London 1888. 47
- Manifeste du Parti Communiste. Paris. L'Ère nouvelle [1895] (vidi i nap. 380). 317
- Il Manifesto del Partito Comunista (1848). U: Lotta di Classe, od 17 - 18. septembra, 1 - 2, 15 - 16, 22 - 23. oktobra, 5 - 6, 12 - 13, 19. i 20. novembra, 3 - 4, 10 - 11, 17 - 18. i 24 - 25. decembra 1892. 3 42 73
- Il manifesto del partito comunista con un nuovo proemio al lettore italiano di Federico Engels. Milano 1893 (vidi i nap. 1.) 3 42 73 173
- Kommunistický manifest. Autorisovani český překlad A. Radimského. Vídeň 1893. 54
- Manifest komunistyczny. Wydanie drugie. Londyn 1892. 3
- Manifestul communist. Traducere de P. Muçoiu. Iași. 1892. 197
- Манифестъ коммунистической партіи. Переводъ съ нѣмецкаго изданія 1872. Съ предисловіемъ авторовъ. Женева 1882. 34 42
- Манифест Коммунистической партіи. [Вена 1894.] (In armenischer Sprache.) 291 317
- *Nemačka ideologija*. Kritika najnovije nemačke filozofije u licu njenih predstavnika Feuerbacha, B. Bauera i Stirnera i nemačkog socijalizma u licu raznih njegovih proroka. (Dela, tom 6, str. 13 - 451.) 465 467
- *Nemačka ideologija*. Knjiga II. Glava IV: Karl Grün: «Die soziale Bewegung in Frankreich und Belgien» (Darmstadt 1845) ili Istoriografija istinskog socijalizma. (Dela, tom 6, str. 402 - 443.)
- [Marx, Karl, und Friedrich Engels:] Karl Grün: Die soziale Bewegung in Frankreich und Belgien (Darmstadt 1845) oder Die Geschichreibung des wahren Sozialismus. U: Das Westphälische Dampfboot, od avgusta /septembra 1847 (vidi i nap. 468). 392 418
- *Predgovor drugom ruskom izdanju »Manifesta Komunističke partije«*. (Dela, tom 30, str. 245 - 246.)
  - Предисловіе авторовъ къ русскому изданію. U: Манифестъ коммунистической партіи. Переводъ съ нѣмецкаго изданія 1872. Женева 1882. (Vidi i nap. 65). 34
- *Predgovor za »Manifest Komunističke partije«* (nemačko izdanje 1872). (Dela, tom 29, str. 79/80.)
  - Vorworte. I. U: Das Kommunistische Manifest. 4. autoris. deutsche Ausg. Mit einem neuen Vorwort von Friedrich Engels. London 1890. (Vidi i nap. 380). 3 320
  - Vorreden. I. U: Das Kommunistische Manifest. 5. autoris. deutsche Ausg. Mit Vorreden von Karl Marx und Friedrich Engels 1891. 22 23
- *Tobožnji rascjepi u Internacionali*. Povjerljiva okružnica Generalnog vijeća Međunarodnog udruženja radnika. (Dela, tom 29, str. 3 - 40.)
  - Les prétendues scissions dans l'Internationale. Circulaire privée du Conseil Général de l'Association Internationale des Travailleurs. Genève 1872. 22 23
- *Zavjera protiv Međunarodnog udruženja radnika*. Izvještaj o radoti Bakunjinina i Alijanse socijalističke demokratije, napisan po nalogu Haškog kongresa. (Dela, tom 29, str. 269 - 380.)
  - L'Alliance de la Démocratie socialiste et l'Association Internationale des Travailleurs. Repoprt et decuments publiés par ordre du Congrès International de la Haye. Londres-Hambourg 1873. 22 23

B. Spisak citiranih i pomenutih radova drugih autora

I. Dela i spisi

- [Adler, Victor] *Die Wahlen in Frankreich*. U: Arbeiter-Zeitung, od 15. septembra 1893 (vidi i nap. 167). 108
- Adler, [Victor], [*Rede auf der Volksversammlung in Wien am 2. Oktober 1893.*] U: Arbeiter-Zeitung, od 6. oktobra 1893 (vidi i nap. 179). 120 127
- (anonimno) *Die Wahlreform Stadnicki*. U: Arbeiter-Zeitung, od 6. marta 1894 (vidi i nap. 263). 197
- Александров, А. Н. *Военно-походные и боевые действия нижних чинов*. Ташкент 1829. 26
- Arndt, Paul, [*Brief.*] U: Vorwärts, od 20. septembra 1893 (vidi i nap. 189). 128
- *Ueber den internationalen Textil-Arbeiter-Kongreß*. U: Vorwärts, od 2. avgusta 1894. 256
- Assises de Jérusalem*. (Vidi i nap. 460.) 383
- Auer, Ignaz, [*Rede im Reichstag am 8. januar 1895.*] U: Stenographische Berichte über die Verhandlungen des Reichstags. 9. Legislaturperiode. III. Session 1894/95. 1. Bd. 9. Sitzung am 8. januar 1895. Berlin 1895. 338
- Autolycus — vidi Burgess, Joseph.
- Aveling, Edward, *Les sans-travail en Angleterre*. U: Le Devenir social, april 1895. U: La Jeunesse Socialiste, od juna 1895. 439
- Aveling, Edward, and Eleanor Marx-Aveling, *The working-class movement in America*. London 1888. 194
- B[ach], M[ax], *Karl Marx in Wien*. U: Arbeiter-Zeitung, od 24. januara 1895. 331 332 354
- Bakounine, Michel, *Un écrit inédit*. U: La Société Nouvelle, 10e année, T. 2. Juli-avgust 1894. 280
- Bakunin, Michael, *Ein unbekanntes Schreiben*. U: Der Sozialist, od 29. septembra, 6, 27. oktobra, 3, 10, 24. novembra i 1. decembra 1894. 281
- Barth, Paul, *Die Geschichtsphilosophie Hegel's und der Hegelianer bis auf Marx und Hartmann*. Ein kritischer Versuch. Leipzig 1890. 87 89 350
- Baudeau, [Nicolas], *Explication du tableau économique (1767)*. U: Physiocrates. Avec une introduction sur la doctrine des physiocrates, des commentaires et des notices historiques par M. Eugène Daire. Deuxième partie. Paris 1846. 410
- Bauer, Stephan, *Zur Entstehung der Physiokratie*. Auf Grund ungedruckter Schriften François Quesnays. U: Jahrbücher für Nationalökonomie und Statistik. Neue Folge. 21. Bd. 1890. 410
- Bax, Ernest Belfort, *The ethics of socialism being further essays in modern socialist criticism*. London [1889]. 71 194
- *Der Fluch der Zivilisation*. Deutsch von Viktor Adler. U: Die Neue Zeit. 11. Jg. 1892/93. 2. Bd., Nr. 45. 71
- *Menschentum und Klasseninstinkt*. Deutsch von Viktor Adler. U: Die Neue Zeit. 11. Jg. 1892/93. 2. Bd., Nr. 47. 71

- Bax, Ernest Belfort, *Outlooks from the new standpoint*. London 1891. 71 194
- *The religion of socialism being essays in modern socialist criticism*. London [1887]. 194
- Bebel, August, [*Rede im Reichstag am 3. Februar 1893.*] U: Stenographische Berichte über die Verhandlungen des Reichstags. 8. Legislaturperiode. II. Session 1892/93. 2. Bd. 35. Sitzung am 3. Februar 1893. Berlin 1893. (Vidi i nap. 41). 24 29 36
- [*Rede im Reichstag am 3. Februar 1893.*] U: Vorwärts, od 4. februara 1893. 24
- U: *Le Socialiste*, od 19. februara 1893 (vidi i nap. 55). 29
- [*Rede im Reichstag am 6. Februar 1893.*] U: Stenographische Berichte über die Verhandlungen des Reichstags. 8. Legislaturperiode. II. Session 1892/93. 2. Bd. 37. Sitzung am 6. Februar 1893. Berlin 1893. 29
- [*Rede im Reichstag am 15. Dezember 1894.*] U: Stenographische Berichte über die Verhandlungen des Reichstags. 9. Legislaturperiode. III. Session 1894/95. 1. Bd. 7. Sitzung am 15. Dezember 1894. Berlin 1895. (Vidi i nap. 389.) 327
- [*Rede in der Versammlung der Parteiorganisation des 2. Berliner Wahlkreises am 14. November 1894.*] U: Vorwärts, od 16. novembra 1894 (vidi i nap. 351). 288 289 294 297 302 325
- *Esame di coscienza. Le dichiarazioni di Bebel*. U: *Critica Sociale*, od 1. decembra 1894. 300
- *Die Frau und der Sozialismus*. Zürich-Hottingen 1879. 91 104
- *Woman in the past, present, and future*. Transl. from the German by H. B. Adams Walther. London, The Modern Press 1885 (vidi i nap. 175). 124 138
- *Woman in the past, present & future*. Transl. from the German by H. B. Adams Walther, William Reeves [1893]. 113 124 138
- [Bebel, August], *Zukunftsstaat und Sozialdemokratie*. Eine Rede des Reichstagsabgeordneten August Bebel in der Sitzung des deutschen Reichstags vom 3. Februar 1893 [Berlin 1893] (vidi i nap. 41). 24 37
- Bebel, A[ugust], *Zur Diskussion über den Frankfurter Parteitag. Zur Entgegnung*. U: Vorwärts, od 28, 29, 30. novembra i 1. decembra 1894 (vidi i nap. 365). 297 301 302
- Beesly, E[dward] S[pencer], *On the Paris Revolution*. U: The Bee-Hive, od 25. marta, 1, 15. i 22. aprila, 20. i 27. maja, 3. i 10. juna 1871 (vidi i nap. 420). 351
- Béranger, Pierre-Jean de, *Le vieux Célibataire*. 347
- Die Berner Uebereinkunft zum Schutze von Werken der Literatur und Kunst vom 9. september 1886* (vidi i nap. 221). 157 174 219 220
- Bernstein, Ed[uard], *Der dritte Band des »Kapitals«*. U: Die Neue Zeit. 13. Jg. 1894/95. 1. Bd., Nr. 11 - 14 und Nr. 16, 17 und 20. 269 322 386
- *Der neueste Vernichter des Sozialismus*. U: Die Neue Zeit. 11. Jg. 1892/93. 1. Bd., Nr. 16 i 17. 16
- *Die preußischen Landtagswahlen und die Sozialdemokratie*. U: Die Neue Zeit. 11. Jg. 1892/93. 2. Bd., Nr. 52. 113 144
- *Kommunistische und Demokratisch-sozialistische Strömungen während der englischen Revolution des 17. Jahrhunderts*. Separat-Abdruck aus der Geschichte des Sozialismus in Einzeldarstellungen Erster Band, 2. Th. Stuttgart 1895. (Vidi i nap. 472.) 396 429

- Bernstein, Ed[uard], *Der Strike als politisches Kampfmittel*. U: Die Neue Zeit. 12. Jg. 1893/94. 1. Bd., Nr. 22 (vidi i nap. 207). 144 178
- Boguslawski, A[ibert] v., *Vollkampf — nicht Scheinkampf*. Ein Wort zur politischen Lage im Innern. Berlin 1895. 366
- Brandes, G., *Bebel und Vollmar*. U: Frankfurter Zeitung od 4. februara 1894. 188
- Brentano, Lujo, *Die Arbeitergilden der Gegenwart*. Bde. 1 - 2, Leipzig 1871 - 1872. 143
- *Meine Polemik mit Karl Marx. Zugleich ein Beitrag zur Frage des Fortschritts der Arbeiterklasse und seiner Ursachen*. Berlin 1890. 70
- *Die Volkswirtschaft und ihre konkreten Grundbedingungen*. (Erstes Kapitel einer »Volkswirtschaftslehre.«) U: Zeitschrift für Social- und Wirthschaftsgeschichte. 1. Bd. Freiburg i. B. und Leipzig 1893. 70
- Bronsart von Schellendorff, [Walter], [*Rede im Reichstag am 10. Januar 1894.*] U: Stenographische Berichte über die Verhandlungen des Reichstags. 9. Legislaturperiode. III. Session 1894/95. 1. Bd. 11. Sitzung am 10. Januar 1895. Berlin 1895. 341
- Bruno, Giordano, *Vom Unendlichen, dem All und den Welten, verdeutscht und erläutert von Dr. Ludwig Kuhlenbeck*. Berlin 1893. 188
- [Burgess, Joseph,] *In a White Sheet. Autolycus* [d. i. Joseph Burgess]. U: Workman's Times, od 11. novembra 1893. 147 148
- [Burton, Robert,] *The anatomy of melancholy, what it is, with all the kinds, causes, symptoms, prognostics, and several cures of it*. With a satyricall pref., conducing to the following discourse. To which is now first prefixed an account of the author. Democritus Junior [d. i. Robert Burton]. 9. ed., corr. In 3 part. Vol. 1. 2. London 1800: J. Cundee. 176
- Chauvière, E[manuel], *Die französische Russenseuche*. U: Vorwärts, od 10. oktobra 1893. 128
- Churchill, Randolph Henry, [*Govor od 19. marta 1894.*] U: The Times, od 20. marta 1894 (vidi i nap. 262). 196
- Comte, Auguste, *Cours de philosophie positive*. T. 1 - 6. Paris 1830 - 1842. 350 351
- Le Conseil national du Parti ouvrier aux Travailleurs de France*. U: Le Socialiste, od 17. juna 1893. 78 80
- Crawford, Emily, *The sentence on the Panama-Directors*. Sympathy for Mr. de Lesseps. U: The Daily News, od 11. februara 1893. 29
- Cunow, Heinrich, *Die Verwandtschafts-Organisationen der Australneger*. Ein Beitrag zur Entwicklungsgeschichte der Familie. Stuttgart 1894. 174
- [Danielson, Nikolai Franzewitsch] Николай - онъ, *Очерки нашей йореформеннайо общесйвейнайо хозяйсйва*. С.— Петербургъ 1893. 68 132 225 226 375 433
- Democritus Junior — vidi Burton, Robert
- Department of the Interior, Census Office*. Compendium of the eleventh census: 1890. Parts I - II, Washington 1892 - 1894. 155 156 301 322
- Der deutsch-französische Krieg 1870 - 71*. Redigirt von der kriegsgeschichtlichen Abtheilung des Großen Generalstabes. 1. Th. 1. Bd. Berlin 1874. 25

- Deville, Gabriel, *Le Capital de Karl Marx. Résumé et accompagné d'un aperçu sur le socialisme scientifique*. Paris [1883]. 73 96
- Di Fratta, Pasquale, *La socializzazione della terra*. Milano 1893. 42
- Eichhoff, W[ilhelm], *Die Internationale Arbeiterassoziation. Ihre Gründung, Organisation, politisch-soziale Thätigkeit und Ausbreitung*. Berlin 1868. 22 65
- Epistolae obscurorum virorum*. (Vidi i nap. 503.) 430
- Ferri, Enrico, *Socialismo e scienza positiva* (Darwin, Spencer, Marx). Roma 1894. 269 283
- Fireman, P[eter], *Kritik der Marx'schen Werttheorie*. U: Jahrbücher für Nationalökonomie und Statistik. 3. Folge. Bd. 3. Jena 1892. 324 381
- Fischer, Richard, [*Rede im Reichstag am 6. Februar 1895.*] U: Stenographische Berichte über die Verhandlungen des Reichstags. 9. Legislaturperiode. III. Session 1894/95. 1. Bd. 30. Sitzung am 6. Februar 1895. Berlin 1895. (Vidi i nap. 439.) 363
- [Freyberger, Louise,] *Weibliche Fabriks-Inspektoren*. U: Arbeiterinnen-Zeitung, od 5. i 19. januara 1894. 202
- Zum 13. März. U: Arbeiter-Zeitung, od 13. marta 1894. 203
- Fribourg, E. E.: *L'Association internationale des travailleurs*. Paris 1871. 22
- Frohme, Karl Franz Egon, [*Rede im Reichstag am 4. Februar 1893.*] U: Stenographische Berichte über die Verhandlungen des Reichstags. 8. Legislaturperiode. II. Session 1892/93. 2. Bd. 36. Sitzung am 4. Februar 1893. Berlin 1893. 24 29
- Gallus — vidi Lafargue, Paul
- Gardiner, Samuel Rawson, *The personal government of Charles I*. Vol. 1 - 2. London 1877. 324
- Die Geschichte des Sozialismus in Einzeldarstellungen von E. Bernstein, C. Hugo, K. Kautsky, P. Lafargue, Franz Mehring. G. Plechanow*. Stuttgart 1895. (Vidi i nap. 472.) 396 403 428
- Goethe, Johann Wolfgang von, *Faust*. Erster Teil. 359
- Guérard, B. E. Ch., *La terre salique*. U: Bibliothèque de l'École des chartes. November-Dezember 1841. 404
- Guesde, [Jules], [*Govor u Poslaničkom domu 19. Februara 1894.*] U: Annales de la Chambre des députés. Débats parlementaires. 6me législature. Session ordinaire de 1894. Tome 1er. — Du 9 janvier au 17 mars 1894 (vidi i nap. 258). 191
- Guesde, Jules, [*Pismo biračima 7. izbornog okruga u Lilu.*] U: Le Socialiste, od 26. avgusta 1893 (vidi i nap. 159). 177
- *Les socialistes et la patrie*. U: Le Figaro, od 17. juna 1893 (vidi i nap. 129). 78
- Gülich, Gustav von, *Geschichtliche Darstellung des Handels, der Gewerbe und des Ackerbaus der bedeutendsten handeltreibenden Staaten unsrer Zeit*. Bd. 1 - 5. Jena 1830 - 1845. 184
- Guyot, Yves, *La Propriété. Origine et évolution*. Thèse communiste par Paul Lafargue. Réfutation par Yves Guyot. Paris 1895. 399 404

- Handwörterbuch der Staatswissenschaften*. Bd. 4. Jena 1892. 16
- Hardie, Keir, [*Govor na mitingu u East Pariske komune 18. marta 1895.*] U: *The Labour Leader*, od 23. marta 1895. 398
- [*Govor od 7. februara 1893.*] U: *The Times*, od 8. februara 1893. 26 27
- Harrison, Frederic, *To the Editor of the »Times«*. U: *The Times*, od 26. februara 1872. 351
- Hegel, Georg Wilhelm Friedrich, *Wissenschaft der Logik*. U: *Werke*, Bd. 4, Berlin. 2. Aufl. 1841. 217
- Heine, Heinrich: [*Heine Marxu.*] Hamburg 21. September 1844. U: *Die Neue Zeit*. 14. Jg. 1895/96. 1. Bd., Nr. 1. (Vidi i nap. 168.) 109 144
- *Reisebilder*. 160
- *Romanzero*. 151
- *Zur Beruhigung*. 368
- Héritier, Louis, *Die Juraföderation und Michael Bakunin*. XIII. [Mit der Antwort auf Engels' Erklärung.] U: *Berliner Volks-Tribüne*, od 24. decembra 1892 (vidi i nap. 8). 7 10 11
- *Die Juraföderation und Michael Bakunin*. I - XIII. U: *Berliner Volks - Tribüne*, od 6, 13, 20. avgusta; 3, 17. septembra; 1, 8, 22. oktobra; 5, 12, 19. novembra; 10. i 24. decembra 1892 (vidi i nap. 8). 7 22 396
- Hirsch, Carl, *Intensifikation der Arbeit und Verkürzung der Arbeitszeit*. U: *Sozialpolitisches Centralblatt*, od 8. januara 1894. 390
- *Die Intensifikation der Arbeit und ihr Widerstand*. U: *Sozialpolitisches Centralblatt*, od 19. februara 1894. 390
- *Die ökonomische und die sozialpolitische Schätzung der Arbeitskraft*. U: *Sozialpolitisches Centralblatt*, od 14. januara 1895. 390
- *Die Verdichtung der Arbeit unter sozialpolitischem Gesichtspunkt*. U: *Sozialpolitisches Centralblatt*, od 18. februara 1895. 390
- Hitze, Franz, [*Rede im Reichstag am 4. februar 1893.*] U: *Stenographische Berichte über die Verhandlungen des Reichstags*. 8. Legislaturperiode. II. Session 1892/93. 2. Bd. 36. Sitzung am 4. Februar 1893. Berlin 1893. 24
- Hohenlohe-Schillingsfürst, [*Rede im 11. Dezember 1894.*] U: *Stenographische Berichte über die Verhandlungen des Reichstags*. 8. Legislaturperiode. II. Session 1892/93. 2. Bd. 36. Sitzung am 4. Februar 1893. Berlin 1893. 29
- Hourwich (Gurwitsch), Isaac A., *The economics of the Russian village*. New York 1892. (Vidi i nap. 115.) 69
- Howell, George, *The conflicts of capital and labour historically and economically considered*. London, New York 1890. 143
- *Trade unionism new and old*. London 1891. 143
- Huxley, T[homas] H[enry], *On the physical basis of life*. U: *The Fortnightly Review*, Vol. V, od 1. februara 1869. 351
- Hyndman, H[enry] M[ayers], *Commercial crises of the nineteenth century*. London, New York 1892. 194
- The Industries of Russia*. Manufactures and trade; with a general industrial map. By the department of trade and manufactures ministry of finance. For the world's Columbian Exposition at Chicago. Vol. I-II. St. Petersburg 1893. 226
- Jaclard, Charles-Victor, *Congrès socialiste international de Zürich*. U: *La Justice*, od 11, 13, 15. i 18. avgusta 1893. 104

- Janssen, Johannes, *Geschichte des deutschen Volkes seit dem Ausgang des Mittelalters*. Bde. 1 - 8. Freiburg i. B. 1876 - 1894. (Vidi i nap. 503.) 430
- Jaurès [Jean], [*Govor u Poslaničkom domu 17. februara 1894.*] U: *Annales de la Chambre des députés. Débats parlementaires. 6me législature. Session ordinaire de 1894. Tome 1er. — Du 9 janvier au 17 mars 1894.* Paris 1894 (vidi i nap. 258). 191 208 209 243
- *L'Idéalisme de l'histoire*. U: *L'Idéalisme et matérialisme dans la conception de l'histoire*. [Paris] 1895. 368
- *Introduction à la «Morale Sociale» de Benoît Malon*. U: *La Revue socialiste*, T. XIX, Juni 1894. 249
- *De primis socialismi germanici lineamentis apud Lutherum, Kant, Fichte et Hegel. Thesim facultati litterarum parisiensi proponebat J. Jaurès.* Tolosae MDCCCXCI. 45
- *La Situation*. U: *La Petite République*, vom 20. januar 1895. 349
- Kanitz-Podangen, [*Rede im Reichstag am 7. April 1894.*] U: *Stenographische Berichte über die Verhandlungen des Reichstags. 9. Legislaturperiode. II. Session 1893/94. 3. Bd. 76. Sitzung am 7. April 1894.* Berlin 1894. 208 243
- Karpeles, Benno, *Die Arbeiter des mährisch-schlesischen Steinkohlen-Revieres. Sozialstatistische Untersuchungen. 1. Bd.* Leipzig 1894. (Vidi i nap. 269.) 206
- Kautsky, Karl, [*Brief zur Diskussion über den Frankfurter Parteitag.*] U: *Vorwärts*, od 20. novembra 1894. 288
- *Die Entstehung der Ehe und Familie*. U: *Kosmos*. 6. Jg. 12. Bd. od decembra 1882. do februara 1883. 430
- *Das Erfurter Programm. In seinem grundsätzlichen Theil erläutert.* Stuttgart 1892. 220 223
- *Основы социальдемократии. (Эрфуртская программа.)* Переводъ съ нѣмецкаго. Женева 1894. 220 223 235
- *Der Parlamentarismus, die Vollgesetzgebung und die Sozialdemokratie.* Stuttgart 1893. 144
- *Ein sozialdemokratischer Katechismus*. U: *Die Neue Zeit*. 12. Jg. 1893/94. 1. Bd. Nr. 12 und 13 (vidi i nap. 237). 178
- *Thomas More und seine Utopie. Mit einer historischen Einleitung.* Stuttgart 1888. 174 177
- *Von Plato bis zu den Wiedertäufern*. U: *Die Geschichte des Sozialismus in Einzeldarstellungen.* Stuttgart 1895 (vidi i nap. 472.) 396 428 429
- Каутскія, Карль, *Возникновение брака и семьи*. С.—Петербургъ 1895. 429
- K[autsky], L[ouise], *Ausland. Frankreich*. U: *Arbeiter-Zeitung*, od 10. januara 1895 (vidi i nap. 395). 331
- *Aus den Trades-Unions*. U: *Arbeiter-Zeitung*, od 15. januara 1895. 331
- (anonimno) *England*. U: *Arbeiter-Zeitung*, od 5. januara 1895. 331
- Kautsky, Minna, *Helene*. 200
- Köppen, Carl Friedrich, *Friedrich der Grosse und seine Widersacher*. Leipzig 1840. 422

- Köppen, Carl Friedrich, (anonimno) *Leo's Geschichte der Revolution*. U: Rheinische Zeitung, od 19, 21. i 22. maja 1842. 422
- Koepfen, C[arl] F[riedrich], *Literarische Einleitung in die Nordische Mythologie*. Berlin 1837. 422
- Labriola, Antonio, *En mémoire du Manifeste du parti communiste*. U: Le Devenir social, od juna i jula 1895. 442
- *In memoria del manifesto dei comunisti*. Roma 1895. 3
- Labriola, Arturo, *Le conclusioni postume di Marx sulla teoria del valore*. U: Critica Sociale, od 1. marta 1895. 436
- *La teoria marxista del valore e il saggio medio del profitto*. U: Critica Sociale, od 1. februara 1895. 436
- Lafargue, Paul, *Das bäuerliche Eigenthum und die wirthschaftliche Entwicklung*. Referat auf dem Kongreß von Nantes im Namen des Nationalraths der Arbeiterpartei. U: Der Sozialdemokrat, od 18. oktobra 1894. 287 289
- *Breve risposta-domanda ai critici di Marx circa la teoria del valore*. U: Critica Sociale, od 16. oktobra 1894. 384
- *Le droit à la paresse. Réfutation du droit au travail de 1848* [Paris] 1883. 403
- *The evolution of property from savagery to civilization*. London 1890. 194
- [Lafargue, Paul,] *Die Heldenthaten der französischen Polizei*. Gallus [d. i. Paul Lafargue]. U: Vorwärts, od 10. aprila 1894 (vidi i nap. 274). 209
- Lafargue, Paul, *Der Klassenkampf in Frankreich*. U: Die Neue Zeit. 12. Jg. 1893/94. 2. Bd., Nr. 46, 47, 48 i 49. 268
- [Lafargue, Paul,] *Der landwirthschaftliche Kredit in Frankreich*. Gallus [d. i. Paul Lafargue]. U: Vorwärts, od 6. novembra 1894. 289
- Lafargue, Paul, *Le matérialisme économique de Karl Marx*. U: L'Ère nouvelle, od jula 1893. 94
- *Origine et évolution de la propriété*. U: La Propriété. Origine et évolution. Thèse communiste par Paul Lafargue. Réfutation par Yves Guyot. Paris 1895 (vidi i nap. 306). 281 400 403
- *Der «Panama-Bazillus»*. U: Arbeiter-Zeitung, od 8. januara 1895. 341
- *Pour paraître en octobre*. U: Le Socialiste, od 25. septembra 1892 (vidi i nap. 192). 129
- *Die politischen Parteien in Frankreich und die letzten Wahlen*. U: Die Neue Zeit. 12. Jg. 1893/94. 1. Bd., Nr. 3, 4 und 5 (vidi i nap. 167). 108
- [Lafargue, Paul,] *Président Carnot*. Gallus [d. i. Paul Lafargue]. U: Vorwärts, od 3. jula 1894. 236
- Lafargue, Paul, *La Propriété paysanne et l'évolution économique*. Rapport, présenté au Congrès de Nantes par le citoyen Paul Lafargue au nom du Conseil national du Parti ouvrier français. U: Programme agricole du Parti Ouvrier Français, commenté par Paul Lafargue. Lulle [1894]. (Vidi i nap. 340.) 287
- [Govor u Poslaničkom domu 16. februara 1893.] U: Annales de la Chambre des députés. 5me législature. Débats parlementaires. Session ordinaire de 1893. Tome 1er. Première partie. — Du 10 janvier au 18 février 1893. Paris 1893. 36
- U: Le Socialiste, od 19. februara 1893 (vidi i nap. 67). 36
- *Replica di Lafargue*. U: Critica Sociale, od 16. novembra 1894. 384

- Landé, Hugo, *Mehrwerth und Profit*. Ein ökonomischer Versuch. U: Die Neue Zeit. 11. Jg. 1892/93. 1. Bd., Nr. 19 und 20. 51
- Lassalle, Ferd[inand], *Reden und Schriften*. Neue Gesamt-Ausgabe. Mit einer biographischen Einleitung hrsg. von Ed. Bernstein. London. Bd. 1 - 3. Berlin 1892 - 1893. 200 216
- Laveleye, Émile de, *Le socialisme contemporain*. Bruxelles, La Haye 1881. 22
- Lavergne-Peguilhaen, M. v., *Grundzüge der Gesellschaftswissenschaft*. Erster Theil, enthaltend die Bewegungs- und Productions-gesetze. Königsberg. i. Pr. 1838. 59
- Ledebour, Georg, [Zur Diskussion über den Frankfurter Parteitag. Erklärung.] U: Vorwärts, od 21. novembra 1894 (vidi i nap. 350). 288
- Lee, H[enry] W[illiam], *A much-needed lesson — for Progressives and Social-Democrats*. U: Justice, od 9. marta 1895. 399
- Leo, Heinrich, *Geschichte der französischen Revolution*. Halle 1842. 422
- Leßner, Friedrich, *Erinnerungen eines Arbeiters an Karl Marx*. Zu dessen zehnjährigem Todestage, 14. März 1893. U: Die Neue Zeit. 11. Jg. 1892/93. 1. Bd., Nr. 24. 51
- Lex Salica*. (Vidi i nap. 483.) 404
- Lex Alamannorum*. (Vidi i nap. 481.) 403
- Lexis, W[ilhelm], *Die Marx'sche Kapitaltheorie*. U: Jahrbücher für Nationalökonomie und Statistik. Neue Folge, 11. Bd. Jena 1885. 381
- [Liebknecht, Wilhelm,] *In eigener Sache*. U: Vorwärts, od 23. novembra 1894 (vidi i nap. 363). 295
- Liebknecht, Wilhelm, [Rede im Reichstag am 7. Februar 1893.] U: Stenographische Berichte über die Verhandlungen des Reichstags. 8. Legislaturperiode. II. Session 1892/93. 2. Bd. 38. Sitzung am 7. Februar 1893. Berlin 1893. 24 29
- [Rede im Reichstag am 12. Dezember 1894.] U: Stenographische Berichte über die Verhandlungen des Reichstags. 9. Legislaturperiode. III. Session 1894/95. 1. Bd. 4. Sitzung am 12. Dezember 1894. Berlin 1895 (vidi i nap. 372). 302
- U: Vorwärts, od 13. decembra 1894. 1. Beilage. Parlamentsberichte. 302
- [Rede im Reichstag am 2. März 1895.] U: Stenographische Berichte über die Verhandlungen des Reichstags. 9. Legislaturperiode. III. Session 1894/95. 2. Bd. 50. Sitzung am 2. März 1895. Berlin 1895 (vidi i nap. 471). 395
- (anonimno) [Zur Diskussion über den Frankfurter Parteitag.] U: Vorwärts, od 24. novembra 1894 (vidi i nap. 363). 295
- Loria, Achille, *Karl Marx*: U: Nuova Antologia di scienze, lettere ed arti, od 1. aprila 1883. 210
- *L'opera postuma di Carlo Marx*. U: Nuovo Antologia. Rivista di scienze, lettere ed arti, od 1. februara 1895. 367 384 385 401
- The Manifesto of the Socialist League*. London 1885. (Vidi i nap. 35.) 19
- Marx-Aveling, Eleanor, *Wie Lujo Brentano zitiert*. U: Die Neue Zeit. 13. Jg. 1894/95. 1. Bd., Nr. 9. 286
- Mehring, Franz, *Die Lessing-Legende*. Eine Rettung von Franz Mehring. Nebst einem Anhang über den historischen Materialismus. Stuttgart 1893. 71 87

- Mehring, Franz, *Die Lessing-Legende, Eine Rettung von Franz Mehring*. U: Die Neue Zeit. 10. Jg. 1891/92. 1. Bd., Nr. 17 - 26 und 2. Bd. Nr. 30 - 40. 71 89
- Михайловскій, Ник., *Литература и жизнь*. U: Русское богатство, od januara 1894 (vidi i nap. 447). 369
- Molière, *Le Médecin volant*. 417
- *Don Juan*. 417
- Morris, William, and E[rnest] Belfort Bax, *Socialism, its growth & outcome*. London, New York 1893. 194 200 216
- [Müller-] Telling, [Eduard von], *Vorgeschmack in die künftige deutsche Diktatur von Marx und Engels*. Cöln 1850. 332
- Das Neue Testament*. 69 247
- *Die Briefe des Paulus*. 247
- *Die Offenbarung des Johannes*. 247
- Nikolai II, [*Rede auf dem Empfang der Abordnungen des Adels, der Semstwo und der Städte am 29. (17) Januar 1895.*] U: The Times, od 30. januara 1895 (vidi i nap. 431). 355
- Nikolai-on — vidi Danielson, Nikolai Franzewitsch
- Noi vidi Turati, Filippo
- [Osnovy] *Основы теоретического социализма и их приложение к России*. Женева 1893. (Vidi i nap. 114.) 68
- Pareto, Vilfredo, *Karl Marx. Le Capital. Extraits faits par M. Paul Lafargue*. Paris [1893]. 145
- Platter, Julius, *Die «Lösungen»*. U: Schweizerische Blätter für Wirtschafts- und Socialpolitik. 3. Jg. 1895, 1. Märzheft. 385 401
- Plechanow, Georgi Walentinowitsch, N. G. Tschernyschewski, *Eine literar-historische Studie*. Stuttgart 1894. 220
- [Plechanow, Georgi Walentinowitsch,] *Къ вопросу о разиіи монистической взгляда на исторію Бельшова* [d. i. G. W. Plechanow]. С. — Петербургъ 1895. 355 359
- Programme agricole du Parti Ouvrier Français commenté par Paul Lafargue*. U: Bibliothèque du Parti Ouvrier, Lille [1894]. 268 280 311
- Protokoll des Kongresses zu Wyden 1880*. Berlin 1893. 357
- Protokoll des Internationalen Sozialistischen Arbeiterkongresses in der Tonhalle Zürich vom 6 - 12. August 1893*. Zürich 1894. 275 357
- Quesnay, François, *Tableau oeconomique*. Remarques sur les variations de la distribution des revenus annuels d'une nation. Versailles 1758. 410
- Reclus, Élie, *Les primitifs. Études d'ethnologie comparée*. Paris 1885. 70
- *Primitive Folk. Studies in comparative ethnology*. New York 1891.

- Report of the twenty-sixth annual Trades Union Congress held in Belfast, on September 4, 5, 6, 7, 8 and 9, 1893.* Manchester [1894]. 260 263
- Report of the twenty-seventh annual Trades Union Congress held in St. Andrew's Hall, Norwich, on September 3, 4, 5, 6, 7 and 8, 1894.* Manchester [1894]. 349
- Richter, Eugen, *Sozialdemokratische Zukunftsbilder*. Frei nach Bebel. Berlin 1891. (Vidi i nap. 43.) 24
- Röfler, Constantin, *Die Sozialdemokratie*. Berlin 1894. 366
- Roscoe, Henry Enfield, *Carl Schorlemmer*. U: *Nature*, Vol. XLVI, od 25. avgusta 1892. 5
- Roscoe, H[enry], and C[arl] Schorlemmer, *A treatise on chemistry*. Vol. I - III. London, New York 1877 - 1892. (Vidi i nap. 228.) 163 326
- Roscoe, H[enry] E[nfield], and C[arl] Schorlemmer, *Ausführliches Lehrbuch der Chemie*. Bde. I - IV. Braunschweig 1877 - 1889. 163 237
- Rousseau, Jean-Jaques: *Le Contrat social*. 88
- Saint-Simon, Claude-Henri Comte de, *Catéchisme politique des industriels*. U: *Oeuvres complètes*. livr. II, Paris 1832. 351
- [Sak] Закъ, Л., *Историческій материализмъ* (Фр. Энгельсъ. «Происхождение семьи, частной собственности и государства». Спб. 1894). U: *Русское богатство* od januara 1895. (vidi i nap. 447). 369
- Say, [Jean-Baptiste-] Léon, [*Govor u Poslaničkom domu 19. februara 1894.*] U: *Annales de la Chambre des députés. Débats parlementaires*. 6me législature. Session ordinaire de 1894. Tome I. Séance du 19 février. Paris 1894. 191
- Schmidt, Conrad, *Der dritte Band des »Kapitals«*. U: *Sozialpolitisches Centralblatt*, od 25. februara 1895. 384 386 409
- *Die Durchschnittsprofitrate auf Grundlage des Marx'schen Werthgesetzes*. Stuttgart 1889. 381
- *Die Durchschnittsprofitrate und das Marx'sche Werthgesetz*. U: *Die Neue Zeit*. 11. Jg. 1892/93. 1. Bd., Nr. 3 und 4. 51
- Schorlemmer, C[arl], *A manual of the chemistry of the carbon compounds; or organic chemistry*. London 1874. 163
- *Lehrbuch der Kohlenstoffverbindungen oder der organischen Chemie*. 2. verb. Aufl. Braunschweig 1874. 163
- *The rise and development of organic chemistry*. London and New York 1894 (vidi i nap. 230). 163 326
- *Der Ursprung und die Entwickelung der organischen Chemie*. Braunschweig 1889. 163
- Schriften-Verzeichnis der Buchhandlung des »Vorwärts« in Berlin*. Ausgegeben im November 1893. Berlin. 357
- Singer, Paul, [*Rede im Reichstag am 19. Januar 1893.*] U: *Stenographische Berichte über die Verhandlungen des Reichstags*. 8. Legislaturperiode. II. Session 1892/93. 1. Bd. 25. Sitzung am 19. Januar 1893. Berlin 1893. 12
- U: *Vorwärts*, od 20. januara 1893. 12
- Sombart, Werner, *Zur Kritik des ökonomischen Systems von Karl Marx*. U: *Archiv für soziale Gesetzgebung und Statistik*. Bd., 7, H. 4 [1894]. 367 379 384 385 386 409

- Sorel, George, *L'ancienne et la nouvelle métaphysique*. U: L'Ère nouvelle, od marta, aprila, maja i juna 1894. 209
- Sorge, Friedrich Adolph, *Die Arbeiterbewegung in den Vereinigten Staaten*. U: Die Neue Zeit. 9. - 14. Jg. 1890 - 1895. (Vidi i nap. 504). 430
- Der sozialdemokratische »Zukunftsstaats«*. Verhandlungen des Deutschen Reichstags am 31. Januar, 3, 4, 6. und 7. Februar 1893, veröffentlicht nach dem offiziellen stenographischen Bericht. Berlin 1893 (vidi i nap. 41). 24 50
- Spiegel, Adolf, *Nekrolog auf Carl Schorlemmer*. U: Berichte der Deutschen Chemischen Gesellschaft. Jg. 25. H. 20. Sonderabdruck. Berlin 1892. 63 163
- Stepniak [Krawtschinski, Sergei Michailowitsch], *The russian peasantry. Their agrarian condition, social life, and religion*. Vol. 1 - 2, London 1888. (Vidi i nap. 205.) 143
- *Der russische Bauer*. Autorisirte Übersetzung von Dr. Viktor Adler. Stuttgart 1893. 143
- Stiebeling, Geo[rge], *Offener Brief an Herrn Friedrich Engels in London*. U: Die Neue Zeit, 13. Jg. 1894/95. 1. Bd., Nr. 18. 338 343 401
- *Das Problem der Durchschnitts-Profitrate. Kritik einer Kritik mit einem Nachtrag*. New York [1893]. 51 297
- *Das Werthgesetz und die Profit-Rate*. New York [1890]. 297
- Stöcker, [Adolf], *[Rede im Reichstag am 7. Februar 1893.]* U: Stenographische Berichte über die Verhandlungen des Reichstags. 8. Legislaturperiode. II. Session 1892/93. 2. Bd., 38. Sitzung am 7. Februar 1893. 24
- Struve, P[eter] v., *Zur Beurtheilung der kapitalistischen Entwicklung Russlands*. U: Sozialpolitisches Centralblatt, od 2. oktobra 1893. 132 292
- Струве, П., *Критическія замѣтки къ вопросу объ экономическомъ Россіи С.* — Петербургъ 1894. (Vidi i nap. 399.) 334
- Tönnies, F[erdinand], *Neuere Philosophie der Geschichte: Hegel, Marx, Comte*. U: Archiv für Geschichte der Philosophie. Bd., 7. Berlin 1894. 350 351
- *Pestalozzi als Sozialpädagoge*. U: Sozialpolitisches Centralblatt, od 3. decembra 1894. 350
- To your tents, oh Israel! By the Fabian Society*. U: The Fortnightly Review, Nr. 323, New Series, od 1. novembra 1893. 147 148
- [Turati, Filippo], *Crispi re. Noi* [d. i. Filippo Turati]. U: Critica Sociale, od 16. maja 1895 (vidi i nap. 512). 436
- Tutzauer, Franz August Adolf, *[Rede im Reichstag am 21. Januar 1893.]* U: Vorwärts, od 22. januara 1893 (vidi i nap. 25). 13 14
- Umsturz und Sozialdemokratie*. Verhandlungen des Deutschen Reichstags am 17. Dezember 1894 und 8.- 12. Januar 1895 nach dem offiziellen stenographischen Bericht. H. 1 - 2. Berlin 1895. 357
- Vaillant, Edouard, *[Nacht zakona o ukidanju stajaće vojske.]* U: Le Parti Socialiste, od 17. decembra 1893. i od 7. januara 1894. 167 169 368
- *Unité socialiste*. U: La Petite République française, od 10. septembra 1893. 108
- *Zarismus und Republikanismus*. U: Vorwärts, od 21. septembra 1893. 128

- Verhandlungen und Beschlüsse des Internationalen Arbeiter-Kongresses zu Brüssel* (16. - 22. August 1891). Berlin 1893. 358
- Vollmar, Georg, [*Rede auf dem Parteitag der Sozialdemokratischen Partei in Frankfurt a. M. am 25. Oktober 1894.*] U: Vorwärts, od 26. oktobra 1894. 280
- *Rede, gehalten in der öffentlichen Parteiversammlung vom 1. Juni 1891 im Eldorado zu München.* U: Georg v. Vollmar: Ueber die nächsten Aufgaben der deutschen Sozialdemokratie. München 1891 (vidi i nap. 368). 301
- *Le socialisme de M. de Bismarck et le socialisme de l'empereur Guillaume.* U: Revue bleue. Revue politique et littéraire, vom 18. Juni 1892 (vidi i nap. 369). 301
- Westermarck, Edward, *The history of human marriage.* London and New York 1891. 70
- Wolf, Julius, *Ein Wort des »Adressaten«.* U: Friedrich Bertheau. Fünf Briefe über Marx an Herrn Dr. Julius Wolf. Jena 1895 (vidi i nap. 477). 401
- Wolff, Ferd[inand], *Bucher, Bismarck und v. Poschinger.* U: Die Neue Zeit. 10. Jg. 1891/92. 2. Bd., Nr. 42 und 43. 160
- Zacher, *Die Rothe Internationale.* 2. Aufl. Berlin 1884. 22
- Zetkin, Klara, *Die frauenrechtlerische Petition, das Vereins- und Versammlungsrecht des weiblichen Geschlechts betreffend,* U: Vorwärts, od 24. januara 1895 (vidi i nap. 428). 354
- Z[etkin], C[lara], *Die Wahlen in Frankreich.* U: Die Neue Zeit. 11. Jg. 1892/93. 2. Bd., Nr. 52 (vidi i nap. 224). 161

II. Periodika

- Arbeiter-Zeitung*, od 2. i 5. januara 1894. Der erste Kongreß der Gewrkschaften Oesterreichs (vidi i nap. 238). 178
- od 2. i 5. januara 1894. Parteitag der tschecho-slavischen Sozialdemokratie (vidi i nap. 238). 178
- od 5. januara 1894. Das allgemeine Wahlrecht, eine »konservative Maßregel« (vidi i nap. 237). 178
- od 1, 3 - 8. januara 1895. 331
- od 24. januara 1895. 354
- od 26. januara 1895. Vom Tage (vidi i nap. 426). 354
- The Daily Chronicle*, od 24. januara 1893. 13
- The Evening Standard*, od 10. oktobra 1893. 122
- The Hardwearer*, od 11. i 18. maja 1895 (vidi i nap. 500). 427 431
- Justice*, od 1. decembra 1894. The Movement in Germany (vidi i nap. 364). 297
- od 9. marta 1895. A Pill for Palmer. 398
- od 23. marta 1895. Topical Tattle. 398
- The Labour Leader*, od 9. marta 1895. The L. C. C. elections. 398
- od 9. marta 1895. The L. C. C. and the I. L. P. 398
- od 6. jula 1895. 443

- Neue Rheinische Zeitung. Organ der Demokratie*, od 25. avgusta 1848. Deutschland. Köln, 24. avgust. 336
 — od 6. septembra 1848. Deutschland. Wien, 31. avgust. 336
 — od 8. septembra 1848. Deutschland. Wien, 2. septembra. 336
- Die Neue Welt*, 1894, Nr. 18 i 19. Aus finsternen Zeiten. 214
- Przedświt*, od februara 1893. Russo-Boruska przyjaźń. 26 32
- The Times*, od 6. februara 1865. Mr. Lincoln and the International Working Men's Association. 65
- Vorwärts, Berliner Volksblatt*, od 12. januara 1893. Russische Polizei-Allmacht in Frankreich (vidi i nap. 7). 6
 — od 25. januara 1893. Das italienische Panama. 18
 — od 12. oktobra 1893. Der Kongreß der französischen Arbeiterpartei. 128 137
 — od 26. januara 1894. Ein edles Brüderpaar (vidi i nap. 246). 185
 — od 31. oktobra 1894. Der Parteitag. 275
 — od 9. januara 1895. Die Frauen und die Vereinsgesetze (vidi i nap. 428). 354
 — od 30. marta 1895. Wie man heute Revolutionen macht. 401 407
 — od 14. aprila 1895. Parteipresse (vidi i nap. 493). 417
- Вѣстникъ Европы*, книга 12, od decembra 1894. Внутреннее обозрѣніе. 331
- The Workman's Times*, od 18. februara 1893 (vidi i nap. 58). 31

C. Spisak pomenutih časopisa i listova

- Allgemeine Literatur-Zeitung* [Opšte književne novine] — mesečni časopis, izlazio od decembra 1843. do oktobra 1844. u Šarlotenburgu, a izdavao ga Bruno Bauer. 115
- Almanach* vidi *Almanach du Parti Ouvrier*
- Almanach du Parti Ouvrier* [Almanah Radničke partije] — socijalistički godišnjak, izlazio od 1892. do 1894. i 1896. u Lilu u redakciji Julesa Guesdea i Paula Lafarguea. 104
- Almanach de la Question sociale* [Almanah za radničko pitanje] — socijalistički godišnjak; izlazio od 1891. do 1903. u Parizu; redaktor je bio Panajionis Argyriades; u godišnjaku su bili objavljeni izvještaji o međunarodnom radničkom pokretu. 53
- Anekdoten zur neuesten deutschen Philosophie und Publicistik* [Neizdato iz novije nemačke filozofije i publicistike] — zbornik od dva dela, koji je 1843. izdao Arnold Ruge u Cirihi u Vinterturu; u «Anekdoten» objavljene su dve Marxove rasprave: *Primedbe povodom najnovije pruske instrukcije o cenzuri i Luther kao arbitar između Strauße i Feuerbacha*. 422 424
- Arbeiter-Zeitung* [Radničke novine] — organ austrijske socijaldemokratije, izlazio od 1889. do 1893. jednom nedeljno, 1894. dvaput nedeljno, a od 1. januara 1895. svakodnevno u Beču; redaktor je bio Victor Adler; devedesetih godina objavio je više Engelsovih članaka; u njegove saradnike ubrajali su se August Bebel, Eleanor Marx-Aveling i druge ličnosti iz radničkog pokreta.
- Danas je *Arbeiter-Zeitung* glasilo desnog vodstva SPO. 106 154 196 202 232 241 305 307 316 318 319 331 353 354 396 444

Arbeiterinnen-Zeitung [Novine radnica] — austrijski socijaldemokratski list, koji je izdavao Adelheid Popp; izlazio je od 1892. do 1899. dvaput mesečno u Beču; u redakciji su p. o. bili Louise Kautsky, Laura Lafargue i Eleanor Marx-Aveling; među izdavačima nalazio se i Victor Adler. 28 202

Archiv für soziale Gesetzgebung und Statistik [Arhiv za socijalno zakonodavstvo i statistiku] — napredni časopis, koji je izdavao Heinrich Braun; izlazio tromesečno od 1888. do 1903. u Tübingenu, kasnije u Berlinu. 379

Berliner Volks-Tribüne [Berlinska narodna tribina] — socijalno-politički nedeljni list socijaldemokrata, koji je bio blizak poluanarhističkoj grupi «Mladih»; izlazio od 1887. do 1892. 7 10

Börsenblatt für den Deutschen Buchhandel und die mit ihm verwandten Geschäftszweige [Berzanski list nemačkih knjižara i njima srodnih poslovnih grana] — organ udruženja nemačkih knjižara, izlazi od 1834. u Lajpcigu. 167

Bulletin de la Fédération jurassienne de l'Association internationale des travailleurs [Bilten Jurske federacije Međunarodnog udruženja radnika] — organ švajcarskih anarhista; izlazio od 1872. do 1878. na francuskom jeziku u redakciji Jamesa Guillaumea, najpre dvaput mesečno, a od jula 1873. jednom nedeljno. 396

Centralblatt vidi *Sozialpolitisches Centralblatt*

Chronicle vidi *The Daily Chronicle*

The Clarion [Truba] — engleski socijalistički nedeljni list, izlazio od 1891 - 1932. u Londonu. 333 337 342 354

The Commonwealth [Republika] — engleski nedeljni list, organ Centralnog — odn. Generalnog veća Međunarodnog udruženja radnika, bio je izdavan od februara 1866. do jula 1867. kao nastavak radničkih nedeljnih novina «The Workman's Advocate» u Londonu; do juna 1866. bio je Marx u redakcionoj komisiji, a redaktor lista od februara do aprila 1866. bio je Johann Georg Eccarius. Oportunistički vođi Trade-Uniona uspeši su ipak, da suzbiju uticaj Marxovih pristalica. U toku borbe za reformu prava glasa, list je menjao svoju orijentaciju i potpao je pod uticaj radikalne buržoazije. 435

Concordia. Zeitschrift für die Arbeiterfrage [Sloga. Časopis za radničko pitanje] — organ nemačke krupne industrije i katedarskih socijalista; izlazio od 1871. do 1876. u Berlinu. 70

Critica Sociale [Socijalna kritika] — teorijski časopis Socijalističke partije Italije, izlazio od 1891. do 1926, dvaput mesečno u Milanu, u redakciji Filippo Turatta; devedesetih godina časopis je objavljivao radove Marxa i Engelsa; list je znatno doprineo širenju marksizma u Italiji. 173 186 196 202 205 214 215 232 275 297 384 436

Черный Передел [Crna podela] — ruski časopis, organ revolucionarne grupe narodnjaka «Tschorny Peredel»; izlazio od početka 1880. do kraja 1881.; u početku su u redakciji bili G. W. Plechanow i P. B. Axelrod i dr.; ukupno je izašlo pet brojeva, od kojih prva dva u Ženevi, a ostala tri u Minsku. 404

The Daily Chronicle [Dnevna hronika] — liberalni list, izlazio od 1855 (pod ovim nazivom od 1877) do 1930. u Londonu; krajem osamdesetih i početkom devedesetih godina objavljivao je članke o engleskom radničkom pokretu. 122 125 185

- The Daily News* [Dnevne novosti] — liberalni dnevni list, izlazio od 1846. do 1930. u Londonu; organ industrijske buržoazije. 125
- Dampfboot* vidi *Das Westphälische Dampfboot*
- Delnické Listy* [Radnički list] — dnevni list čehoslovačke radničke partije u Austriji, osnovan 1881. u Beču; izlazio od 1895. do 1899. jednom, a od 1899. do 1901. dvaput nedeljno i od 1901. ponovo jednom nedeljno. 54
- Deutsche Jahrbücher für Wissenschaft und Kunst* [Nemački godišnjak za nauku i umetnost] — časopis izlazio najpre od januara 1838. do juna 1841. pod imenom »Hallische Jahrbücher für Wissenschaft und Kunst«, zatim pod gornjim naslovom od jula 1841. do zabrane 1843. u Lajpcigu; izdavali su ga Arnold Ruge i Theodor Echtermeyer kao literarno-filozofski organ mladohegelovaca. 115
- Deutsch-Französische Jahrbücher* [Nemačko-francuski godišnjaci] — izdati u Parizu u redakciji Karla Marxa i Arnolda Rugea na nemačkom jeziku; izišao samo prvi dvobroj u februaru 1844; on je doneo Marxove spise: *Prilog jevrejskom pitanju* i *Prilog kritici Hegelove filozofije prava*. *Uvod* kao i Engelsove radove *Nact za kritiku političke ekonomije* i *Položaj Engleske, Past and Present* by Thomas Carlyle. London 1843. 140
- Deutsche Worte* [Nemačka reč] — austrijski društveno-politički časopis, izlazio od 1881. do 1904. u Beču; od 1881. do jula 1883. jednom nedeljno, a zatim mesečno. 401
- Deutsche Zeitung* [Nemački list] — reakcionarni austrijski dnevni list antisemitske orijentacije; osnovan 1871. u Beču. 72
- Le Devenir social* [Socijalna zbivanja] — socijalistički mesečni časopis, izlazio od aprila 1895. do decembra 1898. u Parizu. Saradnici su bili: Charles Bonnier, Gabriel Deville, Karl Kautsky, Paul Lafargue i dr. 416
- Echo* vidi *Hamburger Echo*
- L'Égalité* [Jednakost] — izlazio jednom nedeljno na francuskom jeziku od decembra 1868. do decembra 1872. u Ženevi; organ romanske federacije Internationale. Najpre organ bakunjinista, a od 8. januara 1870. zastupao je, posle promene u redakciji, antibakunjinističko stanovište. 10 396
- Elberfelder Zeitung* [Elberfeldski list] — dnevni list, izlazio od 1834. do 1904; šezdesetih godina bio je organ liberalne buržoazije. 421
- L'Ère nouvelle* [Nova era] — francuski socijalistički mesečni časopis; osnivač i glavni redaktor bio je Georges Diamandi; izlazio je od jula 1893. do novembra 1894. u Parizu; saradnici su bili Jules Guesde, Jean Jaurès, Paul Lafargue, G. W. Plechanow, i dr. 94 130 140 250
- The Evening Standard* [Večernja zastava] — večernje izdanje lista »The Standard«; izlazio od 1857. do 1905. u Londonu. 122
- Le Figaro* [Figaro] — reakcionarni dnevni list, osnovan u Parizu 1854. 28
- The Fortnightly Review* [Dvonedeljni pregled] — časopis za pitanja istorije, filozofije i literature; izlazio dvaput mesečno, zatim mesečno zadržavajući ovo ime od maja 1865. do juna 1934., a od 1934. do 1954. kao »Fortnightly« u Londonu; osnovala ga je grupa građanskih radikala. 147
- Frankfurter Zeitung und Handelsblatt* [Frankfurtske novine i trgovački list] — malogradansko-demokratski dnevni list; izlazio od 1856 (od 1866. pod ovim imenom) do 1943. u Frankfurtu na M. 295 352

- The Free Press* [Slobodna štampa] — engleski građanski list, koji su izdavali David Urquhart i njegove pristalice od 1855. do 1865. u Londonu; u njemu su izišli neki Marxovi radovi. 480
- Free Russia* [Slobodna Rusija] — engleski mesečni časopis radikalnog pravca, organ engleskog udruženja »Gesellschaft der Freunde der russischen Freiheit»; izlazio od juna 1890. do januara 1915. u Londonu; od 1891. do 1895. bio je njegov redaktor S. M. Krawtschinski (Stepniak). 15
- Gazeta Robotnicza* [Radnički list] — socijaldemokratski nedeljni časopis, izlazio na poljskom jeziku od 1891. do 1919. u Berlinu i Katovicama. 21
- Glühlichter. Humoristisch-satirisches Arbeiterblatt* [Žarulja. Humoristično-satirični radnički list] — socijaldemokratski časopis, izlazio od 1889. do 1915. dvaput mesečno u Beču. 297
- Hallische Jahrbücher* vidi *Deutsche Jahrbücher für Wissenschaft und Kunst*.
- Hamburger Echo* [Hamburški eho] — socijaldemokratski dnevni list, izlazio od oktobra 1887. do 1963. 149 150 318
- The Hardwareman* [Metalac] — engleski list, izlazio od 1894. do 1898. u Londonu. 431
- L'Illustration* [Ilustracija] — beletristički nedeljni časopis, izlazio od 1843. do 1935. u Parizu. 62
- L'Intransigeant* [Nepomirljivi] — dnevni list, izlazio od 1880. do 1948. u Parizu; osnivač i glavni redaktor bio je Henri Rochefort (1880 - 1910); osamdesetih i devedesetih godina zastupao je radikalno-republikansko stanovište. 28
- La Jeunesse Socialiste* [Socijalistička omladina] — francuski mesečni časopis za pitanja naučnog komunizma, osnovan 1895. u Tuluzu. 443
- Justice* [Pravda] — nedeljni list, organ socijaldemokratske federacije; izlazio od 1884. do 1925. u Londonu; izdavač je bio Harry Quelch. 49 194 207 211 297 333 402
- La Justice* [Pravda] — francuski dnevni list, izlazio od 1880. do 1930. u Parizu; 1880. do 1896., kada je list vodio njegov osnivač Georges Clemenceau, bio je organ tzv. krajnje levice u radikalnoj partiji; posle amnestije od 11. jula 1880. ušao je u redakciju Charles Longuet. 104
- Kladderadatsch* [Graja] — političko-satirički nedeljni list, osnovan u Berlinu 1848., najpre levoradikalni, a docnije se stavio u službu reakcije. 311
- Kosmos Zeitschrift für Entwicklungslehre und einheitliche Weltanschauung* [Kosmos. Časopis za nauku o evoluciji i jedinstvenom pogledu na svet] prirodnjački mesečni časopis koji je propagirao darvinizam; izlazio od 1877. do 1886. najpre u Lajpcigu, a kasnije u Stuttgartu. 430
- The Labour Elector* [Radnički birač] — socijalistički nedeljni list, izlazio od juna 1888. do jula 1894. u Londonu. 9 66

- The Labour Leader* [Radnički vođa] — engleski mesečni časopis; 1887. osnovao ga je Keir Haride pod imenom »The Miners«, a od 1890. izlazio je pod nazivom »The Labour Leader« kao organ škotske radničke partije; od 1893. oficijelni organ Nezavisne radničke partije; od 1894. izlazio je jednom nedeljno; do 1904. bio je Keir Hardie redaktor ovog časopisa. 276 333 337 342 354
- Lotta di Classe* [Klasna borba] — italijanski nedeljni list, centralni organ socijalističke partije italijanskih radnika, izlazio od 1892. do 1898. u Milanu. 3
- Lumea noua* [Nova svetlost] — rumunski dnevni list, organ socijaldemokratske partije radnika Rumunije; izlazio u Bukureštu od novembra 1894. kao nastavak lista »Munca«; od 1894. do 1898. dnevni list, od 1898. do 1900. nedeljni; od 1886. bio je povremeno pod uticajem građansko-liberalnog elementa. 277
- Munca* [Rad] — rumunski nedeljni list, izlazio od 1890. do 1894. u Bukureštu; od 1893. organ Socijaldemokratske radničke partije Rumunije; doprineo je širenju marksizma. 277
- Nature. A Weekly Illustrated Journal of Science* [Priroda. Nedeljni ilustrovani list za nauku] — prirodnjački časopis, izlazio od 1869. u Londonu. 5
- Neue Preussische Zeitung* [Novi pruski list] — dnevni list, izlazio od 1848. do 1938. u Berlinu; krajnje reakcionarni organ pruskih junkera i visokog plemstva, u Bizmarkovoj eri vodeći organ konzervativaca; nazvan još »Kreuz-Zeitung«, jer je u zaglavlju nosio gvozdeni krst. 471
- Neue Rheinische Zeitung. Organ der Demokratie* [Nove rajnske novine. Organ demokratije] — dnevni list, koji je izdavan od 1. juna 1848. do 19. maja 1849. u Kelnu pod rukovodstvom Karla Marxa. Kao borbeni organ proleterskog krila demokratije list je postao vaspitač narodnih masa u borbi protiv kontrarevolucije. 273 332 336 391 480
- Neue Rheinische Zeitung. Politisch-ökonomische Revue* [Nove rajnske novine. Političko-ekonomski pregled] — časopis, koji su Marx i Engels osnovali u decembru 1849. i izdavali do novembra 1850. Teorijski i politički organ Saveza komunista, produžetak kelnskog lista »Neue Rheinische Zeitung«, koji su Marx i Engels izdavali 1848/49; redakcija časopisa vršena je u Londonu, a štampan je u Hamburgu. 51 273 357 363 364
- Die Neue Welt. Illustriertes Unterhaltungsblatt für das Volk* [Novi svet. Ilustrovani zabavni list za narod] — socijalistički časopis, izlazio od 1876. do 1883. u Lajpcigu, zatim do 1919. u Štutgartu i Hamburgu; vodio ga je najpre Wilhelm Liebknecht, kasnije Bruno Geiser (do 1887); 1876. objavio je Engels svoj rad »Wilhelm Wolf« kao seriju članaka u časopisu »Die Neue Welt«. 214
- Die Neue Zeit. Revue des geistigen und öffentlichen Lebens* [Novo Vreme. Revija duhovnog i javnog života] — teorijski časopis nemačke socijaldemokratije; izlazio u Štutgartu od 1883. do oktobra 1890. jednom mesečno, zatim do jeseni 1923. nedeljno; redaktor časopisa bio je od 1883. do 1917. Karl Kautsky; od 1885. do 1894. bio je Engels saradnik časopisa; posle njegove smrti časopis više nije bio na visini svojih zadataka; pre i za vreme prvog svetskog rata zauzeo je centrističku poziciju i time podržavao socijalšoviniste. 16 144 145 158 174 194 196 231 239 240 264 265 280 308 314 322 338 343 375 422
- New-York Daily Tribune* [Njujorška dnevna tribina] — dnevni list, izlazio od 1841. do 1924., osnovao ga poznati američki novinar i političar Horace Greeley; sredinom pedesetih godina bio je organ levog krila američkih vigovaca, zatim organ republikanske partije; četrdesetih i pedesetih godina imao je napredan stav i istupao je protiv ropstva; od avgusta 1851. do marta 1862. bili su Marx i Engels saradnici ovog lista. 320 352 415 480

- New Yorker Volkszeitung* [Njujorške narodne novine] — američki socijalistički list, izlazio od 1878. do 1932. na nemačkom jeziku u Njujorku; devedesetih godina bio je Hermann Schüter saradnik ovog lista. 48 50 155 218 301 322 323
- Nuova Antologia di scienze lettere et arti* [Nova antologija književnosti i umetnosti] — italijanski liberalni časopis za literaturu i umetnost; izlazio od 1866. do 1878. jednom mesečno u Firenci, od 1878. do 1943. dvaput mesečno u Rimu. 367
- Le Parti socialiste. Organe du Comité révolutionnaire central* [Socijalistička partija. Organ centralnog revolucionarnog komiteta] — nedeljni list blankista; izlazio od juna 1891. do marta 1895. u Parizu. 169
- La Petite République française* [Mala francuska republika] — radikalno-republikanski dnevni list; izlazio od 1875. do 1893. pod ovim imenom u Parizu, a od 1893. kao «La Petite République», saradnici su bili p. o. Jean Jaurès i Etienne-Alexandre Millerand. 118 129 166 236 250 280 342
- Pionierkalender* vidi *Pionier. Illustrierter Volks-Kalender*
- Pionier. Illustrierter Volks-Kalender* [Pionir. Ilustrovani narodni kalendar] — godišnjak koji je izdavala socijalistička partija radnika Severne Amerike na nemačkom jeziku od 1883. do 1904. u Njujorku. 154 200
- Przedświt* [Svitanje] — poljski socijalistički časopis, izlazio od 1881. do 1918. u Ženevi i Londonu. 27. februara 1892. časopis je doneo prvi otisak Engelsovog predgovora za drugo poljsko izdanje «Manifesta Komunističke partije». 26 230
- Punto Nero* [Crna tačka] — italijanski socijalistički dnevni list; izlazio 1894. u Redo-Emilja. 252
- Question Sociale* vidi *Almanach de la Question Sociale*
- Работничъ. Органъ на българската социал-демократическа партия* [Radnik. Organ bugarske socijal-demokratske partije] — bugarski list, izlazio od 1. novembra 1892. do 21. avgusta 1894. u Tornovu. 277
- La Rassegna Agraria, Industriale, Commerciale, Letteraria, Politica, Artistica* [Zemljoradnički, industrijski, trgovački, literarni, politički i umetnički pregled] — italijanski časopis, izlazio od 1892. dvaput nedeljno u Napulju. 330 367
- Le Réveil Ouvrier* [Radničko buđenje] — nedeljni časopis, mesni organ francuske radničke partije u Kaleu, izlazio sa prekidima od 1886. do 1896. 212
- Revue der Neuen Rheinischen Zeitung* vidi *Neue Rheinische Zeitung. Politisch-ökonomische Revue*
- Rheinische Zeitung für Politik, Handel und Gewerbe* [Rajnske novine za politiku, trgovinu i zanate] — dnevni list, izlazio od 1. januara 1842. do 31. marta 1843. u Kelnu; od aprila 1842. bio je Marx saradnik «Rajnskih novina», a od oktobra iste godine i glavni redaktor. Posle odluke pruskog državnog ministarstva od 19. januara 1843. o ukidanju «Rajnskih novina», sledovala je 21. januara naredba tri ministra za cenzuru, kojom se zabranjuje izlaženje novina od 1. aprila 1843. a do tog vremena je zavedena stroga cenzura. 308 320 408 414 416 418 419 421 - 423 468 469
- Rheinische Zeitung* [Rajnske novine] — glavni organ socijaldemokratske partije za oblast «Obere Rheinprovinz», izlazio od 1888. do 1933. u Kelnu; 1894/95 bio je Carl Hirsch redaktor ovih novina. 135 208 228

- Русская Жизнь* [Ruski život] — građansko-liberalni dnevni list, izlazio od 1890. do 1895. u Petrogradu. 359
- Русское богатство* [Rusko bogatstvo] — mesečni časopis, izlazio od 1876. do sredine 1918. u Petrogradu; početkom devedesetih godina organ liberalnih narodnjaka; vodio je ogorčenu borbu protiv marksizma; od 1906. organ polukadetske partije «narodnih socijalista». 369
- El Socialista* [Socijalist] — dnevni list, kasnije nedeljni, centralni organ Socijalističke radničke partije Španije; osnovao ga 1885. u Madridu Pablo Iglesias. 204 255 396
- Le Socialiste* [Socijalist] — nedeljni list koji je osnovao Jules Guesde 1885. u Parizu; u redakciji su bili Paul Lafargue, Gabriel Deville i dr.; do 1902. organ francuske radničke partije, od 1902. do 1905. organ Socijalističke partije Francuske; od 1905. organ Francuske socijalističke partije; osamdesetih i devedesetih godina bio je Engels saradnik ovog lista. 48 128 129 232 263 277 417
- La Société Nouvelle* [Novo društvo] — francuski mesečni časopis za pitanja sociologije, umetnosti, nauke i literature; izlazio sa prekidima od 1884. do 1914. u Briselu i Parizu. 280
- Der Sozialdemokrat* [Socijaldemokrat] — nedeljni list socijaldemokratske partije Nemačke; osnovan aprila 1894. odlukom Partije na zasedanju u Kelnu (oktobra 1893); izlazio do 1895. u Berlinu. 145 275 297
- Социал-демократъ* [Socijaldemokrat] — bugarski literarni časopis, izlazio tromesečno od 1892. do 1893.; časopis je objavljivao radove Marxa i Engelsa, G. W. Plechanowa, Paula Lafarguea i drugih predstavnika socijalističkog i radničkog pokreta. 75
- Социалистъ. Органъ на работническаѣа социал-демократическа партиѣа* [Socijalist. Organ radničke socijaldemokratske partije] — bugarski list, izlazio dvaput nedeljno od oktobra 1894. do 3. novembra 1897. u Sofiji. 277
- Der Sozialist* [Socijalist] — nedeljni list udruženja nezavisnih socijalista («Mladih») izlazio od 1891 - 1899. u Berlinu. 280
- Sozialpolitisches Centralblatt* [Društvenopolitički centralni list] — socijaldemokratski nedeljni list koji je izdavao Heinrich Braun; izlazio pod ovim imenom od januara 1892. do marta 1895. 132 292 384 386 409
- The Standard* [Zastava] — konzervativni dnevni list; izlazio od 1827. do 1917. u Londonu. 367 398
- Die Tagwacht* [Dnevna straža] — socijaldemokratski list, izlazio od 1869. do 1880. u Cirihi; od 1869. do 1873. organ nemačke sekcije Međunarodnog udruženja radnika u Švajcarskoj; posle toga organ Švajcarskog saveza radnika i socijaldemokratske partije Švajcarske. 396
- Le Temps* [Vreme] — konzervativni dnevni list, organ francuske krupne buržoazije; izlazio od 1861. do 1943. u Parizu. 342
- Der Textil-Arbeiter* [Tekstilni radnik] — nedeljni list, organ stručnog udruženja tekstilnih radnika; izlazio od 1889. u Berlinu. 256
- Tribune* vidi *New York Daily Tribune*

- Das Volk* [Narod] — reakcionarni dnevni list, organ hrišćansko-socijalne partije koju je osnovao Adolf Stoecker; redaktori su p.o. bili Helmut von Gerlach i Heinrich Oberwinder; izlazio je od 1889. u Berlinu. 234
- Volks-Anwalt* [Narodni pravobranilac] — američki nedeljni list na nemačkom jeziku, organ socijalističke partije Severne Amerike; izlazio od 1889. do 1898. najpre u Činčinatuu, zatim i u Baltimoru, Bufalu i Klivlendu. 232
- Volksstimme. Organ der sozialdemokratischen Partei Ungarns* [Glas naroda. Organ socijaldemokratske partije Mađarske] — nedeljni list na nemačkom jeziku, izlazio od 1872. u Budimpešti. 275
- Volks-Tribüne* vidi *Berliner Volks-Tribüne*
- Volkstribüne. Organ für die Interessen des arbeitenden Volks* [Narodna tribina. Organ za interese radnog naroda] — austrijski socijaldemokratski list, izlazio od 1891. dvaput nedeljno u Beču. 144
- Volks-Zeitung* [Narodne novine] — dnevni list, izlazio od 1853. do 1889. u Berlinu; organ opozicijski nastrojene liberalne buržoazije. 127
- Volkszeitung* vidi *New Yorker Volkszeitung*
- Der Verbote* [Prvi glasnik] — mesečni časopis koji je izlazio od januara 1866. do decembra 1871. u Ženevi, najpre pod naslovom »Organ der Internationalen Arbeiter-Association«, a od januara 1867. sa podnaslovom »Zentralorgan der Sektionsgruppe deutscher Sprache der Internationalen Arbeiterassoziation«; odgovorni redaktor bio je Johann Philipp Becker; časopis je sledio u opštim crtama liniju Marxa i Generalnog veća, objavljivao je redovno dokumente IAA i informisao o delatnosti sekcija i razvoju radničkog pokreta u Evropi i USA. 396
- Vorwärts. Berliner Volksblatt* [Napred. Berlinski narodni list] — socijaldemokratski dnevni list, izlazio od 1884. do 1890. pod nazivom »Berliner Volksblatt«; odlukom kongresa Partije nemačke socijaldemokratije u Haleu (oktobra 1890) postao je od 1891. centralni organ Partije; njegov glavni redaktor bio je Wilhelm Liebknecht; Engels je objavljivao članke u ovom listu, podupirao je redakciju savetima i upozorenjima i pomagao joj u borbi protiv oportunizma. 18 31 128 129 135 137 141 145 149 150 161 185 200 214 236 241 256 275 285 288 289 294 314 318 357 377 415 416
- Der wahre Jakob* [Istiniti Jakov] — ilustrovani humoristično-satirični časopis socijaldemokratije; izlazio od 1884. do 1932., najpre jednom a kasnije dvaput mesečno u Štutgartu. 297
- Вѣстникъ Европы* [Glasnik Evrope] — istorijsko-politički literarni mesečni časopis građansko-liberalnog smera; izlazio od 1866. do 1918. u Petrogradu; objavljivao je članke protiv revolucionarnog marksizma. 331
- Das Westphälische Dampfboot* [Vestfalski parobrod] — mesečni časopis, organ »pravih« socijalista, izlazio u redakciji Ottoa Lüninga od januara 1845. do decembra 1846. u Bilefeldu, a od januara 1847. do marta 1848. u Paderbornu. 352 392 418
- The Woman's Journal* [Ženski list] — američki nedeljni list, organ feministkinja; izlazio pod ovim imenom od januara 1870. do maja 1917. u Bostonu i Čikagu. 119 168
- The Workman's Times* [Radničko vreme] — nedeljni list, izlazio od avgusta 1890. do septembra 1894. u Hadezfeldu, zatim u Londonu i Mančesteru; repaktor

---

je bio Joseph Burgess; 1892. spojio se list sa »Trade-Unionist«; devedesetih godina u redakciji su bili Eleanor Marx-Aveling, Edward Aveling i Robert Blatchford. 7 8 9 190 194 254 275 342

Zeitschrift für Social-und Wirtschaftsgeschichte [Časopis za socijalnu i privrednu istoriju] — izlazio tromesečno od 1893. do 1900. u Frajburgu u B. i Lajpcigu. 70

Registar imena

- Abner, Christian* (Kristijan Abner) — vlasnik jednog trgovačkog nadleštva u Kelnu. 431
- Adams Walther, H. Bridges* (H. Bridžes Edems Volter) — prevodilac knjige Augusta Bebela *Die Frau und der Sozialismus* na engleski. 124 138
- Adelheid* — vidi *Dworak, Adelheid*
- Adler, Emma* (rođ. *Braun*) (Emma Adler, rođ. Braun; 1858 - 1835) — supruga Victora Adlera. 178 179 202 241 245 253 315 319 331 333 337
- Adler, Victor* (Viktor Adler; 1852 - 1918) — lekar, jedan od osnivača i vodećih članova austrijske Socijal-demokratske partije; od 1889. do 1895. vodio je prepisku sa Engelsonom; delegat međunarodnih socijalističkih kongresa radnika 1889, 1891. i 1893; urednik bečkog lista *Arbeiter-Zeitung*. 54 108 120 - 123 125 126 130 137 144 147 157 174 178 179 186 196 197 201 202 203 232 241 - 245 253 290 302 - 305 312 314 315 316 318 319 331 - 333 336 337 341 353 354 367 386 387 444
- Akseljrod, Pavel Borisovič* (1850 - 1928) — ruski socijaldemokrata, učestvovala je u osnivanju grupe «Oslobođenje rada». 221 360
- Aleksandar III* (1845 - 1894) — ruski car (1881 - 1894). 82 172 232 277 280 331 355
- Aleksandrov, A. N.* — artiljerijski poručnik u Taškentu. 26
- Allemane, Jean* (Žan Aleman; 1843 - 1935) — francuski tipograf, sitno-buržoaski socijalista, zbog svog učešća u Pariskoj komuni osuđen na prinudni rad; iz Nove Kaledonije vratio se u Francusku 1880, posle amnestije; osamdesetih godina posibilist, 1890. vođa Socijalističke revolucionarne radničke partije (Parti ouvrier socialiste révolutionnaire), nastale odvajanjem od posibilista i koja je zastupala anarho-sindikalizam; za vreme prvog svetskog rata povukao se iz političkog života. 44 104
- Ana* — vidi *Kulišova, Ana Mihailovna*
- Arbib, Edoardo* (Edoardo Arbib; 1840 - 1906) — italijanski političar i pisac, poslanik parlamenta (1879 - 1895), predstavnik buržoaske desnice. 18
- Argyriadès, Panajionis* (*Paul*) (Panajious (Pol) Argiriades; 1849 - 1901) — advokat rodom iz Makedonije i publicista, francuski socijalista blankist, izdavač časopisa *«Almanach de la Question Sociale»* (1891 - 1901), delegat međunarodnih socijalističkih kongresa radnika 1891. i 1893. 53 128
- Aristotel* (384 - 322. pre n.e.) među starim grčkim filozofima... «naj-univerzalnija glava» koja je «ispitivala čak i suštinske forme dijalektičkog mišljenja» (Engels). 15
- Arndt, Paul* (Pol Arnd) — žurnalista, socijaldemokrata, devedesetih godina pariski dopisnik lista *«Vorwärts»*; član revolucionarnog

- centralnog komiteta blankista. 128
159 256 257 265
- Arnold, Sir Alfred* (ser Alfred Arnold; 1835 - 1908) — kandidat torijevaca u Halifaksu na ponovnim izborima 1893, član parlamenta (1895 - 1900). 27
- Atabekjanc, Josif Nerzesovič* (1870 - 1916) — jermenski agronom, socijaldemokrata, preveo je na jermenski *Manifest komunističke partije*. 291
- Auer, Ignaz* (Ignac Auer; 1846 - 1907) — sarač, publicista; od 1869. član Socijaldemokratske radničke partije, 1874. sekretar Glavnog odbora Partije, 1875 - 1877. jedan od dvojice sekretara Socijalističke radničke partije Nemačke, urednik lista *«Berliner Freie Presse»* (1877), sa prekidima član rajhstaga od 1877. do 1907, pri unutarpartijskim sukobima do 1893. pretežno je podržavao Augusta Bebela, međutim, sledećih godina približio se oportunističkom stanovištu. 338
- August* — vidi *Bebel, August*
- Aveling, Eleanor* — vidi *Marx - Aveling, Eleanor*
- Aveling, Edward* (Edvard Eveling; 1851 - 1898) — engleski lekar i pisac, socijalista, sa Samuelom Moore-om preveo je na engleski prvi tom *«Kapitala»*; od 1884. član Social Democratic Federation, jedan od osnivača Socialist League (1884), iz League se povukao 1889. zbog porasta anarhističkih tendencija u njoj; krajem osamdesetih do početka devedesetih godina bio je jedan od organizatora masovnog pokreta ne-kvalifikovanih i nezaposlenih radnika; delegat međunarodnih socijalističkih radničkih kongresa 1889, 1891. i 1893. godine; od 1884. životni saputnik Marxove kćeri Eleanor. 7 8 12 19 31 49 52 62 66 76 98 113 139 143 151 185 194 232 265 330 342 425 434 436 437 439 443 451 - 454
- August, Gaj Julije Cezar Oktavije* (63. pre n. e. do 14. n. e.) — rimski car (27. pre n. e. do 14. n. e.). 183
- Baake, Hans* (Hans Bake) — berlinski izdavač, socijaldemokrata, brat Kurta Baakea. 408 416
- Baake, Kurt* (Kurt Bake; 1864 - 1938) — žurnalista, socijaldemokrata, 1890. osnivač i predsednik *«Slobodnih narodnih pozornica»* u Berlinu; posle 1892. drugi predsednik. 408
- Bachem, Karl Joseph Emil* (Karl Jozef Emil Bahem; 1858 - 1945) — pravnik, političar, član partije Centra; član rajhstaga (1889 - 1906). 24
- Baernreither, Joseph Maria* (Jozef Maria Bernrajter; 1845 - 1925) — austrijski pravnik, publicista i političar, poslanik češkog landtaga (1878) i austrijskog rajhstaga (od 1885). 147
- Bahr, Hermann* (Herman Bar; 1863 - 1934) — austrijski likovni i književni kritičar, pisac i dramaturg; njegovo lično poznanstvo sa Augustom Bebelom, Wilhelmom Liebknechtom i dr. pomoglo mu je da raskine sa reakcionarnim antisemitiskim krilom tzv. pokreta za veliku Nemačku u Austriji. 72
- Bakunjin, Mihail Aleksandrovič* (1814 - 1876) — publicista, ruski revolucionar, kasnije jedan od glavnih predstavnika anarhizma; učesnik revolucije od 1848/1849. u Nemačkoj; ideološki je uticao na narodni pokret u Rusiji; član Internacionale u kojoj je istupao kao najoštrij protivnik marksizma, na Haškom kongresu 1872. isključen je iz Internacionale. 7 22 280 288 436
- Balfour, Spencer Jabez* (Spenser Džebiz Balfor; rod. 1843) — engleski liberal, član parlamenta (1880 - 1892); direktor jedne građevinske firme, pobegao je u inostranstvo posle njenog raspada (1892); 1895. je izručen vlastima i osuđen na 14. godina prinudnog rada. 228
- Bolzac, Honoré de* (Onore de Balzac; 1799 - 1850) — poznati francuski književnik. 473
- Barlen, Theodor* (Teodor Barlen) — nemački socijaldemokrata, emigrant u Londonu. 365 371
- Baron* — vidi *Karl Kautsky*

Barry, Maltman (Moltmen Beri; 1842 - 1909) — engleski novinar, kratko vreme aktivni član Internacionale, u kojoj je bio na Marxovoj strani; saradnik konzervativnog lista «The Standard», osamdesetih i devedesetih godina raskrinkan kao agent društveno-konzervativnih krugova u engleskom radničkom pokretu. 8 66

Barth, Ernst Emil Paul (Ernst Emil Paul Bart; 1858 - 1922) — buržoaski filozof, sociolog, od 1890. profesor na lajpciškom univerzitetu, protivnik marksizma. 87 89 350

Baudeau, Nicolas (Nikola Bodo; 1730 - 1792) — francuski opat, ekonomista, fiziokrat. 410

Bauer, Bruno (Bruno Bauer; 1809 - 1882) — filozof, istoričar religije i publicist; mladohegelovac; autor radova iz istorije hrišćanstva; kritikovao je sa idealističkog stanovišta biblijski i ortodokсни pojam boga; posle revolucije 1848/1849. saradnik reakcionarnog lista «Neue Preussische Zeitung» («Kreuzzeitung»), posle 1866. nacionalliberal. 115 421

Bauer, Edgar (Edgar Bauer; 1820 - 1886) — publicista, mladohegelovac, posle poraza revolucije od 1848/1849. emigrirao u Englesku; urednik londonskog lista «Neue Zeit» (1859); posle amnestije od 1861. pruski činovnik; brat Bruna Bauera. 115 421

Bauer, Stephan (Stefan Bauer; 1865 - 1934) — ekonomista i statističar rodom iz Beča, urednik časopisa «Zeitschrift für Social-und Wirtschaftsgeschichte»; profesor na Visokoj tehničkoj školi u Brnu, kasnije profesor u Bazelu i Čikagu. 410

Bax, Ernest Belfor (Ernest Belfor Beks, 1854 - 1926) — engleski istoričar, filozof i novinar, socijalist, jedan od prvih propagatora marksizma u Engleskoj; aktivni član levog krila Social Democratic Federation, saosnivač Socialist League (1884); od 1883. održavao je prijateljske odnose sa Engelsom; saosnivač (1911) i jedan od vođa British Socialist

Party, sa kojom je raskinuo 1916. 19 71

Bebel, August (August Bebel; 1840 - 1913) — strugar, jedan od najznačajnijih vođa nemačkog i međunarodnog radničkog pokreta, prijatelj i učenik Marxa i Engelsa; 1863. saosnivač Saveza nemačkih udruženja, jedan od njegovih vođa, od 1867. predsednik Saveza, član Internacionale od 1866, saosnivač Socijaldemokratske radničke partije 1869; član severnonemačkog rajhstaga (1867 - 1870) i nemačkog Rajhstaga (1871 - 1881. i 1883 - 1913); za vreme francusko-pruskog rata aktivno je istupao protiv pruskih aneksionih planova i za odbranu Pariske komune; kao odlučni protivnik pruskog militarizma insistirao je na ujedinjenju Nemačke revolucionarnim putem; on je bio «najsporniji parlamentarac Evrope, najtalentovaniji organizator i taktičar, najuticajniji vođa međunarodne socijaldemokratije koji se odlučno suprotstavljao reformizmu i oportunizmu» (Lenjin). 3 4 12 - 14 15 16 24 - 27 29 31 36 44 46 48 49 55 61 66 77 83 84 91 - 92 95 97 100 102 103 - 107 108 112 114 117 120 124 - 127 135 137 - 139 141 147 150 151 160 163 188 197 217 257 280 282 288 289 294 295 297 298 300 301 302 325 327 346 347 357 415 449 454

Bebel, Johann Gottlob (Johan Gotlob Bebel; oko 1809 - 1844) — otac Augusta Bebela. 151

Bebel, Johanna Caroline Julie (Johana Karolina Julija Bebel; 1843 - 1910) — od 1866. supruga i saborac Augusta Bebela. 14 27 32 55 56 95 102 108 112 - 114 117 125 127 163

Becher, Alfred Julius (Alfred Julius Beher; 1803 - 1848) — austrijski muzikolog i pravnik; sitnoburžoaski demokrata, republikanac; izdavač lista «Der Radikale»; učesnik revolucije 1848. u Austriji, posle zauzimanja Beča pogubljen na osnovu odluke kontrarevolucionarnog prekog suda. 332

Becher, Hermann Heinrich (Herman Hajnrh Beker («crveni Beckeri»);

- 1820 - 1885; — referent oblasnog suda, publicista, demokrata; 1849/1850. urednik lista »Westdeutsche Zeitung«; od 1850. član Saveza komunista, jedan od glavnih optuženih na kelnskom procesu protiv komunista; kao pripadnik Naprednjačke partije od 1862. član pruskog poslaničkog doma; 1872. pozvan u gornji dom; 1867 - 1874. član severnonemačkog, a kasnije nemačkog rajhstaga; 1870. gradonačelnik Dortmunda, 1875 - 1885. vrhovni gradonačelnik Kelna 332
- Becker, Johann Philipp** (Johan Filip Beker; 1809 - 1889) — četkar iz Falačke, novinar, od buržoaskog demokrate razvio se u proleterskog socijalistu; govornik na hambaškoj svečanosti 1832, vrhovni zapovednik badenske narodne straže 1849; »jediní nemački general revolucije« (Engels); od 1860. prijatelj i saborac Marxa i Engelsa; 1864. saosnivač ženevske sekcije Međunarodnog udruženja radnika, 1865. predsednik nemačkog odela Centralnog komiteta Internacionalne za Švajcarsku, od 1866. predsednik grupe sekcija sa nemačkog područja Internationale, 1866 - 1871. izdavač i urednik mesečnog časopisa »Der Vorbote«; delegat svih konferencija i kongresa Internationale; do kraja života neumorno je radio u švajcarskom i međunarodnom radničkom pokretu. 7 10 65 396
- Becker, Max Joseph** (Max Jozef Beker; umro 1896) — inženjer; sitnoburžoaski demokrat, 1849. učesnik badensko-falačkog ustanka, posle njegovog poraza emigrirao je u Švajcarsku, zatim u SAD. 418
- Beer, Max** (Maks Ber; rod. 1864) — socijaldemokrat, novinar, od 1894. živeo je u Londonu, dopisnik lista »Vorwärts«; autor knjige *Istorija socijalizma u Engleskoj*, koja je izašla 1913, kao i drugih radova, u kojima je razvijao reformistička shvaćanja. 314 427
- Beesly, Edward Spencer** (Edvard Spenser Bizli; 1831 - 1915) — engleski istoričar i političar, buržoaski radi-
- kal, pozitivist, profesor na londonskom univerzitetu, predsednik osnivačke skupštine Međunarodnog udruženja radnika od 28. septembra 1864. u St Martin's Hallu; 1870/1871. u engleskoj štampi je zastupao Internacionalu i Parisku komunu; bio je u prijateljskim odnosima sa Marxom. 351
- Benary, Franz Simon Ferdinand** (Franc Simon Ferdinand Benari; 1805 - 1880) — nemački orijentalist, profesor egzegeze starog zaveta na Univerzitetu u Berlinu. 247
- Benningsen, Rudolf von** (Rudolf fon Benigzen; 1824 - 1902) — političar, pristalica ujedinjenja Nemačke pod hegemonijom Pruske; saosnivač i 1859 - 1867. predsednik Nemačkog nacionalnog udruženja, 1867. vođa desnog krila Nacional liberalne partije koja je zastupala interese krupne buržoazije; član nemačkog rajhstaga (1873 - 1883. i 1887 - 1898). 25
- Béranger, Pierre-Jean de** (Pjer-Žan de Beranže; 1780 - 1857) — francuski pesnik, majstor političkih šansona. 347
- Bernays, Karl Ludwig** (Lazarus Ferdinand Cölestin) (Karl Ludvig Bernajs; 1815 - 1879) — radikalni publicista, 1844. odgovorni urednik pariskog nemačkog časopisa »Vorwärts!«, koji je izdavan uz neposrednu Marxovu saradnju; posle revolucije 1848/1849 emigrirao u SAD. 467
- Bernstein, Aaron**, pseudonim *A. Rebenstein* (Aron Bernštajn, A. Rebenštajn; 1812 - 1884) — demokratski publicista i pisac; osnivač (1853) i urednik berlinskog lista »Volks-Zeitung«; stric Eduarda Bernsteina. 127
- Bernstein, Eduard** (Eduard Bernštajn; 1850 - 1932) — publicist, od 1872. član Socijaldemokratske radničke partije; preselio se u Ciriħ 1878. i bio literarni sekretar Karla Höchbergera; decembra 1880. upoznao se sa Marxom i Engelsom, dopisivao se stalno sa njima, naročito sa Engelsom, i pod njihovim uticajem razvio se u pristalicu marksizma; ured-

- nik lista »Sozialdemokrat« (1881 - 1890); od 1896. otvoreno je istupio kao revizionist marksizma, bio je teorijski osnivač revizionizma, kome je on »dao najjači izraz« (Lenjin); jedan od vođa oportunističkog krila nemačke socijaldemokratije i II Internacionale. 16 51 104 113 145 151 174 188 200 223 256 257 265 266 269 283 287 308 314 222 386 396 427 428 429 430 434 440 449 - 451 454 457
- Bernstein, Regina (Gine)** (Regina Bernštajn, rod. *Zadek*) — od 1887. supruga Eduarda Bernsteina. 17 127 151 188 257 265 266 434 440 457
- Bervi, Vasilij Vasiljevič**, pseudonim: *N. Flerovski* (1829 - 1918) — ruski ekonomista i sociolog; prosvetitelj i demokrata, predstavnik narodnjačkog utopijskog socijalizma; autor knjige *Položaj radničke klase u Rusiji*. 370
- Beust, Adolf von** (Adolf fon Bojst) — lekar, sin Anne Beust, dalji rođak Friedricha Engelsa. 100 104 452 454
- Beust, Anna** (Ana Bojst; rod. 1827) — rodaka Friedricha Engelsa. 100 - 102 452 454
- Beust Friedrich (Fritz)** von (Fridrih fon Bojst) — direktor škole, sin Anne Beust, dalji rođak Friedricha Engelsa. 100 104 452 454
- Bismarck, Otto Fürst von** (Oto Bismarck, knez; 1815 - 1898) — državnik i diplomata, zastupnik interesa pruskog junckerstva; ruski predsednik vlade (1862 - 1872. i 1873 - 1890) i državni kancelar (1871 - 1890); izvršio je ujedinjenje Nemačke odozgo, antidemokratskim putem uz pomoć dinastičkog rata; unutarpolitičkim merama je osigurao savez junckerstva sa krupnom buržoazijom i potpomagao jačanje prusko-nemačkog militarizma; kao neprijatelj radničkog pokreta sproveo je 1878. zakon protiv socijalista koji je uz pomoć borbe radničke klase ukinut 1890; ovo je bio glavni razlog njegovog pada. 13 81 89 91 100 122 259 377 399 400 481
- Blaschford, Robert Peel Glamville**, pseudonim: *Nunquam* (Robert Pii Glenvil Blečford; 1851 - 1943) — engleski novinar, socijalista; početkom devedesetih godina jedan od urednika lista »Workman's Times«, izdavač lista »Clarion« i drugih radničkih listova; autor poznate knjige »Merrie England« (1894); osnivač Independent Labour Party (1893); potom reformist, kasnije socijalšovinist. 342
- Blocher, Hermann** (Herman Bloher; 1867 - 1942) — švajcarski publicist, socijaldemokrata; kasnije se udaljio od radničkog pokreta. 115
- Blumenfeld, Jozef Solomonovič** (rod. 1865) — ruski socijaldemokrata, 1891. emigrirao je u Švajcarsku, član grupe »Oslobodenje rada«, saradivao je u »Iskri«, učestvovao je (1893/1894) u izdavanju socijaldemokratske literature u Švajcarskoj; posle II kongresa Socijaldemokratske radničke partije Rusije, menjševik. 235
- Boelling** — vidi *Engels, Hedwig*
- Boguslawski, Albert von** (Albert fon Boguslavski; 1834 - 1905) — pruski general i reakcionarni pisac vojnih dela, učestvovao je u ugušivanju poljskog ustanka (1863/1864); devedesetih godina saradnik nacionalističkih listova. 366 378
- Bonaparte** — vidi *Napoleon III*
- Bonghi, Ruggiero** (Rudero Bongi; 1826-1895) — italijanski pisac, novinar i političar; profesor filozofije; poslanik parlamenta (1860), ministar za prosvetu (1874-1876). 18
- Bonnet** (Bone) — francuski socijalist sekretar redakcije časopisa »L'Ère nouvelle«. 208
- Bonnier, Charles** (Šarl Bonie; rod. 1863) — francuski pisac i novinar, socijalist, dugo je živeo u Engleskoj, član francuske Radničke partije, saradnik mnogih socijalističkih organa štampe, delegat međunarodnih socijalističkih kongresa radnika od 1889, 1891. i 1893. i dr.; blizak prijatelj Jules Guesde-a. 80 94 104 135 149 160 179 202 232 242 250 308

- Borgius, W.** 182 - 184
- Borkheim, Sigismund Ludwig** (Sigismund Ludvig Borkhajm; 1825 - 1885) — trgovac, bavio se i pisanjem, revolucionarni demokrata; učesnik revolucije 1848/1849 (učestvovao je u jurišu na berlinski arsenal oružja i u badensko-falačkom ustanku), emigrirao je u Švajcarsku, zatim Francusku, od 1851. živio je u Londonu; od 1860. bio je u prijateljskim odnosima sa Marxom i Engelsom; prevodio je spise ruskih revolucionara. 483
- Boulanger, Georges-Ernest-Jean-Marie** (Zorž-Ernest-Zan-Mari Bulanže; 1837 - 1891) — francuski general, borio se protiv Pariske komune, uz pomoć Georges Clemanseau-a postao je ministar rata u Freycinet-ovoj vladi (1886/1887); pokušao je uz pomoć šovinističke antinemačke propagande i političke demagogije da uspostavi svoju vojnu diktaturu u Francuskoj; pobegao je u Belgiju posle neuspelog državnog udara (1889) i izvršio samoubistvo. 111
- Braun, Adolf** (Adolf Braun; 1862 - 1929) — austrijski socijaldemokrata, učestvovao je na kongresu ujedinjenja Socijaldemokratske partije Austrije u Hajnfeldu (1888), urednik bečkog lista »Gleichheit« (1888/1889), od 1907. socijaldemokratskog mesečnog časopisa »Der Kampf« i raznih radničkih listova u Nemačkoj; od 1920. u glavnom odboru SPD i član nemačkog rajhstaga. 112
- Braun, Heinrich** (Hajnrh Braun; 1854 - 1927) — novinar, austrijski socijaldemokrata, reformist; saosnivač časopisa »Neue Zeite«, izdavač časopisa »Archiv für soziale Gesetzgebung und Statistik«, »Sozialpolitischen Centralblatt« i drugih časopisa; član nemačkog Rajhstaga, brat Adolfa Brauna. 292 379
- Brentano, Lujo** (Ludwig Joseph) (Lujo (Ludvig Jozef) Brentano; 1844 - 1931) — ekonomista mlade istorijske škole u Nemačkoj, vodeći katedarski socijalist, jedan od osnivača Udruženja za socijalnu politiku (1872). 70 143 286
- Brett (Bret)** — engleski prodavac vina. 340
- Bronsart von Schellendorff, Walter** (Valter Bronsart fon Šelendorf; 1833 - 1914) — pruski general, ministar rata (1893 - 1896). 151 341
- Brousse, Paul-Louis-Marie** (Pol-Luj-Mari Brus; 1844 - 1912) — francuski lekar i političar, sitnoburžoaski socijalist; učesnik Pariske komune, posle njenog poraza emigrirao je u Španiju, zatim u Švajcarsku, gde se priključio anarhistima, saosnivač Francuske radničke partije, na kongresu u Sen-Etjenu (1882) provocirao je rascep partije, a potom je bio vođa i ideolog posibilista. 29 44
- Bruno, Giordano** (Đordano Bruno; 1548 - 1600) — italijanski mislilac, materijalista i ateista, razvio je kopernikansko shvatanje sveta; inkvizicija ga je spalila kao jeretika. 188
- Bucher, Lothar** (Lotar Buher; 1817 - 1892) — sudski činovnik i publicista; 1848. poslanik pruske Nacionalne skupštine (levi centar), posle poraza revolucije 1848/1849. emigrant u Londonu; dopisnik berlinskog lista »National-Zeitung«; od 1864. Bismarckov saradnik u spoljnim poslovima. 160
- Bueb, Ferdinand** (Ferdinand Bueb; rod. 1865) — urednik, socijaldemokrata, član Rajhstaga (1893 - 1900), delegat na međunarodnom socijalističkom kongresu radnika 1893. 77
- Bunsen, Christian Karl Josias, Freiherr von** (Kristijan Karl Jozias baron fon Bunzen; 1791 - 1860) — pruski diplomata, publicista i teolog; diplomatski poslanik u Londonu (1842 - 1854). 471
- Burgess, Joseph**, pseudonim *Autolykus* (Džozef Bedžis; rod. 1853) — engleski tekstilni radnik, socijalist, izdavač lista »Workman's Times« (1891 - 1894); saosnivač Independent Labour Party (1893). 147 148
- Burns, John** (Džon Bernz; 1858 - 1943) — osamdesetih godina jedan od vođa novih tredjuniona za nekva-

- lifkovane radnike, jedan od organizatora londonskog lučkog štrajka (1889); devedesetih godina je prišao liberalnom tredjunionizmu i istupao protiv socijalističkog pokreta; član parlamenta (od 1892), ministar za komunalnu upravu (1905 - 1914) i trgovinu (1914), povukao se posle izbivanja prvog svetskog rata. 9 26 55 64 186 202 276 398
- Calvin, Jean* (Žan Kalvin; 1509 - 1564) — reformator iz Ženeve, osnivač jednog pravca protestantizma, kalvinizma, u kome su došli do izražaja interesi buržoazije u periodu prvobitne akumulacije kapitala. 88 350
- Canepa, Giuseppe* (Đuzepe Kanepa; 1865 - 1948) — italijanski advokat, socijalist, reformist. 173
- Caprivi, Leo, Graf von* (Leo grof fon Kaprivi; 1831 - 1899) — pruski državnik i general, državni kancelar (1890 - 1894). 9 13 63 70 71 91 301
- Carnot, Marie-François-Sadi* (Marie-Fransoa-Sadi Karno; 1837 - 1894) — francuski državnik, umereni republikanac, od 1880. više puta ministar; predsednik Republike (1887 - 1894), 1894. ga je ubio anarhista Santo Caserio. 172 232 236
- Carré* (Kare) — pariski izdavač. 208
- Casimir-Périer, Jean-Paul-Pierre* (Žan-Pol-Pjer Kazimir-Perie; 1847 - 1907) — francuski reakcionarni državnik, predsednik vlade (1893/1894), predsednik Republike (1894/1895). 161 290 341 344 347 348
- Černý, Wilhelm* (Vilhelm Černi; rod. 1864) — stolar, poreklom Čeh, socijaldemokrata, poslanik austrijskog parlamenta. 253
- Cezar, Gaj Julije* (oko 100 - 44. pre n.e.) — rimski vojskovođa i državnik. 183
- Chamberlain, Joseph* (Džozef Čemberlen; 1836 - 1914) — britanski državnik i političar; jedan od vođa radikalnog krila Liberalne partije, gradonačelnik Birmingema (1873 - 1875), više puta ministar; ideolog britanskog imperijalizma. 189 196
- Champion, Henry Hyde* (Henri Hajd Čempjen; 1857 - 1928) — engleski izdavač i publicista, socijalist; do 1887. član Social Democratic Federation, bio je u rukovodstvu Labour Electoral Association tredjuniona u Londonu; urednik i izdavač lista «Labour Electors»; povremeno je održavao tajne veze sa konzervativcima, 1894. je emigrirao u Australiju, gde je aktivno sarađivao u radničkom pokretu. 8 12 26 66 200
- Chauvière, Emmanuel-Jean-Jules* (Emaniel-Žan-Zil Sovier; 1850 - 1910) — publicista, francuski socijalist, blankist; učesnik Pariske komune; član pariskog opštinskog veća (od 1888); delegat na međunarodnom socijalističkom kongresu radnika od 1889, poslanik (od 1893). 128
- Chauvin, René-Auguste* (Rene-Ogist Šoven; 1860 - 1936) — francuski socijalist; frizer; član Francuske radničke partije (od 1880), član Nacionalnog veća Partije (od 1893), član poslaničkog doma (1893 - 1898). 417
- Churchill, Lord Randolph Henry Spencer* (lord Randolf Henri Spenser Čerčil; 1849 - 1895) — engleski državnik, jedan od vođa konzervativaca; državni sekretar za Indiju (1885/1886), ministar finansija (1886); pobornik kolonijalne ekspanzije, protivnik nezavisnosti Irske; izjašnjavao se za ideje državnog socijalizma. 196
- Clarke, Thomas* (Tomas Klark) — londonski kućevlasnik. 258
- Clemenseau, Georges-Benjamin* (Žorž-Benžamin Klemanso; 1841 - 1929) — francuski publicista i političar; 1871. član Nacionalne skupštine, od 1876. pripadao je parlamentarnoj grupi radikala čiji je vođa kasnije postao; osnivač i glavni urednik lista «La Justice», predsednik vlade (1906 - 1909. i 1917 - 1920), sprovodio imperijalističku politiku. 78 348

- Cleveland, Stephen Grover* (Stiven Grouver Klivlend; 1837 - 1908) — američki državnik, demokrata, predsjednik SAD (1885 - 1889. i 1893 - 1897), protivnik visokih zaštitnih carina i aneksije Havaja, zastupnik Monroeove doktrine. 48
- Colajanni, Napoleone* (Napoleone Kolajani; 1847 - 1921) — italijanski publicista i političar, republikanac; učestvovao je u nacionalnooslobodilačkom pokretu; osamdesetih i devedesetih godina bio je blizak socijalistima; od 1890. poslanik parlamenta. 20
- Columbus, Christoph* (Colombo, Cristoforo) (Kristifor Kolumbo; 1451 - 1506) — italijanski moreplovac u španskoj službi; otkrio je Ameriku. 119
- Comte, Isidore-Auguste-François-Marie* (Izidor-Ogist-Fransoa Mari Kont; 1798 - 1857) — francuski filozof, sociolog i matematičar, osnivač pozitivizma. 350 351
- Cotar, M. R.* (M. R. Kotar) — francuski socijalist. 57
- Crawford, Emily* (Emili Kroford; 1831 - 1915) — engleska novinarka, pariski dopisnik engleskih listova. 29 280 331 354
- Crispi, Francesco* (Frančesko Krispi; 1818 - 1901) — italijanski advokat i državnik, u početku buržoaski republikanac, krajem šezdesetih godina pobornik konstitucionalne monarhije, jedan od vođa tzv. buržoaske «levice»; ministar unutrašnjih poslova (1877 - 1878. i 1887), predsjednik vlade (1887 - 1891. i 1893 - 1896). 259 290 311 344 436
- Cromwell, Oliver* (Oliver Kromvel; 1599 - 1658) — engleski državnik; vođa buržoazije i poburžoženog plemstva tokom buržoaske revolucije u 17. veku; od 1649. vrhovni zapovednik irske armije i lord-namesnik Irske, 1653 - 1658. lord-protektor Engleske, Škotske i Irske. 183
- Croon, Berta* (Berta Kron) — svastika Hermanna Engelsa, brata Friedricha Engelsa. 100
- Crosland, Sir Joseph* (ser Džozef Krouzlend; 1826 - 1904) — engleski fabrikant, konzervativac, član parlamenta (1893 - 1895). 27
- Cunow, Heinrich Wilhelm Karl* (Hajnrh Vilhelm Karl Kunov; 1862 - 1936) — historičar, sociolog i etnograf, socijaldemokrat; osamdesetih i devedesetih godina bio je na strani marksista; kasnije revizionist. 174
- Dakyns* (Dekinz) — engleski geolog, od 1869. član Internacionale; bio je u prijateljskim odnosima sa Marxom i Engelsom. 176
- Dalziel, Davison Alexander* (Dejvison Aligzander Delzjel; 1854 - 1928) — osnivač engleske obaveštajne agencije Dalziel; konzervativac, član parlamenta. 13
- Danielson, Nikolaj Francevič*, pseudonim: *Nikolaj-on* (1844 - 1918) — ruski pisac i ekonomista; jedan od ideologa narodnjaštva osamdesetih i devedesetih godina; više godina se dopisivao sa Marxom i Engelsom, preveo je na ruski sva tri toma «Kapitala» (prvi tom zajedno sa G. A. Lopatinom). 33 - 35 68 132 - 134 172 198 225 226 292 293 334 369 375 376 403 433
- Dante Alighieri* (Dante Aligjeri; 1265 - 1321) — najveći italijanski pesnik. 173
- Darwin, Charles Robert* (Čarls Robert Darvin; 1809 - 1882) — engleski prirodnjak, razvio teoriju o nastanku i razvitku biljaka i životinja. 269
- Dębski, Aleksandar* (1857 - 1935) — poljski socijalist, član «I. Proletarijata» (Veliki proletarijat) i «II. Proletarijata» (Mali proletarijat) kao i poljske Socijalističke partije (PPS); 1893. bio je član redakcije lista «Przedświt», kasnije se povukao iz radničkog pokreta. 230
- Delagrave, Charles-Marie* (Šarl-Mari Delagrav; 1842 - 1934) — francuski izdavač. 250
- Delcluze, Marc-Louis-Alfred* (Mark-Luj-Alfred Delkliz; 1857 - 1923) —

- francuski socijalist, osnovao je organizaciju Radničke partije u Kaleu (1882); delegat na međunarodnim socijalističkim kongresima radnika 1889, 1891. i 1893; kasnije se priključio «nezavisnim socijalistima». 105
- De Leon, Daniel* (Danjel De Lien; 1852 - 1914) – severnoamerički radnički vođa, socijalist; profesor međunarodnog prava; vođa Socijalističke radničke partije Severne Amerike (od 1891); osnivač revolucionarne sindikalne organizacije Socialist Trades and Labor Alliance (1895) i saosnivač Industrial Workers of the World (1905); propagirao je marksističke poglede i suzbijao oportunističke, ali je međutim u značajnim pitanjima sindikalne politike i klasne borbe bio blizak anarhosindikizmu; njegov ideološki utjecaj bio je vrlo velik u Americi. 118
- Delon, Albert* (Alber Delon; rođ. 1857) – francuski socijalist, lekar, u početku posibilist, od 1893. pristalica Julesa Guesde-a, saradivao je u nizu socijalističkih časopisa, u svojim člancima je vulgarizovao marksizam. 181
- Demuth, Frederic* (Frederik Demut) – sin Helene Demuth. 457
- Dereure, Simon* (Simon Derer; 1838 - 1900) – obučar, pripadnik francuskog radničkog pokreta, blankist; član pariske sekcije Internacionale, delegat na Bazelskom kongresu (1869), član Pariske komune, posle njenog poraza emigrirao u Švajcarsku, zatim u SAD; delegat na Haškom kongresu (1872), tamo je izabran u Generalno veće, član Francuske radničke partije (od 1882). 277
- Déroulede, Paul* (Pol Deruled; 1846 - 1914) – francuski pisac i reakcionarni političar; učestvovao je u ugušivanju Pariske komune, aktivni bulanžist, član poslaničkog doma (1889 - 1892. i 1898). 79 349
- Deville, Gabriel* (Gabriel Devil; 1854 - 1940) – francuski publicista, socijalist; član francuske Radničke partije; autor popularnog izlaganja prvog toma *Kapitala* i raznih filozofskih, ekonomskih i istorijskih radova, delegat na međunarodnim socijalističkim kongresima radnika 1889. i 1891, kasnije se povukao iz radničkog pokreta i stupio u diplomatsku službu. 73 96 311 367
- Devonshire, Spencer Compton Cavendish, Duke of* (Spenser Kompten Kevendiš vojvoda Devnšajr; 1833 - 1908) – britanski državnik, liberal; član parlamenta (od 1857), lider Liberalne partije (1875 - 1880), liberal-unionist (od 1885), ministar rata (1882 - 1885). 196
- Diamandi, George* (Georg Diamandi; 1867 - 1917) – rumunski advokat, studirao je u Parizu i tamo rukovodio jednom međunarodnom socijalističkom grupom studenata; osnivač i urednik lista «L'Ère nouvelle» (1893/1894); 1898. vratio se u Rumuniju. 94 140 181
- Dietz, Johann Heinrich Wilhelm* (Johan Hajnrih Vilhelm Dic; 1843 - 1922) – pisac i izdavač, socijaldemokrata, osnivač izdavačke kuće J. H. W. Dietz, kasnije partijska socijaldemokratska izdavačka kuća u Štutgartu; član rajhstaga (1881 - 1918), poslednjih godina svog života bio je naklonjen oportunizmu i revizionizmu. 16 51 137 139 143 157 174 186 227 285 375 430
- Dietzgen, Eugen* (Eugen Dicgen; 1862 - 1930) – publicista, 1880/1881. emigrirao je u SAD, učestvovao je u američkom socijalističkom pokretu, sin Josepha Dietzgena i izdavač njegovih radova; poslednjih godina svog života istupao je kao otvoreni protivnik marksizma. 217
- Disraeli (D'Israeli), Benjamin* (od 1876) *Earl of Beaconsfield* (Bendžamin Dizraeli, erl od Bekensfilda; 1804 - 1881) – britanski državnik i pisac, jedan od vođa torijevaca, zatim Konzervativne partije; ministar finansija (1852, 1858/1859. i 1866 - 1868), predsednik vlade (1868. i 1874 - 1880). 158
- Domanico, Giovanni* (Đovani Domaniko; 1855 - 1919) – italijanski socijalist, zatim anarhist i kasnije

- član Italijanske socijalističke partije. 73 74 85
- Dragomanov, Mihail Petrovič* (1841 - 1895) — ukrajinski historičar, etnograf i publicist, predstavnik ume-rogog krila ukrajinskog nacionalno-oslobodilačkog pokreta, zastupao je subjektivistička shvatanja u nacionalnom pitanju, između ostalog u oceni poljskog revolucionarnog pokreta. 15
- Dühring, Eugen Karl* (Eugen Karl Diring; 1833 - 1921) — vulgarni ekonomista, ideolog reakcionarnog sitnoburžoaskog socijalizma; od 1863. privatni docent na berlinskom univerzitetu; disciplinski kažnjen 1877. zbog svoje opozicije prema vladi; sedamdesetih godina je izvršio jak uticaj na jedan deo nemačke socijaldemokratije; njegova eklektička filozofska i ekonomska shvatanja podvrgao je oštroj kritici Engels u svom delu *Anti-Dühring*. 130 135 208 227
- Duncker, Franz Gustav* (Franc Gustav Dunker; 1822 - 1888) — publicista i izdavač, član Naprednjačke partije, saosnivač Hirsch-Dunckerovog izdavačkog udruženja 1868. 474 475 476 477 478 479
- Dupuy, Charles-Alexandre* (Šarl-Aleksandr Dipi; 1851 - 1923) — francuski državnik, profesor filozofije, umereni republikanac; ministar prosvete (1892), predsednik vlade (1893, 1894/1895. i 1898/1899), predsednik poslaničkog doma (1893. i 1894). 161 348
- Dworak, Adelheid* (Adelhajd Dvorak, udata *Popp*; 1869 - 1939) — austrijska socijalistkinja, fabrička radnica, kasnije publicist, igrala je značajnu ulogu u austrijskom i međunarodnom radničkom pokretu; jedna od osnivača prosvetnog udruženja radnika u Beču (1890), član Glavnog odbora Socijaldemokratske partije Austrije, delegat na međunarodnom socijalističkom kongresu radnika 1893; urednica i jedan od izdavača lista »Arbeiterinnen-Zeitung« (1894 - 1899). 100 104 123 180 202 245
- Eberle, Carl* (Karl Eberle) — predsednik socijaldemokratskog udruženja u Barmenu. 213
- Ede* — vidi *Bernstein, Eduard*
- Edward* — vidi *Aveling, Edward*
- Edwards, Joseph* (Džozef Edvards) — engleski socijalista; 1895. izdavač godišnjaka »Labour Annual«. 265
- Edwards, Passmore* (Pasmor Edvards) — pristalica liberal-unionista. 342
- Eichhoff, Karl Wilhelm* (Karl Vilhelm Ajhof; 1833 - 1895) — trgovac, socijalistički pisac i urednik; 1859. raskrinkao je korupciju u pruskoj policiji, a pre svega je otkrio Stieberovu špijunsku delatnost i zbog toga je osuđen na zatvor; od 1859. dopisivao se sa Marxom, koga je, kao i Engelsa, upoznao za vreme svog boravka u Engleskoj (1861 - 1866); od 1868. saradivao je u berlinskom radničkom pokretu; član i dopisnik Internacionale, 1868. je uz priličnu pomoć Marxa napisao istoriju Internacionale; od 1869. član Socijaldemokratske radničke partije i saradnik socijalističke štampe u Berlinu. 22 65
- Elster, Ludwig* (Ludvig Elšter; 1856 - 1935) — buržoaski ekonomista, profesor na nizu nemačkih univerziteta, jedan od izdavača »Handwörterbuch der Staatswissenschaft«. 16
- Engels, Elisabeth Franziska Mauritia* (Elizabet Franciska Mauricija Engels, 1797 - 1873) — majka Friedricha Engelsa. 152
- Engels, Elise* ud. *Griesheim* (Elize Engels, ud. Grizhajm; 1834 - 1912) — sestra Friedricha Engelsa. 452 473
- Engels, Elisabeth* (Elzbet Engels; rod. 1874) — sinovica Friedricha Engelsa, kći Hermanna Engelsa, od 1895. supruga Arthura Schucharda. 99 100 101 340 362 393 452
- Engels, Emma*, rod. *Croon* (Ema Engels, Kron; rod. 1834) — supruga Hermanna Engelsa, brata Friedricha Engelsa. 17 101 102 340 362 393 452

- Engels, Friedrich, senior* (Fridrih Engels; 1796 - 1860) — otac Friedricha Engelsa, 1837. osnovao je sa Ermenom u Mančesteru a zatim u Engelskirhenu predionicu pamuka Ermen & Engels; pijetist. 449
- Engels, Hedwig ud. Boelling* (Hedvig Engels, ud. Beling; 1830 - 1904) — sestra Friedricha Engelsa. 340
- Engels, Hermann* (Herman Engels; 1822 - 1905) — brat Friedricha Engelsa, fabrikant u Bermenu, ortak u firmi Ermen & Engels u Engelskirhenu. 17 95 100 - 102 117 339 340 361 362 393 411 449 451 452 462
- Engels, Hermann Friedrich Theodor* (Herman Fridrih Teodor Engels; 1858 - 1910) — sinovac Friedricha Engelsa, sin Hermanna Engelsa, fabrikant, ortak u firmi Ermen & Engels u Engelskirhenu. 449 451
- Engels, Rudolf* (Rudolf Engels; 1831 - 1903) — najmladi brat Friedricha Engelsa, vlasnik fabrike u Bermenu, kasnije ortak u firmi Ermen & Engels u Engelskirhenu. 340 361 452
- Engels, Walter* (Valter Engels; rođ. 1869) — sinovac Friedricha Engelsa, sin Hermanna Engelsa, lekar. 101 340 361
- Ermen, Franz* (Franc Ermen) — ortak u firmi Ermen & Engels u Mančesteru. 473
- Ermen, Gottfried, Godfrey* (Gotfrid, Godfri Ermen; 1812 - 1899) — engleski fabrikant nemačkog porekla; 1841. je zajedno sa Friedrichom Engelsom seniorom osnovao predionicu pamuka Ermen & Engels u Engelskirhenu; kasnije glavni akcionar firme Ermen & Engels u Mančesteru, osnovane 1837; upravljao je njome od napuštanja njegovog brata Peter Albert-Ermanna (1853) do njenog ukidanja; 1874/1875. zajedno sa Henry John Robyem je osnovao firmu Ermen & Roby u Mančesteru. 473
- Ernst, Paul* (Paul Ernst; 1866 - 1933) — publicista, književni kritičar i dramaturg, krajem osamdesetih godina se priključio socijaldemo-
- kratiji; jedan od vođa poluanarhističke opozicije «Mladih»; 1891. isključen iz Socijaldemokratske partije Nemačke. 167
- Faure, François-Félix* (Fransoa-Feliks For; 1841 - 1899) — francuski državnik i političar, umeren buržoaski republikanac, predsednik Republike (1895 - 1899). 347 348
- Fenwick, Charles* (Čarls Fenvik; 1850 - 1918) — rudar, jedan od vođa liberalnog pravca u engleskom radničkom pokretu i sindikatu rudara; član parlamenta (od 1885), sekretar Parliamentary Committee Trades Union Congress (1890 - 1894). 254
- Fergusson, Sir James* (ser Džems Fergesn, 1832 - 1907) — engleski državnik, konzervativac, ministar pošta (1891/1892), član parlamenta. 228
- Ferri, Enrico* (Enriko Feri; 1856 - 1929) — italijanski pravnik i sociolog, poslanik italijanskog parlamenta (1886), član Italijanske socijalističke partije (1893 - 1908). 269 283 385 395
- Ferroul, Ernest-Joseph-Antoine* (Ernest-Žozef-Antoan Feru; 1853 - 1921) — francuski lekar, političar i publicista, socijalist; član poslaničkog doma (od 1888), delegat na međunarodnim socijalističkim kongresima radnika 1889. i 1891, gost na kongresu nemačke socijaldemokratije u Haleu 1890. 104
- Ferry, Jules-François-Camille* (Žil-Fransoa-Kamij Feri; 1832 - 1893) — francuski advokat i političar, jedan od vođa umerenih buržoaskih republikanaca; član vlade nacionalne odbrane i gradonačelnik Pariza (1870/1871), borio se protiv revolucionarnog pokreta, predsednik vlade (1880/1881. i 1883 - 1885); sprovodio je politiku kolonijalnih osvajanja. 94
- Fichte, Johann Gottlieb* (Johan Gotlib Fihte; 1762 - 1814) — filozof klasičnog nemačkog idealizma, oduševljeni pristalica francuske revolucije; 1811/1812. rektor univerziteta

- u Berlinu; svojim *Govorima nemažkom narodu* doprineo je izgradnji, tada uglavnom napredne, buržoaske nacionalne svesti u Nemačkoj. 88
- Filon Aleksandrijski* (oko 20. god. pre n. e. do 54. n. e.) — helenističko-jevrejski filozof, izvršio je veliki uticaj na formiranje hrišćanske teologije. 368
- Fireman, Peter* (Piter Fajermen; rod. 1863) — američki hemičar i fabrikant, rođen je u Rusiji, živio u Nemačkoj, a zatim u SAD. 297 324 381
- Fischer* (Fišer) — supruga Richarda Fischera. 358 381 438
- Fischer, Richard* (Rihard Fišer: 1855 - 1926) — slovoslagač i urednik, socijaldemokrat, saradnik lista »Sozialdemokrat« (1879 - 1890), delovoda (1890 - 1892) i sekretar u glavnom odboru Partije (1892 - 1894), 1902 - 1922. poslovođa štampanije »Vorwärts«, od 1893. do svoje smrti član rajhstaga; krajem stoleća prešao je na revizionističke pozicije. 185 357 358 363 364 377 378 408 414 415 416 419 422 423 424 432 438
- Flerovski, N.* — vidi *Bervi, Vasilij Vasiljevič*
- Fortin, Édouard* (Eduar Forten) — francuski publicista, član Francuske radničke partije, član nacionalnog veća Partije (1895 - 1902); preveo je na francuski mnoga Marxova dela, između ostalih *Osamnaesti brimer Louisa Bonaparte*; 1888. opštinski odbornik u Boveu. 130 135 140
- Foulger* (Fuldžer) — engleski izdavač. 124 138
- Fournière, Joseph-Eugène* (Žozef-Ežen Furnije; 1857 - 1914) — francuski socijalist, jedan od osnivača Francuske radničke partije, posle rascepa 1881. priključio se posibilistima, kasnije pristalica Étienne - Alexandre Millerand-a, član poslaničkog doma. 250
- Frankel, Leo* (Leo Frankel; 1844 - 1896) — zlatar, istaknuti predstavnik mađarskog i međunarodnog radničkog pokreta, Marxov i Engelsov saborac; član Pariske komune, član Generalnog veća Internacionalne i dopisni sekretar za Austro-Ugarsku, delegat na Londonskoj konferenciji (1871) i Haškom kongresu Internacionalne (1872), jedan od osnivača Mađarske opšteradničke partije (1880), učesnik na međunarodnim socijalističkim kongresima radnika. 94 149 312 314 318 396
- Franz Ferdinand* (Franc Ferdinand; 1863 - 1914) — austrijski nadvojvoda, od 1896. prestolonaslednik, 28. juna 1914. ubijen je u Sarajevu. 290
- Franz Joseph I* (Franc Jozef I; 1830 - 1916) — austrijski car (1848 - 1916). 138 147 158 190 290
- Freyberger, Louise* — vidi *Kautsky Louise*, rod. *Strasser*.
- Freyberger, Ludwig* (Ludvig Frajberger) — austrijski lekar, 1894. oženio se sa Louisom Kautsky. 14 40 102 163 189 190 192 201 203 209 216 217 228 244 251 253 257 262 264 265 268 272 275 290 296 305 313 320 326 331 333 339 340 345 349 354 356 359 360 362 367 369 370 394 401 407 418 425 - 427 434 439 450 453 454 457 461
- Fribourg, E. E.* (E. E. Fribur) — graver, kasnije trgovac, prudonist; učesnik na osnivačkoj skupštini Internacionalne od 28. septembra 1864. u St. Martin's Hallu u Londonu, jedan od vođa pariske sekcije Internacionalne, delegat na Londonskoj konferenciji (1865) i Ženevskom kongresu (1866); 1871. objavio je jedan spis uperen protiv Internacionalne i Pariske komune. 22
- Friedrich II* (Fridrih II; 1712 - 1786) — pruski kralj (1740 - 1786). 422
- Friedrich Wilhelm* (Fridrih Vilhelm, 1620 - 1688) — izborni knez Brandenburga (1640 - 1688). 89
- Frohme, Karl Franz Egon* (Karl Franc Egon Frome; 1850 - 1933) — konstruktor, urednik i publicista, sedamdesetih godina lasalovac; sa-

- radnik raznih socijaldemokratskih listova, član Rajhstaga (1881 - 1918), pripadao je desnom krilu socijaldemokratske frakcije Rajhstaga, delegat na međunarodnom socijalističkom kongresu radnika 1889, posle 1895. potpomagao je Eduarda Bernsteina u popularizaciji revizionističkih shvatanja. 24 29
- Gardiner, Samuel Rawson* (Semjuel Rovens Gediner; 1829 - 1902) — engleski istoričar. 324
- Garibaldi, Giuseppe* (Đuzepe Garibaldi; 1807 - 1882) — italijanski nacionalni junak, jedan od vođa demokratskog pokreta i pobornik ponovnog ujedinjenja Italije; proslavljeni vojskovođa; 1848. učestvovao je u revoluciji u Italiji, 1849. je organizovao odbranu Rimske republike, 1860. je predvodio »pohod hiljada«, 1870/1871. borio se na strani Francuske republike; potpomagao je obrazovanje sekcija Međunarodnog udruženja radnika u Italiji. 259
- Garibaldi, Menotti* (Menoti Garibaldi; 1840 - 1903) — sin Giuseppe Garibaldija, učestvovao je u nacionalnooslobodilačkom pokretu Italije, 1870/1871. borio se na strani Francuske republike; početkom sedamdesetih godina preduzetnik; poslanik italijanskog parlamenta (1876 - 1900). 18
- Geiger, Wilhelm Arnold* (Vilhelm Arnold Gajger) — pruski policijski činovnik; 1848. istražni sudija, zatim šef policije u Kelnu. 469
- Geiser, Alice* (Alise Gajzer; rod. 1857) — najstarija kći Wilhelma Liebknechta, supruga Bruna Geisera. 200
- Gérault-Richard, Alfred-Léon* (Alfred-Leon Zero-Rišar; 1860 - 1911) — francuski žurnalista, socijalist, izdavač lista »Le Chambard«; član poslaničkog doma (1895 - 1898). 318 341 342
- Gerisch, Karl Alwin* (Karl Alvin Geriš; 1857 - 1922) — konstruktor, socijaldemokrat, član Glavnog odbora Socijaldemokratske partije Nemačke, član Rajhstaga (1894 - 1898). 197
- Gerlach, Hellmut von* (Hellmut fon Gerlah; 1866 - 1935) — publicist i političar, devedesetih godina saradnik lista »Das Volk«, poznati pacifista i antifasista. 233 234
- Gigot, Philippe* (Filip Žigo; 1820 - 1860) — učesnik u belgijskom radničkom i demokratskom pokretu, član Saveza komunista; četrdesetih godina je bio blizak s Marxom i Engelsom; član Komunističkog dopisnog komiteta, osnovanog u proleće 1846. 466
- Gina, Gine* — vidi *Bernstein, Regina*
- Giollitti, Giovanni Federico* (Đovani Federiko Đoliti; 1842 - 1928) — italijanski državnik, jedan od vođa tzv. buržoaske levice, ministar finansija (1889/1890), predsednik vlade (1892/1893); morao se povući zbog toga što je bio upetljan u aferu Rimske banke i privremeno napustiti politički život. 311
- Gizycki, Georg von* (Georg fon Gizicki; 1851 - 1895) — filozof, profesor na berlinskom univerzitetu, saosnivač »Nemačkog društva za etičku kulturu« i izdavač časopisa »Ethische Kultur«. 151 187
- Gladstone, William Ewart* (Viljem Evert Gledston; 1809 - 1898) — britanski državnik, torijevac, kasnije pilovac; u drugoj polovini 19. veka vođa Liberalne partije; ministar finansija (1852 - 1855. i 1859 - 1866) i predsednik vlade (1868 - 1874, 1880 - 1885, 1886. i 1892 - 1894). 12 27 31 189
- Goblet, René* (Rene Goble; 1828 - 1905) — francuski advokat, političar i državnik, buržoaski radikal; osamdesetih godina više puta ministar, predsednik vlade (1886/1887), jedan od izdavača lista »La Petite République française« (1891 - 1893). 129
- Goldenberg, Josif Petrovič*, pseudonim *Meškovski* (1873 - 1922) — ruski socijaldemokrata, od 1890. studirao je u inostranstvu, od 1903. boljše-

- vik; za vreme prvog svetskog rata pripadao je tzv. otadžbinskoj odbrani; 1920. ponovo je stupio u boljševičku partiju. 132
- Gorst, Sir John Eldon* (ser Džon Elden Gorst; 1835 - 1916) — engleski državnik, konzervativac, član parlamenta, sekretar za finansije u ministarstvu za finansije (1891/1892), kasnije član Liberalne partije. 228
- Gradnauer, Georg* (Georg Gradnauer; 1866 - 1946) — socijaldemokrat, devedesetih godina urednik nekih radničkih listova, kasnije revizionist. 23
- Greulich, Hermann* (Herman Grojlih; 1842 - 1925) — knjigovezac; 1865. prešao je u Švajcarsku; član Internacionale, delovoda ciriške sekcije Internacionale (od 1867), urednik ciriškog lista »Tagwacht« (1869 - 1880), jedan od osnivača Socijaldemokratske partije Švajcarske i voda njenog desnog krila, jedan od reformističkih vođa II Internacionale. 103
- Grillenberger, Karl* (Karl Grilenberger; 1848 - 1897) — urednik i izdavač; član Socijaldemokratske radničke partije (od 1869), izdavač i urednik raznih socijaldemokratskih lokalnih listova i saorganizator ilegalne prodaje lista »Sozialdemokrat« u južnoj Nemačkoj, član rajhstaga (1881 - 1897), jedan od prvaka desnog krila socijaldemokratske frakcije Rajhstaga. 294 297
- Gröben, von der* (fon der Greben)-26
- Gérard, Benjamin-Edme-Charles* (Benžamen-Edm Šarl Žerar; 1797 - 1854) — francuski buržoaski istoričar, pisao je radove iz istorije srednjovekovne Francuske. 404
- Guesde, Jules* (*Mathieu-Basile*) (Žil-Matie-Bazil Ged; 1845 - 1922) — istaknuti pripadnik francuskog i međunarodnog radničkog pokreta; najpre buržoaski republikanac, početkom sedemdesetih godina se priključio anarhistima, zajedno sa Paul Lafargue-om osnivač Francuske radničke partije (1879), propagator marksizma u Francuskoj; poslanik Rubea (1893); niz godina vođa revolucionarnog krila francuskog socijalističkog pokreta, borio se protiv oportunitizma. 60 78 94 105 118 129 149 161 167 189 191 192 214 232 243 342 354
- Guillaumin* (Gijomen) — francuski izdavač. 145
- Guizot, François-Pierre-Guillaume* (Fransoa-Pjer-Gijom Gizo; 1787 - 1874) — francuski istoričar i državnik, crleanist; od 1840 - 1848. vodio je unutrašnju i spoljnu politiku Francuske, zastupao je interese krupne finansijske buržoazije. 183
- Gülich, Gustav von* (Gustav fon Gilih; 1791 - 1847) — buržoaski ekonomista i istoričar, autor mnogih radova iz istorije narodne privrede. 184
- Gumpert* (Gumpert) — druga žena Eduarda Gumperta. 78
- Gumpert, Eduard* (Eduard Gumpert; umro 1893) — nemački lekar u Mančesteru, prijatelj Marxa i Engelsa. 25 62 63 78
- Gurvič, (Hourwich), Isak Adolfovič* (1860 - 1924) — ruski ekonomista, pristalica marksizma; emigrant u Americi (od 1891), privatni docent na čikaškom univerzitetu (1893/1894), učestvovao je u američkom socijalističkom pokretu; kasnije revizionist. 69 460
- Guyot, Yves* (Iv Gijo; 1843 - 1928) — francuski političar, ekonomista i publicista, član poslaničkog doma (1885), ministar za javne radove (1889 - 1892). 404
- Händel, Georg Friedrich* (Georg Fridrih Hendel; 1685 - 1759) — uz J. S. Bacha najveći nemački kompozitor stare klasike. 232 233
- Hansemann, David Justus* (David Justus Hanzeman; 1790 - 1864) — krupni kapitalista i bankar, jedan od vodećih predstavnika rajnske liberalne buržoazije; od marta do

- septembra 1848. pruski ministar finansija; sprovodio je politiku kompromisa sa kontrarevolucionarnim snagama. 336
- Harcourt, Sir William George Granville Venables Vernon* (ser Viljem Džordž Grenvil Veneblz Vernen Haket; 1827 - 1904) — britanski državnik, liberal; ministar unutrašnjih poslova (1880 - 1885), ministar finansija (1886, 1892 - 1894), lider Liberalne partije (1894/1895). 332
- Hardie, James Keir* (Džems Kier Hardi; 1856 - 1915) — škotski rudar, kasnije publicist; jedan od vođa britanskog radničkog pokreta; osnivač i vođa škotske radničke partije (od 1888), i Nezavisne radničke partije (od 1893), kasnije jedan od vođa Labour Party, član parlamenta (1892 - 1895). 9 12 26 27 52 276 333 342 354 398 433 434
- Harney, George Julian* (Džordž Džulijan Harni; 1817 - 1897) — uticajni engleski radnički vođa levog krila čartista; revolucionarni publicist, urednik lista «The Northern Star» i drugih čartističkih organa štampe, član Komunističkog dopisnog komiteta u Briselu, saosnivač Fraternal Demokrat, a radio je i u Savezu komunista; početkom pedesetih godina je održavao tesne veze sa Marxom i Engelsom, kasnije slabije; povremeno je podlegao sitnoburžoaskim uticajima; od 1863. do 1888. živio je u SAD; član Internacionale. 36
- Harrison, Frederic* (Frederik Harison; 1831 - 1923) — engleski pravnik i istoričar, buržoaski radikal, pozitivist; šezdesetih godina je aktivno učestvovao u demokratskom pokretu, član Internacionale, potpomagao je Marxa u akciji za pružanje pomoći izbeglim komunarima. 351
- Havas, Auguste* (Ogist Ava; 1814 - 1889) — jedan od vlasnika francuske obaveštajne agencije Havas, osnovane 1835. 13
- Hegel, Georg Wilhelm Friedrich* (Georg Vilhelm Fridrih Hegel; 1770 - 1831) — najistaknutiji filozof klasičnog nemačkog idealizma; stvorio je filozofski sistem objektivnog idealizma «u kome je prvi put — i to je njegova velika zasluga — čitav prirodni, istorijski i duhovni svet predstavljen kao proces, odnosno kao nešto što se stalno kreće, menja, preobražava i razvija, i u kome je načinjen pokušaj da se dokaže postojanje unutrašnje veze u ovom kretanju i razvitku» (Engels). 88 217
- Heiligers* (Hajligers) — Engelsov poznanik. 473
- Heiligers* (Hajligers) — supruga pret hodnog. 473
- Heine, Heinrich* (Hajnrih Hajne; 1797 - 1856) — pesnik i vatreni patriota, neprijatelj apsolutizma i feudalnoklerikalne reakcije, pobornik demokratske nemačke literature; bliski prijatelj porodice Marx. 109 144 151 160 368
- Heinzen, Karl* (Karl Hajncen; 1809 - 1880) — radikalni publicista, sitnoburžoaski pučist, od 1847. istupao je kao ogorčeni neprijatelj Marxa i Engelsa; 1849. kratko vreme je učestvovao u badensko-falačkom ustanku, posle toga je emigrirao u Švajcarsku, kasnije u Englesku, a u jesen 1850. preselio se u SAD. 343
- Helfond, Aleksandar Lazarevič*, pseudonimi: *Ignjatijev, Parvus* (1869 - 1924) — ruski socijaldemokrat, 1886. je emigrirao u Švajcarsku, kasnije u Nemačku; od devedesetih godina saradivao je sa nemačkom socijaldemokratijom i ruskim socijaldemokratskim listovima; učesnik revolucije od 1905. u Rusiji; kasnije se udaljio od socijalizma. 223
- Hepner, Adolf* (Adolf Hepner; 1846 - 1923) — urednik, saosnivač Socijaldemokratske radničke partije (1869), jedan od urednika lista «Volksstaat» (1869 - 1873), jedan od optuženih na lajpcijskom procesu za veleizdaju (1872), delegat na Haškom kongresu Internacionale (1872); 1882. se preselio u SAD, u Nemačku se vratio 1908; od prvog svetskog rata bio je na pozici-

- jama desnog rukovodstva Socijal-demokratske partije Nemačke. 248
- Héritier, Louis* (Luj Eritie; 1863 - 1898) — švajcarski socijalist — autor mnogih radova o socijalističkom pokretu. 7 10 11 22 396
- Hervægh, Georg* (Georg Herveg; 1817 - 1875) — vodeći predstavnik revolucionarnog pesništva u predmartovskom periodu; prijateljio se sa Marxom 1842; posle februar-ske revolucije 1848. vodeći član Nemačkog demokratskog društva u Parizu; dugo godina je proveo u egzilu u Švajcarskoj; šezdesetih godina učestvovao je u nemačkom radničkom pokretu; član Internacionale. 466
- Hess, Moses* (Mozes Hes; 1812 - 1875) — publicista i filozof, saosnivač i saradnik lista »Rheinische Zeitung» i Marxov saradnik, jedan od pobornika »istinskog» socijalizma; član Saveza pravednih, zatim Saveza komunista; od 1846. bio je u otvorenom političkom sukobu sa Marxom i Engelsom; posle rascepa Saveza komunista 1850. priključio se sitnoburžoaskoj frakciji i Willich-Schapper; član Opšteg nemačkog radničkog udruženja (1863 - 1866); učesnik kongresa Internacionale u Briselu 1868. i Bazelu 1869. 421 467
- Hexe* — vidi *Kautsky, Louise* (rod. *Strasser*).
- Hirsch, Carl* (Karl Hirš; 1841 - 1900) — novinar, član Opšteg nemačkog radničkog udruženja, sa kojim je prekinuo 1868. i postao saosnivač Demokratskog radničkog udruženja u Berlinu; jedan od osnivača Socijaldemokratske radničke partije (1869), radio je za Internacionalu, urednik lista »Crimmitschauer Bürger-und Bauernfreunde» (1870/1871), od decembra 1870. do marta 1871. rukovodio je listom »Volksstaat», nakon 1872. pariski dopisnik nemačke socijaldemokratske stampe, izdavač lista »Laternen» u Briselu (1878/1879); od 1879. živeo je u Londonu, održavao je odnose sa Marxom i dopisivao se sa Engelsom; ponovo je otišao u Francusku, a u Nemačku se vratio 1896, ali se potom povukao iz aktivnog političkog života. 208 228 274 390 391 427 431 482 483
- Hitze, Franz* (Franc Hice; 1851 - 1921) — teolog, član Partije centra, član rajhstaga (1884 - 1921). 24
- Hödel, Max* (Maks Hedel; 1857 - 1878) — limarski radnik iz Lajpciga; 11. maja 1878. izvršio je atentat na Wilhelma I, što je poslužilo kao povod da se uvede zakon protiv socijalista. 232
- Hofrichter, A.* (A. Hofrihter) — socijaldemokrata, jedan od urednika lista »Rheinische Zeitung», organa Socijaldemokratske partije za gornji deo Rajnske oblasti. 427 432
- Höger, Karl* (Karl Heger; 1847 - 1913) — slovoslagač i publicista, austrijski socijaldemokrat, jedan od organizatora sindikata grafičara u Austriji, urednik sindikalnog lista grafičara, bečkog »Vorwärts»-a (1877 - 1883); delegat na međunarodnom socijalističkom kongresu radnika 1893. 120 178
- Hohenlohe-Schillingsfürst, Chlodwig Fürst zu* (Hlodvig knez od Hoenloe-Šilingsfurst; 1819 - 1901) — državni kancelar i pruski predsednik vlade (1894 - 1900). 302 311
- Hohenzollern* (Hoencolern) — dinastija brandenburških izbornih kneževa (1415 - 1701), pruskih kraljeva (1701 - 1918) i nemačkih careva (1871 - 1918). 91
- Howell, George* (Džordž Havel; 1833 - 1910) — zidar, jedan od vođa engleskih tredjuniona, ranije čarist, bio je vođa liberalnog pravca u britanskom radničkom pokretu; sekretar Londonskog Trades Councila (1861/1862), učesnik osnivačke skupštine Internacionale 28. septembra 1864. u St. Martin's Hallu, član Generalnog veća Internacionale (1864 - 1869); delegat na Londonskoj konferenciji Internacionale (1865), sekretar Lige za reformu i Parlamentarnog komiteta Kongresa tredjuniona (1871 - 1875); kasnije

- je pisao istoriju Internationale, u kojoj ima mnogo netačnosti. 143
- Hudson* (Hadson) — engleski fabrikant svile. 200
- Hutten, Ulrich von* (Ulrich fon Hutten; 1488 - 1523) — publicist i pesnik, plemić; jedan od najznačajnijih predstavnika nemačkog humanizma, borio se protiv reakcionarnog rimokatoličkog klera; njegovi spisi su imali velikog uticaja na razvitak nacionalne svesti Nemaca; 1521. povezo se sa Franzom Sickingenom za dizanje plemićkog ustanka (1522/1523). 430
- Huxley, Thomas Henry* (Tomás Henri Haksli; 1825 - 1895) — engleski prirodnjak, bliski saradnik Charlesa Darwina, širio je njegovo učenje; u filozofiji nedosledni materijalista. 351
- Hyndman, Henry Mayers* (Henri Meijers Hindmen; 1842 - 1921) (osamdesetih godina je istupao pod pseudonimom *John Broadhouse*), engleski socijalist, reformist; osnivač (1881) i vođa Democratic Federation, koja se 1884. pretvorila u Social Democratic Federation; sledio je oportunističku i sektašku liniju u radničkom pokretu, kasnije jedan od vođa British Socialist Party, sa kojom je prekinuo 1916. 7 44 48 194 260 262 263 265 276
- Iglesias, Pablo* (Pablo Iglesias; 1850 - 1925) — slovoslagač, proleterski publicista, predstavnik španskog i međunarodnog radničkog pokreta, član španskog federalnog veća Internationale (1871/72); urednik lista «La Emancipación» (1871 - 1873), i član Nove madridske federacije (1872/1873), borio se protiv uticaja anarhista; 1879. jedan od osnivača Socijalističke radničke partije Španije, kasnije vođa njenog reformističkog krila; delegat međunarodnih socijalističkih kongresa radnika 1889, 1891. i 1893. 61 204 205 253 254 255 388 389
- Ignjatjev* — vidi *Heljfanđ, Aleksandar Lazarevič*.
- Jaclard, Charles-Victor* (Šarl-Viktor Žaklar; 1843 - 1903) — francuski publicista, blankist, član Internationale od 1868, za vreme Pariske komune komandant jedne legije Nacionalne garde; posle poraza Komune emigrirao je u Švajcarsku, zatim u Rusiju; posle amnestije od 1880. vratio se u Francusku, gde je i dalje učestvovao u socijalističkom pokretu. 104
- Jacobi, Abraham* (Abraham Jakobi; 1830 - 1919) — lekar, član Saveza komunista, revolucionarni radnik u Getingenu, Bonu i Berlinu; jedan od optuženih u kelnskom komunističkom procesu 1852; porotni sud ga je oslobodio, ali je zadržan u zatvoru zbog suvrede njegovog veličanstva; 1853. je emigrirao u Englesku, zatim SAD, gde je kao publicist propagirao ideje naučnog komunizma; sredinom pedesetih godina se povukao iz radničkog pokreta; učestvovao je u američkom građanskom ratu (1861 - 1865) na strani Severnih država; kasnije predsednik Akademije medicinskih nauka u Njujorku (1885 - 1889), profesor i predsednik u nizu medicinskih zavoda, autor medicinskih i medicinsko-istorijskih rasprava. 418
- Jaeger, Oscar* (Oskar Jeger; rod. 1856) — suprug Anne Engels, kćerke Hermanna Engelsa. 362
- Janssen, Johannes* (Johanes Jansen; 1829 - 1891) — katolički teolog i istoričar, član Partije Centra, člañ Rajshtaga (1875/1876). 430
- Jaurès, Jean* (Žan Žores; 1859 - 1914) — istaknuti pripadnik francuskog i međunarodnog radničkog pokreta, istoričar i filozof; vođa reformističkog krila Socijalističke partije Francuske; učesnik svih kongresa Druge internacionale; član poslaničkog doma (od 1885), od 1905. jedan od vođa desnog krila Ujedinjene francuske socijalističke partije, osnivač (1904) i glavni urednik centralnog organa Partije, lista «Humanité»; aktivno se borio protiv militarizma i rata; 1914. ubili su ga šovinisti. 45 78 80 106 161 166 179 186 189 191

192 202 208 209 227 2. 6 242 - 244
249 250 348 349 368 370

Jaworski, Apollinar, Ritter von (Apolinar vitez fon Jaworski; 1825 - 1902) — austrijski državnik, plemić poreklom iz Galicije; član austrijskog poslaničkog doma i galicijske skupštine (od 1870), stalni član državnog suda (od 1887) i ministar bez portfelja u Windischgrätzovoj koalicionoj vladi. 147

Jedrzejowski, Boleslav Antoni (Boleslav Antoni Jedrzejowski; 1867 - 1914) — publicist, pripadnik poljskog radničkog pokreta, jedan od osnivača i vođa partije «Proletarijat» — i Poljske socijalističke partije (PPS), kasnije njenog desnog krila; emigrant u Londonu (od 1891), član redakcije lista «Przedswit», delegat na međunarodnom socijalističkom kongresu radnika 1893; učesnik revolucije od 1905. u Poljskoj. 435

Jodko-Narkiewicz, Witold (Vitold Jodko-Narkijevič; 1864 - 1924) — poljski publicist i političar, socijalist, jedan od osnivača Poljske socijalističke partije (1892) i jedan od vođa njenog desnog krila (1906); osamdesetih godina član poljske partije «Proletarijat», devedesetih godina saradnik lista «Przedswit»; pristupio je vladi Pilsudskog (1918), od 1920. u diplomatskoj službi. 229 306 356

Jogiches, Leo (Leo Jogihes; 1867 - 1919) — učesnik revolucionarnog pokreta narodnjaka u Rusiji, istaknuti funkcioner poljskog i nemačkog radničkog pokreta, od 1890. emigrant u Švajcarskoj, priključio se grupi «Oslobođenje rada»; 1894. osnovao je izdavačku kuću «Socijalistička biblioteka»; jedan od osnivača i vođa socijaldemokratije Kraljevine Poljske i Litvanije (1893), aktivni učesnik revolucije od 1905. u Poljskoj; za vreme prvog svetskog rata internacionalist; jedan od osnivača i organizatora Komunističke partije Nemačke (Spartakovog saveza); uhapšen je 1919. i ubijen u zatvoru. 223

Jourde, Antoine (Antoan Žurd; 1848 - 1923) — francuski trgovački nameštenik, bio je blizak socijalizmu, kasnije se priključio bulanžistima; delegat na kongresima francuske radničke partije, član poslaničkog doma (od 1889). 104

Julius — vidi *Motteler, Julius*

Kantiz, Hans Wilhelm Alexander, Graf von (Hans Wilhelm Aleksander grof fon Kanic; 1841 - 1913) — političar, jedan od vođa Konzervativne partije, član severnonemačkog Rajhstaga (1869/1870), pruskog poslaničkog doma (1885 - 1890) i nemačkog Rajhstaga (od 1889), zastupao je interese krupnih zemljoposjednika. 208 209 247

Kant, Immanuel (Immanuel Kant; 1724 - 1804) — filozof osnivač klasičnog nemačkog idealizma. 88 381 382

Karl I (Karl I; 1600 - 1649) — kralj Engleske (1625 - 1649); pogubljen za vreme engleske buržoaske revolucije. 399

Karl der Kühne (Karl Smeli; 1433 - 1477) — vojvoda od Burgundije (1467 - 1477). 89

Karpeles, Benno (Beno Karpeles) — austrijski socijaldemokrata. 206 233 296

Kautsky, Karl (Karl Kaucki; 1854 - 1938) — pisac, urednik, krajem sedamdesetih godina od vulgarnog materijalističkog razvio se u marksistu; 1883 - 1917. urednik časopisa «Neue Zeiten», teorijskog organa Socijaldemokratske partije; devedesetih godina teoretičar Socijaldemokratske partije Nemačke i Druge internacionale, u početku je puno doprineo širenju marksizma, kasnije, naročito od 1910. zagovornik centrizma, za vreme prvog svetskog rata izneverio je marksizam i postao protivnik revolucionarnog radničkog pokreta. 16 51 52 70 71 94 109 139 143 - 146 157 158 174 178 186 196 217 220 223 228 231 232 233 235 239 240 247 248 266 270 283 286 288 302 308 324 325 338 343 385 386 395 - 397 399 401 428 - 430

Kautsky, Louise (rod. *Strasser*) (Lujze Kaucki, Štraser; 1860 - 1950) — austrijska socijalistkinja, prva supruga Karla Kautskog (do 1889), od 1894. udata za Ludwiga Freybergera; od 1890. Engelsova sekretarica, član redakcije bečkog lista »Arbeiterinnen-Zeitung«, delegat na međunarodnim socijalističkim kongresima radnika 1891. i 1893. 3 4 6 7 9 14 15 19 21 24 25 27 28 30 32 35 39 42 44 45 46 50 53 62 - 64 67 73 76 77 79 83 86 94 95 96 - 98 102 104 106 - 108 111 - 114 117 119 122 123 127 129 131 136 137 141 147 150 152 154 155 162 163 166 168 169 171 189 190 192 196 197 201 - 203 209 210 214 - 216 218 222 225 228 232 242 245 251 - 253 257 261 262 264 - 266 268 272 275 279 288 290 299 305 309 314 320 - 323 326 331 333 336 339 342 345 349 354 356 359 360 362 367 392 394 407 409 417 418 425 426 428 434 439 440 449 - 451 453 457

Kautsky, Luise (rod. *Ronsperger*) (Lujze Kaucki, Ronšperger; 1864 - 1944) — austrijska socijalistkinja, od 1890. druga supruga Karla Kautskog. 139

Kautsky, Minna (Mina Kaucki; 1837 - 1912) — spisateljica, majka Karla Kautskog, poznavala se sa Engelsom. 200

Kelley-Wischnewetzky, Florence (Florens Keli-Višnevecki; 1859 - 1932) — američka socijalistkinja, kasnije reformist; prevela je na engleski Engelsovu knjigu *Položaj radničke klase u Engleskoj*. 148 452

Kellog, Edward (Edvard Kelog; 1790 - 1858) — američki buržoaski ekonomista, autor radova o pitanjima finansija. 48

Klepsch, Philipp (Filip Klepš) — provalnik u Mančesteru, jedan od izvršilaca testamenta Carla Schorlemmera. 63 237

Köller, Ernst Matthias von (Ernst Matias fon Keler; 1841 - 1928) — reakcionarni državnik, nemački konzervativac, član Rajhstaga (1881 - 1888), pruski ministar unutrašnjih

poslova (1894/1895), progonio je socijaldemokratski pokret. 301 302 311 324 344 347 392

Konov, Andrej — ruski emigrant u Berlinu. 376 433

Konstantin I (Veliki), Flavije Valerije (oko 274 - 337) — rimski car. 368

Köppen, Carl Friedrich (Karl Friedrich Kepen; 1808 - 1863) — publicista i istoričar, mladohegelovac; u poznao je Marxa još kao studenta u berlinskom »Doktor-klubu«, kome je ostao veran prijatelj do kraja života; saradnik časopisa »Hallische Jahrbüchern«, 1842. lista »Rheinische Zeitung«; za vreme revolucije 1848/1849. učestvovao je u demokratskom pokretu; postao je poznat po svojoj knjizi *Budistička religija i njen nastanak*. 422

Kossuth, Lajos (Lajoš Kosut; 1802 - 1894) — pravnik, mađarski državnik; vođa nacionalnooslobodilačkog pokreta, u revoluciji 1848/49 bio je na čelu buržoasko-demokratskih snaga, šef mađarske revolucionarne vlade; posle poraza revolucije emigrirao je, u emigraciji je radio na povezivanju podunavskih naroda protiv habsburške dinastije. 480

Krause (Krause) — profesor, nemački lekar. 277

Kravčinski, Sergej Mihailovič, liberalni pseudonim *Stepnjak* (1851 - 1895) — ruski pisac i publicista, istaknuti predstavnik revolucionarnog narodnjačkog pokreta sedamdesetih godina; 1878. izvršio je u Petrogradu atentat na šefa žandarmerije, emigrirao je nakon toga, u Engleskoj je živio od 1884, bio je u prijateljskim odnosima sa Engelsom i Eleanor Marx-Aveling. 143 157

Kričevski, Boris Naumovič (1866 - 1919) — ruski publicista, socijaldemokrat, početkom devedesetih godina emigrirao je u Švajcarsku; u Ženevi se priključio grupi »Oslobodenje rada«; jedan od vođa »Ekonomista«; 1903. se povukao iz političkog života. 219 220 223 224 235

- Kropotkin, Pjotr Aleksejevič, knez* (1842 - 1921) — ruski revolucionar, geograf i svetski putnik, vodeći ideolog anarhizma, protivnik marksizma; 1876 - 1917. u emigraciji. 371
- Kugelman, Franziska* (Franciska Kugelman; rod. 1858) — kći Ludviga Kugelmanna. 112 320 335 392 418
- Kugelman, Gertrud*, rod. *Oppenheim* (Gertrud Kugelman, Openhajm; rod. oko 1839) — supruga Ludwiga Kugelmanna. 320 335 392 418
- Kugelman, Ludwig* (Ludvig Kugelman; 1828 - 1902) — lekar, demokrata, prisi prijatelj Marxa i Engelsa; učesnik revolucije 1848/1849; od 1862. do 1874. u stalnoj prepisci sa Marxom; aktivni član Internacionale u Hanoveru, 1867. delegat na Lozanskom kongresu a 1872. na Haškom kongresu; bitno je doprineo rasturanju *Kapitala* u Nemačkoj. 112 113 320 321 335 352 392 418
- Kulišova, Ana Mihailovna* (1854 - 1925) — ruska revolucionarka, emigrantkinja u Švajcarskoj (1877/1878) i Italiji, najpre se priključila anarhistima; sredinom osamdesetih godina član grupe »Oslobođenje rada«, kasnije aktivna učesnica u italijanskom socijalističkom pokretu, vodeća predstavnica Italijanske socijalističke partije; od 1885. životna saputnica Filippa Turatija. 3 19 42 73 86 96 104 210 215 252 261 300 436
- Labriola, Antonio* (Antonio Labriola; 1843 - 1904) — italijanski filozof i publicista, socijalist, jedan od prvih propagatora marksizma u Italiji; delegat međunarodnog socijalističkog kongresa radnika 1883; istupao je protiv Bersteinovog revizionizma. 18 104 165 167 168 283 367 384 403 436 442
- Labriola, Arturo* (Arturo Labriola; 1873 - 1959) — italijanski političar i ekonomista, socijalist, kasnije reformist; 1926. prešao je u emigraciju i tamo istupao protiv fašizma; 1939. vratio se u Italiju; od 1956. član Saveta za svetski mir. 436
- Lachâtre (La Châtre), Maurice* (Moris Lašatr; 1814 - 1900) — napredni francuski žurnalista, borac Pariske komune; izdavač prvog toma *Kapitala* na francuskom jeziku. 96
- Lachize, Jean-Beniot (Félix)* (Žan-Benio (Feliks) Lašiz; rod. 1859) — francuski tkač, socijalist, blankist, član Francuske radničke partije, član poslaničkog doma (1889). 108
- Lafargue, Laura* (Laura Lafarg; 1845 - 1911) — druga kći Jenny i Karla Marxa, istaknuta predstavnica francuskog radničkog pokreta, od 1868. supruga Paula Lafargue-a. 28 30 39 44 45 46 48 53 54 57 62 77 - 79 83 94 95 102 - 104 105 106 107 108 110 111 129 - 131 135 136 140 141 144 149 150 160 - 162 168 169 171 174 193 208 209 214 228 236 249 - 251 264 267 268 269 279 - 281 284 285 290 307 - 309 310 311 312 314 317 318 332 342 346 347 349 363 367 398 - 400 407 408 414 416 417 425 426 437 439 440 444 440 451 - 454 460
- Lafargue, Paul* (Pol Lafarg; 1842 - 1911) — lekar, francuski socijalist, propagator marksizma, učenik i saborac Marxa i Engelsa; član Generalnog veća Internacionale, dopisni sekretar za Španiju (1866 - 1868), saosnivač sekcije Internacionale u Francuskoj (1869/1870), u Španiji i Portugalu (1871/1872); delegat na Haškom kongresu 1872; zajedno sa Jules Guesde-om osnivač Francuske radničke partije, delegat skoro svih kongresa Francuske radničke partije i kongresa Druge internacionale; od 1868. oženjen Marxovom kćerkom Laurom. 28 - 30 36 - 38 39 44 46 46 55 57 60 62 64 78 80 - 83 84 94 95 102 - 106 108 111 128 129 135 137 138 141 145 149 150 160 - 162 169 - 171 191 - 193 194 202 208 209 227 228 232 236 243 244 249 250 262 - 264 268 276 281 284 287 289 290 309 311 312 314 318 341 342 347 348 - 349 366 - 368 384 396 426 437 444 450 451 - 454
- Lamplugh, Georg William* (Džordž Viljem Lemplug; 1859 - 1926) — engleski geolog. 58 176 180 313

- Landé, Hugo* (Hugo Lande) — nemački pravnik, socijaldemokrat, u štampi je objavljivao članke o ekonomskim pitanjima. 51
- Lassalle, Ferdinand* (Ferdinand Lasal; 1825 - 1864) — pisac, veliki agitator. Njegove socijalističke ideje bile su u suštini sitnoburžoaske. Učestvovao je u revoluciji 1848/1849, kada se upoznao sa Marxom i Engelsom (prepiska do 1862). Istorijska zasluga mu je u tome što je osnivanjem Opšteg nemačkog radničkog udruženja u maju 1863. odgovorio nastojanjima naprednih radnika za organizacionim razdvajanjem od liberalne buržoazije. Međutim, on radničkoj klasi nije predočio nikakvu revolucionarnu perspektivu nego je stvorio iluziju da se uz pomoć junkersko-pruske države mirnim putem može preći u socijalizam. Ova ideologija «kraljevsko-pruskog vladinog socijalizma» približila je Lassalla Bismarcku i junkersko-velikoburžoaskom pruskom militarizmu i ideji o uspostavljanju jedinstva Nemačke «odozgo», pod hegemonijom pruske države. 138 200 216 307 343 348 357 363 399 416 470 477 478
- Laura* — vidi *Lafargue, Laura*
- Laveleye, Emile-Louis-Victor, Baron de* (Emil-Luj-Viktor baron de Lavelej; 1822 - 1893) — belgijski buržoaski istoričar i ekonomista, predstavnik vulgarne ekonomije. 22
- Lavergne-Peguilhen, Moritz von* (Moric fon Lavernj-Pegilen; 1801 - 1870) — publicist, ekonomista predstavnik istorijsko-romantičarske škole. 59
- Lavrov, Pjotr Lavrovič* (1823 - 1900) — ruski sociolog i publicist, jedan od ideologa narodnjaštva; prijatelj Marxa i Engelsa, sa kojima se dopisivao, član Internacionale, od 1870. živeo je u emigraciji, učesnik Pariske komune, urednik časopisa «Vperjod!» (1873 - 1876) i istoimenog lista (1875/1876); jedan od potpredsednika međunarodnog socijalističkog kongresa radnika 1889. 21 68 76 172 175 310 311
- Lazzari, Constantino* (Konstancino Lazzari; 1857 - 1927) — predstavnik italijanskog radničkog pokreta, saosnivač i jedan od vođa italijanske radničke partije (1889) i Socijalističke partije italijanskih radnika (1892); priključio se auarhosindikalistima; učestvovao je u radu II i III kongresa Komunističke internacionale. 261
- Ledebour, Georg* (Georg Ledebur; 1850 - 1947) — socijaldemokratski političar, žurnalist, osamdesetih godina urednik berlinskog lista «Volks-Zeitung», a 1895 - 1898. urednik lista «Vorwärts»; za vreme prvog svetskog rata centrist, istupao je protiv Lenjinske lozinke o pretvaranju imperijalističkog u građanski rat, jedan od osnivača Nezavisne socijaldemokratske partije Nemačke; član Rajhstaga; 1933. emigrirao je u Švajcarsku. 288
- Lee, Henry William* (Henri Viljem Li; 1865 - 1932) — engleski socijalist, reformist, član Social Democratic Federation, kasnije njen sekretar (1885 - 1913). 211 254
- Lehmann (Leman)* — nemački lekar. 138
- Leo, Heinrich* (Hajnrh Leo; 1799 - 1878) — istoričar, pobornik krajnje reakcionarnih političkih i religioznih gledišta, jedan od ideologa pruskog junckerstva. 422
- Lesseps, Ferdinand-Marie, vicomte de* (Ferdinan Mari vikont Leseps; 1805 - 1894) — francuski inženjer i preduzetnik, od 1828. konzul u Kairu; 1854. dobio je koncesije za gradnju Sueckog kanala (1859/1860); 1879. je osnovao Panamsko društvo; u panamskom procesu (1892/1893) osuđen je na pet godina zatvora, uskoro potom presuda je bila revidirana. 29
- Lessing, Gotthold Ephraim* (Gothold Efraim Lesing; 1729 - 1781) — pesnik, istoričar književnosti i umetnosti, glavni predstavnik nemačkog prosvetiteljstva, osnivač realističke estetike i klasične nemačke nacionalne literature, neprijatelj apsolutizama. 107

Leßner, Friedrich (Fridrih Lesner; 1825 - 1910) — krojač, prijatelj i saborac Marxa i Engelsa; član Saveza pravednih i Saveza komunista, učesnik revolucije 1848/1849; u kelnskom komunističkom procesu 1852. osuđen na tri godine zatvora; od 1856. emigrant u Londonu, član Komunističkog prosvetnog udruženja radnika u Londonu, član Generalnog veća Internacionale (:1864 - 1872), delegat na Londonskoj konferenciji 1865. i 1871. kao i na svim kongresima od 1867. do 1872, aktivno se borio za sprovođenje politike Marxa i Engelsa, član britanskog federalnog veća, jedan od osnivača Independent Labour Party (1893). 51. 65 450 453 457

Lexis, Wilhelm (Vilhelm Leksis; 1837 - 1914) — ekonomista i statističar, profesor univerziteta. 381.

Library — vidi *Liebknecht, Wilhelm*

Lieber, Ernst (Ernst Liber; 1838 - 1902) — buržoaski političar; jedan od osnivača partije Centra; član rajhstaga (1871 - 1902); naročito se isticao od 1891. kao vođa levog krila Centra, koje je 1893. odlučno istupilo protiv predloga vojnog zakona. 70 391

Liebknecht, Gertrud (Gertrud Libkneht; rođ. 1864) — kći Wilhelma Liebknechta. 200 209

Liebknecht, Karl (Karl Libkneht; 1871 - 1919) — sin Wilhelma Liebknechta, pravobranilac; član Socijaldemokratske partije Nemačke (od 1900), član pruskog poslaničkog doma (od 1908), i nemačkog rajhstaga (od 1912); istaknuti vođa nemačkog i međunarodnog radničkog pokreta i radničkog omladinskog pokreta, jedan od osnivača Komunističke partije Nemačke; reakcionari su ga ubili. 18 98 151 152

Liebknecht, Natalie (Natali Libkneht; 1835 - 1909) — od 1868. druga supruga Wilhelma Liebknechta. 18 41 97 98 108 127 149 151 152 200 457

Liebknecht, Theodor Karl (Teodor Karl Libkneht; 1870 - 1948) — sin Wilhelma Liebknechta, pravo-

branilac, poznati branilac u političkim procesima, član Socijaldemokratske partije Nemačke, pristupio je Nezavisnoj socijaldemokratskoj partiji Nemačke, poslanik pruskog Landtaga (od 1921), 1933. emigrirao je u Čehoslovačku, kasnije u Švajcarsku. 98 151 152

Liebknecht, Wilhelm (Vilhelm Libkneht; 1826 - 1900) — publicist, jedan od najznačajnijih vođa nemačkog i međunarodnog radničkog pokreta, prijatelj i saborac Marxa i Engelsa; učesnik revolucije 1848/1849; emigrirao je u Švajcarsku, zatim u Englesku, gde je postao član Saveza komunista; u Nemačku se vratio 1862; 1863. do početka 1865. kao poverenik Marxa i Engelsa član Opšteg nemačkog radničkog udruženja; član Internacionale, propagator i agitator naučnog komunizma, 1866. osnivač i vođa Saksonske narodne partije, 1869. saosnivač Socijaldemokratske radničke partije, odgovorni urednik listova »Demokratische Wochenblatt«, »Volksstaat« i »Vorwärts«; kao odlučni protivnik pruskog militarizma zalagao se za ujedinjenje Nemačke revolucionarno-demokratskim putem; član severnonemačkog Rajhstaga (1867 - 1870) i nemačkog Rajhstaga (1874 - 1900); za vreme francusko-pruskog rata aktivno je istupao protiv pruskih aneksionih planova i za odbranu Pariske komune, delegat na međunarodnim socijalističkim kongresima radnika 1889, 1891. i 1893. 18 24 29 31 41 44 77 82 83 97 98 107 108 127 128 135 137 138 141 149 - 152 160 165 200 231 - 233 236 238 256 288 294 295 298 302 311 324 326 328 395 401 404 407 457

Lily — vidi *Roscher, Lilian*

Lincoln, Abraham (Abraham Linkoln; 1809 - 1865) — američki državnik jedan od osnivača Republikanske partije, predsednik SAD (1861 - 1865); za vreme američkog građanskog rata pod pritiskom narodnih masa pristupio je sprovođenju niza značajnih buržoaskodemokratskih reformi i revolucionarnijem

- načinu vođenja rata; aprila 1865. ubio ga je jedan agent robovlasnika. 65
- Lister, John* (Džon Lister) — engleski socijalist, vodeći član Independent Labour Party, član gradskog veća Halifaksa, kandidat Halifaksa na izborima za parlament 1893. 27
- Livingston, Max* (Maks Livingston) — nameštenik picburške filijale Standard-Oil koncerna; sestrić Hermana Meyera. 335 392 418
- Lloyd, Henry Demarest* (Henri Dimarest Lojd; 1847 - 1903) — poznati američki publicista, napisao je veći broj knjiga o ekonomskim problemima, istupao je protiv monopolizacije i zalagao se za podršku borbi američke radničke klase. 47
- Longuet, Edgar* (Edgar Longe; 1879 - 1950) — sin Jenny i Charles Longvet-a, lekar, predstavnik francuskog radničkog pokreta, član Socijalističke partije, od 1938. Komunističke partije Francuske, učestvovao je u antifašističkom pokretu otpora. 284 443 452
- Longuet, Jean-Laurent-Frederick* (Johnny) (Žan-Loran-Frederik (Džoni) Longe; 1876 - 1938) — sin Jenny i Charles Longuet-a, studirao je u Parizu, od 1896. vodio je jednu socijalističku studentsku grupu i saradivao u jednom mesecnom časopisu «Le Devenir Social»; jedan od vođa Socijalističke partije Francuske, vođa pacifističke manjine za vreme prvog svetskog rata. 284 443 452
- Longuet, Jenny* (Dženi Longe; 1844 - 1883) — najstarija kći Karla i Jenny Marx, novinarka, učesnica međunarodnog radničkog pokreta, igrala je značajnu ulogu u borbi irskog naroda za svoju nezavisnost; od 1872. supruga Charles Longuet-a. 54 284 452
- Longuet, Jenny* [Mémé] (Dženi [Meme] Longe; 1882 - 1952) — kći Jenny i Charles Longuet-a. 284 452
- Longuet, Marcel* (Marsel Longe; 1881 - 1949) — sin Jenny i Charles Longuet-a. 284 452
- Lopatin, German Aleksandrovič* (1845 - 1918) — ruski revolucionar, narodnjak, prijatelj Marxa i Engelsa, sa kojima se i dopisivao; član Generalnog veća Internacionale (1870); preveo je na ruski veliki deo prvog toma *Kapitala*. 68
- Lorenzo, Anselmo* (Anselmo Lorenzo; 1841 - 1915) — španski slovoslagač; jedan od organizatora sekcije Internacionale u Španiji, član španskog federalnog veća (1870 - 1872), delegat na Londonskoj konferenciji Internacionale (1871); sekretar španskog Federalnog veća Internacionale (1872), istupao je protiv bakunjinista. 204
- Loria, Achille* (Ašile Loria; oko 1857 — oko 1943) — italijanski sociolog i ekonomista. Engels je ukazivao na njegovo pogrešno shvatanje marksizma. 210 239 289 330 367 370 384 385 395 401 403
- Louis Capet* — vidi *Louis XVI*
- Louis XV* (Luj XV; 1710 - 1774) — kralj Francuske (1715 - 1774). 359
- Louis XVI* (Luj XVI; 1754 - 1793) — kralj Francuske (1774 - 1792), pogubljen za vreme francuske revolucije. 173
- Louise* — vidi *Kautsky, Louise*, rođ. *Strasser*
- Ludwig* — vidi *Freyberger, Ludwig*
- Lütgenau, Franz* (Franc Litgenau; rođ. 1857) — žurnalist, socijaldemokrat. 371
- Luther, Martin* (Martin Luter; 1483 - 1546) — osnivač protestantizma u Nemačkoj; njegovo literarno stvaralaštvo, naročito prevod Biblije imalo je znatan uticaj na razvitak jedinstvenog nemačkog književnog jezika; u seljačkom ratu 1524 - 1525. odlučno je istupao protiv revolucionarnih nastojanja seljaka i prešao je na stranu buržoazije, plemstva i kneževa (Engels). 88
- Lux, Elisabetha*, rođ. *Holzmann* (Elizabeta Luks, Holcman; rođ. 1869) — supruga Heinricha Luxa. 375

Lux, Heinrich (Hajnrh Luks; rod. 1863) — socijaldemokrat, autor niza radova o socijalnopolitičkim pitanjima. 375

MacKinley, William (Viljem Mekinli; 1843 - 1901) — američki državnik, jedan od vođa Republikanske partije; od 1877. više puta član Kongresa, 1890. u interesu monopolista doneo je tarifu zaštitnih carina, koja je iste godine stupila na snagu; predsednik SAD (1897 - 1901), sprovodio je agresivnu spoljnu politiku. 155

Macmillan, Sir Frederick Orridge (ser Frederick Oridž Mekmlan; 1851 - 1936) — engleski izdavač, jedan od vlasnika izdavačke kuće Macmillan & Co. Ltd. 143

Malon, Benoît (Benoa Malon; 1841 - 1893) — francuski radnik sa sitnoburžoaskim shvatanjem socijalizma; član Internacionale, delegat na Zenevskom kongresu (1866), član Centralnog komiteta Nacionalne garde i Pariske komune, posle njenog poraza emigrirao u Italiju, zatim u Švajcarsku; priključio se anarhistima, kasnije vođa i ideolog posibilista, delegat na međunarodnom socijalističkom kongresu radnika 1891. 45

Malthus, Thomas Robert (Tomas Robert Maltus; 1766 - 1834) — engleski sveštenik i ekonomista, ideolog poburžoazene zemljišne aristokratije, apologet kapitalizma, poznat po teoriji o stanovništvu. 334

Mann, Tom (Tom Men; 1856 - 1941) — metalski radnik, socijalist, istaknuti predstavnik engleskog radničkog pokreta, sindikalni vođa; priključio se levom krilu Social Democratic Federation (od 1885) i Independent Labour Party (od 1893); krajem osamdesetih godina aktivno je učestvovao u organizovanju masovnog pokreta nekvalifikovanih radnika i njihovom povezivanju sa novim tredjunionima, vođa niza velikih štrajkova; za vreme prvog svetskog rata internacionalist; pozdravio je ok-

tobarsku revoluciju, aktivno je učestvovao u borbi engleskih radnika protiv intervencije imperijalista u Sovjetskoj Rusiji; jedan od osnivača Komunističke partije Velike Britanije (1920); aktivno se borio za jedinstvo međunarodnog radničkog pokreta, protiv militarizma, imperijalističkog rata i fašizma. 254

Martignetti, Pasquale (Paskale Martigneti; 1844 - 1920) — italijanski socijalist, dopisivao se sa Engelsonom, prevodio je na italijanski Marxove i Engelseve radove, do kraja života revolucionarni socijalist. 85 330 367

Martini, Ferdinando (Ferdinando Martini; 1841 - 1928) — italijanski istoričar književnosti i političar, pripadao je tzv. buržoaskoj levisi; ministar prosvete (1892 - 1893). 18

Marx, Heinrich (Hajnrh Marks; 1777 - 1838) — otac Karla Marxa, advokat, kasnije pravni savetnik u Trieru. 214

Marx, Henriette (Henriete Marks; 1787 - 1863) — majka Karla Marxa. 214 466

Marx, Jenny, rod. *von Westphalen* (Dženi Marx, fon Vestfalen; 1814 - 1881) — od 1843. supruga i saborac Karla Marxa. 467 470 479 481

Marx, Karl (Karl Marks; 1818 - 1883) — 8 10 16 21 - 23 45 47 55 65 69 73 74 87 94 96 103 109 115 130 135 183 199 205 209 210 212 214 215 217 219 228 232 241 259 269 280 284 285 292 301 307 308 317 - 320 324 332 334 336 346 350 351 352 354 357 363 366 370 375 379 - 381 384 392 395 396 399 404 408 409 310 414 - 416 419 421 422 429 449 450 452 - 454 458 460 465 - 471 474 - 482

Marx-Aveling, Eleanor (Tussy) (Eleanor (Tusi) Marks-Aveling; 1855 - 1898) — najmlađa kći Karla i Jenny Marx, istaknuti član engleskog i međunarodnog radničkog pokreta, publicistkinja, pisala je za razne međunarodne listove; saos-

- nivač Social Democratic Federation (1884), sacrganizator masovnog pokreta nakvalifikovanih radnika i sindikata londonskih plinarskih i lučkih radnika; od 1884. životna saputnica Edwarda Avelinga. 8 16 19 31 49 54 57 61 62 76 94 96 98 110 113 138 139 144 151 194 202 217 228 232 236 242 254 255 265 269 275 277 284 285 286 307 308 310 314 317 318 346 347 357 363 388 399 408 414 425 434 436 437 439 443 449 450 451 - 454 461
- Massmann, Hans Ferdinand* (Hans Ferdinand Masman; 1797 - 1874) — filolog, profesor u Berlinu. u svojim »Reisebilder« Heinrich Heine mu se ruga kao demagogu nove »pivske Atine« i tvrdi da on ne zna latinski; jedan od vođa nacionalističkog pokrata u Nemačkoj. 160
- Mawdsley, James* (Džems Mowdsli; 1848 - 1902) — engleski konzervativac, sindikalni funkcioner Lan-kašira, jedan od vođa sindikata tekstilnih radnika; član Parliamentary Committee Trades Union Congress (1882 - 1897). 220 221
- Maxwell, Shaw* (Šo Maksvel; rod. 1855) — jedan od vođa demokratskog i socijalističkog pokreta u Škotskoj; jedan od osnivača škotske Labour Party (1888), Legal Eight Hours and International Labour League (1890) i Independent Labour Party (1893), delegat na međunarodnom socijalističkom kongresu radnika u Cirihu (1893). 9 52
- Meding, Oskar*, pseudonim; *Gugor Samarow* (Oskar Meding; 1829 - 1903) — nemački pisac, šezdesetih i sedamdesetih godina u državnoj službi, potom autor bulevarskih romana. 200
- Mehring, Franz* (Franc Mering; 1846 - 1919) — istoričar i publicista, buržoaskoradikalni demokrat a zatim istaknuti predčlan nemačkog radničkog pokreta; osamdesetih godina priključio se marksističkom pokretu; napisao je mnoga dela iz istorije Nemačke i nemačke socijaldemokratije i Marxovu biografiju; saradnik časopisa »Neue Zeit«; pripadao je vodama i teoretičarima leveice u nemačkoj socijaldemokratiji, zastupao je revolucionarnu klasnu politiku i propagirao borbu protiv militarizma i imperijalističkog rata. 59 71 87 - 90 421 422 423 424
- Meissner, Otto Karl* (Oto Karl Maj-sner; 1819 - 1902) — hamburški izdavač, izdao je *Kapital* i druge spise Marxa i Engelsa. 110 145 174 210 225 227 241 283 285 311 415
- Meister* (»Učitelj«) — vidi *Saint-Simon, Claude-Henri de Rouvroy, Comte de*
- Mendelson, Maria* (*Jankovska - Mendelsanova*, rod. *Coleska*) (pseudonimi; *Stefan Leonovič, Maria Šopar, Sofia Šopar*, (1850 - 1909) — istaknuti član poljskog radničkog pokreta, socijalistkinja, član Internacionale, aktivno je radila u poljskoj revolucionarnoj emigraciji, delegat na međunarodnim socijalističkim kongresima radnika 1889, 1891. i 1893, učesnica na osnivačkom kongresu (1892) Poljske socijalističke partije (PPS); od 1889. udata za Stanislava Mendelsona. 4 6 15 21 46 55 220 222 257 272 420 457
- Mendelson, Stanislaw* (Stanislav Mendelson; 1857 - 1913) — poljski publicista, socijalist; delegat na međunarodnim socijalističkim kongresima radnika od 1889. i 1891; 1892. saosnivač Poljske socijalističke partije (PPS), sredinom devedesetih godina se povukao iz radničkog pokreta. 46 55 105 220 222 257 258 272 420 457
- Meyer, Hermann* (Herman Mejer; 1821 - 1875) — trgovac, socijalist; učesnik revolucije 1848/1849. u Nemačkoj, 1852. emigrirao je u SAD, od pedesetih do početka šezdesetih godina bio je na čelu borbe za oslobođenje Crnaca u državi Alabami; jedan od osnivača sekcije Internacionale u St. Lusuju; prijatelj Josepha Weydemeyera. 335 352
- Meyer, Johann* (Johan Mejer) — 371

- Meyer, Julius* (Julius Majer; umro 1867) — vestfalski preduzetnik i publicista, sredinom četrdesetih godina «istinski» socijalista. 465 466
- Meyer, Rudolph Hermann* (Rudolf Herman Majer; 1839-1899) — ekonomista i publicista, konzervativac; Bismarckov protivnik. 91 - 93 107
- Mignet, François-Auguste-Alexandre* (Fransoa-Ogist-Aleksandr Minje; 1796-1884) — francuski liberalni istoričar u periodu restauracije. 183
- Millerand, Étienne-Alexandre* (Etjen-Aleksandr Mileran; 1859-1943) — francuski advokat i publicista, političar i državnik, sitnoburžoaski radikal, član poslaničkog doma (od 1885); devedesetih godina se priključio socijalističkom pokretu, bio je vođa oportunističke struje; ministar trgovine (1899-1902); kasnije je osnovao grupu «nezavisnih socijalista»; 1904. isključen iz Socijalističke partije Francuske; jedan od organizatora intervencije u sovjetskoj Rusiji; predsednik vlade i ministar spoljnih poslova (1920), predsednik Republike (1920-1924). 36 78 80 106 118 129 161 179 227 236 242 - 244 250 348
- Miquel, Johannes* (Johanes Mikel; 1828-1901) — pravobranilac, učesnik revolucije 1848/1849; član Saveza komunista; kasnije je stupio na stranu buržoazije; jedan od osnivača Nacionalnog udruženja (1859), gradonačelnik Osnabrika 1865-1870 i 1876-1880). od 1867. jedan od vođa Nacionalnoliberalne partije; član pruskog poslaničkog doma, severnonemačkog i nemačkog Rajhstaga; 1890-1901. pruski ministar finansija; 1897. dobio plemićku titulu. 139
- Mohamed (Muhamed) Abul Kasim ibn Abdulah* (oko 570-632) — arapski propovednik, važi za osnivača islama; po muslimanskim shvaćanjima svetac, «Alahov poslanik». 437
- Molière* (zapravo: *Jean-Baptiste Paquelin*) (Molijer, Žan-Batist Pokelen; 1622-1673) — najveći francuski komediograf. 417
- Momberger, August* (August Momberger) — 194 195
- Montesquieu, Charles de Secondat, baron de La Brède et de* (Šarl de Sekonda, baron de La Bred i de Montesquije; 1689-1755) — francuski filozof, ekonomista epohe buržoaske prosvetčenosti (18. veka); teoretičar konstitucionalne monarhije i podele vlasti; zastupao je kvantitativnu teoriju novca. 88 284 317
- Moore, Samuel* (Semjuel Mor; oko 1830-1911) — engleski pravnik, prisni prijatelj Marxa i Engelsa; član Internacionale; zajedno sa Edwardom Avelingom preveo je na engleski prvi tom *Kapitala*. 30 157 434 449 451 452 461
- Mora, Francisco* (Francisko Mora; 1842-1924) — obučar; jedan od osnivača sekcije Internacionale u Španiji i Portugalu; član španskog federalnog veća Internacionale (1870-1872), urednik lista «La Emancipación» (1871-1873) i član Nove madridske federacije (1872/1873); aktivno se borio protiv uticaja anarhista, dopisivao se sa Marxom i Engelson; 1879. jedan od organizatora Socijalističke radničke partije Španije. 396
- Morgan, Lewis Henry* (Luis Henri Morgan; 1818-1881) — američki etnolog, arheolog i istoričar prvobitnog društva. 183
- Morris, William* (Viljem Moris; 1834-1896) — engleski pesnik, pisac i umetnik, socijalist; član Social Democratic Federation, vodeći predstavnik Socialist League (od 1884), iz nje se povukao 1889. zbog anarhističkih tendencija koje su bujale u Ligi i ponovo se priključio Social Democratic Federation; delegat na međunarodnom socijalističkom kongresu radnika 1889. 194 200 216
- Motteler, Emilie* (Emilie Moteler) — supruga Juliusa Mothelera. 200 246 371
- Motteler, Julius* (Julius Moteler; 1838-1907) — suknar i knjigovoda; od 1863. član Saveza nemačkih

- radničkih udruženja, jedan od osnivača Saksonske narodne partije (1866), član Internacionale, jedan od osnivača Socijaldemokratske radničke partije (1869), član rajhstaga (1874 - 1878. i od 1903); u periodu važenja zakona o socijalistima rukovodio je ilegalnim rasuranjem lista »Sozialdemokrat«, koji je izlazio u Cirihiu, i druge socijalističke literature, dobio je nadimak »Crveni šef vojne pošte«; 1888. prognan iz Švajcarske, do 1901. živeo je u Londonu, zatim u Lajpcigu; odlučno se borio protiv revizionizma na strani Augusta Bebela. 127 200 231 246 365 371 388
- Mülberger, Arthur* (Artur Milberger; 1847 - 1907) — lekar, sitnoburžoaski publicista, prudonist, autor serije članaka *Stambeno pitanje* koja je izlazila 1872. u listu »*Volksstaat*«, koju je Engels oštro kritikovao. 70
- Müller-Telling, Eduard von* (Eduard fon Miler-Telering; rod. oko 1808) — pravnik i publicista, sitnoburžoaski demokrata, 1848/1849. saradnik lista »*Neue Rheinisch Zeitung*«; emigrirao je posle poraza revolucije u Englesku; u štampi je klevetao Marxa i Engelsa; 1852. emigrirao je u SAD. 332
- Mundella, Anthony John* (Antoni Džon Mandele; 1825 - 1897) — engleski državnik, fabrikant; član parlamenta (od 1868), više puta ministar, 1894. morao je demisionirati. 228
- Muños* (Munjos) — španski anarhista, policijski agent; 1890. osuđen na sedam godina prinudnog rada. 170
- Münzer (Müntzer), Thomas* (Tomas Mincer; oko 1490 - 1525) — revolucionar, vođa i ideolog seljačko-plebejskog tabora za vreme reformacije i seljačkog rata; propagirao je ideje utopijskog komunizma jednakosti, zaodevenog mistikom; ova »najveća ličnost« seljačkog rata, kao pobornik narodne revolucije koja je imala za cilj obaranje vlasti kneževa i plemstva, bila je »istinski demokrat, kakav je bio moguć u to vreme« (Engels). 429
- Mușoiu, Panait* (Panet Misui; 1864 - 1944) — rumunski socijalist, jedan od urednika lista »*Munca*« i saradnik drugih rumunskih socijalističkih listova; preveo je na rumunski *Manifest komunističke* partije i druga dela Marxa i Engelsa. 199
- Napoléon I Bonaparte* (Napoleon I Bonaparta; 1769 - 1821) — francuski car (1804 - 1814. i 1815). 81 96 183 367
- Napoléon III Louis Bonaparte* (Napoleon III Luj Bonaparta; 1808 - 1873) — sinovac Napoleona I, predsednik Druge republike (1848 - 1852), francuski car (1852 - 1870). 364 367 480
- Nečajev, Sergej Genadijevič* (1847 - 1882) — ruski anarhist; učesnik studentskog pokreta u Petrogradu (1868/1869), 1869. formirao je tajnu organizaciju Narodna rasprava u Moskvi; emigrirao je u Švajcarsku; od 1869. do 1871. bio je tesno povezan sa Bakunjinom, 1872. švajcarske vlasti su ga izručile ruskoj vladi; umro je u Petropavlovskoj tvrđavi. 224 235
- Nettlau, Max* (Maks Netlau; 1865 - 1944) — austrijski istoričar i filolog; anarhist; autor spisa o istoriji anarhizma. 253
- Nichols, Sarah Nicols* (Sere Nikols Nikols) — kuvarica u kući Friedricha Engelsa. 454
- Nikolaj II* (1868 - 1918) — car Rusije (1894 - 1918). 277 280 312 314 355 359 370 374
- Nokov, Stojan* (1872 - 1959) — bugarski socijaldemokrat, od 1889. do 1894. živeo je u Ženevi, jedan od osnivača i vođa bugarske socijaldemokratske studentske organizacije u Švajcarskoj; 1894. vratio se u Bugarsku i radio kao seoski učitelj; od 1944. član bugarske Komunističke partije. 75
- Nothnagel, Hermann* (Herman Notnagel; 1841 - 1905) — poznati nemački lekar, neurolog; profesor kliničke medicine u Jeni i Beču. 320

- Oberwinder, Heinrich* (Hajnrih Oberwinder; 1846 - 1914) — austrijski žurnalista, u početku lasalovac, kasnije se priključio ajzenahovcima; delegat na Ajzenaškom i Bazelskom kongresu 1869; urednik bečkih radničkih listova »Volksstimme« i »Volkswille«; sedamdesetih godina igrao je dvostruku ulogu u radničkom pokretu, iz koga se konačno povukao; krajem osamdesetih godina raskrinkan kao agent pruske policije. 234
- Omar I, Omar ibn-al-Hatab* (oko 592 - 644) — drugi kalif, poznati državnik; po predanju važi za drugog osnivača islama; između ostalog, uveo je muhamedanski način računanja vremena. 262
- Oswald, Eugen* (Eugen Oswald; 1826 - 1912) — žurnalista, sitnoburžoaski demokrata, učestvovao je u revolucionarnom pokretu u Badenu 1848/1849; posle poraza revolucije emigrirao je u Englesku i tamo radio kao nastavnik jezika, pomagao je Marxu u akciji za pružanje pomoći izbeglim komunarima. 453
- Pareto, Vilfredo* (Vilfredo Pareto; 1848 - 1923) — italijanski ekonomista i sociolog; predstavnik matematičkog pravca učenja o graničkoj korisnosti, profesor na Lozanskom univerzitetu. 145
- Parnell, Charles Stewart* (Čarls Stjuart Panel; 1846 - 1891) — irski političar, član parlamenta (od 1875), vođa partije Home Rule i saosnivač i lider irske Land League. 12
- Parvus* — vidi *Helfond, Aleksandar Lazarevič*
- Pasquali, Felice*, zapravo: *Nicolo Giolotti* (Feliče Paskali, Nikolo Điloti) — italijanski emigrant u Engleskoj. 252 259
- Paul* — vidi *Lafargue, Paul*
- Pauli, Philipp Viktor* (Filip Viktor Pauli; 1836 - posle 1916) — hemičar, prijatelj Carla Schorlemmera; bio je u prisnim odnosima sa Marxom i Engelsom; od 1871. do 1880. rukovodio je jednom hemijskom fabrikom u Rajnau (kod Manhajma). 5
- Pearce, Ada* (Ejda Pies) — bolničarka. 454
- Pease, Edward R.* (Edvard R. Piz; 1857 - 1955) — engleski socijalist, jedan od osnivača i sekretar Fabian Society (1884 - 1912), saosnivač Labour Party. 254
- Percy* — vidi *Roscher, Percy White*
- Perczel, Mór* (Mor Percel; 1811 - 1899) — mađarski general, učesnik revolucije 1848/1849. u Mađarskoj; posle poraza revolucije emigrirao u Tursku, 1851. u Englesku. 480
- Perkin, Sir William Henry* (ser Viljem Henri Perkin; 1838 - 1907) — istaknuti engleski hemičar. 5
- Pernerstorfer, Anna* (Ana Pernerštorfer) — supruga Engelberta Pernerstorfera. 305
- Pernerstorfer, Engelbert* (Engelbert Pernerštor; 1850 - 1918) — austrijski političar, demokrata, urednik lista »Deutsche Worte« i bečkog lista »Arbeiter-Zeitung«, od 1885. poslanik austrijskog parlamenta, od 1896. član Socijaldemokratske partije Austrije, kasnije je pripadao njenom desnom krilu. 40 179
- Pestalozzi, Johann Heinrich* (Johan Hajnrih Pestaloci; 1746 - 1827) — poznati švajcarski pedagog humanista. 350
- Petty, Sir William* (ser Viljem Peti; 1623 - 1687) — ekonomista i statističar, »osnivač moderne političke ekonomije, jedan od najgenijalnijih i najoriginalnijih ekonomskih istraživača« (Marx); zastupao je klasičnu buržoasku radnu teoriju vrednosti. 380
- Philippe II*, nazvan: *Philippe Auguste* (Filip II, Filip Ogist; 1165 - 1223) — od 1180. kralj Francuske. kao vojskovođa učestvovao je u trećem krstaškom ratu (1189 - 1196). 88
- Pije IX* (1792 - 1878) — papa (1846 - 1878). 122 158

- Pinkau, Johann Karl* (Johan Karl Pinkau; rođ. 1859) — nemački socijaldemokrat, litograf, od 1892. fotograf u Lajpcigu; član Rajhstaga. 265
- Pio IX* — vidi *Pije IX*
- Pitt, William* (Viljem Pit, mlađi; 1759 - 1806) — britanski državnik, torijevac, predsjednik vlade (1783 - 1801. i 1804 - 1806). 231
- Platon* (oko 427. do oko 347. god. pre n. e.) — grčki filozof. 429
- Platter, Julius* (Julius Plater; 1844 - 1923) — švajcarski ekonomist, publicista. 385 401
- Plehanov, Georgij Valentinovič* (1856 - 1918) — istaknuti pripadnik ruskog i međunarodnog radničkog pokreta, filozof i propagator marksizma u rusiji; emigrirao je u Švajcarsku, osnovao je prvu rusku marksističku organizaciju, grupu »Oslobodenje rada«; delegat na međunarodnim socijalističkim kongresima radnika 1889. i 1891. i ostalim kongresima Druge internacionale; osamdesetih i devedesetih godina se borio protiv pokreta narodnjaka i istupao protiv oportunizma i revizionizma u međunarodnom radničkom pokretu; kasnije se priključio menjševcima. 6 34 220 221 222 223 224 235 273 355 359 360 369 370 385 395 458 459
- Plehanova, Rozalija Markovna* (1858 - 1949) — supruga i saborac G. V. Plehanova; u drugoj polovini sedamdesetih godina učestvovala je u revolucionarnom pokretu u Rusiji; 1880. emigrirala je sa suprugom u inostranstvo; posle njegove smrti učestvovala u sakupljanju i publikovanju njegovog literarnog nasleđa; pomagala je u otvaranju Plehanovljeve kuće u Lenjingradu. 360
- Plener, Ernst von* (Ernst fon Plenor; 1841 - 1923) — austrijski državnik, vođa nemačke liberalne partije, član državnog saveta, ministar finansija (1893 - 1895). 147
- Polak, Henri* (Henri Polak; 1868 - 1943) — holandski sindikalni funkcioner, desni socijaldemokrat. 307
- Pollitt, James* (Džems Polit) — engleski novinar. 427 431
- Popp, Julius* (Julius Pop; 1849 - 1902) — austrijski obučar, aktivno je radio u sindikatu obučara i bečkom prosvetnom udruženju radnika, predsednik kongresa za ujedinjenje socijaldemokratske partije Austrije u Hajnfeldu (1888), blagajnik Partije i predsednik Glavnog odbora; saizdavač i administrator bečkog lista »Arbeiter-Zeitung«; delegat na međunarodnom socijalističkom kongresu radnika 1889. 123 179 245
- Price, Richard* (Ričard Prajs; 1723 - 1791) — engleski radikalni publicista, ekonomist i filozof morala. 231
- Prinet* (Prine) — predsednik istražne komisije u Panama-skandalu. 29
- Pumps* — vidi *Rosher, Mary Ellen*
- Quelch, Harry* (Hari Kvelč; 1858 - 1913) — istaknuti pripadnik engleskog radničkog pokreta, jedan od vođa novih tredjuniona i levog krila socijalista; izdavač lista »Justice«; borio se protiv oportunizma i politike liberala u engleskom radničkom pokretu, delegat na međunarodnim socijalističkim kongresima radnika 1891. i 1893, podržavao je leva stremljenja u partijama II Internacionale. 194 402
- Quesnay, François* (Fransoa Kene; 1694 - 1774) — francuski ekonomista, osnivač fiziokratskog učenja. Njegova *Tableau economique* bila je »i to u drugoj trećini osamnaestog veka, periodu detinjstva političke ekonomije, apsolutno genijalan izum, neosporno do tada najgenijalniji u političkoj ekonomiji« (Marx). 411
- Radimsky, August* (August Radimski; 1862 - 1929) — češki socijaldemokrat, žurnalist; jedan od urednika bečkog lista »Arbeiter-Zeitung« (1891 - 1897), preveo je na češki »Manifest komunističke partije«. 54

- Rakovski, Krastju Georgiev* (1873 - 1941) — bugarski socijalist, član socijaldemokratske grupe bugarskih studenata u Zenevi; delegat na međunarodnom socijalističkom kongresu radnika 1893; od 1917. član partije boljševika, posle oktobarske revolucije u sovjetskoj diplomatskoj službi, kasnije je isključen kao trockista. 413
- Rappoport, Charles* (Šarl Rappopor; 1865 - 1941) — francuski socijalist, poreklom Rus; kasnije funkcioner Komunističke partije Francuske; autor niza radova iz oblasti filozofije i sociologije. 172 175
- Rave, Bernhard* (Bernhard Rave; 1801 - 1869) — novinar, lekar, saosnivač i urednik lista »Rheinische Zeitung für Politik, Handel und Gewerbe«, urednik lista »Elberfelder-Zeitung« (1844 - 1864). 421
- Ravé, Henri* (Anri Rave) — francuski novinar poreklom iz Elzasa, prevodio Engelsove radove na francuski. 62 77 130 135 136 174 177
- Raynal, David* (David Rajnal; 1840 - 1903) — francuski trgovac vinom u Bordou, oportunist, poslanik (1879), ministar za javne radove (1881 - 1885) u Ferryjevoj vladi; ministar unutrašnjih poslova (1893/1894). 347
- Reclus, Michel-Élie* (Mišel-Eli Rekli; 1827 - 1904) — francuski etnograf i publicista, utopijski socijalista; učestvovao je u revoluciji 1848, proteran je iz Francuske posle državnog udara 1851, nazad se vratio 1855; za vreme Pariske komune direktor Nacionalne biblioteke. 70
- Reeves, William Dobson* (Viljem Dobsn Rivz; oko 1827 - 1907) — engleski izdavač i knjižar. 114 124 138
- Regnard, Georges* (Žorž Renjar) — profesor univerziteta u Lozani. 281
- Reumann, Jakob* (Jakob Rojman; rod. 1853) — austrijski socijaldemokrata, jedan od urednika bečkog lista »Arbeiter-Zeitung«; 1891. gost na Erfurtskom kongresu, delegat na međunarodnom socijalističkom kongresu radnika 1891; gradonačelnik Beča (1918). 123 179
- Reuß, Karl Theodor* (Karl Teodor Rojs) — žurnalista; osamdesetih godina pruski policijski agent u Londonu; raskrinkan u decembru 1887. 185
- Reuter, Paul Julius, Freiherr von* (Paul Julius baron fon Rojter; 1816 - 1899) — 1851. je osnovao u Londonu telegrafsku agenciju Rojter. 13
- Richard I* (Ričard I Lavije srce; 1157 - 1199) — kralj Engleske (1189 - 1199). 88
- Richter, Eugen* (Eugen Rihter; 1838 - 1906) — levoliberalni političar, član severnonemačkog (1867) i nemačkog rajhstaga (1871 - 1906); vođa Napredne partije, saosnivač (1884) i vođa Nemačke slobodoumne partije; Bismarckov protivnik, zastupao je politiku slobodne trgovine, protivnik socijaldemokratije. 24 49 70 250
- Roscoe, Sir Henry Enfield* (ser Henri Enfield Roskou; 1833 - 1915) — engleski hemičar, profesor u Manchesteru, autor niza udžbenika iz hemije. 5 163 237 326
- Rosher* (Rošer) — majka Percy White Roshera 451 452 453
- Rosher* (Rošer) — otac Percy White Roshera 451 453
- Rosher, Lilian (Lily)* (Lilien, Lili, Rošer; rod. 1882) — kći Mary Ellen i Percy White Roshera. 249
- Rosher, Mary Ellen* (rod. Burns), (Pumps) (Mari Elen Rošer; Berns; Pampz; rod. oko 1860) — nećaka Engelsove supruge. 5 35 249 326 449 451 - 454
- Rosher, Percy White* (Persi Vajt Rošer) — engleski trgovac, od 1881. oženjen sa Mary Ellen Burns. 249 326 449 451 - 454
- Rößler, Konstantin* (Konstantin Resler; 1820 - 1896) — savetnik poslanstva, direktor poluzvaničnog literarnog biroa u Berlinu (1877 - 1892), pristalica Bismarckove politike. 366

- Rotschild, S. A.* (S. A. Rotšild) — londonski predstavnik kelnskog trgovca Christiana Abnera. 431
- Rouanet, Gustave-Armand* (Gistav-Arman Ruane; rod. 1855) — francuski novinar, socijalist, posiblist, urednik lista «Revue socialiste», član pariskog opštinskog veća (1890 - 1893), poslanik (od 1893), saradnik lista «Humanité» od njegovog osnivanja. 250 342
- Rousseau, Jean-Jacques* (Žan-Žak Ruso; 1712 - 1778) — filozof, jedan od najznačajnijih teoretičara države u epohi francuske prosvetnosti, idejni preteča francuske buržoaske revolucije. 88
- Roy, Joseph* (Žozef Roa) — prevodilac na francuski prvog toma *Kapitala* i Feuerbachovih dela. 94
- Rudolf Franz Karl Joseph* (Rudolf Franc Karl Josef; 1858 - 1889) — nadvojvoda i princ-naslednik Austrije, izvršio je samoubistvo. 290
- Ruge, Arnold* (Arnold Ruge; 1802 - 1880) — publicista, mladohegelovac, sitnoburžoaski demokrata; 1848. član frankfurtske Nacionalne skupštine (levo krilo); pedesetih godina jedan od vođa sitnoburžoaske emigracije u Engleskoj; posle 1866. nacionalliberal; od 1866. do kraja života živeo je u Brajtonu. 115 395 422
- Rutenberg, Adolf* (Adolf Rutenberg; 1808 - 1869) — publicista, mladohegelovac; 1842. urednik lista «Rheinische Zeitung»; posle 1866. nacionalliberal. 421
- Ryba, Amalia* (Amalia Riba; 1876 - 1952) — od 1895. udata za Richarda Seidla; austrijska fabrička radnica, od devedesetih godina istaknuti vođa austrijskog socijaldemokratskog pokreta žena. 179
- Saint-Paul, Wilhelm* (Vilhelm Sen-Pol; oko 1815 - 1852) — činovnik pruskog ministarstva unutrašnjih poslova, 1843. cenzor lista «Rheinisch Zeitung». 421
- Saint-Simon, Claude-Henri de Rouvray, comte de* (Klod-Anri de Ruvrua grof de Sen-Simon; 1760 - 1825) — istaknuti francuski socijalista utopista. 350 351
- Salisbury, Robert Arthur Talbot Gascoyne-Cecil Marquis of* (Robert Artur Talbot Gaskoin-Sesl markiz Solzberi; 1830 - 1903) — britanski državnik; vođa konzervativaca; ministar za Indiju (1866/1867. i 1874 - 1878), ministar spoljnih poslova (1878 - 1880), predsednik vlade (1885 - 1892. i 1895 - 1902). 196
- Samarov, Gregor* — vidi *Meding Oskar*
- Saniat, Lucien Delabor* (Lusjen Delaber Senial; rod. 1835) — američki socijalist, jedan od vođa Socijalističke radničke partije Severne Amerike, urednik i izdavač većeg broja socijalističkih listova, delegat na međunarodnim socijalističkim kongresima radnika 1891. i 1893. 118 343
- Say, Jean-Baptiste-Léon* (Žan-Batist-Leon Sej; 1826 - 1896) — francuski ekonomista i državnik; buržoaski republikanac; urednik lista «Journal de Débats»; član poslaničkog doma (od 1872); 1871. do 1882. sa prekidima — ministar finansija; neprijatelj socijalizma i radničkog pokreta. 191
- Schacherl, Michael* (Mihael Šaherl; rod. 1869) — austrijski socijaldemokrata, urednik bečkog lista «Arbeiter-Zeitung», poslanik austrijskog parlamenta. 202
- Schattner, Ernest* (Ernest Šatner; rod. oko 1879) — sin Regine Bernstein iz prvog braka. 256 269
- Schattner, Käte* (Kate Šatner; rod. oko 1881) — kći Regine Bernstein iz prvog braka. 256
- Schlüter, Anna* (Ana Šliter) — supruga Hermanna Schlütera. 127
- Schlüter, Hermann* (Herman Šliter; umro 1919) — predstavnik nemačkog i američkog socijalističkog pokreta; osamdesetih godina šef socijaldemokratskih izdanja u Cirihi, prvi organizator arhiva ne-

- mačke socijaldemokratije, 1888. proteran iz Švajcarske, 1889. emigrirao u SAD, urednik lista »New Yorker Volkszeitung«; autor radova iz istorije engleskog i američkog radničkog pokreta, dopisivao se sa Engelsom. 127 155 156 217 248 265 297 310 322 323 343
- Schmidt, Conrad* (Konrad Šmit; 1863 - 1932) — ekonomista i filozof, socijaldemokrat; 1890. uređivao je list »Berliner Volks-Tribune«, zatim privatni docent u Cirihu; u početku je zastupao Marxovo ekonomsko učenje; posle Engelsove smrti prešao je na revizionističke pozicije. 16 51 115 381 - 384 386 409 429
- Schorlemmer* — supruga *Ludwiga Schorlemmera*. 99 164
- Schorlemmer, Carl* (Karl Šorlemer; 1834 - 1892) — istaknuti nemački hemičar, profesor u Mančesteru, dijalektički materijalist, od početka šezdesetih godina prisni prijatelj i saborac Marxa i Engelsa; član Internacionale, aktivno je učestvovao u revolucionarnom radu; svoja putovanja u Nemačku na kongrese naučnika koristio je za vreme važenja zakona o socijalistima da prenese informacije nemačkom radničkom pokretu; putovao je sa Engelsom u SAD (1888) i Norvešku (1890); od 1874. profesor na prvoj katedri za organsku hemiju u Engleskoj (Mančester); član naučnih društava u Engleskoj, SAD i Nemačkoj. 5 63 163 164 237 324 326 462
- Schorlemmer, Ludwig* (Ludvig Šorlemer) — brat Carla Schorlemmera. 63 64 99 163 164 237 238 326 327
- Schrammel, Anton* (Anton Šramel; rod. 1854) — metalostrugar, austrijski socijaldemokrata, jedan od vođa Socijaldemokratske partije Austrije, poslanik austrijskog parlamenta. 179
- Schuchard, Arthur* (Artur Šuhard; rod. 1862) — trgovac, suprug Elsbeth Engels, kćerke Hermanna Engelsa. 362 393 411
- Schweitzer, Johann Baptist von* (Johan Baptist fon Švajcer; 1834 - 1875) — pravobranilac, kasnije novinar i pisac; suvlasnik i urednik lista »Social-Demokrat« (1864 - 1867), od 1868. jedini vlasnik; od 1863. član, a od 1867. do 1871. predsednik Opšteg nemačkog radničkog udruženja; podržavao je Bismarckovu politiku ujedinjenja Nemačke pod hegemonijom Pruske, kočio je priključenje nemačkih radnika Internacionali i uspostavljanje jedinstva nemačkog radničkog pokreta na osnovu naučnog komunizma; 1872. isključen iz Udruženja. 324
- Seidel, Robert* (Robert Zajdel; 1850 - 1933) — publicist, učitelj; socijaldemokrata, učesnik na Ajzenaškom kongresu 1869; emigrirao je 1871. u Švajcarsku, saradnik ciriškog lista »Tagwacht« i urednik lista »Arbeiterstimme« (1890 - 1898), delegat na međunarodnim socijalističkim kongresima radnika 1891, i 1893, kasnije docent i profesor u Cirihu. 44 84
- Shaw, George Bernard* (Džordž Bernard Šo; 1856 - 1950) — istaknuti engleski pisac i dramatičar, poreklom Irac; od 1884. vodeći član Fabian Society. 49
- Shaw, William Rawson* (Viljem Rovsn Šo; 1860 - 1932) — engleski fabrikant, liberal, član parlamenta (1893 - 1897). 27
- Sheridan, E. F.* (E. F. Šeridn) — engleski socijalist, sekretar Legal Eight Hours and International Labour League. 254
- Shipley, John B.* (Džon B. Šipli) — 116
- Siebold, Ludwig (Louis)* (Ludvig, (Luj) Zibold) — nemački hemičar, devedesetih godina živeo je u Mančesteru, jedan od izvršilaca testamenta Carla Schorlemmera. 63 99 163 164 237 462
- Siegel, August* (August Zigel; 1856 - 1936) — rudar, socijaldemokrat, osamdesetih godina aktivno je radio u sindikalnom pokretu, saorganizator generalne komisije sindikata Nemačke (1890), 1891. emigrirao

- je u Škotsku i tamo je učestvovao u sindikalnoj borbi rudara; delegat engleskih i međunarodnih kongresa rudara. 246
- Singer, Paul* (Paul Zinger; 1844 - 1911) — vodeći predstavnik nemačke socijaldemokratije; krajem šezdesetih godina razvio se od sitnoburžoaskog demokrate u socijaldemokratu, od 1885. predsjednik socijaldemokratske frakcije rajhstaga; 1886. prognan iz Berlina, od 1887. član Odbora, a od 1890. zajedno sa Augustom Bebelom predsjednik Socijaldemokratske partije, član rajhstaga (1884 - 1911), borio se protiv oportunitizma i revizionizma. 12 113 127 197 283 449
- Smith, Adam* (Adam Smit; 1723 - 1790) — najznačajniji engleski ekonomista pre Ricarda; uopštio je iskustva kapitalističkog perioda manufakture i fabričkog sistema, u začetku, i dao je klasičnoj buržoaskoj političkoj ekonomiji njen razvijeniji oblik. 88 160 380
- Smithells, Arthur* (Artur Smitelz; 1860 - 1939) — engleski hemičar, profesor na univerzitetu u Lidsu. 163
- Solon* (oko 638 - 558. pre n. e.) — zakonodavac stare Atine, sproveo je 594. pre n. e. zakone, uperene protiv rodovske aristokratije. 134 281
- Sombart, Werner* (Verner Zombart; 1863 - 1941) — ekonomista mlade istorijske škole u Nemačkoj, katedarski socijalist, kasnije ideolog nemačkog imperijalizma. 367 379 380 384 385 386 409 429
- Sonnenschein, William Swan* (Viljem Svon Zonenšajn; 1855. do posle 1917) — engleski izdavač, koji je izdao prvo nemačko izdanje prvog toma *Kapitala*. 77 110 143 157 194 285 309 452
- Sorel, Georges* (Žorž Sorel; 1847 - 1922) — francuski filozof i sociolog, teoretičar anarhosindikalizma, u filozofiji eklektičar, iracionalist i voluntarist; pokušao je pod Proudhonovim uticajem da između ostalog, spoji marksizam sa prudonizmom. 029
- Sorge, Adolph* (Adolf Zorge) — sin Friedricha Adolpha Sorgea. 217
- Sorge, Friedrich Adolph* (Fridrih Adolf Zorge; 1828 - 1906) — istaknuti član međunarodnog radničkog pokreta, prisni prijatelj i saborac Marxa i Engelsa; učesnik badensko-falačkog ustanka 1849, 1852. emigrirao je u SAD; jedan od osnivača Njujorškog kluba komunista (1857), sekcije Internacionale (1867), Socijalne partije Njujorka i okoline (1868), Opšteg nemačkog radničkog udruženja u Njujorku (1869) i severnonemačkog centralnog komiteta Internacionale (1870), delegat Haškog kongresa (1872), generalni sekretar Generalnog veća posle njegovog preseljenja u Njujork (1872 - 1874); do kraja života radio u radničkom pokretu. 7 - 9 48 - 50 65 - 67 117 - 119 148 153 154 166 - 168 189 190 200 201 216 - 218 248 275 - 278 297 - 299 301 322 343 - 345 418 430
- Sorge, Katharina* (Katarina Zorge) — supruga Friedricha Adolpha Sorgea. 9 50 67 118 119 148 153 154 166 168 190 201 218 278 297 299 301 343 345
- Spaček* — ruski činovnik, poreklom Čeh 26 32
- Spaček* — Spačekova supruga 26
- Spencer, Herbert* (Herbert Spenser; 1820 - 1903) — engleski filozof i sociolog, pozitivist, apologet kapitalizma. 269
- Spiegel, Adolf* (Adolf Špigel) — nemački hemičar, ranije učenik Carla Schorlemmera, direktor jedne fabrike parafina i ulja. 63 163
- Stein, Julius* (Julius Štajn; 1813 - 1889) — nastavnik u Breslavi, demokratski publicista; 1848. poslanik pruske nacionalne skupštine (levo krilo), 1849. poslanik drugog doma (krajnja levica); urednik lista »Neue Oder-Zeitung«, od 1862. urednik lista »Breslauer Zeitung«. 336
- Stepnjak* — vidi *Kravčinski, Sergej Mihailovič*

- Stiebeling, George* (Džordž Stibeling) — američki statističar i publicist, poreklom Namac, član centralnog komiteta sekcije Internacionalne u SAD, kasnije isključen zbog svoje razbijačke delatnosti; član Socijalističke radničke partije Severne Amerike; pisao je članke o ekonomskim pitanjima. 51 297 338 343 401
- Stift, Andreas, Freiher von* (Andreas biron fon Stift; 1819 - 1877) — austrijski pisac i žurnalista, demokrat; učesnik revolucije 1848/1849. u Austriji, kasnije se povukao iz političkog života. 336
- Stoecker, Adolf* (Adolf Šteker; 1835 - 1909) — dvorski propovednik, reakcionarni političar, osnivač (1878) i vođa antisemitske hrišćansko-socijalne radničke partije, bliske krajnje desnom krilu Konzervativne partije; neprijatelj socijalističkog radničkog pokreta, od 1881. član Rajhstaga. 24
- Stuwe, Pjotr Bernhardovič fon* (1870 - 1944) — ruski ekonomista i publicist, »legalni marksist«, od 1905. kadet, posle velike oktobarske revolucije neprijatelj SSŠR-a, član kontrarevolucionarne vlade Denkina i Vrangela, kasnije belogardejski emigrant. 132 292 334
- Stumpf, Paul* (Paul Štumpf; oko 1827 - 1912) — mehaničar, kasnije trgovac, bliski prijatelj Marxa i Engelsa; 1847. član Nemačkog radničkog udruženja u Briselu i Saveza komunista; učesnik revolucije 1848/1849. u Nemačkoj, osnivač i vođa sekcije Internacionalne u Majncu, 1867. delegat Lozanskog kongresa Internacionalne, od 1869. član Socijaldemokratske radničke partije. 328 329
- Szemere, Bertalan* (Bertalan Scemere; 1812 - 1869) — mađarski političar i publicista, učestvovao je u revoluciji 1848/1849. u Mađarskoj; 1848. ministar unutrašnjih poslova, a 1849. šef revolucionarne vlade; emigrirao posle poraza revolucije. 480
- Šmulov, Vladimir Jakovlevič* (rod. 1864) — ruski socijaldemokrata, nakon 1887. emigrant u Nemačkoj, učestvovao je u revolucionarnom pokretu u Nemačkoj; 1892/1893. član redakcije jednog socijaldemokratskog lista u Drezdenu; bio je povezan sa grupom »Oslobodenje rada«, učestvovao je u odašiljanju njihovih publikacija u Rusiju. 22 23 138
- Taaffe, Eduard, Graf von* (Eduard grof fon Tafe; 1833 - 1895) — austrijski konzervativac, predsednik vlade (1868 - 1870. i 1879 - 1893). 120 122 125 126 130 139 143 144 147 158 179 190 290
- Thierry, Jacques-Nicolas-Augustin* (Žak-Nikola-Ogasten Tjeri; 1795 - 1856) — francuski liberalni istoričar restauracije. 183
- Thiers, Louis-Adolphe* (Luj-Adolf Tjer; 1797 - 1877) — francuski državnik, orleanist; predsednik vlade (1836. i 1840), prvi predsednik treće republike (1871 - 1873), dželat Pariske komune. 105
- Thivrier, Christophe* (Kristof Tivrie; 1841 - 1895) — francuski rudar, kasnije trgovac vinom, socijalist, član Francuske radničke partije, delegat na međunarodnom socijalističkom kongresu radnika 1891; od 1889. član poslaničkog doma. 108
- Thorne, William James* (Viljem Džems Torn; 1857 - 1946) — engleski plinski radnik, član Social Democratic Federation, krajem osamdesetih i početkom devedesetih godina jedan od organizatora masovnog pokreta ne kvalifikovanih radnika; sekretar Gas Workers' and General Labourers' Union, od 1906. član parlamenta. 254 457
- Tollit* — vidi *Pollitt, James*
- Toma Akvinski* (1225 - 1274) — najveći skolastički teolog i filozof. 24
- Tännies, Ferdinand* (Ferdinand Tenis; 1855 - 1936) — nemački sociolog i filozof, profesor na kilskom uni-

- verzitetu; bio je blizak reformizmu i sitnobužoaskom sindikalizmu. 233 350 351
- Toricelli, Evangelista* (Evangelista Toričeli; 1608-1647) — znameniti italijanski fizičar i matematičar, Galilei-jev učenik i sledbenik. 182
- Turati, Filippo* (Filipo Turati; 1857-1932) — italijanski advokat i publicista, istaknuti član italijanskog radničkog pokreta, delegat na međunarodnom socijalističkom kongresu radnika 1891, suosnivač (1892) i vođa Italijanske socijalističke partije, od 1896. jedan od vođa njenog desnog krila; izdavač časopisa «Critica Sociale». 3 19 20 42 73 74 85 86 96 210 214 215 252 259-261 300 330 436 441
- Turpin, Eugene* (Ežen Tirpen; 1849-1927) — fransucki hemičar i pronalazač. 228
- Tussy* — vidi *Marx-Aveling, Eleanor*
- Tutzauer, Frans August Adolph* (Franc August Adolf Tucauer; 1852-1908) — stolar, socijaldemokrat, od 1890. član rajhstaga, predsednik strukovnog udruženja stolara koje je on osnovao (1880-1888), od 1888. suvlasnik jedne radionice nameštaja u Berlinu. 13
- Učitelj — vidi *Saint-Simon, Claude Henri de Rouvroy, Comte de*
- Ulbing, Richard* (Rihard Ulbing) — austrijski advokat, socijaldemokrat, autor niza članaka o pravnim pitanjima u bečkom listu «Arbeiter-Zeitung» 123
- Umberto I* (1844-1900) — kralj Italije (1878-1900). 311 344
- Vaillant, Auguste* (Ogist Vejan; 1862-1894) — francuski anarhist; 9. decembra 1893. ubacio je bombu u poslanički dom, osuđen je na smrt. 101
- Vaillant, Marie-Edouard* (Mari-Eduar Vejan; 1840-1915) — francuski lekar, socijalist, blankist; član Internacionalne, delegat Lozanskog kongresa 1867, Londonske konferencije 1871. i Haškog kongresa 1872, član Pariske komune, emigrirao je u Englesku; 1871/1872. bio je član Generalnog veća Internacionalne; posle amnestije 1880. vratio se u Francusku i osnovao Comité Révolutionnaire central, od 1884. član pariskog opštinskog veća, predsednik međunarodnog socijalističkog kongresa radnika 1889. i delegat na kongresu od 1891; delimično je učestvovao u borbi protiv mlernizma i gedizma, a bio je i saosnivač Socijalističke partije Francuske (1902), kasnije je bio pod uticajem Jean Jaurès-a, međutim, 1914. 108 118 128 129 138 161 167 169 170 243 342 368 372-374
- Vandervelde, Émile* (Emil Vandervelde; 1866-1938) — belgijski socijalist, saosnivač belgijske radničke partije, kasnije jedan od vođa oportunističkog krila Druge internacionalne; više puta ministar. 271 332
- Victor* — vidi *Adler, Victor*
- Victoria* (Viktorija; 1819-1901) — kraljica Velike Britanije i Irske (1837-1901). 26 276 332
- Vieweg, Heinrich* (Hajnrih Fivæg; 1826-1890) — vlasnik (1869-1890) braunšvajške izdavačko-knjižarske firme Friedr. Vieweg & Sohn. 237
- Vincent, Charles Edward Howard* (Čarls Edvard Houard Vinsent; 1849-1908) — engleski konzervativac, član parlamenta (1885-1908). 26
- Vittorio Emanuele* (Vitorio Emanuele; 1869-1947) — italijanski prestolonaslednik, kasnije kralj pod imenom Vittorio Emanuele III (1900-1946). 311 344
- Viviani, René-Raphaël* (Rene Rafael Viviani; 1863-1925) — francuski advokat i političar; poslanik (1893), pripadao je grupi «nezavisnih socijalista», partijski sledbenik Alexandre Millerand-a, kasnije je istupio iz Socijalističke partije (1906), kasnije se priključio levim republikancima; od 1906. više puta ministar. 250
- Vogelsanger, Johann Jacob* (Johan Jakob Fogelzanger; 1849-1923) —

- švajcarski pravnik, socijaldemokrata, član ciričkog magistrata (1892 - 1919). 191
- Vogler, C.G. (K.G. Fogler)* — izdavač i knjižar u Briselu, izdavač Marxovog spisa »Beda filozofije...« (1847). 465 466
- Vollmar, Georg Heinrich von (Georg Hajnrih fon Folmar; 1850 - 1922)* — bivši bavarski oficir, socijaldemokrat; urednik listova »Dresdner Volksboten« (1877) i »Sozialdemokrat« (1879/1880), član Rajhstaga (1881 - 1887. i 1890 - 1918); od devedesetih godina jedan od zagovornika oportunitizma u nemačkoj socijaldemokratiji; za vreme prvog svetskog rata socijalšovinist. 188 276 280 288 289 294 295 297 301 302 326
- Wachs, Otto (Oto Vaks; 1836 - 1913)* — major u pruskom generalštabu, pisac vojnih dela. 25 32 234
- Wachsmuth, Ernst Wilhelm Gottlieb (Ernst Vilhelm Gotlib Vaksmut; 1784 - 1866)* — istoričar, profesor u Lajpcigu, autor većeg broja radova o antici i istoriji Evrope. 89
- Wagner, Hermann (Herman Vajner; 1815 - 1889)* — publicist, ideolog poburžoaznog junckerstva, predstavnik reakcionarnog pruskog državnog socijalizma; saosnivač Konzervativne partije; činovnik u Bismarckovom državnom ministarstvu (1866 - 1873), 1848. osnivač lista »Neue Preussische Zeitung« (»Kreuz-Zeitung«), kasnije saradnik lista »Norddeutsche Allgemeine Zeitung«. 208
- Watts, John Hunter (Džon Hanter Vats; umro 1924)* — engleski socijalist, jedan od vođa Social Democratic Federation, delegat na međunarodnom socijalističkom kongresu radnika 1891; kasnije član British Socialist Party. 207
- Webb, Sidney James, Baron Passfield (Sidni Džems Veb, baron Pasfid; 1859 - 1947)* — engleski političar, saosnivač Fabian Society; zajedno sa svojom suprugom Beatrice pisao ekonomske radove sa reformističkog stanovišta smatrajući da je radničko pitanje moguće rešiti u uslovima kapitalizma. 49 398
- Wellington, Arthur Wellesley, Duke of (Artur Velzli vojvoda od Velingtona; 1769 - 1852)* — britanski vojskovođa i državnik, torijavac; 1808 - 1814. i 1815. komandovao je engleskim trupama u ratovima protiv Napoleona I; komandant artijerije (1818 - 1827), vrhovni komandant vojske (1827/28. i 1842 - 1852), predsecnik vlade (1828 - 1830), ministar spoljnih poslova (1834/1835). 473
- Westermarck, Edvard Alexander (Edvard Aleksander Westermarck; 1862 - 1939)* — finski etnograf i sociolog. 70
- Weydemeyer, Joseph (Jozef Vejdemcjer, 1818 - 1866)* — poznati predstavnik nemačkog i američkog radničkog pokreta; sredinom četrdesetih godina na njega su uticali »istinski« socijalisti; 1846. pod direktnim uticajem Marxa i Engelsa prešao je na pozicije naučnog komunizma; jedan od urednika lista »Westphälische Dampfboots«; član Saveza komunista, 1849 - 1851. vođa okrug Saveza komunista u Frankfurtu na Majni; učesnik revolucije 1848/1849. u Nemačkoj; jedan od odgovornih urednika lista »Neue Deutsche Zeitung« (1849/1850); 1851. emigrirao je u Ameriku, za vreme američkog građanskog rata pukovnik u vojsci severnih država; položio je kamen temeljac širenju marksizma u SAD; prisni prijatelj Marxa i Engelsa; vanredno sposoban propagator teorije marksizma. 465 - 467
- Wiesen, F. (F. Vizen)* — nemački socijalist u Americi, saradnik lista »Volks-Anwalt« u Sinsinatiju. 43 49
- Wilhelm I (Vilhelm I; 1797 - 1888)* — pruski princ, princ-regent (1858 - 1861), kralj Pruske (1861 - 1888), nemački car (1871 - 1888). 81 83 89 327
- Wilhelm II (Vilhelm II; 1859 - 1941)* — kralj Pruske i nemački car (1888 - 1918). 49 82 89 277 290

- 301 302 305 311 314 326 327 341
344 347 349 366 399 407
- Willich, August** (August Vilih; 1810 - 1878) — bivši pruski poručnik, zbog svojih političkih ubedenja istupio iz vojne službe; 1847. član Saveza komunista, 1849. vođa jednog korpusa dobrovoljaca u badensko-falačkom ustanku; 1850. prilikom rascjepa Saveza komunista zajedno sa Schapperom vođa sektanske frakcije, uperene protiv Marxa; 1853. emigrirao u SAD, u američkom građanskom ratu general u vojsci severnih država. 471
- Windischgrätz, Alfred, Fürst von** (Alfred knez fon Vindišgrec; 1787 - 1862) — austrijski feldmaršal; 1848. rukovodio je ugušivanjem ustanka u Pragu i Beču; 1848/1849. bio je na čelu austrijske vojske koja je ugušila revoluciju u Madarskoj. 332
- Windischgrätz, Alfred d. J., Fürst von** (Alfred knez fon Vindišgrec, mlađi; 1851 - 1927) — austrijski državnik, konzervativac, predsjednik koalicione vlade (novembar 1893. do juna 1895). 147 179 290
- Wittelshöfer, Otto** (Oto Vitelshefer) — austrijski ekonomist, simpatizer socijaldemokratije, saradivao je u austrijskoj i nemačkoj štampi. 457
- Wolf, Julius** (Julius Volf; 1862 - 1937) — vulgarni ekonomist. 16 381 401
- Wolff, Bernhard** (Bernhard Volf; 1811 - 1879) — novinar, od 1848. suvlasnik lista «National-Zeitung»; 1849. osnivač prve telegrafске agencije u Nemačkoj. 13
- Wolff, Ferdinand** (*der rote Wolff, der Rote*) (Ferdinand Volf, crveni, Volf, Crveni; 1812 - 1895) — novinar, 1847. član briselskog komunističkog dopisnog komiteta, član Saveza komunista, 1848/1849. jedan od urednika lista «Neue Rheinische Zeitung»; potom emigrant u Parizu i Londonu; do rascjepa Saveza komunista 1850. bio je Marxov i Engelson pristalica; kasnije se povukao iz političkog života. 142 160
- Woodhead, Joseph** (Džozef Vudhed; rod. 1824) — engleski novinar, liberal, povremeno član parlamenta. 27
- Wróblewski, Walery** (Valerij Vroblevski; 1836 - 1908) — poljski revolucionarni demokrata, jedan od vođa poljskog oslobodilačkog ustanka 1863/1864, emigrirao u Pariz, general Pariske komune, pošto su ga kontrarevolucionari osudili na smrt, pobegao je u London; član Generalnog veća Internacionale i dopisni sekretar za Poljsku (1871/1872), delegat na Haškom kongresu (1872), aktivno se borio protiv bakunjinista; bio je u stalnoj vezi sa poljskim revolucionarnim pokretom; živio je u velikoj bedi u Nici, kasnije Parizu. 342 373
- Zablocki, Stanislaw** — poljski student, član jedne poljske socijalističke studentske grupe na univerzitetu u Beču. 230
- Zacher, Georg** (Georg Caher; 1854 - 1923) — vladin tajni agent, direktor carske statističke službe, autor knjige *Die Rothe Internationale* (1884). 22
- Zasulič, Vera Ivanovna** (1851 - 1919) — aktivna učesnica narodnjačkog pokreta, kasnije socijaldemokratskog pokreta u Rusiji; jedan od osnivača grupe «Oslobođenje rada» (1883), kasnije se priključila menjševicima. 104 219 220 223 224 235 355 359 369 370 394 458 459
- Zetkin, Clara** (Klara Cetkin; 1857 - 1933) — učiteljica, spisateljica; istaknuta predstavica nemačkog i međunarodnog radničkog pokreta, izvršila je presudan uticaj na nemački i međunarodni socijalistički pokret žena; borila se protiv nemačkog militarizma i pozivala u borbu protiv rata; od 1878. član Socijalističke radničke partije Nemačke; saradnica lista «Sozialdemokrat», izdavač lista «Gleichheit» (1891 - 1917), učestvovala je u pripremama međunarodnog so-

cijalističkog kongresa radnika 1889. i na svim kongresima Druge internacionale, od početka se borila protiv revizionizma; saosnivač Spartakovog saveza i Komunističke partije Nemačke, od 1921. član Izvršnog komiteta i prezidijuma Komunističke internacionale, do 1924. šef zapadnoevropskog, a zatim međunarodnog sekretarijata žena; 1920 - 1933. član rajhstaga, od

1932. predsednica po starešinstvu.
104 161 354

Žukovski, Julij Galaktionovič (1822 - 1907) — ruski vulgarni ekonomista i publicista; direktor državne banke; u svom članku *Karl Marx i jevo kruga o kapitale* s puno mržnje je napao Marxa. 34

Imena biblijskih, mitoloških i drugih neistorijskih lica i lica iz književnih dela

Babette (Babet) — ličnost iz Bérangerove šansone «Le vieux Célibataire» 347

Cadet Rouselle (Kadet Rasel) — junak istoimene francuske narodne pesme, nastale 1792, koji poseduje

tri kuće, tri kose, tri «lepa oka» itd. 53 .

Sganarelle (Zganarel) — ličnost iz Molière-ovih komedija, tip prevrtljivog, smešnog, surevnjivog čoveka. 417

Registar pojmov

uz pisma

Karla Marxa i Friedricha Engelsa

(Tom 34-46)

- Afrika** 43 189 44 428 vidi i *Alžir; Egipat; Sudan*
- Agitacija** 39 517 40 295 41 50 42 193 43 23 24 98 99
- Agrohemija** 37 246 38 172 39 49 50 365
- Agronomija** 35 475 39 49 50
- Ajzenaška partija**, vidi pod *Socijal-demokratija, nemačka*
- Akcije** 35 67 42 134 279 370 44 428
- špekulacije s akcijama (primeri) 36 35 38 70 72 116 131 132 133 196 210 222 233
- Proudhon o sticanju malih akcija od strane proletarijata 34 115
- Akcionarska društva**
- razvoj u kapitalizmu 35 67 36 77 202 203 223 224 37 593 594 41 48 325 337 42 135 279
- akcijski kapital kao najrazvijeniji oblik kapitala 36 290 42 135
- kao dokaz suvišnosti buržoazije 42 279
- i banke 36 131 132 222 - 224 44 428 429
- i železnice 37 593 594 41 337 42 134 135 279
- i država 38 129 132 42 279
- Akcionarske banke** 36 202 203 41 337
- Akumulacija kapitala** 37 258 38 304 305
- prvobitna 42 142
- Akumulacioni fond** 38 304 - 309
- Alemanisti** 44 416 421 443 464 - 465 45 17 54 55 67 - 68 81 84 88 120 276 277 474 46 36 84 103 117 - 118 128 - 129 166 - 167 227 242 277 317 367
- Alliance socialiste republicaine** (Francuska) 42 358
- Alžir** 36 174 175 42 45 251 257 258 262 263 310 311
- Aljaska** 39 591 592
- Američka federacija rada** 44 209 45 14 15 213 487
- Američka radnička liga** 37 459 462 464
- Amerika** vidi *Aljaska; Argentina; Jamajka; Kanada; Kuba; Meksiko; Sjedinjene Američke Države*
- Amnestija**
- za emigrante, učesnike revolucije 1848/49. u Pruskoj 36 261 37 104 133 511 539 540
- Amortizacija stalnog kapitala** 36 271 - 274 37 258 38 304 - 309 39 76 - 78
- i rabačenje mašinerije 36 271 - 274 37 258 261 38 304 - 309 39 76 - 78
- i opravke mašina 36 273 - 274 38 264 304
- i akumulacija kapitala 37 258 38 304 305
- i ciklički razvoj kapitalističke proizvodnje 36 271 272 275
- kod građanskih ekonomista 36 271 - 275 37 258 38 304
- Amortizacioni fond** 37 258

Anarhija kapitalističke proizvodnje 39 12 503 41 153 vidi i *Krize, ekonomske*

Anarhizam 41 285 344 446 447 42 185 186 352 353 356 44 203 254

— politički i ekonomski pogledi 34 323 - 329 339 340 39 615 40 340 341 41 428 - 429 42 198 199 389

— i država 34 323 - 325 329 331 340 39 615 40 147 340 525 576 41 114 115 43 9 10

— taktika 42 381 43 402

— razbijačka aktivnost u radničkom pokretu 41 57 190 428 - 429 42 323 324 43 10 44 109 203 45 128 129 133

— u Nemačkoj 43 10 44 109

— u Engleskoj 43 427 428 432 439 440 521 595 44 10 222 223

— u Francuskoj 41 401 427 - 428 42 323 324 356 43 421 46 172 189

— u Austriji 42 193 356 43 151 497 44 281

— u Rusiji 41 429

— u Švajcarskoj 41 232 390 42 356 46 10 11 204

— u Španiji 41 232 42 356

— u SAD 43 434 - 435 437 439

— vidi i *Međunarodna alijansa socijalističke demokratije; Bakunjinizam; Prudonizam*

Anglosaksonci 45 481

Antagonizam 34 429 39 491 609 46 133 134 vidi i *Suprotnosti; Klasna suprotnost; Protivrečnost*

Antisemitizam 42 184 45 136 193 - 194

Apstrakcija

— objektivni sadržaj 34 428 - 430 36 291 38 431 43 190 420

— kao saznajna metoda 36 290 - 293 37 569 38 282 303

— apstraktno i konkretno 36 292 293 38 293 45 173 174 406 - 407

— ekonomske kategorije i zakoni kao apstrakcija društvenih odnosa 34

Apstrakcija

428 - 430 36 291 38 431 43 190

— vidi i *Pojmovi; Mišljenje; Kategorije*

Arap 35 219 220 224 225 231

Argentina 43 619 - 620

Armija

— i društvena struktura 36 182 41 65 66 43 338 - 339 45 191

— disciplina armije u buržoaskoj revoluciji 34 371 - 373

— sistem milicije, narodna milicija 39 18 19 45 148 46 169 - 170 395

— i proleterska revolucija 43 229 230 231

— vidi i *Vojska*

Artelj

— u Rusiji 41 406 - 407 46 33 - 34

Asirija 35 219 220 42 302 - 303

Astronomija 37 211 212 564 38 134 135 138 40 71 vidi i *Kosmogonija*

Ateizam 40 587 43 170

Atom 38 156 - 157 283

Australija 34 363 37 204 205 42 310

— spoljna trgovina 34 379 35 103 263 563

— iseljavanje 35 103

Austrija 36 81 - 82 38 227 228 39 555 40 509 - 510 41 287 - 289 42 239 - 242 44 4 - 5 405 - 406 46 90 108 120 - 122 125 126 138 139 143 145 - 146 147 157 158 242

— društveno i državno uređenje 38 227 39 554 - 555 40 509 - 510 41 288 - 289 42 239 - 240 44 4 - 5 46 120 - 121 125 126 241 - 242

Carevinsko veće 46 122 - 123 125 126 130 131 147 178 - 179 289 290

— ekonomski razvoj 39 28 45 374 46 120 - 121

— industrija 46 120 121 145

— poljoprivreda i agrarni odnosi 37 91 - 92 46 121

Austrija

- spoljna trgovina **35** 203 204
- železnice **41** 338
- finansije **36** 378 - 379 **37** 91 - 92
- plemstvo **46** 120 - 121 204 - 205
- radnička klasa **46** 122 145
- seljaštvo **46** 120 145
- buržoazija **46** 120 122 204 - 205
- partije vladajućih klasa **46** 122 - 123 125 126
- unutrašnja politika, položaj **36** 282 - 283 284 **37** 127 128 **38** 224 **39** 79 **46** 108 120 - 122 125 126 130 131 137 138 143 - 144 145 147 157 - 158 178 - 179 189 - 190 204 - 205 241 - 242 289 - 290
- borbe za pravo glasa, **46** 120 - 121 122 125 126 130 131 204 - 205 271 289 290
- revolucionarne perspektive **37** 91 - 92 127 128 **38** 385 **46** 290
- armija **34** 371 - 373 **36** 457 - 458 **38** 6 - 8 **43** 338 - 339 474 - 475 **45** 148 - 149
- nacionalno pitanje **36** 22 - 23 27 28 283 - 284 331 - 332 **37** 116 **42** 239 - 242 **45** 104 **46** 120 - 121 122 145
- spoljna politika **34** 469 **35** 5 **36** 395 - 396 **37** 333 - 334 335 374 577 578 **38** 202 203 **39** 554 - 555 **40** 444 **43** 494 - 495 502 - 506 **44** 118 **46** 348 - 349
- vladavina u severnoj Italiji **34** 286 287 536 - 537 **35** 189 - 192 525 - 526
- i Rusija **37** 590 **41** 268 - 269 **42** 239 - 240 **43** 474 - 375 502 - 506 6 348 - 349
- i Turska **41** 287 **43** 494 502
- vidi i *Italijanski rat 1859; Prusko-austrijski rat 1866; Radnički pokret u Austriji; Revolucija 1848/49. u Austriji*

Austrougarska vidi *Austrija*

Automat **37** 293 - 294

Autoritet **40** 320 327 328 340 429

— vode **40** 320 340 - 341 386 **41** 278 vidi i *Ličnost*

Avganistan **42** 91 **44** 205

Azija **36** 292 - 293, vidi i *Avganistan; Kina; Indija; Java*

Ažiotadža **39** 54 56

Bakunjinizam **39** 218 444 460

471 472 613 - 617 **40** 147 292 - 294 333 339 - 344 429 - 430 435 - 436 575 - 578 583 - 586 **41** 212 - 213 285 294 **42** 222 323 324 **43** 194 **44** 254 **46** 10 288

— socijalna baza **40** 341 375 404 - 405 433 **46** 436

— program **39** 246 247 614 615 **40** 292 339 340

— ekonomski pogledi **39** 614 615 **40** 576

— i država **39** 398 615 **40** 339 - 340 524 - 525 576 577

— i autoritet **40** 320 327 328 341 375 376 429

— uloga u radničkom pokretu **39**

211 - 213 219 - 221 246 247 248 250 317 344 382 - 384 398 401 432 - 433 440 - 441 451 535 540 - 541 585 - 587 613 - 617 **40** 24 25 256 292 - 293 306 303 - 305 320 326 - 329 339 - 344 353 365 418 429 431 433 434 436 444 479 480 496 511 512 564 565 576 - 577 580 581 584 585 604 605 **41** 190 **42** 323 324 **43** 10 211 214 229

— negiranje političke borbe radničke klase i proleterke partije **39** 460 615 **40** 138 292 - 293 316 - 317 340 365 487 580

— koalicija sa protivnicima radničke klase **40** 293 343 479 480

— taktika radničkog pokreta u borbi protiv bakunjinizma **40** 24 313 - 314 374 433 - 434 463 467 473 487 496 511 512 517 - 518 575 - 578 583 - 586 **41** 232 **45** 344 345

— u Belgiji **39** 398 **40** 292 - 293 299 - 300 323 341 418 431 446 511 **41** 232

— u Francuskoj **39** 613 **43** 194

— u Italiji **40** 292 - 293 342 374 375 394 - 395 405 433 448 452 512 514 - 515 564 - 565 **41** 28 33 34 213 232 **43** 194 195

Bakunjinizam

- u Švajcarskoj **39** 344 399 432
433 616 617 **40** 271 - 272 293
304 305 326 - 329 341 427 512
514 517 - 518 **41** 232 285 330
42 186 **43** 194 **46** 10 11
- u Španiji **40** 292 305 306 313
322 - 323 341 - 342 375 394 - 395
405 435 - 436 446 452 454 511
514 - 515 524 - 525 564 580 581
41 232 **43** 194 195
- vidi i *Anarhizam*; *Medunarodna
alijansa socijalističke demokratije*;
Prudonizam

Banke

- metalne zalihe **34** 217 - 221 240
241 **36** 202 **41** 336
- depoziti **34** 217 - 221 240 241
36 202
- kamatna stopa za zajmove i dis-
kont **34** 219 220 240 241 332
333 **35** 187 **36** 202 203 221 222
- i opticaj novca **34** 217 - 221 240
241 **37** 224 **41** 393 **42** 229 - 230
244 276
- menične operacije **34** 217 - 221
240 241 **36** 202 212 221 222
283 **41** 199 336
- i država **34** 332 - 334 **36** 221 -
- 224 **38** 214 **41** 199 338 - 339
43 359 360 375 376 **44** 323 **46**
311 - 312
- i inostrani zajmovi **43** 375 376
45 180 187 191 - 192 **46** 279 - 280
- i železnice **36** 223 224 **41** 337
42 133 - 134 **44** 428 429
- i industrija **34** 470
- i ekonomske krize **34** 241 **36**
198 202 203 209 - 212 221 - 224
331 332 **41** 336 392 415 - 416
45 192 - 193
- i akcionarske banke **36** 202 203
41 337
- Banca Romana **45** 481
- Engleska banka **34** 217 - 221 **35**
187 **36** 202 203 **39** 184 **41** 243
42 28 - 29 230
- Francuska banka **34** 324 - 325
388 **36** 70 131 210 211 221 222
41 243 **42** 133
- Crédit mobilier **36** 116 123 131 132
141 223 233 237 283 **39** 54 56

Banke

- Petrogradska banka **34** 470 **41** 199
  - Rajhs banka u Nemačkoj **42** 276
  - pitanje banaka u Prvoj interna-
cionalni **39** 625
  - bankarstvo kao predmet istra-
živanja u »Kapitalu« **38** 136 **43**
287 **44** 211 212 **46** 33
  - bankarstvo po buržoaskim eko-
nomistima i bankarima **38** 136
39 36 - 37 54 **41** 338 - 339
  - po Proudhonu **34** 324 - 325 326
327 332 - 334 336 337 388
- Banknote** **34** 217 - 221 **37** 268
39 84 - 85 **41** 336 **42** 29

**Bankrot (kapitalističkih preduze-
ća)**

- 34** 378 - 380 **36** 197 206
212 215 **37** 593 - 594 **38** 99
39 203 **45** 192 193 - 194
- Baza i nadgradnja** **34** 424 - 426
44 391 - 393 414 - 419 **46** 182 -
- 184
- ekonomska baza **46** 182
  - uzajamno dejstvo baze i nadgradnje
44 251 - 252 380 - 381 404 - 406
427 - 432 **46** 87 - 88 182 - 183
  - primeri **35** 229 - 230 231 237 - 238
239 361 362 **36** 182 **37** 543
544 555 - 556 **39** 613 - 614 **41**
337 **45** 52 53
  - vidi i *Biće, društveno*; *Društveni
poredak*; *Država*; *Ekonomija i
politika*; *Filozofija*; *Materijalističko
shvatanje istorije*; *Politika*; *Pravo*;
Religija; *Svest, društvena*; *Umet-
nost*

Beč **43** 355 356 **46** 107 108 118**Bečki kongres 1814/15.** **41** 287 - 288
43 502**Bedulni** vidi *Arapci***Belančevine** **39** 186 - 187 **40** 71
72 **43** 286 287**Beletristika** vidi *Literatura***Belgija** **34** 371 - 373 **46** 134 - 145

- društveno i državno uređenje **34**
440
- radnička klasa **34** 173 **46** 271 - 272
- spoljna trgovina **39** 71
- železnice **41** 336 - 337

- Belgija**
 — kriza 1848 **34** 173
 — unutrašnja politika **34** 168 - 170
 173 174 440 **39** 550 - 551
 — kolonijalna politika **43** 188 - 189
 — borba za opšte pravo glasa **41** 212
46 121 126 138 271
 — vidi i *Radnički pokret u Belgiji*
- Berlin** **36** 505 **37** 148 - 151 522 -
 - 523 524 527 528 **43** 355 - 356
 449 **44** 381 - 382 **46** 107 117
 120
- Berlinski ugovor (1878)** vidi *Rusko-*
turski rat 1877/78
- Berza** **36** 223 **42** 370 371 372 383
 388 **44** 390 **46** 12 - 13
 — ubrzavanje centralizacije i kon-
 centracije kapitala **42** 371 388
44 360 **46** 12 - 13
 — kao centar špekulacije i korupcije
36 390 **39** 54 56 593 594 **42**
 371 388 **44** 428 429 **46** 12 - 13
 — berzanski porez **42** 370 371 372
 — berzanski izveštaji **44** 427
 — i banke **41** 336
 — i država **35** 388 **41** 199 **43** 364
46 228
 — i kolonijalna politika **43** 56
 — i ekonomske krize **36** 198
- Biće**
 — i mišljenje **46** 381 - 382
- Biće, društveno**
 — materijalno društveno biće i dru-
 štvena svest **34** 428 - 430 **36**
 290 - 291 **37** 555 - 556 **40** 160 -
 - 161 **44** 251 - 252 380 - 382
 404 - 406
 — vidi i *Baza i nadgradnja; Eko-*
nomija i politika; Odnosi proiz-
vodnje; Proizvodne snage
- Biljka** **42** 116
- Bimetalizam** **36** 69 - 70 71 - 72 **34**
 392 393 **42** 275 - 277 **44** 12
 46 153 154 208 - 209
 — nemogućnost opšte dvostruke me-
 re vrednosti **42** 276 - 277
- Biologija** **40** 71 - 72 vidi i *Belan-*
čevine; Čelija; Darvinizam; Fi-
ziologija; Vrsta; Život
- Blankizam** **40** 470 - 471 488 - 489
43 274 - 277 **44** 8 9 105 - 106
 117 126 229 - 230 256 - 257 263 -
 - 264 **45** 81 84 88 187 - 189
 381 - 382 474 **46** 36 - 37 80 - 81
 84 103 105 117 - 118 119 128
 166 - 167 242 - 244 vidi i *Société*
des saisons
- Bog/bogovi** **34** 120 - 121 **37** 579 -
 - 580 **39** 256 **43** 170
 — kod Feuerbach-a **34** 82 119 - 121
 — kod mladohegelovaca **34** 81 - 82
- Bogatstvo, društveno** **36** 290 - 293
41 72 - 73
 — procena nacionalnog bogatstva
 Engleske **34** 335 - 336
- Bonapartizam** **34** 191 399 400
 402 - 403 **35** 397 431 524 - 525
36 426 - 427 526 - 527 528 **37**
 344 512 **38** 321 322 **39** 189
 387 469 **40** 35 **44** 56 63 - 64
 104 106 126 147 229 - 230 241 -
 - 242 266 336 - 337 338
 — socijalna baza i klasni karakter **34**
 402 - 403 **38** 195 493 **39** 325
40 36 **43** 50
 — metode **34** 402 - 403 **35** 73
 269 270 413 431 511 **36** 260 -
 - 261 **37** 330 - 331 449 **38** 275
 312 **39** 292 394 - 396 450 - 451
 452 453 **40** 10 **43** 503
 — agenti u demokratskom i radničkom
 pokretu **35** 191 - 192 **36** 553 - 556
37 17 101 388 413 - 415 438 451
 461 465 471 472 **39** 14 15 **40**
 294 **41** 206 **43** 279
 — pruski **37** 17 **38** 195 214 221
 222 **39** 325 **41** 303 **43** 50 475
44 331 332
- Borba za opstanak** **37** 229 - 230
39 540 623 **41** 149 - 153
- Bosna** **41** 19 **42** 233 **43** 494 500
 502 503
- Brak** vidi *Porodica*
- Bratski demokrati** vidi *Fraternal*
Democrats
- Briselski Kongres Evropskih ve-**
likih sila (1874) **40** 97
- Britanski Muzej** **43** 184 436
- Brusisti** vidi *Posibilizam*

Budžet (državni)

- u Nemačkoj **38 57 39 385 42 157**
- u Engleskoj **35 386 387**
- u Francuskoj **36 189 190**
- u Rusiji **43 339**
- vidi i *Porezi; Zajmovi*

Bugarska 41 210 42 241 242 43
474 492 - 493 494 502 - 506 566
581 - 582

Bugarsko-srpski rat 1885. 43 328
353 362 408 474 476 504

Bulanžizam vidi pod *Francuska -*
Treća republika

Bundesrat vidi *Severnonemački savez*

Bürstenheimer (palikuće) **37 399**
420 - 421

Buržoazija 35 122 344 - 346 38
421 40 151 42 192 193 43 487
488 533 - 534 44 132 133 256
257 348 vidi i *Kapitalist; Ka-*
pitalistička klasa

Carinski Savez 35 123 - 124 525 -
- 526 **39 64 - 65**

Cena / Obrazovanje cena

- i vrednost **37 289**
- cena robe i opticaj novca **34**
217 - 221 **36 291 - 293 37 267 -**
- 268 **39 61 - 62**
- dejstvo zakona vrednosti **36 291 -**
- 292 **39 11 - 12**
- cena koštanja **36 273 274 37**
244 - 247 252 **39 66 - 67 43**
178 - 179
- identifikacija vrednosti robe i cene
koštanja kod Smitha i Ricarda
37 245 - 246 252
- cena proizvodnje **38 290 39**
68 - 69 **41 402**
- i troškovi proizvodnje **34 204 -**
- 207 335 - 336 **43 177 - 179**
- tržišna cena **34 206 - 207 39**
68 - 69 **41 402**
- monopolaska cena **37 8 - 9 41**
381 - 382 **44 282 - 283**
- besćenje (damping) **41 381 - 382**
42 279 43 195 - 196 210 - 211
228 - 229 250 **44 282 283 45**
312 - 313

Cena / Obrazovanje cena

- uticaj ponude i tražnje **35 5 - 6**
102 - 103 **36 38 - 39 205 - 209**
213 - 214 227 - 228 232 233 245 -
- 246 262 269 294 - 296 335 - 336
38 394 - 395
- i tehnički napredak **43 178 - 179**
- poljoprivrednih proizvoda **37 245 -**
- 246 247 252 - 253
- cene pamuka **35 5 - 6 32 - 33**
45 - 46 102 - 103 263 470 **36**
38 - 39 196 - 199 203 - 204 206 -
- 207 231 - 232 227 - 228 232 233
236 - 237 262 294 - 295 296 329
335 - 336 **38 98 99 394 - 395 410**
526 527 **39 203 - 204 239 372 -**
- 373
- cene žitarica **34 205 - 207 215**
35 263 560 - 561 562 36 208 -
- 209 341 345 **39 365 - 366 43**
220 45 169 - 170 **46 191 334**
- cene životnih namirnica i najam-
nine **35 561 - 563 39 432 433**
- istorija cena **39 61 - 63**
- buržoaskih ekonomista **34 217**
218 **37 244 - 245 326 - 327 39**
69 91 - 93 **43 177 - 179**
- kod Proudhona **34 107 - 108 114 -**
- 115 327 - 329
- vidi i *Cena zemljišta*
- Cena koštanja 43 178**
- Cena proizvodnje 38 290 39 68**
69 **41 402**
- Cena zemljišta 36 90 - 91 39 77**
360 - 363 366 - 367 **42 159 - 160**
- Centralizacija kapitala 41 324 -**
- 325 429 **42 371 45 374 375**
- Centralni odbor evropske demo-**
kratije 34 200 211 212 222 229
233 343 344 509 - 510 521 522
530 531 **35 39 40 106 - 107**
- Centralistička partija (Nemačka)**
43 138 139 213 218 - 219 253
269 552 - 553 **44 312 - 313 315 -**
- 316 **45 243 - 244 451 46 12 -**
- 13 25 - 26 70 71 77 - 78 346 -
- 347 364 399 - 400
- Crédit Mobilier 36 116 123 131**
132 141 - 142 223 233 237 282 -
- 283 **39 54 56**
- Crkva**
- i država **34 23 24 39 492 40 96 97**

Crkva

- odvajanje crkve od države **43** 342
45 204 214
- kao zemljoposjednik **37** 91 **39**
492 493 **42** 139 140
- engleska **38** 542 543 **39** 188 492
493 **40** 96 97
- vidi i *Religija*

Crna Gora **35** 189 198 **41** 19 **42** 241**Currency principle (Currency-teorija)** **34** 217 - 218 240 241 **36**
133 **39** 84 85**Čartistički pokret** **34** 159 - 160 **36**
258 - 259 **39** 373 516 - 517 **43**
303 - 304 337 413 414 **44** 284 - 286

- pedesetih godina **34** 192 201 208
209 216 227 - 228 234 - 236 238 -
- 239 244 245 250 251 280 393
481 521 - 523 547 **35** 8 9 17
18 34 37 56 58 125 217 376
390 - 393 404 435 - 436 466 - 467
473 - 474 477 513 **36** 34 - 35 41
42 49 204 242 258 - 259 330
521 - 522

- čartistička štampa **34** 195 196 201
319 **35** 17 18 51 58 101 109
110 124 - 125 217 258 - 259 429
435 - 436 450 - 451 459 460 466 -
- 467 476 - 477 513 **36** 41 48
49 328 540 **38** 10

- buržoaski i sitnoburžoaski radikali
35 477 **36** 204 219 - 220 241 -
- 242 259 328 522

Časovnik **37** 293**Češka** **36** 21 27 - 28 332 **46** 122-
- 123 174 178**Čikago** **37** 459 462 464**Čovek**

- postanak čoveka **38** 21 - 22 231
232 **41** 153 347
- razlika između čoveka i životinje
36 310 - 311 **41** 149 - 150 153
- Feuerbach o čoveku **34** 52 81
82 99 - 100 119 - 121

Čelija

- Schleidenovo i Schwannovo ot-
kriće čelije **36** 310 - 311 **37**
375 - 376

Čelija

- prećeljski praoblik **39** 186 - 187
43 286
- Traubeove «veštačke čelije» **41** 130
220

Danak **39** 590

- i zemljišna renta **44** 362 - 363
vidi i *Porezi*

Danska **34** 133 134 **35** 556 **37**
337 - 339 590 591 **44** 284 285

- armija **34** 371 - 372 **35** 323
- vidi i *Radnički pokret u Danskoj; Nemačko-danski rat 1864; Šlez-
-vig-Holštajn*

Darvinizam **37** 230 **41** 149 - 153
302 305 **44** 373 - 374

- i maltuzijanstvo **37** 230 **39** 623
41 149 - 150 **42** 373 - 374
- socijalni **39** 539 - 540 623 **41**
149 - 153

Darwinova teorija evolucije **36** 477
38 232 240 - 243 **39** 49 **41** 149
42 373 - 374 **46** 383

- kao prirodno-naučna osnova ma-
terijalističkog shvatanja istorije **37**
119 - 120 511 - 512

Dečji rad **37** 331 **39** 181 40 191
42 181 **44** 98 **45** 315 396**Deizam** **44** 430 - 431**Demokratija** **43** 118 - 119

- buržoaska **34** 313 **43** 228 229
46 322 323
- sitnoburžoaska **34** 313 314 **35**
463 - 464 **36** 26 85 - 86 400 - 401
459 567 - 569 570 **37** 10 - 11 20
320 - 321 548 **39** 250 546 **40**
183 - 184

- borba radničkog pokreta za de-
mokratske zahteve **35** 526 - 527
39 128 **41** 114 - 115 296 - 297
42 233 **43** 118 - 119 **46** 178 241
- vidi i *Pravo glasa; Republika*

Demokratska federacija (Engleska)
42 173 174 213 - 214 271 **43**
52 - 53 113 114 118 121 - 122
161 - 162 174 - 175 vidi i *Socijal-
-demokratska federacija***Demokratska partija (USA)** **45** 211

Demokratsko društvo (Brisel) 34
144 - 151 169 170 439 440 442

Depozit 34 217 - 221 240 241 **36** 202

Depresija 34 218 - 221 240 241

— hronična **43** 340 349 - 350 389 -
- 390

Despotizam 35 238 - 239 **43** 277 -
- 278

Diferencijalna renta 34 205 - 207
215 - 216 **37** 245 - 247 **39** 359 -
- 360 364 - 365 366 - 367

Dijalektika

— zakoni **38** 284 - 285 **39** 497

— objektivna i subjektivna **45** 173 -
- 174

— dijalektička metoda **38** 290 - 291
355 356 **39** 488 623 - 624

— u prirodi i prirodnim naukama **36**
310 - 311 **38** 282 - 283 284 - 285
432 **40** 71 - 72 110 - 111 112
41 149 **42** 101 - 102

— u društvu **36** 289 - 290 294 **38**
284 - 285 **42** 323 - 324 330 - 331

— u politici **39** 492 - 493 498

— suprotnost između materijalističke
i idealističke dijalektike **36** 254 -
- 255 512 - 513 **39** 488 497
623 - 624 **45** 173 - 174

— kao suprotnost metafizici **41** 25 -
- 26 **44** 431 - 432 **46** 88 381 - 382

— Marxova namera da dà prikaz
dijalektike **36** 241 - 242 **39** 497
43 3

— kod Balzaca **43** 70

— kod Dietzgena **39** 176

— kod Hegela **36** 241 - 242 310 311
512 - 513 **37** 191 - 192 **38** 282 -
- 283 284 - 285 432 **39** 16 - 17
488 **40** 110 - 111 112 **45** 173
174

— vidi i *Metoda; Uzajamno dejstvo;*
Zakon

Diktatura proletarijata 34 313 **35**
463 - 464 526 - 527 **40** 294 - 295
339 - 340 341 364 - 365 442 - 443
460 - 461 **41** 114 - 115 **42** 136 -
- 138 330 - 331 336 - 337 **43**
9 - 10 49 - 51 73 - 74 84 - 85 353 -
- 354 **44** 284 390 391 430 - 431
45 151 - 152

Diktatura proletarijata

— istorijska neophodnost **35** 463 - 464
40 294 - 295 364 - 365 442 - 443
460 - 461 586 - 587 **41** 114 - 115
43 9 10 52 - 53 **44** 284

— prolazni karakter **34** 313 **35** 463 -
- 464 **41** 114 115 **43** 9 48 - 85

— klasna svest radničke klase kao
njena pretpostavka **45** 52 53

— proleterska partija kao njen nužan
uslov **40** 295 442 443 460 **41**
433 **44** 284 285

— zadaci i funkcije **35** 526 **40** 366
365 442 460 - 461 586 - 587 **41**
115 **42** 136 - 137 **43** 9 383 **44**
284 390 391 **45** 52 53 160 199 -
- 200

— politika udruživanja **40** 586 - 587
44 390 - 391 **45** 160 179

— i demokratija **43** 118 - 119

— vidi i *Pariska komuna; Revolucija,*
proleterska; Socijalizam i komu-
nizam.

Diplomatija, međunarodni odnosi

34 426 **40** 136 152 153 **43** 559 -
- 560 **45** 191 192 459

Disciplina 34 371

— partijska disciplina vidi pod *Par-*
tija, proleterska

Dividenda 36 237 42 133 - 134

— i stvaranje prosečnog profita **37**
244 - 245 **46** 379 - 380

Dogmatizam 34 427 428 **43** 386
519 526 - 527 535 **45** 83 - 84
357 **46** 217 276

Dohodak

— izvorni **39** 69 70

— dvosmislenost pojma »prihod« **45**
134

— kod Proudhona **34** 107 - 108 327 -
- 329

— kod Smitha i Ricarda **37** 326 - 327
39 69 91 - 92

Doktrinarizam 34 430 431 **39** 517
559 560 **40** 333 384 **42** 144
43 519

Drama 36 540 - 542 548 - 551 **37**
543 **43** 356

Druga Internacionala 45 129 132 -
- 133

Druga Internacionala

- priprema za njeno osnivanje, Pa-
riski kongres 1889. **44** 45 46 112
120 121 129 137 - 140 143 - 147
149 - 162 165 - 178 180 - 185 188 -
- 190 192 - 195 199 - 201 202 - 203
206 - 210 213 214 217 - 220 222
229 - 230 234 - 235 236 - 237 240 -
- 241 262 - 263 280 - 281 319 - 320
337 - 338 412 416 463 464
- Briselski kongres 1891. i njegova
priprema **44** 395 397 - 398 399
400 410 412 415 - 418 421 - 423
440 463 - 464 **45** 14 - 15 71 109 -
- 110 116 120 122 124 127 - 129
132 - 133 142 441 - 442 457 468
- kongres u Cirihu 1893. i njegova
priprema **45** 357 - 358 359 - 360
367 384 - 386 389 - 390 391 393 -
- 394 405 441 - 442 455 **46**
37 - 39 44 84 85 - 86 94 - 95 103
104 117 160 - 161
- priprema kongresa u Londonu
1896. **46** 356
- i Prvi maj **44** 230 - 231 337 - 338
45 22 26 36 - 39 40 457 468
- borba protiv anarhista **45** 127 -
- 128 129 132 - 133
- i nemački radnički pokret **44**
45 - 46 105 - 107 112 139 154 - 162
165 - 170 172 - 178 188 - 190
192 - 193 199 - 201 208 - 210
213 - 214 217 - 218
- i engleski radnički pokret **44**
139 140 156 - 157 158 - 159
175 - 176 188 - 189 192 - 195
199 - 203 206 207 209 - 210
217 - 223 229 - 230 236 - 237 238
357 - 358 395 397 - 398 415 - 416
45 120 - 122 127 - 128 129 357 -
- 360 367 381 - 386 389 - 394 402 -
- 405 **46** 51 - 52 254 - 256 260 -
- 261 262 - 263 356
- i francuski radnički pokret **44**
149 - 153 161 162 165 - 174 189 -
- 190 199 - 201 206 213 415 - 416
- i radnički pokret u SAD **44**
170 - 171 189 - 190 208 - 209

Društvene formacije

- neophodnost njihovog proučavanja
44 380 - 382
- vidi i *Feudalizam; Kapitalizam:
Prvobitna zajednica; Kopstvo; So-
cijalizam i komunizam*

Društveno uređenje **34** 424 - 426
37 153 - 155 **46** 91 vidi i *Baza
i nadgradnja*

Društvo

- kao proizvod uzajamnog delovanja
ljudi **34** 52 424 - 425
- i način proizvodnje **43** 152 153
270 - 271
- i država **45** 243 - 244 406 - 408
- bitna razlika između ljudskog dru-
štva i društva životinja **41** 149 -
- 153
- klasno društvo **35** 463 - 464
- oblici društva **34** 424 - 426
- vidi i *Odnosi, društveni*

Društvo, buržoasko vidi *Kapitalizam*

Družina palikuća **37** 399 420 421

Država

- kao instrument klasne vladavine
34 339 - 340 **40** 339 - 340 **43**
9 353 - 354
- kao nadgradnja materijalne osnove
34 424 - 425 **44** 428 429 430 -
- 431 **45** 406 - 407 **46** 87 - 88
182 183
- kao ekonomska snaga **44** 428 429
430 - 431 **46** 183
- nastanak **44** 428 - 429
- i društvo **45** 243 244 406 - 407
- i religija (crkva) **34** 18 - 19 23
24 **39** 429 - 493 **40** 96 97 **43**
342 **45** 214
- i sloboda **41** 114 115
- feudalna **45** 243 244 406 407
- osnivanje nacionalnih država **46** 89
90
- buržoaska **38** 195 **45** 243 244
406 407
podržavljenje sredstava za pro-
izvodnju **41** 296 **42** 278 279
45 52 - 53
nužnost razbijanja buržoaske
državne mašinerije **40** 186 **43**
9 73 - 74
- socijalistički **43** 383 - 384 391 vidi
i *Diktura proletarijata*
- odumiranje **34** 339 - 340 **40** 339 -
- 340 **575** - 577 **41** 114 115 **43**
9 84 - 85

Država

- anarhistička shvatanja u vezi sa državom **40** 147 339 - 340 524 - 525 575 - 576 **41** 114 115 **43** 9 10
- kod Bakunjina **39** 398 615
- kod Proudhona **34** 322 - 325 328 - 329 330 - 331 339 - 340 **44** 253 - 254
- parola o »slobodnoj državi« **41** 114 115
- Lassalle-ova parola o proizvođačkim zadrugama uz pomoć države **37** 309 **39** 516 - 517 **41** 113 114
- vidi i *Monarhija; Oligarhija; Republika*

Državna i slobodno-konzervativna partija (Nemačka) 43 138 - 139 145 146 218 - 219

- Državni dugovi 35** 525 - 526 **36** 189 190 384 385 **37** 223 - 224 **39** 372 - 373 625 **41** 192 - 193 337 **38** **43** 338 339 **46** 208 - 209
- Državni monopoli u kapitalizmu 41** 296 297 **42** 144 - 145 278 - 279 **45** 52 - 53 **46** 191 129 243 348 - 349

Državni papiri 34 217 - 221 **36** 221 - 222

- Državni socijalizam 42** 144 145 278 279 312 313 370 **43** 80 - 81 101 - 102 **45** 435 - 436 **46** 191 192
- lasalovski i desnooportunistički pogledi **38** 68 - 69 378 - 379 414 415 420 **41** 113 114 - 115 **42** 370 371 **43** 136 - 137 **45** 435 - 436 **46** 191 - 192 208 - 209 243
- kritika Rodbertusove teorije **43** 101 111 125 136 - 137 152 - 153 186

Državni zajmovi vidi *Zajmovi***Državno gazdinstvo** vidi *Budžet***Duel 36** 304 309 514 515 **43** 566 45 269**Dvopartijski sistem**

- u Engleskoj **44** 256 257 **45** 330 331 334 335 340 - 341
- u SAD **45** 211 - 212

Egipat 42 303 310 **43** 503

- osvajanje od strane Engleza **42** 65 74 75 76 - 78 303 310 366 **43** 494 503 532 **46** 25

Egoizam 34 81 82

- Ekonomija i politika 38** 373 - 374 **39** 614 - 615 **44** 40 404 - 406 428 - 429 430 431 432 **45** 395 406 407 **46** 87 88 182 - 183
- ekonomska nužnost **45** 261 - 262 313 395 **46** 182 - 183
- vidi i *Baza i nadgradnja*

Eksploatacija

- radne snage pomoću kapitala **37** 243 - 244 **43** 177 - 180
- Ergleska kao izrabljivač celoga sveta **36** 330
- kolonija pomoću finansijskog kapitala **44** 323

Eksproprijacija

- zemlje **38** 352 374 - 375 **39** 285 325 436 - 437 608 **41** 338 **42** 142 292 - 294 **43** 178 210 **44** 363 **45** 262
- eksproprijatora **39** 634
- vidi i *Konfiskacija; Nacionalizacija*

Ekvivalentski oblik

- vidi *Oblik vrednosti*

Elektricitet

- kao oblik kretanja **36** 310 - 311 **37** 593 - 594 **40** 71 - 72 **42** 101 - 102 383 - 384
- značaj elektriciteta za razvoj proizvodnih snaga **42** 88 91 - 92 383 384
- tehnička primena **46** 181
- uticaj na rast biljaka **34** 278 - 280 285 286 289
- i ukidanje suprotnosti između sela i grada **42** 384
- elektrotehnička revolucija **42** 383 384

Eklektizam 36 505 - 506 **46** 381

- u nastavi **37** 556 - 557

Elzas 40 46 - 47 **44** 56 - 57 **46** 102 - 103**Emigracija, politička 34** 229 454 - 455 **35** 26 27 **40** 407 **42** 292 -

Emigracija, politička

- 293 335 - 336 340 - 341 368 43
 94 - 96 321 - 322 44 339 340 45
 387 - 388 46 69
- nemačka u Engleskoj 34 197 - 200
 202 225 - 232 238 239 244 245
 248 - 252 255 - 259 281 282 293 -
 - 296 298 - 299 305 - 308 322 341 -
 - 346 349 350 353 354 374 - 379
 384 484 493 - 496 508 - 510 518 -
 - 523 527 - 536 35 39 - 40 47 - 48
 54 - 56 71 - 73 87 - 90 92 - 95
 100 101 104 - 108 157 - 162 371
 372 434 - 435 436 449 - 450 451
 468 469 472 - 474 484 - 485 487 -
 - 492 498 499 509 - 514 522 523
 529 - 531 568 - 569 575 - 577 583 -
 - 584 36 41 - 42 343 - 344 351
 400 - 404 406 407 - 408 413 - 414
 449 - 452 454 - 457 459 460 464 -
 - 467 519 520 522 523 527 - 528
 554 - 556 565 - 568 569 - 570 37
 122 - 124 161 - 162 164 - 165 166
 174 - 175 309 - 311 548 40 18 - 22
 23 41 206 207 45 387-388 46 471
 Socijal-demokratski izbeglički
 komitet 34 345 346 349 - 350
 479 488 491 493 - 495 497
- nemačka u SAD 34 270 320
 342 343 344 345 - 348 349 - 350
 374 375 381 384 385 - 386 404
 405 485 512 - 513 524 525 527
 528 532 - 533 536 544 545 553
 35 54 - 55 84 99 - 101 104 105
 204 - 205 218 240 330 331 411
 419 430 - 431 456 478 - 479 484
 485 513 514 518 537 36 351 37
 459 461 - 462 38 28 - 30 42
 148 149 335 - 336 43 221 513
 516 - 517 519 526 - 527 528
- revolucionarni zajam nemačke
 sitnoburžoaske demokratske emi-
 gracije 34 381 544 - 547 553 35
 39 - 40 54 - 55 60 62 87 - 90
 92 - 94 104 105 119 150 - 151
 161 170 - 171 186 468 469 472 -
 - 473 474 497 - 499 501 - 502 513 -
 - 514 37 179 - 180 399 - 400 445
- francuska 34 197 - 200 202 223 -
 - 225 226 - 227 229 230 231
 233 - 236 238 239 244 - 245 248 -
 - 252 255 - 256 257 351 - 352 496
 508 - 510 521 - 523 35 29 - 30
 39 - 40 42 128 - 129 191 - 192 304
 390 391 450 - 451 465 - 466 487 -
 - 488 36 41 - 42 270 - 271 272

Emigracija, politička

- 324 - 325 417 - 418 433 39 105 -
 - 106 352 357 - 358 442 - 443
 posle poraza Pariske komune
 40 64 210 224 239 242 245
 309 310 311 - 312 565 581 -
 582 600 601 603 - 604
- italijanska 34 200 202 - 203 358 -
 - 359 361 508 - 510 536 - 537 35
 18 - 19 39 - 40 60 106 - 108 189 -
 - 191 194 390 391 450 - 451 465 -
 - 466 491 - 493 36 331 417 - 418
 40 581 - 582
- poljska 34 197 - 200 202 225
 231 238 239 508 - 510 35 107 -
 - 108 278 - 279 349 - 350 390 37
 333 - 334 40 224 42 32 235
- ruska 35 261 - 262 390 - 393 37
 299 39 403 - 404 40 427 - 428
 41 428 - 429 44 339 - 341 46
 69 223 224
- mađarska 34 197 - 200 202 223 -
 - 224 231 238 239 385 - 386 488
 508 510 - 511 546 - 547 35 18
 19 27 39 60 107 - 108 123 124
 189 - 192 194 349 465 466 509 -
 - 510 515 - 517 522 - 523 36
 308 327 459 464 561 562 37 505
- vidi i *Centralni odbor Evropske
 demokratije; Nemačko demokratsko
 društvo; Nemačko radničko udru-
 ženje; Nemačko udruženje za obra-
 zovanje radnika u Londonu, Schille-
 rov zavod*
- Emigrantska štampa i književnost**
 37 13 14 85
- Empirizam 34 81 82**
- Enciklopedije 36 120 149 183**
- Energija 39 256 257 4 101 - 103**
 115 - 117 383 - 384
- zakon o održanju i pretvaranju
 energije 36 310 - 311 40 71 - 72
- vidi i *Elektricitet; Mehanička;
 Svetlost; Toplota*
- Engels — Publicistička i novinar-
 ska delatnost**
- saradnja u demokratskoj i rad-
 ničkoj štampi pre 1864.
 »L'Atelier« (Pariz) 34 152 - 155
 »Deutsche-Brüsseler - Zeitung«
 (Brisel) 34 142 146 - 147 148
 163 164 - 165

Engels — Publicistička i novinarska delatnost

- »Deutsche Jahrbücher für Wissenschaft und Kunst« (Lajpcig) **34** 21
- »Deutsch-Französische Jahrbücher« (Pariz) **34** 77 - 78 86 - 87 415 **37** 447 - 448
- »Gesellschaftsspiegel« (Elberfeld) **34** 84 - 85 90 - 91
- »Die Reform« (Njujork) **35** 315
- »La Reforme« (Pariz) **34** 154 - 156 163 166 167 173 - 174
- »Die Revolution« (Njujork) **34** 404 - 405 **35** 5 8 14 24 25 218 430 437 - 440 444 448 456 482 483
- »Rheinische Jahrbücher zur gesellschaftlichen Reform« (Darmštad i Belvi) **34** 84 - 86 89 - 90 93 - 94 112 - 113 410 415
- »Das Volk« (London) **36** 389 405 406 413 - 414 415 419 - 422 425 428 429 434 437 443 447
- »Vorwärts! Pariser Deutsche Zeitschrift« (Pariz) **34** 78 - 79 85 - 87
- »Das Westphälische Dampfboot« (Biefeld i Padeborn) **46** 392 418
- kao urednik lista »Neue Rheinische Zeitung« **34** 94 - 95 175 176 178 - 185 187 443 450 452 474 515 **41** 398 **42** 131 **43** 284 - 285
- kao urednik »Neue Rheinische Zeitung, Politisch-ökonomische Revue« **34** 191 - 192 222 482 483 489 492 **37** 443 - 445 447 - 448
- saradnja sa čarističkom štampom
- »The Friend of the People« (London) **34** 211 - 212 222 229 - 231
- »The Northern Star« (London) **34** 152 - 153 163 168 - 169
- »Notes to the People« (London) **34** 319 320 - 321 **35** 22 25 26 36 41 **38** 9 - 10
- saradnja u »New-York Daily Tribune« **34** 322 330 - 331 336 - 337 339 341 357 360 361 370 392 396 **35** 5 - 8 14 22 24 - 26 31 36 41 - 43 47 52 - 53 78 - 79 82 85 97 138 139 155 172 173 176

Engels — Publicistička i novinarska delatnost

- 185 201 202 203 209 210 223 - 224 236 - 237 258 - 259 261 263 269 - 270 273 274 278 281 - 282 283 284 302 - 303 306 - 307 315 - 316 328 - 330 348 357 370 378 406 407 422 430 468 - 469 483 - 484 602 **36** 67 127 128 297 304 336 338 341 353 364 370 386 507 **37** 76 80
- saradnja u demokratskoj i radničkoj štampi u godinama I. Internacionale
- »Arbeiter-Zeitung« (Njujork) **40** 495
- »Demokratisches Wochenblatt« (Lajpcig) **39** 145 - 146 490
- »The Eastern Post« (London) **40** 404
- »La Emancipacion« (Madrid) **40** 473
- The International Herald« (London) **40** 551
- »La Plebe« (Lodi i Milano) **40** 468 473
- »Der Social-Demokrat« (Berlin) **38** 19 21 27 28 40 - 41 42 44 45 49 - 50 51 52 54 56 58 63 - 65 68 - 70 74 80 81 91 92 109 146 148 163 - 164 408 420 - 423 424 **39** 254 - 255 **43** 284
- »Die Volksstimme« (Beč) **39** 241 - 242
- »Volks-Kalender« (Braunšvajg) **41** 245 251 **43** 3 8 372
- »The Workman's Advocate«/»The Commonwealth« (London) **38** 147 148 175 176 182 190 200 206 208
- saradnja u »Volksstaat«-u **40** 402 410 434 473 484 485 499 541 **41** 378
- saradnja u socijalističkoj i radničkoj štampi posle I. Internacionale **41** 255 378 379 **44** 420 **45** 216 229 258 268
- »Almanach du Parti Ouvrier« (Lille) **45** 143 149 150 153 159 163 171 214 216 228 258 338 **46** 103

Engels — Publicistička i novinarska delatnost

- Berliner Volks-Tribüne» (Berlin) **45** 439
- Critica Sociale» (Milano) **45** 216 228 258 268 **46** 205 232
- L Éclair» (Pariz) **45** 272
- L Égalité» (Pariz) **42** 199
- L Ère nouvelle» (Bukurešt) **46** 94
- The Labor Standard» (Nju Jork) **41** 294
- The Labor Standard» (London) **42** 16 17 175 180 - 182 192 236
- Narodnaja volja» **42** 259 268
- Die Neue Welt» (Lajpcig) **43** 305 322
- Die Neue Zeit» (Štuttgart) **42** 346 **43** 134 136 143 200 217 461 **44** 318 324 326 328 379 457 **45** 46 97 99 102 218 220 225 229 245 248 258 275 279 309 322 331 387 410 461 462 **46** 231 232 238 - 240 246 264 269 280 286 288 395 407 409 429
- New Yorker Volkszeitung» (Njujork) **43** 11 14
- The Peoples» (Njujork) **45** 258 268
- Przedświt» (Ženeva i London) **45** 258 268 **46** 229 230 435
- Revista Socială» (Jaši) **45** 258
- El Socialista» (Španija) **46** 61
- Le Socialiste» (Pariz) **43** 547 **45** 139 **46** 60
- Socijaldemokrat» (Cirih, London) **41** 83 93 94 348 - 349 353 355 - 363 370 - 371 378 - 379 386 387 389 390 **42** 144 155 156 290 - 291 296 303 312 313 319 - 320 324 - 325 346 **43** 13 17 - 18 19 26 - 27 33 - 34 79 - 80 90 - 91 143 260 - 261 328 331 **44** 145 - 146 154 156 397 - 398
- Sozial-Demokrat» (ruski marksistički časopis) (London) **44** 291
- Sozial-Democrat» (Bugarska) **46** 75

Engels — Publicistička i novinarska delatnost

- Time» (London) **44** 318 327 328
- To-day» (London) **43** 83 - 85 169
- Vorwärts» (Lajpcig) **41** 31 42 - 43 197 205 215 224 232 236 - 238 245 - 246 251 253 255 278 294 378 - 379
- Vorwärts, Berliner Volksblatt» (Berlin) **45** 323 324 332 334 336 349 **46** 4 6 18 31 165 169 - 170 401
- saradnja u sitnoburžoaskim i buržoaskim organima štampe i publikacijama
  - Allgemeine Militär-Zeitung» (Darmštat i Lajpcig) **37** 85
  - The Daily News» (London) **35** 297 299 300 - 303 306 - 310 548 - 551
  - Die Gartenlaube» (Lajpcig) **39** 117 504
  - The New American Cyclopaedia» (Njujork) **36** 119 - 121 134 - 135 144 159 - 161 173 174 182 186 191 193 196 231 232 234 239 245 247 248 - 249 253 258 262 264 - 265 267 273 - 274 278 - 280 283 - 284 285 286 297 **37** 88 **45** 14
  - The Pall Mall Gazette» (London) **40** 6 9 11 13 14 18 20 23 24 27 44 46 47 143 144 216 593 - 594
- kao literalni izvršilac Marxovog testamenta **43** 3 6 14 - 15 26 29 30 33 34 39 - 43 49 50 52 68 83 84 86 - 88 92 - 95 98 103 111 - 112 148 - 149 154 - 155 156 - 157 198 - 199 257 279 285 301 - 302 331 236 - 237 436 571 **37** 123 - 124 211 - 212 334 457 469 45 5 8 18 - 19 22 23 32 33 44 107 - 108 112 113 **46** 65 96 - 97 284 - 285 307 308 317 - 318 320 335 346 352 357 363 380 408 414 415 449 450 451 - 452 454 460
- izdavački planovi (delimično izvršeni ili neizvršeni)
  - izdavanje brošure o »Marxu i Lassalleu» **39** 20 21

Engels — Publicistička i novinarska delatnost

izdavanje Marxove biografije (uključujući i istoriju nemačkog socijalističkog pokreta 1843 - 1863. i Prve internacionale) **43** 19 26 39 - 40 78

izdavanje celokupnih Marxovih dela **43** 92 284 - 285 **44** 123 - 124 **46** 167 - 168 414 - 415

izdavanje Marxovih i Engelsovih članaka iz godine 1842. do 1852. **46** 307 - 308 320 352 398 - 399

izdavanje Marxovih članaka iz »Neue Rheinische Zeitung« **46** 414 - 416 419 424 438

izdavanje Marxovih i Engelsovih članaka iz lista »Neue Rheinische Zeitung« **43** 154 - 155 285 301 302 331 650

izdavanje Lassalle-ovih pisama upućenih Marxu i Engelsu **46** 398 - 399 416

izdavanje »Biblioteke odabranih socijalističkih inostranih pisaca« **34** 90 - 94 **44** 102 - 103

istorija revolucionarnih ratova 1848/49. u Mađarskoj i Italiji **35** 63 - 64 74 - 75 97 281 - 282 328 329 527

brošura o nemačkom socijalizmu od 1840 - 1852 **43** 328 - 329

spis o socijalnom istorijskom razvoju Engleske **34** 80 - 81 82 84 - 85

izdavanje drugog toma »Položaja radničke klase u Engleskoj« **38** 163 164 508

brošura o nacionalnooslobodilačkom pokretu poljskog naroda **37** 298 301 - 303

brošura protiv panslavizma **35** 378 404 407

— vidi i *Dela i spisi Marxa i Engelsa*

Engels — život i delo

— opšta karakteristika; Engels sam o sebi **34** 87 227 228 231 - 232 **37** 553 **38** 273 - 274 **39** 546 565 566 **40** 267 268 **41** 278 343 344 355 - 356 367 368 **42**

Engels — život i delo

331 332 346 381 - 383 **43** 19 198 199 533 - 534 622 **44** 449 463 **46** 87 97 117

mesto u međunarodnom radničkom pokretu **41** 355 - 356 367 368 **42** 200 381 - 382 383 naučna delatnost, značaj za ničku klasu **37** 13 14 **41** 204 - 205 **43** 19 198

kao pisac vojnih dela **34** 515 516 **35** 548 549 **37** 5 - 6 455 495 503 **40** 23 - 24

Marx o Engelsu **35** 544 **38** 64 - 65 276 - 277 301 **41** 278 vidi i *Marx i Engels*

— kao vođa Saveza komunista **34** 152 156 158 - 159 161 - 162 164 - 165 171 178 345 - 347 **41** 278

pomaganje progonjenih i zatočenih članova Saveza komunista **34** 395 - 396 **35** 11 13 14 16 17 78 79 141 142 - 143 145 147 150 - 151 154 - 161 178 173 192 - 193 216 217 243 508 - 509 586 - 587 588 **37** 455 - 456

— kao vođa Prve internacionale **38** 107 - 108 193 - 194 **39** 120 **40** 271 - 272 402 - 403 418 446 467 476 - 477 478 502 - 505

sekretar-korespondent za Belgiju **40** 180 181 232 233 575

sekretar-korespondent za Dansku **40** 364 - 366 377 380

sekretar-korespondent za Italiju **40** 232 - 233 271 - 272 284

285 313 - 314 317 320 - 321 355 364 - 365 380 383 391 - 392 468 575 579 - 582

sekretar - korespondent za Portugaliju **40** 380

sekretar - korespondent za Španiju **40** 191 - 193 232 - 233 234 - 235 364 - 365 375 380 575 **46** 61

— kao vođa međunarodnog radničkog pokreta posle Marxove smrti **42** 373 **43** 19 - 20 97 198 199 229 - 230 389 **44** 266 - 267 301 449 450 469 **45** 14 16 - 17 124 - 125 147 - 148 154 155 - 156 158 159 202 - 203 338 381 - 383 393 - 394 418 - 419

Engels — život i delo

- 429-430 455-456 **46** 28 44
 55 63-64 117 253 254-255
 307-309 413
- učešće u pripremama i radu
 Druge internacionale **30** 117
 159-171 174-176 181-186 188-
 -189 194 197 201 203-209 211-
 -220 267-268 400-401 403
 405 406 414 416-417 418 419-
 -422 424-425 **31** 15 61-62 113-
 -114 119-120 128-129 130 141
 420-422 490-492 **46** 84, 103
 104 117 204 356
- odnosi prema demokratskom i
 radničkom pokretu u pojedinim
 zemljama
- prema nemačkom radničkom
 pokretu **36** 26 27-28 **37**
 366-367 **38** 19-21 27 28
 42-43 51 52 56-57 63 80
 88 103 218-219 387 424
 427-428 533-534 **39** 39 74-
 -75 143 148 153 154 160-
 -161 230 233 254-255 302-
 -303 315-316 327 346 374-
 375 379-385 386 418 444-
 -445 464-465 565-567 588-
 -589 618 **40** 110-111 155-
 -168 174 194-195 202 215-
 -218 250 251 330-332 352-
 -354 396-398 433-434 444-
 -445 454 516-519 541 **41**
 12-13 19 50-51 81 83 87
 93 94 111-117 120-123 140-
 -145 212-213 215 257 258
 341 348-349 353-368 370-
 373 376-379 386-390 391
 422 426 **42** 104 131 143 155-
 -158 184-186 189-191 278-
 -279 287-290 294-295 316
 317 319 320 340-341 346
 368-369 381-383 **43** 118-
 -119 138-139 143-144 146-
 -147 156-157 213 214 227
 228 229 235-238 240-241 254
 263-266 282-283 303 304
 353 382-384 489-490 499
 612 619 620 623 **44** 109 112
 154-155 161-162 224 225
 312-314 319 320 332-333
 366 381-382 383-384 387-
 -388 **45** 16-19 22-23 28
 29 31-34 36 46-47 66-67
 79-82 95-96 97-98 107-108
 134-135 139-140 146 147-

Engels — život i delo

- 149 151-152 157-160 186
 187 188 191-193 202-203
 207 243-245 252-255 301-
 -302 316 317 401-402 434-
 -435 441-443 461-462 **46**
 31 44 70-71 110 111 128-
 -129 149-150 282 288 294-
 -295 377-378 404-407 449-
 -450
- prema engleskom radničkom
 pokretu **34** 152-153 **38** 199
39 188 **40** 204-205 463-464
 482 **41** 266-267 **42** 16-17
 175 180-182 236-237 **43** 84-
 -85 113-114 203 232 269-
 -271 479-480 605-606 612
44 49-50 172-174 271-272
 348-352 375 421 **45** 279-
 -280 301 318-320 334-335
 336-337 340-341 376-378
 381-382 401-404 **46** 44 48-
 -49 207 211 402; prema čar-
 -tističkom pokretu **34** 152-153
 208-209 227 229-230 234-
 -236 240-244 245 250-251
44 325
- prema francuskom radničkom
 pokretu **34** 106 152-155 445-
 -446 **40** 50-51 55-56 476-
 -477 **41** 344-345 426-428
42 196-201 222 326 332 333
 347-348 354 355 **43** 415-417
44 105-107 149-153 165-
 -167 177-178 182 192-193
 240 241 245-247 266-267
 463-465 **45** 16-17 22 62-63
 150 158 159 171 195-196
 247 259-260 276-277 296-
 -297 393-394 417-419 473-
 -475 **46** 28-29 44-45 78-
 -84 103-106 128 149 150
 160-162 169-170 171 289
 341-342 372-374
- prema italijanskom radničkom
 pokretu **40** 271-272 284 296-
 -298 313-314 320-321 332
 336-337 339 346-347 383
 390-392 393-395 429-430
 472-473 575 577-583 587-
 597 **41** 28-29 232 **43** 37
 48 **44** 301-302 **45** 44 235
 prema holandskom radničkom
 pokretu **43** 6
- prema austrijskom radničkom
 pokretu **44** 100-101 280-281

Engels — život i delo

- 45 104 118 184 240 46 107 -
108 110 - 111 117 - 118 120 -
- 121 178 196 - 197 200 - 201
241 270 316
- prema poljskom ravolucionar-
nom pokretu 34 295 - 297 35
523 - 524 37 298 299 301 - 303
307 - 308 313 - 314 320 38
158 40 503 - 505 41 156 42
232 - 234
- prema revolucionarnom i demo-
kratskom pokretu u Rusiji 41
166 - 168 181 43 87 100 260
513 - 514 625 44 339 - 341
362 363 46 68 76 224 273
292 293 359 369
- prema španskom radničkom
pokretu 40 191 - 193 306 313 -
- 314 345 364 - 365 394 - 395
41 140 - 141 46 61 204 - 205
253 - 254
- prema radničkom pokretu u
Švajcarskoj 40 408 427 447 - 448
prema radničkom pokretu u
SAD 38 521 40 380 - 381
457 458 463 464 467 540
563 - 564 565 43 113 - 114
406 526 527 542 - 543 556 -
- 557 583 44 443 45 14 15
154 481 - 482 46 43 47 49 -
- 50 430
- odnos prema sitnoburžoaskoj i
buržoaskoj demokratiji 34 211 -
- 212 222 305 330 331 36 370
403 - 404 37 10 - 11 403 - 404
432 - 433 40 407
- odnos prema sitnoburžoaskoj i
buržoaskoj emigraciji 34 222
229 285 - 287 330 331 484 493 -
- 496 522 - 523 524 - 525 35
26 27 54 - 55 498 - 499 522 - 523
527 36 354 - 355 477 519 520 40
407 42 335 - 336 44 339 - 341
- saradnja u demokratskim i rad-
ničkim organizacijama 43 406
Demokratsko udruženje (Bri-
sel) 34 144 - 151 168 - 170
439
Savez pravednih 34 99 - 100
103 106 - 108 122 - 127 130 -
- 133
Nemačko udruženje za obra-
zovanje radnika u Londonu 34
487 - 488 493 - 497 45 397 -
- 388 46 44 207

Engels — život i delo

- Nemački radnički klub (Pa-
riz) 34 560
- Nemačko radničko udruženje
(Brisel) 34 144 145 146 -
- 149
- Fraternal democrats (Bratski
demokrati) 34 159 - 160
- Komunistički dopisni komitet
34 103 - 111 123 - 127
- Schillerov zavod (Mančester)
36 462 - 463 38 15 - 16 70 -
- 71 83 - 84 176 552 - 557 39
25 45 46 51 94 134 - 135
- Centralna komisija nemačkih
udruženja Švajcarske 34 454 -
- 456 458
- bavljenje istorijom 34 281 - 282
295 - 297 36 27 422 37 500 -
- 501 38 6 7 119 - 120 162 39
343 - 344 390 - 391 405 - 406 40
234 - 235 42 275 45 224 363 -
- 364 46 70 324 - 325
- prvobitnom zajednicom i sta-
rim vekom 35 219 - 220 229 -
- 230 231 42 99 - 100 107 108
373 - 374 386 387 43 101 -
- 102 44 404 - 405 45 92 -
- 93 95 99 100 107 46 192
403 - 404
- ranim hrišćanstvom 46 231
232 247 - 248 367 - 368
- revolucijom 1848/49. 35 328 -
- 329
- Nemačkom (u srednjem veku)
42 99 - 100 107 - 108 110 -
- 113 319 - 320 358 361 388 -
- 389
- francuskom 34 254 273 - 274
irskom 36 52 - 53 39 343
346 - 347 354 - 355 368 - 369
379 - 381 387 - 388 390 391
396 405 - 406 411 414 415
430 435 - 437 444 - 445 453 -
- 454 461 462 620 40 363 42
139 - 141 292 - 295
- poljskom 34 295 - 297
ruskom 37 313 314 500 -
- 501
- bavljenje istorijom ratova i voj-
skom (uključujući i novinarsku
delatnost) 34 190 242 243
262 263 265 - 269 273 274
295 - 296 336 - 337 371 - 373 515 -

Engels — život i delo

- 517 527 **35** 63 74 75 79 97 - 99
 102 296 297 300 301 306 307
 316 322 323 328 329 439 523
 524 527 528 548 - 551 **36** 79
 119 120 144 159 164 169 170
 172 173 174 - 177 179 - 181 186
 199 226 227 234 282 - 284 457 -
 - 458 530 532 **37** 73 85 - 86
 93 - 94 95 - 96 143 159 - 160 167
 212 213 220 221 235 - 236 455
 495 503 **38** 17 56 - 57 106 188 -
 - 189 201 207 208 217 221 222
 397 - 398 399 410 425 427 **39**
 7 18 19 288 380 - 381 **40** 8 9
 14 15 20 27 41 46 47 234 593
42 74 75 **44** 8 - 9 14 - 15 19
 27 - 28 **45** 136 - 138 46 24 25
 31 169 - 171
- bavljenje prirodnim naukama **34**
 215 285 286 **36** 310 - 311 **37**
 212 358 - 360 **38** 156 - 157 239
 242 - 244 **39** 256 **41** 17 - 18
42 20 - 21 101 - 102 **43** 286
 287
- bavljenje jezicima **35** 122 549
36 119 - 120 458 532 - 533 **38**
 7 15 120 **39** 54 51 343 388 389
 445 **40** 314 377 488 **41** 125
 210 **43** 48 **44** 294 - 295 469
 470 **45** 12 93 **46** 75 292 307
- bugarskim **46** 277
 danskim **37** 554 **40** 364
43 362
 engleskim **43** 362 389
 francuskim **43** 334 362 **46** 85
 gotskim **36** 458
 holandskim **43** 6 391
 irskim **39** 458 461 462
 italijanskim **43** 37 48 288
 290 362 **44** 469 **46** 86 173
 persijskim **35** 231
 poljskim **43** 362 **46** 21
 portugalskim **44** 469
 rumunskim **35** 549 **43** 547
 550 **44** 3 **46** 199 277
 ruskim **35** 36 - 37 112 469
 523 549 **39** 207 400 - 401
43 48 274 278 362 **44** 469
46 21 292
 srpskim 549 **37** 316
 slovenskim jezicima **35** 36 37
 523 **37** 299 316

Engels — život i delo

- španskim **43** 48 **44** 469 **46**
 204
 češkim **46** 54
- bavljenje književnošću i istori-
 jom književnosti **38** 119 - 120
42 375 - 376 **43** 70 355 - 356
 357 **44** 34 - 36
- biografski podaci **34** 21 - 22
40 454 **43** 535 - 536 **44** 253
 254 259 435
- učesće u badensko - falačkom
 ustanku 1849. **34** 467 - 468
 471 474 - 476 515 **37** 85 - 86
 495 **43** 351 - 352
- komercijalna delatnost, istupa-
 nje sa posla **34** 211 **37** 48
 50 373 377 - 378 466 587
 588 **38** 273 - 274 **39** 194
 195 298 327 - 328 533 552 -
 - 553 561 - 563 565 566 569 -
 - 572 **41** 330 **43** 533 646
- boravci - putovajna
- severna Italija (1841) **45**
 44 **46** 85 - 86
- Berlin (septembar 1841. do
 oktobra 1842) **34** 23 - 24
 515 **44** 253 - 254
- Engleska (novembar 1842. do
 avgusta 1844) **44** 253 - 254
46 421
- Nemačka (1844, 1845, 1848,
 1849) **34** 7 - 14 21 - 22 26 -
 - 43 176 - 178 449 - 452 462
 467 474 **43** 351 - 352 535 -
 - 536 **44** 259
- Brisel (1845, 1846, 1847, 1848)
34 144 - 151 168 - 170 173 -
 - 174 413 414 416 439 **44**
 253 - 254
- Pariz (1847, 1848) **34** 99 -
 - 141 152 - 167 443 - 448
- Švajcarska (1849) **34** 183 -
 - 185 190 - 191 193 467 471
 474 **42** 314
- Irska (1856, 1869, 1891) **36**
 52 - 53 **39** 338 - 339 **45**
 221
- Nemačka (1860, 1869, 1870,
 1873, 1875) **37** 39 **39** 334 335
 385 - 386 **40** 534 **41** 146 148
- Šlezvig - Holštajn (septem-
 bar/oktobar 1864) **38** 6 - 8

Engels — život i delo

- Nemačka, Švajcarska, Italija (avgust i septembar 1865) **38**
132 - 134 140 **46** 85 - 86
- Švedska, Danska, Nemačka (juli/avgust 1867) **38** 289 508
- Holandija (septembar 1872) **40**
447 - 448 456
- Škotska (septembar 1877, septembar 1891) **41** 264 270
272 **45** 132 142 221
- Amerika (avgust, septembar 1888) **44** 62 70 - 90 91 - 92
- Norveška (juli 1890) **44**
370 - 372 379 392 397 - 398
- Nemačka, Švajcarska, Austrija (avgust/septembar 1893) **46** 71
85 - 86 94 - 95 96 - 97 - 98 - 114
117 - 119 151 163 204 213
237 - 238
- porodica **37** 200 284 290 292
39 222 379 **41** 148 161 162 226
233 303 - 304 308 309 445
43 260 - 261 617 - 618 **44** 69
259 - 261 268 - 269 444 - 445 **45**
105 - 106 256 - 257
- roditeljski dom i braća i sestre **34** 7 77 - 79 87 90 93 -
- 94 176 223 - 224 303 - 304
413 414 443 548 553 - 554
35 22 65 **37** 50 - 51 515 -
- 516 518 - 519 520 **39** 536
601 **40** 267 - 268 425 - 426
42 224 **43** 215 - 216 224
225 467 468 252 **44** 452
453 **45** 388 - 389
- mesto u očevom poslu **34** 87
223 - 224 242 - 243 303 - 304
35 22 32 - 33 37 - 38 65 194
308 309 **37** 515 518 519
- testament **46** 284 285 317 318
449 - 454
- Engleska** **34** 336 **36** 330 **39** 609
- vodeća kapitalistička velesila 19.
veka **35** 198 - 199 235 - 236 237
39 596 - 599 609 **44** 282 - 283
- istorija **34** 425 - 426 **38** 6 7
39 375 - 376 **42** 388 46 383
- društveno i državno uređenje **35**
11 12 **37** 326 **43** 391 **44** 256
279 - 280 **45** 52 - 53 470 471
46 153

Engleska

- Parlament (Donji dom, Gornji dom) **35** 32 385 - 389 487
36 103 - 105 110 112 - 113
270 - 271 383 **37** 162 - 163 **39**
186 **40** 98 99 **41** 230 289
42 91 - 92 145 - 146 152 - 153
43 296 297 344 - 345 359 -
- 360 362 - 363 437 602 - 603
44 25 **45** 470 - 471 **46** 196 -
- 197 216 - 217
- izborni sistem, klasni karakter **35** 487 **38** 119 - 120 **44**
25 - 26 **46** 200 201 216 - 217
322 - 323
- ekonomski razvoj **34** 363 - 364 **43**
79 - 80 340 - 341 384 400 - 401
44 282 - 283 45 252 - 253
- industrija **35** 32 - 33 121 - 122 **37**
6 **43** 79 - 81 209 - 210 **44** 292 - 283
pamučna industrija **34** 316
353 - 354 362 - 363 **35** 5 6
32 - 33 45 - 46 121 - 122 176
177 196 263 - 264 470 524 -
- 525 **36** 38 - 39 196 - 199
213 - 214 226 - 229 232 233
245 - 246 262 294 - 296 329
335 **37** 8 9 **38** 98 99 207
- 258 262 - 263 410 **39** 203 -
- 205 207 208 209 - 210 267 -
- 268 286 372 - 373 **41** 336 -
- 337 406 407 **44** 97 - 99
45 252 - 253 312 - 313
- kućna industrija **41** 406 407
42 203 **43** 209 - 210 **45** 315
- industrijski i trgovinski monopol
na svetskom tržištu **36** 294 -
- 295 329 - 330 **37** 204 205 **39**
609 **42** 309 - 310 **43** 53 249 -
- 250 389 - 390 **45** 312 - 313 374 -
- 375
- gubitak industrijskog monopola **43** 24 - 25 53 79 - 81 255
349 384 389 - 390 394 - 395
400 419 - 420 **44** 282 - 283
45 312 - 313 **46** 34
- poljoprivreda i agrarni odnosi **34**
205 - 206 **35** 560 - 562 **37** 555
556 **39** 181 436 - 437 **41** 424
43 80 - 81 **44** 362 - 363
- akcije i akcionarska društva **35**
67 **36** 69 - 70 71 - 72 116 **37**
589 593 594 **44** 427 - 429 **45**
470 - 471 481 - 482

Engleska

- spoljna trgovina **34** 316 353 -
- 354 362 - 364 378 - 379 518 -
- 519 **35** 5 6 31 - 32 33 45 -
- 46 203 204 212 458 470 560 -
- 563 **36** 38 - 39 69 - 70 196 -
- 198 236 - 237 245 - 246 294 -
- 295 331 - 333 346 347 384 -
- 385 507 - 508 **37** 8 9 201 202
203 204 - 205 **38** 209 - 210
213 215 385 386 **43** 249 - 250 **45**
313 - 314 vidi i *Slobodna trgovina*
[fritrejderstvo]
- »glad za pamukom« u periodu
od 1861 do 1864 **38** 35 **39** 201
203 - 204
- železnice **34** 257 - 258 316 **35**
67 102 - 103 524 - 525 **37** 593
594 **41** 296 - 297 336 - 337 **42**
133 - 134
- novac i banke; finansije **35** 100
386 - 388 **36** 202 203 384 385
37 224 268 594 **39** 237 **41** 335 336
- i kriza iz 1857. **36** 70 72 197
198 205 - 209 212 - 214 215 216
227 - 228 232 233 237 245 - 246
- radnička klasa **34** 52 **35** 561 **36**
199 216 242 330 **37** 6 8 277
306 308 311 552 **39** 188 189
492 580 608 609 **41** 289 290
433 **42** 17 203 227 310 **43** 53
255 313 341 384 390 **44** 21 25
36 118 226 227 230 280 **45** 154
381 **46** 12 26 27 31 - 32 189
190 220 - 221 399
- poljoprivredni radnici **35** 561 562
39 181 436 - 437 **40** 558 **41**
424 **43** 384 **45** 315
- seljaštvo, zakupci **34** 192 **41** 424
45 315
- buržoazija **34** 191 192 470 481
35 11 345 457 458 460 493 - 494
36 228 330 383 **37** 129 277 300
442 - 444 552 **39** 608 609 **40**
117 **42** 365 **43** 313 384 488
44 256 **45** 133 **46** 37
- sitna buržoazija **40** 107 **43** 313
44 230 **45** 334
- seosko plemstvo, seoska aristokra-
tija **34** 192 470 481 **35** 460 **39**
492 493 581 607 608 **40** 117
41 424 **42** 26 **44** 362 - 363
- lumpenproletariat **43** 401 **44**
227 230

Engleska

- političke partije vladajućih klasa
34 469 470 481 **35** 32 38 76
78 126 176 194 195 204 457 458
470 487 524 - 525 **36** 101 102
104 - 105 113 - 114 341 342 383
38 156 198 200 523 **39** 188 405
406 408 **41** 289 **42** 145 - 146
293 310 **43** 299 - 300 360 363
603 **44** 256 **45** 151 - 152 253 -
- 254 319 328 329 336 337 340
46 12 26 27 189 190 196 197
322 444
- buržoaski radikali **34** 469 - 470
35 32 **36** 110 113 114 204
383 **38** 45 **41** 424 **42** 126 -
- 127 145 153 **43** 263 299 -
- 300 311 313 324 365 366 368
384 **44** 22
- unutrašnja politika, položaj **34** 169
191 192 223 236 379 469 - 470
480 - 481 554 **35** 11 27 32 38
51 194 195 204 285 286 385 - 389
454 457 458 524 569 **36** 102
104 - 106 109 110 113 265 269
271 379 383 546 **38** 228 263
284 285 349 523 **39** 237 238
301 303 357 368 610 **40** 164 -
- 165 551 - 552 **41** 191 **42** 150
156 159 - 160 **43** 251 300 400 -
- 402 **44** 21 307 45 319 320
328 329 330 - 332 334 - 335 340 -
- 341 346 455 **46** 31 36 37 189
190 196 197 200 201 332
- pokret za izbornu reformu **34**
191 - 192 481 **35** 457 487 **38**
47 48 111 151 187 190 191 - 192
198 199 - 200 228 263 275 284
523 **43** 194 311 313 340 - 341
- zakonodavstvo
ukidanje zakona o žitu **35**
31 - 32 37 - 38 460 560 - 563
36 208 - 209 **38** 373 - 374
Zakon o bankama 1844 **36**
197 - 198 202 208 - 209 **39** 183 -
- 184 **41** 335 - 336
donošenje zakona o fabrikama
37 331 - 332 **38** 17 18 284
285 **39** 645 - 646 **41** 245 - 246
42 181 182 192 **43** 146 147
- buržoaska štampa **35** 187 188 195
196 **36** 497 **37** 201 202 477
478 **40** 23 24 137 138 143 144
41 235 320 321 327 328 **42** 64
65 152 153 154 226 227 **43** 8

Engleska

- crkva **38** 542 543 **39** 188 492 493 **40** 96 97
- revolucionarne perspektive **36** 104 105 **38** 353 354 **39** 492 493 580 - 581 596 597 607 608 609 **41** 433 **45** 374 375 465 466
- armija i flota **35** 8 - 12 **36** 78 - 80 162 226 - 227 **40** 135 136 **43** 474 - 475 **45** 172 342 - 343 **46** 13 - 14
- spoljna politika i diplomatija **34** 191 192 469 470 553 544 **35** 197 198 285 286 302 303 317 318 359 - 362 386 388 456 457 552 - 554 555 556 557 **36** 10 - 13 76 - 77 86 - 87 103 - 104 116 - 117 378 - 379 383 391 - 393 395 - 396 397 501 526 - 527 534 535 546 **37** 194 - 196 204 - 207 305 306 374 487 488 534 535 536 589 - 590 **31** 278 - 279 294 - 295 502 503 **39** 238 - 239 241 - 242 **40** 11 - 12 23 - 24 96 - 97 117 - 118 151 - 152 153 551 - 552 **41** 27 33 210 287 288 **46** 13 14 24 - 25 gradanski rat u SAD **37** 194 - 196 204 - 205 223 224 270 - 271 276 277 282 - 283 537 551 - 552 poljski ustanak 1863/64. **37** 305 - 306 326 333 - 334 šlezving-holštajnsko pitanje 1863/64. **37** 335 350 351 364 - 365 589 - 590 nemačko-francuski rat **40** 117 - 118 151 - 152
- kolonijalna politika, kolonijalni sistem **36** 52 **38** 145 146 - 147 176 **42** 309 - 310 365 - 366 politika u Indiji **35** 45 - 46 236 - 239 385 - 386 470 473 - 474 **36** 187 - 189 241 384 - 385 **37** 8 9 **42** 134 - 135 **44** 362 363 osvajanje Egipta **42** 64 - 65 74 75 76 - 78 310 - 311 365 - 366 **43** 494 502 - 504 532 46 24 - 25
- politika u Irskoj **35** 386 - 387 **36** 52 - 53 **38** 351 - 352 373 - 374 375 **39** 42 237 - 238 338 - 339 343 492 493 580 - 581 607 - 609 639 - 640 **41** 15 - 16 **42** 25 139 - 141 153 - 154 271 - 272 292 -

Engleska

- 294 **43** 437 602 - 603 632 - 633 **46** 200 - 201 značaj irskog pitanja **39** 374 - 375 376 492 493 580 - 581 596 - 599 607 - 609 **41** 424 donošenje agrarnog zakona za Irsku (1870 - 1895) **39** 405 - 406 407 - 408 418 - 419 **42** 25 - 26 153 - 154 155 - 156 271 - 272 293 - 294
  - i Francuska **34** 553 - 554 **35** 8 - 10 **40** 117 - 118 160 - 161 **43** 502 - 504 **46** 13 - 14
  - i Rusija **34** 469 - 470 **35** 317 - 318 **36** 10 - 13 **37** 195 - 196 202 **41** 289 290 **42** 77 78 310 **43** 251 502 - 504 **44** 307 327 **45** 121 136 253 372
  - i Turska **35** 195 198 285 287 **41** 251 - 252 287 **43** 494 503 506
  - vidi i *Fabijevsko društvo*; *Konzervativna partija*; *Liberalna partija*; *Radnički pokret u Engleskoj*; *Revolucija, buržoaska u Engleskoj*; *Torijevci*; *Vigovci*
- Epikurijci** **37** 555
- Esnafi** **34** 425 426 **36** 182 **42** 110 - 111
- Estetika** **36** 540 - 542 548 - 551 **44** 34 - 36 vidi i *Drama*; *Umetnost*; *Literatura*
- Etika** vidi *Moral*
- Etimologija** **43** 271 **44** 37 - 38
- Evolucija**
- i revolucija **41** 433 447 448
- Evropa**
- političke i ekonomske ocene **34** 553 - 554 **35** 525 **36** 70 72 332 341 427 **37** 6 320 321 365 435 **39** 599 **41** 71 219 268 287 - 288 **42** 240 361 **43** 217 353 475 - 476 499 **44** 3 - 5 19 147 - 148 174 **46** 107 121 - 122 126 133
  - revolucionarne perspektive **34** 481 **37** 6 296 320 321 **38** 354 **39** 566 **41** 219 268 **42** 361 **43** 353 475 499 - 500 505 - 507 **44** 19 173 - 174 264 449 **45** 466 **46** 81 126 373

Fabijevsko društvo (Engleska) 43
 633 44 311 342 374 443 45
 14 357 - 358 376 - 378 387 46
 7 - 9 49 52 66 147 - 148 194 207

Fabrička industrija 43 80

Fabrički inspektori, izveštaji engleskih i fabričkih inspektora 37 6 331 38 224 284 285

Fabričko zakonodavstvo

- opšta ocena 39 491 40 295 43 237 44 431 46 372
- ograničavanje trajanja radnog dana 40 295 42 181 182 43 213 - 214 45 253
- borba radnika za osmočasovni radni dan 38 312 40 295 44 345 - 347 349 - 350 357 - 358 45 51 67 128 279 - 280 358 360 364 366 371 375 381 384 - 385 389 - 392 393 - 394 488 46 178 372 - 373
- internacionalno 42 181 182 43 56 214
- o radu žena 39 491 42 181 45 200
- o radu dece 37 331 42 181 45 200
- osiguranje radnika od nesreće 42 157 43 214
- briga o invalidima rada 43 214
- u Nemačkoj 43 214 237
- u Francuskoj 39 491 46 372 373
- u Engleskoj 37 331 38 17 284 285 39 491 645 - 646 41 246 42 181 182 192 43 146
- u Švajcarskoj 42 181 182

Fabrika

- podizanje novih fabrika 35 122 37 8 41 336
- podela rada u fabrikama 37 206 207
- nijedna fabrika ne pokriva svoje troškove proizvodnje 34 335 - 336 39 362 - 363
- kod Proudhona 34 332 336
- kod Urea 37 207

Felasi 35 231 42 303

Fenijanci 38 294 352 363 371 373 374 383 387 518 523 39 237 368 377 640 42 293 44 29 - 30

Feudalizam 34 425 - 426 36 292 541 551 42 110 117 45 407 46 92 93 383

- u Nemačkoj 35 78 42 110 - 111

Feuerbach

- materijalizam 34 52 119 - 121
- idealizam 34 82 119 - 120
- kritika religije 34 19 - 20 82 89 100 119 - 121
- odnos prema politici 34 38
- odnos prema komunizmu 34 89
- njegovo shvatanje o čoveku 34 52 82 100 119 - 121
- značaj i uticaj njegove filozofije 34 52 - 54
- i Hegel 39 17
- i Schelling 34 48

Filologija 35 219 220 230 231 36 532 - 533 37 551 - 552 41 125 43 270 - 271

Filozofija 34 424 45 109 110

- materijalne osnove 34 424 44 380 - 382 404 - 405 430 431 46 182 - 183
- kao nadgradnja 34 424 44 380 - 381 404 - 405 430 - 431 46 87 88 182 - 183
- kao teorijska osnova socijalizma i komunizma 34 52
- i politika 34 37 - 38
- razlika sadržaja i oblika filozofskog sistema 36 512 - 513 41 454 45 173 - 174 231 - 232
- i prirodne nauke 36 310 - 311 38 432 40 71 72 110 - 112
- istorija filozofije kao proces 44 110 - 111 430 - 431
- vidi i *Idealizam; Materijalizam; Materijalističko shvatanje istorije*

Filozofija, engleska 40 110 - 112 44 430 431

Filozofija, francuska 36 501 44 430 431

Filozofija, holandska 36 512 - 513

Filozofija, nemačka 34 52 - 54 81 - 82 38 364 532 40 111 - 112 210 - 211 41 367 - 368 43 170 44 430 - 431 46 381 - 382

Filozofija, nemačka

- nemački radnički pokret kao naslednik nemačke filozofije 45 3 - 14
- Eugen Dühring 41 17 19 25 - 26
- opadanje nemačke filozofije 40 5 - 6
- vidi i *Feuerbach; Hegel; Hegelovstvo; Mladohegelovci*

Filozofija prirode 36 501 512 - 513

- kod Hegela 36 310 38 432

Filozofija starih Grka 36 499 501

- 512 - 513 37 555 556 46 367 368
- Aristotel 36 499
- Epikur 36 499 501 512 - 513
- Heraklit 36 253 - 255 499 501 512 - 513

Finansijska aristokratija 41 337 44 147 246**Fizika 37 593 - 594 40 71 - 72**

- nemogućnost da se ekonomski odnosi izraze fizičkim merama 42 115 - 117
- zakon o održanju energije 36 310 - 311
- vidi i *Elektricitet; Energija; Kretanje; Mehaniika; Svetlost; Toplota*

Fiziokrati 37 322 39 110 - 111 41 35 36 454 46 410

- Quesnayjeva ekonomska tablica (Tableau économique) 37 229 - 230 326 - 327 329 41 35 36 60 - 62 46 410

Fiziologija 36 310 - 311 38 211 - 212 43 286 287 44 97 - 98

- uporedna 36 310 - 311
- kao pretpostavka agrikulturne 37 245 - 246

Fond potrošnje 37 326 - 328**Francuska**

- opšta karakteristika 40 50 42 232 43 50 329 341 - 342 45 466
- društveno i državno uređenje 35 269 270 40 50 51 41 253 43 50 119 146 265 313 329 332 - 333 341 - 342 649 44 64 126 127 245 246 266 45 177 - 178 458 459 465 466
- istorija 34 401 402 35 346 - 347 362 38 82 37 276 44 126 45 261 262 46 89 383 403 404

Francuska

- ekonomski razvoj 41 337 43 210 340 44 214 45 261
- industrija 35 212 43 210 46 34 80 81
  - pamučna industrija 36 329 39 221
- poljoprivredni i agrarni odnosi 41 337 44 114 45 262
- spoljna trgovina 34 364 35 46 212 470 36 39 208 - 210 221 265 37 8 - 9 205 39 221 43 250 44 282 45 313 46 34
- akcije i akcionarska društva 36 70 116 131 196 210 222 - 224 287 - 288 41 48
- železnice 36 210 222 - 224 41 336 337
- novac i banke, finansije 35 37 - 38 179 - 180 269 270 486 511 524 36 70 131 146 154 189 190 210 221 - 224 250 282 - 283 289 37 187 39 590 - 591 41 336 45 261 - 262
- i kriza 1857. 36 70 78 79 187 208 - 210 215 217 218 221 - 224 265 283 503
- radnička klasa 34 53 154 299 397 401 402 445 - 446 481 35 126 212 269 520 - 521 36 79 210 281 282 393 - 394 37 320 38 45 39 401 468 469 556 40 35 36 117 147 558 41 41 253 286 427 428 42 23 203 316 - 317 339 - 341 43 146 - 147 210 265 308 313 329 341 342 401 - 405 408 416 419 - 421 431 433 459 - 460 476 497 - 498 635 637 649 44 19 112 - 113 245 263 266 313 336 - 337 45 178 183 277 474 46 94
- seljaštvo 34 191 404 - 405 445 - 446 35 269 344 - 345 486 524 - 525 36 341 38 253 39 590 - 591 40 35 - 36 41 285 - 286 400 - 401 42 14 - 15 44 32 - 33 114 213 - 214 245 - 246 45 166 261 - 262 465 466 46 341 342
- buržoazija 34 153 - 154 222 223 293 - 294 298 - 299 401 - 402 445 - 446 35 269 343 - 346 437 - 438 36 209 - 210 211 221 250 281 - 283 534 37 320 321 38

Francuska

- 44 - 45 253 **39** 387 - 388 **40**
 35 - 36 147 - 148 163 - 165 166 -
 - 168 **41** 40 - 41 400 - 401 **43**
 146 - 147 265 296 316 - 317 328 -
 - 329 332 474 - 475 487 488 635
 649 **44** 35 - 36 245 - 247 256
 257 317 318 **45** 114 123 - 124
 177 276 - 277 342 - 343 **46** 36 -
 - 37 95 341 - 342 343 - 344 346 -
 - 347 348 349
 - finansijska aristokratija **41** 337
42 64 - 65 **43** 421 431 - 432
44 147 - 148 245 - 246 247 416 -
 - 417 418 449
 - sitna buržoazija **34** 399 401 402
 403 432 445 446 480 - 481 **42**
 22 - 23 **43** 332 333 487 488
44 245 - 246 **45** 465 474
 - buržoaska štampa **36** 116 **39**
 217 400 - 401 **41** 40 - 41 427 -
 - 428 **42** 64 - 65
 - izgledi na revoluciju **35** 102 -
 - 103 568 - 569 **36** 78 79 146
 281 - 283 287 288 **39** 183 - 184
 186 189 402 - 403 411 543 544
40 28 - 29 31 35 - 36 40 - 42
 117 - 118 129 **43** 353 - 354 474 -
 - 476 506 507 **44** 18 - 19 147 -
 - 148 173 - 174 **45** 465 - 466
 474 482 **46** 342 344
 - armija (mornarica) **34** 371 - 373
 394 - 395 **35** 269 270 323 - 324
 361 - 362 **36** 7 8 78 - 80 89 -
 - 90 210 - 211 281 - 283 393 -
 - 394 526 - 527 534 **38** 151 - 152
 233 253 454 - 455 **39** 139 - 140
 645 - 646 **40** 20 - 21 **41** 47 -
 - 48 285 - 286 **43** 342 - 343
 474 - 475 638 - 639 649 **44**
 8 - 9 18 - 19 23 24 27 - 28 29 -
 - 30 104 **45** 88 - 89 137 138
 177 180 342 - 343 429 - 430 **46**
 227 - 228
 - vidi i *Bonapartizam; Napoleono-
 vi ratovi; Francusko - pruski rat
 1870|71; Orleanisti; Pariska ko-
 muna; Radnički pokret u Fran-
 cuskoj; Revolucija, buržoaska u
 Francuskoj 1789. do 1794; Re-
 volucija 1848|49. u Francuskoj*

**Francuska — Druga republika
(1848 - 1852)**

- unutrašnja politika, polazaj **34**
 188 191 222 - 223 227 - 228 229 -

**Francuska — Druga republika
(1848 - 1852)**

- 230 289 - 292 293 - 294 295 -
 - 296 298 299 379 - 380 381 -
 - 383 401 - 402 403 404 - 405 445 -
 - 446 469 **35** 7 **40** 158 - 159 **44**
 246 - 247
 - monarhistička grupisanja **34** 293 -
 - 294 382 - 383 445 469 **44** 246 -
 - 247
 - državni udar od 2. decembra 1851
34 394 - 405 462 **40** 75 - 76
**Francuska — Drugo carstvo (1852-
 - 1870)** **35** 269 - 270 524 - 525
38 151 - 152 153 **40** 38 39 116 -
 - 117 **44** 63 - 64 266
 - unutrašnja politika, položaj **35**
 9 10 37 - 38 72 - 73 128 - 129 147
 191 - 192 261 - 262 269 - 270 437 -
 - 438 452 486 510 - 511 512
 524 - 525 **36** 7 - 9 78 79 116
 158 159 209 - 211 250 258 - 259
 281 - 284 287 - 289 341 393 - 394
 428 - 429 478 503 - 504 526 -
 - 527 534 574 **37** 206 - 207
 320 321 577 - 578 **38** 156
 218 - 219 253 312 351 362 **39**
 292 309 310 354 372 - 373 387
 388 394 - 397 455 - 456 457 474 -
 - 475 568 581 - 582 **40** 5 9 - 10
 11 28 - 31 36 - 37 42 44 116 -
 - 117 **45** 465
 - opozicioni pokreti **35** 72 - 73
 74 - 75 128 - 129 191 - 192 269
 511 - 512 **36** 7 8 89 - 91 281
 526 527 **38** 233 353 - 354 454 -
 - 455 **39** 183 - 184 217 305 -
 - 306 543 544 581 - 582 **42** 5
 - monarhistička grupisanja **35** 72 -
 - 73 74 - 75 128 - 129 511 - 512
36 281 - 284 **40** 31 129
 - korupcija vladajućih klasa **35**
 128 - 129 179 - 180 269 - 270 **36** 7
 8 281 - 283 **40** 20 30 **43** 328 - 329
 - spoljna politika **35** 8 9 10 26 -
 - 27 28 186 - 187 188 197 - 198
 199 430 - 431 **36** 7 - 8 9 89 - 90
 281 - 282 341 391 - 394 426 - 427
 526 527 **37** 134 - 135 215 - 216
 223 - 224 305 - 306 330 - 332 333 -
 334 577 - 578 **38** 151 - 152 191
 207 - 208 218 - 219 223 233 234
 350 - 351 353 - 354 454 - 455 522 -
 - 523 **39** 30 45 - 46 80 - 81 **40** 8
 28 29 35 36 **43** 502 - 503 **45** 114

Francuska — Treća republika (Posle 1870)

- 254 43 118 - 119 146 - 147 265
266 296 312 313 328 329 332 333
341 - 342 649 44 63 - 64 45
177 178 458 459 465 466 46 81
- unutrašnja politika, položaj 40
48 - 52 70 75 76 96 - 97 98 - 99
163 - 164 166 167 41 38 - 39
47 - 49 72 73 268 - 269 285 - 286
42 87 43 146 - 147 265 266
430 - 432 632 44 18 - 19 63 - 64
104 123 124 152 - 153 178 245 -
- 246 45 111 145 - 146 175 177
178 182 183 141 - 142 455 459
465 - 466 473 474 477 481 482
46 12 13 94 95, 241 - 242 244
249 - 250 262 341 343 - 344 346 -
- 347 348 - 349 373 - 374
- vlada nacionalne odbrane i
francusko - pruski rat 40
147 - 148 163 - 165 166 167
- Lionski ustanak 1870. 40 147
486 - 487
- narodna skupština 40 98 - 99
183 43 341 - 342 401 - 405 408 -
- 409 415 - 416 419 - 421 430 -
- 432 45 477 46 36 37 160 -
- 161 166 167 191 344 - 345
346 - 347
- izborni sistem 42 14 - 15 376 -
- 377 43 265 - 266 308 - 311
312 - 313 316 - 317 324 - 325 328
329 332 476 477 497 498 44 32 -
- 33 262 - 263
- političke partije vladajućih klasa
40 70 75 76 92 - 93 41 109 427 -
- 429 42 14 - 15 22 - 23 339 -
- 341 43 146 - 147 308 - 311
312 - 313 328 - 329 332 333 421
649 44 245 - 247 256 - 257 45
177 - 178 182 - 183 477 481 - 482
46 346 - 347
- umereni buržoaski republikan-
ci 10 97 41 427 - 429 42
14 - 15 22 - 23 64 - 65 316 -
- 317 339 - 340 43 139 - 140
308 - 311 312 - 313 324 - 325
328 - 329 332 333 341 - 342
403 - 404 421 507 635 638 -
- 639 649 44 38 - 39 43 - 44
91 112 - 113 123 124 154 229
230 245 - 246 256 257 449 45
16 151 - 152 177 - 178 459 482
46 12 13 166 348

Francuska — Treća republika (Posle 1870)

- radikali (grupa oko Clemence-
au-a) 41 427 - 428 42 14 - 15
22 - 23 64 - 65 83 - 84 161 -
- 162 316 - 317 323 - 324 339 -
- 340 43 97 139 - 140 146 -
- 147 222 263 265 266 296
308 - 311 312 - 313 316 - 317
324 - 325 328 - 329 332 - 333
341 - 343 353 - 354 362 - 363
401 - 405 408 - 409 415 - 417
419 - 422 430 - 432 433 434
459 - 460 476 - 477 487 - 488
497 - 498 525 589 - 590 635
649 44 56 - 57 63 - 64 91 104
105 - 106 112 113 123 - 124
152 153 229 - 230 232 - 233
245 - 246 256 257 45 171
175 - 178 182 183 459 477
481 482 46 12 13 - 14 36
242 250 - 251 277 341 - 342
348
- monarhistička grupisanja 40 50 -
- 51 70 75 76 96 97 41 38 - 39 109
285 - 286 43 324 - 325 328 - 329
332 - 333 341 - 342 421 506 507
609 649 44 38 - 39 43 - 44 104
105 - 106 232 - 233 245 - 247 256
257 266 267 45 16 - 17 177 - 178
182 183 276 459 473 474 477
482 46 36 - 37
- bonapartisti 40 70 97 558 41
40 - 41 109 42 192 - 193 43
328 - 329 332 333 44 105 - 106
229 - 230 256 266
- bulanžizam 43 506 507 609 44
32 - 33 37 - 38 39 43 - 44 48 56
57 63 64 91 92 104 105 - 106 110 -
- 113 123 124 126 127 147 - 148
152 - 153 173 - 174 177 178 229 -
- 230 232 - 233 241 - 242 243 - 244
245 - 246 256 - 257 262 266 267
308 313 - 314 336 - 338 353 - 354
440 449 45 175 - 177 276 - 277
473 - 474 482 46 227
- korupcija vladajućih klasa 43 296
332 638 - 639 44 38 - 39 123 -
- 124 45 178 455 459 465 466
473 474 477 481 482 46 12 -
- 14 28 - 29 36 - 37 81 94 95 191
243 341 342 343 344 346 347
373 - 374
- spoljna politika 40 75 - 76 42
64 - 65 87 43 506 507 45 3 - 4
123 159 175 - 178 182 - 183 191 -

Francuska — Treća republika**(Posle 1870)**

- 192 338 46 12 13 24 - 25 81 -
- 82 348 - 349
- kolonijalna politika 42 161 - 162
- 43 34 - 35 55 - 56 265 638 - 639
- 45 429 46 24 - 25 94 - 95
- i Rusija 42 87 43 506 507 537
- 44 147 - 148 173 - 174 458 - 459
- 45 123 124 159 175 - 178 191 -
- 192 241 - 242 342 465 - 466
- Francuska radnička partija 42 22**
- 23 69 - 70 98 99 316 - 317 43
- 146 - 147 433 434 44 143 - 147
- 165 177 262 263 45 16 - 17
- 62 63 67 - 68 250 259 260 276 -
- 278 474 477 482 46 227 241 -
- 242 250 301 373
- osnivanje 41 380 427 428 453
- 479 480 42 98 323 330 - 331
- kongresi 42 83 - 84 96 98 101
- 203 - 204 205 222 323 324 347
- 348 349 358 359 43 121 122
- 125 129 496 - 497 44 106 110 -
- 112 182 240 - 241 415 421 45
- 370 - 371 381 - 382 384 - 385 386
- 393 394 402 403 46 263 264
- 267 - 268 276 289 311
- programi 41 426 - 427 428 42
- 30 101 199 222 323 347 - 350
- 356 - 357 43 307
- Nantski agrarni program 46
- 263 264 267 - 268 276 289
- 308 - 309 311
- taktika izbora i parlamentarna
- delatnost 42 23 189 - 190 193
- 358 43 133 139 - 140 416 - 417
- 430 - 431 434 497 - 498 589 44
- 117 229 230 234 - 235 240 - 242
- 243 - 245 256 - 257 259 - 260 262 -
- 263 265 271 - 272 280 - 281 287 -
- 288 307 - 308 45 111 142 145
- 146 155 - 156 137 - 138 161 - 162
- 163 165 171 175 177 178 182
- 183 204 214 215 276 277 288
- 294 296 - 297 370 - 371 417 - 419
- 46 28 - 29 36 - 37 44 - 45 105 106
- 117 - 119 128 129 160 - 161 166 -
- 167 178 - 179 189 191 192 242 -
- 244 249 - 250 277 348
- štampa 42 93 101 192 - 193
- 196 - 197 199 200 - 101 203 - 204
- 205 222 230 - 231 236 - 237 294
- 295 323 - 326 328 329 335 - 336
- 338 - 341 342 - 343 347 - 350 354

Francuska radnička partija

- 355 356 - 357 376 - 377 381 43
- 539 540 567 - 568 44 14 18 -
- 19 126 127 - 129 149 152 - 153
- 292 - 293 307 - 308 338 45
- 247 250 298 - 299 300 307 342
- 367 370 371 46 128 - 129 166
- 167 263 276 416 - 417
- agitacija i propaganda 42 352
- 43 111 - 112 113 - 114 133 141 -
- 142 403 476 - 477 45 111
- 250 270
- borba protiv posibilista 42 30
- 31 83 - 84 87 93 101 192 - 193
- 196 - 201 203 - 204 205 222 230 -
- 231 236 - 237 290 294 - 295 316 -
- 317 323 - 325 330 - 331 334 -
- 335 338 - 341 342 - 343 347 -
- 350 356 - 359 390 43 139 - 140
- 415 - 416 44 112 117 120 121
- 463 45 277 278
- i opasnost od rata u Evropi 45
- 137 158 159 423 424 428 46
- 79 - 82
- policijski progoni 42 95 101
- 104 236 237 349 - 350 352 354
- 355 356 - 357 381 43 29 31
- buržoaske partije 45 171 46
- 36 37 118 - 119
- vidi i *Gedisti*
- Francusko - pruski rat 1870/71.**
- uzroci 40 35 45 114
- etape i karakter 40 8 15 22 23
- 35 36 116 117 143 237 238
- prognoze o toku i rezultatima
- 40 9 15 20 27 29 37 46 51
- 117 118 132 135 136 169
- procenjivanje vojnih rezultata
- 40 8 9 14 15 20 21 27 29
- 31 - 32 36 - 37 40 - 41 44 - 45
- 46 - 47 50 - 51 116 117 151 -
- 153 163
- odmeravanje borbenih snaga
- 40 8 9 15 - 17 20 - 21 31 - 32
- 36 - 37 40 - 41 116 168 - 169
- kapitulacija Sedana 40 163 -
- 164 166 - 167
- opsada Pariza 40 40 - 41
- 152 - 153 163 166 167 41 44
- 43 341 - 342 44 271 - 272
- Bismarkova politika 40 31 35 -
- 36 40 58 59 143 145 163 - 164
- 167 - 168 206 41 291 292 45 459

Francusko — pruski rat 1870/71.

- i nemačka buržoazija **40** 8 11 12
15 50 116-117 151 152
- i revolucionarni pokret u Francuskoj **40** 28-29 31 36-37 40
55-56 117-118 129 **43** 341-
- 342
- i politika evropskih velikih sila **40** 18 28 29 31 - 32 44 - 45 48 - 49
51 - 52 117 - 118 135 - 136 151 -
- 153 164 - 165 167 - 168 169 **41**
268 - 269 292
- i francuska buržoazija **40** 147 -
- 148 163 - 165 166 167 206
- i evropski radnički pokret **40**
5 12 35 36 53 55 56 116 - 118
137 138 155 237 - 238
- aneksija Elzas — Lotaringije i njene
posledice **40** 15 31 36 38
40 44 46 - 47 151 **43** 502 - 503
44 3 - 4
- i promena odnosa evropskih snaga **40** 5 176 **41** 287 - 288 353 -
- 354 **43** 474 478 - 479 502 -
- 503 **44** 3 - 4

Fraternal democrats (Bratski demokrati) **34** 127 - 128 159 -
- 160 231 238 239 244 442**Fraze, revolucionarne** **34** 231 - 232
40 320 - 321 326 - 329 339 - 341
41 345 370 - 371 396 **42** 144 -
- 145 189 - 190 302 - 303 352 **43**
146 - 147 418 - 419 497 - 498**Furijerizam** **34** 53 101 103 104
432 **38** 215 - 216 489 **43** 130
139 140**Gajenje lana**

- potiskivanje seoske kulture lana **45** 396

Gedjisti **42** 23 30 - 34 69 - 70 83 - 84
87 93 101 193 196 - 201 222
236 290 295 316 - 317 331 335
340 348 - 350 357 358 - 359 377
390 **43** 113 - 114 316 - 317 402
431 498 540 589 **44** 9 63 - 64
105 - 106 112 - 113 117 165 177 -
- 178 263 **45** 17 62 64 67 88 92
250 276 - 278 **46** 103 118 167
227 242 - 243 244 277**Gens** **43** 101 102 130 131 **45** 92 - 93
- antički **45** 92 - 93 **46** 133 - 134**Gens**

- germanski **39** 48 - 49 **42** 99 - 100
386 - 387
- kod Bugara i Srba **43** 493 504

Geografija

- i politika **35** 549 - 550
- geografska sredina **38** 231 232
239 - 243 **46** 182

Geologija **37** 246 **38** 232 239 - 243**Germani** **42** 99 100 107 108**Gradanski rat u SAD 1861 - 1865.**

- uzroci **37** 164 165
- priprema i početak **37** 159 164
165 169 - 173 532
- tok rata **37** 159 160 164 167
203 213 214 221 223 225 - 227
235 - 236 261 262 276 280 - 283
300 321 326 358 359 366 367
380 381 **38** 17 57 80 100 106
397 398 410 425 - 427

vođenje rata revolucionarnim sredstvima uz pomoć država Severa **37** 236 237 248 - 249
267 - 268 270 - 271 274 275
300

- odnos snaga između država Severa
i Južna **37** 159 - 160 205 220 -
- 222 235 - 236 249 261 - 264 267 -
- 268 383 - 384 532 - 533
nedostatak politike država Severa **37** 201 217 236 249
261 - 262 270 - 271 274 276 277
ubistvo Lincolna **38** 103 106
- pritanje robova **37** 127 - 128 162 -
- 163 235 - 236 249 267 268
532 **38** 397 405

- i engleska buržoazija **37** 195
196 205 223 224 270 - 271 277
283 537 552
- i engleska radnička klasa **37** 277
283 311 552 **38** 11 401 403 - 405
- i evropske sile **37** 205 213 - 214
277 283 331
- značaj i rezultati **37** 268 - 269
38 198 211 405 **41** 325 338

Grčka (stara) **35** 316 318 319
556 **36** 213 - 214 **46** 133 - 134**Greenbach party (SAD)** **43** 394 -
- 395 **45** 211 - 212

- Haldejci** 35 219
- Hegel / Hegelovstvo** 34 83 35 49
503 36 254 255 37 230 38 220
39 434 453 454 44 253 254 45
109 173 174 231 - 232
- klasna baza Hegelove filozofije 44 430 - 431
  - Hegelov idealizam 36 242 513
39 434 488 497 512 40 111 44
381 45 174
  - dijalektika kod Hegela 36 242
310 311 513 37 192 38 283
285 432 39 16 - 17 488 497
623 - 624 40 111 45 173 - 174
  - Hegelova filozofija prirode 36 310
311 38 431 432
  - Hegelova filozofija prava 34 16
37 188 42 334
  - Hegel o istoriji filozofije 36 501
  - uticaj na Engelsa 40 189
  - starohegelovci 39 434
  - vidi i *Mladohegelovci*
- Helgoland** 44 365
- Hemija** 40 71 - 72 46 5
- istorija 45 350 - 351
  - revolucija u hemiji 38 283
  - molekularna teorija 38 283
  - hemijski oblici kretanja 40 71 - 72
  - hemijska energija, afinitet 36 311
37 594
  - organska hemija i fiziologija 36
311
  - belančevine - 39 186 - 187 43
286
  - ugljovodonici 39 51 77 - 78 42
381 - 382
  - vidi i *Agrohemija*
- Hercegovina** 41 13 42 233 240
241
- Hinduizam** 35 239
- Hiperprodukcija** 36 213 214 329
41 150 - 153
- relativna 39 203
  - krediti i hiperprodukcija 36 213
214 329
  - pokušaj da se ona obuzda 35
263 - 265
  - vidi i *Krize, ekonomske.*
- Hipoteke** 42 230 244 276 46 311
- kod Proudhona 34 324
  - kod Rodbertusa 43 200
- Holandija** 43 370 391
- kolonijalna politika 43 55 - 56
80 - 81 101 - 102
- Hrišćanstvo** 34 82 119
- rano hrišćanstvo 40 518 - 519 42
137 - 138 275 43 210 46 247
248 367 368
  - kod Feuerbacha 34 119
  - vidi i *Katoličanstvo; Protestan-*
tizam; Reformacija
- Ideal** 43 180
- i nauka 43 180
- Idealizam**
- i materijalizam 34 81 - 83 39
488 41 150 44 380 - 381
  - gnoseološki koreni 46 88
  - suprotnost između materijalisti-
  - čke i idealističke dijalektike 36
254 - 255 513 39 488 497 623 -
- 624 45 174
  - idealističko shvatanje istorije 34
424 - 432 39 614 46 88
  - vidi i *Filozofija, nemačka; Hegel/*
hegelovstvo; Mladohegelovci
- Ideje, društvene** vidi *Svest, društve-*
na
- Identitet**
- jedinstvo identiteta i razlike 45
173
- Ideologija (kao lažna svest)** 39
512 - 513 46 88
- Ideologija** vidi *Baza i nadgrađanja;*
Pogled na svet; Svest društvena
- Independent labour party** vidi *Ne-*
zavisna radnička partija (Engleska)
- Indija**
- istorija 35 218 - 219 224 - 226
237 - 239 44 427 - 428
  - indijska zajednica 35 237 - 239
39 178 590 - 591 43 101 102
  - poljoprivreda i agrarni odnosi 35
229 - 230
  - železnice 36 384 385 42 134 135

Indija

- spoljna trgovina **34** 316 353 - 354
362 363 **35** 5 6 45 46 102 - 103
263 457 - 458 470 562 - 563 **36**
71 - 72 197 - 198 213 - 214 329
384 385 **37** 8 204 - 205 **38** 394
39 203 **41** 392 393 **45** 312 - 313
- kao kolonija i tržište Engleske
35 45 46 176 177 229 - 230 385 -
- 386 470 473 - 474 **36** 384 -
- 385 **38** 258 262 - 263 **42** 134
43 249 - 250 **44** 427 - 428
potiskivanje domaćeg ručnog
rada od strane engleske kon-
kurencije **35** 45 46 236 237
238 - 239 470
engleski rat protiv indijskog
narodnog ustanka 1857 - 1859.
36 153 - 154 173 179 - 181 187
188 - 189 191 - 192 226 227 241
- revolucionarne perspektive **42** 134 -
- 135 309 - 310
- armija **35** 224 - 226 **36** 226 - 227
37 212 213

Indijanci 42 107**Industrija, krupna**

- tehnička baza **37** 290 - 293 294 -
- 295 **42** 383 384 **45** 261 395
- uloga u razvoju kapitalizma **41**
296 **43** 177
- svetska trgovina kao nužni uslov
34 429 **44** 427 - 428
- i stvaranje domaćeg tržišta **45**
166 - 169 261 - 262 312 - 314 395 -
- 396 **46** 132 - 133
- i politika zaštitnih carina **45** 261 -
- 262 312 - 313 374 375 395 396
- objašnjenje njenog cikličnog razvo-
ja **36** 270 271 275
- i kućna radinost **41** 406 407 **42**
203 204 **43** 79 - 80 209 - 210
227 - 229 **45** 166 - 169 312 - 315
395 397
- i seoska zajednica (opština) **45**
314 **46** 33 132 133
- i intenzifikacija rada **46** 390 391
- i elektrotehnička revolucija **42**
383 - 385
- podružtvljavanje posle preuzimanja
vlasti radničke klase **44** 390 - 391
- analiza u prvom tomu »Kapitala»
39 490 - 491 **45** 395 - 396

Industrija, krupna

- kod Careya **35** 235 - 237
- kod Proudhona **34** 327 328
- Industrija** vidi *Fabrička industrija*;
Fabrika; *Kućna radinost*; *Mašina*;
mašinerija; *Metalurgija*; *Pamučna*
industrija; *Rudarstvo*; *Tekstilna*
industrija; *Vojna industrija*
- Industrijska revolucija 37 292 - 295**
- nastanak radničke klase kao njen
društveni proizvod **43** 255 **45**
374 375 481 - 482
- uticaj na razvoj klasne svesti
radničke klase **45** 52 53 481 - 482
- kao preduslov proleterске revo-
lucije **39** 490 - 491 **41** 347 **43**
228 - 229 **45** 52 - 53
- u Nemačkoj **41** 296 **43** 195 - 196
209 - 211 227 - 229 **45** 395 - 396
481 - 482
- u Engleskoj **43** 209 - 210 227 -
- 228 255 **45** 395 - 396
- u Francuskoj **43** 209 210 227 -
- 228
- u Rusiji **45** 312 - 315 395 **46**
34 - 35 132 - 134
- u SAD **43** 255 **45** 395 - 396
- Industrijski ciklus 36 198 199**
270 - 271 275 **41** 130 150 - 153
336 - 337 **42** 230 - 231 **43** 24 -
- 25 79 - 80 81 209 - 210 384 -
- 385 419 - 420 **44** 427
- promene u industrijskom ciklusu
38 7 - 8 13 - 14 **41** 130 335 - 336
42 230 - 231 360 **43** 24 - 25
79 - 80 340 349 - 350 384 - 385
394 - 395 418 - 420
- vidi i *Depresija*; *Krize, ekonom-*
ske; *Prosperitet*
- Inteligencija, buržoaska 42 184 -**
- 185 44 381 - 382 390 - 391 45
160 179 46 70 - 71
- Intenzifikacija rada 46 390 391**
- Internacionala I** vidi *Prva inter-*
nacionala
- Internacionala II** vidi *Druga inter-*
nacionala
- Internacionalizam, proleterski**
- kao princip radničkog pokreta **34**
418 **39** 128 555 - 556 **40** 115

Internacionalizam, proleterski

- 232 233 385 - 386 391 563 41
 112 - 114 458 - 459 43 220 - 221
 535 - 536 45 104 418 472 46
 78 - 79 80 - 81 122 169 170 241 -
 - 242
- jedinstvo nacionalnih i internacio-
 nalnih zadataka radničke klase
 40 391 42 232 - 234 46 80 - 81
- internacionalna klasna solidarnost
 39 332 - 333 40 206 232 233
 41 113 - 114 44 271 - 272 45
 62 - 63 120 - 121 195 - 196
- vidi i *Partija, proleterska; Druga
 internacionala; Prva internaciona-
 la; Štrajkovi i štrajkački pokret*
- Invazija** 35 218 - 220 230 - 231

Iran vidi Persija**Irska**

- prirodni uslovi 36 53 39 435
 436
- irsko pitanje 38 373 - 375 39
 374 - 376 492 493 580 - 581 598 -
 - 599 607 - 610 41 424 42 232
 233 - 234
- agrarno pitanje kao sastavni
 deo irskog nacionalnog pita-
 nja 39 580 - 581 608 609
- poljoprivreda i agrarni odnosi 35
 560 - 561 36 52 - 53 38 351 -
 - 352 373 - 374 375 39 162 - 163
 338 368 - 369 376 - 377 432 - 433
 434 435 - 436 437 608 - 609 42
 139 140 - 141 159 - 160 292 - 295
 44 362 - 363 45 315
- poljoprivredni radnici 39 181
 376 - 377 432 - 433 435 - 436
 437
- industrija 38 374 - 375
- spoljna trgovina 39 338 - 339
- kao kolonija Engleske i bastion
 engleskog veleposeda 36 52 - 53
 38 351 - 352 373 - 374 427 - 428
 39 237 338 - 339 387 - 388 405 -
 - 406 492 493 580 - 582 607 - 609
 639 - 641
- kolonizacija u 12. veku 36
 52 - 53 39 343 387 - 388
 390
- kolonizacija u 16. i 17. veku
 36 52 - 53 38 373 - 374 39
 343 375 - 376 387 - 388 390

Irska

- 580 - 581 42 139 - 141 292
 44 362 - 363
- Anglo-irska unija od 1801. 38
 374 - 375 39 580 - 581 607 -
 - 608 42 140 - 141 292 - 294
- donošenje agrarnog zakona 39
 405 - 406 407 - 408 418 - 419
 42 25 - 26 145 - 146 153 - 154
 155 - 156 271 - 272 292 - 294
- uloga engleske državne crkve
 39 492 - 493
- socijalni i nacionalni pokreti
 agrarni pokret 42 271 - 272
 292 - 293
- liberalno-nacionalna opozicija
 38 374 - 375 39 372 - 373 376 -
 - 377 639 - 640 42 292 - 295
- borba za »homerule« (samo-
 stalnu vladu) 42 293 44 21 - 22
 279 - 280 45 334 - 335 455
- Zemaljska liga 42 153 - 154
 292 - 294
- irski poslanici u engleskom
 parlamentu 35 385 386 39
 298 368 580 - 581 639 - 640
 41 58 - 59 42 145 - 146 271 -
 - 272 43 359 - 360 362 - 363
 365 45 334 - 335
- iseljavanje 36 52 - 53 39 405 -
 - 406 608 - 609 42 293 - 294
- staroirski zakoni 39 387 - 388 435 -
 - 436 453 - 454
- vidi i *Fenijanci; Radnički pokret
 u Irskoj.*
- Iseljavanje** 35 103 212 213 562
 36 53 38 277 278 39 406 609
 42 339 44 323 45 270 397 46
 267 270 277
- Islam** 35 218 - 220 229 - 231
- Istočno-indijska kompanija** 35 386
- Istočno pitanje** 35 189 190 197 -
 - 198 199 269 - 270 556 - 557 41
 190 191 220 240 241 287 - 288
 470 - 471 43 502 - 506 45 120 -
 - 121
- Istok (u starom veku)** 35 218 -
 - 219 220 224 - 226 229 - 230 231
- Istorija**
- njen zakonomerni karakter 42
 148 - 149 44 147 405 - 406

Istorija

- objektivni karakter **34** 424 - 426 **43** 342 **44** 404 405 **46** 182 - 184
- odnos spontaniteta i svesnosti **46** 58 182 - 183 379 - 380
- klasna borba kao pokretačka snaga istorije **41** 150 - 153 367 - 368
- mase i ličnosti u istoriji **34** 231 - 232 430 - 431 **40** 190 **42** 199 200 393 394 397 **44** 342 - 344 **46** 182 - 184
- kontinuitet i diskontinuitet u istoriji **34** 424 - 426 **37** 310 - 311
- zakon o pretvaranju kvantiteta u kvalitet u istoriji **38** 284 - 285
- nužnost u istoriji **34** 231 - 232 424 - 426 **39** 502 503 **40** 190 **42** 148 - 149 316 - 317 **44** 404 - 406 **46** 182 - 184
- slučaj u istoriji **40** 190 **46** 182 - 184
- sila u istoriji **40** 541 **44** 430 - 431 **45** 264 - 265 414 - 415 **46** 34 - 35
- ponavljanje istorijskih događaja **34** 395 - 396
- «ironija istorije» **35** 525 - 526 **38** 213 - 214 **39** 539 - 540 **43** 277 - 278 348 632 **44** 132 - 133 147 - 148 **45** 335 **46** 269 - 270 290
- materijalistička metoda istraživanja u istoriji **44** 359 380 - 381 382 **45** 264 - 265
- značaj bavljenja istorijom **39** 48

Istoriografija **35** 460 - 464 **44** 380 - 382

- proleterska **41** 184 186 187 **43** 292 **46** 70 - 71 183 - 184 269
- buržoaska **34** 141 **35** 343 - 347 459 - 464 **39** 254 - 255 405 - 406 408 410 - 411 **43** 391 - 392 **46** 183 - 184

Istorijska škola političke ekonomije **45** 406 - 407**Istorijsko i logičko** **36** 290 292 - 293 **38** 282 283**Italija**

- poljoprivreda i agrarni odnosi **34** 536 - 537 **40** 577 - 578
- železnice **41** 338

Italija

- i kriza iz 1857. **36** 213 - 214 265 - 266 267 - 268
- radnička klasa **40** 425
- seljaštvo **34** 358 - 359 536 - 537 **40** 577 - 578
- buržoazija **34** 536 - 537 **37** 503
- lumpenproletarijat **34** 361
- stanje u zemlji, unutrašnja politika **38** 347 - 348 350 - 351 **39** 130 **46** 260 311 - 312 330 343 - 344
  - korupcija vladajućih klasa **46** 20 311-312 343-345 373-374
- nacionalno pitanje **34** 358 - 359 536 - 537 **36** 457 - 458 **37** 449 **38** 522 - 523 **40** 28
  - austrijska vladavina u italijanskim oblastima **34** 286 - 287 358 - 359 **35** 189 - 192 525 - 526
- nacionalno-oslobodilački pokret četrdesetih do početka šezdesetih godina **34** 358 359 361 536 - 537 **35** 60 189 - 192 492 - 493 525 **36** 142 411 457 **37** 73 83 - 86 88 91 95 96 238 503 511 - 512
- revolucionarne perspektive **46** 190 205 314
- armija **34** 372 **35** 409 **43** 475 **44** 19 **45** 138
- spoljna politika **43** 503 **46** 25 349
- vidi i *Macinizam; Radnički pokret u Italiji; Revolucija 1848/49. u Italiji*

Italijanski rat 1859. **36** 379 386 391 - 396 400 411 418 419 423 427 526 - 528 559 574 - 575 **37** 402 403 449 455

- i Engleska **36** 391 - 393 396 527 534 **38** 279
- i Pruska **36** 523 574 575
- i Rusija **36** 379 392 393 395 526 - 528 534 574 575

Izvoz kapitala **35** 187 **36** 70 **45** 166**Jamajka** **35** 237 **38** 145 147 148 176

- Japansko-kineski rat 1894/95.** 46
267 270 277
- Java** 35 239 43 56 80 102
- Jednakost, socijalna** 36 292 - 293
40 586 - 587 41 114 115 44
132 - 133
- Jemen** 35 230
- Jermenija** 41 38 44 49 42 77 80
46 291
- Jevreji / jevrejstvo** 34 38 35 219
220 224 45 193
- Jezici** 40 160 - 161 41 125 43 270 -
- 271 389 44 294 469 470
- učenje stranih jezika 43 334 335
- arapski 35 230 - 232
- nemački 41 125 43 429 - 430
- engleski 41 125 43 389
- francuski 46 85
- persijski 35 230 - 232
- rumunski 43 549 - 550
- ruski 40 160 - 161 43 112
- vidi i *Prevodenje naučnih i literaturnih dela*
- Jezuiti** 40 429
- Kalifornija** 35 32 103 41 429
- Kamata**
- na kapital uložen u zemlju 39
162 - 163 361 - 363 364 365 366 -
- 367
- na hipoteke 42 229 - 230 243 -
- 248 43 200 46 311
- kao deo zakupnine 39 364 365
- na državne zajmove 43 364
- kamate na kamate 34 335 - 336
- kod buržoaskih ekonomista 39
361 - 362
- kod Proudhona 34 324 - 325 332 -
- 337 387 - 388 35 509 - 510
- Kamatna stopa (diskontna stopa)**
37 593 - 594 38 394 40 75 43
340 46 153
- i ekonomske krize 36 195 202
203 212
- snižavanje 34 218 - 219 332 - 334
- povišenje diskontne stope 36 69 -
- 70 78 79 116 221 222
- Kanada** 42 310 44 81
- Kant / kantizam** 43 123 44 430 -
- 431 46 381 382
- Kapital** 43 177 178 190
- poreklo reči 35 345
- kosmopolitski karakter kapitala
36 209 - 210 41 337 458 45
187
- zemljoposed kao kapital 43 177
- pretvaranje novca u kapital 39 84
85
- obezvređivanje kapitala 34 335 -
- 336
- fiktivni 37 8 43 338 339
- stalni 36 273 - 276 37 246 258
38 304 - 309 39 76 - 78
- društveni 39 67 - 69
- individualni kapital kao alikvotni
deo celokupnog kapitala kapitalističke klase 37 244 - 245
- industrijski 36 273 274 37 327 -
- 328
- postojani 37 243 - 247 327 - 329
i profitna stopa 39 61 - 62
- proizvodni 39 69
- promenljivi 37 243 - 247 327 - 329
- optičajni 36 275 276 37 246 -
- 247 39 76 - 78 80 - 81
- organski sastav kapitala 39 67 - 69
- uticaj na profitnu stopu 37 244
245 46 381
- sastav poljoprivrednog kapitala 37
246
- analiza proizvodnog i prometnog
procesa u kapitalu 36 505 - 506
37 246 - 247 38 290 - 291 490 -
- 491 39 66
- kod Proudhona 34 107 - 108 114
335
- kod Rodbertusa 43 190
- vidi i *Akcionarska društva; Akumulacija kapitala; Amortizacija stalnog kapitala; Centralizacija kapitala; Koncentracija kapitala; Novčani kapital; Trgovački kapital; Zajmovni kapital; Zelenaški kapital*
- Kapitalistička klasa** 37 245 39
609 43 441 vidi i *Buržoazija*

- Kapitalizam** 34 81 335 35 122
 463 36 332 41 150 - 153 45
 159 160 243 244 262 46 132 -
 - 133 173
 — »prvi zadatak« kapitalizma 36 332
 — klasne suprotnosti 43 138 139
 — granice razvoja 38 431 432
 — »pravo na rad« 43 138 139
 — pravna shvatanja 37 542 543
 — nauka u kapitalizmu 39 502 - 503
 — pojedinac u kapitalizmu 36 309
 514 515
 — vidi i *Način proizvodnje, kapitalistički*
- Kapitalist**
 — definicija 43 177 178
 — cilj koji određuje njegove postupke 46 379 - 380
 — buržoaska vlada kao kapitalista 36 209 - 210
 — lična potrošnja 34 213 215 216
 — i zemljoposjed 37 247 39 366
 41 424 43 177 - 178
 — karakteristika u *Kapitalu* 39 491
 43 179
- Karteli** 42 361
- Kaste** 34 426
 — u Indiji 35 239
- Katedarski socijalizam** 40 444 41
 53 54 42 129 361 383 43 17
 18 181 221 348 380 384
- Kategorije**
 — istorijske 34 430 39 49
 — ekonomske 34 426 - 432 36
 502 503
 — nemogućnost primene bioloških kategorija na ljudsko društvo 41 150
 — kod buržoaskih ekonomista 34 428
 — kod Proudhona 426 - 432
 — vidi i *Pojmovi*
- Katolicizam** 41 8 42 139 140 43
 213 449 45 224 46 88
 — odnos radničke klase prema katolicizmu 39 336
- Kauzalitet** 38 432 39 206 46 88 -
 - 89 182 - 183
- Kelnski komunistički proces** 36
 478 479 - 481 37 20 - 21 407
 421 422 430 431 479 - 484 43 301
 — tok progiranja i procesa 34
 305 306 309 - 311 313 314 318 -
 - 319 340 - 341 355 368 - 369 387
 388 538 35 7 11 49 - 52 68 76
 77 78 - 83 123 - 124 126 - 127 138
 139 142 - 143 155 - 156 164 - 171
 419 - 420 432 - 433 441 - 442 444 -
 - 447 468 473 - 474 476 - 477 478 -
 - 479 487 - 488 492 - 493 494 501 -
 - 502 510 - 511 512 584 - 586
 provokacione metode prilikom
 organizovanja procesa 35 68 76
 77 105 - 106 141 145 146 148 -
 - 151 152 153 155 156 168 -
 - 170 207 208 210 211 495 498 -
 - 499 508 - 509 586 - 587 37
 421 - 423 479 - 484
- vidi i pod *Engels — život i delo; Marx — život i delo*
- Kelti** 39 41 455 459 460
- Kina** 43 418 - 420 46 267 269 - 270
 277
 — ekonomski položaj; razvoj kapitalizma 36 332 - 333 45 397 46
 267 268 269 - 270 277
 — kao tržište za plasman robe kapitalističkih država 36 331 - 333
 39 373 374 43 249 - 250 45 397
 — spoljna trgovina 35 5 6 103 36
 72 329 331 - 332 333 346 347
 385 37 201 202 203 38 394
 39 203 373 41 392 393 43 249 -
 - 250 45 397
 — iseljavanje 43 419 - 420 45 397
 46 267 268 269 - 270 277
- Klan** 39 436 42 292 386 - 387 44
 363 45 92 - 93
- Klase**
 — suština marksističke teorije klasa i klasne borbe 35 463 464
 — otkrivanje postojanja klasa 41 454
 — i proizvodnja 34 425 46 182
 — i država 34 339 - 340 40 340
 43 9
 — i pravo 44 429
 — predstavnici klasa 36 549 550
 — vladajuće klase 40 98 - 99
 — metodi održavanja klasne vladavine 40 178

Klase

- buržoaskog društva **35** 121 - 122 460-463 **42** 372 **43** 487 **46** 382
- ukidanje klasnih razlika **35** 463 - 464 **39** 246 - 247 **40** 442 460 - 461 586-587 **41** 114-115 **46** 173
- kod buržoaskih ekonomista **35** 459 - 464
- vidi i *Buržoazija; Plemstvo; Radnička klasa; Seljaštvo; Sitna buržoazija*

Klasična nemačka filozofija vidi *Filozofija, nemačka***Klasna borba**

- suština marksističke teorije klasa i klasne borbe **35** 460 - 464
- kao pokretačka snaga istorije **41** 150 - 153 367 - 368
- kao nužan uslov diktaturi proletarijata **35** 463 - 464
- teorija klasne borbe i Darwinova teorija evolucije **37** 512
- i socijalna revolucija **34** 430 - 431 **40** 442 460 - 461 **41** 347 367 - 368
- politička **38** 488 489 **39** 614 - 615 **40** 294 295 **44** 428 - 429
veza između političke i ekonomske klasne borbe **40** 294 - 295 442 460 - 461
- i rat **40** 11 - 12 116 - 117
- i klasna svest **39** 611 **45** 52 53 **46** 27 213 220 - 221 322 324 325
- i pokret sektâ **39** 516 - 518 611 **40** 291 - 293
- u feudalizmu **35** 284 344 - 345 **36** 540 - 541 **42** 30 - 31 **43** 49 - 50
- u kapitalizmu **39** 598 - 599 **43** 441 **44** 245 - 246
- prikazivanje klasne borbe u buržoaskoj istoriografiji **35** 343 - 347 459 - 464
- vidi i *Radnička klasa*

Klasna svest

- radničke klase **35** 36 - 37 **39** 611 **40** 585 - 586 **45** 52 53 231 - 232 **46** 27 213 220 - 221 244 254 - 255 267 322 323 324 - 325
- i klasna borba **39** 611 **45** 52-53 **46** 27 213 220 - 221 282 324 - 325

Klasna suprotnost **35** 459 - 464 **45** 134

- između radničke klase i buržoazije **34** 123 - 124 **35** 343 - 345 **38** 493 **39** 546 608 609 **40** 339 - 340 **43** 84 - 85 441
- ukidanje klasnih suprotnosti **43** 84 - 85 **46** 173

Proudhon o ukidanju klasnih suprotnosti **34** 339 - 340

Klasni interesi

- vladajućih klasa **39** 503
- buržoazije u buržoaskoj revoluciji **37** 221 - 222

Klima

- uticaj na agrarne odnose **35** 229 - 230 **39** 48 - 50 361 - 363 **42** 132 - 134 **45** 313 - 314

Kmetstvo **42** 117 - 118

- postanak kmetstva **36** 76
- u Nemačkoj **42** 110 - 111

Knights of Labour (SAD) »Vitezovi rada« **43** 459 482 513 517 519 520 526 - 528 557 **44** 209 **45** 154**Knjigovodstvo**

- italijansko **37** 230
- vidi i *Račun kapitala; Tekući račun*

Kolonije

- kolonijalni sistem **34** 425 - 426 429 **43** 55 - 56 101 - 102 188 - 189 **44** 323
- rasna diskriminacija u kolonijama **42** 44 - 45
- nacionalnooslobodilački pokret i revolucionarni pokret radničke klase **39** 375 - 376 **42** 302 - 303 309 - 310 311
- putevi prelaska u socijalizam **42** 309 - 311
- vidi i *Indija, Irska*

Komuna

- u Srednjem veku **35** 344 - 384

Komunistički dopisni komitet **34** 99 - 100 103 106 - 107 418 - 419**Komunistički pokret** **35** 526 - 527
— izgrađivanje **34** 77 - 79 84 - 90

Komunistički pokret

152 161 - 162 163 313 - 315 524
40 580 581 44 102

- vidi i *Komunizam, naučni; Partija, proleterska; Prva internacionala; Savez komunista*

Komunizam (kao društvena formacija) vidi *Socijalizam i komunizam***Komunizam, naučni**

- objektivne pretpostavke **39** 611 **41** 251 343 344 347 **42** 137 - 138 **43** 210 - 211 386
- nastanak **34** 77 85 - 86 **43** 210 - 211 **46** 414
- značaj ekonomske teorije **36** 565 **43** 265 - 266
- kao uslov proleterske revolucije **42** 137 - 138
- i radnički pokret **35** 526 527 **40** 279 - 280 293 - 294 563 **41** 400 - 401 426 - 429 **43** 53 207 - 208 210 - 211 228 - 229 274 - 277 362 363 496 - 497 **44** 206 - 207 **46** 80 - 81
- nije nikakva dogma **43** 386 519 526 - 527 528 535 536 **44** 279 359 380 - 381 **45** 83 - 84 95 - 96 **46** 217 - 218 379 - 380
- i darvinizam **41** 149 - 153
- i prudonizam **36** 523 - 524
- i sektaštvo **39** 611
- antiteza utopizmu **41** 115 144 145 347 **42** 136 - 138 **43** 386
- širenje ideja naučnog komunizma **36** 565 **41** 400 - 401 **42** 199 - 200 213 214 352 - 353 **43** 111 - 112 113 - 115 274 - 277 362 363 454 - 456 459 - 460 496 - 497 579 **44** 3 4 25 26 203 **46** 166 - 168
- vidi i *Dijalektika; Materijalizam; Materijalističko shvatanje istorije; Politička ekonomija*

Komunizam, utopijski **34** 112 113 127 - 128 **43** 341 - 342**Koncentracija kapitala** **41** 296 337 338 **46** 12 - 13

- vidi i *Akumulacija kapitala; Centralizacija kapitala*

Konfiskacija (privatne svojine) **39**

368 369 **42** 139 - 141 **43** 217 - 218 **44** 362 - 363

- i teorija Proudhona **34** 330 - 331 332

Konkretno vidi *Apstraktno***Konkurencija** **34** 206 - 207 **42** 7

- između različitih proizvodnih grana **37** 244-245 **39** 66-69 **46** 381
- i monopol **34** 428 - 429 **41** 296 - 297 **43** 389 - 390
- na svetskom tržištu **34** 427 **35** 212 **36** 294 - 295 **39** 220 221 **43** 24 - 25 53 79 - 81 195 - 196 210 - 211 227 - 229 249 250 255 260 384 - 385 389 - 390 394 - 395 **44** 40 282 283 **45** 312 313 374 - 375 396 397
- među radnicima **39** 324 - 325 **42** 338 - 339 **44** 226 298 299 **45** 397

Konsignacije **34** 353 - 354 362 - 363 364 **36** 187 197 - 198 **38** 258 263 **39** 203 372 - 373 **41** 336 - 337**Kontizam vidi *Positivizam*****Konzervativna partija (Engleska)**

34 480 - 481 **35** 31 - 32 37 - 38 76 126 176 203 - 204 454 - 455 456 - 458 470 493 494 524 - 525 **36** 101 102 341 342 383 395 - 396 **38** 349 **39** 188 **41** 289 **42** 145 - 146 159 - 160 271 - 272 292 293 309 - 310 **43** 299 - 300 311 313 359 - 360 400 - 402 632 - 633 **44** 222 256 **45** 151 - 152 253 318 - 319 328 - 329 334 - 335 336 340 - 341 **46** 37 189 196 - 197 200 201 217 - 218

Konzul **37** 176**Kooperativna društva uz pomoć države vidi *Proizvođačke zadruge*****Kosmogonija**

- Laplace-ova teorija o nastanku sunčeva sistema **38** 134 135 138 **39** 256

Kredit

- državni kredit **34** 333 334 427 - 428 **43** 338 339
- dugoročni **36** 221
- kratkoročni **36** 228 - 229

Kredit

- kreditni novac **39** 84 - 85 **42** 29
229 230 243 - 244 **43** 338 - 339
44 427 - 429
- njegov uticaj na novčani promet
34 217 - 218
- izvoz kapitala **36** 69 - 70
- i koncentracija kapitala **34** 335 -
- 336
- i ekonomske krize **34** 217 - 218
332 - 333 **36** 213 214 228 - 229
282 - 283 329 **38** 98 99
- produženje kreditnog roka **36** 282 -
- 283
- kao predmet istraživanja u »Kapi-
talu« **39** 69 185 **42** 229 - 230
43 286 - 287 **44** 211 - 212 **45**
109 387 **46** 33
- pitanje kredita u Prvoj interna-
cionalni **38** 448 452 **39** 507 - 508
- kod buržoaskih ekonomista i ban-
kara **39** 36 - 37 84 - 85 **41** 338 -
- 339 **42** 28 - 29 229 - 230 243 -
- 244 275 - 277 **45** 387
- kod Proudhon-a **34** 326 327 332 -
- 334 387 - 388 427 428 **35** 509 -
- 510
- vidi i *Banke; Kamate; Zajmovi;*
Zajmovski kapital

Kretanje

- kao način održanja materije **40** 71
- oblici **36** 311 **37** 593 - 594 **40**
71 72 **42** 101 - 103
- mera **42** 101 - 102
- i otpor **34** 429 431 432
- mehaničko **36** 310 - 311 **37**
593 - 594 **39** 256 257 **40** 71 72
42 101 102 355
- vidi i *Energija; Napredak; Razvoj*

Kretanje kapitala 37 245

- Krimski rat 1853 - 1856. 35** 296
343 359 **36** 8 29 - 35 70 332
45 395 **46** 132 133
- tok **35** 285 - 288 299 300 316 317
323 330 340 - 341 357. 358 397
552
- Pariski mirovni ugovor 1856. **36**
8 **40** 136 153 **41** 96

Kritika

- principijelnost kritike **41** 44 302
45 32 - 34

Kritika

- naučna **36** 254 - 255 **41** 44 302
45 32 - 34 76
- neophodnost kritike u demokrat-
skom i radničkom pokretu **34**
231 - 232 418 **44** 285 - 286
- kod mladohegelovaca **34** 53 - 54
- kod Proudhona **34** 427 - 428
- vidi i pod *Partija, proleterska*

Krize, ekonomske

- uzroci **38** 431 - 432
- mogućnosti kriza **36** 291 - 292
- kao dokaz da je prelaz u socija-
lizam neizbežan **38** 431 432 **41**
150 153 **43** 25
- agrarne krize **36** 208 - 209 213
41 336 415 **43** 349
- novčana kriza **36** 35 70 78 79
205 - 206 213 214 221 227 228
38 206 207 394 395 **41** 335 336
415 **42** 230 **44** 427 **45** 193 **46**
153
- trgovinska kriza **34** 362 363 376
379 **35** 32 33 458 **36** 77 215
38 8 404 431 **41** 130 392 393
42 133
- industrijska kriza **35** 219 **36** 209
213 **41** 335 **42** 133 **43** 395 **44**
427 **45** 52
- kriza hiperprodukcije **36** 213 214
330 331 **42** 360 **43** 25 340 349
384 **46** 382 - 383
- hronične; hronični karakter krize
35 126 **36** 78 79 198 - 199 **41**
325 **42** 360 **43** 340 349 384
389 - 390 395 419
- opšte i delimične krize **40** 533
- pretkrize **36** 196 197
- međukrize **42** 104 230 360 **43** 25
45 252 - 253
- i intervencija buržoaske države **34**
218 **36** 78 79 198 202 208 - 211
214 222 - 224 265 **41** 335 - 336
46 153 201
- i kretanje cena **36** 197 - 199 202
205 - 209 335
- špekulacije pre izbijanja krize **35**
67 100 101 103 **36** 38 39 70 72
196 197
- uticaj na podelu viška vrednosti
46 382 - 383

Krize, ekonomske

- uticaj na položaj radničke klase **35**
126 562 **36** 199 216 335 **38**
258 **39** 286 45 52 53 252 - 253
375
- i perspektive revolucije **34** 481 554
35 101 103 **36** 79 199 237 282 -
- 283 42 230 43 384
- predviđanje krize **34** 362 - 363
376 - 377 378 - 380 480 - 481 553 -
- 554 **35** 19 - 20 31 - 32 33 45
46 100 101 102 - 103 121 - 122
176 177 186 - 187 196 201 269
270 457 - 458 473 - 474 **36** 38
69 - 70 71 - 72 195 **38** 262 - 263
41 324 - 325 **42** 104 360 **43**
24 - 25 45 52 53 129 130 252 -
- 253
- pokušaj da se 'glavni zakoni ma-
tematički odrede' **40** 75
- kriza 1825. **34** 427
- kriza 1842. **35** 126 **36** 213 - 214
228 **42** 104 360 **43** 24 - 25
- kriza 1847. **34** 173 217 - 218 **35**
45 - 46 470 561 - 562 **36** 197 -
- 198 202 213 - 214 230 - 233 236 -
- 237 **37** 8 **43** 24 - 25 **44** 253 -
- 254
- kriza 1857/58. **36** 38 69 - 70 71 -
- 72 195 - 199 202 - 216 221 - 224
226 229 232 - 233 236 - 237 245 -
- 246 264 - 265 282 - 283 329 - 330
41 335 - 336
- kriza 1866/67. **38** 206 207 258
394 395 404 **39** 207 - 208 **41**
335 - 336 **43** 340
- kriza 1868/69. **39** 203 286
- kriza 1873 - 1880. **41** 324 - 325
327 - 328 335 - 337 392 393 415
416 **42** 133 - 134 360
- kriza 1882/83. **42** 230 - 231 360
43 24 - 25
- kriza 1892. **45** 455 457 - 458
- kriza 1894. i u SAD **46** 200-201
- vidi i *Depresija; Industrijski cik-
lusi; Krize u pamučnoj industriji*
- Krize u pamučnoj industriji** **34**
316 320 - 321 353 - 354 **37** 8 9
261 **38** 35 98 99
- Kuba** **40** 92 - 93 **43** 73
- Kućna radinost** **41** 296 297 406
407 **42** 203 204 **43** 78 80 177

Kućna radinost

- 210 228 **45** 166 312 - 315 395 -
- 397
- u Kini **45** 397 **46** 267 270 278
- u Nemačkoj **41** 296 297 406 407
42 203 204 **43** 78 80 210 228
45 169 315 397
- u Engleskoj **41** 406 407 **42** 203
204 **43** 210 **45** 315
- u Rusiji **41** 406 407 **45** 169 312 -
- 315 396 424

Kult ličnosti

- kritika kulta ličnosti u radničkom
pokretu **34** 234 - 235 527 - 528 **36**
580 **37** 309 317 318 320 - 321
330 - 331 **38** 44 45 49 - 50 51 -
- 52 420 - 422 427 - 428 **39** 171
517 - 519 588 591 **41** 144 - 145
278 **42** 381 - 382 **45** 76 79 199
200 **46** 269 - 270

Kuluk **43** 177 - 178**Kvantitet i kvaliteta** **38** 292 - 293
39 66 **42** 20

- zakon o prelasku kvantitativnih
promena u kvalitativne **36** 310 -
- 311 **38** 282 - 283 284 - 285 **45**
173 - 174

**Land and labour league (liga
zemlje i rada) (Engleska)** **39**
344 - 345 584

- Lasalovstvo** **37** 309 **38** 63 148
396 414 415 420 - 423 540 - 541
39 127 153 - 156 227 - 228 265
319 - 320 350 385 - 386 426 429
547 **40** 292 - 293 433 - 434 538 - 539
41 112 - 116 142 362 - 364 **42**
287 - 288 323 - 324 **43** 23 - 24
34 - 35 654 655 **44** 243 244
463 - 465 **45** 28 - 29 32 - 33 75 -
- 76 79 145 151 152 154 - 155
199 - 200
- sektaški karakter **39** 144 145 151 -
- 152 154 300 301 516 - 517 518
565 - 567 **40** 292 - 293 **41** 112 -
- 115 **43** 654 - 655
- Lassalle-ov 'gvozdeni zakon na-
jamnine' **41** 113 - 114 116 142
42 256 312 - 313 **43** 613
- i pruska država **38** 9 - 10 42 - 45
61 63 - 65 68 - 69 69 - 70 414 -

Lasalovstvo

- 415 420-421 427-428 **39**
- 516-517 547 **40** 361-362 475
- 41** 112 113-114 142 **43** 383-
- 384 **45** 32-33
- i sindikati i štrajkački pokret **39**
- 141 148 149 151-152 154 156
- 160 165 169 517-519
- Lasselle-ov kult **37** 309 317 318
- 321 330 331 **38** 9-10 44 45
- 49-50 51-52 111-112 420-
- 422 427-428 **39** 127 518-519
- 588 **41** 144-145 278 **45** 74
- 79 199 200
- vidi i *Opšti nemački radnički savez;*
- Zadruga, proizvođačke*

Latifundije 46 92

- Liberalna partija (Engleska) 34**
- 480-481 **35** 31-32 76 454-455
- 524-525 **36** 341-342 383 **38**
- 199-200 349 **39** 188 **41** 289
- 42** 125-127 145-146 155-156
- 292-293 309-310 **43** 53 299-
- 300 308-311 313 344-345 359-
- 360 400-402 **44** 25 26 256
- 306-307 **45** 151-152 328-329
- 330-331 332 334-335 336 337
- 340-341 357-358 376-378 **46**
- 37-38 189-190 196 197 200-
- 201 216-218 353-354

Ličnost

- uloga u istoriji **34** 231-232 **36**
- 548-550 **40** 190 **42** 199 200
- 393 394 396-397 **44** 405-406
- 46** 182 183
- uloga u revoluciji **34** 231-232
- 43** 274 277-278
- uloga u buržoaskom društvu **36**
- 308-309 514 515
- uloga u radničkom pokretu **42**
- 199 200 393 394 396-397
- slobodan razvoj u socijalizmu i
- kunizmu **46** 173
- vidi i *Autoritet*

Liga protiv zakona o žitu (Engleska) 34 191 35 32 457 36 110 114

- Liga za borbu za osmočasovni**
- radni dan (Engleska) 44 353**
- 357-358 **45** 54-55 66-67 258-
- 259 264 265 279 280 **46** 62
- 65-66

Liga za mir i slobodu 38 314 315 330 512 39 219 526 613

- Liga za reformu (Engleska) 38**
- 76 77 102 111 151 186 351-352
- 453-454 456 464-465 **39** 186
- 255

Literatura

- kao nadgradnja **44** 430-431 **46**
- 182-183
- poezija **35** 432 **36** 540-542 548-
- 551 **43** 284 285 356-357
- nemačka **36** 540-542 548-551
- 43** 355-357
- engleska **36** 548-550 **40** 94
- francuska **39** 271-273 **40** 88-
- 89 **43** 70 539 **44** 34-36
- italijanska **46** 173
- norveška **43** 356-357 **44** 359-
- 361
- slovenska **36** 21 27 **43** 356-357
- 44** 359-360
- vidi i *Drama; Realizam; Tragi-*
- čno; Tendencija*

Litvanija 37 307 320

- London 39 120 43 355 356 449**
- 44 381-382 46 118 367 392**
- 398 399

- London trades council (London-**
- sko sindikalno veće) 38 490-**
- 491 **39** 151 518-519 **44** 298-
- 299 345-347 348-349 351 **45**
- 55 66-67 250 258-259 264 265
- 279 280 **46** 62 65-66 260 262-
- 263

Ljubav 36 486 487 38 478 479

- Macinizam 34 358 359 361 536-**
- 537 **35** 18-19 34 35 39 40 60
- 189-192 194 491-493 **36** 411-
- 412 434 **38** 435 **40** 336-337
- 577-578 587-589

Mađarska 34 191 192 36 526 527 37 116 487 42 232 46 121

- vidi i *Austrija: Radnički pokret u*
- Mađarskoj; Revolucija 1848/49. u*
- Mađarskoj*

Magnetizam 36 311 37 594 40 71 42 383

Maltuzijanstvo 34 205 206 336 -
- 337 37 229 - 230 38 303 - 304
430 - 432 39 623 41 113 - 114
149 - 150 42 129 130 373 374
43 55 - 56 46 334

Mančesterska škola (mančesterstvo) 42 181 278 - 279 43 181
359 - 360

- novo »mančesterstvo« 43 359 - 360
400 - 401

Manufaktura 37 207 293 - 295 42
110 45 261

Marianne (Tajno republikansko društvo u Francuskoj) 36 41 46

Marka vidi *Opština*

Marksizam 43 459 - 460 46 369 -
- 370 vidi i *Dijalektika*; *Komunizam*, *naučni*; *Materijalizam*; *Materijalističko shvatanje istorije*; *Politička ekonomija*

Marx — publicistička delatnost

- saradnja u demokratskoj i radničkoj štampi pre 1864.

»Istorija najnovije nemačke filozofije i publicistike« (Cirih i Vintertur) 34 15 - 17 19 20 23

»L'Atelier« (Pariz) 34 153

»Deutsche - Brüsseler - Zeitung« (Brisel) 34 142 146 147 436 - 437 43 47

»Deutsche-Französische Jahrbücher« (Pariz) 34 37 47 - 50 86 37 447 39 486 512

»Die Reform« (Njujork) 35 218 529

»La Reforme« (Pariz) 39 486

»Die Revolution« (Njujork) 34 404 551 35 29 429 432 - 434 446 449 450 459

»Das Volk« (London) 36 402 - 403 406 409 413 - 415 417 419 420 423 424 426 430 433 435 437 445 446 448 - 449 452 454 566 567 37 415 417 418

»Vorwärts! Pariser Deutsche Zeitschrift« (Pariz) 34 79 86 43 47

»Das Westphälische Dampfboots« (Bilefeld, Padeborn) 46 392 418

Marx — publicistička delatnost

- kao saradnik i urednik »Rheinische Zeitung« 34 21 23 - 25 26 - 38 35 558 37 447 39 485 512 46 408 419 421 422 424

- kao saradnik i urednik lista »Neue Rheinische Zeitung« 34 175 178 - 182 186 - 189 297 453 457 459 - 461 463 - 466 525 - 526 563 564 37 438 439 445 446 447 448 449 39 486 - 487 512 - 513 42 131 43 36 284 - 285

- kao urednik časopisa »Neue Rheinische Zeitung. Politisch-ökonomische Revue« 34 190 191 - 192 193 197 204 210 339 - 340 480 482 483 485 486 491 498 504 541 561 563 564 565 - 566 568 37 448 - 449 39 486 - 487 512 - 513

- saradnja u čarističkoj štampi 36 540

»Notes to the People« (London) 35 271 272 38 9 10 39 486 - 487

»The Peoples Paper« (London) 35 109 277 36 41 46 48 49 37 449 486 39 486 - 487

- saradnja u »New-York Daily Tribune« 34 322 396 550 35 5 31 42 43 52 53 62 83 84 85 118 138 139 181 - 182 185 - 187 197 - 202 209 210 222 223 - 224 236 - 237 245 258 259 265 - 267 269 270 273 277 281 - 282 283 284 292 294 298 - 299 302 - 303 306 - 307 310 - 311 317 - 319 343 - 344 356 357 - 358 371 - 372 373 400 405 - 407 411 413 422 429 434 450 483 - 484 509 - 510 519 - 520 552 - 553 555 556 593 36 62 - 63 67 76 - 77 89 90 92 94 95 108 110 - 111 112 130 131 178 193 195 208 - 209 230 243 289 298 302 320 - 321 324 326 327 336 338 341 346 347 350 353 359 381 383 426 446 451 460 461 521 537 - 538 37 104 136 140 142 179 181 183 184 209 210 212 215 216 418 442 - 443 445 448 449 453 517 525 550 568 38 480 39 486 - 487 512 - 513 46 320

- saradnja u demokratskoj i radničkoj štampi za vreme Prve internacionale

Marx — publicistička delatnost

- »Arbeiter-Zeitung« (Njujork) **40**
495
- »Demokratisches Wochenblatt«
(Lajpcig) **39** 157 - 158 165
241 - 242
- »Herman. Deutsches Wochen-
blatt aus London« (London)
38 95 96 340
- »The International Herald«
(London) **40** 482 - 483
- »L'Internationale« (Brisel) **39**
412 413 498 509
- »Der Social-Demokrat« (Ber-
lin) **38** 19 21 23 27 28 39 - 41
44 - 45 49 - 52 54 - 56 63 - 65
68 - 70 74 - 76 81 88 91 92
163 - 164 408 420 - 423 424
427 - 428
- »Der Vorbote« **38** 151 - 152
- »The Workman's Advocates/
/The Commonwealth« (Lon-
don) **38** 146 - 147 151 152
163 - 164 182 183 186 211
212 450 451 545
- saradnja u listu »Volksstaat« **41**
105 106
- saradnja u buržoaskim i sitno-
buržoaskim listovima i časopisima
35 558 559 **40** 470 471 482 - 483
41 267 - 268
- »Der Beobachter« (Štuttgart) **38**
399 400
- »The Evening Post« (Njujork)
37 243 252 - 253
- »The Free Press«/»The Shef-
field Free Press« (Engleska)
36 49 50 58 59 61 62 73 74
77 90 117 446 491-495 **37** 449
- »Neue Oder-Zeitung« (Bres-
lva) **35** 375 379 384 558 564
567 568 **37** 400 419 **39** 12
- »Die Presse« (Beč) **36** 219
264 389 396 - 397 411 499
502 536 - 538 546 547 **37**
148 157 179 181 184 191 197
198 207 210 532 561 **39** 12
- »The New American Cycloæ-
dia« (Njujork) **36** 119 - 120
123 133 141 160 165 167 171
178 183 193 231 243 253
257 260 262 264 265 324
383 384 553 **37** 418 525
45 14

Marx — publicistička delatnost

- publicistički planovi (delimično
ostvareni ili neostvareni)
- izdavanje »Sabranih spisa« Kar-
la Marxa **34** 210 289 535
- izdavanje faksimila pisama **34**
318 - 321 516 - 517
- izdavanje Kelnskog mesečnika
34 286
- planirani rad »Kritika politike
i političke ekonomije« **34** 79
86 215 - 216 267 318 376
387 389 390 - 391 **35** 38 58
202 443 452 537 - 538
- nacrt dijalektike **36** 241 - 242
39 497 **43** 3
- rasprava o istoriji kriza **36**
198 - 199 217
- brošura o nacionalnooslobo-
dilačkom pokretu poljskog na-
roda **37** 298 301 - 303 305 317
- vidi i *Dela i spisi Marxa i Engelsa*
- Marx — život i delo**
- opšta karakteristika; Marx sam o
sebi **34** 227 228 **35** 537 - 538
36 403 - 404 521 **38** 488 499
39 490 **40** 299 **41** 278 367 368
42 136 - 137 **43** 533 - 534
- mesto u međunarodnom rad-
ničkom pokretu **42** 197 - 198
199 200 331 - 332 381 - 382
383 393 - 395 396 - 397
- naučna delatnost, značaj za
radničku klasu **35** 537 - 538
37 13 14 430 - 431 **38** 480
481 499 515 - 516 **43** 19
198 260 261 394
- Engels o Marxu i njegovoj
ulogi u međunarodnom rad-
ničkom pokretu **34** 148 - 150
152 227 228 439 **35** 527 **37**
13 14 **38** 173 - 174 432 **39**
120 **41** 204 - 205 344 - 345
355 - 356 **43** 19 20 39 - 40
198 199 210 - 211 228 - 229
260 - 261 262 272 - 273 279 -
- 280 533 - 534 535 - 536 622
44 3 - 4 340 - 341 381 - 382
449 450 **46** 87 173 414 vidi i
Marx i Engels
- kao vođa Saveza komunista **34**
152 158 - 159 161 - 162 171 204
317 318 345 - 346 347 374 434

Marx — život i delo

501 37 400 420 - 421 422 - 423
430 - 433 440 41 278 46 22

pomaganje progonjenih i zatočenih članova Saveza komunista 34 392 393 35 11 13 14
17 78 79 105 - 106 142 - 143
147 - 151 154 - 161 168 - 171
172 173 186 192 - 193 205 -
- 206 216 217 243 478 - 479
508 509 578 586 - 590 37
430 431 455 456

— kao vođa Prve internacionale 38
10 - 15 19 31 32 91 - 93 115 - 117
151 - 152 182 - 184 197 237 319
391 392 401 422 423 464 - 466
484 485 488 489 490 39 118 - 119
279 490 507 508 512 513 40
214 226 256 271 272 293 - 294
384 - 385 441 467 588 - 589 616 -
- 618 43 9 - 10 39 - 40 535 - 536

njegova delatnost u Generalnom veću Prve internacionale 38 113 115 - 116 215 216 237
319 373 374 39 116 - 117
211 283 - 284 321 356 357
366 - 367 370 374 - 376 407 -
- 408 455 - 456 513 535 583
606 - 610 625 40 151 228
229 293 - 294 384 - 385 419
420 422 618

sekretar-korespondent za Belgiju 38 435 440 441

sekretar-korespondent za Nemačku 38 422 - 423 450 - 451
458 459 544 39 116 - 117
148 153 154 160 162 163
230 259 - 260 307 311 317
330 514 - 519 522 - 523 566
602 605 40 119 137 151
257 275 - 276 287 288 348
359 360

sekretar-korespondent za sekcije u SAD koje govore nemačkim jezikom 39 500 501 522 606
40 131 - 133 162 252 274 282
283 291 368 269 413 - 414
416 - 417

sekretar-korespondent za Rusiju 39 424 40 131 228 - 229

— odnosi prema demokratskom i radničkom pokretu u pojedinim zemljama

prema danskom radničkom pokretu 41 14 15

Marx — život i delo

prema nemačkom radničkom pokretu 35 257 537 538 574
36 15 23 - 26 48 37 28 29
83 361 362 364 366 368 430 -
- 431 432 38 9 10 32 - 33
39 - 40 49 - 50 61 - 62 64 - 65
68 - 70 88 103 144 - 146 218 -
- 219 377 391 392 403 406
414 415 420 - 423 427 428
438 450 - 451 453 - 454 454
455 458 459 460 477 478 39
71 115 128 143 144 148 151 -
- 153 160 - 163 230 243 259 -
- 260 267 298 300 301 311
317 336 - 337 340 344 345
374 375 418 505 509 - 510
514 - 519 528 - 529 602 40
48 53 116 119 137 140 157

172 183 - 185 188 201 275
287 292 - 293 613 41 52
53 - 54 95 112 - 117 120 123
140 - 143 190 - 191 212 - 213
217 273 - 274 278 317 348 -
- 349 353 354 355 - 368 370 -
- 373 379 386 - 390 422 424 -
- 425 426 456 - 460 462 42
155 - 158 319 45 62

prema engleskom radničkom pokretu 34 52 - 53 37 310 -
- 311 38 65 - 66 67 76 - 78
102 107 108 111 115 - 116
182 - 183 184 186 187 202 -
- 203 218 227 - 228 351 - 352
416 422 - 423 453 - 454 490 -
- 491 39 186 215 255 295 -
- 296 344 - 345 352 - 353 370
371 374 - 375 376 492 574
40 53 - 54 117 - 118 204 205
463 - 464 551 - 552 41 266 - 267

prema čarističkom pokretu 34
227 234 - 236 244 245 250
251 35 17 18 109 110 124
125 292 293 375 376 390
392 - 394 473 - 474 36 41 42
203 204 521 - 522 37 448 449

prema francuskom radničkom pokretu 34 432 - 433 500 35
511 - 512 37 161 - 162 546
38 39 40 54 55 59 - 60 76 77
81 82 209 323 - 324 488 489
501 512 39 407 408 611 40
48 53 197 198 206 - 208 219
41 344 - 345 426 - 429 479 -
- 480 42 33 63 - 65 196 - 201
222 236 - 237 43 307

Marx — život i delo

- prema Pariskoj komuni (pomoć komunarima) **40** 197 198 206 - 208
- prema austrijskom radničkom pokretu **39** 544 - 545
- prema poljskom revolucionarnom pokretu **36** 81 540 - 541 **37** 298 301 - 303 305 330 - 331 332 333 - 334 **38** 35 - 37 46 - 47 77 - 78 158 161 **40** 482 - 483 494 **41** 155 268 - 269
- prema revolucionarnom i demokratskom pokretu u Rusiji **39** 397 - 398 402 - 404 424 470 - 473 512 514 515 578 596 599 **40** 160 - 161 209 223 384 - 385 419 - 420 475 479 - 480 490 **41** 165 - 199 214 **42** 142 **43** 111 - 112 476 - 477
- prema radničkom pokretu u SAD **36** 275 422 - 423 **37** 430 - 431 459 460 461 - 462 464 465 **38** 499 - 500 **39** 287 500 - 501 509 510 522 523 530 550 - 551 606 - 610 **40** 131 - 133 160 162 225 242 252 279 280 282 283 291 - 295 309 - 310 422 431 - 432 **42** 194
- odnos prema sitnoburžoaskoj i buržoaskoj demokratiji **34** 211 212 278 285 286 287 305 518 - 519 520 524 - 525 **35** 463 - 464 **36** 370 403 - 404 450 569 - 570 **37** 10 - 11 20 403 - 404 432 - 433 548 **40** 183 - 184
- odnos prema sitnoburžoaskoj i buržoaskoj emigraciji **34** 298 341 484 493 - 496 522 - 523 524 - 525 534 - 535 **35** 26 27 54 - 55 87 88 371 372 390 - 392 490 - 492 498 499 522 - 523 527 **36** 41 42 354 355 407 - 408 459 464 - 465 522 - 523 527 - 528 567 - 568 **37** 399 - 400 419 - 420 44 339 - 341
- saradnja sa demokratskim i radničkim organizacijama **43** 406
- Demokratsko društvo (Brisel) **34** 148 - 152 439 440 442 **37** 448 - 449
- Nemačko društvo za obrazovanje radnika u Londonu **34** 483 490 491 **37** 11 28 - 29

Marx — život i delo

- 361 - 362 426 441 - 442 448 - 449 547 **38** 386 **39** 84 - 85 190 - 191
- Nemački radnički klub (Pariz) **34** 558
- Nemačko radničko udruženje (Brisel) **34** 144 145 440 **37** 361 - 362 447 - 448 **39** 485 - 487 **46** 22
- Fraternal Democrats **34** 160
- Komunistički dopisni komitet **34** 418 419
- Centralni odbor demokrata Nemačke **34** 188 - 189
- bavljenje istorijom **35** 299 317 - 318 319 326 - 327 343 - 347 351 359 - 362 364 - 368 371 373 375 - 377 379 396 - 397 555 - 557 **36** 5 10 - 14 423 424 489 490 **37** 296 297 304 305 317 500 - 501 511 - 512 **39** 375 - 376 407 - 408 590 - 592 **40** 506 **45** 406 - 407
- prvobitne zajednice Starog veka **35** 224 - 227 237 - 239 **39** 40 - 41 48 49 459 460 **43** 101 102
- prava **37** 538
- irskom **39** 375 - 376 432 - 433 434 459 - 450 607 - 608
- poljskom **36** 73 76 81 82 **37** 317
- pruskom **36** 81 83 **37** 317
- ruskom **36** 18 - 20 **43** 87
- bavljenje istorijom ratova i vojno-teorijskim problemima **34** 365 - 369 **35** 285 - 288 298 - 299 340 - 342 357 359 - 362 375 - 377 396 - 397 409 552 553 **36** 29 - 35 167 182 183 241
- bavljenje prirodnim naukama **34** 278 - 280 376 - 377 **37** 104 119 - 120 292 - 293 326 - 327 359 - 360 372 375 - 376 511 - 512 579 580 593 - 594 **38** 5 6 113 134 135 154 155 167 171 - 172 231 - 232 240 - 241 **42** 20
- bavljenje pitanjima tehnike i tehnologije **34** 278 - 280 376 - 377 **37** 292 - 295
- bavljenje jezicima **37** 368 **39** 44 238 - 239 397 - 398 596 599 637 **40** 547 - 548 **41** 249 - 250 402

Marx — život i delo

- danskim **36** 130
 engleskim **35** 198 199 201 222
 223 - 224 **39** 118 - 119
 holandskim **41** 402
 španskim **35** 318 - 319
 ruskim **39** 387 - 388 389 580
 623 - 624 **40** 160 - 161 **43**
 87
- bavljenje istorijom književnosti **36**
 17 - 19 21 22
- predavanja iz političke ekonomije
36 448 - 449 **37** 361 - 362 430 -
 - 431 447 - 448 449 **38** 113 114
 115 - 116
- njegove metode rada **34** 519 - 520
38 167
- njegova biblioteka **35** 570 **37**
 114 - 115 130 140 146 - 147 **43**
 84 87 90 - 91 94 - 95 116 - 117
 121 - 122 **46** 284
- biografski podaci **37** 418 - 423
 430 - 433 440 - 449 520 521 568
 569 **39** 485 - 486 487 512 513
 46 468
- progoni / promene mesta boravka
- iz Pruske u Pariz (oktobra
 1843) **34** 47 **37** 447 - 448
39 512
- iz Pariza u Brisel (februara
 1845) **34** 88 409 - 411 418
 557 **37** 447 - 448 **38** 501
39 485 - 487 512
- iz Brisela u Pariz (maj 1848)
34 168 - 170 563 - 564 **37**
 447 - 449 **39** 486 - 487 512 -
 - 513
- iz Pruske u Pariz (maj 1849)
39 486 - 487 512 - 513
- iz Pariza u London (avgust
 1849) **34** 193 477 544 563 -
 - 564 **37** 448 - 449 **38** 501
39 486 - 487 512 - 513
- boravci / putovanja
- Nemačka (1842, 1843, 1848,
 1849) **34** 15 - 22 23 - 25 26 -
 - 48 175 - 185 453 457 459
 460 463 **37** 448 - 449 **39**
 512 - 513 **43** 535 - 536 **44**
 259 **45** 406 **46** 421 - 422
 Pariz (1843 - 1845, 1848, 1849)
34 49 - 58 188 - 193 409 - 410
 447 448 466 471 - 473

Marx — život i delo

- Brisel (februar 1845. do marta
 1848) **34** 411 418 - 419 436 -
 - 438 440 441 557 **37** 392
 447 448 449 520 **44** 253 - 254
- London (novembar-decembar
 1847) **34** 442
- Beč (avgust-septembar 1848)
46 331 - 332 336 - 337
- Holandija, Nemačka (1861,
 1862, 1863/64) **37** 146 - 155
 263 336 338 - 343 346 - 348
 514 517 520 - 528 531 - 536
 539 540 565 - 566 571 - 576
- Nemačka (april/maj 1867) **38**
 260 264 266 267 268 - 279
 497 498 501 - 507
- Belgija, Nemačka (septembar/
 oktobar 1869) **39** 336 337
 340
- Holandija (septembar 1872)
40 440 441
- Karlsbad (1874, 1875, 1876)
40 102 104 105 108 109 557
 559 561 567 569 **41** 6 - 11
 22 - 24 133 - 135 172 174 - 180
 466 - 467
- Bad Nojenar (avgust/septem-
 bar 1877) **41** 47 48 63 64
 259 261
- Aržantej (juli/avgust 1881) **42**
 6 9 - 11 14 15 177 - 179 183
- Ventnor (1881/82, 1882/83) **42**
 88 - 90 93 - 95 98 103 105
 106 114 120 121 220 228
 253 332 - 333 342 344 - 345
 352 - 353 362 - 367
- Alžir (februar do maja 1882)
42 35 - 50 247 - 254 256 - 258
 262 - 267 270 287
- Monte Karlo (maj/juni 1882)
42 50 - 55 273 274 280 - 284
 287
- Aržantej (1882) **42** 58 - 70 83
 84 285 287 289 295 296 300
 304 320
- Vevej (avgust/septembar 1882)
42 76 79 80 320
- porodica **34** 34 - 38 194 195 200
 201 260 - 261 262 - 263 524 - 525
 563 - 567 **35** 113 114 400 401
 402 409 410 480 **36** 143 312 - 315
 486 - 488 **37** 198 - 199 229 248
 249 279 288 289 292 326 336

Marx — život i delo

571 572 **38** 81 - 82 122 - 123
 231 383 478 479 **39** 54 94 - 99
 196 217 305 548 549 567 575
 596 599 **40** 375 - 376 477 557
 559 595 601 - 602 608 - 609 610 -
 - 611 616 - 617 **41** 351 466
 470 - 472 **42** 22 23 28 29 37 - 38
 66 67 132 151 159 161 166 168
 177 - 179 187 188 214 - 216 236
 321 - 322 362 363 - 364 367

Marx i Engels

— prijateljstvo između Marx^a i Eng-
 els^a **34** 180 - 181 190 191 193
 194 227 **35** 281 400 402 **36** 92 93
 112 147 237 252 **37** 285 - 289
 290 - 292 **38** 122 - 123 171 - 174
 273 274 276 277 284 301 492
39 156 192 194 195 207 - 208
 278 466 474 475 530 558 642 **40**
 267 268 **42** 63 78 79 **43** 261

Engelsovo prijateljstvo s Marxo-
 vom porodicom **34** 88 180 -
 - 181 195 200 201 467 - 468
35 45 400 401 **36** 144 316
 317 511 **37** 257 - 258 292 **38**
 233 **39** 85 94 99 100 113 192
 216 281 314 315 327 387 466
 642 643 **40** 106 107 375 376
42 5 8 119 307 308 **43** 29 31
 32 39 - 41 61 - 62 106 127
 165 - 167 373 374 478 479
 543 - 544 **44** 51 52 **45** 204
46 135 - 136 284 - 285

— saradnja Marx^a i Engels^a **42** 296
43 312 - 313

u oblasti ekonomije **34** 205 -
 - 207 213 - 216 229 - 230 240 -
 - 241 260 - 261 264 265 278 -
 - 280 285 286 322 - 329 330 -
 - 331 332 - 337 **36** 217 - 218
 250 270 - 277 **37** 206 - 207
 229 - 230 257 - 258 261 288 -
 - 289 292 - 295 326 - 327 **38**
 303 - 309 **39** 76 - 78 80 - 81
 203 204 vidi i *Kapital*
 na polju filozofije **34** 99 - 100
 119 - 122 136 137 322 - 329
 330 - 331 332 - 337 vidi i »*Sveto*
poročica...« i »*Nemačka ide-*
ologija«
 u oblasti istorije **34** 229 **36**
 116 117 421 - 422 423 424
42 110 - 111 112 - 113 115
 117 - 118 **43** 121 - 123 127

Marx i Engels

u oblasti istorije ratova i vojske
34 262 263 264 - 267 **35** 98
 99 102 273 274 281 282 340 -
 - 342 384 - 389 396 - 397 **36**
 29 - 33 38 54 395 396 **37**
 162 - 163 164 - 165 167 168

u oblasti publicistike **34** 139 -
 - 140 142 164 - 167 190 **35** 24
 52 58 - 59 65 135 138 142
 143 164 - 165 173 185 197 -
 - 199 265 - 266 281 - 282 298 -
 - 299 302 303 343 - 344 **36**
 119 - 121 133 134 141 147 - 148
 165 - 183 243 245 253 254 262
 338 353 421 - 422 423 426 -
 - 427 **37** 13 14 18 - 21 63 69
 70 85 86 88 - 91 95 110 112
 132 133 201 210 298 301 - 303
38 61 - 62 **40** 29 - 30

u Prvoj internacionali **38** 374 -
 - 375 **39** 118 - 119 120 143
 153 - 155 211 - 214 356 - 359

-- podela rada između Marx^a i
 Engels^a **35** 36 - 37 **36** 119 120
38 122 **42** 243 - 244 **43** 19 20
 284 - 285

Mase 44 381 382

— njihova uloga u istoriji **34** 430 -
 - 431 **41** 460 - 461 **42** 228 - 229
44 132 - 133 342 - 344

— njihova heterogenost **43** 34 - 35

Mašine / mašinerija

— istorijski razvoj **34** 426 - 427 **37**
 292 - 295

— razlika između njih i oruđa **37**
 292 - 295

— nije ekonomska kategorija **34** 427
 428

— kao deo postojanog kapitala **37**
 243

— u društvenom procesu reprodukc-
 ije **37** 327 328

— obnavljanje **36** 270 - 274 **37** 257 -
 - 258 **38** 303 - 309 **39** 77 - 78

— fizičko rabaćenje **36** 272 - 274 **37**
 257 - 258 261 **38** 303 - 305 **39**
 76 77 - 78

— moralno rabaćenje **36** 273 - 274
38 305

— primena u poljoprivredi **35** 561 -
 - 562 **46** 91 - 92

Mašine / mašinerija

- i kućna industrija **37** 419 **41**
406 407 **42** 203 **43** 227 - 228
45 395 396
- i korisnici tehničkog napretka u
kapitalizmu **43** 178 179 **45** 166
- i funkcija radnika **37** 288 - 289
292
- analiza u *Kapitalu* **37** 288 - 289
292 - 295 **43** 178 - 179
- kod Proudhona **34** 427 - 428
- vidi i *Parna mašina*

Mašinogradnja **35** 32 - 33 **44** 329**Matematika**

- algebra **37** 326 - 327 359 - 360
42 96 98
- aritmetika **37** 359 - 360 489 490
- diferencijalni i integralni račun
37 326 - 327 **38** 154 155 **42** 20
21 96 98
- geometrija **42** 96 98
- primenjena matematika **37** 293 -
295
- i astronomija **38** 138
- i ekonomija **40** 75
- i politika **35** 549 - 550
- i filozofija **38** 431 - 432

Materija

- beskonačnost **38** 282 - 283
- kretanje materije kao predmet
prirodnih nauka **40** 71
- i svest **46** 381 - 382

Materijal za rad **37** 327 - 328 vidi
i *Sirovine***Materijalizam** **39** 205 - 206 **41**
149 - 150

- primat objektivne realnosti **44**
380 - 381
- i idealizam **34** 81 - 83 **39** 488
41 149 - 150 **44** 380 - 381
- i dijalektika **39** 488 **45** 173 - 174
367
- materijalistička metoda saznanja
34 82 **38** 378 - 379 **44** 359
- metafizički **34** 81 - 83 119 - 121
- vulgarizovanje materijalizma **39**
256 257
- engleski u 17. veku **44** 430 431
- francuski u 18. veku **44** 430 431

Materijalizam

- kod Feuerbacha **34** 52 119 - 122
- vidi i *Dijalektika*; *Materijalističko
shvatanje istorije*

Medicina **38** 242 - 244 **39** 566 **42**
192 193 vidi i *Vivisekcija***Međunarodna alijansa socijalisti-
čke demokratije** **39** 211 - 214
219 - 221 246 247 248 398 - 399
440 535 541 585 - 586 587 613 -
617 **40** 83 110 228 229 293 302
304 - 305 341 394 - 395 404 405
408 411 421 425 429 430 436
444 446 448 449 452 - 454 458
464 472 476 477 479 480 508
515 530 577 578 584 - 586 **41**
29 190 192 201 203 212 213 232
257 **42** 186 323 343 **43** 108**Međunarodno udruženje radnika**
vidi *Prva internacionala***Mehanika** **37** 245 - 246 292 - 295 **40**
71 72**Meksiko** **35** 373 377 **37** 215 296
331 **38** 152 156**Melioracija** **39** 435 436**Menica**

- menična praksa, menične špekula-
cije **36** 202 205 - 207 212 - 214
223 - 224 282 - 283 329 **39** 185
248 - 249

Menični kurs **34** 217 - 221 240 241
37 223 - 224 **39** 248 - 249 **41** 199
- normalni i realni **39** 237**Merkantilizam**

- i slobodna trgovina **35** 186 187

Metafizika

- nasuprot dijalektici **41** 25 - 26 **44**
431 - 432 **46** 88 381

Metalurgija

- proizvodnja gvožđa u Nemačkoj
38 277 - 278 **39** 71 74 75 **41**
381 - 382 **42** 119 278 - 279 360 -
361 **43** 79 - 80 249 - 250
- značaj metalne industrije **45** 395

Metoda

- materijalistička metoda saznanja **34**
82 **38** 378 - 379 **44** 359
- dijalektička **38** 291 355 **39** 488
623 - 624

Metoda

- naučna u naučnoj kritici **36** 254 - 255 **38** 172 **39** 163 502 **40** 382 **42** 384 **43** 55 - 56 **44** 304 305
- metoda primenjena u *Kapitalu* **36** 294 502 518 **37** 192 501 569 **38** 123 172 282 283 285 287 291 355 356 **39** 488 **40** 87 171
- vidi i *Dijalektika*; *Eklekticism*

Metropolitan radical federation (Engleska) 45 259 264 279**Mikroskop** 36 311**Milicija** vidi pod *Armija***Militarizam** **38** 69 219 230 415 40 151 **41** 433 **43** 362 **45** 148 227 229 342 - 343 395**Mišljenje** **38** 282 **39** 502 - 503 **45** 211 - 212 **46** 87 88

- i biće **46** 381 - 382
- vidi i *Apstrakcija*; *Svest, društvena*

Mitologija

- »moderna mitologija« **41** 58 273 - 274
- vidi i *Bog / Bogovi*

Mladohegelovci **34** 31 - 33 53 - 54 81 - 84 86 93 **44** 253 254- Bauer, Bruno **34** 38 53 - 54 **35** 49 56 424 425 **46** 115- Stirner, Max **34** 81 - 82 **35** 29 31**Mlin** 37 294**Mogućnost**

- i nužnost **40** 76
- mogućnost kriza **36** 291 - 292

Molekuli 38 283- molekularna teorija u hemiji **38** 285 287 - 288**Monako** 42 55 283 284**Monarhija** 46 81 - 82 89 192- apsolutna **41** 58 **43** 49 - 50 118 119 **44** 132- ustavna **34** 16 **43** 49 - 50 118 - 119 **45** 481 - 482**Moneta** 36 292 **42** 275 - 276 **46** 208 - 209**Monopol**

- i konkurencija **34** 428 429 **41** 296 **43** 390
- monopolizacija poseda zemlje **39** 363
- privatna monopolska udruženja **41** 325 382
- državni monopoli **41** 296 297 **42** 145 279 **45** 53 **46** 191 243 349

Monopolska cena 37 9 **41** 382 **44** 282 283 2**Monoteizam** 34 120 - 121 **35** 219 - 220**Moral** 41 26 **42** 130 **44** 431 **45** 321 322

- feudalni **44** 134
- buržoaski **37** 433 **44** 134 **45** 134

Mornarica 36 79 80- vidi i *Pomorstvo***Mudrac** 37 555 - 556**Muhamedanstvo** vidi *Islam***Muzika** 41 22 23**Nacionalizacija**

- zemlje **39** 344 - 346 370 - 371 625 **40** 194 **42** 170 - 171 172 **44** 390 391 **45** 52 - 53 **46** 92
- sredstva za proizvodnju **43** 383 - 384 **44** 390 391 **45** 52 - 53 **46** 92

- vidi i *Državni monopoli*; *Socijalizam i komunizam***Nacionalizam, buržoaski** vidi *Šovinizam***Nacionalni ateljei** 38 17 **43** 138 - 139 **46** 372**Nacionalno-liberalna partija (Nemačka)** 38 276 - 277 315 - 316 386 387 - 388 **39** 430 **41** 303 376 - 377 400 **43** 145 146 218 - 219 227 229 - 230 419 - 420 **45** 241 - 244 252**Nacionalno pitanje** 34 295 - 297 **36** 22 - 23 27 28 81 - 82 549 - 551 **37** 449 **38** 215 216 **39** 343 344 580 - 581 608 - 609 **40**

Nacionalno pitanje

- 35 36 41 206-207 42 240-241 44 3 4 5 234 235 45 114 374-375 423
- i radnički pokret 34 418 38 215 216 39 374-376 492-493 580-581 607-609 40 35-37 391 41 155 156 42 232-234 239-240 241 302-303 309 310 311 44 3-5 100-101 45 114 115 137 138 148-149 158 159 374-375 423 46 78-79 81 82 nezavisnost i ravnopravnost nacija kao pretpostavaka za oslobodjenje radničke klase 38 215 216 39 374-376 580-581 609 41 155 156 42 232-234 46 82
  - u socijalizmu 45 158 159
  - pravo nacija na samoopredeljenje 42 232 44 326 45 137 138 374-375
  - nacionalno ugnjetavanje, koreni, posledice 39 343 344 374 375 376 387-388 492 493 580-581 607-609 40 178
  - raspirivanje nacionalnih protivrečnosti od strane buržoazije 39 608-609 40 178 45 270-271
  - u Nemačkoj 34 295-296 36 399-400 401 527-528 559 574 575 37 116 127 128 38 204 205 213-214 217 225 226 233 234 258-259 262 263 350-352 397-398 475 39 554 555 40 5 28 35 36 42 232-234 43 213-214 217 218 45 151 vidi i *Prusko-austrijski rat 1866.*
  - u Irskoj 38 373-375 39 374-376 492 493 580-581 596-599 607-609 41 424 42 232 233-234 vidi i pod *Irška*
  - u Italiji 34 358 359 536-537 36 457-458 37 449 38 522-423 40 28 vidi i pod *Italija*
  - u Austriji 36 22-23 27 28 283-284 331-332 37 116 42 239-242 45 104 46 120-121 122 145-146
  - u Poljskoj 34 295-297 36 81 37 299 300 305 306 41 268 42 232-234 360-361 44 4-5 46 8 9 vidi i pod *Poljska*
  - u Rusiji 34 295-297 39 402 403 44 326

Nacionalno udruženje vidi *Nemačko nacionalno udruženje*

Način proizvodnje

- opšta karakteristika 34 425-426 37 292-294 43 190-191 46 182
- uticaj geoloških uslova i rudnog blaga 38 240-241
- u prvobitnoj zajednici 42 107
- feudalni 34 425-426
- predburžoaski 36 290-291
- kapitalistički, vidi *Način proizvodnje, kapitalistički*
- promena načina proizvodnje pri prelasku u socijalizam i komunizam 40 339-340
- vidi i *Odnosi proizvodnje; Proizvodne snage*

Način proizvodnje, kapitalistički

- opšta karakteristika 34 427-432 35 122 39 362 363 634 41 150 153 336-339 42 137 142 43 24-25 152 153 45 395-397 46 379-380 382-383 390
- nastanak 34 425-426 43 177
- protivrečnosti 38 431 432 41 150 153 45 396 397
- kod buržoaskih ekonomista 35 463 464 38 431 432 40 35 36 41 454 42 171 43 190-191
- vidi i *Anarhija kapitalističke proizvodnje; Kapital; Kapitalistička klasa; Krize, ekonomske*

Nadgradnja vidi *Baza i nadgradnja*

Najamni rad 36 289-290 291 294 43 177 178

- ukidanje najamnog rada kao cilj nemačke radničke partije 41 114-115
- ukidanje najamnog rada i borba za veće nadnice 39 614-615 42 348-349
- vidi i *Eksploatacija; Klase; Klasna borba; Najamnina; Nezaposlenost*

Najamnina 38 289 290 528 39

- 61 62 67 41 113-114 136
- bit i pojava 38 289 290 39 11 67 41 136
- kao prihod radnika 39 69 70
- kao sastavni deo troškova proizvodnje 38 289 290 43 177-179

Najamnina

- kao promeњljivi kapital **37** 243 327 - 329
- zakoni koji regulišu najamninu **41** 113 - 114 **43** 272 613 **46** 382
- oblici **39** 11 **43** 364 394 395
- i višak vrednosti **37** 243 244 **38** 289 290 **39** 61 62 67 **43** 178 - 179 195 - 196 210 - 211 250
- i profit **35** 562 - 563 **39** 61 62 66 - 67
- i vrednost novca **39** 61 62 **41** 35
- i vrednost robe **38** 114 289 290 528 **39** 91 - 93 **43** 177 - 179
- i cene životnih namirnica **35** 561 - 562 563 **39** 432 - 433
- i primena mašina **35** 561 - 562 **43** 178 - 179
- i spoljna trgovina **35** 561 - 562 563 **39** 220 221 **40** 191 - 192 **43** 210 - 211 228 - 229 250
- i nedeljni rad **39** 282
- i krize hiperprodukcije **35** 562 38 258 **39** 286
- opšte povećanje **38** 113 114 116
- pri skraćenom radnom vremenu **38** 258
- smanjenje najamnine (primeri) **35** 562 563 **38** 258 **39** 220 - 221 267 - 268 286 **40** 191 192 **43** 210 - 211 212 **46** 124
- povećanje najamnine (primeri) **35** 526 563 **37** 8 **39** 54 - 55
- borba za povećanje najamnine (primeri) **35** 562 **36** 329 335 **38** 113 **39** 220 - 221 267 - 268 286 295 **40** 191 192 **41** 342 479 **45** 52 252 - 253 **46** 124 125
- borba za povećanje najamnine i ukidanje najamnog rada **39** 614 - 615 **42** 348 - 349
- uticaj doseljavanja i iseljavanja na n. **35** 561 - 562 **39** 325 432 - 433 608 - 609 **42** 339 **44** 237 - 238 **45** 487 **46** 267 268
- u vojsci **36** 182
- u pojedinim trgovinama **39** 69
- u domaćoj industriji **43** 79 - 80 210 - 211 228 - 229 **45** 166
- u poljoprivredi **35** 562 **39** 432 - 433

Najamnina

- i rad nadzora i rukovođenja **39** 91 92 **43** 179 - 180
  - kao predmet istraživanja u «Kapitalu»-u **36** 290 291 **38** 116 290 **39** 11 **41** 113 - 114 **43** 179 - 180
  - Marxova polemika sa Westonom **38** 113 114
  - kod buržoaskih ekonomista **38** 289 290 528 **39** 69 91 - 93 **41** 136 178 179
  - kod Lassalle-a; Lassalle-ov «gvozdjeni zakon najamnine» **37** 309 **41** 113 114 142 **42** 256 313 **43** 613
  - kod Proudhona **34** 114 - 115 327 328
- Napoleonovski ratovi** **34** 266 296 **35** 523 - 524 **36** 164 167 172 173 174 175 - 177 427 **37** 221 - 222 **44** 242 **46** 232
- Napredak** **38** 378 - 379 **39** 530 **45** 312 **46** 133
- Napredna partija** vidi *Nemačka napredna partija*
- Narodnjački pokret** **41** 69 70 428 - 429 **42** 152 - 153 **43** 274 - 277 338 581 582 **44** 326 **46** 369 - 370
- National Labor Union (SAD)** (Nacionalna unija rada) **38** 488 - 489 **39** 287 332 - 333 509 - 510 530 550 - 551
- Naturalna privreda**
- i novčana privreda **45** 261 - 262 313 - 314 **46** 132 - 133
- Naučni socijalizam** vidi *Komunizam, naučni*
- Nauka**
- kao odraz suštinskih odnosa i osobenosti objektivne realnosti **36** 290 - 291 **38** 292 - 293 **39** 502 503
  - kao nadgradnja **44** 430 **46** 87 - 88
  - i praksa **34** 26 **36** 503 - 504 **43** 180 236
  - naučno saznanje kao proces **39** 502 - 503 **44** 430 **46** 87 - 88 381 - 384
  - naučna metoda i naučna kritika **36** 254 - 255 **37** 556 - 557 **38**

Nauka

- 171 - 172 **39** 162 163 502 503
40 382 **42** 384 - 385 **43** 55 56
44 304 305
- i dijalektika **38** 171 - 172 **40** 382
  - i ideal **43** 180
  - i politika **35** 549 - 550 **43** 180
44 97 - 98
  - naučna otkrića (eksperimenti) **37**
 315 316 568 - 569
  - i tehnika **46** 182
  - u kapitalizmu **39** 502 503 **42**
 192 193 **44** 97 - 98
  - u socijalizmu i kapitalizmu **38**
 431 - 432

Navodnjavanje, veštačko **35** 229 -
 - 230

Negacija

- zakon negacije negacije **40** 584
44 104

Nemačka **37** 280 556 **38** 480 - 481
40 36 **41** 296 **42** 104 228 - 229
 383 **43** 52 - 53 209 210 217 218
 228 229 425 458 459 **45** 466

- istorija **35** 345 346 **36** 541 549 -
 - 551 **40** 143 144 **42** 99 100
 107 110 - 113 **43** 217 - 219 348
44 237 405 406 428 **46** 89 90
 182 - 183 429 - 430
- industrijski razvoj; prelaz na
 krupnu industriju **37** 39 **41**
 296 297 **42** 110 119 279 360
 388 **43** 80 196 210 228 229 249
 250 **44** 282 283 **45** 261 312 -
 - 313 374 - 375 481 **46** 34 80 -
 - 81 102 391

industrija pamuka **41** 406 407
42 119 203 **45** 252 - 253

železnica **37** 353 **38** 129 132
 214 **39** 71 74 75 **41** 296
 297 **42** 157 158 279

proizvodnja gvožđa **38** 278
39 71 74 75 **41** 382 **42** 119
 279 361 **43** 80 250

- poljoprivreda i agrarni odnosi
39 344 345 **43** 210 228 383 **44**
 332 390 - 391 **46** 92

- akcije i akcionarska društva **36**
 35 38 77 196 **38** 129 132

- spoljna trgovina i politika zaštitnih
 carina **34** 354 378 - 379 **35** 196
 460 **36** 237 **37** 205 **39** 71 - 75

Nemačka

41 334 381 382 **42** 279 **43** 78
 195 - 196 210 228 250 282 **44**
 282 283 **45** 120 121 123 - 124
 130 261 262 312 313 374 **46** 34

Carinski savez **35** 124 525 **39**
 64 - 65

- novčani odnosi i bankarstvo **36** 38
 77 **38** 57 **39** 373 **41** 393 **42**
 157 158 **43** 338 339 **45** 124

- karteli **42** 361

- državni monopoli **41** 296 297
42 145 279

- i kriza iz 1857. **36** 198 206 207
 213 - 216

- radnička klasa **34** 132 53 54 481
36 335 **38** 422 505 **39** 152 517 -
 - 518 555 - 556 588 - 590 **40**
 174 394 **41** 386 - 387 396 - 397
 498 433 **42** 203 204 228 - 229
 382 - 383 **43** 52 - 53 195 - 196
 313 - 314 372 394 395 **45** 465 -
 - 466

poljoprivredni radnici **44** 319
 321 390 - 391 **45** 179 315

- plemstvo, seosko plemstvo **36**
 540 - 541 549 - 550 551 **43** 341 -
 - 342 383 - 384 458 - 459 499 -
 - 501 **44** 6 312 - 313 334 - 335
 390 - 391 411 **45** 129 - 130 244 -
 - 245 **46** 153 208 209 324 327
 341 343 - 344 399 - 400

- buržoazija **38** 132 133 262 263
 277 - 278 421 - 422 **39** 324 - 325
 334 335 **40** 11 12 15 35 - 36
 151 152 174 183 - 184 **41** 77
 95 - 96 332 - 333 **43** 209 217 -
 - 219 263 264 424 475 - 476
 482 - 483 499 - 500 636 - 637 **44**
 10 312 - 313 317 - 318 331 - 332
 334 - 335 **45** 130 243 - 244 366
46 399

- seljaštvo **34** 313 314 **36** 550 -
 - 551 **42** 110 - 111 112 - 113 **43**
 210 - 211 229 - 230 382 - 383 384
44 331 - 332 390 - 391 **45** 166 -
 - 169 315 **46** 70 - 71 77 - 78
- sitna buržoazija **34** 313 314 480 -
 - 481 **41** 332 - 333 **43** 218 - 219
 487 - 488 **44** 306 359 - 360 **46**
 70 77 - 78

- buržoaska i sitnoburžoaska de-
 mokratija **34** 313 314 **35** 463 -
 - 464 **36** 26 85 - 86 399 - 401

Nemačka

- 459 37 11 313 320 - 321 548
 39 250 546 40 184 41 114 -
 - 115
- političke partije plemstva i bur-
 žoazije 38 315 - 316 39 430 432
 40 217 41 77 311 - 312 400
 442 - 448 42 148 - 149 43 138
 139 145 146 - 147 213 218 - 219
 329 - 330 341 - 343 44 306 307
 312 - 314 315 - 316 46 70 77
 81 82 399
- štampa vladajućih klasa 34 23 - 24
 34 - 35 311 - 312 37 83 85 86
 132 153 154 335 486 548 38
 230 279 39 431 - 432
- nacionalno pitanje 34 296 36
 400 - 401 527 - 528 559 574 575
 37 116 127 - 128 38 204 205
 214 217 225 226 233 234 259
 262 263 351 352 420 - 421 475
 39 554 555 40 5 28 35 36 42
 232 233 - 234 43 213 - 214 217
 218 45 151 46 89 - 90
- revolucionarne perspektive 35
 526 527 36 44 332 334 335 400
 418 552 37 304 321 569 38
 213 214 226 354 39 403 556
 40 444 41 77 43 50 229 342
 507 44 43 315 - 318 332 449
 45 130 137 - 139 148 155 159
 211 374 - 375 482 483 46 81 -
 - 82 342 404
- Severnonemački rajhstag 38 262
 263 347 348 39 64
- vidi i *Austrija; Centristička stran-
 ka; Nacionalno-liberalna partija;
 Nemačka narodna partija; Ne-
 mačka napredna partija; Nemačka
 slobodoumna partija; Francusko-
 -pruski rat 1870/71; Nemačko
 nacionalno udruženje; Pruska;
 Prusko-austrijski rat 1886; Rad-
 nički pokret u Nemačkoj; Rajnska
 provincija; Revolucija 1848/49. u
 Nemačkoj; Saksonija; Severno-
 nemački savez; Zemaljska slobodno-
 -konzervativna partija*

**Nemačka posle osnivanja rajha
(1871)**

- karakteristika Nemačkog rajha 40
 186 43 50 145 146 217 - 218
 342 474 500 44 115 45 151 -
 - 152 192 243 244 296 297 46
 117 121 - 122 344 367

**Nemačka posle osnivanja rajha
(1871)**

- unutrašnja politika, položaj 40
 97 98 217 41 96 303 305 306
 333 400 401 433 461 462 42
 27 29 31 145 229 - 230 243 43
 33 - 35 52 - 53 136 139 145 - 147
 264 266 342 459 479 500 501
 507 550 636 637 44 8 9 10 14
 15 19 31 - 33 38 - 39 42 - 44
 45 - 46 48 91 117 118 138 306
 307 312 313 315 - 318 331 332
 335 45 123 129 130 179 225 -
 - 226 241 - 244 249 250 - 251 252 -
 - 253 46 49 63 70 71 241 - 242
 290 302 311 314 324 325 341
 344 364 366 367 373 377 378
 399 - 400
- »Kulturkampf« 40 93 97 42
 30 - 31 43 424
- borba vladajućih klasa protiv rad-
 ničkog pokreta sedamdesetih go-
 dina 40 237 - 238 251 393 394
 396 402 423 424 458 564 41
 253 257
- za vreme zakona protiv soci-
 jalista (1878 - 1890) 41 68
 69 70 73 303 305 310 330 -
 - 331 345 353 362 363 377
 400 401 424 425 433 441 - 448
 461 462 42 150 288 290
 316 317 330 336 337 360
 43 34 35 98 99 123 125 136
 138 139 145 146 147 209 -
 - 210 213 - 214 217 238 301
 418 514 44 8 12 14 - 15 23
 42 43 165 - 166 306 307 321
 332 334 - 335 337 338 343
 348 - 349 45 243 - 244
- devedesetih godina 45 244
 250 251 296 297 46 91 326
 327 328 329 344 366 367
 372 377 - 378 399 400
- Rajhstag 40 217 41 70 311 312
 441 - 448 42 31 32 157 158
 290 43 341 - 342 408 409 46
 13 25 49 70 71 126 326 366 399 -
 - 400
- vojna politika, armija 41 96 286
 43 231 342 475 44 19 23 28
 118 127 138 242 45 137 138
 147 148 226 229 342 - 343 46 25
- spoljna politika 40 444 445 41
 77 94 96 191 240 268 288 334
 393 42 79 - 80 43 53 68 370

Nemačka posle osnivanja rajha (1871)

- 474 502 503 505 506 507 550
 44 23 30 56 118 365 45 253
 46 8 - 9 13 24 - 25
 — kolonijalna politika 43 189 195
 196 44 118
 — i Engleska 43 474 44 118 46 25
 — i Francuska 43 52 - 53 503 550
 578 44 30 48
 — i Austrija 41 60 288 393 401 43
 502 505 506
 — i Rusija 41 191 268 288 43 145
 251 338 359 360 375 376 408
 474 476 479 499 500 502 504 -
 - 506 537 638 - 639 44 48 219
 45 191 - 192 253 46 8 13 - 14
 — i Turska 41 287 - 288

- Nemačka napredna partija 38 41**
 42 45 49 50 59 60 64 65 69 103
 121 217 316 347 415 421 - 422
 424 40 217 43 50 - 51 138 145
 520 - 521 552 - 553 554 44 42 -
 - 43 284 306 307

- Nemačka narodna partija 39 65**
 43 279 vidi i *Saksonska narodna partija*

- Nemačka slobodoumna partija 43**
 138 - 139 145 - 146 384 - 385 44
 315 - 316 46 70 71 77 - 78

- Nemački rajh** vidi *Nemačka posle osnivanja Rajha*

- Nemačko-danski rat 1864. 37 344 -**
 - 345 353 365 577 - 578
 — Londonska konferencija 1864. 37
 350 351 352 - 353 359 360 364 -
 - 365 577 - 578 589 - 590

- Nemačko demokratsko društvo (Pariz, 1848) 34 172 447 560**

- Nemačko nacionalno udruženje 37 11 59 161 162 164 - 165 166**
 174 175 38 195 208 272 275

- Nemački radnički klub (Pariz) 34 560**

- Nemačko radničko udruženje (Brisel) 34 144 - 149 440 39**
 486 - 487 46 22

- Nemačko udruženje za obrazovanje radnika (Ženeva) 37 420 - 421**

- Nemačko udruženje za obrazovanje radnika u Londonu 34**
 112 - 113 195 198 225 - 227 230
 231 238 - 239 248 249 270 271
 290 295 296 345 346 378 392 -
 - 393 482 - 483 487 490 35 68
 435 36 407 - 408 565 - 566 37
 11 - 12 14 28 - 29 350 420 - 421
 426 - 428 441 - 442 38 103 39
 190 - 191 40 155 - 156 236 315
 — posle 1871. 40 110 111 331 352
 492 41 332 - 333 334 341 343 -
 - 344 345 - 346 395 396 42 143
 43 118 119 581 44 10 45 132
 133 157 - 158 178 179 193 - 194
 197 216 218 225 - 226 259 360
 387 46 13 - 14 25 - 26 44 207

- Neue Rheinische Zeitung• 34 175**
 176 178 - 180 182 185 186 190
 295 297 - 298 311 - 312 313 - 314
 320 - 321 443 450 452 453 457
 459 - 461 466 474 485 541 35
 74 250 - 255 446 - 447 567 37
 446 - 447 448 - 449 500 - 501 39
 588 41 398 42 131 43 50 - 51
 284 285

- Die Neue Zeit• 43 55 - 56 303 44**
 330 45 457 458 461 462 46
 16 51 - 52 145 157 - 158

Nezaposlenost

- uzroci (u kapitalizmu) 38 431 - 432
 42 388 43 400 401 45 52 252
 351 395 - 396 46 267
 — raseljavanje «suvišnih» radnika 35
 102 - 103 44 323 45 397 46
 267 268
 — državna potpora nezaposlenima 38
 17 18 40 194

- Nezavisna radnička partija (Engleska) 45 337 403 46 7 - 9 12**
 27 37 49 52 66 190 207 260 262
 276 297 342 398 444

- Norveška 34 133 44 359 - 361 383**
 398.

- Nova Gvineja 43 56**

- Novac 36 290 - 293**

- funkcije novca
 kao mera vrednosti 36 290 -
 - 292 42 275 - 276
 kao merilo cena 36 291 - 292
 kao prometno sredstvo 36 291 -
 - 293 39 84 85 42 243 - 244
 46 153

Novac

- kao sredstvo za obrazovanje blaga **36** 292 - 293
- metalni novac **36** 182 290 - 291 **37** 267 - 268 **41** 392 393 **42** 243 - 244 vidi i *Bimetalizam; Zlato*
- kreditni novac **39** 84 - 85 **42** 28 - 29 **229** 230 243 244 **43** 338 339 **44** 427 - 429
- papirni novac **34** 217 218 332 - 333 **37** 223 - 224 265 - 266 267 - 268 **39** 593 - 594 **42** 243 - 248 **43** 375 - 376 394 - 395
- pretvaranje u kapital **36** 292 - 293 **39** 84 85 **44** 427 - 429
- plan izlaganja o novcu u »Kapitalu« **36** 290 - 294 522 - 524
- analiza u »Kapitalu« **39** 25 84 85 **41** 72 - 73 **42** 229 - 230 275 - 276 **45** 387
- kod buržoaskih ekonomista **36** 85 - 86 98 - 99 122 - 123 302 303 372 - 373 **39** 61 - 62 84 85 237 365 - 366 **40** 131 - 132 **41** 35 72 - 73 338 - 339 392 393 **42** 28 - 29 229 - 231 243 - 248 **43** 394 - 395 **44** 211 **45** 387 **46** 153 208 - 209
- kod Lassalle-a **36** 255 371 - 373
- kod Proudhona **36** 86 523 524

Novčana kriza (Finansijska kriza) **36** 34 - 35 70 78 79 206 207 213 214 221 228 229 **38** 206 207 394 395 **41** 335 - 337 415 416 **42** 133 134 **44** 427 **45** 192 193 **46** 153

Novčana privreda

- i naturalna privreda **45** 261 - 262 314 **46** 132 133

Novčani kapital **36** 232 - 233

- suvišni ili slobodni **39** 77 **43** 340 364 **46** 153
- kao fiktivni kapital **43** 338 339

Novčani oblik **38** 284 - 285 293 - 294 vidi i *Oblik vrednosti*

Novčano tržište

- »brojčanik trgovine« **36** 213 - 214
- nastanak i značaj **44** 427 - 429
- London kao centar novčanog tržišta **41** 335 - 336

Novčano tržište

- i slobodni kapital **35** 67 **43** 340 364
- konjunktura na novčanom tržištu (primeri) **35** 102 - 103 **36** 70 71 - 72 202 203 212 - 214 221 - 224 232 - 233 **38** 394 395 **41** 335 - 337 392 - 393 415 416 **43** 340 364

Nužnost

- i slučajnost **38** 231 - 232 **39** 543 **40** 190 **44** 404 - 406 **46** 182 183
- i mogućnost **40** 75 - 76
- u istoriji **34** 231 - 232 424 - 425 426 **39** 502 - 503 **40** 190 **42** 148 - 149 316 - 317 **44** 404 - 406 **46** 182 183
- ekonomska **45** 261 - 262 313 395 **46** 182 - 183

Obzvređivanje novca (deprecijacija) **36** 206 207 **37** 223 - 224 248 - 249 267 - 268 **39** 61 - 62 **41** 392 - 393 **43** 375 - 376 394 - 395 **46** 153

Obligacije **39** 374 375 **42** 133 - 134 vidi i *Zajmovi*

Oblik vidi *Sadržaj i oblik*

Oblik vrednosti **38** 284 - 285 287 - 288 292 - 294

— prikaz u prvom tomu »Kapitala« **38** 281 282 283 284 - 285 292 - 294 314 218 508

— kod buržoaskih ekonomista **38** 284 - 285 287 - 288

Obrazovanje **42** 309 310 **43** 181

- tehničko **41** 406 - 407
- u Engleskoj **41** 403 404
- u Francuskoj **43** 341 342
- u Irskoj **42** 140 141
- u Rusiji **41** 406 - 477
- u SAD **41** 403

Obrazovanje blaga **36** 292 - 293

Obrt kapitala

- uticaj na profitnu stopu **36** 273 275 - 276 **39** 66 - 68
- obnavljanje mašinerije **36** 272 - 275
- obračunavanje obrta opticajnog kapitala **39** 76 77 - 78 80 - 81
- u trgovačkoj praksi **36** 275 276

Odnosi, društveni

- materijalni **38** 290 - 291 430 - 432 **39** 502 503
- i proizvodne snage **34** 424 - 431 **37** 292 - 294
- vidi i *Klase; Klasna borba, Klasna suprotnost; Odnosi proizvodnje; Svest, društvena*

Odnosi, ekonomski **36** 290 - 291 **46** 182 183**Odnosi proizvodnje** **46** 182

- uzajamno dejstvo proizvodnih snaga i odnosa proizvodnje **34** 424 - 431 **39** 410 411
protivurečnost između proizvodnih snaga i odnosa proizvodnje **34** 425 - 426 **38** 430 - 432 **41** 150 - 153
- vidi i *Baza i nadgradnja; Ekonomija i politika; Svojina*

Odražavanje **38** 290 - 291 **39** 611 **43** 190 **44** 427 429 430 **46** 87 - 88

- društvena svest kao odraz društvenog bića **34** 120 - 121 428 - 430 **40** 585 - 586 **44** 380 - 381 382 404 - 406 428 - 432 **45** 52 53

Oligarhija **37** 263 - 264 274 **38** 195**Opijumski ratovi** **36** 102 104 346 347**Oportunizam (u radničkom pokretu)** **41** 353 - 368

- socijalni koreni **41** 273 274 353 - 354 365 - 367 371 372 382 383 386 - 387 **42** 228 **43** 265 **46** 328 436
- odbacivanje klasne borbe protiv buržoazije **41** 93 94 353 - 355 362 - 368 371 - 373 **42** 330 - 331 **43** 181 **45** 107 376 377 **46** 297 298
- nespojivost sa principima proleterske partije **41** 93 94 348 - 349 353 - 355 362 - 368 372 386 387 **42** 289 - 291 **43** 24 - 25 263 303 **45** 344 **46** 276 289 294 - 295 300
- u agrarnom pitanju **46** 263 265 276 279 280 289 294 - 295 297 - 298 328
- vidi i *Reformizam*

Opšte

- vidi *Pojedinačno, Posebno, Opšte*

Opšti nemački radnički savez **37**

- 361** 383 **38** 10 49 52 57 98 103 107 115 408 409 428 438 **39** 141 144 - 146 148 149 162 163 169 253 293 298 303 307 - 309 311 516 - 519 566 567 588 **40** 517 525 539 **41** 363 - 364 **44** 463 **45** 76 - 77

- njegov sektaški karakter **38** 126 **39** 144 145 152 293 301 386 517 518 566 **40** 293 518 - 519 558 **41** 397 **44** 285 - 286

- odnosi voda prema pruskoj vladi **38** 42 - 45 50 63 68 - 70 88 422 423 427 - 428 540 **44** 285 - 286

- proleterska opozicija u ONRS **38** 96 105 121 124 130 145 **39** 263 265 269 274 298 340

- kongres u Hamburgu 1868. **39** 114 116 128 151 152 510 517 518

- kongres u Barmen-Elberfeldu 1869. **39** 260 263 265 269 274

- i sindikati **39** 141 145 148 149 152 154 156 160 165 169 517 - 519 **41** 114 - 115

- i I internacionala **38** 65 408 423 428 **39** 116 128 153 154 162 260 307 - 309 311 316

- vidi i *Lasalovstvo; Socijaldemokracija, nemačka*

Opština (zajednica)

- postanak i razvoj **39** 40 366 - 367 590 - 591 **40** 506 **42** 99 - 100 107 108 373 374 386 **44** 393 - 394 **46** 403 404

- i država **39** 178 590 - 591 **43** 101 - 102

- i feudalni sistem ropstva **36** 76 **39** 590 - 591 **46** 403 - 404

- propadanje u kapitalizmu **43** 130 **45** 262 312 314 **46** 34 132 133

- i socijalizam i komunizam **41** 406 - 407 **42** 142 **43** 492 - 493 **45** 314 **46** 33 - 35 132 133

- azijska i indijska seoska zajednica **35** 237 - 239 **39** 40 178 590 - 591 **43** 101 - 102 **44** 362 - 363

- keltska **39** 41 366 - 367

- ruska (obščina) **35** 36 - 37 **39** 40 103 178 590 591 596 599 **40**

Opština (zajednica)

- 506 41 406 407 42 142 43 102
 272 492 493 45 166 169 261
 262 312 314 46 33 - 35 132 133 -
 - 134 403
- starogermanska marka 39 40 178
 366 - 367 590 - 591 42 99 - 100
 107 - 108 43 101 - 102 391 - 392
 44 393 - 394 46 403 - 404
  - na Javi 43 80 - 81 101 - 102
  - kod Bugara i Srba (zadruga) 43
 492 - 493 504 44 393 - 394 46
 403 404
  - kod Rumuna 36 76
  - u Francuskoj 39 41 44 393 - 394
 46 403 404
  - u Irskoj 39 369 43 391 - 392
 44 363
  - u Poljskoj 36 76
  - u Škotskoj 43 391 - 392 44 393 -
 - 394
  - vidi i *Komuna, Zemljišna svojina.*

Opticaj novca 34 217 - 221 240 -

- 241 36 291 293 37 223 - 224
- zakoni opticaja novca 34 217 218
 36 291 - 292 42 243 - 244
  - neophodna novčana masa za opti-
 canje novca 34 217 - 221 240 - 241
 36 291 - 292 43 394 395 46
 153
  - promet metala 34 217 - 221 240 -
 - 241
  - i reprodukcioni proces 37 327 -
 - 328
  - kod buržoaskih ekonomista 34 217
 218 36 291 - 292 39 84 85 43
 394 395

Organizacija rada 38 220**Orleanisti (Francuska) 36 90 - 91**

281 - 282 302 43 328 - 329

Oruđa za proizvodnju 34 427 vidi

i *Sredstva za proizvodnju*

Osiguravajuća društva 39 240**Oslobođenje rada (prva ruska**

Marksistička grupa) 43 66 - 67

274 - 277 44 339 - 341

Osvajanje 42 117 - 118**Ovenizam 38 10 - 12 113 114 488 -**

- 489 41 60 144

Paleontologija 38 231 - 232 39 48**Palestina 35 220 46 383****Pamučna industrija**

- u Nemačkoj 41 406 407 42 119
 203 45 252 - 253
- u Engleskoj 34 316 353 - 354
 362 - 363 364 35 5 6 32 - 33
 45 - 46 121 - 122 176 - 177 196
 263 - 264 470 524 - 525 36 39
 196 - 199 214 226 - 229 232 233
 245 - 246 262 269 294 - 296 329
 335 37 8 9 38 98 99 207 258
 263 410 39 203 - 205 207 - 208
 208 - 210 267 - 268 286 372 - 373
 41 336 - 337 406 - 407 44 97 - 99
 45 252 - 253 312 313
- u Francuskoj 36 329 39 220 - 221
- u Rusiji 41 406 407 45 166 312
 313 395 396
- u Španiji 40 191 192
- u SAD 35 45 - 46 44 97 - 99

Panslavizam 35 36 - 37 564 36

526 38 116 - 118 39 232 319 -
 - 320 41 93 94 190 - 191 42
 233 - 235 239 - 240 241 242 43
 474 476 477 479 504 369 - 370
 45 136 - 137

Parcelna svojina / parcelisanje 36

76 39 435 - 436 437 584 43 391
 44 114

- zemljišne parcele radnika 39 181
 284 - 285 334 - 335 433 - 434 435 -
 - 436 437 43 228 - 229

Pariska komuna 40 190 509 563 -

- 564 43 341 - 342 383 - 384

- uslovi njenog nastanka 40 166 190
 42 136 - 137

- kao novi tip države 40 186 41

114 - 115 43 73 - 74

- uloga masa 40 186 187**- borba pravaca u Komuni 40 206**

509 618 - 619 42 136 - 137

- pokret u provinciji 40 206**- i međunarodni radnički pokret**

40 190 206 215 - 216 43 207
 208

- teror versajaca 40 267 599 42

22 - 23 139

- i nemačka intervencija 40 190

206

Pariska komuna

- i buržoaska štampa 40 183 206
207 208 226 267 603 43 118 - 119
- greške i uzroci poraza 40 183
186 190 206 207 - 208 326 - 327
328 - 329 42 136 - 137 43 9 10
- komunari posle poraza 40 207 210
226 242 245 272 279 280 293 -
- 294 304 - 305 309 - 310 315
393 - 394 509 565 600 601 603
609 - 610 618 - 619 42 184 - 185
46 341 372 - 373
- pouke i značaj 40 186 187 190
563 - 564 43 207 208

Parlamentarizam 39 368 42

- 134 - 135 145 - 146 43 403 404
44 56 256 257
- iskorišćavanje parlamenta od strane radničke klase 40 365 366 41
381 382 42 289 - 290 43 229 235
303 - 304 554 - 555 44 284 285
46 36 37 43 60 169 170 - 171
200 - 201 346 - 347 398 - 399
- vidi i *Francuska radnička partija; Pravo glasa; Partija, proleterska; Radnički pokret u Francuskoj; Socijaldemokratija, nemačka*

Pariz 43 341 - 342 355 356 567 -

- 568 636 - 637 44 126 127
313 - 314 336 - 337 381 - 382 45
474 46 117 - 118

Parna mašina

- pretvaranje toplote u mehaničko kretanje 42 383 - 384
- i крупna industrija 45 261 312 - 313 395

Partija, proleterska 34 401 402

- 35 199 - 200 508 509 525 - 527
36 523 - 524 37 10 - 11 20 407
427 431 - 432 433 435 - 436 41
453 42 232 - 233 323 - 324 330 -
331 43 527 - 528 44 285 - 286
381 - 382 45 129 468 46 289
- potreba organizovanja radničke klase u samostalnu političku partiju 40 295 442 460 - 461 41
433 453 458 - 459 43 519 - 520
526 - 527 530 44 25 - 26 266
267 284 285 45 376 377 46
227 - 228 275
- teorijska osnova, vidi *Komunizam, naučni*

Partija, proleterska

- program partije 41 112 - 113 115
116 120 123 142 143 42 101
173 - 174 199 235 347 - 350 vidi
i *Programi partije.*
- strategija i taktika 34 313 - 315
35 477 525 - 527 36 399 - 402
536 - 537 552 574 - 575 37 485 -
- 486 500 501 39 344 - 346 40
516 517 518 41 112 113 120
123 361 376 - 377 42 287 - 290
316 - 317 368 - 369 43 24 - 25
145 146 147 163 218 - 219 228
229 274 277 283 293 342 386
416 - 417 526 - 527 528 539 - 540
541 44 127 243 284 - 286 317
319 320 331 - 332 45 62 63 344
345 374 429 - 430 46 12 43 120 -
- 121 125 126 169 170 243 244
330 377 378 404
izborna i parlamentarna taktika
41 296 297 377 378 42 290 369
43 138 139 163 229 230
235 - 238 282 - 283 365 367 -
- 368 383 44 331 - 332 45
376 - 378 442
- organizacioni principi 40 384 41
377 397 42 204 - 205 348 349
44 387 388 45 402 437
- unutarpartijska demokratija 44 285
383 - 384 387 - 388
- partijska disciplina, partijsko va-
spitanje 35 199 268 36 400 - 402
574 - 575 41 232 361 42 222
358 43 24 - 25 362 497 - 498
44 383 384 387 - 388 45 73 80
377 441
- kritika i samokritika 36 551 552
41 81 372 373 379 42 324 44
285 - 286 387 45 18 29 32 - 34
76 79 102 434 - 435 441 46
294 295
- borba za ideološko i organizaciono
jedinstvo 40 516 - 518 41 140
142 - 143 273 - 274 386 387 42
323 - 324 331 348 349 43 24 - 25
144 147 270 - 271 287 292 293
296 - 297 299 300 303 312 44
206 - 207 463 464 45 17 75 - 76
46 294 - 295 298 328
- borba protiv reformizma i oportu-
nizma 41 81 93 94 112 - 117
349 353 - 368 376 - 379 382 383
386 - 388 397 42 190 228 288 -
290 331 382 383 43 213 - 214 254

Partija, proleterska

- 287 292 - 293 296 - 297 299 - 300
 312 606 **44** 200 - 201 381 209
 210 397 - 398 **45** 107 344 345
46 289 294 - 295 297 - 299 328
- borba protiv sektaštva i dogmatizma **39** 516 - 519 565 - 566 611
40 517 - 518 **41** 285 426 427
43 526 527 535 536 **44** 279 **45**
 83 - 84 357 358 **46** 217 275 276
- legalna i ilegalna delatnost **40**
 316 **41** 397 **42** 190 **43** 425 **44**
 317 319
- agitacija i propaganda **35** 202 **38**
 521 **40** 295 517 **41** 44 296 - 297
42 190 193 343 **43** 23 24 98 99
 362 454 - 456 458 - 459 583 **44**
 25 - 26
- štampa i izdavačka delatnost **40**
 516 - 517 **41** 44 50 51 257 258
 348 - 349 377 378 **42** 155 294
 335 339 369 **43** 539 **44** 14 149
 153 **45** 253 254 322 441 442
 458
- i sindikati **41** 114 **42** 348 - 349
43 237 **45** 414
- i agrarno pitanje **34** 336 - 337
39 344 - 346 613 - 614 625 **40**
 377 577 578 **42** 170 - 171 **43**
 229 - 230 235 236 - 237 382 - 386
44 317 321 331 - 332 390 - 391
45 179 **46** 263 264 276 279 280
 288 294 - 295 298 299 328 341 -
 - 342

Pauperizam **39** 432 - 433 590 - 591

Persija (Iran) **42** 91 303 **44** 204

Pionaža **38** 515 - 516

Pitanje savezništva vidi pod *Diktatura proletarijata; Radnička klasa; Revolucije proleterska*

Plebejci **44** 132 - 133 276 - 277

Plemeniti metali **34** 217 - 221 **36**
 70 209 - 210 221 290 - 291 vidi
 i *Zlato*

Plemstvo **36** 53 54 541 542 550 - 551
37 314 **44** 35 36 132 **46** 92 93

Plodnost zemljišta **34** 205 - 207
39 364 - 365 366 - 367

— prirodna **39** 364 - 365 **42** 113 -
 - 134

— veštačka **35** 229 - 230 **42** 132 -
 - 133

Plodnost zemljišta

- unapređenje plodnosti zemljišta pomoću nauke i industrije **34** 205 - 207 **39** 364 - 365
- uticaj elektrifikacije na rast biljaka **34** 278 - 280 285 286 289
- shvatanje o opadajućoj plodnosti zemljišta **34** 205 - 207 215 - 216
37 245 - 247 252 253 **39** 40 - 41
 360 - 363 364 - 367 444
- vidi i *Zemljišna renta*

Plovidba

— širenje parobrodarstva **34** 316 **43**
 419 - 420

Podela

- društvenog rada **39** 502 503 **46**
 390
- viška vrednosti **37** 327 - 329 **39**
 64 67 - 68 69 **42** 370 - 371 **44**
 97 **46** 12 - 13 379 - 380
- posle socijalističke revolucije **41**
 150 - 153 **44** 380 - 381

Podela rada **34** 426 427 **36** 182
43 152 **46** 390

— prirodna **43** 152

— društvena p. r. i osamostaljivanje pojedinih delova rada **44** 427 -
 - 430

— i esnafi **42** 110

— i manufaktura **37** 207 **42** 110

— u fabrici **37** 206 207

— kod Proudhona **34** 426 427

Pogled na svet vidi *Dijalektika; Idealizam; Komunističan, naučni; Komunističan, utopijski; Materijalističko shvatanje istorije; Materijalizam; Socijalizam (Teorije i pravci)*

Pojava vidi *Sušтина i pojava*

Pojedinačno, posebno, opšte **34**
 82 **38** 303

Pojmovi **34** 352 **43** 190 vidi i *Kategorije*

— i realnost **46** 381 - 383

Pokret žena **41** 256 **44** 343

— i radnički pokret **39** 530

— u Nemačkoj **41** 256 **45** 140 143

— u Austriji **45** 140 143 215

Politika

- materijalne osnove **34** 424 - 425
40 295 296 442 460 - 461 **44**
251 - 252 381 - 382 404 - 405 431
45 313 **46** 182 - 183
- kao nadgradnja **34** 424 - 425 **44**
251 - 252 380 381 404 - 405 **45**
313 **46** 87 88 182 183 - 184
- klasni karakter **43** 84 - 85
- objektivni karakter **42** 241 - 242
43 236
- i istorijska nužnost **42** 316 - 317
- subjektivno i objektivno u politici **37** 53 484 - 485
- dijalektički odnos unutrašnje i spoljne politike **37** 53 484 - 486
- nužnost političke borbe radničke klase **39** 614 - 615 **40** 294 - 295
340 - 341 364 - 365 442 460 - 461
575 - 576

Politička ekonomija

- kao nauka **36** 254 - 255 372 - 373
518 **38** 290 - 291 430 - 431 **39**
80 - 81 163 503 - 503 **40** 382
43 180
- analiza oblika novca kao najteži deo **36** 523 - 524
- osnovna razlika između Marxove teorije i teorija njegovih predhodnika **34** 422 - 423 **35** 459 - 464
36 241 - 242 372 - 373 501 - 503
505 - 506 517 518 **37** 229 230 252
38 300 303 **39** 11 **43** 154 159
210 - 211 260 265 - 266 292 - 293
- nužnost njenog istraživanja **43**
181
- vidi i *Metode; Teorija i praksa; Zakoni, ekonomski.*

Politička ekonomija, buržoaska

- neistorijski način posmatranja **34**
428 - 429 **39** 359 - 362 364
- pogledi buržoaskih ekonomista o kapitalu i kapitalističkom načinu proizvodnje **35** 459 - 464 **39** 84
85 **41** 35 36 454
- vidi i *Fiziokrati; Maltuzijanstvo; Mančesterska škola; Vulgarna ekonomija*

Politička ekonomija, klasična buržoaska

- opšte karakteristike **34** 262 428 -
- 429 **35** 460 463 **36** 275 - 277

Politička ekonomija, klasična buržoaska

- 455 456 **37** 326 - 327 555 - 556
39 359 - 360 **41** 35 - 36 58 - 59
43 159 181 622 **44** 97 98 **45**
40 - 41
- pojedine crte njene metode
34 428 - 429 **36** 275 - 277
505 - 506 **39** 483
- o klasama **35** 459 - 464 **41** 454
- analiza robe i vrednosti **36** 290 -
- 291 505 - 506 **37** 244 245 252
253 326 327 **38** 284 285 **39**
11 12 69 91 - 93 502 - 503 **41**
58 59 **45** 40 - 41
- o nastanku viška vrednosti i profita **39** 11 91 - 92 366 - 367 **41**
35 - 36 **43** 162
- identifikacija posebnih oblika viška vrednosti sa njegovim opštim oblikom **38** 303 **39** 11
- i obrazovanje prosečne profitne rate **37** 245 246 **46** 379 - 380
- teorija o zemljišnoj renti **34** 205 -
- 207 215 216 **37** 229 230 245
246 252 253 **39** 350 - 351 359 -
- 363 364 366 - 367 **42** 162 - 163
170 - 171
- o najamnini **39** 91 - 93
- o podeli rada **37** 207
- o spoljnoj trgovini **36** 275 - 277
- Ricardova teorija o stanovništvu
36 342
- Ricardova teorija o novcu **36**
372 - 373
- i teorija reprodukcije **37** 326 - 327
- i porezi **37** 322 323
- vulgarni elementi u teorijama Smitha i Ricarda **36** 275 - 277
502 - 503 505 - 506 **37** 245 - 246
252 326 - 327 **39** 69 01 - 93 503
41 58 - 59 392 - 393
- raspadanje Ricardove škole **34**
262 **36** 505 - 506 **41** 87 **43**
125 159 160 190 191 221 222
- utopističko korišćenje Ricardove teorije **35** 460 - 461 **43** 125 159
160 190 - 191

Politizam 42 275

- Poljaci** **34** 296 297 **35** 523 - 524
36 76 **37** 313 - 314

Poljaci

- poljsko pitanje **34** 295 - 297 **36**
81 **37** 299 - 300 305 306 **41**
268 - 269 **42** 232 - 234 360 - 361
44 4 - 5 **46** 8 9
- značaj osnivanja nezavisne Poljske **41** 155 156 215 **42** 232 - 234
- i Pruska **37** 305 306 309 - 310
364 **38** 397 **41** 296 - 297
- ustanak 1794. **36** 81 82
- ustanak 1830/31. **34** 265 - 266
36 169 170 **37** 305 - 306
- Krakovski ustanak 1846. **42** 234
- ustanak u Poljskoj 1863/64. **37**
296 - 304 305 307 308 320 321
325 330 - 331 332 364 - 365 **38**
396 - 397 **42** 233 - 234
- i Engleska **37** 306 - 307 326
333 - 334
- i Francuska **37** 304 305 - 306
330 - 331 332 334 364 - 365
38 397
- i Austrija **38** 397
- i Pruska **37** 298 299 304 364
38 397 **41** 297
- podele Poljske **36** 81 - 82 **37**
364 - 365 **41** 268 - 269 **42** 232
43 502 **44** 3 - 5 326
- i Rusija **34** 296 - 297 **35** 523 - 524
36 478 **37** 134 - 135 **41** 268 -
- 269 **44** 326
- vidi i *Radnički pokret u Poljskoj*

Poljoprivreda

- istorija razvitka **39** 366 - 367 **42**
110 - 113 **43** 177 178
- reprodukcija u poljoprivredi **37**
327 - 328
- troškovi proizvodnje u poljoprivredi **34** 205 - 207 **37** 245 - 246
247 252 - 253 555 - 556
- kapital u poljoprivredi **34** 205 -
- 207 215 - 216 **37** 245 - 247
39 162 163 365 - 367 **43** 177
- primena najamnog rada **40** 577
578 **43** 177 178 **46** 276 - 277
- rad žena i dece **39** 181 **45** 314 -
- 315
- primena nauke i tehnike **34** 205
206 215 - 216 **35** 561 - 562 **37**
245 - 246 **38** 431 - 432 **39**

Poljoprivreda

- 364 - 365 **42** 132 - 133 384 - 385
46 91 - 92
- uticaj klime **35** 229 - 230 **39**
48 - 50 361 - 362 363 **42** 132
133 134 **45** 313 314
- iskorišćavanje novih obradivih površina **34** 205 - 207 215 - 216 **38**
431 - 432 **39** 360 - 363 364 - 365
- pretvaranje njiva u pašnjake **35**
560 - 561 **36** 52 53 **38** 373 - 374
39 608 - 609 **41** 338 **46** 91 92
- iscrpljivanje zemljišta, uništavanje šuma **45** 262 313 **46** 132 - 143
- i kućna industrija **43** 209 210 - 211
227 228 - 229 **45** 166 - 169 314
315 395 - 397
- i razvoj krupne industrije **36**
257 **37** 245 - 266 **38** 431 - 432
39 207 208 227 228 **45** 261 - 263
312 - 315 395 - 397 **46** 33 34
35 91 - 93 132 - 133
- i porast stanovništva **34** 205 206
215 216 **38** 431 - 432 **39** 361 -
- 363 **42** 129 - 130 **46** 334
- krupna poljoprivredna proizvodnja **44**
390 - 391 **45** 261 262 **46** 92
- nužnost i putevi socijalističkog preobražaja **34** 336 - 337 **39**
492 - 493 625 **40** 586 - 587 **43**
229 230 236 - 237 353 382 - 384
44 390 - 391 **46** 92 264
- u socijalizmu i komunizmu **34**
206 - 207 **38** 431 - 432 **41** 114 -
- 115 **43** 230 236 - 237 **44** 331 -
- 332
- kod fiziokrata **39** 110 - 111 **41** 23 -
- 36 454
- vidi i *Agronomija; Plodnost tla; Seljaštvo; Zakup; Zakupci; Zemljišna svojina; Zemljišna renta; Zemljoradnja; Zemljovlasnici*
- Poljoprivredni radnici** **35** 560 -
- 562 **39** 181 376 - 377 432 -
- 433 435 - 436 437 **40** 557 - 558
577 578 **41** 424 **43** 177 - 178
229 230 382 - 383 384 **45** 179
261 262 314 - 315 **46** 92
- vidi i *Zadruga, proizvođačke*
- Pomoćne materije** **37** 243
- Pomorsko pravo, međunarodno**
37 195 - 196

Ponuda i tražnja 38 395

— za vreme kriza 36 227 228 232
233 269

Porezi 34 445 - 446 37 322

- neposredni 42 370 - 371
— posredni 37 322 323 41 376 - 377
42 316 370 - 371
— berzanski porez 42 370 371 372
— na zemlju 34 34 - 35
— oporezivanje seljaka 35 486 39
178 436 - 437 590 591 44 362 -
- 363
— u Nemačkoj 41 376 377 378 42
370 371
— u Engleskoj 35 385 - 388 37
248 - 249 267 - 268 39 436 - 437
42 370 371
— u Francuskoj 34 332 - 334 35
486 39 590 - 591
— u Indiji 36 384 39 178 44 363
— u Irskoj 39 436 - 437 44 363
— u Italiji (Lombardija) 34 287
— u Austriji 34 287
— u Pruskoj 35 525
— u Rusiji 39 178 590 46 334
— u SAD 37 249 268
— vidi i *Budžet*

Porodica 34 425

- u prvobitnoj zajednici 42 107
374 386 - 387 43 55 44 394
404 405 45 92 99 46 403
— u epohi ropstva 44 416 418
419
— u feudalizmu 44 134
— u kapitalizmu 44 100 101 134
46 127
— u socijalizmu i komunizmu 43
307

Portugalija 34 290 292

Posebno vidi *Opšte, Pojedinačno, Posebno*

Posibilizam 42 30 31 69 - 70
83 - 84 87 98 101 192 - 193 196 -
- 199 201 222 290 - 291 316 - 317
323 324 330 - 331 334 - 336 338 -
- 339 340 - 341 347 - 349 356 - 357
370 390 43 63 139 - 140 316 - 317
418 421 430 - 431 539 540 589
44 9 45 105 - 107 110 - 111 112

Posibilizam

113 117 120 121 126 - 127 137 -
- 140 143 - 147 149 - 162 168 169
172 - 175 177 - 178 180 182 188 -
- 190 192 - 193 195 199 - 201 202 -
- 203 206 - 207 208 - 210 217 -
- 220 222 223 229 - 230 234 -
- 235 236 - 237 243 - 245 262 -
- 264 266 395 - 396 415 - 416 418
421 - 423 440 463 - 465 45 16
39 40 54 55 67 - 68 81 92 120 129
240 - 241 250 381 - 382 474 46
28 - 29 36 - 37 84 105 117 - 118
166 - 168 227 242 - 243 244 vidi
i *Alemanisti*

Potrebe, društvene 46 182**Potrošnja**

- zavisnost od razvitka proizvodnih
snaga 34 424 - 425 38 431 -
- 432
— u društvenom procesu reprodukcije
37 326 - 329
— protivrečnost između potrošnje i
proizvodnje u kapitalizmu 34
427 38 431 - 432 41 150 - 153
338 42 129 - 130 46 334
— lična potrošnja kapitalista 34
260 - 261 264 265 43 179
— lična potrošnja veleposednika 38
378 - 379 43 177 - 178 44 6 7
46 92 93
— u socijalizmu i komunizmu 38
431 - 432 44 380 - 381

Pozitivizam (Kontizam) 38 219 -
- 220 39 254 - 256 420 - 421
559 - 560 40 207 46 350 - 351

Pozorište 36 548 - 549 46 107 - 108

Praksa vidi *Teorija i praksa*

Pravnici 44 132

Pravo

- materijalne osnove 37 538 542 -
- 543 39 613 - 614 42 334 44
251 - 252 381 - 383 404 - 405 429 -
- 431 45 313 46 182 183
— kao nadgradnja 37 542 - 543
39 613 - 614 44 251 - 252 381 - 382
404 - 405 429 - 431 45 313 46
182 183
— klasni karakter prava 43 139 -
- 140 217 - 218 44 429 - 430 46
377 - 378

Pravo

- i revolucija **42** 368 - 370 **43**
217 - 219
- i samovolja **45** 248
- feudalno **42** 110 - 111
- »pravo prve noći« **42** 107 - 108
- nasledno pravo **37** 538 542 - 544
40 292 - 293 575 - 576 577 **42**
334 **44** 430
- pravo na rad **36** 208 - 210 **43**
138 - 140 146 - 147
- autorsko pravo **46** 96 124 125
143 157 158 219 220 240
- englesko **37** 194 - 196 405 - 406
413 - 414 538 542 - 544 **40** 398
553 - 554 **43** 481 - 482 **44** 430
- francusko **37** 538 **44** 429 430
- prusko **34** 18 19 **37** 132 133
42 229 - 230
- rimsko **36** 182 **37** 538 542 543
550 - 551 552 **42** 334 **43** 152
- kod Hegela **37** 188 **42** 334

Pravo glasa (Pokret za reformu izbornog sistema)

- u buržoaskoj državi **39** 517 **41**
226 **42** 377 **46** 12 322
korišćenje prava glasa od strane radničke klase **38** 262
263 422 423 39 618 **43** 341 **45**
53 437 **46** 12 109 126 130
131 241 - 242 271
- u Belgiji **46** 109 122 126 201 271
- u Nemačkoj **38** 61 262 263 **43**
341 **46** 241 - 242 271
- u Engleskoj **34** 192 **35** 487 **43**
341 **46** 12 37 200 - 201 217 322
- u Francuskoj **34** 381 - 383 394
395 396 397 401 - 403 **38** 262
42 376 - 377 **45** 437 - 438
- u Holandiji **46** 200 - 201
- u Austriji **46** 109 120 121 - 122
123 126 130 131 157 - 158 200 -
- 201 204 - 205 241 - 242 271 289 -
- 290 314 344

Predujmljivanje kapitala 39 66 - 68
76 - 78 80**Prenaseljenost** vidi *Iseljavanje; Maturizacija; Nezaposlenost***Prestupi 34** 78 - 79**Prevođenje, naučno i literarno 40**
86 - 87 419 470 **43** 334 - 335 **46**
74 77 85**Priroda 36** 477 **46** 58**Prirodne nauke**

- predmet **40** 71
- i dijalektika **36** 310 - 311 **38**
282 - 285 432 **40** 71 72 110 -
- 111 112 **42** 101 102
- i filozofija **36** 310 - 311 **38** 432
40 71 72 110 - 111 112
- zakon prelaska kvantitativnih promena u kvalitativne u prirodnim naukama **36** 310 - 311 **38** 282 -
283 284 - 285
- i naučni komunizam **37** 511 - 512
42 144 - 146 292
- vidi i *Astronomija; Biologija; Darwinizam; Darwinova teorija evolucije; Hemija; Fizika; Kosmogonija; Matematika; Medicina*

Privatna svojina

- sitna, zasnovana na ličnom radu **39** 634 **42** 142
- kapitalistička **34** 427 - 428 **39** 634
42 142 **43** 177 178 **45** 315 397
negacija kapitalističke privatne svojine **39** 634
- nacionalizacija privatne svojine u kapitalizmu **41** 296 297 **42** 278
279 **45** 52 - 53
- konfiskacija privatne svojine **34**
330 - 332 **39** 368 - 369 **42** 139 -
- 141 **43** 217 - 218 **44** 362 - 363
- ukidanje privatne svojine na sredstvima za proizvodnju pri prelasku iz kapitalizma u socijalizam i komunizam **34** 123 - 124 **39** 11 - 12
625 634 **40** 339 - 340 586 - 587
42 199 201 **43** 236 - 237 382 -
- 384 **44** 390 391 **45** 160 179
46 92
- vidi i *Eksproprijacija; Zemljišna svojina*

Privilegije 34 425 - 426**Privredna istorija**

- nužnost proučavanja **44** 251 252
381 - 382 **46** 183 - 184

Produktivnost rada 38 431 - 432
39 61 - 63 68 - 69 **43** 178 - 179

Profit

- kao preobraženi oblik viška vrednosti **37** 243 - 244 327 - 328 **38** 290 - 291 **39** 66 - 67
  - kao sastavni deo troškova proizvodnje **43** 178 179
  - obrazovanje prosečnog profita **39** 66 - 69
  - ekstraprofit **39** 69 **43** 179 **45** 166 169 **46** 382 - 383
  - podela profita **37** 328 **44** 97 podela na kamate i dobit preduzimača **39** 69 bruto-profit i neto-profit **40** 277 karakter naknade za nadziranje i upravljanje **43** 178 179
  - i konkurencija na svetskom tržištu **39** 373 **43** 228 - 229 250
  - i obnavljanje stalnog kapitala **38** 307
  - kapitalisti zahtevaju »pravo na profit« **36** 209 **43** 179
  - i lična potrošnja kapitalista **34** 264 265
  - kod Proudhona **34** 107 108 114 - 115 335
  - kod Ricarda **36** 506 **39** 366
  - kod Smitha **39** 91 - 93
  - kod vulgarnih ekonomista **38** 290 291 **39** 69 **40** 6 277 **43** 178 179
- Profitna stopa** **37** 556 **39** 366 **46** 379 380 381 - 383
- i višak vrednosti **37** 244 245 **39** 61 62 66 67 68 **45** 230 231
  - i vrednost novca **39** 61 - 63
  - i najamnina **39** 61 62
  - uticaj organskog sastava kapitala na profitnu stopu **37** 244 245
  - obrazovanje prosečne profitne stope **37** 245 **39** 67 - 69 **44** 89 90 97 163 251 262 **45** 207 208 230 231 461 **46** 379 - 384
  - tendencijski pad profitne stope **39** 68 69 **46** 381
- Program partije** **41** 112 - 113 115 116 120 123 142 143 **42** 101 173 - 174 199 323 347 - 349
- nemački

Gotski program 1875. **41** 112 - 116 120 123 140 141 142 143

Program partije

- 285 456 - 458 **42** 340 - 341 **44** 463 - 464 **45** 75 76
- Erfurtski program 1891. **45** 8 18 19 22 25 26 28 - 29 32 - 33 75 107 109 - 110 134 135 139 151 152 154 - 155 157 161 199 200 248
- francuski **41** 426 - 428 **42** 30 101 199 - 200 222 323 347 - 350 356 - 357 **43** 307
- Nantski agrarni program **46** 263 264 267 - 268 276 289 308 - 309 311

Proizvodne snage

- kao proizvod i baza istorije **34** 425 426
- uzajamno dejstvo proizvodnih snaga i odnosa proizvodnje **34** 424 - 431 **39** 411
- protivrečnosti između proizvodnih snaga i odnosa proizvodnje **34** 426 **38** 431 432 **41** 150 153
- i društveni odnosi **36** 182 **43** 152
- sredstva za proizvodnju i organizaciju rada **38** 220
- u kapitalizmu **38** 431 **41** 150 153 **42** 360 384 **43** 394 **46** 132 - 133
- u socijalizmu i komunizmu **38** 431 - 432

Proizvodnja

- materijalna proizvodnja kao odlučujući faktor istorije **34** 430 **43** 152 **44** 404 - 405 427 - 430
  - i klase **35** 463 - 464
  - kao bitna razlika između ljudskog i životinjskog društva **41** 149 - 150 153
  - istorijski razvoj **41** 150 - 153
  - društveno regulisanje **39** 11 - 12 502 503
  - u kapitalizmu **38** 431 - 432 **39** 11 - 12 503
  - u socijalizmu i komunizmu **38** 431 - 432 **39** 11 - 12 503 **41** 114 **42** 129 - 130 **44** 380 - 381 390
  - vidi i *Hiperprodukcija*
- Proizvodnja igračkaka** **42** 203 **43** 77 - 78 **45** 166 - 169

Proizvodnja luksuznih predmeta
41 150 - 153 42 119

Proizvodnja pamuka 34 363 - 364
36 294 295 43 73

— stanje na tržištu pamuka (primeri)
35 5 6 33 45 - 46 67 103 176
177 470 36 39 197 213 - 214
226 - 229 232 233 38 98 99
207 394 395 410 526 527 39
200 201 203 - 205 207 208 373
41 392 393

— »pamučna glad« u Engleskoj 1861 -
- 1864. 38 35 39 200 - 201 203 204

Proizvođačke zadruge

— radnika u kapitalizmu 38 69 414 -
- 415 39 374 375 44 390 45 52

— u poljoprivredi; poljoprivrednih
radnika 41 407 43 229 230 236
237 353 383 384 44 390 - 391
46 264

— potpomognute od države kod
Lassalle-a 37 309 310 39 547
43 383

i Ajzenaški program 41 142

i Gotski program 41 113 114
142

— kod Proudhona 34 108 114 327 -
- 329 332 333 - 334 336

-- vidi i *Socijalizam i komunizam*

Proletarijat vidi *Radnička klasa*

Promet (robni i novčani) 36
291 - 293

Pronalasci 34 427 428 37 293 -
- 294 39 432 - 433 43 179

Propaganda 34 32 77 35 37 202
526 40 387 517 41 44 236 42
190 214 43 362 363 454 - 456
459 460 490 583 44 25 26

Prosperitet 35 32 33 46 122 126
176 458 470 525 - 526 36 214
42 360 43 24 - 25 80 384 419

— uticaj dugoročnijeg prosperiteta na
radničku klasu 36 198 - 199 216

Prostitucija 45 472 473

Prostor

— i kretanje 40 71

Prosvetitelji 18. veka 39 359 - 360

Protekcionizam vidi *Zaštitne carine*/
Politika zaštitnih carina

Protestantizam 36 22 - 23 27 28
41 218 42 139 140 43 449 44
423 46 88 vidi i *Reformacija*

Protivurečnost 36 290 - 291 540 -
- 541 551 42 170 - 171

— logička i dijalektička 39 163 44
429 430

— protivurečnosti kapitalističkog na-
čina proizvodnje 38 430 - 432 41
150 - 153 45 396 397

— između proizvodnje i potrošnje
34 427 38 431 - 432 41 150 -
- 153 338 42 129 130 46 334

— vidi i *Antagonizam*; *Klasna su-
protnost*; *Suprotnosti*

Protoplazma 43 286

Prudonizam 34 123 124 322 - 329
330 - 337 348 424 - 463 36 426 -
- 427 38 209 488 489 501 39
539 540 40 292 - 293 563 564
586 - 587 42 323 324

— Proudhonovi socijalni izvori 34
107 - 108 127 - 128 164 - 165 202 -
- 203 332 - 335 336 - 337 339 340
430 - 432 35 508 - 510 38 488 -
- 489

— Proudhonovi filozofski izvori i
shvatanja 34 334 - 339 340 348
387 - 388 424 - 432

— Proudhonove ekonomske teorije
34 107 - 109 114 - 115 136 - 137
322 - 329 330 - 334 335 - 337 387 -
- 388 424 - 431 35 508 - 510
36 85 - 86 523 - 524 38 528 43
152 - 153

— Proudhon o državi 34 322 - 325
328 - 331 339 - 340 44 254

— i nacionalno pitanje 38 215 - 216

— vidi i *Prva internacionala*

Prusi

— istorija 36 81 - 83 37 305 40
44 143 43 217 - 219 44 404 -
- 406 45 92 - 93 264 - 265 46
59 88 - 90 121 - 122

— revolucionarna uloga pruzizma 36
81 - 82 83 37 305 306 577 578
39 554 - 556 40 131 - 132 143
41 287 - 288 43 217 - 218 45
151 - 152 264 - 265

-- društveno i državno uređenje 34
18 19 23 24 31 32 34 35 36
81 - 83 37 132 133 148 149

Prusi

- 150 184 - 185 430 - 431 486 **38**
 64 - 65 68 - 69 414 - 415 421 - 423
40 58 - 59 143 144 **43** 136 382 -
 - 383 384 458 459 **45** 225 - 226
 skupština **36** 21 - 22 110 - 111
 400 - 401 **37** 153 155 188 - 189
 213 - 214 227 304 315 344 -
 - 345
 pravosuđe **37** 45 65 76 80
 105 - 106 132 133 455 456
 490 497 498 504
- ekonomski razvoj **38** 51
  - novčani i bankarski sistem, finan-
 sije **34** 97 98 **35** 524 525 526
39 372 - 373
  - stanovništvo **39** 38
  - buržoazija **34** 310 - 312 **35** 524 -
 - 526 **36** 27 282 - 283 331 - 332
 334 - 335 400 - 401 **37** 265 274 -
 - 275 305 315 320 - 321 377 - 378
38 195
  - plemstvo **34** 310 - 312 **36** 21 - 22
 27 **38** 64 - 65 **43** 382 - 384
 504 - 505 **46** 326 - 327
  - sitna buržoazija **36** 282 - 283
  - poljoprivredni radnici **38** 277 - 278
43 382 - 384 **44** 319
  - političke partije vladajućih klasa
37 523 - 524 **38** 276 - 277 315 -
 - 316 386 414 - 415 **39** 565 - 566
  - unutrašnja politika, stanje **34** 289 -
 - 290 **35** 524 - 526 **36** 21 - 23
 282 - 283 332 - 333 334 335 **37**
 144 - 145 149 150 187 188 - 189
 213 - 214 215 - 216 274 - 275 335
 430 - 431 455 456 523 - 524 **38**
 49 - 50 51 64 65 132 156 165
 166 195 206 213 - 214 221 225
 226 229 311 314 - 315 316 414
 415 420 - 423 **39** 25 - 26 325
 372 - 373 **40** 137 **43** 33 - 35
 ustavni konflikt šezdesetih go-
 dina **37** 213 - 214 215 - 216
 227 265 266 274 - 275 315
38 40 - 41 56 - 57 58 59 - 60
 165 - 166 169 195 229
  - revolucionarne perspektive **36**
 331 - 334 335 417 - 418 **37** 148 -
 - 149 304 - 305 320 - 321
  - armija, reforma vojske **34** 371 -
 - 373 **36** 457 - 458 **37** 91 - 92
 132 - 133 274 - 275 352 - 353 486

Prusi

- 38** 7 8 207 208 214 221 222 **39**
 25 - 26 554 - 555 **43** 474 **46**
 24 - 26
- spoljna politika **34** 191 - 192 **37**
 144 - 145 305 335 577 578 **38**
 132 - 133 188 190 193 - 196 199
 217 221 - 222 266 - 267 278 - 279
 350 - 351 480 - 481 **39** 554 - 556
41 289 - 290
 prusko-švajcarski konflikt 1856/
 /57. **36** 82 85 86 90
 šlezving-holštajnsko pitanje
 1863/64. **37** 335 337 344 345
 374 377 378 577 578
 luksemburška kriza 1867. **38**
 264 - 267 294 - 295 350 - 351
  - i Austrija **34** 191 - 192 **35** 5 **36**
 400 - 401 **37** 577 578
  - i Poljska **37** 298 299 305 306
 364 - 365 **43** 502
  - i Rusija **37** 296 305 306 344
 589 - 590 **38** 191 193 195 196
 266 **40** 28 131 - 132 **41** 287 -
 - 288 289 - 292
  - vidi i *Nacionalno-liberalna partija;*
Nemačka napredna partija; *Francusko-pruski rat 1870/81;* *Radnički pokret u Nemačkoj*
- Prusko-austrijski rat 1866. 38**
 186 - 187 188 - 190 197 - 203 207
 208 209 - 210 213 214 218 - 219
 229 247 - 248 475 - 476 **39** 7 **40**
 131 - 132 **41** 291 - 292
- i ujedinjenje Nemačke **38** 204 205
 213 - 214 217 221 - 223 225 226
 233 234 253 - 254 258 **39** 169
 170 554 555 **43** 217 218
  - antiprusko raspoloženje u oblasti-
 ma koje je Pruska anektirala **38**
 270 - 271 274 - 275 312 **39** 45 -
 - 46 233 346 347 352 554 - 555
  - i Francuska **38** 186 - 187 188 189
 194 197 - 198 204 - 205 217 - 218
 219 221 - 223 227 - 229 230 233 -
 - 234 253 258 259 475 476
  - i Italija **38** 199 204 206 209 - 210
 217 219 - 221 475
  - i Rusija **38** 187 191 193 196 198
 205 209 210 219 221 222 475
- Prva internacionala 40** 291 - 292
 293 296 - 298 333 - 337 384 - 385
 389 391 517 - 518 532 - 533 563

Prva internacionala

- 564 575 - 578 581 - 583 586 - 589
34 52 212 - 213 367 - 368 **42**
 236 - 237 **43** 535 - 536
- osnivanje **38** 9 - 10 10 - 11 391
 392 404 405 **40** 587 - 588
- zadaci i ciljevi **39** 246 - 247 370 -
 - 371 625 **40** 585 - 587 **41** 367
 368
- diktatura proletarijata i uspo-
 stavljanje besklasnog društva
39 246 - 247 **40** 364 365 442
 460 - 461 586 587
- borba za jedinstvo međuna-
 rodne radničke klase **38** 488
39 246 247 611
- povezivanje ekonomske i poli-
 tičke borbe radničke klase **40**
 442 460 - 461
- borba za samostalnu spoljnu
 politiku radničke klase **38** 77 -
 - 78 **39** 507 - 508 **40** 14 115
41 353 - 354 **46** 65
- organizacioni principi **38** 36 37
 65 66 323 - 324 423 440 441
 450 - 451 453 458 459 484 499 -
 - 500 **39** 246 247 317 319 382 -
 - 383 420 - 421 517 - 519 540 -
 - 541 **40** 158 160 290 294 295
 306 319 - 320 326 - 327 328 - 329
 339 346 - 347 357 359 383 384
 385 - 389 406 - 407 431 439 446
 458 - 459 463 495 - 496 503 - 504
 509 - 510 523 - 524 583 - 586
- borba za proleterski klasni karakter
 Internacionale **38** 11 - 13 76 - 78
 158 182 - 183 184 416 417 435
 453 454 464 - 466 **39** 88 - 89
 91 105 106 118 119 136 137 171
 172 359 360 527 - 529 **40** 197
 447 448 517 - 518 587 - 588 **41**
 367 368
- borba protiv bakunjinizma **39**
 211 - 214 219 - 221 246 247
 248 250 251 319 320 382 - 384
 389 397 - 398 403 - 404 407
 408 414 431 - 432 433 439 -
 - 440 451 - 452 455 535 540 -
 - 541 583 585 - 587 613 - 617
40 6 - 7 23 - 25 120 - 122 228 -
 - 229 292 - 293 299 - 300 301 -
 - 306 313 314 319 - 321 340 -
 - 343 373 - 375 380 401 404 -
 - 406 408 430 444 447 - 448
 452 - 454 457 - 458 467 471 -

Prva internacionala

- 472 479 503 - 504 517 - 518
 524 - 526 537 - 538 575 - 578
 579 - 580 581 583 - 586
- borba protiv blankizma **39** 527
 528 **40** 471 481 514
- borba protiv lasalovstva **38** 413
 422 423 428 **39** 153 154 160
 315 - 316 455 515 **40** 292
 352 498
- borba protiv macinizma **38** 11
 12 15 78 97 183 206 435 465
 466 **40** 280 313 395 587 588
 589
- borba protiv prudonizma **38**
 209 215 237 319 321 324 488
 489 501 **39** 133 134 137
 507 **40** 292 300 380
- borba protiv liberalne ideolo-
 gije tredjunionizma **38** 484 **29**
 263 367 - 371 382 492 **40** 334
- i štrajkački pokret **38** 113 194
 197 199 203 264 477 **39** 55 56
 58 217 220 - 221 263 282 - 285
 287 317 324 332 333 374 505
 550 **40** 180 - 181 191 - 193 202
 232 233 236 387 462 488 **41**
 332
- i strukovne organizacije (sindikati)
38 10 - 11 48 113 401 403 - 405
 448 452 456 **39** 130 160 319
 332 517 518 **40** 283 387 388
 459 460 503 524
- i kooperativni pokret **38** 448 452
39 374 375 426 625
- i Pariska komuna **40** 48 197
 206 - 208 213 230 234 391 518
 599 618
- solidarnost sa izbeglicama Ko-
 mune **40** 61 63 64 222 224
 226 236 239 242 245 247
 259 261 273 309 310 311
 360 394 524 533 581 603
 604 610
- i agrarno pitanje **39** 344 - 346
 371 625 **40** 377 578 **46** 288
- i nacionalno pitanje **38** 209 215
 216 448 452 **39** 580 - 581 607 -
 - 610
- i irsko pitanje **38** 356 373 - 375
39 353 356 357 359 360 366 -
 - 373 375 376 409 412 413 442 -
 - 443 580 - 581 599 607 - 610

Prva internacionala

- i poljski revolucionarni pokret **38**
31 36 37 40 47 60 78 81 158 - 161
40 385 387 483 494 502 504
- i pokret za reformu izbornog sistema u Engleskoj **38** 47 48 66
76 77 102 103 151 423 454 456
465 489 496
- i Liga za mir i slobodu **38** 314
315 **39** 219 526 **40** 39 585 594
- i vladajuće klase **38** 251 255 **39**
12- 13 17 71 88 105 130 449
453 468 478 647 648 **40** 102
172 177 - 178 185 213 237 - 238
251 275 279 - 280 296 297 322
341 343 387 393 423 451 459
481 510 - 511 533 580 614
- i buržoaska štampa **38** 60 251
317 319 321 323 326 373 411
434 450 - 451 453 - 454 456 **39**
80 - 81 133 136 141 142 248 - 249
259 263 264 287 324 449 - 450
507 - 510 635 **40** 11 177 - 179
185 186 214 - 216 322 415 - 416
451 588 - 589
- konferencije i kongresi
  Londonaska konferencija 1865.
  38 115 - 117 123 - 124 146 -
  - 147 440 - 443 448 - 451 453
  454 **40** 296 - 297
  Ženevski kongres 1867. **38** 191
  192 193 - 194 197 237 251 448
  449 450 - 451 452 458 477
  480 - 481 484 486 488 489 496
  39 234 625 **40** 386 - 387
  Lozanski kongres 1867. **38** 310
  317 - 319 321 323 499 - 500
  40 387
  Briselski kongres 1868. **38** 319
  321 323 - 324 **39** 88 - 89 130
  132 134 136 137 141 - 142 220
  234 383 384 507 - 509 514 -
  - 515 527 - 528 **40** 387 - 388
  Bazelski kongres 1869. **39** 269
  302 311 321 323 344 345
  382 - 383 403 - 404 420 - 421
  575 585 586 615 - 616 635 **40**
  319 320 326 - 327 330 340 -
  - 341 346 387 - 389
  Kongres u Majncu 1870; pri-
  preme, uzroci neodržavanja **39**
  455 457 459 461 468 625 **40**
  120 121 128 275
  Londonaska konferencija 1871.
  40 228 232 - 233 256 - 257

Prva internacionala

- 27; 272 275 279 293 294
296 - 298 301 302 304 316 -
- 317 319 320 364 365 384
385 415 - 416 588 - 589 590
600 - 601 **46** 10
- Haški kongres 1872. **40** 330
411 - 412 430 431 435 436
438 439 - 440 441 447 452 -
- 455 457 - 461 473 496 - 497
518 - 519 563 - 564 618 **43**
9 - 10 **45** 127 - 129 132 - 133
- Ženevski kongres 1873. **40**
78 - 81 83 476 496 - 497 508
510 - 513 523 - 524 532 - 533
534 537 - 538
- Kongres u Filadelfiji 1876. **41**
212
- Generalno veće (Centralno veće
sastav i delatnost pre Haškog
kongresa) **38** 10 - 14 31 32 35
- 37 46 47 91 - 93 97 102 103
107 - 108 115 - 116 237 330 - 331
334 409 429 484 **39** 16 118 -
- 119 120 122 136 137 141 162 -
- 163 211 234 283 318 323 332
356 - 358 366 - 367 370 - 371 382 -
- 383 407 408 420 - 421 431 - 433
449 509 510 522 523 530 - 531
535 606 - 608 614 - 615 616 625
40 131 137 160 204 232 - 233
242 243 - 244 252 279 280 291 -
- 295 296 - 298 301 303 - 304 315
325 346 347 378 384 - 390 393
415 - 418 449 583 - 584 585 - 587
618 **41** 322 - 323 **46** 65
- Generalno veće posle Haškog kongresa
40 111 - 112 457 463 - 464
467 468 472 - 473 482 483 486 -
- 489 495 - 496 502 - 503 504 511 -
- 512 532 533 540 542 563 - 564 565
- finansijska sredstva **38** 251 **39**
130 311 - 312 323 382 - 383 384
426 602 **40** 326 368 502 - 503
513 566 - 567 589 - 590
- štampa **38** 456 458 459 474 542
545 **39** 370 371 382 383 392 - 393
394 442 - 443 500 **40** 364 - 365
375 377 380 - 381 393 395 401
482 - 483 537 - 538 539 579
- «The Bee-Hive Newspaper» **38**
31 - 32 76 - 77 107 108 109
119 - 120 122 - 123 **39** 346 -
- 347 356 372 - 373 378 382 -
- 383 392 - 393 442 - 443

Prva internacionala

- »Commonwealth» 38 163 - 164
182 183 186 187 197 198 202
203 211 - 212 218 464 - 465
466 477 488 - 489 496 545 39
500
- »Journal de l'Association Inter-
nationale des Travailleurs» 38
151 152 454
- »Der Vorbote» 38 152 - 153
542
- »The Workman's Advocate» 38
122 - 123 147 151 152 163 -
- 164 443 450 454 542
- kraj delatnosti 40 111 - 112 532 -
- 533 563 - 564 565 41 212 - 213
- vidi i pod *Engels* - *život i delo*;
Marx - *život i delo*

Prva internacionala u zemljama

- Australija 40 387 470
- Belgija 38 46 - 47 191 423 435
440 500 39 88 105 137 283
284 383 - 384 398 404 409 412
424 - 425 584 - 587 625 40 121
300 323 330 397 402 421 425
435 446 448 460 463 487 564
580 41 191 212 46 10
- Danska 40 280 364 - 366 377 384
385 402 487 502 511
- Nemačka 38 65 191 206 211 - 212
319 326 408 422 423 428 438
451 454 459 39 119 136 151
153 154 162 197 230 260 269
270 300 307 308 317 332 461
518 540 618 40 174 257 275
279 287 316 330 343 352 359
384 385 387 405 - 407 412 441
459 511 580
- Engleska 38 31 36 42 47 48
66 - 67 76 - 78 97 102 - 103 106
151 191 218 319 321 416 423
428 435 456 477 491 500 39
163 186 190 215 344 358 514
574 609 40 204 272 335 380
384 - 385 416 558 588 41 319
Britanska federacija 40 272
335 384 417 463 - 464 466
471 472 477 482 486 487 495
514 523 525 - 526 535 558
emigrantske sekcije u Londonu
38 97 103 158 - 161 182 - 184
215 216 454 39 91 105 - 106
118 - 119 130 136 - 137 171 -
- 172 442 - 443 449 464 465

Prva internacionala u zemljama

- 520 527 - 529 40 304 309 -
- 310 315 334 - 335 472 - 473
513 - 514 606 - 607
francuska sekcija od 1871. (u
Londonu) 40 279 293 - 294
302 - 305 315 330 - 331 334 -
- 335 341 - 342 365 - 366
- Francuska 38 39 40 60 76 77 81
86 107 108 151 164 192 264 323
324 404 - 405 423 428 477 500
39 12 - 13 130 292 324 407 408
412 421 432 449 451 468 478
585 - 586 611 647 648 40 48 - 51
120 135 147 172 178 286 292
301 316 334 335 365 384 385
387 477 - 478 481 487 488 502
503 510 - 511 513 577 42 232
46 10
- Irska 40 385 394
- Italija 38 97 115 315 404 - 405
423 428 477 39 130 332 40
272 280 284 296 298 326 328
332 339 342 343 355 364 - 365
375 383 384 390 - 392 394 395
439 447 452 460 468 472 481
487 - 488 503 507 535 577 - 578
579 - 581 583 589 600
- Novi Zeland 40 384 387
- Holandija 39 603 40 385 460
476
- Austrija 39 116 332 40 336 385
387 558
- Portugalijska 40 384 460 487 489
513 535
- Švajcarska 38 40 151 152 191
423 428 500 39 317 323 383
398 407 432 439 - 440 507 613
615 616 40 6 81 83 120 - 121
158 300 304 305 319 323 326 -
- 327 335 336 365 427 447 448
460 463 511 515 532 533 537
538 577 604
sekcijiska grupa nemačkog go-
vornog jezika 40 401 406 407
ruska sekcija u Švajcarskoj 39
403 424 427 616 - 617 40 15
121 228 229
- Španija 39 332 - 333 40 191 192
279 305 306 313 314 317 319 -
- 321 322 332 334 345 355 - 356
364 366 373 375 395 397 401
404 405 410 421 452 - 454 460
467 471 476 487 535 580 46 10

Prva internacionala u zemljama

- Mađarska **40** 336 384
- SAD **38** 191 500 **39** 285 358
500 - 501 509 510 522 - 524 606
- 610 **40** 160 225 252 274 279
282 283 291 - 295 309 - 310 332
368 369 378 - 379 384 387 389
416 - 418 422 540 552 564

Prvi maj 44 223 230 281 337 348 -
- 350 **45** 16 - 17 39 - 40 285
455 - 456 477

— u Nemačkoj **44** 337 338 343 349
45 16 - 17 21 - 22 27 39 81 87
442 444 455 457 463 468 470
472 477

— u Engleskoj **44** 345 - 347 348 - 352
397 **45** 16 17 21 26 29 40 55 67
81 83 - 84 250 - 251 259 264 - 265
278 - 280 285 288 348 455 **46**
62 66

— u Francuskoj **44** 337 344 **45**
40 55 64 67 81 84 - 88 179 250
270 278 294 455 **46** 62 368

— u Austriji **45** 17 81 294 442 455

Prvobitna akumulacija kapitala
42 142

Prvobitna zajednica 41 153 **42**
99 - 100 107 108 373 374 386 -
- 387 **43** 55 101 102 152 - 153
504 **44** 393 - 394 404 405 **45**
92 - 93 99 **46** 132 - 133 134 403 -
- 404

Puč / pučizam 43 146 - 147 293 - 294

Quesnayeva ekonomska tablica 37
230 327 329 **41** 35 36 60 - 62
46 410

— preštampana shema **37** 329 **41** 61

Rabaćenje stalnog kapitala 36
272 - 274 **37** 327 - 328 **38** 213 -
- 214 215 **39** 76 - 78

Račun kapitala 34 264 265

Rad

- fizički **42** 115 - 117
- društveni **38** 293 **41** 327
  podela društvenog rada **39** 502
  503 **46** 390
- dvostruki karakter rada **38** 303 **39** 11
  apstraktni i konkretni rad **38** 293

Rad

- komplikovani **37** 244
- društveno potreban **37** 243 244
- privatni rad **38** 293
- proizvodni **39** 111 **41** 36
- neproizvodni **39** 69 111
- »pravo na rad« **36** 209 210 **43**
  139 140 147
- vidi i *Rad žena; Rad dece; Skraćeno radno vreme; Najamni rad; Prekovremeni rad*

Rad žena 39 181 491 **40** 191 **42**
181 **44** 98 **45** 200 315 396

Radna snaga

- pretvaranje vrednosti robe r. s. u najamninu **38** 290 **46** 382 - 383
- prodaja ispod cene **43** 228 - 229
- upotreba termina r. s. kod Marxa **45** 36 46

Radni bazari 34 108

Radni dan

- i teorija vrednosti **38** 528 **39** 11
  - i nastajanje viška vrednosti **37** 243
  244 327 - 328 **38** 289 291 **40**
  276 - 277
  - skraćivanje r. d. kao cilj borbe radničke klase **38** 448 452 **39**
  54 - 55 **40** 294 - 295 **41** 342
  479 **42** 348 - 349 **45** 199
  - borba radnika za uvođenje osmočasovnog radnog vremena **38** 312
  40 295 **44** 345 - 347 348 - 350
  352 357 - 358 **45** 50 - 51 66 - 67
  127 - 128 279 - 280 359 363 365
  370 - 371 374 - 375 381 382 384
  389 - 392 393 394 488 **46** 178
  221 372
  - kao predmet istraživanja u »Kapitalu« **38** 163 290 - 292 **39** 165
  491 **40** 277 **41** 479 **43** 127 128
  44 431
  - kod Rodbertusa **43** 138
  - kod Seniora **38** 308 **40** 277
  - vidi i *Donošenje zakona o fabričama; Skraćeno radno vreme*
- Radnička aristokratija 34** 223 - 224
36 330 **40** 117 - 118 418 458
464 539 **42** 180 181 310 **43**
54 255 341 **44** 279

Radnička društva vidi *Proizvođačke zadruge***Radnička klasa** 38 421 493 40
115 340 41 112– nastanak i formiranje 42 203 204
44 276 46 428 429– položaj u kapitalizmu 36 216 42
203 204 45 52 53 46 390– klasna suprotnost između radničke
klase i buržoazije 34 123 - 124
33 344 345 38 493 39 546 609
40 340 442 460 43 84 - 85– klasna borba protiv buržoazije 34
500 38 69 414 415 488 39 546
611 615 40 190 295 442 460
41 191 342 363 - 364 365 - 368
42 229 331 332 43 49 - 50 441
45 481– klasna svest 35 37 39 611 40
586 45 52 53 46 27 213 221
244 254 267 322 323 325– borba za ekonomska i politička
prava 40 295 45 52 53– misija 34 53 38 70 41 368 382
383– neophodnost organizovanja radničke
klase u samostalnu političku
partiju 40 295 442 460 - 461 41
433 453 458 43 520 527 530
44 25 26 266 267 284 285 45
376 377– vidi i *Diktatura proletarijata; Klasna borba; Partija, proleterska; Poljoprivredni radnici; Radnički pokret; Revolucija proleterska; Sindikati***Radnička partija Francuske** vidi *Francuska radnička partija***Radnička udruženja**– vidi *Opšti nemački radnički savez; Nemačko udruženje radnika (Brüsel); Nemačko društvo za obrazovanje radnika u Londonu; Savez nemačkih radničkih udruženja***Radnički pokret**

– pretpostavke nastanka i etape razvoja 40 291 - 293 518 563 564 581 582 42 193 232 233 331 43 209 210 434 - 435 439 440 519 520 527 542 - 543 44 285 286 299 300 309 310 46 36 - 37

Radnički pokret– ciljevi 39 246 247 40 294 - 295
442 460 - 461 42 240 241 43
519 - 520 39 43– internacionalizam 34 418 39 128
556 40 115 232 233 385 - 386
391 563 41 112 - 114 458 43
220 - 221 623 45 104 418 472
46 79 80 81 122 169 171 241– povezivanje političke i ekonomske
borbe 38 488 489 40 295 442
460 46 12– povezivanje legalnih i ilegalnih
oblika borbe 40 316 - 317 41
396 - 397 42 190 43 424 - 425
44 317 319 - 320– borba za demokratske zahteve 35
526 39 128 41 114 - 115 296 -
- 297 42 232 - 233 43 118 - 119
46 178 241 - 242– i seljaštvo 34 313 39 346 372
613 - 614 40 377 577 - 578 41
382 - 383 43 118 - 119 229 - 230
382 - 383 46 263 - 264 276 328 341– i neproleterski slojevi 34 313 - 315
39 400 - 401 40 580 581 41
366 - 367 42 185 43 80 487
488 44 381 - 382 390 391 45
160 179 46 328– i nacionalno pitanje i nacionalno
oslobodilački pokret 34 418 38
215 216 39 374 375 376 492
493 580 581 607 - 609 40 35 -
- 37 391 41 155 156 42 232 -
- 234 240 241 302 - 303 310
44 3 - 5 100 - 101 45 113 114
137 138 148 - 149 158 159 374
375 423 46 79 81 82– i spoljna politika 38 78 39 507
40 14 22 115 145 41 240 241
42 240 241 45 114– i rat 38 403 39 287 507 40 14
15 36 - 39 55 56 116 - 117 118
237 - 238 41 93 - 94 113 - 114
382 - 383 487 42 240 - 244 310 -
- 311 360 - 361 43 354 362 -
- 363 475 - 476 506 - 508 530 45
114 137 147 148 155 158 - 160
211 413 423 428 46 9 169 -
- 171– pre Pariske komune 40 563 564
580 - 581– za vreme francusko-pruskog rata
i Pariske komune 39 507 40

Radnički pokret

14 55 56 155 186 187 190 206
563 - 564
- posle Pariske komune 40 551 -
552 557 - 558 41 204 205
401 427 42 137 - 138 236 237
43 353 - 354 362 363 530 531
44 4 202 - 203 206 - 207 217 -
218 309 310 421 449 45 125
129 211 381 382 391 392 46
55 63 126 189 190 242 260 262
263 271 272 275 277

premeštanje revolucionarnog
centra radničkog pokreta u
Nemačku 40 5 53 155 539
44 334 - 335

- vidi i *Radnička aristokratija;*
Diktatura proletarijata; Prvi maj;
Pokret žena; Sindikati; Prva in-
ternacionala; Druga internaciona-
la; Internacionalizam, proleterski;
Klasna borba; Oporunizam; Par-
tija, proleterska; Reformizam; Re-
volucija, proleterska; Strategija i
taktika proletarijata u klasnoj bor-
bi; Štrajkovi i štrajkački pok-
ret; Teorija i praksa; Tredjunio-
izam

Radnički pokret u Belgiji 38

440 441 39 137 550 551 41
212 42 237 43 580 44 45 46
120 139 143 145 - 147 149 150 -
151 157 158 159 165 166 - 169
171 - 173 175 176 188 189 199
200 234 320 45 67 - 68 114 - 115
120 46 139 143 - 145 271 276
277 289

- vidi *Prva internacionala u zem-*
ljama

Radnički pokret u Bugarskoj 46

75 277 413

Radnički pokret u Danskoj 40

377 524 - 525 41 14 - 15 31
247 44 139 149 158 159 170 -
171 172 - 173 188 - 189 190 192 -
193 206 207 234 237 - 238
284 - 286

- vidi *Prva internacionala u zem-*
ljama

Radnički pokret u Engleskoj

- opšta karakteristika 37 310 - 311
39 188 372 - 373 492 581 40
484 552 557 - 558 580 - 581 41
190 - 191 212 342 42 181 - 182

Radnički pokret u Engleskoj

226 - 227 309 - 310 43 19 52 -
- 54 387 - 388 401 - 402 482 -
- 483 516 - 517 520 - 521 44
25 - 26 117 - 118 279 280 282 -
- 283 306 - 307 309 310 342 -
- 343 344 397 - 398 45 66 - 68
83 95 - 96 334 - 335 357 - 358
376 - 378 402 46 110 111 189 -
- 190 204 - 205 221 244 322
323 324 - 325

- pedesetih godina 35 407 410
36 540

- šezdesetih godina 37 306 310 -
- 311 39 151 188 372 373 492
645 - 646

stav prema građanskom ratu
u SAD 37 276 - 277 283
310 - 311 551 - 552 38 11
401 403 404

- sedamdesetih godina 40 384 -
- 385 484 551 - 552 557 - 558
580 - 581 41 190 - 191 212 342

stav prema nemačko-francuskoj
ratu i prema Pariskoj
komuni 40 11 - 12 117 - 118
237 - 238

- osamdesetih godina 42 17 181 -

- 182 213 - 214 226 - 227 309 -
- 310 43 19 52 - 54 73 - 74
103 - 104 194 - 195 232 - 233 234
365 387 - 388 400 - 402 427 - 428
429 432 459 - 460 482 - 483 516 -
517 520 - 521 539 - 540 541 565 -

- 566 569 - 570 574 575 577 -
- 578 579 - 580 581 - 582 589 -
- 660 595 596 598 606 44 19

20 - 21 22 24 - 27 49 - 50 117
118 217 - 218 226 227 230 - 231
236 - 237 238 249 250 271 272
279 280 282 - 283 306 - 307 309

310

- devedesetih godina 44 306 - 307

309 - 311 329 342 - 347 349 - 352
357 - 358 397 398 45 16 17
26 36 - 37 40 50 - 51 54 66 - 68
83 - 84 95 - 96 132 - 133 184 -

- 185 218 - 219 250 - 251 258 -
- 259 264 265 279 280 285 328 -
- 329 334 - 395 336 - 337 340 346 -
- 347 348 357 - 358 370 - 371 376 -
- 378 381 - 383 400 402 403

434 - 435 442 487 - 489 46 7 - 9
12 26 27 31 - 32 37 48 - 49 51 -
- 52 62 65 - 66 67 147 189 190
204 - 205 216 - 218 220 - 221 244

Radnički pokret u Engleskoj

- 254 - 257 260 - 261 267 275 - 276
322 323 324 - 325 326 - 327 372 -
- 374 386 - 388 398
- pokret za osmočasovno radno vre-
me 45 50 - 51 66 - 67 132 -
- 133 142 309 - 310 357 - 358 359 -
- 360 363 364 365 - 366 370 -
- 371 347 - 375 381 384 385
390 393 - 394 46 221
- štrajkački pokret 35 263 - 265
422 423 562 38 263 39 267 -
- 268 286 41 342 44 226 227
230 - 231 232 233 234 237 - 238
239 249 271 272 298 299 309
45 52 120 46 62 124 - 125 125
138 139
- pokret za izbornu reformu 38
13 - 14 47 48 111 151 183 -
- 184 186 - 187 190 191 - 192 228
263 355 - 356 422 - 423 464 - 465
523 542
- korumpiranost vođa, oportunistam
36 330 39 372 - 373 492 33
117 - 118 416 - 417 418 484 538 -
- 539 551 - 552 557 - 558 41
192 - 193 212 289 290 342 471 -
- 472 42 180 182 309 - 310
338 43 19 52 - 53 54 296 - 297
362 - 363 44 25 - 26 279 - 280
342 - 343 344 45 318 319 328 -
- 329 381 46 27 220 - 221 244
322 323
- uslovi za oživljavanje socijalistič-
kog masovnog pokreta 42 16 - 17
43 53 - 54 80 - 81 296 - 297 384 -
- 385 387 - 388 434 - 435 45
376 - 378
- i irsko pitanje 38 352 356 375
388 390 422 - 423 423 - 424 499
499 - 500 522 - 523 39 189 580 -
- 581 607 - 609 44 245 - 246
- radnička štampa 39 319 - 320
346 - 347 45 99 - 101 46 194
195 275 - 276 353 - 354
- vidi i *Čartistički pokret; Demok-
ratska federacija; Fabijevsko dru-
stvo; Nezavisna radnička partija;
Prva internacionala u zemljama;
Druga internacionala; Liga zemlja
i rad; Liga za zakon o osmoča-
souvnom radnom vremenu; London-
sko sindikalno veće; Liga za re-
formu; Socijaldemokratska federa-
cija; Socijalistička liga; Sindikati*

Radnički pokret u Francuskoj

- opšta karakteristika 39 469 40
50 551 - 552 41 286 400 - 401
426 - 427 428 42 192 - 193 317
335 - 336 43 341 342 353 -
- 354 567 - 568 44 14 112 - 113
172 - 173 174 262 263 266 313 -
- 314 336 - 338 343 - 344 45
111 474 46 60 80 - 81 89 90
110 - 111 166 - 167 227 242 - 244
- četrdesetih godina 34 104 130
140 - 141 154 - 155
- za vreme revolucije 1848/49. 34
401 - 402 36 298 299 43 138
- za vreme Druge republike (1848.
do 1852) 34 401 402 42 203
- za vreme Drugog carstva (1852 -
- 1870) 35 520 - 521 36 281
38 488 489 501 39 468 469
555 - 556 637 - 638 40 5 35
50 43 341 - 342
- za vreme francusko-pruskog rata
i Pariske komune 40 50 51 55
116 - 117 118 137 138 152 153 190
- sedamdesetih godina 40 551 -
- 552 557 - 558 41 253 285 286
427 - 428
- osamdesetih godina 41 400 - 401
426 - 427 428 42 189 190 192
193 196 - 201 338 - 339 347 - 350
43 113 - 114 115 146 - 147 194 -
- 195 207 329 341 - 342 402 - 405
415 - 417 419 - 422 425 430 - 431
432 433 434 459 - 460 482 -
- 483 649 44 14 112 113 117
120 121 123 - 124 139 172 - 173
174 182 189 - 190 217 218 262 -
- 264 266 267 280 - 281
- devedesetih godina 44 314 336 -
- 338 343 - 344 353 354 415 -
- 416 421 463 - 465 45 16 17
36 39 67 81 111 150 247 259
260 474 475 477 46 36 53 80 -
- 82 103 104 111 117 118 166
169 - 171 227 317
- Grupa Millerand-Jaurès 45 171
46 36 80 105 - 106 117 - 118
119 161 166 178 - 179 191 -
- 192 208 227 236 242 - 244
249 250 277 348 - 349 369 -
- 370
- štrajkački pokret 39 220 - 221
324 43 146 - 147 419 - 421 424 -
- 425 430 - 431 432 439 - 440 459 -
- 460 476 496 - 497 498 46 139

Radnički pokret u Francuskoj

- socijalistička frakcija u Narodnoj skupštini **43** 401 - 405 408 - 409 415 - 417 419 - 422 430 - 432 459 - 460 **45** 267 277 477 **46** 28 - 29 105 106 108 117 118 128 129 160 161 166 169 - 171 178 189 - 191 208 227 236 242 - 244 250 277 344 346 348 372 - 374
- radnička štampa **34** 153 - 155 **41** 426 - 427 428 **42** 196 197 199 200 - 201 323 - 326 328 329 335 - 336 337 338 - 341 347 - 348 **43** 567 - 568 **44** 14
- i buržoaske i sitnoburžoaske partije **34** 152 - 155 401 402 **41** 427 - 429 **42** 316 - 317
- vidi i *Alemanisti; Blankisti; Prvi maj; Sindikati; Gedisti; Prva internacionala u zemljama; Druga internacionala; Pariska komunja; Francuska radnička partija; Posibilisti; Prudonizam*

Radnički pokret u Holandiji 42

237 **43** 370 **44** 120 139 149 158 159 165 166 173 189 199 214 234 vidi i *Internacionala I, u zemljama*

Radnički pokret u Irskoj 45 26 27 197 487

- vidi i *Internacionala I u zemljama*

Radnički pokret u Italiji 39 250

40 293 323 337 342 390 - 392 405 580 581 **41** 29 31 **42** 232 46 20 28 110 330 vidi i *Internacionala I, u zemljama; Socijalistička partija Italije*

Radnički pokret u Mađarskoj 40 236**Radnički pokret u Nemačkoj**

- opšta karakteristika **39** 555 - 556 591 - 592 618 **40** 393 - 394 406 - 407 - **41** 397 433 459 **42** 382 - 383 384 **43** 210 - 211 219 342 - 343 579 **44** 102 103 **45** 418 - 419 **46** 80 110 111 117 - 118 204 - 205
- četrdesetih godina **34** 10 70 - 71
- za vreme revolucije 1848/49. **39** 588 **36** 145 - 146 **44** 259
- pedesetih godina **36** 23 - 26 48 335

Radnički pokret u Nemačkoj

- šezdesetih godina **37** 361 **39** 116 117 128 162 163 169 228 243 244 263 265 283 - 284 285 298 300 301 307 308 315 - 316 332 - 333 514 - 515 556 565 - 566 588 - 589 618 **40** 406 407 **42** 232
  - sedamdesetih godina (do prihvatanja izuzetnog zakona protiv socijalista) **40** 111 343 516 - 519 536 538 - 539 551 - 552 564 - 565 **41** 285 286
    - stav prema francusko-pruskom ratu i prema Pariskoj komuni **40** 5 12 35 - 38 55 56 116 - 117 118 137 155 174 216 237 - 238 304 **41** 70
  - za vreme izuzetnog zakona protiv socijalista (1878 - 1890) **41** 330 - 331 382 - 383 383 386 - 387 396 - 397 **42** 189 - 190 191 202 - 204 239 **43** 207 209 - 210 218 - 219 227 228 255 **44** 8 182 - 183 226 - 227 - 238 263 - 264 306 - 307 309 334 - 335 381 - 382 390
  - devedesetih godina **45** 250 - 251 **46** 65 - 66 77 80 110 111 204 - 205
  - štrajkački pokret **39** 165 **44** 182 - 183 204 - 205 226 - 227 237 - 238 **45** 80 - 81 207 - 208 209 226 **46** 323 326 - 327
  - vidi i *Opšti nemački radnički savez; Savez komunista; Prvi maj; Sindikati; Internacionala I u zemljama; Internacionala II; Socijaldemokratija, nemačka; Savez nemačkih radničkih udruženja*
- Radnički pokret u Norveškoj 44 189 374 383**
- Radnički pokret u Austriji 39 116 - 117 175 227 - 228 40 524 551 558 42 235 44 101 189 217 280 - 281 45 16 17 104 184 240 374 46 110 111 118 143 145 174 178 204 205 241 242 vidi i Internacionala I u zemljama; Socijaldemokratija, austrijska**
- Radnički pokret u Poljskoj 39 332 42 233 vidi i Internacionala I.**

Radnički pokret u Portugalu 41137 144 204 205 vidi i *Internacionala I u zemljama***Radnički pokret u Rumuniji 44**

34 52 46 277

Radnički pokret u SAD

— opšta karakteristika 40 552 41
52 43 43 114 195 388 430 437
439 - 441 455 456 482 513 420
527 530 535 536 556 579 615 -
- 616 626 627 628 44 10 115
263 45 154 211 481 482 46 110
153 248 343

— 50-ih i 60-ih godina 36 237 37
459 462 464 38 489

— 70-ih do 90-ih godina 42 148
149 43 43 113 114 388 430 434 -
- 435 439 - 441 459 481 - 482 513
517 519 - 521 527 530 536 537
583 615 616 626 - 628 44 115
299 45 154 211 212 270 481
46 43 47 110 153 154 275 343

— pokret za osmočasovno radno vreme 38 312 521

— štrajkački pokret 40 387 41
52 55 338

— i crnačko pitanje 38 493

— vidi i *Američka liga radnika; Američko udruženje radnika; Greenback Party; Internacionala I u zemljama; Internacionala II; Nacionalni sindikat radnika; Prvi maj; Socijalistička radnička partija Severne Amerike; Vitezovi rada*

Radnički pokret u Španiji 39

250 251 40 191 192 293 322
342 405 42 185 44 156 46 204
253 254 388 vidi i *Internacionala I u zemljama*

Radnički pokret u Švajcarskoj

36 85 39 54 227 228 40 81 427
515 41 285 330 332 42 237 44
139 143 145 146 158 159 199
234 320 vidi i *Internacionala I u zemljama*

Radnički pokret u Švedskoj 44

189

Radno vreme

— u poljoprivredi 46 91

— kao regulator društvene proizvodnje 39 12

Radno vreme

— skraćivanje pri prelazu u socijalizam i komunizam 46 91

Radovi, javni 35 237 - 238

Rajnska oblast 34 77 - 79 36
35 38 37 39 40 425 - 426

— industrija 34 77 - 78 37 39 40
425 - 426

— radnička klasa i radnički pokret
34 77 - 79 36 25 26 48 37 361
39 588 - 589

— buržoazija; buržoasko-liberalni pokret 34 18 - 19 95 168 - 169
38 132 133 43 209

Ratna industrija 38 220 221 230
44 307 45 395

Ratna veština 34 268 35 63 523 -
- 524 527 528 36 175 - 177 234

Ratovi

— i ekonomski razvoj 35 229 - 231
41 415 - 416 45 395

— i revolucionarni pokret 36 526 -
- 528 37 577 - 578 41 218 - 219
220 285 - 286 287 - 288 387 - 388
42 233 234 361 43 353 - 354
362 - 363 474 - 476 507 530 - 531
44 5 8 147 - 148 173 - 174 241 -
- 242 45 136 - 139 148 - 149
155 - 156 159 - 160 211 428 46
9 267 - 268

— lokalni 43 474 - 475 559 - 560
46 24 - 25

— nacionalni 40 38 39 116 117
41 387 - 388

— partizanski, narodni ratovi 37 220 -
- 222 225 235 - 236 299 40
50 - 51 151 - 153 164 - 165

— odnos radničke klase prema ratovima 38 403 39 287 507 40
14 15 35 - 39 55 - 56 116 - 118
237 - 238 41 93 - 94 112 - 113
114 382 - 383 387 - 388 42 240 -
- 244 310 - 311 361 43 353 - 354
362 - 363 475 - 476 506 - 508 530 -
- 531 45 114 137 147 - 149
155 - 156 158 160 211 413 423
428 46 9 169 - 171

— posledice 41 415 - 416 42 360 -
- 361 43 353 - 354 362 - 363
382 - 384 628 - 629 44 5 8 9
147 - 148

Ratovi

- izgledi rata 50-ih i 60-ih godina **35** 8 - 9 10 430 - 431 438 - 439 456
457 **36** 526 - 528 536 **38** 193
194 **39** 139 140 507 - 508 554
555 - 556
- izgledi rata 70-ih i 80-ih godina
40 551 - 552 557 - 558 **41** 70 - 71
287 288 387 - 388 **42** 233 - 235
239 - 240 241 - 244 360 - 361 **43**
353 - 354 362 - 363 474 - 476 478 -
- 479 505 - 508 537 538 559 -
- 560 628 - 629 638 - 639 **44** 4 5
14 - 15 18 - 19 23 24 27 - 28
29 - 30 48 104 105 - 106 118
123 - 124 126 - 127 147 - 148
173 - 174 204 - 205 241 - 242 279 -
- 280 306 - 308 364
- izgledi rata 90-ih godina **45** 126
129 - 130 136 - 139 147 - 149 155 -
- 156 158 180 211 338 **46** 9 12 -
- 14 24 - 25 348 - 349
- vidi i *Bugarsko-srpski rat 1885; Gradanski rat u SAD 1861 - 1865; Italijanski rat 1859; Japansko-kineski rat 1894 - 1895; Krimski rat 1853 - 1856; Nemačko-danski rat 1864; Seljački rat, nemački 1524/25; Napoleonovi ratovi; Opijumski rat; Prusko-austrijski rat 1866; Rusko-turski rat 1828/29; Rusko-turski rat 1877/78; Sedmogodišnji rat 1756 - 1763; Srpsko-turski rat 1876.*

Razmena

- zavisnost od razvoja proizvodnih snaga **34** 425
- u predburžoaskim načinima proizvodnje **36** 290-293 **46** 379 380
- novac kao sredstvo razmene **36** 291 - 292 **44** 427 - 428
- kao razmena ekvivalenata **36** 292 - 293 **46** 379 380
- između sektora I i sektora II društvene proizvodnje **37** 327 - 329
- kod buržoaskih ekonomista **36** 292 - 293
- kod Proudhona **36** 293 523 - 524

Razmenska vrednost **38** 292 - 293
39 502 503 **45** 207

Razvoj **37** 188 42 110 324 331 **44**
120 vidi i *Napredak*

Reakcija (politička) **37** 276 **39**
212 **40** 70 **41** 447 - 448 **44**
147 - 148 359 - 360

Realizam (u umetnosti) **36** 541 -
- 542 550 - 551 **44** 34 - 36

Refleksija **40** 583 - 584

Reformacija **36** 22 - 23 549 - 550
42 139 - 140 **44** 236 - 237 **45**
224 46 429

Reformizam (u radničkom pokretu) **38** 484 **41** 93 94 113 - 115
353 - 354 360 - 368 **42** 348 - 349
382 - 384 **43** 519 - 520 606 **44**
200 - 201 310 - 311 **46** 7 - 8

- socijalni koreni **36** 329 - 330 **39**
319 - 320 **41** 353 - 354 365 -
- 367 382 383 386 - 387 **42** 228
229 **43** 53

- vidi i *Fabijevo društvo; Lasalovstvo; Oportunizam; Posibilizam; Prudonizam; Radnička aristokracija*

Religija **34** 18 **37** 368 369 **39** 256 -
- 257 492 493

- materijalne osnove **44** 251 - 252
381 - 382 404 - 405 430 **46** 182 -
- 183

- kao nadgradnja **44** 251 - 252
381 - 382 404 - 406 430 **46** 87 -
- 88 182 - 183

- i država **34** 18 - 19 31 - 32 **39**
492 - 493

- i partija **34** 155 **40** 586 - 587
- i pokret verskih sekta **39** 516 -
- 517

- i materijalizam **34** 31-32 120-121
- i ateizam **40** 586 - 587 **43** 170

- istorija religije **34** 119 121 - 122
35 218 - 220 **37** 368 - 369 500 -
- 501 **42** 107 - 108 275 **45** 98

- prirodna religija **34** 99 - 100 119 -
- 122

- uslovi odumiranja **34** 31 - 32 **41**
460 - 461

- u Engleskoj **37** 307 - 308 310 -
- 311 **38** 542 543 **39** 492 493
40 96 97 **43** 481 - 482

- u Holandiji **37** 346 368 369
- u Irskoj **39** 492 493

- uloga u istoriji Orijenta **35** 219 -
- 220 224 - 226 229 - 231 317 - 318

Religija

- u Rusiji **42** 240 - 241
- u Srbiji **42** 242
- kod mladohegelovaca **34** 83 84
- kod Feuerbacha **34** 82 88 - 89
99 - 100 101 119 - 122
- vidi i *Ateizam; Bog/bogovi; Crkva; Deizam; Hinduizam; Hrišćanstvo; Katolicizam; Monoteizam; Protestantizam; Reformacija*

Renta vidi *Diferencijalna renta; Zemljišna renta*

Reprodukcija

- prosta **37** 326 - 328
- shema reprodukcije **37** 326 - 329
vidi i *Quisnayeva ekonomska tablica*
- kod Smitha i Ricarda **37** 326

Republika **40** 147 - 148

- buržoaska **37** 263 - 264 274 **41**
253 254 **42** 316 - 317 **43** 73 - 74
118 - 119 **45** 481 - 482 **46** 36
81 82 89 191 192
- klasni karakter **43** 73 - 74 118 -
119 **45** 481 - 482 **46** 191 -
193
- kao borbena tle radničke klase
35 526 - 527 **37** 274 **43**
49 - 51 **46** 191 - 193
- socijalistička **43** 475 - 476

Republikanska partija (SAD) **45**
211**Revolucija**

- materijalne pretpostavke **34** 430 -
431 **43** 228 - 229 274 - 278
- revolucionarna situacija **34** 553
554 **42** 148 - 149 230 - 231 243
43 277 - 278 299 - 300
- i klasna borba **34** 430 - 431 **41**
347 367 - 368
- zakoniti karakter **34** 231 - 232
- kao proces **43** 35 - 36 50 - 51
- autoritativni karakter **40** 326 -
329
- uloga sile **34** 371 430 - 431 **41**
446 - 448 **43** 217 - 219
- uloga narodnih masa **34** 430 -
431 **41** 460 - 461

Revolucija

- uloga sitne buržoazije u revolu-
ciji **34** 432 **39** 613 - 614 **41**
112 - 113
- i ekonomske krize **34** 553 - 554
42 230 - 231
- i armija **34** 371
- kod Proudhona **34** 430 - 431

Revolucija 1848/49. **35** 525 526
36 79 **37** 296 **40** 407 **41** 386
42 232 243 **46** 126 138 - 319

Revolucija 1848/49. u Austriji **46**
138 - 139 290

Revolucija 1848/49. u Francuskoj
35 525 - 526 **36** 281 - 283 **43** 50 -
51 229 - 230 632 **44** 126

— i radnička klasa **34** 443 - 446 560
35 525 - 526 **36** 298 - 299 **43**
138 - 139

— i seljaštvo **34** 445 - 446

— i buržoazija **34** 172 174 - 175 443 -
446

— februarska revolucija **34** 401 - 402
443 - 446 **36** 281 - 282 283 **46**
121 - 122 126

— ustanak pariskog proletarijata u
junu 1848. **34** 401 - 402 500 **35**
525 - 526 **40** 158 - 159 **43** 36

— događaji od 13. juna 1849. **34**
191 **40** 190

— narodne radionice **43** 138 - 139
46 372

Revolucija 1848/49. u Italiji **35**
326 - 327 525 - 526 527 **39** 144
42 232 **46** 121 - 122 126

Revolucija 1848/49. u Mađarskoj
34 191 - 192 265 - 266 371 **35** 60
61 328 525 - 526 527 528 **42** 232

Revolucija 1848/49. u Nemačkoj **34**
168 169 173 - 174 443 - 444 452
38 61 62 **41** 386 **42** 232 **43** 217
218 - 219 228 229 351 - 352 **45**
465 - 466 **46** 138 - 339

— i radnička klasa **34** 176 - 177 449
36 26 **39** 588

— i buržoazija **34** 175 176 - 177 449
450 - 451 **37** 296 - 297

— i sitna buržoazija **41** 365 - 367

Revolucija 1848/49. u Nemačkoj

- nacionalna skupština u Frankfurtu na Majni **34** 450 - 451 **458** **43** 351 352
- kampanja za državni ustav **34** 188 - 190 **371** 467 474 476 **43** 351 - 352 489 - 490
- kontrarevolucionarna uloga Pruske **34** 450 - 451 **39** 555 - 556
- uzroci poraza **41** 365 - 367

Revolucija, buržoaska 36 81 324 - 325 **42** 136 - 138 **43** 228 229 **44** 236 - 237 **46** 132 - 133

- mesto proletarijata u buržoaskoj revoluciji **34** 401 402 **35** 526 - 527

Revolucija, buržoaska u Engleskoj 34 425 - 426 **39** 580 - 581 **43** 35 - 36**Revolucija, buržoaska u Francuskoj 1789 - 1794. 34** 371 35 344 - 345 **36** 81 82 **37** 270 276 320 **40** 31 47 **42** 136 - 137 139 - 140 243 244 **43** 35 145 **44** 132 - 134 147 - 148 276 277 **45** 159 **46** 80 - 81 429**Revolucija, proleterska 39** 613 - 614 **42** 136 137 330 331 36 **43** 50 - 51 **45** 151 155 466 474

- nužnost **41** 150 - 153 **44** 284
- cilj **40** 339 - 340 364 - 365 460 - 461 **43** 9
- kao temeljit preobražaj produkcioni i svojinskih odnosa **39** 492 - 493 **40** 339 - 340 **41** 150 - 153
- internacionalni karakter **36** 331 - 332 **46** 80 - 81
- pretpostavke **35** 526 - 527 **36** 198 - 199 **39** 490 - 491 608 609 **41** 347 433 **42** 136 - 138 **43** 118 - 119 218 - 219 228 - 229 263 **44** 284 285 **45** 52 53 160
- materijalni uslovi **36** 289 - 290 **39** 490 - 491 **41** 347 **42** 234 - 135 136 - 138 279 **43** 228 - 229 **45** 52 53 109
- klasna svest radničke klase **41** 433 **45** 52 53 **46** 213
- nužnost proleterske partije **40** 294 295 442 443 460 - 461 **41** 433 453 **44** 284 285 **46** 227 - 228

Revolucija, proleterska

- buržoaska republika kao sredstvo i prelazni oblik ka proleterskoj revoluciji **37** 274 **41** 253 - 254 **43** 49 - 51 **46** 191 - 193
  - opšte pravo glasa **45** 52 53 437
  - nužnost razbijanja državne mašinerije kao preduslov **40** 186 **43** 9 73 - 74
  - nužnost diktature proletarijata **40** 339 - 340 364 - 365 442 460 - 461 **43** 9 10
  - sredstva i putevi ostvarivanja revolucije **41** 446 - 448 **43** 391
  - uloga sile u proleterskoj revoluciji **34** 123 124 **41** 382 - 383 446 447 448 453 **43** 9 **44** 284 285
  - prelazne mere **42** 170 - 171 **43** 382 - 384 **45** 52 - 53
  - i seljaštvo **34** 336 - 337 **39** 344 - 346 **44** 390 - 391 **46** 263 - 264
  - neophodnost povezivanja između radničke klase i seljaštva u proleterskoj revoluciji **36** 41 - 42 **40** 586 - 587 **45** 136 - 137
  - i sitna buržoazija **34** 313 **35** 526 - 527 **41** 112 - 113 **43** 487 488
  - privlačenje buržoaskih stručnjaka **44** 390 - 391 **45** 160 179
  - i nacionalno pitanje **39** 607 - 609 **40** 35 - 36 **42** 239 - 241 309 310 360 - 361 **44** 3 - 5 **45** 137 138 148 149 158 159
  - vidi i *Diktatura proletarijata; Pariska komunja; Socijalizam i komunizam*
- Revolucionarne perspektive**
- u Evropi **34** 480 - 481 **37** 6 296 320 321 **38** 353 - 354 **39** 565 - 566 **41** 218 219 267 - 269 **42** 360 - 361 **43** 353 - 354 474 - 475 476 499 - 500 505 - 507 **44** 18 - 19 173 - 174 364 449 **45** 465 466 **46** 80 81 126 373 - 374
  - u Nemačkoj **35** 526 527 **36** 41 - 42 331 - 332 334 335 399 - 400 417 - 418 551 - 552 **37** 305 320 - 321 569 **38** 213 214 225 - 226 353 - 354 **39** 402 - 403 555 - 556

Revolucionarne perspektive

- 40 444 445 41 77 43 49 - 51
 229 - 230 342 507 44 43 315 -
 - 318 331 - 332 449 45 130 137 -
 - 139 148 - 149 155 - 156 159 211
 465 - 466 482 483 46 81 342 404
 - u Engleskoj 36 104 - 105 38
 353 - 354 39 492 493 580 - 581
 598 - 599 607 - 609 41 433 45
 374 - 375 465 - 466
 - u Francuskoj 35 102 - 103 569
 36 78 79 146 281 - 282 283 287
 288 39 183 - 184 186 189 402 -
 - 403 411 543 544 40 28 - 29
 31 35 - 36 40 - 42 117 - 118 129
 43 353 - 354 474 - 475 476 506
 507 44 18 - 19 147 - 148 173 - 174
 45 465 - 466 482 46 342 344
 - u Rusiji 34 296 - 297 36 331 -
 - 332 526 39 402 - 403 404 406
 599 40 131 - 132 41 77 94 145
 218 220 267 - 270 285 - 288 330 -
 - 331 332 - 333 387 - 388 389 -
 - 390 392 - 393 406 - 407 42 237 -
 - 239 240 243 244 360 - 361 43
 111 - 112 145 274 277 375 - 376
 476 - 477 479 499 - 500 505 506
 507 565 - 566 567 - 568 572 636
 44 19 45 123 - 124 129 - 130 466
 46 277 279 - 280 311 - 312 314
 359 373 - 374

**Rezervna armija, industrijska vidi
Nezaposlenost****Rim (Stari) 34 337 395 35 397
37 147 43 210****Roba**

- dvostruki karakter 39 11
 - plan izlaganja o robi u »Kapitalu«
 36 290 - 293 522 - 523
 - analiza u »Prilogu kritici poli-
 tičke ekonomije« 36 290 - 293
 426 - 427 38 284 - 285 490 - 491
 45 40 - 41
 - analiza u »Kapitalu« 38 284 - 285
 287 288 292 - 294 490 - 491 39
 11 502 503
 - kod Proudhona 36 523 - 524

Robna proizvodnja

- u preburžoaskom načinima pro-
 izvodnje 36 290 - 291
 - prosta 43 177
 - jedan od preduslova za egzisten-
 ciju kapitala 43 177

Robna proizvodnja

- istorijske granice 43 190 - 191
 46 379
 - robni promet 43 177 - 178
Robni oblik 38 284 - 285 293 - 294
Robni promet 43 177 - 178
 - prost robni promet 36 292 293
 - i kapitalistička proizvodnja 43
 177 - 178 46 379 - 380
 - i opticaj novca 34 240 - 241 36
 291 - 293

Robovlasnik 43 177**Rodovsko uređenje vidi Prvobitna
zajednica****Ropstvo**

- kao stožer krupne industrije 34
 429
 - u indijskoj seoskoj zajednici 35
 239
 - u starom Rimu 35 337
 - u SAD i u kolonijama evropskih
 zemalja 34 429 35 236 - 237
 37 8 127 267 268 512 39 614
 41 325 43 56 73
 - Carey o ropstvu 35 236 237

Rudarstvo 42 166 - 167

- položaj i borba radnika 45 80 81
 301 302 310 414 46 124 125
 138 139
 - topionice gvožđa u Nemačkoj 39
 71 74 75
 - dobijanje zlata i srebra 34 379 -
 -380 42 276 44 236 237 428
 45 14

Rukovođenje (uprava)

- unutar fabrike 40 320 - 321 340 -
 - 341
 - železnice 40 320 - 321 340 - 341
 - u socijalizmu i komunizmu 40
 340 - 341 41 150 - 153
 - novina (štampe) 34 26 - 27

**Rumunija 40 183 41 240 288 44 5
vidi i Radnički pokret u Rumuniji**

- Rusija 34 296 35 524 36 10 11
43 154 277 46 132 133 370**
 - društveno i državno uređenje 34
 296 - 297 41 268 42 234 241

Rusija

- 353 43 338 476 499 500 505
 44 4 45 155 46 280 291 369 - 370
- ekonomski razvoj pre 1861. 34
 296 - 297 45 313 46 33 34 132
 133
- pokret za ukidanje ropstva 36
 298 331 - 332 335 478 522 37 6 8
- reforma iz 1861. 38 162 39
 403 41 145 43 388 46 132
- ekonomski položaj posle reforme,
 razvoj kapitalizma 38 266 39
 103 403 41 338 406 - 407 43
 272 277 338 394 44 362 45
 129 - 130 166 - 169 261 - 263 312 -
 - 315 395 - 397 424 46 33 - 35
 132 - 134
- industrija 41 406 407 43 272
 338 45 129 - 130 166 - 169 261
 262 312 - 314 395 - 397
   pamučna industrija 34 363
   364 45 166 312 - 314 396 397
   domaća industrija 41 406 407
   45 169 132 - 315 396 424
- poljoprivreda i agrarni odnosi 39
 103 178 403 590 591 42 31 133
 45 169 - 170 262 263 312 313 314
 396 397
- opština i zadruge 39 40 103
 178 590 591 599 40 506 41
 407 42 142 43 102 272 492
 45 169 262 312 314 46 33 - 34
 35 132 133
- spoljna trgovina 34 363 364 35
 203 204 563 36 38 38 366 39
 593 - 594 45 121
- železnice 36 38 38 266 39 38
 270 593 41 193 42 91 43 359
 45 395
- finansije, zajmovi i bankarstvo 34
 470 38 266 39 593 41 193 198 -
 - 199 338 401 42 31 91 43 109
 111 - 112 145 338 - 339 359 360
 364 375 394 504 505 572 45
 180 192 315 424 46 13 280 289
- plemstvo 34 296 364 35 457
 36 478 39 591 42 132 - 133
 240 43 112 44 6 45 137 169
 262 315 397 46 35
- radnička klasa 45 136 - 137 396
- seljaštvo 35 457 37 6 8 39 590
 41 406 42 241 43 112 572 45
 136 169 262 - 263 315 396 397
 46 35 334 335

Rusija

- buržoazija 34 364 43 277 488
 45 130 137 147 155 158 169
 262 315 397
- inteligencija 43 112 278 46 369
 370
- unutrašnja politika, stanje 34
 470 39 38 41 69 145 230 268
 292 354 401 43 74 111 - 112
 570 639 45 124 129 130 136
 137 147 158 - 159 179 180 225
 253 - 254 46 277 312 314 359
 369 - 370
- nacionalno pitanje 34 296 - 297
 39 403 44 326
- politika u Poljskoj, poljsko pitanje
 34 296 297 36 478 37 299 365
 590 39 403 41 230 42 233 234
 43 502 44 326
- nauka, književnost, kultura 36
 21 39 398 403 432 596 - 599
 40 161 490 43 154 44 359 46
 370
- revlucionarna — kritička misao
 sredinom 19. veka 39 397 -
 - 398 403 599 - 600 40 161 209
 41 406 407 43 154 513 - 514
- prodiranje marksizma 39 432 -
 - 433 514 523 40 294 384 - 385
 413 428 432 41 428 - 429 42
 353 43 111 - 112 125 - 126 154
 274 277 46 369 370
- ustavni pokret plemstva 36
 478 37 6 8
- zemstvo — pokret 42 27 43
 507 45 136 - 137 46 370
- revolucionarni pokret 39 403 -
 - 404 40 160 - 161 41 267 -
 - 268 353 - 354 400 - 401 403 - 404
 428 - 429 42 27 152 - 153 240 -
 - 241 243 360 - 361 43 154 274
 275 507 581 - 582 44 326 - 327
- revolucionarne perspektive 34
 296 - 297 36 331 - 332 526 39
 402 404 406 - 407 599 40 131 -
 - 132 41 77 93 - 94 144 - 145
 218 - 219 220 267 - 270 285 -
 - 288 330 - 331 332 - 333 387 -
 - 388 389 - 390 392 - 393 406 -
 - 407 42 237 239 - 240 243 244
 360 - 361 43 111 - 112 145 274 -
 - 277 278 375 - 376 476 - 477 479
 499 500 505 506 507 565 - 566
 567 - 568 569 - 570 572 - 573 636

Rusija

- 44 18 - 19 45 123 - 124 129 - 130
466 46 277 279 - 280 311 - 312
314 359 373 - 374
- međunarodni značaj ruske revolucije 37 296 41 144 145 287 -
- 288 332 - 333 387 - 388 389 -
- 380 392 - 393 42 104 237 -
- 238 243 360 43 98 - 99 108 - 109
229 - 230 475 - 477 478 - 479 494
499 500 505 565 - 566 569 - 570
572 - 573 44 4 5 23 173 - 174
- ermsija 34 371 - 372 37 296
41 38 65 - 66 210 - 211 215 216
272 43 111 - 112 338 - 339 474 -
- 476 567 - 568 572 - 573 44
8 - 9 18 - 19 23 27 - 28 32 - 33
317 - 318 326 - 327 45 136 - 137
147 148 191 - 192 225 46 25 26
- spoljna politika i diplomatija 35
553 - 554 37 313 - 314 41 95 -
- 96 42 296 43 505 - 506 44
326 - 327 45 136 137 147 148
- krajem 18. veka 37 195 -
- 196 364 - 365 39 405 - 406
407 - 408 43 502
- 50-ih i 60-ih godina 19. veka
35 226 - 227 36 353 378 -
- 379 391 - 393 478 526 527
534 546 574 575 37 41 134 -
- 135 195 - 196 201 - 202 204
205 335 346 - 347 364 - 365
368 374 377 477 - 478 487
589 - 591 38 190 191 193 195
196 197 - 198 202 - 203 209
210 264 - 265 266 387 - 388
39 28 38 107 - 108 270 590 -
- 592
- u poslednjoj trećini 19. veka
40 28 29 41 36 - 37 57 - 58
69 70 - 71 93 - 94 190 - 191
197 - 198 353 - 354 42 77 - 78
87 91 310 - 311 43 251 457
474 475 499 500 502 - 504
505 - 506 537 538 44 23 173 -
- 174 204 - 205 222 - 223 307 -
- 308 326 - 327 45 3 - 4 62
- 63 123 - 124 136 137 147
148 155 - 156 180 191 192
225 253 342 - 343 424 46
24 - 25 267 348 - 349
- stanje unutrašnje i spoljne poli-
- tike 36 298 - 299 331 - 332 526
527 41 70 - 71 76 77 93 - 94
95 - 96 353 - 354 42 233 234

Rusija

- 239 - 240 243 43 111 - 112 476 -
- 477 499 500 502 - 504 45 120 -
- 121 123 124 126 129 - 130 136 -
- 137 155 - 156 179 180 225 253
342 343 424
- carizam kao bedem evropske reakci-
- je 40 131 - 132 41 267 - 268
387 - 388 42 352 - 353 43 338
476 - 477 478 - 479 499 - 500 505
44 34 147 - 148 232 - 233 307 -
- 308 45 159 338
- politika u Aziji 34 296 - 297 37
201 - 202 204 205 39 352 - 355
41 70 - 71 42 91 44 204 205
45 180 372 - 373 46 24 - 25
- pripajanje Kavkaza 37 365 590
42 77 79 - 80 310 - 311
- i Belgija 43 457 474 475 492 -
- 493 502 - 503 504 505 506 565
566 581 582 636 45 62 - 63
- i Nemačka 36 574 575 37 364 -
- 365 38 266 41 145 190 - 191
353 - 354 43 145 251 338 359
360 375 376 457 478 - 479 499
500 504 - 506 537 44 3 - 5 45 191 -
- 192 253 - 254
- i Engleska 469 - 470 35 456 457
36 10 - 13 37 195 196 590 42
77 78 310 - 311 43 251 502 -
- 504 44 307 - 308 327 45 121
136 253 - 254 372 - 373
- i Francuska 42 87 43 474 504
506 537 44 173 - 174 232 - 233
307 - 308 326 - 327 45 123 124
136 137 155 156 176 180 183
192 193 342 423 424 466 46 25
81 82 280 349
- i Austrija 37 487 590 39 406
408 41 268 288 42 239 240
43 474 502 - 506
- i Pruska 36 82 37 364 365 590
38 266 39 406 408 41 288 289 -
- 291
- i Turska 35 198 287 41 13 15
58 70 210 211 287 288 289 - 292
42 91 269 43 474 475 494 502
506 44 5 327 45 124
- vidi i *Krimski rat 1853 - 1856*;
Narodnjački pokret; *Oslobodenje*
rada (prva ruska marksistička gru-
pa); *Prva internacionala*; *Rusko-*
turski rat 1828/29; *Rusko-turski*
rat 1877/1878.

Rusko-francuski vojni sporazum (1892) 45 123 155 192 423 424 466 46 232 349

Rusko-turski rat 1828/1829. 35 271 41 45 - 46 210 - 211 289 - 291 43 339 502 44 33

Rusko turski rat 1877/78. 41 38 40 42 - 44 49 46 51 55 65 66 197 210 215 - 216 233 246 251 252 253 - 254 268 270 272 286 - 288 43 339 502 44 33

— preliminarni ugovor u Sen-Stepanu (1878) 43 502 503

— Berlinski ugovor (1878) 41 76 354 43 502 503

— i Engleska 41 51 287 288 354 43 502

Sadržaj i oblik 37 543 - 544 28 291 39 69 70 46 87 - 88

— u zakonima prirode i društva 39 502 503

— u raznim filozofskim sistemima 36 512 - 513 45 173 - 174 231 - 232

Saksonska narodna partija 39 243 - 244 253 301 303 309 311 566

Savez komunista 34 152 35 173 435 37 431 - 433

— Statut i programska dokumenta 34 156 162 164 176 - 177 204 302 305 306 313 314 568 35 464

— kongresi 34 142 159 160 161 162 - 163 164 - 165

— centralna tela 34 171 293 37 422 438 - 439

— Briselska opština 34 150 - 151

— pariske opštine 34 156 159 161 162 165 172

— Kelnska opština 34 168 274 - 275 276 434 504 507 - 509 511 568

— pre revolucije 1848/49. 34 156 161 172 174 43 519 - 520

— za vreme revolucije 1848/49. 34 171 178 560

— posle revolucije 1848/49. 34 200 - 201 204 276 277 293 300 - 302 305 306 310 311 313 - 315 317 318 346 - 348 381 386 480 485

Savez komunista

496 500 501 511 519 523 553 568 35 34 41 42 435 464 466 37 22 23 422 431 - 433 439 440 441

— frakcija Willich-Schappera; cepanje Saveza 34 200 - 201 210 244 245 257 258 302 306 355 362 363 368 370 375 382 385 386 397 398 507 - 510 518 519 521 - 523 528 529 568 35 54 72 73 76 96 106 218 223 224 435 498 - 500 509 514 530 37 422 440 441

— i sitnoburžoaska i buržoaska demokracija 34 305 314 35 442 37 432 433

— proganjanje od strane policije i države 34 298 300 - 302 305 310 311 517 518 522 523

— rasturanje Saveza 35 173 37 422 431 - 433

— vidi i *Kelnski komunistički proces; Komunistički dopisni komitet; Nemačko udruženje za obrazovanje radnika; *Neue Rheinische Zeitung**

Savez nemačkih radničkih udruženja 38 24 39 145 298

— borba protiv laselovstva 39 145 154 243 245 263 265 274 302 - 303 322

— kongres u Nirnbergu 1868. 39 116 130 137 145 151 152 154 300 301

— i Prva internacionala 39 116 130 137 154 197 243 259 - 260 300 - 301 302 303 317 518

— u severno-nemačkom Rajstagu 39 39 265 282

— vidi i *Socijaldemokratija, nemačka*

Savez pravednih 34 53 54

— pariskih opština 34 99 100 103 106 - 108 113 114 115 122 - 128 130 131

— u Engleskoj 34 113 131 - 133

Savez tri cara 41 155 156 288 321

Savez za agitaciju (nemačkih emigranata u Londonu) 34 344 - 345 553

Schelling 34 47 - 48

Schillerov zavod (Mančester) 36

462 463 563 564 37 529 - 530
553 38 15 - 16 56 57 71 83 84
160 176 552 - 557 39 25 45 46
51 94 107 134

Sedmogodišnji rat 1756 - 1763. 35

360 361 36 280

Sektaštvo (u radničkom pokretu)

39 152 517 518 566 611 613 614
40 291 - 293 333 344 517 - 519
576 577 580 - 581 584 41 428
43 527 535 536 595 628 45 84
96 vidi i *Anarhizam; Bakunjinizam; Lasalovstvo*

Selo i grad

- odvajanje sela i grada 34 427
- ukidanje suprotnosti između sela i grada 42 384 - 485 46 91 92
- nastanak gradova na Istoku 35 218 - 219 224 - 226
- grad u Srednjem veku 35 344 - 347 36 540 - 541 542 550 551 46 428 - 430
- grad u kapitalizmu 46 102 107 108 112 - 113 117 - 118 120
- vidi i *Beč; Berlin; Čikago; London; Pariz*

Seljački pokret

- u Nemačkoj 36 540 - 542 530 - 551
- u Rusiji 37 6 8

Seljački rat, nemački 1524/25. 43

213 - 214 240

- drugo izdanje, u Nemačkoj 36 41 - 42

Seljaštvo 40 307 43 118 - 119

45 261 - 262

- podela 39 346 40 488 - 489 490 46 276
- krupni seljaci (veleposednici) 39 346 45 262 397 46 276
- srednji seljaci 39 346 46 276
- sitni seljaci 39 346 43 209 - 211 44 323 46 264 276
- u zemljama Istoka u Starom veku 42 302 - 303
- u feudalizmu 36 540 - 542 550 551 42 110 - 113 43 177 178
- u kapitalizmu 39 346 40 578 42 302 - 303 43 118 - 119 177

Seljaštvo

178 229 230 45 166 261 - 262
314 315 487 46 92 264 276 328

- i radnički pokret 34 313 39 346 372 613 - 614 40 377 577 - 578 41 382 383 43 118 - 119 229 230 382 - 383 384 46 263 264 276 328 341
- i proleterska revolucija 34 336 - 337 36 42 39 344 - 346 40 586 - 587 44 390 - 391 45 136 - 137 46 264
- seljačko pitanje u kolonijama 44 323
- vidi i *Vlasnici; Zakupci*

Sensimonizam 34 103 104 40

249 46 350 - 351 368

Severno-nemački savez 39 554 -

- 555 40 28 42 232 43 217 - 218

Shvatanje istorije, idealističko vidi pod Idealizam**Shvatanje istorije, materijalističko 34 424 - 433 38 378 -**

- 379 41 149 - 150 347 44 359 380 - 381 382 404 - 406 427 - 432 45 109 - 110 224 264 - 265 387 406 - 407 46 87 - 88 182 - 184 379 - 380

- materijalne pretpostavke života u društvu 44 380 - 381**- i revolucionarna taktika 43 274 - 277****- kod Morgana 43 102 115 130****- vidi i Baza i nadgradnja; Biće, društveno; Ekonomija i politika; Klase; Klasna borba; Svest, društvena****Sicilijska 35 409****Sila 44 284 285 319 - 320 45 414 415****- uloga u istoriji 40 541 43 84 - 85 44 430 - 431 45 264 265 414 415 46 34 - 35****- uloga u revoluciji 34 371 430 - 431 41 446 - 448 43 218 - 219****- kao ekonomska potencija 44 430 - 431****- odnos proletarijata prema sili 34 123 124 41 382 - 383 446 - 448 453 46 377 - 378****- vidi i Osvajanje**

Sindikati

- značaj kao borbene organizacije radničke klase **38 68 - 69 414 415 39 151 - 152 517 - 519 547 41 114 - 115 44 309 - 310 45 52**
- u Nemačkoj **39 151 - 152 169 319 517 - 519 41 114 - 115 42 16 - 17 180 45 16 17 26 157 318 414**
- u Francuskoj **41 114 - 115 42 101 - 102 103 348 - 349 44 262 421 45 402 405**
- u SAD **45 270 271** vidi i *Američka federacija rada*
- međunarodni kongres u Londonu 1888. **44 106 113 117 - 118 120 412**
- vidi i *Tredjunioni*

Sirovina

- kao sastavni deo postojanog kapitala **37 243 327 - 328**
- u društvenom procesu reprodukcije **37 327 - 329**

Sistem «gangova» ili grupa **39 181**

- Sitna buržoazija 41 377 - 378 43 118 - 119 44 368**
- njena dvojstvena priroda **34 431 - 432 445 39 151 43 487 488**
- ideologija **34 431 - 432**
- i radnička klasa **41 112 - 113 382 - 383 43 487 - 488**
- uloga u socijalnoj revoluciji **34 432 39 613 614 41 112 - 113**

Sjedinjene Američke Države

- opšta karakteristika **34 429 38 397 41 325 42 293 294 43 441 442 481 - 482 615 - 616 44 115 - 116 45 271 481 482 46 48 132 133 343 344**
- društveno i državno uređenje **34 528 37 263 - 264 41 324 - 325 43 118 - 119 441 442 520 521 44 309 - 310 45 270 - 271 46 153 - 154**
- razvoj kapitalizma **35 67 100 - 101 41 324 - 325 338 - 339 42 129 171 - 172 271 43 249 - 250 255 349 378 387 - 388 389 - 390 44 89 - 90 45 166 211 -**

Sjedinjene Američke Države

- 212 **46 34 - 35 153 - 154 343 - 344**
- industrija **34 427 42 360 43 255 349 - 350 46 153 154 200 - 201**
- pamučna industrija **35 45 - 46 44 97 - 99**
- poljoprivreda i agrarni odnosi **39 364 - 367**
- železnica **39 325 41 336 337 42 133 134 44 428 429**
- akcije i akcionarska društva **35 67 36 196 41 325 44 428 429**
- spoljna trgovina i politika zaštitnih carina **34 363 379 35 46 85 212 286 457 470 562 36 39 332 37 204 - 205 224**
- finansije, novac i bankarstvo **37 221 - 222 223 - 224 248 - 249 265 - 266 267 - 268 41 338 46 48 153**
- i kriza iz 1857. **36 187 192 196**
- stanovništvo, useljavanje **34 527 - 528 35 236 - 237 37 164 - 165 39 365 366 42 129 - 130 293 - 294 45 211 - 212 270 271 46 153 - 154**
- radnička klasa **43 389 - 390 441 442 45 154 211 - 212 270 271 481 46 153 - 154**
- buržoazija **43 441 442 519 - 520 44 342 45 211 212 270 271**
- farmeri **43 526 45 211 - 212 46 153**
- političke partije **37 276 - 277 43 513 45 211 212**
- unutrašnja politika, stanje **37 5 - 6 127 164 165 217 235 - 236 248 249 263 - 264 270 271 274 38 103 116 - 117 119 493 41 52 45 211 212**
- crnačko pitanje **34 429 35 237 37 6 8 127 162 267 268 512 38 405 493 39 365 - 366 41 325 43 73**
- spoljna politika **37 195 196 306 39 591**
- vidi i *Demokratska partija; Gradanski rat u SAD; Kalifornija; Radnički pokret u SAD; Republika partija*

- Skeptici** 36 499 37 555
- Skraćeno radno vreme** 36 232 -
- 233 245 - 246 262 269 294 - 295
38 258 262 - 263 39 267 - 268
286
- Slikarstvo**
- nemačko 44 456
- Sloboda** 34 340 41 114 115
- Slobodna trgovina / fritrejderstvo**
- i konkurencija na svetskom trži-
štu 34 469 - 470 35 562 - 563
36 294 295 37 204 - 205 42
279 43 250 44 40 45 253 313
46 34
- i trgovina s kolonijama 34 281
35 562 - 563 37 204 - 205 45
313
- i monopol SAD u proizvodnji
pamuka 36 295
- i položaj radničke klase 34 223
35 561 - 562 45 50 253
- u Nemačkoj 35 460 45 261
- u Engleskoj 34 191 192 223
224 281 - 282 470 481 35 27
32 37 - 38 457 458 460 561 - 563
36 294 295 44 283 45 313
- u SAD 44 40 46 34
- u buržoaskoj političkoj ekonomiji
34 281 35 187 236 - 237 43
181
- vidi i *Carinska zaštita / politika
carinske zaštite; Mančesterstvo;
Svetsko tržište; Zakoni o žitu;*
- Sloveni** 36 23 27 28 332 41 207
42 234 235 239 - 241 43 493
503 44 4 - 5
- Slučaj(nost)**
- u istoriji 40 190 46 182 - 184
- nužnost i slučajnost 38 231 - 232
39 543 40 190 44 404 - 406
46 182 - 184
- Social democratic federation (En-
gleska)** 43 195 203 220 232 - 233
240 - 242 260 - 261 341 365 - 368
374 379 388 396 - 398 400 - 402
418 - 419 422 424 425 432 460
482 514 517 520 521 557 582
590 44 45 112 117 118 139 174
194 222 223 237 238 249 279
342 - 343 349 45 23 26 27 40
55 67 83 84 105 115 120 216 -
- Social democratic federation
(Engleska)**
- 217 218 219 259 264 265 279
280 318 - 319 340 349 357 360
371 377 400 402 403 46 7 - 8
52 66 194 207 211 217 248 254
260 - 263 275 - 276 297 398 444
- njeno levo krilo 43 368 44 156
158 - 159 249 347 45 23 26
219 340 386 390 392 399 402
46 48 - 49 275 - 276
- i Druga internacionala 44 139
156 - 157 158 - 159 175 192 199 -
- 201 203 206 207 209 217 - 220
222 223 230 237 238 45 120
127 129 vidi i *Demokratska fede-
racija*
- Société des saisons** 37 431
- Socijaldemokratija, austrijska** 44
100 - 101 45 104 46 204 - 205
373 - 374
- 80-ih i 90-ih godina 44 217 280 -
- 281 45 104 240 241 46 107 -
- 108 110 111 117 - 118 120 - 122
125 - 126 144 145 178 179 196 -
- 197 200 - 201 241 - 242 316 373 -
- 374
- borba za prošireno pravo glasa
46 120 121 122 125 126 130 - 131
178 179 189 - 190 196 - 197 204 -
- 205 241 - 242 386 - 387
- štampa 45 240 - 241 46 241
242 302 - 305 314 331 332 353
354 386 - 387
- Socijaldemokratija, nemačka**
- Socijaldemokratska radnička par-
tija (Ajzenahovci) (1869 - 1875) 39
322 602 618 40 322 406 - 407
511 - 512 516 - 519 41 112 - 116
120 123 142 - 143 459
borba protiv lasalovstva 39
348 464 - 465 40 406 - 407
511 - 512 516 - 519 558 42 323 -
- 324 330 - 331
stav prema francusko-pruskom
ratu i prema Pariskoj komuni
40 35 - 38 57 58 116 117
118 136 140 143 144 149
155 215 - 216 237 - 238 304 -
- 305 41 70 45 413
- kongres ujedinjenja u Goti, osni-
vanje Socijalističke radničke par-
tije Nemačke 1875. 41 48 - 49

Socijaldemokratija, nemačka

112 - 116 120 123 140 - 143 144 -
 - 145 257 258 273 274 372 - 373
 456 - 458 42 323 - 324 43 23
 24 143 - 144 44 241 - 242 422 -
 - 423 463 464 45 18 - 19 62 75
 76

Gotski program 41 112 - 116
 120 123 140 141 142 143
 285 456 - 459 42 340 - 341
 44 463 - 464 45 75 76

- Socijalistička radnička partija Nemačke do stupanja na snagu zakona protiv socijalista (1875-1878) 41 12 13 48 - 49 112 - 116 140 - 145 257 - 258 273 274 285 286 441 - 443 459 42 228 - 230
- Socijalistička radnička partija Nemačke za vreme zakona protiv socijalista (1878-1890) 41 95 330 - 331 345 346 353 354 376 - 379 382 383 386 - 388 396 - 397 400 401 424 425 459 42 79 104 144 146 155 156 189 - 190 202 - 204 228 - 230 278 - 279 287 - 291 294 - 295 314 - 315 319 320 368 - 369 382 - 384 43 23 24 25 26 - 27 33 36 52 53 55 79 80 98 99 113 - 114 129 143 - 144 146 147 161 162 163 - 164 184 - 185 194 - 195 198 207 - 210 213 - 214 217 - 219 220 221 227 228 240 - 241 263 265 - 266 270 - 271 283 286 - 287 292 293 296 - 297 299 - 300 303 304 340 382 521 552 - 553 554 555 559 564 632 - 633 44 42 43 117 - 118 165 - 166 183 - 184 251 263 - 264 280 - 281 306 - 307 321 331 - 332 334 - 335 343 - 344 381 - 384 387 388 422 - 424 45 18 - 19 28 - 29

borba protiv desnoš oportuni-
 zma 41 57 81 93 94 95 273 274
 343 344 345 346 348 349 353
 354 357 - 368 370 - 373 376 -
 - 380 386 - 390 396 - 397 426
 42 222 228 229 275 287 - 291
 312 - 313 330 331 336 - 337
 340 - 341 382 - 384 43 23
 24 33 55 79 - 80 123 - 124
 143 144 146 - 147 161 162
 163 164 170 171 194 - 195
 227 228 240 - 241 254 263 -
 - 266 270 - 271 281 - 283 286 -
 - 287 292 293 296 - 297 303
 304 308 311 312 340 418 426 -

Socijaldemokratija, nemačka

- 427 431 - 432 475 - 476 554 -
 - 555 632 - 633

anarhistička grupa Most 41
 93 - 94 95 - 96 341 342 343 -
 - 346 353 370 - 371 389 - 390
 396 400 426 - 427 42 260
 43 9 - 10

- Socijaldemokratska partija Nemačke posle ukidanja zakona protiv socijalista (1890-1895) 44 422 - 425 440 449 45 16 17 21 - 23 26 27 33 - 34 40 79 134 - 135 138 - 139 146 151 - 152 154 - 155 157 - 158 161 163 - 164 171 172 174 178 179 182 - 183 193 - 194 199 200 243 244 250 - 251 316 - 317 374 381 - 386 387 - 388 414 441 - 442 452 457 - 458 463 468 482 46 24 91 117 118 241 - 242 263 264 276 289 294 - 295 297 - 299 301 302 305 324 - 329 373 - 374 377 - 378 398 - 400 404 407

Erfurtski program 45 8 18
 19 22 23 25 28 - 29 32 - 33
 75 107 109 - 110 134 136
 139 151 152 154 - 155 157
 161 199 - 200 248

obračunavanje sa desnim re-
 formističkim snagama 44 397 -
 - 398 422 - 424 45 107 - 108
 154 - 155 157 161 171 - 172
 182 - 183 199 200 344 - 345
 374 378 415 435 46 294 - 295
 297 - 298 301 302 305 324 -
 325

poluanarhistička grupa „Mla-
 dih“ 44 381 - 382 383 384
 387 388 392 - 394 397 398
 431 - 432 45 154 - 155 158
 161 163 - 164 171 - 174 184
 231 - 232 387 - 388 414 415
 423 - 424

- izborna taktika; izborna borba 39
 444 - 445 618 40 536 538 - 539
 541 41 218 224 334 386 - 387
 400 448 42 202 - 204 278 43
 52 53 138 139 146 147 163 194
 195 207 - 209 213 - 214 218 - 219
 220 - 221 222 340 552 553 554
 555 559 564 44 306 307 313 - 318
 319 320 331 - 332 334 - 335 415 -
 - 416 45 121 - 122 123 - 124 184
 451 46 49 - 50 65 - 66 70 71
 77 - 78 82 - 83 399 - 400

Socijaldemokratija, nemačka

- parlamentarna delatnost **40** 202
217 393 394 **41** 70 245 296 - 297
311 312 341 345 346 361 - 362
362 - 363 372 - 373 376 - 377 378
381 - 383 396 - 397 441 - 442 **42**
155 - 157 189 - 190 203 - 204 228 -
- 230 239 289 - 290 368 - 369 388 -
- 389 **43** 23 - 25 146 147 194
195 196 207 - 208 213 214 227
228 229 230 235 237 - 238 240 -
- 241 263 264 286 287 308 353
359 - 360 382 - 384 418 419 424
426 - 427 431 - 432 554 - 555 564
44 14 - 15 23 25 - 26 27 **45** 80
192 244 374 472 **46** 12 - 14
24 25 28 - 29 36 37 169 301
326 327 328 - 329 346 - 347 348
377 - 378 399 - 400
- štampa i izdavačka delatnost **40**
194 - 195 215 227 484 485 498
516 517 **41** 12 13 17 - 18 48 - 49
81 83 93 94 140 - 141 142 - 143
144 145 184 186 - 187 201 203
225 257 - 258 260 273 - 274 275
348 349 352 353 355 - 363 370 -
- 373 376 - 380 386 - 390 422 **42**
155 156 184 - 186 189 239 278
279 294 - 295 **43** 143 144 161 -
- 164 213 - 214 265 283 - 284 286 -
- 287 303 - 304 328 329 499 583
44 416 - 417 **45** 36 332 - 333
441 457 458 461 462 **46** 117 - 118
128 129 145 149 241 294 297 -
- 299 357 363 366 372 398 - 399
404 - 407 414 - 417
- i seljaštvo **41** 224 **43** 229 230
235 236 - 237 382 - 384 **44** 317
331 - 332 **45** 121 - 122 123 - 124
125 451 **46** 77 - 78 263 264
276 289 294 295 297 - 399
- i buržoaske partije **41** 400 401
442 - 448 **43** 138 139 145 - 147
213 552 - 553 **44** 306 - 307 **45**
252 - 253 **46** 65 - 66 77 - 78 82
83 113 - 114
- i armija **43** 229 - 230 231 **45**
137 147 - 149 226 - 227 228 - 229
- i revolucionarne perspektive u
Nemačkoj **43** 229 - 231 353 - 354
45 137 - 139 148 - 149 155 - 156
159 211
- i opasnost krize u Evropi **41**
387 - 388 **42** 243 360 - 361 **43**
353 - 354 **45** 137 138 147 - 149

Socijaldemokratija, nemačka

- 155 - 156 159 160 211 423 **45**
81
- uloga u međunarodnom socija-
lističkom pokretu **40** 538 - 539 **41**
112 - 113 **43** 36 194 195 207 - 209
559 **44** 188 - 190 334 - 335 415 -
- 416 417 **38** 16 - 17 137 139
159 441 - 442 444 - 445 **46** 77 -
- 80 110 - 111 166 - 167 227 - 228
377 - 378
- i radnički pokret u drugim zemlja-
ma **41** 377 - 378 **42** 91 - 92 98 -
- 99 290 - 291 294 - 295 332 333
334 - 337 338 - 340 342 - 343 347
348 **43** 129 220 - 221 299 329
379 385 402 405 415 - 417 426 -
- 427 431 - 432 **44** 45 - 46 105 -
- 107 188 - 190 240 - 241 **45** 158
159 186 187 202 203 413 414
417 434 435
- vidi i *Opšti nemački radnički sa-
vez; Savez nemačkih radničkih
udruženja*
- Socijalistička liga (Engleska) 43**
240 - 242 260 - 261 270 317 374
388 422 425 432 435 439 460
483 514 517 521 575 578 580 582
590 595 598 606 612 **44** 45 139
172 222 343 **46** 19
- Socijalistička partija Italije 46**
189 - 190 330 436
- Socijalistička radnička partija Se-
verne Amerike 43** 430 481 557
615 626 - 627 628 **44** 21 115
239 248 279 285 299 308 - 310
443 **46** 217 276
- Socijalistički svetski kongres u
Ganu (1877) 41** 258 267
- Socijalistički svetski kongres u
Huru (Švajcarska) (1881) 42** 202
- Socijalizam (Teorija i pravci)**
- predmarksistički **35** 525 - 527 **39**
614 - 615 **41** 115 144 145 347
43 125 159 190 - 191 207 208
210 - 211 403 496 - 497
- utopijski **34** 31 32 92 93 431 - 432
38 488 - 489 **39** 614 - 615 **41**
144 145 273 - 274 **43** 190 - 211
403 vidi i *Ovenizam; Sensimo-
nizam*
- istinski **34** 107 108 112 113
121 - 128 135 - 137 138 - 139 305 -

Socijalizam (Teorija i pravci)

- 306 41 45 43 254 296 - 297
- 44 102 103
- njegova sitnoburžoaska suština
- 34 123 127 - 128 136 137 43
- 254 296 - 297
- suprotnost komunizmu 34 122 -
- 125 521 - 522
- nemački vulgarni socijalizam 41
- 45 389 43 79 - 80
- sitnoburžoaski 34 107 108 109
- 291 - 292 332 - 333 334 431 - 432
- 36 523 - 524 38 488 489 41
- 45 389 427 - 428 429 42 170 -
- 172 43 79 - 80 205 292 293 296 -
- 297 303 308 - 311 312 437 459
- 460 567 - 568
- reakcionarni 43 111
- katolički 39 516 - 517 547 41
- 218 42 206 - 207
- engleski 34 418 41 144 43 125
- 159 46 7 - 8 48 - 49 204 - 205
- 373 - 374
- francuski 34 291 - 292 36 523 -
- 524 41 115 427 - 428 429 43
- 207 208 341 342 353 - 354 419 -
- 420 459 - 460 567 - 568 46 36 -
- 37 103
- vidi i *Državni socijalizam; Katedarski socijalizam; Komunistički, utopijski; Komunistički, naučni; Prudonizam; Utopizam*

Socijalizam i komunizam

- mogućnost da se naučno predskazuju načela socijalizma i komunizma 43
- 386 46 173
- suština i cilj
- svesna organizacija zajedničke
- delatnosti ljudi 39 11 - 12 42
- 129 - 130
- planski karakter društvenog i
- ekonomskog razvoja 42 129 -
- 130
- ukidanje najamnog rada i eks-
- ploatacije 41 114-115 43 307
- ukidanje klasnih razlika; os-
- nivanje besklasnog društva 35
- 463 - 464 39 246 - 247 40
- 442 460 - 461 586 - 587 41
- 114 - 115 43 84 - 85 46 173
- materijalne pretpostavke 39 490 -
- 491 41 347 42 136 - 138 43
- 228 - 229 45 52 53 109

Socijalizam i komunizam

- akcionarska društva kao oblik
- koji priprema prelaz u socija-
- lizam 36 289 - 290 42 134 -
- 135 279
- etatizacija 41 296 42 278
- 279
- nužnost proleterke revolucije i
- diktature proletarijata 40 364 -
- 365 442 460 - 461 586 - 587 41
- 115 43 9 10 44 284 390 - 391
- prelazni period iz kapitalizma u
- socijalizam i komunizam 43 383 -
- 384 44 390 391 45 109
- stalni razvoj socijalističkog dru-
- štva 44 380 - 381 390
- možuće praktične greške u
- prelaznom periodu 35 526 -
- 527 45 179
- ukidanje privatne svojine na sred-
- stva za proizvodnju 34 123 - 124
- 39 11 - 12 625 634 40 339 340
- 586 - 587 42 199 - 200 201 43
- 236 - 237 382 - 384 44 390 391
- 45 160 179 46 92 - 93 260 261
- 262
- socijalistička država kao vlas-
- nik sredstava za proizvodnju
- 43 383 - 384
- nužnost i putevi socijalističkog
- preobražaja poljoprivrede 34 336 -
- 337 39 492 - 493 625 40 586 -
- 587 43 229 230 236 - 353 382 -
- 383 384 44 390 - 391 46 92 - 93
- 264
- proizvodne snage 38 431 432
- primena nauke i tehnike 34 514
- 38 431 - 432
- privlačenje buržoaskih stručnjaka
- 44 390 391 45 159 - 160 179
- proizvodnja 38 431 - 432 39 11 -
- 12 502 - 503 41 114 - 115 42
- 129 - 130 44 390 391
- zadružna proizvodnja u in-
- dustriji i poljoprivredi 39 625
- 41 114 - 115 43 236 - 237
- 383 384 46 263 - 264
- regulisanje proizvodnje radnim
- vremenom 39 11 - 12 502 -
- 503
- industrija 38 431 - 432 39 490 -
- 491 41 114 - 115 44 390 - 391
- poljoprivreda i agrarni odnosi 38

- Socijalizam i komunizam**
 431 - 432 **41** 114 - 115 **43** 230
 236 - 237 **44** 331 - 332
 - i zemljišna renta **34** 206 - 207
37 204 **42** 170 - 172
 - i opština **41** 406 407 **42** 142
43 492 - 493 **45** 314
 - rad i radno vreme **39** 11 - 12
 502 503 **43** 94 95
 - potrošnja **38** 431 - 432 **44** 380 -
 - 381
 - raspodela **41** 150 - 153 **44** 380 -
 - 381
     podela rada i radnog vremena
     39 502 503
 - mogućnost prenaseljenosti i regu-
 lisanja priraštaja stanovništva **42**
 129 130
 - i nacionalno pitanje **45** 158 159
 - i država **39** 614 - 615 **40** 340 -
 - 341 **41** 114 115 **42** 9 10 77
     socijalistička država kao vlas-
     nik sredstava za proizvodnju
     43 383 - 384
     slobodna samouprava kao
     instrument pri preobražaju na-
     čina proizvodnje **43** 391
     narodna vojska (milicija) **39**
     18 - 19
     odumiranje države u komu-
     nizmu **34** 339 - 340 **40** 339 -
     - 340 **41** 114 115 **43** 9 84 - 85
 - društveni i posebni interesi **43**
 383 - 384
 - socijalna jednakost **40** 586 - 587
41 115
 - slobodni razvoj pojedinaca **46**
 173
 - ravnopravnost muškaraca i žena
43 307
 - odumiranje religije **34** 31 - 32
41 460 - 461
 - vidi i *Diktatura proletarijata; Re-
 volucija, proleterska*
- Sofisti** **37** 555 556
- »Der Sozialdemokrat« **41** 386 387
 389 390 **42** 131 144 - 146 155
 156 184 - 185 239 278 279 290 -
 - 291 **43** 143 144 265 266 282 -
 - 283 286 - 287 303 328 329 499
- Spoljna politika** **37** 53 484 - 486
41 240 241
 - i radnički pokret **38** 78 **39** 507 -
 - 508 **40** 14 22 115 145 **41** 240
 241 **42** 240 241 **45** 114
- Spoljna trgovina**
 - i opticaj novca **34** 217 - 221
 - i kolonije **34** 429 **37** 205 **43**
 55 - 56 **45** 312 - 313
 - i položaj radničke klase **39** 220
 221 **40** 191 - 192 **41** 338 **43**
 53 210 - 211 228 - 229 250 255
 389 - 390 400 401
 - državni monopoli **46** 191 243
 - spoljnotrgovinski ugovori (pri-me-
 ri) **35** 196 **36** 332 - 333 346 347
 385 **40** 12 **45** 252 - 253
 - prodaja u bescenje **41** 381 - 382
42 279 **43** 195 196 210 - 211
 228 - 229 250 **44** 282 283 **45** 312
 - plemenitim metalima **34** 217 -
 - 221 **36** 209 - 210 221 **41** 199
 335 - 336 392 393 415 418 - 419
44 427 - 428
 - kod Ricarda **36** 276 277
 - vidi i *Trgovinski bilans; Konsig-
 nacija; Svetsko tržište*
- Spontanost i svesnost** **46** 58 182 -
 - 183 379 380
- Srbija** **39** 428 **41** 13 19 **42** 241 -
 - 242 **43** 492 - 493 502 503 504
- Srebro** vidi *Zlato*
- Srednja klasa** **35** 122 vidi i *Bur-
 žoazija*
- Srednji vek** vidi *Feudalizam*
- Sredstva komunikacije** **41** 337
- Sredstva za proizvodnju**
 - odlučujuća uloga **38** 219 - 220
43 152 153
 - prevlast nad proizvođačima **43**
 152 153
 - odvajanje od neposrednih proiz-
 vodča u kapitalizmu **42** 142 **43**
 152 153
 - razvoj u kapitalizmu **35** 32 - 33
38 430 - 432 **41** 336 337 **42**
 137 - 138 45 395
 - pri prelasku u socijalizam i komu-
 nizam **38** 431 - 432 **39** 634 **42**
 199 **43** 383 - 384 **45** 160
 - vidi i *Mašina / Mašinerija*

Sredstva za rad 43 152 vidi i
Sredstva za proizvodnju

Srpsko-turski rat 1876. 41 19 26
207

Staleži 34 424 - 425 35 344 - 345
44 132 133 - 134 135 46 178 -
- 179

Stambeno pitanje 40 433 434

— rešenje u Proudhonovoj teoriji
34 324 325

Stari vek 35 219 220 231 36 293
37 294 295 vidi i *Grčka; Rim*

Statistika

— buržoaska, njeno proučavanje 34
539 40 65 43 42 - 43 181 291
338 - 339 45 163 - 164 296

— nužnost opšte statistike o radnicima (radničke statistike) 39 625

— statistički dokaz o egzistenciji apsolutne zemljišne rente 37 252 253

Stoici 36 499 501 30 555

Stopa akumulacije

— nacionalne razlike u stopi akumulacije 37 258

Strategija i taktika proletarijata u klasnoj borbi 34 290 291 35

37 37 485 486 39 344 - 346 40

295 41 113 42 233 234 43 342

526 527 535 - 536 44 3 - 5 206 -

- 207 279 280 284 - 286 45 16 -

- 17 151 152 374 376 377 429

441 - 442 468 46 12 43 80 - 81

82 138 139 144 - 147 170 227

228 241 - 242 267 - 268 271 328

329 366 - 367 404 407 vidi i

Partija, proleterska; Radnički pokret

Subjektivno i objektivno

— u filozofiji 34 521 41 454 45
173 - 174 231 - 232

— u politici 37 53 484 - 485 38 42

Sudan 43 494

Suprotnosti

— jedinstvo identiteta i razlike suprotnosti 45 173 - 174

— zakon jedinstva i borbe suprotnosti 38 292 293 42 323 - 324

— apstraktna, metafizička 44 431 -
- 432 45 173 - 174

Suprotnosti

— ukidanje suprotnosti između grada i sela 42 384 - 385 46 91 92

— vidi i *Antagonizam; Klasna suprotnost; Protivrečnost*

Sušтина i pojava 38 113 - 114
290 - 291 292 - 293 303 39 11

69 502 - 503 41 58 - 59 136 46
87 - 88

Svest

— i materija 46 381 - 382

Svest, društvena 46 58

— zavisnost od društvenog bića 34
428 - 430 36 291 37 246 - 247

40 160 - 161 44 251 - 252 380 -
- 382 404 - 405 406 428 - 432 45

52 53 313 46 182 - 184

— uzajamno dejstvo društvenog bića i društvene svesti 44 251 - 252
380 - 381 404 - 406 428 - 432 46

182 183

— relativna samostalnost svesti 37
542 - 544 43 481 - 482 44 404 -
- 406 428 - 431 46 182 183

— kod mladohegelovaca 34 53 - 54

— vidi i *Estetika; Filozofija; Ideologija (k.o. lažna svest); Klasna svest; Pravo; Religija*

Sveta Alijansa 35 364 - 369 457
42 232 44 4 46 81

— njena renesansa 37 83 86 134 -
- 135 299 344 375 378 578 590

Svetlost 36 310 - 311 37 579 - 580
593 - 594 38 40 - 41 65 - 66 40
71 - 72 42 383 - 384

Svetska izložba

— u Londonu 1851. 34 273 - 274
376 - 377

— u Parizu 1878. 41 403

Svetsko tržište 34 426 36 331 -
- 332 40 191 - 192 43 24 - 25
389 - 390 394 395

— kao neophodan uslov krupne industrije 34 429 44 427 - 428

— promena trgovačkih puteva 35
224 - 225 229 - 230 231

— konkurencija na svetskom tržištu 34 427 35 212 36 294 - 295 39

220 - 221 43 24 - 25 53 79 - 81

195 - 196 210 - 211 227 - 229 249 -

Svetsko tržište

- 250 255 349 - 350 384 - 385 389 -
- 390 394 - 395 **44** 40 282 283
- 45** 312 313 374 - 375 396 397
- 46** 34 - 35 153 154 200 - 201
- engleski monopol na svetskom tržištu **36** 294 - 295 330. **37** 204 - 205 **39** 609 **42** 309 - 310 **43** 24 - 25 53 79 - 81 249 - 250 255 349 - 350 384 - 385 389 - 390 394 - 395 400 419 - 420 **44** 282 - 283 **45** 312 313 374 - 375 **46** 34 - 35
- zasićenost svetskog tržišta **38** 258 262 - 263 **39** 203 **41** 130
- značaj kalifornijsko-australijskih nalazišta zlata **34** 362 - 363 379 - 380 **35** 45 - 46 102 - 103 **36** 69 - 70 198 - 199 **37** 204 **43** 24 - 25
- i brodarstvo **43** 419 - 420
- i železnice **41** 338 **43** 418 - 420
- krađa uzoraka robe u inostranstvu **43** 249 - 250
- vidi i *Spoljna trgovina; Tržište pamuko*

Svojina

- društvena svojina na sredstvima za proizvodnju u socijalizmu i komunizmu **34** 123 124 **39** 11 - 12 634 **40** 587 **43** 237 383 **44** 390 - 391
- svojinski odnosi i pravna shvatanja **37** 543
- kod Proudhona **34** 324 - 328 331 427 - 428
- vidi i *Privatna svojina; Zemljišna svojina*

Škotska 39 608 - 609 **43** 391 - 392 **44** 362 - 363

- poljoprivreda i agrarni odnosi **35** 561 **44** 363

Šlezvig-Holštajn 34 113 114 501 **35** 322 323 **37** 337 577 578 **38** 6 7

- pitanje Šlezvig-Holštajna 1863/ /64. **37** 335 337 338 342 - 345 346 - 347 364 - 365 368 374 375 377 577 578

Šovinizam 40 36 50 **41** 93 - 94 428 - 429 **42** 233 242 243 360 361 **43** 475 - 476 502 503 504 **44** 9 38 39 56 - 57 147 - 148 313 - 314 336 - 337 **45** 138

Španija 35 349 362 **40** 191 **42** 264

- pamučna industrija **40** 191 192
- radnička klasa **40** 191 192 425 - 426
- buržoaska revolucija 1854 - 56. **35** 349 **36** 59 - 60
- buržoaska revolucija 1868 - 1874. **39** 143 144 150 151 - 152 156 165 - 166 514 - 515 **40** 524 - 525
- vidi i *Radnički pokret u Španiji*

Špekulacija

- veza sa krizama hiperprodukcije **34** 362 - 364 **35** 126 **36** 212
- pre izbijanja kriza **35** 67 100 - 101 102 - 103 126 **36** 38 39 70 25 - 26 196 - 197
- uloga buržoaske države **36** 209 - 210 222 - 223 **46** 191 192
- berza kao njen centar **36** 222 - 223 **39** 54 56 593 - 594 **42** 370 - 371 388 **44** 427 428 429 **46** 12 - 13
- sa zemljišnim posedom **45** 211 - 212
- u trgovini Engleska sa Kinom **34** 362 - 364 **36** 331 - 333

Štampa

- metode rukovođenja novinama **37** 500 - 501
- principi uređivanja novina **34** 26 27 31 - 33 **42** 155
- buržoaska **39** 346 - 347 **40** 183 267 **41** 190 191 **42** 64 - 65 **45** 253 254 **46** 353
- telegrafaska agencija Reuter **37** 41 477 - 478
- radnička štampa **40** 516 517 **41** 257 258 377 - 378 379 **42** 155 294 - 295 335 - 336 339 - 340 368 - 369 **43** 539 540 **44** 14 149 152 - 153 **45** 253 254 441 442 457 458 **46** 353
- značaj partijskog lista **36** 435 **41** 348 - 349
- principi naučno-socijalističkog časopisa **41** 44 50 51

Štampa

- cenzura štampe 34 34 35
- vidi i *Žurnalistika*; »*Neue Rheinische Zeitung*»; »*Die Neue Zeit*»; »*Der Sozial-demokrat*»

Štrajkovi i štrajkački pokret 39
332 - 333 41 342 44 351 46
124 125

- kao oblik klasne borbe radnika 39
332 - 333 40 295 41 342 43
425 497 44 226 227 230 - 232
237 45 73 80 81
- generalni štrajk 44 351 46 138
139 144 - 145 178 179

Švajcarska 34 184 36 85 86 222
223 37 160 46 90

- društveno i državno uređenje 39
227 228 40 427 41 114 - 115
361 - 362 43 391 46 191 - 192
- rat separatnog saveza (Sonderbunda) 36 76 46 121 - 122 126
271
- demokratski pokret u godinama
1848/49. 34 454 - 456 458
- spoljna politika 36 89 - 90 44
173 - 174
- prusko-švajcarski konflikt 1856/
/57. 36 82 85 86 89 - 90

Švedska 34 133 36 11 12

Taktika vidi *Strategija i taktika proletarijata u klasnoj borbi*

Tehnika (Tehnologija)

- istorija tehnike 37 292 - 295
- i način proizvodnje 43 152 46 182
- i društvo 46 182
- korisnici tehničkog napretka u kapitalizmu 43 178 - 179
- i nauka 46 182
- u vojnoj industriji 36 182 38
219 - 220 221 229 - 230 44 306
307 - 308 45 395
- tehnička nastava za decu 41 406 -
- 407
- proleterska revolucija i tehnički
stručnjaci 44 390 - 391 45 160
179
- u socijalizmu i komunizmu 34
514

Tehnika (tehnologija)

- vidi i *Industrija, krupna*; *Mašine/mašinerija*; *Sredstva za proizvodnju*

Tekstilna industrija 45 395

- profit u tekstilnoj industriji 45
166
- vidi i *Pamučna industrija*

Tekući račun 38 305 - 309**Tendencija (u poeziji) 43 356 - 357**
44 34 - 35**Teologija 36 477 37 511 - 512 46**
87 - 89 vidi i *Religija***Teorija i praksa 34 26 430 - 432**
37 293 - 294 39 502 503 43
481 - 482 44 251 252 406 45
211 - 212

- u radničkom pokretu 34 77 35
526 - 527 39 246 247 40 585 -
- 586 41 204 - 205 249 273 - 274
379 43 180 210 - 211 274 - 277
519 - 520 526 - 527 530 531 615 -
- 616 628 44 251 279 298 - 299
309 310 45 83 - 84 46 80 - 81
244
- u političkoj ekonomiji 34 217 -
- 218 36 250 275 276 37 252
253 38 303 - 304 39 80 - 81
185 41 335 - 337 43 180

Teorije o stanovništvu vidi i *Maltuzijanstvo*

Teorije o višku vrednosti

- Marxova teorija o višku vrednosti
46 22 - 23
- novo u Marxovoj teoriji viška
vrednosti 38 303 39 11 43 159
160
- Engels o popularnom prikazivanju
Marxove teorije o višku vrednosti
43 75 76 455 - 456

Teorija vrednosti

- uloga u sistemu političke ekono-
mije 38 528
- Marxova 41 402 45 40 - 41
mišljenje o Marxovoj teoriji
vrednosti 42 105 44 335

Terminologija

- naučnog komunizma 45 76 - 79
- u Marxovim radovima 40-ih go-
dina 43 125 - 126 44 37 45 46

Terminologija

— u »Kapitalu« i njegovim prevodima
38 287 288 302 **43** 127 - 128
 380 - 381 394

— vidi i *Kategorije; Pojmovi*

Teror **34** 313 **40** 47 - 48 **44** 132 -
 - 133 276

Toplota

— kao oblik kretanja **36** 310 - 311
37 593 - 594 **38** 40 - 41 65 - 66
 156 - 157 **40** 71 - 72 **42** 101
 383 - 384

— hipoteza o toplotnoj smrti svemira
39 256 - 257

Torijevci **34** 268 - 269 **35** 126 203 -
 - 204 **36** 10 **42** 292 **45** 245 -
 - 246 vidi i *Konzervativna partija*

Tradicije

— revolucionarne **43** 362 447 - 448
 489 - 492 **46** 80 - 81

— tredjunionističke **35** 422 - 423

Tragično (u umetnosti) **36** 540 -
 - 542 550 551

Tredjunioni (u Engleskoj) **38** 287 -
 - 288 **41** 342 **42** 203 348 - 349
43 437 439 - 440 **44** 206 - 207
 397 45 52

— esnafski karakter **43** 340 341 **44**
 298 - 299

— i politička borba radničke klase **39**
 382 **40** 484 **41** 342 **43** 80 - 81
 606 628 - 629 **45** 370 - 371

— i pokret za reformu izbornog sistema **38** 46 - 47 111 456

— i borba za skraćivanje radnog vremena **43** 55 - 56 **44** 237 - 238
 345 346 397 **45** 50 - 51 66 - 67
 132 - 133 142 309 - 310 357 - 358
 359 - 360 370 - 371 381 382 384 -
 - 386 389 - 392 393 - 394 **46** 220 -
 - 221

— i zahtev za nacionalizaciju sredstava za proizvodnju **46** 260 - 261
 263

— i radnička aristokratija **43** 340 -
 - 341 **44** 279 282 - 283 342 - 343 344

— korumpiranje reformističkih voda od strane buržoazije **40** 417 - 418
 457 - 458 463 - 464 484 **41** 266 -
 - 267 289 **42** 16 180 181 - 182
43 63

Tredjunioni (u Engleskoj)

— novi tredjunionizam 80-ih i
 90-ih godina **44** 222 - 223 226 -
 - 227 237 - 238 249 279 280 282 -
 - 283 309 - 310 342 343 345 346 -
 - 347 349 - 350 397 398 **45** 26 -
 - 27 36 - 39 66 - 67 120 - 121 132 -
 - 133 142 197 309 - 310 381 - 385
 389 390 393 394 487

— i Prva internacionala **38** 10 - 11
 35 - 36 46 - 48 76 - 77 97 191 -
 - 192 197 264 - 265 319 401 403 -
 - 405 456 490 - 491 **39** 382 **40**
 334 - 335 387 523 - 524 563 - 564
 580 - 581

— i Druga internacionala **44** 156
 158 - 159 175 - 176 188 - 189
 195 199 - 201 217 218 219 - 220
 395 397 - 398 415 416 **45** 127 -
 - 128 129 357 - 358 359 - 360 367 -
 - 368 381 - 386 389 - 392 393 394
 402 - 405

Tredjunionizam **38** 484 **39** 492
40 291 - 292 334 - 335 **41** 289
 290 **42** 226 - 227 **43** 340 341
 437 - 438 439 - 440 606 **44** 206 -
 - 207

Trgovački kapital **36** 292 - 293 **39**
 69

— trgovac kao prodavac i potrošač
34 215 216

Trgovina

— njeno osamostaljivanje u odnosu
 na proizvodnju **44** 427 428

— trgovina na malo **39** 69

— vidi i *Politika carinske zaštite; Razmena; Slobodna razmena robe; Slobodna trgovina; Spoljna trgovina; Svetsko tržište; Tržište, unutrašnje; Zaštitne carine*

Trgovina novcem / Trgovci novcem
44 427 - 429

Trgovina opijumom **36** 332 - 333
 346 347 348 - 385

Trgovina robljem **37** 267 268 **43**
 56

— kod Careya **35** 237

Trgovinske krize **30** 362 363 376
 379 **35** 32 33 458 **36** 77 215
38 8 404 431 - 432 **41** 130 392
 393 **42** 133 - 134

Trgovinski bilans 34 217 - 220 36
221 - 223 237 37 224 268

Trgovinski kapital vidi *Trgovački kapital*

Tridesetogodišnji rat 1618 - 1648.
42 383 43 348 44 360 46 89

Trojni savez 44 19 45 136 137
192 466 46 13 349

Troškovi proizvodnje 38 290 39
66 - 67 43 177 - 179

— i vrednost robe 34 335 - 336 38
528 39 66 - 67 68 - 69 43 177 -
- 179

— i troškovi reprodukcije 34 335 -
- 336 39 362 - 363

— u poljoprivredi 34 205 - 207

— kod Proudhona 34 107 - 108 327 -
- 328

— vidi i *Cena / Obrazovanje cena*

Troškovi reprodukcije 34 335 -
- 336

— i troškovi proizvodnje 34 335 - 336
39 362 - 363

Trustovi 45 109

Turska 35 195 196 198 203 287 316
318 557 41 12 13 15 18 38 40
58 61 65 66 76 215 233 251 252
270 287 - 288 289 - 292 42 77
78 117 118 269 43 474 - 475
494 500 502 - 504 506 vidi i *Is-
točno pitanje; Krimski rat 1853.
do 1856; Rusko-turski rat 1828/29;
Rusko-turski rat 1877/78.*

Tržišna cena 34 206 - 207 39 68 -
- 69 vidi i *Cena / Obrazovanje
cena*

Tržišna vrednost 36 294 - 295 37
252 - 253

Tržište, unutrašnje

— jačanje u kapitalizmu 45 166
169 - 170 261 262 312 - 314 395 -
- 398 46 132 - 133

— i spoljna politika 41 338 381 - 382

— i monopolske cene 44 282 283

— vidi i *Spoljna trgovina; Svetsko
tržište*

Učenje o trenju 37 294

**Ugovori i sporazumi (međuna-
rodni)**

— o izručenju političkih izbeglica
43 251

— o izručenju zločinaca 39 449 - 451

— vidi i *Rusko-francuski vojni sporaz-
um; Savez tri cara; Sveta Ali-
jansa, Trojni savez*

Ulaganje kapitala

— u zemlju 34 205 - 207 215 - 216
37 247 39 163 366 367

Umetnost

— materijalne osnove 44 251 - 252
381 - 382 46 182 - 183

— kao nadgradnja 46 182 - 183

— francuska umetnost 17. i 18. veka
37 542 - 544

— vidi i *Estetika; Literatura; Mu-
zika; Pozorište; Slikarstvo*

Upotrebna vrednost 36 290 - 291
38 292 - 293 41 52 - 54

Urkartizam 35 194 - 195 196 262
290 311 312 319 555 36 6 49
61 62 64 73 90 37 53 296 333
334 448 449 484 - 486 38 13 263
356 39 190 327 328

Ustanak, oružani 35 189 190

Utopizam 41 18 45 275 362 42
137 275 43 138 - 139 173 44
102 - 103

Uzajamno dejstvo 44 431 - 432

— u prirodi 38 432 41 149

— u društvu 34 424 - 425

— između baze i nadgradnje 44 380 -
- 381 404 - 406 428 - 432 46 87 -
- 89 182 - 183

— vidi i *Dijalektika*

Vajtingovstvo 34 99 103 105 - 107
127 - 128 164 - 165 35 186 - 187
204 - 205 42 196 - 197 44 102
103

Vaspitanje vidi *Obrazovanje*

Vavilon 35 219

**Venstre (liberalna partija u Dans-
koj)** 44 284 285

Vigovci 35 524 - 525 36 10 12 - 13
341 - 342 46 353 - 354 vidi i
Liberalna partija

Višak proizvoda

— u pretkapitalističkim formacijama
43 152 177 - 178

Višak rada 37 243 244 327 - 328
38 290 40 5 - 6

— u feudalizmu 43 177 - 178

Višak vrednosti

— definicija 37 243

— nastanak 38 289 290 291

— u društvenom procesu reprodukcije 37 327 - 329

— opšti oblik i posebni oblici viška vrednosti 38 303 39 11

— različiti oblici 37 327 - 329 38 290 291 42 170 - 171

— profit kao njegov pojavni oblik 37 327 - 328 39 66 - 76

— stopa viška vrednosti i profitna stopa 37 243 - 245 39 61 - 62 66 67 68 45 230 - 231

— masa viška vrednosti 37 243 - 245 39 67 - 68 45 230 - 231

— raspodela 37 327 - 329 39 64 67 - 69 44 97 46 379 - 380 382 - 383

— uloga berze pri podeli viška vrednosti 42 370 - 371 46 12 - 13

— kao sastavni deo vrednosti ili cene robe 43 178 - 179

— u pretkapitalističkim formacijama 43 152

— plodnost tla kao faktor stvaranja viška vrednosti 39 366 - 367

— i konkurencija na svetskom tržištu 43 195 - 196 210 - 211 228 - 229 250 - 251

— i obrazovanje prosečne profitne stope 37 244 - 245 39 67 68 69 44 89 90 97 163 251 262 44 207 230 - 231 461 46 379 - 383

— i najamnina 37 243 244 38 289 290 43 195 196 210 - 211 228 - 229 250

— u klasičnoj buržoaskoj političkoj ekonomiji 38 303 39 11 366 - 367 41 35 - 36 46 379 - 380

— kod fiziokrata 41 35 - 36

Višak vrednost

— kod vulgarnih ekonomista 38 289 290 291 40 5 - 6 42 170 - 171 45 230 - 231

Vivisekcija 38 242 - 244 42 192 193

Vojna nauka 34 516 517 35 63 523 524 549 - 550

Vojska 36 458 44 33

— materijalne osnove 36 182 38 220 45 395

— značaj oružja 38 217 220 - 222 230 398 427

— u Nemačkoj 34 371 372 36 458 37 91 - 92 133 275 353 577 38 7 207 208 214 221 222 39 26 554 - 555 41 96 286 43 231 342 474 475 44 19 23 28 118 127 138 242 45 88 137 138 148 227 229 343 46 25

— u Engleskoj 35 9 - 12 36 79 162 227 40 136 43 475 45 172 343 46 13

— u Francuskoj 34 371 372 395 35 269 323 362 36 7 - 8 79 90 210 281 - 283 393 - 394 527 534 38 152 233 253 455 39 139 - 140 646 40 20 41 48 286 43 342 474 475 639 649 44 9 19 23 24 28 30 104 45 89 137 138 177 180 342 - 343 474 46 227

— u Indiji 35 224 225 36 226 227 37 212 213

— u Austriji 34 372 36 458 38 7 43 339 474 - 475 45 149

— u Rusiji 34 371 37 296 41 38 65 - 66 210 215 216 272 43 112 339 474 - 475 568 572 44 8 9 19 23 28 33 204 - 205 317 327 45 136 137 147 148 191 - 192 225 46 377 - 378

— u SAD 38 397 398

— vidi i *Armija; Mornarica; Ratna industrija; Ratne veštine*

Vozarina 39 249

Vrednosni papiri 36 222 - 224 vidi i *Akcije; Državni papiri; Obligacije; Zajmovi*

Vrednost

— definicija 34 335 - 336 36 290 - 291 505 - 506 39 11 12 109

Vrednost

- 110 502 503 43 178 - 179 190 -
- 191 46 379 380
- kao oblik buržoaskog bogatstva 36 290 - 291
  - istorijski karakter 43 190 - 191 46 379
  - novac kao mera vrednosti 36 290 - 292 42 275 - 276
  - novca 36 291 - 293 39 61 - 63 41 392 - 393 42 243 - 244
  - tržišna vrednost 36 294 - 295 37 252 - 253
  - i cena koštanja 37 244 - 247 252 43 178 - 179
  - i proizvodna cena 38 290 39 68 - 69 41 402
  - i proizvodni troškovi 34 335 - 336 39 66 - 67 43 177 - 179
  - i troškovi reprodukcije 34 335 - 336
  - u klasičnoj buržoaskoj političkoj ekonomiji 36 290 - 291 505 - 506 37 244 - 246 252 253 326 - 327 38 284 - 285 39 11 12 91 - 93 502 - 503 41 58 - 59 45 40 - 41
  - kod vulgarnih ekonomista 38 289 290 292 - 293 528 39 8 11 12 109 - 111 502 - 503 41 52 - 53 54 57 - 58 59 402 43 177 - 179 44 6 - 7 335 46 379 380 383 384
  - kod Lassalle-a 36 254 - 255 371 - 373
  - kod Proudhona 38 528
  - kod Rodbertusa 43 152 - 153
  - vidi i *Novac*; *Cena/Obrazovanje cena*; *Razmenska vrednost*; *Upotrebnna vrednost*

Vrednost robe

- sastavni delovi 38 528
- kod buržoaskih ekonomista 37 326 - 327 38 528 39 69 70
- kod Smitha i Ricarda 37 252 326 - 327 39 69 70

Vreme

- i kretanje 40 71

Vrsta (u biologiji) 38 232 240 242 243 39 49

Vulgarna ekonomija

- apologetski i klasni karakter 39 502 503 42 170 - 172 360 - 361

Vulgarna ekonomija

- 43 178 179 181 384 - 385 44 97 - 98 310 311
- pojedine karakteristike njene metode 37 535 - 536 556 - 557 38 290 - 291 39 350 - 351 359 - 360 361 - 363 398 - 399 400 410 - 412 40 5 - 6 41 32 33 35 57 - 59 110 42 64 - 65 170 - 172 43 17 - 18 179 - 180 348 44 89 90 98 - 99 46 367 381 382
  - »harmonija« klasa kod Careya 35 235 - 236 463 39 365 - 367
  - teorija vrednosti 38 289 290 291 528 39 8 11 12 109 - 111 502 503 41 53 54 58 402 43 178 44 7 335 46 379 380 383 384
  - o nastajanju viška vrednosti 38 289 290 291 40 6
  - o profitu 38 290 291 39 69 40 6 276 - 277 43 178 179
  - o najamnini 38 289 290 39 69 41 113 - 114 136 43 178 179
  - o zemljišnoj renti 37 556 39 69 350 360 - 364 42 171 172 43 101
  - teorije o novcu 34 217 218 41 35 73 42 29 43 394 - 395 45 387 46 48 153 208 - 209
  - odnos prema klasičnoj buržoaskoj političkoj ekonomiji 35 236 - 237 463 37 556 39 488 41 188 43 181 257 384 44 97 - 99 45 40 - 41
  - raspadanje Ricardove škole 43 159 191 221
  - u Nemačkoj 37 556 39 537 40 5 - 6 41 136 42 361 43 181 348
  - i *Prilog kritici političke ekonomije* 36 353 354 37 148 - 149
  - i prvi tom *Kapitala* 38 287 298 302 357 518 522 523 528 39 8 9 11 28 109 125 483 488 489 500 - 503 537 40 5 - 6 491 41 73 188 402 42 64 - 65 129 43 17 - 18 111 178 179 220 - 221 315 44 7 89 310 311 335 46 144 - 145 334
  - i drugi tom *Kapitala* 43 17 - 18 56 348 510 44 7
  - i treći tom *Kapitala* 44 335 46 210 367 383 384

Vulgarna ekonomija

- i četvrti tom *Kapitala* **39** 502 43 221
- vidi i *Istorijska škola političke ekonomije*; *Katedarski socijalizam*; *Maltuzijanstvo*

Zadruga vidi *Proizvođačke zadruge***Zajmovi**

- unutrašnji **43** 359 **45** 465
- prinudni **34** 286 - 287 **37** 221 - 222 **43** 359
- ratni **36** 526 **43** 504
- spoljni **39** 593 594 **43** 338 339 359 360 364 375 376 504 505 **45** 180 187 192 315 424 **46** 280 290
- vidi i *Kredit*

Zajmovni kapital **34** 217 218 - 219 **36** 69 - 70 221 - 224 **41** 337 vidi i *Banke*; *Kamate*; *Kredit***Zakon o bankama od 1844.** **36** 198 202 209 **39** 184 **41** 335 - 336**Zakon o sirotinji**

- u Irskoj **39** 436 - 437

Zakon o stanovništvu **38** 430 - 432**Zakon vrednosti** **34** 335 336 **36** 291 - 292 **37** 252 **39** 11 12 69 - 70 502 - 503 **46** 381 - 384 386 409**Zakoni**

- društveni **38** 290 - 291 430 - 431 **39** 502 - 503 **41** 149 - 153 **44** 405 - 406
- prirodni **39** 502 - 503 **40** 71 **41** 149 - 153 **44** 405 - 406
- zakon jedinstva i borbe suprotnosti **38** 292 293 **42** 323 - 324
- zakon o pretvaranju kvantitativnih promena u kvalitativne **36** 310 - 311 **38** 282 - 283 284 - 285 **45** 173 - 174
- zakon negacije negacije **40** 584 **44** 104
- zakon o održavanju i pretvaranju energije **36** 310 - 311 **40** 71 - 72

Zakoni, ekonomski

- karakter njihovog dejstva **34** 427 - 429 **38** 430 - 432 **39** 502 - 503

Zakoni, ekonomski

- 41** 149 - 153 **44** 427 - 432 **45** 230 - 231 **46** 381 - 383
- istorijski karakter **34** 427 - 429 **38** 430 - 432
- zakon vrednosti **34** 335 - 336 **36** 291 - 292 **37** 252 **39** 11 12 68 - 69 502 - 503 **46** 381 - 384 386 409
- zakon o tržišnoj ceni **34** 206 - 207
- zakoni opticanja novca **34** 217 218 **36** 291 - 292 **42** 243 - 244
- zakoni koji regulišu najamninu **41** 113 - 114 **43** 272 613 **46** 382 - 383
  - Lassalle-ov »gvozdeni zakon najamnina« **41** 113 - 114 116 142 **42** 256 312 - 313 **43** 613
- zakon viška vrednosti **39** 68 - 69
- zakoni profita i obrazovanja prosečne profitne stope **39** 66 - 69 **45** 230 - 231 **46** 381 - 384
- zakon o zemljišnoj renti kod Ricarda **34** 205 - 207
- pokušaj da se »glavni zakoni o krizama odrede matematički« **40** 75

Zakoni o žitu

- ukidanje Zakona o žitu u Engleskoj **35** 31 - 32 37 - 38 459 - 460 560 - 563 **36** 208 - 209 **38** 373 - 374
- odnos aristokratije i buržoazije prema Zakonima o žitu **35** 459 - 460

Zakup

- i renta **34** 205 **37** 555 - 556 **39** 364 - 366 **44** 362 - 363
- u Nemačkoj **43** 210 - 211 229 - 230 383 - 384
- u Francuskoj **44** 114
- u Engleskoj i Irskoj **36** 52 - 53 **37** 555 - 556 **38** 351 - 352 373 - 374 **39** 162 - 163 338 376 - 377 418 - 419 432 - 433 435 - 436 437 608 - 609 **41** 415 - 416 424 **42** 293 - 294 **44** 362 - 363
- u Italiji **40** 577 578
- u Rusiji **45** 315
- u SAD **39** 338 366 - 367 **45** 211 - 212

Zakup

- ugovor o zemljištu kod Proud-hona **34** 325 326
- trajanje zakupa **39** 435 436 437

Zakupac

- i najamni seljaci **39** 346
- mali **40** 577 578
- kapitalistički **43** 177-178 **44** 362-363 **45** 314-315
- i poljoprivredni radnici **40** 577 578 **41** 415 416 **45** 314-315
- i zemljoposjednici **39** 364 365 366-367 418-419 **40** 577-578 **41** 415-416 **45** 166-169
- borba između zakupaca i zemljoposjednika **39** 162 163

Zakupnina **34** 205 **44** 362-363

Zanat/zanatska proizvodnja **37** 294 **43** 210 **46** 93 vidi i *Kućna radinost*

Zanatlije

- nemačke zanatlije u inostranstvu **34** 52 127

Zastava, crvena **40** 439 **44** 112

Zaštitne carine/politika zaštitnih carina

- kao reakcija na engleski industrijski i trgovački monopol **35** 236-237 **7** 204-205 **38** 374-375 **43** 394-395 **45** 261 312-313 374-375
- kao sredstvo u borbi za inostrana tržišta **42** 278 279 **43** 250 **45** 312-313
- u industrijski razvijenim zemljama **43** 394-395 **45** 312-313 395 396
- i zasićenost nacionalnih tržišta **45** 252-253
- i državni monopol za trgovinu žitaricama **46** 191 192 243
- u Austriji **37** 205
- u Nemačkoj **35** 124 196 460 **39** 71-75 **41** 334 381 382 **42** 278 279 **43** 249-250 282-283 **44** 282-283 **45** 121 124 129 130 261 312 313 374 **46** 341
- u Engleskoj **34** 480 481 **35** 456 457 458 460 470 **36** 294 295

Zaštitna carina /politika zaštitnih carina

- u Francuskoj **37** 8 9 **45** 261 313 **46** 191
- u Indiji **45** 313
- u Irskoj **38** 375
- u Italiji **35** 458 **45** 312 **46** 120 121
- u Kanadi **37** 195-196
- u Austro-Ugarskoj **35** 402
- u Rusiji **45** 261 262 312 296 397
- u Španiji **35** 458 **45** 312
- u SAD **35** 85 237 **36** 295 **37** 205 224 **42** 279 **44** 40 **45** 166 270-271 313 374 375 **46** 48 153 154 200-201
- pitanje zaštite carine i nemačka socijaldemokratija **41** 361-362 376-377 378 381 382
- Novo "mančesterstvo" **43** 359-360 400-401
- kod Careya **35** 237

Zelenaš/zelenaški kapital **34** 332-333 **39** 433-434 **45** 166-169

Zemlja vidi *Selo i grad*

Zemljišna renta

- kao oblik ekstraprofita **46** 382-383
- nastanak **34** 206-207 215 216 **37** 246-247 **39** 360-363
- način obračunavanja **34** 206-207 215 216 **37** 252 253 **39** 163
- uticaj na cenu i vrednosti poljoprivrednih proizvoda **41** 415-416
- prisvajanje od strane države **42** 163 171 **43** 63
- i zakon vrednosti **37** 252 253
- i kamate **39** 163 361 362 364 365 367
- i ralika u plodnosti tla **34** 205-207 215 216 **37** 245-247 252-253 **39** 350-351 360-362 364-367
- i poboljšanja u agrikulturi **34** 205-207 215 216
- žitna renta **37** 246
- stočarska renta **37** 246
- apsolutna zemljišna renta **37** 246 247 251-253

Zemljišna renta

- buržoaski ekonomisti o zemljišnoj renti **39 163 42 163 171 172**
- fiziokrati o zemljišnoj renti **37 252 41 35 - 36**
- Carey o zemljišnoj renti **39 351 360 363**
- Proudhon o zemljišnoj renti **39 364**
- Ricardo o zemljišnoj renti **34 205 - 207 215 216 37 229 230 246 252 253 327 556 39 350 360 - 362 364 366**
- Rodbertus o zemljišnoj renti **34 291 37 556 43 101 200**
- Thünen o zemljišnoj renti **39 488**
- kao predmet istraživanja u »Kapitalus« **37 229 230 243 - 247 252 253 38 167 39 5 6 501 43 260 287 291 551 44 211 - 212 46 36**
- vidi i *Diferencijalna renta*

Zemljišna svojina

- opštinska svojina **35 237 - 239 36 76 39 40 41 49 103 178 366 369 590 591 599 40 506 42 142 43 80 102 177 375 44 363 45 169 262 312 314 46 33 - 35 133 372**
postanak i razvoj opštinske svojine **39 40 591 40 506 42 99 - 100 107 - 108 374 301 46 403**
- ukidanje zemljišne svojine **43 130 46 34 - 35 133 134**
- postanak privatne zemljišne svojine **39 40 41 365 366 42 142 386 44 114 363 46 133 404**
- odsustvo privatne zemljišne svojine u zemljama na Istoku i u Aziji **35 226 230 239**
- feudalna **36 76 290 39 344 43 177 178 44 362 - 362 46 92**
- krupni privatni zemljišni posedi **39 344 346 40 577 - 578 41 424 43 229 383 - 384 44 362 - 363 45 169 261 - 262 46 92**
- kapitalistička zemljišna svojina krupnih seljaka **36 290 39 346 584 41 424 42 142 43 177 - 178 45 261 - 262 314 315 397 46 34 - 35 92 276 - 277**

Zemljišna svojina

- srednjih seljaka **36 76 39 346 46 276 - 277**
- mali seljački posed **39 120 336 344 346 584 40 577 - 578 43 177 210 229 44 323 390 - 391 45 261 262 396 397 46 92 263 264 276**
- borba sitnih poseda sa krupnim u starom Rimu **35 397**
- eksproprijacija seljaka i zakupaca **36 52 53 38 352 374 - 375 39 433 436 436 - 437 608 41 338 42 142 292 - 294 43 178 - 179 210 44 363 45 261 - 262 46 132 - 133**
- državna **41 337 43 229 353 383 - 384 44 363 45 53**
- u kolonijama **39 365 - 367 44 323**
- kupovina i prodaja zemljišnog poseda **39 584 41 424 42 160**
- konfiskacija zemljišnog poseda **39 369 42 139 - 141 43 217 - 218 44 362 - 363**
- i agrarne krize **41 415 - 416 43 349**
- kao predmet istraživanja u »Kapitalus« **36 290 39 488 - 489 501 584 624 40 480 41 110 43 177 291**
- pitanje zemljišne svojine u Prvoj internacionali **39 344 - 346 391 625 40 577 - 578 46 288**
- kod Carey-a **39 365 - 366**
- kod Proudhona **34 325 - 327 332**
- vidi i *Cena zemlje; Parcelna svojina*

Zemljoradnja

- nastanak i razvoj **39 367 42 99 100**
- na starom Istoku **35 230**
- u Indiji **35 230**
- kod starih Germana **42 99 100**

Zemljovlasnici

- i zakupci **39 163 364 365 366 - 367 418 40 578 41 415 - 416 45 169**
- železnice u svojstvu zemljovlasnika **41 337**
- crkva kao zemljovlasnik **37 91 39 492 493 42 139 140**

Zemljovlasnici

- u Engleskoj i Irskoj **36 53 39**
433 435 - 436 437 581 608 **41**
336 **42** 292 - 294 **44** 363
- u Rusiji **39** 590 591

Zlato (i srebro)

- dobijanje zlata i srebra **34** 379 -
- 380 **42** 276 277 **44** 236 - 237
427 - 428 **45** 14 - 15
- i otkriće Amerike **44** 427 - 428
- značaj kalifornijsko-australijskih otkrića za svetsko tržište **34** 362 -
- 363 379 - 380 **35** 45 - 46 102 -
- 103 **36** 69 - 70 198 - 199 **37**
204 **43** 24 - 25
- kao novac **41** 72 - 73
- odnos vrednosti zlata i srebra
36 69 - 70 71 - 72 **41** 392 393
42 275 - 277 **46** 208 - 209
- uvoz i izvoz **34** 217 - 221 **36**
209 - 210 221 **41** 199 335 - 336
392 - 393 415 418 - 419 **44** 427 -
- 428
- demonetizacija srebra **42** 276 - 277
- mogućnost prinudnog stavljanja
van kursa **34** 332 - 333
- kod Lassalle-a **36** 254 - 255
- vidi i *Bimetalizam; Novac; Plemeniti metali*

Železnice 40 297 298 41 336 - 338

- privatna akcionarska društva kao njihova svojina **37** 593 594 **38**
128 - 129 215 - 214 **41** 337 **42**
133 134 279
- uzimanje u državne ruke u kapitalizmu **38** 128 - 129 213 - 214
41 296 297 **42** 279
- železnički zajmovi **39** 593 594
42 133 **43** 359
- i spoljna trgovina **41** 338

Železnice

- i banke **36** 223 224 **41** 337 **42**
133 **44** 428
- i zemljišna svojina **41** 338
- i krupna industrija **39** 74 75 **41**
336 337 **45** 395 397
- tarife u železničkom saobraćaju
39 71 75
- u Belgiji **41** 336 - 337
- u Kini **43** 419 **45** 397
- u Nemačkoj **38** 128 - 129 132
214 **39** 71 74 75 **41** 296 297 **42**
157 279
- u Engleskoj **34** 266 - 267 316
35 67 103 524 - 525 **37** 593 594
41 296 - 297 336 337 **42** 134
- u Francuskoj **36** 210 222 - 224
41 336 - 337
- u Indiji **36** 384 385 **42** 134
- u Italiji **41** 338
- u Austriji **41** 338
- u Rusiji **36** 38 **38** 266 **39** 38
270 593 - 594 **41** 193 **42** 91 **43**
359 **45** 395
- u SAD **39** 325 **41** 244 245 **42**
133 134 **44** 428

Žena

- uloga u društvu **39** 530 - 531
- u prvobitnoj zajednici **42** 107
108 373 374 386 - 387
- u kapitalizmu **43** 307
- u socijalizmu i komunizmu **41**
226 **43** 307

Život 38 211 - 212 39 186 - 187
40 71 - 72 41 130 43 286 287**Životinja**

- i čovek **36** 310 311 **41** 149 - 153

Životna sredstva

- u društvenom procesu reprodukcije **37** 326 - 328

Žurnalistika 44 282 vidi i Štampa

Dela i spisi Marxa i Engelsa

Bakunjinisti na delu

- značaj **40** 535
- ponovljena izdanja **43** 522 650

Beda filozofije

- istorija nastanka i štampanja **34**
133 136 - 137 139 - 140 375 - 377
387 389 **35** 452 **37** 447 - 448 **40**
498 **41** 131 132
- sadržaj i pojedini problemi **36**
372 - 373 **39** 264 547 **41** 114 - 115
42 163 170 - 171 **43** 73 84 - 85
125 159 190 - 191 403
- značaj **34** 138 - 139 152 389 **39**
518 - 519 **40** 299 - 300 **41** 144
389
- širenje **34** 158 159 - 160 161 442
466 504 **39** 167 169 - 170 237 -
- 238 514 - 515 539 - 540 **40**
299 - 300 **41** 451
- ponovljena izdanja **43** 111 114 -
- 115 123 129 **44** 458 - 459 **45**
218
- nemački prevod **34** 504' **35** 452
43 65 66 90 106 111 114 - 117
123 125 126 129 132 133 136 -
- 137 150 - 151 174 184 185 187
188 - 189 197 200 202 203 205
206 209 213 217 257
- ruski prevod **43** 111 114 - 115 154

Dijalektika prirode

- istorija nastanka **40** 71 72 110 -
- 111 **41** 190 220 255 257 - 258
280 - 281 378 - 379 **42** 101 102
107 - 108 328 - 329

**Druga adresa generalnog veća
Međunarodnog udruženja radnika
o francusko-pruskom ra-
tu**

- istorija nastanka i štampanja **40**
48 50 53 - 54 58 135 140 141
- značaj **40** 143 237 - 238 **41** 353 -
- 354
- sadržaj i pojedini problemi **40**
237 - 238 **41** 353 - 354 **43** 474
478 - 479
- širenje **40** 60 137 139 140 143 -
- 144 579 583
- prevodi **40** 50 137 141 142

Gospodin Vogt

- istorija nastanka i štampanja **37**
15 17 - 21 55 67 - 70 75 - 78
83 - 86 88 - 91 93 - 95 98 - 101
107 - 108 110 112 113 184 193
197 198 388 390 391 461 - 463
464 - 465 471 491 497 - 500 503
504 505 601
- sadržaj **37** 93 - 94 110 390 391
- značaj **37** 18 19 69 85 86 109 110
111 112 118 - 120 130 - 131 136
137 152 - 153 462 - 463 **38** 29 - 30
85 338 396 401 - 402 444 **39**
60 227 - 228
- širenje **37** 85 86 88 - 89 105 109
111 - 115 118 - 123 125 126 129
132 134 136 - 137 140 144 156
179 181 - 182 215 462 - 463 508
509 520 - 521 539 - 541 548 - 549
38 126 - 127 **39** 209 - 210 227 -
- 228
- prevodi **37** 548 - 549

Govor o pitanju slobodne trgovine

- istorija štampanja **43** 192 205
226
- širenje **44** 84 119 **46** 208 - 209
210
- prevodi **44** 21 - 22 40 49 51 53
55 **46** 208 - 209 210 214 215

Gradanski rat u Francuskoj

- istorija nastanka i štampanja **40**
193 197 198 207 208
- značaj **40** 197 198 214 215 279
391 - 392 575 586 - 587 588 - 589
- pojedini problemi **40** 604 - 605
41 278 **43** 73 74
- širenje **40** 226 - 227 252 391 -
- 392 413 579 580 588 - 589
593 - 594 599 **41** 313
- ponovljena izdanja **45** 36 46 47
48 - 49
- prevodi **40** 215 227 391 - 392
413 579 593 - 594

**Inauguralna adresa međunarodnog
udruženja radnika**

- istorija nastanka **38** 12 - 13 15 19
- značaj **38** 15 35 - 37 404 405
40 291 - 292 575 - 576

Inauguralna adresa međunarodnog udruženja radnika

- širenje **38** 23 28 31 35 - 36 39 46 - 47 77 - 78 107 - 108 401 403 404 408 423 435 544 **41** 131 - 132
- prevodi **38** 23 77 - 78 420 435

Kapital

- opšti značaj i cilj **36** 517 518 **37** 500 - 501

kao društvena obaveza prema radničkoj klasi i njenoj partiji **36** 517 523 - 524 **37** 568 - 569 **38** 480 481 499 515 - 516 549 - 550

kao udarac protiv buržoazije **38** 284 391 - 392 498

- prethodni radovi i rukopisi

rukopis iz 1857/58 (Osnovi kritike političke ekonomije) **36** 210 217 238 250 264 287 302 - 303 341 - 342 353 499 - 500 501 - 502 503 517 518 559 - 560 **43** 29 - 30 **46** 22 - 23

»Prilog kritici političke ekonomije« vidi *Prilog kritici političke ekonomije, prva sveska* rukopis iz 1861/63, i (Prilog kritici političke ekonomije, druga sveska) **36** 440 448 - 449 459 459 - 560 **37** 13 - 14 148 - 149 157 176 - 177 191 - 192 206 207 209 223 - 224 229 233 243 - 247 249 - 250 251 257 258 280 288 - 289 292 - 295 305 317 324 326 - 330 388 - 389 500 - 501 526 535 - 536 543 - 544 550 - 551 565 - 566 568 - 569 **41** 277 **43** 29 - 30 101 103 121 - 122 186 240 260

rukopis iz 1863 - 1865. **37** 324 330 358 568 569 **38** 113 114 116 119 120 122 - 123 125 128 - 129 167 168 391 - 392 403 **40** 209 **41** 277 **43** 260 291

rukopis uz drugu i treću svesku **43** 19 - 20 29 - 30 42 43 56 87 88 260 286 - 287 291

Marxov testament o rukopisima **43** 3 6 26 39 52

Kapital

rad Engelsa na izdavanju rukopisa, vidi *Kapital*, 2 tom, *Kapital*, 3 tom, *Kapital* 4 tom

- struktura i plan izdavanja **36** 501 - 503 517 - 518 **37** 388 - 389 568 569 **38** 122 - 123 125 403 458 490 - 491 498 - 500 **41** 277 **43** 260

Marxova namera da izda svoj rad u obliku svezaka **36** 264 287 501 - 502 503 505 506 522 - 523

nameravana podela u šest knjiga **36** 289 - 294 502 - 503 505 - 506 522 - 524

podela u četiri knjige **38** 490 - 491

plan za izdavanje drugog i trećeg toma **38** 256 276 516 - 517 **41** 108 277 324 335 - 337 402; Engels o nužnosti razrade i izdavanja tih tomova **37** 13 14 315 **38** 165 166 300 312 **39** 156

- ugovori i pregovori o izdavanju sa Brochhausom **37** 176 - 177 569 sa Dunckerom **36** 287 505 - 506 517 - 518 522 - 523 524 559 - 560 **37** 568 - 569

sa Meißnerom **38** 123 125 251 - 252 256 - 257 264 268 - 269 273 276 **43** 19 - 20 22 75 - 76 95 - 96 120 121 - 122

- metoda razrade i izlaganja **36** 294 501 - 503 517 - 518 **37** 191 - 192 330 500 - 501 550 - 551 568 - 569 **38** 122 - 123 171 - 172 282 283 284 - 285 287 290 291 302 355 356 490 - 491 **39** 488 **40** 86 - 87 382 **41** 277

predmetni registar uz *Kapital* **41** 158 **43** 186

- saradnja sa Engelsom — Engelsova pomoć pri obradi **37** 206 207 229 - 230 243 - 247 250 - 253 257 - 258 261 288 - 289 292 - 295 326 - 329 **38** 146 - 147 219 - 220 256 - 257 258 282 - 285 289 290 - 294 300 - 309 **39** 64 66 76 - 78 80 81

Marx o Engelsovoj pomoći i mišljenju **38** 276 - 277 284 301 305

Kapital

- propagatori *Kapitala* 38 321 - 322 347 360 362 364 365 379 - 380 382 502 532 545 - 546 39 11 - 12 20 45 401

Kapital — prvi tom

- priprema za štampu prvog nemačkog izdanja 38 125 146 - 147 163 164 167 168 211 218 219 - 220 246 247 251 - 252 256 - 258 264 268 - 269 273 303 - 304 456 - 457 458 475 480 490 498 - 501 539 545 41 277

- korektura prvog nemačkog izdanja 38 256 270 273 276 281 - 286 289 290 292 298 - 304 311 314 323 329 501 502 506 - 509 547
- predmet istraživanja 37 288 - 289 292 - 295 38 115 - 116 146 - 147 163 167 284 - 285 289 290 - 294 490 - 491 499 - 500 528 39 490 - 491 41 113 - 114 402 479 42 142 229 - 230 275 - 276 43 179 - 180 220 - 221 44 323 362 - 363 430 - 431 45 395 - 396

- Marx o sadržaju i značaju 38 303 304 39 11 12 41 347

- Ergels o sadržaju 38 282 283 287 288 298 300 302 311 318 40 410 - 411 45 282

- propagiranje i širenje 38 318 319 323 329 330 332 333 336 340 - 341 355 356 362 365 366 371 376 378 - 380 382 498 513 516 - 525 528 530 - 531 546 39 5 11 - 12 13 22 36 - 37 39 47 109 114 116 118 120 - 121 123 134 136 - 139 167 - 168 169 - 170 271 - 272 298 299 300 - 301 302 303 481 - 482 485 - 486 494 - 496 499 500 503 509 - 510 511 514 530 537 - 538 40 92 93 188 331 - 332 382 41 451 42 76 105 213 - 214 43 8 105 - 106 329 369 440 446

Engelsova uloga u propagiranju 38 273 274 321 - 322 323 336 - 338 343 345 - 348 353 - 357 360 - 362 364 382 385 386 516 - 517 518 521 - 524 533 - 535 39 5 7 - 9 14 - 15 20 - 21 24 - 26 28 32 34 36 - 39 51 52 56 57 78 - 80 82 84 85 100 112 114 - 115 120 - 123 134 135 137 - 138 139

Kapital — prvi tom

- 167 - 168 169 - 170 481 - 483 632 40 248
- popularni izvodi i kratki konspekti 39 134 - 135 137 - 138 298 - 299 300 - 301 302 - 303 41 12 13 131 164 222 223 266 - 267 347 402 42 136 298 - 299 43 8 9 - 10 44 49 58 60 61 - 62 75 - 77 89 92 - 93 95 - 96 101 111 - 112 306 380 381 408 454 - 456 478 556 628 - 629 44 6 - 7 46 73

- «zavera ćutanja» 37 568 - 569 38 350 518 519 528 39 537 - 538
- mišljenje buržoaskih ekonomista 39 8 9 11 22 28 30 102 109 125 483 484 488 489 499 - 503 537 538 620 623 624 40 6 490 - 491 41 51 - 52 72 - 73 188 - 189 197 222 223 42 64 - 65 105 213 - 214 226 - 227 43 17 111 161 162 179 - 180 220 - 221 262 44 6 7 89 90 97 - 98 310 - 311 335 45 220 46 144 - 145 334

- glasovi iz ruskih krugova 39 514 515 40 431 - 432 479 - 480 41 324 - 325 428 - 429

- nemačka ponovljena izdanja; prema i izdavanje

drugo izdanje 38 332 39 80 134 470 - 471 502 623 624 40 276 - 278 317 318 320 - 321 331 - 332 334 348 397 - 398 410 413 419 427 - 428 431 - 432 433 - 434 438 450 494 495 508 603 - 604 610 - 612 618 41 110 324 327 .

treće izdanje 42 120 - 121 208 - 209 211 - 213 328 - 329 338 342 365 - 366 370 - 371 43 14 - 15 29 - 30 33 39 40 - 41 44 48 49 52 58 59 61 - 62 70 - 71 87 - 88 429 615 45 207

četvrto izdanje 43 429 44 234 236 237 248 251 - 252 263 268 - 269 278 279 - 280 362 416 - 417 459

- nemačka ponovljena izdanja, širenje

drugo izdanje 41 136 42 120 121 365 366 43 485 46 414 - 415

Kapital — prvi tom

treće izdanje **42** 211 - 212 **44**
6 - 7

četvrto izdanje **45** 46 - 47 **59**
64 431

— prevodi i izdanja na stranim jezicima

američki **41** 266 - 267 273 **43**
429 556 557 607 **45** 25 95 -
- 96

engleski **38** 122 - 123 287 293 -
- 294 331 - 332 345 - 346 **39**

509 - 510 **40** 86 - 87 248
294 - 295 495 612 **41** 131

273 **43** 29 - 34 39 - 40 45
46 49 58 82 121 - 122 123

127 - 128 141 142 150 188
194 198 240 257 301 - 302

348 - 349 372 387 393 410 -
- 412 415 418 426 429 431 -

- 432 437 443 447 451 454 -
- 455 458 460 471 479 - 480

481 - 482 485 496 509 510 512
514 - 515 529 530 - 531 547

551 556 - 558 559 - 560 640
44 6 - 7 95 - 96 251 - 252; re-

cenzijske o engleskom izdanju

43 556 - 558 559 - 560 **44**
6 - 7

francuski **37** 279 280 282
568 - 569 **38** 371 501 528

39 25 - 26 248 254 284 - 285
376 - 377 578 629 630 637

638 **40** 86 - 87 88 - 89 92 -
- 93 248 294 - 295 318 331 -

- 332 334 - 335 348 382 384 -
- 385 397 - 398 410 413 414

419 427 - 428 431 - 432 433 -
- 434 450 472 - 473 479 - 480

482 - 483 491 494 495 508
520 522 523 - 524 550 551

557 610 - 611 612 614 618 **41**
107 108 110 120 - 123 126

131 138 158 159 164 188 - 189
222 223 266 - 267 273 324

327 328 451 **43** 42 429 **46**
85; kvalitet i stil francuskog

prevoda **40** 86 - 87 88 - 89
90 - 91 450 482 - 483 490 - 491

495 614 618
italijanski **40** 479 - 480 **41**
266 - 267 **46** 73 74 85

poljski **43** 86 87 - 88 **44** 443
prvo rusko izdanje **39** 157
160 514 515 522 - 523 **40**

Kapital — prvi tom

86 - 87 209 223 276 299 318
348 397 - 398 413 419 427 -

- 428 431 - 432 433 - 434 450
612 614 618

drugo rusko izdanje **41** 324 327
328

Kapital — drugi tom

— istorija nastanka **38** 303 - 304 **39**
76 - 78 80 81 488 - 489 **43** 87
88 **44** 211 - 212

— predmet istraživanja **38** 290 - 291
39 66 76 **43** 56 - 57 **46** 386

— Engelsov rad na izdavanju **43** 3
6 7 14 - 15 19 26 29 - 30 33 - 34

42 43 52 56 - 57 87 - 88 92 103
120 121 - 122 132 136 137 148

150 151 152 - 153 156 - 157 184
188 194 198 213 - 214 240 244

257 259 260 - 261 263 265 - 266
272 286 - 287 289 292 - 293 306

326 - 327
Engelsov predgovor **43** 111

184 185 206 207 - 208 217
257 - 258 289 291 292 - 293

315 **44** 163 45 267

— Engels o sadržaju i značaju **43**
92 100 150 - 151 292 - 293 348
46 386

— širenje nemačkog izdanja **44** 6 - 7

— mišljenja buržoaskih ekonomista
43 17 - 18 348 510

— drugo nemačko izdanje **45** 431
434 454 **46** 73 85 210

— francuski prevod **43** 358 **46** 57
85

— ruski prevod **43** 64 92 100 256
272 286 - 287 291 299 - 300 306
315 394 423 **46** 172

Kapital — treći tom

— istorija nastanka **39** 5 - 6 61 488 -
- 489 500 - 501 584 623 - 624 637

41 110 159 - 160 197 - 198 **43**
87 - 88 288 - 287 291 **46** 375

— predmet istraživanja **38** 135 - 136
167 290 - 291 **39** 5 6 61 - 64

66 - 70 185 488 - 489 500 - 501
584 623 - 624 **40** 500 **41** 110

43 220 221 260 286 - 297 291
45 387 **46** 33 225 330 386 - 387

— rad Engelsov na izdavanju **43** 3
19 29 33 - 34 87 88 92 103 120

Kapital — treći tom

- 121 - 122 148 240 244 257 260
 263 266 272 287 291 293 297
 302 304 306 313 348 - 349 357
 362 372 387 393 479 510 551 44
 7 9 18 40 89 97 101 103 104 105
 108 114 116 118 122 128 129
 155 178 202 211 212 236 248
 252 255 262 269 323 329 431
 460 469 45 44 53 71 73 81 95
 107 108 109 114 115 126 135 155
 170 173 186 199 207 212 215
 218 226 245 248 250 258 263
 273 312 319 338 387 411 416
 420 421 426 429 431 432 434
 444 448 453 454 461 468 475 476
 483 46 22 28 33 45 47 48 51
 65 66 85 145 154 155 158 160
 163 167 174 175 179 186 188
 199 201 205 209 212 214 217
 225 - 227 241 264 279 283 297
 307 380
- Engelsonv predgovor 44 89 251
 45 135 207 231 46 248 264 265
 269 289 330 367 385
- Engels o sadržaju i značaju 43
 157 257 260 263 266 272 273
 283 291 293 297 510 44 211 212
 45 387 46 330 380 386 387
- propagiranje i širenje 46 297 301
 310 311 319 322 343 367 383
 384 386
- objavljivanje Dvadeset treće i Dva-
 deset četvrte glave od strane
 Engelsa 46 231 232 237 - 240 330
- Engelsonve dopune 46 409
- mišljenja buržoaskih ekonomista
 44 335 46 210 367 383 - 385
 401
- engleski prevod 44 201 237 248
- francuski prevod 46 85
- ruski prevod 46 145 236 334

Kapital — četvrti tom (Teorije o višku vrednosti)

- istorija nastanka 37 330 38 122 -
 - 123 268 - 269 490 - 491 499 - 500
 39 502 41 277 43 29 - 30 103
 186
- Engels o izdavanju 43 101 120
 121 - 122 186 240 272 - 273 44
 123 - 124 128 211 - 212 236 245
 457 469 45 476 46 51 - 52 307
 308 398 - 399 410

**Klasne borbe u Francuskoj 1848-
-1850**

- istorija nastanka 34 339 - 340
 — značaj 35 459 - 460
 — ponovljena izdanje 46 357 363
 364 366 395 398 - 399 401 406 -
 - 407
 — prevodi 35 459 - 460 43 92 - 93
 46 416

**Kritika gotskog programa vidi
*Primebde uz Program nemačke rad-
ničke partije*****Ludwig Feuerbach i kraj klasične
nemačke filozofije**

- sadržaj 44 405 - 406 430 - 431 46
 22 - 23 183 - 184
 — francuski prevod 46 161 - 162 167 -
 - 168 208 279

Manifest komunističke partije

- istorija nastanka i štampanja 34
 161 - 162 38 544
- pojedini problemi 40 509 - 510
 41 114 115 366 - 367 389 447 -
 - 448 42 170 - 171 230 - 231 43
 9 73 74 84 - 85 296 - 297 526 -
 - 528
- značaj 34 164 - 165 313 - 314 315
 35 459 460 526 - 527 37 335
 41 140 - 141 142 143 389 43
 19 - 20 295
- propagiranje i širenje 34 176 - 177
 208 - 209 521 539 38 391 - 392
 453 454 - 455 542 39 446 40
 352 380 41 147
- nemačka ponovljena izdanja 40
 188 287 317 352 380 396 - 397
 410 411 - 412 413 423 - 424 468 -
 - 469 473 43 66 44 346 - 347
 46 22 23
- prevodi i izdanja na stranim
 jezicima 34 375 - 376

- planirano američko izdanje 41
 159 - 160 266 - 267 273 373
 jermenski prevod 46 291 317
 danski 43 387
 engleski 34 539 540 35 459
 460 40 352 380 42 287 43
 42 556 579 44 13 14 16 - 18
 23 - 24 25 - 26
 francuski 40 352 380 413
 468 - 469 473 43 4 - 5 324 -

Manifest komunističke partije

- 325 334 - 335 341 - 342 344
- 46** 279 280 281 317
- italijanski **34** 176 - 177 **46**
- 3 19 20 42 73
- poljski **45** 236 **46** 3
- rumunski **46** 199
- ruski **42** 120 226 259 268
- 300 **43** 87 - 88
- španski **34** 176 - 177 **40** 473
- češki **46** 54

Marka

- istorija nastanka i štampanja **42**
- 107 - 108 110 - 115 316 319 - 320
- 358 361 - 362 370 388 - 389 **43** 66
- pojedini problemi **42** 110 111
- 112 113

Nacrt za kritiku političke ekonomije

- značaj **40** 188 189 **43** 154 155
- ruski prevod **43** 154 155

Nadnica, cena i profit

- istorija nastanka **38** 113 114 115 -
- 116 119

Najamni rad i kapital

- istorija nastanka **34** 471 **37** 361 -
- 362 447 - 448
- terminologija **45** 36 39
- ponovljena izdanja **43** 66 156 **45**
- 36 39 48 - 49
- prevodi
- engleski **43** 454
- italijanski **43** 371 406 - 407
- 484 **44** 301 - 302 323
- ruski **43** 154

Nemačka ideologija

- istorija nastanka i štampanja **34**
- 58 99 - 100 112 119 121 - 122
- 129 132 - 133 136 - 137 420 422 -
- 423 442 **37** 447 - 448 **43** 31
- 32 36 49 - 50 **44** 252 - 253 **46**
- 465
- značaj **34** 138 - 139 421 - 422
- pojedini problemi **34** 136 - 137

Nemačka kampanja za državni ustav

- istorija nastanka **34** 190 **35** 52

Nemački seljački rat

- značaj **43** 239 240
- ponovljena izdanja **39** 241 245
- 246 - 247 248 249 253 266 267
- 271 274 276 282 286 302 336 -
- 337 394 453 - 454 **40** 50 568
- 43** 129 130 - 131 132 139 - 140
- 213 - 214 239 240 244 326 362
- 369 **45** 81 - 82
- planirana prerada **46** 89 307 308
- 395 - 396 428 - 430

O polemici Brentano protiv Marxa zbog navodnog falsifikovanja citata

- istorija nastanka i štampanja **44**
- 457 **45** 30 46 48 - 49 64
- značaj **45** 72

Opšti statut i Organizaciona pravila Međunarodnog udruženja radnika

- istorija nastanka i štampe **40**
- 265 269 271 - 272 275 284 - 285
- 307 308 317 322 324 339 348
- 368 396 - 397 542 563 566
- značaj **40** 257 275 296 - 297 302
- 303 304 306 357 383 384 404 -
- 405 439 467 503 - 504 563 - 564
- 42** 456 - 457
- sadržaj i pojedini problemi **40**
- 294 295 319 - 320 383 385 - 386
- 387 439 446 452 473 495 - 496
- 502 - 504 514 - 515 **42** 20 - 21
- 142 - 143 456 - 457
- širenje **40** 257 274 275 279 290
- 305 307 - 309 339 340 352 - 353
- 365 - 366 368 414 540 563
- prevodi **40** 252 257 271 - 272
- 274 275 279 284 - 285 322 339
- 340 348

Osamnaesti brimer Louis-a Bonaparte

- istorija, nastanak i štampanje **34**
- 551 570 **35** 29 429 434 446 447
- 449 450 - 451 459 465 471 472
- 481 482 578 581 582 **37** 93 184
- 38** 406 - 407 433 438 **39** 229
- 252 253 254
- sadržaj i pojedini problemi **40**
- 186 **43** 49 - 50 73 74 **44** 405 - 406
- 430 - 431 **46** 183 - 184
- značaj **35** 446 - 447 581 **37** 118
- 38** 273 - 274 **39** 315 - 316 334 - 335

Osamnaesti brimer Louis-a Bonaparte

- širenje **35** 52 - 53 60 - 61 99
476 - 477 482 483 **38** 258 - 259
262 - 263 264 266 273 - 274 299
325 404 405 411 433 438 464
39 336 392 394 400 402
- prevodi **35** 51 52 - 53 109 111
118 - 121 123 581 **43** 334 - 335
344 345 358 387 516 **44** 458 -
- 459
- ponovljena izdanja **39** 248 250
289 - 290 295 376 - 377 550 - 551
568 **43** 289 - 290

Otkrića o komunističkom procesu u Kelnu

- istorija nastanka i izdavanja **35**
142 143 147 164 - 165 171 174
175 178 181 186 204 - 205 207 -
- 208 218 508 589 590 **37** 422 -
- 423 432 - 433 444 445 479 480
- sadržaj **37** 421 - 422 438 - 439 440
479 - 483 505 **46** 22 - 23
- značaj **35** 147 178 181 204 - 205
267 - 268 518 - 520 589 - 590 **37**
430 - 431 445
- širenje **35** 174 175 181 - 182 191 -
- 192 197 198 201 204 - 206 226 -
- 227 228 - 229 240 245 - 246 275
508 518 - 520 589 590 **36** 481
37 125 127 129 388 410 422 - 423
430 445 **38** 126 - 127 **41** 105
106 147
- ponovljena izdanja **43** 284 - 285
301 305 326 **46** 22

Po i Rajna

- istorija nastanka i štampanja **36**
370 371 373 - 378 382 390 434
530 - 532 542
- sadržaj **36** 530 **37** 449
- značaj **36** 370 387 **37** 6 148 -
- 149 495
- širenje **36** 387 395 396 403 - 404
434 **37** 125 **38** 274 275

Položaj radničke klase u Engleskoj

- istorija nastanka i štampanja **34**
80 - 81 82 84 - 85 90 92
- pojedini problemi **42** 230 - 231
- značaj **34** 80 - 81 85 - 86 **37**
310 - 311 **38** 163 218 219 **39**
537 **43** 255

Položaj radničke klase u Engleskoj

- širenje **38** 218 219 285 - 286 **43**
255 626 627 **44** 49 50
- ponovljena izdanja **43** 22 101 -
- 102 123 244 248 249 250 255
259 372 **45** 228 245 246 284 -
- 285 287 - 289 292 294 - 295 301
322
- prevodi i izdanja na stranim jezici-
cima
američko **43** 253 255 372 387
389 397 - 398 406 410 411
429 - 430 441 454 455 - 456
461 526 527 528 535 569
579 583 585 592 - 594 626
627 647
englesko **45** 154 - 155 161 207
212 - 213 214 - 215 267 - 268
269 282

Poreklo porodice, privatne svojine i države

- istorija nastanka i štampanja **43**
101 - 102 120 123 130 131 133 -
- 136 141 148 150 159 161 168
174 192 193 203 - 204
- sadržaj i pojedini problemi **43**
130 - 131 203 - 204 **44** 404 - 406
- značaj **43** 130 131 454 - 456
- širenje **43** 200 - 201 248
- ponovljena izdanja **43** 346 413
464 **44** 330 356 - 357 378 393 -
- 394 460 **45** 48 - 49 72 - 73
80 - 81 89 92 95 97 98 99 100
103 109 - 110 111 114 116 127 -
- 128 142
- prevodi **43** 141 - 142 188 200 -
- 201 212 260 267 274 288 289 -
- 290 387 454 - 455 **44** 3 301 -
- 302 **45** 54 64 65 97 143 267 - 268
276 299 300 **46** 77 94 130 135 -
- 136 140 - 141 177 192 - 193 225

Poruka centralne uprave savezu od juna 1850. 36 487 - 488 43 301 328 331**Poruka centralne uprave savezu od marta 1850. 34 305 313 314 534 - 535 36 487 - 488 43 301 328 331****Prevrat u nauci koji je izvršio gospodin Eugen Dühring**

- istorija nastanka i štampanja **41**
12 - 14 17 - 19 25 - 26 30 32 - 35

Prevrat u nauci koji je izvršio gospodin Eugen Dühring

- 42 50 - 51 60 - 61 62 190 197
205 215 224 236 238 245 246
251 253 255 257 - 258 273 294
296 - 297 343 378 - 379
- sadržaj i pojedini problemi **41**
302 **42** 129 **43** 190 - 191 286
292 386 418 - 419 **46** 183 - 184
- značaj **41** 236 237 251 285 - 286
302 313 330 - 331 378 379 **43**
125 - 126 406 - 407
- širenje **43** 370 **44** 20 21
- ponovljena izdanja **43** 123 125 -
126 129 130 - 131 132 139 140
213 - 214 244 247 248 259 284 -
285 305 320 322 326 346 **45**
458 - 459 **46** 137 227
- francuski prevod **46** 135

Prilog istoriji saveza komunista

- istorija nastanka i štampanja **43**
284 - 285 301 305 326 328 331
346

Prilog kritici Hegelove filozofije prava. Uvod

- značaj **34** 52
- francuski prevod **46** 130 135 140

Prilog kritici političke ekonomije

- istorija nastanka i štampanja **36**
287 289 - 290 327 334 - 335 341 -
342 345 353 354 - 356 360 - 362
371 378 380 - 382 387 390 406
407 413 - 414 505 - 506 512 - 513
517 518 522 - 526 529 532 536
553 559 - 560 593 **43** 29 - 30
46 475 - 479
- sadržaj i značaj **36** 289 - 293 353
354 355 426 - 427 505 - 506 523
524 536 **45** 40 - 41
sadržaj i uvod **43** 190 - 191
- način izlaganja **37** 568 - 569 **38**
282 283 284 - 285 490 - 491
- propagirane i širenje **36** 423 -
424 426 - 430 432 434 440 448 -
449 **39** 227 - 228
- delovanje **36** 413 448 - 449 468
473 559 - 560 597 **37** 83 - 84
305 487 - 488 500 - 501 520 - 521
568 - 569
- engleski prevod **36** 354 355 365
368 525 536 553 559 - 560 **46**
478

Primedbe uz program Nemačke radničke partije

- istorija nastanka **44** 463 - 464 **45**
75 - 76
- istorija štampanja **44** 457 463 -
464 **45** 5 8 10 18 19 22 23 25
26 32 33 75 - 76 79 - 80
- značaj **45** 10 18 19 28 - 29 32 - 34
36 44 50 75 76 199 - 200

Principi komunizma

- istorija nastanka **34** 162

Privremeni statut Međunarodnog udruženja radnika

- sadržaj **43** 535 - 536
- značaj **43** 535 - 536

Prusko vojno pitanje i Nemačka radnička partija

- istorija nastanka i štampanja **38**
40 - 41 42 44 45 49 - 50 51 56 -
63 68 72 75 273 418 428
- značaj **38** 107 207 - 208 424 428
39 145 148
- širenje **38** 81 83 85 - 86 92 - 93
95 274 - 275 **39** 128

Prva adresa Generalnog veća Međunarodnog udruženja radnika o francusko-pruskom ratu

- istorija nastanka i štampanja **40**
6 - 7 11 38 - 39 115 119
- značaj **40** 11 - 12 14 15 29 - 30
143
- sadržaj **40** 237 238
- širenje **40** 14 15 29 - 30 143 - 144
579 583
- prevodi **40** 38 - 39 119 120 121 -
122

Razvoj socijalizma od utopije do nauke

- značaj **42** 302 342 - 343 **43** 58 -
59
- pojedini problemi **43** 386
- širenje **43** 58 - 59 341 - 342
- ponovljena izdanja **42** 302 316
319 - 320 332 - 333 342 - 343 388 -
389 **43** 14 - 15 37 66 114 - 115
45 36 46 48 - 49 80 - 81
- prevodi **41** 398 **399** **42** 302 316
332 - 333 342 - 343 **43** 37 64

Razvoj socijalizma od utopije do nauke

112 114 - 115 188 203 387 391
 406 - 407 454 - 455 44 301 - 302
 45 154 - 155 161 207 212 - 213
 214 - 215 218 238 240 247 267 -
 - 268 272 274 - 275 276 309 - 310
 321 - 322 376 409 - 410 46 199
 269 291

Revolucija i kontrarevolucija u Nemačkoj

- istorija nastanka i štampanja 34
 336 - 337 339 341 357 360 361
 370 392 396 35 5 14 24 25 31
 41 - 43 52 62 78 - 79 82 113 118
 434
 - značaj 35 24 41

Savoja, Nica i Rajna

- istorija nastanka i štampe 37 13
 18 - 19 20 - 21 22 - 23 27 33 402
 403 455
 - širenje 37 39 40 42 48 49 55 125

Socijalizam u Nemačkoj

- istorija nastanka i štampanja 45
 143 148 - 149 150 153 158 - 159
 163 171 - 172 214 - 215 218 220
 225 228 - 229 248
 - značaj 45 158 - 159 160 225 245 -
 - 246 251
 - prevodi 45 214 - 215 216 218
 225 228 - 229 258 - 259 267 - 268

Spoljna politika ruskog carizma

- istorija nastanka i štampanja 44
 317 - 318 324 - 328
 - značaj 44 348
 - prevodi 44 291 324 325 326 - 328

O stambenom pitanju

- istorija nastanka i štampanja 40
 401 - 402 410 - 412 433 - 434 484 -
 - 485 498 - 499 41 378 - 379
 - pojedini problemi 43 49 - 50
 - ponovljena izdanja 43 461 464
 516

Sveta porodica ili kritika kritičke kritike

- istorija nastanka 34 53 - 54 77 - 78
 83 84 85 - 86 90 - 91 390 - 391
 37 447 - 448
 - značaj 34 56 92 - 93 94 39 512
 513
 - širenje 34 412 38 270 - 271 46
 166 - 168 189

Tobožnji rascepi u Internacionali

- istorija nastanka i štampe 40
 313 - 314 319 334 348 349 365 -
 - 366 368 - 369 373 - 374 394 -
 - 395 397 - 398 401 - 402
 - značaj 40 328 - 329 334 342 - 343
 348 352 394 - 395 425 433 - 434
 42 186 - 187
 - sadržaj i pojedini problemi 40
 385 - 389
 - širenje 40 361 - 362 384 394 - 395
 414 431 - 432 435 436 440
 - prevodi 40 433 - 434

Uloga sile u istoriji

- istorija nastanka 43 516 517 44
 11 13 - 15 31

Velikani emigracije

- istorija nastanka i štampanja 34
 211 - 212 222 231 35 54 - 55
 57 - 59 60 - 61 62 - 63 65 70 71
 74 135 136 164 - 166 168 178
 179 207 480 484 - 485 506 507
 522
 - značaj 35 71 72

Zavera protiv Međunarodnog udruženja radnika

- istorija nastanka i štampanja 40
 68 84 85 457 - 458 473 479 - 480
 508 510 513 514 - 515 520 - 521
 524 - 525 534 563 566
 - značaj 40 514 - 515 520 - 521 525 -
 - 526 534 535 537 - 538 41 445 -
 - 446 42 93 94 186
 - širenje 40 95 524 - 527 533 534
 540 566
 - prevodi 40 86 - 87 534 - 535

Sadržaj

Predgovor	Strana VII
-----------------	---------------

Pisma Friedricha Engelsa
januar 1893 — juli 1895

1893

1. Engels Filippu Turatiju • 7. januara	3
2. Engels Mariji Mendelson • 10. januara	5
3. Engels Filippu Pauliju • 11. januara	5
4. Engels Mariji Mendelson • 16. januara	6
5. Engels Friedrichu Adolphu Sorgeu • 18. januara	7
6. Engels Louis-u Hérítier-u • 20. januara	10
7. Engels Augustu Bebelu • 24. januara	12
8. Engels Mariji Mendelson • 24. januara	15
9. Engels Karlu Kautskom • 26. januara	16
10. Engels Hermannu Engelsu • 26. januara	17
11. Engels Wilhelmu Liebknechtu • 29. januara	18
12. Engels Filippu Turatiju • 30. januara	19
13. Engels Filippu Turatiju • 1. februara	20
14. Engels Mariji Mendelson • 7. februara	21
15. Engels Vladimiru Jakovljeviču Šmuilovu • 7. februara ..	22
16. Engels Augustu Bebelu • 9. februara	24
17. Engels Lauri Lafargue • 12. februara	28
18. Engels Augustu Bebelu • 24. februara	31
19. Engels Nikolaju Franceviču Danijelsonu • 24. februara ..	33
20. Engels Paulu Lafargue-u • 25. februara	36
21. Engels Lauri Lafargue • 25. februara	39
22. Engels Thomasu Cooku sinu • oko 6. marta	40
23. Engels Wilhelmu Liebknechtu • 7. marta	41
24. Engels Filippu Turatiju • 12. marta	42
25. Engels F. Wiesenu • 14. marta	43
26. Engels Lauri Lafargue • 14. marta	44

	Strana
27. Engels Mariji Mendelson • 15. marta	46
28. Engels Henryju Demarestu Lloyd • sredinom marta	47
29. Engels Friedrichu Adolphu Sorgeu • 18. marta	48
30. Engels Karlu Kautskom • 20. marta	51
31. Engels Lauri Lafargue 21. marta	53
32. Engels Augustu Radimskýju • 21. marta	54
33. Engels Juliji Bebel • 31. marta	55
34. Engels M. R. Cotaru • 8. aprila	57
35. Engels George-u Williamu Lamplugh-u • 11. aprila	58
36. Engels Franzu Mehringu • 11. aprila	59
37. Engels Jules-u Guesde-u • 14. aprila	60
38. Engels Pablu Iglesiasu • sredinom aprila	61
39. Engels Lauri Lafargue • 25. aprila	62
40. Engels Ludvigu Schorlemmeru • 29. aprila	63
41. Engels Friedrichu Adolphu Sorgeu • 17. maja	65
42. Engels Pjotru Lavroviču Lavrovu • 21. maja	68
43. Engels Isaku Adolfoviču Gurviču • 27. maja	69
44. Engels Karlu Kautskom • 1. juna	70
45. Engels Hermannu Bahru • početkom juna	72
46. Engels Filippu Turatiju • 6. juna	73
47. Engels Giovanniju Domanicu • 7. juna	74
48. Engels Stojanu Nokovu • 9. juna	75
49. Engels Pjotru Lavroviču Lavrovu • 13. juna	76
50. Engels Lauri Lafargue • 20. juna	77
51. Engels Paulu Lafargue-u • 27. juna	80
52. Engels Paulu Lafargue-u • 29. juna	84
53. Engels Filippu Turatiju • 12. jula	85
54. Engels Franzu Mehringu • 14. jula	87
55. Engels Rudolphu Meyeru • 19. jula	91
56. Engels Lauri Lafargue • 20. jula	94
57. Engels Filippu Turatiju • 20. jula	96
58. Engels Wilhelmu Liebknechtu • 27. jula	97
59. Engels Nataliji Liebknecht • 27. jula	98
60. Engels Ludwigu Schorlemmeru • 31. jula	99
61. Engels Hermannu Engelsu • 16. avgusta	100
62. Engels Lauri Lafargue • 21. avgusta	102
63. Engels Lauri Lafargue • 31. avgusta	103
64. Engels Lauri Lafargue • 18. septembra	107
65. Engels Karlu Kautskom • 25. septembra	109
66. Engels Lauri Lafargue • 30. septembra	110
67. Engels Juliji Bebel • 3. oktobra	112
68. Engels Hermannu Blocheru • 3. oktobra	115
69. Engels Johnu B. Shipleyu • 3. oktobra	116
70. Engels Friedrichu Adolphu Sorgeu • 7. oktobra	117
71. Engels Victoru Adleru • 11. oktobra	120

	Strana
72. Engels Augustu Bebelu • 12. oktobra	124
73. Engels Paulu Lafargue-u • 13. oktobra	128
74. Engels Lauri Lafargue • 14. oktobra	130
75. Engels Nikolaju Franceviču Danijelsonu • 17. oktobra ..	132
76. Engels Lauri Lafargue • 18. oktobra	135
77. Engels Augustu Bebelu • 18. oktobra	137
78. Engels Lauri Lafargue • 27. oktobra	140
79. Engels Ferdinandu Wolffu • krajem oktobra	142
80. Engels Karlu Kautskom • 3. novembra	143
81. Engels Victoru Adleru • 10. novembra	147
82. Engels Friedrichu Adolphu Sorgeu • 11. novembra	148
83. Engels Paulu Lafargue-u • 19. novembra	149
84. Engels Nataliji Liebknecht • 1. decembra	151
85. Engels Friedrichu Adolphu Sorgeu • 2. decembra	153
86. Engels Hermannu Schlüтеру • 2. decembra	155
87. Engels Hermannu Schlüтеру • 2. decembra	156
88. Engels Karlu Kautskom • 4. decembra	157
89. Engels Paulu Arndtu • 5. decembra	159
90. Engels Lauri Lafargue • 19. decembra	160
91. Engels Ludvigu Schorlemmeru • 19. decembra	163
92. Engels Wilhelmu Liebknechtu • 21. decembra	165
93. Engels Friedrichu Adolphu Sorgeu • 30. decembra	166

1894

94. Engels Paulu Lafargue-u • 3. januara	169
95. Engels Pjotru Lavroviču Lavrovu • 4. januara	172
96. Engels Guiseppu Canepi • 9. januara	173
97. Engels Karlu Kautskom • 9. januaru	174
98. Engels Pjotru Lavroviču Lavrovu • 10. januara	175
99. Engels George-u Williamu Lamplugh-u • 10. januara ..	176
100. Engels Henriju Ravéu • 10. januara	177
101. Engels Victoru Adleru • 11. januara	178
102. Engels George-u Williamu Lamplugh-u • 12. januara ..	180
103. Engels Adalbertu Delonu • 21. januara	181
104. Engels W. Borgiusu • 25. januara	182
105. Engels Richardu Fischeru • 1. februara	185
106. Engels Karlu Kautskom • 13. februara	186
107. Engels Georgu von Gizyckiju • 17. februara	187
108. Engels Eduardu Bernsteinu • 22. februara	188
109. Engels Friedrichu Adolphu Sorgeu • 23. februara	189
110. Engels Paulu Lafargue-u • 6. marta	191
111. Engels Augustu Mombergeru • 9. marta	194
112. Engels Victoru Adleru • 20. marta	196

	Strana
113. Engels Nikolaju Franceviču Danijelsonu • 20. marta	198
114. Engels Panaitu Muşoiu • 20. marta	199
115. Engels Friedrichu Adolphu Sorgeu • 21. marta	200
116. Engels Victoru Adleru • 22. marta	202
117. Engels Pablu Iglesiasu • 26. marta	204
118. Engels Benno Karpelesu • 29. marta	206
119. Engels Johnu Hunteru Wattsu • 3. aprila	207
120. Engels Lauri Lafargue • 11. aprila	208
121. Engels Filippu Turatiju • 12. aprila	210
122. Engels Henryju Williamu Leeju • 16. aprila	211
123. Engels uredniku jednog francuskog socijalističkog lista • 24. aprila	212
124. Engels Carlu Eberleu • 24. aprila	213
125. Engels Lauri Lafargue • 11. maja	214
126. Engels Filippu Turatiju • 11. maja	215
127. Engels Friedrichu Adolphu Sorgeu • 12. maja	216
128. Engels Borisu Naumoviču Kričevskom • 20. maja	219
129. Engels Georgiju Valentinoviču Plehanovu • 21. maja	220
130. Engels Stanislawu Mendelsonu • 22. maja	222
131. Engels Georgiju Valentinoviču Plehanovu • 22. maja	223
132. Engels Borisu Naumoviču Kričevskom • 31. maja	224
133. Engels Nikolaju Franceviču Danijelsonu • 1. juna	225
134. Engels Paulu Lafargue-u • 2. juna	227
135. Engels Witoldu Jodko-Narkiewiczzu • 5. juna	229
136. Engels Stanislawu Zablockom • 7. juna	230
137. Engels Karlu Kautskom • 19. juna	231
138. Engels Karlu Kautskom • 26. juna	232
139. Engels Otto Wachsu • krajem juna/početkom jula	234
140. Engels Borisu Naumoviču Kričevskom • jula	235
141. Engels Lauri Lafargue • 4. jula	236
142. Engels Ludwigu Schorlemmeru • 5. jula	237
143. Engels redakciji »Neue Zeits« • 9. jula	239
144. Engels Karlu Kautskom • 16. jula	240
145. Engels Victoru Adleru • 17. jula	241
146. Engels Juliusu Motteleru • 21. jula	246
147. Engels Karlu Kautskom • 28. jula	247
148. Engels Lauri Lafargue • 28. jula	249
149. Engels Filippu Turatiju • 31. jula	252
150. Engels Victoru Adleru • 4. avgusta	253
151. Engels Pablu Iglesiasu • između 9. i 14. avgusta	254
152. Engels Eduardu Bernsteinu • 14. avgusta	256
153. Engels Thomasu Clarke-u • ne pre 15. avgusta	258
154. Engels Filippu Turatiju • 16. avgusta	259
155. Engels Paulu Lafargue-u • 22. avgusta	262
156. Engels Eduardu Bernsteinu • 6. septembra	265

	Strana
157. Engels Eduardu Bernsteinu • 18. septembra	266
158. Engels Lauri Lafargue • druga polovina septembra	267
159. Engels Karlu Kautskom • 23. septembra	269
160. Engels Emile-u Vandervelde-u • posle 21. oktobra	271
161. Engels Mariji Mendelson • 26. oktobra	272
162. Engels Georgiju Valentinoviču Plehanovu • 1. novembra	273
163. Engels Carlu Hirschu • 8. novembra	274
164. Engels Friedrichu Adolphu Sorgeu • 10. novembra	275
165. Engels Lauri Lafargue • 12. novembra	279
166. Engels Augustu Bebelu i Paulu Singeru • 14. novembra	282
167. Engels Eduardu Bernsteinu • 14. novembra	283
168. Engels Lauri Lafargue i Eleanori Marx-Aveling • 14. no- vembra	284
169. Engels Karlu Kautskom • 15. novembra	286
170. Engels Eduardu Bernsteinu • 20. novembra	287
171. Engels Karlu Kautskom • 22. novembra	288
172. Engels Paulu Lafargue-u • 22. novembra	289
173. Engels Josifu Nersesoviču Atabekjancu • 23. novembra ..	291
174. Engels Nikolaju Franceviču Danijelsonu • 24. novembra ..	292
175. Engels Wilhelmu Liebknechtu • 24. novembra	294
176. Engels gospodi Karpeles • 30. novembra	296
177. Engels Friedrichu Adolphu Sorgeu • 4. decembra	297
178. Engels Filippu Turatiju • 4. decembra	300
179. Engels Friedrichu Adolphu Sorgeu • 12. decembra	301
180. Engels Victoru Adleru • 14. decembra	302
181. Engels Witoldu Jodko-Narkiewiczzu • 14. decembra	306
182. Engels Lauri Lafargue • 17. decembra	307
183. Engels Pjotru Lavroviču Lavrovu • 18. decembra	310
184. Engels Paulu Lafargue-u • 18. decembra	311
185. Engels George-u Williamu Lamplugh-u • 21. decembra ..	313
186. Engels Victoru Adleru • 22. decembra	314
187. Engels Victoru Adleru • 27. decembra	316
188. Engels Lauri Lafargue • 29. decembra	317
1895	
189. Engels Emmi Adler • 1. januara	319
190. Engels Ludwigu Kugelmannu • 1. januara	320
191. Engels Hermannu Schlüteru • 1. januara	322
192. Engels Karlu Kautskom • 3. januara	324
193. Engels Ludvigu Schorlemmeru • 3. januara	326
194. Engels Paulu Stumpf • 3. januara	328
195. Engels Pasquale-u Martignettiju • 8. januara	330
196. Engels Victoru Adleru • 9. januara	331

	Strana
197. Engels Nikolaju Franceviču Danijelsonu • 9. januara	334
198. Engels Ludwigu Kugelmannu • 9. januara	335
199. Engels Victoru Adleru • 12. januara	336
200. Engels Karlu Kautskom • 12. januara	338
201. Engels Hermannu Engelsu • 12. januara	339
202. Engels Paulu Lafargue-u • 13. januara	341
203. Engels Friedrichu Adolphu Sorgeu • 16. januara	343
204. Engels Lauri Lafargue • 19. januara	346
205. Engels Paulu Lafargue-u • 22. januara	348
206. Engels Ferdinandu Tönniesu • 24. januara	350
207. Engels Ludwigu Kugelmannu • 25. januara	352
208. Engels Victoru Adleru • 28. januara	353
209. Engels Veri Ivanovnoj Zasulič 30. januara	355
210. Engels Witoldu Jodko-Narkiewiczzu • 2. februara	356
211. Engels Richardu Fischeru • 2. februara	357
212. Engels Georgiju Valentinoviču Plehanovu • 8. februara	359
213. Engels Hermannu Engelsu • 8. februara	361
214. Engels Richardu Fischeru • 12. februara	363
215. Engels Richardu Fischeru • 13. februara	364
216. Engels Julijusu Motteleru • 23. februara	365
217. Engels Paulu Lafargue-u • 26. februara	366
218. Engels Georgiju Valentinoviču Plehanovu • 26. februara	369
219. Engels Julijusu Motteleru • 2. marta	371
220. Engels Edouard-u Vaillant-u • 5. marta	372
221. Engels Nikolaju Franceviču Danijelsonu • 5. marta	375
222. Engels Richardu Fischeru • 8. marta	377
223. Engels Werneru Sombartu • 11. marta	379
224. Engels Conradu Schmidtu • 12. marta	381
225. Engels Karlu Kautskom • 13. marta	385
226. Engels Victoru Adleru • 16. marta	386
227. Engels Pablu Iglesiasu • 16. marta	388
228. Engels Carlu Hirschu • 19. marta	390
229. Engels Ludwigu Kugelmannu • 19. marta	392
230. Engels Hermannu Engelsu • 20. marta	393
231. Engels Veri Ivanovnoj Zasulič • 22. marta	394
232. Engels Karlu Kautskom • 25. marta	395
233. Engels Lauri Lafargue • 28. marta	398
234. Engels Karlu Kautskom • 1. aprila	401
235. Engels Harryju Quelchu • 2. aprila	402
236. Engels Paulu Lafargue-u • 3. aprila	403
237. Engels Richardu Eischeru • 5. aprila	408
238. Engels Conradu Schmidtu • 6. aprila	409
239. Engels Stephanu Baueru • 10. aprila	410
240. Engels Hermannu Engelsu • 12. aprila	411
241. Engels Krastju Rakovskom • 13. aprila	413

	Strana
242. Engels Richardu Fischeru • 15. aprila	414
243. Engels Lauri Lafargue • 17. aprila	416
244. Engels Ludwigu Kugelmanu • 18. aprila	418
245. Engels Richardu Fischeru • 18. aprila	419
246. Engels Stanisławu Mendelsonu • 23. aprila	420
247. Engels Franzu Mehringu • krajem aprila	421
248. Engels Richardu Fischeru • 9. maja	423
249. Engels Franzu Mehringu • 9. maja	424
250. Engels Lauri Lafargue • 14. maja	425
251. Engels Carlu Hirschu • 20. maja	427
252. Engels Karlu Kautskom • 21. maja	428
253. Engels redakciji lista »Rheinische Zeitung« • 22. maja ..	431
254. Engels Richardu Fischeru • 29. maja	432
255. Engels Nikolaju Franceviču Danijelsonu • 4. juna	433
256. Engels Eduardu Bernsteinu • 18. juna	434
257. Engels Bolesławu Antoniju Jędrzejewskom • 28. juna	435
258. Engels Filippu Turatiju • 28. juna	436
259. Engels Paulu Lafargue-u • 29. juna	437
260. Engels Richadu Fischeru • 29. juna	438
261. Engels Louise Freyberger • 1. jula	439
262. Engels Eduardu Bernsteinu • 4. jula	440
263. Engels Filippu Turatiju • 4. jula	441
264. Engels Antoniju Labrioli • rano ujutru 8. jula	442
265. Engels Eleanori Marx-Aveling • 9. jula	443
266. Engels Lauri Lafargue • 23. jula	444

Engelsov tastamenat

1. Engelsov testament od 29. jula 1893	449
2. Engels izvršiocima svog testamenta	451
3. Dodatak Engelsovom testamentu od 26. jula 1895	453

PRILOZI

1. Nataliji Liebknecht • 2. jula 1894	457
2. Vera Ivanovna Zasulič Georgiju Valentinoviču Plehanovu • 1. januara 1895	458
3. Laura Lafargue Isaku Adolfoviču Gurviču (Hurviču) • 2. jula 1895	460
4. Samuel Moore Eleanori Marx-Aveling • 21. jula 1895 ..	461
5. Hermann Engels Ludwigu Sieboldu • 28. jula 1895	462

Pisma Marxa i Engelsa trećim licima
1846 - 1880
(naknadno pronađena)

	Strana
1. Marx Josephu Weydemeyeru • 14. maja 1846	465
2. Marx predstojništvu policije • 13. aprila 1848	468
3. Marx predstojniku policije Geigeru • 5. avgusta 1848	469
4. Marx Ferdinandu Lassalle-u • 13. novembra 1848	470
5. Marx, Engels i August Willich baronu Christianu Karlu Josiasu von Bunsenu • 30. maja 1850.	471
6. Engels Marie Blank • 22. novembra 1852	472
7. Marx Franzu Dunckeru • 23. februara 1859	474
8. Marx Franzu Dunckeru • 17. marta 1859	475
9. Marx Franzu Dunckeru • 21. maja [1859]	476
10. Marx Franzu Dunckeru • 28. maja 1859	477
11. Marx Franzu Dunckeru • 2. juna 1859	478
12. Marx Franzu Dunckeru • 22. juna [1859]	479
13. Marx Moru Porczelu • 16. aprila 1860	480
14. Marx Thomasu Allsopu • 28. aprila 1878	481
15. Marx Carlu Hirschu • 18. septembra 1879	482
16. Engels Carlu Hirschu • 17. februara 1880	483

NAPOMENE I REGISTRI

Napomene	487
Literatura	546
A. Spisak citiranih i pomenutih dela i članaka Marxa i Engelsa ..	546
B. Spisak citiranih i pomenutih radova drugih autora	555
I Dela i spisi	555
II Periodika	566
C. Spisak pomenutih časopisa i listova	567
Registar imena	576
Registar pojmova za trinaest tomova prepiska (tomovi 34. do 46)	617

ILUSTRACIJE

Naslovna strana trećeg toma «Kapitala» s Engelsonom posvetom G. V. Plehanovu	303
Naslovna strana s Engelsonom posvetom G. V. Plehanovu	405
Prva stranica Engelsonovog pisma Lauri Lafargue od 23. jula 1895.	445
Druga stranica Engelsonovog pisma Lauri Lafargue od 23. jula 1895.	446

Odluku o izdavanju sabranih DELA Marxa i Engelsa doneo je 15. aprila 1959. Centralni komitet Saveza komunista Jugoslavije na svojoj svečanoj sednici povodom četrdesetogodišnjice osnivanja KPJ.

Ovim, 46. tomom, završen je dugogodišnji rad na pripremi sabranih dela Marxa i Engelsa. Dela su pripremljena u organizaciji Instituta za međunarodni radnički pokret, a izdavač je preduzeće »Prosveta«.

DELA su radena na osnovu izdanja Marxovih i Engelsovih dela na nemačkom jeziku, u pripremi Instituta marksizma-lenjinizma pri Centralnom komitetu Jedinствене socijalističke partije Nemačke (Berlin, DR Nemačka), odnosno na osnovu izdanja na ruskom jeziku, u pripremi Instituta marksizma-lenjinizma pri Centralnom komitetu Komunističke partije Sovjetskog Saveza (Moskva). Svi tekstovi su prevedeni sa jezika originala (nemačkog, engleskog, francuskog i dr.). Institut za međunarodni radnički pokret je u toku rada na Delima sarađivao s ovim institutima. Ovim putem izražavamo im zahvalnost na konsultacijama i pomoći.

Na realizovanju ovog velikog naučnog i izdavačkog poduhvata sarađivalo je oko sto pedeset naučnih i stručnih radnika iz cele zemlje — urednika, prevodilaca, redaktora, lektora, korektora. Redakcioni odbor za izdavanje dela Marxa i Engelsa zahvaljuje svim saradnicima, koji su svojim radom omogućili pojavu ovog izdanja. Odbor s pijetetom ističe doprinos svoja dva preminula člana — Vuka Pavićevića i Borisa Zihlerla. Od zasnivanja projekta izdanja do njegovog završetka u radu Redakcionog odbora učest-

vovali su: Rodoljub Čolaković (predsednik), Dime Bojanovski, Pero Damjanović, Radivoj Davidović, Mara Fran, Veljko Korać, Ivan Lavrač, Dragutin Leković, Milka Minić, Zvonko Tkalec i Predrag Vranicki. Posebnu zahvalnost dugujemo radnom kolektivu izdavačkog preduzeća »Prosveta«, koji se prihvatio izdavanja celokupnih DELA.

Ovo izdanje finansirano je iz sredstava Federacije, republike Srbije, i uz pomoć sredstava dobivenih uz posredovanje društva »Socijalistička knjiga« od nekih radnih organizacija.

Institut za međunarodni radnički pokret će i dalje pratiti rad na izdavanju Marxovih i Engelsovih dela u svetu, objavljujući nove tomove DELA, koji mogu biti od značaja za temeljnije studiranje teorijske baštine utemeljivača naučnog socijalizma. Već su u pripremi tri dopunska toma Marxovih i Engelsovih rukopisa. Institut će saradivati sa svim izdavačima koji žele na osnovu ovog izdanja DELA da objavljuju pojedine radove ili zbirke, spreman je da im omogući potrebne konsultacije i pruži stručnu pomoć.

Izdavanjem DELA osnivača naučnog socijalizma priveden je kraju značajan i zamašan društveni i naučno-kulturni poduhvat. Nadamo se da će DELA naći put do svih biblioteka, naučnih, kulturnih prosvetnih ustanova, radnih organizacija, do svih zainteresovanih, te da će doprineti daljem razvoju naše naučne misli i našeg samoupravnog socijalističkog društva, utemeljenog na stvaralačkoj misli Marxa i Engelsa.

Prevodioci

Ljubica Bauer-Protić je prevela pisma na str: 3, 4, 6, 10 - 11, 15, 19 - 21, 42, 46, 60, 61, 68, 69, 74, 75, 85 - 86, 96, 172, 173, 175, 177, 204 - 205, 210, 212, 215, 220 - 223, 229, 252, 254 - 255, 259 - 261, 271 - 273, 300, 310, 355, 359 - 360, 366 - 368, 369 - 370, 372 - 374, 388 - 389, 394, 413, 420, 436, 437, 441, 458 - 459

Mile Joka: 28, 36 - 39, 44 - 45, 53, 62, 77 - 87, 94 - 95, 102 - 108, 128 - 131, 135 - 136, 140 - 141, 149 - 150, 160 - 162, 169 - 171, 191 - 193, 208 - 209, 227 - 228, 236, 262 - 264, 284 - 285, 289 - 290, 307 - 309, 311 - 312, 317 - 318, 341 - 342, 346 - 349, 398 - 400, 403 - 407, 416 - 417, 425 - 426, 444

Olga Kostrešević: 5, 7 - 9, 12 - 14, 16 - 18, 22 - 27, 31 - 37, 40 - 41, 43, 47 - 52, 54 - 59, 63 - 67, 70 - 72, 76, 88 - 93, 97 - 101, 109 - 127, 132 - 134, 137 - 139, 142 - 148, 151 - 159, 163 - 168, 174, 176, 178 - 190, 194 - 203, 206 - 207, 211, 213 - 214, 216 - 219, 224 - 226, 230 - 235, 237 - 251, 253, 256 - 258, 265 - 270, 274 - 283, 286 - 288, 291 - 299, 301 - 306, 313 - 316, 319 - 340, 343 - 345, 350 - 354, 356 - 358, 361 - 365, 371, 375 - 387, 390 - 393, 395 - 397, 401 - 402, 408 - 412, 414 - 415, 418 - 419, 421 - 424, 427 - 435, 438 - 440, 442 - 443, 449 - 454, 457, 460 - 462, 465 - 483.

K. MARX — F. ENGELS

DELA • tom 46

JANUAR 1893 — JUL 1895

•
Za štampu pripremili saradnici Instituta
za međunarodni radnički pokret
Olga Kostreović i Slobodanka Kovačević

•
Registar pojmova za trinaest tomova prepiske (34, do 46)
izradio prema *Marx / Engels Werke, Dietz Verlag*
Dragomir Jovanović

•
Nacrt za korice *Eduard Stepančić*
Tehnički urednik *Borivoje Miladinović*
Korektori *Ljubica Kovačević Divna Petković i*
Mirjana Šestija

•
Izdaje
Izdavačka radna organizacija *Prosveta*
OOUR •Izdavačka delatnost•
Beograd, Dobračina 30
Institut za međunarodni radnički pokret
Beograd, Trg Marksa i Engelsa 11

•
Štampa
Birografika
Subotica, Put Moše Pijade 72

•
Tiraž: 5 000 primeraka

